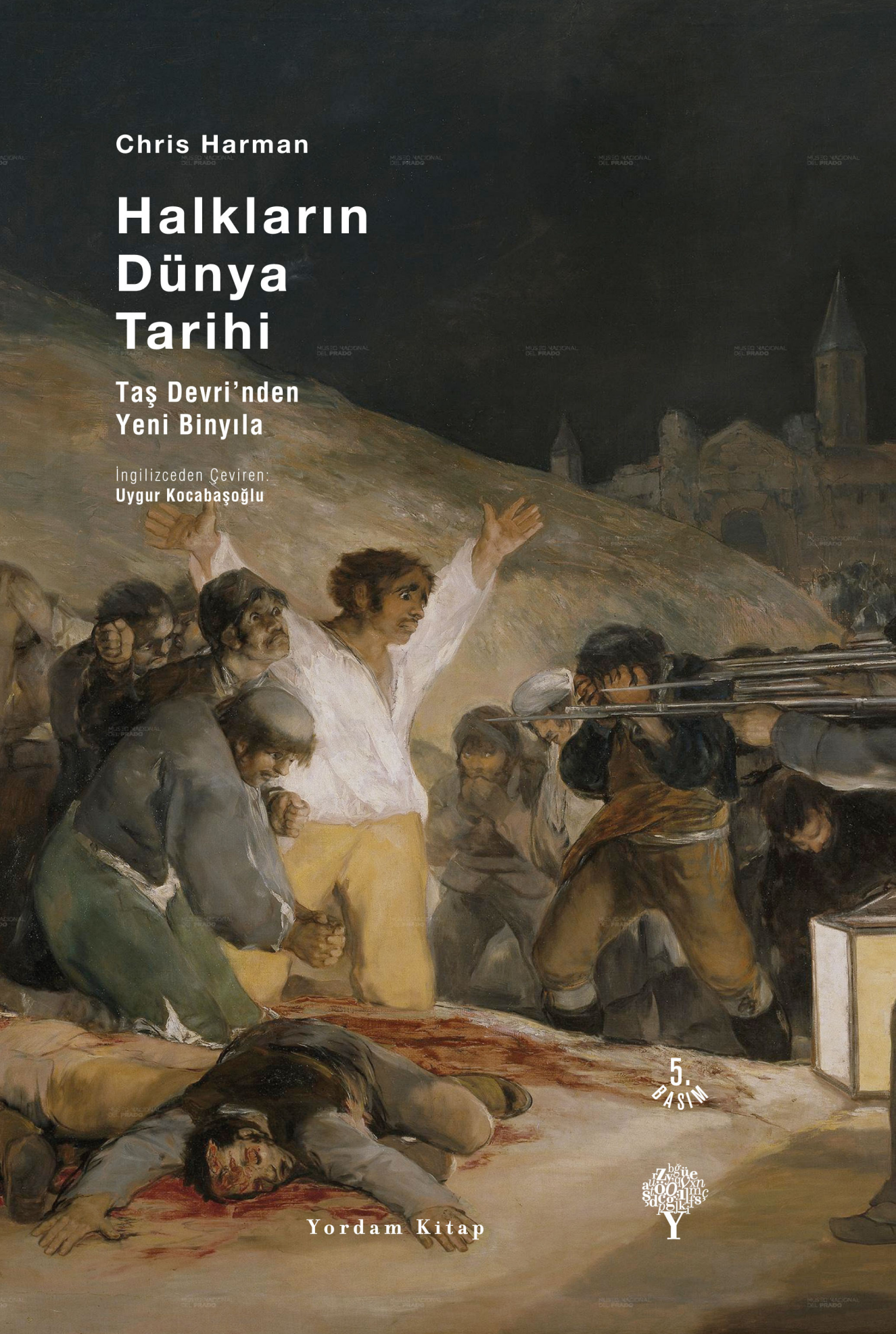
Chris Harman

Halkların Dünya Tarihi

Taş Devri'nden Yeni Binyıla

İngilizceden Çeviren:
Uygur Kocabaşoğlu

5. BASIM

Yordam Kitap

Chris Harman *(8 Kasım 1942 - 7 Kasım 2009)*

Britanyalı Marksist gazeteci ve siyasetçi. Sosyalist İşçi Partisi'nin liderlerindendi. Uzun yıllar *International Socialism* dergisinin editörlüğünü yürüttü. 2009 yılında bir konferans için gittiği Kahire'de öldü.

Yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır:

The First Last Time: 1968 and After, Explaining the Crisis, Economics of the Madhouse, How Marxism Works, The Lost Revolution: Germany 1918 to 1923, Revolution in the 21st Century.

Eserin Orijinal Adı:
A People's History of the World
From the Stone Age to the New Millennium
(Verso, Londra, 2008)

Halkların Dünya Tarihi
Taş Devri'nden Yeni Binyıla

Chris Harman

İngilizceden Çeviren
Uygur Kocabaşoğlu

Yordam Kitap: 122 ✣ **Halkların Dünya Tarihi** ✣ Chris Harman ✣ ISBN-978-605-5541-24-8
Çeviri: Uygur Kocabaşoğlu • *Redaksiyon*: Selin Dingiloğlu - Zeynep Hale Akman
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Ekim 2010 • *İkinci Basım*: Ekim 2011 • *Üçüncü Basım*: Temmuz 2013
Dördüncü Basım: Mart 2015 • *Beşinci Basım*: Ocak 2016
© Verso, 2008; © Yordam Kitap, 2009

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 5650122

Halkların Dünya Tarihi

Taş Devri'nden Yeni Binyıla

İçindekiler

GİRİŞ 9

BİRİNCİ KISIM: SINIFLI TOPLUMLARIN DOĞUŞU

Prolog: Sınıftan Önce 17
1. Neolitik Devrim 24
2. İlk Uygarlıklar 30
3. İlk Sınıfsal ayrışmalar 35
4. Kadınların Ezilişi 41
5. İlk 'Karanlık Çağlar' 44

İKİNCİ KISIM: ANTİK DÜNYA

1. Demir ve İmparatorluklar 55
2. Eski Hindistan 58
3. İlk Çin İmparatorlukları 64
4. Yunan Şehir Devletleri 72
5. Roma'nın Yükselişi ve Çöküşü 79
6. Hristiyanlığın Yükselişi 94

ÜÇÜNCÜ KISIM: 'ORTA ÇAĞLAR'

1. Kaos Yüzyılları 109
2. Çin: İmparatorluğun Yeniden Doğuşu 112
3. Bizans: Yaşayan Fosil 122
4. İslami Devrimler 128
5. Afrika Uygarlıkları 140
6. Avrupa Feodalizmi 144

DÖRDÜNCÜ KISIM: BÜYÜK DÖNÜŞÜM

1. Yeni İspanya'nın Fethi 165
2. Rönesans'tan Reformasyon'a 176
3. Yeni Düzenin Doğum Sancıları 196
4. Asya İmparatorluklarının Son Yükselişi 220

BEŞİNCİ KISIM: YENİ DÜZENİN YAYGINLAŞMASI

1. Bir Toplumsal Barış Dönemi 233
2. Hurafeden Bilime 237

3. Aydınlanma ... 242
4. Kölelik ve Ücretli Kölelik ... 246
5. Kölelik ve Irkçılık ... 248
6. 'Özgür Emeğin' Ekonomisi ... 256

ALTINCI KISIM: ALTÜST OLAN DÜNYA

1. Amerikan Prologu ... 263
2. Fransız Devrimi ... 274
3. Fransa Dışında Jakobenlik ... 298
4. Aklın Geri Çekilişi ... 310
5. Sanayi Devrimi ... 313
6. Marksizmin Doğuşu ... 321
7. 1848 ... 329
8. Amerikan İç Savaşı ... 338
9. Doğu'nun Fethi ... 347
10. Japonya İstisnası ... 357
11. Cennetin Zaptı: Paris Komünü ... 360

YEDİNCİ KISIM: UMUT VE DEHŞET YÜZYILI

1. Sermayenin Dünyası ... 370
2. Dünya Savaşı ve Dünya Devrimi ... 394
3. Avrupa Keşmekeş İçinde ... 416
4. Sömürge Dünyasında İsyan ... 433
5. 'Altın Yirmiler' ... 446
6. Büyük Bunalım ... 451
7. Boğazlanan Umut: 1934-1936 ... 471
8. Yüzyılın Gece Yarısı ... 489
9. Soğuk Savaş ... 518
10. Yeni Dünyanın Bozuk Düzeni ... 550

SONUÇ: ÇAĞIN YANILGISI ... 573

NOTLAR ... 588

KİŞİLER, YERLER VE TERİMLER SÖZLÜKÇESİ ... 617

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ ... 635

Giriş

Yedi kapılı Teb şehrini kuran kim?
Kitaplar yalnız kralların adını yazar.
Yoksa kayaları taşıyan krallar mı?
Bir de Babil varmış boyuna yıkılan,
kim yapmış Babil'i her seferinde?
Yapı işçileri hangi evinde oturmuşlar
altınlar içinde yüzen Lima'nın?
Ne oldular dersin duvarcılar Çin Seddi bitince?
Yüce Roma'da zafer anıtları dikenler?
Sezar kimleri yendi de kazandı bu zaferleri?
Yok muydu saraylardan başka oturacak yer
dillere destan olmuş koca Bizans'ta?
Atlantis'te, o masallar ülkesinde bile,
boğulurken insanlar uluyan denizde bir gece yarısı,
bağırıp imdat istedilerdi kölelerinden.

Hindistan'ı nasıl aldıydı tüysüz İskender?
Tek başına mı aldıydı orayı?
Nasıl yendiydi Galyalıları Sezar?
Bir ahçı olsun yok muydu yanında onun?
İspanyalı Filip ağladı derler,
batınca tekmil filosu.
Ondan başkası acaba ağlamadı mı?
Yedi Yıl Savaşı'nı İkinci Frederik kazanmış ha?
Yok muydu ondan başka kazanan?

Kitapların her sayfasında bir zafer yazılı.
Ama pişiren kimler zafer aşını?
Her adımda fırt demiş fırlamış bir büyük adam.
Ama ödeyen kimler harcanan paraları?

İşte bir sürü olay sana
ve bir sürü soru.

"Okumuş Bir İşçi Soruyor", **Bertolt Brecht***

Brecht'in şiirinde sorulan sorular cevap bekliyor. Bu cevapları vermek tarihin görevi olmalıdır. Bu iş, küçük bir uzman grubunun av sahası ya da onu göze alabilenlerin lüksü değildir. Seri otomobil üretiminin öncü-

* Çeviri: A. Kadir, *Halkın Ekmeği* içinde, evrensel kültür kitaplığı, 1997.

sü, sendikacılığın kararlı düşmanı ve Adolf Hitler'i ilk takdir edenlerden Henry Ford'un iddia ettiğinin aksine 'tarih boş laftan ibaret' değildir.

Tarih, bugün yaşadığımız hayatların ardındaki olaylar dizisi hakkındadır. Bizim nasıl biz olduğumuzun öyküsüdür. Tarihi anlamak, içinde yaşadığımız dünyayı değiştirebilmenin anahtarıdır. George Orwell'in *1984*'ünde, devleti kontrol eden totaliter yönetim yanlılarının sloganlarından biri, 'Geçmişi kontrol eden, geleceği de kontrol eder' şeklindeydi. Bu, saraylarda yaşayanlar ve Brecht'in Sorular'ında anlatılan ziyafetlerde midelerini şişirenler tarafından ciddiye alınmış bir slogandır.

Yirmi iki yüzyıl kadar önce, bir Çin imparatoru, 'günü eleştirmek için geçmişi kullananlara' ölüm cezası hükmetmişti. Aztekler, 15. yüzyılda Meksika Vadisi'ni fethettiğinde daha önceki devletlerin belgelerini yok etti ve İspanyollar bölgeyi 1520'lerde ele geçirdiğinde bütün Aztek belgelerini yok etmeye kalkıştı.

Durum, son yüzyılda da pek farklı değildi. Stalin ya da Hitler'in resmî tarihçilerine kafa tutmanın bedeli hapis, sürgün ya da ölümdü. Bundan yalnızca otuz yıl öncesine kadar İspanyol tarihçilerin Bask şehri Guernica'nın bombalanmasını araştırmasına ya da Macar tarihçilerin 1956 olaylarını irdelemesine izin verilmiyordu. Daha da yakınlarda, Birinci Dünya Savaşı'nda Makedonya'nın ilhakına ilişkin resmî görüşe itiraz eden Yunanistan'daki arkadaşlarım hapis cezasıyla karşı karşıya kalmıştı.

Batılı sanayi ülkelerinde açık devlet baskısı pek görülen bir şey değildir. Ama çok daha kurnazca kontrol yöntemleri hep vardır. Ben bunları yazarken, yeni İşçi Partisi hükümeti okullarda Britanya tarihi ile Britanya'nın başarılarının okutulması ve öğrencilerin Britanya'nın büyük adamlarının adlarını öğrenmesi gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Yükseköğretim kurumlarında resmî söylemi devam ettiren tarihçiler hâlâ takdir edilirken, bu söylemi sorgulayan kesim önemli mevkilerden uzak tutulabiliyor. 'Uzlaş, uzlaş, senin için yükselmenin yolu budur'.

Egemenler, ilk firavunların zamanından (5 bin yıl önce) bu yana, tarihi kendileri ve ataları tarafından elde edilen 'başarılar'ın bir listesi olarak sunmuşlardır. Bu 'Büyük Adamlar' şehirler ve anıtlar inşa etmiş, refah getirmiş, büyük eserler ve askerî zaferlerin sorumluluğunu üstlenmiştir; ve buna karşılık dünyadaki iyi olmayan her şeyden 'Kötü Adamlar' sorumlu tutulmuştur. İlk tarih çalışmaları 'Kral Listesi' olarak bilinen monark ve hanedan listeleriydi. Benzer listeleri öğrenmek, kırk yıl önce Britanya'daki okullarda öğretilmiş olduğu gibi tarihin hâlâ önemli bir kısmını oluşturuyordu. Hem yeni İşçi Partisi hükümeti hem de muhafazakâr (*Tory*) muhalefet bunu empoze etmekte kararlı görünüyor.

Bu tür bir tarih anlayışında bilgi, böyle listeleri *Mastermind* yarışmasının müsabıkları ya da 'Bellek Adam' gibi ezberleyebilmekten ibarettir. Bu, tarihin ne geçmişi ne de günümüzü anlamada hiçbir işe yaramayan *Abesle İştigal* uyarlamasıdır.

'Büyük Adam' yaklaşımına bilinçli şekilde muhalefet ederek tarihe başka bir şekilde bakmak da mümkün. Bu bakış açısı, belirli olayları sıradan insanlar açısından ele alır ve onların öyküsünü anlatır. Bu, insanları büyüleyebilir. Televizyon programları –hatta tüm kanallar– büyük seyirci kitleleri için bu tür bir malzemeden yararlanabilir. Okul çocukları kendilerine sunulduğunda buna 'krallar, tarihler ve olaylar' yöntemine olmadığı kadar ilgi gösterebilir.

Ancak bu tür bir 'aşağıdan tarih' çok önemli bir şeyi, olayların birbirine karşılıklı bağımlılığını, gözden kaçırabilir.

Bir olayda yer alan insanlara yakınlık duymak, bu insanların hayatını ve hatta bizim hayatımızı biçimlendiren daha kapsamlı güçleri anlamamız için tek başına yeterli değildir. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nun yükselişini ve çöküşünü anlamadan Hristiyanlığın yükselişini anlayamazsınız. Avrupa feodalizminin büyük şehirlerini ve de Avrupa dışındaki kıtalarda uygarlığın ilerlemesini anlamadan Rönesans'ta sanatın gelişmesini anlayamazsınız. Sanayi Devrimi'ni anlamadan 19. yüzyıldaki işçi hareketlerini anlayamazsınız. Bu ve benzeri pek çok olayın karşılıklı ilişkisini anlamadan insanlığın mevcut duruma nasıl geldiğini anlayamazsınız.

Bu kitabın amacı böyle bir bakış açısı sunmaktır.

İnsanlık tarihinin eksiksiz bir öyküsünü anlatacağımı iddia etmiyorum.

Herhangi bir dönemin ayrıntılı tarihi için zorunlu olan pek çok kişi ve olay eksik kalabilir. Ancak, günümüze ulaşan yapıyı anlamak için insanlığın geçmişine dair her ayrıntıyı bilmeniz gerekmez.

Bu genel öyküyü kavramamızı sağlayan Karl Marx oldu. İnsanların bu gezegende ancak hayatlarını idame ettirmeye dönük kolektif bir çaba sayesinde var olabildiğini ve bu tür bir varolma çabasına dair her yeni yolun daha geniş bir ilişkiler ağında değişikliği zorunlu kıldığını o gösterdi. 'Üretim güçleri' dediği şeylerdeki değişikliğin 'üretim ilişkileri'ndeki değişikliliklerle bağlantılı olduğunu ve son tahlilde bunların genel olarak toplumdaki daha yaygın ilişkileri dönüştürdüğünü o söyledi.

Bununla birlikte bu tür değişiklikler mekanik bir şekilde oluşmaz. İnsanlar, şu ya da bu yoldan devam etmek üzere her durumda seçimler yapar ve bu seçimler için büyük toplumsal çatışmalara girer. İnsanların seçimlerini nasıl yapacakları, tarihin belirli bir noktasından sonra sınıfsal konumlarıyla ilgilidir. Kölenin köle sahibinden, feodal zanaatkârın

feodal lorddan farklı bir seçim yapması olasıdır. İnsanlığın geleceği üzerinde büyük mücadeleler sınıf mücadelesinden unsurlar taşır. Bu büyük mücadelelerin akışı, etrafında tarihin geliştiği iskeleti oluşturur.

Bu yaklaşım bireylerin ya da savundukları düşüncelerin rolünü inkâr etmez. Bu yaklaşımın yaptığı şey, toplumun daha önceki maddi gelişmesi, insanların geçimlerini sağlama yolları ve sınıflar ile devletlerin yapısı nedeniyle birey ya da düşüncenin yalnızca belirli bir rol oynayabileceği konusunda ısrar etmektir. İskelet, yaşayan vücutla aynı şey değildir. Ama iskelet olmadan vücut belirli bir sağlamlığı kazanamaz ve varlığını sürdüremez. Tarihin maddi 'temel'ini anlamak diğer her şeyi anlamanın bir önkoşuludur ama yeterli değildir.

Dolayısıyla bu kitap, dünya tarihine giriş niteliğinde bir çerçeve sunma girişimidir; daha fazlası değil. Ancak, umuyorum ki, kimilerinin hem geçmişle hem de bugünle uzlaşmasına yardımcı olacaktır bu.

Kitabı yazarken sürekli iki önyargı ile yüzleşeceğimin farkındaydım.

Birincisi, birbirini izleyen toplumların ve insanlık tarihinin önde gelen figürleri, 'değişmez' bir insan doğasının ürünü sayılmıştır. Bu görüş, akademik yazılara, ana akım gazeteciliğe ve aynı şekilde popüler kültüre yayılmış bir önyargıdır. Bize, insanoğlunun her zaman açgözlü, rekabetçi ve saldırgan olduğu ve bunun da savaş, sömürü, kölelik ve kadınların ezilmesi gibi dehşetleri açıkladığı söylenmiştir. Bu 'mağara adamı' imgesi, bir dünya savaşında Batı Cephesi'nde dökülen kanın, bir başka dünya savaşında ise *Holocaust*'un açıklaması olmuştur. Ben çok farklı bir şeyi savunuyorum. Bizim bugün bildiğimiz şekliyle 'insan doğası' tarihimizin bir ürünüdür, nedeni değil. Bizim tarihimiz, kendinden önce gelenleri büyük ekonomik, siyasi ve ideolojik savaşlarla bertaraf etmeye çalışan farklı insan doğalarını içerir.

Son on yılda çok fazla propagandası yapılan ikinci önyargı ise insan toplumunun her ne kadar geçmişte değişmişse de artık değişmeyeceği yönündedir.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığının bir danışmanı, Francis Fukuyama 1990'da bu iddiayı dile getirdiğinde uluslararası bir şöhret kazanmıştı. Bütün dünyada, gazetelerde pek çok dilde tekrarlanan makalesinde iddia ettiği gibi 'tarihin sonu'na tanık oluyorduk. Büyük toplumsal çatışmalar ve büyük ideolojik mücadeleler geçmişte kalmıştı ve binlerce gazete editörü ile televizyon sunucusu aynı görüşteydi.

London School of Economics'in müdürü Antony Giddens ve Britanya'nın yeni İşçi Partisi hükümetinin başbakanı 1998 yılında, çok sözü edilen ama az okunan *Üçüncü Yol* adlı kitapta aynı iddiayı tekrarlıyordu. Fukuyama, 'kapitalizmin alternatifinin olmadığı' bir dünyada

yaşıyoruz diye yazmıştı. Çok yaygın bir varsayımı kabul ediyor, tekrarlıyordu. Bu ispat edilemeyecek bir varsayımdı.

Bir ülkenin tüm üretimini düzenlemenin yollarından biri olarak kapitalizmin en çok üç ya da dört yüzyıllık bir geçmişi vardı. Bütün dünyanın üretimini düzenlemenin yollarından biri olarak ise en çok 150 yıllık. Sanayi kapitalizmi, şehirlerin muazzam gelişmesi, yaygın okuryazarlık ve pazarlara evrensel bağlılık açısından ancak son elli yılda dünyanın her tarafında geniş alanlar bulmuştu. Bununla birlikte, insan türleri bir milyon yıldır ve modern insan 100.000 yıldan biraz fazla bir süredir dünya üzerindeydi. Eğer bir insanın yaşam süresinin yüzde yarımdan daha az bir süre boyunca işleri yürütme şekli, yaşamının geri kalanında da geçerli olsaydı –bu yaşam süresi çok kısa olmamak kaydıyla– bir hayli ilginç olurdu. Fukuyama ve Giddens'in bütün yazdıkları, Karl Marx'ın en azından bir konuda haklı olduğunu kanıtlıyordu: 'Burjuvazi için tarih vardır ve başka bir şey yoktur'.

Türümüzün yakın geçmişi, yukarıya doğru öyle yumuşak bir gelişme seyri izlemez. Bu yakın geçmiş korkunç savaşlar, kanlı iç savaşlar, şiddetli devrimler ve karşı-devrimlerle damgalanmıştır. İnsanlığın geniş kesimleri için bir iyileşme anlamına gelen dönemleri, hemen hemen her zaman, kitlesel yoksulluk ve korkunç yıkım onyılları, hatta yüzyılları izlemiştir.

Bütün bu felâketler sırasında insanoğlunun, doğa güçlerini kontrol etme ve yönetme yeteneği konusunda önemli atılımlar yaptığı doğrudur. Bugün, bu kapasite bin yıl öncesine göre çok daha fazla. Artık doğa güçlerinin insanları açlıktan ya da soğuktan öldürdüğü bir dünyada yaşamıyoruz; bir zamanlar insanları dehşete düşüren hastalıklar çoktan yeryüzünden silinmiş olmalıydı.

Ancak bu kapasite, yüz milyonlarca insanın dönemsel olarak açlık, yetersiz beslenme ve savaşlar nedeniyle mahvolmasını sona erdirmedi. 20. yüzyılın sicili bunu gösteriyor. Bu yüzyıl, sanayi kapitalizminin bütün dünyayı sardığı, en ücra noktadaki köylü ya da çobanın bile şu ya da bu ölçüde artık pazara bağlı olduğu bir yüzyıl oldu. Bu, geçmişteki hiçbir dönemle boy ölçüşemeyecek bir savaş, katliam ve yoksulluk yüzyılı oldu; o kadar ki, liberal filozof Isaiah Berlin bu yüzyılı 'Batı tarihindeki en korkunç yüzyıl' olarak tanımladı. Yüzyılın son on yıllarında, bir bütün olarak durumun insanlık için sihirli bir şekilde düzeldiği yolunda herhangi bir işaret yoktu. Bu yıllar eski Doğu Bloku'nun toptan yoksullaşmasına, Afrika'nın değişik yörelerinde sonu gelmeyecek gibi görünen iç savaşları ve tekrarlanan kıtlıklara, Latin Amerika halklarının neredeyse yarısının yoksulluk sınırı altında yaşamasına, Irak ile İran arasında sekiz yıl süren savaşa ve dünyanın en güçlü devletlerinin oluşturduğu koalisyonun Irak ve Sırbistan'a yönelik şiddetli saldırılarını tanıklık etti.

Tarih sona ermedi ve tarihin temel özelliklerini anlama ihtiyacı her zaman olduğu gibi büyük. Bu kitabı, insanların bu durumu anlamasına yardımcı olması umuduyla yazdım.

Kitabı yazarken, bundan önceki çok sayıda eserden yararlanmak zorunda kaldım. Örneğin, sınıflı toplumun doğuşuyla ilgili bölüm, Avustralyalı büyük arkeolog V. Gordon Childe'ın yazdıkları olmadan mümkün olamazdı. *Tarihte Neler Oldu?* adlı kitabı, kimi önemli ayrıntıları eskimiş olsa da, defalarca okunmayı hak eder. Aynı şekilde, Orta Çağ dünyasına ilişkin bölüm Marc Bloch'un klasik eserine ve Fransız Annales Okulu'nun tarihçilerine, erken 20. yüzyıl tarihine ilişkin bölüm Leon Troçki'nin eserlerine ve 20. yüzyılın daha sonraki bölümü Tony Cliff'in analizlerine çok şey borçludur. Bu kitabın malzemesine aşina olan okurlar, bir kısmı metinde ya da dipnotlarda açıkça zikredilmiş, bir kısmına ise –daha az önemli olmasalar da– açıkça göndermede bulunulmamış diğer pek çok etkinin farkına varacaktır. Bunlar arasında ilk akla gelenler Christopher Hill, Geoffrey de Ste. Croix, Guy Bois, Albert Soboul, Edward Thompson, James McPherson ve D. D. Kosambi. Umarım kitabım insanlarda bu eserleri okuma isteği yaratır. Belirli dönemleri izlemek isteyecek okuyucular için kitabın sonuna bir ileri okuma listesi ekledim.

Tarihler, tarihin olmazsa olmazı değildir. Ama olayların sırası kimi zaman çok önemlidir ve tarihleri dikkatle takip etmek kimi zaman okuyucular (ve hatta yazarlar) için kolay değildir. Bu nedenle, her bölümün başında belirli dönemlerin belli başlı olaylarının kısa bir kronolojisi yer alıyor. Benzer nedenlerle kitabın sonunda isimler, yerler ve iyi bilinmeyen terimler için birer sözlükçe bulunuyor. Bunlar çok detaylı değil, ama bu sözlükçelerde kitabın diğer bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınan insanlar, olaylar ve coğrafi mekânların okuyucular tarafından daha iyi anlaşılmasını amaçlamaktadır. Son olarak, ham bir müsveddeyi tamamlanmış bir kitaba dönüştürmede bana yardım eden pek çok kişiye, Ian Birchall, Lindsay German, Talat Ahmed, Hassan Mahamdallie, Serth Harman, Paul McGarr, Mike Haynes, Tithi Bhattacharya, Barry Pavier, John Molyneux, John Rees, Kevin Ovenden ve Sam Ashman'a müsveddenin tümünü ya da bölümlerini okudukları, pek çok hataya dikkat çektikleri ve kimi zaman beni yazdığım şeyleri bir kez daha değerlendirmeye zorladıkları için teşekkür borçluyum. Kuşkusuz bu insanların hiçbiri, kimi yerlerde tarih hakkında verdiğim hükümlerden kaynaklanabilecek hatalardan sorumlu değildir. Müsveddeyi yayına hazırlayan Ian Taylor'a ve kitabın basımını denetleyen Rob Hoveman'a özel teşekkür borçluyum.

BİRİNCİ KISIM

SINIFLI TOPLUMLARIN DOĞUŞU

Kronoloji

4 milyon yıl önce
İki ayak üzerinde yürüyen ilk maymunlar; *Australopithecus.*

1.5 - 0.5 milyon yıl önce
Açıkça insan türleri, *Homo erectus,*
Taş, ağaç ve kemik aletler. Erken 'Eski Taş Devri'.

400.000 - 30.000 yıl önce
Avrupa'da ve Ortadoğu'da Neanderthal insanlar
Kültür belirtileri ve muhtemel dil kullanımı.

150.000 yıl önce
Muhtemelen Afrika'da ortaya çıkan ilk 'Modern İnsanlar' (*Homo sapiens sapiens*) (küçük göçebe gruplar halinde sınıf, devlet ya da cinsel baskı olmadan) toplayıcılıkla yaşayan insanlar
Orta 'Eski Taş Devri').

80.000 - 14.000 yıl önce
Modern insan Ortadoğu'ya geliyor (80.000 yıl önce);
Avustralya'ya geçiyor (40.000 yıl önce);Avrupa'ya ulaşıyor (30.000 yıl önce); Kuzey ve Güney Amerika'yı kuruyor (14.000 yıl önce).
Geç Eski Taş Devri.

13.000 yıl önce
İklim insanların birkaç yüz nüfuslu köylere yerleşmesine olanak veriyor bu arada toplayıcılığa devam ediyorlar.
'Orta Taş Devri' ('Mezolitik').

10.000 yıl önce
İlk tarım devrimi. Hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmesi.
Neolitik ('Yeni Taş Devri'). Daha gelişmiş aletler, kap kacak kullanımı. Köy yaşamının yaygınlaşması. Gruplar arasında ilk sistemli savaş. Henüz sınıflar ya da devletler olarak bir ayrım yok.

7.000 yıl önce
Avrasya ve Afrika'da saban kullanılmaya başlanıyor.
Tarım Kuzeybatı Avrupa'ya ulaşıyor. Kimi gruplar arasında kabile reisliği olsa da sınıf ve devlet yok.

6.000 - 5.000 yıl önce
Ortadoğu'nun nehir vadilerinde ve Nil Vadisi'nde 'Kentsel Devrim', bakır kullanımına başlanması.

5.000 yıl önce (MÖ 3.000)
Mısır 'Eski Krallık'ta ve Mezopotamya'da devletler ortaya çıkıyor.
İlk alfabeler, bronz bulunuyor; açık olarak toplumsal sınıflara, dinsel hiyerarşilere bölünmeler ve mabetler. Yaklaşık MÖ 2.800'de ilk piramitler.
'Bronz Çağı'. Kadının erkeğe göre aşağı görünmesinin belirtileri.

4.500 - 4.000 yıl önce (MÖ 2.500-2.000)
İndus Vadisi'nde şehir devletlerinin gelişmesi.
Ortadoğu'yu birleştirmek için Sargon ilk imparatorluğu kuruyor.
Batı Avrupa'da Taş yüzüklerin yapımı. Mısır'ın güneyinde muhtemelen Nübye uygarlığı.

4.000 yıl önce (yaklaşık MÖ 2.000)
'Karanlık Çağ' – Mezopotamya İmparatorluğu ve Mısır'da Eski Krallığın çöküşü. Küçük Asya'da demirin ergitilmesi.

4.000 - 3.600 yıl önce (MÖ 2.000-1.600)
Girit'te Minos uygarlığının yükselişi; Mısır'da 'Orta Krallık' ve Hammurabi ile Mezopotamya uygarlığında yeniden canlanma.
Kuzey Çin'de kentsel devrim hız kazanıyor; Yunanistan'da Mykenai uygarlığı.

3.600 yıl önce (MÖ 1.600)
Mısır'da Orta Krallığın çöküşüyle kriz, 'ikinci ara dönem'.
Girit, İndus ve daha sonra Mykenai uygarlıklarının çöküşüyle 'Karanlık Çağ'. Bu yörelerde okuryazarlığın ortadan kalkışı.
Şang İmparatorluğu ile Çin'de 'Bronz Çağı'.

3.000 yıl önce (MÖ 1.000)
Etiyopya'da (Habeşistan) Aksum uygarlığı.
Akdeniz çevresinde Fenike şehir devletlerinin gelişmesi. 'Mezo-Amerika'da Olmec kültürü, And bölgesinde Chavin kültürü ile 'kentsel devrim'.

2.800 - 2.500 yıl önce (MÖ 800-500)
Hindistan, Yunanistan ve İtalya'da yeni uygarlıklar ortaya çıkıyor.
Nübye'de Meroe uygarlığı.

2.500 - 2.000 yıl önce (MÖ 400- 1)
Mezo-Amerika'daki Olmec uygarlığı kendi yazı biçimini icat ediyor.

2.000 yıl önce (MS 1. Yüzyıl)
Meksika Vadisinde Teotihaucan –sert madenlerin kullanılmamasına rağmen– muhtemelen dünyadaki en büyük şehir. 400 yıl sonra terk ediliyor.
Güney Meksika ve Guatemala'da Monte Alban ve Maya uygarlıkları izliyor.

Prolog

Siniftan Önce

Biz 21. yüzyıla girerken dünya açgözlülük, zengin ile yoksul arasında muazzam eşitsizlikler, ırkçı ve milliyetçi şovenist önyargılar, barbarca uygulamalar ve korkunç savaşlar dünyasıdır. İşlerin her zaman böyle olduğuna, dolayısıyla başka türlü olamayacağına inanmak çok kolaydır. Böyle bir mesaj çok sayıda yazar, düşünür, politikacı, sosyolog ve psikiyatrist tarafından her yerde dile getirilmektedir. Bunlar hiyerarşi, itaat, açgözlülük ve zorbalığı, insan davranışının 'doğal' özelliğiymiş gibi betimliyorlar. Gerçekten de bunları, tüm hayvanlar âleminde sözde genetiğin 'yasaları'nca empoze edilen sosyo-biyolojik zorunluluklar olarak görenler vardır.[1] Çok sayıda popüler, sözde 'bilimsel' ucuz kitap bu tür bir görüşün propagandasını yapar: insanlardan 'çıplak maymun' diye söz ederek (Desmond Morris)[2], 'öldürücü zorunluluk' diyerek (Robert Ardrey)[3] ve daha karmaşık bir üslupta, tüm bunların 'bencil gen' tarafından programlandığını ileri sürerek (Richard Dawkins)[4] bu tür bir görüşün propagandasını yapar.

Bununla birlikte, insan davranışının bu Taş Devri karikatürleri, yazılı tarihten önceki sayısız nesil boyunca atalarımızın hayat deneyimlerince onaylanamıyor. Bilimsel kanıtların toplamı atalarımızın toplumlarının rekabet, eşitsizlik ve zulümle nitelenemeyeceğini gösteriyor. Dünyanın genelinde insan davranışı kalıpları hakkında arkeolojik kazılardan elde edilen kanıtlar yalnızca 5000 yıl öncesine kadar geri gidiyor. Antropolog Richard Lee bulguları şöyle özetlemiştir:

> Devletin ortaya çıkışı ve toplumsal eşitsizliğin yerleşmesinden önce, insanlar binlerce yıl boyunca küçük çaplı, akrabalık temelli toplumsal gruplarda yaşadı ve bu grupların ekonomik hayatındaki temel kurumlar toprak ve kaynakların kolektif ya da ortak mülkiyetini; yiyeceklerin dağıtımında genelleştirilmiş bir karşılıklılığı ve nispeten eşitlikçi siyasal ilişkileri içeriyordu.[5]

Bir başka deyişle insanlar yöneten ve yönetilen, zengin ve yoksul olmadan birbirleriyle paylaşıyor ve birbirlerine yardım ediyordu. Lee, 1880'ler-

de Friedrich Engels tarafından bu dönemi anlatmak için kullanılan 'ilkel komünizm' terimini tekrar kullanmaktadır. Bizim türümüzün (modern insanın, *Homo sapiens sapiens*'in) yaşı 100.000 yılın üzerindedir. Bugün 'insan doğası' olarak nitelenen davranış biçimlerinin pek çoğu bu sürenin yüzde 95'inde kesinlikle görülmüyordu. Günümüz toplumlarını bugün oldukları gibi yapan, biyolojimize işlenmiş herhangi bir şey yoktur. Yeni bir binyıla girerken karşı karşıya olduğumuz berbat durumun sorumluluğu buna yüklenemez.

Türümüzün başlangıcı 100.000 yıldan çok daha önceye, zamanın karanlıklarına kadar uzanır. Uzak atalarımız Afrika'nın kimi bölgelerinde dört ya da beş milyon yıl önce yaşamış bir maymun türünden evrimleşmiştir. Bu türün üyeleri, en yakın hayvan akrabalarımız, sıradan şempanze ve (çoğu kez pigme-şempanze denilen) *bonobo* gibi ağaçlarda yaşamayı bilinmeyen bir nedenle bırakmış ve iki ayak üzerinde yürümeye başlamıştır. Bunlar yeni çevrelerinde herhangi bir memeli türünden çok daha fazla işbirliği yaparak ve (bazen şempanzelerin de yaptığı gibi) kökleri kazıp çıkarmak, yüksek meyvelere ulaşmak, böcek ve tırtılları toplamak için temel aletleri üretirken yardımlaşarak varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Değerli olan şey birbirleriyle rekabet etmek yerine, yardımlaşmalarıydı. Bu tür yardımlaşma biçimlerine ve bunlarla el ele giden yeni zihinsel davranış kalıplarına uyum sağlamayı başaramayanlar ölüp gidiyordu. Başarabilenler ise varlıklarını sürdürüyor ve ürüyordu.

Milyonlarca yıl içinde bu durum, genetik mirası diğer memelilerden çok farklı olan bir memeli türünün evrimiyle sonuçlandı. Bu tür, diğer memelilerin kendisini korumak (büyük dişler ve pençeler), ısınmak (kalın kürk) ve kaçmak (uzun bacaklar) için sahip olduğu hayli gelişmiş fiziki özelliklere sahip değildi. Bunların yerine ilk insanlar, genetik olarak çevrelerindeki dünyaya son derece esnek tepkiler verebilecek şekilde programlanmıştı; nesneleri tutmak ve biçimlendirmek için ellerini, birbirleriyle iletişimde bulunabilmek için seslerini kullanabiliyor ve çevrelerindeki dünya hakkında araştırma, inceleme ve genelleme yapabiliyor, uzun yıllar süren çocuk yetiştirme sayesinde bu becerilerini ve öğrendiklerini yeni nesillere aktarabiliyorlardı. Bütün bunlar büyük beyinlerin ve toplumsallaşmak isteği ve yeteneğinin gelişmesini gerektirdi. Bu, insanların diğer herhangi bir hayvandan niteliksel olarak farklı iletişim yolları (dil) geliştirmesine ve bunun sayesinde maddi olmayan şeyleri kavramsallaştırabilme, yani etraflarındaki dünyanın ve onun içinde bir varlık olarak kendilerinin bilincine varma yeteneğinin gelişmesine yol açtı.[6]

Muhtemelen Afrika'da 150.000 yıl önce modern insanların ortaya çıkışı, bu sürecin tepe noktasıydı.[7]

İzleyen 90.000 yıl boyunca atalarımız yavaş yavaş Afrika'dan ayrılarak ve bu arada *Neandearthal*'ler gibi öteki insan türlerinin yerini alarak, dünyanın diğer bölgelerine yerleşmeye başladı. En geç 60.000 yıl önce Ortadoğu'ya ulaşmışlardı. 40.000 yıl kadar önce Batı Avrupa'da yerlerini almış ve Güneydoğu Asya adalarını Avustralya'dan ayıran deniz şeridini aşmayı bir şekilde başarmışlardı. En geç 12.000 yıl kadar önce, donmuş Bering Boğazı'nı geçerek Amerika kıtasına ulaşmış ve Antarktika dışındaki bütün kıtalara dağılmışlardı. Değişik yörelere yerleşen küçük gruplar çoğu kez binlerce yıl boyunca birbirinden neredeyse tamamen kopuk yaşadı (eriyen buzlar Bering Boğazı'nı geçilmez kılmış ve su seviyesini yükselterek Güneydoğu Asya'dan Avustralya'ya geçişi zorlaştırmıştı). Dilleri çok farklı gelişti ve her biri kendi bilgi dağarcığını oluşturdu, belirgin toplumsal örgütlenme ve kültür biçimleri geliştirdi. Kimi küçük (göz rengi, kıllılık, deri rengi vs.) kalıtsal özellikler kimi gruplarda diğerlerine göre daha belirgin bir hâl aldı. Ancak, değişik grupların genetik mirası birbirine son derece benzer olmayı sürdürdü. Grup içi farklılıklar gruplar arasındaki farklılıklardan her zaman büyüktü. Birbirlerinin dilini öğrenmede bütün gruplar eşit derecede yetenekliydi ve entelektüel yeteneklerin gelişmesi hepsinde benzerdi. İnsan türleri, birbirinden oldukça uzak bölgelere dağılmıştı. Ama tek bir tür olarak kaldılar. Her bir grubun nasıl gelişeceği, genetik düzenlerindeki herhangi bir özelliğe değil, kendi özel bölgelerinde geçimlerini sağlamak için gereken el becerilerini ve işbirliği yöntemlerini nasıl uyguladıklarına bağlıydı. Bu uyarlamanın aldığı biçim ortaya çıkan değişik toplumların her birinin kendine özgü adet, tutum, mitos ve ritüelleri arasındaki farkları belirledi.

Farklı toplumlar yaklaşık 10.000 yıl öncesine kadar belirli ortak temel özellikleri paylaşıyordu. Bunun nedeni hepsinin yiyecek, barınak ve giysilerini aşağı yukarı aynı şekilde, 'toplayıcılık' yoluyla elde etmeleri; yani (meyve, kabuklu yemişler, kökler, yabanıl hayvanlar, balık ve deniz kabukluları gibi) doğal ürünleri aynı şekilde temin etmeleri ve kullanıma hazırlamalarıydı. Bu toplumlar genellikle 'avcı ve toplayıcı' ya da daha iyisi 'toplayıcı' olarak adlandırılan toplumlardır.[9]

Bu toplumların birçoğu yalnızca birkaç yüzyıl öncesine kadar varlığını dünya genelinde sürdürdü ve geriye kalan birkaçı ise bu kitabın yazıldığı sırada varlığını hâlâ sürdürüyor. Bu toplumları inceleyen Richard Lee gibi antropologlar, tarihin en azından yüzde doksanlık bir bölümünde türümüzün tamamı için hayatın nasıl bir şey olduğu konusunda sonuçlara ulaşmayı başarmıştır.

Ulaşılan gerçek, geleneksel Batı imgesinden çok farklıydı: Bu insanlar ne bir "doğa durumunda" yaşayan kültürsüz "vahşiler"di, ne de acı dolu ve kanlı mücadeleler içinde "herkesin herkesle savaştığı" ve hayatı "iğrenç, vahşi ve kısa" yapan zor ve sefil hayatlar sürdürüyorlardı.[11]

İnsanlar, 30 ya da 40 kişilik gevşek-bağlı gruplar halinde yaşıyor, zaman zaman öteki gruplarla bir araya gelerek 200 kişiye varan topluluklar oluşturabiliyorlardı. Ancak bu tür 'sürü toplumları'nda hayat, tarımsal ya da sanayi uygarlıklarındaki milyonlarca insanın hayatından kesinlikle daha zor değildi. Seçkin bir antropolog bunları, 'ilk refah toplumu' olarak bile adlandırmıştır.[12]

Bu toplumlarda yönetici, patron ya da sınıf bölünmeleri bulunmuyordu. Turnbull, Kongo'daki Mbuti pigmeleri hakkında 'Reisleri yoktu, biçimsel kurulları yoktu. Hayatın çeşitli yönleriyle ilgili olarak, ama genellikle haklı pratik nedenlerden ötürü diğerlerinden daha önde gelen bir ya da iki erkek ya da kadın bulunabilirdi... Hukukun korunması ortak bir işti...' diyor.[13] Geçim kaynaklarını elde etmek için insanlar bir büyük öndere boyun eğmeden ya da birbirleriyle sonsuz didişmelere girmeden işbirliği yapıyordu. Ernestine Friedl, kendi çalışmalarına dayanarak, 'Erkek ve kadın fark etmeksizin her günü nasıl geçireceklerine özgürce karar verirlerdi: avlanmaya mı yoksa toplamaya mı çıkacaklar ve kimlerle çıkacaklar' diye yazıyor.[14] Eleanor Leacock kendi bulguları hakkında şunları söylüyor: 'Toprakta özel mülkiyet yoktu... Cinsiyet dışında işte uzmanlaşma yoktu... İnsanlar, hangi faaliyetten sorumlu olacaklarına kendileri karar veriyordu. Kolektif etkinliği hangi grubun üstleneceğine ilişkin kararlarda görüş birliğine varılırdı'.[15] Davranışları bencillik yerine cömertlik belirlerdi ve bireyler birbirine yardım eder, yiyecekleri kendileri almadan önce sürünün diğer üyelerine ikram ederlerdi. Lee şöyle anlatıyor: 'Yiyecek, hiçbir zaman bir aile tarafından tek başına tüketilmez: Mutlaka yaşayan grubun ya da sürünün üyeleri arasında paylaşılır. (...) Bu genelleştirilmiş karşılıklılık ilkesi her kıtadaki ve her çevredeki avcı-toplayıcılar hakkında aktarılmıştır'.[16] Lee ayrıca, incelediği grubun –Kalahari'nin !Kung[17] halkının (*buşman* denenler)– ileri derecede eşitlikçi bir halk olduğunu ve erdemlerini devam ettirebilmek için bir dizi önemli kültürel pratik geliştirdiklerini, küstah ve palavracıları önce hizaya getirdiklerini daha sonra yeniden oyuna katılmaları için onlara yardım ettiklerini aktarır.[18] Eski bir Cizvit misyoneri, Kanada'da yaşayan bir diğer avcı-toplayıcı halk olan Montagnai'ler hakkında şunları not ediyor: 'Biz Avrupalıların pek çoğu için cehennemi ve işkenceyi bulup çıkaran iki tiran, yani ihtiras ve hırs... onların büyük ormanlarında hüküm sürmez... İçlerinden hiçbiri, zenginlik elde etmek için kendini şeytana satmamıştır'.[19]

Friedl'in göstermiş olduğu gibi, savaş olarak tabir edilebilecek çok az şeye rastlanır:

> Bir bölge için komşu toplayıcı grupların erkekleri arasında mücadele olmuyor değil... Ama genel olarak erkeklerin dövüş eğitimi için ayırdığı enerji miktarı ya da avcı-toplayıcılar arasında savaş keşiflerine harcanan zaman fazla değil... Sürülerin içindeki anlaşmazlıklar çoğunlukla taraflardan birinin ayrılmasıyla çözülüyor.[20]

Bu tür kanıtlar, Ardrey gibi insanların, *Australopithecus*'tan (iki ayağı üzerinde yürüyen ilk maymun benzeri hayvandan) okuma-yazmanın ortaya çıkışına kadar geçen döneme ilişkin iddialarını tamamen çürütmektedir: İnsanın tüm tarih öncesi hakkındaki "öldürücü zorunluluğa dayanıyordu"; "avcı-toplayıcı gruplar, yakıcı Afrika güneşi altında sık sık kuruma eğilimi gösteren su kuyuları için savaşırlardı"; biz hepimiz Kabil'in çocukları olduğumuz için "insanlık tarihi ... genetik zorunluluk nedeniyle daha mükemmel silahların geliştirilmesine tanık olmuştur" ve dolayısıyla "katliam, kölelik, iğdiş etme ve yamyamlıktan alınan içgüdüsel 'hazzı' sadece ince bir 'uygarlık' yaldızı gizlemektedir" iddiaları yanlışlanmaktadır.[21]

Bu, 'insan doğası'na dair herhangi bir tartışma için çok büyük önem taşımaktadır. Eğer böyle bir doğa mevcutsa bu, uzun avcılık ve toplayıcılık evresindeki doğal ayıklanma sırasında ortaya çıkmış olmalı. Richard Lee ısrar etmekte oldukça haklıdır:

> Bizim geçmişimizi şekillendiren uzun süren eşitlikçi paylaşım deneyimidir. Hiyerarşik toplumlardaki hayata görünürdeki uyumumuza ve dünyanın pek çok yerindeki insan hakları sicilinin oldukça karanlık izlerine rağmen, insanlığın köklü bir eşitlikçilik duygusunu, köklü karşılıklılık kuralına derin bir bağlılığı, köklü... bir topluluk anlayışını koruduğu yolunda işaretler vardır.[22]

Margaret Thatcher'in gözde ekonomisti Friedrich von Hayek, "insan doğası"nı tersi bir noktadan eleştiriyordu: İnsanoğlunun onları "tanıdık insanlara iyilik yapmak için" yönlendiren "uzun süre gizli kalmış, doğuştan gelen içgüdülerinden" ve "küçük gruplar için iyi olan duygulara" dayalı "ilkel coşkuları"ndan şikayet ediyordu.[23]

Aslında 'insan doğası' son derece esnektir. Günümüz toplumunda en azından bazı insanları Hayek'in coşkuyla savunduğu hırs ve rekabete kapılmaya sevk edebilir. Sınıflı toplumlarda bu –işkence, kitlesel tecavüz, şehirleri yakma, zevk için insan öldürme gibi– en dehşet verici barbarlıklara da olanak vermiştir. Toplayıcı halklar arasındaki davranış çok farklıydı çünkü yaşamak için gerekli olan şeyleri elde etmek eşitlikçiliği ve diğerkâmlığı gerektiriyordu.

Avcılar ve toplayıcılar birbirlerine ister istemez sıkı bir şekilde bağımlıydı. Toplayıcılar genellikle en güvenilir yiyecek kaynaklarını temin ederdi, avcılarsa en değerli olanları. Dolayısıyla avcılıkta uzmanlaşanlar günlük yaşamlarını toplayıcıların cömertliğine borçluydu; buna karşılık toplayıcılıkta uzmanlaşanlar –ve avcılıkta geçici olarak başarı sağlayamayanlar– yiyeceklerine yapacakları değerli katkılar için hayvanları öldürmeyi başarabilenlere muhtaçtı. Av, erkek bir kahramanın hayvan öldürmeye tek başına gitmesinden ibaret değildi; bir grup erkeğin (kimi zaman kadın ve çocukların da desteğiyle) bir avı kovalamak ve yakalamak için birlikte çalışmasından oluşuyordu. Her durumda gözetilen en önemli şey, işbirliği ve kolektif değerlerdi. Bunlar olmadan, hiçbir toplayıcı sürüsü varlığını birkaç günden fazla sürdüremezdi.

Bununla bağlantılı olarak, erkeklerin kadınlar üzerinde bir egemenliği yoktu. Cinsiyetler arasında neredeyse her zaman, erkeklerin avlanmayı, kadınların toplayıcılığı üstlendiği bir *işbölümü* vardı. Bunun nedeni, hamile olan ya da çocuklarını emziren kadınların, ava katıldıkları takdirde kendi hayatlarını ve dolayısıyla da sürünün üretkenliğini riske atma ihtimaliydi. Ama bu işbölümü, bizim anladığımız anlamda erkek egemenliğine yol açmadı. Kampı nakledecekleri yer ya da bir sürüden ayrılıp diğerine katılmak gibi temel kararları alma sürecine hem erkekler hem erkekler katılırdı. Evlilik bağı gevşekti. Eşler kendilerinin ya da çocukların geçimlerini beklenmedik bir anda tehlikeye atmamak koşuluyla ayrılabilirlerdi. Sık sık 'insan doğası'nın bir parçası varsayılan erkek üstünlüğü yoktu.[24]

Son olarak, bugün bizim mutlak kabul ettiğimiz özel mülkiyet takıntısı söz konusu olamazdı.

Toplayıcı sürülerin normal büyüklüğü her zaman kamp civarında her gün yeterli besini bulma ihtiyacıyla sınırlıydı. O bölge içinde bireysel üyeler yiyecek için sürekli olarak bir bitki kaynağından diğerine ya da av peşinde hareket ediyorlardı ve bu arada sürünün bütünü de besin kaynakları için sık sık yer değiştirmek zorunda kalıyordu. Ardı arkası kesilmeyen bu sürekli hareket hali, herhangi bir sürü üyesinin herhangi bir servet biriktirmesini olanaksız hale getiriyordu, çünkü her şeyin kolaylıkla taşınması gerekiyordu. Bir birey, en çok bir mızrak, ok ya da yaya sahip olabiliyor, bir torba ya da birkaç ufak süs eşyası taşıyabiliyordu. Kişisel servet biriktirme diye bir mefhum yoktu. İnsanoğlunun içinde yaşadığı maddi koşullar, bugün mutlak kabul edilen egemen düşüncelerden çok farklı düşünceler ve çok farklı toplumlar üretmek için bir araya gelmişti. Tarih, her biri kendisi, arkadaşları ve sevdikleri için düzgün bir hayat yaratmaya çalışan, kimi zaman dünyayı olduğu gibi kabul eden, kimi zaman

onu değiştirmek için çırpınan, çoğu kez başarısız, kimi zaman başarılı çok sayıda erkek ve kadının eylemlerinden oluşmuştur. Bununla birlikte, birbiriyle bağlantılı bu sonsuz öykülerde iki şey ortaya çıkar. Bir yanda, insanoğlunun doğadan bir 'geçim' sağlama yeteneğinin artarak çoğalması, 'ilkel komünizm'in parçası olan ilkel maddi koşulların üstesinden gelinmesi; öte yanda, insanların çoğunluğunu küçük, ayrıcalıklı bir azınlığın yararına baskı altında tutan ve sömüren ardışık toplum örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkışı.

Eğer birbirine paralel bu gelişme dizilerini izlersek, en sonunda, 21. yüzyılın başında karşı karşıya olduğumuz dünyanın nasıl ortaya çıktığını göreceğiz. Bu, zenginliğin büyükanne ve büyükbabalarımızın dahi hayal edemeyeceği ölçüde üretilebildiği, buna karşılık sınıf egemenliğinin, baskının ve şiddetin de her zamankinden daha fazla yerleşmiş olduğu bir dünyadır. Bir milyar insan umutsuz bir yoksulluk içinde yaşıyor; milyarlarcası yerleşik hale gelmiş güvensizlik, savaş ve iç savaş musibetiyle karşı karşıya ve insan hayatının temelleri, kontrol edilemeyen teknolojik değişimin tehdidi altında. Herkesin şu soruyu sorması gerekiyor: Baskıcı yapıları ortadan kaldırarak, tüm zenginliği, atalarımızın yüzlerce nesil süren ilkel komünizmini belirleyen değerlere tabi kılacak bir toplum kurmak ve temel insan ihtiyaçlarını karşılamak mümkün müdür?

Ama önce sınıf egemenliğinin ve devletin nasıl ortaya çıktığına bakmamız gerekiyor.

1. Bölüm

Neolitik Devrim

İnsanların hayatlarındaki ve zihinlerindeki ilk büyük değişimler sadece yaklaşık 10.000 yıl önce ortaya çıkmaya başladı. İnsanlar dünyanın belirli yerlerinde, özellikle Ortadoğu'nun 'Bereketli Hilal' bölgesinde geçimlerini sağlamak üzere yeni bir yola girdiler.[25] Bitkisel besinler temin etmek için doğaya bağımlı olmak yerine ekin yetiştirmeyi ve hayvanları yalnızca avlamak yerine evcilleştirmeyi öğrendiler. Bu onların bütün yaşam biçimlerini dönüştürecek bir yenilikti.

Bu dönüşüm bu insanların atalarına göre daha kolay bir yaşam sürmelerine kaçınılmaz bir şekilde yol açmadı. Ancak iklim değişiklikleri, bu insanların bir kısmına fazla seçenek bırakmıyordu.[26] İki ya da üç bin yıldan beri kendilerine yiyecek olarak bol bol yabani bitki ve avlayacak hayvan sunan yerlerdeki hayata alışmışlardı; örneğin Türkiye'nin Güneydoğusundaki bir bölgede, bir 'aile grubu'nun 'çok da fazla çabalamadan' üç haftada toplayacağı yabani tahıl onlara bir yıl yetebiliyordu. Öteki insanlar gibi sürekli hareket halinde olmak zorunda değillerdi.[27] Eski derme çatma kamplarını, düzinelerle insan yerine, yüzlerce insanı barındıran kalıcı köy yerleşimlerine dönüştürerek, yiyecek maddelerini taş ya da pişmiş kil kaplarda saklayarak ve bir dizi gelişmiş taş alet edinerek aynı yerde yıllarca yaşamayı başarabildiler. Toplayıcı toplumlara özgü düşük iş yükünü durağan köy yaşamının avantajlarıyla birleştirmeyi eski Roma'nın kuruluşundan günümüze kadar geçen süreden daha uzun bir süre başarabildiler.

Ancak dünya ikliminde daha sonra meydana gelen değişiklikler, insanların bu yolla yeterli bir geçim elde etmelerine engel oldu. Bereketli Hilal bölgesindeki koşullar daha kurak ve soğuk olmaya başlayınca, doğal olarak yetişen yabani tahılın ve antilop ile geyik sürülerinin miktarında bir azalma oldu. Avcı-toplayıcı köyler bir krizle karşı karşıya kaldı. Artık eskiden yaşadıkları gibi yaşayamıyorlardı. Eğer açlıktan ölmek istemiyorlarsa ya küçük gruplara ayrılıp uzun süredir unuttukları göçebe yaşam biçimine dönecekler ya da doğadan kaynaklanan yetersizlikleri kendi

emekleriyle telafi etmenin bir yolunu bulacaklardı. Bu yol, tarımı getirdi. İnsanlar yüzlerce nesil boyunca yabani bitkilerle beslenerek bitki hayatı hakkında muazzam ölçüde bilgi biriktirmişti. Artık kimi gruplar yabani bitkilerin tohumlarını ekerek yiyecek stoklarını garanti etmek üzere bu bilgi birikimini kullanmaya başlamıştı. Gözlemleri onlara belirli bitkilerin tohumlarının diğerlerinden çok daha verimli olduğunu öğretmişti ve bu tür bitkileri seçerek, kendileri için yabani bitkilerden çok daha yararlı olacak, evcilleştirilmiş yeni türler yetiştirmeye başladılar. Düzenli olarak elde ettikleri hasatlar onlara yabani koyun, keçi, sığır ve eşeklerin daha evcil türlerini bağlayıp besleme olanağı ve daha da evcil hayvanlar yetiştirme olanağı verdi. Tarımın, çoğu kez 'bahçecilik-çapa tarımı' diye adlandırılan ilk biçimi ağaçları ve fundalıkları baltayla keserek ve geriye kalanları yakarak araziyi temizlemeyi, daha sonra tohumları ekerek hasadı kaldırmak için çapa ve kazıma çubuğu kullanılmasını gerektirdi. Birkaç yıl sonra toprak genellikle verimini kaybediyordu. Dolayısıyla oraların boş bırakılması ve ekim için yeni alanların hazırlanması gerekiyordu.

Geçimin bu şekilde sağlanması, çalışma ve birlikte yaşama kalıplarında radikal değişiklikleri gerektirdi. İnsanlar, köysel yerleşimlerine her zamankinden daha sıkıca bağlı hale geldi. Ekim ile hasat arasında ürünleriyle ilgilenmeleri gerektiği için avarelik yapamıyorlardı. Ayrıca, araziyi temizlemek, düzenli olarak ürünün bakımını yapmak (zararlı otları temizlemek, sulamak vs.), hasatı saklamak, stokları paylaşmak ve çocukları yetiştirmek için birbirleriyle işbirliği yapmanın yeni yollarını geliştirmek zorundaydılar. Bütünüyle yeni toplumsal hayat kalıpları gelişti ve onlarla birlikte de çeşitli mitler, törenler ve ritüellerle ifade edilen yeni dünya görüşleri ortaya çıktı.

Bu dönüşümden genellikle 'Neolitik Devrim'[28] olarak söz edilir; 'Neolitik' (Yeni Taş Devri) giderek daha gelişmiş aletlerden hareketle kullanılan bir terimdir. Bu durum, uzun bir zamana yayılmış olsa da insanların çalışma ve yaşam biçimlerinin tamamıyla yeniden örgütlenmesini gerektirdi.

Bereketli Hilal'den elde edilen arkeolojik kanıtlar, insanların küçük köylerde ayrı haneler şeklinde yaşadıklarını gösteriyor; ama bu hanelerin temelinin ne olduğunu (örneğin, birbirinden ayrı çiftler ve çocuklarından mı, yoksa bir anne, kızı ve onların eşlerinden ya da bir baba, oğulları ve onların karılarından mı oluştuğunu) söylemiyor.[29]

Yine de tarıma geçilmesinden binlerce yıl sonrasına kadar sınıfa ve devlet otoritesine benzeyen herhangi bir şey görünmüyor. '*Ubeyd* dönemin sonlarında (MÖ 4000) 'zenginlik açısından önemli bir farklılaşma hemen hemen hiç yoktu' ve hatta *protoliterate* (okuma-yazma öncesi) dönemde (MÖ

3.000'e doğru) bile 'toplumsal tabakalaşma sürecinin çok fazla ilerlediği'ne dair herhangi bir işaret yoktu.[30] Erkek egemenliğine dair bir kanıt da yoktu. Kimi arkeologlar kil ya da taştan yapılma kadın doğurganlık heykelciklerinin varlığından hareketle kadının yüksek bir statüye sahip olduğunu, dolayısıyla erkeklerin kadınlara dua etmeyi 'doğal' saydıklarını ileri sürüyor.[31] Bununla birlikte, savaş ve avda kullanılan silahların çok daha yaygın hale gelmesi önemli bir gelişmeydi.

Çok daha yakın çağlara kadar dünyanın değişik yörelerinde varlığını sürdürmüş –kimi istisnai durumlarda ise 20. yüzyıla bile ulaşmış– olan çapa tarımı temelli toplumlarda, aynı kalıba benzer bir yapının olduğu anlaşılıyor. Bu toplumlar birbirlerinden önemli ölçüde farklıydı; ancak belirli genel özellikleri paylaşıyorlardı.[32]

Hane halkları belirli arazi parçalarını işlemek eğilimindeydi. Ama ne toprakta bugün bizim anladığımız anlamda özel mülkiyet vardı, ne de bireylerin ya da hane halklarının başkaları zararına kişisel eşya stokları yapma eğilimi. Bunun yerine, tek tek hane halkları daha geniş toplumsal gruplara, aynı atayı paylaşan (ya da paylaştığını iddia eden) 'soylara' dahil olmuşlardı. Bunlar bireylere ve hanelere bazı açıkça tanımlanmış haklar sağlıyor ve evlilik ya da 'yaş grubu' yoluyla doğrudan akraba oldukları kişilere karşı kimi yükümlülükler getiriyordu. Her biri diğerleriyle yiyeceğini paylaşmak zorundaydı, böylelikle hasatının yetersizliği ya da daha fazla çocuk nedeniyle hiçbir hanenin sıkıntı çekmemesi sağlanıyordu. İtibar, bireysel tüketimden değil, başkalarının yetersizliklerini tamamlamak için onlara yardım etme yeteneğinden geliyordu.

Pek çok temel değer, sınıflı toplumlarda bugün bizim mutlak kabul ettiğimiz değerlerden çok, avcı-toplayıcı toplumların değerlerine yakındı. Nitekim, 18. yüzyılda *Iroquois* bahçe tarımcılarını gözlemleyen biri, şunları kaydediyordu: 'Eğer aç bir *Iroquiois* hanesi, yiyecekleri tamamen tükenmemiş başkalarına rastlarsa, her ne kadar aynı yok olma kaderini paylaşacak da olsalar, yiyeceği tükenmemiş olanlar ellerinde kalmış çok az şeyi, yeni gelenlerle paylaşırdı.'[33] Nuer'lerle ilgili klasik bir çalışma şunu not ediyor: 'Genel olarak, bir Nuer köyünde herkes açlıktan ölmedikçe hiç kimse açlıktan ölmez.'[34]

Bir kez daha, böylesi bir 'diğerkâmlık'ın açıklaması, geçim sağlama koşullarında yatar. Örneğin işgücü fazla ama doyurması gereken boğaz sayısı az olanlar, işgücü az fakat doyuracak boğazı (özellikle de küçük çocukları) çok olanlara yardım ederdi.[35] Çocuklar bir bütün olarak köyün gelecekteki işgücü arzını temsil ederdi. Büyük aileler lehine bu tür 'yeniden dağıtımcı' mekanizmalar, eğer grubun ölüp gitmesi önlenmek isteniyorsa zorunluydu.

Avcılık ve toplayıcılık koşullarında çocukları günlük toplama turlarına götürme zorunluluğu ve kampın bir bütün olarak hareket halinde olması çok düşük doğum oranlarına yol açıyordu. Kadınlar, aynı anda taşınması gerekecek birden fazla çocuğa sahip olmayı göze alamıyordu; dolayısıyla doğumlar her üç ya da dört senede bir olacak şekilnde (gerekirse cinsel perhiz, çocuk düşürme ya da çocuk öldürme yoluyla) ayarlanıyordu. Tarıma dayalı yerleşik bir köy hayatında çocuk, birkaç aylık olduktan sonra taşınmak zorunda kalmıyor ve çocukların sayısı ne kadar çoksa, temizlenecek ve gelecekte kullanılacak arazinin miktarı da o kadar büyük oluyordu. Daha büyük aileler makbuldü. Üretim yönetimindeki değişiklik, *üreme* sistemi üzerinde de muazzam bir etki yaptı. Nüfus artmaya başladı. Nüfus artış hızı her ne kadar bugünkü standartlara göre çok düşükse de (yılda yüzde 0,1)[36] iki bin yılda nüfus dörde katlandı ve Neolitik Devrim zamanında belki 10 milyon olan nüfus, kapitalizmin başlagıcında 200 milyona ulaştı.

Çapa tarımı temelli bu toplumlarda avcı-toplayıcı toplumlara kıyasla başka büyük değişiklikler söz konusuydu. Avcı-toplayıcı toplumda büyük bir anlaşmazlık, ya bölünme ya da bireylerin topluluğu terk etmesiyle basit bir şekilde çözümlenebiliyordu. Bu seçeneğin, araziyi temizleyen ve ekimi gerçekleştiren tarımcı gruplarda değerlendirilmesi zordu. Köy daha büyüktü ve avcı-toplayıcı topluma göre daha karmaşık ve örgütlü etkileşime gereksinme duyuluyordu. Bunun yanı sıra, avcı-toplayıcılar için söz konusu olmayan bir sorunla da karşı karşıya kalmışlardı: Yiyecek ve eşya stokları, silahlı yağmacıların saldırılarına davetiye çıkarıyordu. Çapa tarımı yapan pek çok toplulukta yaygın olan savaş, avcı-toplayıcılar arasında neredeyse bilinmiyordu. Bu durum, toplumsal kontrolü sağlayacak karar alma mekanizmalarına (örneğin her soydan yaşlılardan oluşan heyetlerin) ek bir hız kattı.

İnsanlar onuncu binyılda dünyanın değişik yerlerinde –Mezo-Amerika (günümüzdeki Meksika ve Guatemala), Güney Amerika'nın And bölgesi, Afrika'nın en az üç belirgin yeri, Çinhindi, Orta Papua Yeni Gine'nin yüksek vadileri ve Çin'de– birbirlerinden bağımsız olarak, avcı-toplayıcı toplumlardan tarımcı toplumlara geçti.[37] Evcilleştirilmeye uygun çeşitli bitki ve hayvan türleri, değişimin tam olarak nasıl ve ne ölçüde olacağını belirlese de, Mezopotamya'dakine benzer değişimler bu örneklerin her birinde gerçekleşti. Kanıtlar, kimi 'ırk' ya da 'kültür'lerin insanlığın geri kalan kısmını ileriye götürecek özel bir 'deha'ya sahip olduğu iddialarını çürütüyor. Tam tersine, iklim ve ekolojideki değişikliklerle dünyanın farklı yerlerinde karşı karşıya kalan farklı insan grupları, eski yaşam biçimlerine benzer bir hayatı sürdürebilmek için yeni tekniklere başvurmak

zorunda kaldı ve yaşam biçimlerinin hiç de öngörmedikleri bir şekilde değişmeye başladığını gördüler. Gevşek-bağlı topluluk her durumda yerini, toplumsal davranış konusunda katı normlar ve karmaşık dinsel ritüel ve mitoslarla, soy gruplarınca güçlü bir şekilde yapılandırılan köy yaşamına terk etti.[38]

Tarımın bağımsız gelişiminin tipik bir örneği, Yukarı Papua Yeni Gine'de görüldü. Burada insanlar çeşitli ürünleri –şeker kamışı, çeşitli türden muzlar, bir tür fındık ağacı, dev bataklık kulkası, yenebilir ot sapları, kökler ve yeşil sebzeleri– evcilleştirip yetiştirmeye yaklaşık MÖ 7000 yıllarında başladı. Başka yerlerde olduğu gibi, bu yetiştiricilikle birlikte göçebe ya da yarı göçebe avcı-toplayıcı hayattan tarım hayatına geçtiler. Toplumsal örgütlenme eşitlikçi akrabalık gruplarına dayanıyordu ve toprakta özel mülkiyet yoktu. İnsanlar uzak ve kıyıdan ulaşılması hemen hemen imkânsız bu vadilerde, Batılılar tarafından 1930'ların başlarında 'keşfedilinceye' kadar bu şekilde yaşadı.

İlk toplumlardan pek çoğu tarıma geçmedi. Kimisi, avcılık-toplayıcılık yoluyla rahat bir hayat sürdürebiliyorken gereksiz, ağır ve sıkıcı bir iş olarak gördükleri tarıma direnç gösterdi. Evcilleştirilmesi kolay ne bitki ne de hayvan sağlayan Kaliforniya, Avustralya ve Güney Afrika gibi ortamlarda yaşamayı sürdürdüler.[39] Bu ortamlarda binlerce yıl yaşayan grupların, başka yerlerden evcil türler getirilene kadar avcılık ve toplayıcılık yoluyla geçinmekten başka çaresi yoktu.[40]

Bununla birlikte, tarım dünyanın herhangi bir yerinde bir kez ortaya çıktıktan sonra yaygınlaşmaya devam etti. Tarımı yapanların elde ettiği başarılar, kimi zaman başkalarını onları taklit etmeye teşvik etti. Nitekim, Bereketli Hilal'den gelme ürün türlerinin tarımın Nil Vadisi'nde, İndus Vadisi'nde ve Batı Avrupa'da gelişmesinde rol oynamış olduğu anlaşılıyor. Tarımın yaygınlaşması kimi örneklerde, halihazırda tarımla geçinen toplulukların, nüfus arttıkça yeni köyler kurmak üzere daha önce tarıma açılmamış arazilere göç etmesinin kaçınılmaz bir sonucuydu. Bantu dilleri konuşanların Batı Afrika'dan Orta Afrika'ya ve sonunda da kıtanın güneyine yayılması ve Polinezyalıların Güneydoğu Asya'dan Afrika açıklarındaki (Güney Amerika kıyısından yalnızca 1.500 mil uzaklıktaki), Madagaskar'a, Easter Adası'na ve Yeni Zelanda'ya geçişleri bu yolla oldu.

Tarımcı bir toplumun varlığı çoğu kez onlarla temas eden avcı-toplayıcı insanların hayatını da değiştirdi. Yakınlarındaki tarımcılarla balık, av hayvanı ve hayvan derisi karşılığında tahıl, dokuma kumaş ve fermante edilmiş içkileri değiş tokuş ederek hayatlarını radikal şekilde iyileştirebileceklerini gördüler. Bu durum kimilerini, tarımın yalnızca bir yönüyle uğraşmaya, tahıl yetiştirmeksizin yalnızca hayvan yetiştirme

ve beslemeye teşvik etti. Avrasya, Avrupa, Afrika ve Güney Amerika'nın Güney And Dağları'nda tarım yerleşimleri arasında dolaşan, kimi zaman onlara saldıran, kimi zaman onlarla ticaret yapan ve kendilerine özgü bir toplumsal hayatın tipik kalıplarını geliştiren bu tür 'çoban halklar' görüldü.

Tahıl üretimi ve hayvancılığın yaygınlaşması kimi durumlarda, toplumsal hayatta önemli bir nihai değişikliğe –toplumsal tabakalaşmaya– yol açtı. Kimi bireylerin ya da soyların ötekilerden çok daha büyük saygınlık kazandığı ve bunun da babadan oğula geçen reislikler ve reisler soyu yarattığı, antropologların tabiriyle 'kabile reisliği' ya da 'büyük adamlar' ortaya çıktı. Ancak bu tabakalar bile bizim bugün mutlak kabul ettiğimiz sınıfsal farklılaşmaya, yani toplumun bir kesiminin emeğiyle üretilen artığın (artık ürünün) diğer bir kesim tarafından tüketilmesine benzemiyordu.

Eşitlikçilik ve paylaşım her tarafta yaygındı. Yüksek statü sahipleri diğerlerinin sırtından geçinmez, topluluğa hizmet ederdi. Richard Lee'nin işaret ettiği avcı-toplayıcı toplumlarda olduğu gibi, 'komünal mülkiyet kavramları' geçerliydi: 'Reisin elde ettiği haraç, topluluk üyelerine yeniden dağıtılır ve reisin iktidarı halka ait kurumlar ve kanaatlerce sınırlandırılırdı'.[41] Nitekim, Güney Amerika'nın Nambikwara halkı arasında 'Cömertlik ...iktidarın olmazsa olmaz öz niteliklerinden birisiydi' ve 'reis', kendi kontrolü altındaki 'yiyecek, aletler, silahlar ve süs eşyalarının fazlasını' 'bir bireyin, ailenin ya da bütün olarak topluluğun isteklerine' ve onların ihtiyaçlarına göre kullanmak durumundaydı.[42] Bu durum liderin, kendisine bağlı olanlara göre maddi açıdan çok daha zor bir dönem geçirmesiyle bile sonuçlanabilirdi. Dolayısıyla Yeni Gine Busama'ları arasında lider, 'yiyecek stoğunu hazır bulundurmak için herkesten fazla çalışmak zorundaydı... Sabahtan akşamın en geç saatlerine kadar çalışması gerektiği kabul edilirdi; 'elleri hiçbir zaman topraksız olmazdı ve alnından sürekli ter damlardı'.[43]

Tarıma geçen 'Yeni Taş Devri', köy yaşayışını ve savaşı yaygınlaştırarak insanların yaşamını dönüştürdü. Bu noktaya kadar bu, gerçekten bir tür 'devrim'di. Ama toplum bizim bugün itirazsız kabul ettiğimiz öğelerin pek çoğundan hâlâ yoksundu. Sınıf bölünmeleri, tam zamanlı bürokratlara silahlı adamlara dayanan yerleşik devlet aygıtının kurulması ve kadının ikincil konuma düşürülmesi henüz ortaya çıkmamıştı. İnsanların geçimlerini sağlama biçimlerinde ikinci dizi değişiklikler, "Neolitik Devrim"in üzerine Gordon Childe'ın "kentsel devrim" dediği şey eklenene kadar da ortaya çıkmayacaktı.

2. Bölüm

İlk Uygarlıklar

Dar tanımıyla şehirde yaşayan insanlar anlamına gelen medeniyetin geçmişi, yalnızca 5000 yıl öncesine gider. Bunun ilk belirtileri dünyanın çok değişik yerlerinde bulunan büyük yapılardır: Mısır ve Mezo-Amerika'nın piramitleri, Irak'ın ziguratları (katlı tapınak kuleleri), Girit'teki Knossos Sarayı, Yunanistan anakarasındaki Mykenai Kalesi ve İndus'un grid planlı 4.000 yaşındaki Harappa ve Mohenco-daro şehirleri. Bu nedenle arkeolog Gordon Childe bu değişimi 'kentsel devrim' olarak adlandırdı.[44] Bu dönemden günümüze kalanlar hayret vericidir. Daha hayret verici olansa, bunların daha birkaç nesil önce oldukça temel düzeyde bir tarıma dayalı basit kır hayatından başka bir şey bilmeyen insanlar tarafından inşa edilmiş olmasıdır. Önce büyük kaya parçalarını çıkarmak, taşımak, dikmek ve oymak gibi ince işçilik gerektiren inşa becerisi geliştirmişler ve daha sonra da bunları ince ince sanat eserleriyle süslemişlerdi; kimi durumlarda ise (Mezopotamya, Mısır, Etiyopya, Çin ve Mezo-Amerika'da) yaptıklarını ve duygularını anlatmak için yazıyı geliştirdiler. Avrasya'da ve Afrika'da bu aşamada kaya oksitlerinden bakır ve kalay elde etmeyi öğrenmiş ve bir süre sonra da bunları daha sert bir metale, bronza dönüştürerek kimi süs eşyaları ve silahlar yapmışlardı. Bu dönem için sık sık kullanılan 'Bakır' ve 'Bronz Çağı' nitelemesinin nedeni budur.

İnsanların geçimlerini sağlama biçimlerinde daha önce meydana gelen bir değişim, başlangıçta tarıma dayanan bir değişim olmadan bunların hiçbiri gerçekleşemezdi. Oldukça basit teknikler kullanan ve doğada var olan bitki ve hayvan çeşitlerinden yararlanılmasını gerektiren ilk tarım biçimleri, tarımın verimliliğinde nesiller boyunca yavaş artışlara yol açabiliyor, bazı insanların hatırı sayılır bir boş zamanın keyfini çıkarırken tatmin edici bir geçim elde etmesini sağlayabiliyordu.[45] Ancak koşullar, hiçbir şekilde, yerli halkların romantikleştirilmiş 'soylu barbar' öykülerinde ileri sürüldüğü gibi, saf ve sevimli değildi. Besin miktarında-

ki artışın nüfustaki artışı ancak karşıladığı pek çok örnek vardı. İnsanlar, kendi kontrolleri dışındaki kuraklık ya da sel, fırtına ya da don, kavurucu rüzgârlar ya da dolu fırtınası gibi doğal olaylar nedeniyle ani kıtlıklara maruz kalıyordu.[46] Örneğin Mezo-Amerika'nın İspanyollardan önceki halkları, kendilerini kolaylıkla beslendikleri dönemleri kesintiye uğratan, beklenmedik ve harap edici kıtlıkların ortasında bulmuştu.[47]

Eğer bu topluluklar yerleşik hayatlarına devam edeceklerse yalnızca iki seçenek söz konusuydu. Birincisi, yiyecek için diğer tarımcıları talan etmekti; öyle ki savaş bu tür toplumlarda giderek gelişen bir özellikle haline geldi. Örneğin taş savaş baltaları ve çakmaktaşı kamalar Neolitik Devrim'in ilerleyen aşamalarında Avrupa'da giderek yaygınlaştı. İkinci seçenek, daha yoğun ve verimli tarım yöntemleri geliştirmekti. Teknolojik yeniliğin büyük bir önemi vardı. Bunu başarabilen tarımcı gruplar açlık tehdidine göğüs gerebiliyordu. Başaramayanlar sonunda ya ölüyor ya da dağılıyordu.

Yenilik, sadece mevcut tahıl türlerini geliştirmek ya da evcilleştirilmiş hayvanları daha etkili bir şekilde beslemeyi öğrenmek anlamına gelebiliyordu. Ayrıca çok daha uzun vadeli değişiklikler anlamına da gelebiliyordu. Bunlardan biri, Avrasya ve Afrika'da, evcilleştirilmiş büyük memelilerin (başlangıçta öküz ve daha sonra atların) şekil verilmiş bir odunla (saban) toprağı sürmesinin, araziyi ekime açmada elle yapılan çapalamadan çok daha etkili olduğunun keşfedilmesiydi. Bir başkası, ürünleri taşkınlardan korumak ve suyu kuru ve verimsiz alanlara yönlendirmek için setler ya da hendekler yapılmasıydı. Daha sonra, hayvan dışkısının gübre olarak toplanması ve her yıl yeni alanlar açmaktansa toprağın veriminin artırılması öğrenildi. Dünyanın şu ya da bu bölgesinde keşfedilen öteki teknikler, bataklıkların kurutulması, kuyular açılması, yamaçların teraslanması ve (Güney Çin'de) pirinç yetiştirilip ve daha sonra tohumlarının ekilmesiydi.

Tüm insan emeği gibi bu yeni tekniklerin de iki yönü vardı. Bir yandan insanlara ek geçim kaynakları sağlıyordu. Daha önce yalnızca yaşamalarına yetecek kadar üretebilen gruplar, artık ürün elde etmeye başlayabiliyorlardı. Öte yandan, insanların toplumsal ilişkilerinde de değişiklikler yaşanıyordu.

Yeni teknikler, insanlar arasında değişik işbirliği biçimlerine bağlıydı. Örneğin sabanın kullanılması, karnında çocuk taşıyan ya da çocuğa bakan bir kadın tarafından kolaylıkla yapılamayacak kadar ağır bir iş olduğu için cinsiyetler arasındaki iş bölümünün artmasını teşvik etti. Su kanallarının yapımı ve düzenli sulamanın sürdürülmesi düzinelerce, hatta yüzlerce hane halkının işbirliğini gerektiriyordu. Bu ayrıca işi denetleyenler

ile işi yapanlar arasında da bir bölünmeyi teşvik etti. Yiyeceklerin saklanması, yiyecek stoklarını yönetecek ve bunlardan sorumlu olacak grupları ortaya çıkardı. Artık ürünün varlığı ilk kez olarak birtakım insanların tarımsal faaliyetlerden ayrılıp, savaş için hazırlık yapan zanaatlar ya da yerel ürünleri başkalarınkiyle değiştirmeye yoğunlaşmasını sağladı.

Gordon Childe, insanlar 5000 ve 6000 yıl önce, Mezopotamya'da Dicle ve Fırat nehirlerinin vadilerine yerleşirken meydana gelen bu dönüşümü anlatmıştır. Son derece verimli bir toprak bulmuşlardı, ancak burada 'kolektif çaba' gerektiren 'drenaj ve sulama' yoluyla tarım yapılabiliyordu.[48] Daha yakın bir zamanda Maisels insanların nehirler arasındaki setlerde küçük gedikler açarak geniş arazileri sulayabileceklerini ve böylece üretimi ciddi olarak artırabileceklerini keşfettiğini belirtti. Ancak, fazla hasatın tümünü hemen tüketmeyi göze alamıyorlar, dolayısıyla bunun bir kısmını yetersiz mahsule bir önlem olarak bir kenara koyuyorlardı.[49]

Tahıl çevredeki arazide yükselen oldukça büyük binalarda depolanırdı ve bunlar toplumsal hayatın devamlılığını ve korunmasını temsil eder oldular. Tahıl ambarlarını yönetenler, artık ürünü toplar, depolar ve dağıtırken nüfusun geri kalanını da yöneterek toplumdaki en prestijli grup haline geldi. Ambarları ve onları denetleyenleri kontrol edenler toplumun üzerinde bir güç, onun başarısının anahtarı gibi görülmeye başladı ve bu da halk kitlesinin onlara itaatini ve saygısını gerektiriyordu. Neredeyse insanüstü bir özellik kazandılar. Bu ambarlar ilk tapınakları ve onlara nezaret edenler de ilk rahipleri oluşturdu.[50] Diğer toplumsal gruplar tapınakların etrafında toplandı ve inşaat işleri, uzmanlaşmış el zanaatları, tapınak uzmanlarının yemek ve giyecekleri, tapınaklara yiyecek taşınması ve de ürünlerin uzak mesafelerde değiş tokuşuyla ilgilendiler. Yüzyıllar içinde köyler kasabalara, kasabalar da Uruk, Lagaş, Nippur, Kiş ve (kutsal kitaplarda anlatılan İbrahim Peygamberin geldiği yer olduğu varsayılan) Ur gibi ilk şehirlere dönüştü.

Az çok benzer bir süreç yaklaşık iki bin beş yüzyıl kadar sonra Mezo-Amerika'da görüldü. Mısır (darı) iyi yıllarda sulama olmadan da bol artık sağlayan bir ürün olduğu için, en azından başlangıçta, burada sulamanın o kadar merkezî bir rol oynadığı görülmüyor.[51] Ama hasat yetersizliklerinden etkilenme olasılığı, artık ürünün depolanmasını ve farklı iklimleri olan yöreler arasında bir tür eşgüdümü teşvik etmiştir. Eğer uzman bir grup üretimi koordine eder, mevsimleri takip eder ve ambarlara nezaret ederse, bunun tüm nüfusa büyük yararları oluyordu. Burada da yiyecek depoları zamanla tapınaklara ve onların yöneticileri de rahiplere dönüştü ve muazzam heykelleri, görkemli piramitleri, tapınakları, tuğladan ya-

pılmış törensel top oyunu avluları ve ayrıntılı bir şekilde planlanmış şehirleri (Teotihuacan'ın nüfusu MS ilk yüzyıllarda muhtemelen 100.000'e ulaşmıştı) ile birbiri ardı sıra Olmek, Teotihuacan, Zapotek ve Maya kültürlerini yarattılar.

Hem Ortadoğu'da hem de Mezo-Amerika'da tarihsel önemi olan bir başka şey daha yaşandı. Tapınaklara ait depolanmış ürünleri toplayan ve dağıtan rahip-yönetici gruplar, giren ve çıkan ürünlerin kaydını tutabilmek için taş ya da kil üzerine işaretler yapmaya başladı. Zamanla belirli şeylerin resimsi imgeleri standartlaştı, kimi zaman temsil ettiği şeyin sesini de ifade etmeye başlayarak sonunda insanların cümlelerinin ve düşüncelerinin kalıcı bir görsel ifadesi ortaya çıktı. Bu yolla yazı bulundu. Tapınak muhafızları geceleri gökyüzünü ayrıntılı bir şekilde gözlemleyecek boş zamanı da buldular ve Ay'ın, gezegenlerin ve yıldızların hareketlerini Güneş'in hareketi ile ilişkilendirdiler. Ay ve Güneş tutulması gibi gelecekte meydana gelecek hareketleri ve olayları önceden kestirebilmek onlara neredeyse büyücülüğe benzer bir statü kazandırdı. Ayrıca, ürünlerini ekmek için en iyi zamanı kestirmekte insanlara yardımcı olan Ay ve Güneş takvimlerini geliştirdiler. Bu tür olaylar matematiğin ve sihirsel astroloji biçiminde de olsa astronominin tapınaklarda kök salmasına yol açtı. Gordon Childe'ın söylediği gibi, 'Tapınak hazinelerinde ya da daha doğrusu ambarlarında, önemli miktarda toplumsal artığın biriktirilmesi, aslında bizim uygarlığın kıstası olarak gördüğümüz kültürel ilerlemelerdi.'[52]

Yazı Mezopotamya ve Mezo-Amerika'nın ilk medeniyetleri tarafından bir kez geliştirildikten sonra, onlarla temasa geçen pek çok başka halk da yazıyı kendi diline uyarladı. Yazı, yaklaşık 5.000 yıl önce Ortadoğu'da ve daha sonra Orta, Doğu ve Güney Asya'da, Kuzeydoğu Afrika'da ve Akdeniz Avrupa'sında büyük bir hızla yayıldı. Olmek'lerden itibaren bütün Mezo-Amerika halkları tarafından kullanıldı. Bununla birlikte, konuşulan sözün aktarılabileceği bir yazı geliştirmese de, hafızaya yardımcı olması için işaretler kullanan, oldukça gelişkin başka medeniyetler de – özellikle Güney Amerika'da– görüldü.

Burada yoğun tarıma ve şehir hayatına geçişi göstermek için yalnızca birkaç örneğe yer var. Bu geçiş, dünyanın değişik yerlerinde, insanlar hayatlarını kazanmak için yeni yollar bulduğunda meydana geldi. Ayrıca bu yolun ancak bir kısmını kateden ve etkileyici taş yapılar dikmek için yüzlerce hatta binlerce insanın harekete geçirilebildiği tarım toplumu örnekleri de vardı: MÖ dördüncü ve üçüncü binyıllarda Malta'daki taş tapınaklar; Batı Avrupa'nın taştan daireleri (en iyi bileneni *Stonegenge*), Easter

Adası'nın dev heykelleri ve Tahiti'nin basamaklı platformları.[53] Kimi zaman 'uygarlığa' doğru ilerleme, bir ölçüde, başka yerlerdeki gelişmelerden etkilenir.[54] Ama bu, kasabaların ve şehirlerin oluşmasına ve çoğu kez yazının bulunmasına giden sürecin, birbirinden bağımsız olarak birkaç değişik yörede, tarımın belirli bir noktaya ulaşmasından sonra toplumun iç dinamikleriyle meydana geldiği gerçeğini değiştirmez. Bu, 'medeniyet'e daha erken ulaştıkları için bazı halkların diğer halklardan 'üstün' olduğu yönündeki iddiaların saçmalığını gösterir.

3. Bölüm

İlk Sınıfsal ayrışmalar

Uygarlığın gelişmesinin bir bedeli oldu. Kentsel toplumun ortaya çıkışını anlatırken Adams der ki, yaklaşık MÖ 3000'de, ilk-okuryazarlık döneminin tam sonunda' 'köle kız' işareti taşıyan tabletler görülür. 'Erkek köle' işaretleri bir süre sonra ortaya çıkar. Bunu 'tam, özgür yurttaş ve 'halktan olan kişi ya da aşağı statü'yü ifade eden değişik terimler izler.[55] Bu döneme gelindiğinde, 'sınıf farklılaşmalarının kanıtları artık çok açıktır'. Eski Eşnunna'da* 'yolların üzerindeki büyük evler ...çoğu kez 200 metrekare ya da daha büyük bir zemine sahipti. Öte yandan, ana yollara yalnızca dolambaçlı dar sokaklarla çıkışı olan evlerin çoğunun yüz ölçümleri çok daha küçüktü... Pek çoğu toplam 50 metrekareyi geçmezdi.'[56] Adams devam eder:

> Toplumsal hiyerarşinin en altında, alınıp satılabilen bireyler, köleler vardı... Tek bir tablet, muhtemelen merkezîleşmiş bir dokuma kuruluşunda istihdam edilen 205 köle kızın listesini veriyordu... Erkek kölelerden genellikle 'kör olanlar' diye söz edilir ve bunların bahçe işlerinde istihdam edildiği anlaşılıyor.[57]

Uygarlığın ortaya çıkışı genellikle insanlık tarihindeki adımlardan biri ve tarihi tarih öncesinden ayıran adım olarak düşünülür. Ancak, nerede olduysa orada ilk kez sınıf bölünmelerinin ortaya çıkması, ayrıcalıklı bir azınlığın diğerlerinin sırtından geçinmesi ve bu azınlık yönetiminin toplumun geri kalan kısmına kabul ettirilmesi için silahlı grupların, askerler ve gizli polislerin, –bir başka deyişle devlet mekanizmasının– oluşturulması gibi olumsuz değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Yalnızca Mezopotamya'da değil pek çok eski uygarlıkta, kölelik, bazı insanların başkalarının fiziksel olarak sahibi olması, bunun açık kanıtıdır. Toplumsal farklılaşmanın, akrabalık temelli toplumlar ve köy toplulukları zamanından beri ne kadar ilerlediğini gösterir. Ancak kölelik, erken dönem Mezopotamya yönetici sınıfları için görece düşük önem taşıyordu. Tapınaklara ve üst sınıflara kendi emek

* Modern Irak'ta bugün Tell Asmar olarak bilinen Diyala Vadisi'nde kurulu bir antik şehir. *–çev.*

gücünü sunmaya zorlanan köylülerin ve diğer emekçilerin sömürülmesi çok daha önemliydi. "Bau tapınağı ya da malikânesinin arazilerinde takım halinde çalışan, gemileri çeken, sulama kanallarını kazan ve şehir milisinin esası olarak hizmet eden, '*shub-lugals*' benzeri statüsü ve özgürlük derecesi düşük' insanlar vardı. Yılın dört ayında işgücü arzı karşılığında yaşayacak kadar tayın alırlardı ve 'tapınağın ya da devletin arazilerinde kendilerine küçük arazi parçaları tahsis edilirdi."[58] Bu gruplar bir zamanlar bağımsız köylü ailelerdi; ama sonra daha güçlü gruplar, özellikle de tapınaklar tarafından bağımlı olmaya zorlanmışlardı.

Gordon Childe, yaklaşık MÖ 2500 yılında Lagaş şehrinde imtiyazlı rahiplerin (cenazeler için fazla para almak gibi) değişik zorbalık yöntemleri uyguladığı ve tanrının (yani topluluğun) arazisini, sığırını ve hizmetçilerini sanki kendi özel mülkleri ve kişisel köleleriymiş gibi kullandığını anlatan bir fermanı özetler. "Yüce rahip, yoksulların bahçesine geldi ve oradan odun aldı... Eğer büyük bir adamın evi sıradan bir yurttaşının eviyle yana yana ise", yüce rahip, sahibine herhangi bir tazminat ödemeden bu mütevazı yere el koyabilirdi. Childe şu sonuca varır: 'Bu kadim metin bize gerçek sınıf çatışmasının tartışma götürmez işaretini verir.'[59]

Sömürünün ölçeği muazzam boyutlara ulaşmıştı. T. B. Jones, MÖ yaklaşık 2100'lerde Lagaş şehir devletinde bir düzine ya da daha fazla tapınak kurumunun ekilebilir arazinin çoğunu işlemekten sorumlu olduğunu anlatır: "...Ürünün yaklaşık yarısı (işçilerin ücretleri, yük hayvanlarının beslenmesi vb.), üretim masraflarına dörtte biri vergi olarak krala giderdi. Geriye kalan yüzde 25 rahiplerin hissesiydi."[60]

C. J. Gadd, Sümerlerin ünlü Gılgamış destanında, 'Kahraman kısa süre önce inşa ettirdiği Uruk'un surlarına bakar ve nehrin üzerinde yüzen cesetleri görürken anlatıldığına işaret eder; en yoksul yurttaşların sonu gerçekten de böyle olmuş olabilirdi.'[61]

Mezo-Amerika'da özünde aynı kalıp sözkonusu idi. Katz, ilk uygarlık Olmeclerle ilgili olarak bile, 'zengin armağanlarla süslenmiş gösterişli mezar yerleri', 'zengin giysiler içinde diz çökmüş bir adamın önünde bir başkasının... soylu biri ile ona bağlı adamının tasviri'nde 'göze çarpan bir toplumsal tabakalaşma' olduğuna işaret eder.[62] Mayalarda 'çok odalı binaların ya da sarayların' varlığı, toplumun 'katı bir şekilde seçkin ve sıradan insan tabakalarına' bölünmüş olduğunu ispat eder.[63]

Daha önce başkalarını sömürmeyen ve ezmeyen insanlar niçin birdenbire neden böyle davranmaya başlamışlardı ve toplumun geri kalan kısmı bu yeni sömürü ve baskıya neden tahammül ediyordu? Avcı-toplayıcı top-

luma ait yüz binlerce yıllık ve erken tarım toplumlarına ait binlerce yıllık kayıtlar, 'insan doğası'nın bu tür bir davranışa kendiliğinden yönelmediğini gösteriyor.[64]

Bu değişikliğe uyum sağlayan toplumların tek izahı 1840 ve 1850'lerde Karl Marx tarafından ana çizgileriyle ortaya konmuş ve Friedrich Engels tarafından geliştirilmişti. Marx 'üretim ilişkileri' ile 'üretim güçleri' arasındaki etkileşimin gelişmesine vurgu yapıyordu. İnsanlar yaşam için gerekli olan şeyleri üretmek üzere yeni yollar, maddi sorunları kolaylaştırır gibi görünen yollar buluyorlardı. Ancak bu yeni üretim tarzları grup üyeleri arasında yeni ilişkiler yaratmaya başladı. Belirli bir noktaya gelindiğinde ya birbirleriyle olan yeni ilişki biçimlerini kabul etmek ya da geçimlerini sağlamanın yeni yollarını reddetmek zorunda kalıyorlardı.

Sınıflar, geçimlerini sağlama yöntemlerindeki bu yeni değişikliklerden ortaya çıktı. Üretim yöntemleri, yaşamak için gerekli olandan fazla ürün üretebilecek olan gruplara açıktı. Ama yeni yöntemler, grubun faaliyetlerini düzenleyebilmek için bazı insanların tarlalarda çalışma yükümlülüğünden azat edilmesini ve artığın hemen tüketilmeyip gelecek için ambarlarda depo edilmesini gerektiriyordu.

Üretim koşulları hâlâ istikrarsızdı. Kuraklık, güçlü bir fırtına ya da çekirge felaketi ürünleri mahvedebilir ve artığı açığa dönüştürerek, genel açlık tehdidi karşısında insanları ambarlarda saklanan ürünü tüketmeye yöneltebilirdi. Bu gibi koşullarda üretimi denetlemek için bedensel çalışmadan azat edilmiş olanlar, bu işi başarabilmenin tek yolu olarak başka herkesi yorulduklarında ve aç olduklarında çalışmaya ve açken bile bir kenara yiyecek stoklamaya zorladılar. Artık "liderler", kaynaklar üzerindeki denetimlerini toplumun ortak çıkarı gibi gören "hükümdarlara" dönüşebilirdi. Başkalarına eziyet etmek pahasına da olsa, toplumsal gelişmeyi kendi zindelik ve refahlarına bağlı görmeye ve kendilerini dönem dönem tüm toplumu tehdit eden açlık ve yoksulluktan korumaları gerektiğine inanmaya başladılar. Kısaca, bir şekilde toplumun geniş kesiminin çıkarı için hareket etmekten, sanki kendi çıkarları değişmez bir şekilde toplumun bütünün çıkarıymış gibi hareket etmeye başladılar.

Sınıf bölünmeleri, bir artık yaratan üretimin devreye sokulmasında madalyonun öteki yüzüydü. İlk çiftçi toplulukları, olağanüstü verimli topraklarda sınıfsal ayrılıklar olmadan yaşadı. Ama topluluklar genişledikçe hayatta kalabilmek çok daha güç koşullarla baş edebilmeye bağlı olmaya başladı ve bu da toplumsal ilişkilerin yeniden örgütlenmesini gerektirdi.[65]

Daha önceki sınıfsız toplumlarda yüksek prestije sahip gruplar, sulama tesisleri yaparak ya da geniş yeni arazileri temizleyerek tarımsal üre-

timi artırmak için gereken işgücünü örgütlemeye başladı. Artığın kendileri tarafından denetimini ve bunun bir kısmını doğal felaketlere karşı kendilerini korumak için kullanmayı herkesin çıkarı olarak gördüler. Böylelikle bu ilk gruplar, toplumun tüketimi için kullanılabilecek şeylerin çeşitliliğini artırabilecek geniş çaplı ticareti yürüten ve savaş yoluyla başka gruplardan artık (ürün) ele geçirmekte en becerikli gruplar oldular.

Doğal felaketler, toprağın verimsizleşmesi ve savaşlar sınıfsız tarım toplumlarında sert kriz koşulları yaratabiliyor ve eski düzenin devamını güçleştiriyordu. Bu, yeni üretim tekniklerine bağımlılığı teşvik ediyordu. Ne var ki tüm bunlar, ancak kimi varlıklı haneler ve soylar eski yükümlülüklerinden tamamen kurtulabilirlerse geniş ölçüde mümkün olabilirdi. Prestij için başkalarına dağıtılabilecek servet, başkaları acı çekerken tüketilebilecek servet haline geldi: Kabile reisliğinin ileriki biçimlerinde... lider kabul edilen kişinin kendi üretimini başkalarının yararına kullanmasıyla başlayan süreç, başkalarının kendi üretimlerini şefin yararına tahsis etmesine varır.[66]

Savaş, kimi bireylerin ve soyların başka toplumlardan elde edilen haraç ve ganimeti kendi ellerinde toplayarak büyük prestij sahibi olmalarına olanak verdi. Hiyerarşi, başkalarına bir şeyler verme yeteneğine bağlı bir hiyerarşi olmayı sürdürse bile daha aşikâr bir hale geldi.[67]

Bu süreçte kendiliğinden harekete geçen hiçbir şey yoktu. Modern zamanlara kadar dünyanın pek çok yerinde toplumlar ağır pulluk ya da yaygın sulama tesisleri gibi emek yoğun yöntemlere başvurmadan da gelişmeyi başardı. Bu durum, yanlış bir tabirle 'ilkel' toplumlar olarak nitelenmiş olan Papua Yeni Gine, Pasifik Adaları, Afrika, Amerika ve Güneydoğu Asya'nın oldukça yakın zamanlara kadar varlığını sürdüren toplumlarını açıklıyor. Ancak farklı bazı koşullarda, hayatta kalmak, yeni teknikleri benimsemeye bağlı hale geldi. Yönetici sınıflar, bu tür etkinliklerin ve onlarla birlikte şehirlerin, devletlerin ve genellikle bizim uygarlık dediğimiz şeyin örgütlenmesinden doğdu. Bu noktadan itibaren toplumun tarihi, kesinlikle sınıf mücadelesinin tarihi oldu. İnsanlık doğa üzerindeki kontrolünü artırdı; ama bunun bedeli de insanların çoğunun ayrıcalıklı azınlık gruplarının kontrolüne ve sömürüsüne tabi olmaları oldu.

Bu tür ayrıcalıklı grupların artığı kendi ellerinde tutmalarının tek yolu, toplumun bütünü büyük zorluklara katlanırken baskıcı yapılar – devletler– kurarak kendi iradelerini toplumun geri kalanı üzerinde egemen kılmaktı. Artık ürün üzerindeki denetim, onlara bunun araçlarını sağladı: Silahlı adamlar istihdam ederek ve metal işçiliği gibi pahalı tekniklere yatırım yaparak, öldürmenin en etkin araçlarını kendi tekellerine aldılar.

Yönetici sınıfın iktidarını halkın varoluşunun kaynağı gibi gösteren yasalar ve ideolojiler tarafından desteklendiğinde silahlı güç çok etkili olur. Örneğin Mezopotamya'da 'İlk krallar kanallar açmak, tapınaklar inşa ettirmek, Suriye'den kereste, Umman'dan bakır ve granit ithal etmekle övünür. Onlar kimi zaman abidelerde, taş ustalarının ya da tuğla döşeyenlerin kıyafetleri içinde ve tapınağın planlarını tanrılardan alırken temsil edilirler'.[68]

Yöneticileri toplumun en yüksek değerlerinin temsilcisi olarak görenler sadece kendileri değildi; kimi koşullarda, sömürülenler de onları böyle görebiliyordu. Toplumun artık ürüne el koydukları, toplumun kendini yeniden üretmesinin araçlarını denetim altında tuttukları için, tam da bu sayede, yöneticiler kendilerinden altta olanlar için toplumun gücünü temsil ederlerdi; tanrı gibi ya da en azından toplum ile tanrılar arasındaki zorunlu aracılar olarak görünebilirlerdi. Mısır firavunlarının tanrısal özelliklerinin ya da Mezopotamya ve Mezo-Amerika'nın ilk yönetici sınıflarının rahip niteliği taşımasının nedeni budur.

Sınıf öncesi toplumlarda her türlü dinî kavram varlığını sürdürüyordu. İnsanlar kimi bitkiler çiçek açarken kimilerinin açmaması, avı bol yılları açlık yıllarının, beklenmedik ve ani ölümlerin izlemesi gibi güya gizemli olayları sihirli varlıklara atfediyordu. Sınıfların ve devletlerin ortaya çıkışıyla insanlar, kendi kontrolleri dışındaki toplumsal güçlerin varlığı ile de uzlaşmak zorundaydılar. Bu aşamada örgütlü din kurumları ortaya çıktı. İnsanlar kendi başarılarına yabancılaştığı için tanrılara tapınmak başlı başına bir tür toplumsal tapınma halini aldı. Bu ise, söz konusu başarılardan sorumlu olduğunu iddia eden, üretici kitlelere düzen veren, artık ürünü kendi tekeline alan ve iddialarını kabul etmeyen herkese karşı silahlı güç kullananların denetimini daha da artırdı.

Bu tür devlet yapıları ve ideolojiler bir kez ortaya çıkınca, üretimi artırma amacına artık hizmet etmiyor olsa da artığın belirli bir grup tarafından denetim altında tutulması ebedîleşti. Üretimin gelişmesini tahrik ettiği için ortaya çıkan bir sınıf, varlığını artık bu tahrik görevini yapmadığında da sürdürdü.

İlk Sınıflı Toplumların Niteliği

Sınıflı toplumların genellikle özel mülkiyet temeli üzerine kurulduğunu düşünürüz. Ancak özel mülkiyet, sınıflara bölünmüş bütün toplumların bir özelliği değildir. Karl Marx, özel mülkiyetin hiç var olmadığı 'Asyatik' sınıflı toplumlara değindi. Onun iddiasına göre, yöneticiler devlet aygıtı üzerindeki mutlak kontrolleri sayesinde, özel mülkiyet olmadan

toprağı ortaklaşa işleyen tüm köy topluluklarını sömürebiliyordu. Bu tablonun, İngiltere'nin 18. yüzyılda Hindistan'ı fethettiği sırada Hint toplumuna da uyduğuna inanıyordu. Modern araştırmaların çoğu onun hiç değilse kısmen yanıldığını gösteriyor.[69] Ancak Mezopotamya, Mısır, Çin, Hint, Mezo-Amerika ve Güney Amerika uygarlıklarının ilk dönemleri bu modele uyuyor.

Toplumsal artık, tapınakları yöneten rahiplerin ya da kral liderliğindeki saray yöneticilerinin elindeydi. Bunu, üretimin çeşitli yanlarını yönetmeleri, sulama ve taşkın kontrol işleri, tapınak ve saray arazilerinde bağımlı köylülerin çalıştırılması ve ticaret üzerindeki kontrol sayesinde ele geçirmişlerdi. Ancak ne rahipler ne de saray yöneticileri özel denetim ya da mülkiyete sahipti. Onlar sınıf sömürüsünden ortak yönetici bir grubun parçası oldukları ölçüde yararlanıyorlardı.

Toplumun temelinde, köylü üretiminin de özel mülkiyet esasına dayanmadığı anlaşılıyor. Sınıf öncesi tarımsal toplumları niteleyen, ekonomik hayatın komünal örgütlenme biçimleri, halkın çoğunluğu artığın denetimini kaybettiği için her ne kadar biraz bozulmuş da olsa, varlığını sürdürmüş görünüyor. Karşılıklı yükümlülük temeline dayalı akrabalık ve soy bağları insan emeğinin örgütlenmesinde varlığını sürdürüyordu. Nitekim Mezopotamya'da ataerkil klanlar, tapınakların elinde olmayan arazileri kontrol ederken, Meksika'daki üretici köylü kitlesi Aztek dönemine (15. yüzyıla) kadar (liderlerinin yönetici sınıftan gelen talepleri diğer gruplara dayattığı, kendi içinde ileri derecede tabakalaşmış soy grupları[70]) *calpulli*'ler ve İnkalar '*aylulli*'ler içinde örgütlenmişti.[71] Arkeolog ve antropologlar bu tür grupları tanımlamak için çoğu kez 'konik klanlar' terimini kullanmıştır. Bunlar, çekirdek aile gruplarını ortak bir ata efsanesine bağlayarak[72] sınıf öncesi toplumdaki soyların biçimsel görünümünü koruyan ama artık sömüren sınıflar çıkarına sömürülen sınıfların işgücünü örgütleyen ve hem üretim birimi hem de toplumsal kontrol aracı olan örgütlenmelerdi.

Avrasya'nın pek çok yerinde ve Afrika'da özel mülkiyet, hem yönetici sınıf ile köylülük arasında hem de yönetici sınıflar içinde derin ayrılıklar, kanlı savaşlar, sömüren ve sömürülen sınıflar arasındaki keskin çatışmalarla ancak uzun yüzyıllar içinde gelişecekti.

4. Bölüm

Kadınların Ezilişi

Kadınlar toplumun sınıflar halinde kutuplaşması ve devletin ortaya çıkışıyla her yerde kaybetti. Statülerinde, Engels'in yüz yıldan fazla bir süre önce, 'kadın cinsinin dünya çapında yenilgisi' olarak nitelediği bir değişiklik oldu. Erkeklerle ortak karar veren konumundan, bağımlı ve boyun eğen konumuna sürüklendiler. Söz konusu boyun eğmenin gerçek doğası, bir sınıflı toplumdan diğerine ve her toplum içinde bir sınıftan diğerine büyük değişiklikler gösterdi. Bu öylesine evrensel bir şey haline geldi ki bugün bile genellikle insan doğasının değişmez bir sonucuymuş gibi ele alınır.

Bu değişim, artık ürün üretiminde insanlar arasında oluşan yeni ilişkilerden kaynaklanıyordu. Yeni yoğun üretim teknikleri, ilk kez erkeğin emeğine kadınınkine göre öncelik tanıma eğilimindeydi. Avcı-toplayıcı toplumların en önemli beslenme kaynağı olan toplayıcılık, hamilelik ve çocuk emzirmeyle tümüyle bağdaşıktı. Çapaya dayanan erken tarım biçimleri de öyleydi. Ancak ağır saban, çobanlık ve atlar öyle değildi. Kadınların bu tür işleri yaptıkları toplumlarda doğum oranları düşük ve nüfus durağandı ve kadınların çoğunu bu rollerden uzak tutan toplumlar karşısında avantajsız duruma düşüyorlardı. Gordon Childe'ın çok önce işaret ettiği gibi, sadece tarımla uğraşan halklar, yani "barbar"lar arasında 'normal olarak kadınlar tarlaları çapalarken, sabanı kullananlar erkeklerdi. Ve en eski Sümer ve Mısır belgelerinde sabancılar gerçekten erkeklerdi.'[73] Childe hatırlatıyordu: 'Saban... en ağır ve sıkıcı işten kadınları kurtardı; ama tahıl ürünün üzerindeki tekelden ve onun getirdiği toplumsal statüden de mahrum etti.'[74] Hane halkı ya da soyun geleceği hakkındaki temel kararlar, erkeklerin kararları haline gelmişti. Artık ürünün artışıyla birlikte gelen diğer değişikliklerin de benzer bir etkisi oldu. Kadınlar yerel ticaretle uğraşabiliyordu ve savaşta rol oynayan kadınlara ilişkin örnekler de vardı. Ama uzun mesafe ticareti ve ciddi askerlik görevleri erkeklerin tekeline geçmişti. Savaşçılar ve tacirler karşı konulmaz bir biçimde erkeklerdi –ve artık– ürün üzerindeki denetimlerini artırdıkça, mülkiyet

ve iktidar erkeklerin önceliği haline gelmeye başladı. Eski klan soylarının dağılması bu eğilimi güçlendirdi. Yetişkin bir kadın, üretim araçlarının kullanımı üzerinde onu da söz sahibi kılan daha geniş ilişkiler ağının bir parçası değildi artık ve keyfi muameleye karşı herhangi bir güvencesi kalmamıştı. Bunun yerine yalnızca bir 'eş ve yabancı bir hanede ikinci plandaki kişiydi.[75] Yönetici sınıfın kadınları giderek, artık ürünü kontrol eden erkeklerin sahip olduğu şeylerden bir diğeri, bir süs eşyası, cinsel haz kaynağı ya da vâris yetiştiricisi olarak muamele görmeye başladı. Güçlüklerden ve dış tehlikelerden korunacaklar ama daha geniş toplumsal hayatla etkileşimden uzak tutulacaklardı. Tarımcı ve zanaatkârların hanelerindeki kadın için hayat çok daha farklıydı. Onların hâlâ üretici bir rolleri vardı ve sonu gelmeyen meşakkatlerle boğuşuyorlardı. Yine de, kadınlar ve çocuklar üzerinde (kadın için birbirini izleyen gebelikler de dahil) hane halkının devamını sağlayacak önlemleri alarak ev ile toplumun geri kalan kısmı arasındaki ilişkileri denetleyen kocalarıydı.[76] Sömüren ya da sömürülen sınıftan olması fark etmiyordu; bütün ailelerde tam anlamıyla patriarki (ataerkillik) hâkimdi, tüm aile fertleri üzerinde babanın hâkimiyeti söz konusuydu. Bunun izleri kısa sürede bütün ideolojilerde ve bütün dinlerde görülecekti. Kadın tanrılar ve rahibeler giderek daha ikincil bir rol oynamaya başladı; kadınlar, dünyanın yaradılışında ve örgütlenişinde aktif katılımcılar olmak yerine anne figürü ya da güzelliğin sembolleri olarak varlığını sürdürdü.

Kadınların rolleri, bütün sınıflarda ve bütün toplumlarda sabit değildi. Kadının köylülükteki ezilmişliği, aristokrasideki ezilmişliğinden çok farklı biçimler alabiliyordu; keza kendilerine ait hanelerde yaşamalarına izin verilmeyen erkek ya da kadın kölelerin durumu da çok farklıydı. Genç yetişkinler arasındaki yüksek ölüm oranı nedeniyle dullar her yerde çok yaygındı ve bu durum çoğu kez bir köylü ya da zanaatkâr hanesini hatta bir krallığı bile erkekler gibi yönetmelerine yol açabiliyordu. Kimi toplumlarda kadınlar her türlü haklardan mahrumdu; bazı toplumlarda mülk ve miras edinmelerine ve boşanma işlemlerini başlatmalarına izin veriliyordu. Kadınların her yerde ezilmiş olduğu gerçeği, 1980'lerde feminist akademisyenlerin çok yaygın olan 'ataerkillik' teorilerinin ima ettiği gibi, ezilmişlik biçimlerinin her yerde aynı olduğu anlamına gelmiyordu. Bununla birlikte, durumlarının, ilkel komünizmdeki durumlarına göre daha kötü olduğu anlamına geliyordu.

İlk sömürücü sınıfların güçlenmesi, tüm toplumdaki tüm gelişmeleri etkilemeye devam etti. Sömürücülerin kendi iktidarlarını pekiştirmek üzere kullandığı yöntemler toplumun kaynaklarının önemli bir kısmını kemirmeye başladı. Kendi güçlerini yüceltmek için hizmetçilere, profes-

yonel polis ya da askeri birliklere, muazzam tapınaklara, saraylara ya da anıt mezarlara yapılan harcamalar kitlelerin daha fazla sömürülmesini ve ezilmesini zorunlu kılıyor, bu da toplumun sürdürülebilmesi için sömürü ve baskının tek yol olduğu düşüncesini haklılaştırıyordu. Ayrıca başka toplumların kaynaklarını ele geçirmek anlamına gelen savaşlar için ek bir teşvik de söz konusuydu. Bununla birlikte bölgesel savaşlar, insan kitlelerinin daha da fazla acı çekmesine neden oluyordu. Bu durum kendilerini savunma olanağının yalnızca artık ürünün belirli ellerde toplanmasıyla mümkün olabileceğini kabul etmeye başladıkları bir komşu halklar arasında yönetici sınıfların ve devletlerin ortayı çıkışını teşvik ediyordu.[77] Bir yönetici grup bir zamanlar toplumun bütünü için ne kadar 'işlevsel' olmuş olursa olsun, bir noktadan sonra topluma genelde ayakbağı olmaya başlıyordu. Bu, Ortadoğu, İndus Vadisi ve Doğu Akdeniz'de ilk uygarlıkların ortaya çıkışından 1 000 ila 1 500 yıl sonra yaşanan olaylarla sarsıcı bir şekilde görülmüştü.

5. Bölüm

İlk 'Karanlık Çağlar'

İlk uygarlıkların piramitlerini, tapınaklarını, saraylarını ya da muazzam heykellerini gören hiç kimse etkilenmekten kendini alamaz. Oralarda yalnızca bu anıtsal yapılar yoktu. Kimi durumlarda su ve kanalizasyon sistemleri de olan, yağmuru ve rüzgârı dışarıda tutan taş evler de aynı derecede etkileyiciydi. Dahası, bunları inşa eden insanlar bu evleri sertleştirilmiş metallere ilişkin bilgi sahibi olmadan, taştan, ağaçtan, kimi zaman da bakır ya da bronzdan aletlerle yapıyordu.

Bu şehirlerin, içinde ya da etrafında yaşayan insanlar üzerindeki etkisi daha da büyük olmalı. Gökyüzünü Empire State ya da Eiffel Kulesi'nden daha fazla egemenliği altına alan Giza ya da Teotihuacan piramitleri, Ur ya da Uruk'un ziguratları devletin istikrarını ve kalıcılığını, hep var olan gücün sembolleriydi. Bu semboller yönetici sınıfın, kendi iktidarının güneş ve yıldızların hareketi gibi mutlak olduğuna inanmasına yol açarken, halk kitlesi arasında da güçsüzlük ve önemsizlik duygularının pekişmesine neden oluyordu.

Ancak piramitler, heykeller ve kimi zaman binalar dayanıklı olsa da, onları meydana getiren toplumlar er ya da geç derin krizlere giriyordu. Mezopotamya'nın şehir devletleri, MÖ 2300 dolaylarında kuzeyli bir fatihin –Sargon'un– Bereketli Hilal'i büyük bir imparatorluk altında birleştirmesinden önce, birbirleriyle bitmez tükenmez savaşlara girişmişlerdi. Mısır'da Gizza ve Sakkara[78] piramitlerinin 'Eski Krallık'ı, bir buçuk yüzyıl süren (MÖ 2181'den 2040'a kadar süren ve 'Birinci Ara Dönem' denen) bir iç savaş ve muazzam toplumsal yarılmalar sonucunda parçalandı. İndus şehirleri Harappa ve Mohenco-daro bin yıllık bir süreden sonra MÖ yaklaşık 1500 yıllarında terk edildi. Aşağı yukarı yüz yıl sonra, Knossos'taki muazzam sarayla hatırlanan Girit uygarlığı dağıldı ve kısa bir süre sonra onu Yunanistan'da egemen olacak Mykenai uygarlığı izledi. Mezo-Amerika'da uygarlıkların ortaya çıkışları gibi çöküşleri de ani oldu. İnsanlar sırasıyla Teotihuacan, Monte Alban ve güney Maya mer-

kezlerini terk edip, bütün şehirleri boş birer abide gibi bırakarak, sırasıyla Aztekleri, İspanyol fatihleri ve bizleri hayrete düşürdü.

Bu ilk uygarlıkların her birinin bunalımına neyin sebep olduğu pek çok tarih yorumuna yol açmıştır. Bununla birlikte, farklı açıklama girişimlerinde belirli etkenler öne çıkar.

Bir kere, kaynakların yönetici sınıfa ve onun abidelerine giderek daha fazla harcandığı konusunda kayıtlar var. Tapınaklar, saraylar ve mezarlar yüzyıllar geçtikçe daha da yaygınlaşmış, üst sınıfların lüks tüketimi giderek artmış, üreticilerden artık ürünü elde etmeye dönük çabalar yoğunlaşmış ve nadir ürünleri temin eden ticaret ağları giderek daha muazzam uzaklıklara erişmiştir.

Günümüze kalan metinler, Mısır'da devlet yönetiminin "esas itibariyle tarım sistemini sürdürmek yerine ürünleri saraya bağlı çeşitli merkezlere ulaştırmakla ve inşa işleriyle uğraştığını, bu nedenle tarımsal artık üzerinde ciddi baskılar oluştuğu"nu göstermektedir.[79] Mezopotamya'daki tablo da çok benzer görünüyor; ancak buna değişik şehir devletleri arasındaki savaşlar kadar, uygarlıklarının kıyılarındaki toplumlarla yapılan savaşların baskısını da eklemek gerekir.

Yönetici sınıfın güç ve zenginliğindeki artış, büyük kitlelerin yaşam standardını, hayatta kalmak için gereken asgari düzeye ve kimi zaman daha bile aşağılara çekmiştir. Dolayısıyla saraylar ve tapınaklar için çalışan zanaatkârlar yeni teknikleri, özellikle de bakır ve bronz kullanımını geliştirmiş olsa da, artık ürünü elde eden köylüler yeni aletlere erişemiyordu. Mısır'daki yetiştiriciler ve taş ocaklarında çalışanlar Neolitik araçlarla yetinmek zorundaydı. Sümer'de yün makasla kesilmiyor yolunuyordu. İndus şehirlerinde bile metal aletlerin yetersiz olduğunu akla getiren kuvars (taştan) bıçaklar çok yaygındı.[80]

Kaynakların yönetici sınıf tarafından giderek daha fazla yutulmasına, insanlığın doğal dünyayı anlama ve kontrol etme yeteneğinin büyük ölçüde yavaşlaması eşlik ediyordu. Gordon Childe, 'Kent Devrimi'ne giden ilk aşamalarda nispeten yoksul ve cahil toplulukların gerçekleştirdiği muazzam atılımları, büyük devletlerin kurulmasını izleyen dönemle karşılaştırır:

> MÖ 3000'den önceki ilk iki bin yıl, uygulamalı bilimde, milyonların refahını doğrudan ya da dolaylı biçimde etkileyen ve türümüzün biyolojik sağlığını gözle görülür şekilde geliştiren icatlara tanıklık etmişti... kanalları ve hendekleri kullanarak yapay sulama; saban, hayvanların devindirici gücünü kontrol altına alma, yelkenli tekneler, tekerlekli araçlar, meyve bahçesi tarımı, fermantasyon, bakır üretimi ve kullanımı, tuğla, kemer, cam, mühür ve devrimin erken aşamalarında güneş takvimi, yazı ve rakamlarla gösterme ve bronz... Devrimden sonraki iki bin yıl bunlarla kıyaslanabilir önemde çok az şey kattı.[81]

Meydana gelen ilerlemeler (demir, su çarkları, alfabeye dayalı yazı, teorik matematik) büyük uygarlıklar içinde değil, onların çevresindeki 'barbar halklar' arasında gerçekleşti.[82]

Bruce Trigger, 'büyük yaratıcılık ve icatlar dönemi olarak görülen' Mısır'daki Erken Hanedanlık dönemi (MÖ 3000-2800) ile 'kâtipler ve bürokratlar tarafından kontrol edilen', üretim yöntemlerindeki değişikliklere sekte vuran, dolayısıyla 'gelişmenin durduğu' sonraki dönemi karşılaştırır.[83]

Geniş kitlelerin sömürüsünün –yani tapınakların, sarayların, mezarların ve yönetici sınıfın yaşam tarzına ilişkin her şeyin büyüklüğüyle doğru orantılı olarak artan sömürünün– boyutları, tüm toplumun geçim araçlarının üretilmesindeki durgunluğu beraberinde getirdi.

Toplumun tarladaki günlük çalışmadan kurtulan kesimi, insanlığın doğa üzerindeki kontrolünün geliştirilmesine ilgilenmiyordu artık. İnsanlığın ilerlemesindeki pek çok devrimci adım (hayvanların devindirici gücünün kontrol altına alınması, yelken, metal aletler), esas itibariyle "emekten tasarruf sağlamak" ortaya çıkmıştı. Ama şimdi neredeyse sınırsız işgücü kaynaklarına egemen olan yeni yöneticiler, artık emekten tasarruf eden buluşlara bir gereksinme duymuyorlardı'.[84]

Kitleler üzerindeki iktidarlarını, hurafeler (Sümer kralları ve Mısır firavunları kendilerine tanrı benzeri güçler atfediyorlardı) yayarak güçlendiren yöneticiler, toplumun az sayıdaki okuryazarı ve tam zamanlı bürokratları arasında artık bilimsel çabaları teşvik etmeye gerek görmüyorlardı. Kentsel devrimin erken aşamalarında geliştirilen bilgi stoğu ile sınırlı kalmışlardı ve bunu neredeyse dinsel bir hürmetle ele alıyor, metinleri kopyalayıp yerleşmiş düşünceleri yayıyorlardı; ama artık yeni araştırma yolları geliştirmeye girişmiyorlardı. Dünyada son kez olmamak üzere, yüzyıllar geçtikçe bilim yozlaşarak skolastisizme, skolastisizm de büyüye dönüştü.[85] Okuryazar seçkinler, insanoğlunun doğa üzerindeki kontrolünü geliştirecek yerde onu sınırlandırır hale geldi.

İnsanoğlunun üretim kapasitesindeki ilerlemelerden doğan bir yönetici sınıf, artık yeni ilerlemeleri engelliyordu. Ancak bu tür ilerlemeler olmadan geçim kaynakları nüfusun büyük bir bölümüne yeterli olmayacağı için kendi açgözlülükleri, toplumun kaynaklarını zorunlu olarak tüketecekti. İklimdeki küçük bir değişiklik, gelinen noktada insanların aç kalması ve toplumun temellerine kadar sarsılması için yeterliydi. Bu, 'Eski Krallık'ın sonunda, Mısır'da Nil'in su seviyesindeki bir azalma sulamada sorunlara yol açınca gerçekleşti. Willey ve Skimkin, yönetici sınıfın benzer bir 'aşırı sömürü'sünün, Mezo-Amerika'nın 'klasik' Maya uygarlığının MÖ 1200'lerde yıkımına yol açtığına ileri sürer:

> Çeşitli hizmetkârları ve yeni yeni ortaya çıkan 'orta sınıf'ın öteki mensuplarıyla büyüyen bir yönetici sınıf, toplumun bütünü üzerindeki baskıyı artıracaktı... Kötü beslenme ve hastalık sorunları sıradan nüfus içinde yaygınlaştı ve çalışma kapasitesini daha da azalttı... Anlaşılan o ki, geç klasik dönem Maya'sı bu iç baskılara rağmen uyum sağlamaya yönelik toplumsal ve teknolojik yenilikleri yapamadı... Aslında Maya seçkinleri geleneksel yöntemlerinde çökme noktasına kadar ısrar etti.[86]

İlk Uygarlıklarda Sınıf Mücadeleleri

Toplumun geri kalan kısmını beslemekten sorumlu olan sömürülen sınıfların yoksullaşması, farklı sınıflar arasında zorunlu olarak bir çıkar çatışması doğurdu.

En temel sınıf bölünmesi yönetici azınlık ile bağımlı köylü yetiştiriciler arasındaydı. Yöneticilerin artan baskısı, bu iki sınıf arasında çatışmaya yol açmış olsa gerek. Ancak, doğrusunu söylemek gerekirse, bunlar hakkında çok az şey biliyoruz. Mezar resimlerinin ya da tapınak kitabelerinin gösterdiği kadarıyla, halk kitleleri kendilerinden 'üstün olanlar'ın karşısında boyun eğiyor ve onlara hizmet ediyordu. Bu hiç de şaşırtıcı değildir; bu tarih boyunca bütün yönetici sınıfların kitleleri tarif ederken tercih ettiği yöntemdir.

Bütün bunlara rağmen, bir grup arkeolog ve tarihçi, 'Ipuwer'in Öğütleri' adıyla bilinen daha sonraki bir metne dayanarak Mısır'daki 'Eski Krallık'ın çöküşünün bir 'sosyal devrim'le ilgili olduğunu ileri sürer. Bu metin, 'hizmetçi kızların hanımlarının yerine geçtiği, görevlilerin kaba adamların emirlerini yerine getirdiği ve prenslerin çocuklarının duvarlara çarpıldığı' bir tablo betimler.[87]

Az çok benzer bir şekilde, Mezo-Amerika'daki Teotihuacan, Monte Alban ve güney Maya uygarlıklarının çöküşü de çoğu kez köylü ayaklanmalarına bağlanır.[88]

Ancak ortaya çıkan gerginlikler yalnızca yöneticiler ve sömürülen köylüler arasında değildi. Bütün ilk uygarlıklardan elde edilen kanıtlar, yönetici sınıf içinde giderek büyüyen yarılmalara işaret eder.

Mezopotamya ve Mezo-Amerika'da ilk yönetici sınıflar tapınak rahipleriymiş gibi görünüyor. Ancak Mezopotamya'da, din dışı yönetim ve savaşlar önem kazandıkça rahiplere ek olarak krallar ve tapınakların ve kral saraylarının yanı sıra yükselen malikâneleriyle (ve bağımlı köylü yetiştiricileriyle) birlikte yeni bir aristokrasi ortaya çıkmaya başladı. Aynı şekilde, Mezo-Amerika'da savaşçı seçkinler artan bir güce sahip olmuş görünüyor.[89]

Mısır'da krallar 500 millik Nil Vadisi'nin yönetimi ve kraliyet başkentine yiyecek, malzeme ve işgücü akışını sürekli kılabilmek için yerel rahiplere ve yöneticilere bağımlıydı. Bu grupların sadakatini kazanmak için toprak hibe ediliyor ve onlar da bu sayede toplam artığın bir kısmını kendileri için ayırarak, merkezdeki monarktan bir ölçüde bağımsız bir iktidar kullanıyordu. Rahiplerin ve sivil yöneticilerin, çok daha küçük de olsa firavunların mezarlarını taklit eden gösterişli mezarlar yaptırmaya başlamış olması bunun bir göstergesidir.

Eskilerin yanı sıra yeni sömürücü grupların ortaya çıkmasının ikili bir etkisi oldu. Bir yandan bu, daha fazla sayıda insanın artıktan mahrum kalması ve yetiştiriciler üzerindeki baskının artması anlamına geliyordu. Diğer yandan da, kaynakları, silahlı gücü ve fikirlerin yayılımını bizzat kontrol eden yeni bir iktidar odağının, eski tek başlı iktidara kafa tutabileceği anlamına geliyordu. Dolayısıyla Mısır'da Eski Krallık'ın krize sürüklenmesi, en azından kısmen, taşradaki yöneticilerin ve baş rahiplerin kendi çıkarlarını merkezi monarşinin çıkarlarının önüne koymasıyla ilgiliydi. Kemp'e göre bu durum, 'gayeleri bütünüyle geleneksel nitelikte olan insanlar arasında ... iç savaşa yol açtı'.[90]

Yönetici sınıf içindeki ayrılıklara yeni bağımlı sınıfların gelişmesi eşlik etti. Artan verimlilik tarlalarda çalışan insanların bir kısmını serbest bırakınca, uzman zanaatkâr işçi grupları (marangozlar, taş ustaları, deri ustaları, dokumacılar, metal işçileri) ortaya çıkmaya başladı. Yönetici sınıfların elinde giderek daha fazla biriken artık buna ivme kazandırdı. Rahipler ve krallar kendileri ve hizmetkârları için saraylar, mezarlar ve tapınakların yanı sıra giderek daha fazla lüks eşya talep etmeye başladı. Yeni şehirlerdeki nüfusun bir parçası olarak yeni bir zanaatkârlar sınıfı ortaya çıktı.

Giza'daki piramitleri inşa eden ve Mısır'ın 'Krallar Vadisi'ndeki mezarları oyanlar buna bir örnektir. 'Halk arasındaki yaygın inanışın aksine', bunlar 'köleler ya da gizli hazineleri korumak için daha sonra öldürülen adamlar tarafından inşa edilmemişti.'[91] Büyük kaya parçalarını taşımak için çok sayıda köylü angarya olarak çalıştırılmış olabilir. Ancak Teb'de (günümüzde Luksor) MÖ ikinci binyılın ortalarından kalan yazılar taş ocakları, oymacılık ve marangozlukta nitelikli zanaatkârların çalıştığını gösteriyor. Bunlar taş evleri olan özel bir köyde oturuyor ve aileyi geçindirecek tahıl, yağ ve balık halinde yeterli ücretler alıyorlardı; onlara ortalama bir tarım işçisine göre yaklaşık üç kat fazla bir ödeme yapılıyordu. Sekiz saatlik işgünleri, ek işler yaparak kendi hayat standartlarını geliştirmelerine olanak veriyordu ve bazıları çok az sayıdaki

okuryazar insanlar arasına girecek kadar nitelikliydi. Bunlar tamamen özgür değildi. Başlarındaki ustabaşılar ve kâtiplerin keyfî baskılarına maruz kalıyorlardı; hatta bir olayda, firavunun vezirinin ihtiyaçlarına 'artık' aktarmak zorunda olanlar angaryaya zorlanmışlardı.[92] Ama MÖ 1170'te, payları gecikip aileleri açlıkla karşı karşıya kalınca, karılarının desteğini alarak tarihin kayıtlara geçen ilk grevini gerçekleştirdiler.[93]

Bunlar modern anlamda ücretli işçi değildi, zira kimin için çalışacaklarına kendileri karar veremiyorlardı ve geçimleri için devlet tarafından merkezi olarak dağıtılan ayni ödemeye bağımlıydılar. Bu, onların devletten bağımsız hareket etme ya da devlete kafa tutma olanaklarını kısıtlıyordu. Manidar bir şekilde, kendi tanrılarını seçtikleri gibi, kraliyet ailesinin tanrılarına da ibadet ediyorlardı. Her şeye rağmen, coğrafi olarak belirli bir noktadaki yoğunluk ve okuryazarlık, ezilen ve sömürülen bir sınıfa 1500 yıllık bir krallığın yöneticilerine kafa tutabilecek özgüveni verebiliyordu. Bu gelecekte sayıları yüz milyonları bulacak olan bir sınıfın habercisiydi.

İlk uygarlıkların pek çoğunda zanaatkâr sınıfın yanı sıra bir tüccar sınıfı da gelişmeye başlamıştı. Ticaret, sınıf öncesi toplumlarda zaten başlamıştı: örneğin, bir yerde çıkarılan çakmaktaşları yüzlerce kilometre ötede kullanılıyordu. Ama yeni gelişen yönetici sınıfın lüks eşya tüketimi ve tapınaklar ile sarayların inşası için hammadde arayışıyla birlikte, ticaretin önemi artıyordu. Bunların pek çoğu yalnızca kişi ya da grupların uzun, zahmetli ve çoğu kez tehlikeli yolculukları göze almalarıyla elde edilebiliyordu. Bu tür insanların lükse alışmış yönetici sınıfın saflarından çıkması pek olası değildi. Bunlar ya sömürülen yetiştiriciler ya da şehirlerin dışından özellikle şehir merkezleri arasındaki açık arazilerde dolaşan çoban gruplardan çıkıyordu. Ticaretin önemi arttıkça, yeterince servet biriktirip yönetici sınıf üzerinde ağırlığını hissettiren tacirler de gelişti. Sonunda, Bereketli Hilal'de Sippar şehrinde olduğu gibi, tüccar sınıflar tarafından yönetilen kasaba ve şehirlerin ortaya çıktığı bir noktaya gelindi.

Ancak tüccar sınıf, zamanla sınırlar genişliyor olsa da toplumun büyük bir bölümünün dışında yaşıyordu genellikle. Toplumun nasıl yönetileceğine dair zanaatkârlar gibi tacirlerin de kendilerine ait bir görüşü yoktu.

Zanaatkâr ve tüccar sınıfların az gelişmişliğinin sonucu, toplum büyük bunalımlara girdiğinde onu yeniden örgütleyecek gücü ya da programı olan hiçbir toplumsal grubun olmamasıydı. Mevcut yönetici sınıf, yaygın açlık ve sefaleti ortadan kaldırmak için insanın doğa üzerindeki kontrolünü geliştirme yeteneğine artık sahip değildi. Ancak bu yeteneğe

sahip başka gruplar da yoktu. Yetiştiriciler kitlesi sömürücülerine karşı ayaklanabilirlerdi. Ama onların açlık karşısındaki tepkisi, bütün hasatı tüketmek, geriye uygarlığın yapılarını –şehirler, okuryazar tabaka, kanallara ve barajlara bakan gruplar– sürdürecek hiçbir şey bırakmamak şeklinde oluyordu.

Sonuç en açık bir şekilde, Girit ve Mykenai, Harsappa ve Mohencodaro, Teotihuacan, Monte Alban ve Mayalar gibi çöken uygarlıkların durumunda gözlenebilir. İnsanlar, beş yüzyıl ya da daha önceki atalarının tarımdan ibaret hayatına geri dönerken, şehirler terk edildi, gelişmekte olan kültürler tamamen unutuldu.

Karl Marx, ünlü *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya yazdığı Önsöz'de, bu toplumlar hakkında çok az şeyin bilindiği bir sırada şunları yazıyordu:

> İnsanlar yaşamları için gerekli toplumsal üretimde birbirleriyle, iradelerinden bağımsız ve kaçınılmaz belirli ilişkilere girerler. Bu üretim ilişkileri onların maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişmişlik aşamasına denk düşer. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuki ve siyasi üstyapıların oluştuğu ve buna uygun toplumsal bilinç biçimlerinin denk düştüğü gerçek temeli oluşturur... Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumun maddi üretim güçleri, mevcut üretim ilişkileriyle ya da aynı şeyin hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan ve o zamana kadar etkili olmuş bulunan mülkiyet ilişkileriyle çatışır. Bu ilişkiler, üretim güçlerini geliştirme biçimleri olmaktan çıkar, onlara ayakbağı olur. O zaman toplumsal devrim çağı başlar.[94]

Ancak, böyle bir çağın birden fazla sonucu olabilirdi. Marx'ın *Komünist Manifesto*'da işaret etmiş olduğu gibi, sınıf mücadeleleri tarihsel olarak, 'ya toplumun geniş olarak devrimci yeniden yapılanması ya da mücadele eden sınıfların karşılıklı olarak mahvıyla' sonuçlanır.[95]

Bu olaylar Marx'ın anlatımını doğruluyor. Bir zamanlar 'üretici güçlerin' gelişmesinde rol oynayan bir yönetici sınıf, daha sonra onların gelişmesinde gerçekten ayakbağı oldu ve toplumu bütün olarak bir toplumsal karmaşa dönemine soktu. Ancak, üretimi sürdürmek için yeni, daha ileri usullerle ilişkilendirilecek ve eski yönetici sınıfı devirerek iradesini toplumun bütününe kabul ettirme yeteneğine sahip bir sınıf ortaya çıkmadığı için, bunalım, üretici güçlerin daha da gelişmesine yol açmadı. Bunun yerine, 'mücadele eden sınıfların karşılıklı mahvı' ve adlı adınca 'barbarlığa', şehirleri, okuryazarları ya da ileri teknikleri olmayan toplumlara geri dönüş yaşandı.

Fetih ve Değişim

Mısır ve Mezopotamya'nın tarihi Marx'ın kalıbına tam oturmaz. Buralarda, yüz yıl ya da daha fazla süren karmaşa, iç savaş ve kıtlık dönemlerini toplumsal hayatın eski temposuna kavuştuğu ve düzenin yeniden kurulduğu dönemler izledi. Yönetici sınıf içindeki iktidar değişiminin (Mezopotamya'da rahiplerden savaşçılara, Mısır'daysa Memphis'ten Teb'e), Mezopotamya örneğinde dış fetihlerle gelen servet akışı, Mısır örneğinde ise Nil'in su seviyesindeki görülen iyileşmelerle birleşmesi acil ekonomik bunalımı aşmaya ve birkaç yüzyıl daha esas itibariyle eski çizgisinde sürdürmeye yetti. Ancak bunalımın temel nedenleri ortadan kaldırılmamıştı. Toplumlar "Kent Devrimi"nin ilk yıllarındaki yenilikçi ivmeden hâlâ yoksundu, çok yavaş adımlar dışında hâlâ geçim sağlayacak yeni yollar geliştiremiyordu ve yıkıcı krizlere hâlâ yatkındı. Mezopotamya'da, (ya mevcut şehirlerden ya da bölgenin çevresindeki çoban toplumlardan) büyük merkezi imparatorluklar kuran ve ordularını bir şehirden ötekine saldırtarak, yönetimlerine karşı her türlü direnişi ezen yeni fatihler ortaya çıktı. Ancak bu toplumun kaynaklarını daha fazla tüketiyor ve imparatorluk hazinelerini boşaltıyordu. Bunun üzerine merkezi yönetici, yerel aristokratların kendi alanlarında 'düzen'i sağlamasına ve artığın çoğuna el koymasına izin verdi. Sonuçta, imparatorluk, ya içeriden başkaldıran bir askeri önderin ya da dışarıdan bir fatihin ele geçirmesine açık hale geldi.

Bereketli Hilal'de birbirini izleyen fatihlerin –Amoritler, Kassitler, Asurlular, Hititler, Medler ve Perslerin– Eski Ahit'te ayrıntılarıyla anlatılan tarihleri bundan kaynaklanır.

Mısır dışarıdan askeri saldırılara karşı çöller sayesinde birkaç yüzyıl korundu. Ama bu, bir başka büyük bunalımı, MÖ 1700-1600 tarihleri arasındaki 'İkinci Ara Dönem'i önleyemedi. Yabancı etkiler artık büyük bir şiddetle devredeydi. Filistin'den gelen 'Hiksos'lar kendilerini firavun olarak kabul ettirirken, Güney'de Kuş'taki Nübye Krallığı egemenlik kurdu. Hem Filistin hem de Nübye, Mısır'ın durgunluk içinde olduğu bir sırada hızlı gelişen toplumların mekânlarıydı. Hiksosların daha önce Mısır'da benimsenmemiş yenilikleri, özellikle tekerleği, kullanması anlamlıdır. Söz konusu yenilikleri benimseyenler ve bunu öyle anlaşılıyor ki, zanaatkâr ve tüccar gruplarının gelişmesine daha fazla olanak sağlayarak başaranlar, Hiksosları kovan ve MÖ 1582'de 'Yeni Krallık'ı kuran Mısırlı hükümdarlardı.

Childe'a göre, 'Mezopotamya ve Mısır'ın yeniden hayat bulan uygarlıklarının kendi 'ebeveynlerinden' en önemli farkı, orta sınıf tüccarın, pro-

fesyonel askerlerin, kâtip, rahip ve vasıflı zanaatkârların daha fazla önem kazanması ve varlıklarını 'büyük haneler'in bünyesinde değil, bağımsız olarak sürdürmeleri"dir.[96]

Eski Krallık'ın son dönemlerini ve Orta Krallık'ı niteleyen durgunluk ile Yeni Krallık'ın ilk yüzyıllarının dinamizmi arasında kesinlikle çok çarpıcı bir fark vardır. Bu dönem firavunların Filistin, Suriye ve güneyde Afrika'ya yöneldiği dış fetihlerinin dönemiydi. Bu fetihler yeni hammadde ve lüks eşyanın Mısır'a akmasına yol açtı. Aynı zamanda ülke içindeki artık ürün, en göz alıcı mezarları ve lüks sarayları yalnızca firavunlar için değil, başrahipler ve bölgesel yetkililer için de inşa etmeye yetecek büyüklükteydi. Buna üretimdeki patlamanın yol açtığı anlaşılıyor. Daha sert ve daha zor körelen keskin yüzüyle bronz giderek bakırın yerini aldı. Atların çektiği tekerlekli arabalar esas itibariyle savaşta kullanılıyordu ama içeridekı iletişimi de hızlandırmıştı. Köylüler için sulama *shaduf*'un bir kuyudan ya da dereden suyu bir metreye çekecek bir kova ve onun bağlandığı sırık kullanılmasıyla daha kolay hale geldi.[97]

Yabancı istilalar Mısır'ın toplumsal yapısını, ancak yaklaşık 1.000 yıllık durgunluktan sonra, daha gelişmiş araçlarla hayat kazanma yollarında bir atılıma izin verecek derecede sarsmıştı. Bu belirli koşullar altında, yeni üretim ilişkilerine dayanan yeni bir toplumsal sınıfın güçlü olmadığı durumda bile dışarıdan bir gücün, en azından geçici olarak, toplumsal hayatın eski üstyapı tarafından boğulmasına karşı koyabileceğini düşündürmektedir.

İKİNCİ KISIM

ANTİK DÜNYA

Kronoloji

MÖ 1000 - 500
Demir, silah ve alet yapımının Asya, Avrupa ile Batı ve Orta Afrika'ya yayılışı. Ortadoğu, Hindistan alt kıtası ve Akdeniz bölgesinde fonetik yazı.
Hindistan'da Ganj Vadisi'nin tarıma açılması ve ekilmesi, yeni uygarlık, dörtlü kast sisteminin ortaya çıkışı. Vedik (Vedic) dini.
Fenike, İtalyan ve Yunan şehir devletleri.
Mezopotamya ya da Nil temelli Ortadoğu imparatorluklarının birleşmesi. Çin'de az sayıda 'savaşçı devlet'in ortaya çıkması.

MÖ 600 - 300
'Klasik' uygarlıkların gelişmesi. Çin'de Konfüçyüs ve Meng-tzu (Mensius). Hindistan'da Buda. Yunanistan'da Aescylus, Platon, Aristotales, Demokritus.
Yunanistan'da sınıf mücadeleleri.
Ortadoğu'nun, İskender'in Makedonya orduların ve Hindistan'ın Aşoka Maurya İmparatorluğu tarafından istilası.
Roma'da plepler ve patrisyenler arasında mücadeleler. Şehir devleti Roma'nın İtalya'nın büyük bir bölümünü fethetmesi.

MÖ 300 - 1
Hindistan'da Maurya İmparatorluğu'nun çözülüşü; ama ticaret ve el zanaatları endüstrisinin gelişmeye devam etmesi. Hindu Brahman'lar ineklerin kesilmesine karşı çıkıyor.
Kuzey Çin'i birleştiren ilk Çin İmparatoru. Demir, el zanaatları ve ticaretin hızla gelişmesi. Çin Seddi'nin, kanal ve yol sistemlerinin inşası. Han Hanedanı'nı iktidara getiren köylü ayaklanması.
Roma'nın tüm Akdeniz havzasını ve Ren'in güneyindeki Avrupa'yı fethetmesi. İtalya'da köleliğin yaygınlaşması ve köylülüğün yoksullaşması. Köylülerin 133 ve 121'de katledilen Gracchus kardeşleri desteklemesi. Sicilya'da (130'lar) ve İtalya'da Spartacus'un yönetiminde (70'ler) köle isyanları. İç savaşlar. Jül Sezar iktidara geçmesi (45). Augustus'un imparator olması (27).

MS 1 - 200
Roma İmparatorluğu'nun zirvesi. Filistin'de isyanın bastırılması (70). Tarsuslu Pavlus'un yeni mezhep "Hristiyanlığı" Musevilikten ayırıyor.
Çin'de çelik yapımının icadı. Han İmparatorluğu'nun Kore, Orta Asya, Güney Çin ve Çinhindi'ne yayılması.
Konfüçyüsçülüğün devlet ideolojisi olması.
Köylü tarımının ve Hinduizmin güney Hindistan ve daha sonra Malay Yarımadası ve Kamboçya'ya yayılması. Hintli tacirlerin büyük Buda manastırlarını finanse etmesi ve dini Tibet ve Seylan'a taşımaları.

MS 200 - 500
Çin Han İmparatorluğu'nun dağılması. Kentsel ekonomi çöker, kırsal yöreler aristokratik mülklere dönüşür, 'klasik' edebiyata olan ilgi yok olur. Kimi gruplar arasında Budizm yayılır.
5. yüzyılda Gupta İmparatorluğu'nun Hindistan'ın büyük kısmını birleştirmesi, bilimler ve sanatların gelişmesi.
Roma İmparatorluğu'nda krizin büyümesi. Teknolojik ve ekonomik durgunluk. Ticaretin gerilemesi. Kölelik yerini toprağa bağlı köylülerden alınan vergi ve rantlara bırakır. Fransa ve İspanya'da köylü ayaklanmaları. İmparatorluğun sınırlarını korumanın giderek zorlaşması. Osiris ve Mitra kültlerinin ve Hristiyanlığın gelişmesi.
Constantinus, başkenti Yunan şehri Bizans'a (Bizantium) nakleder (330), Hristiyanlığı imparatorluğun resmî dini yapması. pagan dinlerin diğer Hristiyan inançların ve Yahudilerin zulme maruz kalması. Manastırların ortaya çıkışı. İmparatorluğun bölünmesi. İmparatorluğun Britannia'yı kaybetmesi (407) ve Alarik'in Gotlarının Roma'yı yağmalaması.

MS 500 ve sonrası
Batı Avrupa'da 'Karanlık Çağlar'. Nüfusun yarı yarıya azalması. Ticaretin, şehir hayatının ve okur-yazarlığın çökmesi.
Doğu Roma İmparatorluğu 530-550'lerde İustinianos'un döneminde zirveye çıkar, Aya Sofya Katedrali inşa edilir ve daha sonra gerileme başlar.
Hindistan'da Gupta İmparatorluğu yıkılır. Ticaret, şehirler, para kullanımı ve Budist dini geriler. Tarım ve zanaatlar feodal yöneticilerin çıkarına olarak yalnızca kendine yeterli köylerde devam eder. Brahman rahiplerinin ideolojik egemenliği. Pek çok kasttan oluşan karmaşık bir hiyerarşinin tamamen yerleşmesi. Edebiyat, sanat ve bilimde gerileme.
Sui Hanedanı'nın ortaya çıkışına kadar (581) Çin'de sürekli bölünmeler ve daha sonra T'ang Hanedanı ile ekonomi ve ticaretin canlanması.

1. Bölüm

Demir ve İmparatorluklar

Uygarlık tarihinin ikinci büyük aşaması, rahiplerin ve firavunların egemen olduğu devletlerde değil de, büyük imparatorlukların çevresindeki topraklarda yaşayan köylü ve çobanlar arasında başladı. Bu gelişme, zorbalık yoluyla ellerinden alınmadan ve gelenek tarafından beyinleri yıkanmadan Kent Devrimi'n kazanımlarından –bakır, bronz ve tekerleği ve hatta yabancı yazıları kendi dillerini yazmak için kullanma– bir şeyler öğrenen insanların çabasına bağlıydı.

Avrasya ve Afrika'nın geniş otlaklarında, 'Kent Devrimi'nin teknolojik gelişmelerinden yararlanmaya başlayan toplumlar vardı. Bunlardan bazıları, Eski Ahit'te geçen Filistin'deki Süleyman'ın imparatorluğu gibi, büyük imparatorlukların küçük taklitleri halinde gelişmişti. Diğerleri, başlangıçta, süslü, pahalı ve engelleyici üstyapıların sıkıntısını çekmeyenlerdi. Yenilikler yapmak için bu insanların daha fazla özgürlükleri olduğu gibi, bunu yapmak için daha fazla nedenleri de vardı.

Bu tekniklerin benimsenmesi, artık ürünün ilk kentsel devrimlerdekine çok benzer bir şekilde yönetici sınıfların elinde toplanmasıyla birlikte gerçekleşti. Ancak bunlar, ilk uygarlıklara göre doğal olarak daha az verimli toprakların yeni yönetici sınıflarıydı. Yalnızca yeni teknikleri harekete geçirebilirlerse, o eski uygarlıkların düzeyinde artık ürün elde edebilirlerdi.

O zaman, sınıf gerilimleri onları içeriden zayıflattığı için, eski uygarlıkların bunalımından, onlara dışarıdan saldırabilirlerse bir avantaj sağlayabilirlerdi. Hazar bölgesinden 'Ari'ler İndus uygarlığının çürüyen kalıntılarının üzerine çullandılar; 'Hint-Avrupa diline akraba bir dil kullanan Güneydoğu Avrupa halkları, Mykenai Yunanistan'ını yıktılar; az bilinen bir grup olan 'Deniz Halkı' Mısır'a saldırdı; Hititler Mezopotamya'yı ele geçirdi ve yeni Çu hanedanı Şang hanedanını Çin'den kovdu.

Mezopotamya, Mısır ve Çin'de uygarlığın temel devamlılığı etkilenmedi ve imparatorluklar yeni tekniklerle canlanarak yeniden ortaya çıktı. İndus ve Mykenai uygarlıklarının fethi ise, hem şehir hayatının hem de okuryazarlığın tümüyle ortadan kalkmasına yol açtı. Ancak bu iki örnekte bile dış saldırılar tamamıyla olumsuz sonuçlar vermedi; iki çelişik rol oynadı: Bir yandan fatihler eski üretim araçlarının bir kısmını yok etti; – örneğin, İndus şehirlerine kendilerini besleme olanağı veren sulama sistemleri. Diğer yandan, kuzey Hindistan ovalarının ağır topraklarını sürme olanağı veren, öküzlerin çektiği saban gibi yeni teknolojileri beraberlerinde getirdi. Köylü üretiminde bir artış oldu ve sonunda bölgede eskiden olduğundan çok daha büyük bir artık ürün sağlandı.

En önemli yeni teknik MÖ 2000 dolaylarında Ermenistan dağlarında ve birkaç yüzyıl sonra da Afrika'da ortaya çıktı.[1] Bu, demirin ergitilmesiydi. Demirin yavaş yavaş yayılması üretimi ve savaşı dönüştürdü.

Bakır ve onun alaşımları, bronz, Kent Devrimi'nin erken aşamalarından itibaren kullanılıyordu. Ancak bunların üretimi pahalıydı ve uzak yerlerdeki nispeten nadir kaynaklardan yararlanılmasına bağlıydı. Dahası, bunların kesici yüzleri hemen köreliyordu. Sonuç olarak bunlar, serveti elinde bulunduranların silah ve süslemeleri için idealdi ama halk kitlesinin kullanabileceği araçlarda çok daha az işe yarıyordu. Nitekim, piramitlerde, mezarlarda ve tapınaklarda çalışan işçiler, Kent Devrimi'nden yaklaşık 1500 yıl sonra bile taştan aletler kullanıyordu ve görünen o ki bakır ya da bronz aletler üreticiler tarafından az kullanılıyordu.

Demir cevheri bakıra göre çok daha boldu. Onu metale dönüştürmek daha karmaşık süreçler gerektiriyordu. Ama demirciler bir kez bunu öğrendikten sonra büyük halk kitleleri için bıçaklar, baltalar, ok başlıkları, saban başlığı ve çivi üretebildiler. Bunun tarım üzerindeki etkisi muazzamdı. Demir balta, üreticilere en sık ormanlıkları bile açma, demir uçlu saban ise en sıkı toprağı işleme olanağı veriyordu. Ayrıca demir mızrak ve demir kılıcın nispeten ucuz olması, köylü piyadelerin bronz zırhlar içindeki şövalyeleri kesmesine olanak vererek askerî aristokratların egemenliğini zayıflattı.

MÖ 7. yüzyıla gelindiğinde, yeni tekniklere dayanan yeni uygarlıklar yükselişteydi. Nil'den doğu Mezopotamya'ya kadar uzanan Asur İmparatorluğu görülmemiş sayıda ve farklılıkta halkları, farklı dilleri tek bir yazıyla, tek bir imparatorluk altında birleştirdi. Kuzey Hindistan'da, ticaretin yeniden büyümesi ve neredeyse 1.000 yıl aradan sonra şehirlerin kurulmasıyla yeni bir uygarlık gelişmeye başladı. Çin'de 170 rakip devletçiğin kaotik savaşlarından sonra Kuzey Çin'de bir avuç krallık ortaya çıkmaya başladı. Ve Akdeniz'in çevresinde –Filistin, Lübnan, Küçük Asya,

Yunanistan, İtalya ve kuzey Afrika'da– eski Mezopotamya ve Mısır imparatorluklarının siyasal ve ideolojik ultra-merkeziyetçiliğinden bağımsız olarak şehir devletler gelişti.

Yeni üretim teknikleri, bilimsel gelişme ve ideolojik canlanmayla at başı gidiyordu. Bilimsel bilginin belirli alanlarında, özellikle matematik ve astronomide Bronz Çağı Mezopotamya ve Mısır'ında gelişmeler olmuştu. Ancak bu gelişmeler iki binyıldan fazla bir süre rahipliğin devamı temeline dayandı; maddi hayattan giderek koptu ve bilginin bulguları karmaşık ve anlaşılması güç dinsel sistemlerin içinde gömülü kaldı. Yeni bir ilerlemenin gerçekleşmesi bunlardan kopuşa bağlıydı. Yeni gelişme, eski uygarlıkların merkezlerinde –Asur ve Babil gibi Mezopotamya şehirleri ve Memphis ya da Teb gibi Mısır şehirlerinde– değil, kuzey Hindistan'ın, Kuzey Çin'in ve Akdeniz kıyılarının yeni şehirlerinde ortaya çıktı.

Yeni ve yeniden hayat bulmuş uygarlıklar, demir kullanılmasının yanı sıra, kimi ortak özellikleri de paylaşıyordu. Yeni zanaatların hızla çoğalmasına, uzak mesafeli ticaretin gelişmesine, bir toplumsal sınıf olarak tüccarın öneminin artmasına tanık oldular; madeni paranın kullanılması alt tabaka üreticilerin ve zanaatkârların bile birbirleriyle ticaret yapmasını kolaylaştırdı; yeni ve (Çin dışında) az çok fonetik alfabelerin kullanılması okuryazarlığı daha fazla sayıda insan için olanaklı kıldı; egemen bir tanrıya inanma, yaşam ilkesi ve davranış kalıbı temeline dayanan 'uhrevî' dinlerin gelişmesini sağladı. Son olarak, bütün yeni uygarlıklar, eskiler gibi, sınıf bölünmelerine dayanıyordu. Çoğu kez aç kalan köylülerden artığı ele geçirmenin başka yolu yoktu. Ama uygarlıklar arasında da hatırı sayılır farklılıklar vardı. Maddi etkenler –çevre, iklim, o zamana kadar ehlileştirilmiş türler toplamı ve coğrafi yerleşim– insanların yaşamlarını nasıl sürdürdüklerini ve yöneticilerin artığın yönetimini nasıl kontrol ettiklerini belirliyordu. Dolayısıyla olan biten her şeyi etkiliyordu.

2. Bölüm

Eski Hindistan

İndus uygarlığını MÖ 1500'lerde yıkan 'Ari' istilacılar süt ve etle beslenen, savaşçı kabile reislerinin yönetiminde göçebe hayvancılardı. Önce yağmalayıp sonra terk ettikleri antik şehirlere ihtiyaçları yoktu. Yazıya dökülmüş sözlere de herhangi bir ihtiyaçları yoktu ve eski uygarlıklar tarafından kullanılan yazılar unutulmuştu.

Bu aşamada hayat tarzlarını yansıtan 'Vedik' dinine bağlıydılar. Bu dinin ritüelleri, sığır da dahil, hayvanların kurban edilmesine dayanıyordu ve mitolojisi, 'brahman' rahiplerce ezberlenen, savaşçı tanrıların maceralarından oluşan uzun sagalarla aktarılıyordu. Bu mitoloji, diğer insanlara göre doğuştan üstün olan 'iki kez doğmuş' savaşçı yöneticiler ve rahiplerce artık ürünün büyük kısmına el konulmasını haklılaştıran bir doktrini de içeriyordu. Ancak dört geleneksel kastıyla, Vedik dininin oldukça farklı inançlar ve uygulamalarını birleştiren 'klasik' Hinduizm, insanların geçimlerini sağlama biçiminde bir değişiklik oluncaya kadar belirginleşmedi.

Yaklaşık MÖ 1000 yılından itibaren demirin yavaş yavaş yaygınlaşması, yaşam tarzındaki değişimi başlattı. Demir balta, daha önce Ganj havzasının vahşi ormanları olan alanları temizlemeyi ve ekime açmayı olanaklı kılarak, savaşçı yöneticilere ve onların rahip yardımcılarına artığın çok daha fazla kısmını sunmuş oldu. Bu gruplar tarımın yaygınlaşmasını teşvik ettiler ama ayrıca üreticilerin her köyün ürün hasatının bir kısmını, üçte birini ve hatta yarısını haraç olarak vermelerinde ısrarcı oldular. Bu talepler zor kullanılarak sağlanıyor ve sıradan 'Ari'lerin *vaisyas* (üreticiler) alt kast ve fethedilen insanların en alt kast *sudras* (ameleler) olarak adlandırılması dinsel olarak destekleniyordu. Kast, köylerdeki üretimin (her ne kadar özel mülkiyet temeline dayalı olmasa da) sınıfsal örgütlenmesinden ortaya çıkmıştı ve binlerce yıl kalıcı olmasının kökeninde de bu vardı.

Ancak kırsal alanlarda sınıflar insanların dört basit kasta bölünmesi düşüncesine yol açmışsa da, insanların geçimlerini sağlama biçimlerin-

deki diğer değişiklikler meseleyi daha karmaşık hale getiriyordu. Yeni tarım yöntemlerinin yöneticiler için daha fazla artık ürün temin etmedeki başarısı, köy temelli olmayan toplumsal grupların gelişmesine yol açtı. Yöneticiler yeni lüks eşyalar ve daha iyi silahlar istiyor; marangozluk, metal ergitme, eğiricilik, dokumacılık ve boyacılık gibi zanaatları teşvik ediyordu. Ticaret altkıtaya ve daha da ötelere yayıldı. Daha önceki kent devrimlerinde olduğu gibi, zanaatkâr ve tüccar grupları tapınaklar, askeri kamplar ve ticaret yolları üzerinde yerleşmeye başladı ve köyler kasabalara, kasabalar şehirlere dönüştü. Savaşçı önderlerden bazıları kendi adlarına krallıklar kurmayı başardı. MÖ 6. yüzyılda kuzey Hindistan'a başlıca 16 devlet hâkimdi; bunlardan birisi olan Magadha,[2,] MÖ 321 yılına gelindiğinde diğerlerini yutmuş ve kuzey Hindistan'da İndus Nehri'nin doğusunda (nehrin batısındaki topraklara hükmeden Büyük İskender tarafından kurulmuş Yunan İmparatorluğu ile sınırdaş) bir imparatorluk kurmuştu.

Bu 'Maurya' Hint İmparatorluğunun ortaya çıkışı, kentsel gelişmeye yeni bir hız kazandırdı. Bir yönde İran ve Mezopotamya'ya, diğer yönde Kuzey Çin krallıklarına kara ticaret yolları açıldı. Deniz yolları onları Arabistan'a, Mısır'a, doğu Afrika'ya ve Güneydoğu Asya'ya bağladı. Bu imparatorluk ortaya çıkmakta olan dünya (ya da en azından 'eski dünya') ticaret sisteminde en önemli halkaydı. Yunan bir devlet görevlisi, Magadha'nın başkenti Pataliputra'nın, bilinen dünyadaki en etkileyici şehir olduğuna inanıyordu. Magadha ordusunun 6 000 fil, 80.000 süvari ve 200.000 piyadeden oluştuğunu tahmin ediyordu.[3] Sayılar hiç kuşkusuz abartılıdır. Ancak onun bunlara inanıyor olması imparatorluğun boyutları ve ihtişamı hakkında bir fikir vermektedir.

Maurya monarşisi bu işler için gerekli muazzam artığı, 'ekonomik faaliyetin devlet tarafından görülmemiş bir şekilde yaygınlaştırılması', 'tarım, sanayi ve ticaretin devlet tarafından kontrolü' ve madencilik, tuz, içki ve mineral ticaretinde tekeller kurulmasıyla sağladı. Askerleri madeni silahlarla donatacak ve tarım ile sanayi için alet ve araç gereç temin edecek durumdaydı. Aldığı vergiler muazzam bir daimi orduyu ve köy düzeyine kadar ulaşan, 'muazzam kalabalık bir bürokrasi'yi beslemesini sağlıyordu. Köy gruplarının 'sınırları koruyan, arazileri kaydeden, ahalinin nüfusunu sayan ve hayvanların kaydını tutan' birer 'muhasebeci'si ve 'her tür gelirle ilgilenen bir vergi tahsildarı vardı. Bütün bu yapıyı daha da güçlendiren karmaşık bir istihbarat sistemi bulunuyordu'.[4]

Maurya devleti ilk yıllarında tam anlamıyla asalak değildi ve toplumun tamamı için olumlu kimi önlemler alıyordu. Muazzam artığı, 'kırsal ekonominin gelişmesi için kullanıyor', yeni yerleşimler açıyor, *sudra*'ları

devlet tarafından verilen araziler yerleşmeye teşvik ediyor,[5] sulama projeleri örgütlüyor ve suyun dağıtımını kontrol ediyordu. Toprakta özel mülkiyetin ortaya çıkmasını caydırıyor ve yerel eşrafın bu yeni yerleşimlerde yaratılan artığa açgözlülükle el koymasını önleme çabasıyla arazi satışını yasaklıyordu.

Düzenli tarımın yaygınlaşması, ticaretin ve şehirlerin gelişmesi ve güçlü devletlerin ortaya çıkışı, insanların hayatlarında ve dolayısıyla onların birbirlerine ve kendileri dışındaki dünyaya ilişkin tavırlarında muazzam değişiklikler meydana getirdi. Eski tanrılar, ruhani terimlerle hayvancılığı ve savaşı kutsal ilan etmişlerdi. Şimdi, toprağı işlemenin erdemlerini vurgulayan yeni tanrılar ortaya çıkıyordu. Ayrıca, hem eski hem de yeni bir geçim sağlama biçimi olan sığırcılığa karşı değişen bir tutum söz konusuydu.

Daha önceleri, insanlar sığıra et kaynağı olarak değer verirdi. Artık ağır araziyi sürmek için tek çekici güç onlardı ve korunmaları gerekiyordu. Açlık çekse bile bir köylü ailesi, gelecek yılın ürününü yetiştirebilmenin ve savaşçılara ve rahiplere yeterli gelir sağlamanın tek aracını öldürmekten alıkonmalıydı. Bu ihtiyaçtan, bir süre devam eden dini karışıklıklar ardından, irrasyonel görünen, ineğe saygı gösterilmesi ve modern Hinduizmi niteleyen sığırların kesilmesi yasağı ortaya çıktı.

Kentsel hayatın gelişmesi dinî değişime katkıda bulundu. Başka şeyler bir yana, karmaşık teknikleri öğrenmenin en kolay yolu bunları erken yaşlardan itibaren aile içinde öğrenmek olduğu için, yeni zanaatkâr ve esnaf meslek grupları çoğu kez soydan soya aktarılıyordu. Brahmanların dini, tüm zanaat erbabının ve esnafın kafasında, bu tanrılara bir yer açabilir ve benzer bir şekilde, giderek katılaşan savaşçı, rahip, yetiştirici ve ameleden oluşan soydan geçen dörtlü kasta yeni becerileri uygulayanları yerleştirebilirse egemen olabilirdi ancak.

Toplumsal davranışlardaki bir devrim, dinsel doktrin ve uygulamalarda da bir devrimi zorunlu kıldı. Farklı toplumsal gruplardan gelen insanlar yeni gerçeklikler ile eski inançlar arasındaki çelişkileri farklı şekillerde bağdaştırmaya çalıştılar. 6. yüzyıl kuzey Hindistan'ında, geleneksel inançları her biri kendi özel kalıbına uydurmaya çalışan, çoğu kez birbiriyle ve yerleşik Brahman rahipleriyle şiddetli bir çatışma içine giren pek çok mezhep ortaya çıktı. Günümüze kadar varlığını sürdüren dinler bunların içinden çıktı.

Bu mezheplerin en iyi bilinenleri, Mahavira'nın takipçileri Jainacılar ve Gautama'nın takipçileri Budistler oldu. Bunların bazı ortak noktaları vardı. Kan akıtarak kurban etmeye ve hayvan kesilmesine karşıydılar. Savaşın karşısına *ahimsa*'yı (öldürmeme) koyuyorlardı. Kast farklılıkla-

rını reddediyorlardı ve bunların kurucuları Brahman değildi. Olayların ve süreçlerin rasyonel bir şekilde anlaşılması zorunluluğunu vurguluyor ve tanrıların maceralarına ilişkin eski öyküleri ve kahramanlıkları kimi durumlarda materyalizmin ve ateizmin sınırlarına yaklaşacak ölçüde reddediyorlardı.

Bu tür doktrinler, doğmakta olan topluma uyuyordu. Koşum hayvanlarının arzını koruyor ve savaşın sebepsiz yıkımına karşı yetiştiricilerin, zanaatkârların ve tacirlerin nefretini dile getiriyordu. Bu, toplumsal grupların ekonomik olarak işleri iyi giden ve Brahmanların giderek artan ezici kast kuralları karşısında, kendilerine haksızlık yapıldığına içerleyen üyelerinin duygularına uyuyordu. Ayrıca bu doktrinler, kimi hükümdarların da hoşuna gidiyordu. İmparator Aşoka, MÖ 264-227, muhtemelen en büyük askeri zaferinin neden olduğu katliam karşısında vicdan azabı duyarak Budizme geçmişti. Kast farklılıklarının reddedilmesi, kendi bölgesinde yukarı kastların her birinin artık ürünü ceplerine atmasına engel olmak isteyen monarklara hizmet edebilirdi. İmparatorluğun şehirlerindeki yeni sosyal grupların desteğini de kazanabilirdi. Şiddete başvurmama doktrini bile, çoktan başarılı olmuş bir fatihin olası rakiplere karşı iç barışı sürdürmesinde yardımcı olabilirdi. 'Evrenselci' bir inanç sistemi, 'evrensel' bir monarşiye uygun düşüyordu.

İmparatorluk uzun yaşamadı, Aşoka'nın ölümünden hemen sonra dağıldı. Muazzam ordusu ve bürokratik yapısı, imparatorluğun kaynakları üzerine çok fazla baskı yaptı. Ulaşım, herhangi bir imparatorun yerel kodamanların gücünü engelleyebilmesi için hâlâ çok yetersizdi. Ancak imparatorluğun parçalanması bu kez uygarlığın çöküşüne neden olmadı. Tarım ve zanaatlar gelişmeyi sürdürdü. Güney Hindistan'da Roma sikkeleri dolaşıyor ve gemiler Roma dünyasından Etiyopya'ya, Malaya'ya, Güneydoğu Asya'ya mal getirip götürüyordu. Hint tacirler, 'Greko-Romen dünyasına lüks besin maddeleri tedarik eden ticaretin girişimcileri'ydi.[6] Zanaatlar gelişti. "Kumaş yapımı, ipekli dokumacılık, silah ve lüks eşya üretimi ilerleme kaydetmiş görünüyordu" ve "para ekonomisi kasabalardaki ve yöredeki sıradan insanların hayatına belki başka hiçbir dönemde bu kadar derinden nüfuz etmemişti".[7] Böylesi bir ekonomik gelişme daha az merkezileşmiş bir başka imparatorluğun, birincisinin çöküşünden beş yüzyıl sonra Guptaların imparatorluğunun kurulmasını olanaklı kıldı.

Bilimin ve sanatların himayesi soylulardan geldiği gibi artık tüccardan ve onların loncalarından da geliyordu. Bağışları harikulade dinî anıtların, kusursuz mağara oymalarının ve Budist manastırların yapımını finanse ediyordu. Greko-Romen dünyasıyla yalnızca eşya değil fakat fikirler de

teati ediliyordu. Ganj'ın filozofları Atina ve İskenderiye'deki tartışmalardan, Atina ve İskenderiye'dekiler de onlardan haberdar oluyordu. Pek çok yorumcu, Budist din kavramlarının erken Hristiyanlık üzerindeki etkisini gözlemlemişken, Hristiyanlığın bir versiyonu da MS ilk yüzyıllarda kıyılardaki Hint yerleşimlerinde az da olsa kendisine bir yer edinmişti.

Din mistisizminin yanı sıra bilimsel araştırma da gelişti. 'Altkıtanın en büyük entelektüel başarısı' matematik alanındaydı.[8] MÖ 200'e gelindiğinde, 'ayrıntılı geometri', yay ve kirişlerin hesaplanmasını mümkün kılıyordu. Roma-Yunan bilimi güney Hindistan'da yankı buldu; ama Hintli matematikçiler 'Batlamyus'un daire kirişleriyle hesaplama yöntemi'nin ötesine geçtiler ve 'sinüslerle hesaplama yaparak trigonometrinin gelişimini başlattılar'.[9] Bunu ondalık sistemin mükemmelleştirilmesi, bazı belirsiz eşitliklerin çözümü, Π (Pi) sayısının değerinin Aryabhata tarafından doğru olarak hesaplanması ve en geç MS 7. yüzyılda, Yunanların ve Romalıların bilmediği sıfırın kullanılması izledi.

Ticarette bir dünya sisteminin başlıyor olması gibi, düşüncelerde de bir dünya sistemi başlıyordu. Ormanların açılmasıyla Hindu dini güney Hindistan'a, daha sonra da Malay Yarımadası ve Kamboçya'ya yayıldı. Tacirler Seylan Adası'na, Himalayalar'ı aşarak Tibet'e, ticaret yolları üzerinden Çin'e ve en sonunda Kore ve Japonya'ya kendileriyle birlikte Budizmi de taşıdı. Bu arada, Hindistan'da matematikteki ilerlemeler Arap biliminin temellerinin ve 1 000 yıl sonra da Avrupa 'Rönesans'ının bir parçası oldu.

Bununla birlikte, Hindistan'da, 6. yüzyıldan itibaren kültürel gelişimin ivmesi azaldı. Kuzeybatıda sürekli istilalar yıkıma neden olurken Altkıta, birbiriyle savaşan devletlere bölündü. Toplumun maddi temeli, insanların hayatlarını kazanma araçları, şatafatlı ve pahalı imparatorluk üstyapılarını destekleyecek kadar gelişmemişti. Birbiri ardından gelen monarklar, mülklerini korumanın ve iç barışı sürdürmenin, yolların bakımını yapmanın ve tacirlerin güvenliğini sağlamanın giderek güçleştiğini gördü. Ticaret düzeyinde, tacirlerin servetinde ve Budistlerin etkisinde bir azalma oldu. Büyük manastırlardan bazıları varlığını sürdürdü; ama ortaya çıkmalarını sağlayan toplumun büyük bir bölümünde giderek daha fazla uzaklaştılar ve sonunda uzakta Çin'deki etkileri değişik Hint krallıklarından daha fazla oldu.

Kendi kendine yeterli köy ekonomilerinin parçalanmasıyla toplumun 'feodalleşmesi' denilen olay meydana geldi. Bu durum, kralların yerel üreticilerden elde edilen artığın bir kısmını vermek dışında memurlarına ödeme yapamadığı bir sırada, orman alanlarının açılmasını ve ekilmesini sağlayan kişilere, genellikle Brahmanlara, arazi bağışları yapılması şek-

linde oldu. Zanaatçıların pek çoğu, hayatta kalmayı, mesleklerini ancak köylerde yerel üründen bir kısmına doğrudan el koyma karşılığında icra ederek başardı. Pazar için üretimin yerini giderek yerel tüketim için üretim aldı.

Tarım yeni alanlara yayıldığı için hâlâ bir üretim artışı vardı ve tarım yöntemlerinde ağır ama önemli ilerlemeler de oluyordu. Ancak bu, giderek Brahmanların denetimi altına girdi; çünkü yalnızca onların her köydeki insanlardan oluşan bir ilişkiler ağı vardı. Kültür giderek onların kültürü oldu ve bu durum, Romila Thapar'ın işaret etmiş olduğu gibi, 'resmî eğitim bütünüyle skolastik' olduğu için 'entelektüel zayıflamaya yol açtı'.[10]

Brahmanlar Budizmden kimi unsurları, özellikle de kendi kutsallıklarının bir göstergesi olarak etyemezliği, almış ve sığır eti yenmesini bütünüyle yasaklamıştı. Ama, her meslek ve kabile grubu, çok karmaşık ve sözde değişmeyen hiyerarşi içinde bir yere oturtarak kast ayrımları üzerindeki eski vurgularını güçlendirdiler. Yetiştirici topluluklarına dışarıdan katılan kabile mensuplarını, köylerin çevrelerinde aşağılayıcı koşullarda yaşamaya zorlayarak, en aşağı ve pis işlerde istihdam ederek, dokunuşları bile yukarı kastlardakileri kirleten 'parya'lar haline getirdiler.

Yüzyıllar boyu hızlı değişim ve entelektüel canlılığın coğrafyası olan yer, 1000 yıla yakın bir süre boyunca içine kapalı köyler, dinsel hurafeler ve parçalanmış, savaşçı ve asalak krallıkların mekânı oldu. Bunun sonucu, gelecek binyılda Müslüman ve Avrupalı fatihlerin karşı karşıya kalacağı, yerleşiklik kazanmış çoklu bir kast sistemi oldu.

3. Bölüm

İlk Çin İmparatorlukları

Avrupalı tarihçiler dünya tarihini, geleneksel olarak, Ortadoğu'da başlayan ve Yunanistan ile Roma üzerinden Batı Avrupa'ya geçen bir tarih olarak görmüşlerdir. Oysa kuzey Çin'de ortaya çıkan bir uygarlık, Avrupa'dakilerin hepsini geçmiş, şu ya da bu şekilde 2000 yıldan fazla bir süre varlığını sürdürerek, insanlığın en önemli teknik gelişmelerinden bazılarını gerçekleştirmişti.

MÖ 221'de kurulan Çin İmparatorluğu, Romalıların herhangi bir zamanda egemen olduğundan çok daha fazla sayıda insana egemen olmuştur. Bu imparatorluk, standart dingil genişliğindeki yük ve savaş arabalarının geçebileceği 6800 kilometre yol yapmıştı (Roma İmparatorluğu'nun yollarının uzunluğu 5984 kilometredir). 3000 kilometrelik ilk Çin Seddi'nin yapımı için 300.000 kişiyi işe koşabilmiş,[11] gerçek insan boyutunda terracotta askerlerden oluşan 'ordu'suyla birlikte ilk imparatorun mezarı için 700.000'e yakın insanı seferber etmiştir. Nehirleri birleştiren kanallar, dünyanın hiçbir yerinde benzeri olmayan bir iç su yolları sistemi yaratmıştı.

Bu imparatorluk yüzyıllar süren ekonomik ve toplumsal değişimin zirve noktasıydı. Mezopotamya'dakine yakın bir zamanda tarıma başlamış, kuzeyde akdarı yetiştirmiş, domuzları ve köpekleri evcilleştirmiş; daha güneyde Yangtze Nehri vadisinde pirinç yetiştirmek için gerekli teknikleri öğrenmiş ve yaban sığırını evcilleştirmişlerdi.

Neolitik teknikleri kullanan insanlar tarafından kurulan şehirler ve devletler MÖ 2000 yılından sonra ortaya çıkmıştı. MÖ 17. yüzyılın sonlarında metal işçileri kalay ve kurşunu bakırla karıştırarak bronz elde etmeyi öğrenmişti ve aristokrat savaşçılar kuzey Çin'deki Sarı Nehir üzerinde Şang hanedanı için bir krallık kurmak üzere bronzdan yapılan silahları kullanmaya başlamıştı. Çin, askerî, idari ve dinî rolleri elinde toplayan bir aristokrasinin egemenliğine girmiş görünüyordu. Bu, kralların cenazelerinde hizmetçilerin kurban edildiği sınıflı bir toplumdu ancak bu aşamada özel mülkiyet henüz gelişmemişti.[12] MÖ 11. yüzyıldan itibaren Çu (Chou) Hanedanı döneminde krallar iktidarlarının büyük kısmını,

Orta Çağ Avrupası'yla paralellik kurmak için[13] sıklıkla 'feodalizm' olarak nitelenen bir sistem içinde, yüz civarında yerel hükümdarlara devretmişlerdi. Bununla birlikte bazı tarihçiler, metinler tarımın bireysel köylü parselleri temelinde örgütlenmediğine işaret ettiği için bunun feodalizm değil, Marx'ın 'Asya tipi toplum' dediği sistem olduğunu iddia etmişlerdir. Aslında, 'sıradan köylüleri günlük hayatlarında' –yalnızca günlük işlerinde değil, aynı zamanda 'evliliklerinde, festivallerinde ve toplantılarında'– idari talimatlar yönlendiriyordu.[14] Köylüye her yıl hangi ürünü yetiştireceği, ne zaman ekeceği, ne zaman toplayacağı bildirilirdi. Kışlık evini terk edip tarlalara gitmesi ya da tarlaları bırakıp evine kapanması emredilebilirdi.[15] Her halükârda, Çu Hanedanı'nın tarihi, birbirine rakip lordlar arasındaki neredeyse sonu gelmez savaşların tarihiydi.

Yüzyıllar geçtikçe teknik değişiklikler daha etkin savaşları olanaklı kıldığı için, çok sayıdaki küçük devlet, az sayıda büyük devlet içinde birleşti. Savaş arabalarının sayısı arttı, kuşatma muharebeleri için yeni teknikler ortaya çıktı ve kılıç ile arbalet (tatar yayı) askere alınan köylü piyadelerin, arabalı savaşçılara karşı ilk kez kafa tutabilmesine olanak sağladı. Dolayısıyla bu tür bir savaş, hükümdarları daha fazla teknik ilerlemeye teşvik etti. MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda (Savaşan Devletler Dönemi olarak bilinir) bu yöneticiler, kuzey ovasının ve nehir vadilerinin tarıma açılmasını, bataklık bölgelerin kurutulmasını ve çoğu kez geniş çaplı sulamanın yaygınlaştırılmasına ön ayak oldular. Ayrıca, dökme demirden aletler ve silahlar –yalnızca kılıçlar ve bıçaklar değil, aynı zamanda beller, çapalar, oraklar, sabanlar, baltalar ve keskiler– üreten bir demir sanayisi de o dönemde başka hiçbir yerde olmadığı kadar gelişti.[16]

Yeni tarım yöntemleri üretimi arttırdı: öküz kullanarak derin sabanla yoğun tarım; hayvan dışkısının ve 'geceleri boşaltılan insan pisliğinin' gübre olarak kullanılması; toprağın verimliliğini artırmak için baklagillerin ekimi; akdarının yanı sıra buğday ve soya yetiştirilmesi ve ekim için en iyi zaman anlayışının gelişmesi.[17] Bu sayede artık ürün giderek çoğaldı.

Jacques Gerne, 'Savaşan Devletler Dönemi'nin, sıradan tüketim eşyalarında (kumaş, hububat, tuz), metaller, ağaç, deri ve gön ticaretinde dikkate değer bir artışla, teknik yenilikler açısından tarihin tanık olduğu en zengin dönem' olduğuna işaret eder. 'En zengin tacirler bu tür bir ticareti büyük sanayi girişimleriyle (özellikle demir imalathaneleri ve dökümhaneler) birleştirdi ve çok sayıda işçi ile ticari aracı istihdam etmeye başladı; nehir gemileri ve araba filolarının büyük kısmını kontrol etti. Büyük tüccar girişimciler, devletin zenginleşmesine en büyük katkıyı yapan top-

lumsal gruptu ... Krallıkların başkentleri ... büyük ticari ve imalat merkezleri olma eğilimi gösterdi ... 3. yüzyıldaki savaşların amacı çoğu kez bu büyük ticari merkezleri ele geçirmekti'.[18]

Ama hükümdarlar, yeni yöntemleri ancak eski aristokrasinin gücüne sınırlama getirirse başarıyla benimseyebilirdi. 'Tarımdaki teknolojik değişime paralel olarak... bazı devletlerde sosyoekonomik değişiklikler ve siyasal reformlar görüldü'.[19]

Bu değişiklikleri en sistemli şekilde uygulayan Çin devleti sonunda diğerlerini fethetti. Eski aristokrasiyi ezmek için, savaşçı ve memurlardan oluşan yeni bir merkezi yönetici sınıf yarattı. Bunlar üretimde kilit rolü tek tek çekirdek köylü ailelerine verdi, toprağa sahip olmalarına olanak tanıdı, karşılığında vergilerini ödemelerini ve yerel beyler yerine doğrudan devlete çalışmalarını istedi. 'Bu, yeni rejimi destekleyen küçük çiftçilerin yeni üretici gücüydü'.[20]

Bu, bir sömürücü sınıfın bir diğeriyle yer değiştirdiği, yukarıdan bir toplumsal devrimdi. Ordular tarafından gerçekleştirilen bir devrimdi ve muazzam bir zaiyata yol açtı. Klasik bir anlatının belki biraz abartılı iddiasına göre, MÖ 364'ten 234'e kadar devam eden 150 yıllık savaşta 1.489.000 kişi can vermişti.[21] İmparatorluk öncesi Çin'in son birkaç yılı iddiaya göre bir zaferde 100.000 adamın kafasının kesildiği 'askeri seferlerin ve zaferlerin monoton bir resital'iydi'.[22] İmparatorluğun kurulmasını, en az 120.000 'zengin ve güçlü' eski ailenin sürülmesi izledi.[23]

Dönüşüm birkaç yöneticinin girişimiyle güçlü orduların seferber edilmesinin bir sonucu değildi sadece. Teknoloji ve tarımdaki değişiklikler yöneticilerin kontrol edemeyeceği ve çoğu kez de etmek istemeyeceği güçleri harekete geçirmişti.

Köylülerin ürettiği artık ürün büyüdükçe, eski ve yeni yöneticilerin lüks eşyaya ve orduları için metal çoğaldıkça, atlara, savaş arabalarına, yay ve zırha olan talepleri de arttı. Köylülere sürekli alet temin edilmesi gerekiyordu. Bütün bu eşyalar ancak giderek artan sayıda zanaat işçisinin kendi bulduğu yeni tekniklerle ve tüccar esnafının da tek tek devletlerin içinde olduğu gibi, devletler arasında da faaliyet göstermesiyle üretilebilirdi. Standartlaştırılan metal ağırlık ölçüleri ve daha sonra da sikkeler, insanları ticarete daha da fazla özendirdi.

Tacirlerin etkisi, içlerinde en zengin olanın MÖ 250 yılında gelecekteki imparatora saray kâtibi olması, kendisine 100.000 hane halkından oluşan bir arazinin tahsis edilmesi ve etrafına 3000 bilginden oluşan bir maiyet toplamasından anlaşılır.[24]

Ço-yun Hsu, 'MÖ 5. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar süren karışıklık yıllarında, kırsal temelli bir tarım ekonomisi yerine, ağırlıklı olarak kent mer-

kezli toplumsal bir hayatın geliştirilmesi olasılığı çok yüksekti' diyecek kadar ileri gitmektedir. 'Büyük ve başarılı pazar merkezleri gelişmiş ve kâr etmeye yönelik şehir mantığı... galip gelmiştir'.[25]

Alman kökenli Amerikalı Çin tarihçisi Karl Witfogell, 1930'larda henüz bir Marksistken, bu dönemdeki Çin ile neredeyse 2000 yıl sonraki Avrupa'nın feodal aşamaları arasında benzerlik olduğunu iddia etmişti.[26] Çin, tüccar 'burjuvazi' tarafından ücretli işçilerin ağırlıklı olarak piyasa için üretim yaptığı yeni bir topluma dönüştürülebilirdi. Bunun yerine, artık ürünü hem tüccardan hem de eski aristokratlardan uzaklaştırarak kendi ellerinde toplayan devlet bürokrasinin egemenliği altına girdi. Tacirler, devleti aristokrasi karşısındaki mücadelesinde desteklediler; ama sonunda zaferin meyvelerinin devlet bürokrasisi tarafından çalındığını gördüler.

Kuşkusuz devlet, hem Çin Hanedanı hem de onu izleyen Han Hanedanı (MÖ 206'dan MS 220'ye kadar) sırasında sürekli olarak saldırdı. Örneğin ilk Han imparatoru, 'tacirlerin ipekli giymesini ve arabalara binmesini yasakladı... Ne tacirler ne de onların çocuklar ile torunlarının devlette görev almasına izin verildi'.[27] İki temel endüstriyi (tuz ve demir) devlet tarafından kontrolü altına alınarak, bir Han belgesinin anlattığı gibi, 'tuz ve demirin kârı [imparatorluk tarafından] zengin esnafı ve zengin tüccarı baskı altına almak için tekelleştirildi.[28] Ticaret kârlarına tarımdakinden daha yüksek vergiler kondu ve vergiden kaçınmaya çalışan tacirlere karşı zoralıma başvuruldu. İmparator Wu'nun 54 yıl (MÖ 141-87) süren saltanatı sırasında 'tacirler'in mülklerine imparatorluk iktidarınca zorla el konuldu. Tüccar, varlığını sürdürebilmek için çoğu kez bürokratlar ve hatta sarayla ilişkiler kurmak zorunda kaldı.[29]

Bu tür saldırıların ikiyüzlü bahanesi çoğu kez köylülerin korunmasıydı. Bu döneme ait pek çok belge, ticaret ve endüstrinin tekrarlayan kıtlıklara ve kırsal huzursuzluğa yol açarak köylülüğü yok ettiğinden ve aynı zamanda tacirlere devleti tehdit edecek olanaklar verdiğinden şikâyet ediyordu. Bu ise bu kez yoksullaşan bir sınıfın tehlikeler taşıyordu. İmparator Wang Mang'a göre, MS 9 yılında 'Zenginler kendilerini beğendikleri için şeytanca davranıyor, yoksullar çok yoksul düştükleri için günahkârca hareket ediyorlar'dı.[30]

Bu farklı sömürücü sınıfların etkili olmak için birbirleriyle itişip kakıştıkları yüzyıllar, aynı zamanda zorunlu olarak entelektüel canlanmanın mayalandığı yüzyıllar oldu. Farklı sınıfların mensupları dünyayı farklı görme eğilimindeydiler. Farklı sosyal gruplar çevrelerinde meydana gelen değişime ayak uydurmaya çalıştıkça, rakip felsefi ve dinî okullar ortaya çıktı.

MÖ 6. yüzyılda doğan Konfüçyüs ve onun MÖ 4. yüzyıldaki takipçisi Mençius, dürüstlük ve kendine hâkim olmanın yanı sıra geleneğe ve ritü-

ele saygıyı savunuyorlardı. Sonraki yüzyıllarda bu, kendileri refah içinde bir hayat yaşarken toplumu geleneksel çizgide tutan sözde aydın yöneticilerin muhafazakâr ideolojisi haline geldi. Bununla birlikte Mençius'un zamanında haris hükümdarların yöntemlerinin reddedilmesi anlamına da geliyordu. Bu reddiye, Konfüçyüs'ten 60 yıl kadar sonra yaşayan Motzu'da daha da ileri gitti. Motzu, otoriter yollarla, ortak tutumluluğa dayanan eşitlikçi bir mezhep kurdu; bencillik, lüks ve savaşa karşı çıktı. Buna karşılık, daha sonra Taoizm adını alacak olan akım, bireysel kurtuluşun yalnızca toplu eylemle değil, aynı zamanda bireyin dünyadan uzaklaşıp ona egemen olmayı sağlayacak teknikleri öğrenmesiyle de mümkün olduğunu öğütledi. Çin tarihinin daha sonraki döneminin büyük bir bölümünde Konfüçyüsçülüğün ve Taoizmin türleri, insanların aklını çelmek için Budizm'le yarışırken, yoksulların acısını ifade etmek üzere birbiri ardı sıra eşitlikçi mezhepler ortaya çıktı.

Ancak MÖ son yüzyıllardaki ideolojik savaşların kesin galibi, genellikle 'legalizm' olarak adlandırılan farklı bir akım oldu. Bu akım, devletin gücü ve bürokratik işlevinin önemini vurguluyordu temelde. Devlet görevlilerinin Konfüçyüs ve Mençiüs'un takipçilerinin yaymaya çalıştığı kişisel erdem endişesiyle yoldan çıkmadan, yalnızca devletin yasalarını yerine getirmekle ilgilenmeleri gerektiği konusunda ısrar ediyordu.

Legalizm, yöneticilerin rolünü ortak faydanın somut örneği olarak haklılaştırmaya çalışıyordu. Bu, tacirlerin rasyonel hesap vurgusu ve para kazanmalarını engelleyecek keyfi siyasal kararlardan korkmalarıyla da uyumluydu. Bunun kuralları örneğin, kitleler için yöneticileri ve devletin kararlarını toplumun bütününün zorunlu güvencesi olarak resmeden kuralları ilahiler şeklinde popülerleştiriliyordu.

Yöneticiler kendi totaliter dünya görüşlerini kabul ettirmek için yalnızca basit entelektüel ikna yollarına dayanmıyorlardı. Ayrıca halka herhangi bir alternatif sunulmamasını garantilemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. İlk imparator eski geleneklerden söz eden bütün kitapların yakılmasını emretmişti: 'Günümüzü örnek almayan kimi okumuş insanlar var, bunlar bugünü eleştirebilmek için geçmişi araştırmaktadırlar. Halkı heyecanlandırmakta, kafasını karıştırmaktadır... Bunun yasaklanması uygundur'. Yasaklanan kitapları tartışmaya cesaret eden insanlar 'ölüm cezasına çarptırılmalı ve cesetleri halka teşhir edilmelidir, bugünü eleştirmek için geçmişi kullananlar akrabalarıyla birlikte öldürülmeli.[31]

Başlangıçta, devletin artan gücü esnaf ve zanaatkârın üretiminde devam eden artışa engel olmadı –gerçekten de devletin yol ve kanal yapımından ve imparatorluğun Çin'in güneyine, orta Asya'ya ve Kore Yarımadası'na

yayılmasından fayda sağladılar. Başka teknolojik ilerlemeler de söz konusuydu: MS 2. yüzyılda (Avrupa'da görülmesinden 1500 yıl önce) çelik üretilmeye başlamıştı; dünyanın ilk su dolapları faaliyetteydi ve insanların kendi ağırlıklarının iki katını taşımasına olanak veren tekerlekli el arabaları MS 3. yüzyıldan itibaren (batı Avrupa'ya ulaşmasından 1000 yıl kadar önce) kullanılmaya başlamıştı.

Ancak tüccar girişimcilerin bir sınıf olarak bağımsızlığı engellenmişti. Orta Çağ Avrupa'sının şehirlerinde olduğu gibi, kendi iktidar odaklarına sahip bir güç olarak örgütlenme olanağı bulamamışlardı. Aksine devlet bürokrasisine giderek daha bağımlı olmuşlardı.

Tüccar sınıfına karşı alınan önlemler köylülüğün talihini nadiren iyileştirdi. Devlete verilen vergiler hasatın iyi olduğu zamanlarda açlık düzeyinin biraz üzerinde, kötü olduğu zamanlarda ise bu çizginin altında, açlık sınırında kalmalarını sağlıyordu. Gündelik hayat neredeyse bitmeyen ağırlıkta ve sıkıcılıktaydı. Kuzey Çin ovalarının toprağı, eğer kuruyup gitmesi ve yabani otların, böceklerin istilasına uğraması istenmiyorsa, ekim ile hasat arasında sürekli ilgi bekliyordu.[32] Bununla birlikte ürünün üçte biri ilâ yarısı başkalarının eline geçiyordu.

Hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, imparatorluğun 'harikaları' –Çin Seddi, kanallar, imparator mezarları ve saraylar– milyonlarca saat işgücünü gerektiriyor ve toplumun tamamına olan yararı giderek azalıyordu. İlk imparator, büyücüden başka insanlardan uzak durursa ölümsüzlüğe ulaşabileceğini duyduktan sonra, 'Birbirine duvarlarla ya da üstü kapalı yollarla bağlı ve içinde bayraklar, çanlar, davullar ve güzel kadınlar bulunan 270 saray yapılmasını emretti... Onun nerede olduğunu açıklayan herkes ölümle cezalandırılacaktı'.[33] Bir keresinde maiyeti arasında haber veren birisinin olduğunu öğrenince 460 kişiyi öldürttü.[34]

Böylesine bir israf köylüler üzerindeki baskıyı sürdürerek karşılanıyordu. Birbirini izleyen köylü ayaklanmaları oluyordu. Eski Mezopotamya, Mısır, Hindistan ya da Roma'da alt sınıfların iktidardakilere karşı isyanlarından belgelerde nadiren söz edilirken, Çin örneğinde bunlar sık sık görülüyordu.

Bu ayaklanmalardan biri Çin Hanedanı'nın çöküşünü hızlandırmıştı. Rivayete göre, ayaklanma 900 kadar mahkûmu bir hapishaneye götürmekte olan eski bir kiralık işçi, Çen Şeng tarafından başlatılmıştı. Geç kalmanın cezasından korkan Şeng, şöyle bir akıl yürüttü: 'Kaçmak ölüm demek, kötü niyetle plan yapmak da ölüm demek... Bir devlet kurmak için ölmek tercih edilebilir.' İsyan 'geniş çaplı ölümlere yol açtı',[35] imparatorluk sarayında bir panik dalgası yarattı, imparatorun belli başlı eski danışmanları ve sonunda da imparator öldürüldü. Dört yıl süren karışıklıktan

sonra asi liderlerden bir tanesi başkentin üzerine yürüdü, tahtı ele geçirdi ve yeni bir hanedan, Han Hanedanı'nı kurdu.

Ayaklanmada kitleler önemli bir rol oynamıştı. Ama sonucundan yararlanmadılar. Yeni imparatorluk eskisinden hiç de farklı değildi. Onun da isyanlarla karşılaşması için çok zaman geçmesi gerekmedi. MS 17'de Sarı Nehir'in aşağı vadisinde sellerden zarar gören köylüler, büyücülük nedeniyle öldürülen 'Lu Ana' gibi önderlerin peşinde ayaklandılar. Bunlara, yüzlerini boyadıkları için 'Kırmızı Kaşlılar' deniyordu ve iki bölgede liderlerin yönetiminde bağımsız krallıklar kurdular.

Bu tür isyanlar, sık sık tekrarlayacak bir kalıp oluşturmuştu. İmparatorluk vergi sistemi ve toprak sahiplerinin zorbalıkları köylüleri isyana yöneltiyordu. İsyanlar eyalet başkentleriyle birlikte tüm eyaletlere yayılıyor ve imparatorluk ordusundan generallerin, sarayın gözünden düşmüş devlet memurlarının, kimi toprak sahiplerinin katılmasıyla imparatorluk başkentini bile tehdit ediyordu. Bununla birlikte başarılı olan isyanlar, köylü kitlelerine, eskileri kadar kötü muamele eden yeni imparatorlara ve yeni hanedanlara yol açıyordu.

Mesele yalnızca tek tek liderlerin bireysel olarak ayartılabilir olmaları değildi. Köylüler, kendi amaçlarını topluma kabul ettirebilecek kalıcı, merkezileşmiş bir örgütlenme oluşturamıyordu. Onların geçimi kendi özel arazilerini işlemekten geçiyordu ve buraları kısa biri süre dışında terk etmeyi göze alamıyorlardı. Bunu göze alanlar köylü olmaktan çıkıyor, yaşamak için yağma ya da rüşvete başvurmak zorunda kalıyor, kendilerine kim ödeme yaparsa onun yönlendirmesine açık hale geliyordu. Topraklarında kalanlar ağır çalışma, kıtlık ve zorluğun olmadığı daha iyi bir dünya hayali kurabiliyordu. Ancak sulama ve taşkınların kontrolü, demir aletlerin temin edilmesi ve kendi yetiştirmedikleri şeyleri edinebilmeleri söz konusu olduğunda devlet görevlilerine bağımlı oluyorlardı. Yöneticilerin daha iyi davrandığı ve toprak sahiplerinin kendilerini sıkıştırmadığı bir dünyayı tasavvur edebiliyorlardı. Ama kendileri tarafından yönetilecek tamamen farklı bir toplum tasavvur edemiyorlardı.

Bununla birlikte, isyanlar Han İmparatorluğu'nu zayıflatacak etkiyi yaratmadı. Bu hanedan, Batı Avrupa'da modern çağın tamamı boyunca varlığını sürdürdü. Ama her bölgedeki büyük toprak sahiplerini kontrol etmekte giderek zorlanıyordu. İmparatorluk yönetiminin, kendilerini ve imparatorluğu besleyecek kaynakları elde etmek için köylüleri sıkıştırmak dışında başka bir çaresi yoktu. Belirli aralıklarla meydan gelen isyanları önleyemiyordu. MS 184'te Taocu mezhebin liderinin başını çektiği, kendisini kurtarıcı ilan eden bir hareket Sarı Sarıklar, 360.000 silahlı destekçiyi örgütledi. İsyanları bastırmak için gönderilen generaller kısa

sürede birbirleriyle savaşmaya başlıyor, karmaşa ve yıkıma katkıda bulunuyordu.

Başkentin yakılması, ülkenin tüm bölgelerinin yağmalanması ve ticaret yollarının kesilmesiyle birlikte, şehir merkezlerinde ani çöküş söz konusu oldu, bu durum kırsaldaki hayatı daha da fazla altüst etti. Kısa sürede her yörede malikâneleri yöneten, kanalların, barajların ve sulama işlerinin yönetimini üstlenen ve daha önce, en azından kuramsal olarak, devlete giden vergileri toplamaya başlayan, ekonomik ve siyasi gücü ellerine geçirmiş, birbirine rakip toprak sahipleri ortaya çıktı.[36] Ekinciler yeni ekonomik düzenlemelere göre ürün yetiştirmeye devam ettiler ve her ne kadar tamamen yerli talebi karşılamaya yönlendirildikleri için pek gelişemeseler de, zanaatların ve endüstrilerin pek çoğu varlıklarını sürdürdü. Uzun süren bir teknolojik ilerleme dönemi sona erdi ve aynı şekilde sonraki üç yüzyıl boyunca Çin İmparatorluğu'nun yerini çok sayıda birbirine rakip krallık aldı.

Çeşitli açılardan bu dönem, MS 5. yüzyılda Hindistan'daki ve aşağı yukarı aynı zamanda çöken Batı Roma İmparatorluğu'ndaki gelişmelerle benzerlikler gösteriyordu. Ama önemli bir farklılık da vardı. Çin uygarlığının temelleri yıkılmadı ve ekonominin ve şehir hayatının Hindistan ve Roma'da olduğundan çok daha hızlı canlanması için altyapı hazırdı.

Bununla birlikte, teknolojik ilerlemeyi ve ekonomik genişlemeyi teşvik eden siyasal yapılar, eski toplumun kısmen yıkılmasının bir sonucu olarak artık aynı işlevi üstlenemiyordu. Eski bürokratik yönetici sınıf toplumu eskisi gibi yönetemiyordu. Toprak sahibi aristokrasi yalnızca kendi parçalanışını seyrediyordu. Tacirler, diğer ayrıcalıklı sınıflardan kopma ve Hindistan'dan mistik Budist dinini benimseyip arkalarına isyancı köylüleri de alarak toplumsal dönüşümü sağlayacak bir program ortaya koyma konusunda isteksiz görünüyordu. Birbirleriyle mücadele eden sınıfların karşılıklı yıkımı değil; ama kesinlikle karşılıklı bir felç hali söz konusuydu.

4. Bölüm

Yunan Şehir Devletleri

2500 yıl önce serpilip gelişen üçüncü uygarlık eski Yunan uygarlığıydı. MÖ 4. yüzyılda, Hindistan altkıtasına Magadha'lı hükümdarların egemen olmaya başladığı, Çin'de Ç'in hanedanının yeni bir imparatorluk kurduğu sırada Büyük İskender, Balkanlar'dan Nil'e kadar uzanan çok kısa ömürlü bir imparatorluk yaratmıştı. Atina'da ortaya çıkan ve Yunan İskenderiye'sinde gelişen kavramlar, izleyen iki binyıl boyunca, Hindistan'da Magadha ve Çin'de Konfüçyus ve Mençius'un yaptığına benzer etkileri Akdeniz ve Avrupa düşüncesinde egemen kılacaktı.

Bununla birlikte, MÖ 9. yüzyılda Yunanistan'ın kıyı köylerinde ve adalarda yaşayan insanları Avrasya ya da Afrika'nın başka yerlerindeki üreticilerden ayıran çok az şey vardı. Mykenai geçmişi belki birkaç mitos dışında tamamen unutulmuş ve o geçmişin kale sarayları yıkılmaya terk edilmişti. Köyler birbirlerinden ve Mısır ile Asya anakıtasının uygarlıklarından kopmuştu. Halk cahildi, zanaatlardaki uzmanlaşma gelişmemiş, görsel sanatlar neredeyse mevcut değildi, hayat sertti ve kıtlıklar yaygındı.[37]

Bu insanları yeni bir uygarlık içinde kaynaştıracak güçler Kuzey Hindistan ve Kuzey Çin'dekilere benziyordu: demir işleme konusundaki bilginin yavaş ama sürekli yayılması, tarımda yeni tekniklerin bulunması, ticaretin gelişmesi, eski zanaat becerilerinin yeniden keşfi ve yenilerinin öğrenilmesi, alfabelerin gelişmesi. MÖ 7. yüzyıldan itibaren düzenli ekonomik büyüme ve 'nüfusun hemen her kesiminde yaşam standardının gözle görülür şekilde artışı' söz konusuydu.[38] MÖ 6. yüzyıla gelindiğinde bu değişim Atina'daki Akropolis gibi harikulade abideler yaratmaya muktedir şehir devletlerinin gelişmesine yol açmış ve bunlar, elbirliğiyle İran'ın devasa ordularının istila girişimlerini durdurmayı başarmıştı. Ancak bu ekonomik ve toplumsal değişimlerin gerçekleştiği koşullar, iki önemli açıdan Çin'deki ve daha az ölçüde de Hindistan'daki koşullardan farklıydı.

Yunan kıyı yerleşimlerinin kısa sürede kurduğu doğrudan temas, Çin ve Hindistan'da olduğundan daha fazlaydı. Fenikeli denizciler yüzyıllar

boyu Akdeniz kıyılarında ticaret yapmış ve onlara Mezopotamya ile Mısır uygarlıklarında elde edilmiş bilgi ve teknik ilerlemeleri taşımıştı. Daha sonra, MÖ 6. yüzyıldan itibaren Yunan şehirleri ile Ortadoğu'nun birbirini izleyen imparatorlukları arasında ticaret, Yunanlı paralı askerlerin imparatorluk ordularında istihdamı ve Yunan sürgünlerin imparatorluk şehirlerinde oturması gibi yollarla doğrudan ve devamlı ilişki gelişti. Bu tür temaslar Yunan uygarlığının gelişmesine önemli bir itici güç kazandırmıştı. Örneğin, Yunan alfabesi, doğrudan Fenikelilerin kullandığı Samî yazısından türemişti.

Çin ve Hint uygarlıkları, bir kez ormanlar ekime açıldıktan sonra tarımın hayli verimli olabildiği nehir vadilerinde ve geniş ovalarda gelişmişti. Buna karşılık Yunan tarımının gelişmesi dağlık arazi nedeniyle sınırlıydı. Artık ürün MÖ 8. yüzyılın başlarından itibaren yeni tekniklerin kullanılmasıyla elde edilebiliyordu. Eğer Çin ve Hindistan'dakinden farklı çözümler bulunmasa, bu artık ürün bir noktadan sonra kesilmeye başlandı.

Arazi kıtlığı üreticileri denize yönelip Akdeniz'in verimli kıyı bölgelerini –Ege ve İyon adaları, Küçük Asya ve Karadeniz'in çevresi, Güney İtalya ve Sicilya, hatta İspanya kıyıları ve Güney Fransa– işgal etmeye teşvik etti. Bu kolonizasyonla beraber gelişen ticaret, bu kez anavatanda zanaatların gelişmesini sağladı; o kadar ki, örneğin Atina seramikleri kısa sürede Akdeniz bölgesinin her yerinde bulunur oldu. Tecrit edilmiş ekinci ve balıkçı toplulukları, MÖ 6. yüzyılda, birbiriyle savaşan ama aynı zamanda ticaretle ve bununla birlikte karşılıklı anlaşılabilir diyalektleriyle ortak bir alfabeyle, benzer dinî ritüellerle ve en iyi bilineni Olimpiyat Oyunları olan ortak festivaller ile birbirine bağlı bir şehir devletleri ağına dönüştü.

Arazinin görece verimsizliğinin önemli yan etkisi daha vardı. Bir köylünün, ailesini ve çocuklarını besledikten sonra elde edebileceği artık oldukça küçüktü. Ama toprak –ve daha sonra maden ve büyük zanaat kuruluşları– çocuksuz yetişkinlerden oluşan bir işgücüyle işlenebilirse, bu artık önemli ölçüde artırılabiliyordu. Savaş tutsaklarının köleleştirilmesi tam da böyle bir işgücü sağlıyordu.[39] Burada başka insanları sömürmenin ucuz bir yolu bulunmuştu; MÖ 5. yüzyılda Atina'da bir kölenin maliyeti, bir yıllık çalışma karşılığında serbest bir zanaatkâra verilen ücretin yarısından azdı.[40]

Kölelik eski uygarlıklarda uzun zamandan beri var olmuştu. Ancak artık üretiminde çok önemsiz bir yeri vardı; köleler yöneticilerin kişisel hizmetlerini görüyor, tarım ve zanaatlar ise yarı-özgür yurttaşlara bırakılıyordu. Şimdi Yunanistan'da –ve hemen sonra çok daha büyük bir ölçekte Roma'da– kölelik, artık ürün üretiminin temel kaynağı haline gelmişti artık.

Yunan şehir devletlerinin belli başlılarından biri olan ve serflik benzeri bir köylülük sömürüsüne dayanan Sparta'nın, nispeten daha verimli bir iç arazide bulunuyor olması önemlidir.[41] Burada tarım ya da zanaatlarla uğraşmayan tam yurttaşların oluşturduğu yönetici sınıf tarafından verilen –'helot'– haraçlarla yaşıyordu. Ama burada da çok katı yaşam biçimleriyle övünerek, artığı elde etme konusundaki sınırların farkında olan bir yönetici sınıf vardı.[42] Bu istisna, diğer Yunan devletlerinde kural olmuş görünmüyor.

Kimi zaman, kölelerin nüfus içinde çoğunluğu oluşturmadığı, o nedenle de bu devletlerde köleliğin merkezi bir rol oynayamayacağı iddia edilmiştir.[43] Ama G.E.M. De Ste. Croix'nun harikulade çalışması *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*'nde belirttiği gibi, burada önemli olan kölelerin nüfus içindeki oranı ve hatta onların emeğinin toplam toplumsal ürüne katkısı değildir. Önemli olan, onların artık ürünün yaratılmasındaki önemlerinin ne olduğuydu çünkü bu olmadan yönetici sınıf için aylak bir hayat, yazarların ve şairlerin fiziki çalışmadan bağışık tutulması ve Akropol gibi hayret uyandıran bir şey için kaynak olamazdı. Yönetici sınıf, konumunu esas itibariyle kölelerin işlediği topraklara borçluydu; o kadar ki, klasik Yunan yazar ve filozofları köle sahipliğini uygar bir hayat için zorunlu görüyordu. Nitekim Aristotales köle ve efendiyi, koca ve karı, baba ve çocuklar gibi evin zorunlu unsurları olarak sayarken, Polybus (Polibus) kölelerden ve büyükbaş hayvanlardan hayatın zorunlu gereksinimleri olarak söz eder.[44]

Yunanistan'ın tarihinde, Çin'de olduğu gibi köylü isyanlarının yeri yoktur. Bunun nedeni, Yunanistan'da ve daha sonra Roma'daki köleliğin niteliğinin, kölelerin sömürücülerine karşı örgütlenmesini çok zorlaştırmış olmasıdır. Bu köleler büyük ölçüde Akdeniz, Balkanlar, Küçük Asya ve hatta Güney Rusya'daki savaşlarda esir alınan kişilerdi.[45] Bunlar esir pazarlarında birbirleriyle bilerek karıştırılırdı; böylelikle farklı kültürlerden gelen, farklı dilleri konuşan ama birlikte çalışan bu insanların, efendilerinin Yunanca diyalekti dışında bir dille birbirleriyle anlaşamaması sağlanmış olurdu. Ve efendiler genellikle, isyancı köleleri cezalandırmak ve kaçanları yakalamak için diğer Yunanlara güvenirdi. Dolayısıyla Messenia'daki *Helot* serfler kendi aralarında örgütlenebilir ve sonunda başkaldırıp özgürleşebilirken, gerçek köleler bunu yapamazdı. Çoğu zaman sömürüye muhalefetlerini yalnızca pasif direniş şeklinde ortaya koyarlardı. Bu direniş Yunan ve daha sonra Roma tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu durum, basit üreticilerin, tekniklerini ve ürünlerinin kalitesini geliştirmeye çok az ilgi duymalarına yol açıyor ve emeğin üretkenli-

ğinin artmasını engelliyordu. Üstelik, köleleri yerlerinde tutma ihtiyacı politikacıların ya da yöneticilerin alacağı bütün kararlarda arkaplanı oluşturuyordu. Ancak köleler tarihsel sürece kendi adlarına müdahale edebilme konumuna nadiren ulaşabiliyordu.

Bununla birlikte klasik Yunanistan'ın tarihinde farklı bir sınıf mücadelesi, merkezî bir yer işgal ediyordu. Bu, arazilerini oldukça fazla sayıda köleyle işleyen ve bedensel işlerle ilgili hiçbir faaliyette bulunmayan zengin toprak sahipleri ile daha küçük çiftçi ve zanaatkâr kitlesi arasındaki sınıf mücadelesiydi. Zanaatkârlar bazen bir ya da iki köleye sahip olabiliyor, ama tarlalarında ya da işliklerinde bizzat çalışıyorlardı.

Yunan şehir devletleri, ilk ortaya çıktıklarında hâlâ geçmişin izlerini taşıyorlardı. Krallar geleneksel kabile reislerinin soyundan geliyordu ve krallık silsileleri insanların birbirine karşı yükümlülük ve davranışlarını belirlemede önemli bir rol oynuyordu. Toplum hâlâ resmî yasalar yerine, haklar ve yükümlülükler konusundaki geleneksel kavramlar yoluyla bir arada tutuluyordu. Ticaretin ve köleliğin artmasıyla zenginleşen bu toprak sahipleri, bu tür davranış kalıplarına giderek daha fazla meydan okuyordu. Bir yandan eski yönetici ailelerin ayrıcalıklarına, öte yandan da yoksullara karşı olan yükümlülüklerine hayıflanıyorlardı. Bu, 'seçkinler arasında her fırsatta sınır ve miras anlaşmazlıkları şeklinde ortaya çıkan, cenazelerde karşılıklı gösterilere dönüşen şiddetli çatışmaların dünyası'ydı.[46]

Bunun sonucu pek çok devlette kralların devrilmesi ve oligarşilerin –zenginlerin yönetimindeki cumhuriyetlerin– kurulması oldu. Bu oligarşilerde, yeni zenginler pozisyonlarını yalnızca eski yöneticileri yerlerinden etmek için değil, kendi altlarındakilerden mümkün olduğu kadar çok artık ürün elde edebilmek için de kullanıyordu.

Daha küçük arazileri olanları, kendi çıkarlarına devlet harcamaları –örneğin donanma– için vergilendiriyorlardı. Oldukça sık görülen hasat yetersizlikleri, pek çok köylünün vergisini ödeyebilmek ve yaşamını sürdürebilmek için zenginlere borçlanmasını zorunlu kılıyordu. Bu durum eninde sonunda zenginlere köylülerin arazilerini ve hatta çoğu kez bizzat kendilerini 'köle' olarak ele geçirme mazereti sunuyordu. Oligarkların oluşturduğu mahkemeler, yoksullar aleyhine kararlar almaya dünden razıydı.

Oligarşik cumhuriyetler kısa süre sonra yurttaşlarının büyük bir kesimi ıstırapları nedeniyle sarsıldı. Pek çok örnekte, genellikle kendileri de yüksek sınıftan olan ihtiraslı adamlar bu ıstırapları istismar ederek 'tiran'

sıfatıyla siyasi iktidarı ele geçirdi. Bunlar daha sonra geniş halk kitlelerine yardım etmek amacıyla reformlarla zenginleri rahatsız etti. Ancak insanların sınıflara bölünmesine son vermediler, veremediler.

Başta Atina olmak üzere kimi devletlerde aşağıdan gelen baskı daha radikal değişikliklere yol açtı; hem oligarşi hem de tiranlık 'demokrasi'yle yer değiştirdi. Terim, sözcük anlamıyla 'halkın yönetimi' anlamına geliyordu. Gerçekteyse halkın tamamını kapsamıyordu; çünkü kölelerı, kadınları, orada ikamet edenlerin ve esnaf ile zanaatkârların büyük kısmını oluşturan yabancıları (*metics*) dışarıda bırakıyordu. Servetin ve kölelerin, zenginlerin elinde toplanmasına da itiraz etmiyordu. Bu hiç de şaşırtıcı değildi; çünkü 'demokratik' güçlerin liderliği muhalif zengin toprak sahiplerinin elindeydi ve bunlar siyasal pozisyonlarını kitlelerin taleplerini dikkate alarak güçlendiriyordu. Ancak bu durum daha yoksul yurttaşlara, zenginlerin baskılarına karşı kendilerini koruma olanağı veriyordu.

Dolayısıyla Atina'da Solon'un döneminden (MÖ 594) itibaren borçtan kaynaklanan kölelik yasaklandı; yasama erki tüm yurttaşlara açık bir meclise verildi ve yargıçlar ile daha alttaki görevliler kurayla seçildi.

İktidarına getirilen bu tür sınırlamalar yüksek sınıf arasında muazzam hoşnutsuzluğa –kimi edebi ve felsefi çevrelerde yansımasını bulan bir hoşnutsuzluğa– yol açtı. Demokrasinin kalabalıkların yönetimi olduğu, aşağı sınıflara haklar veren aylak sınıf mensuplarının prensipsiz kariyeristler ('demagog' sözcüğü buradan gelir) olduğu ve gelecek için tek umudun halk kontrolünün prangalarının kırılmasında yattığı iddia edildi. Aristophanes'in oyunlarının ve Platon'un siyasi yazılarının havası budur ve muhtemelen Sokrates ile takipçilerinin norm kabul ettikleri bir şeydir.[47]

Üst sınıflar kızgınlıklarını yalnızca sözlerle ifade etmekle kalmadı. Ellerine fırsat geçtiğinde iktidarı silahla ele geçirmeye, tam bir karşı-devrime ve gerekirse karşılarına çıkanları öldürmeye kalktılar. Böyle bir şeye kalkışabiliyorlardı çünkü servetleri onlara sıradan insanların sahip olamayacağı askerî olanaklar sağlıyordu. Başlıca askerî birlikler piyadenin 'Hoplite' kesimiydi ve yalnızca gerekli zırh ve silahları temin edebilecek kadar büyük toprağı olanlardan oluşuyordu. Dolayısıyla Yunan şehirlerinin pek çoğunun tarihi, zengin toprak sahiplerinin demokrasiye karşı, çoğu kez başarılı olan, aralıksız mücadeleleriyle geçti. Bunun bir ölçüde istisnası, demokrasinin yaklaşık 200 yıl yaşadığı Atina'ydı. Bunun nedeni de, şehrin ticarete olan bağımlılığının, daha yoksul yurttaşların oluşturduğu donanmaya kritik bir rol vermesiydi. Sparta ile yapılan Peleponnes

savaşlarındaki yenilgiden sonra oligarşi yönetimi oluşturmaya yönelik iki girişim kısa ömürlü oldu.

MÖ 5. yüzyılda 30 yıl süren savaşta şehir devletlerinin pek çoğunda sınıf savaşı ile demokrasi için savaş iç içe geçti. Sparta ve Atina arasındaki savaş, diğer şehir devletleri üzerindeki nüfuz mücadelesinden çıktı. Sparta, Peleponnes'de –güney Yunanistan anakıtasında– sınırlarını ve Helotlarının bağımlılığını korumak için bir devletler ittifakı oluşturmuştu. Atina'ysa ticaret için deniz yollarına muhtaçtı ve kıyı şehirleri ile adalarla deniz temelli bir ittifak oluşturmuştu. Devlet, özellikle donanma için yapılan harcamaları karşılamak üzere müttefiklerinden düzenli haraç alıyordu. Ancak savaşın nedeni, bu ittifaklardan hangisinin egemen olacağından ibaret değildi. Toplumun nasıl örgütlenmesi gerektiği konusundaki birbirine rakip anlayışın da savaşıydı. Atina'da ve onunla ittifak halinde olan devletlerdeki üst sınıflarda, Sparta'nın demokrasiyi yıkma mücadelesinde başarı kazanmasını en azından kısmen iyi karşılayan pek çok kişi vardı. Bunların bazıları için Sparta, ayrıcalıklı bir azınlığının, başka herkesi her türlü haktan yoksun bırakacağının bir modeli, karşı-devrimci özlemleri için faşist İtalya ve daha sonra Nazi Almanya'sının, 1930'larda Avrupa'daki yönetici sınıflar nezdinde olduğu gibi odak noktası oldu.[48]

İki ya da üç yüzyıl boyunca Yunan uygarlığının yükselişini niteleyen bu toplumsal ayaklanma ve sınıf gerilimleri, Yunan edebiyatı, bilimi ve felsefesinin büyük başarılarının arkaplanını oluşturdu. Bu, insanların eski mutlak kuralları sorgulamak zorunda kaldığı bir dönemdi. Homeros'a atfedilen (aslında ilk kez MÖ 700 yılında kaleme alınan ve eski sözlü sagalardan oluşan) şiirin gücü, toplumsal bir karmaşa döneminde kaderlerine egemen olmak isteyen insanların tasvirinden kaynaklanır. Aşil'in oyunlarındaki trajik gerilim, karakterlerinin toplumun eski ve yeni düzenlerini yansıtan birbirine rakip ahlaki kurallar arasındaki çatışmayı çözememelerinden ileri gelir. Klasik Yunan felsefesinin birbirine rakip okulları, düşünürlerin gerçeğe, insan hayatının amaçlarına ve insan davranışının kurallarına ulaşmak için yeni nesnel temeller aramasından doğmuştur. 'Sofistler' ve 'skeptikler' (kuşkucular) mümkün olan yegâne şeyin, her tezin ardı sıra çürütülmesi olduğuna kanaat getirmişlerdir. Platon, birbirini izleyen her tezin bir başkasıyla çürütülmesinin ('diyalektik' olarak bilinen sürecin), gerçeğin doğrudan insan deneyiminin dışında, yalnızca toplumu totaliterce yönetmeleri gereken felsefeci seçkinlerin erişebileceği bir âleme bağlı olabileceği sonucuna yol açtığını ileri sürmüştür. Aristotales, Platon'a bağlı çalıştıktan sonra, dört temel 'unsur'dan (su, ateş, hava ve toprak) oluştuğuna inandığı mevcut fiziki ve toplumsal dünyanın olumlu

ampirik bilgisine vurgu yaparak buna karşı çıkmıştır. Demokritus MÖ 5. yüzyılda, Epikürus MÖ 4. yüzyılın sonlarında dünyanın bölünmez atomlardan oluştuğuna dair maddeci bir görüş geliştirmişti.

Mezopotamya, Asur ve Pers imparatorluklarının muazzam bürokrasileriyle engellenmeyen Yunan şehir devletleri, savaş söz konusu olduğunda nüfuslarının çok daha büyük bir kısmının aktif sadakatini kazanabilmiş ve çok daha büyük dinamizm gösterebilmiştir. Bu, bir araya gelen Yunan devletlerinin MÖ 5. yüzyıl başlarında istilacı ordulara karşı direnebilme yeteneklerini açıklar. Ve 150 yıl kadar sonra, Yunanlardan etkilenen kuzeydeki Makedonya Krallığı'nın, egemenliğini yalnızca Yunan şehir devletleri üzerinde değil, Büyük İskender yönetimiyle birlikte Mısır ve Ortadoğu'daki tarihi iki imparatorluk üzerinde de –kısa süreyle– kurabilmiş olmasını açıklar. İskender'in imparatorluğu ölümünden sonra dağıldı, ama Yunanca konuşan hanedanlar rakip Ortadoğu ve Mısır imparatorlukları üzerinde egemenliğini sürdürdü. Yunanların bu bölgelerdeki eski uygarlıkların başarılarından esinlenen bilim ve felsefedeki atılımları, şimdi onların topraklarında daha ileri atılımlar yaptı. Yunan-Mısır şehri İskenderiye'de Yunan bilim, matematik ve felsefe okulları, bir kez daha zirveye ulaştı. MÖ 300 dolaylarında Öklid, geometrinin temel teoremlerini formüle etti. Hemen sonra Eratosthenes, dünyanın çapını 24.000 mil olarak hesapladı. MÖ 150 dolaylarında Hypharcus, uzaklıkları hesaplamak için trigonometrik araçları geliştirdi ve Ay'ın Dünya'dan uzaklığı konusunda oldukça isabetli bir sonuca ulaştı. 300 yıl sonra Claudius Ptolemy, Hypharcus'un düşünceleri üzerine yıldızların ve gezegenlerin hareketleri hakkında bir model geliştirdi. Bu gezegenler Dünya etrafında dönüyor gösterdiyse de, yörüngeleri konusunda makul hesaplamalar yaptı. Sonuç olarak İskenderiye bilim ve matematiği, Hindistan, Çin ve MS 7-12. yüzyıllarda Arap dünyasındaki gelişmelere önemli katkılar yaptı. Bununla birlikte, bulguları Avrupa'da 1000 yıldan uzun bir süre hiç bilinmedi.

Bu arada, İskender'in imparatorluğunun Akdeniz çevresindeki kalıntıları kısa bir süre sonra yeni bir imparatorluğun, Romalı yöneticilerin kurduğu bir imparatorluğun topraklarına katıldı.

5. Bölüm

Roma'nın Yükselişi ve Çöküşü

'İhtişam… İşte o, Roma'dır', dünya tarihinin Batılı anlatılarının pek çoğunda yankısını bulan bir nakarattır. Roma'nın yükselişi eski uygarlıkların zirvesi, nihayet çöküşü ise tarihsel bir trajedi olarak tanımlanır. Nitekim, Avrupa Aydınlanma'sının büyük eserlerinden biri olan Edward Gibbons'un, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* şöyle başlar: 'Hristiyan döneminin 2. yüzyılında Roma imparatorluğu dünyanın en güzel parçasını içine alıyordu... Yasaların ılımlı ama güçlü etkisi ve âdetler, zamanla eyaletlerin birliğini pekiştirmişti. Buraların barışsever sakinleri servet ve lüksün avantajlarından yararlanıyor ve onu istismar ediyorlardı'.[49]

Roma uygarlığı bir açıdan etkileyiciydi. İtalya'da küçük bir kasaba tüm Akdeniz bölgesini –Mısır'da Aswan'ın kuzeyini, Tuna ve Ren'in güneyinde Avrupa'nın tümünü, Küçük Asya'yı ve Suriye ve Sahra'nın kuzeyinde Afrika'yı– yönetmişti. İmparatorluğun Batı bölümü 600 yıl, Doğu bölümü 1600 yıl yaşadı. İmparatorluğun yöneticileri her yerde kamu binaları, tapınaklar, stadyumlar, su kemerleri, hamamlar ve taş döşeli yollar yaptırdı ve daha sonraki kuşakları etkileyecek bir miras bıraktı.

Ne ki imparatorluğun uygarlığı, insanlığın hayat idame ettirme yeteneğine ve bilgi birikimimize ya da kültürel çabalara çok az şey kattı aslında. Eski Mezopotamya ve Mısır'da, klasik Yunanistan'da ya da MÖ son beş yüzyılda Hindistan ve Çin'dekine benzer bir yenilik, onu niteleyen bir şey değildi. Ste. Croix, 'teknoloji alanındaki iki ya da üç katkı dışında' Romalıların kendilerinden önce gelen Yunanları iki alanda; birincisi, yönetim alanında, büyük bir imparatorluğu bir arada tutabilecek yapılar kurma konusunda; ikincisi (keyfi ve baskıcı Roma ceza hukukuna karşı) mülkiyet ve mirası düzenleyen 'medeni hukuk' alanında geçtiğinde ısrar edecek kadar ileri gider.[50] Bu abartılıdır. Kuşkusuz Roma mühendisliği ve mimarisi su kemerleri, amfi tiyatroları, tapınakları ve yollarıyla etkileyicidir. Ama Roma İmparatorluğu'nun pek çok alandaki başlıca etkisi, Orta ve Batı Avrupa'ya, Mısır, Mezopotamya ve Yunanistan'da görülen daha

önceki gelişmeleri Orta ve Batı Avrupa'ya yaymak olmuştur. Roma bunlara çok az şey eklemiştir. Dahası, imparatorluğun üzerine kurulmuş olduğu temel, sonunda onun çöküşüne yol açmış ve geriye Avrupa'da onun başka yerlerden ödünç aldığı başarıların dışında bir şey kalmamıştır.

Roma'nın en erken dönemi, pek çok açıdan, alfabesini aldığı ve uyarladığı Yunan şehir devletlerini hatırlatır. İlk başta Roma muhtemelen devlet tarafından değil de soylar kanalıyla örgütlenmiş tarımcı bir toplumdu. İlerleyen dönemlerde bile nüfusu, 'gen'ler, tasavvur edilen soylar ve 'kabileler'den oluşuyordu ki bunlardan kalıtsal yönetici sınıf, Patrisyenler doğmuştur. Tiber Nehri üzerinde denizden önceki son kavşakta stratejik bir konumda kurulmuştu Roma ve buradan kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yolları geçiyordu. Ticaretten sağlanan (muhtemelen geçiş yapan tacirlerden elde edilen) gelir, çamur sıvalı ağaç kulübelerin, MÖ 6. yüzyıl sonlarına doğru 'ağaç ve tuğladan evleri, önemli abideleri, iyi işleyen bir kanalizasyon sistemi ve en nadide ithal Attik vazolarıyla' müreffeh bir şehre dönüşmesini sağlamıştı.[51] Bir süre için Roma, kuzeyindeki Etrüsk devletinin, Hint-Avrupa ailesinden olmayan diliyle muhtemelen Karadeniz'in kuzeyinde bir yerlerden gelen okuryazar bir toplumun egemenliği altındaydı. Romalılar Etrüskleri (Roma anlatılarına göre MÖ 509 yılında) altıncı yüzyılın sonlarında kovdu, bir cumhuriyet kurdu ve uzun sürecek askeri bir yayılma sürecini başlattı. Bu, izleyen 400 yıl boyunca çeşitli aşamalardan geçti: diğer Latin dilli şehirlerle bir birlik oluşturulması; bunların Roma cumhuriyetine katılması; merkezî İtalya'nın geri kalan kısmının fethi; Güney İtalya ve Kuzey Afrika'daki eski Fenike kolonilerinin kontrolü için Kartaca'yla bir dizi savaş ve nihayet Ren ile Tuna'ya kadar Avrupa'nın işgali ve Küçük Asya, Suriye ve Mısır'daki eski Yunan imparatorluklarının ilhakı.

Bu yayılmanın her aşaması – önceleri Roma şehrinin sınırları içindeki tarım arazisinde ve daha sonra Roma vatandaşlığı hakkı verilen diğer İtalyan şehirlerinin arazilerindeki bağımsız toprak sahibi köylülerden devşirilen piyadelerin öncülüğünde gerçekleşti. Ancak savaşın asıl yükünü piyadeler taşımış olsa bile, orduyu kontrol etmiyor ve zaferlerden kazançlı çıkmıyorlardı. Çünkü Roma Atina'dan farklı olarak hiçbir anlamda demokrasi değildi.

Cumhuriyet ve Sınıf Savaşları

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki anayasa, kalıtsal bir seçkinler grubu olan 'Patrisyen' ailelere iktidar tekeli veriyordu. Senato, politikayı uygulamak için her yıl seçilen konsüller, yargıçlar, *quaestor* yöneticiler ve yasa

ve düzenden sorumlu *praetor*'ların tümü patrisyendi. Yüksek yöneticileri seçme ve savaş ile barışa karar verme hakkına sahip bir meclis vardı. Ama bunun 193 üyesinden 98'i yüksek sınıfa aitti ve 'Plebyen' küçük köylülüğün temsilcilerinin, kendi görüşleri etrafında oybirliği sağlasalar bile ağırlıkları olmadığı gibi, *proletarii* olarak bilinen mülksüz Romalıların yalnızca bir tek oyu vardı.

Önde gelen aileler, siyasi güçlerini, zaten bir hayli geniş olan arazilerini köylülük aleyhine daha da genişletmek için kullanıyor, onları borçlanmaya zorluyor ve patrisyenler lehine kararlar veren yargıçlar sayesinde topraklarını ellerinden alıyorlardı. Üstelik, silahlı kuvvetlerin komutanları olarak her askeri zaferden sonra fethedilen arazilerden aslan payını onlar alıyordu. Bu tür davranışların neden olduğu eziyetler, iki büyük sınıf savaşı dalgasına yol açtı.

İlki, cumhuriyetin kurulmasından yalnızca 15 yıl sonra başladı.

Romalı tarihçi Sallust, sınıf bölünmesinin aşağı tabakaları nasıl ayaklanmaya ittiğini canlı bir şekilde tasvir eder:

> Patrisyenler halka köle gibi davrandılar, öldürülmeleri ve kamçılanmaları yolunda kararlar verdiler, onları topraklarından çıkardılar. Bu zalimce uygulamalar karşısında ve hepsinden önemlisi devam eden savaşlar için gerek parasal gerek askeri hizmet yükümlülüğünün borçları altında ezildiklerinden, sıradan insanlar silahlandılar, Mons Sacer'de ve Aventine'de mevzilendiler, kendilerine yargıçlar seçtiler ve kimi yasal haklar elde ettiler.[52]

Sallust olaydan 400 yıldan fazla bir süre sonra bunu yazmıştı, ancak kimi çağdaş tarihçiler bu rivayetin gerçekliğinden kuşku duyar. Ancak yüzyıldan fazla bir süre Patrisyen görevlilerin keyfi muamelelerine karşı tekrar eden mücadeleler vardı. 'Ayrılma' –kitlesel olarak orduda göreve yapmayı reddetme– en çok tercih edilen taktikti ve Pleblere, onları yöneticilerin zulmünden korumak üzere seçimle gelen kendi temsilcilerini, 'yargıçlar'ını saptama hakkını kazandırmıştı.[53] Yargıçlar (Pleplerin kendilerine el sürecek olan herkesi linç etmeye topluca yemin etmiş olduğunu bildikleri için) yöneticiler ile onların muhtemel kurbanları arasına kelimenin gerçek anlamıyla girerek[54] böyle bir koruma sağlayabiliyordu.[55] Ste. Croix'ye göre, 'neredeyse, bir dükkân kâhyasının şirket yöneticisine yaptığı gibi, resmî devlet yöneticisinin karşısına dikiliyorlardı'[56] ve zamanla devlet yetkililerini tutuklama ve hapse atmayı bir anayasal hak olarak kazanmışlardı. Sonunda, nüfusun yarısını etkileyen borçlar nedeniyle, MÖ 287'deki mücadele Patrisyenlerin resmî gücünü sona erdirdi ve bütün resmî görevleri Pleplere açık hale getirdi.[57]

Daha sonra Dionysus ve Halicarnassus gibi Romalı yazarları, 'Yunan şehirlerinde çok görülen devrimci kan dökücülükten farklı olarak, sınıflar

arasındaki mücadelede gösterilen ılımlılığı' öveceklerdi.[58] Ancak, Plebler zaferden Yunanistan'daki alt sınıfların kimi zaman elde ettiği kadar kazanç sağlayamadı ve Roma Atina tipi bir demokrasi olmadı. Brunt'ın işaret ettiği gibi, resmî görev almalarını engelleyen yasağın kaldırılmasından, çok az sayıdaki hali vakti yerinde Plep'den başka yararlanan olmadı.[59] Görünürde Pleb kitlesine bahşedilen 'daha fazla demokratik kontrol, 'aldatmaca olmaktan öteye geçmedi':

> Plebler göreve kabul edilmişti. Ancak bu konudaki tekellerinden vazgeçerek Patrisyenler iktidar paylarını devamlı kıldılar. Yalnızca çok az sayıda Plebin kabul edildiği ve Patrisyenler kadar nüfuzlu olacak yeni bir soylular grubu ortaya çıktı... Eski toplumsal çatışmalar yeniden görülmeye başladı; ama zengin Pleblerin siyasal özlemleri bir kez tatmin edildikten sonra, yoksullar için kendilerini savunacak birilerini bulmak daha zordu.[60]

Bir mücadelenin hali vakti yerinde önderlerinin çıkarlarının, kendilerini izleyenlerin çıkarından çok farklı olmasının tarihteki son örneği değildi bu.

Yoksulları düzenlemeye razı gelmeye ikna eden etkenlerden biri, cumhuriyetin yeni topraklar fethetmesiydi. Yoksul köylülerden bir kısmı yeni arazilere yerleştiriliyor ve bu onların ıstıraplarını bir süre için hafifletiyordu. Ama fetih savaşları, çok geçmeden köylülerin çoğunun durumunun daha fazla bozulmasına neden oldu. Fetihlerden elde edilen ganimetin büyük bir bölümü zenginlere gidiyordu: 'İtalya'daki özel ellere dışarıdan çok büyük miktarlar akıyordu... Bunun büyük bir kısmı üst orta sınıflardaki insanlara gidiyordu'.[61] Ganimetin çoğu lüks tüketime, bir kısmı da zenginlerin topraklarının daha da genişlemesine harcanıyordu. Bu da arazi fiyatlarını yükseltti ve tefecilerin borçlu köylüleri soymasını teşvik etti. Aynı zamanda, giderek daha fazla sayıda köylü, lejyonlarındaki uzun görev süreleri nedeniyle araziyi işleyip kiraları ve vergileri ödeyemediği için borca sürükleniyordu.

Sallust MÖ 1. yüzyılın başlarına dair şunları yazar:

> Savaşta ve barışta her şeyi denetleyen az sayıda insandı; hazine, eyaletler, hâkimlikler, onurlar, zaferler onlarındı, halk askerlik hizmeti ve yoksulluk altında eziliyordu, savaşın ganimeti generallerin ve az sayıdaki diğerlerinin elinde kalıyor; bu arada askerlerin anne babaları ya da küçük çocukları, güçlü komşuları tarafından evlerinden atılıyordu.[62]

Ama hepsi bu değildi. Savaşlar, esirler ve köleleştirilenlerden muazzam yeni bir işgücü de yaratıyordu. Örneğin üçüncü Makedonya Savaşı'ndan sonra 150.000 tutsak, köle olarak satılmıştı.[63] Büyük toprak sahipleri köleleri ucuza satın alabiliyor ve onları *latifundia*'larında ekinci olarak ucuza çalıştırabiliyordu; nitekim, 'Cato'nun köleleri her yıl bir battaniye ve tu-

nik alıyor ve hiç et yemiyordu.[64] Bakacak ailesi olan topraksız bir Romalı köylüyü istihdam etmek çok daha pahalıydı; dolayısıyla topraklarını kaybedenler mevsimlik, geçici işler dışında herhangi bir şey elde edemiyordu.

Köle nüfusu MÖ 1. yüzyılda muazzam artmıştı; 3,25 milyon özgür nüfus karşısında 2 milyon köle vardı. Rakamlar köleliğin ekonomideki önemini göstermeye yetmez; zira özgür nüfus içinde pek çok çocuk varken, kölelerin büyük çoğunluğu yetişkindi. Dahası, herhangi bir anda, sekiz erkek yetişkin vatandaştan birisi orduda görev alıyordu.[65]

Cumhuriyette köleler işgücünün başlıca ve muhtemelen en büyük unsuru olsalar da, vatandaşların onların varlığından bir yarar sağladığı anlamına gelmiyordu bu. Köle emeği, Roma devleti gücüne güç katarken özgür nüfusun sayısının duraklaması ve hatta gerilemesinin gösterdiği gibi, özgür emeğin yoksullaşmasına yol açıyordu. Brunt, 'yoksulların evlenmeyi, evlenseler bile çocuk yetiştirmeyi göze alamadıklarını' anlatır. 'Aileler gebelikten korunmayla değilse bile çocuk düşürme ve öldürme yoluyla sınırlandırılıyordu'.[66] Yoksul anne babalar tarafından terk edilen pek çok çocuk kendisini köle pazarlarında buluyordu: 'Bu kadar çok sayıda İtalyan'ın yoksullaşması, bizatihi çok sayıda kölenin ithal edilmesinin bir sonucuydu'.[67] A. H. M. Jones aynı sonuca varıyor: 'Çok sayıda kölenin ithal edilmesi, İtalyan köylülüğünün yoksulluğunu arttırıyordu'.[68] Böylesine bir sınıf kutuplaşması, Plebler ve Patrisyenler arasında, daha önceki çatışmalardan çok daha kanlı bir dizi yeni iç savaş dalgası yaratıyordu.

Tiberius Gracchus MÖ 133 yılında halk yargıçlığı mevkii kazandı. Köylü kitlesinin giderek yoksullaşmasına üzülen bir aristokrattı ve kısmen de cumhuriyetin askeri güvenliğini gözetiyordu. Roma ordusunun köylülerden oluşan belkemiğinin köle akını karşısında giderek zayıfladığını görebiliyordu ve bu arada Sicilya'daki dehşetli bir köle ayaklanması tarım hayatını düzenlemenin önünde duran tehlikeleri gözler önüne sermişti: 'O her ne kadar ülkeleri için savaşmış yoksulların kötü durumu hakkında büyük bir duygusallık ve içtenlikle konuşuyorduysa da, kafasında en fazla yer işgal eden şey muhtemelen devletin çıkarıydı; kendi sınıfının çıkarlarını desteklemesi bu amaca hizmet etmek içindi'.[69]

Yine de onun programı yoksul köylüleri heyecanlandırıyor ve zengin senatör sınıfının büyük bir kısmını öfkelendiriyordu. Büyük toprak sahiplerinin işlediği geniş kamu arazilerini yoksullara dağıtmayı öngörüyordu. Kırsaldaki yoksullar onun önerisini desteklemek için Roma'ya akın etti ve cumhuriyet meclisi tarafından bu önerinin kabul edilmesi için şehrin duvarlarını pankartlarla kapladı. Senatörler dehşete kapılmış-

tı. Köylülerin hasat için Roma'yı terk etmesini beklediler ve sonra harekete geçtiler. Tiberius'un 'anayasayı çiğnediği'nde ısrar eden bir grup senatör onu sopayla öldürdüler. Taraftarları idam edildi.[70]

Baskılar, yoksul köylüler arasında kaynayan hoşnutsuzluğu durdurmadı ve on yıl sonra tarih tekerrür etti. Tiberius'un kardeşi Gaius *tribün* seçildi ve izleyen üç yıl boyunca, köylülüğün desteği ve yeni zenginlerin, *equite*'lerin, sağladığı destekle Roma siyasetine egemen oldu. Konsül (en yüksek yönetici) Optimus, Senato'yu destekleyenlere silah dağıttı ve Gaius'u ve yaklaşık 3000 destekçisini öldürtmek için 3000 Giritli paralı asker kullandı.[71] Roma Senatosu'nun parlak 'uygar' gelenekleri işte bunlardı.

Romalı yoksullar Gracchus kardeşlere şehit olarak saygı gösteriyor, mezarlarına her gün bir şeyler sunuyordu; Tiberius ve Gaius içtenlikle geniş kitlelerin ıstıraplarından yola çıkmış görünüyordu.[72] Ancak programları esas itibariyle Roma devletini güçlendirmeyi ve imparatorluğun geri kalan kısımlarını da sömürme gücünü artırmayı hedef alıyordu. Tiberius ve Gaius, kölelerin bir yandan büyük arazi sahiplerini zenginleştirirken diğer yandan ekonominin temelini zayıflattığını kısmen kavramış görünüyordu. Bununla birlikte getirdikleri çözümlerin içinde kendilerini özgürleştirmeleri için kölelere çağrıda bulunmak ve de yoksul köylüleri mevcut anayasal düzen içinde bir baskı grubu haline getirmek kesinlikle yoktu. Roma şehrinin yoksullarına bile sunabilecekleri fazla bir şey yoktu. Sonuç olarak, Senato'ya yalnızca zamanlamayı iyi yapmak ve sonra da kardeşleri en kanlı bir şekilde ortadan kaldırmak kalıyordu.

Gaius Gracchus'un katli yoksulları sindirdi. Ama MÖ 1. yüzyılı biçimlendirmede ve Roma cumhuriyetinin Roma İmparatorluğu'na dönüşmesinde belirleyici bir rol oynayacak sınıfsal acıları dindirmedi. Bu dönem yönetici sınıf içindeki çeşitli kliklerin siyasi iktidarın kontrolünü ve fethedilen bölgelerdeki zenginliği ele geçirebilmek için kanlı manevralara giriştikleri bir dönemdi. Bir yandan yoksulların kızgınlıkları, bir yandan senatörlerden oluşan elitin sınıfsal aşırılıkları onları birbirlerine karşı kullanacakları silahlarla donatıyordu. Bu dönemi yaşamış olan Sallust, onu 'az sayıda güçlü adamın sahte tavırlarla Senato'nun ya da halkın savunucusuymuş gibi ülkeyi yönetmeye kalktığı ... birbirini izleyen ayaklanmalar, parti çekişmeleri ve sonunda iç savaş' dönemi olarak tanımlar.[73]

MÖ 108'de Marius, *equites*'lerin desteğiyle konsül oldu. Sallust'a göre o, 'zanaatkârların ve tek servetleri elleri olan kaba ve basit insanların sevgilisiydi'.[74] Toprak dağıtımını öngören bir yasa teklifinin geçirilmeye çalışılması şiddetli çatışmalara yol açtı: 'Şiddet yeni bir düzeye yükseldi...

Toplumdaki tüm saygıdeğer unsurlar, taraftarlarıyla birlikte silahlandı'[75] ve Marius'un terk ettiği müttefiki Saturnius'u linç etti. Yirmi yıl sonra, Roma'yı kısa bir süre kontrol etme sırası Marius'un bir başka müttefiki Sulpicus'taydı. Büyük senatör aileleri adına hareket eden Sulla'nın yönetimindeki bir ordunun şehri kontrol etmesi üzerine öldürüldü. Ordu geri çekildiğinde, Marius'un bir başka müttefiki olan Cinna şehri yeniden ele geçirdi ve İtalya'yı iki yıl kadar kontrolü altında tuttu. Senatoyu kendi iradesine boyun eğdirmeye çalışırken 'forumda kanlar aktı'. Vermiş olduğu bütün sözlere rağmen, 'halkın haklarına çok az ilgi gösterdi' ve kitlelerin artan sefaleti karşısında hiçbir şey yapmadı.[76] Sulla, soyluların desteğiyle geri dönmeyi başardı, Cinna kendi askerleri tarafından öldürüldü ve direniş göstermiş olan herkes üzerinde bir terör saltanatı başlatıldı. Sulla, 'yasaklılar' –başına ödül koyulan kişiler– listeleri ilan edince, aralarında 40 senatör ve 1600 *equite*'in bulunduğu, zenginler arasındaki muhalifler de idam edildi.[77] Nihayet MÖ 64'te, Sulla'nın iflas etmiş eski bir hizmetkârı Catalina, halk ayaklanmasının bayrağını açarak kendi bahtını iyileştirmek istedi. Köylülerden ve Sulla'nın emekli askerlerinden oluşan karma karışık kalabalıkların başında gösteriler yaptı. Bu kez konsül (ve yazar) Cicero mevcut düzeni korumak ve Catalina'nın önde gelen destekçilerini tutuklamak ve idam etmek için, varlıklı gençlerden seçme bir kuvvet örgütleyerek kararlı ve kanlı bir eyleme girişti.

Catalina'nın ayaklanması, yoksul köylülerin silahlanmasına dayanan son ayaklanma oldu. Ama zenginlere duyulan kin devam etti. Aslında, şehir yoksullarını da etkisi altına aldı. Yaşam koşulları feci, geçim sağlama yolları güvensizdi. Modern bir Batı şehrindekinden yedi ya da sekiz kez daha yoğun, 20-25 metre yükseklikteki ve çok kötü koşullardaki dairelerde yaşıyorlardı ve suyu ve kanalizasyonu olmayan evleri sürekli çökme ya da yangın tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Pek çoğu yaz aylarında doklarda mevsimlik iş bulmaya çalışıyor, kış aylarındaysa açlık sınırında yaşıyordu.[78] Bu feci koşullar, geçmişte onların hoşnutsuz köylülerle birlik olmasını engellemişti. Çoğu kez zengin senatörlerin verdiği rüşvetlere kanmış ve ayaklanmalarda Senato'nun yanında yer almışlardı. Bununla birlikte artık, kendilerine ucuz tahıl vadeden politikacıları ya da hırslı generalleri desteklemeye başlamışlardı. Catalina'nın yenilgisini izleyen on yılda şiddet sıradanlaştı. MÖ 52'de yoksullara bedava tahıl dağıtan politikacı Claudius'un öldürülmesi üzerine kalabalıklar Senato binasını yaktılar ve sokaklarda zenginleri öldürdüler.

Julius Caesar, bu koşullarda MÖ 49'da ordusuyla İtalya sınırını geçti ve iktidara el koydu. Senatör zenginler, imparatorluğu yönetme yetkilerini yoksullar karşısında değil, kendisi de aristokrat bir aileden gelen ve

Galya'nın fethi sırasında bir milyon insanı öldürmüş ya da tutsak etmiş bir general karşısında yitirdi.

Roma vatandaşları arasındaki büyük toplumsal çatışma yılları, Spartaküs'ün başını çektiği, antik dünyanın en büyük köle ayaklanmasına da tanık oldu.

Roma o zamana dek Yunanistan'dan daha fazla köle ayaklanması görmüştü; bunun muhtemel nedeni Roma'da kölelerin çok daha büyük bir yoğunluğa ulaşmış olmasıydı. Örneğin, MÖ 138-132 döneminde Sicilya bir köle ayaklanmasıyla çalkalanmıştı. Ayaklanma –kısmen hayvancı, kısmen tarımcı– on binlerce köleyi kapsıyordu ama bunlar 'zenginlerin acı çekmesinden memnun olan yerli özgür yurttaşlardan da kısmen destek alıyordu'.[79] Gerçekten de köleler kendi adlarına işlemeyi umdukları çiftliklerde düzeni sağlamaya çalışırken, özgür yurttaşlar yağmacılığa girişiyordu. Aynı şey, MÖ 104-101 döneminde de tekrarlanmıştı.

Spartaküs ayaklanması hepsinden daha büyük boyuttaydı ve Roma İmparatorluğu'nun merkezini tehdit ediyordu. Ayaklanma MÖ 73 yılında 74 gladyatörün kaçmasıyla başladı. Zamanla sayıları 70.000'e varan kölenin katılımıyla İtalya Yarımadası'nın bir ucundan diğer ucuna yürüdüler ve Roma ordularını birbiri ardı sıra yendiler. Bir noktada Roma şehrini tehdit ettiler ve konsüllerin yönetimindeki bir orduyu yendiler. Ancak şehri almak yerine Spartaküs, Sicilya'ya geçmek umuduyla İtalya'nın en güney noktasına yürüdü. Birlikleri, kendilerine tekneler vaat eden korsanların ihanetine uğradı ve yeniden kuzeye yönelmelerini önlemek isteyen Roma ordusu tarafından orada hapsedildi. Köle ordusunun bir kısmı tuzaktan kurtulmayı başardı ama muazzam bir yenilgiye uğradı. Cesedi hiçbir zaman bulunamamış olsa da Spartaküs öldürüldü[80] ve yandaşlarından yaklaşık 6000'i çarmıha gerildi.[81] Romalı yazarlar, ayaklanmanın bastırılması sırasında 100.000 kölenin öldüğünü iddia ettiler.[82]

Eski Roma'da ayaklanmalar ezilenleri savunanlara iki bin yıl boyunca ilham kaynağı oldu. Gracchus kardeşler 1789-94 Fransız Devrimi'nde aşırı sol tarafından selamlandı. Karl Marx Spartaküs'ü en sevdiği tarihsel figür olarak tanımladı ve Rosa Luxemburg'un liderliğindeki Alman devrimciler 1919 yılında kendilerini *Spartakist Birlik* olarak adlandırdı.

Ancak büyük toprak sahiplerinin Roma İmparatorluğu üzerindeki sultasını ne köylü ayaklanmaları ne de köle isyanları kırabildi ve bunun nedeni de isyan eden sınıfların özelliklerinde yatıyordu.

Köylüler zenginlerin zorbalıklarını protesto edebiliyor, hatta ayaklanabiliyordu. Devleti ıslah etmek için bir programı var gibi görünen zengin liderlerin etrafında toplanabiliyorlardı. Ama toprağın yeniden dağıtı-

mının ve borçların silinmesinin ötesine geçen, toplumun bütünüyle yeniden örgütlenmesini öngören bir siyasi programa ulaşamıyorlardı. Çünkü ürettikleri artık, Roma gibi bir uygarlığı sürdürmek için çok yetersizdi. Söz konusu artık ya köle sisteminden ya da imparatorluğun yağmalanmasından gelmek zorundaydı. Köylü temelli bir geçmişe geri dönme hülyası anlaşılır olsa da gerçekleştirilebilir değildi.

Toplumun devrimci bir şekilde yeniden örgütlenmesinde öncülük etmekte kentli kitleler de aynı derecede yetersizdi. Hatta üretim içinde küçük köylülere oranla daha az merkezî bir yer işgal ediyorlardı. En yoksul olanlar günlük işlere bağımlıydı. Diğerlerinin geçimi, zenginlerin ihtiyaçlarını gidermeye dönük lüks tüketim malı üretimine bağlıydı. Roma'da pek çok köle vardı. Ancak onların durumu çoğu kez tarımdakilere göre daha iyiydi ve bunların pek çoğu, sahiplerine yeterince bağlı olduğu sürece özgür başkent nüfusuna dahil olmayı umut edebiliyordu.

Sonuç olarak, kırsaldaki köleler üretimde her ne kadar merkezî bir yer işgal etseler de, farklı türden bir toplum için fikirler üretme konusunda, kahramanca ayaklanmanın ötesine geçemiyorlardı. Akdeniz'in her yerinden geliyor ve çok farklı diller konuşuyorlardı. Aile kurmalarına izin verilmediği için, direnme geleneğini bir nesilden ötekine aktarma şansları da çok zayıftı. Bir kölebaşının kamçısı altında zincirlerle bağlanarak oluşturdukları birliktelik, toplumu farklı bir temelde yeniden örgütlemek konusunda herhangi bir model sunmuyordu. Bunun yerine, onların rüyaları yeni krallıklar kurmak ya da Spartaküs örneğinde olduğu gibi Roma İmparatorluğu'ndan kaçarak başka bir yerde özgür yaşamaktı. Spartaküs'ün Roma'yı ele geçirme fırsatını niçin teptiği tarihin büyük sırlarından birisidir. Açıklama kısmen, Roma toplumunu yeniden örgütlemeyi ve eski düzeni sona erdirmeyi tasavvur edemediği şeklinde olabilir.

İmparatorluk: Durgunluk ve Çöküş

Kalkışmalar, ayaklanmalar, isyanlar ve iç savaşlar toplumun devrimci bir şekilde yeniden örgütlenmesine yol açmadı, ama toprak sahibi zenginlerin toplumun geri kalan kısmına egemen olduğu siyasal üstyapıyı radikal bir şekilde değiştirdi. Senato, yoksulları yerlerinde tutabilmek için generallere ve onların ordularına dayanmaya başladı. Ama en güçlü olan general de, Senato'yu daha sonra egemenliği altına aldı. Toplumsal sorunlardan kaynaklanan iç savaşlar, yerini generaller arasındaki iç savaşlara bırakmak üzere sona erdi: Sulla'ya karşı Marius ve Cinna; Julius Caesar'a karşı Pompeius, Caesar'ın ölümünden sonra Marcus Antonius

ve (Caesar'ın yeğeni) Octavianus'a karşı Brutus ve Cassius; son olarak da Marcus Antonius'a karşı Octavianus.

En sonunda –eski ve yeni fark etmeksizin– zenginler (artık Augustus adını almış) Octavianus'un *de facto* bir monarşi kurmasını, siyasal istikrarı yeniden oluşturmanın tek yolu olarak gördüler. Augustus, on yıllar süren toplumsal çatışmaları kendi amaçları için kullanmasını bildi. Roma'nın kentli yoksullarına, fethedilen diyarlardan gelen haraçların küçük bir kısmını ucuz ve hatta bedava buğday olarak dağıtırken, zenginlere de güvenlik sunuyordu.

Eyaletlerde isyanları kışkırtmak istemeyen imparatorlar, senato seçkinlerinin bireysel vurgunculuklarının en kaba biçimlerini yasaklıyordu. Ayrıca, eski toprak sahibi ailelere karşı ara sıra bağımsız terör eylemlerine girişiyor ve kendi çevrelerine zenginlik ve prestij dağıtmakta cömert davranıyorlardı.

Eski senatör aileleri bunu geleneksel değerlere yöneltilmiş barbarca bir saldırı olarak gördü. Neron ve Caligula adları eskiden beri rastgele terör ve irrasyonel şiddetle birlikte anılmıştır. Caesar ve Augustus'un zorbalığına karşı, senatörleri keyfi ve diktatörce yönetimin karşısında özgürlüğün büyük savunucuları olarak gösteren eski bir gelenek vardır. Fransız Devrimi'nin ilk önderleri togalara sarınmış ve kendilerini Brutus'un mirasına sahip çıkanlar olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte, imparatorluk iktidarı aslında fethedilen halklara, kölelere, Roma alt sınıflarının isyankâr üyelerine karşı geleneksel olarak gösterdiği barbarlığı, aristokrasinin birkaç üyesine karşı kullanmaktan başka bir şey yapmamıştır. Syme'nin işaret etmiş olduğu gibi, *libertas* üzerine yapılan aristokrat konuşmaları sonuçta 'mevcut düzenin iktidar ve servet edinmek için... bireyler tarafından korunması'ndan başka bir anlama gelmiyordu.[83]

Yoksullar, senatörleri özgürlükten yana görmüyorlardı kuşkusuz. MS 1. yüzyılın ortalarında yazan Josephus, zenginler, imparatorları 'tiran'lar ve yönetimlerini de 'boyun eğdirme' olarak görürken, yoksulların onları senatonun 'zorbalığı'nı sınırlandıranlar olarak gördüğünden bahsediyor.[84] Yoksullar, Caesar ve onu izleyenlerin demagoji ve ucuz buğdaylarıyla yanıltılmış olabilir. Ama onların senatör sınıfından nefret etmek için yeterli nedenleri vardı. Bu sınıf, hakları için korkarak da olsa direnen herkesi kesmiştir. Çoğu kez senato sınıfının uygar erdemlerinin timsali olarak gösterilen Cicero bu tür cinayetler örgütlemiş ve Roma'nın yoksullarından 'kirli ve pis', 'açlık çeken rezil ayak takımı', 'şehrin süprüntüleri' olarak söz etmiş, herhangi bir radikal eğilim gösterdiklerinde onlardan 'habisler' diye bahsetmiştir.[85]

'Özgürlük' hakkındaki bütün retoriklerine rağmen zenginler imparatorluğu bir arada ve yoksulları da yerlerinde tutmak için imparatorsuz yapamamıştır. Augustus'tan sonra, kimi zaman bir imparatoru devirmek için gizlice anlaşmışlardır. Ama alternatifleri yeni bir cumhuriyet değil, yalnızca yeni bir imparator olmuştur.[86] Zenginler imparatorların yönetimindeki ilk iki yüzyılda, gerçekten eskiden olduğundan daha fazla zenginleşmiştir. Bu (daha sonraki Roma İmparatorluğu'ndan onu ayırmak için tarihçilerin kimi zaman '*Principate*' olarak adlandırdığı) dönemde ipek, baharat, değerli taşlar gibi lüks maddelerin akınına uğramış, büyük malikâneler bütün İtalya'da ve kimi eyaletlerde yaygınlaşmış ve senatörler sınıfına muazzam rantlar sağlamıştı.[87]

Servet Romalı zenginlerle sınırlı değildi. Taşralı zenginler imparatorluk yönetici sınıfı içinde giderek daha büyük oranda yer alarak bu zenginlikten pay da alabiliyordu: Zengin toprak sahipleriyle aynı oranda vergi ödeyen[88] 'eyaletlerdeki köylülerin artan zenginliğe ortak oldukları çok kuşkuluysa da, eyaletlerdeki topluluklar cumhuriyette olduğundan çok daha varlıklıydı'.[89] Taşralı zenginlerin artan servetleri ve sağlama alınan güvenliklerinden, (imparatora tapınma da dahil) ortak dinî kültlere, törenlere, dil (Batı'da Latince, Doğu'da Yunanca) ve edebiyata dayanan imparatorluk çapında bir kültür gelişti. Bu imparatorluğun bir ucundan öteki ucuna, 'tanrılara ibadet için tapınakları, tiyatroları, stadyum ve anfi tiyatroları, spor salonları ve hamamları, pazarları, su kemerleri, adalet sarayları ve konsey odalarının yakınlarındaki fıskiyeleriyle, savurganlık boyutlarında şehirler kuruldu. Şehirler binalarıyla gurur duyuyor, sıra sütunları ve zafer taklarıyla süslenmiş taş döşeli sokaklar yaparak birbirleriyle mimari görkem yarışına giriyordu'.[90]

Daha sonraki yüzyıllarda insanlar bu döneme 'altın çağ' olarak bakacaklardı. Gibbon yazıyor:

> Eğer bir insandan dünya tarihinde insan ırkının en mutlu ve müreffeh olduğu dönemi belirlemesi istenirse, hiç duraksamadan Domitianus'un ölümü ile Commodus'un tahta çıkışı arasında geçen (MS 98-180) dönemi gösterecektir.[91]

Bununla birlikte tepeden sağlanan istikrar, daha önceki cumhuriyette olduğu gibi, köylülüğün soyulmasına ve kölelere hükmedilmesine dayanıyordu. İmparatorluk bu uygulamaları düzene sokmuş olabilir, ama ortadan kaldırmamıştı. 2. yüzyılda Apuleius tarafından yazılan hiciv niteliğindeki roman *Altın Eşek*'te (*The Golden Ass*) çizilen imparatorluk tablosu Gibbon'un çizdiği tablodan çok farklıdır. Bir fırıncı için çalışan kölelerin durumunu şöyle anlatır:

> Derileri boydan boya mosmor kesilmiş kamçı yaralarıyla kaplıydı, kumaş parçaları kırbaç yarası içindeki sırtlarını örtmek yerine, kabuk tutmuştu; bazılarının üzerinde bir önlük parçasından başka bir giysi yoktu ve gömlekleri öylesine yıpranmıştı ki, yırtıkların arasından vücutları görünüyordu. Kaşları damgalanmıştı, kafaları yarı kazınmıştı, ayaklarındaki demirler şakırdıyordu, yüzleri solgun ve çirkindi.[92]

Apuleius, 'zengin ve güçlü ... bir toprak sahibinin, yoksul komşusuna sığırını öldürerek, öküzünü çalarak, tahılını çiğneyerek ve onu toprağından atmak için bir eşkıya çetesi istihdam ederek, çektirdiği eziyetlerin hiçbir zaman hesabını vermediğini' anlatıyordu.[93]

Apuleius'un hicvettiği dünya bir refah ve mutluluk dünyası değildi; güvensizlik, adaletsizlik, işkence, soygun ve cinayet dünyasıydı. Bütün uygarlık yaldızına rağmen, imparatorların gücü Kolezyumdaki 'oyunlar'da gladyatörlerin birbirini kesmesi ve esirlerin hayvanlar tarafından parçalanmasıyla sembolleştiriliyordu.

İmparatorluk daha istikrarlı olabilirdi ama başlıca sorunlar çözümsüz kalmıştı. Yönetici sınıf ve onun uygarlığı şehirlerde toplanmış olduğu halde, ekonomi çok büyük ölçüde kırsaldı: 'Ekonomide ticaret ve imalat çok sınırlı bir yere sahipti... Temel çalışma alanı tarımdı, imparatorluğun sakinlerinin büyük çoğunluğu köylülerdi ve üst sınıfların serveti, esas itibariyle, rantlardan kaynaklanıyordu.' Tarımın çıktısı, ticaret ve endüstrininin çıktısından 20 kat daha fazla gelir üretiyordu.[94]

Ticaret ya da imalatın önemli rol oynadığı birkaç şehir vardı. Mısır'ın tahılının ve Arabistan ile Hindistan'ın lüks maddelerinin İtalya'ya giderken geçtiği İskenderiye bunlardan birisiydi. Burada bazı sanayiler –cam üretimi, dokumacılık ve papirüs imalatı– önemli ölçüde gelişmişti ve kimi tacirler muazzam servetlere sahip olmuştu.[95] Ama pek çok şehir ticaret ve sanayinin değil, yönetim ve yönetici sınıfın tüketim merkezleriydi. Askeri amaçlarla inşa edilen yollar –o sıralarda Çin'de inşa edilen kanallardan ve yollardan farklı olarak– ağır yükleri taşımak için uygun değildi ve dolayısıyla eşyayı kara yoluyla ulaştırmak son derece yavaş ve pahalıydı. Örneğin, yaklaşık 500 kilometrelik bir mesafe buğdayın fiyatını yüzde yüz artırıyordu. Uzun mesafe ticareti, en pahalı lüks eşyalarla sınırlıydı ve merkezdeki şehirler ihtiyaçlarının büyük kesimi için çevredeki araziye ve küçük imalathanelerde çalışan kendi zanaatkârlarına bağımlıydı.

Şehirler verimliliği arttıracak bir yenilik kaynağı olmak yerine, kırsal ekonomi üzerinde birer asalaktılar. Şehirlerde yaşayan büyük toprak sahipleri yeni aletlere ve toprağı iyileştirmeye yatırım yapmak yerine, köylüleri daha da sıkıştırarak gelirlerini artırmaya bakıyordu. Kimi bölgeler-

de, özellikle İtalya'da, toprağın büyük kısmını işleyen köle gruplarının, her ne kadar imparatorluğun şu ya da bu bölgesindeki daha ileri tekniklerle ilgili bilgileri oluyorduysa da, daha üretken yöntemlere girişmek gibi bir gayeleri ve olanakları yoktu. Toprağı işleyen köylü çiftçiler için de bu tür gayeler daha güçlü değildi zira üretimdeki herhangi bir artış ya kira olarak toprak sahipleri ya da vergi olarak devlet tarafından ellerinden alınacaktı. Dolayısıyla üretim yöntemlerinde kimi ilerlemeler oluyorduysa da bunlar çok sınırlıydı. Emek tasarrufu sağlayan yenilikler çok yavaş bir şekilde devreye giriyordu. İlk kez MÖ 25 yılında sözü edilen su dolabı, en çok iki yüzyıl kadar kullanılmıştı; çünkü eşeklerin ya da hatta insanların çektiği dönme dolaplar köle emeğinin kullanımına çok daha uygun düşüyordu[96]– bu, aynı dönemde Çin'de su değirmenlerinin artışıyla ciddi bir tezat oluşturuyordu.

İmparatorluğun ekonomik gücü, başlangıçta çok işe yarar olan aynı etken tarafından dinamitleniyordu: aşırı düzeyde kölelik. İmparatorluğun sonunu getiren fetih savaşlarının sona ermesiyle yeni köle akımı durdu ve köleler pahalandı. Toprak sahipleri 'malları'nın hayatı konusunda daha fazla endişe etmek zorundaydı. Bir kısmı yeni köle nesilleri yetiştirmeye girişti. Ama bu, 'üretken olmayan' anne ve çocuklara bakmak demekti ve köle emeğinin bir zamanlar özgür emek karşısındaki muazzam avantajını ortadan kaldırıyordu. Başkaları arazilerini yüksek kiralar karşılığında küçük parseller halinde, bakım gerektirmeyen ve kendi ailesinin geçim maliyetlerini kendisi karşılan kiracılara kiralamayı daha ucuz ve daha kolay buldu. Bu yolla köleliğin önemi azalmaya başladı.

Bunun sonucunda, zenginlerin lüks tüketimi ve imparatorluğu sürdürmenin maliyeti her zaman olduğu gibi yüksek kaldı; cumhuriyet döneminde kölelerin sağladığı artık ürün daha fazla mümkün değildi artık. Yönetici sınıf geçmişte olduğu gibi, ancak köylülüğe daha da fazla yüklenerek ve İtalyan köylülerini çoktan mahvetmiş olan yoğun sömürüyü bütün imparatorluğa yayarak varlığını sürdürebilecekti. Cumhuriyet döneminde köylü ailesinin üretiminin yalnızca yaklaşık yüzde 10'una denk düşen vergiler, 6. yüzyıla gelindiğinde aile üretiminin üçte birini bulmuştu[97] ve köylüler bunun üzerine, bir de toprak sahibine kira ödemek zorundaydı.

Ste. Croix, Roma belgelerinin, MS 2. yüzyıldan itibaren imparatorluğun çeşitli eyaletlerinde kimi zaman büyük köylü ayaklanmalarına varan, kimi zamansa asker kaçaklarının, yoksul köylülerin ve kaçan kölelerin artan eşkıyalığıyla sınırlı kalan 'karışıklıklar'dan söz ettiğini belirtir. MS 284'ten itibaren 5. yüzyıl ortalarına kadar Galya ve İspanya'da köylü asiler, yani *bacaudae*'ler hakkında düzenli raporlar vardır.

Bu tür ayaklanmaların ne kadar önemli olduğunu bilebilecek durumda değiliz. Ama kesin olan şu ki, bunlar imparatorluğun özellikle sınır boylarında artan yoksulluğun, hoşnutsuzluğun ve güvensizliğin belirtileriydi. Bu yörelerde köylüler, rant ve vergileri ödedikten sonra kendilerine geçim sağlamayan toprakları giderek terk ediyordu. Devlet, köylüleri toprağa ya da belirli toprak sahiplerine kolon *(coloni*), aslında serf olarak bağlayan yasalar çıkarıyordu. Ama bu tür hukuki bağlılıklar, imparatorluğu 'barbar' saldırılarına karşı savunmak için köylülere fazla bir neden oluşturmuyordu.

Bu saldırılar giderek yaygınlaştı ve icabına bakılması pahalı olmaya başladı. İmparatorlar, –MS 4. yüzyılda sayıları 650.000'i bulan– çok sayıda ve pahalı paralı askere giderek daha bağımlı hale geldi.[98] Ancak bunun maliyeti üreticiler üzerine daha fazla baskı yaptı ve daha fazla hoşnutsuzluğa ve arazilerden kaçışa yol açtı. Bununla birlikte, başarılı kumandanlara tahtı ele geçirmek için lejyonlarını kullanma fikri de giderek cazip gelmeye başlamıştı. İç savaşlar imparatorluğu zayıflatırken, asi lejyonerler Roma şehrini bile yağmalamıştı.

İmparatorluk Batı'da gerileme dönemine girdi. Askerlerin iktidarı ele geçirdiği örnekler sıklaştı ve barbar istilaları çok daha cüretkâr hale geldi. MS 330'da imparatorluğun merkezi, İtalya'dan Yunanca konuşulan Bizans (Bizantium) şehrine taşındı. Burada hükümdarlar Batı'nın kontrolünün güçleştiğini gördüler ve kısa süre sonra imparatorluğun iki yarısını birbirine rakip imparatorlar yönetmeye başladı. Bu arada, Britanya gibi imparatorluğun kenarlarındaki ülkeler Roma kontrolünden çıktı. İmparatorlar, kendi sınırları içine yerleşmiş olan 'barbar' (genellikle German kökenli) halklara rüşvetler vererek geri kalanı ellerinde tutmaya çalıştı. Ancak barbar liderler, Romalılaştıkça Romalı yöneticilerin iktidarına göz diktiler ve bunu elde etmenin, Roma'ya özgü geleneksel yoluna başvurdu: Fetih. Got Alaric kendi birliklerini Roma'yı yağmalamaya yöneltti. Frank Clovis, Galya'yı kontrolü altına aldı. Ostrogot Theodoric kendisini Roma imparatoru ilan etti ve de Vizigotlar İspanya'da Romalılaşmış bir krallık kurdu.

Çöküşün kısır döngüsü, doğrudan geçim yollarını etkiledi. Savaşlar ve iç savaşlar tarımda büyük tahribat yaptı. Tacirler şehirlerden uzak yerlerde iş yapmaktan korktuğu için ticaret geriledi. Vergiler ve kiralar nakit yerine giderek aynî olarak tahsil edilmeye başladı ve devlet, kendi ihtiyaçları ve çok sayıdaki çalışanı için üreticilerden zorla dolaysız ürün toplama yolunu seçti. Sonuç ticaretin, tüccar ve zanaatkâr sınıfların daha fazla gerilemesi oldu. Şehirler kendilerini beslemekte sıkıntıyla karşılaşmaya başladı; kasabalar ve köylerse kendi kaynaklarına bağımlı hale geldi. Köylü

üreticiler, üzerlerinde doğrudan siyasi ve askeri güç kullanmaya başlayan güçlü toprak sahiplerine karşı korumasız kaldı. 'Korunma' için yerel bir zorbaya haraç ödemek, açgözlü yabancıların dikkatini uzaklaştırmanın çoğu kez tek yoluydu. Bu, kuzeyden ve doğudan gelerek imparatorluk içinde yerleşen kabile halklarının da benimsediği bir yöntem oldu.

Kısaca, imparatorluğun köleliğe dayalı entegre ekonomisi, Batı'da yerini serfliğe dayalı, hemen hemen kendi kendine yeterli kırsal birimlerden oluşan yeni bir yerelleşmiş ekonomiye bıraktı. Kölelik bütünüyle ortadan kalkmadı. Büyük arazilerde köle emeğinin kullanılması, toprak sahiplerinin şehirlerin çökmesi sonucu kendi malikânelerinde yaşamak zorunda kalması nedeniyle, üreticilerden mümkün olduğu kadar fazla artık ürün sağlamanın etkili bir yolu olarak MS yaklaşık 1000 yılına kadar varlığını sürdürdü.[99] Ama bir uygarlığı ya da imparatorluğu ayakta tutan bir temel değildi artık. Doğu ve Batı imparatorluklarının Justinianus'un yönetiminde 6. yüzyıl ortalarında kısa süreli birleşmesiyle köleliği imparatorluğun temeli yapma girişimi, neredeyse 250 yıl sonra Şarlman'ın Kutsal Roma İmparatorluğu'nu kurmasıyla çöktü. Maddi temel böyle bir üstyapıyı ayakta tutmak için yeterince güçlü değildi.

6. Bölüm

Hristiyanlığın Yükselişi

Batı Roma İmparatorluğu'nun MS 400'den sonra yaşadığı krizlerden kurtulan büyük bir şey vardı. Bu, önceki yüzyıllarda bir nüve halinde doğup, imparatorluğun resmî ideolojisi haline gelen bir din olan Hristiyanlıktı. 'Barbar' istilaları başladığında imparatorluktaki Kilise iktidarı ile imparatorluk iktidarının etkileşim içinde olduğu ve de imparatorların kilise doktrininin ince noktalarına çizgiyi çektiği Roma ve Bizans'ta hiyerarşik olarak örgütlenmiş her kasaba kendi kilisesine ve papazlarına ve her şehir de kendi piskoposuna sahipti.

Hristiyanlık bir imparatorluğun ideolojisi olarak ortaya çıkmadı. Bu dinin varsayılan kurucusu Nasıralı İsa hakkında gerçekte hiçbir şey bilinmiyor. Onun efsanevi değil de gerçek bir tarihsel figür olduğuna dair yolunda herhangi bir kesin kanıt bile yok. Hristiyanların Yeni Ahit'inde bu kanıt kuşkusuz bulunamaz. Yeni Ahit İsa'nın, Augustus zamanında bir nüfus sayımı için ailesinin gittiği Roma eyaleti Judaea'nın (Yahudiye) Beytlehem şehrinde doğduğunu iddia eder. Ancak belirtilen dönemde Yahudiye'de bir nüfus sayımı olmadığı gibi, o dönemde Yahudiye bir Roma eyaleti de değildi. MS 7'de bir nüfus sayımı yapıldığında hiç kimsenin ikâmetgâhını değiştirmesi gerekmiyordu. Benzer bir şekilde, Yeni Ahit, İsa'nın doğumunu Kral Herod'un (Hirodes) MÖ 4 yılındaki ölümü ile tespit eder. Zamanın Roma ve Yunanlı yazarları İsa'dan hiç söz etmezler; Romalı Yahudi bir yazar Josephus'un kurduğu farazî ilgi neredeyse kesin olarak Orta Çağ'daki keşişlerin hayal güçlerinin bir ürünüdür.[100] MS yaklaşık 100'de Tacitus'un yazdığı Hristiyanlardan söz eden ilk belgede, İsa'dan ismen söz edilmez ama mesih olduğu varsayılan kişi için Yunanca *hristos* sözcüğü kullanılır.

Varsayılan kurucusunun hayatı hakkında olduğu gibi ilk Hristiyanların inançları hakkında da çok az şey biliyoruz. Yeni Ahit'in dört kitabı da çelişkili ifadelerle doludur. Yer yer, özellikle Luka'da sınıf nefretini dile getiren güçlü ifadeler vardır. Örneğin, yoksul adam 'İbrahim'in sinesi'ne giderken, zengin adam doğrudan cehenneme gider.[101] İsa, 'devenin iğne

deliğinden geçmesinin, zengin adamın Tanrı'nın Krallığı'na girmesinden daha zor olduğunu' vaaz eder.[102] Ve Dağdaki Vaaz hakkında Luka'nın yazdıklarında denir ki, 'Siz yoksullar kutsanmışsınız, çünkü sizinki Tanrı'nın Krallığı. Açlık çeken sizler kutsanmışsınız, çünkü doyurulacaksınız... Ama, vay size zenginler, çünkü siz tesellinizi bulmuşsunuz; Ey şimdi tok olanlar, vay size, çünkü acıkacaksınız.'[103] Buna karşılık başka yerde verilen mesaj, zengin ile yoksul arasında uzlaşmadır. Matta, İsa'yı şöyle konuşturur: 'Ne mutlu *ruhta* yoksul olanlara, çünkü Cennetin Krallığı onlarındır...Ne mutlu *dürüstlüğün ardında* acıkıp susayanlara, çünkü onlar doyurulacaklardır'.[104] Talent (sikke) meseli, üç talent verdiği köleyi parayı kârlı bir şekilde işlettiği için övgüye değer bulan, bir talent verdiği köleyi de parayı faize yatırmadığı için cezalandıran zengin adamı anlatır. Şu uyarıyı yapmaktadır: 'Her kimin yoksa, kendisinde olan da elinden alınacaktır'.[105]

Benzer şekilde, mevcut yöneticilere direnilmesini önerir görünen pasajlar olduğu gibi, İsa'nın, vergilerini ödemeleri için Romalılara, 'Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin' dediği, onlara boyun eğilmesini teşvik eden pasajlar da vardır.[106] Son olarak, Yahudi inancının kurallarına ('Yasa'ya) itaate çağıran pasajlar olduğu gibi, onlara uyulmamasını öğütleyen pasajlar da vardır.

Karl Kautsky'nin klasik Marksist çalışması *Hristiyanlığın Temelleri*, neredeyse doksan yıl önce, bu çelişkilerin, daha sonraki Hristiyan yazarların, onun 'proleter' grubun 'komünist' fikirler dediği şeyleri önemsiz gösterme girişimlerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Kautsky'nin bu meseledeki görüşlerinden bazıları tartışmaya açıktır.[107] Bununla birlikte ilk İncillerdeki –Matta ve Luka– pek çok pasajın tonu, daha sonra bu dini benimseyecek olan imparatorluğa karşı bir başkaldırı tonudur.

Bunun nasıl olabileceğini anlamak için Hristiyanlığın ortaya çıkış ve yayılmasındaki koşullara bakılması zorunludur.

Kudüs, 1. yüzyılın ilk yarısında Roma İmparatorluğu'nun büyük şehirlerinden biriydi. Yaşlı Plinius burasını 'Doğu'nun en ünlü şehri' diye tanımlıyordu. Ama aynı zamanda kargaşanın en yoğun olduğu şehirdi. Şehrin görkemi, önemli ticaret yollarına yakın konumundan ve daha sonra dinsel bir merkez olarak imparatorluğun her yerinden zenginlikleri çekmesinden kaynaklanmıştı. Ancak çevresindeki topraklar –Yahudiye, Samiriye, Galilee (Celile)– zengin olmaktan çok uzaktı. Bütün Roma eyaletlerinde olduğu gibi Roma'ya haraç vermek ve Romalı yöneticileri umdukları servete kavuşturmak için ödenecek haraçları karşılayacak insafsız vergiler altında eziliyorlardı. 'Yoğun... yoksulluk belirtileri' vardı.[108]

Bu durum, Romalılara ve onlarla işbirliği yapan Yahudi üst sınıfa karşı hatırı sayılır bir husumete yol açıyordu. Bir kere her şeyden önce Romalıları Yahudi kralları davet etmiş (MÖ 139'da) ve o tarihten itibaren de, kendi içlerinde birbirlerini kırıp döktükleri savaşlarda Roma'nın yardımına dayanmışlardı.[109]

Kudüs'te sürekli ayaklanmalar oluyor, kırsal alanlarda, özellikle Celile'de 'eşkıyalık' olayları tekrar edip duruyordu. Kimi zaman bunlar dinî bir renk bile kazanabiliyordu. Nitekim öldüğü sırada Kral Hirodes'e karşı ayaklanma vardı ve oğlu Arçilus ayaklanmayı bastırdığında 3000 Yahudinin öldüğü ve bir 2000 kadarının da çarmıha gerildiği söylenir. Josephus'a göre Celile'nin kırsal alanında, kendisini 'Yahudilerin Kralı' olarak adlandıran Yahuda adında birisi tarafından yönetilen bir gerilla savaşı yürütüyordu ve MS 7'deki Roma nüfus sayımında iki adam 'insanları ayaklanmaya kışkırttı ... ve bunu genel bir katliam izledi'.[110] Yine 40 yıl sonra peygamber Theudus, kendisini mesih (Yunanca *hristos*) ilan ederek destek buldu ve kafası kesildi. Romalı yöneticiler, 'tanrısız düşünceleri olan' ve ... 'ilahi bir vahiy bahanesiyle insanları isyana kışkırtan bir grup adamla' da aynı şekilde başa çıktı. Bundan hemen sonra Mısır'dan gelen sahte bir peygamber, büyücülüğü sayesinde kendisini peygamber olarak kabul ettirmeyi başardı. 30.000 adamı çölden geçirerek Kudüs'e girebilmek için Zeytin Dağı denen yere yöneltti ve Roma garnizonunu devirmeye kalkıştı.[111] 'Bu ayaklanma güçlükle bastırılabilmişken ... birkaç büyücü ve katil, güçlerini birleştirdi ve pek çok taraftar topladı... Yahudi memleketini boydan boya geçtiler, zenginlerin evlerini yağmaladılar, buralarda oturanları öldürdüler, köyleri ateşe verdiler ve memleketi yağmaladılar'.[112] Bütün bu çatışmalarda, Yahudi yoksulların Yahudi zenginlere olan sınıf nefreti, işgalci Roma güçlerine olan nefretleriyle birleşti.

Sınıf farklılıkları Yahudi dininin değişik yorumlarında ifadesini buldu. Yunanca konuşan ve Romalılarla işbirliği yapan zenginler, ırsî rahiplerle ilişkilendirilen Saduki okulunu benimseme eğilimi gösteriyor ve Josephus'un dediğine göre 'ruhun ölümsüz olduğunu ve ölümden sonra herhangi bir ödül ya da cezanın olacağını inkâr ediyorlar' ve 'hem kendi memleketlilerine hem de yabancılara karşı katı ve zalimce davranıyorlardı'. Buna karşılık, değişik toplumsal kökenlerden gelen ve ırsî olmayan din alimleri,[113] Farizî okulunu benimseme eğilimi gösteriyorlardı. Bu okul, Yahudilerin 'Yasa'sına (Eski Ahit'in ritüelleri ve perhize ilişkin kurallar) kesin bağlılık istiyor, üst sınıfların Romalılarla işbirliği yapmasına karşı çıkıyor ve de 'ruhun... ölümsüz olduğuna, iyi insanların ruhlarının yeni bedenlere girerken kötü olanların ebedi acılarla eziyet çekeceğine inanıyordu'.[114] Üçüncü bir okul, Essenliler, kırsal alanda manastır tipi toplu-

luklar oluşturarak ve özel mülkiyet olmaksızın yaşayarak toplumun habis urları olarak gördükleri şeylerden kaçmayı denediler. Ayrıca haksızlık olduğu için köleliliği de reddettiler; Hristiyanlarınkinden daha radikal bir pozisyon. Son olarak Zelotlar Roma hâkimiyetine karşı dinî inanç siyasal ajitasyonu birleştirdiler.

Kudüs, İsa'nın vaaz verdiği söylenen dönemde, birbirine rakip dinsel nosyonların, Roma yönetimine karşı değişik duyguların ve tutumların kaynadığı bir kazandı. Ama hepsi bu kadar değildi. Şehrin dininin imparatorluğun her büyük şehrinde taraftarları vardı; dolayısıyla buradaki doktrin tartışmalarının her yerde yansımaları oluyordu. Zira Yahudiler uzun bir süredir yalnızca küçük bir alanda yaşayan insanlar değildi. Asurlu ve Babilli fatihler İsrail ve Yahudiye'deki Yahudi devletlerini 500 yıl kadar önce Mezopotamya'ya sürmüştü. Pers imparatoru Kiros Kudüs'ü kendilerine iade ettiğinde pek çoğu geri dönmemiş ve yeni ülkelerinde zenginleşmekten mutluluk duymuştu. Çok sayıda Yahudi de, denizaşırı bölgelere yerleşen Yunanlarla aynı nedenlere dayanarak Akdeniz'in başka yörelerine yerleşmişti: Bir zamanlar kendi vatanları olan yerlerin pek de verimli olmayan toprağının sunduğundan daha iyi bir hayat istiyorlardı. Yöreye huzur vermeyen savaşlar sırasında kuşatılmış olan daha başkaları ise gönülsüz göçmenlerdi ve efendileri kendilerini nereye götürürse soluğu orada alıyorlardı.

MS 1. yüzyılın başlarında hemen hemen her Roma şehrinde, 'şehrin nüfusunun yüzde 10'u ile yüzde 15'i arasında değişen' büyük bir Yahudi nüfus vardı.[115] İskenderiye'nin büyük bir yüzdesini meydana getiriyorlardı. Öyle ki, Mısır'daki bu Yunan şehri aynı zamanda bir Yahudi şehriydi de. Roma şehrinde de dikkati çekici bir varlık gösteriyorlardı ve Julius Caesar onların desteğini aramıştı.

Bu diasporanın Yahudileri, görünmeyen tek bir tanrıya olan inançları, perhiz kuralları ve bir gün tatil yapmalarıyla farklı bir topluluk olarak kimliklerini korumuştu. Bu görenekler onların çevrelerindeki nüfus içinde erimelerini önlemişti. Ayrıca Kudüs'ün bakımı için düzenli miktarlarda ödemeler yapmaları bekleniyordu ki, şehrin zenginliğinin önemli bir kısmı buna bağlıydı ve Fısıh bayramı için şehri ziyaret etmelerine izin veriliyordu. Perhiz ve sebt (şabat) gününe (cumartesi) ilişkin kurallar, Yahudi olmayan nüfusla birlikte çalışmayı ve sosyalleşmeyi zorlaştırarak biraz sıkıntı vermiş olmalı. Ancak kendi sinagog toplantılarına odaklanan cemaatleri varlığını sürdürdü – göçmen cemaatleri de kiliseler ve camilere muhtemelen benzer nedenlerle odaklanmıştır. Grubu yalnızca duada değil, perhizde ve davranışta bir arada tutan dinî bağlar, bir şehrin atomize olmuş, hayatın zengin tacir ve zanaatkâr için bile istikrarsız,

onların altındaki gruplar için de tahammül edilmez olduğu koşullarında, insanları ayakta kalmak için bir arada tutan bağlardı.

Bununla birlikte Yahudi cemaatleri yalnızca varlığını sürdürmedi; başkalarını da kendilerine çektiler. 'Mürtet' (Museviliğe geçme) bu dönemde çok yaygındı. İskenderiyeli Yahudi Philon, 'Herkes, barbarlar, Helenler, doğunun ve Batı'nın ülkeleri, Asyalılar, Avrupalılar Musevilik tarafından fethediliyor' diye yazıyordu.[116] Yunan ve Roma şehirlerinde Musevilik o kadar çekiciydi ki özel bir inananlar kategorisi ortaya çıktı: 'Tanrı'dan korkanlar', yani Yahudi olmayan ama sinagoga devam eden ve sünnet olmaya ve kitaptaki tüm kurallara uymaya yanaşmayanlar.

Onlara cazip gelen yalnızca cemaat duygusu değildi. Museviliğin merkezî dinî tasavvuru olan tektanrıcılık –görünmeyen bir tanrıya inanmak– şehirli sakinlerin durumuna çok uyuyordu. Her biri bir yer ya da doğa gücüyle ilişkili pagan dinler, toplumsal varoluşun merkezini köy ya da klanın teşkil ettiği kırsalın sakinlere anlamlı geliyordu. Ama kentli tacirler, zanaatkârlar ve dilenciler, farklı yörelerden ve farklı meslekler-den çok sayıda insanla sürekli temas halindeydi. Her şeyi kapsayan bir ilahi varlık, bu tür çoklu ilişkilerde anonim destek ve koruma sağlar görünüyordu. Antikitenin büyük uygarlıklarında tektanrıcılığa karşı bir eğilim olmasının nedeni budur: Hindistan ve Çin'de Budizmin doğuşu ve İran'da (kötülükle olan ezeli savaşta) tek bir 'iyi' tanrıya tapılması gibi.[117] Roma paganizmi bile, diğerlerinden daha güçlü olan bir güneş tanrısına tapma eğilimi ortaya koyuyordu. Üstelik, sofu biçimiyle Musevi tektanrıcılığı, inananlarını, bu dünyada ne kadar acı çekerlerse öteki dünyada umacakları bir şeyler olduğu inancıyla birleştiriyordu.

Museviliğin popülaritesi o derece yüksekti ki, Roma İmparatorluğu'nun bütün ticaret merkezlerinde milyonlarca inananı birbirine bağlıyor; binlerce kilometrelik bir ilişki ve iletişim ağı yaratıyordu.[118] Kudüs'teki durumun yarattığı her türlü dinî tartışma ve mesih spekülasyonu bu ağ kanalıyla aktarılıyordu. Roma şehirlerindeki hiçbir insana Filistin'e dair uzak tartışmalar olarak görünmüyordu; çünkü Filistin'in çektiği acı, alt sınıfların ve imparatorluk içinde fethedilmiş bölgelerin çektiği acıların yalnızca bir örneğiydi.

Bu nedenle Musevilik imparatorluktaki kentli kitlelerin evrensel dini olma yolundaydı. Ama iki engelle karşılaşıyordu. Birincisi, perhiz ve sünnete ilişkin kurallarıydı. Tanrı'nın emirlerinden ayrılmama fenomeni, bu dinin cazibesine kapılan pek çoklarının, onun bütün kurallarını benimseme yolunda sonuna kadar gitmeye hazır olmadığını gösteriyor. İkincisi, Museviliğin inananlarına 'cennete gitmek üzere seçilmiş insanlar' oldukları sözünü vermesiydi. Bu açıkça Roma egemenliği ile çelişiyordu.

Filistin'deki Yahudiler Roma yönetimini devirmek için büyük bir ayaklanma hesabı yapabilirlerdi. Ama, her yerde azınlıkta olan diasporadaki Yahudiler hiçbir şekilde isyan edecek durumda değildi ve MS 70 yılında Filistinli Yahudiler ayaklandığında çok az şey yaptılar ya da hiçbir şey yapamadılar. Bu ayaklanmanın yenilgisi Museviliğin 'seçilmiş insanlar'ın dünyaya egemen olacağı vaadini daha da zorlaştırdı. Din ancak, bu dünyada olacaklar, öteki dünyada olacakların yerini aldığı ölçüde başarılı olabilirdi.

Hristiyanlık Museviliğin bir uyarlaması olarak ortaya çıktı. Kutsal kitaplardaki pek çok pasaj, başlangıçta bu yeni dinin dönemin diğer mezheplerinden hiç de farklı olmadığını gösteriyor. Kimi yerlerde kutsal kitaplar, Farizîlerin 'Yasa'ya itaat etme çağrısını, Musevi Partizanların (Zelotlar) 'kılıcı ele alma' çağrısını ve (milattan az önce ve sonra Filistin'de yaşayan bir tarikatın mensupları) Essenlilerin daha yüce bir yaşam için aileleri terk etme çağrısını yankılıyor. Aileyi savunan günümüz Hristiyanlarının pek azı tarafından gündeme getirilen bir pasajda Luka, İsa'nın "Biri bana gelip de babasını, anasını, karısını, çocuklarını, kardeşlerini, kızkardeşlerini, evet hatta kendi canını bile gözden çıkarmazsa benim şakirdim olamaz.'[119] dediğini aktarıyor. İsa'nın Kudüs'e 'Yahudilerin Kralı' olarak girişi ya da mabetten faizcileri kovuşu, Josephus'un öteki peygamberlerin eylemlerine ilişkin anlattıklarıyla büyük bir benzerlik gösterir.[120]

Ancak Hristiyanlığın diğer Yahudi mezhepleri arasından öne çıkarak, başarılı olması için herhangi bir özel neden yoktu. Filistin dışında yaşayan ve gezgin bir zanaatkâr, çadır yapımcısı olarak çalışan, Farizîlikten dönme Tarsuslu Saul (Pavlus) yeni dinsel fikirler için imparatorluğun şehirlerinde yaşayan muazzam bir kitle olduğunu kavradı. Bilinçli bir şekilde, Museviliğin cazibesine yarı tutulmuş, ama yöneticilerinin katılığı nedeniyle dışlanmış insanlara ulaşmaya çalıştı. Din değiştirdikten sonra adını İbranice 'Saul'dan bir Roma adı olan 'Pavlus'a değiştirdi. Kudüs'te yaşayan 'Musevi Hristiyanlar'dan gelen direnç karşısında yeni dinin, o eski sünnet ve perhiz kurallarına ihtiyacı olmadığı ve buna karşılık ölenlerin yeniden dirilmesine giderek daha fazla vurgu yapılmasının, Kudüs'ün yenilmiş Yahudilerinin zaferine bağlı olmadığı konusunda ısrar etti.

Nihayet, Hristiyanlık o sırada gelişmekte olan öteki dinsel kültlerin duygusal unsurlarını da içine aldı. Dünyanın ölen ve yeniden doğan bir tanrı tarafından kurtarılacağı nosyonu, Adonis, Osiris ve diğer bereket kültlerinde (aynen Paskalya'nın Hristiyanlar için ölmüş ve gömülmüş bir tanrının yeniden doğmasını, baharın gelişini temsil etmesi gibi) zaten mevcuttu. Luka ve Matta'nın İncillerinde görülen (Matta'nın İsa'nın soyunu babası Yusuf üzerinden Musevi kralı Davud'a bağlama iddiasıyla

çelişen) bakireden doğma öyküsü, bakire bir inekten doğduğu varsayılan esrarengiz ve popüler Mısır kültü Osiris'ten Hristiyanlığa geçmiş bir unsurdu. 'Kutsal Meryem' imgesi, Mısır dininde, 'insan ırkının en kutsal ve ebedi kurtarıcısı... ıstıraplarımızın anası" diye hitap edilen tanrıça Isis'in oynadığı role olağanüstü bir benzerlik gösterir.[121] Bunu Hristiyan duasında 'Tanrı'nın annesi' şekline dönüştürmek için çok fazla bir çaba gerekmez.

Dolayısıyla ilk Hristiyanlar, Museviliğe katılmayı sağlayacak unsurları aldılar, insanları bu dinden uzaklaştıran unsurları attılar ve mistik dinlerden popüler motifleri de bunlara eklediler. Bu ilk Hristiyanların, inanmadıkları duygusal sembolleri hesaplı bir şekilde devreye sokan soğukkanlı insanlar oldukları anlamına gelmez kesinlikle. Aksine, kendilerini imparatorluğun şehirlerindeki hayatın baskı ve güvensizliğinin yarattığı olağan duyarlılıktan daha büyük bir duyarlılıkla dinsel hayata adadıklarını gösterir. Tam da bu nedenledir ki, çevrelerindekileri ıstıraba bir anlam verebilecek, kendi Museviliklerinden arta kalan şeylerle sentez oluşturabilecek diğer dinlerdeki unsurları sezebiliyorlardı. Yeni Ahit, en derunî duygularını vecd halindeki konuşmalarında dile getiren 'diller konuşan' havarilerin hakkını teslim etmektedir. Yeni bir dinsel vizyonu eski dinlerin unsurlarından yararlanarak sentezleyebilmek ancak böyle mümkün olabilirdi.

Yeni dinin muhatabı kimlerdi? Temelde imparatorluktaki en yoksul insanlar, tarımdaki köleler değildi; çünkü erken Hristiyanlık (Essenlilerden farklı olarak) ilke olarak köleliğe karşı çıkmıyordu. Aziz Pavlus, 'İsa nezdinde kardeş olsalar bile' bir kölenin efendisi ile birlikte olması gerektiğini yazabiliyordu. Bu dinin muhatapları köylülük de değildi; çünkü bu din Filistin dışına şehirler yoluyla yayıldı; (Resuller'in İşleri'nin bize söylediği kesinlikle budur).

Bu dinin muhataplarının orta halli şehirli kitleleri olduğu anlaşılıyor. Bu, nüfusun yalnızca yüzde 0,2'sini oluşturan yönetici sınıf ailelerinin çok çok altında bir tabakaydı.[122] Antik şehir, günümüzdeki pek çok Üçüncü Dünya şehrinde olduğu gibi, küçük esnaf, zanaatkâr, kâtip, küçük memur ve bunlara karışan dilenci, fahişe, profesyonel hırsızlardan oluşan altta çok geniş bir lümpen proletarya ile, tepede çok sınırlı bir zengin tüccar tabakası ve yüksek görevlilerden oluşuyordu. Bütün bu katmanlar az ya da çok imparatorluk tarafından ezildiğini düşünüyor ama buna açıkça kafa tutmak için kendisini çok güçsüz hissediyordu. Aynı zamanda bu din, mesajı bireysel acı çekmeyi –şehitliği (ıstırap çekme)– vaaz ediyor olsa da bu durum kurtuluşu hızlandıracaktı.

Yoksul zanaatkârlar ve esnaf kuşkusuz böyle bir mesajı cazip bulabilirdi; özellikle de, bu onları zorunlu olarak öteki dünyayı beklemeden, bu dünyanın kimi maddi belirsizlikleri ile başa çıkmada yardımcı olabilecek Yahudi sinagogu gibi bir toplumsal ortama sokuyordu. Ayrıca bunun cazibesine kapılan nispeten hali vakti yerinde insanlar da vardı. Bir çalışma, Pavlus'un faaliyetlerini destekleyen '40 kişinin hepsinin varlıklı kişiler, iyi yetişmiş seçkin grup üyeleri' olduğunu göstermektedir.[123] Bu tür insanlar havarinin vaazlarını finanse edebilir ve ilk Hristiyan gruplarına kendi evlerinde toplanma olanağı sağlayabilirdi.[124] Pavlus, bunları kazanmak için kendi yolunu terk etmiştir: "Pavlus, dine kazandıklarının büyük çoğunluğunun yoksulların safından geldiğini bilse de, bizzat yalnızca yüksek tabakalardan gelenleri vaftiz ediyordu.'[125] Hristiyanlık esas itibariyle yoksullara hitap eden bir din olmuş olabilir ama daha ilk zamanlardan itibaren bunu daha zengin olanlara da cazip görünen bir çağrıyla birleştirmeye çalışmıştır. Zamanla Hristiyanlık, senatodaki seçkin, zengin tüccarlar, bağımsız zengin kadınlar (eskiden köle ya da kölelerin çocukları olan) zengin özgür kişiler ve daha aşağı tabakalardan gelmiş saray görevlileri tarafından ayrımcılığa uğratıldığını düşünen gerçek iktidar ve varlık sahibi insanların bir kısmını da kendisine çekmiştir.[126]

Yeni Ahit (İncil), ikinci ve üçüncü yüzyıllarda, mezhep yaygınlaştıkça Hristiyanlığın değişen inançlarını ifade eden ilk yazılardan derlenmiştir. Bu durum, hemen hemen her sayfada bulunabilecek çelişkileri açıklamaktadır. Bununla birlikte söz konusu çelişkiler bu dinin farklı sınıflara cazip gelmesine yardımcı olmuştur. Bunda, Kudüs'ün yıkılmasından önce Filistin'deki Yahudi isyancıların deneyimlerinden kaynaklanan devrimci bir aciliyet, yakın vadeli bir dönüşüm duygusu vardır. En acı güceniklik (kolaylıkla Roma anlamına gelebilir), 'Babil'in fahişesi'nin yok ve edecek, yüce ve güçlü olanların yıkıldığı ve onların yerine yoksul ve mütevazı olanların yönettiği bir "azizler' yönetimine tanıklık edecek bir vahiycinin vizyonunda ifadesini bulabilecektir. Bununla birlikte bu devrimci mesaj, dönüşümün geleceğe ve farklı, ebedî bir alana aktarılmasıyla acıları gerçek bir devrim karşısındaki korkularıyla birleşmiş olanlara da cazip gelebilecek kadar sulandırılmıştır. Birkaç köle sahibi tacirin ya da dükkân sahibinin, maddi anlamda değil de İsa'nın kardeşliğinde özgürlüğü vaaz eden bir mesajdan korkacak bir şeyi yoktur. Zengin tüccar, 'iğnenin gözü'nün Kudüs'te bir devenin geçebileceği bir kapı olduğu konusunda güven tazeleyebilecektir.[127] Hali vakti yerinde bir dul ya da zengin bir Romalının bağımsız karısı, Pavlus'un kadın ve erkeğin Tanrı nazarında 'bir' olduğu konusunda ısrar ettiği İncil pasajlarını cazip bulurken, Hristiyan bir koca,

bu dünyada karısının kendisine hizmet etmek zorunda olduğu, 'Her kadının efendisinin erkek olduğu' pasajına güven duyabilecektir.[128]

Hristiyanlığın mesajı yoksullara teselli sağladı. Mütevazı kökenleri nedeniyle hor görülenlere, daha iyi durumda olanlar karşısında kendi değerlerini bir tür ihya etme duygusu verdi. Ve azınlıkta olan ve çevrelerindekilerin karşı çıktığı zenginlere de, varlıklarını korurken günahlarından kurtulabilecekleri bir kapı açtı.

Başlangıçta çok küçük olan bir mezhebin gelişmesi, daha büyük gelişmeleri beraberinde getirdi. Musevilik gibi Hristiyanlık da bir şehri ziyaret eden herhangi bir zanaatkâr ya da tacire bir ilişkiler ağı sağladı. Haftalık toplantılar yoksullara, kendilerinden daha zengin olanlarla bir arada olmaktan kaynaklanan bir prestij duygusu ve daha zengin olanlara da işleriyle ilgili birbirleriyle görüşme olanağı verdi. Roma İmparatorluğu'nu bir arada tutan ticaret yolları ve yönetim merkezleri sayesinde büyüyerek, zaman içinde o imparatorluğun bir gölgesi oldu; ticaret yolları olmasa Ermenistan, İran, Etiyopya, Güney Arabistan ve hatta Güney Hindistan gibi yerlere hiçbir zaman ulaşılmaz ya da çok nadiren ulaşılırdı.

Dinin gelişmesi, bürokratikleşmesini de beraberinde getirdi. İlk havariler vaazları üzerinde hiç kimsenin kontrolü olmadan konuştu ve bir şehirden diğerine giderken kendilerine yiyecek ve barınak sağlama konusunda yerel destekçilerin gönüllülüğüne güvendi. Ancak vaizlerin ve destekçilerin sayısı arttıkça, her şehirde para toplamak ve grubu yönetmek başlıca bir meşgale halini aldı. Ayrıca halkın konukseverliğini istismar eden 'sahte peygamberler' tehlikesi de söz konusuydu.

Yerel gruplar için bunun çözümü, para toplama ve yönetim işini presbiter ve piskoposlar tarafından denetlenen diyakozların elinde merkezileştirmekti. Chadwick, kilise tarihinde 'iki nesil içinde' diyor, havariler ve peygamberler yerine 'tepede piskoposlar, presbiterler ve diyakozlarla' hiyerarşik bir örgütlenme oluştu.[129] İlk başlarda piskoposların seçimi sıradan Hristiyanların elindeydi. Ama vaizlerin duruma hâkim olması çok sürmedi. Aynı zamanda piskoposların toplantıları doğru doktrinin ne olduğu ve bunu vaaz etmeye kimin hakkı olduğunu belirlemeye başladı.

Hristiyan doktrinindeki büyük bir tartışma –gnostisizm* meselesi– bu süreci hızlandırdı. Bu tartışma dinsel inancı olmayan herhangi bir kişi için anlaşılması güç olan, kötülüğün nereden geleceği meselesinin yorumundan kaynaklandı. Ama son derece önemli pratik sonuçları oldu. Hristiyan teolojisi, her şeyi yaratan tek bir tanrının olduğunu savunuyordu. Bu, onun iyilik gibi kötülüğü de yaratmış olması gerektiği anlamına

* *Gnostisism*: Hristiyanlığın başlangıcında ruhani sırları ve yaradılışın sırlarını bilme iddiasında olan dinsel hizip ve mezhepler. *–çev.*

geliyordu. Bu, 'Tanrı' ile 'iyi'yi bir tutan inananlar için her zaman rahatsız edici bir sonuçtu. Ortodoks Hristiyanlığın tepkisi, genellikle Tanrı ile kötülük yapanlar arasına pek çok aracı (sahte melekler, kötü ruhlar, serkeş insanlar) yerleştirerek meseleyi geçiştirmek şeklinde oldu. Bu inandırıcı olmadığında, bu sorunun cevabını Tanrı'nın bildiği, oysa bizim onun hikmetini kavrayamayacağımız şeklinde açıklandı.

Bununla birlikte meselenin daha mantıklı bir cevabı vardı. Bu yanıt, evrende iki ilke arasında, iyilik ve kötülük arasında sürekli bir mücadelenin olduğunu söylemekti. Bu hiç değilse kısmen gnostikler tarafından ileri sürülen cevaptı. Ruhun iyi, maddi dünyanın ve insan bedeninin kötü olduğunu söylüyorlardı. Hristiyanlar ruhlarını bedensel endişelerden kurtarabilirlerse temiz kalabilirlerdi ancak. Bu bütünüyle özgün bir sonuç değildi; Yeni Ahit'teki pek çok pasaj bunu ima ediyordu. Ama bunun Kilise otoritelerini endişeye sevk edecek imaları da vardı. Eğer yalnızca zihin temizse, o zaman yalnızca maddi dünyaya sırtlarını dönenler iyi Hristiyanlardı; çullar içinde yaşayan ve kendi kendilerini aç bırakan zahitler. Bu, insanlığın tümünü kutsal kitaba kazanmak ya da yerel kiliseye zengin insanlardan para toplamak için hiç de uygun bir reçete değildi. Bununla birlikte, daha da kötüsü, kimi gnostikler daha da radikal bir sonuca ulaşıyorlardı. Eğer zihin temizse, o zaman bedenin ne yaptığı önemli değildi, çünkü onun yaptığı hiçbir şey temiz olmayacaktı. Sloganları 'iyilik için her şey iyidir' şeklinde oldu. Bu onların istedikleri gibi lüks içinde yaşamalarına, başkalarının (özellikle zenginlerin) mallarını yağmalamalarına ve Kilise'nin büyüklerine en korkunç geleni, serbest aşka angaje olmalarına olanak veriyordu.

Bu mesele etrafındaki mücadele Hristiyan cemaatlerinde onlarca yıl egemen oldu ve ancak havarilerin halefleri olarak piskoposların doktrin konularında karar verebileceği iddiasıyla bir çözüme bağlandı.[130] Bu tartışma 3. yüzyılda Mani adlı bir Suriyelinin, gnostik Hristiyanlık, Budizm ve İran Zerdüştiliğinin unsurlarından bir din inşa etmeye başlamasıyla yeniden ortaya çıktı. Hatta bir süre için, daha sonra anaakım Hristiyan düşüncesinde egemen bir figür olacak Hippo'lu Augustinus'u bile kazandı.

Bu tür 'sapkınlıklar'a karşı mücadelede Kilise bürokrasisi idareyi kontrol etmekten, doktrini kontrol etmeye yöneldi ve örgütlü kiliselerin de bunu izlemesine izin verildi. Böyle yaparak Kilise Kutsal Kitap'taki çelişkilerin, Hristiyanlığı benimsemiş zengin kesimleri huzursuz edecek isyancı duygular için bir odak olmasını zorlaştırdı.

Eğer Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun biraz olsun muhalif bir gölgesiydi ise, kilise hiyerarşisi gölge bir hiyerarşiye dönüşüyordu; Roma İmparatorluğu'nun yanı sıra imparatorluk çapında ikinci bir yönetim

yapısı. Ancak bu, imparatorluğun şehir ahalisine hizmet götüren gölge bir bürokrasiydi ve aynı şeyi imparatorluk yapamıyordu. Hristiyanlığın 'yoğun dinsel cemaat duygusu' 3. yüzyıl sonlarının krizinde, her şehirde demir atmasını olanaklı kıldı.[131] 'Ayaklanma ya da veba gibi olağanüstü kamusal hallerde, ölenlerin gömülmesini sağlayan ve yiyecek maddeleri işini örgütleyen birlik içindeki tek grubun Hristiyan ruhbanları olduğu görülüyordu... 250 yılında bir Hristiyan olmak, Roma vatandaşı olmaktan daha fazla koruma sağlıyordu'.[132] Bu döneme gelindiğinde kilisenin etkisini ve takipçilerini engelleyebilecek yalnızca iki şey vardı: devletin baskısı ve kendi içlerindeki ayrılık.

Hristiyanlığın savunucuları, onun baskı ve zulüm karşısında ayakta kalışından çok söz eder. İnançları uğrunda ölen şehitler, mucizeler gösterenler kadar aziz kabul ediliyordu Ancak ilk yıllarında kiliseye yönelik baskı, aralıklarla vuku bulan bir şeydi. Neron'nun zamanında acı çektiği kabul edilen az sayıdaki Romalı Hristiyan, Roma'nın yakılmasının günah keçisi olmuştu. Ancak baskı dalgası Nero'nun erken ölümünden daha uzun ömürlü olmadı. Zaman zaman başka Hristiyanlar da hapsediliyor ya da imparatorluk kültlerine katılmayı reddettikleri için saldırgan eyalet yöneticilerinin elinde ölümle karşı karşıya geliyorlardı. Ama imparatorluk otoriteleri kendi altlarında gelişen bu paralel dinî örgütlenmeye çoğu zaman hoşgörülü davranıyordu. 3. yüzyıl imparatorlarından Aleksandrus Severus ve Arap Philippus kiliseye müsamahalı bile davranmıştı.

Bununla birlikte 3. yüzyılın sonlarında kilise artık görmezlikten gelinemeyecek bir nüfusa ulaşmıştı. İmparatorlar bu paralel örgütü yok etmek ya da onunla işbirliği yapma seçenekleriyle karşı karşıyaydılar. Maximus, imparatorluk bürokrasisine kadar uzanan bir etki şebekesinin üzerine yürüme zamanı geldiğini düşündü. 284 yılından sonra imparator olan Diocletianus daha da ileri gitti. Hristiyanlığın, silahlı kuvvetlerin birliğine bir tehdit olduğuna ikna edilmişti ve buna İzmit'teki sarayının karşısındaki katedrali yıkarak, bütün kiliselerin yok edilmesini buyuran bir ferman yayınlayarak, tüm ruhbanların tutuklanmasını emrederek ve tanrılara kurban kesmeyen herkesi ölüm cezasıyla tehdit ederek tepki gösterdi. Doğudaki imparatorlukta bir zulüm dalgası esti.

Ne ki, bu tür önlemlerin etkili olabilmesi için artık çok geçti. Batının yöneticisi Konstantinos, Diolectianus'un emirlerini hayata geçirmek için sözde önlemler aldı ve onun oğlu Konstantinos, 312 yılında batıdaki imparatorluğa egemen olma savaşında kiliseyi kendi yanına kazanmayı tercih etti. Kendisini –güneşe tapan birisi olduğu halde– Hristiyan saymaya başladı ve Hristiyanlar da onu kuşkusuz kendilerinden saydı. Hristiyanlar her ne kadar bir oğlunu banyoda boğdurmuş, karısını öldürtmüş ve öz-

gürce 'günah' işleyebilmesi için vaftizini ölüm döşeğine kadar ertelemiş olsa da Konstantinos'un bu davranışlarından endişe etmiyordu. Zulüm sona erdikten sonra Hristiyanlar artık inanmayanlara ve kendi inançları içindeki muhalif gruplara zulmetme konumuna gelmişti.

İmparatorluğu kesin olarak Hristiyanlığa kazanma yılları, aynı zamanda, kilisenin her kesimini etkileyen yeni sapkınlıkların görüldüğü yıllardı. Ancak imparatorluk yönetimi bir kez kilise bürokrasisinin yanında yer aldıktan sonra, o bürokrasiye yönelik herhangi bir tehdit onun için de bir tehditti. Hristiyanlığı benimsedikten sonra Konstantinos, zaman geçirmeden kendi emirlerine uymayan piskoposları görevden almaya ve sürgün etmeye başladı.[133] Kendisinden sonrakiler de aynı yolu izledi, önce bir tarafı ve sonra öteki tarafı destekleyerek karışıklık yarattı; o kadar ki Mısırlı piskopos Athanasios beş kez görevinden alındı ve sonra görevine iade edildi. Yalnızca İmparator Julian bu tartışmadan uzak durdu. O, rakip grupların birbirlerini yok edeceği, kendisinin de paganizmi yeniden canlandıracağı beklentisi içinde her türlü Hristiyan ibadet biçimine tolerans gösterdi.

Hristiyanlığın imparatorluğu ele geçirmesinin son aşaması, manastır sistemi gibi önemli bir olgunun doğuşuna da tanık oldu. Bu başarı, kilisenin Hristiyanlığın saflık ve yoksulluğa dair özgün mesajını terk ettiğini düşünen insanların sürekli muhalefetine yol açtı. Piskoposlar artık, kiliseleri dolduran mütevazı insanlardan çok, imparatorluğu yönetenlerle bir araya gelen ve saraylarda yaşayan güçlü figürlerdi. Önce Mısır'da, kurtuluşun yalnızca piskoposun dünyevi başarısından farklı bir yol izleyerek mümkün olacağını düşünen bir hareket başladı. Şehirleri terk edecekler, çölde kendilerine yakınlık duyanların getireceği ekmek ve suyla yırtık pırtık giysiler içinde yaşayacaklar ve her türlü cinsel faaliyeti reddedeceklerdi. *Anchorite*'ler olarak bilinen bu münzeviler, çileci bir hayatı tercih etmek suretiyle, İsa'nın dünyayı kurtarışına benzer şekilde, kendilerini günahtan koruyacaklarına inanıyordu. Böylece bunların davranışları, münzevilerin kutsal kitapların mesajına, tuzu kuru piskoposlardan daha yakın durduğunu düşünen, diğer inananların saygısını kazandı.

Hareket potansiyel olarak yıkıcıydı. Peygamberlerin kutsal kitapların sözlerini kullanarak imparatorluğa ve zenginlere karşı muhalefet yaratma tehdidini içeriyordu. Bununla birlikte, bu akımın mevcut sisteme eklemlenmesi fazla gecikmedi. Münzevilerden bir kısmı, daha kolay olması nedeniyle kısa sürede birbirlerine yakın durmaya başladı ve buradan yola çıkarak fedakârlıklarının birlikte ve katı disiplin altında çalışmayı gerektiğine ulaşmak için, yalnızca küçük bir adım gerekiyordu. Kayserili Vasil (Basileios), kişisel fedakârlığı daha yüksek bir otoriteye bağımlı kılarak,

bunu bir iş disiplini olduğu kadar bir düşünce disiplinine dönüştürdü. Takipçilerinin gayretlerini, farklı Hristiyanlık düşüncelerine karşı fiziki güce yöneltmeleri fazla zaman almadı.[134]

Bununla birlikte manastır sisteminin uzun vadeli bir başka sonucu daha oldu. Büyük, dinsel olarak tutkulu çalışma güçleriyle manastırlar, batıda imparatorluğun yıkılmasıyla birlikte çıkan karışıklıklara karşı bir ölçüde korunma sağladı. Çevrelerinde imparatorluk çökerken bilginlerin korunabileceği birer sığınak haline geldiler. Seküler kütüphaneler yakılırken, kimi manastır kütüphaneleri varlıklarını korudu; bu kütüphanelerin koruyucu ve bekçileri, kutsal (ve kimi zaman da kutsal olmayan) sayfalarca metni elle kopyalamayı dinsel bir görev olarak gördü. Manastırlar aynı zamanda dinsel coşkuya sahip olmayanların dünyanın karmaşasından korunabildiği, işleri giderek büyük ölçüde köylülerin yaptığı ve keşişlerin dinsel ve bilimsel hayatı sürdürebilme ya da yalnızca aylaklık edebilme olanağını bulduğu bir yer haline geldi. Her halükârda, çürümüş toplumsal yapıyı reddetme niyetiyle dinsel ibadet adacıkları olarak başlayan manastırlar birkaç yüzyıl içerisinde, imparatorluk sonrası batıda önemli bir güç haline geldi. Kendi işgücünün sömürüsünden sağladığı artık ürünle ayakta duran ve en tepede papa olmak üzere piskoposlar hiyerarşisiyle eşgüdümü sağlanan bu dinî kurumlar şebekesi, izleyen 1000 yıl boyunca Batı Avrupa'nın her yerinde, zenginlik ve ayrıcalık elde etmek için sürdürülen itiş kakışın güçlü taraflarından biri oldu.

ÜÇÜNCÜ KISIM

‘ORTA ÇAĞLAR’

Kronoloji

MS 600 - 900
Avrupa'da 'Karanlık Çağlar'. Ticaretin çöküşü. Frankların Roma tipi bir imparatorluğu yeniden kurma girişimlerinin başarısızlığı (Şarlman 800-814). Kuzeylilerin istilası.
Hindistan'da feodalizm. Ticaretin çöküşü. *Brahmanların* tahakkümü ve köylerde kast sistemi.
Bizans İmparatorluğu'nda bunalım, Mısır, Suriye, Mezopotamya ve Balkanlar'ın kaybı. Teknik ve ekonomik durgunluk.
Muhammed Mekke'yi alıyor (630). Müslüman Arap orduları Ortadoğu'nun büyük bir kısmını fethediyor (640 ortaları), Kabil'e (664), İspanya'ya (711) ulaşıyor. 750'deki Abbasi devrimi tacirlere siyasi önem kazandırıyor. Ticaret ve el zanaatları endüstrisinin gelişmesi. İslam kültürünün yüksek noktası, Yunanca metinlerin çevrilmesi, bilim ve matematikte gelişmeler, büyük İslam düşünürleri.
Çin uygarlığının merkezi, pirinç üretilen Yang-çe yöresine kayıyor. Endüstri ve ticaretin canlanması, Budizmin gelişmesi, teknolojide ilerlemeler.
Batı ve doğu Afrika'nın kıyılarında uygarlığın gelişmesi.

10 ve 11. Yüzyıllar
Avrupa'da tarım ve ticaretin yeniden canlanması. Daha ileri tekniklerin kullanılması. Serflik köleliğin yerini alıyor.
İslam Abbasi İmparatorluğu ekonomik ivmesini kaybediyor ve bölünüyor. İslamiyette mistik ve büyüsel biçimlerin yükselişi. Mısır'da Fatimi hanedanı.
Bizans Balkanların bir kısmını ele geçiriyor ama teknik durgunluk devam ediyor.
Batı Afrika uygarlıkları İslamiyeti ve Arap yazısını kabul ediyorlar.
Sung Hanedanı (960-1279) altında Çin uygarlığının yüksek noktası. Kâğıdın, matbaanın, barutun, mekanik saatlerin ve pusulanın icadı ve tacirlerin etkisinin artışı.
12 ve 13. Yüzyıllar
İslami Mezopotamya'da bunalım.
Çin İmparatorluğu ikiye ayrılıyor (Sung ve Çin).
Moğol göçebeler Polonya'dan Kore'ye kadar Avrasya'yı kasıp kavuruyorlar. Bağdat yağmalanıyor (1258). Çin istila ediliyor (1279).
Batı Avrupalı 'Haçlılar' İslam İmparatorluğu'na batıdan saldırıyor. Kudüs alınıyor (1099-1187), Bizans yağmalanıyor (1204).
Kuzey Hindistan iç bölgesinin Orta Asya'dan gelen Müslüman halklar tarafından istilası.
Ticarette yeni gelişmeler, para kullanımı.
Avrupa'da tarımsal üretimin, nüfusun, ticaretin ve el zanaatları endüstrilerinin artışı.
Su değirmenlerinin ve katedral yapımının yaygınlaşması, İspanya'daki Müslümanlarla temas yoluyla Yunanca ve Latince metinlerin yeniden keşfi, Avrupa'da ilk üniversiteler.
Çin'de icat edilen tekniklerin kullanılması.
İtalyan şehir devletlerinin yükselişi. Dante (doğumu 1265) İtalyanca yazıyor.
Mısır'da köle askerler (*Memlûkler*) iktidarı ele geçiriyor.
Batı Afrika'da Mali krallığının ortaya çıkışı.
İslami ilimlerin bir merkezi Timbuktu.
14. Yüzyıl
Avrupa feodalizminin büyük bunalımı. Açlık, kara ölüm (veba), Flamanya, Fransa, İngiltere, Galler ve kuzey İtalya'da ayaklanmalar. Birbirine rakip papalar. İngiltere ve Fransa arasında Yüz Yıl Savaşları.
Çin'de açlık ve veba. Çin'de Moğollara karşı Kırmızı Sarıklılar ayaklanması, Ming hanedanının kurulması. Tarımın yeniden canlanması.
Osmanlı Türkleri Küçük Asya'yı fethetmeye başlıyor.
Büyük Zimbabwe'nin kuruluşu.
Aztek halkı Tenochtitlan'ı kuruyor.
15. Yüzyıl
Çin'de ekonomik büyümenin canlanması, donanmanın Afrika'nın doğu kıyılarına binlerce millik seferi.
Meksika'da Aztek İmparatorluğu. 1438'den sonra İnkalar And bölgesinin tümünü fethediyor.
Batı Afrika'da Benin'in yükselişi.
Batı Avrupa'da ekonomi ve nüfusta yavaşça yeniden canlanma. Serfliğin gerileyişi. Pazar ilişkilerinin yaygınlaşması. Matbaa. Kuzey İtalya'da Rönesans. Gelişmiş gemi yapım ve denizcilik teknikleri. Portekizliler batı Afrika kıyısına seferler yapıyor ve Cape'a ulaşıyorlar. İspanya monarkları Arap Gırnata'yı fethediyor (1492). Kolomb Atlantiği geçiyor (1493).

1. Bölüm

Kaos Yüzyılları

Avrasya'ya egemen olan üç imparatorluk açısından 5. yüzyıl çözülme ve karışıklık dönemi oldu. Bin yıllık uygarlıklar çöker, barbarlar sınırları aşar, savaş ağaları yeni krallıklar kurarken ve açlık ve veba yaygınlaşır, ticaret geriler ve şehirler nüfus kaybederken, her birinde benzer bir bunalım duygusu; benzer bir şaşkınlık duygusu yaşandı. İdeolojik kesinliklere yeni güvensizlikleri karşılayabilmek için tutunma girişimleri her üç imparatorlukta da söz konusuydu. Roma Kuzey Afrika'sında Augustinus, dünyevî Roma şehrinin yağmalanışıyla uzlaşabilmek için Hristiyan doktrininin en etkileyici eserlerinden birisini, *Tanrı'nın Şehri*'ni yazdı. Hemen hemen bin yıl önce Hindistan'da geliştirilmiş Budist doktrinler, Çin'de, özellikle güç durumdaki tüccar sınıflar arasında yaygın kabul görmeye başladı. Hindistan'da Hinduizm yerini sağlamlaştırırken, yeni kültler yaygınlaştı.

Bu uygarlıklardaki bunalımların benzerliği, kimi tarihçileri, bunalımların küresel bir iklim değişikliğini izlediğini ileri sürmeye yöneltmiştir. Ancak tek başına iklimi sorumlu tutmak, yüzyıllardır bu uygarlıkların her birine musallat olmuş büyük sorunu görmezden gelmek olurdu. Bu sorun, kendilerihi ve diğer herkesi geçindirmek amacıyla toprağı işleyenlerin en temel yöntemlerinde yatıyordu. Tarımsal verimlilikteki artışlar, bin yıl kadar önce demirin kullanılmasının yaygınlaşmasıyla görülen gelişmelerle karşılaştırılabilir bile değildi. Bununla birlikte zenginlerin tüketimi daha müsrif ve devletin üstyapısı her zamankinden daha büyüktü. İşlerin eskisi gibi gitmeyeceği bir noktaya erişilmesi, ilk Bronz Çağı uygarlıklarında olduğu gibi, kaçınılmazdı.

Bu bunalım en ağır şekliyle Roma'da yaşandı. Roma uygarlığının gelişmesi görünüşte sonsuz bir köle arzına dayanıyordu. Sonuç öyle oldu ki, imparatorluk otoriteleri ve büyük toprak sahipleri tarımsal verimi arttırma konusunda Hindistan ve Çin'deki benzerlerinden daha az ilgiliydiler. Dolayısıyla çöküş daha büyük oldu.

İzleyen dönem Avrupa'da haklı olarak 'Karanlık Çağlar' olarak bilinir. Bu dönem, şehir hayatının, okuma yazmanın, edebiyatın ve sanatla-

rın yavaş yavaş gerilemesi anlamında uygarlığın çöküşüydü. Ancak hepsi bu kadar değildi. Roma'nın şanı için böylesi bir bedel ödeyen sıradan insanlar onun çöküşüyle daha büyük bir bedel ödedi. Açlık ve veba eski imparatorluğun topraklarını mahvetti; 6. yüzyılın sonları ile 7. yüzyılda nüfusun yarıya indiği tahmin ediliyor.[1] Eski sınırlara akın eden ilk Cermen (Germen) savaşçılar dalgası –Gotlar ve Franklar, Vizigotlar ve Ostrogotlar, Angllar, Saksonlar ve Jütler– Roma topraklarında yerleşmeye başladılar ve kısa sürede Latin diyalektleri konuşarak, Hristiyan dinini kucaklayarak pek çok Roma adetini benimsediler. Ancak onların arkasından, geçmişte Roma'nın etkisine girmemiş, yerleşmek ve üretmek amacıyla değil yalnızca yağmalamak ve yakmak amacıyla birbirini izleyen istila dalgaları geldi. Hunlar ve Kuzeyliler Frankların, Gotların ve Anglosaksonların kurduğu krallıkları yıkarak, 9. ve 10. yüzyıllarda güvensizlik ve korkuyu, 5. ve 6. yüzyıllarda olduğu gibi yaygınlaştırdı.

Sonunda bütün istilacılar yerleşti. Aslında büyük bir kısmı, ekip biçen insanlardı ve geldikleri yerlerde aletleri için olduğu kadar 'uygar' orduları savaşta yenmelerine olanak sağlayan silahlar için de demiri kullanmaya başlamıştı. Bunların toplumları ilkel komünizmden, krallık iddia eden şefler, köylüleri yöneten aristokratlar, birtakım komünal ekip biçme geleneklerine sahip çobanlar olarak, sınıf farklılıklarına geçmeye başlamışlardı. Eğer Roma tarımı, büyük, kölelerin çalıştığı *latifundia* ile yoksul köylülerin küçük üretiminin karmasından başka bir şey olsaydı, istilacılar onun yöntemlerini başarılı bir şekilde alacak ve esas itibariyle Roma yaşam kalıplarını benimseyeceklerdi. Çin'de ve onu çevreleyen topraklarda imparatorluklar kuran birbirini izleyen 'barbar' akınlarının bunu yaptığını ileride göreceğiz. Ama Roma toplumu, istilacıları geldiğinde zaten çözülmeye başlamıştı ve onlar bu çözülmeyi yalnızca hızlandırdı. İstilacılardan bir kısmı, savaş tutsaklarıyla büyük toprakları ekip biçerek Roma tarımını benimseme girişiminde de bulundu. 5. yüzyılın sonlarında Ostrogot Theodoric kendisini batının imparatoru ilan etti. 8. yüzyıl sonlarında Şarlman, bugünkü Fransa, Katalonya, İtalya ve Almanya'nın büyükçe bir kısmında yeni bir imparatorluk kurdu. Ama kurdukları imparatorluklar, ölümlerinden sonra, eski Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açan aynı nedenlerle dağıldı. Böylesine geniş girişimleri ayakta tutacak maddi bir üretim temeli yoktu.

Kısa sürede şehirler yalnızca nüfus kaybetmedi; aynı zamanda çoğu kez boşaldı ve yıkılmaya terk edildi. Ticaret öylesine düşük bir düzeye indi ki, altın para tedavülden kalktı.[2] Okuma yazmayı yalnızca –artık günlük hayatta kullanılmayan bir dili –edebî Latinceyi– kullanan ruhbanlar biliyordu. Bir ara Avrupa'nın İrlanda ucunda kümelenen birkaç

manastır dışında klasik bilgi unutuldu. Yazılı kültürün küçük adacıkları arasındaki tek bağlantı gezgin keşiş âlimler oldu.[3] Greko-Romen dünyasının bilgisini içeren kitaplar, birbirini izleyen istilacılar manastırları ateşe verdikçe tahrip oldu.

Batı Avrupa'nın pek çok yerinde 600 yılın büyük bir bölümü boyunca durum buydu. Bununla birlikte bu kaosun içinden sonunda yeni bir düzen ortaya çıktı. Avrupa'da tarım, hem eski Roma İmparatorluğu'nun kendine yeterli mülklerine hem de fetihçi halkların köy topluluklarına bir şeyler borçlu olan yöntemlerle örgütlenmeye başlandı. Zamanla insanlar besin maddelerini üretmenin eski imparatorlukta olduğundan daha verimli yollarını buldu. Vikingler gibi istilacıların başarısı, uygarlıktan ve şehir zanaatlarından yoksun olsalar da, tarım (ve denizcilikle ilgili) tekniklerinin gelişmişliğinin kanıtıydı. Değişen tarımsal yöntemlerin yanı sıra yeni toplumsal örgütlenme biçimleri ortaya çıktı. Her yerde, kaba müstahkem kalelerde oturan savaş ağaları, bağımlı köylülerin köylerini, onlardan gerek nakden gerekse ücretsiz işgücü şeklinde haraç alarak, hem sömürmeye hem de korumaya başladı. Ancak bunun yeni bir uygarlığın temellerini döşemesi için uzun bir süre gerekiyordu.

2. Bölüm

Çin: İmparatorluğun Yeniden Doğuşu

Roma İmparatorluğu gibi Çin İmparatorluğu da içeriden ekonomik çöküntü, kıtlık ve iç savaş, dışarıdan ise 'barbar' saldırıları karşısında dağıldı. 4. yüzyıla kuraklık, çekirge istilası, kıtlık, iç savaş, rakip imparatorluklara bölünme ve siyasal, ekonomik ve yönetimsel kaos damgasını vurdu. Yaklaşık bir milyon insan evlerini ve çiftliklerini terk etti ve kuzey Çin'deki iç bölgeden güneye, Yang-çe ve ötesine göçtü. Onlar pek çok arazinin ekilip biçilmediği ve üretim hayatının ancak kendine yeterli çiftçiliğe dönüştüğü, çok az ticaret yapılan ve para kullanımının azaldığı, harap olmuş ve nüfusu azalmış bir bölgeyi terk ettiler.[4]

Ancak 'Karanlık Çağlar' terimi, olanlar için uygun değildir. Geniş köylü kitleleri için hayat olağanüstü zordu ve sayısız insan açlık ve hastalıktan öldü. Ama uygarlık çökmedi. Kuzeydeki tarımsal yıkım, kısa süre içinde Yang-çe bölgesinde canlı ve destekli pirinç üretiminin yaygınlaşmasıyla telafi edildi. Bu, canlanan şehirler için gerekli artığı ve onunla birlikte okuryazar bir eliti yeniden yarattı. Batı Avrupa kendi içine dönerken, Güney Çin, Güneydoğu Asya, Hindistan altkıtası ve İran'la ticaret yolları açıyordu. Kuzeyde rakip 'barbar' hanedanlar kontrolü ele geçirmek için savaştı. Ancak bunlar, Çin uygarlığının avantajlarının farkında olan ve Çin kültürünü kucaklayan hanedanlardı.

Dahası, 'barbarlar' Çin'den yalnızca öğrenmedi. Onların da eski uygarlığa öğretecek şeyleri vardı. Onların zanaatkârları ve çobanları, özellikle kendi toplumlarının omuzlarına çöken imparatorluk masrafları ve gelenekleri olmadığı için, kimi teknikleri geliştirmeyi başarmışlardı. Bu yeni teknikler artık Çin'e akıyordu; 'atlardan yararlanmak, eyer ve üzengiyi kullanmak, köprüler ve dağ yolları inşa etme yöntemleri, tıbbî bitki ve zehirlere ilişkin bilgiler, denizcilik vs.'[5] Bu tür yenilikler zenginliği ve artık ürünü çoğalttı. Örneğin, at daha önce savaşlarda hızlı iletişim için kullanılıyordu. Ama eski koşum yöntemleri atı neredeyse boğuyordu ve

ağır yükleri ya da sabanı çekmesini olanaksız kılıyordu; bu görevler de çok daha ağır olan öküze kalıyordu. Kuzey steplerinden gelen yeni teknikler bu durumu değiştirmeye başladı.

Merkezî imparatorluğun çöküşü, entelektüel gelişmeler açısından da tümüyle olumsuz değildi. Savaşlar kütüphaneleri ve yerlerine yenisi koyulamayacak elyazmalarını tahrip etmişti. Ama eski entelektüel geleneklerin zayıflaması yenilerine yer açtı. Tibet ve Semerkant üzerinden İran'a uzun ticaret yollarını tepen ya da güney Çin'den güney Hindistan'a yelken açan tacirlerin Çin'e getirdiği Budizm etki kazanmaya başladı. Hint, İran ve Yunan etkileri Çin sanatında görülmeye başladı; o kadar ki Budist heykellerde Eski Yunan tarzının etkileri görülür. Gernet, 'yoğun dinsel coşkunun harekete geçirdiği Orta Asya'nın patikalarında ve Hint Okyanusu rotalarında hareket eden büyük ticari akımların nüfuz ettiği 'bir altın Orta Çağ uygarlığından' söz edecek kadar ileri gider.[6] Hiç kuşku yok, bu Avrupa Karanlık Çağları'ndan çok farklıydı.

6. yüzyılın sonunda imparatorluk, önce Sui ve daha sonra T'ang hanedanları altında yeniden birleşti. Düşmanlarına karşı kazandıkları askeri zaferler, yeni imparatorların, muazzam kamusal eserler yaptırmak için, geniş halk kitlelerinden gerekli artık ürünü elde etmesine olanak verdi. İki yeni başkent, Loyang ve Çang-an kuruldu. Loyang'ın surları doğu-batı yönünde dokuz kilometre, kuzey-güney yönünde sekiz kilometreyi buluyor ve birbiriyle kesişen her biri 70 metre eninde 25 bulvarı çevreliyordu. 40 metre genişliğinde ve birkaç yüz kilometre uzunluğundaki kanallar Sarı Nehir, Wei ve Yang-çe nehirlerini birbirine bağlıyor ve güneydeki pirincin kuzeydeki şehirleri beslemesine olanak sağlıyordu. Çin Seddi'nin kuzeybatı sınırındaki birkaç yüz kilometrelik kısmı yeniden inşa edildi ve askeri seferler imparatorluğun etkisini Kore'ye, batıda Hindistan ve İran'a ve güneyde Çinhindi'ne kadar genişletti.

Bir kısmı sınav sistemiyle göreve alınan tam zamanlı bilgin-memurlardan oluşan bir yönetim yapısı oluştu. Bunlar toprak sahibi aristokrat sınıfa karşı bir denge unsuru olmaya başladı ve artık ürünün rant olarak aristokratlara değil de vergi olarak devlete gitmesini garanti altına almak için araziyi küçük köylü işletmelerine bölmeye çalıştı.[7] Tuz, alkol ve çayda kurulan devlet tekelleri, devletin gelirlerini artırdı.

Devlet güçlüydü, şehirlerde hayatı yakından kontrol ediyor ve Konfüçyüsçülük –uyum ve itaate yaptığı vurguyla– devlet bürokrasisi içinde başat bir konum kazanıyordu. Ancak artan ticaret, Asya'nın her tarafından ideolojik etkiler getirdi. Budizmin önemi muazzam arttı (Roma ve Bizans'ta sapkınlık olarak lanetlenen) 'Nasturi' Hristiyanlığın

belirli bir etkisi oldu; Manicilik ve Zerdüştilik taraftarlar buldu. Güneyin kıyıdaki ticaret kentlerinde yabancılar –Malay, Hintli, İranlı, Vietnamlı, Khmer ve Sumatralı– bulunuyordu. Kanton'da Müslüman tacirler için Şii ve Sünni camiler bile vardı. Çin'in etkileri de her yöne yayıldı: Budizm ve Çin dili ve edebiyatı Kore ve Japonya'ya, kâğıt üretimi bilgisi Semarkand, İran ve Arap ülkeleri üzerinden, pek çok yüzyıl sonra nihayet Avrupa'ya ulaştı.

T'ang hanedanı üç yüzyıl sürdü ama daha sonra krize girdi. Tepede bürokratlar ile saray çevreleri arasında sürekli kavgalar oluyordu. Kimi hükümdarlar Budizmi teşvik ederken kimileri de onu ezmeye çalışıyordu. Yönetici sınıfların lüks yaşam tarzlarını, kamusal eserlerin yapımını ve muazzam bir imparatorluğu devam ettirmenin maliyetleri yükseliyordu. Küçük çiftçi sınıfının durumu, kiracı çiftçiler ve ücretli işçilerin işlettiği büyük malikânelerin artışı karşısında hızlı bir gerileme gösterince, devlet hazinesi bundan zarar gördü.

Bu arada geniş köylü kitlesinin durumu beterin beterine doğru gidiyordu. Bir bölgede, köylülerin yüzde 90'ının 'karınlarını ancak doyurduğu' bildirilmişti.[8] Eşkıyalık artıyor ve 'sık sık köylülerin katıldığı kırsal ayaklanmalar' oluyordu. 870'lerde, bütün imparatorluğu tehdit eden bir isyan dalgası patlak verdi.[9] İsyancı bir ordu, kuzeyden güneye ve sonra tekrar geriye büyük bir yürüyüş gerçekleştirdi ve 880 yılında imparatorluk başkenti Ç'ang-an'ı zaptetti.[10]

Bununla birlikte isyancı ordu zor durumda olan köylülük için bir zafer kazanamadı. Yandaşlarının pek çoğu herhangi bir süre için topraklarını bırakmaya gönülsüz köylüler değil, ama topraklarından koparılmış insanlardı. Önderleri ise 'kısmen yoksul sınıflardan, kısmen de toprak sahibi orta sınıf'tan insanlardı. Hatta liderleri Hung Ç'ao, 'memuriyet sınavı için yerel aday olarak seçilmişti'. Birkaç gün içerisinde bu ordu ve önderleri farklı yollar izlemeye başlamıştı. Sıradan savaşçılar yerel yoksullarla güçlerini birleştirdi ve dünyanın en refah içindeki şehrini yağmaladı: 'Pazarlar ateşe verildi ve çok sayıda insan öldürüldü... En çok nefret edilen görevliler zorla çekip çıkarıldı ve öldürüldü.' Oysa, Hung'un özlemi kendisinin imparator olduğu istikrarlı bir rejim kurmaktı. Devlet yönetiminden yalnızca yüksek rütbeli görevlileri uzaklaştırıp, eski aristokratları kilit mevkilerde bırakarak ve taraftarları arasında şikayet edenlere karşı en haince yöntemleri uygulayarak imparatorluk sistemini canlandırdı. Herhangi birisi bir hizmet binasının kapısında rejimi alaya alan bir şiir yazdığında, Hung'un vekili 'o bölümde görev yapan memurların tümünü, gözlerini oyarak öldürüyor ve cesetlerini asıyor; kapıyı koruyan muha-

fızları da öldürtüyordu; başkentte şiir yazabilen herkesi öldürttü ve öteki okuryazar kişileri hizmetçi olarak kullandı. Toplam olarak 3000'den fazla insan öldürüldü.'

Kendi yandaşlarını karşısına alan Hung tahtını korumayı başaramadı. Bir imparatorluk generali, bir yıl kadar sonra moralleri bozulmuş asi güçlerden şehri geri aldı. Ama bu isyan, rakip generaller imparatorluğun her yerinde birbiriyle savaşırken hiçbir gerçek gücü kalmayan T'ang Hanedanının sonu oldu. İmparatorluk yarım yüzyıl kadar, yeni bir hanedan, Sung hanedanı altında yeniden birleştirilinceye kadar beş rakip devlete ('beş rakip hanedan') bölündü.

Bu isyan pek çok bakımdan, MÖ 206'da Ç'in Hanedanı'nı deviren ve MS 184'te Han İmparatorluğu'nun parçalanmasına yardımcı olan isyanlara benziyordu. Çin tarihi boyunca başka isyanlar da olacak ve bunlar çoğu kez benzer bir yol izleyecekti. Bir hanedan başa geçiyor ve saray yapma, kanal ve yol inşa etme gibi iddialı projelere kalkışıyor; kuzey ve batı sınırlarındaki göçebelerin tehditlerini yok etmek için pahalı istihkâmlar kuruyor, dış savaşlara girişiyor, gücünü yaygınlaştırıyor; ama kırsal nüfusu öyle bir yoksulluk düzeyine itiyordu ki, imparatorluk iktidarını parçalayan isyanlar başgösteriyordu; bundan sonra bir asi önder ya da imparatorluk generali yeni bir hanedan kuruyor ve bütün süreç yeniden başlıyordu.

Kırsaldaki yoksullar hiçbir zaman zaferin sonuçlarından yararlanamadı. Ülkenin her tarafına yayılmış bir şekilde kendi küçük arazilerine bağlı olarak, cahil, dış dünyayı az tanıyarak yaşıyor, mevcut devletin zulüm eylemlerine karşı ayaklanabiliyor ama bir sınıf olarak kendi yönetecekleri yeni bir devleti onun yerine geçiremiyorlardı. Bunun yerine, 'kötü' değil de 'iyi' bir imparatorun yönetiminde mevcut devlete benzer bir devlet yaratmaya çalışıyorlardı. Zafer kazanmaları durumunda bile, kendilerine eski yöneticiler gibi muamele eden yeni yöneticileri başa geçiriyorlardı.

Bu süreç 'yetkisini gökyüzünden alan' ve dönemsel olarak bir hanedandan ötekine devrolan hanedanların meşruiyeti şeklinde, egemen ideolojiye bile girmişti.

Bununla birlikte tekrarlayan bu yapı, pek çok Batılı yazarın iddia ettiği gibi Çin toplumunun 'değişmez' olduğu anlamına gelmiyordu. Hanedanlar gelip gittikçe, üretim faaliyetlerinde yeni tekniklerin uygulandığı ve bunlarla birlikte toplumdaki çeşitli gruplar arasında önemli değişikliklerin gerçekleştiği, birikerek çoğalan değişimler oluyordu.

Dünyaya Önderlik

Çin büyük bir ekonomik dönüşüm geçirmeye devam etti. Ya kiracı çiftçiler ya da ücretliler tarafından işletilen büyük toprakların sahipleri, yeni tarım araçlarına ve değirmen makinelerine yatırım yaparak ve arazilerinden yılda birden fazla ürün almayı sağlayacak yöntemleri kullanarak gelirlerini arttırmayı hedefliyordu.[11] Kuzeyden Yang-çe Vadisi'ne ve güneye sürekli göç oluyordu. Tarımsal verimlilikte ve buna bağlı olarak zenginlerin çeşitli lüks ihtiyaçlarını sağlamada kullanabilecekleri artık üründe büyük artış vardı.

Ticaret ağları çiftçileri yerel pazarlara ve yerel pazarları da büyüklükleri ve önemleri artan eyalet şehirlerine bağlamaya başlamıştı. Dünyanın o zamana kadar görmüş olduğundan daha fazla sayıda tekne, 50.000 millik nehir ve kanal şebekesi içinde, yalnızca zenginler için lüks şeyleri değil temel ürünleri de taşıyarak faaliyet gösteriyordu. Toplumun her kesimindeki işlemlerde para giderek daha büyük bir rol oynamaya ve madeni paralar kadar banknotlar da kullanılmaya başlamıştı. Tacirlerin sayısı arttı ve bunların bazıları çok zengin oldu. Şehirler, Sung Hanedanı'nın başkenti K'ai-feng'in Orta Çağ Paris'inin 12 katı büyüklüğündeki bir alanda muhtemelen bir milyon[12] ve Yang-çe Vadisi'ndeki Hang-Çou şehrinin bir buçuk ila beş milyon arasında bir nüfus barındırana kadar büyümeye devam etti.[13]

Endüstriler de aynı şekilde büyüdü. K'ai-feng'deki silahhaneler, 'askeri teknolojinin hızla geliştiği bir çağda... bütün ülkeye hizmet ediyordu'; 'Szeçwan ve Yang-çe deltasından' gelen işçilerin yeniden istihdam edildiği bir tekstil endüstrisi gelişiyordu ve demir ile çelik endüstrileri, gerek devletin gerekse özel demir patronlarının 'daha ileri tekniklere, araç gereçlere büyük yatırımlar yaptığı ve çok sayıda işçiye dayanan ileri derecede örgütlü endüstriler haline geldi'. Atölyeler imparatorluk ailesi, yüksek yöneticiler ve zengin işadamları için lüks maddeler 'ama aynı zamanda inşaat malzemesi, kimyasallar, kitaplar ve giysi üretiyordu'.[14]

Hatırı sayılır bir teknolojik yenilik söz konusuydu. Metalürjide odun kömürünün yerini maden kömürü almıştı; körüklerde su gücüyle çalışan makineler ve madenlerde patlayıcılar kullanılıyordu. 1078 yılında üretilen demir miktarı 114.000 tonu geçmişti; İngiltere'de 1788 yılında bu miktar ancak 68.000 tonu bulacaktır.[15] Seramik ve porselen yapımında –Avrupa'da ancak 700 yıl sonra keşfedilecek– görülmemiş bir gelişme yaşanmıştı. Barut, Avrupa'da ilk sözü edildiği tarihten 240 yıl önce 1044'te kullanılıyordu. 1132 yılına gelindiğinde barut, bambu borulardan roketler fırlatılması ve 1280'de bronz ve demir havanlarla gülleler atılması için kullanılmıştı.[16] Yeni denizcilik teknolojileri, 'çapa, dümen, bocurgat,

çadır bezinden yelkenler ve sert hasır yelkenler... su geçirmez kompartımanlar, denizci pusulaları', Çin gemilerinin Arap Körfezi'ne ve hatta Afrika'nın doğu kıyısına ulaşmasını olanaklı kılmıştı.[17] Bu gemilerden bazıları 1000 kadar yolcu taşıyabiliyordu ve Çin harita yapımı yalnızca Avrupa'nın değil Arap Ortadoğu'sunun da çok ilerisindeydi.

Son olarak, kitap üretimindeki ilerlemeler, tarihte ilk kez olmak üzere, büyükçe bir orta sınıfa yönelik bir edebiyatın yaratılmasına olanak sağlamıştı. Oyma kalıplarla yapılan baskı daha 9. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştı. Gizemli bilgiler, almanaklar, Budist bilgileri, sözlükler ve tarih kitaplarının yanı sıra tüm Budist metinler, basılı borç senetleri, kimya ve eczacılık üzerine pratik el kitapları ortaya çıkmıştı.[18] 11. yüzyıla gelindiğinde, muhtemelen Çin yazısının karakterlerinin büyük bir kısmı bu tekniği blok baskıdan daha çabuk ya da daha ekonomik kılmadığı için her ne kadar 15. yüzyıla kadar büyük çaplı baskı işlerinde kullanılmamış olsa da, tek tek karakterlerin yan yana getirilmesi sistemine dayalı hareketli harfler vardı. Her halükârda Çin, basılı kitaba Avrupa'dan beş yüzyıl önce sahip olmuştu ve yazılı söz küçük bir okumuş elitin ya da büyük manastırlarda yaşayanların ayrıcalığı olmaktan çıkmıştı. Gerek devlet okulları, gerek özel okullar, özellikle ülkenin yeni ekonomik kalbi olan aşağı Yangçe bölgesinde çok artmıştı. Bu bölgede yaşayan bir Çinli yazarın o sırada yazdığı gibi, 'Her köylü, zanaatkâr ve tacir kendi oğluna kitap okumayı öğretiyor. Tarlalarda çalışan koca ve karılarına yiyecek getiren çobanlar, eski zamanların adamlarının şiirlerini okuyabiliyorlar'dı.[19]

Ticaret ve endüstrinin gelişmesi, tüccar sınıfının zenginleşmesi, sayısının ve etkisinin artışıyla el ele gitmişti; o kadar ki kimi tarihçiler bundan bir 'burjuvazi' olarak söz eder. Twitchett, Sung döneminin sonlarına doğru, 'kendi özel kimliği ve kendi kültürünün farkında olan öz-bilinçli, zengin bir şehirli orta sınıf' bulunduğunu yazar.[20] Dahası devletin tacirlere karşı tutumunda önemli bir değişiklik yaşanmıştı. Daha önceki hanedanlar, tacirleri 'potansiyel olarak yıkıcı bir unsur' gibi görmüş ve onları 'sürekli gözetim altında' tutmuştu.[21] Sokağa çıkma yasakları karanlık bastıktan sonra herkesin sokağa çıkmasını engellemiş, pazarlar sıkı devlet gözetimi altındaki surlarla çevrili şehir alanlarının içiyle sınırlı kalmış ve tacirlerin aileleri devlet bürokrasisindeki görevlerden uzak tutulmuştu. Artık bu sınırlamaların pek çoğu kalkmıştı. 11. yüzyıl başlarında bir yüksek devlet görevlisi, tacirler üzerinde denetim olmamasından şikâyet ediyordu. Bunlar, pirinç ve etten oluşan lezzetli yemekler yiyor, şık evlere, pek çok arabaya sahip oluyor, eşlerini ve çocuklarını inci ve yeşim taşlarıyla süsleyip, kölelerine beyaz ipekli giydiriyorlardı. Sabahları nasıl servet yapacaklarını ve akşamları da yoksulları soymanın yollarını düşünüyorlardı'.[22]

Yeni şehirli zenginler ekonomik güçlerini imparatorluk bürokrasisi üzerinde etki yapmak için kullanıyordu:

> Sınav sistemi büyük aile çevrelerinin dışından gelen insanların imparatorluk yönetiminin yüksek makamlarına girebilmesi için bir yol olmuştu artık... Yeni bürokratlar giderek ticari devrimden en çok yararlanan ailelerden ... zengin tacirlerden ve zengin toprak sahiplerinden seçiliyordu.[23]

Yalnızca birkaç yüz insan ulusal sınavlarda başarılı olabiliyor,[24] ama bunlar muazzam bir sistemin zirvesini oluşturuyordu. 13. yüzyıla gelindiğinde devlet okullarında aşağı yukarı 200.000 ve Budist okullarında da daha binlerce öğrenci vardı ve hepsi en tepeye yükselmeyi hayal ediyordu. Bu öğrencilerin önemlice bir kısmı tüccar ailelerinden geliyordu.

Kaybedilen Yüzyıllar

Tacirler, çok önemli bir baskı grubu oluştursa da devleti yönetmekten hâlâ uzaktı. Devlet mülkiyetindeki gemileri işletmek gibi kârlı işler tacirlere ihale ediliyor olsa da, büyük çaplı üretimin çoğu hâlâ devletin elindeydi. Devlet, bilgin memurlar olarak yetiştirilen, sayfiyede oturan zenginler olma ideali taşıyan bürokratlar tarafından yönetiliyordu.[25] Bu, resmî bir pozisyon elde eden tacirlerin oğullarının da idealiydi. Sung İmparatorluğu zirveye yaklaşırken, bunalımın yeni işaretleri görülmeye başladı.

Tarihçilerin genellikle 'yeni-Konfüçyüsçülük' olarak adlandırdığı durum devlet içindeki başat ideolojiydi. Hükümdarların ve yöneticilerin, hem aristokrat savaşçı sınıfın şiddete dayanan eylemlerini hem de tacirlerin amansız kâr etmesini engellemeye çalışan, karşılıklı saygıya dayanan bir yol izlemesi gerektiği temeline dayanan bir ideolojiydi bu. Devlet bürokrasisinde bir makam elde etmeye çalışan herkesin yapması gereken çalışmaların havasını belirliyor ve hayattaki ideali, amansız rekabetin ve askeri keşmekeşin gürültü patırtısı yerine bilgece bir boş zaman geçirmek olan muhafazakâr toplumsal tabakaya da uygun düşüyordu.

Bu ideoloji ilk Sung imparatorlarının yaklaşımlarıyla da uyum içindeydi. Bir önceki T'ang Hanedanı'nın çöküşünü, izledikleri pahalı askeri yayılmacılık politikalarına bağlıyorlardı ve bu nedenle ordunun mevcudunu azaltmış ve barışı sınır devletlerine rüşvet vererek sağlama yolunu seçmişlerdi. Bu yaklaşım doğa ve toplumun uyumunu ileri süren yarı dinsel düşüncelerle ifade ediliyordu. Ama rasyonel ve pragmatik bir özü de vardı. Daha önce görülen uzun bunalım yıllarından çıkmak için bir yoldu.

Pek çok Batılı yazar yeni-Konfüçyüsçülüğün egemenliğinin Çin'de kapitalist gelişmenin yolunu tıkadığı sonucuna varmıştır. Bunun 'kapitalizmin ruhuna' olan düşmanlığının Çin'i bir binyıl kadar hareketsiz bıraktığını ileri sürmüşlerdir. Başkaları da, Çin'in ekonomik gelişmesini durdurduğu varsayılan şeyin 'totaliterlik' olduğunu vurgulamıştır.[26] Ama, görmüş olduğumuz üzere, Sung döneminde Çin toplumu hareketsiz olmaktan çok uzaktı. Konfüçyüsçü olmayan (Budist, Taocu ve Nasturi) düşünceler yalnızca varlıklarını korumakla kalmamış, basılı kültürde de yerini almıştır. Ve teoride Konfüçyusçü inanışa sahip yöneticiler uygulamada çok farklı davranmıştır. Örneğin Patricia Ebrey, beyefendi sınıfı arasında yaygın olarak elde dolaşan Yüan Ts'ai'nin *Toplumsal Hayat İçin Ahlaki Kurallar* adlı elkitabının pek çok yeni-Konfüçyüsçü ilkeyle çeliştiğini göstermiştir. Yazar, 'kişinin iş hayatındaki hedefinin kâr olduğunu kabul etmiştir' ve 'yeni-Konfüçyüsçülüğe tamamıyla sadık kalan kişilerin, tanımladığı pek çok faaliyetten uzak durması gerektiğini' ifade etmiştir.[27]

Hüküm süren yeni-Konfüçyüsçü ideoloji ile tüccar sınıfının faaliyetleri arasında bir fark vardı. Ancak bu, o sınıfın, ekonomi büyüdüğü ve kendileri daha zengin ve etkili oldukları sürece göz yumabileceği bir farktı. Aynen yüzlerce yıl sonra Avrupalı ilk kapitalistlerin para kazanmalarını engellemediği sürece, monarşik devletlerle çalışmaya ve onların resmî ideolojilerini kabul etmeye hazır olması gibi.

Tüccarın ve zengin esnafın kendilerini tam anlamıyla kapitalist bir sınıfa dönüştürme yeteneklerini zayıflatan şey ideolojik değil, maddi idi. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da olduğundan çok daha ileri bir düzeyde devlet aygıtının yetkililerine bağımlıydılar. Çünkü, belli başlı üretim araçlarını –kanal şebekesini ve sulama işlerini– yürütebilmek için devlet görevlileri kaçınılmazdı.[28] Devlet artık ürünün muazzam bir kısmına el koyuyor ve onu, sarayın ve tepedeki yetkililerin lüks tüketimine ve sınırdaki insanlara verilecek rüşvete harcayarak verimli kullanmıyor olsa da, bu Çinli tüccara devlet mekanizmasıyla birlikte çalışmaktan başka bir şans tanımıyordu.[29]

Bu dönem, zengin tüccarla aydın memurlar için aynı ölçüde büyük bir refah dönemiydi.[30] Aynı zamanda köylülük için tahammül edilmez bir yoksulluk dönemiydi. 11. yüzyılda Su Hsün yazıyor:

> Zengin aileler büyük toprak parçalarına sahipler... Onların tarlaları, kamçıyla hareket ettirilen ve köle gibi görülen kiralık yersiz yurtsuz kişiler tarafından işleniyor. Arazinin ürününün yarısı efendiye, yarısı da çiftçiye gidiyor. Her toprak sahibine karşılık on çiftçi var... Arazinin sahibi kendi payına düşeni biriktirip zengin ve güçlü olabilir ama çiftçi kendi payına düşeni günlük olarak tüketmek zorundadır ve yoksulluk ve açlığa mahkûm olmaktadır.[31]

Aydın memurların 'Konfüçyüsçü' etiği, kuşkusuz onlar için çalışanlara uzanmıyordu. Yüan Ts'ai'nin *Toplumsal Hayat İçin Ahlaki Kurallar*'ı köylüler ve zanaatkârlardan 'ikinci sınıf insanlar' olarak söz eder; 'hizmetçilerin sapıklığından ve intihar etme eğilimlerinden' yakınır ve onların nasıl dövülmesi gerektiğini anlatır ve onlara evcil hayvanlar gibi muamele edilmesini salık verir.[32]

Tarihçi John Haegar, 'Güney Sung döneminin sonlarına gelindiğinde köylerin büyük bir kısmı, başlangıçta tarımsal ve ticari devrimi ateşleyen aynı nedenlerle yoksullaşmıştı' diye yazıyor.[33]

Ancak, içsel bir krizin herhangi bir belirtisinin olgunlaşabilmesinden –ve tüccar ile memurların arasında herhangi bir çıkar çatışmasının öne çıkmasından– önce, dışsal bir kriz devleti parçaladı. 1127'de kuzeyden gelen bir saldırı Çin'i ortadan ikiye böldü ve Sung'un kontrolü yalnızca güneyle sınırlı kaldı. 1271 yılında bütün ülke ikinci bir istilaya maruz kaldı.

İkinci istila çok daha ciddi boyuttaydı. Bu, Orta Asya'daki anavatanlarından bir önceki yüzyıl çıkarak, batıyı orta Avrupa'ya, güneyi Arabistan ve Hindistan'a, doğuyu da Çin ve Kore'ye kadar gazaba uğratan Moğol ordularının istilasıydı. Moğol toplumu, büyük göçebe sürülere sahip askeri aristokratların egemenliği altındaydı. Moğollar mükemmel binicilerdi ve çağın silah ve zırhlarına sahip olabilecek kadar da zenginlerdi. Sonuç, çok az ordunun karşı koyabileceği bir bileşimdi.[34] Ama kendilerine özgü çok yetersiz bir yönetsel yapıları vardı. Bu nedenle fethettikleri insanların hizmetlerine bağımlıydılar.

Moğol hükümdarlar Çin'de kendilerini Yüan Hanedanı olarak adlandırdılar ve imparatorluğu yönetmek için eski memurların bir kısmına dayandılar. Ancak onlara güvenmedikleri için temel mevkileri kendi ellerinde tuttular ve kârlı vergi toplama işini, askeri birliklerin desteğinde Orta Asya'dan Müslüman tüccarlara ihale ettiler. Bu durum, dünyanın daha önce hiç görmediği bir teknolojik ve ekonomik gelişme düzeyinden kaynaklanan ve onu daha da özendiren toplumsal düzenlemeleri parçaladı.

Sung döneminde yavaş yavaş gelişmeye başlayan ekonomik sorunlar, özellikle de kırsal yörelerin yoksullaşması, artık su yüzüne çıktı. 1270'ten itibaren fiyatlar artmaya başladı. Kuzeydeki köylülüğün yoksulluğu, büyük mülklerin yaygınlaşmasıyla daha da arttı.

Çin toplumu yabancıları şaşırtacak kadar ileri olmayı sürdürdü. 1275 yılında İtalyan gezgin Marco Polo'yu Pekin'de son derece etkileyen Moğol sarayıydı. Avrasya'nın bir ucundan öteki ucuna yayılan Moğol varlığı, Çin'deki teknik gelişmelerin, batının daha az gelişmiş toplumlarına yayılmasında önemli bir rol oynadı. Ama Çin, ekonomik dinamizmini yi-

tirmişti ve köylülerin yoksulluğu, çoğu kez dinsel mezhepler ya da gizli derneklerin –'Beyaz Nilüfer', 'Beyaz Bulut' ve 'Kırmızı Sarık'– önderlik ettiği birbirini izleyen ayaklanmalara neden oldu. Sonunda, bir Kırmızı Sarık liderinin oğlu olan gezgin bir tarım işçisi, Çu-Yüan-Çang, Moğol başkenti Pekin'i aldı ve 1368 yılında kendisini imparator ilan etti.

Moğolların son yıllarının getirdiği yıkımdan, Ming olarak bilinen yeni imparatorluk döneminde yavaş yavaş çıkıldı. Ancak, ekonomik dinamizmin yeniden kazanılması söz konusu olmadı. İlk Ming imparatorları, kaynakları tarımda yoğunlaştırmak için bilinçli olarak endüstriyi ve dış ticareti engelledi ve bu nedenle de 16. yüzyılda 12. yüzyılda olduğundan daha az gelişmiş durumdaydılar. Bu arada, Avrasya'nın diğer kesimleri, Çinlilerin öncülük ettiği teknikleri öğrenmiş ve gelişen kentsel uygarlıklarını ve bunların yanı sıra da ordu ve donanmalarını kurmaya başlamışlardı.

3. Bölüm

Bizans: Yaşayan Fosil

Batı Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, aslında imparatorluğun sonu değildi. Kendilerini Romalı olarak tanımlayan imparatorlar, Konstantinopolis (günümüzdeki İstanbul) şehrinde, Gotların Roma'yı yağmalamalarından sonra 1000 yıl hüküm sürdü. Bu imparatorluk bugün genellikle Bizans diye anılır; ama imparatorlar ve onların uyrukları, dilleri Yunanca olsa da, kendilerini Romalı sayıyordu. Bu 1.000 yılın büyük kısmı boyunca –lüks imparatorluk sarayları, kütüphaneleri ve hamamları, Yunan ve Roma antikitesini bilen bilginleri, 300 kilisesi ve muhteşem Aya Sofya katedraliyle– Konstantinopolis'in görkemi, Avrupa'nın geri kalan kısmının Hristiyan ülkelerinde egemen olan yoksulluk, cehalet, hurafeler ve sonu gelmeyen savaşlar karşısında bir kültür tabyası gibi göze batıyordu.

Avrupa'nın yeniden canlanmaya başladığı 12. yüzyılda bile Konstantinopolis'in nüfusu Londra, Paris ve Roma'nın nüfuslarının toplamından daha fazlaydı. 'Bağdat, Kahire ve Kordoba'nın her biri Konstantinopolis'ten daha büyük ve daha kalabalık' olan şehir, komşu Müslüman ülkelerin elitlerini büyülüyordu.[35]

Bununla birlikte Bizans uygarlığı, bu bin yıl boyunca insanlığın yaşamını sürdürme yeteneğine ya da bilgisine çok az şey kattı. Her alanda, eski Roma İmparatorluğu'nun ve Yunanların MÖ 5. yüzyılda zaten bilinen ilerlemelerine dayandı.

6. yüzyılın ortalarında tamamlanan Aya Sofya katedrali[36] döneminde Avrupa'nın en muhteşem yapısıydı. Ama aynı zamanda Bizanslı mimarların atılımlarının sonuna da işaret ediyordu.[37] Yapıda kullanılan ileri teknikler bir daha uygulanmadı ve daha sonraki mimarlar bu yapıyı tam olarak nasıl onaracaklarını bilemedi. Bizans edebiyatı, 'klasik modellerin tarzını taklit etmeye çabalayarak ve birtakım bilgece kurallara titizlikle hizmet edilmesi orijinallik kasten reddedilerek bir kimlik kazanıyordu... İçerik özgünlüğüne, icat etme özgürlüğüne ya da konuların seçilmesinde özgür davranılmasına herhangi bir edebî değer atfedilmiyordu'.[38] Geçmişi

taklit etme konusundaki takıntı, resmî toplumun dilinin, şehrin hayatında geçerli olan Yunancanın çok farklı bir uyarlaması değil de, 1.000 yıl öncesinin 'klasik' Yunancası olduğu anlamına geliyordu: 'Resmî bir konuşma yaparken, hatip günlük hayatta kullanılan herhangi bir nesneye bilinen adıyla değinmekten kaçınıyordu'.[39] Bizans sanatı, gerek imparatorluk iktidarı gerekse kilise için propagandadan öteye geçmeyen 'sürekli bir taklit süreci' niteliği kazanıyordu.[40]

Teknolojide bazı ilerlemeler söz konusuydu. Simyacılar, 'sihirsel uygulamalarıyla maden bilimini tahrip etmekten başka bir şey yapmamalarına rağmen' metallerin ele alınışında yeni yöntemler keşfediyorlardı.[41] Cam yapım ve kullanımında gelişmeler vardı ve çok küçük vidaların kullanılması hassas ölçümlere olanak sağlıyordu. Yazı malzemelerinde, özellikle de kâğıt yapımının Çin'den öğrenilmesiyle gelişmeler yaşanıyordu. 'Bizanslılar, bocurgat, vinç, ağırlık kaldırıcılar ve mancınıkların parçaları olarak kullanılan (manivela, merdane, dişli çark, kama, eğimli yüzeyler, vidalar ve makaralar gibi) bazı basit makineleri biliyordu'.[42] Ancak bu gelişmeler, yönetici sınıf için (matematikçi Leo'nun saray için imal ettiği öten mekanik kuş gibi) lüks üretim ve askeri amaçlar gibi iki sınırlı alanda kullanılmış görünüyor. Bizans askeri alanda bile, bin yıl kadar önce İskenderiye'de bilinenlerin ötesinde çok az ilerleme kaydetmişti.

Bilimde sınırlı bir ilerleme bile yoktu. Geçmişten kalan Yunan İskenderiye'sinin astronomisini ve matematikteki keşifleri ayrıntılandıran birkaç elyazmasını, âlimlerin yalnızca küçük bir bölümü ciddiye aldı. Anaakım düşünürler, fiziki dünyayı algılamalarında İncil'deki Tekvin Kitabı'nın yorumlarına dayandılar ve dünyayı yuvarlak değil de düz kabul ettiler.[43]

Her şeyden önce, toprakla uğraşan geniş kitlelerin yaşamlarını sürdürmek için yararlandığı tekniklerde neredeyse hiçbir ilerleme sağlanmamış görülüyor. Ekip biçme 'yöntemleri ve araçları, eski çağlara kıyasla ya hiç ya da çok az bir ilerleme göstermişti.'[44] Toprağı sürme işi hâlâ öküzlerin çektiği hafif sabanla yapılıyor, tarlalar sistemli bir şekilde gübrelenmiyordu ve 12. yüzyıla kadar kullanılan koşum takımları hayvanların nefesini öylesine kesiyordu ki, iki at yalnızca yarım tonluk, modern koşum takımlarıyla mümkün olandan birkaç kat az bir yükü çekebiliyordu. Sonuç olarak, köylüler ne denli aç kalırlarsa kalsın, devleti sürdürebilmek ve yönetici sınıfın lüks ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli artık ürün fazlalaşmıyordu. Bizans toplumunun geri kalan kısmının büyük bir çoğunluğunda geçerli olan durgunluğun temelinde bu basit olgu yatmaktadır. Bizans, batıda eski Roma İmparatorluğu'nu yıkan krize dayanmıştı. Ama hiçbir yeni üretim yolu bulunmamış ve yeni yöntemler yaratan yeni bir

sınıf ortaya çıkmamıştı. Dolayısıyla, 5. yüzyıldaki büyük krize yol açan baskılardan Bizans da kaçınamayacaktı.

İmparatorluğun doğuda varlığını sürdürmesinin nedeni temelde bu bölgenin tarım açısından bolluk içinde olmasıydı. 330 yılında Konstantinopolis imparatorluk başkenti olduktan sonra, birbirini izleyen imparatorlar Küçük Asya'da, Suriye'de, Balkanlar'da ve eskiden Roma'ya yaptığı gibi şimdi Konstantinopolis'in ihtiyaçlarını karşılayan çok önemli tahıl üreticisi Nil Vadisi'nde denetimi sağlayabiliyordu. İmparatorluğun eyaletlerinin ekonomisi, tamamen kendine yeterli mülkleri yöneten ve Mısır'da 'polisi, mahkemeleri, özel orduları, gelişmiş posta ve ulaştırma sistemleriyle minyatür krallıkları andıran' büyük yerel toprak sahiplerinin elindeydi.[45] Ancak imparatorluk ordusu yeterince güçlüydü ve imparatorluğun ihtiyaç duyduğu kaynakları temin edecek kadar sıkı örgütlenmişti.

Bu yapı aşağı yukarı Justinianus'un batıyı son kez fethetme girişiminden ve Aya Sofya'nın 6. yüzyılda inşaatının tamamlanmasından sonra hemen hemen çöktü. Ordular, devlet binaları yapma taşkınlığı ve saray ile kilisenin lüksü, imparatorluğun tüm zenginliğinin tepede tüketilmesine yol açıyordu. Köylülüğün devam eden yoksulluğu ve eyalet şehirlerinin daha az zengin sakinleri arasındaki hoşnutsuzluk 'imparatorluğun tüm şehirlerinde birbirine rakip hizipler arasında barbarca çatışmalara' yol açıyordu.[46] İmparatorluk ve kilise dinsel itaat sağlama girişimleriyle çok sayıda insanı yabancılaştırıyordu. 'Keşişlerin zulmüyle desteklenen' piskoposlar, tapınaklara saldırarak, 'paganizmin gaddarca yok edilmesini' sağlıyordu.[47] Yahudilere karşı birbirini izleyen saldırılar ve Hristiyanlığın (kendi aralarında çoğunluğa yakın desteğe sahip olan) 'Monofizit (Tek doğacı)', 'Ari' ve Nasturi yorumuna karşı kanlı zulümler uygulanıyordu. 7. yüzyılda Sasani ve Arap-İslam ordularınca Suriye ve Mısır'da, Slav halklarınca Balkanlar'da saldırıya uğradığında, imparatorluğa çok az destek geliyordu. İmparatorluk, Konstantinopolis ve Küçük Asya'nın bir kısmından ibaret birkaç şehirle ve başkentinin çok azalmış nüfusu, okuma-yazma ve bilim alanındaki genel çürümeyle bir fosil haline gelmişti. Güdükleşmiş imparatorluk, yalnızca, imparatorlar ekonomiyi ülkenin savunmasını karşılayabilecek şekilde yeniden örgütledikleri için varlığını sürdürebiliyordu. Büyük malikâneleri dağıtma ve sınır boylarında bütün orduyu küçük toprak sahibi köylüler olarak yerleştirme girişiminde bulundular. Bu sistemin, hem imparatorluğu savunmak için milisler sağlayacağına hem de garantili bir vergi tabanı oluşturacağına inanıyorlardı.

İmparatorluğun nüvesini bu yolla bir arada tutmayı başarıyor ve hatta 10. yüzyıla gelindiğinde Slavların yerleştiği kimi Balkan topraklarını geri

kazanabiliyorlardı. Ancak sistemin temel zayıflığını aşamıyorlardı ve 11. yüzyılın ortalarından itibaren Konstantinopolis yeniden gerilemeye başladı. İmparatorluk, yapısından kaynaklanan bir çelişkinin üzerine oturuyordu. Amaç, vergilendirilebilen bağımsız bir köylülük yaratmaktı. Ama vergilendirme sürekli olarak köylüleri topraklarını daha güçlü ve daha zengin olanlara terk etmeye zorluyordu.

Küçük toprak sahibi köylüler, 'zalim ve açgözlü vergi tahsildarlarının ve onlara eşlik eden asker müfrezelerinin yıllık istilaları' ile karşı karşıyaydı... Vergisini ödeyemeyenler derhal kamçılanıyor ve eşyalarına el konuyordu'.[48] Kimi zaman hapsediliyor ve işkenceden geçiriliyorlardı ve 12. yüzyılda, aç Kıbrıs köpekleri üzerlerine saldırtılıyordu. Bununla birlikte en iyi zamanlarda bile ödeme güçlüğünün sınırında yaşıyorlardı. En çalışkan köylülerin bile arazilerini satıp yerlerini terk etmeleri için kötü bir hasat yeterli oluyordu. Dolayısıyla köylüler bir 'koruma' biçimi olarak güçlü toprak sahiplerine tabi olmayı iyi karşılama durumunda kalıyorlardı. 932'de bir köylü ayaklanması başgösterdiğinde, bu ayaklanmanın, büyük aristokrat bir ailenin oğlu olduğunu iddia eden düzmece birisi tarafından yönetilmiş olması önemlidir.[49]

İmparatorluk bürokrasisi şehirli kitlelerin bağımsız olarak örgütlenmesini engellemekte başarılı oluyordu. Tüccar ve zanaatkârlar, kârlarını ciddi olarak sınırlandıran devlet kontrolündeki loncalar içinde örgütlenmişti. Bu durum, 'güçlü bir yerli burjuvazinin gelişmesini geciktiriyor'[50] ve ticarette yeni olanaklar ortaya çıktığında bu olanaklar yabancı tüccar tarafından ele geçiriliyor ve onların faaliyetleri de imparatorluğun güçsüzlüğünü artırıyordu.

Şehirlerde köleliğin yaygın olması nedeniyle özgür bir ücretli sınıf da gelişmiyordu. 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar 'büyük zaferler... pazarları ucuz gündelik mallarla doldurdu. Askeri yenilgi, kapalı pazarlar ve azalan zenginliğin katı gerçekleri 12. yüzyılda köleliğin kaynağını kurutunca kölelik azalmaya ve özgür işçi ekonomik güç kazanmaya başladı.[51]

Konstantinopolis'in ihtişamının ve yöneticilerinin zenginliğinin öteki yüzü, orada yaşayan insan kitlelerinin yoksulluğuydu. Çok sayıda insan bakımsız barakalarda, kulübelerde ve pek çokları da en soğuk kışlarda bile açıkta yaşıyordu. Ancak, bağımsız bir ekonomik temelden yoksun olan yoksullar, bağımsız bir güç olarak hareket edemiyordu. Ayaklanarak kısa süreli bir gürültü koparıyorlardı. Ama onların ıstırabı bile kendi hesaplarına çok farklı çıkarları olan gruplar tarafından çok kolaylıkla manipüle edilebiliyordu. Jüstinyen'in saltanatının ilk dönemlerinde on beş gün kadar süren ve şehrin yarısının yakılmasına yol açan muazzam 'Nika' ayaklanması, aristokratik güçler tarafından, imparatorun kendilerine uy-

guladığı vergilere karşı çıkmak için kullanılmıştı. O tarihten itibaren imparatorlar şehirli kitleler için ucuz tahıl sağlamaya özen göstermiştir ve ayaklanmalar imparatordan yana ve onun düşmanlarına karşı olmuştur.

Hatta, şehirli kitleleri kendi sınıfsal taleplerini ortaya koymaktan uzaklaştıran kurumsallaşmış bir ayaklanma biçimi bile vardı. Bu, seyirci gruplarının birbirine rakip Yeşiller ve Maviler 'hizipleri' halinde Hipodrom arenasındaki çeşitli oyunlarda örgütlenmesiydi. Her iki taraftan birkaç yüz genç kendi renklerindeki süslü giysileri içinde özel sıralara oturur, kimi durumlarda geniş çaplı kan akmasına ya da ayaklanmaya yol açabilen gerekli tezahüratı ya da yuhalamayı yaparlardı. Kimi zaman düzeni koruyabilmek için askeri birliklerin kullanılması gerekebiliyordu; hiziplerin sponsorluğunu imparator ve imparatoriçe de dahil çeşitli ileri gelenler üstlenirdi. Bu sistem, imparatorluğu tehlikeye atmaktan çok, yalnızca biraz öfke boşalmasına yol açardı.[52]

12. yüzyılda ucuz tahıl temin etme işi bozulunca, şehir sakinlerinin sınıf çıkarlarını yansıtan ayaklanmalar görülmeye başlandı. İlginçtir ki, o zaman, çeşitli 'loncalar' ve esnaf ve zanaatkâr dernekleri bir rol oynamaya başladı.[53]

Bizans, Greko-Romen kültürünün son kalesi olarak varlığını sürdürdü; çünkü imparatorluk bürokrasisi, Yunanca konuşan okumuş bir tabaka tarafından üstlenilmişti. Ama bu tabaka, üretimi örgütleyen ya da ona katkıda bulunan bir grup olmaktan çok başkalarının üretimi sırtından yaşayan bir gruptu. Bu nedenle maddi dünyadan uzak oluşuyla gurur duyar ve üretime yakınlığı artık ürünün kendi ceplerine gitmesini önleyebilecek herhangi bir sınıfın ortaya çıkmasından korkardı. Bizans kültürünün bilgiç, verimsiz kimliğini açıklayan olgu budur. Bu ayrıca, hurafelerin ve büyüye dayalı inançların bütün toplumsal gruplar arasında sahip olduğu gücü de açıklar. Papazlar en azından yarı cahildi ve onların ilettiği mesajlar basitleştirilmiş aziz hikâyeleri, mucize öyküleri ve kutsal emanetlerin sihrine olan inançlarına dayanıyordu. Paganizmin insanlara yerel tanrılar sunduğu yerde, şimdi Hristiyanlık onlara yerel koruyucu azizler sunuyordu. Ana tanrıça kültü, Bakire Meryem kültüne dönüşmüştü. Bereket törenleri, büyük perhizin arife günü karnavalları ve Paskalya seremonileri halini aldı.

Hurafelerin yanı sıra en barbarca uygulamalara da yer verilmişti. 8. yüzyıla gelindiğinde, 'ceza sisteminin bir parçası olarak dil, el ve burun kesilmesini görüyoruz... Kilise bunu onaylıyordu çünkü dili olmayan günahkârın tövbe etmek için hâlâ zamanı vardı'.[54] Şehirlerde kilisenin sıkı ahlakçılığı 'kadının ciddi olarak tecrit edilmesi anlamına geliyordu. Hiçbir saygıdeğer kadın sokaklarda peçesiz dolaşamazdı'.[55] Ama öte yandan fahişelik de oldukça yaygındı.

13. yüzyıl başında Konstantinopolis Avrupa'dan gelen bir grup eşkıya ve maceraperestin eline geçince Bizans uygarlığının temel zayıflığı kendini göstermişti. Dördüncü Haçlı Seferi'ne katılanlar, şehri, ilk niyetleri olan Kudüs'ten daha iyi bir ödül olarak gördüler. Yağmaladılar ve daha sonra da feodal bir krallık olarak yönettiler. 1261 yılında kovuldular, ama yenilenen Bizans devleti eski halinin soluk bir yansımasıydı ve sonunda da 1453 yılında Osmanlı Türklerince ele geçirildi.

Belirli bir tür uygarlık 1000 yıl kadar muhafaza edilmişti. Ama iyi yetişmiş olduğu varsayılan yönetici sınıfın, işleri yapan kitlelerle tek teması, bir yandan vergi tahsildarları, diğer yandan da az çok okuma yazma bilen kırsal papazlar eliyleydi. Böyle bir uygarlık, bir önceki çağın başarısını bir sonrakine aktaran, ama ona hiçbir şey katmayan, yaşayan bir fosilden başka bir şey olamazdı.

Greko-Romen toplumunda, devrim yaratma ve üretim güçlerinin gelişmesine olanak sağlama yeteneği olan hiçbir sınıf ortaya çıkmadı. Bunun Batı Avrupa'daki sonucu Karanlık Çağlar; Balkanlar ve Küçük Asya'daki sonucu ise 1.000 yıl süren bir kısırlık oldu.

4. Bölüm

İslami Devrimler

Jüstinyen'in ölümünden sonra Bizans'ta görülen durgunluk yalnızca güdük Roma İmparatorluğu'nun kısırlığına yol açmadı. Ayrıca, Ortadoğu'nun başka yerlerinde insanlığın bilgi ve teknik birikimine katkıda bulunan ve ayrıca büyük dünya dinlerinden birini yaratan bir dizi sarsıcı yükselişe de yol açtı.

Bu yükselişin başlangıç noktası, umulmayan bir yer, Arabistan Yarımadası'nın genellikle çıplak topraklarında bir ticaret kasabası olan Mekke idi. Yöre, (yaklaşık MÖ 1000 yılında evcilleştirilen) deveyi kullanarak, sürüleriyle bir vahadan diğerine seyahat eden ve belirli bir oranda yağma ve ticaret yapan göçebe hayvancıların egemenliğinde idi. Klanlar halinde örgütlenmiş, aşiret büyüklerinden oluşan meclisler tarafından yönetilen, birbiriyle savaşan, çölün ötesindeki yerleşik insanlara belirli aralıklarla akınlar düzenleyen, gevşek bağlarla bağlı kabileler halinde yaşıyorlardı.

Ama aynı zamanda vahalarda ve kıyı kesimlerinde – en azından 1.000 yıllık bir uygarlığın bulunduğu ve Kızıl Deniz'in hemen karşısındaki eski Etiyopya uygarlığı ile temas halindeki güneyde[56] yerleşik çiftçiler de vardı. Göçebe ailelerin bazıları zenginleştikçe ticaret merkezlerinde yerleşmeye başladılar; deve kervanlarıyla Roma İmparatorluğu ve doğu uygarlıkları arasında lüks eşya taşıdılar. Mekke bu tür yerleşimlerden birisiydi ve 7. yüzyılın başında zenginleşmeye başlıyordu.

Göçebe klanların geleneksel değerleri, kişinin ve onun klanının cesaret ve onuruna dayanıyordu. Devlet yoktu, bireyin yükümlülüğü geniş anlamda topluma karşı değil, akrabalık grubuna karşıydı. Saldırılar, cinayetler ve hırsızlıklar aileye ya da klana karşı yapılmış, kan davasıyla karşılanması gereken tecavüzler olarak değerlendirilirdi. Din, Eski Ahit cevelanlarında çöl boyunca "İsrailoğullarına" eşlik eden Ahit Sandığı gibi, kabile ile birlikte seyahat eden bireysel tanrılarla özdeşleşme meselesiydi.

Bu tür değerler, göçebelerin bir kısmı yerleşik hayata geçerken ortaya çıkan gerilimler ve çatışmalarla başa çıkmanın kolay bir yolunu sağlamı-

yordu. Uzun süredir yerleşik köylüler ve şehir ahalisi çoktan bu değerlerden kopmuşlardı. Hristiyanlık güney Arabistan'da gelişti ve vahalardaki pek çok çiftçi Museviliği ya da Hristiyanlığın türevlerinden birisini kabul etmişti. Mekke gibi bir şehirde göçebelerin, tacirlerin, zanaatkârların ve köylülerin birbirine karışmış olması, farklı dinsel görüşler arasındaki tartışmalara uygun düşüyordu. Bunlar pratik sonuçları olan tartışmalardı; çünkü eski değerler ve tanrılar tek bir davranış kuralının yasa olarak yerleştirilmesine olanak vermiyor ya da herhangi bir davranış yasası klana ve kabileye olan aidiyetin yerine geçmiyordu.

Arabistan'a komşu olan iki imparatorlukta, Bizans ve İran'da olanlar nedeniyle bunalım artmıştı. İran, 6. yüzyılın sonlarında kısa bir süre için Mısır ve Suriye'yi Bizans'tan almış ve 900 yıl süren Greko-Romen hâkimiyetini sona erdirmişti. Ancak İran toplumunun kendisi de, toprak aristokrasisinin şehirlerin gelişmesine olanak veren Mezopotamya sulama sistemlerini ihmal etmesinden kaynaklanan derin bir bunalımdaydı. Savaşın yarattığı yıkım, işleri daha da kötüleştirdi. Her iki imparatorlukta da kitlesel boyutta yoksullaşma ve toplumsal huzursuzluk söz konusuydu.[57] Bütün dünya bir kaos halinde gibi görünüyordu.

Daha küçük tacir ailelerinden birisinden gelen, tacir olarak hayatını kazanmak için yetişen ve bu konuda pek de başarılı olmayan Mekkeli bir yetimin, Muhammed'in içine doğduğu dünya böyleydi. Çevresindeki dünyanın kaosunu, birbiriyle çatışan dünya görüşlerinin ve değerlerin bir anlam ifade etmediği zihinsel bir karmaşa olarak yaşıyordu. Kendi hayatına ve içinde yaşadığı topluma tutarlı bir açıklama getirme ihtiyacını hissetti. Tanrı'nın (Arapça *Allah*) kendisiyle konuştuğuna inandığı bir dizi dinsel imgeler gördü. Bunlar, karşılaşmış olduğu çeşitli dinsel kavramları yeni bir kalıba dökmesini sağladı. Sözcükleri başkalarına aktardı, onlar da bunları Kuran olarak kaydettiler ve yavaş yavaş esas itibariyle Mekkeli tüccar ailelerinin genç üyelerinden oluşan bir mürit (taraftar) grubu oluşturdu.

Muhammed'in vaaz ettiği mesajın, Arap çiftçilerin ve şehir ahalisinin Hristiyanlığı ve Museviliği ile pek çok ortak yanı vardı. Göçebe hayvancıların birbirine rakip çok sayıdaki tanrısına karşı tek bir tanrı koyuyordu. Eski klan ve kabile kurallarının yerine geçmek üzere inananlara 'evrensel' bir inanç getiriyordu. Keyfi zulme karşı koruma getirerek yoksullara cazip geliyor ama, zenginleri de hayır işleri yaptıkları sürece hor görmüyordu. Ayrıca, Hristiyanlık gibi, şehirli kadınlara da çekici gelen bir yanı vardı: Muhammed'in grubunda, kocaları bu dine çok katı bir şekilde karşı çıkan kadınlar bulunuyordu. Her ne kadar, (örneğin kadınların

Bizans İmparatorluğu'nda yaygın olan yüzlerini örtmesini kabul ederek) kadınların erkeklerden daha aşağı olduğunu varsayıyorduysa da, onlardan 'daha üstün' kişiler olarak erkeklerin kadınlara kötü muamele etmek yerine onlara saygı duymaları gerektiğini vazediyor ve onlara belirli mülkiyet hakları tanıyordu.

Salt dinsel açıdan, hem Musevilikten hem de Hristiyanlıktan alınmış, Kutsal Kitap'ta geçen bir dizi mitosun bir araya getirilmesiyle oluşuyordu. Ancak önemli bir açıdan bu mesaj zamanın Hristiyanlığının türevlerinden ayrılıyordu. Bu yalnızca ahlakî davranış için basit bir dizi inançlar ve kurallar bütünü değildi. Aynı zamanda toplumu ıslah etmek için, kabileler ve yönetici aileler arasındaki, çoğu kez silahlı, rekabet 'barbarlığı' yerine, tek bir yasaya bağlı, düzenli bir *ümmet* cemaati getiren, siyasal bir programdı.

Muhammed'in öğretisinin bu siyasal yanı, Mekke'nin yönetici aileleri arasında çatışmalara ve onun, grubuyla birlikte, Medine'ye zorunlu göçüne yol açtı ve MS 630 yılında yeni bir devlet kurmak üzere bir orduyla birlikte Mekke'ye geri döndü. Başarılı oldu çünkü, tek bir dünya görüşüne inanmış gençlerden bir nüve oluşturmayı başardığı gibi, amaçları çok farklı olan gruplarla, yalnızca barış isteyen şehir ahalisi ve çiftçiler, güçlü bir Arap devletinin kendilerine sağlayacağı kârlara heves eden tüccar aileleri ve onun davası uğruna savaşırken elde edecekleri ganimeti düşünen kabile reisleri ile de taktiksel ittifaklar kurmayı başardı.

Yeni devlet, iki büyük imparatorluğun ikiz bunalımından yararlanmak için çok iyi bir konumdaydı. Muhammed 632'de öldü; ama ilk iki halefi ya da 'halife'si –tüccar ailelerinden gelen eski müritleri– Ebubekir ve Ömer de, dinsel ilkelerle siyasal pragmatizmi birleştirmeyi iyi bildiler. Birbiriyle savaşan göçebe kabile ve klanların enerjisini, iki büyük imparatorluğun zengin şehirlerine yönelik saldırılara kanalize ettiler ve bu süreç içinde de o iki imparatorluğun ne kadar zayıf olduğunu keşfettiler. Bunların şehirleri –636'da Şam, 637'de İran'ın başkenti Ktesifon, 639'da (şimdi Kahire'nin bir kısmı olan) Babil (Bağdat'ın 50 mil kadar güneyindeki Babilonya'dır) adlı antik Mısır kenti, ve 642'de İskederiye– bir bir Arap ordularının eline geçti. On yıl içinde Muhammed'in takipçileri, Ortadoğu'nun tarihi uygarlıklarından, muazzam bir imparatorluk yarattılar.

Bu başarılar kısmen, göçebe kabilelerin savaşma potansiyelinin akıllıca kullanılmasının sonucuydu. Müslüman komutanlar, develer üzerindeki süvarilerle, görünürde nüfuz edilemez çöllerde hızla hareket ederek komşu imparatorlukların şehirlerini beklenmedik bir şekilde ve hızla vurmanın mümkün olduğunu gördüler. Geniş çöl alanlarını, eski

Britanya İmparatorluğu'nda savaş gemilerinin okyanuslarda yaptığı gibi kullanabiliyorlar ve kendi hızlarının ancak bir kısmına[58] sahip olan savunma ordularına karşı istedikleri zaman saldırabiliyorlardı.[59]

Ancak bu başarılar ayrıca, eski imparatorlukların yöneticilerinin kendi halkları tarafından ne kadar nefret edildiğinin de bir kanıtıydı. Yahudiler ve şehir nüfusunun çoğu kez çoğunluğunu oluşturan 'ortodoks olmayan' Hristiyanlar, özellikle ilk başlarda, fatihler, yeni devlet yapıları kurma ya da ahaliyi kendi dinlerine döndürme yolunu seçmedikleri için Arap ordularını memnuniyetle karşılıyorlardı. Müslüman fatihler aksine, eski yönetimlerin büyük kısmını yerinde bırakıyorlar ve fark gözetmeksizin Hristiyanların, Yahudilerin ve İranlı Zerdüştilerin inançlarına saygı gösteriyorlardı. Tek istedikleri haraç olarak belirli vergilerin ödenmesi; devlete ve kendilerine direnen aristokratların arazilerine el konulmasıydı. Nüfusun geniş kesimi, durumu eski imparatorluklar altında olduğundan daha az bunaltıcı buluyorlardı.

Yahudi bir yazar, 'yaradanın İsmail'in Krallığı'nı (yani Arapları) sizleri kötülükten korumak için getirdiğini' söylerken bir Süryani Hristiyan tarihçi, 'Tanrı bizi, Romalıların zulmünden ve onların bize olan dayanılmaz nefretinden Araplar aracılığıyla kurtardı' diyordu.[60]

Fetihlerden ilk yararlananlar Arap kabile ordularının liderleri ve Mekke'nin önde gelen aileleriydi. Ganimeti kendi aralarında paylaşıyorlardı; o kadar ki birkaç yıl içinde, çölün kıyısındaki kasabalarda yeni kurulan kışlalarda yaşayan, ahaliden vergi şeklinde haraç toplayan ama mevcut toprak sahiplerini ve görevlileri eski imparatorlukların arazilerini işlemek üzere yerlerinde bırakan bir Arap aristokrasisi, son derece zengin ama çok sınırlı bir yukarı kast oluşturdu.

Bununla birlikte, zaferin meyvelerinin dağıtımında kayba uğradıklarını düşünen bazı Arap kabileleri nedeniyle, muzaffer ordular arasında da sürekli bir sürtüşme vardı. Bu hayal kırıklığı 640'lardan itibaren büyümeye başlayarak tüm İslam tarihinde iz bırakan bir iç savaş şeklinde patlak verdi. İkinci halife Ömer'in bir köle tarafından 644 yılında öldürülmesinden sonra iktidar, Muhammed'in ilk destekçilerinden, fakat aynı zamanda en zengin Mekkeli tüccar ailesinin bir üyesi olan, Osman'ın eline geçmişti. Bu durum husumeti daha da artırdı. Osman 656 yılında katledildi. Halife olarak Muhammed'in yeğeni ve damadı Ali'nin seçilmesi, rakip Müslüman orduları arasında, Ali'nin rakipleriyle barışma girişimlerine karşı çıkan ve Hariciler olarak bilinen kendi taraftarlarınca öldürülmesiyle, açık savaşa dönüştü. İktidar, kendi ailesinden hareketle Emeviler adıyla ırsî bir hanedan kuran Osman'ın bir kuzeninin eline geçti.

Pek çok kişinin gözünde bu muzaffer aile, Muhammed'in karşı çıktığı kötülüklere bulaşmıştı. Ali ve (680 yılında Emevi ordusunca öldürülen) oğlu Hüseyin, Muhammed'in dönemini yadeden ve bu olayı kirletilen bir safiyet modeli olarak gören herkes tarafından şehit addedildi. İslam tarihinin daha sonraki bölümünde tekrar tekrar Ali ya da ilk iki halife dönemine geri dönme çağrısı, bir sosyal grup ya da diğerinin mevcut duruma karşı isyan çağrısı oldu. Bugün bile pek çok 'İslami köktendinci' örgütü hâlâ harekete geçirmektedir.

Bununla birlikte o sırada Emeviler, başkentlerini Suriye'de kurarak imparatorluğun birliğini gerçekleştirdiler. Arap orduları, doğuda Kabil ve Buhara'yı aldı ve batıda Atlantik'e ulaştı. Bu durum, eski kabile önderleri ve eski tacirlerden oluşan Arap aristokrasisine yeni zenginlikler getirdi. Garnizon şehirlerinde, kendilerine saraylar yaptırmak için muazzam miktarlar harcayarak, büyük lüks içinde yaşadılar. Arap ordularının onların emrindeki üyeleri vergiden muaftı ve fethin ganimet ve haracından pay alıyorlardı.

Kentsel Sınıflar ve Dinsel Ayaklanma

Çok geniş bir alanın tek bir imparatorluk altında birleştirilmesi, lüks eşya ticaretinde muazzam bir gelişmeye yol açtı. Tacirler, dükkân sahipleri, kâtipler ve zanaatçılar garnizon şehirlerine akın ettiler ve Arap hükümdarların sarayları, orduları ve yöneticilerinin ihtiyaçlarına hizmet etmek üzere surların çevresinde büyüyen banliyölere yerleştiler. Bunlar çoğunlukla Arap değildi; ama yöneticilerinin eski imparatorluklara hâkim olmuş tek tanrılı dinlerden çok da farklı olmayan dinine bağlanmışlardı. Ancak Müslüman Araplar yeni gelenlere vergiden muaf olma ve haraçtan pay alma gibi dinsel ayrıcalıklarını kaptırmaya hiç de hevesli değildiler. Dolayısıyla Müslümanlığı yeni kabul edenler *mevâli* olarak nitelendi ve tek gerçek Müslüman olarak kendilerini kabul eden Arapların ayrıcalıklarından mahrum bırakıldı.

Arap İmparatorluğu yüz yaşına geldiğinde, Arap olmayan Müslümanlar imparatorluğun şehirlerinde çoğunluğu teşkil ediyor ve Arap tacirlerin yeni bir aristokrasi oluşturmak üzere terk ettikleri sanat ve ticarette de temel bir rol oynuyorlardı. Yönetici olarak da önemleri artıyordu. Ama hâlâ kendilerine karşı ayrımcılık yapılıyordu.

Kendilerini *Şi'atu Ali* (ya da kısaca Şiiler), Ali'nin partisi, olarak adlandıran muhalif Müslüman gruplar, Ali'nin de uzlaşmaya ve bozulmaya boyun eğdiğini düşünen Hariciler gibi, karşılarında hazır bir kitle buldular. Mekke'deki kentsel sınıfların bir kısmının bir zamanlar hoşa gitmeyen

toplumsal düzene karşı savaşmak için Muhammed'in öğretisinde bir şeyler bulmaları gibi, şimdi de yeni kentsel sınıflar Peygamber'in haleflerinin kurdukları devlete karşı savaşmada bu öğretiyi aynı derecede yararlı buldular. Bu, o sınıfların gelişmesini daha da kısıtlayacak olan baskıyı kaldıracak, bir yeni düzen yaratılması yolunda bir birleşme çağrısıydı.

Bazı tarihçiler meydana gelen çatışmaları Acemlerin Araplara karşı kışkırtılması olarak görürler.[61] Ancak aslında İran üst sınıfı Emevileri desteklerken, hoşnutsuzlar arasında pek çok Arap bulunuyordu:

> Varlığını koruyan İran aristokrasisi, devlet onların ayrıcalıklarını tanıdığı sürece Arap devleti ile işbirliği yapıyordu. Müslümanlığa geçtikten sonra Zerdüştiliklerinin yerini bir Müslüman Ortodoksluğu almıştı. İslamlaşmış İran şehir ahalisi ve köylülerin Zerdüştiliğinin yerini ise, hem Arap hem de İranlı aristokrasiye karşı olan İslami itizale aldı.[62]

Sınıf karşıtlıkları arttıkça, çeşitli *mehdîler* (seçilmişler, hidayete ermişler) tarafından yönetilen ve yeni bir dinsel ve toplumsal düzenin doğuşunu vazeden bir dizi ayaklanma başgösterdi. Bunlar bastırıldı. Ancak daha sonra 8. yüzyıl ortalarında Arap ordularının önderleri arasında yeniden kavga başladı.

'Haşimi' soyundan, Muhammed'in ailesinden, Ebü'l-Abbas durumdan kendi adına yararlandı. Kendi ailesinin azat edilmiş kölelerinden birisi olan Ebü Müslim'e güneybatı İran'da dinsel ve sosyal ajitasyon yürütmesi için işaret verdi. Ebü Müslim, koşullar bir halk ayaklanması için uygun desteği sağlayana kadar gizli çalıştı. Batı İran şehirleri, binyılcı grupların rengi olan siyah Abbasi bayrağını dalgalandırarak birbiri ardı sıra desteklerini açıkladılar. Ebü Müslim büyük bir Emevi ordusunu yendiği Fırat üzerine yürüdü. 'Böylesine yaygın ve başarılı bir devrimci propaganda' Ebü'l-Abbas'ın Emevileri yenmesine ve tüm aileyi öldürerek yeni bir hanedan, Abbasiler hanedanını kurmasına olanak sağladı.[63] Kurtarılmayı bekleyen yoksullar kısa sürede hayal kırıklığına uğradılar. Abbasi yöneticileri kısa sürede kendi 'aşırı' destekçilerine dönerek Ebü Müslim ve yoldaşlarından bazılarını öldürdüler. Bununla birlikte, olan yalnızca bir hanedan değişikliğinden daha fazla bir şeydi.

Bernard Lewis bunun, 'İslam tarihinde, Avrupa tarihindeki Fransız ve Rus devrimleri kadar önemli bir devrim' olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir.[64] Bazı tarihçiler bundan bir 'burjuva devrimi' olarak bile söz etmişlerdir.[65] Hiç kuşku yok ki Abbasiler imparatorluk yönetiminin yeniden örgütlenme işinin tamamlanması için toplumsal huzursuzluğu harekete geçirmişlerdir. Daha önceleri imparatorluk, hemen hemen tümüyle, kökenleri savaş ve haraç için fetih olan Arap askerî aristokrasisince yönetiliyordu. Abbasilerin altında İslam, Arap olan ve olmayan inanan-

ların artan oranda eşit muamele gördüğü ve her ne kadar hâlâ zengin ve fakirler olsa da, etnik kökenlerin merkezde olmadığı gerçekten evrensel bir din haline geldi. 'Tacirler, bankerler ve din âlimleri, hocalar, yargıçlar sınıfından oluşan *ulema* ve mevki sahibi kişilerden kozmopolit yönetici sınıf mensuplarıyla, barışçıl tarım ve ticaret ekonomisine dayalı, yeni bir toplumsal düzen' ortaya çıktı.[66] Değişimi sembolize eden şey, sarayın, Mezopotamya'nın sulanan en verimli bölgesinde ve önemli Hindistan ticaret yolu üzerinde, eski Pers başkenti Ktesifon'un harabelerinden yalnızca birkaç mil uzaklıkta yer alan, görkemli yeni başkent Bağdat'a taşınmasıydı.

Abbasi devrimi bir yüzyıl ya da daha fazla sürecek ekonomik gelişme dönemini başlattı. Mezopotamya'nın büyük nehir vadileri ve Nil, buğday, arpa, pirinç, hurma ve zeytin üretimiyle zenginleşti. İmparatorluk yöneticileri Mezopotamya'nın sulama kanallarını onardılar; öyle görünüyor ki, ürün verimi yüksekti.[67] Hindistan'dan getirilen pamuk üretimi, doğu İran'dan İspanya'ya kadar her yerde yaygınlaştı. İmparatorluğun ticareti muazzamdı. Tacirler, Hindistan, Sri Lanka, Doğu Hindistan ve Çin'e gidiyor, güney Çin şehirlerinde Arap tacirlerden oluşan yerleşimlerin kurulmasına yol açıyordu. Ticaret ayrıca Karadeniz ve Volga üzerinden Rusya'ya (İsveç'te bile Arap sikkelerini içeren defineler bulunmuştu), Etiyopya ve Nil üzerinden Afrika'ya ve Yahudi tacirler kanalıyla batı Avrupa'ya yayılıyordu.

Ticaretin yaygınlaşmasının yanı sıra, bankacılık sistemine yaklaşan bir şey ortaya çıkmıştı. Merkezleri Bağdat'ta ve şubeleri imparatorluğun öteki şehirlerinde bulunan bankalar ve tacirlerin, imparatorluğun bir ucundan öteki ucuna büyük miktarlarda altın ve gümüş taşımasına gerek bırakmayan karmaşık bir çek ve kredi mektubu sistemi oluşmuştu.[68] Bağdat'ta bir çek yazıp bunu Fas'ta tahsil etmek mümkündü. Faiz karşılığında para ödünç verme konusunda Kuran yasağı pek çok bankerin Hristiyan ya da Yahudi olduğu anlamına geliyordu, ama Maxime Rodinson'un işaret etmiş olduğu gibi, Müslüman işadamları bu kuralın açığını bulmakta gecikmediler.[69]

Zanaatkâr temelli endüstriler de –en başta dokuma, ama ayrıca çanak-çömlek, metal işleri, sabun ve (Çin'den öğrenilen) kâğıt imalatı– çok gelişti. Ticari hayatın ve şehirlerin canlanması, 'dürüst tüccar'ın 'ahlaklı ideal tip' sayıldığı bir edebiyata ve düşünceye yansıdı.[70] *Binbir Gece Masalları*'nın ünlü öyküleri, 'esnaf, zanaatkâr ve onların üst varlıklı tabakası iş adamları, tahıl tacirleri, mültezimler, ithalatçılar ve mülk sahibi çiftçilerden oluşan bir burjuvazinin hayatını' yansıtır.[71]

İşte bu dönemdedir ki din âlimleri Muhammed'in güvenilir sözlerini ('Hadis') ve İslam yasasının ('Şeriat') resmî kurallarını derlemeye başla-

dılar. Bu kurallar bugün batıda sık sık, 'Yahudi-Hristiyan geleneğinin', sözde 'insancıl' ve 'uygar' geleneğine karşı saf 'barbarlık' olarak sunulmaktadır. Ama 9. ve 10. yüzyıllarda bu kurallar kısmen imparatorluk memurlarının keyfi yönetiminden kendilerini kurtarmak isteyen tacirlerin, zanaatkârların ve toprak sahibi aristokratların değerlerini temsil ediyordu ve batı Avrupa'da gelişmekte olan feodalizm bir yana, 'Hristiyan' Bizans'taki mevcut kurallarla bile bariz bir farklılık gösteriyordu. Bilgili bir İslam tarihçisi, 'Şeriat yasasının, tarımcı imparatorluklara karşı kendi özerkliğini koruyan, görece bir hareketliliğin eşitlikçi beklentileri üzerine kurulduğunu belirtmektedir. Tacirler ve zanaatkârlar, bütün toplumun daha açık, daha eşitlikçi ve meşruiyet için İslamiyete başvuran bir sözleşme temelinde yeniden yapılandırılmasını bekliyorlardı.[72]

Genel olarak bu dönem, tarihteki o hızlı toplumsal değişikliklerin yarattığı değer çatışmalarının, entelektüel irdelemelere yol açtığı bir dönemdi. Henüz İslamiyetin tek bir ortodoks yorumu yoktu ve birbirine rakip okullar insanların bilinci için savaş veriyordu. Şehirlerin alt sınıfları –imparatorluğa karşı birbirini izleyen ayaklanma girişimlerine yol açan görüşler– çeşitli Şii itizallere kendini yakın buluyordu. Bu arada imparatorluğun her tarafından şairler, âlimler ve filozoflar, zengin bir saraylının, toprak sahibinin ya da tacirin himayesini elde etmek umuduyla Bağdat'ta toplanıyordu. Bunlar Yunan, Acem, Süryani (antik Suriye dili) ve Hint felsefesi, tababet ve matematik eserlerini Arapçaya tercüme ediyorlardı. El-Kindî, El-Fârabî ve (batıda genellikle Avicenna olarak bilinen) İbn-i Sina gibi filozoflar, Platon ve Aristoteles'in düşüncelerine dayanarak, dünyanın akılcı bir öyküsünü anlatmaya çalışıyorlardı. El-Harezmi, El-Buzcani ve El-Birunî gibi matematikçiler Yunanistan ve Hindistan'ın mirasını birleştiriyor ve geliştiriyorlardı. Astronomlar usturlap ve sekstantlar yaparak dünyanın çevresini ölçüyorlardı.

Asalaklar ve Kötürümlük

İslam İmparatorluğu, hiç kuşkusuz yalnızca Karanlık Çağlar Avrupa'sına değil fakat ayrıca duraksayan Bizans'a karşı da kesin bir tezat teşkil ediyordu. Bununla birlikte, ciddi eksiklikler nedeniyle, Çin'in dinamizmi, yenilikleri ve teknik ilerlemeleriyle hiçbir zaman boy ölçüşemedi.

Bir kere, gelişen şehir hayatı ve kültür, üretim tekniklerinde benzer bir gelişmeyle el ele gitmiyordu. Abbasi devrimi, ticaretin gelişmesine alan açtı ve şehirli orta sınıfların devletin işleyişinde etkili olmalarını sağladı. Ama gerçek iktidar, esas itibariyle başkalarının üretimi üzerinde hâlâ asalak bir konuma sahip olan grupların elinde kaldı. İmparatorluk sarayı

artan bir şekilde, yöneticilerinin egosunu tatmin etme ve uyruklarını etkilemek için yaptıkları muazzam harcamalarla, doğulu bir monarşinin geleneksel şatafatını benimsiyordu. Devlet görevlileri, rüşvetler ve devlet gelirlerini kendi ceplerine indirmek suretiyle muazzam servetler elde etme peşindeydi. Ticaret yoluyla zenginleşen tacirler bile toprak mülkiyeti üzerinde spekülasyon yapmayı ya da mültezimliği, üretimi arttırmak için yatırım yapmaktan daha semereli görüyorlardı.

Kentsel endüstriler büyük ölçüde zanaatkârların bireysel küçük çaplı üretimine dayanıyordu. Ücretli işgücü istihdam eden daha büyük atölyelerin gelişmesi, özel girişimciler yerine devlet tarafından işletilen az sayıdaki endüstri dışında yetersizdi. Devlet görevlileri çok geçmeden ticaretten kaynaklanan kârları da gasp etmeye başladılar. Temel gıda maddeleri üzerindeki spekülasyon, belirli ürünler üzerindeki ticareti tekellerine alma girişimine dönüştü.

Abbasi döneminin ilk on yıllarında kırsal alanda görülen gelişmeler kısa sürede ortadan kalktı. Bir kez sulama sistemleri eski düzeylerine getirilince, bunları sürdürmek için gerekli devlet fonlarının başka amaçlara ve başka ceplere akmasını sağlama yolunda bir eğilim ortaya çıktı. Toprak artan oranda, yalnızca Bağdat'ta gösterişli bir hayat tarzını sürdürmek için gerekli, kısa dönemli kârların peşinde olan büyük toprak sahiplerinin eline geçti. Bunlar çiftçiler üzerinde her zamankinden fazla baskı kurdular ve büyük mülklere köle emeğini soktular. Eski Roma'da olduğu gibi, köylüler yalnızca topraklarını kaybetmekle kalmadılar; ayrıca ücretli işgücü pazarı sözleşmesiyle karşı karşıya kaldılar. Ve de köleler, köylü mülk sahiplerinin toprağın uzun dönemli verimliliğine gösterdiği ilgiyi göstermediler.

Üretim artışının durduğu kırsal alanlarda daha da karmaşık bir yönetici sınıf 'üstyapısı' artarak ağırlığını hissettirdi. Birbirini izleyen Mezopotamya uygarlıklarındaki tarım hakkında önemli bir incelemenin işaret ettiği gibi, egemen kentsel sınıflar, 'tarımın gelişmesine çok az ilgi gösterdiler. Bunun yerine, saray entrikaları ve rüşvetle meşgul olmaları ve iç savaşlara girişmeleri, köylülüğün kaynaklarını daha da tüketti. Rüşvetçi ve soyguncu mültezimler eliyle vergi gelirlerini korumak ve arttırmak için yapılan basiretsiz girişimler, koşulları daha da kötüleştirdi.'[73]

Doğa koşulları –özellikle tuzlanmanın (tuz çökeltisinin) toprağa vereceği zararlar– özenli bakımla bile toprağın veriminin yüzyıllar önce ulaştığı düzeye yükseltilmesinin çok zor olacağı anlamına geliyordu. Şimdi ilgisizlik, yıkıcı bir çöküşe yol açtı. 'Bir zamanlar halifenin denetimindeki en verimli alanlarda şimdi ekip biçme ve yerleşme' sona ermişti.[74] 13. yüzyıla gelindiğinde bir gözlemci şunu söyleyebiliyordu:

> Şimdi her şey harabe halinde, bütün şehirler ve köyler toprak yığını... Sultanlardan hiçbiri inşaat ve bina ile ilgilenmiyor. Onların tek hedefi vergileri toplamak ve onları harcamak.[75]

Merkezin ekonomik gerileyişi, İslam İmparatorluğu'nun siyasal olarak bölünmesine, bu da ekonomik gerilemenin artmasına yol açtı. Topraktan sağlanan gelirler düşerken, imparatorluk yönetimi gelirlerini giderek tüccar aleyhine arttırmaya çalıştı ve eyaletlerin maliyesinin sorumluluğunu, gelirlerle kendilerini ödüllendiren valilere devretti. Valilerin kendi yörelerinde hemen hemen bağımsız hale gelmeleri çok sürmedi.

Aynı zamanda, halifelerin potansiyel olarak isyankâr Arap askerlerine bağımlılıklarını azaltma girişimleri geri tepti. Orta Asya'dan Türk halklar, paralı asker ya da imparatorluk ailesi için askeri fonksiyonlar yerine getiren ayrıcalıklı köle grupları –*memlükler*– olarak, artan oranda kullanıldılar. Zamanla bu tür birliklerin liderleri, halifeleri atayacak ya da devirecek kadar güçlendiler ve sonunda halifeler başkalarının aldığı kararları resmileştiren, ismi var cismi yok birer varlığa dönüştüler.

11. yüzyıla gelindiğinde imparatorluk parçalanmıştı. İspanya, Fas ve Tunus uzun süredir ayrı hükümdarlıklar haline gelmişti. İran'ın doğusu, Bağdat'taki halifeye sözde saygı göstermekten öte hiçbir yükümlülüğü olmayan hanedanlar tarafından yönetiliyordu. Şiiliğin İsmaili tarikatına mensup asiler Mısır, Suriye, batı Arabistan ve Hindistan'ın Sind bölgesinde rakip bir halifelik kurmuşlardı. Bunların yeni inşa ettikleri başkentleri Kahire, görkemli El-Ezher camisi ile 11. yüzyılda İslamın merkezi olarak Bağdat'la rekabet ediyor ve buralar, her ne kadar zamanla kendi muhalif İsmailîlerinin isyanı ile karşı karşıya kalacak ve bugün Lübnan'da varlığını sürdüren Dürzilerin ortaya çıkmasına yol açacak olsa da, Mısır'dan Semerkand'a kadar muhalif Müslümanların, devrimci özlemleri için bir odak oluyordu.

İslam dünyasının parçalanması, kendi içinde, hızlı ve toptan bir ekonomik ya da kültürel çöküşe yol açmadı. Bağdat geriledi ve sonunda 1258'de bir Moğol ordusu tarafından talan edildi; ama Mısır iki yüz yıl daha gelişmeye devam etti ve batıda Kordoba ve doğuda Semerkand'a kadar tüm rakip hükümdarlıkların arka çıkmakta birbirleriyle yarıştığı âlimler sayesinde İslam kültürü gelişmesini sürdürdü.

İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı sorunların pek çoğu, ondan sonraki devletleri de etkiledi. Bunlar, bir süre için, mevcut üretim mekanizmasını işler hale getirdikleri ve uzun mesafe ticaretine giriştikleri için başarılı oldular. Bu, toplumu bir bütün olarak ileri götürebilecek yeni üretim yöntemlerini uygulamakla aynı şey değildi. Mısır'da zengin yönetim ve ticaret şehirleri İskenderiye ve Kahire, Nil Vadisi ve deltasının

köyleri üzerinde hâlâ asalaktı. Yöneticilere, vergi ve toprak sahiplerine rant akışı gibi, yiyecek maddeleri ve hammaddeler de kırlardan şehirlere akıyordu. Hayatın 1.000 yıl öncesinden pek de farklı olmadığı köylere, daha gelişmiş aletler ya da üretimi iyileştirmeye yarayacak yardım adına çok az şey gidiyordu. Sonunda bu asalaklık şehirlerin kendi ekonomilerini de baltaladı. 12. yüzyıla gelindiğinde Mısır'ın bazı kesimleri, dinsel fanatiklerin yönetimi altında toplanmış, İslam imparatorluklarından çok daha geri bir uygarlıktan, batı Avrupa'dan gelen bir grup soyguncunun, Haçlıların eline geçecek kadar güçsüzleşmişti. Ortadoğu'nun durakladığı bir dönemde, Haçlıların başarısı, batı Avrupa'nın, geriliğinden kurtuluşunun ilk atılımlarına tanıklık eder. Bir sonraki yüzyılda Mısır'ın, İran gibi, Moğolların eline geçmesini yalnızca, iktidarın *memlük* (Türk askeri köleler) liderler tarafından ele geçirilmesi önlemiştir.

Bu zamana gelindiğinde İslam kültür ve biliminin büyük dönemi bitmişti. Yüzyıllar boyu esas itibariyle kentsel bir inanç olan İslamiyet, giderek kırsal alanlara nüfuz ettikçe zahitlerin ve tasavvuf ehlinin Sufi hareketlerinin popülerliğine bağımlı kalmıştı, ki bunlardan bazıları ölümlerinden sonra 'evliya' olarak yüceltilmiştir. Aslında, tek tanrılı olduğu kabul edilen bir dinin içine sihir ve mucize ile ilgili bir dizi ikincil tanrılar hiyerarşisi yeniden yerleştirilmiş oluyordu. Dinsel okul sistemi medreseler –özellikle Şii 'sapkınlıklar'a yönelik olarak– tek bir ortodoksluğu öğretirken ve din kurumu bunu topluma bir bütün olarak empoze etmeye çalışırken, akılcı tartışma geçmişte kalıyordu. Bilim, dünyaya ilişkin bir kavrayış geliştirmek yerine Kuran ve hadisleri bilmek anlamına gelmişti. Bu durum giderek artan bir şekilde bağımsız düşünceyi ve bilimsel gelişmeyi boğdu. 12. yüzyılın başlarına gelindiğinde, şair ve matematikçi Ömer Hayyam, her ne kadar İspanya'nın Arap şehirlerinde 13. yüzyıl Avrupa'sına yol gösteren âlimler kalmış ve 14. yüzyılda İbn-i Haldun, 18. yüzyıl Aydınlanması'nın Fransız ve İskoç düşünürlerinin buluşlarını önceden sezen düşüncelerini burada geliştirmiş olsa da, 'bilim adamlarının ortadan kayboluşundan, bunların sayıları az ama meşakkatleri çok bir avuç insan olduğundan'[76] şikâyet etmişti.[77]

7. ve 8. yüzyıllarda İslam uygarlığının doğuşu, Arap ordularının ve daha sonra da Abbasi devriminin Atlantik'ten İndus nehrine kadar olan bir alanı, tüccara ve zanaatkâra, bir toprak sahibi ve bir general kadar önem veren bir doktrinin arkasında birleştirmesinin sonucuydu. Ürünlerin, teknik yeniliklerin, sanatsal ve bilimsel tekniklerin Avrasya'nın bir ucundan öteki ucuna ulaşmasını ve antik Mezopotamya imparatorluklarının, Mısır'ın, Yunanistan'ın, Roma'nın, klasik Hindistan'ın ve çağdaş Çin'in mirasına gerçek katkılar yapılabilmesini sağlayan işte buydu. Ama aynı

nedenlerle 10. yüzyıldan itibaren İslam uygarlığının gerileyişi, Abbasi devriminin sınırlarının bir sonucuydu. Aslında bu, yalnızca yarım bir devrimdi. Tüccarın ve zanaatkârların devleti etkilemesine olanak verdi, ama devlet üzerinde bunların kontrolüne olanak vermedi.

Şehirli sınıflarla büyük toprak sahibi sınıflar arasında denge kurarak, devlet aygıtı çok güçlendi. Bütün sınıflardan vergi aldı, generallerini ve bürokratlarını muazzam mülklerle ödüllendirdi, aksi halde toplumun üretim temelini geliştirebilecek olan artık ürünü yuttu ve sonunda çok sayıda köylü üreticiyi, onları çalışır halde tutabilmek için gerekli geçim düzeyinin altına itti ve dolayısıyla toplam üretim düştü. Öte yandan bu, zanaatkâr üretimine bağlı kalmak yerine bir tür ilkel fabrika sistemine geçmek için, onları çok az özendirerek, tüccarın ve imalatçıların pazarını da sınırlandırdı. Daha ileri bir teknolojik gelişme engellenmiş oldu –Çin'e gitmiş olan tacirler bunu bildikleri halde, matbaa bile İslam dünyasına sokulmadı– ve geniş halk kitleleri yoksulluk ve hurafeler içine gömülmüş olarak kaldı. Uygarlık oldukça ince bir nüfus kesimiyle sınırlıydı ve onları destekleyen ekonomik koşullar kötüleştikçe uygarlık da sallanmaya başladı.

İslam imparatorlukları, –öldürülen devrimci lider Ebü Müslim'le kendisini özdeşleştirenlerin, Ali'nin neslinden gelenleri, halifelerin bozduğu saf İslamın temsilcisi olarak görenlerin, şehirli ahalinin, köylülüğün ayaklanmalarıyla, 9. yüzyılda Mezopotamya'nın güneyindeki tuz bataklıklarında siyah kölelerin 16 yıllık Zanj ayaklanması[78] ve Mısır'da rakip bir halifeyi iktidara getiren İsmaili ayaklanmasıyla sürekli olarak sarsıldı.

Bununla birlikte bu ayaklanmaların hiçbirisi, eski Roma'daki isyanlar ya da Çin'deki köylü ayaklanmalarında olduğu gibi bu açmazdan kurtuluşun bir yolunu ortaya koymayı başaramadı. Bunlar, genellikle dinsel bir biçimde muazzam bir hoşnutsuzluğu dile getirdiler. Ancak, toplumu yeni bir temel üzerinde yeniden örgütleme projesi sunmayı başaramadılar ve başaramazlardı. Geniş halk kitlelerinin yaşamlarını kazanmaları için kullandıkları araçlar, bunu olanaklı kılacak kadar gelişmemişti.

İslam uygarlığı, T'ang ve Sung döneminde Çin'de de olduğu gibi, daha sonraki gelişmelerin tohumlarını ekmek açısından önemliydi. Ama eski üstyapının ezici ağırlığı, bu tür bir üstyapının hemen hemen mevcut olmadığı Avrasya'nın ilkel bir köşesine taşınıp aşılanana kadar, o tohumların kök salmasını önledi.

5. Bölüm

Afrika Uygarlıkları

19 ve 20. yüzyılın Avrupalı sömürgecileri Afrika'yı 'Kara Kıta' olarak tanımladılar. Onlara göre bu kıta uygarlıktan ve tarihten yoksundu; Oxford Üniversitesi'nden Profesör Egerton adlı birine göre bu kıtanın hayatı, 'boş, can sıkıcı ve vahşi bir barbarlık'tan ibaretti.[79] Bu önyargılar o denli güçlüydü ki, 12. yüzyıl Büyük Zimbabwe şehrini ziyaret eden ilk Avrupalılardan biri olan jeolog Carl Mauch, buranın yerel bir kökene sahip olamayacağına, kuzeyden gelen siyah olmayan insanlar tarafından Kudüs'teki Süleyman tapınağının bir kopyası olarak inşa edilmiş olması gerektiğine inanmıştı.[80] Muhafazakâr İngiliz tarihçi Hugh Trevor-Roper 1965'te, 'Afrika'da yalnızca Avrupalı'nın tarihi vardır. Gerisi büyük ölçüde karanlıktır' diye yazıyordu.[81]

Ne ki, Avrasya ve Amerika'da uygarlığın doğuşuna yol açan süreçlerin tümü Afrika'da da, ve bir kez değil, birkaç kez yer almıştı. Bunun en bariz örneği Mısır'dı. Her ne kadar Mısır'ın uygarlığı muhtemelen Mezopotamya ile temasından etkilenmiş olsa da, onun kökenleri batıdan ve güneyden gelerek Nil Vadisi'ne yerleşen güney Mısır'daki insanların arasındaki bağımsız gelişmelerde yatıyordu.[82] Yunanlı tarihçi Herodotos, MÖ 1. binyılda kısa bir süre Mısır'ı zapt eden ve kendi fonetik yazısını geliştiren Nübye'deki (Asvan'ın yukarısındaki Nil yöresi) Kuş uygarlığından söz ediyordu. Romalılar erken dönemde Hristiyanlığı kabul eden, Arabistan'la temas halinde olan (Muhammed'in ilk müritlerinden kimisi Mekke'de zulümden kurtulmak için buraya kaçmışlardı) ve ayrıca kendi alfabesini geliştiren Etiyopya'daki Aksum uygarlığını biliyorlardı. Hindistan'dan, İslam imparatorluklarından ve hatta Çin'den gelen tacirler, Mozambik'in güneyindeki doğu Afrika kıyısının tüm şehirleriyle temas halindeydiler. Bunlardan biri, İbn-i Batuta, günümüz Tanzanya'sındaki Kilva'yı 1331'de, 'dünyadaki en güzel ve en iyi inşa edilmiş şehirlerden birisi' olarak tanımlamaktadır.[83] Granada'dan sürgün edilmiş bir Mağribî (Faslı) olan Hasan el-Vazzan (daha çok, İtalyanca takma adı Leo Africanus'la tanınır), 15. yüzyılın başlarında,

Fas'tan Sahra'yı geçerek Nijer Nehri boyunca iki düzine krallığı ziyaret edişini anlatmıştır. Tambo'nun (Timbuktu), 'pek çok yargıç, bilgili doktor ve din adamıyla binlerce insan barındıran, Berberi (Kuzey Afrika) ülkelerinden gelen pek çok elyazması kitap için büyük bir pazara sahip, kitaplardan diğer mallara göre daha büyük kârlar sağlandığı' bir şehir olduğunu yazmıştı.[84] Bugünkü Uganda'daki Buganda'dan kuzeydeki Angola'ya kadar Kongo Krallığı'nda, orta Afrika'nın genişçe bir kuşağı boyunca ve Batı Afrika kıyılarının ormanlık yörelerinde başka uygarlıklar da ortaya çıktı; Benin şehrini ziyaret eden ilk Portekizliler buradan muazzam ölçüde etkilendiler.

Bu uygarlıkların her birinin ortaya çıkışının ardışıklığı, esas itibariyle Avrasya ve Amerika'dakilerle aynıdır. Belirli yörelerde insanlar, eski komünal yapılarda belli başlı soylarla ötekiler arasında kutuplaşmanın başlamasına olanak verecek olan, yeterli artık ürünü yaratacak toprağı işleme biçimleri geliştirdiler. Daha sonra bu belli başlı soylardan bazıları, toplumun geri kalan kısmını sömüren yönetici sınıflar halinde kristalleşti ve bu arada da köylülerin ve çobanların yanı sıra uzmanlaşmış zanaatkâr ve tacir grupları ortaya çıktı.

Kimi zaman bu gelişmeler öteki uygarlıkların etkisiyle bir ivme kazandı. Mısır açıkça Nübye'yi etkiledi; (MÖ 1000 yılında şehirlerin çoktan var olduğu) güney Arabistan, hemen Kızıl Deniz'in karşısındaki Etiyopya'yı etkiledi; Hint ve Arap tacirlerin doğu Afrika kıyılarında etkileri oldu. Ama bu yalnızca, bu tür etkilerden yararlanabilecek eğilimlerin bağımsız olarak ortaya çıkmış olmasıyla mümkündü. Tacirler yalnızca güney kıyısı gibi alıp satacak bir şeyleri olan, karmaşık birer toplum haline gelmiş yerleri ziyaret diyorlardı.

Afrika'nın değişik halklarının hayatlarını idame ettirme yollarındaki önemli değişiklikler tamamen dış etkilerden bağımsız bir şekilde oluştu. Bu durum bitkilerin ehlileştirilmesini düşünürsek, başka hiçbir nedenle değilse bile, Avrasya ve Nil Vadisi'ndeki eski bitkiler Afrika'nın Sahra-altı tropik ve tropik-altı pek çok ikliminde yetişemeyeceği için de doğruydu. Afrika halkları kendilerine özgü tarım biçimleri geliştirdiler. Aynı şey, çok daha sonraları, demir üretimi için de geçerlidir. Batı Afrika'daki demirciler, MÖ yaklaşık 1000'de Avrasya'da demir madenlerini işlemenin öğrenildiği sırada demiri ergitmeyi öğrendiler. Ancak onların kullandıkları teknikler biraz farklıydı, ki bu da bağımsız gelişmeye işaret etmektedir.[85]

Tarım ve demir birlikte Sahra-altı Afrika'nın çehresini değiştirdi. Bu yöntemleri ilk uygulamaya başlayan batı Afrikalı, Bantuca konuşan halkların sayısı yüzyıllar boyunca arttı ve MÖ 2000 ile MS 500 arasında,

orta ve güney Afrika'da önceleri çoğunlukta olan avcı-toplayıcıların pek çoğunu yerlerinden edecek duruma geldi. Hatırı sayılır bir tarımsal artığa sahip olan ya da ticaret için iyi bir konumda olan insanlar, genellikle MS 500'den sonraki bir noktadan itibaren, sınıf farklılıklarına ve şehir yaşamına geçmeye başladılar. Ticaret, doğu kıyısındaki kasabaları Hint Okyanusu'nun diğer uygarlıklarıyla temasa geçirdi. Batı Afrika kasabaları, bir yandan Nil'e ve Mısır'a, öte yandan Sahra üzerinden Mağrip'e uzanan ticaret ağının bir parçası oldular. Bu tür temaslar, onları kendi yazılarını geliştirmek yerine kısa yoldan Arap yazısını ve onunla birlikte, şehir hayatının atmosferine eski 'pagan' inançlardan daha uygun düşen İslam dinini benimsemeye yönlendirdi.

Buralara özgü gelişmeler, sırasıyla Mısır, Nübye ve Etiyopya uygarlıklarını yaratmıştı. 15. yüzyıla gelindiğinde hemen sınırın ötesinde, ve hatta kimi zaman sınıf öncesi toplumlarda yaşayan 'ilkel' toplumlarla karışmışlarsa bile, bir kıyıdan diğerine başka uygarlıklar mevcuttu. Avrupalılar onların topraklarına ayak basmadan çok önce, İslamiyet kanalıyla dünya ticaret sistemine bağlanmışlardı. (Gerçekten de eski Zimbabwe'nin gerileyişinin bir açıklaması, 15. yüzyılda buranın ihraç ettiği altının uluslararası fiyatındaki düşüşte yatmaktadır.)[86]

Afrika halkları sonunda, ortaya çıkmakta olan dünya sisteminin kurbanı oldular. O kadar ki, uygarlıkları, onlara 'insan-altı' muamelesi yapan ırkçı ideoloji tarafından tarihsel kayıtlardan hemen hemen silindi. Ama bunun nedenleri coğrafyanın azizliğinden kaynaklanır.

Avrasya batıdan doğuya doğru uzanır. Esas itibariyle aynı iklimi paylaşan çok geniş arazi kuşakları vardır ve dolayısıyla aynı türden ürünlerin –buğday, arpa, çavdar–, İrlanda'dan Pekin'e kadar her yerde yetiştirilmesine müsaittir ve pirinç de Kore ve Japonya'dan Hint Okyanusu'na kadar olan alanlarda yetişir. Ayrıca, evcilleştirilmiş hayvan türlerinin her tarafa dağılmasını engelleyen çok az doğal engel vardır. Atlar, inekler, koyun ve keçiler, istisnai çöl bölgeleri dışında hemen hemen her yerde hızla gelişir. Dolayısıyla tarımdaki ilerlemeler görece hızlı bir şekilde yaygınlaşabiliyordu çünkü bu iş, benzer koşullar altında tarım yapan insanların komşularından öğrenmesiye gerçekleşiyordu. Ayrıca büyük insan kalabalıkları birbiri ardı sıra kıtanın bir ucundan öteki ucuna hızla hareket edebiliyor, Hunlar ve Moğollar'da olduğu gibi kimi zaman yıkım getirseler de, ayrıca bilgi ve yeni teknikleri de getirebiliyorlardı.

Buna karşılık Afrika kuzeyden güneye uzanır ve farklı iklim kuşaklarına sahiptir. Mağrip ya da Mısır'da yetişen ürünler savana bölgesinde kolaylıkla yetişemez. Buna karşılık oralarda yetişen ürünler ekvatora doğru olan tropik bölgelerde bir işe yaramaz.[87] Dolayısıyla, tarım tek-

niklerindeki yerel iyileşmeler, devrimci yeni ulaşım yöntemleri bunların iklim engellerini aşmasına olanak verinceye kadar, nadiren yerel önem taşımaktan öteye geçebiliyordu. Ayrıca sığır yetiştirmenin doğuya doğru yayılmasını önleyen büyük bir doğal engel de vardı: orta Afrika bölgesindeki çeçe sineği. Ehlileştirilmiş inekleri olan tarımcı ahali, sığır için çok ideal olan güney Afrika'daki arazilere ulaşmakta büyük güçlük çekiyorlardı. Derin denizlerde ulaşım batı kıyılarında 15. yüzyıla kadar olanaksızdı; çünkü mevcut rüzgârlarla başa çıkacak gemi teknolojisi dünyada hiçbir yerde yoktu. Doğu kıyısına ulaşabilmek kolaydı; ama burada da yüksek iç araziye seyahat etmek insanlar için kolay değildi. Ve de Sahra, kıtayı Atlantik'ten Nil'e ikiye bölüyordu ve MS 500 yılında ehlileştirilmiş develerin kullanılmasından sonra bile, en kararlı gezginler dışında herkes için bir engeldi.

Avrupa'daki –Britanyalılar, Almanlar ve İskandinavyalılar gibi– geri kalmış halklar, 'Karanlık Çağlar'da bile Çin'de, Hindistan'da ve de Ortadoğu'daki teknolojik yenilikleri ve tarımsal gelişmeleri öğrenebiliyorlardı. Bunlar, dünyanın en büyük kara kütlesinde gerçekleşen ilerlemelerden beslenebiliyorlardı. Sahra-altı Afrika'nın uygarlıkları yalnızca kendi kaynaklarına dayanmak zorundaydı. Avrasya'nın yarısı büyüklüğünde ve onun nüfusunun ancak altıda birine sahip bir kıtada görece tecrit edilmişlerdi. Bu, birbirini izleyen uygarlıkların göstermiş olduğu gibi, toplumun gelişmesi için aşılamaz bir engel değildi. Ama batı Avrupa'nın eskiden geri kalmış bölgelerinden gelen, Asya'nın öteki ucundaki teknolojileri daha büyük bir kolaylıkla ödünç almış ve geliştirmiş gözü doymaz konuklarla sonunda karşı karşıya geldiklerinde, bu engel onları ölümcül bir dezavantajla yüz yüze bırakmıştı.

6. Bölüm

Avrupa Feodalizmi

Kahire ve Kordoba gibi büyük İslam şehirlerinden tacirler, 1.000 yıl önce çok seyahat ediyorlardı.[88] Kuzey Avrupa'nın kraliyet saraylarına yolu düşmüş olan kişiler buldukları koşullardan hayrete düşmüş olmalıdırlar.

Arazi, çoğu kez birbirinden ormanlar ya da bataklıklarla ayrılmış, birbiriyle savaşan baronluklar arasında bölüşülmüştü. Her birinin gerçekte kendiyle sınırlı bir ekonomisi vardı ve halkları da tümüyle kendi topraklarında üretilen şeylere bağımlıydı. Köylüler için bu, besin olarak ekmek ve sulu yulaf lapası, giysi olarak kaba yün ya da ketenden kendi evlerindeki tezgâhlarda eğirilmiş ve dokunmuş giysiler anlamına geliyordu. Bu ayrıca enerjilerinin en az beşte ikisini ister ayni olarak isterse işgücü şeklinde lord için harcadıkları ücretsiz emek anlamına geliyordu. Serf olarak köylüler arazilerini ve lordlarını terk etmek özgürlüğüne sahip değillerdi.

Lord ailesinin hayat standardı çok daha ileriydi; ne ki bu da köylülerin üretebildikleriyle sınırlıydı. Lordların şatoları, ağaçlıklar, çamur ve sağlam kazıklarla yapılmış çitlerle çevrili, ağaçtan, kaba, düşman unsurlara karşı iyi korunmayan yerlerdi. Onların giysileri köylülerinkinden çok daha fazlaydı ama insan vücudu için çok daha uygun değildi ve de lordlar çok nadiren daha kültürlüydüler. Arazilerini öteki lordlara karşı koruyabilmek için binicilikte ve silah kullanmada uzmanlığa ihtiyaçları vardı; okuma ve yazmayı bilmeleri gerekmiyordu. Daha büyük arazilere sahip lordlar yazılı kayıtlar tutmak istedikleri zaman, okuma yazma bilgisini koruyabilmiş olan küçük bir sosyal gruba –az sayıdaki okuryazar keşiş ve din adamlarına– başvuruyorlardı.

Tacirlerden gelen birkaç ürün –tuz, saban uçları için demir, bıçaklar ve lordun silahları– vardı. Ancak bu tacirler, doğu uygarlıklarının zengin tüccar sınıfından çok farklıydı; orman patikalarında, zor fark edilebilen kurumuş çamur yollarda taban tepen, çerçi ve seyyar satıcılara benziyorlardı.

Az sayıda şehir vardı ve 'İngiltere ve Alman memleketlerinin hemen hemen tümü bütünüyle şehirlerden yoksundu'.[89] Var olan şehirler de,

daha büyük olan baronlar ve din kurumlarının yönetim merkezlerinden farklı yerler değildi ve bir şato, manastır ya da büyük bir kilise etrafında kümelenmiş az sayıdaki evden ibaretti.

Ne ki sonunda, büyük Avrasya kıtasının bu en geri ucu, bütün öteki uygarlıkları aşacak yeni bir uygarlığın doğum yeri olacaktı. Bu dönüşüm için, kimileri saçma, kimileri yakışıksız ve kimileri de fevkalâde isabetli, her türlü açıklama yapılmıştır. Kimileri bunu, her ne kadar işin Hristiyan tarafı Roma İmparatorluğu'nun son yıllarında, Avrupa'nın Karanlık Çağları'nda ve Bizans'ın duraksamasında herhangi bir marifet göstermemiş olsa da, 'Yahudi-Hristiyan' geleneğine bağlarlar. Başkaları, 'çalışmayı' ve 'girişimi'[90] teşvik ettiği iddia edilen iklime bağlarlar ki, bu, insanın ilk büyük uygarlıkların nasıl geliştiğine şaşmasına yol açar. Bunu, Avrupalıların sözde 'ırksal' üstünlükleriyle açıklamaya yönelik yakışıksız girişim, o kadar uzun süre geri kalmışlığı bile açıklayamaz ve daha bu ilk soruda tepetaklak olur. Bir diğer düşünce çizgisi, Avrupa'nın yükselişini, 'rastlantısal' etkenlere bağlar; bir başka deyişle bunun bir kaza olduğunu ileri sürer. Geleneksel anaakım tarihe göre bir dizi büyük adamın beklenmedik ortaya çıkışı önemlidir; Alman sosyolog Max Weber'in izleyicilerine göre, Kalvenciliğin ve 'Protestan Ahlakı'nın elverişli yükselişi; kimi Kuzey Amerikalı akademisyenlere göre ise, 15. yüzyıl İngiltere'sinde köylülerle lordlar arasındaki çatışmaların rastlantısal sonuçları söz konusudur.[91]

Geriden Gelen İleri Atılıyor

Bütün bu öyküler bariz bir noktayı kaçırıyor. Avrupa'nın geriliği, insanları, hayatlarını başka yerlerde sürdürmeye teşvik etmiştir. Yavaş yavaş, pek çok yüzyıl içinde, Çin'de, Hindistan'da, Mısır'da, Mozopotamya'da ve güney İspanya'da çoktan bilinen teknikleri uygulamaya başlamışlardır. Aynen Sung Çin'inde ya da Abbasi halifeliğinde olduğu gibi uygun ama yavaş, birikerek çoğalan değişimler söz konusudur. Ancak bu kez bunlar, devam eden ilerlemeyi boğacak eski bir imparatorluk üstyapısının üzerlerinde muazzam ağırlığı olmaksızın gerçekleşmiştir. Avrupa'nın o çok geri kalmışlığı, onun, büyük imparatorlukların üzerinden birdirbir oynar gibi atlamasına olanak sağlamıştır.

Ekonomik ve teknik ilerleme otomatik ya da engelsiz değildi. Eski yapılar, tekrar tekrar yeni yolları geciktirmiş, engellemiş ve kimi zaman hurdahaş etmiştir. Başka yerlerde olduğu gibi, yeni toplum vadeden büyük ayaklanmalar ezilmiş ve eskisi yeniden üretilmiştir. Verimli alanlar, verimsiz viranelere ve refah içindeki şehirler, terk edilmiş harabelere dö-

nüştürülmüştür. Korkunç ve anlamsız savaşlar, barbarca işkenceler ve kitlesel köleleştirmeler olmuştur. Bununla birlikte sonunda, tarihte daha önce görülenden çok farklı yeni bir üretim örgütlenmesi ve toplum ortaya çıkmıştır.

İlk değişiklikler tarımda oldu. Karanlık Çağlar'da hayatlarını topraktan kazananlar cahil, boş inançlı ve kendileri dışındaki dünya hakkında bilgisiz olabilirlerdi. Ama hayatlarının neye bağlı olduğunu biliyorlardı ve karınlarını doyurmak için, eğer fırsatını bulurlarsa, yeni tarım yöntemlerini yavaş yavaş kucaklamaya hazırdılar. 6. yüzyılda yeni bir saban tasarımı, ağır ama verimli toprakla başa çıkabilecek 'ağır tekerlekli saban', doğu Avrupa'nın Slav halkları arasında ortaya çıktı ve izleyen 300 yılda batıya doğru yayıldı.[92] Onunla birlikte hayvan gübresini toprağın verimini arttırmak için kullanan yeni otlatma biçimleri geldi. İkisi birlikte, 'daha çok et, mandıra ürünü, deri ve yünü her zamankinden daha fazla üretme olanağı veren, ama aynı zamanda buğday hasadını da geliştiren tarım yapısı' bir köylü ailesine, ürününü yüzde 50 arttırma olanağı verdi.[93] Bir iktisat tarihçisi, 'Bunun, insan gücüne bağlı olan, dünyanın o zamana kadar gördüğü en verimli tarım yöntemi' olduğunu iddia eder.[94]

İzleyen yüzyıllarda, tarlayı sürmede çok daha ağır olan öküzün yerine atı koymayı mümkün kılan, at koşumunda orta Asya yöntemini ve toprağı yenilemek için fasulye ve öteki baklagilleri kullanma gibi daha başka yeni teknikleri benimsediler. Orta Çağ köylülüğünün tanınmış tarihçisi George Duby'e göre, bu yeniliklerin birikerek çoğalan etkisi, 12. yüzyıla gelindiğinde tarım veriminin bir kat artışı oldu.[95]

Bu tür değişiklikler yavaş yavaş gerçekleşti. Sylvia Thrupp, 'Orta Çağ'daki en iyi genel ekonomik büyümenin muhtemelen yüzde 1'in yarısı kadar' olacağını ileri sürmektedir.[96] Bununla birlikte, 300 ya da 400 yıl süren bu durum ekonomik hayatın dönüşmesiyle sonuçlandı.

Böylesi bir gelişme çok büyük ölçüde köylü üreticilerin dehasının bir sonucuydu. Ancak bir başka şeye daha ihtiyaç vardı – o da feodal lordların, artık ürünün tümüne el koymak yerine, bir kısmının tarımsal iyileşmeye gitmesine olanak vermeleriydi. Baronlar kaba ve açgözlü adamlardı. Topraklarını zorla ele geçirmişler ve zorla ellerinde tutuyorlardı. Zenginlikleri, alıp satmak yerine doğrudan zora dayanıyordu ve bunun büyük kısmını lükse ve savaşa harcıyorlardı. Ama yine de kendi mülklerinde yaşıyorlardı; cumhuriyet Roma'sının son dönemlerinde ya da Abbasi iktidarının son yıllarında olduğu gibi arazisinin başında olmayan mülk sahipleri değillerdi. İçlerinde en aptalları bile, köylüler ertesi yılın ürününün ekilemeyeceği kadar fazla çalarlarsa, yaşayacak ve sava-

şacak bir şeye sahip olmayacaklarını kavrıyorlardı. Alman iktisat tarihçisi Kriedte'nin işaret etmiş oluğu gibi, 'Lord, köylünün işlediği araziyi ne pahasına olusa olsun korumak' ve 'dolayısıyla... ürün yetersizliği ve diğer nedenlerden doğabilecek olağanüstü durumlarda köylülere yardım etmek zorundaydı.'[97] Köylülere gelişmiş sabanlar sağlamak, lüks tüketim ve savaş için daha fazla artık ürün demekti ve kimi lordlar, 'demirden yapılan tarım gereçlerini ve özellikle sabanı, kendi korumaları altına alıyorlardı.'[98] Feodal dönem boyunca, feodal lordlar yeni toprakların açılmasını bireysel olarak örgütlediler ve finanse ettiler. İlk ve uzun süre için en önemli makineleşme olan, su değirmeninin yaygınlaşmasının arkasındaki itici güç onlardı.

Diğer yöneten sınıflar gibi, feodal lordlar da her şeyden önce sömürmeye bakıyorlardı. Bir değirmen inşa etmek için ücretsiz işgücü kullanıyorlar, köylüleri tahıllarını orada öğütmeye zorluyorlar ve bunun için de onlardan ücret alıyorlardı. Ama tarihin belirli bir döneminde, sömürü düzeyini arttırma konusundaki endişeleri, bunların bir kısmının, üretim araçlarının geliştirilmesini teşvik etmesine de yol açtı.

Feodal yönetici sınıf yalnızca savaşçı baronlardan oluşmuyordu. Büyük mülklerin pek çoğu, manastırların elindeydi: 'Zenginlik, güç ve buyurma eğilimi açısından papaz, piskopos ve başpiskoposlar ... büyük savaşçı baronlara eşitti... Manastır toplulukları ya da piskoposlukların elinde muazzam servetler birikmişti.'[99] Kimi durumlarda keşişlerin okuryazarlığı Yunan ve Roma'da, Bizans ve Arap imparatorluklarında teknik üzerine yazılmış şeylere ulaşmada kullanılıyordu: 'Eğer insan, en eski değirmenlere, su ya da yel değirmenlerine ya da tarım tekniklerindeki gelişmeye bakarsa, çoğu kez dinsel tarikatların öncülüğünü görür.'[100]

Yeni tekniklerin tam olarak benimsenmesi (savaşçı ya da dinsel olsun) lordlar ve çiftçiler arasındaki ilişkilerin de değişmesine yol açtı. Büyük toprak sahipleri sonunda, en geç 10. yüzyıla kadar devam eden, Romalıların verimsiz köle emeği uygulamasını terk etmek zorunda kaldılar. Daha sonra bunlar, ürünün bir kısmı karşılığında toprağı köylü işletmelerine parsellemenin, 'serfliğin', avantajlarını keşfetmeye başladılar. Serflerin ellerinden geldiğince sıkı çalışmak ve yeni teknikleri arazilerinde uygulamak için özendiricileri vardı. Toplam çıktı artarken, lordun payı da, özellikle eski özgür köylüleri ellerindeki askeri gücü kullanarak serfliğe zorladıkça, artıyordu. Bois'in '1000 yılının dönüşümü' dediği şey tarımdaki köleliğin kesin sonuna ve feodal serfliğin Roma sisteminden daha dinamik bir üretim biçimi olarak kesin olarak yerleşmesine işaret ediyordu.[101]

Kırsal alanlarda 1000 ile 1300 arasında meydana gelenler, bizim gibi yiyecek maddelerini süpermarketlerden alanlar tarafından kolaylıkla küçümsenebilmektedir. Her köylü ailesinin ürettiği yiyecek miktarının iki katına çıkması, Avrupa'nın her yanında insan hayatının olanaklarını dönüştürdü. Yiyecek maddelerinin fazlasını kim kontrol ediyorsa, onu zanaatkârların ürettikleri ya da gezginci tacirlerin getirdikleri eşya ile değiştirebiliyordu.

Kabaca tahıl, lordun ailesi için ipekle, silahları için demirle, şatosu için mobilya ile ve yemeğini tamamlayacak şarap ve baharatla değiştirilebiliyordu. Ayrıca köylü yetiştiricilerin üretkenliğini arttıracak araçlara da dönüştürülebiliyordu: demir uçlu ahşap sabanlar, bıçaklar, oraklar ve kimi durumlarda gem ve dizginli, demir nallı atlar.

Bu tür şeyleri düzenli pazarlara sunarak mütevazı çerçiler kendilerini saygıdeğer bir tacire ve de saygıdeğer tacirden zengin tüccara dönüştürebiliyorlardı. Tacirler ve zanaatkârlar yerleşmeye, şatoların ve kiliselerin çevresinde dükkânlar ve atölyeler açmaya başladıkça şehirler canlandı. Ticaret ağları gelişerek daha önce birbirinden kopuk köyleri gelişen şehirler etrafında topladı ve geniş bir alanda hayatı etkiledi.[102] Lüks eşya ve silah satın alabilmek için para bulmak amacıyla lordlar, serfleri pazar için ürün ekmeye teşvik ettiler ve kira karşılığı hizmet yükümlülüğü ya da aynî ödemeler yerine parayı tercih ettiler. Kimileri arazilerinde pazar kurmalarına izin vermek için tacirlerden para alarak fazladan bir gelir kaynağı elde ettiler.

Şehirlerde hayat köylerdekinden çok farklıydı. Tacirler ve zanaatkârlar, herhangi bir lordun doğrudan buyruğu altında olmayan özgür bireylerdi. Bir Alman atasözü vardı: 'Şehrin havası sizi özgür kılar'. Şehirli sınıflar, lordlar sınıfının imtiyazlarından giderek nefret ediyorlardı. Fazla işgücüne ihtiyaç duyan tacirler ve zanaatkârlar çevredeki mülklerde serflikten kaçan köylüleri memnuniyetle karşılıyorlardı. Ve de şehirler büyüklük ve zenginlik açısından gelişirken, kendi bağımsızlık ve özgürlüklerini, surlar inşa ederek ve şehirli milisleri silahlandırarak korumanın yollarını buldular.

13. Yüzyılın Uygarlığı

Zamanla toplumun her yönü değişti. Fransız tarihçi Marc Bloch tarafından Avrupa feodalizminin klasik anlatısı, lordların kendi aralarındaki ilişkilerin de dönüşüm geçirdiği 'ikinci feodal çağ'dan söz edecek kadar ileri gider. Krallar daha etkili oldular. İktidarlarını, feodal lordlar hiye-

rarşisinin tepesinde resmileştirebiliyorlardı. Bazı şehirlere içeride kendini yönetme hakkını vererek, bunları baronlara karşı dengeleyici bir güç olarak kullanabiliyorlardı. Her ne kadar kendi mülklerini ilgilendiren meselelerde baronlar tam yetkili olmayı sürdürdülerse de, baronlar yerine kendi görevlilerinin 'adalet' dağıttığı ulusal mahkemeler ağı oluşturmaya çalıştılar.

Entelektüel hayat da dönüştü. Tacirler, daha önceki dönemin feodal lordlarının yapmak zorunda olmadıkları bir şekilde hesap tutmak ve yazılı sözleşmeler yapmak zorundaydılar. Onlar ayrıca, lordlar tarafından köylerde *ad hoc* (amaca göre) verilen hükümler yerine biçimsel, yazılı yasalar talep ediyorlardı. Kimileri okuma yazmayı öğrenecek çabayı gösterdi ve bunu konuştukları yerel dilde yapmaya başladılar. Okuma yazma artık yalnızca manastırlarla sınırlı değildi ve Latince tek yazılı dil olmaktan çıkmıştı. Bilim, manastırlardan, Paris, Oxford ve Prag gibi şehirlerde yeni kurulan üniversitelere taşınmıştı ve bilim adamları şimdi para için öğreterek, kilise otoritelerinin doğrudan kontrolü dışında hayatlarını kazanabiliyorlardı. Yunan ve Roma dünyasının din dışı eserlerini, bunlara Arapça üzerinden ulaşmak için Sicilya'ya, Mağrip İspanyası'na, hatta Suriye'ye giderek inceleme konusunda şimdi yeni bir merak ortaya koyuyorlardı.[103] Aralarında, Platon ve Aristotales'in ve İslam Aristotalesçisi İbn-i Rüşd'ün (Averroes) meziyetlerini tartışmaya başladılar.

Orta Çağ düşüncesi sık sık, metinlere kılı kırk yaran göndermeler yaparak, tartışma adına tartışmayla, 'skolastisizm'le ilişkilendirilir. Ama yeni düşüncenin ilk evresi bu anlamda skolastisizmden çok uzaktı. Uzun süredir unutulmuş olan metinlerin yeni düşünceler yaratmaya çalışmak için kullanılmasıyla ilgiliydi. Böylece, 12. yüzyıl başlarında Paris Üniversitesi'nin entelektüel hayatına egemen olan Abelard, 'Akıllı adam, şeylerin gizli nedenlerini kavrayan ve üzerinde düşünüp taşınma yeteneği olan kişidir. Gizli nedenlerden kastettiğimiz, şeyleri yaratan nedenlerdir ve bunlar duyumların deneyiminden çok akılla araştırılmalıdır' diye ısrar ediyordu.[104] Abelard, Calirvaux'lu mistik St Bernard tarafından, 'kendisini insan aklıyla Tanrı'yı tamamen kavramaya muktedir' sanmakla suçlanmıştı.[105]

Akla dayanmak, yeni irfanın pratik faaliyetten uzak olacağı anlamına gelmiyordu. Batıda barutun formülünü ilk kez yazan ve görüntüleri büyütmek için aynalar ve mercekler kullanmanın yollarını keşfeden âlim Roger Bacon oldu. Bir başka âlim, Maricourt'lu Peter, manyetik özellikleri araştırdı ve buna dayalı makineler geliştirdi.[106]

Bilimsel çeviriler yoluyla, 1.000 yıldan daha fazla bir süre önce, Yunanistan, Roma ya da İskenderiye'de keşfedilmiş ve de doğu Akdeniz ve orta Asya'nın İslam toplumları tarafından Çin'den öğrenilmiş teknikler hakkında bilgi edinildi. Bunlar, yerli değirmencilerin, demircilerin ve inşaatçıların alet ve edevat üzerinde zaten yaptığı iyileştirmelere katkıda bulundu ve 'hiçbir kültürün tanık olmadığı derecede endüstrinin makineleşmesi tutkusu'yla sonuçlandı.[107]

Su değirmenleri, demircilerin çekiçleri için körüklere ve (kumaşı döven) 'çırpıcı dibeklerine' hareket sağlamaya başladı. Manivelalar ve çok kademeli kranklar aşağı-yukarı hareketi döngüsel harekete (ya da tersine) çevirdi ve düzentekerler (*flywheel*) döngüyü belirli hızda tutmak için kullanıldı. Eğirme çarkı ve pusula 12. yüzyılda Uzak Doğu'dan geldi. 13. yüzyılda kürekle yön vermenin yerini dümen aldı ve deniz ulaşımının güvenilirliğini muazzam artırdı. Gözlüğün bulunması, azalan görme yetisinin artık kâtiplerin ve âlimlerin kariyerlerini sona erdirmeyeceği anlamına geliyordu. Atta üzengi, zırh yapımında gelişmeler, arbalet (tatar yayı), mancınık ve daha sonra barut ve (ilk kez 1320'de kullanılan) top, savaşı dönüştürdü. Ve mütevazı el arabası, neredeyse farkına varılmaksızın, toprakta pek çok bel büken işin niteliğini değiştirdi.

Bu tür teknik ilerlemeler, 13. yüzyıl sonlarıyla 14. yüzyıl başlarında Orta Çağ toplum ve kültürünün gelişmesinin altında yatan şeylerdi. Bu döneme gelindiğinde 'komünler', kendi kendini yöneten şehir devletleri, kuzey İtalya ve Flandra'nın siyasal manzarasına egemen oldu.[108] Bocaccio, Chaucer ve hepsinden öte Dante gibi yazarlar yerel dillerinde kaleme aldıkları ve zamanla bu yerel dillerin 'ulusal' bir dile dönüşmesine katkıda bulunacak seküler edebiyatla isim yaptılar. Ve Orta Çağ şehirlerinin üzerinde yükselen kültürün, o abideleri, büyük katedraller ortaya çıktı. Bunlar önceki yüzyılların tarımsal, teknik ve ideolojik değişimleri olmasa düşünülemeyecek olan inşaat ve sanat eserleriydi.

14. Yüzyılın Bunalımı

Ekonomik gelişme ve teknik ilerleme dönemi uzun sürmeyecekti. Çünkü bu gelişme, yaşam biçimleri hâlâ lüks tüketim, savaş hazırlığı ve askeri onur kavramına bağlı bir feodal lordlar sınıfının egemen olduğu bir toplumda meydana geliyordu ve bu durum zamanla ilerleme için bir mahmuz görevi yapacağına onu tüketen bir şey haline geldi. Orta Çağ masalları, tipik olarak, Aslan Yürekli Richard ya da 'Haçlı Seferleri'nde Filistin'den Müslümanları kovmaya çalışmak için Avrupa ve Küçük

Asya'da saldırgan eşkıya sürülerine liderlik eden Fransa Kralı 'Aziz' IX. Louis'yi 'iyi kral'lar olarak kutladı. Norman krallarının İngiltere kadar İskoçya, Galler, Fransa'nın büyük kısmı ve İrlanda'ya zarar veren savaşları ya da 13. yüzyılda İtalya ile Kutsal Roma Cermen imparatorları ve Papa ile ittifak yapan Fransa krallarının yürüttükleri savaşlar da, içinden geçtikleri ülkeler için aynı derecede yıkıcı ve zararlıydı.[109] Gelirlerin en çok yüzde 1 ya da 2'si yeni yatırımlara gidiyordu.[110]

Lordlar tükettikleri zenginliğin üretilmesindeki uygulamalardan giderek uzaklaştılar. Kaba istihkâmlar içinde mükellef şatolarda yaşayan savaşçıların torunları ipeklere büründüler ve öteki toplumsal gruplar üzerindeki üstünlük iddialarını dile getiren pahalı saray ve şövalyelik ritüellerine kendilerini kaptırdılar. Kutsal dinsel seremonilerle onaylanan kalıtsal yasal haklarla kendilerini herkesten ayrı bir kast olarak gördüler. Bu kast içinde karmaşık bir payeler hiyerarşisi, büyük aristokratları, yasal olarak onlara bağlı olan sıradan şövalyelerden ayırdı. Ama bu kastın bütün tabakaları, ister zengin tüccar, mütevazı zanaatkâr ya da isterse yoksullaşan köylüler olsun, zenginliğin gerçek yaratıcılarına giderek tepeden bakar hale getirdi.

Papalar, manastır başrahipleri ve piskoposlar da bu yönetici sınıfın bir parçasıydı ve onların tavırlarını paylaşıyorlardı; ama kendilerine özgü farklı çıkarları da vardı. 11. yüzyıl sonlarında bir dizi 'reformcu' papa, Avrupa'nın bütününe neredeyse teokratik bir yapı kazandırmak için manastır ve piskoposluk ağını merkezileştirmeyi amaç edindiler. Bunun bir ürünü, kilisenin rakip lordlar arasında barış sağlamaya girişmesi ve toplumda kendini sözü geçen egemen güç haline getirmesi oldu. Bir başka ürünü ise Haçlıların yol açtığı mutlak yıkım ve harabiyet oldu. Papalar, Kudüs'ü (Hristiyan hacıları hiçbir zaman engellemeyen) 'kâfir' Müslümanlardan 'kurtarmak' için çağrıda bulundular ve kralları, lordları ve şövalyeleri, yağma umuduyla Papalık'ın yetkisi altındaki büyük ordulara katılmaya davet ettiler. Bu orduların zaferlerinin, şehirlerin sebepsiz yağmalanması, kadın ve çocukların öldürülmesi, tecavüz, talan, Yahudiler, Müslümanlar ve Katolik olmayan Hristiyanların kıyımlara uğratılması ve 1204 yılında Konstantinopolis'in zapt edilip yağmalanmasını içeriyor oluşu, onları endişelendirmiyordu.[111] 13. yüzyılda İtalya'yı harap eden imparatorlarla (Fransa krallarıyla ittifak yapan) papalar arasındaki savaş da Papalık'ın hırsının bir başka sonucuydu.

Papalar, piskoposlar ve manastır başrahipleri, lordlarla paylaştıkları daha geniş değerlere de kendilerini adamışlardı. Dönemin en büyük sanatsal yaratısı olan katedraller aynı zamanda, toplumun gökyüzünde

melekler, azizler ve yeryüzünde krallar, lordlar, manastır başrahipleri, piskoposlar, şövalyeler ve sıradan insanlar şeklindeki hiyerarşisinin Tanrı tarafından belirlenmiş niteliğini vurgulayarak, yönetici sınıfın gücünü sembolize ediyordu.

Kilisenin kitlelerin zihni üzerindeki egemenliği, hayatın çoğu kez kısa ve hemen her zaman güvensiz olduğu bir toplumda serpilip gelişen hurafelere, mucizelerden ve kutsal emanetlerden kaynaklanan mistik inançlara dayanıyordu. Bu durum kilise önderlerinin şehirlerde yayılan yeni fikirlerden korkmalarına yol açıyordu. Abelard ve Bacon gibi insanların akla inanmaları, hurafelerin egemenliğini yıkabilir; gezginci keşişlerin yoksulluk ve tevazuyu salık veren dinsel inançları 'kutsal yoksullar'ın, 'ahlaksız zenginler'e karşı savaş açmaya hakları olduğu yolundaki 'sapkın' inançları cesaretlendirebilirdi. Kilise giderek artan bir şekilde yeni düşünceleri kıskacı altına aldı. Ilımlı Fransiskenleri resmen tanırken 'aşırı' *fratelli*'lere zulmetmeye başlamıştı. Daha sonra 1277'de (aralarında geç Orta Çağ Hristiyanlığının büyük savunucusu Aquino'lu Aziz Tommaso'nun düşüncelerinin de bulunduğu) 219 'lanetli yanlış'ın öğrencilerin eğitiminde kullanılmasını yasaklamaya çalışmıştı. Roger Bacon'un evde göz hapsinde tutulduğu ve İbn-i Rüşd'ün takipçilerinin Paris'i terk ederek Padua'ya gitmeye zorlandıkları anlaşılıyor. Son olarak 14. yüzyıl boyunca Engizisyon ve onunla birlikte insanların yerleşik dinsel fikirleri savundukları için yakılmaları ortaya çıktı. Bu yeni atmosferde âlimler 'tehlikeli tartışmalar'dan uzak durmaya başladılar. Aquino'lu Tommaso'nun Hristiyan teolojisini Aristotales'in düşünceleri temelinde yeniden biçimlendirmesinden sonra –aristokratların, şövalyelerin, tacirlerin, zanaatkârların ve köylülerin hiyerarşisini haklılaştırma süreci içinde– Orta Çağ düşüncesi gerçekten skolastik ve kısır evresine girdi ki burada artık kilise dogmasının temellerini ya da buna paralel olarak, fiziki dünyanın nosyonlarını sorgulama sona erdi.

1300 yılına gelindiğinde Avrupa toplumunun kalbinde muazzam bir çelişki vardı. Maddî ve kültürel hayat, Roma uygarlığının en yüksek noktasını hatırlatacak şekilde zirveye ulaşmıştı. Toplum, her ne kadar yavaş da olsa yoksulluk, güvensizlik ve hurafelerden uzaklaşarak ileri gidiyormuş gibi görünüyordu. Bununla birlikte, lordlar kendilerini öteki sınıflardan ayıran sınırları daha katı hale getirir, kilise muhalif ve rasyonel düşünceyi kıskaç altına alır ve artık ürün her zamankinden daha fazla lüks, savaş ve ritüel için kullanılırken, toplumun tepesi giderek donuyordu.

Bu çelişki, kıtlık Avrupa'nın her yerine yayılır ve onu izleyen veba yaygın kötü beslenme nedeniyle öldürücülüğünü artırırken, en yüksek nok-

tasına ulaştı. Nüfusun yarısı ortadan silindi; çok sayıda köy terk edildi ve milyonlarca hektar ekili-dikili arazi 14. yüzyılın büyük krizi sırasında harap oldu. Guy Bois'in belirttiği gibi, 'Bir yüzyıldan fazla bir süre ...kıtanın büyük kısmı ...nüfusta müthiş bir düşüş ve üretim kapasitesinde bir gerileme yaşadı. Kapsamı ve süresi itibariyle bu olgunun tarihte eşi benzeri yoktu. Bir felaket ortamında gerçekleşti: sonu gelmeyen salgın hastalıklar, yapısal hale gelmiş savaş ve onun getirdiği bir dizi yıkım, manevi çözülüş, toplumsal ve siyasal karışıklıklar'.[112]

Daha önceki uygarlıkları 'Karanlık Çağlar'a sürükleyen bunalımlarda olduğu gibi, olup biteni doğal nedenlerle açıklama girişimleri oldu. Kimi tarihçiler Avrupa ikliminin soğumasını bundan sorumlu tuttular. Ancak bu, insanların on yıllar boyunca bu duruma niye kendilerini, söz gelimi bir zamanlar buğday ektiklere yerlere arpa ve bir zamanlar üzüm yetiştirdikleri yerlere buğday ekerek uyarlayamadıklarını açıklamıyor. Başkaları nüfus artışının tarıma açık tüm toprakları tükettiğini iddia ediyor. Ancak, bütün boş arazilerin, aslında, kullanılmış olması olası gözükmüyor ve her halükârda önceki yıllarda yükselen ürün rekoltesinin artışının durmasını açıklamıyor.

Bunalımın gerçek nedeni, feodal yönetici sınıfının hayat tarzının toplum üzerinde artan yüküydü. Bir yanda, George Duby'nin işaret ettiği gibi, 'En gelişmiş ülkelerde ... tahıl merkezli tarım sistemi, aristokratik ve kentsel yaşam tarzının yavaş yavaş artan gereksinmeleri' ve lüks maddeler için artan talep nedeniyle 'istikrarını yitirmeye başladı'.[113] Öte yandan, teknik iyileşmeye yönelik çok az yeni yatırım yapıldı. Rodney Hilton'un belirttiği gibi, 'Toplumsal yapı ve toprak sahibi soyluluğun alışkanlıkları, üretim için yatırımın birikmesine olanak vermedi.'[114]

Sınıf Mücadeleleri ve Binyılcı Hareketler

Bu bunalımın derecesi toplum içinde çalkantılara yol açtı. Yönetici sınıf bile güçlüklerle karşı karşıya kaldı. Önce aç köylülerden artık ürün elde etme sorunları ve daha sonra kıtlık ve vebanın yol açtığı ölümler nedeniyle tarımdaki işgücünde meydana gelen keskin düşüş, 'senyörlük gelirlerinde bir kriz' yarattı.[115] Lordlar geçmişte olduğundan daha hevesli bir şekilde, İngiltere ve Fransa hükümdarları arasındaki sonu gelmez gibi görünen 'Yüz Yıl Savaşları'nda olduğu gibi, birbirleriyle savaşmaya giriştiler. Bunlar ayrıca altlarındaki sınıflardan daha fazla alarak gelirlerini tazelemeye çalıştılar. Ekonomik bunalım, dayanılmaz sınıf mücadeleleri doğurdu.

Köylüler ve lordlar arasında savaş yeni bir şey değildi. Serfleştirmeye karşı direniş, örneğin 10. yüzyılda Fransa'da büyük bir ayaklanmaya yol açmıştı. Daha sonraki bir şiirin söylediği gibi:

> Yarı köleler ve köylüler...
> Birkaç parlamento topladılar.
> Şu emri etrafa yaydılar:
> Kim ki yüksektir, düşman odur...
> Ve onlardan bazıları bir yemin ettiler
> Ki bir lord ya da efendiyi asla kabul etmeyeceklerdi.[116]

Bir kez tümüyle yerleştikten sonra köylüler bir lorda doğrudan kafa tutmanın daha zor olduğunu gördüler. Lord onların olmadığı gibi silahlanmıştı; ürünün azaldığı yıllarda kendilerini besleyebilmek için onun temin edeceği belirli aletlere muhtaçtılar ve lordun gücü kilisenin öğretisince destekleniyordu. Ama yine de lordun talepleri geleneksel ölçüleri aşarsa direnç gösterebiliyorlardı. Tek tek her malikânede lord ve adamlarından sayıca çok fazla oluşlarından ve nesiller boyu aynı köylerde yaşayıp, aralarında evlilikten doğan bağlardan yine de az çok bir güç alıyorlardı.

Pek çok yörede öfke daha önce hiç olmadığı kadar alevlendi. 1325 yılında Flandra'nın özgür köylüleri, kiliseye ondalık vergiyi (*aşar*) ya da feodal lordlara ödenmesi gereken borçları ödemeyerek silaha sarıldılar. Fransa Kralı 1328 yılında müdahale edinceye kadar yenilmediler. 1358'de kuzey Fransa'nın Seine Vadisi'nde büyük bir *jacquerie*, kırsal ayaklanma, soylulara saldırılmasına ve şatoların yakılmasına yol açtı. 1381 Haziran'ındaki İngiliz 'Köylü Ayaklanması'nda (krala güvenme yanlışlığını yaptıktan sonra asılan) Wat Taylor önderliğindeki kırsal isyancılar, kısa bir süre için, Londra'nın kontrolünü ele geçirdiler. Bu ayaklanmada bütün köylülerin feodal lordlardan özgürlüklerini talep etmek için birleşmeye başladıklarına tanık olundu: 'Köylülerin programının ilk maddesi, köleliğin ve serfliğin yürürlükten kaldırılmasıydı'.[117] Ayaklanmaya ilham veren popüler eski papaz John Ball, soyluların ayrıcalıklarına karşı açık seçik bir vaaz verdi: 'Adem'in kazdığı, Havva'nın eğirdiği dönemde efendi kimdi?'

Şehir nüfusunun bazı kesimleri 1320'de Flandra köylülerine ve 1381'deki İngiliz ayaklanmasına destek verdiler. Londra'nın kapılarını köylülere açan şehirlilerdi ve Londra'nın yoksulları isyancı kalabalıklara katıldılar. Ama 14. yüzyıl ayrıca eski düzene karşı yaygın şehir ayaklanmalarına da tanık oldu.

Bunların bazıları, şehir sakinlerinin yerli lordlar karşısında bağımsızlıklarını korumak için verdikleri önceki mücadelelerin bir devamını temsil ediyordu. Flandra'da bu türden birbirini izleyen mücadeleler oldu. Paris'te 1350'lerin sonunda daha zengin şehirlilerden bazıları, kralın İngilizler tarafından esir edilmesinin verdiği fırsattan yararlanarak şehrin kontrolünü ele geçirdiler. Varlıklı bir tüccar ailesinin üyesi olan Etienne Marcel, 3.000 zanaatkârı kraliyet sarayına yönlendirdi ve kralın veliahtı Dauphin'i kısa bir süre isyancıların bayrağını taşımaya zorladı. Kuzey İtalya'da Floransa'da, 1378'de yünlü ticaretinde, *ciompi*'deki ayaklanmada, sıradan zanaatkârlar kitlesi bir adım daha ileriye giderek egemen tüccar loncalarının yöneticilerine karşı çıktılar ve şehri iki ay süreyle etkili bir şekilde kontrol ettiler.[118]

Sınıf militanlığının bu tür doğrudan tezahürleri, insanların hayatlarındaki yıkıma karşı gösterdikleri tepkinin tek şekli değildi. Orta Çağ Avrupa'sında, halkın zenginlere karşı olan öfkesini, İsa'nın Dirilişi dinsel beklentisiyle, çoğu kez yabancılara karşı nefretle birleştiren binyılcı hareketlerin uzun bir tarihi vardır. Papaların resmî 'Haçlıları', kitlelerin gayriresmî Haçlılarını –'Halk'ın, 'Çocuklar'ın ve 'Çobanlar'ın Haçlılarını– harekete geçirdi. İtizalci (yerleşmiş dinsel inançlara aykırı) vaizler kendilerini İsa'nın halefi ilan ederek muazzam destek kazandılar. Tipik olarak halk kitleleri şehirden şehire giderek yağma yapıyor ve insanların desteğini sağlıyordu. Bunlar öfkelerini feodal yönetici sınıfa karşı değil, ama ahlaksız papazlara ve özellikle de Yahudilere yöneltiyordu. Bu gruplar kolay bir hedefti. Hristiyanlığın tamamıyla hâkim olduğu bir toplumda bunlar, kilisenin tutumu nedeniyle tarımdan dışlanmış, Orta Çağ toplumunun sınırlarında tüccar ve tefeci rolünü oynamaya zorlanmış Hristiyan olmayan tek gruptu ve kendilerini savunmak için gerçekten zengin olan sınıfların gücüne de sahip değillerdi. Yahudilere, derhal din değiştirmek ya da anında öldürülmek seçeneği bırakılacaktı. Ancak kalabalıklar sokaklarda papazları da sürüklüyor ve kiliselerini yağmalıyordu.

Bu bunalım dinsel denilebilecek böyle bir dizi karmaşık hareketi ateşledi. 1309 yılında Flandra ve kuzey Fransa'da:

> Son derece yoksul zanaatkârlardan ve işçilerden oluşan, zenginliklerini de tüketmiş soyluların da aralarına karıştığı silahlı taburlar ortaya çıktı. Bu insanlar dilenerek ve talan yaparak ülke içinde dolaşıyor, Yahudileri öldürüyor ama aynı zamanda şatolara da saldırıyorlardı. Sonunda üç yıl önce isyan etmiş bir saat işçileri ordusunu bozguna uğratmış ve söylendiğine göre liderlerini diri diri gömdürmüş Brabant Dükü'nün şatosuna da saldırdılar.[119]

1520'de cüppesiz bir papaz, mutezil bir keşiş ve bu kadar kanın yeni bir çağın doğuşunu haber verdiğini ilan eden peygamberlerinin önderliğinde,

yoksul ve mülksüz taburları yine yollardaydı. Toulouse ve Bordeaux'ya geçmeden önce Paris'te hapishaneye saldırdılar ve Chatelet Sarayı'na girdiler. Yürüyüşleri sırasında Yahudileri öldürdüler.[120] Ama aynı zamanda papazları, 'sürülerini soyan çobanlar olarak lanetlediler ve manastırların mülklerine el koymaktan söz etmeye başladılar'. Avignon'da ikamet etmekte olan Papa bunlara karşı silahlı bir güç çıkardı ve her seferinde katılımcıların 20'sini ya da 30'unu astırdı.[121]

1340'ların sonlarındaki Kara Ölüm paniği, daha da ileri bir dinsel isterinin –*flagellantlar*'ın– ortaya çıkmasına yol açtı. Bir Papalık açıklamasıyla yüreklendirilmiş, aynı giysiler içinde ilahiler söyleyen sayıları 500 kişiye varan güruhlar, bir şehre giriyorlar ve orada bir daire teşkil ederek deri kaplı uzun kabaralarla ritmik bir şekilde vücutları kanayan yaralarla kaplanıncaya kadar kendi sırtlarını dövüyorlardı. Bunlar, İsa'nın çarmıhta katlandığı acıları taklit ederek, dünyayı bu duruma getiren günahlardan kurtulacaklarına ve kendilerinin de cennete gitmeyi garantileyeceğine inanıyorlardı. Bunların dinsel coşkusu, Kara Ölüm'ün birdenbire ortaya çıkışında kötücül bir planın yatması gerektiği inancına bağlı olarak, günümüzde 'moral panik' olarak adlandırılabilecek olan bir şeyle birleşiyordu. Her ne kadar Yahudiler de vebadan Hristiyanlar kadar etkilenmiş olsalar da, kuyuları zehirleyerek hastalığın yayılmasına neden olmakla suçladıkları Yahudileri katlediyorlardı. Ama ayrıca papazlara da saldırıyorlar, kilisenin zenginliğine el koymaktan söz ediyorlar, papanın 'mühürlü emirnamesi' ile bunları açıkça suçlamasını ve çeşitli seküler otoritelerin de emirnameye uymayanları asmasını ve kafalarını kesmesini ivedilikle talep ediyorlardı.[122]

15. yüzyılın başları, daha önce Flandra, Fransa ve İtalya'daki eski şehir ayaklanmalarının kimi özelliklerini içeren ama ayrıca yüz yıl sonraki büyük Protestan Reformu'nun provası niteliğindeki, Bohemya'da başgösteren daha farklı türden bir dinsel harekete tanık oldu.[123] Bölge hızlı bir ekonomik gelişme yaşamıştı. Avrupa'daki en zengin gümüş madenine ve Kutsal Roma (Cermen) İmparatorluğu'ndaki en önemli bilim merkezine sahipti. Ama zenginliğin büyük kısmı, toprağın yarısına tümüyle sahip olan kilisenin elindeydi. Bu durum, yalnızca şehir ve kırların yoksul sınıfları arasında değil, aynı zamanda şövalyeler ve hatta Almanca değil de Çekçe konuşan şövalyeler arasında da muazzam bir hoşnutsuzluk yaratıyordu.

Bu hoşnutsuzluk, kilisenin ahlaksızlığına ve Tanrı'nın dileklerini yalnızca papanın yorumlayabileceği iddiasına karşı ajitasyon yapan ve üniversitede profesör ve vaiz olan Jan Huss'un görüşlerine kitlesel destekte ifadesini buluyordu. Huss, Bohemya Kralı Wenceslas'tan bile biraz destek

görüyordu. Papa'nın isteği üzerine İmparator, Huss'u 1415 yılında direğe bağlayıp yaktığında Bohemya'nın Çek nüfusunun hemen hemen tümü ayaklandı ve yerel güçler kiliseyi ve mülklerini ele geçirdi.

Kral da bu harekete sırtını döndü; soylular ve zengin tacirler, köylülerin yalnızca kilisenin değil, herhangi bir kişinin sömürüsünü reddetme eğiliminden giderek daha fazla rahatsız oldular. Hareketin radikal 'Taborite' kanadına mensup olan zanaatkârlar, Papa'yı ve İmparatoru yatıştırmayı uman tacirler tarafından engelleninceye kadar Prag'ı dört ay süreyle kontrol ettiler. İmparator ve Papa Bohemya ayaklanmasını kırmak istediği için on yıl kadar savaşıldı. Çek soylularının ve Prag şehirlilerinin birbirini izleyen yalpalamaları, Taboritelerin sıradan mensuplarını, 'Herkes birlikte kardeş gibi yaşayacak; hiç kimse bir başkasının emri altında olmayacak', 'Tanrı hükmedecek ve (Tanrı'nın) Krallığı dünyadaki insanlara devredilecek' ve 'Bütün lordlar, soylular ve şövalyeler haydutlar gibi ormanlarda kesilecek ve yok edilecek' gibi sloganlarla radikal düşünceler arayışına itti.[124] 1434 Mayıs'ında, generallerinden birisinin ihanet etmesinden de yararlanarak, 25.000 kişilik bir soylu ordusu Taborite güçleri yendi. 13.000'den az olmayan sayıda Taborite öldürüldü.

Feodalizmin bunalımı, Flandra, kuzey İtalya, kuzey Fransa, Britanya ve Bohemya'da bir dizi büyük ayaklanmaya yol açtı. Bununla birlikte feodal lordların gücü sapasağlam kaldı. Sisteme karşı saldırısında, toplumun geri kalan kısmını arkasına alacak bir sınıf ortaya çıkmadı.

Yüzyıllar boyunca şehirlerin sakinleri lordların gücüne direnmişti. Ama şehirlerin yönetici meclisleri, feodal lordlara yarım ağız karşı çıkmaktan öteye geçmeyen büyük tacirlerin elinde olduğu için oligarşikti. Feodal sistemin içinde yaşayarak, onun ideolojisinin büyük kısmını benimseme eğilimindeydiler. Onların arzusu, çoğu zaman, feodal lordları yenmek değil, fakat onlara katılmaktı; ticaretten kazandıkları zenginliği, serfleriyle birlikte toprak mülkiyetine bağlı, daha kalıcı görünen bir zenginliğe dönüştürmekti. Her büyük dönüm noktasında, yapabileceklerinin en iyisi kararsızlık göstermek ve lordları yatıştırmaya çalışmak, en kötüsü de kitlelere saldırmada onlara katılmaktı. Kuzey İtalya'da olanlar tipikti. Burası 14. yüzyılın başlarında Avrupa'nın belki de ekonomik olarak en ileri ve bunalımdan en az etkilenmiş bölümüydü. Bir tüccar ailesi, Mediciler, yaygın kumaş ticaretiyle bu bölgenin en önemli şehri olan Floransa'yı egemenlikleri altına aldı. Ancak 15. yüzyılda güçlerini feodalizmi yıkmak için değil, lord ve prens ailelerinin manevralarında baş aktör olmak için kullandılar ve böyle yaparak bölgenin birbiriyle savaşan devletçiklere bölünmesine ve sonunda da ekonomik çöküntüye neden oldular.[125]

Şehirlerin zanaatkârları daha radikal olabilirlerdi. Pek çoğu, bir ya da iki nesil önce serfti ve çevredeki köylülük gibi, hasat kötü olduğu zaman açlıkla karşı karşıya kalıyorlardı. Onların şehir oligarşileriyle çatışmasının ve kimi durumlarda kırsal ayaklanmalardan yana çıkmalarının pek çok örneği vardır. Bununla birlikte homojen bir grup oluşturmuyorlardı. Kimisi, ailesinin işgücünü ve belki birkaç ücretli ('kalfalar') ve çırak kullanarak kendi işini yürüten görece varlıklı kişilerdi. Diğerleri çok daha yoksuldu; kırsaldan gelen ve yapabilecekleri her türlü işi bulmaya çabalayan muhtaç kitleye katılmak zorunda kalacakları düşüncesiyle dehşet içindeydiler. Şehirlerin zanaatkâr hareketlerini kırsal ayaklanmalara müttefik yapan şeyin nedeni bu olduğu gibi, başkalarının zengin tacirlere katılmasının da nedeni buydu. Ayrıca, şehirdeki kitlelerin kimi kesimlerinin 'Halkın Haçlıları' ve *flagellantlar* gibi dinsel çılgınlıkları desteklemesinin nedeni de buydu.

Son olarak köylüler vardı. Köylü ayaklanmaları bir toplumu sarsabilirdi; ancak okuma yazma bilmeyen, her biri kendi köyünü ve arazisini düşünen, ülke düzeyine yayılmış köylüler, toplumu yeniden yapılandıracak herhangi bir gerçekçi programı tasavvur edemezdi. Böyle bir program, lordların iktidarına karşı devrimci bir saldırıyla, şehirlerdeki yeni teknik gelişmeleri kullanarak, köylerdeki tarımsal verimi artıracak planları birleştirmek zorundaydı. Ekonomik gelişme, şehirlerde ya da kırlarda, ne denli karışık olursa olsun, henüz böyle bir programı ortaya koyabilecek yeni bir sınıfı biçimlendirecek kadar ileri gitmemişti.

Bir gün büyüyerek böyle bir sınıfı yaratabilecek nüveler çoktan ortaya çıkmıştı. Kimi şehirlerde teknik yenilik ve verimli yatırımla ilgilenen tacirler ve zanaatkârlar vardı. Kırsal alanların kimi yörelerinde, lordların sömürü boyunduruğundan kurtulup toprağı daha verimli bir şekilde işleyerek, daha müreffeh olma nosyonuna sahip görece iyi durumda köylüler vardı. Ancak umut veren bir nüve, genel olarak topluma yıkım getiren bir bunalımı sona erdirecek bir sınıfla aynı şey değildi.

Piyasa Feodalizminin Doğuşu

Öte yandan, Avrupa feodalizminin bunalımı, çok önemli bir açıdan eski Roma'yı, Sung Çin'ini ya da Ortadoğu'nun Arap imparatorluklarını vuran krizlerden farklıydı. İyileşme çok daha çabuk olmuştu.

15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, ekonomik iyileşme ve nüfusun yenilenmesi başladı.[126] Her ne kadar, daha az nüfus, daha küçük bir araziyi ekebiliyorduysa da, bu arazi en verimli arazi olduğu için, kıtlıktan ve salgınlardan geriye kalanların yaşam standardında da bir iyileşme oldu.

Yiyecek çıktısındaki (rekoltesi) azalma, beslenmesi gerekenlerin sayısındaki azalmaya oranla daha düşüktü. Üstelik, gerçekte bazı şehirlerin önemi arttı. Kırsal nüfusun bir kısmı, özellikle de lordlar, toplumun hemen hemen kendine yeterli mülklerde bir üretim sistemine geçebilmesi için, şehirlerde üretilen şeylere çok daha bağımlı hale geldi. Onların mallara olan talebi artarken, nakit paraya olan istekleri de arttı; ki bunu ancak kırsal çıktının artan bir kısmını satmak yoluyla elde edebilirlerdi. Piyasanın ağları, her köyü ve her haneyi şehirlerin tacirlerine bağlayarak kırsal alana nüfuz etmeyi sürdürdü.

Pazar ağlarının gelişmesi yavaş yavaş ama mutlak bir şekilde feodal toplumu değiştirdi. Az sayıda tacir Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin'den Avrupa'ya getirilen lüks ürünlerin uluslararası ticaretiyle zenginleşti.[127] Bunların zenginlikleri krallara ve imparatorlara bankerlik etmeleri, savaşları finanse etmeleri ve ekonomik olduğu kadar siyasal kazançlar sağlamaları için yeterliydi. Böylesine yüksek beklentileri olmayanlar bile kendi şehirlerinin siyasal hayatında egemen olabiliyor ve bu onları, iktidarlarını yaygınlaştırmak isteyen kralların kaçınılmaz müttefiki kılıyordu.

Buna karşılık krallar, geleceklerini, yalnızca birbirleriyle savaşmakta ya da toprak için kendi içlerinde evlenmede değil, ayrıca ticaret kârlarından bir kısmına el koymada görmeye başlamışlardı. Portekizli monarklar, Afrika'yı dolanarak Asya'nın zenginliklerine ulaşmak için tacirleri, en modern tekniklerle inşa edilmiş gemiler kullanmaya özendiriyor ve İspanya'nın 'Katolik monarkları' Kolomb'un Atlantik üzerinden batıya yolculuğunu finanse ediyordu.

İkinci derecede tacirler kitlesi hâlâ dükkân sahiplerinden biraz daha ileriydi. Ama eğer şansları yaver giderse, feodal toplumda boşluklar bulup bunları genişletebilirlerse, etkilerini ve zenginliklerini artırabilirlerdi. Kasap mütevazı bir adam olabilirdi ama, yerli köylülere belirli çiftlik hayvanları üzerinde uzmanlaşmaları için nakit teşviklerde bulunabilecek, yani tarım ekonomisi üzerinde bir dereceye kadar denetim sağlamaya başlayabilecek bir pozisyondaydı. 15. yüzyıla gelindiğinde, 'her kasabanın, hepsi de zengin kendi kasapları vardı ve bunlar kırsal ekonominin yeni adamları ve efendileriydi'.[128]

Çoğu kez kentli tacirler kırsal alanlardaki hayatı ve daha az müreffeh köylüleri, şehirlerdeki loncaların kontrolünden uzakta, endüstriyel zanaatlara teşvik ederek, bir başka şekilde de etkilediler. 'Evde fason üretim' (*putting-out system*) sistemi gelişmeye başladı. Tacirler kırsal emekçilere hammaddeleri temin ediyor, onlar da bunu, tacirlerin önerdiği fiyatları kabul etmek dışında bir seçenekleri olmaksızın, kendi evlerinde mamûl ürüne dönüştürüyorlardı.

Bunun ne denli büyük bir değişiklik olduğu dokuma endüstrisinin durumuyla gösterilebilir. 14. yüzyıl ortalarında İngiltere'nin en önemli ihracat malı olan yünün yüzde 96'sı ülke dışında, esas itibariyle Flandra kasabalarında kumaşa dönüştürülüyordu. Bir yüzyıl sonra, yünün yüzde 50'si dokunmuş olarak ihraç ediliyordu. Tacirler, Flaman zanaatkârların gücünü kırarak kârlarını arttırmışlardı. Ama bir başka şey daha yapmışlardı. Daha önce feodal lorda bağımlı olan kırsal işgücünün bir kısmına da egemen olmuşlardı. Bunun uzun dönemli etkisi, bir sömürü biçimini bir başkasıyla değiştirmek şeklinde oldu. Köylü emeğinin doğrudan sömürülmesinin yerini, hammadde ve aletlerin temin edilerek, tek tek emekçilerin ürünlerinin karşılığında tam değerinden daha azını gönüllü olarak kabul etmeleri aldı.

Bu bildiğimiz şekliyle tam bir kapitalist üretim değildi. Bir işverenin doğrudan kontrolü altında büyük işyerlerinde üretim, başta madencilik olmak üzere çok az sayıda endüstriyle sınırlıydı. Evde fason üretim sistemi, hâlâ kendi kendilerini patron sayan insanlara dayanıyordu. Ama tam gelişmiş kapitalizme doğru bir adımdı. Tüccar, yalnızca malları almak ve satmaktan, onların üretimi konusunu da düşünecek bir noktaya gelmişti; ve doğrudan üreticiler, ürünlerinin bir kısmı kâr olarak tüccara gitmezse, artık geçimlerini sağlayamıyorlardı.

Dahası, hem tüccar hem de üretici, kontrol edemediği piyasanın buyruklarına tabiydi. Dağınık kırsal üreticiler, şehir loncalarının üretimi sınırlandırma ve fiyatları denetleme gücünden yoksundu. Onların, başka üreticilerin uyguladığı maliyet düşürücü tekniklere ayak uydurmaktan başka şansları yoktu. Üretimin feodal örgütlenişi, rekabetin yatırıma ve yatırımın daha yoğun rekabete yol açtığı oldukça farklı bir örgütlenmeye bırakıyordu yerini. O an için bu örgütlenme, eski sistemin içindeki kimi boşluklarda yer alıyordu. Ama kendi çevresindeki dünyayı aynen bir asit gibi kemiriyor ve değiştiriyordu.

Bu değişiklikler ayrıca, bazı lordların davranış biçimlerini de etkiledi. Onların da ellerindeki nakiti arttırmaktan başka çareleri yoktu ve bunu yapmanın iki yolu vardı. Birincisi, serfliği güçlendirmek için eski feodal güçlerini kullanarak ve örgütlü şiddeti seferber ederek, mülklerinde köylülerin fazladan zorunlu işgücü temin etmelerini sağlamaktı. Serfler, lorda hiçbir maliyeti olmadan kendi geçimlerini sağlayacaklar ve böylelikle lordun artık ürünü iyi fiyatlarla tüccara satmasına olanak vereceklerdi.

Lordlar için ikinci yol, mülklerinin bir kısmını sabit rantlar karşılığında ve uzun dönemli olarak köylülüğün en etkin kesimine kiralaması, onların da az toprağı olan ya da hiç toprağı olmayan köylüleri kendileri adı-

na çalıştırmasıydı. Aslında bu yol, lordun gelişen piyasa sisteminin tüm sonuçlarını kabul etmesi ve gelirini rant olarak kapitalist tarzda işletilen arazilerden elde etmeye razı olması demekti.

Şehir ağlarıyla en sıkı şekilde birbirine bağlı olan yöreler kapitalist tarıma doğru bir hamle yaptılar; oysa başka yerlerde bu değişiklik serfliği güçlendirdi. 300 yıllık bir dönem içinde İngiltere, Fransa'nın ve batı Almanya'nın bazı kesimleri ve Bohemya bir yönde ilerlerken, doğu Avrupa ve güney İtalya farklı bir yönde ilerledi. Ancak her ikisinde de dönüşüm kendiliğinden ve kolay olmadı. Ayrı ayrı lordlar, ayrı ayrı hızlarda hareket ettiler ve de tüm süreç öteki değişimlerle iç içe geçti. Kimi krallar kentli zenginlerin yardımıyla iktidarını genişletmeye çalıştı ve büyük lordlardan direnç gördü. Krallar birbirleriyle hanedan çatışmalarına girdiler. Kentleşmenin teşvik ettiği dünyaya yeni bakış tarzları, feodal düzenle bir arada giden ve kilisenin öğretisinde ifadesini bulan eski tarzlarla çatıştı. Köylüler lordlara karşı ayaklandılar; şehirlerde zenginler ile yoksullar arasında mücadeleler başgösterdi.

Mesele hiçbir yerde, bir yüzyıldan fazla süren savaşlar, devrimler ve ideolojik karmaşa olmadan ve açlık ve salgınlara yol açan bir başka büyük ekonomik kriz yaşanmadan sonuçlanmadı.

DÖRDÜNCÜ KISIM

BÜYÜK DÖNÜŞÜM

Kronoloji

15. Yüzyıl

Osmanlılar Konstantinopolis'i fethediyor (1453).
İtalyan Rönesansı'nın en yüksek noktası -Leonardo da Vinci, Michelangelo, Macchiavelli (1450-1520).
İspanyol monarkları Granada'yı fethediyor (1493).
Kolomb Karayipler'e ayak basıyor (1492).

16. Yüzyıl

Portekizliler Goa'yı ele geçiriyor (1510).
Rönesans'ın etkisi batı Avrupa'ya yayılıyor. Hollanda'da Erasmus, Almanya'da Dürer, Fransa'da Rabelais.
Lutherci Reformasyon güney Almanya'da yayılıyor.
Cortés Aztekler'i fethediyor (1519-21).
Alman Köylü Savaşı (1525).
Moğolların kuzey Hindistan'ı fethi.
Pizarro İnka İmparatorluğu'nu fethediyor (1532).
İngiltere'de yukarıdan Reformasyon ve manastırların kapatılması (1534-39).
İngiltere'de ilk tarımsal çitlemeler.
Kopernik 30 yıllık bir gecikmeden sonra evren teorisini yayınlıyor (1540). Korkunç İvan Rusya'da iktidarı merkezileştiriyor, Rusya Sibirya'yı istilaya başlıyor (1544-84).
Fransa'da din savaşları (1550'ler, 1560'lar).
Trento Konsili anti-Reformasyon'u başlatıyor (1560'lar).
Cadıların yakılması dalgası (1560-1630).
Pieter Breughel'in Flandra'daki hayata ilişkin tabloları (1540'lardan 1560'lara).
Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'da İspanyol yönetimine karşı ilk isyanlar (1560'lar, 1570'ler).
Shakespeare ilk oyunlarını yazıyor (1590'lar).

17. Yüzyıl

Giordano Bruno Engizisyon tarafından yakılıyor (1600).
Prag'da Kepler gezegenlerin yörüngelerini doğru olarak hesaplıyor. (1609).
Galileo ayı gözlemlemek için teleskop kullanıyor (1609).
Bohemya'da Otuz Yıl Savaşları başlıyor (1618).
Kuzey Amerika'da 1620'ler ve 1630'larda ilk İngiliz kolonileri kuruluyor.
Amerikan ürünleri (patates, mısır, tatlı patates, tütün) Avrasya ve Afrika'ya yayılıyor.
Harvey kan dolaşımını tanımlıyor (1628).
Galileo Aristotalesçi fiziği delillerle çürütüyor, Engizisyon tarafından mahkûm ediliyor (1637).
Descartes'in *Yöntem Üzerine Konuşma*'sı 'akılcı' felsefe okulunu başlatıyor (1637).
Hollanda eski Portekiz İmparatorluğu'nun büyük kısmını devralıyor (1630'lar).
Rembrant Amsterdam'da resim yapıyor (1630'lardan 1660'lara).
İngiliz İç Savaşı başlıyor (1641-1642).
Hindistan'da Şah Cihan'ın saltanatı; Tac Mahal'in inşaatı başlıyor (1643).
Çin'de Ming Hanedanı'nın çöküşü, Mançu fethi (1644).
Hindistan'ın pamuklu eşyaları çok büyük miktarlarda Avrupa'ya ihraç ediliyor.
Otuz Yıl Savaşları'nın sonu (1648).
İngiltere Kralı'nın kafası kesiliyor (1649).
Doğu Avrupa'da 'ikinci serflik' egemenliği.
Hobbes'tan, muhafazakâr siyasetin maddeci savunusu, *Leviathan* (1651).
Kuzey ve Güney Amerika'da plantasyon köleliğinin başlaması, Barbados'da 20.000 siyah köle,1653. Avrupa ve Latin Amerika'da Çin ipeklileri ve porseleni için artan pazar.
İngiltere Hollanda'ya karşı savaşı kazanıyor ve Jamaika'yı alıyor (1655).
Evrengzib Hindistan'daki Mugal tahtını ele geçiriyor 1658, Marathas'la savaş 1662.
Boyle gazların yasasını keşfediyor ve atomlar teorisini savunuyor (1662).
Newton fizikteki devrimi tamamlıyor (1687).
1688 'Şanlı Devrim'i İngiltere'de pazara yönelik orta sınıfın egemenliğini pekiştiriyor.
Locke, deneyci felsefe okulunu başlatıyor (1690).
Siyahlar ve beyazlar, Virginia'da 1687'de Bacon'un ayaklanmasında birleşiyorlar, meclis siyah-beyaz evliliklerini yasaklıyor (1691).

1. Bölüm

Yeni İspanya'nın Fethi

> Su üzerine inşa edilmiş onca şehir ve köy ile kuru araziye kurulu başka kasabaları ve düz geçitleri gördüğümüzde... şaşırdık ve hepsi taştan yapılmış büyük kuleleri, piramitleri ve sudan yükselen binaları görünce bunların Amadis ülkesinde olduğu söylenen büyüleyici şeyler olduğunu söyledik. Ve askerlerimizden bir kısmı gördüğümüz şeylerin bir rüya olup olmadığını bile sordular.[1]

> Tapınağın kendisi Sevilla katedralinden daha yüksek... Şehrin merkezinde yer alan, Salamanca'dakinin iki katı büyüklüğündeki ana meydan sütunlarla çevrili. Alım satım için her gün burada 60.000 insan toplanıyor. İmparatorluğun her tarafından gelen her türlü eşya, yiyecek maddeleri, giysiler ve ayrıca altın, gümüş ve bakırdan yapılmış şeyler... kıymetli taşlar, deri, kemik, midye, mercan, pamuk, tüy bulunuyor...[2]

> O kadar güzel ve o kadar mükemmel binalar var ki bunları İspanya'da bile bulmak şaşırtıcı olur... İnkaların evlerinin pek çoğunda, 200 yarda uzunluğunda ve 56-60 yarda genişliğinde muazzam salonlar vardı... En büyüğü 4.000 kişi alabilecek kapasitedeydi.[3]

1520 ve 1530'larda Meksika'da Aztek ve Peru'da İnka uygarlığı ile karşılaşan ilk Avrupalılar, gördükleri yapıların zenginliği ve görkemi karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Aztek şehri Tenochtitlan, Avrupa'daki herhangi bir şehir kadar büyüktü. İnka başkenti Cuzco biraz daha küçük çaplı ama Avrupa'nın hiçbir yerinde benzeri olmayan yollarla kaplıydı. Yollar, Avrupa'nın tümünden ya da hatta Ming Çin'inden daha uzun 3.000 millik bir imparatorluğun bağlantısını kuruyordu.

Bu uygarlıklar, gelişmiş bir sulama sistemi kullanarak, halklarına ileri bir geçim yolu sağlıyordu. Malları toplama ve bunları başkentlerine yüzlerce hatta binlerce mil uzaklıktan taşıma yolları geliştirmişlerdi. Tarımdaki gelişmelere –mimari, görsel sanatlar, matematik, (aylar için) ayın hareketleriyle, (yıllar için) güneşin gözle görünür hareketiyle ilişkili takvimler yapmak gibi– sanat ve bilimdeki gelişmeler eşlik ediyordu.

Bununla birlikte birkaç ay gibi kısa sürede, bir zorba ve kâşiften başka bir şey olmayan İspanyol Hernan Cortés ve (okuma yazma bilmeyen) Francisco Pizarro yönetimindeki küçük askeri birlikler her iki imparatorluğu da fethetmişti.

Bunlar daha önceki kâşif Kristof Kolomb'un (İspanyolca Cristobal Colon) izini takip ediyordu. Cenovalı bu deniz kaptanı, İspanya'nın ortak hükümdarları Aragonlu Ferdinand ve Kastilyalı Isabel'i, Atlantik'te batı yönünde yelken açarak Çin'in (Cathay) masal uygarlığına ve 'baharat adaları'nın (Doğu Hint Adaları) zenginliğine bir yol bulacağı seferin masraflarını karşılamaya ikna etmişti.

Kolomb'un bazı yeni, bilimsel anlayışlara dayanan görüşlerinin, 'dünyanın düz' olduğu batıl inancına sahip kişilerin direnciyle karşılaştığı yolunda yaygın bir mitos vardır. Aslında, 15. yüzyıla gelindiğinde dünyanın yuvarlak olduğu görüşü oldukça yaygındı. Klasik Yunan ve Roma yazarlarından alıntıları, dinsel mistisizmi ve kötü bilimi birbirine katıp karıştıran, Kolomb'un kendisiydi.[4] Hristiyanlığı Apocalypse'den (Kıyamet) önce kurtarmak üzere kendisinin, Tanrı'nın atanmış bir aracısı olduğuna inanır olmuştu.[5] 10. yüzyıl Arap coğrafyacısı El-Fergani'nin (aslında doğru olan) hesaplarını yanlış anladığı için, dünyanın çevresini yüzde 25 daha küçük sanmıştı. Çin ya da Japonya'ya birkaç hafta içinde varacağı ve Marco Polo'nun zamanında (200 yıl önce) Çin'i yönetmiş olan 'Büyük Han'ın uyruklarıyla karşılaşacağı umuduyla 3 Ağustos 1492'de üç küçük gemi ile yola çıkmıştı. Bunun yerine Ekim'in ikinci haftasında Karayipler'de küçük bir adaya ulaştı ve buradan günümüzde Küba ve Haiti olan adalara yelken açtı.

Ne devletin ne de özel mülkiyetin olduğu bu adaların sakinleri yeni gelen bu gizemli kişilere oldukça dostane davranmışlardı. Bir İspanyol, 'Tainos' adını verdikleri bu sakinler hakkında, 'Bunlar nazik, barışçı ve çok sade insanlardı' diye yazdı. 'Su için kıyıya kayık gönderildiğinde, suyu nerede bulabileceklerini memnuniyetle onlara gösterdiler ve dolu su fıçılarını kayığa kadar taşıdılar'.[6]

Ne ki Kolomb'un amacı yerli sakinlerle dost olmak değildi. Onu büyüleyen şey burunlarına takmış oldukları pandantiflerin altınıydı. Kendini zengin etmek ve bu sefer için yapılan harcamanın haklılığını İspanyol monarklara göstermek istiyordu. O yerlilerin dilinden ya da yerliler onun dilinden tek bir kelime anlamadıkları halde sürekli olarak altının nerede bulunabileceğini öğrenmeye çalışıyordu!

Daha sonra, 'En fevkalade şey altındır... kim ona sahip olursa bu dünyada her istediğini yapabilir ve ruhları Cennet'e taşımakta başarılı olabilir' diye yazacaktı.[7]

Kolomb, hükümdar hamilerine, 'öylesine şefkatli, cömert ve uysal insanlar ki dünyada daha iyi bir ülke ve insan yoktur. Komşularını kendileri gibi seviyorlar ve dilleri dünyanın en tatlı ve nazik dilidir ve her zaman gülümseyerek konuşurlar' diye yazdı.[8] Ama onun amacı bu insanları yakalamak ve esir etmekti. Oğlu, 'Adadaki insanların bir kısmının esir edilmesini emretti... Dolayısıyla Hristiyanlar kadın, erkek, çocuk 12 kişiyi yakaladı' diye yazdı.[9] 'Elli adamla, adanın sakinlerinin kontrol edilebilmesi ve insanın istediği her şeyin yaptırılabilmesi için' bir kale inşa etmeyi düşündü.[10]

Adanın sakinlerinin tümü bu tür davranışlara razı olabilecek kadar aptal değildi. Kolomb kısa süre sonra, adada barışçı Tainosların yanı sıra 'yamyam' oldukları için mutlaka kontrol edilmeleri gereken savaşçı 'Kariblerin bulunduğunu iddia ediyordu. Ne o zaman ne de daha sonra, bu insanların insan eti yediklerine dair herhangi bir kanıt yoktur. Kolomb'un kendisi Kariblerin yaşadığı adaya hiçbir zaman ayak basmadı ve gördüğü tek insanlar tayfalarının esir aldığı kadın ve çocuklardı. Ama yamyamlık söylentisi, yerli halkı dehşete düşürmek için İspanyolların silah kullanmasını ve demir kılıçları ve arbeletleriyle onları kesmesini haklılaştırdı. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar, 'vahşi' insanlar arasındaki 'yamyamlık' mitosu, sömürgecilik için güçlü bir haklılaştırma gerekçesi olarak kaldı.[11]

Kaba yöntemlerine rağmen, Kolomb çok az altın buldu. Hükümdarların daha büyük yatırımıyla, daha büyük bir filo ve 'her türden zanaatkâr, işçi ve toprağı işlemek için köylüler, *caballeros* (şövalyeler) ve *hidalgos* (beyefendiler) ile altının ünü ve ülkenin harikalığının cazibesine kapılan diğer önemli adamlardan oluşan 1.500 göçmenin'[12] yanı sıra pek çok asker ve üç papazla 1493'te yaptığı bir sonraki seferinde de daha başarılı değildi. Hispaniola (Haiti) adasında her biri bir kale ve birkaç zindana sahip yedi yerleşim alanı kurduktan sonra, 14 yaş üzerindeki her 'Kızıl Hintlinin' her üç ayda bir belirli bir miktar altın getirmesi gerektiğini emretti. Getirmeyenler elleri kesilerek ve ölüme terk edilerek cezalandırılacaktı.[13] Ne ki bu barbarlığa rağmen, adada hiç kimse küçük miktarlar dışında altın bulamadığı için, altın talebini karşılayamıyorlardı.

Kolomb altına dayalı servet avını, bir başka kaynaktan –kölelik– tamamlamaya çalıştı. 1495 Şubat'ında –iki yıl öncesinin şefkatli, cömert ve uysal insanları– Tainolar'dan 1.600'ünü topladı ve bunların 550'sini köle olarak satılmak üzere zincirlere bağlayarak gemiyle Sevilla'ya gönderdi. 200'ü Atlantik'i geçerken yolda öldü. Atanmış sömürgecilerin yerlileri zorla çalıştırmasını olanaklı kılacak bir *encomienda* sistemi kurdu.

Aldığı önlemler, Kolomb'un hâlâ 'Hintliler' olarak çağırmakta ısrar ettiği insanlar üzerinde çok yıkıcı oldu. Kolomb'un ilk ayak bastığı sırada Hispaniola'nın nüfusu muhtemelen bir milyonun üzerinde, belki de daha fazlaydı;[14] bu sayı 20 yıl sonra 28.000'e düşmüştü ve 1542'ye gelindiğinde ise 200'dü. Sonradan Amerika'ya göçmüş olan papaz Las Casas, sömürgecilerin yöntemlerini 'en büyük tecavüzler ve halkın boğazlanması' olarak lanetliyordu.[15] Çok daha sonraları, bir başka nedenin daha önemli olduğu sık sık ifade edilmeye başlandı: 'Hintiler'in hiçbir bağışıklıkları olmadığı, Avrupalıların getirdikleri hastalıklar. Kızamık, grip, tifüs, zatürre, verem, difteri ve hepsinden önemlisi çiçek hastalığı; bunlarla daha önce hiç karşılaşmamış olan insanlara korkunç zararlar vermiş olmalı. Bununla birlikte, yerli halkın neredeyse tümüyle yok oluşunun yalnızca hastalıklara bağlanmasına inanmak güçtür. Kıta Amerika'sının pek çok yerinde en azından 'Hintliler'in bir kısmı varlıklarını sürdürdü. İlk İspanyol kolonilerindeki ölümlerin çapı, Kolomb ve onun göçmenlerinin yöntemlerinin barbarlığına bir şeyler borçlu olmalıdır.

Yine de bu barbarlık, Kolomb'a, yerleşimcilerine ve onların hükümdar hamilerine istedikleri serveti temin edemedi. İlk koloniler sorunlarla doluydu. Beyefendi göçmenler hayatı umduklarından çok daha zor buldular. Yerli işçileri ölüyor ve işaretlemiş oldukları büyük arazilerin işlenmesinde onları işgücünden yoksun bırakıyordu. Alt sınıflardan gelen göçmenler, kısa süre sonra, yukarıdan gelen çalıştırılma baskısından usandılar. Kolomb'un Hispaniola'nın yöneticisi olduğu döneme ilişkin öyküler, onun yönetimine karşı birbirini izleyen isyanlardan oluşur. Bunlara, yerli ahaliye sergilediği aynı barbarlıkla karşılık vermiştir. Üçüncü seferinin sonunda, vali olarak yerini başkasına bıraktığında, Santo Domingo kasabasının meydanında darağaçlarından sallandırılan yedi İspanyol'u görerek dehşete düşen Hispaniola'daki göçmenlerin yuhalamaları arasında, zincire vurularak İspanya'ya geri gönderildi.[16] İspanya'da kısa bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. Ama dördüncü seferi acınacak bir olaydı. Krallık tarafından Hispaniola'daki yerleşimlere girmesi yasaklandı, gemisi kazaya uğradı; İspanya'ya dönmeden önce hayal kırıklığına uğramış ve neredeyse unutulmuş bir haldeydi. Ona sponsorluk etmiş olan İspanya monarşisi, İtalya'ya hâkim olmak için Fransa'ya karşı yapılan savaşlarla çok uzaklardaki adalardan daha fazla ilgileniyordu. Monarşinin tavrı ancak, başka kâşifler muazzam zenginlikleri keşfedince değişecekti.[17]

Azteklerin Fethi

1517 yılında Meksika'nın Aztek hükümdarı Moctezuma, acayip, solgun renkli adamların, 'suyun içinde hareket eden birkaç dağ içinde' hükümdarlığının kıyılarında seyir halinde olduklarına ilişkin ilk haberleri aldı.[18] Gemiler bir keşif seferinin gemileriydi. İki yıl sonra, büyük bir imparatorluğun varlığını duymuş ve onu fethetmeye azmetmiş Hernan Cortés adlı askerin komutasında, İspanya'nın Küba yerleşiminden 500 kişilik bir güç karaya çıktı. Adamları bu tutkuyu inanılmayacak bir çılgınlık olarak değerlendirdiler ve Cortés, adamlarının Küba'ya geri dönmesini önlemek için kendi gemilerini yaktı. Bununla birlikte iki yıl içinde kendisininkinden yüzlerce kez daha büyük bir orduyu yendi.

Onun başarısı birkaç etkene bağlıydı. Moctezuma, Cortés'in birliklerini, elinde olanak varken, karaya çıktıkları sırada imha etmedi; aksine kıyıdan Meksika Vadisi'ne ilerlemek için olanak tanıdı ona. Cortés'in ikiyüzlülüğünün sınırı yoktu ve Aztek başkenti Tenochtitlan'a ulaştığında, esir almadan önce Moctezuma'ya dost gibi davrandı. İspanyolların farkında olmadan taşımakta oldukları çiçek mikrobu Tenochtitlan'a yayıldı ve şehrin İspanyollar tarafından kuşatılmasının kritik bir anında, çok sayıda insanın ölümüne neden oldu. Sonunda İspanyollar silah üstünlüklerinin keyfini sürdüler. Bu yalnızca kusurlu olan ve doldurmak için uzun bir zaman gerektiren tüfekleriyle ilgili bir mesele değildi. Daha önemli olan İspanyolların zırhlarında ve Azteklerin zırhını oluşturan kalın kumaşları ortadan ikiye bölebilen kılıçlarında kullandıkları çelikle ilgiliydi. Tenochtitlan için yapılan nihaî muharebede üstün İspanyol deniz teknolojisi, şehrin etrafındaki göllere egemen olmalarında ve yiyecek desteği sağlamak için kullanılan kanoları sürüp çıkarmalarında etkili oldu.

İspanyolların zaferindeki kimi ögeler rastlantısaldı. Eğer Moctezuma'nın kardeşi Cuitlahuac onun yerine yönetiyor olsaydı, Cortés'e asla başkentte rehberli bir şehir turu yaptırılmaz ve imparatoru kaçırmasına fırsat verilmezdi. Cortés'in birlikleri kesinlikle yenilmez değildi. Bir noktada Cortés, Tenochtitlan'dan kaçmak zorunda bırakıldı ve ordusunun büyük bir kısmını kaybetti. Eğer İspanyollar daha fazla direnç görmüş olsalardı, kendi birlikleri içindeki ayrılıklar etkili olabilirdi, zira Cortés'e bir hain olarak muamele etme emri almış yeni bir İspanyol gücü Meksika'ya ayak basmıştı.

Bununla birlikte, Cortés'in zaferindeki rastlantısal ögelerin altında yatan daha temel bir şey vardı: Onun, İspanyol İmparatorluğu gibi sömürücü ve zalim, ama kullandığı teknoloji daha geri olan bir imparatorluğa karşı savaşmasıydı.

Aztekler, köken olarak, 13. yüzyılın ortalarında Meksika Vadisi'ne ulaşmış, sınırlı tarım bilgisine sahip avcı-toplayıcı bir halktı. Bölge, (ikinci kısımda anlatılan) Teotihuacan ve Maya uygarlıklarının mirasçısı olan ve Aztekleri egemenlikleri altına alarak onlara işlemek üzere en verimsiz toprakları bırakan birkaç şehir devleti tarafından zaten işgal edilmişti. Bununla birlikte Aztekler uzun süre boyunduruk altında kalmadılar. Ürünlerinin miktarını muazzam bir şekilde arttırmalarına olanak veren teknolojik bir atılım –göller üzerindeki yapay adalarda (*chinampas*) tarım– yapmışlardı ve entansif tarıma geçilmesini, toplumun geri kalan kısmını zorla çalıştıran aristokratik bir sınıfın ortaya çıkması izlemişti. Bu aristokrasi, yalnızca Aztek alt sınıflarını sömürmekle tatmin olmuyordu. Kısa süre sonra Meksika Vadisi'nin egemenliğini ele geçirmek için öteki şehir devletleriyle savaşmaya başladı ve sonra da güneye, bugün Guatemala olan bölgeye yayılan bir imparatorluk kurmaya girişti. Yeni militarist yönetici sınıfın ortaya çıkışına askeri bir ideolojinin gelişmesi eşlik etti. Bu ideoloji, şiddet yolunda ölenlere ebedi bir hayat sunan ama günlük yolculuğunu sürdürebilmesi için sürekli insan kanıyla beslenmesi gereken, Azteklerin eski kabile tanrısı, Huitzilopechtli'ye, arı kuşuna, tapınma esasına dayanıyordu. Bu dinin ana törenlerinden biri savaş esirlerinin kurban edilmesiydi ve tabi olan halklar Azteklere, maddi haracın yanı sıra kurban edilmek üzere birkaç kadın ve çocuk vermek zorundaydılar. Bu din, Aztekli savaşçılar sınıfına, bir imparatorluk kurmak için savaşma kararlılığını verdi. Bu aynı zamanda, çoğu kez aç Aztek alt sınıflarını, aynen Roma'daki sirklerin ve 'zafer'lerin yaptığı gibi (yakalandığında prensler boğuluyordu), bulduklarıyla yetinmeye zorluyordu. Ancak imparatorluk büyüyüp de, yönetici sınıfın kimi üyeleri kurbanları görülmemiş yüksek düzeylere çıkarınca –bir keresinde Tenochtitlan tapınağının sunağında, 96 saatte 80.000 kurbanın boğazlandığı rivayet edilmişti– Aztek toplumunda gerilimler başgösterdi.[19] Bu durum ayrıca fethedilenler arasında, her ne kadar isyan etmeye korkacak bir terör iklimi yaratılmış olsa da, zulüm duygusunu artırdı. Daha barışçı nitelikli kültlere çekim duydular. Aztek aristokrasisi arasında bile günü geldiğinde, barışçıl tüylü yılan tanrı Quetzalcoatl'ın geri döneceğine inanılıyordu.

İspanyol fatihler tam da bu gerilimlerin en yüksek noktada olduğu bir sırada geldi. 1505 yılında Aztek alt sınıflarını büyük bir kıtlık vurmuş ve pek çok insanın kendisini köle olarak satmasına yol açmıştı. Fetihlerden elde edilen ganimet azalıyordu ve Moctezuma yönetici sınıf içinde kendi

gücünü, kan kurban etme kültüyle artırmıştı. Bununla birlikte bu külte olan itiraz, Moctezuma'nın Cortés'in geri dönen Quetzalcoatl olabileceğinden korkmasına ve onu iyi bir şekilde karşılamasına yol açacak kadar güçlüydü. Belki de daha önemlisi, Azteklerin boyun eğdirdiği insanların, istilacıları desteklemeye koşmalarıydı. Tenochtitlan için yapılan muharebede İspanyolların saflarında çarpışan yerli ahilinin sayısı Azteklerin yanında savaşanlardan fazlaydı.

Hem Aztek hem de İspanyol imparatorlukları, vermeyenlere karşı korkunç cezaların uygulandığı haraca dayanıyordu. Her ikisi de, İspanyolların kilisenin yolundan gitmeyenleri direkte yaktığı, Azteklerin ise tanrıları hoşnut etmek için insanları kurban ettiği en merhametsiz dinlere sahipti. Fetihten sonra İspanyollar, Tenochtitlan'ın pazar yerinde kalıcı *auto-da-fé*'ler [sapkınların yakıldığı yerler] inşa ettiler.[20] Ancak İspanya, önceki iki binyıl boyunca Avrasya ve Afrika'da geliştirilmiş demire dayalı teknolojiler kullanırken, Aztekler, dünyanın başka yerindeki insanlardan daha fazla geliştirmiş oldukları taş ve tahtaya dayanan teknolojiler kullanıyorlardı. Metallerden yalnızca altın ve bakıra sahiptiler; bakır kıttı ve süsleme için kullanılıyordu. Silahları, ustura gibi keskin bir ucu olan ama kolaylıkla kırılan bir taştan, volkanik camdan (*obsidian*) yapılıyordu.

Metalin olmayışı Aztek teknolojisinde başka geriliklere de yol açtı. Söz gelimi Azteklerin tekerlekli araçları yoktu. Gordon Childe bunun nedeninin, bakırdan daha sert bir madenden yapılabilen testerenin kullanılamayışı olduğunu ileri sürmektedir.[21]

Azteklermetalürjiyinedenöğrenemediler?JaredDiamond,Afrika'dakine benzer bir coğrafi elverişsizlikten söz etmektedir. Meksika'nın halkları binlerce mil uzaklıkta meydana gelen yeniliklerden yararlanamıyorlardı. Meksika, henüz demirle tanışmamış olsalar da metalürjide daha ileri gitmiş olan Andlardaki diğer büyük Latin Amerika uygarlıklarından Mezo-Amerika'nın tropikal kuşağı ile ayrılıyordu.[22] Ayrıca, Meksikalıların metalürjiyi benimsemeleri için herhangi büyük bir uyarıcı da söz konusu değildi. Yiyecek maddeleri yetiştirmek için gelişmiş yöntemleri ve etkileyici şehirleri metalürji olmadan yapmışlardı. Dönemsel kıtlıklarla karşı karşıya kalmak sadece onlara özgü değildi, Avrupa ve Asya'nın demire dayalı uygarlıkları da bunlarla karşı karşıya kalıyordu. Ne zamanki bir anda Avrupalıların demirden silahlarıyla yüz yüze geldiler, metalürjinin olmayışı öldürücü bir dezavantaj haline geldi ve başka açılardan daha 'ileri' olmayan insanlar tarafından yenilmelerine yol açtı.

Peru'nun Boyunduruk Altına Alınması

Tarih çok ender olarak kendini tekrarlar. Ama, Cortés'in bir akrabası olan Francisco Pizarro, Meksika'nın fethinden bir on yıl kadar sonra, 1530'ların başında Panama'dan Güney Amerika'nın Pasifik sahiline yelken açtığında tarih tekrarlandı.

Pizarro daha önce iki keşif seferi yapmıştı ve içerilerde bir yerlerde büyük bir imparatorluğun olduğunu biliyordu. Bu kez kıyıdaki Tumbez kasabasında, 106 piyade asker ve 62 atlıyla karaya çıktı. Burada, Büyük İnka İmparatorluğu'nda, babaları Büyük İnka Huana-Cupac'ın mirası için iki üvey kardeşin, kuzeyde Atahualpa ve güneyde Huascar'ın savaştıklarını öğrendi. Pizarro derhal Atahualpa'nın temsilcileriyle temas kurarak ona dostluk sözü verdi ve onunla Andlar'daki Cajmarca kasabasında buluşmak üzere bir davet aldı. İnka rehberler onları günlük yürüyüşlerin sonunda ihtiyaçların iyi karşılandığı dinlenme yerlerinde ağırlamasa, kıtanın içlerine doğru ve dağlardaki yolculuk, İspanyollar için hemen hemen imkânsız olurdu.

İspanyollar, Cajamarca'da silahları ve atlarıyla gizlenerek şehrin surları içine yerleştiler. Atahualpa muazzam bir İnka ordusunu geride bırakarak ve savaşmaya hiçbir şekilde hazırlıklı olmaksızın 5.000 ya da 6.000 adamla törensel bir şekilde şehre girdi. Pizarro'nun kardeşi Hernando daha sonra ayrıntılarıyla anlatacaktır:

> Düzensiz bir şekilde şehre girdi. Önden yolu temizleyen ve şarkı söyleyen üç ya da dört yüz özel üniformalı uşak geliyordu. Daha sonra, çoğu astlarının omuzlarında taşınan liderleri ve kabile reisleriyle çevresi sarılmış olarak Atahualpa şehre girdi.[23]

İspanyollarla birlikte olan Dominiken bir keşiş Atahualpa ile konuşmaya başlayarak onu Hristiyan dinine geçmeye ve Papa'nın Latin Amerika'nın bu kısmını İspanyollara tahsis etmiş olması nedeniyle İspanya kralına haraç ödemesi için ikna etmeye çalıştı. İnka'nın şöyle cevap verdiği söylenir:

> Hiç kimsenin egemenliği altında olamam... Sözünü ettiğiniz papaya gelince, kendisine ait olmayan toprakları başkasına vermekten söz ettiğine göre deli olması gerekir. Benim inancıma gelince, onu değiştirecek değilim. Dediğinize göre, sizin kendi tanrınız, onu yaratan aynı adam tarafından öldürülmüş. Ama benim tanrım hâlâ cennette yaşıyor ve çocuklarını izliyor.[24]

Kendisine verilmiş olan bir İncil'i yere fırlattı. Keşiş Pizarro'ya, 'Biz burada dikilip nefesimizi tüketirken ya da bu köpekle konuşurken, alanın yerlilerle dolduğunu görmüyor musun? Derhal üzerlerine saldır. Seni bağışlıyorum' dedi.[25] Pizarro beyaz bir mendili sallayınca, gizlenmiş olan İspanyol askerleri ateş açtılar ve gürültü ve duman, toplanmış olan İnkalar

arasında paniğe yol açarken, atlılar saldırıya geçti. İnkaların kaçabileceği hiçbir yer yoktu. İspanyolların tahminlerine göre 2.000, İnkaların tahminine göre ise 10.000 kişi öldü.[26]

Atahualpa artık İspanyolların elinde, imparatorluğun büyük kısmı ele geçirilirken paravan olarak kullandıkları bir esirdi. Altına olan garip takıntılarını dikkate alarak İspanyolları altınla satın alabileceğini düşünüyordu ve çok miktarda altın topladı. Ama acı bir şekilde yanıldı. Pizarro altını aldı ve İnka'yı başka şeyler arasında 'zina ve çok karılılık', 'putperestlik' ve 'İspanyollar'a karşı isyan kışkırtıcılığı' suçlamalarıyla bir yargılama maskaralığı sonunda idam etti. Direkte yakılmak üzere şehir meydanına getirildi; burada –İspanyolların vaftiz edilmiş bir Hristiyanı yakmayacağına inanarak– Hristiyan olmak istediğini söyledi. Haklıydı. Vaftiz edildikten sonra Pizarro yakılmak yerine boğularak öldürülmesini emretti.[27]

Katliam ve Atahualpa'nın öldürülmesi İnka İmparatorluğu'nun geri kalan kısmının fethinde örnek oluşturdu. Altının cazibesine kapılan yüzlerce İspanyol daha kendisine katılırken, Pizarro, Atahualpa'nın kardeşlerinden birisini kukla imparator olarak tayin etti ve İnka başkenti Cuzco'ya yönelerek kendisine karşı koymaya çalışan bir başka İnka lideri Calicuchima'yı diri diri yaktı. Şehri ele geçiren İspanyollar evlerden ve tapınaklardan altın çaldılar ve İnka prenseslerini esir ettiler. 56 yaşındaki Pizarro adamlarından birisiyle evlendirdiği 15 yaşında bir kızdan çocuk sahibi olduğu için övünüyordu. Sıradan İnkaların gördüğü muamele, daha sonra Şili'ye giren bir İspanyol birliğine eşlik eden papaz Cristobal do Molina tarafından şöyle anlatılacaktır:

> Gönüllü olarak İspanyollara eşlik etmeyen yerliler ip ve zincirlerle bağlanarak birlikte götürülüyordu. İspanyollar bunları her gece açık bir hapishanede tutuyor ve gündüzleri açlıktan ölür halde ve ağır yüklerle yanlarında götürüyorlardı. Bu sefere katılan İspanyollardan birisi, 12 yerliyi bir zincire bağladığı ve 12'si de öldüğü için övünüyordu.[28]

İspanyol fatihlerin amacı kendilerini zengin etmekti ve altın yağmalamanın yanı sıra köleleştirmeye de başvuruyorlardı. Seçilmiş sömürgecilerin angarya emeği kullanımına olanak veren ve yerlilerin yılın dokuz ayında İspanyollar için çalışmasını öngören 1512-1513 Burgos Kanunları'na dayanarak, ülkeyi bölgelere, *encomiendo*'lara ayırdılar. Bu kanunlar yerlilere okunacak ve itaat etmeyenler olursa, karılarının ve çocuklarının esir edileceği ve mallarına el konulacağı kendilerine bildirilecekti.[29] Ayrıca, kimi durumlarda, 'dine karşı gelenlere mahsus şeyler, hapishane, zincir ve gemi temin eden' papazlara da haraç ödenecekti.[30]

Her şey İspanyolların istediği gibi de gitmedi. Birbirini izleyen isyanlarla karşılaştılar. Pizarro'nun kardeşlerinden birisi Cuzco'da dört ay süreyle mahsur kaldı. 1572'de son imparator Tupac Aura'nın öldürülmesine kadar İnka direnişi ezilemedi. Ama İnkalar, Meksika'da Aztekler için geçerli olan aynı nedenlerle yenilmeye mahkûmdu. Bakıra sahiptiler ama demirleri yoktu; daha güçlü olan at ve katırlara karşılık lamaları vardı. Ne kadar zarif olursa olsun bir Bronz Çağı uygarlığı, ne denli kaba olursa olsun bir Demir Çağı uygarlığının karşısında duramazdı. Hemmings'in ifadesiyle, atlar 'bu fethin tanklarıydı'.[31] Ancak ne zaman yerliler, daha güneydeki Şili'de atları kullanmayı başardılar, fatihlerin ilerleyişi ciddi engellerle karşılaştı.

İmparatorluk ailesinden az sayıda kişi, İspanyol üst sınıfıyla bütünleşerek bu yeni düzen içinde varlıklarını korudu. Hemmings'in aktardığı gibi, 'Bunlar, unvanlara, üniformalara, zarif İspanyol giysilerine ve hak edilmemiş kazançlara İspanyollar kadar hevesliydi'.[32] Ancak İnka İmparatorluğu'nda yaşayan kitleler için hayat, eskisiyle kıyaslanamayacak kadar kötüleşti. Bir İspanyol soylusu 1535 yılında krala şunları yazıyordu: 'Ülkenin önemlice bir kısmını dolaştım ve korkunç yıkımlar gördüm'.[33] Bir başkası, İnkalar zamanındaki durumla fetihten sonraki durumu karşılaştırıyordu: 'Tüm ülke sakindi ve iyi besleniyordu, oysa şimdi imparatorluğun yollarında terk edilmiş sayısız köy görüyoruz'.[34]

Fethin verdiği zarar, her yeni yöneticinin, elden geldiğince fazla servet edinme saplantısıyla daha beter bir hale geliyordu. Bu durum, birbirine rakip İspanyol komutanlar arasında şiddetli iç savaşlara ve yeni zengin göçmenlerin İspanya tahtının temsilcilerine karşı ayaklanmalarına yol açıyordu. Rakip ordular, tarım için kaçınılmaz olan sulama kanallarını ve tepelerin eteklerindeki teraslamaları yakıp yağmalarken tarım harap oldu; lama sürüleri boğazlandı ve hasatın yetersiz olması halinde kullanılacak yiyecek stokları tüketildi. Aç insanlar Karayipler'de çok büyük bir felakete yol açan aynı Avrupa hastalıklarına yakalandı. Bunun etkisi, 14. yüzyıl Avrupa'sındaki Kara Ölüm'ün etkisinden bile daha büyüktü. 1540'lara gelindiğinde Lima vadisinde 25.000 kişilik nüfusun yalnızca 2.000'i hayatta kalabilmişti. İmparatorluğun yerli nüfusu yarı yarıya ya da üçte iki oranında azaldı.

Ülke öylesine harap olmuştu ki, İspanyol monarşisi bile endişe etmeye başladı. Monarşi zenginlik getiren bir imparatorluk istiyordu, kendi işgücünü soyan bir imparatorluk değil. 1500'lerin ortalarında, yerlilerin sömürülmesini kontrol altında tutacak ve göçmenlerin yıkıcılığını sınırlandıracak önlemler tekrar tekrar tartışıldı. İşte o zaman, göçmenleri suç-

layan Las Casas gibi papazlar önem kazandı. Bununla birlikte onların çabaları da eski İnka İmparatorluğu'nda çok fazla bir değişikliğe yol açmadı; zira artık, İspanya krallığının, 150.000 nüfusuyla o zaman dünyadaki en büyük şehirlerden birisi olan Potosi'deki gümüş ve cıva madenlerinden elde ettiği kârlar için angarya emeği gerekliydi. 1570 yılında Başpiskopos Loyza başkanlığındaki bir komisyon, madenlerin kamunun çıkarına olması nedeniyle angaryanın hoşgörülmesi gerektiğini kararlaştırdı.[35]

2. Bölüm

Rönesans'tan Reformasyon'a

Kolomb Amerika'yı 'keşfetmedi'. Bu işi en az 14.000 yıl önce Sibirya'dan Bering Boğazı üzerinden Alaska'ya geçmiş olan 'Hintliler' yapmıştı. Kolomb buraya ulaşan ilk Avrupalı da değildi. Vikingler ondan 500 yıl kadar önce kısa bir süre için kuzey Amerika'nın kuzeydoğu kıyılarında varlık göstermişlerdi. Ancak 1493, tarihte bir dönüm noktası oldu. Avrasya'nın Atlantik kıyısında, daha önce geri olan toplumlar, dünyanın öteki kesimlerinde başat bir etki yapabilme kapasitesi gösteriyorlardı. Dolayısıyla İspanyollar, Kuzey ve Güney Amerika'da, üç ya da dört yüzyıl önce Haçlıların Ortadoğu'da yaptığı kadar barbarlık yapmış olsalar da sonuç farklı oldu. Haçlılar geldiler, gördüler, fethettiler ve yok ettiler ve daha sonra arkalarında terk edilmiş kaleler dışında bir şey bırakmadan sökülüp atıldılar. İspanyollar da geldi, gördü, fethetti ve yok ettiler ve yeni, kalıcı bir ülke yaratmak için orada kaldılar.

Atlantik'in ötesinde bunlar olurken, Avrupa'nın kendisinde de siyasette, entelektüel hayatta ve ideolojide ve bunların hepsinin de altında milyonlarca insanın yaşam kazanma biçimlerinde aynı derecede önemli ve sonuç itibariyle dünyayı sarsan değişiklikler oluyordu.

Anaakım tarih anlayışı, ağırlıklı olarak kafasını bir hükümdarın yerine diğerinin geçmesine takmıştır. Bunlarda kralların, kraliçelerin ve bakanların listesi, bunların yanı sıra saraylıların entrikaları, prenslerin öldürülmesi ve hanedan savaşları dışında pek az şey vardır. 15. yüzyılın sonlarında başlayan siyasal değişimler bu tür önemsiz şeylerden farklıdır. Bu değişimler, şu ya da bu biçimiyle dünyaya egemen olan yeni türden bir devletin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İnsanlar antik ya da Orta Çağ uygarlıkları hakkında konuşurken sık sık 'ülke' ya da 'millet' sözcüklerini kullanırlar. Ancak o zaman egemen olan devletler, modern 'ulus' devletten çok farklıydı. Bugün biz, bir ülkenin belirli sınırlar içinde coğrafi olarak süreklilik gösteren bir şey olduğunu itirazsız kabul ediyoruz. Onun (kimi zaman yerel farklılıklarla birlikte) tek bir vergi sistemi ve çeşitli bölgeler arasında gümrük engelleri

olmayan tek bir yönetim yapısına sahip olmasını bekliyoruz. Ne kadar sınırlı olsa da belirli haklar karşılığında 'yurttaşlar'ının sadakatini talep ettiğini varsayıyoruz. Bir 'devleti olmamak', insanların kaçınmak için her şeyi yaptıkları bir kader oluyor. Biz ayrıca, hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin konuştuğu tek bir ulusal dil (kimi zaman birden fazla) olduğunu kabul ediyoruz.

Orta Çağ Avrupa'sının monarşileri bu özelliklerden çok azına sahipti. Bunlar halklar arasındaki dilsel bölünmelere ve coğrafi engellere göre oluşmuş karmakarışık bölgelerdi. 'Alman ulusu'nun Kutsal Roma Cermen İmparatoru genellikle Bohemya'yı bir krallık olarak yönetir ve Almanca konuşulan çeşitli bölgeler ve İtalya'nın bir kısmı üzerinde egemenlik iddia ederdi. İngiltere kralları, Fransızca konuşulan büyükçe bir toprak parçası üzerinde hak iddia edebilmek için bir dizi savaş yapmıştı. Fransa kralları Alpler'in ötesinde bugün İtalya denen araziyi elinde tutmak istiyordu; ama doğu Fransa, (rakip Burgondiya Dükalığı'nın bir kısmı olan) güneybatı Fransa ve (İngiliz krallarınca yönetilen) Normandiya ya da Brittany üzerinde çok az denetim kurabilirdi. Evlilik ve miras krallara, uzaktaki topraklar üzerinde egemenlik hakkı tanır ya da savaşlar, onları yerel topraklarından yoksun bırakırken, devlet sınırlarında büyük çaplı hareketlilikler olabilirdi. Bir devlet içinde çok ender olarak yeknesak, tek bir yönetim yapısı vardı. Bu devletler genellikle, her biri kendi hükümdarlarına, mahkemelerine, yerel yasalarına, kendi vergi yapılarına, gümrük noktalarına ve kendi silahlı adamlarına sahip prenslikler, dükalıklar, baronluklar ve bağımsız şehirlerden oluşurdu. Dolayısıyla her birinin hükümdara sadakati yalnızca sözde kalır ve rakip bir hükümdar daha iyi bir teklif yaptığında unutulabilirdi. Hükümdarlar çoğu kez yönettikleri halkın dilini konuşmazlar ve resmî belgeler ile hukuk kuralları çok ender olarak onların yönetimine tabi olanların dilinde olurdu.

Bu, Avrupa'nın önemli bir bölümünde, 15. yüzyılın sonlarına doğru İspanya'nın Latin Amerika'yı fethetmeye yöneldiği sırada değişmeye başladı. Fransa'da VII. Charles ve XI. Louis, İngiltere'de VII. ve VIII. Henry ve İspanya'da ortak hükümdarlar Isabel ve Ferdinand, büyük feodal lordlar karşısında kendi iktidarlarını güçlendirmeyi ve bugünkü ulusal sınırlar içinde, bir tür devlet düzeni kurmayı başardılar.

Bu değişiklikler önemliydi; çünkü feodal düzenden modern düzene geçişin ilk hamlelerini oluşturuyordu. Bu dönüşüm henüz tamamlanmış olmaktan çok uzaktı. 'Yeni' monarşilerin en güçlüsü İspanya'da, hükümdarlar bir yüz elli yıl kadar İtalya'daki ve Aşağı Ülkeler'deki (Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) toprakları ellerinde tutabilmek için savaşırken, kendi Katalanya, Valensiya, Aragon ve Kastilya bölgelerinde hâlâ ayrı

idari yapılar geçerliydi. Fransa kralları, bölgesel lordların 'mutlakiyetçi' yönetime boyun eğmesini sağlamak için bir dizi savaş ve iç savaşa katlanmak zorunda kalmışlardı ve o zaman bile, iç gümrük noktaları ve yerel hukuk sistemleri yerlerinde duruyordu. 1066'da Normandiya fethinin başka yerlerden daha bütünleşmiş bir feodal devlet yarattığı İngiltere'de bile, kuzeydeki 'earl'ler önemli bir güce sahiptiler ve monarklar Fransa üzerindeki iddialarından henüz vazgeçmemişlerdi.

Bununla birlikte 'yeni monarşiler' ve daha sonra Fransa ve İspanya'da onlardan doğan 'mutlakiyetçilik', eski feodal düzenden farklı bir şeyi temsil ediyordu. Bunlar feodalizm üzerine oturan ama piyasa sistemi ve şehirlerin büyümesine bağlı olarak, hükümdarların feodal lordların gücünü dengeleyecek yeni güçleri kullanmayı öğrendikleri devletlerdi.[36] Politikaları, hâlâ kısmen savaş ya da ittifak evlilikleri yoluyla toprak kazanmak olan klasik feodal amaçlara yönelikti. Ama başka bir hedef giderek önem kazanıyordu; ticareti ve yerel temelli üretimi oluşturmak. Dolayısıyla Isabel ve Ferdinand Granada'daki Mağrip krallığını fethettiler ve İtalya'da toprak kazanmak için savaştılar; ama aynı zamanda ticareti geliştirmek umuduyla Kolomb'u ve onu izleyenleri finanse ettiler. VIII. Henry diğer monarklarla hanedan bağları kurabilmek için evliliği kullandı; ama ayrıca İngiliz yün endüstrisinin ve donanmasının gelişmesini de teşvik etti.

Bu durum, söz konusu monarşilerin kendilerinden öncekilerden daha az zalim oldukları anlamına kesinlikle gelmez. Birbirlerine ve uyruklarına karşı iktidarlarını perçinlemek için her yolu denemeye hazırdılar. Entrika, cinayet, adam kaçırma ve işkence zanaatlarının bir parçasıydı. Onların felsefesi en iyi ifadesini, hayatının en önemli tutkusu İtalya'nın tek bir devlet altında birleşmesini görmek olan ve bir 'prens'in amacına ulaşmak için ilerde kullanması gereken temel ilkeleri belirleyen Floransalı memur Machiavelli'nin yazdıklarında bulur. Umutları gerçekleşmemiştir. Ama yazdıkları doğrudan İspanyol monarkların ya da VIII. Henry'nin repertuvarından alınmış olmalıdır.

Isabel ve Ferdinard Granada'nın fethinden sonra, Müslüman hükümdarlıkların hiçbir zaman Hristiyanlara yapmadığı bir şeyi yaptılar: Engizisyonu kullanarak Hristiyanlığı ya da ülkeden kaçmayı reddedenleri öldürdüler. 17. yüzyılın başına gelindiğinde, 900 yıldır bu ülkede bulunan Müslüman nüfus kovulmuştu. Yaklaşık sekiz yüzyıllık İslam yönetimi boyunca hoşgörülü davranılan Yahudi halkı da göçe zorlanmış, kuzey Afrika'da, Türklerin yönetimindeki Balkanlar'da (İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler'in orduları şehri alana kadar Selanik'te yaşayan İspanyolca konuşan bir Yahudi cemaati vardı) ve doğu Avrupa'da ken-

dilerine yeni hayatlar aramak zorunda bırakılmışlardır. Hristiyanlığa geçenler, *converso'lar*, bile güven içinde olmamışlardır. Bunlara karşı da 1570'lerde bir zulüm dalgası olmuştur.

İngiltere'de VII. Henry, VIII. Henry ve onları izleyenlerin sert yöntemleri yalnızca eski feodal baronlara yönelik değildi. Baronların kapı önüne koyduğu sayısız hizmetkâr ve toprak sahiplerinin eski ortak alanları "çitleyerek" topraksız bıraktığı ve hiçbir geçim kaynağı kalmadan ortalıkta dolanan en yoksul köylüler de bu yöntemlerden nasibini aldı. Birbirini izleyen monarklar bu insanları 'kasıtlı suç işleyenler' olarak görüyorlardı.[37] 1530 tarihli bir yasa şunları buyuruyordu:

> Sağlam bünyeli avareler için kırbaç ve hapis. Bunlar araba tekerleklerine bağlanarak vücutlarından kan akıncaya kadar kırbaçlanacaklar ve daha sonra doğdukları ya da son üç yılda yaşadıkları yere dönerek 'kendilerini bir işe verecekleri' konusunda yemin edeceklerdir.

Bu yasa daha sonra değiştirildi:

> İkinci kez avarelik suçu işlendiğinde kırbaçlama tekrarlanacak ve kulağın yarısı kesilecek; ama aynı suçu üçüncü kez işleyenler, merhametsiz bir cani gibi idam edilecektir.[38]

Yeni Düşünceler

Amerika'nın 'keşfi' ve 'yeni monarşiler' dönemi aynı zamanda Rönesans, entelektüel hayatın ve sanatın İtalyan şehirlerinde başlayan ve bir yüzyıl içinde batı Avrupa'nın geri kalan kısmına yayılan 'yeniden doğuşu' dönemiydi. Kıtanın her yerinde antikitenin klasik biliminin yeniden keşfi ve onunla birlikte Avrupa Orta Çağı'nı niteleyen dar dünya görüşünden, aptallaştırıcı sanatsal kurallardan ve dinsel hurafelerden bir kopuş söz konusuydu. Sonuç, Avrupa dünyasının Platon, Aristotales ve Öklid'in zamanından beri hiç görmediği bir şekilde sanatın, edebiyatın ve bilimsel ilerlemelerin serpilip gelişmesi oldu.

Kimi tarih kitaplarının iddiasına rağmen böyle bir atılım yapmak için bu ilk girişim değildi. İki yüzyıl kadar önce, Latince, Yunanca ve Toledo'daki Arapçadan yapılan çevirilerle Abelard ve Roger Bacon gibi düşünürlerin çabaları ve Bocaccio, Chaucer ve Dante'nin yazılarıyla daha önce de bir atılım olmuştu. Ancak 14. yüzyıldaki büyük bunalımda, kilise ve devletin, şehir ve kırlardaki sınıf mücadelesiyle ilişkilendirilebilecek bu düşünceleri yok etmeye çalışmasıyla bu atılım yerle bir olmuştu. Entelektüel araştırma merkezleri olabilecek üniversiteler giderek daha da fazla hiçbir pratik yararı olmayan, skolastik tartışmaların merkezi olmuştu.

Rönesans, 13. yüzyılın entelektüel, kültürel ve bilimsel çabalarına ama çok daha ileri bir düzeyde ve çok daha geniş bir temel üzerinde bir geri dönüşü temsil ediyordu. Doğum yeri olan İtalyan şehir devletlerinde, geçmiş Orta Çağ dünya görüşünün kısırlığına doğrudan saldırmadı. Bu devletler, feodal olmayan yollarla elde edilen zenginliğin çalımını satan ve eski feodal soyluluğun üyelerini bir yana iterek kendi zenginlik ve güçlerine feodalizmin kurmuş olduğu çerçeve içinde bir yer arayan tüccar oligarşilerinin egemenliği altındaydı. Örneğin Floransa'daki başat aile Medici'lerdi. İşe tüccar ve banker olarak başlamışlar ve içlerinden ikisi papalığa yükselirken bir başkası da Fransa kraliçesi olmuştu. Onların teşvik ettikleri kültür kendi çelişkili pozisyonlarını yansıtıyordu. Eskisinin içinden çıkan yeni topluma mükemmel görsel ifadesini veren plep kökenli zanaatkârlara, resim ve heykel ısmarlıyorlardı. Michelangelo'nun 'Tanrı'nın Adem'e Hayat Verişi' ya da Sistine Şapeli'ndeki 'Son Hüküm'ü insanlığı kutsayan dinsel eserlerdi. Michelangelo'nun en büyük eserleri arasında bir dizi köle ve tutsak heykeli vardır ki, içine sokuldukları taş tuzaktan kurtulmak için mücadele eden insanları gösterir. Öte yandan yöneticilerin teşvik ettiği edebiyat, kimi açılardan 13. ve 14. yüzyıl başlarının geleneğinden de bir adım geridir. İtalyan devrimci Gramsci'nin 70 yıl önce işaret etmiş olduğu gibi, Dante İtalyancanın Floransa lehçesiyle yazmışken, Rönesans 'hümanizması'nın dili dar bir entelektüel elitin dili olan Latinceydi. Bu, bilgili insanlara bütün Avrupa'da bir iletişim kanalı açıyordu; ama Floransa, Milano ya da Venedik'in geniş kitlelerine herhangi bir kanal açmıyordu. Daha da önemlisi, hâlâ eski metinlere neredeyse batıl bir saygı gösteriliyordu ve Yunan ya da Romalı bir yazardan yapılan bir alıntı hâlâ bir tartışmayı sonuçlandıran nokta görevi yapıyordu.

Rönesans Avrupa'ya yayılırken içeriği değişmeye başladı. Yunanca ya da Latinceden, konuşulan dillere artan sayıda çeviriler yapıldı. Ve eskileri yalnızca okumak için değil, fakat bunların bulgularına kafa tutmak için artan bir istek söz konusuydu ki bunun en iyi örnekleri Kopernik, Kepler ve Galileo'nun bilimsel atılımlarıdır. 16. yüzyıl, 2.000 yıllık eski düşüncelerin fışkırmasıyla başladı ama bir yüzyıldan daha az bir süre içinde yeni yazıların kitlelerin dilinde –Rabelais Fransızca; Shakespeare, Marlowe ve Ben Johnson İngilizce; Cervantes İspanyolca– patlama yaptığı görüldü.

Yeni Dinler

İspanyol birliklerinin Granada'yı almalarından ve Kolomb'un Batı Hint Adaları'na ayak basmasından yirmi beş yıl sonra, 34 yaşındaki bir rahip ve ilahiyat hocası, Martin Luther, güney Almanya'da Wittenberg

Kilisesi'nin kapısına bir kâğıt parçası çiviliyordu. Bu kâğıt Katolik Kilisesi'nin 'günahları bağışlama belgesi' satmasına saldıran 95 noktayı ('tezler') içeriyordu. Bunlar insanları günahlarından kurtaran ve cennete giriş için pasaport vadeden belgelerdi. Onun bu eylemi, 12 yüzyıl önce Konstantinos'un Hristiyanlığı kucaklamasından sonra, batı kilisesindeki en büyük ayrılığı başlattı. Öyle görünüyordu ki kilisenin ya da Kutsal Roma (Cermen) İmparatorluğu'nun yapacağı hiçbir şey Luther'e olan desteğin artmasını önleyemeyecekti. Güney Almanya'nın ve İsviçre'nin –Basel, Zürih, Strasburg, Mainz– şehirleri onun arkasına takıldı. Saksonya, Hesse ve Brandenburg'unki gibi bazı en güçlü Alman prensleri de aynı şeyi yaptılar. 1546 yılında Meaux'nun kasaba meydanında 14 Lutherci zanaatkârın diri diri yakılması gibi önlemlere rağmen kısa sürede Hollanda ve Fransa'da dinini değiştirenler oldu.[39] İngiltere'de VIII. Henry, (İspanyol tahtının müttefiki olan) Papa, İspanyol prensesi Aragon'lu Catherine'den boşanmasına onay vermeyince Katolik Kilisesi'nden ayrıldı.

Luther işe, günahları bağışlama, kilisedeki törenler, papazların inananlarla Tanrı arasındaki aracılık rolü, papanın ruhbanı cezalandırması gibi teolojik meselelerle başladı. Ancak Katolik Kilisesi Orta Çağ toplumunun öylesine temel bir unsuru haline gelmişti ki bu meselelerin toplumsal ve siyasal meseleler haline gelmesini önlemek olanaksızdı. Aslında Luther'in yaptığı şey, tüm feodal düzen adına ideolojik denetim sağlayan bir kuruma meydan okumaktı. Bu ideolojik denetimde çıkarı olanların buna karşı çıkması kaçınılmazdı. Bu meseleler etrafındaki tartışmalar Avrupa'nın büyük bir kısmını, izleyen yüzyılda ve sonra bir dizi savaşa ve iç savaşa sürükledi: Almanya'da Smalkaldic Savaşı,* Fransa'da din savaşları, Hollanda'nın İspanya'dan bağımsızlaşması için verilen uzun savaş, Alman ülkelerini perişan eden Otuz Yıl Savaşları ve İngiliz İç Savaşı.

Luther mükemmel bir polemikçiydi; davasını anlatan risaleleri birbiri ardı sıra yayınladığı gibi, Alman dilinin gelişmesini kesin bir şekilde etkilemiş olan İncil'in çevirisini yapıyordu. Roma Katolik Kilisesi'ne Luther'inkine çok benzeyen düşüncelerle karşı çıkmanın çok uzun bir geleneği vardı. Avrupa'nın belli başlı şehirlerinde üyeleri bulunan ve 200 yıldır yeraltında faaliyet gösteren 'Waldensian' Kilisesi vardı. Bir yüzyıl kadar önce Hussçular çok benzer düşünceleri arkalarına alarak savaşmışlardı ve İngiltere'de 14. yüzyıl reformcusu Wycliffe'in hâlâ pek çok

* Smalkaldic War: [Almancası: Schmalkaldischer Krieg] Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde 1546'dan 1547'ye kadar Habsburglu V. Charles ile Lutherci Smalkaldic Birliği arasında yaşanan savaş. *–çev.*

'Lollard'* müridi vardı. Ancak bu hareketler hiçbir zaman, kiliseyi ve onun içinde var olduğu toplumu paramparça edememişti. Luther'in ve doktrin konularında onunla aynı görüşte olmayan diğer reformcuların –Zürih'te Zwingli ve Cenevre'de Calvin– yaptıkları aslında tam da buydu.

Bunun niye böyle olduğunu anlayabilmek için 14. yüzyıl bunalımından sonra meydana gelen daha geniş ekonomik ve toplumsal değişimlere, yeni monarşilere, yeni dünyanın fethine ve Rönesans'ın yeni bilgisine yolu açtığı gibi yeni dinlerin de yolunu hazırlayan değişikliklere bakmak gerekir. Feodal ekonomi ve feodal toplum yeni bir şeye hayat veriyordu ve Protestanlık onun doğum çığlıklarından birisiydi.

Geçiş Halindeki Ekonomi

Batı Avrupa toplumu yüzlerce yıldır ağır ama birikerek artan bir değişim, o değişimin içinde yaşayanlarca çoğu kez fark edilemeyen bir değişim geçiriyordu. İlk olarak, zanaatkârlar, gemi yapımcıları ve askeri mühendisler Avrasya'nın başka yerlerinden ve Kuzey Afrika'dan gelen yenilikleri alıp bunlara kendi yeniliklerini eklerlerken, üretim tekniklerinde yavaş, aralıklı ama devam eden bir ilerleme oluyordu. Dolayısıyla 16. yüzyılın başlarına gelindiğinde, her büyük kasabada bir mekanik saat, su değirmenlerinin yanı sıra yel değirmenleri, dökme demir üretmeye olanak veren izabe fırını, gemi üretiminde ve donatımında yeni yöntemler ve gemilerin konumlarını kestirebilmeleri için yeni aletler, savaş için top ve tüfek, daha önce yalnızca seçkin kütüphanelerde çok değer verilen elyazmaları olarak bulunabilen metinlerin yığın halinde çoğaltılmasını sağlayan matbaa gibi, 12. yüzyılda ve hatta 14. yüzyılda bilinmeyen onlarca aygıt ortaya çıktı.

Bu teknik yenilikler daha büyük değişikliklerin vazgeçilmez önkoşuluydu. Kolomb Arap ülkelerinden gelen usturlap ve Çin'den gelen pusula olmadan da Amerika'ya ulaşmanın bir yolunu belki bulabilirdi –kendisinden daha önce bunu yapanlar olduğuna göre bu muhtemel olmaktan öteydi– ama dönüş yolunu ve İspanyol fetihlerini olanaklı kılan deniz yolunun rotasını çıkaramazdı. Monarkların orduları gelişmiş arbeletleri ve ateşli silahları olmadan da muharebeleri kazanabilirlerdi ama şövalyelerin zırhlı süvarilerini yenmeyi, lordların şatolarını dümdüz etmeyi ya da köylü mızraklı askerleri yenmeyi başaramazdı. Kuzey İtalya'daki Rönesans

* Lollardlar ya da Lollard Hareketi: John Wycliffe'in düşüncelerini benimseyen ve geliştiren dinsel reformcular. Bunlar Kilise'nin dünyeviliğine ve ruhbanın lüks içinde yaşamasına karşı çıkıyorlardı. Lollardcı düşünceler Bohemyalı reformcu Jan Huss'u ve onun kanalıyla da Martin Luther'i etkilemiştir. Lollard'ların İngiltere'deki en önemli etkisi vaazlarını İngilizce vermeleri ve İncil'in İngilizceye çevrilmesi oldu. *–çev.*

düşünürleri, matbaa olmadan da Yunan ve Roma yazılarına karşı bir ilgi canlandırabilirlerdi; ama bu yazıların etkisi, binlerce kopya çoğaltılmadıkları takdirde Avrupa'nın pek çok yerine yayılamazdı. Aynı şekilde Luther'in Papalık'a kafa tutuşu bu kadar büyük bir taraftar kitlesi bulamazdı. Aslında, matbaa, onun düşünceleri için zeminin zaten hazır olduğunun garantisi olmuştur. Söz gelimi İngiltere'de matbaalar, Wycliffe'de, Langland'ın *Piers Ploughman*'ında ve daha az ölçüde Chaucer'de görülen ruhban karşıtı görüşler için 'gecikmiş ama muazzam bir güç' yaratmış ve böylelikle '14. yüzyılın 16. yüzyılı istila etmesini' sağlamıştır.[40]

Ancak teknikler tek başına hiçbir şeyi gerçekleştiremezdi. Bunların, kimi zaman oldukça büyük maliyetlerle kullanıma sokulması gerekiyordu. Silahların üretilmesi, madenlerin işletilmesi, matbaaların finanse edilmesi, gemilerin inşası, orduların ikmali gerekiyordu. Bu tür şeyler, ancak üretimin teknik organizasyonu kadar toplumsal organizasyonun da büyük değişiklikler geçirmesiyle mümkün olabilirdi.

Erken feodal dönemde üretim, anlık kullanım içindi: lordun lüks içinde yaşamasını sağlayabilmek için köylü ailesini hayatta tutabilmek. Önemli olan şey daha sonra Adam Smith ve Karl Marx'ın 'kullanım değeri' diyecekleri, köylü ailesine geçim için gerekli olan ve feodal lordun savurgan zevklerini tatmin edecek lüks şeylerdi. İster köylünün daha sıkı çalışması isterse yeni tekniklerin kullanılması yoluyla üretimi arttırma konusundaki baskı, yalnızca ya köylünün daha iyi yaşama isteğinden ya da lordun daha da savurgan bir şekilde tüketme arzusundan gelebilirdi. Marx'ın ayrıca ifade ettiği gibi, köylülerin sömürülme düzeyi, 'feodal lordun midesinin büyüklüğü' ile sınırlıydı. Böyle bir toplumda değişim ve para marjinal bir rol oynuyordu. Eğer birisi varlığını arttırmak isterse, altın biriktirmektense toprağı ele geçirmeye bakardı.

15. yüzyılın başlarına gelindiğinde işler çoktan bir hayli değişmeye başlamıştı. Satmak için meta üretimi –kendileri de daha sonra başka şeylerle değiştirilebilecek olan şeylerin altın ve gümüşle değiştirilmesi– artan oranda egemen oluyordu. Smith ve Marx'ın 'değişim değeri' dedikleri şey giderek önem kazanıyordu. Köylü ailesi hâlâ kendi yiyecek ve giyeceğinin çoğunu üretiyordu ama kira ve tarım aletlerini satın almak ve hasat kötü giderse kendi geçimini sağlamak için daha fazla para gerekiyordu. Lordlar ve monarklar çok büyük paralara ihtiyaç duyuyordu. Uzun mesafe ticareti, dünyanın öteki ucundan egzotik lüks şeylerin bir fiyat karşılığında satın alınabilmesini sağlıyordu. Eğer bir kişi yeterli paraya sahip olursa, o adam (ya da kimi zaman kadın) başkalarını fethedebilecek (giderek daha fazla paralı askerlerden oluşan) ordular kurabiliyor ya da keşif, ticaret veya kor-

sanlık için gerekli gemileri satın alabiliyor ve denizcileri kiralayabiliyordu. Genel olarak para bugün olduğu gibi bir şey olmaya başlamıştı.

Zamanla bu durum çalışma dünyasını tümüyle değiştirecekti: Öyle ki para, insan ihtiyaçlarını karşılayan bir şey olmaktan çıkacak ve basit olarak, paraya sahip olanların daha fazla para kazanmaları için bir araç haline gelecekti. Bu süreç 16. yüzyılın başında tamamlanmış olmaktan çok uzaktı. Zanaatkârların çoğu hâlâ, herhangi bir iş için geleneksel ücreti elde etmeyi ve bayram günleriyle azizlerin günlerinde kutlamalar yapma özgürlüğüne sahip olmayı umacak ve köylülerin pek çoğu hâlâ işlerinin, mal piyasalarının monoton işlerine değil de mevsimlerin döngüsüne bağlı olduğunu düşünecekti. Ama bu değişim, birkaç yüzyıldır her şeye rağmen başlamıştı. Şehir ve köyler yoluyla piyasa ağlarının yavaş yavaş yaygınlaşması, artan sayıda insanın hayatına el uzatacaktı. Belli başlı şehirlere, limanlara ya da ulaşım yapılabilen nehirlere yakın bütün kırsal alanlar 'endüstri ürünleri'nin –kumaş için keten, şarapçılık için üzüm, yağ için zeytin, boyacılık için çivit otu ya da safran– üretimine ya da kasabalarda ve üst sınıflarda artan et talebini karşılamak için hayvancılığa tahsis ediliyordu. Tüccar 'evde fason üretim' sistemini kullanarak zanaat işçilerini, eski geleneksel fiyatların değil de arz ve talebin belirlediği daha düşük fiyatlar için baskı altında tutuyor ve şehirdeki zanaatkârların tüccarın vurguncu tanrısına hayatını kurban etmeyi reddetmesi karşısında da yeni, kırsal temelli endüstrileri teşvik ediyordu. Almanya'nın güneyindeki yüksek arazilerde, Bohemya'da, Transilvanya'da İspanyol ve Kutsal Roma büyük hükümdarlarının savaşlarını finanse eden Fugger ailesi gibi büyük finansörler, ücretli işgücü tarafından işletilen madenler kuruyorlardı.

14. yüzyıl bunalımının sonuçlarını, 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nu, 3. ve 13. yüzyıllarda Çin'i bunaltan krizlerden farklı kılan, işte bu piyasa için üretimin oynadığı roldü. Önceki durumlarda kıtlık, iç savaş ve yabancı istilası, büyük ölçüde ekonomik olarak birbirinden ve toplumun bütününden kopuk büyük mülkler halinde parçalanmaya yol açmıştı. Buna karşılık 14. yüzyılın bunalımını Avrupa çapında piyasa ilişkilerinin gelişmesi izledi. Feodal serfliğin canlandığı yerlerde bile bu, lordun güzel bir fiyat karşılığında büyük tacirlere satabileceği ürünleri yetiştirmeye yönelik bir serflikti.

Bu bunalım şehirleri yok etmedi. Kıtlık ve salgınların sonrasında çok sayıda köy terk edilmiş olsa da, şehirler zarar görmemiş olarak kaldı. Ve 15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, matbaacılık ve gemicilikte olduğu gibi yeni teknolojilerin kullanılmasını teşvik eden yeni bir ekonomik genişlemenin ön safında yer aldılar. Bu yeni dönemde bütün şehirler ka-

zançlı çıkmadı. Pazarın genişlemesi, anlık kullanım için değil de değişim için üretim yapılması, tek tek şehirlerin daima kazaya uğrayabileceği anlamına geliyordu. Daha önceki dönemde başarılı olmuş bazı şehirler, şimdi, piyasa ilişkilerine dahil olduklarında, uzak memleketlerdeki siyasal olayların ya da üretimdeki öngörülemeyen değişimlerin etkisiyle geriliyorlardı. Gerilerde kalmış olan diğerleri ise şimdi ileri fırlıyorlardı. Barselona, Floransa ve kuzey Avrupa'nın ve Baltık'ın büyük Hansa ticaret şehirleri, 16. yüzyılda belirli ölçülerde gerilediler; buna karşılık Aşağı Ülkeler'in kuzeyindeki (günümüzdeki Hollanda), İspanya'nın güneyindeki, Almanya'nın güneydoğusundaki ve İngiltere'deki şehirler gelişmeye başladılar.

Piyasanın bir başka etkisi daha oldu. Milyonlarca insanın içinde yaşadığı koşulları dönüştürdü. 15. yüzyılın ortalarından sonra fiyatlar yükselmeye ve geniş kitlelerin yaşam standardı düşmeye başladı. Kara Ölüm'den sonra hemen hemen ikiye katlamış olan gerçek ücretler, 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın sonlarına kadar yarı yarıya ya da üçte iki oranında geriledi;[41] buna karşılık köylülük lordlara yüksek oranlı çeşitli türden vergiler ödeme baskısı altında kalıyordu.

Köylerin ve şehirlerin zenginleri arasında, aynı para kazanma çılgınlığı geçerliydi. Kolomb'un, Cortés'in ve Pizarro'nun altın tutkusu bu durumun bir ifadesiydi. Bir başkası, Luther'in ilk boy gösterişine yol açan, kilisenin günah bağışlama belgesi ticaretiydi. Doğu Avrupa'da yeniden serfliğe dönüş ve batı Avrupa'nın belirli kesimlerindeki ilk kapitalist tarım biçimleri de böyleydi. Para her şeyin ölçüsü olmaya başlıyordu. Bununla birlikte toplumun yerleşik değerleri hâlâ eski feodalizmin hiyerarşisi içinde somutlaşmıştı.

Kilise kesinlikle Orta Çağ değerlerinin merkeziydi. Kilise törenleri, farklı sınıflardan beklenen –çoğu kez yontularda ve pencere camlarında temsil edilen– davranış biçimlerini simgeliyordu. Bununla birlikte kilisenin kendisi de altın tutkusundan etkilenmişti. Mediciler ya da Borgialar gibi büyük tüccar ailelerinin üyeleri, kendi servetlerini artırabilmek için papa oldular ve servetlerini gayri meşru çocuklarına aktarabilmeyi umdular. Bol kazançlı piskoposluklara onlu yaşlardaki çocuklar tayin edildi. Ruhban, çeşitli kiliselerden gelir elde ediyor; ama bunların hiçbirinde görünmek istemiyordu. Soylular gelirlerinin yaklaşık yarısını kiliseye ödenen ondalık vergilerden (aşar) sağlıyorlardı. Papazlar ve keşişler, tefecilik günah sayılsa da, yüksek faizle borç vererek yoksullaşmış köylüleri sıkıştırıyordu.

Tarihçiler, kapitalizm ile Protestanlık arasındaki ilişki üzerine tartışmaya büyük zaman harcamışlardır. Sosyolog (ve Alman milliyetçisi)

Max Weber'den etkilenen bir okul, Protestanlık değerlerinin, bu sözde Protestan 'ruhu'nun nereden geldiğini açıklamadan, kapitalizmi yarattığını iddia etmiştir.[42] Başka okullar, ilk Protestanların pek çoğunun kapitalist olmadığına ve Almanya'daki en sağlam Protestan bölgeler arasında 'ikinci serfliği' yaşayanların bulunmasına bakarak ikisi arasında hiçbir bağlantı olmadığını iddia etmişlerdir.[43]

Bununla birlikte ikisi arasındaki bağlantıyı görmek çok kolaydır. Teknik değişimin ve yeni piyasa ilişkilerinin feodalizm içindeki insanlar üzerindeki etkisi 'karma bir toplum'a –piyasa feodalizmine– yol açtı ki, bunun içinde, kapitalist ve feodal davranış ve düşünce biçimlerinin birbirini kucaklaması olduğu kadar birbiriyle çatışması da vardı.

Piyasa yapılarının feodalizmin yapıları üzerine yerleştirilmesi, halk kitlelerinin her ikisinin kötülüklerinden de zarar görmesine yol açtı. Piyasanın iniş ve çıkışları sürekli olarak pek çok insanın geçimini tehlikeye attı; doğu ve güney Avrupa'nın geniş alanlarında hâlâ gelişmesini sürdüren feodal tarım yöntemleri, köylüleri beslemek ve lordların lüksünü ve hükümdar ordularının ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan ürünü sağlayamıyordu.[44] Yönetici sınıf tüketiminin genişleyen üstyapısı, köylü üretiminin temelini istikrarsızlaştırıyor ve 16. yüzyıl ilerlerken toplum giderek, ileri gitmekle geri gitmek arasında bölünen yeni bir kriz dönemine doğru sürükleniyordu.

Sonuç olarak toplumdaki her sınıfın kafası karışıktı ve her sınıf güvence için eski dinsel inançlarına dönüyordu, ama kilisenin kendisinin de bu karışıklıktan bunaldığını görüyordu. İnsanlar bu durumla ancak eski feodalizmden devraldıkları düşüncelerin yeniden biçimlendirilmesi yoluyla baş edebilirlerdi. Luther, Zwingli, Calvin, John Knox ve diğerleri – ve hatta Cizvitleri kuran ve Katolik Karşı-Reformasyonu'nun öncülüğünü yapan Ignatius Loyola bile– onlara bu yeni yolları sağladılar.

Almanya'da Protestan Reformu

Martin Luther ve Jean Calvin'in devrimci ya da hatta toplumsal reform hareketleri başlatmak gibi bir niyetleri yoktu. Onlar yerleşik dinsel düzene radikal bir meydan okumaya hazırlanmışlardı. Ancak onların savları, Katolik Kilisesi'nin İsa ve Havarilerin İncil'de ifadesini bulan öğretisini nasıl çarpıttığını ve bozduğunu göstermek üzere *teolojikti*. Onlar, önemli olanın papazların aracılığı ya da 'hayırlı işler', özellikle de kiliseye yapılan ödemeler değil, bireyin "imanı" olduğunda ısrar ediyorlardı. Heykeller ve kutsal yerler ya da objeler aracılığıyla tapınılan Azizler'in görkemli düzeninin İncil'in mesajının saflığını putperest bir

şekilde bozduğunda ısrar ediyorlardı. Calvin daha da ileri giderek, ibadet edenlerin Aşai Rabbani ayininde bir şekilde İsa'nın etini tüketmesinin kutsal şeylere saygısızlık olduğunu söylüyordu ki, bu onun Roma Kilisesi bir yana, Luther'in yandaşlarıyla da uzlaşmasını önleyen bir meseleydi. Sapkınlığın cezası Avrupa'nın her yerindeki şehirlerde halkın gözü önünde diri diri yakılmak olmasına rağmen, ilk Protestanların büyük kişisel riskler altına girmeleri ve yandaşlarını sıkı durmaya davet etmeleri, bu gibi meseleler yüzündendi.

Bununla birlikte gerek Luther gerekse Calvin toplumsal meselelerde tutucuydu. 1521'de imparatorluk otoriteleri onun başını istediğinde, Luther, halkın dinsel olmayan konularda otoritelere boyun eğmesi gerektiğini vurguluyordu:

> Nedenleri ne denli haklı olursa olsun ayaklanmanın herhangi bir haklılığı yoktur... Dünyevi otorite ve kılıç, kötü insanları cezalandırmak ve Tanrı yolundaki insanları korumak için takdir edilmiştir. ...Ancak, iyi ile kötü arasındaki farkı bilebilecek durumda olmayan sıradan insan ne zaman ayaklanırsa, fark gözetmeden vuracaktır ki bu da büyük ve zalimce bir adaletsizlik olmadan olmaz. Orada otoriteleri dikkatle dinleyin ve izleyin.[45]

Calvin'in görüşleri de benzer bir şekilde 'halk itaatkârlığı doktrini' olarak tanımlanmıştı. Zira, yönetenler ve yönetilenlerden oluşan bir sosyal düzenin varlığı 'Tanrı tarafından takdir edilmişti' ve 'insanlık ilk günahın etkisi altında olduğu için bu düzen zorunlu olarak bir baskı düzeniydi'.[46]

Yine de onların doktrinlerinin, kendilerinin de taraf tutmak zorunda kalacakları toplumsal mücadeleleri başlatması önlenemedi.

Profesör ünvanına sahip bir rahip olan Luther, Avrupa'ya yayılmış 'hümanist' Rönesans'ın bir parçasıydı ve o çevreden bireyleri ikna edebilirdi. Ayrıca, Saksonya Elektoru Frederick[47] gibi, kilise ile kendi anlaşmazlıkları olan güçlü figürlerin himayesini de kazanabilirdi. Ancak onun öğretisinin 1520'lerde güney Almanya'da hızla yayılmasının asıl nedeni, Luther'in güvenmediği hoşnutsuz geniş kitleler için çekici olmasıydı. Bir çeyrek yüzyıl kadar sonra Calvin'in öğretisinin Fransa'da yayılması için de aynı şey söylenebilir.

Alman Reformasyonu tarihçileri bugün, farklı aşamalardan söz ederler: 'kentlilerin (ya da burg'luların) Reformasyonu', 'köylü Reformasyonu' ve 'prensler Reformasyonu'.[48] Kentlilerin Reformasyonu, Luther'in 1521'de imparatorluğun kurucu unsurlarının bir araya geldiği ünlü bir toplantıda, Worms Diet'inde, imparatora meydan okuyarak kamusal bir figür olmasından sonra, güney Almanya ve İsviçre şehirlerine hızla yayıldı. Bu şehirler, zengin tüccar ve ikinci derecede aristokrat ailelerinden

oluşan oligarşilerce yönetiliyordu. Bu aileler, kimi biçimsel demokratik yapıları olan yerlerde bile, nesiller boyu meclislere ve senatolara egemendi. Oligarşilerin pek çoğunun, örneğin ruhban sınıf başkalarını vergi vermeye zorladığı ama kendisi vergiden muaf tutulmak istediği için ve yerel prenslerin gücünden çekinmeleri nedeniyle, kiliseye karşı özel hoşnutsuzlukları söz konusuydu. Ama mevcut toplumsal ve dinsel düzenle de çok çeşitli bağları vardı. Şehirler dışındaki arazilerin feodal rantlarından yararlanıyorlar, çocukları için kilisede kazançlı mevkiler arıyorlar ve kilisenin ondalık (aşar) vergisinden kurtulmak için yollar buluyorlardı. Dolayısıyla bunlar, kilisenin 'reformasyonu' çağrısına hem sıcak bakıyor hem de mukavemet gösteriyorlardı. Tipik olarak, şehrin dinsel hayatı üzerinde daha fazla denetim sağlayabilecekleri ve de büyük bir karışıklığa yol açmadan kilisenin elindeki kaynakları kullanabilmelerine olanak verecek bölük pörçük değişiklikler istiyorlardı.

Ancak bu toplumsal tabakanın altında genişçe bir daha küçük tacirler ve zanaatkârlar –ve kimi zaman, kilisenin vaat ettiği dinsel teselliye bile çoğu kez olanak vermeyen papazlıklar için para ödemekten bıkmış usanmış, zanaatkâr ailelerden gelen papazlar, rahibeler ve keşişler– kitlesi vardı. Bunların ajitasyonu Reformasyon'u şehirden şehire zafere ulaştırdı. Erfurt'ta, 'öğrenciler ve zanaatkârlar, ruhbana karşı bir saldırı'da ve Martin Luther'in 1521 yılında şehirden geçmesinden sonra 'yüksek rütbeli bir papazın evinin tahrip edilmesinde' yer aldılar.[49] Basel'de dokumacılar, kutsal kitabın 'yalnızca ruhla değil ama elle kavranmasını' talep ettiler ve kiliseleri süslemeye harcanan paranın, 'kışın yakacak odunu, mumu ve öteki ihtiyaçları olmayan' insanlara yönlendirilmesini isteyerek 'diğer insanlara sevgi ve gerçek imanla yaklaşmalıyız ' diye ısrar ettiler.[50] Braunchweig, Hamburg, Hannover, Lemgo, Lübeck, Magdeburg, Mülhausen ve Wismar'ın zanaatkâr ve tacir komiteleri, şehirlerin yönetici kurullarını, dinsel değişiklikleri yerine getirmeye zorladılar.[51] Şehir otoriteleri, düzenli bir değişimi gerçekleştirmesi için Luther'in bizzat kendisine başvuruncaya kadar, Wittenberg, 'çatışmalarla parçalandı ve put kırıcıların eline geçti'.[52] Strasburg'da aşağıdan komünün baskısıyla bunalan yöneticiler, açıkça yasa dışı olan dinsel uygulamalarda değişiklikler yapmaya başlıyorlar ve aynı zamanda birisinin –imparatorun, imparatorluk *diet*inin ya da kilisenin Kardinaller Meclisi'nin– daha da fazla değişim için artan baskıdan kendilerini kurtarmasını umuyorlardı.[53] Bu şekilde, 'genellikle aşağıdan, şehir yönetimi tarafından değil de zanaatkâr loncaları tarafından teşvik edilen'[54] imparatorluk Almanyası şehirlerinin üçte ikisi yeni dine geçti. Luther doktrininin bu başarısını ilahi iradeye bağladı. Bunların hepsini 'Tanrı'nın Sözü yaptı' diye yazdı. 'Ben Philip ve

Amsdorf'la oturup bira içerken, Tanrı Papalığa güçlü bir darbe vurdu'.[55] Aslında, onun öğretisine verilen karşılık, yapısal bir ekonomik kriz dönemindeki sınıf duygusuydu.

Bununla birlikte yönetici meclisler ve senatolar, aşağıdan gelen ajitasyonu yatıştıracak yeterli değişiklikleri hayata geçirdiler: 'Bir kez meclis Hristiyan öğretisini resmen ferman edip, Aşâi Rabbani ayinini yürürlükten kaldırıp, ruhbanı yurttaşların içine katınca, şehir kilisesinin hayatı hakkında karar verme sürecini sokaklardan meclis salonuna taşıması çok doğal bir şey olarak göründü.'[56]

Köylü Savaşı

1524'ün sonlarında ikinci ve çok daha şiddetli bir hareket baş gösterdi. 'Köylü Savaşı' (ve bugün kimi tarihçiler arasında 'sıradan insanın devrimi') olarak bilinen bu olay, 'modern öncesi Avrupa'nın en önemli kitlesel ayaklanması' olarak tanımlanmıştır.[57] İzleyen yarım yüzyıl boyunca güney Almanya'da bir dizi yerel kırsal ayaklanma meydana geldi. Şimdi şehirlerdeki dinsel keşmekeşe ilişkin haberler, çoğu kez, filizlenmekte olan kırsal endüstrilerde zanaatkârlarca yayılıyor; yıllardır derinleşmekte olan güvensizlik ve acının odağını oluşturuyor ve hem dinsel hem de toplumsal bir ayaklanmayı tahrik ediyordu.

Binler, hatta on binlerden oluşan alelacele derlenmiş ordular, manastırları yağmalayarak, şatolara saldırarak ve şehirleri ele geçirmeye çalışarak hareketi, imparatorluğun güney ve orta bölgelerinde oradan oraya taşıdılar.[58] Feodal lordlar ve piskoposlar gafil avlandılar ve çoğu kez isyancıları yerel görüşmelerle yatıştırmaya çalışırken bir yandan da yardım için büyük prenslere yalvarmaya başladılar. Şehir oligarşileri ne yapacaklarını bilemez durumdaydı. Bir yandan yerel lordlara, piskoposlara ve manastırlara karşı kendi yakınmaları vardı ve ayaklanmaya katılmaları için şehrin yoksul ahalisinin baskısı altında kalıyorlardı. Öte yandan, genellikle ayaklanmanın tehdidi altında olan toprakların sahiplerinden oluşuyorlardı. Genel olarak, dehşete düşmüş bir şekilde ayaklanmadan uzak duruyorlar ve bir şekilde barış yapabilmeyi umuyorlardı.[59]

Bununla birlikte isyancılar kimi şehirleri almayı, kimilerini de yanlarına çekmeyi başardılar. Salzburg'da 'madenciler, maden işletmecileri ve köylüler ayaklanmaya katıldılar'.[60] Heilbronn'da, ahaliden ve "özellikle kadınlardan" gelen baskı karşısında şehir yöneticileri, tüm manastırları ve dinsel kurumları işgal eden isyancılara kapıları açmak zorunda kaldılar.[61] Bu yollarla isyancılar Memmingen, Kaufbeuren, Weinberg, Bermatingen, Neustadt, Stuttgart ve Mülhausen gibi şehirlerin kontrolünü ele geçirdiler.

İsyancılar her yerde, çoğu kez yerel ve bölgesel programları birleştirerek şikâyetlerinin listesini yaptılar. Memmingen yöresinin köylülerince sempatizan zanaatkârların ve asi bir papazın yardımıyla oluşturulan 12 maddelik bir liste defalarca basılarak adeta ayaklanmanın ulusal manifestosu haline geldi.[62]

Liste, halk kitlesi için en çok önem taşıyan yerel cemaatlerin kendi papazlarını tayin etmesi ve ondalık verginin nasıl kullanılacağına karar verme hakkı gibi, dinsel taleplerle başlıyordu. Ancak köylülerin hayatında can alıcı önem taşıyan diğer talepleri de içeriyordu: serfliğin kaldırılması, lordlara ödenen çeşitli vergilerin ilgası ve ortak arazilerin işgaline, lordların köylülerin avlanması, balık tutması ve ağaç toplamasına engel olmasına ve keyfi adalete bir son verilmesi.

Bu *devrimci* bir program değildi. Soyluların ve prenslerin köylülerin taleplerini kabul etmeye ikna edilebileceğini varsayıyordu. Kuşkusuz hareketin başlarında katılanların pek çoğu, yalnızca lordları yöntemlerini iyileştirmeye zorlayabilirlerse, işlerin iyi olacağına inanmış görünüyordu. 'Esas itibariyle köylüler, lordların onların cemaat derneklerine, çetelerine ya da Hristiyan Birlikleri'ne boyun eğmesi koşuluyla soyluluğu kabul etmek eğilimindeydi.[63] Muhafazakâr tarihçi G. R. Elton, 'Genel olarak köylülük... olağanüstü bir ölçülülükle hareket etti' diye yazıyor.[64] Karşı bakış açısından Friedrich Engels, 'Soyluluğa ve hükümete karşı tavırlarında olağanüstü kararsızlık gösterdiler. Daha sonra göstermiş oldukları kararlılık, savaş içinde, köylüler düşmanlarının davranışını gördükten sonra ortaya çıktı' diyor.[65] Köylülerin 'ılımlılığı', onları, sürekli olarak lordlarla ayrılıklarının barışçı bir çözüme kavuşabileceğini ileri sürenlere inanmaya yöneltti.

Bununla birlikte köylülerin en basit talepleri, soyluların ve prenslerin geçmişteki yönetimlerinin temeline tümüyle bir karşı çıkışı temsil ediyordu. Onlar dinsel ifadeleriyle, mahkemelerin icra ettiğinden daha yüksek bir yasanın olduğunu söylüyorlardı. Bir köy toplantısında ifade edildiği gibi, 'Tanrı'dan, yaratıcımızdan başka hiç kimse... köleye sahip olamaz'.[66] Köylülerin çıkarlarını temsil eden 'Tanrısal yasa', onları lordlara ve kiliseye bağımlı kılan 'saygıdeğer yasa'nın yerini alacaktır.

Lordlar sınıfı, kendi sınıf pozisyonunu dinamitleyecek ödünleri verecek durumda değildi. Bir yandan ödün veriyormuş gibi hareket ederken, paralı askerlerden ordular kurmaya başladılar. Bu ordular 1525 Nisan'ında harekete geçmeye başladı. Elton'un itiraf ettiği gibi:

> Yönetici sınıflar dibine kadar sarsıldılar ve onların tepkisi, savaştıkları tehditten çok daha vahşice oldu... Binlerce –bir tahmine göre 100.000– köylü

> öldürüldü. Bu öldürmelerin çoğu, yalnızca birer kör döğüşünden ibaret olan sözde muharebelerin sonrasında, prenslerin silahlı adamlarının, peşlerinden gidip kaçakları ezmesi şeklinde oldu.[67]

Luther bu ayaklanma nedeniyle dehşete düştü. Önce, şehir oligarşileri gibi, hoşnutsuzluğu kışkırttıkları için lordlara karşı eleştireldi. Ancak ne zaman ki köylü orduları ciddi kazanımlar elde etmeye başladılar, lordlarla yüzde yüz kader birliği yaptı. 'Cinayet İşleyen, Hırsızlık Eden Köylü Sürülerine Karşı' bir risale yazdı ve burada lordları âsilere karşı en aşırı intikam biçimlerini uygulamaya teşvik etti: 'Bunlar açık ya da kapalı bir şekilde elinden gelen herkes tarafından, aynen kuduz bir köpeğin öldürülmesi gibi, parçalara ayrılmalı, boğazlanmalı ve bıçaklanmalıdır'.[68] Prensler için, 'elinizi tutmayın... Kimin gücü varsa yok etmek, kesmek için kullansın' diye yazdı.[69] Bir mektupta, 'Prenslerden ve yöneticilerdense bütün köylülerin ölümü daha iyidir' diye ısrar etti.[70]

Yalnız değildi:

> Lordların direnişi devlete karşı ihanet olarak değerlendirmeleri gibi, reformcular da bunu kutsal kitaba karşı ihanet olarak yorumladılar. 1515 yılında Martin Luther, Philip Melanchthon, Johannes Brenz, Urbanus Regius, Zwingli, hiçbirisi, sıradan insana karşı bir tavır takınmayı ihmal etmedi.[71]

Aslında ayaklanmadan yana kendilerini ortaya atan Protestan vaizler de vardı. En iyi bilineni Thomas Müntzer'dir. Üniversite eğitimi görmüş başarılı bir din adamı olan Müntzer, papa ve imparatorla olan ilk sürtüşmelerinde Luther'den yana çıkmıştı. Ama üç ya da dört yıl içinde, tavizler verdiği için, Luther'i eleştiriyordu. Onun kendi yazıları ve vaazları, adım adım dinsel meselelerin ötesine geçerek, halk kitlelerinin ezilmesine karşı çıktı. Onun için Hristiyanlığın yapması gereken şey dünyanın devrimci bir şekilde dönüştürülmesiydi:

> Yoksulların ihtiyaçlarını hiç kimsenin gidermemesi dünya üzerindeki en büyük iğrençliktir... Bizim hükümdarlarımız ve yöneticilerimiz, her türlü tefecilik, hırsızlık ve soygunculuğun dibine batmışlardır... Yoksul çiftçiyi ve zanaatkârı ezmektedirler... Eğer o zavallı insanlardan birisi yasanın en küçük bir zerresine, bir başlığına karşı gelse, bunun cezasını çekmelidir. Bütün bunlara Dr. Yalancı (Luther), 'Amin' diyor.[72]

Müntzer böyle sözlerle otoritelerin gazabını üzerine çekti ve 1524 yılının büyük kısmını saklanarak ve ülkede dolaşıp, küçük gizli destekçi gruplar oluşturarak geçirdi. Luther prensleri, ona karşı harekete geçmeye zorladı. Bugün bile pek çok anaakım tarihçi onu adeta deli olarak ele alır. Elton için o, 'erken dönem Reformasyon'un şeytansı dehası', 'kontrol edilemeyen fanatiği' ve 'tehlikeli deli'siydi.[73] Ancak Müntzer'in 'deli' olan tek yanı, zamanının hemen hemen tüm düşünürleri için ortak olan İncil'in

dilini, sınıf yönetimini desteklemek için değil de, ona karşı çıkmak için kullanmasıydı.

Ayaklanma başladığında Müntzer, Thuringia maden bölgesinin Mülhausen şehrine gitti. Orada kendisini, eski bir keşiş olan Pfeiffer'in liderliğindeki radikal şehirli gruplarla birlikte, şehrin devrimin bir kalesi olarak savunulması işine verdi. Yakalandı, vücudu gerilerek işkence edildi ve isyancı ordunun Frankenhausen'de Lutherci Hesse Prensi ve Katolik Saksonya Dükü tarafından yenilmesinden sonra 28 yaşında, kafası kesilerek idam edildi.

Bu ayaklanmanın bütün Alman toplumu için muazzam sonuçları oldu. Büyük prenslerin pozisyonunu geniş ölçüde güçlendirdi. Prenslerin artan gücünden yakınan ve onları birleşmiş bir imparatorluk Almanya'sına tabi kılmayı hayal eden ikinci derecede şövalyeler, dinsel mesele üzerine zaman zaman silahlarına sarılmışlar ve hatta ayaklanmanın ilk aşamalarına sempati duymuşlardı.[74] Şimdi köylülüğün sömürülmesinin garantisi olarak prensleri kucaklıyorlardı. Aynı şekilde, şehirli oligarşiler, başlangıçta yalpaladıktan sonra, eninde sonunda ayaklanmaya karşı güvencelerinin prenslerde olacağını gördüler. İkinci derece şehirliler bile, destekleyemeyecek kadar korkakça davrandıkları bir ayaklanmada zafer kazananlarla uzlaşmakta güçlük çekmediler.

Ancak kentli üst ve orta sınıflar, prenslerin yeni, pekişmiş iktidarını kabul edince, Alman toplumunun gelecekteki yapısında söz sahibi olamayacaklarını da kabul etmiş oluyorlardı. Feodalizmin içinde kapitalizmin unsurları olarak gelişen bunalım, devrimci bir kalkışmaya yol açmıştı. Fakat ayaklanma, aynen önceki büyük bunalımın 14. yüzyılda Avrupa'nın her yerinde bastırılmış olması gibi bastırıldı. Kentli orta sınıflar yeni dinsel ideoloji Protestanlığı kucaklarken bile, en çok sömürülen sınıfları, eski düzene saldırmak için etraflarında toplayarak kullanmaya hazır değillerdi. Dolayısıyla köylüler ezildi ve kentli orta sınıflar prenslerin artan gücü karşısında çaresiz kaldılar.

Alman Protestanlığı bu korkaklığın kurbanlarından biriydi. Prensleri destekleyen Luthercilik, kendisini onların tarihsel esiri yaptı. Luther'in özgün doktrinleri, ibadette eşitliği savunarak kilisenin inananlar üzerindeki egemenliğini zayıflatmıştı. Ancak Luthercilerin ayaklanma korkuları, eski disiplini yeniden kurmalarına yol açtı. Luther'in en yakın işbirlikçilerinden biri olan Melanchton'un 1525'in ertesinde yazdığı gibi, 'Almanlar gibi böylesine vahşi ve kaba insanlar için şimdi sahip olduklarından daha az özgürlük gereklidir'.[75] Böyle bir disiplini uygulayacak olanlar prenslerdi. Ayaklanmanın yenilgisinden sonra Luthercilik onlar için iki ucu

keskin bir kılıç oldu. Bir yandan onu, güçlerini sınırlandırmaya çalışan Katolik imparatora karşı sallayacaklar ve öte yandan sömürdükleri sınıf üzerinde ideolojik bir baskı kurmak için kullanacaklardı. Dolayısıyla Alman feodalizminin bunalımına bir tepki olarak ortaya çıkan bir din, aynen Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun bunalımına karşı ortaya çıkmış lâkin onun ideolojisi haline gelmiş olması gibi, köylülerin yeniden serfliğe sürüklendiği kuzey ve doğu Almanya'da resmî inanç haline geldi. Bu arada, güney ve orta Avrupa'nın köylüleri, 1525 yılında zalimlerle birlik olan bir Protestanlığı kucaklamak için herhangi bir neden görmediler.

Bu durum, güney Almanya'nın şehirlerini, yeni dini terk etmeleri yolunda, imparator ve bölgenin Katolik prenslerinin giderek artan baskısı altında bıraktı. Şehirli oligarşiler kendilerini korumaları için Protestan prenslere yüzlerini döndüler. Ancak bu onları, bu tür prenslerin zorunlu olarak feodal ve hanedana ilişkin kavgalarının içine çekti. Bu ittifak 1546 yılında imparatora karşı 'Smalkaldic' savaşının sınavına sokulduğunda, Protestan prensler ciddi olarak savaşmaya bile hazır değillerdi ve Protestan şehirleri, muzaffer Katolik orduların gazabıyla karşı karşıya bırakarak terk ettiler. Bu noktadan itibaren Protestanlık yalnızca güneydeki şehirlerde sabırla varlığını sürdürdü ve onun gerileyişi, kentli orta sınıfların bağımsızlıklarını kaybedişini yansıtıyordu.

Fransa Din Savaşları

Reformasyon'un Fransa'daki öyküsü, Almanya'daki olayların 30 yıl sonraki bir tür tekrarıydı. Ekonomik bunalım köylülerin, zanaatkârların, ücretli çalışanların yoksullaşmasına, tekrarlayan kıtlıklara, vebanın patlak vermesine ve 1557'de devletin iflasına yol açtı. Bütün toplumsal sınıflardan bireyler, en büyük mülk sahibi kiliseye ve bir avuç aristokrat ailenin tahakkümüne karşı tavır aldı.[76] Protestanlığın bütün sınıflar için cazibesi vardı. Ancak Henry Heller'in göstermiş olduğu gibi, 'kitlesel bir hareket olduğu zaman, onun saflarını küçük çaplı üreticiler, küçük tacirler ve zanaatkârlar oluşturuyordu'.[77] Aynı noktaya, bir yüz elli yıl kadar önce büyük Fransız romancısı Balzac da işaret etmişti:

> Din reformu... ağırlıklı olarak, düşünmeye başlayan alt sınıflar arasında taraftar bulmuştu. Büyük soylular, din meselesine çok yabancı çıkarlara hizmet ettiği zaman hareketi destekliediler... Ancak zanaatkârlar ve ticarette istihdam edilen insanlar arasındaki iman sahiciydi ve akıllıca çıkarlara dayanıyordu.[78]

Jean Calvin, her ne kadar baskı nedeniyle Cenevre'de yaşamak zorunda kalmışsa da, orta sınıf bir Fransız ailesinden geliyordu ve kendi sınıfına Luther'inkinden daha uygun bir dünya görüşü oluşturdu. Luther

başlangıçta kilisenin disiplinine karşı çıkmış ve daha sonra prenslerin disiplinine boyun eğmişti. Bundan farklı olarak Calvin, kentli orta sınıfların bizzat kendileri tarafından yönetilen yeni türden bir kilisenin disiplinine vurgu yaptı. Taraftarlarına, Tanrı'nın seçtiklerinin onlar olduğunu ve bunu kanıtlamak için başkalarından daha ölçülü, kendilerine daha hâkim ve daha kanaatkâr olmaları gerektiğini hissettirdi. Bu tür tutumlar, aristokrasinin lüks dünyasından uzak ama kendi altındaki 'ahlaksız' yoksullardan çekinen ve onlara yukarıdan bakan saygıdeğer zanaatkâr ya da dükkân sahibi ailelere çok uygun düşüyordu.

Heller'in ifade etmiş olduğu gibi:

> Kimi şehirliler ... insanların büyük kısmının yeniden yoksullaştığını, yani bir yüzyıl öncesinin maddi, aslında kültürel ilerlemelerinin bir kez daha tehlikeye düştüğünü görebiliyorlardı. Haklı olarak suçun, toplumun zenginliğini savaş, lüks ve şaşaa ile israf eden dinsel ve feodal düzende olduğuna karar verdiler. Onların isyanı, bir yandan bu sistemi kontrol edenlere, bir yandan da ona en fazla direnenlere karşı kendilerini savunma girişimiydi. Bunu yapmanın bir yolu çalışma, sofuluk ve disiplin ideolojisiydi.[79]

Calvin, toplumun mevcut düzeninin Tanrı tarafından takdir edildiğini düşündüğü için toplumsal olarak muhafazakârdı. Ancak onun dinsel reform çağrısının, zorunlu olarak, toplumsal imaları vardı. Bu, 'yalnızca bir ölçüde ekonomik özgürlükle ilgili olduğu için değil, fakat aynı zamanda din alanındaki hegemonyayı onlara devrettiğinden, kentsel burjuvazi için önemlice bir gelişme sonucunu doğuruyordu'.[80] Bu, devletin devrimci bir şekilde yeniden yapılandırılması çağırısı değildi, kentli orta sınıflar bunun için hâlâ çok zayıftı. Ama köklü reformları ima ediyordu ve toplumsal bunalım sırasında onların çıkarlarını koruyacaktı.

Calvin'in toplumsal ılımlılığı, toplumdaki bunalım 1550'lerin sonunda daha keskin hale gelince, bu reformları gerçekleştirmekte bile başarılı olamadı. Soyluluğun bir kesimi, kilise hiyerarşisinin ayrıcalıklarına saldırmaya başladı ve büyük aristokratik ailelerden ikisi, Bourbonlar ve Montmorencyler, fanatik bir şekilde Katolik olan üçüncü aile Guiseler ile tahta çıkmak için amansız bir savaşa giriştiler.

Orta sınıfların, soyluluk içindeki bu bölünmeden yararlanarak, köylüleri ve kentli yoksulları arkalarına alıp reform için mücadele etme olasılığı vardı. Köylüler kuşkusuz yeterince acı içindeydiler; direnme ve kiliseye karşı çıkma konusunda kendi gelenekleri de vardı. Ancak, Calvin'in öğütlerini dinleyen orta sınıfların radikal kesimi, kaderini aristokrasinin muhalif kesimine bağladı. Köylüler 1550'lerin ortasındaki şiddetli yoksulluğa, 'azizlerin ilahilerini söyledikleri' ve biraz da kendilerini kamçıladıkları dinsel gösterilerle karşı çıktıkları zaman, kentli orta sınıflar onları

şehirlerden çıkarmak için ellerinden geleni yaptılar. Köylüler 'Kalvenci sofuluk' tarafından püskürtülür ve 'kendi azizlerine, mucizelerine, ayinlerine, danslarına, festivallerine ve de alkole' bağlı kalırken, 'Kalvenciler kırsal ahalinin cehaleti, boş inançları ve duygusallığı karşısında dehşete düşmüşlerdi'.[81]

Bunalım, 1560'larda, önde gelen Protestanların Paris'te Bartholomey Günü'nde katledilmesi de dahil, bir dizi kanlı din savaşıyla zirveye erişti.[82] Kalvencilerin soylulara dayanma stratejisi, bu savaşların 'büyük ölçüde soylular tarafından kurulan ve yönetilen ordularla',[83] esas itibariyle, toplumsal konular unutularak, feodal bir çizgide yapıldığı anlamına geliyordu. Bu ise, Katolik soyluların sayısı Protestan soylulardan iki kat fazla olduğundan, eski rejimi savunanların işine geldi.

İç savaşlara katılanların pek çoğu için temel meseleler –aynen bunlarda hiçbir sınıf unsuru görmeyen pek çok tarihçi için olduğu gibi– gözlerden uzaklaştırılmış olmalı.[84] Katolik rakipleri kadar para gasp edici, sefih ve 'ahlaksız' olabilen Kalvenci prenslerin davranışı, Kalvenci orta sınıfın çoğunun cesaretini kırmış olabilir;[85] buna karşılık Kalvencilerin yoksullara karşı sergilediği kibirli tavır, Katoliklerin Paris'te isyanlar örgütlemelerine olanak verdi. Tarihte çok sık görüldüğü üzere, muhalefet hareketinin liderleri, eski dönemin yöneticilerinin bir kısmına inanmayı 'gerçekçi politika' olarak görmüşler ve sonuçta acı bir yenilgi yaşamışlardır.

Kalvencilerin seçilmiş savunucusu Navarre'lı Henry sonunda Protestanlara arkasını dönerek tahtı ele geçirdi ve Protestanlar bir yüzyıl sonra ülkeden kovulana kadar belirli müstahkem şehirlerde yaşamaya mecbur edildiler. Orta sınıfın yenilgisi, Almanya'da olduğu kadar tam ve yok edici değildi. Hâlâ endüstri ve ticarette bir gelişme vardı ve başarılı işadamları zenginleşmeyi başarabiliyordu. Bunların bir kısmı, parayla kendilerini yeni bir aristokrasiye (*noblesse de robe*) katabiliyor ya da çocuklarını eski aristokrasinin (*nobless d'epée*) üyeleriyle evlendiriyorlardı. Ancak iki buçuk yüzyıl daha, aristokrasinin baskı, israf ve davranışlarını kabullenen bir toplumda yaşamak zorunda kalacaklardı. Tarihte çoğu kez görüldüğü gibi, 'ılımlılık', saygınlık' ve 'gerçekçiliğin' ödülü yenilgiydi.

3. Bölüm

Yeni Düzenin Doğum Sancıları

Kalvencilik her yerde yenilmedi. Calvin, Cenevre şehir devletinin şehirli ahalisi tarafından memnuniyetle karşılandı. Şehirdeki en başat entelektüel ve siyasal güç haline geldi ve her parçası eskisi kadar bağnaz, yeni bir dinsel ortodoksluk ortaya attı. 1547'de Jacques Gruet adında biri, 'kutsal şeylere saygısızlık' ve 'ateizm' suçlamasıyla idam edildi; 1553'te İspanyol bir göçmen, Servetus, 'yerleşmiş dinsel inançlara aykırı davrandığı' için diri diri yakıldı. Calvin ayrıca, herkesin önünde suçlama, sürgün ve kırbaçlama gibi yöntemlerle kendi sıkı çalışma disiplinini yerleştirdi. Yasalar zinayı ve kutsal şeylere saygısızlığı yasaklıyordu ve okula gitme zorunluluğu getiriyordu. Bu, pek çok saygıdeğer şehirlinin bezdirici bulduğu bir rejimdi. Ama para kazanmak için ideal koşulları sağlıyordu.

Cenevre örneği Avrupa'daki başkalarına da ilham kaynağı oldu. İskoçya gibi, ekonominin geri ve kentli orta sınıfların görece zayıf olduğu bir yerde bile, Kalvencilik, toplumu bir şekilde ileriye götürmek isteyenler için entelektüel bir cazibe kazandı. Vaiz John Knox, bir grup umarsız aristokratı ve güçsüz bir şehirli sınıfı Katolik Kraliçe Mary Stuart'a karşı bir araya toplamayı başardı. Çok dikkate değer bir şekilde, Hollanda'da zengin şehirlilerin yerel prenslerle birlikte İspanyol yönetimine karşı ayaklanmalarında onlara altında toplanacakları bayrağı sağlamış oldu.

Hollanda Ayaklanması

Bugün Belçika ve Hollanda'yı oluşturan bölge 15. yüzyılda İspanyol tacının eline geçmişti. Bu durum başlangıçta yerel nüfus içinde özel bir düşmanlığa yol açmadı, çünkü bu dönem modern ulusçuluktan önceki bir dönemdi. Feodal lordlar, 1555 yılında Flamanya doğumlu V. Charles'a kadar büyük bir imparatora hizmet etmekten kazançlı çıktılar. Kentli orta sınıflar da, tekstil endüstrisinin, İspanyol yününü kullanması ve mamul maddeleri İspanya'nın Amerikan İmparatorluğu'na ihraç etmesi sayesin-

de bu durumdan yararlandılar. İspanyol tacının kasalarından geçerek kolonilerden gümüş ve altın aktı ve Aşağı Ülkeler'deki tüccarın ceplerinde toplandı. Hollanda, Avrupa'nın ekonomik açıdan en dinamik parçası haline gelirken, 15. yüzyılda zengin ve güçlü olan İspanya'nın kalbi Kastilya, bir yüzyıl sürecek bir ekonomik durgunluk dönemine girdi.

İspanya tacı, 1490'lardan itibaren ülkenin Katolik hiyerarşisi üzerindeki denetimiyle ve özellikle Engizisyon'u da kullanarak, muhalefetin tepesine binmişti. 1550'lerin ortasından itibaren hükümdar olan II. Philip, bütün Avrupa'da Protestanlığa ve yerleşik dinsel inançlara aykırı düşünüşlerle mücadeleyi ve Kastilya'nın artan geriliğine uygun düşen Katolik ideolojiyi her yere empoze etmeyi kendisine misyon edinerek, bu süreci bir adım daha ileriye götürdü. Bu, İspanya'da Katalonya'nın özerkliğine saldırmak ve geriye kalan Mağribi azınlığı ezmek anlamına geliyordu. Aşağı Ülkeler'de ise, yerli aristokrasi ve kentli sınıflar arasında artan Protestan azınlıklara saldırı anlamı taşıyordu. Bu gelişmeler, ekonomik bunalım ve güçlüklerin arttığı bir dönemde geniş kitlelerin artan bir şekilde vergilendirilmesiyle birlikte yaşandı.

İlk ayaklanma dalgası 1560'ların sonunda, tam da Fransa'da din savaşlarının yapıldığı bir sırada meydana geldi. Kalvencilik, 'ikonoklazm' (dinsel imgelerin yok edilmesi ve kiliselerin yağmalanması) hareketini de beraberinde getirerek güneyden kuzeye doğru yayıldı. İspanya'nın Alba Dükü ayaklanmayı bastırdı; 10.000 kişilik bir ordu ile Brüksel'e girerek – yerli aristokrasinin geri kalan kısmı gibi silahlı mücadeleyi onaylamayan Katolik Egmont Kontu da dahil– binlerce kişiyi idam etti. Bir on yıl kadar sonra, aralarında en önemlisi Orange Prensi olan belirli soyluların desteği ile kuzeyde başarılı olan ve Birleşik Eyaletler (daha sonra Hollanda Cumhuriyeti olarak bilinecektir) adı altında bağımsız bir devlet kuran ikinci bir ayaklanma oldu. Buranın ticareti ve şehirleri muazzam gelişti. Bir yüzyıldan uzun bir süre Avrupa'nın ekonomik olarak en dinamik bölgesiydi ve Batı Hint Adaları'ndaki kolonilerde Portekizlilerin yerini aldı ve hatta Portekiz'in Brezilya'daki denetimini bile tehdit etti. Buna karşılık güneyli soylular mücadeleyi bıraktılar ve İspanyol ordusunun şehirlerini ele geçirmesine izin verdiler. Ghent, Bruges, Antwerp (Anvers) gibi 300 yıldır ekonomik gelişmenin ön safında yer alan şehirler, uzun bir durgunluk dönemine girdiler.

Otuz Yıl Savaşları

Hollanda ile İspanya arasındaki savaş, 12 yıllık bir ateşkesle 1609'da sona erdi. Ancak ateşkes süresi sona ermeden, birkaç yüz mil doğuda yeni

bir din savaşı patlak verdi. Bu savaş Ren nehri ile Baltık arasındaki alanın büyük kısmında, yıkım ve büyük can kaybına mal olarak 30 yıl devam etti. Savaşın sonunda Almanya'nın nüfusu, savaşın başındakine göre yaklaşık üçte bir oranında azalmıştı.

Bugün bu savaş hakkında okuyan herhangi birisinin, savaşın sık sık değişen niteliği yüzünden kafasının karışması kaçınılmazdır. İttifaklar kuruldu ve bozuldu. Savaş bir gün Avrupa'nın bir ucunda, ertesi gün yedi, sekiz mil ötedeydi. Bir mesele çözülmeden bir başkası ortaya çıktı. Bütün ordular taraf değiştirdi. Binlerce savaşçı bu savaşı, uğrunda ölmeye hazır oldukları dinsel ilkelerle ilgili gördü, ama bir aşamada Protestan prensler Katolik bir imparatoru desteklediler; bir başka noktada ise Papa ve Katolik Fransa İsveç'in Protestan kralına destek oldu. Bu savaşın en yetenekli komutanı, kendi hükümdarının buyruğu ile kendi generalleri tarafından öldürüldü. Tek değişmeyen özellik, gazaba uğramış paralı asker orduları, yağmalanmış köyler, aç köylüler ve yanan kasabalar –Bertolt Brecht'in savaş karşıtı epiği *Cesaret Ana*'da mükemmel bir şekilde tasvir edilen bir dünya– olarak görünüyordu.[86] Yine de olayların sisi içinde belirli bir yapı bulmak mümkündür.

1610'larda Avrupa'daki en büyük güç hâlâ İspanya idi. Habsburg ailesinin bir kolu olan hükümdarları, yalnızca Kastilya'da değil, Aragon'un diğer krallıkları (özellikle Katalonya) ve (ele geçirmeyi başardıkları) Portekiz'de, (Şili'deki güçlü 'Yerli' ayaklanmasıyla kısa bir süre savunmaya geçmek zorunda kaldıkları) Kuzey ve Güney Amerika'da, (Milano dükalığı ve Napoli krallığı da dahil) İtalya'nın belli başlı bölgelerinde ve güney Hollanda'daki taca ait bütün topraklarda egemenliklerini pekiştirmek için, hâlâ Katolik doktrini amansızca empoze etmek istiyorlardı. Ayrıca kuzey Hollanda'yı da yeniden ele geçirmeye hazırlanıyorlardı.

Habsburg ailesinin diğer kolu, Alman ulusunun Kutsal Roma imparatorları, İspanya tacı ile yakın ittifak içindeydi. İmparatorluklarını, Atlantik'ten Osmanlı Türklerinin sınırına kadar bütün Avrupa'yı kucaklayan muazzam merkezi bir monarşiye dönüştürmenin hayalini kuruyorlardı. Ancak o an için imparatorluğun büyük kısmı bağımsız, güçlü prenslerce yönetiliyordu. İmparatorların gerçek güçleri yalnızca kendi toprakları Avusturya ile sınırlıydı ve burada bile iktidarları, lordlukları, şövalyelikleri ve kentsel oligarşileri temsil eden '*estate*'lerle güçlü bir şekilde sınırlandırılmıştı. Bunlar, temel politik meselelerde karar verme hakkı ve Avusturya topraklarının en büyük parçası olan Bohemya Krallığı'nda, Habsburg olmayabilecek krallarını seçme hakkını talep ediyorlardı. İmparatorluk sarayı içinde güçlenen bir hizip, imparatorluk ik-

tidarına karşı artan direnişi ezmenin yolunun, İspanyol tarzı bir dinsel biteviyelik olduğunu düşünüyordu.

1560'ların 'Karşı-Reformasyonu'nda Katolik doktrin ve örgütlenmenin katılaşması söz konusu olmuştu. Kilise'nin Trento Konsili, sonunda tüm Katolik ruhbanın telkin etmek durumunda olduğu ortak bir doktrin üzerinde anlaşmıştı. Yeni bir dinsel tarikat, Cizvitler, geçmişte kilisenin niteliği haline gelen gevşeklik ve bozulmadan çok farklı, yeni bir dinsel heyecan ve entelektüel özenle yeni bir disiplin duygusuyla kendilerini temellendiriyorlardı. Bunlar, özellikle Avrupa'nın üst sınıflarının saflarında, faaliyet gösterebildikleri her şehirde, yandaşlardan oluşan aristokratik ağlar kurarak Protestanlıkla savaşta öncü haline geldiler.

Karşı-Reformasyon Katolikliği, İspanyol hükümdarların fevkalade işine geldi. Avrupa'nın yönetici sınıfının Cizvitler tarafından kolonizasyonu, İspanyol askeri gücünü ideolojik bir güçle tamamlıyordu. Bir kez başlayan bu sürecin kendine özgü bir mantığı vardı. 16. yüzyıl başında Papalık'ın gevşekliği, Rönesans düşünce ve sanatının gelişmesine izin veren, ahlaksız olduğu kadar tahsilli kilise hiyerarşisinin bir sorunuydu. Cizvitlerin ilk nesli, Rönesans geleneğinin bir kısmını benimsediler ve eğitimdeki rolleri ve hayır işlerine verdikleri önemle şöhret kazandılar.[87] Bununla birlikte Karşı-Reformasyon ve özellikle de Cizvitler, kısa bir süre sonra, yalnızca açıkça dinsel inançlara aykırı düşünüşe (sapkınlık) değil, her türlü eleştirel düşünceye göz açtırmamaya başladılar. Papalık, büyük din âlimi Erasmus'un bütün yazılarını ve İncil'in yaşayan dillere yapılmış bütün çevirilerini yasakladı. Çok geçmeden Trento Konsili'nde önemli bir rol oynamış olan Toledo Başpiskoposu bile, 'dinsel inançlara aykırı düşünüş' suçlamasıyla Engizisyon'un kovuşturmasına uğradı.[88] Cizvitler, aristokrat takipçilerinin her türlü politikasını, insanları kurtuluşa ulaştırma 'amaçları'nın her türlü 'aracı' meşru kılacağı gerekçesiyle haklılaştırıyordu. 'İsa'nın Cemiyeti içinde kişiliği, canavar bir organizmanın hizmetine sokan irrasyonel ve monolitik bir otorite kültünün zaferi' söz konusuydu.[89]

Karşı-Reformasyon Katolikliği ve Habsburg hanedanının iki kanadı aynı büyük düşmanı paylaşıyorlardı: kurtarılmış, Habsburg karşıtı ve Protestan kuzey Hollanda. Çek tarihçi Polisensky'nin ifade etmiş olduğu gibi, 'Avrupa kendi içinde parçalanmıştı... bir yanda kurtarılmış Hollanda, bir yanda İspanyollar, güç kazanmanın kıtanın tümünü etkileyen iki odağı haline gelmişti'.[90]

Bununla birlikte savaş Hollanda sınırında çıkmadı; 400 mil uzaklıktaki Bohemya'da patlak verdi. Bugünkü Çek Cumhuriyeti ve Silezya'yı içeren Bohemya Krallığı, Kutsal Roma İmparatorluğu için can alıcı öneme

sahipti. İmparatorluk içindeki en büyük devlet ve 16. yüzyılın ikinci yarısının büyük kısmında imparatorluk sarayının bulunduğu yerdi. Ancak İspanya'dan esen ve hükümdarlık iktidarını yücelten, her türden muhalefetten korkan Karşı-Reformasyon ideolojinin giderek etkisi altına giren bir imparatorlukta, Bohemya bir anormallikti. Bohemya, hem krallık olmayan büyük '*estate*'lerinin* gücü, hem de 170 yıl öncesinin Hussçu savaşlarından beri farklı dinsel grupların çeşitliliğine tolerans göstermesiyle öne çıkmıştı. Katoliklerin yanında 'ultraquistler',[491]** Lutherciler ve Kalvenciler vardı. Bu, İspanya çizgisinde merkezi bir Alman monarşisi kurma yolundaki imparatorluk hayaline büyük '*estate*'lerin karşı olması gibi, Karşı-Reformasyon'un ideolojisine de aykırı bir durumdu.

Savaşın görünürdeki nedeni krallıktaki dinsel özgürlüğü kısıtlama girişimiydi. İmparatorluk otoriteleri Protestan kiliselerini yıkmaya, iyi tanınan kimi Protestanları tutuklamaya, basılı malzemeyi sansür etmeye ve (nüfusun yüzde 90'ını oluşturan) Katolik olmayanlara kamu hizmetini yasaklamaya başladılar. Protestan '*estate*'lerin temsilcileri şikâyet ettiğinde, imparator protestoları reddetti ve '*estate*'lerin toplantısını yasa dışı ilan etti. '*Estate*'ler 1618 yılında imparatorluk görevlilerini 20 metre yükseklikteki pencerelerden fırlatarak (ciddi bir şekilde yaralanmaktan yaş gübre yığını sayesinde kurtulmuşlardı), ünlü 'Prag'ın Pencereden Fırlatması'yla öfkeli bir misillemede bulundular ve Bohemya Kralı olan Habsburglu Ferdinand'ı, Almanya'dan bir Protestan prensle, Palatinate'li Frederick'le değiştirdiler. Habsburglular, Bohemya '*estate*'leriyle olan çatışmayı, kuzey Hollanda ve müttefikleriyle olan daha büyük bir savaşın ilk raundu olarak gördüler. Ancak bunun arkasında daha derin bir mücadele vardı: Bu, piyasa eski feodalizmi dönüştürürken, tüm Avrupa'nın yaşadığı değişimlere iki farklı şekilde tepki göstermekti.

Bu, Bohemya '*estate*'lerinin kaba bir şekilde 'kapitalizm'den yana olduğu ya da 'burjuvazi'nin feodalizme karşı çıktığı anlamına gelmiyordu. '*Estate*'ler toplumun üç tabakasını –yalnızca kentlileri değil fakat ayrıca (ve onlardan daha etkili olan) büyük lordlar ve şövalyelerden oluşan iki feodal grubu– temsil ediyordu. Şehirlilerin temsilcileri bile tam anlamıyla burjuva değillerdi; zira çoğu kez feodal çizgide yönettikleri topraklara sahiptiler. Ancak Polisensky'nin göstermiş olduğu gibi, Bohemya'nın çeşitli

* Türkçe bir sözcükle karşılama olanağı bulamadığımız *estate* sözcüğü, 'bir toplum ya da ulustaki bir sınıf ya da düzen' anlamına geldiği gibi; yönetime doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla katılan bir yönetsel birim, yönetici sınıfların ya da onların temsilcilerinin meclisleri' ve/veya soylular, ruhban ve orta sınıf gibi toplum kesimlerini ifade eden değişik anlamlara gelmektedir; metinde Bohemya'daki *estate*'lerle 'şehirliler, büyük lordlar ve şövalyeler' kastedilmektedir -*çev.*

** Bohemya'da, ayinlerde rahiplere özel bir pozisyon tanımayan, Hussçu ilkelere dayalı dinsel bir mezhep. -*çev.*

yerlerinde kırsal hayatın feodal niteliğini dönüştüren değişiklikler meydana geliyordu. Pek çok toprak sahibi, soylu ve kentli, serf emeğinin ya da aynî rantların yerine bir nevi sabit para rantını koyuyor, endüstriyel ürünler üretiyor, küçük kasabaların geliştirilmesini ve topraklarında yapılan el zanaatları üretimini teşvik ediyordu. Tarımdaki üretim yöntemlerini geliştirmek ve 'özgür' ücretli emeğin yaygınlaşması için özendirici unsurlar vardı. Köylünün yapmak mecburiyetinde olduğu angarya çalışma, yılda bir gün kadar az olabiliyordu. Feodalizm Bohemya'nın bütününde, sona ermiş olmaktan çok uzaktı. Ancak onunla yenisi, embriyon halindeki kapitalist üretim biçimi arasında bir uzlaşma söz konusuydu. Polisensky'nin ifade ettiği şekliyle, 'feodal yükümlülüklerin bütün o büyük binası, gerek kişisel, gerekse meslekî olarak, üretimi zincirlerinden kurtaracak farklı şekillerdeki bir dizi baskıyla dinamitleniyordu'.[92] Sonuç, Bohemya'nın ekonomik açıdan dinamik hale gelişi ve en azından 1590'larda, komşu Alman topraklarındaki ekonomik durgunluk ve köylülüğün yoksullaşmasına kadar bir sıkıntı çekmemesi oldu.

Yönetimde '*estate*' sistemi, farklı çıkarları dikkatli bir şekilde dengeleyişi ve dinsel toleransıyla, içinde böylesi bir ekonomik değişimin yavaş yavaş ve sakin bir şekilde yer alabileceği bir çerçeve sunuyordu. Her üç '*estate*'in üyeleri, kendilerine barışçı ve kârlı bir şekilde bir arada yaşama olanağı veren bir yapıyı savunmak için nedenler buluyorlardı. Büyük feodal kodamanların bazıları bile kendilerini, bütün Avrupa'yı yeniden feodalizme sürükleyecek güçlere karşı direnirken buldular.

Bununla birlikte, savaşın gelişiminin göstermiş olduğu gibi, hikâyenin sonu bu değildi. Kodamanlardan bazıları, savaşa hazırlanılırken imparatorluğun ve Karşı-Reformasyon'un safına geçerek, Cizvitlere taraftar kazandırdılar. Bohemya davasına sadakat konusunda sıkı duran soylular bile, savaşı kendi sınıf çizgilerinde algıladılar; kentliler arasında hoşnutsuzluk yaratarak savaş çabalarını zayıflattılar. Protestan kralın sarayındaki gözlemciler, 'Frederick ve maiyetinin "sefil köylüler"e karşı göstermiş olduğu ilgisizlik ve zulümden şaşkına döndüler'.[93] Önde gelen figürlerden yalnızca birisi, Avusturyalı Tschernembi, 'eğer serfler özgürleştirilir ve serflik kaldırılırsa ... sıradan insanlar ülkeleri için savaşmaya gönüllü olacaklardır' diye iddia etti.[94] Ancak sözünü dinletemedi.

Her ne kadar Bohemya orduları iki kez imparatorluk başkenti Viyana üzerine yürüdülerse de, düşman ordularının Bohemya topraklarındaki ilerleyişinde çok az bir direnişle karşılaşmaları nedeniyle her iki sefer de geri çekilmeye zorlandılar. Sonunda, Bohemya ordusunun 1620'de Beyaz Dağ Muharebesi'nde esaslı bir yenilgiye uğraması üzerine Protestan kral ve soylu generaller Prag'a dönerek daha fazla direniş göstermek yerine,

ülkeden kaçtılar. Savaş, Bohemya '*estate*'lerinin imparatorluğu yenecek araçlardan yoksun oldukları için değil, önderlerinin sınıf çıkarları bu araçları kullanmalarını engellediği için kaybedildi.

Bohemyalı önderler, Avrupa'nın başka yerlerindeki Protestanların kendilerini savunmaya koşacaklarına güvenmişlerdi. Acı bir şekilde hayal kırıklığına uğradılar. Alman Prensleri'nin Protestan Birliği, Beyaz Dağ Muharebesi'nden önce savaştan çekildi. Hollanda ve İngiltere hükümetleri (Bohemya Kralı Frederick, İngiltere Kralı I. James'in kızıyla evliydi) İspanya'ya karşı savaşın genişletilmesine karşı çıktılar. Ticari yönden giderek güçlenen devletler olarak, ticaret için tutuştukları savaşları, sözde dinsel bağlılıkların önüne koydular. Ancak Bohemya savaşından uzak durmaları, ne Alman prenslerinin ne de Hollandalıların savaşın sonuçlarından zarar görmesini engelledi. Kazandığı zaferle sevinçten uçan İspanya tacı, kendi topraklarıyla yeni hedefi Hollanda arasındaki Palatinate bölgesini fethetmeye girişti. Bu Hollanda ve İngilizleri kendi başlarına önlem almaya zorladı: Palatinate'de savaşılması için para ve asker temin ettiler. Bu durum ayrıca Avrupa'daki güç dengesini, hem Alman prenslerinin hem de Fransa ve İsveç monarşilerinin aleyhine değiştirme yönünde bir tehdit oluşturdu. Dolayısıyla 1630'ların sonuna gelindiğinde Katolik Fransa ve Lutherci İsveç, Kalvenci Hollanda'nın müttefiki oldular ve İtalya'daki artan İspanyol nüfuzunun, kendi Papalık toprakları için de bir tehdit oluşturacağından korkan Papa, onları destekledi.

Bir noktada imparatorluk, Katolikliğe geçmiş olan Bohemyalı kodaman Wallenstein'in yönetimindeki ordularıyla zafere ulaşmak üzereydi. Ancak Wallenstein'dan yalnızca ihanet etmiş olduğu Bohemyalı Protestanlar nefret etmiyordu. Bağımsız iktidarlarını ortadan kaldıracak olan bir imparatorluğu kurmak üzere göründüğü için, Almanya'nın Katolik prenslerini de çok korkutmuş ve 200 yıl öncesinin toplumsal koşullarına geri dönme taleplerine direndiği için de, imparatorluğun tümüyle Katolikleştirilmesinden yana olanları da aleyhine çevirmişti. Bohemya'da ve başka yerlerde –kısmen Hollanda uyruklu banker De Witte'nin yardımıyla–[95] eline geçirdiği büyük '*estate*'leri yönetme deneyimi ona daha yeni ekonomik örgütlenme biçimlerinin ve bunun yanında, belirli ölçüde dinsel hoşgörünün önemini benimsetmişti.[96] Gönülsüz de olsa, aşırıların taleplerine direnç gösterdi; ordunun başından iki kere kovuldu ve sonunda imparator adına hareket eden suikastçılar tarafından öldürüldü.[97] Polisensky'nin işaret etmiş olduğu gibi, 'Son tahlilde Wallenstein'in yıkılışının altında yatan şey, kişisel nefretlerden öte bir şeydi: Temel mesele, onun ekonomik sisteminin, feodal mutlakiyetçiliğin aşırı savunucularıyla karşı karşıya gelmesiydi'.[98]

Ancak aşırıların yöntemleri savaşta zafere ulaşamazdı. Savaş, Wallenstein'in ölümünden sonra bir on dört yıl daha, rakip İspanya ve Fransa mutlak monarşileri çevresinde sürekli değişen ittifak karışımlarının çatışması halinde devam etti. Savaşın sonuna gelindiğinde savaşa aktif olarak katılmış olanların pek azı savaşın başlangıcını hatırlayabilirdi ve bunlar bile özgün meselelerin ne olduğunun güçlükle farkında olabilirlerdi. Görünen tek şey Almanya'nın harap oluşu ve başka yerlerdeki ekonomik maliyetti. Sonunda 1648 Westphalia Antlaşması'yla, İspanya İmparatorluğu içinde Katalonya ve Portekiz ayaklanması; kuzey Hollanda'nın tüccarları ile Orange prensinin çatışması; Fransa'da 'Fronde' olarak bilinen siyasal ayaklanmaların başlaması gibi savaşanların hemen hemen tümünü toplumsal ve siyasal huzursuzluk içinde bırakan bir arkaplanla barışa ulaşıldı.

Savaş, savaşa ilk başlayanların her ikisini de tahrip etti. Bohemya yıkıcı ve öldürücü bir feodal mutlakiyetçiliğe mahkûm oldu. Ülke artık, verimliliği hiç düşünmeksizin, mümkün olduğunca çok ürüne el koymayı düşünen lordların elindeydi. 16. yüzyılın bir niteliği olan yeni tekniklere ilgi gösterilmesi, köylüler çalışma zamanlarının yarısını ücretsiz emek şeklinde vermek zorunda bırakıldıkları için söndü gitti.[99] Savaşlar nedeniyle nüfusu azalan şehirler borç ve fiziki yıkım altında durgunlaştı. Avrupa kültürünün merkezlerinden birisi olan yerler, geri kalmış bir taşra haline dönüştü. Değişimin sembollerinden birisi, Çek dilinin 200 yıl kadar yalnızca köylerde konuşularak karanlığa gömülmesi ve bunun yerine şehirlerde Almancanın hâkimiyeti oldu.[100] Bohemya'da hayatı idame ettirmenin yeni yollarıyla eski toplumsal ilişkiler kümesi arasındaki çatışma, yeninin, eski tarafından zorla ve son derece kanlı bir şekilde yok edilmesiyle çözüldü. Savaşın ilk yıllarındaki devrimci girişimin başarısızlığı için korkunç bir bedel ödendi.

İspanya tacı da çok şey kaybetti. Kastilya'da savaştan önce bile ekonomik gerilemenin işaretleri görülmüştü. Ancak askeri güç bunların üzerini örtüyordu. 1648'e gelindiğinde durum artık böyle değildi. İspanya, Portekiz'i kaybetmişti. Katalonya, Latin Amerika'daki imparatorluğu, Filipinler, İtalya'nın bazı kısımları ve güney Hollanda'yı elinde tutabilmişti. Ancak imparatorluğun sağladığı menfaatler başka yerlere akmaya başladı ve İberya Yarımadası Avrupa'nın en geri kalmış yerlerinden birisi oldu.

Alman prensleri, savaşın sonunda başlangıcındakinden çok daha fazla bağımsız güç ortaya koyabildikleri için, bu savaşın kazananları arasındaydı. Ancak Alman halkı bunun için bir bedel ödedi. Birbirinden gümrük kapılarıyla ayrılan ve sürekli olarak birbirlerine karşı hanedan entrikala-

rına girişen, yamalı bohça gibi parçalara ayrılmış diyarlar, savaşın neden olduğu muazzam ekonomik ve toplumsal altüst oluşun üstesinden gelmek için hiçbir temel sağlamıyordu. Güney Almanya, 16. yüzyılın başlarında Avrupa'nın en fazla şehirleşmiş ve ekonomik olarak en gelişmiş yerlerinin başında geliyordu ama 17. yüzyılın sonlarında kesinlikle öyle değildi.[101]

Fransa, Otuz Yıl Savaşları'ndan bir önceki yüzyılda yapılan din savaşlarında olduğu gibi (kısa süreli Fronde karışıklığına rağmen) monarşisi güçlenmiş olarak, çok yavaş gelişen bir ekonomik merkeziyetçilikle ve eski feodal yollardan salyangoz hızıyla ayrılan ekonomik örgütlenme biçimlerini benimseyerek çıktı. Hükümdarları savaştan çok az şey kazandı, halk ise hiçbir şey kazanmadı.

Savaşın tek gerçek 'kazancı' bağımsız Hollanda Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürmesi ve kapitalist yöntemleri esas alan kapitalist sınıfın güçlenmesi oldu. Yüz elli yıllık Reformasyon, din savaşları ve iç savaşların tozu dumanı içinde, Avrupa'nın küçük bir parçasında, ekonomik hayatın yeni bir biçimde örgütlenmesi temeline dayanan bir devletin kurulduğunu gördü. Vestfalya Barışı imzalanırken, Kuzey Denizi'nin ötesinde benzer bir dönüşüm de sonuca bağlanıyordu.

İngiliz Devrimi

Ocak 1649'da bir celladın baltası İngiltere ve İskoçya Kralı I. Charles'ın kafasını kesti. Bu olay bütün Avrupa'yı dehşete düşürdü.[102] Avrupa'nın Katolik, Lutherci ve Kalvenci bütün hükümdarları İngiltere ile diplomatik ilişkileri kesti.[103] Bu olay, tümünün paylaştığı bir ilkeye, kimilerinin doğuma bağlı bir rastlantı nedeniyle başkalarını yönetme hakkına karşı hürmetsizlik teşkil ediyordu.

İdam emrini veren adamlar aşırı cumhuriyetçiler olmaktan çok uzaktı. Liderleri Oliver Cromwell, yalnızca 20 ay kadar önce 'hiç kimse hayatını ve mülkünü kral ve onun hakları olmadan yaşayamaz' diyerek monarşi ilkesini savunmuştu.[104] Artık, şu ünlü sözü söylüyordu: 'Onun kafasını üzerinde tacıyla birlikte keseceğiz'. Cromwell, kendisine rağmen, kimi insanların diğerleri üzerinde tanrısal olarak belirlenen üstünlükleri olduğu varsayımını sorgulayan, yeni bir çağın kapısını açıyordu.

İngiliz Devrimi'ni, homojen bir *gentry** 'eliti' içindeki rakiplerin, pozisyon için kurnazca iş çevirmeleri olarak gören moda olmuş anlatılar vardır. Bu tür anlatılar bir üst sınıf figürünü ötekine bağlayan himaye ve

* *Gentry*: İngiltere'de taşralı çiftçilerle büyük toprak sahipleri arasında yer alan İngiliz toprak sahipleri için kullanılan bir terim. İngiltere'deki arazinin yaklaşık üçte birine sahip olan *gentry*, taşrada çeşitli yönetimsel faaliyeti üstlendiği gibi siyaset ve ticaretle de yoğun olarak ilgileniyordu. *–çev.*

aile ilişkilerini ortaya koyarlar; savaşların ve kafaların kesilmesinin kontrolden çıkmış bir entrika ve karşı-entrika sürecinden kaynaklandığını ileri sürerler.

Bu tür yorumlar 1649'un arızi bir tarihsel dönem olmadığını kavramaktan uzaktır. Bu olay, Avrupa'nın büyük kısmını yüz elli yıldır paramparça eden aynı toplumsal güçler –piyasa ilişkileri ortaya çıkaran ve eski feodal düzeni dönüştürürken serbest kalan toplumsal güçler– arasındaki çatışmanın bir ürünüydü. Yalnızca üst sınıftan rakip saraylıları ve politikacıları ilgilendirmiyordu; aynı zamanda Hollanda devriminde öne çıkan tüccar çıkarlarına benzer çıkarları, güney Almanya'da Reformasyon'u sürükleyen ya da Fransa'da direkte yakılan zanaatkâr ve küçük esnafı ve 1525 Alman Köylü Savaşı'ndan tür olarak farklı olmayan ama çok daha küçük ölçekteki köylü direnişini ilgilendiriyordu. İngiliz İç Savaşı'nda tarafları bağlayan şey, Avrupa Reformasyonu tarafından sökülüp atılan rakip dinsel nosyonlardı.

Barışçı Girizgâh

İngiltere'de Reformasyon, Almanya'nın kimi yerlerindeki 'Prensler Reformasyonu' gibi bir kraliyet kararnamesiyle yürürlüğe konmuştu. VIII. Henry diplomatik nedenlerle Roma Katolik Kilisesi'yle ilişkileri koparmış ve İngiliz yönetici sınıfının büyük çoğunluğunu, eski manastır topraklarını satarak ve fiyatları kırarak kendi politikasına bağımlı kılmıştı.

Ancak İngiltere'deki Reformasyon'da prenslik çıkarlarından ve üst sınıfların açgözlülüğünden daha fazla şeyler vardı. Değişen toplumdan anlam çıkarmaya çalışan, özellikle tacir ve zanaatkâr sınıfları ama aynı zamanda toprak sahibi *gentry* içinde yeni bir dünya görüşüne açık olanlar arasında kök salmıştı.

İngiltere'de yukarıdan Reformasyon'u aşağıdan Reformasyon'dan ayıran boşluk, 16. yüzyılın ikinci yarısı boyunca bulanıktı. Mary Tudor'un (İspanyol II. Philip'le evliydi) saltanatı altında eski Katolikliği yeniden empoze etme girişiminin acı deneyimi, kilise topraklarının yeni sahipleri lordlarla Püriten şehirlileri, Protestan Kraliçe I. Elizabeth'i desteklemede omuz omuza vermeye yöneltmişti.

Bu durum, her ne kadar İngiltere hâlâ ekonomik olarak Avrupa'nın daha geri ülkelerinden biri olsa da, yavaş ama sürekli bir ekonomik değişimce teşvik edilmişti. 1500 ile 1650 arasında nüfus iki kattan fazla arttı.[105] Bu dönemin sonunda 12 kişiden birisi şehirlerde yaşıyordu. El zanaatları endüstrisinin –özellikle dokuma– çıktısı, madencilik ve demir üretiminde de olduğu gibi, artıyordu. Binlerce insan, şehirlerde olduğu kadar kırsal

endüstrilerde de istihdam edilmeye başlanmıştı. Arden Ormanı'ndaki hanelerin yüzde 60'ı kumaş üretimiyle uğraşıyor ve kırsal alanlarda 100.000 insan çorap üretiminde çalışıyordu.[106] Aile içindeki işgücünü, ücretli işgücü istihdam ederek destekleyen, durumu daha iyi olan çiftçilerin (*yeomen*) elindeki toprakların oranı ciddi bir şekilde artmıştı. Ve *gentry*'nin azınlıktaki bir bölümü, küçük köylüleri geçim düzeyinin altına itmektense, topraklarını çiftçilere –ücretli işçi istihdam eden ve toprağı ıslah eden *yeomen*'lere– uzun süreli kiralayarak, uzun dönemde daha güvenli gelirler elde edilebildiğini keşfetmeye başlamıştı.

Toplum hâlâ çeşitli feodal özellikler gösteriyordu. *Gentry*'nin büyük bir kısmı ve aristokratlar köylülerin suyunu çıkarıyordu. Her ne kadar serflik, Kara Ölüm sırasında ortadan kalmış olsa da, hâlâ çok çeşitli feodal ödemeler (vergiler) elde edebiliyorlardı. Toprağın büyük kısmı hâlâ ücretli emek kullanan kapitalist çiftçiler değil de küçük ve orta köylüler tarafından işleniyordu. Pek çok sektöre ücretli işçilerden çok zanaatkârlar, egemendi hâlâ. *Gentry* hâlâ topraklarını ıslah etmektense, gelirlerini krallıktan gelecek sadakalarla –daha sonra bunlar vergi oldu– takviye etmeye yatkındı. Ve en güçlü tacirler, kralın ihsan ettiği, herkes için fiyatları yükselten ve öteki sektörleri engelleyen tekellere bel bağlamıştı. Bununla birlikte, 1550'lerden 1610'lara kadar, Otuz Yıl Savaşları'ndan önce Bohemya'dakilere benzer şekilde yapılan düzenlemeler, yavaş bir ekonomik gelişmeye ve onunla birlikte de yeni kapitalist yöntemlerin yavaş yavaş filizlenmesine izin verdi.

Bu dönemde, siyasal imaları olan dinsel kavgalar verildi. Elizabeth'in saltanatının son dönemi, Püriten Kalvencilerin zulüm görmesine ve göçüne; İskoç VI. James'in İngiltere tahtına I. James olarak çıkmasına; Katolik büyük toprak sahiplerinden arda kalanların bir kısmının dahil olduğu abartılı bir fesat tertibine ("Barut Suikastı") tanık oldu. Ama esas itibariyle dönem, monarşi, büyük toprak sahipleri, *gentry*, ulusal kilise hiyerarşisi ve tüccar arasında, ileri derecede bir ahengin bulunduğu bir dönem oldu. Bu durum kralın, politikaları belirlemek üzere bakanları atadığı ama bu politikaların yürütülmesi için parlamentonun iki 'kamara'sının (Lordlar Kamarası büyük aristokratlardan ve piskoposlardan, Avam Kamarası ise her *county*'nin* toprak sahibi *gentry*'sinin temsilcileriyle, şehirlerdeki *borough*'ların** temsilcilerinden oluşuyordu) onayının gerektiği anayasal bir düzenlemede ifadesini buldu.

---

* *County*: Anglosaksonların "shire" dedikleri, genellikle bir kontun yönetimindeki (bizdeki illere benzer) yönetsel birim. –*çev.*

** *Borough*: Kraliyet fermanıyla yasal özgürlükler ve ayrıcalıklar tanınan ve parlamentoda temsil edilen kasaba ya da şehirlerin belirli bölümleri. –*çev.*

Devlet makinesi Fransa'da ya da Kastilya'da olduğundan çok daha güçsüzdü. Düzenli ordu ve ulusal bir polis teşkilatı yoktu; yalnızca ilkel bir devlet memurluğu söz konusuydu. Gerçek iktidar, her yörede, büyük ölçüde yasayı uygulayan, çalışan sınıflara cezaları kesen, vergilerin çoğunun toplanmasını garanti eden ve gerektiğinde asker toplayan *gentry*'nin elindeydi. Hükümdarın gücü, ne istediği konusunda *gentry*'yi ikna edebilmesine ya da zorlayabilmesine bağlıydı. Ama bu, izlenecek politikalar konusunda geniş bir görüş birliği olduğu için kolaylıkla yapılabiliyordu.

Savaşa Giden Yol

I. James'in ve daha da ciddi bir şekilde 1620'lerin sonlarında oğlu I. Charles'ın saltanatı döneminde işler bozulmaya başladı. Monarşinin para talebiyle, parlamenter *gentry*'nin ve tüccar sınıfların bunu vergiler yoluyla temin etme istği arasında bir gedik açıldı. Monarşi, kendisinin kontrolünde olmayan yollardan –yeni vergiler ve gümrük vergileriyle ticaret üzerindeki tekellerle, lordluk payelerini satmak suretiyle– yeni gelir kaynakları bulmaya çalışarak parlamentoyu daha fazla kızdırdı. Parlamento, eğer bu tür önlemler üzerinde kontrol hakkı tanınmazsa düzenli her türlü kaynak yaratılmasına karşı çıkacakları tehdidinde bulundu ve de taç, '*Star Chamber*'* gibi özel kurulları devreye sokarak parlamentosuz yönetmeye ve karşı çıkanları cezalandırmaya çalıştı. Bu ise öte yandan, en azından 1610 ve 1620'lerde Buckingham ve 1630'larda Strafford gibi 'danışman'ların monarşiye karşı güvensizliğini artırdı.

Anlaşmazlık giderek dinsel bir renk almaya başladı. Otuz Yıl Savaşları'nda *gentry* ve tüccar, bir yandan derin dinsel itikatları nedeniyle, öte yandan kaba ekonomik hesapların bir karşımı olarak, Protestanlarla özdeşleştiler. Tüccarlar, İspanyol etkisinin herhangi bir şekilde zayıflamasının, Kuzey ve Güney Amerika'ya ve Doğu Hindistan pazarlarına daha kolay ulaşılması anlamına geleceğinin farkındaydı. Charles'ın, La Rochelle şehrinde Protestanlara saldırmakta olan Fransa kralının kızıyla evlenmesiyle, James ve Charles aksi yöne, büyük Katolik monarşilerin yanına çekildi. Charles'in Cantebury Başpiskoposu Laud, Kalvenci bakanları görevden aldı; dinsel muhaliflere karşı kilise mahkemelerini kullandı ve ruhbana, dine aykırı vergilerin ödenmemesi gerektiğini açıklamalarını emretti. Aslında bu, kilise hiyerarşisinin, kral

* *Star Chamber*: Kralın, uyruklarının şikayetlerini dinlediği ve zaman zaman bir temyiz mahkemesi gibi işlevler edinen, adını Westminster sarayındaki Yıldızlı Salon'dan alan ve VII. Henry zamanında önem kazanarak yetkisi artan bir kurul. I. Charles döneminde krallık otortesini güçlendirmek amacıyla yaygın bir şekilde kullanıldığı için Uzun Parlamento (1640-1660) tarafından lağvedildi. *–çev.*

adına hareket eden 'manevi' bir polis gücü olarak devlet işlerinin bir parçası haline gelmesiydi.

Gentry'nin belirli kesimleri ve tüccarlar pek çok Avrupalı Protestan'ın kaderini paylaşacaklarından ve kıtayı istila etmiş olan Kralcı Karşı-Reformasyon dalgasının altında boğulacaklarından korkmaya başladılar. 1620'lerin sonunda kralın vergi vermeyi reddeden beş şövalyeyi tutuklaması ve parlamentosuz yönetmeye başlamasıyla, Avam Kamarasıyla kral arasında baş gösteren çatışmadan sonra bu korku büyüdü. Kralın Fransız karısının etrafında toplanmış güçlü bir Katolik grup ve kraliçenin Cizvit danışmanı sarayda görünmeye başladılar ve kralın gözdesi Strafford, Katoliklerden oluşan düzenli bir İrlanda ordusu kurdu.

Kralın uzlaşmaz yaklaşımı işe yarar gibi görünüyordu. Daha sonra, 1637'de çizgiyi aştı. Kendi siyasal kurumları, hukuki yapısı ve kilisesiyle ayrı bir ülke olan İskoçya'da, Kalvenci olmayan yeni bir dua kitabını devreye sokmaya kalkıştı. Soylular, hukukçular, Kalvenci din adamları ve şehirlilerden oluşan bir İskoç 'meclis'i, bir isyan ordusu oluşturdu. Kral isyanı bastırmak için kendine güvenerek harekete geçti, ama yalnızca gerekli fonları toplayamayacağını keşfetmekle kaldı. İskoç birlikleri kuzey İngiltere'ye girerken, Kral 11 yıldan bu yana ilk parlamentosunu toplamak zorunda kaldı.

Westminster'de toplanan *gentry, borough* temsilcileri ve hatta lordların pek çoğu, kralın istediklerini, karşılığında çok daha fazlasını almadan vermek niyetinde değillerdi. Esas itibariyle siyasi tutumları muhafazakârdı. Ancak onlar için muhafazakârlık, kendi yörelerindeki yönetici pozisyonlarını korumaktı ve bu pozisyonlar da 11 yıldır kralın tehdidi atındaydı. Çoğunluk önderliğini, asıl tutkusu Latin Amerika ve Karayipler ticaretindeki İspanyol hâkimiyetini kırmak olan bir şirketin sekreteri, John Pym gibi figürler yapıyordu. Bunlar, hoşnutsuzluklarının nedeninin ortadan kaldırılmasını istiyorlardı: yeni vergilerin kaldırılması ve ödemeyenlerin affedilmesi; parlamentonun onayı olmadan kralın parlamentoyu feshetme hakkının kaldırılması; krallık başdanışmanı Strafford'un yargılanıp cezalandırılması; Lordlar Kamarası'ndan piskoposların ihraç edilmesi ve İskoç Kalvencilerle dostane bir barış yapılması.

Kral, örneğin Strafford'un yargılanması gibi kimi tavizlerde bulundu. Ama taleplerin tümünü kabul edemezdi. Bu, monarşinin yüzyıllar boyunca elde etmiş olduğu gücün çoğunu terk etmesi anlamına gelirdi. Bunlar olmadan kral, Avrupa'nın her yerinde hükümdarların iktidarlarını azaltmak yerine artırdıkları bir sırada kukla durumuna düşerdi.

Zaman ilerledikçe kral pozisyonunun güçlendiğini gördü. Avam Kamarası'ndaki pek çok kişi ve Lordlar Kamarası'nın çoğunluğu, başkala-

rının kendi güçlerine kafa tutmasını teşvik edeceği endişesiyle, krala karşı radikal bir tavır takınmakta kararsızdı. *Gentry* ve aristokrasi arasında, özellikle Londra pazarına uzaklık nedeniyle pek çok feodal adetin zarar görmediği kuzey ve batı bölgelerinde, 'kralın partisi' oluştu. Ekonomik olarak daha gelişmiş yörelerde bile kral, krallığın lütuflarından maddi olarak yararlanan *gentry*'den ve (örneğin Doğu Hindistan Şirketi gibi) kraliyet tekellerinden yararlanan büyük tüccardan ve de pek çok nesil boyunca boyun eğme alışkanlığı telkin edilmiş tüm toplumsal sınıflardan destek görüyordu.

Ocak 1642'ye gelindiğinde kral bir darbe ile tüm iktidarı ele geçirmek için kendisini yeterince güçlü hisseti. 400 silahlı destekçisiyle beraber, en önemli parlamento üyelerinden beşini tutuklamak niyetiyle parlamentoyu bastı. Ancak onlar çoktan Londra Şehri'nin (*City of London*)* tüccar, esnaf ve çıraklarının sağladığı güvenliğe ulaşmışlardı. Kral ertesi gün onları izleyerek *City*'ye girdi. Olayın bir görgü tanığı şunları anlatıyordu: "halk, binlerce kişi, 'Parlamentonun dokunulmazlığı' diye bağırırken, dükkânlarını kapatıp kapılarında elde kılıç ve teberlerle beklerken, kral Londra'da hayatının en kötü gününü geçirdi".[107] Kralın *City*'ye silahlı *cavalier*leriyle (süvariler) geri döneceği dedikoduları, 'büyük kalabalıkların ellerine geçirebildikleri silahlarla sokaklara dolmasına neden oldu; kadınlar işgalcilerin üstüne dökülmek üzere sıcak su taşıdılar; "atlara engel olmak için" sokaklara tabureler, kalıplar ve boş borular fırlatıldı.[108]

Olaylar uyarıcıydı. Kral basit bir polisiye önlemle mutlak iktidarını sağlamayı başaramamıştı. Bir hafta içinde, bir ordu kurarak şehri geri almak kararıyla Londra'yı terk etti. Siyasal tartışma bir iç savaş noktasına varmıştı.

Birinci İç Savaş

Kral çevresine, kuzeyli lordların çocukları ve hizmetçileri, saray *gentry*si, askerî maceracılar, paralı askerler, kralcı aristokrasinin varlıklı ve moda düşkünü gençleri ve de ülkenin ayak bastıkları her yerinde arsız soyguculuklarıyla şöhret kazanan süslü zorbalar, '*Cavalier*'lerden bir küme topladı. Bunların yanı sıra, toplumun nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda İspanya ve Fransa monarşilerinin örnek alınması gerektiğine inanan, aralarında Karşı-Reformasyon'un Katolik havarilerinin de bulunduğu küçük bir azınlık da dahil herkes vardı. Yönetici sınıfın parlamento-

* *City of London*: İlk kez 1079'da verilen daha sonra 1215 yılında yenilenen bir beratla bir tür tüzel kişilik kazanmış, Lord Mayor'un (Belediye Başkanı) yetki alanına giren, çeşitli hak, muafiyet, ayrıcalık ve özgürlüklerin yürürlükte olduğu kesim. Günümüzde bankalar, büyük mali ve ticari kuruluşların bulunduğu bölge. *–çev.*

cu kesimi, şimdi artık kendilerini ve mülklerini, kendi ordularını kurarak koruyabileceklerdi. Ancak olaylar, yönetici sınıf dışındaki kitleleri çatışmanın içine çekmişti.

Kraliyet tekellerini elinde bulunduranlara karşı olan tüccar, sıradan esnaf ve çırakların gösteri dalgasını teşvik ederek Londra Şehri'nin kontrolünü elinde tutmayı başarmıştı. Ancak, özellikle *Cavalier* subaylar katılanlara saldırdığında, halk hareketinin önünü öyle basitçe açıp kapayamazlardı. Yüzlerce, hatta binlerce çırak gösteri yapıyordu. 'Mekanik vaiz'ler halkı 'haftada iki ya da üç gün işlerine gitmemeye' teşvik etmekle suçlanıyordu.[109] Bu, ülkenin pek çok yerinde çitlemeden ve (doğu Anglia'da köylülerin geçim kaynaklarının bir kısmını yitirdikleri) bataklıkların kurutulmasından kaynaklanan ekonomik güçlüklerin az ya da çok kendiliğinden ayaklanmalara neden olduğu bir sırada meydana geliyordu.

Halkın öfkesinin kabarması, yönetici sınıfın parlamentodan yana olan kesimi için iki yanlı bir silahtı. Bu onlara, krallığın darbe girişimi karşısında hayatlarını koruyabilme olanağı veriyordu. Ama ayrıca, eğer kontrolden çıkarsa, kendi sınıf egemenliklerine zarar verebilecek bir hareketle karşı karşıya kalma tehdidi yaratıyordu. Şehir ajitasyonu, kralın destekçilerinin *City* yönetimindeki egemenliğini, parlamento yandaşlarının onu sona erdirmek için yapmaya çalıştıklarından daha fazla etkilememişti. Pek çoğu, yalnızca kendilerinin uygulayacağı dinsel bir disiplinin alt sınıflar arasındaki isyanı söndürebileceğine ve kontrolü sürdürebileceğine inanmıştı. Onlar, kralı taleplerini kabul etmeye zorlamak istiyorlardı, ama çatışmalara da bir an evvel son vermede kararlıydılar.

Bu grup daha sonra ılımlı bir parlamento hizbi oluşturdu. Bunlara, kendi sınıflarından kilise büyüklerinin ('*presbyter*') herkese empoze edecekleri, yeknesak bir dinsel doktrin sistemi olması gerektiğine inandıkları için '*Presbyterian*' dendi.

O an için savaştan kaçınmanın olanağı yoktu. Ilımlı Presbyterian *gentry* bile sınırsız krallık gücünün sonuçlarından korkuyor ve direnmek zorunda kalıyordu. Ancak savaşın ilk iki yılında, gerçek devrimci önlemlerden nefret ettikleri için, 1619 yılında Bohemya *estate*lerinin Habsburglara yaptığı gibi bir direniş ortaya konmadı.

Tutarlı bir ulusal strateji izleyebilecek tek bir parlamento ordusu yoktu; bunun yerine her biri bir lord ya da generalin komutasında, subayları yerel *gentry*den oluşan yerel ordular topluluğu söz konusuydu. Erat ise, devrimci coşkusu olanlar değil, çoğu kez isteğine rağmen savaşmaya zorlanan toplama adamlardı. Orduların ihtiyaçlarının *gentry* tarafından temin edilmesindeki isteksizlik, aynen kralcı *Cavalier*ler gibi ülkenin yağmalanmasına yol açıyor, dolayısıyla kırsal alanlarda köylüleri, şehirlerde de zanaatkârları yabancılaştırıyordu.

Parlamento yanlıları bir iki başarı kazandılar. Londra'nın esnaf ve zanaatkârları, kralcı ordunun başkente girişini 1642 sonlarında Turnham Green'de engellediler ve parlamentonun ve İskoçya'nın birleşik kuvvetleri, 1644 yazında kralcı birlikleri Marston Moor'da mağlup ettiler. Ancak 1642-44 yıllarındaki savaşların çoğu sonuç alıcı değildi. Daha kötüsü, 1645 başlarına gelindiğinde durum potansiyel olarak feci idi. Kral Londra'dan 50 mil uzaklıktaki Oxford'da kuşatma altındaydı. Parlamento orduları yorgun, parasız, bozuk moralli ve çoğu kez isyankârdı. Geniş çapta askerden kaçma olayları meydana geliyordu ve İskoç ordusunun kralla ayrı bir anlaşma yapma tehlikesi söz konusuydu. Acilen bir şeyler yapılmazsa, Beyaz Dağ Muharebesi'ne benzer şekilde her şey kaybedilecekti.

Tabloda bir tek parlak nokta vardı. Parlamento ordularından birisinin süvarileri, 'Doğu Birliği'nin Yiğitleri' (*Ironsides*), kralcıların Marston Moor'da yenilmesinde belirleyici bir rol oynamıştı. Bu süvariler, ordunun geri kalan kısmından farklı bir şekilde yetiştirilmişti. Liderleri, Cambridgeshire toprak sahibi, parlamento üyesi Oliver Cromwell, bilinçli olarak bu birliği aristokratlardan ya da gönülsüz, yoksul adamlardan seçmemişti. Bunun yerine, 'orta sınıflar'dan gelen gönüllülere dayanmıştı: bunlar çoğunlukla at sahibi olacak kadar zengin, ama çoğu kez Püritan, dinsel bir bağlılığa sahip olmayacak kadar yoksul, hali vakti daha yerinde çiftçilerin '*yeoman*' tabakasından geliyordu. Daha sonra bir gözlemcinin yazdığı gibi, 'bunların çoğunluğu, bu kavgaya bir dava uğruna girmiş mülk sahipleri ya da mülk sahiplerinin çocuklarıydı'.[110] Cromwell'in bu birlikleri, kral için savaşan 'beyefendilerin evlatları' ve paralı askerler kadar yetenekli olabilirlerdi; ama savaşta, bir başarıdan sonra yağma peşinde dağılmaya daha az eğilimli oldukları için, çok daha disiplinliydiler. Cromwell, 'ne için savaştığını bilen ve bildiğini seven, basit çuha-zırhlı bir yüzbaşıyı, sizin 'beyefendi' dediğiniz ve başka da hiçbir şey olmayan birisine tercih ederim.' demişti.[111]

Cromwell ayrıca bu tür adamları, onlara *gentry*nin görüş ve değerlerinden çok farklı şeyleri ifade etme olanağı vermediği sürece yanına çekemeyeceğini ve yanında tutamayacağını görmüştü. *Presbyterian* parlamenterlerin, kendi birliklerinden alt orta sınıflar için militan mesajlar taşıyan, çeşitli dinsel mezheplerin yandaşlarını uzaklaştırmasına izin veremezdi. Radikal mesajları olan vaizler askerlerle birlikte dolaşıyorlardı ve bunların en iyi bilineni, Hugh Peter, 'hastalar ve yoksullar için yeterli bakım ve geliştirilmiş bir hukuk sistemi... borçlar için hapis cezasının kaldırıldığı adil bir toplumsal düzen'den söz ediyordu.[112] Cromwell, dini olmayan radikal John Lilburne'ü bile, komutanlarından biri olan Manchester Kontu'nun karşısında savunmuştu. Kont, Cromwell'in, 'İngiltere'de asla bir soyluyu

görmeyecek kadar yaşamayı' umduğu ve bazı insanları 'onlar lordları sevmediği için' daha çok sevdiği dedikodusunu yayıyordu.[113] Cromwell o sırada bu tür görüşlere sahip olmuş olabilir ya da olmayabilir. Ama geçmişte Cambridgeshire'da bataklıkların kurutulmasına karşı çıkan çiftçileri savunduğu ve kralı yenmek için eğer gerekirse, orta sınıfların sınıf duyguları ile oynamaya kesinlikle hazır olduğu için kendisine destek sağlamıştı. Bu, pek çok Protestan liderin, kıta Avrupa'sındaki mücadele sırasında sahip olmadıkları bir kararlılığı göstermeye hazır olduğu anlamına geliyordu.

Yeni Model Ordu

1645 baharında, yenilgiyi önlemenin yalnızca tek bir yolu olduğunu, bunun da artık, savaştan kaçan aristokratların ya da amatör *gentry*nin komutasında olmayan bir orduyu merkezi bir güç olarak tümüyle yeni baştan kurmaktan geçtiğini gören bir grup parlamento üyesi ve subay arasında, en önemli figür Cromwell'di. Bunun yolunu, Avam Kamarası'nda güçlü bir direnç ve Lordlar Kamarası'ndaki muhalefete rağmen, Londra Şehri'nin tekelcilik karşıtı tüccar ve giderek radikalleşen zanaatkâr tabakasına dayanarak buldular. Devrimci zaferin aracı, 'Yeni Model Ordu', krizin tepe noktasında kuruldu.

Piyade askerlerinin pek çoğu, şimdiye kadar savaşta önem taşıyan sorunlara ilgi duymayan gönülsüz adamlar arasından eski usulle toplanmıştı. Ama süvariler, Cromwell'in *Yiğitleri* gibi, siyasal ve dinsel heyecana sahip gönüllülerden kuruldu. Ve hatta piyadeler arasında bile savaşın kritik anlarında diğerlerini ateşleyebilecek az sayıda heyecanlı kişiler vardı. Aslında ordunun devrimci bir omurgası oldu ve bunun çabaları, Hugh Peter gibilerinin vaazlarından ilham alan konuşmalar, dağıtılan broşür ve tek sayfalık bültenler, gayriresmî İncil okumaları ve çok sayıda dinsel ve siyasal tartışmalarla pekiştiriliyordu.

Devrimci yaklaşımın etkisi, 1645 Haziran'ında Naseby Muharebesi'nde çarpıcı bir şekilde kendini gösterdi. Parlamento ordusu başlangıçtaki başarılı kralcı süvari hücumundan sonra tutunmayı ve daha sonra da ileriye atılıp düşmanı hezimete uğratmayı başardı. Birkaç gün içinde, kralın Oxford'daki karargâhı parlamento yandaşlarının eline geçti ve kral kaçarak Newark'da İskoç ordusuna teslim oldu.

Bu, iç savaşın belirleyici muharebesiydi. Bununla birlikte, devrimin sonu değildi.

Kralın devreden çıkmasıyla, *gentry*nin çoğunluğu arasında kitlelerden korkma duygusu, egemen duygu haline geldi. Derhal Yeni Model Ordu'nun dağıtılması, dinsel özgürlüğün kısılması ve muhalif dinsel gruplarla seküler devrimcilerin ezilmesi için bastırdılar.

Ancak parlamento yanlısı *gentry*nin kolay kolay başa çıkamayacağı bir başka güç ortaya çıkıyordu. Ordunun sıradan askerleri paralarının ödenmemesinden ve daha da kötüsü İrlanda'da uğursuz bir savaşa gönderilmekten hiç hoşnut değildi. Süvarilerin, ilkeleri uğruna savaşmış olan 'orta kesimi' öfkeliydi ve şimdiye kadar olduğundan daha radikal bir yaklaşımı benimsemeye zorlanıyordu. Silah altına alınmış olanlar, umut vaadetmeyen bir gelecekle karşı karşıya kalmaktan rahatsızdı ve her ne kadar zaman zaman kralcı duygular dile getiriyor olsalar da, kısa süre sonra aralarındaki kararlı azınlığın konuşmalarına ilgi duymaya başladılar.

Sekiz süvari alayı, görüşlerini dile getirmek üzere, 'ajitatör'ler olarak bilinen ikişer temsilci seçtiler. Ajitatörler, ordunun sıradan efradı adına, yalnızca krala değil fakat ayrıca *gentry*nin gücüne de kafa tutan taleplerde bulunmaya başladılar. Avam Kamarası'nda, 'egemenliğin tadına bakan bazıları tiranlara dönüşmüştür' denilen *gentry*yi lanetleyen bir dilekçe okundu.[114] Avam Kamarası üyelerinin çok küçük bir seçmen kitlesi tarafından seçilmesine saldıran parlamentonun yıllık olarak toplanmasını talep eden; mahkemelerin pek az kimsenin anlayabildiği diline itiraz eden; *Presbyterian* papazlara karşı intikam çağrısında bulanan, hemen hemen isyancı nitelikte alay toplantıları yapılmaya başlandı.[115] Ajitatörlerin toplantıları, ordunun sıradan efradını, talepleri konusunda basınç yaratmak üzere, bir tür kendi kendine örgütlenme sistemine dönüşmeye başladı: Broşürler hazırlamak üzere bir yazarlar ekibi oluşturdular; subayların kendileri için bir matbaa temin etmesinde ısrar ettiler; Yeni Model Ordu'dan olmayan alayları kışkırtmak için temsilciler gönderdiler ve 'iyi etkilenmiş dostlarla' (diğer radikal unsurlarla) ülke çapında temas kurmaya başladılar.

Leveller'lar ve Devrimciler

Richard Overton, John Wildman, William Walwyn ve John Lilburne gibi kişilerin önderlik ettiği radikal demokrat bir grup, *Leveller*lar*, artan bir etkiye sahip olmaya başladılar. 1647 Ekim'inde *Leveller*in desteği öyle bir noktaya erişmişti ki, Cromwell ve diğer ordu önderleri Putney'de onlar tarafından etkilenmiş askerlerce yapılan bir toplantıya başkanlık etmek zorunda kalmışlardı. Subayların en radikali Rainborowe, burada tüccar sınıfların ve *gentry*nin tüm egemenlik temeline karşı çıkan bir görüş ortaya attı: 'İngiltere'de en yoksulun da en zengin gibi bir hayat yaşa-

* *Leveller*: 1645-1649 yılları arasında parlamentoda etkili olmuş bir grup radikal milletvekiline verilen ad. Adlarının anlamı düzleştiren, tesviye eden ya da eşitleyen sözcükleriyle karşılanabilecek söz konusu grup genel oy hakkı, dinsel hoşgörü ve yazılı anayasayı savunmuşlardır. Krallık ve soyluluğa karşı genel oyla seçilen bir parlamento için mücadele etmişlerdir. Hareket 1649 yılında Cromwell tarafından bastırıldıktan sonra da radikal düşünceyi etkilemiştir. *–çev.*

ma hakkı vardır... İngiltere'deki en yoksul adam, sorumluluğunu taşıdığı bir söze sahip olmayan bir hükümete tam anlamıyla bağlı değildir'.[116] Buna cevap olarak Cromwell'in yakın müttefiki Ireton, *Independent*ları* (Bağımsızlar) hâlâ harekete geçiren sınıf görüşünü telaffuz etti: 'Krallığın işlerini belirlemede... krallıkta kalıcı ve belirli bir çıkarı olmayan, yani tüm topraklara sahip olmayan ve ticaretin tümünün yürütüldüğü şirketlerde olmayan hiç kimsenin... paya hakkı yoktur'.[117]

Çoğu kez işaret edilmiş olduğu üzere, *Leveller*lar, erkekler için genel oy hakkını savunma noktasında değillerdi. Zorlandıklarında, başkası tarafından istihdam edilen 'hizmetkârlar'ın, sayısını arttırmak istedikleri oy verenler arasından çıkarılmasını kabul etmeye hazırdılar. Bunun nedeni kısmen, kralcı lordlar ve *gentry*nin, hizmetçilerini, işçilerini ve adamlarını kendileri için oy vermeye zorlayacaklarından korkmalarıydı. Kısmen de, ordudaki radikal etkinin özünün silah altına alınan yoksullardan yana değil de, kendilerini çalıştırdıkları ameleler ya da kalfalardan biraz yukarıda gören, küçük mülk sahibi gönüllülerden oluşuyor olmasıydı.

Önde gelen *Leveller* Lilburne küçük mülk sahipleri için siyasal haklar talebinin özel mülkiyet sistemine bir saldırı anlamına gelmediğini ifade etti. Küçük mülk sahipleri, diyordu, 'özgürlüğün ve uyumun –yani mülkiyetin– en gerçek ve en değişmez savunucularıdır' ve yazılarında ve açıklamalarında şu tür şeyler yoktu:

> ... en azından özgürlüğün ve uyumun yok edilmesi eğilimi gösteren ya da evrensel cemaat ya da gerçekten ve cidden onun gibi herhangi bir şeyle herkesi eşitlemeye kalkışmak.. Mülkiyeti ve yönetimi bu eşitleme hayali, öylesine saçma ve aptalca bir kanaattir ki beyni, mantığı ya da kavrayışı olan herhangi bir kişinin böyle bir ilkeyi savunması düşünülemez.[118]

Bununla birlikte ajitatörlerin seçilmesi ve küçük mülk sahiplerinin büyük mülk sahipleri gibi aynı haklara sahip olması çağrısı, *Presbyterian* partinin zaten korkmuş olan 'ılımlıları'nı dehşete düşürmeye yetti. *Gentry* ve tüccar sınıfların temsili organının gücü, orduya katılmış orta ve daha alt sınıfların yeni temsili gücü tarafından tehdit ediliyordu. Ve bu insanlar ülkedeki silahlı gücün açıkça en kuvvetli örgütlenmesini oluşturuyorlardı. Yönetici sınıfın bir kesimi ile kral arasındaki mücadele devrimci bir çatışmaya dönüşme riski taşıyordu.

Parlamento yanlısı ılımlılar ajitatörlerden üçünü yanlarına çağırdılar ve onları cezalandırmakla tehdit ettiler. *Presbyterian* lider Denzil Holles,

---

* *Independents* (Bağımsızlar): 17. yüzyılda hem *Presbyterian*lığı hem de kilisenin piskoposlar aracılığıyla yönetilmesini reddeden, yerel kilise cemaatlerinin özerkliğine inanan nonkonformistler. Başlıca *Independent*lar arasında *Congregationalistler* ve *Baptistler* yer alıyordu. Yeni Model Ordu'da etkiliydiler. *–çev.*

diğerlerine ibret olsun diye bir tanesini asma cesaretine sahip olmaları gerektiğini söylüyordu. Ama onları serbest bıraktılar. Kendilerine ait güvenilir silahlı güçleri olmadan daha fazlasını yapamazlardı. Şimdi, Londra Şehri oligarşisini, milislerinin içindeki radikalleri kovmaya yönlendirerek; her *county*de *gentry*nin kontrolünde birlikler örgütlemek için 'güvenlik komiteleri' kurarak askeri silah ve cephane depolarının kendi ellerinde olması için girişimlerde bulunarak ve İskoç ordusunu kontrol eden *Presbyterian* yandaşlarıyla bu ordunun İngiltere'ye getirilmesini görüşerek, silahlı kuvvet toplamaya çalıştılar. Eski monarşinin biraz değiştirilmiş bir biçimini yeniden tesis etmek için kralcı *gentry* ile birleşmek gerektiğine inanır olmuşlardı.

Cromwell'in çevresindeki *Independent*lar parlamentoda çok güçsüzdü. Ancak ajitatör hareketini, kontrolü elden kaçırmamak koşuluyla, kendilerini savunmak için kullanabileceklerini anladılar. Yarısı sıradan efradın temsilcilerinden, yarısı da subaylardan oluşan bir 'ordu konseyi' kurdular. Sıradan efradın pek çoğu hâlâ kendilerinden 'daha iyi' olanlara itaatkârdı ve subaylar askerlerin pek çoğunu, kendi işlerine gelen kanallara yönlendirebiliyorlardı.

Başlangıçta, *Independent*ların amacı kralı kendileriyle görüşmeye zorlayabilmekti. Bu amaç doğrultusunda bir kısım birliklerin kralı *Presbyterian* partinin elinden almasına izin verdiler. Cromwell ve çevresindekiler iç savaşı kazandıklarını ve kralın, onların dikte ettiği, ama daha önce kralın karşı çıktığı pek çok reformu kabul etmesi gerektiğini açıkça göstermek istiyorlardı. Ancak onların koşulları arasında hâlâ monarşi, seçimle gelmeyen Lordlar Kamarası'nın devamı ve oy hakkının üst sınıflarla sınırlı tutulması vardı.

İkinci İç Savaş ve Büyük İnfaz

Bununla birlikte, Charles, krallığın temel ilkelerine aykırı olduğunu düşündüğü taleplere boyun eğmek niyetinde değildi. 1647 Kasım'ında esaretten kaçarak, iç savaşa yeniden başvurmaya kararlıydı. Cromwell şimdi, kralla görüşme girişimlerinin yanlış olduğunun farkına varmıştı ve Yeni Model Ordu'yu, savaştan yana olan partinin önlemleri konusunda baskı yapmak üzere kullandı. Bunu, 1648'in yazında, genellikle 'ikinci iç savaş' olarak adlandırılan olay izledi. Parlamentonun eski destekçileri, *cavalier*lerin safında savaştı; güney Galler'de, Kent ve Essex'te kralcı ayaklanmalar ve İskoçya'dan gelen bir istila söz konusu oldu.

Bu kez krala karşı olan ordunun zaferini, kralla görüşme ya da hoşgörü politikası izlemedi. Cromwell, 'uzlaşmaz olanlar ve ülkeye eziyet

etmekten vazgeçmeyenler hızla yok edilmelidir' diye açıkladı ve Yeni Model Ordu'nun subayları Charles ve baş danışmanlarının idamını istediler. Parlamento üyeleri arasındaki *Presbyterian* çoğunluğunun buna evet oyu vermeyeceğini bilen ordu Londra'yı işgal etti. Albay Pride komutasındaki bir birlik, önde gelen *Presbyterian* milletvekillerinin Avam Kamarası'na girmesini engelledi ve öteki birlikler, önde gelen yöneticileri Londra Şehri'nin kontrolünden uzaklaştırdı. Ocak ayının sonunda cellat, kralın kesilmiş başını Whitehall'da kalabalıklara gösteriyordu.

Kralın kafasının kesilmesine varan olaylar, Yeni Model Ordu ve onun sivil destekçileri arasındaki kaynaşmalarla birlikte gelişti. Cromwell ve *Independent*lar ordu içindeki devrimci hareket olmasa Londra şehrini kontrol etmeyi ve hem kralı hem de *Presbyterian*ları yenmeyi başaramazdı. Karşı-devrim tehlikesiyle karşı karşıya kalan Cromwell, bir süre için *Leveller*ları *Presbyterian* baskısına karşı savunma konusunda kararlıydı. Bir anlaşma sağlayabilmek amacıyla Londra Kulesi'nde tutuklu bulunan Lilburne'u ziyaret edecek kadar ileri gitti. Ama ikinci iç savaş yaklaşırken zora da başvurdu. Savaşı bahane ederek alaylarını yeniden örgütlemek gerekçesiyle radikalleri tecrit etti; suçlanan liderlerden birini, Richard Arnold'u idam ederek bir ayaklanma girişimini bastırdı ve Londralı *Leveller*ları hapse attı. Ama aynı zamanda, kralın idamından hemen önceki ve sonraki dönemde, *Leveller*ların etkisi altında olan sıradan ordu efradına dayanmayı da sürdürdü. Ancak ondan sonra sınıf duygusunu körükleyenleri ezmek için kendini güvende hissedebildi. Devlet Konseyi'ndeki adamlarını şiddetle azarladı: 'Size söylüyorum Sir, bu adamlarla başa çıkmanın onları kırmaktan başka bir yolu yoktur, yoksa onlar seni kırarlar'.[119] 1649 baharında Londra'daki *Leveller* liderler Kule'de tutuldu ve Mayıs ayında 1.000 askerin katıldığı bir ayaklanma bastırılarak liderlerinden dördü Oxfordshire, Burford'daki kilise avlusunda idam edildi.

İngiltere'de kralı ve *Presbyterian*ları yenmek için yeni Model Ordu'nun büyük kısmına artık ihtiyaç yoktu. Ajitatörleri hariç İrlanda'ya gönderildiler. Bu sırada bir *Leveller* broşürü askerlere soruyordu:

> İngiltere'de yaptığınız gibi, İrlanda'nın üzerinde de subaylarınızı mutlak lordlar ve efendiler yapmak için insanları öldürmeye, boğazlamaya ve katletmeye hâlâ devam edecek misiniz? Yoksa sizin ihtirasınız İrlandalıları ondalık vergilerin, tüketim vergilerinin, gümrüklerin ve ticaretteki tekellerin umudu haline getirmek midir? Yoksa onların hapishanelerini yoksul, özürlü mahpuslarla, onların topraklarını dilenci sürüleriyle doldurmak mıdır?[120]

Bu, İngiliz yönetici sınıfının İrlanda'da yapacakları hakkında ileriyi gören bir uyarıydı. Ama bu, yoksullaşmış insanları, bir kez liderleri vu-

rulduktan sonra, önlerindeki tek geçim kaynağı olan askeri disiplini kabul etmekten alıkoyamazdı.

*Leveller*lar toplumun yoksul kitlesine dayanan bir hareket değildi; aksine zanaatkârlar, ikinci derece tacirler ve hallice çiftçiler gibi 'orta tipler'den ve bunların arasından seçilen askerlerden oluşuyordu. Onlar, bu gruplardan çıkabilen en radikal ve cesur partiydi ve eğer başarılı olabilse, fiilen meydana gelenlerden çok daha devrimci değişikliklere yol açabilecek bir programı zorlamışlardı. Onlar bunu, kapitalist üretim biçimlerinin gelişmesinden yararlanacak toplumsal grupların –bir sonraki yüzyılda artan bir şekilde öz-bilince sahip bir 'orta sınıf'– bakış açısından yapmışlardı. Ama bunu yaparken de toplumun bir kesiminin diğer kesimini yönetmeye tanrı adına hak sahibi olduğu şeklindeki geleneğe kafa tutmaya başlamışlardı. Alman Köylü Savaşı'ndaki Müntzer ve takipçileri gibi, sınıf egemenliğine direnen rakip bir geleneğin oluşmasına yardımcı olmuşlardı.

*Leveller*ların yenilgisi, önceki yılların ajitasyon ve mücadelesinden hiçbir şey kazanılmadığı anlamına gelmiyordu. Cromwell'in çevresindeki grup, kapsamı sınırlı da olsa sırf devrimci önlemler aldıkları için kazanmışlardı. 1649'dan sonra İngiltere'nin –ve kısa süre sonra İskoçya'nın da– yönetimi, pek çoğu 'orta tipler'den gelen ordu subaylarının elindeydi.

Christopher Hill, ikinci iç savaştan sonraki bu duruma işaret etmiştir:

> Şimdi olayların kontrolünü ele geçiren adamlar, her ne kadar *Leveller*lar değillerse de, eskiden olduğundan çok daha fazla alt sınıflardandı... eski bir subay olan Albay Ewer, ... bir besici ya da kasabın oğlu olan Albay Thomas Harrison ... Pride ... bir araba sürücüsü ya da bir biracının işçisiydi... Albay Okey mum tüccarı, Hewson ayakkabıcı, Goffe tuzcu, Barkstead kuyumcu ya da yüksük imalatçısı, Berry demir işletmelerinde kâtip, Kelesy düğme imalatçısıydı... I. Charles'ın idamından sorumlu olan, 1648 Aralık'ında iktidara gelen adamlar, İngiltere'nin geleneksel yöneticilerinin mevkilerinin çok altında insanlardı.[121]

Bu tür adamlar İngiliz toplumunu kesinlikle feodal bir yöne geri döndürecek olanların egemenliğini kıran önlemleri zorlamışlardır. Böylelikle İngiliz devrimi, piyasa ilişkileri ve kapitalist sömürü biçimleri üzerine kurulu bir toplumun gelişmesi için zemini hazırlamıştır.

Cromwell'in kendisi, her ne kadar tüccarlarla ailesel ilişkileri bulunsa da, yeni 'burjuva' sömürücü sınıftan gelmiyordu. Böyle bir sınıfı oluşturmaya başlayan kişilere dayanmasa başarı kazanamazdı. Onun dehası, İngiliz toplumunun bunalımının yeni yöntemlere ve yeni adamlara dayanmadan çözülemeyeceği gerçeğini kavramış olmasındaydı. Yalnızca bu, İngiliz Devrimi'nin, Fransız Kalvencilerin ve Bohemyalı *estate*lerin

kaderine mahkûm olmamasını sağlayabilirdi. Bir *gentry* ailesinin üyesi, toplumun esas itibariyle burjuva bir çizgide yönetilmesini sağlayacak bir devrimi sonuçlandırmak zorundaydı.

İngiltere'yi on yıl kadar tam bir diktatör gibi yönetti. Onun rejimi askeri güce dayanıyordu. Ama daha geniş bir toplumsal destek olmadan varlığını sürdüremezdi. Cromwell bunun farkına vardı ve kendisini destekleyecek parlamentolar oluşturmaya girişti, ama 1640'larda, *Presbyterian*lerle *Independent*ları karşı karşıya getiren ayrılıkların sürekli yeniden ortaya çıktığını gördü. Her yöredeki *gentry,* devrimci kalkışmanın getirdiği belirsizliklere bir son verilmesini istiyor ve daha fazla reforma direniyordu. 'Orta tipler'in kimi kesimleri daha fazla reform istiyor ve ordunun subayları içinde iyi temsil ediliyorlardı. Ancak, bu tür reformları geçirmeye, eğer toplumsal huzursuzluk olacaksa, hazır görünmüyorlardı ve on yıl geçerken iç savaş sırasında savaştıkları aynı *gentry* ile –toplumsal düzeni korumanın önkoşulu olarak monarşiyi görenlerle– giderek daha fazla ittifak yapmaya başladılar. Bu sürecin doruğa erişmesi, 1660'da Cromwell'in ölümünden sonra oldu. Ordunun bir kesimi, parlamentonun geri kalan kısmıyla, idam edilen kralın oğlunun hükümdar olarak davet edilmesi konusunda anlaştı.

Her ne kadar devrim sona ermiş olsa da, değişikliklerden pek çoğu varlığını sürdürdü. Monarşinin varlığı şimdi, 1688'de II. James'i 'kansız' bir devrimle kovduklarında görüldüğü üzere, mülk sahibi sınıfların parlamento yoluyla ifadesini bulan iradesine tabiydi. Mülk sahibi sınıfların zenginliği, şimdi her zamankinden fazla, piyasa güçleriyle baş etmedeki başarılarına bağlıydı. Büyük toprak sahipleri kapitalist tarım yöntemlerini giderek daha fazla benimsediler. Şehirlerde yaşayan nüfusun giderek artan bir bölümü ya başkalarını istihdam etti ya da kendileri başkaları için çalıştı. Loncalar artık üretim tekniklerindeki yenilikleri önleme gücüne sahip değillerdi –1689 yılına gelindiğinde İngiltere'deki şehirlerin dörtte üçünde lonca yoktu.[122] Hükümet politikaları, hükümdarın hanedan entrikalarıyla değil de, ticareti arttırma isteği tarafından dikte ediliyordu.

Bu değişiklikler bir arada, dünya tarihinde yeni bir şeyi, radikal bir şekilde temsil ediyordu. İnsanların hayatlarını kazanmak için kullandıkları araçlar şimdi, varlığını diğer birimlerden maliyeti düşük tutarak koruyan birimler içinde yürütülüyordu. Büyük çiftçi, orta çaplı demir ustası, hatta el tezgâhında dokuma yapan birey, geçimini yalnızca piyasada kalmayı başararak garanti edebiliyor ve bu da yeni üretim yöntemlerini düşük maliyetle sürdürebilmek anlamına geliyordu. Zengin ya da yoksulun acil tüketim ihtiyaçları yerine, rekabet için rekabet giderek ekonomik faaliyetin itici gücü haline geldi. Ani iniş ve çıkışlarla gerçekleşen bu büyüme çoğu

kez düzensizdi. Bu ayrıca, varoluşları işgüçlerini başkalarına satmalarına bağlı olan sayıları giderek artan kesim için de çok az yarar sağlıyordu. Ama, İngiliz ekonomisinin ve onu yönetenlerin durumunu dönüştürdü. Bir zamanlar Avrupa'nın en yoksul kesimlerinden birisi olan yer, hızla en gelişmiş yer haline geliyor, yöneticilerine bir dünya imparatorluğu kurma olanağı veriyordu ve bu süreç içinde yeni kapitalist üretim biçiminin, daha önceki tüm biçimlerin yerini almasını sağlıyordu.

4. Bölüm

Asya İmparatorluklarının Son Yükselişi

Bugün geriye baktığımızda 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da olanların dünyayı dönüştürmüş olduğunu görüyoruz. Bu birkaç Avrupalı devletin Asya ve Afrika'nın hemen hemen tümünü içerecek imparatorluklar oluşturmalarına ve bunları yeni bir üretim örgütlenmesi –sanayi kapitalizmi– içene çekerek bütün dünyaya önderlik etmelerine yol açacaktı.

Ama insanlığın başka yerlerde yaşayan altıda beşi için tarih durmamıştı. Meksika ve Peru imparatorlukları neredeyse bir gecede Avrupalı sömürgecilere teslim olmuş olabilirdi. Ama bu Amerika'nın geri kalan yerleri için doğru değildi. Kuzeyde 17. yüzyıl sonuna kadar yalnızca doğudaki dar bir kıyı şeridi yerleşime açılmıştı. Asya ve Afrika'ya gelince, bu kıtalardaki Avrupa kolonileri, Otuz Yıl Savaşları sırasında birer ticaret noktasından başka bir şey değildi ve uzun süre de böyle kaldı. Hollandalı göçmenler, Afrika'nın en güney ucundaki ('Hottento'lar ve 'Bushman'ler denilen) Khoisan avcı-toplayıcı halkları fethetmede başarılı oldular. Ama Avrupalıların çelik yapmayı bilen ve onları etkili silahlarla donatan çiftçileri yenerek kuzeye doğru ilerlemeye başlaması için bir 200 yıl geçmesi gerekti. Portekizliler 16. yüzyılda Hindistan'ın güneybatı kıyısında bir yerleşim bölgesi olan Goa'yı ele geçirdiler ve o zamanki Avrupa standartlarına göre etkileyici bir şehir kurdular;[123] güney Çin kıyısı açıklarındaki Macao adasında bir ticaret şehri tesis ettiler. Ancak onların bu çabaları yakınlarındaki büyük krallıklar ve imparatorluklara kıyasla önemsiz görünüyordu. Güney Hindistan'daki dört krallıktan birinin, Vijayanagar'ın[124] başkentine gelen ilk Portekizli ziyaretçiler, 1522 yılında buranın 100.000 hanesi ve yiyecek maddelerinin organizasyonu açısından 'dünyadaki en iyi donanımlı' şehir ve Roma kadar büyük olduğunu yazıyorlardı.[125] Şehrin kalıntıları, neredeyse herhangi bir 16. yüzyıl Avrupa şehrinden kesinlikle çok daha geniş bir alanı kaplıyordu. Daha kuzeyde, kıtayı 1525'te

istila etmeye başlayan Moğol imparatorlar Lahor, Delhi, Agra gibi bir dizi şehri Avrupa'dakilerle kıyaslanmayacak bir ölçekte kurmaya ya da yeniden kurmaya başlamışlardı. Çin İmparatorluğu'nun hükümdarları güney kıyılarındaki Avrupalıları tümüyle görmezden gelebiliyorlardı. Onların büyük şehirlerine yönelik yegane tehdit kuzeyin göçebe halklarından geldi. Bu arada Osmanlı Türkleri, batı Avrupa'nın kapısının eşiğinde büyük bir yükselen güçtü. 1453 yılında Konstantinopolis'i fethettikten sonra, 1517'de Kahire'yi, 1528'de Cezayir'i ve 1526'da Macaristan'ı aldılar ve 1529'da ve ikinci kez 1683'te Viyana'yı kuşattılar. Osmanlı İmparatorluğu Reformasyon Avrupa'sının diplomatik oyunlarında ve askeri koalisyonlarında sürekli bir aktördü ve kültürü, dönemin edebiyatında büyük beğeni görüyordu. Osmanlı İmparatorluğu ile Hindistan'daki Moğol (Mugal) İmparatorluğu arasında, görkemiyle ziyaret eden Avrupalıları hayretler içinde bırakan, yeni başkenti İsfahan ile İran'ın Safevi İmparatorluğu yer alıyordu. Ve doğu Asya kıyılarının açıklarındaki Japon adaları Çin kültür ve tekniğinden çok şey almış, çelik ve barutu kullanan aristokratik lordların birbirleri üzerinde egemenlik kurmak için yürüttükleri savaşlarla Avrupa feodalizminin kimi özelliklerini paylaşan, görece gelişmiş uygarlıklar kurmuşlardı.[126] Avrupa'da bile, Rönesans, Reformasyon ve din savaşlarının silip süpürdüğü alanın dışında büyük bir güç ortaya çıkmıştı. Doğuda, birbirini izleyen hükümdarlar eski Moskova Dükalığı'nı (*knajestvo*) merkezi bir Rus devletine ve daha sonra kuzey Asya'nın tümüne yayılan ve batıda Polonya'yı gasp eden bir imparatorluğa dönüştürmeye başlamışlardı.

Bu imparatorluklar 19. yüzyılın sonlarında onların bir özelliği haline gelen ekonomik gerilikleriyle Avrupa ile karşılaştırılamazlardı. Her birinde Avrupa'yı 10. yüzyılın eski feodalizminden, 16. yüzyılın farklı toplumlarına ulaştıran teknik ilerlemelerin bazıları görülüyordu. Hepsi bir çeşit ateşli silah kullanıyorlardı –ilk Moğol imparatoru Babür 1526 yılında kuzey Hindistan'da çok daha büyük orduları, yetenekli süvarilerini toplarla destekleyerek yenmişti. Bu toplumlar birbirlerinden inşaat teknikleri ve zanaat becerileri öğrenmişlerdi ki, örneğin, Asya'nın her yerinden ve Avrupa'dan gelen ustalar, Moğol imparatoru Şah Cihan'ın yaptırdığı Tac Mahal'in inşaatında çalışmışlardı. Bunların her birinde tarım ve beslenme, Amerika'dan gelen yeni evcil bitkilerin– Hindistan'da kırmızı biber, tatlı biber, domates, tütün ve mısır; Çin'de tatlı patates, yer fıstığı, mısır ve tütünün– yaygınlaşmasıyla önemli ölçüde değişmeye başlamıştı.

Çin'in Görkemli Günbatımı

Çin, daha 15. yüzyılın ilk yarısında 14. yüzyıldaki bunalımdan çıkmaya başlamıştı. Bunun bir kanıtı, bir dizi destansı deniz seferidir. 20.000'den fazla insan taşıyan büyük gemilerden oluşan filolar Hindistan'ın batı kıyısına, Aden'e ve doğu Afrika'ya, bir keresinde hiç durmadan 6.000 millik yol katederek yelken açtılar. Bu, İspanyol ya da Portekiz filolarının benzer seferler yapmasından yaklaşık 75 yıl kadar önceydi.

Geret, 16. yüzyılı 'yeni bir çağın başlangıcı' olarak adlandırır.[127] Tarımda, toprağı işleme, sulama, tohum ekme ve toprağı ıslah etme ve yeni ürünler seçme yöntemlerinin benimsenmesinde yeni makinelerin kullanıldığına işaret eder. Sanayide pamuklu tezgâhların yanı sıra, üç ya da dört bükücü mekiği olan ipekli tezgâhların kullanılması, tahta kalıplarla üç ya da dört renkte baskı yapılması, beyaz şeker ve pudra şekeri imalatında yeni yöntemlerin uygulanması söz konusuydu.[128] 17. yüzyılın ilk yarısında tarım teknikleri, seramikçilik, dokumacılık, demir ve çelik, nehir ulaşımı, silah, mürekkep, kâğıt ve hidrolik aygıtlar gibi çok değişik alanlardaki sorunlarla ilgili olarak 'bilimsel ya da teknik nitelikli yayın yapılmıştı'.[129] Bu, hiç kuşkusuz teknolojik bir durgunluk dönemi değildi. Ne de entelektüellerin geçmişten bir şeyleri tekrarlamalarıydı. Gernet, eski tuz işçisi Wang Ken gibi kendi kendini yetiştirmiş, tarihsel figürlerin yerleşik görüşlerini sorgulayan, çağın ikiyüzlülüklerine ve geleneksel ahlaka kafa tutan ve 'alt sınıfları, kadınları, etnik azınlıkların' haklarını savunan düşünürlerden söz etmektedir:[130]

> 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısı, tiyatronun, kısa öykünün ve romanın, yarı öğrenilmiş, yarı popüler bir kültürün... eğlence ve okuma malzemesine meraklı bir kentli orta sınıfın olağanüstü geliştiği bir dönem oldu. Kitap endüstrisi hiç bu kadar gelişmemiş ve onun ürünleri hiç bu kadar iyi, kaliteli olmamıştı.[131]

'Klasik Çince yerine konuşulan diyalektlerde yazılmış' edebiyatla, çok iyi öğrenim görmemiş ama klasik eğitimin ortaya koyduğu entelektüel sınırlandırmalardan kurtulmuş ... şehirli halka yönelik... ucuz yayınların sayısında hızlı bir artış' vardı.[132] Eğer Gernet'in söyledikleri doğruysa, o zaman Çin, Avrupa ile yaklaşık aynı zamanda, teknik ve entelektüel bir rönesans geçiriyordu.[133]

Benzer toplumsal değişimler vardı. Devlet köylülerin ve zanaatkârların eski işgücü yükümlülüğünü nakdî vergilere dönüştürüyordu. Tarımın ticarileşmesi, pamuk, boyalar, bitki yağları ve tütün gibi endüstri girdilerinin üretimine yol açıyordu. Toprak sahiplerince arazilerinden sürülen daha yoksul köylüler başka şekillerde –el zanaatlarına geçerek, ma-

den yörelerine göç ederek, şehirlerde iş arayarak– geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Ticaret ve zanaat işletmeleri, özellikle de doğu ve güneyin kıyı kesimlerinde hızla arttı. Avrupa'da olduğu gibi, üretimin çoğu hâlâ zanaatkâr atölyelerinde gerçekleştiriliyordu. Kimi küçük işletmeler, birkaç yüz işçi çalıştıran büyük işletmelere dönüştü. Köylü kadınlar, Şanghay'ın güneybatısında Sung-Chiang'daki pamuk imalathanelerinde işe girdiler.[134] 16. yüzyılın sonunda Kiangsi'deki 30 kâğıt fabrikasında 50.000 işçi çalışıyordu.[135] Bazı Çin sanayileri yalnızca yerli pazar için değil, dünya için üretim yapmaya başladı. İpekli ve seramik Japonya'ya büyük miktarda ihraç ediliyordu.[136] 'Çin ipeklilerinin Kyoto ve Lima'da, Çin pamuklularının Filipin ve Meksika pazarlarında ve Çin porselenlerinin Sakai'den Londra'ya kadar şık evlerde kullanılmaya başlanması için çok zaman geçmedi'.[137]

Bu, alt sınıflar arasında süregiden yoksulluğa rağmen bir ekonomik büyüme dönemi oldu. 14. yüzyılda hemen hemen yarı yarıya azalarak 70 milyona düşen nüfus, 16. yüzyılın sonlarında tahminen 130 milyon, 1650'lere gelindiğinde ise 170 milyon gibi yüksek bir düzeye çıktı.[138] Bunun üzerine imparatorluk, pek çok bakımlardan 4. ve 14. yüzyıllardakine ve ayrıca eş zamanlı olarak 17. yüzyılın büyük kısmında Avrupa'dakine benzer yıkıcı bir bunalıma girdi. Salgın hastalıklar, seller, kuraklıklar ve öteki felaketler birbirini izledi. Açlık bütün bölgeleri yıkıma uğrattı. Nüfus artışı durdu ve hatta kimi yörelerde azaldı.[139] Bir zamanlar hızla gelişen endüstriler kapandı. 1640'lara gelindiğinde, (Şanghay'ın hinterlandı) kuzey Çekiang'dan gelen haberler, kitlesel açlık, dilenci sürüleri, çocuk öldürme ve yamyamlıktan söz ediyordu.[140]

> 1642'ye gelindiğinde, bir zamanlar zengin olan köyler şimdi nasıl yalnızca silahlı adamların girmeye cesaret edebildiği ıssız yerlere dönüştüyse, [Yangtze Nehri'nin aşağısındaki] büyük Soochow şehri de boş ve harabeye dönen pek çok eviyle, gözle görülür bir çöküş içindeydi.[141]

Tarihçiler çoğu kez bu bunalımı, aynen daha öncekiler gibi, aşırı nüfus ve iklimde dünya çapında meydana gelen değişikliğe bağlı hasat yetersizliği ile açıklar.[142] Ancak, "en korkunç 'kıtlık'ların 1640'ların başında ülkeyi kasıp kavurduğu bir sırada bile Yangtze Deltası'nda pirinç vardı. Ama insanların ona ödeyecek paraları yoktu."[143]

Aslında bu bunalımın temeli Çin toplumunun örgütlenmesindeydi. Devlet ve onu oluşturan bürokratik sınıf, 14. yüzyıl bunalımı sonrasında ekonomik genişlemeyi teşvik etmişti. Ama kısa süre sonra, kimi yan etkilerden, özellikle de tüccarın artan etkisinden korkmaya başladılar. 1433'te Hindistan ve Afrika'ya yapılan deniz seferleri (aksi olacakken, Avrupa'dan

gelen gemilerin Çin'i 'keşfetmesine' olanak verecek şekilde) bir anda sona erdi.[144] 'Ming İmparatorluğu'nun en büyük kaygısı, tarımcı toplumlarının toplumsal hayatını sarsmaması için kıyı ticaretine izin vermemek oldu'.[145] Yöneticiler denizaşırı ticaretin *tümünü* durduramıyorlardı. Bugün 'kara borsa olarak adlandırılabilecek şey, kıyı kesimlerinde arttı ve bu tür yöreleri kontrol eden 'korsanlar'la çetin silahlı çatışmalar oldu. Ancak devletin aldığı önlemler yeni üretim biçimlerinin gelişmesini engelledi.

Bu arada, devletin sürekli artan verimsiz harcamaları ekonomi üzerinde muazzam bir yük oluşturuyordu. Örneğin, imparator Wan-li yönetiminde, her biri yılda 600 ton tahılın değerine eşit gelir elde eden 45 prens ve daha aşağı rütbelerde 23.000 soylu vardı. Şansi ve Honan eyaletlerinin vergi gelirlerinin yarısından fazlası bunların ödeneklerine harcanıyordu. Kore'nin kontrolü için Japonya ile yapılan bir savaş ise 'hazineyi tamamen boşalttı'.[146]

Şiddetli zorluklar toplumsal hoşnutsuzluğa yol açtı. 1596 ile 1626 arasında hemen hemen her yıl, ülkenin ekonomik olarak en gelişmiş yörelerinde, şehirli 'çalışanlar'ın ayaklanmalarına tanık olundu.[147] 1603 yılında özel madenlerdeki madenciler Pekin'e yürüdüler; 1620'ler güneybatıda, Çinli olmayan halkların ayaklanmalarına tanık oldu ve 1630'larda ülkenin kuzeyinde büyük bir köylü ayaklanması yaşandı. Toplumun tepesinde, entelektüeller ve eski mandarinler arasında bir tür muhalefet bile ortaya çıktı ama gizli polis şebekesi tarafından bastırıldı.[148]

Bunları 1644'teki siyasal çöküş izledi. Son Ming imparatoru kendisini boğdu ve bir köylü ordusunun eskiden çoban olan lideri, yeni bir hanedan kurdu. Bir ay sonra kuzeyden gelen Mançu istilacılar Pekin'i aldılar.

Ekonomik ve siyasal kriz, aynı dönemde Avrupa'da meydana gelen krizlerle büyük benzerlikler taşıyordu. Ama bir fark vardı. Tüccar ve zanaatkâr sınıflar eski düzene karşı kendi alternatiflerini ortaya koyamadılar. Fransa'da aristokrasinin muhalif kesimi üzerinde nüfuzlarını kullanan Kalvenci tüccarın yaptığını bile yapamadılar. Toplumun bütününü, kuzey Hollanda'da ticaret burjuvazisinin ve İngiltere'de 'orta sınıflar'ın yaptığı gibi kendi kafalarında kesinlikle yeniden şekillendiremediler. Çin toplumunda, önceki büyük krizlerde olduğu gibi tüccar ve zanaatkâr sınıflar bir alternatif sunması konusunda devlet bürokrasisine çok fazla bağımlı kaldılar.

İlk andaki kaos yalnızca birkaç yıl sürdü. Mançular, çok önceden Çin uygarlığının pek çok yönünü benimsemişlerdi; iç barışı yeniden kurarak ve imparatorluk maliyesine istikrar getirerek, bir süre için de olsa, bir ekonomik iyileşme çerçevesi sundular. Amerika'dan gelen ürünler tam etkisini göstermeye başlayınca ve sanayi bitkileri geliştikçe daha başka

tarımsal gelişmeler de oldu. Köylüler, 'XV. Louis Fransa'sındaki benzerlerinden genel olarak çok daha iyi durumda ve mutluydular' ve çocuklarının örgün eğitim görmesi için bile para harcayabiliyorlardı.[149] Ticaret ve zanaat üretimi, daha öncekileri aşacak ölçülere yeniden ulaştı. Şanghay'ın güneybatısındaki bölgede tam zamanlı 200.000 tekstil işçisi vardı ve on binlerce porselen zanaatçısı saraylara ve Avrupa'ya ihraç edilecek kadar ürün geliştirdi. Yüzlerce ücretli işçinin atölyelerde yaprak işlediği çay üretimi hızla arttı ve deniz yoluyla ihraç edildi. Bir hesaplamaya göre, 1571 ile 1821 arasında Latin Amerika'dan Avrupa'ya akan gümüşün yarısı Çin'den gelen ürünlerin satın alınmasına harcandı. Nüfus, insanlar gelecekten umutlu oldukları için süratle arttı ve 1812'de muhtemelen 260 milyona ulaştı.[150] Ülke, 'dünyadaki en zengin ve en büyük devletti'.[151] İmparatorluğun mutlak gücü yönetici çevrelerde bir kayıtsızlığa ve bu kayıtsızlık da entelektüel durgunluğa yol açtı. Mançu iktidarının ilk yılları, entelektüel araştırmanın gelişmesine, otoriter imparatorluğun entelektüel temellerinin ve kurumlarının sorgulanmasına ve özgür düşünce ile radikal eleştiriye tanık oldu.[152] Sanat, edebiyat, felsefe ve tarih bir canlanma ruhuyla etkilenmiş görünüyor. Bu dönem hakkında söylenenler insana Avrupa'daki 'Aydınlanma'yı düşündürüyor.[153] Ancak bu eleştirel ruh, 'eğitimli sınıflar yeni rejimi desteklediği için' yavaşladı.[154] Şehirli orta sınıfların popüler edebiyatında bir gerileme oldu[155] ve rejime yönelik en ılımlı eleştiri şeklinde yorumlanabilecek şeyler bile yasaklandı. 1774-89 yıllarında 10.000'den fazla eser yasaklandı ve bunların 2320'si yok edildi. Muhalif yazarlar ve onların akrabaları sürgün, zorunlu çalışma, mülklerine el konulması ve hatta idamla karşı karşıya kaldılar.[156] Entelektüeller, eğer yalnızca gerçek meselelerle uğraşmazlarsa gelişme gösterebiliyorlardı. Serpilip gelişen edebiyat, 'kavranması daha zor, klasik tarzda edebî anımsatmalar ve imlemelerle yazılmış edebiyattı... Roman ustaca ironik, psikolojik ya da bilgelik dolu oldu.'[157]

17. yüzyıldaki krizin temel nedenleri hiçbir zaman ele alınmadı ve eski belirtiler –imparatorluk sarayının muazzam harcamaları, yönetim içinde ahlaksızlığın yaygınlaşması, sınırlarda pahalıya mal olan savaşlar, yerel yöneticiler ve vergi tahsildarlarının köylüler üzerindeki artan zulmü, kanalların ve su yollarının düzenlenmesindeki başarısızlık ve tekrarlayan, kimi zaman felakete yol açan seller– yeniden ortaya çıkmaya başladı.[158] 1795'te 'Beyaz Nilüfer' ayaklanmasıyla yeni bir ayaklanma dalgası başladı ve Çin'in tarihindeki ayaklanmaların en büyüklerinden biri, yarım yüzyıl içinde bunları izledi.

Moğol Hindistanı

Moğol Hindistanı Çin'den çok farklı bir toplumdu. Büyük kanal ve sulama sistemlerine[159], hemen hemen 2.000 yıllık bir edebî gelenekle yetişmiş merkezi bir bürokrasiye, büyük toprak sahipleri sınıfına ya da yerel pazarlarda bir şeyler alıp satan bir köylülüğe sahip değildi.

Birbirini izleyen İslam hükümdarları 13. yüzyıldan itibaren kuzey Hindistan'ın büyük kısmını ele geçirerek, Hint Orta Çağları'nın köylü ekonomisi üzerine merkezileşmiş yapılar empoze etmişlerdi. Moğol imparatorlar bu sistemi geliştirdiler ve belirli yörelerde toprak vergilerini toplama hakkı tanınan ve bununla devletin askeri işlevleri için zorunlu süvarileri besleyen bir memurlar hiyerarşisiyle ülkeyi yönettiler. Bunlar köylülüğün sömürülmesinden zengin olmuş olsalar da toprak sahibi değillerdi. Her yörede ayrıca bir başka toprak sahibi sınıf –*zemindarlar*– vardı. Bunlar çoğunlukla üst Hindu kastlarına mensup, vergilerin toplanmasına yardım eden ve bundan pay alan Moğol öncesi sömürücü sınıflardandı.[160]

Kırsal ahalinin büyük kitlesi aslında kendine yeterli köylerde yaşamaya devam ediyordu. Kuşaktan kuşağa geçen köylü grupları, yine kuşaktan kuşağa geçen köydeki demirciler, marangozlar, dokumacılar ve berberler için, nakdî ödemenin söz konusu olmadığı, kendi içinde sınırlı bir işbölümü çerçevesinde yiyecek üretiyorlardı. Orta Çağ kast sisteminin bütün unsurları yerli yerinde duruyordu.

Ancak köylüler vergileri için paraya ihtiyaç duyuyorlardı ve ürünlerinin üçte biriyle yarısını vergileri ödemek için satmak zorundaydılar. Vergilerini ödeyemeyenler, bir gözlemcinin 1620'lerde işaret ettiği gibi, çeşitli pazar ve fuarlarda köle olarak satılmak üzere, 'kollarında küçük çocuklarıyla yoksul, mutsuz karıları, kötü durumlarına hep birlikte ağlarken, ağır zincirlere vurularak götürülüyordu'.[161]

Bu şekilde köylülerden alınan artık ürünün büyük kısmı imparatorluk sarayına, devlet bürokrasisine ve ordulara gidiyordu. İrfan Habib'in açıkladığı gibi, devlet, 'yalnızca sömürücü sınıfın koruyucu kolu olarak işlev görmüyor ama kendisi de sömürünün başlıca aracı oluyordu'.[162] Bu gelirlerin pek azı köylere dönüyordu. Devlet bunları imparatorluğun şehirlerinde ve kasabalarında kullanıyordu.

Sonuç, ticaret ve kentsel zanaat üretiminin artışı ve ekonomik olarak statik olmaktan çok uzak bir sistemin gelişmesiydi. Moğol dönemi, 'yansımasını genel kentsel gelişmede ortaya koyan benzeri görülmemiş bir endüstriyel ve ticari refaha' tanık oldu.[163] 'Zanaatların yoğunlaşması, yaygınlaşması ve artışı' ve hem iç hem de uluslararası ticaretin artışı söz

konusuydu. '120 kadar büyük şehir' vardı[164] ve 'Lahor, Delhi ve Agra'da ve daha az ölçüde Lucknow, Benares ve Allahabad'da büyük nüfus, üretim ve tüketim birikmesi' oldu.[165] Çağdaş gözlemciler Lahor'u, 'doğudaki en büyük şehir' olarak görüyorlardı.[166] Bir Avrupalı ziyaretçi Agra'nın nüfusunu 650.000 olarak tahmin etmekteydi[167] ve Delhi'nin Avrupa'nın en büyük şehri Paris kadar büyük olduğu söyleniyordu.[168]

En büyük endüstri, pamuk dokumacılığı, 17. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'ya ürün ihraç ediyordu: '32 kadar şehir merkezi büyük miktarda pamuklu üretiyordu';[169] 'bu endüstrilerden yoksun olan hiçbir şehir, kasaba ya da köy yokmuş gibi görünüyordu'[170] ve 'hemen hemen köylerdeki her ev kendi eğirme çıkrığına sahipti'.[171] Aynı zamanda, 'ticari kredi, sigortacılık ve ilkel biçimde mevduat bankacılığının örgütlenmiş olması bize, Rönesans Avrupa'sındaki koşulları hatırlatmaktadır'.[172]

Ancak bu ekonomik gelişmeyi kalıcı kılacak bir unsur eksikti, şehirlerdeki endüstriyel gelişmenin köylerde bir geri beslemesi yoktu. Çağdaş bir tanık, 'köylülerden zorla o kadar fazla sökülüp alınıyordu ki, karınlarını doyurmaları için kuru ekmek bile nadiren bırakılıyordu' diye yazıyor.[173] Basit olarak köylüler gelişmiş aletleri satın almayı göze alamıyorlardı. 'Köylerin herhangi bir şekilde kentsel endüstriye tabi oldukları konusunda herhangi bir kanıt yoktur'[174] ve dolayısıyla şehirdeki zanaatların gelişmesi durağanlaştı ve de köyler yoksullaştı. Genel olarak, şehir, 'toplumun kullanımı için bir şeyler üreten bir şehir değil, aksine yerel ürünü yutarak, kırsal alanları mahveden bir şehirdi'.[175]

Bu durumun uzun dönemli etkisi imparatorluğun köylülüğe dayanan üretim temelinin tahrip edilmesi oldu.[176] Aynı zamanda Şah Cihan vergi gelirlerini Lahor, Delhi ve Agra'yı parlak ve muhteşem göstermeye harcıyor ve Tac Mahal'i yaptırıyordu. Bir gözlemci, 'ülke rüşvet ve gelirlerin iltizama verilmesiyle harap oluyor ve bunun sonucu olarak da köylülük soyuluyor ve yağmalanıyordu' diye yazıyor.[177] Köylüler arazilerinden kaçmaya başladılar. Habib, 'kıtlıkların' nasıl 'büyük çaplı nüfus harekelerini başlattığını ...ama köylülüğün hareketliliğinin temelinde yatan şeyin, diğer etkenlerden daha çok, insan yapısı bir sistem olduğunu' anlatıyor.[178]

Şehirler kısmen, topraksız amelelerin iş bulmak için buralara akmasıyla büyüdü. Ancak bu durum kırsal alanların aşırı vergilendirilmesinin kuvvetten düşürücü etkilerini iyileştiremezdi. İmparatorluk tam da en görkemli döneminde görünürken, kalıcı olacak bir çöküşe girmiş oldu.

Bunun etkileri, Şah Cihan'ın oğlu (ve zindancısı) Aurangzeb'in saltanatında kendini gösterdi.[179] Moğollara ilişkin pek çok tarih, Aurangzeb'in İslami fanatizmini, Hinduca olmayan eylemlerini ve sonu gelmeyen savaşlarını, bir yüzyıl kadar önce Akbar'ın dini hoşgörü ve yerel görevlile-

rin açgözlülüklerini dizginlemeye dayanan, aydınlık yönetimiyle karşılaştırır. Hiç kuşkusuz bu farklılıklar, iki hükümdarın kişiliklerinin farklılığına bir şeyler borçludur. Ama aynı zamanda iki ayrı döneme tekabül ederler – birisinde imparatorluk hâlâ tarımsal temelini tahrip etmeden genişleyebiliyordu ve diğerinde bu artık mümkün değildi.

Eninde sonunda kentsel endüstri ve kasabalar –belki Bengal dışında– tarımsal gerilemeden zarar görmeye başladılar. 1712'den sonra Agra'da, 'şehrin o günkü terk edilmiş hali ve daha önceki görkeminden' söz ediliyordu.[180]

Başlangıçta az sayıda köylü Moğol iktidarına kafa tutmaya cesaret edebildi. 'İnsanlar, daha iyisini bekleyemeyeceklerini ifade ederek, sabırla katlanıyorlar' diye yazıyordu bir Avrupalı gezgin 1620'lerde.[181] Bu sıradaki hoşnutsuzluk, yeni dinsel mezheplerin ortaya çıkışında ifadesini buldu. Bunlar ölü dil Sanskritçe yerine, konuşulan diyalektleri kullanıyorlardı ve bunların peygamberleri ve vaizleri esas itibariyle –aralarında bir dokumacı, bir pamuk hallacı, bir köle ve Sihliğin kurucusu tahıl taciri Guru Nanak gibi kişiler vardı– alt sınıflardan geliyordu.[182] Bu mezhepler, Brahman temelli geleneksel dinsel ideolojiye meydan okudular ve 'uzlaşmaz bir tektanrıcılık, ibadetin ritüel biçimlerinin terk edilmesi, kast engellerinin ve cemaat farklılıkların reddedilmesinden' yana çıktılar.[183] Ama ayrıca kayıtsız şartsız isyan dilinden de ürktüler. 'militanlığı ya da fiziki mücadeleyi' değil, 'tevazu ve tevekkülü' öğrettiler.[184]

Bu durum, söz konusu mezheplerin izleyicilerinin durumları kötüleştikçe değişmeye başladı: 'Mezhepler o eski mistik çekirdeğin içinde sürekli kalacak değillerdi... Moğollara karşı en güçlü iki ayaklanmanın, Sahnamlar ve Sihlerin ayaklanmalarının, ilham kaynağı oldular'.[185] Aurangzeb'in saltanatının sonuna doğru, 'yarı-ezilmiş Sih asiler', Lahor'un hinterlandında sorun olmaya başlamışlardı bile.[186] Agra ve Delhi arasındaki bölgede, Jat köylü kastının bir ayaklanması (bir yazarın, ayaklanmanın bastırılmasında, 'insan kılıklı o canavarlardan 10.000'inin öldürülmesiyle övünür,[187] 1709'da büyük bir Sih ayaklanması[188] ve 'imparatorluğun çökmesinde başlıca rolü oynayan tek güç olan 'Marathalar'ın ayaklanması yaşandı.[189]

Ayaklanmaların savaş gücünü köylülerin öfkesi sağlıyordu. Ancak önderleri genellikle *zemindarlar*dan ya da artık ürünün aslan payının yönetici Moğol sınıfına gitmesinden şikâyetçi olan yerel sömürücü sınıflardan geliyordu. 'Ezilenlerin kalkışması, iki ezen sınıf arasındaki savaşla' birbirine karıştı.[190]

Tüccar ve zanaatkârlar ayaklanmalarda merkezî bir rol oynamadılar. Onlar Moğol yöneticilerin lüks pazarlarına güveniyorlardı ve Avrupa'nın

belirli yerlerinde şehirli sınıfların köylülüğü etkilemesine olanak veren yerel pazar ağından yoksundular. Eski toplum kriz içindeydi ama 'burjuvazi' onu dönüştürmek için mücadelede bağımsız bir rol oynamaya hazır değildi.[191] Bu ise *zemindar* liderleri, ayaklanmayı, toplumu ileriye götüremeyecek olan kendi amaçları doğrultusunda istismar etmek için serbest bıraktı.

İrfan Habib şu sonuca varıyor:

> Moğol İmparatorluğu böyle yıkıldı. Ona karşı örgütlenen güçten herhangi yeni bir düzen yaratılmadı ya da yaratılamazdı... Kapılar, yağmacılığa, anarşiye ve yabancıların istilasına sonuna kadar açıldı. Ama Moğol İmparatorluğu kendi kendisinin mezar kazıcısı olmuştu.[192]

Batı Avrupa'dan ordulara, kendileri adına imparatorluk kurma ve bunu yaparken Hint tüccar burjuvazisinin belirli kesimlerinin desteğini sağlama yolları açılmıştı.

BEŞİNCİ KISIM

YENİ DÜZENİN YAYGINLAŞMASI

Kronoloji

18. Yüzyıl

Çin tarım ve endüstrisi bir yarım yüzyıl kadar toparlanıyor.

Sih ve Marathalar'ın ayaklanmaları Hindistan'da Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasına yol açıyor.

Doğu ve güney Avrupa'nın pek çok yerinde ekonomik durgunluk.

Büyük Petro 1703'te Petersburg'u kurmaya başlıyor ve batı Avrupa'nın bilim ve tekniğini Rusya'ya getirmeye çalışıyor.

İngiltere ve İskoçya'nın birleşmesi (1707).

Stuart Restorasyonu girişiminin 1716'da yenilgisi. Britanya'da tarımsal devrim, çitlemelerin hemen hemen bütün arazilerde yaygınlaşması.

Britanya ekonomisi, Fransa'yı ve daha sonra Hollanda'yı geçiyor.

Voltaire ilk felsefi çalışmasını 1734'te yayınlıyor, İngiliz sistemini övüyor.

Bach müzikte melodileri birleştirme sanatını ve füg formunu geliştiriyor.

Culloden Muharebesi ve Stuart Restorasyonu'nun nihai girişiminin yenilgisi, İskoçya'nın dağlık kesimlerinde feodalitenin kanlı bir şekilde tasfiyesi (1746).

Diderot, 'Aydınlanma' düşüncesini yaymak için *Encyclopédie*'yi yayınlamaya başlıyor (1751).

Britanya Doğu Hindistan Şirketi (*East India Company*) Bengal'in kontrolünü ele geçiriyor (1757).

Rousseau, 1755'te *Eşitsizliğin Kökenleri Üzerine Konuşma*'yı ve 1762'de *Toplum Sözleşmesi*'ni yayınlıyor.

Voltaire hiciv romanı *Candide*'i yayınlıyor ve iyimserlikle alay ediyor. *Encyclopédie* yasaklanıyor (1759).

Fransa'da iki Protestanın idamı (1761 ve 1766).

'Aydınlanmış Despotizm' - Prusya, Rusya, Portekiz ve Avusturya'da, hükümdarlar başarısız bir şekilde yönetimi ıslah etmeye çalışıyor.

Glasgow'un büyük bir ticaret ve endüstri şehri olarak gelişmesi.

David Hume, Adam Ferguson ve Adam Smith'in 'İskoç Aydınlanması'.

Yeni kolonilerin kontrolü için yapılan savaşta İngiltere Fransa'yı yeniyor (1763).

Köle ticaretinin en yüksek noktası; Bristol, Liverpool, Bordeaux ve Nantes'ın gelişmesi.

Kuzey Amerika'nın köle nüfusu (üç milyon içinde) 400.000'e varıyor (1770).

Arkwright 1771'de Derbyshire, Cromford'da ilk iplik fabrikasını kuruyor (1771).

Irkçılığın haklılaştırılması için 'bilimsel' girişimler – Long'un *Jamaika Tarihi* (1774).

Watt ve Boulton ilk yaygın olarak uygulanabilir buhar makinesini yapıyor (1775).

Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*, 'özgür emek' ve 'serbest ticaret'e dayalı düzeni vaaz ediyor (1776).

Kuzey Amerika kolonilerinin Britanya yönetimine karşı ayaklanması; Tom Paine'in *Sağduyu*'su Aydınlanma düşüncelerini geniş kitleler için popüler hale getiriyor.

Bağımsızlık Bildirgesi, 'bütün insanların eşit yaratıldığını' açıklıyor (ama kölelik sorunu hakkında sessiz kalıyor) (1776).

Henry Cort kömür kullanarak demiri daha uygun bir şekilde ergitmenin yolunu buluyor (1783).

Britanya'da Sanayi Devrimi'nin başlangıcı – nüfusun yüzde 40'ı artık toprakta yaşamıyor.

Mozart'ın senfoni ve operaları, *Figaro'nun Düğünü* (1786) ve *Don Juan* (1787).

1. Bölüm

Bir Toplumsal Barış Dönemi

1650'den bir tam ve çeyrek yüzyıl sonra her şey, bir tam ve çeyrek yüzyıl öncesine göre çok farklıydı. Din savaşları, köylü ayaklanmaları, iç savaşlar ve devrimler geçmişte kalmış görünüyordu.

Avrupa devletleri arasında, 18. yüzyılın başındaki İspanya Veraset Savaşları ve yüzyılın ortasındaki Yedi Yıl Savaşları gibi şiddetli savaşlar oldu. Ayrıca Danimarka, İsveç, Polonya ve Portekiz gibi ülkelerde, toplumun tepesinde krallarla aristokratlar arasında iktidarın kesin bölüşümü konusunda mücadeleler de vardı. Stuart hanedanının destekçileri tarafından Britanya'daki anayasal düzeni askerî yollarla değiştirmek için 1690, 1715 ve 1745'te girişimler de yapıldı. Ancak bir önceki dönemde Avrupa'yı öylesine sarsmış olan tutkular, şimdi yalnızca onun saçaklarında varlığını sürdürüyordu. 1750'lerin ortasını düşünen herhangi birisi için, Voltaire'in satirik romanı *Candide*'de çok parlak bir şekilde sergilenen zamanın saçmalıkları ve barbarlıklarına rağmen, devrim çağının çok gerilerde kalmış olduğunu sanmak kolaydı.

Bununla birlikte dönemin temel özellikleri önceki devrimci kalkışmaların bir ürünüydü. Bir zamanlar karşı-devrimin kalesi olan Habsburg hanedanı, İspanya tacını Bourbonların bir koluna terk ederek, eski halinin gölgesi haline gelmişti. Buna karşılık, devrimci güçlerin atılım yapmış olduğu iki devlet, Hollanda ve İngiltere, artan bir şekilde önem kazanıyorlardı: Hollanda eski Portekiz sömürge imparatorluğunun çoğunu ele geçirmiş ve daha sonra İngiltere buna meydan okumuştu.

17. yüzyılın ikinci yarısı kimi zaman 'Hollanda Altın Çağı' olarak adlandırılır. Denizden kazanılan topraklar ve yeni bitki türlerinin ve tarım yöntemlerinin uygulanmasıyla, tarım büyük gelişme gösterdi.[1] Sanayi, 'Amsterdam'ın hemen kuzeyindeki düz, sulak Zaanstreek bölgesinin, kâğıt imalatından pirinç çeltiklerinin soyulmasına kadar pek çok endüstrinin mekanizasyonuna' olanak veren 128 sınai yel değirmeni ile muhtemelen 'tüm Avrupa'nın en modern endüstri sahası' haline gelmesiyle, 'refahın zirvesi'ne ulaştı.[2]

İngiltere, iç savaş sonrasında bir 'tarım devrimi' geçirmeye başladı. Tarım artan oranda ticarileşti ve şalgam ve patatesten mısıra yeni ürünler geniş çapta yetiştirildi. Kapitalist tarımın yaygınlaşması ve eski ortak otlatma alanlarının büyük toprak sahipleri ve kapitalist çiftçilerce çitlenerek, yoksul köylü kitlelerinin ücretli amele haline dönüştürüldüğü büyük bir 'çitleme' dalgası yaşandı.

Sanayi üretimi de, 1710'dan 1760'a yılda tahminen yüzde 0,7; 1760'tan 1780'e yüzde 1,3 ve 1780'den 1800'e yüzde 2 arttı. Şehirde yaşayanların oranı da 1650'deki yüzde 9'dan, 1800'de yüzde 20'ye çıktı.[3] Başlangıçta İskoçya'da, İngiltere ile 1707'deki birleşmeye yaygın bir muhalefet vardı; ama bu, endüstri ve ticaretin esaslı ve sürdürülebilir büyümesiyle sonuçlandı. On beş yıl sonra Glasgow'u ziyaret eden Daniel Defoe, şehri 'büyük bir iş şehri; burası dış ve iç ticaretin her ikisinin de geliştiği bir şehirdir' diye tanımlayabiliyordu.[4]

Şimdi birleşmiş olan krallıkta endüstriyel yenilik hız kazanmaya ve 18. yüzyılın son çeyreğinde Sanayi Devrimi'nin zeminini hazırlamaya başladı. İlk çalışabilir buhar makinesi (her ne kadar James Watt'ın bunu madenler dışında her yerde kullanılabilir etkinliğe eriştirmesi için bir 60 yıl daha beklemek gerektiyse de) 1705'te geliştirildi. Demir (her ne kadar genel kullanım için yüksek kaliteye erişilmesi için 40 yıl geçmesi gerekecekse de) odun kömürü yerine maden kömürü kullanılarak, 1709'de ergitilmeye başlandı. 1730'dan 1760'a kadar geçen on yıllar içinde birbirini izleyen icatlar, Hargreaves'in iplik eğirme makinesi (1766); Arkwright'ın vater iplik makinesi (1769) ve Compton'un iplik eğirme makinesiyle (1799) iplik eğirme işini parçalarına ayırarak, mekanize hale getirdiler.[5] Bu tür büyük değişikliklerin yanı sıra, eski, esas itibariyle elle yürütülen endüstrilerin pek çoğunda daha az önemli, parça parça değişiklikler söz konusuydu: örgü makinesi; daha az maliyetli 'yeni çuval' kumaşların dokunması; el dokuma tezgâhlarının verimliliğini iki kat artıran seri mekik; daha gelişmiş alet kullanılan, daha derin kömür madenleri (kömür üretimi 1650'de 500.00 tondan, 1750'de beş milyon tona ve 1800'de 15 milyon tona çıkmıştı).[6]

Dış ticaret alanındaki yeni yoğun rekabet ikliminde, teknik yenilikler artık benimsenmesi için on yılların ve hatta yüzyılların geçmesi gereken gelişigüzel, arızî olaylar değildi; başarı için bir zorunluluktu.

Hollanda ve Britanya modern sanayi toplumları değildi. Nüfusun çoğunluğu hâlâ kırsal alanlarda yaşıyordu ve yolların kalitesizliği vilayetlerdeki şehirlerden başkentlere gidebilmenin günlerce süren rahatsız yolculuklarla gerçekleşmesi anlamına geliyordu. Modern demokrasiler gibi

de değillerdi. Britanya yönetimi büyük toprak sahibi aristokratların egemenliğindeydi ve bunlar Avam Kamarası'na seçilen ikinci derecede *gentry*nin ve şehirlilerin nasıl oy verebileceğinde karar sahibi olabiliyorlardı; Hollanda'da büyük tüccarın da benzer bir hâkimiyeti vardı.

Bununla birlikte, her iki ülke de, bırakalım iki yüzyıl öncesini, bir yüzyıl öncesinden ve Avrupalı komşularından niteliksel olarak farklıydı. Köylülüğün, birey olarak lordlara hukuken bağımlı olma durumları tamamen geride kalmıştı. Almanya ve İtalya'yı karakterize eden küçük devletler keşmekeşinin ya da Fransa'nın tümüne yayılmış iç gümrüklerinin olmadığı gerçek ulusal pazarları vardı. Çok büyük sayıda insanın şehir hayatı deneyimi söz konusuydu – 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere'nin nüfusunun en az altıda biri, en azından Londra'da bir zaman geçirmişti. Kırsal endüstriler, tarım yörelerinde bile pek çok insanın işgücünü massetmişti; limanlar ve deniz filoları alt sınıflardan çok sayıda insanı tarımdan çok ticarete bağımlı işlerde istihdam ediyordu. Londra, Avrupa'daki en büyük şehir olarak Paris'i geçti ve her ne kadar üretimin çoğu hâlâ tek tek zanaat işçilerince ve kendi evlerinde ya da dükkânlarında yapılıyor olsa da, bunların işleri tüccar ya da öteki varlıklı zanaatkârlarca giderek daha fazla koordine ediliyordu. İngiltere'nin batısında 100, 400, hatta 1000 dokumacı ya da ürünlerin son işlemlerini yapan adamı istihdam eden ve gelirleri *gentry*nin çoğunun gelirinden fazla olan 'elbiseci' müteşebbisler vardı.[7]

Hükümetlere egemen olan büyük aileler, büyük tüccarı olduğu kadar 'orta büyüklükteki' tacirleri, imalatçıları ve kapitalist çiftçileri de memnun edecek politikalar izlemeye özen gösteriyorlardı. 1760'larda ve 1770'lerin başında Londra Şehri'nin kentlileri, parlamento ve hükümeti kontrol eden aristokrasi ve *gentry* çıkarlarına karşı öfkeli bir şekilde ajitasyon yapıyorlar ve sözcüleri John Wilkes hapishanede alıkonuyordu; ama bazı büyük ailelerin desteğini kazanıyorlar ve sonunda kendi iradelerini devrimci önlemlere gerek kalmadan başkalarına empoze edebiliyorlardı. Bu durum, 16. ve 17. yüzyılın büyük ideolojik mücadelelerinin, en önemli muharebeleri çoktan kazanmış olduğu anlamına geliyordu.

Devrimci kalkışmaların engellendiği Avrupa ülkelerinde işler çok başkaydı. Bunların çoğu için 17. yüzyıl bir ekonomik gerileme dönemiydi. Ölümler doğumları aştığı için nüfus azalmış; kentsel zanaatlar gerilemiş; devlet ve lordlar artık ürünün tümünü ele geçirdikleri ve de köylülük sonsuz bir yoksulluk içinde yuvarlandığı (ve kimi yerlerde 'ikinci serflik' yaşandığı) için tarımdaki yatırım düşük olmuştu. 18. yüzyıl Polonya'sı, Sicilya'sı ve Kastilya'sındaki toplam tarımsal çıktı, muhtemelen iki yüz

yıl öncesinde olduğundan daha az olmuştu. Bohemya'da 1770-72 kıtlığında, on kişiden birisi açlıktan öldü: Karşı-devrimci zaferin ödülü işte böyleydi.

Fransa, güneybatı Almanya, ve kuzey İtalya 'ortalarda'ydı. Onlar, Kastilya, güney İtalya ve doğu Avrupa'nın yaşadığı ekonomik gerilemeyi yaşamadılar. Ama onların tarımı ve endüstrisi, ortalama olarak, İngiltere ve Hollanda'dan daha geriydi. Yenilikçi tarım teknikleri ve kapitalist ilişkiler, büyük şehirlere yakın bölgelerde yaygınlaştı. El zanaatları üretiminde bir artış vardı ve nadiren de büyük maden ve endüstri işletmeleri kuruluyordu. Atlantik ticaretine yönelen kimi limanlar, özellikle Fransa'nın batı kıyısındakiler, hatırı sayılır bir gelişme gösterdiler. 1780'lere gelindiğinde Fransa nüfusunun yüzde 20'si –İngiltere'deki yüzde 40'a karşın– esas itibariyle küçük çaplı endüstrilerde istihdam ediliyordu. Avrupa'nın belli başlı yöreleri, aynı yönde ama çok farklı hızlarla, sanayi kapitalizmi yolunda ilerliyordu.

2. Bölüm

Hurafeden Bilime

Avrupa'nın değişik kesimlerinin çelişkili ekonomik kaderi, entelektüel çabalardaki farklılıkla bir arada gidiyordu.

Rönesans ve Reformasyon, her düzeyine hurafeli inançların –dinî kutsal emanetlere ve rahiplerin sihirli sözlerine; 'hünerli adamlar'ın sihirli ilaçlarına ve tılsımlarına; şeytanın gücüne ve tanrının bunları kovduğuna; 'cadı'ların ölümcül büyüler yapma yeteneğine ve kralların dokunarak hastaları iyileştirdiğine dair inançların– nüfuz etmiş olduğu bir dünyada patlak vermişti.[8] Böylesi inançlar yalnızca cahil insanlar arasında görülmüyordu. Bunlar köylüler arasında yaygın olduğu kadar yöneticiler arasında da yaygındı. Krallar kutsal emanetleri topluyorlardı. Kristof Kolomb, Oliver Cromwell ve Isaac Newton gibi adamlar kutsal kitabın Vahiyler Kitabı'ndaki kehanetleri ciddiye alıyorlardı. Bir Cortés ve bir Pizarro savaşta zaferi, tanrının müdahalesine bağlayabiliyor ve bir kral (kısa süre sonra İngiltere'de I. James adıyla kral olacak, İskoç kralı VI. James) cadılık üzerine bir risale yazabiliyordu.

Bu tür inançlar halkı etkileyen kötülüklerin gerçek nedenleri konusundaki cehaletle atbaşı gidiyordu. Çoğunluk için hayat kısaydı. Ani ölümler yaygındı ve bilgi düzeyi dikkate alındığında, ölümlerin çoğu kez sebepleri anlaşılamıyordu. Doktorların cehaleti öylesineydi ki deva diye ortaya koydukları şeyler hastalığı iyeleştirmiyor, kötüleştiriyordu. Bir veba ya da kızıl salgını, bir kasabanın nüfusunun dörtte birini ya da daha fazlasını silip süpürüyordu. Yıkıcı hasat kıtlıkları –ani açlıklar– her on yılda bir ya da daha sık, insanların çoğunluğu için beklenen şeylerdi. Bir tek yangın, bütün bir sokağı ya da 1666'da Londra'da olduğu gibi bütün bir şehri yakabiliyordu.

Bu sorunların herhangi birinin uzun soluklu tek çözümü, doğal olmayan olayların ardındaki doğal nedenleri açıkça anlayabilmekti. Ancak bilim henüz hurafeden bütünüyle ayrılmış değildi. Doğal maddeleri ayrıştırmak ve birleştirmek bilgisi (kimya), baz metallerin altına dönüştürülebileceği inancıyla (simya) iç içeydi. Tarihleri belirleyebilmek ve okyanus

seferlerini planlayabilmek için yıldızların ve gezegenlerin hareketlerine ilişkin bilgi (astronomi) hâlâ, olayları öngörme amacı taşıyan inanç sistemlerine (astroloji) bağlıydı. Matematik konusundaki ilgi hâlâ sayısal ardışıklıkların büyüsüne olan inançla bir arada olabiliyordu. Ve bu karışıklıkların çoğunu reddetmek, ama yine de bilimsel bilginin basit olarak eski Yunanca, Latince ya da Arapça metinleri incelemekten geçtiğine inanmak mümkün olabiliyordu.

Bu bir kısır döngüydü. Büyüsel inançlar, bilimin ilerlemesi olmadan bertaraf edilemiyordu. Dahası, bir dizi bilimsel inançla bilimsel olmayan inançlar arasındaki fark, bugün görüldüğü kadar aşikâr da değildi.

Gezegenler, güneş ve yıldızların dünyanın etrafında döndüğü inancını alın. Bu görüş, Aristotales'in görüşleri üzerine temelleniyordu ve onun ölümünden sonra da Ptolemy tarafından revize edilmişti.[9] Uzun bir süredir, dünyanın güneşin etrafında döndüğünü ileri süren başka bir görüş de vardı. Bu görüş antik Greko-Romen dünyasında Pontus'lu Herakliedes ve orta çağlarda da Nicole Oresme ve Nicolas Cusanus tarafından geliştirilmişti. Bugün kavraması güç gelebilir ama, en bilgili ve bilimsel yönden açık görüşlü insanlar bile bu görüşü, 'Dünya' bin beş yüzyıldır 'hareket ettiği' ve nesnelerin hareketi hakkında Aristotales'in karşı çıkılmamış diğer görüşleriyle çeliştiği için reddediyorlardı. Dünyanın ve gezegenlerin güneşin etrafında döndüğü yolunda Polonyalı bir keşiş olan Kopernik'in 1543'te ileri sürdüğü tez, bu iddia ile baş edemiyordu. Kimi pratik amaçlar açısından yararını kabul edenler tarafından bile evrensel kabul görmüyordu. Örneğin ampirik gözlem konusuna yaptığı vurgunun, bilimi hurafeden ayırmada çok büyük önem taşıdığı kabul edilen Francis Bacon, Kopernik sistemini 'modern ampirik yaklaşımın bir öğretmeni bu tür yıkıcı hayallere gerek duymaz' diye reddetmişti.[10] Kopernik'in gezegenlerin hareketlerini hesaplamada yaptığı hataların farkına varılmasıyla kuşku daha da güçlenmişti. Bu sorunun matematiksel olarak Kepler tarafından çözülmesi, yani gezegenlerin dairesel değil de eliptik bir yörünge içinde hareket ettikleri kabul edilirse hesaplamaların doğru olacağı şeklindeki tez için, bir yarım yüzyıl geçmesi gerekmişti. Ancak Kepler'in kendi görüşleri de bizim standartlarımıza göre bilimsel değildi. Gezegenlerin birbirine ve güneşe olan uzaklığının, fiziki güçlerin değil, sayısal serilerin içinde var olan niteliklerin bir ifadesi olduğuna inanıyordu. Kepler, Aristotales'in resmettiği dünyadan daha eski ve en azından daha mistik olan, gerçekliğin farklı kesimlerinde evrensel bir kalıp olduğu şeklindeki Platonik ya da hatta Pisagoryen resme geri dönmüştü. Böyle bir inanç astronomik hesapları olduğu kadar astrolojik tahminleri de haklı çıkarabilirdi, zira gerçekliğin bir kısmında meydana gelen bir şeyin, başka bir

yerde olanla aynı kalıbı izleyeceğine inanılıyordu. Kepler, astrolojik tahminler yapmaya epeyce hazırdı. Prag'da, 1618'de 'Mayıs, büyük zorluklar olmadan geçmeyecek' kehanetinde bulunmuştu. Bu tahmin doğru çıktı, çünkü Otuz Yıl Savaşları başlamıştı; ama hiç de gök cisimlerinin hareketleri nedeniyle değil.

Kimi cisimlerin ötekiler üzerinde gizemli etkileri olduğuna inanan yalnızca Kepler değildi. 'Yeni-Platonculuk' Cambridge Üniversitesi'nde, birisini yaralayan bir bıçağın –aynen mıknatısın uzaktaki bir demir parçasını etkileyebilmesi gibi– yaralının iyileşmesinde kullanılabileceğine inanan insanların varlığı ile, 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkili oldu.[11]

Galileo, 1609'da yeni icat edilmiş olan teleskopu kullanarak, ayda kraterler ve dağlar olduğunu keşfederek, Kopernik'in evren anlayışının kabulüne büyük katkı yaptı. Bu, ayın dünyadakinden, Aristotales-Ptolemy tezinin iddia ettiği gibi, bütünüyle farklı bir maddeden yapılmadığını gösteriyordu. Galileo ayrıca, Aristotales'in görüşüne aykırı bir şekilde, cisimlerin nasıl hareket ettiklerini göstererek, yeni fiziğin unsurlarını geliştirdi. Ancak bu bile henüz tam bir kopuş değildi.[12] Örneğin Galileo evrenin sonlu olduğunu kabul ediyor ve Kepler'in gezegenlerin eliptik şekilde hareket ettikleri görüşünü kabul etmiyordu. Bu noktaya kadar Galileo da hâlâ eski düşüncelerin esiriydi. Kısa süre sonra Engizisyon tarafından yargılanarak, Kopernik sistemini reddetmeye zorlanacak ve ölümüne kadar ev hapsinde tutularak, bir başka anlamda da tutsak olacaktı.

Fizik ve astronomi üzerindeki tartışmalar dönemin genel ideolojik tartışmalarıyla iç içe geçmişti. 1543 yılında Kopernik, mensubu olduğu Katolik Kilisesi'nin kovuşturmasına uğrama korkusu olmadan görüşlerini yayınlama olanağı bulmuştu. Gerçekten de, Katolik Kilisesi takvimde yapılacak reformu Kopernik'in modelini temel alan hesaplamalara dayandırırken, ona yönelik en sert eleştirilerin bir kısmı, Luther'in müridi Melanchton'dan geldi.

Ancak Karşı-Reformasyon'la işler değişti. Onun savunucuları, 250 yıl kadar önce 13. yüzyılın felsefi sorunlarını çözmek üzere Aquino'lu Tommaso'nun benimsediği Aristotales modelinin –yeni doğmuş olan Engizisyon'un kuşku duyanlara empoze ettiği modelin– arkasında güçlerini topladılar. Aristotales (ve Aquino'lu), her şeyin ve herkesin, olayların düzeninde kendi yerine sahip olduğunu öğretmişlerdi. Gök cisimlerinin belirli bir hiyerarşisi ve dünya üzerinde de aynı derecede değişmez bir hiyerarşi vardı. Bu, krallar ve Reformasyon'u yalnızca yıkmak isteyen değil ama isyankâr orta ve alt sınıfları eski feodal düzene tabi kılmak isteyenler için de mükemmel bir dünya görüşüydü. Böyle bir bakış açı-

sından Kopernikçi dünya görüşü, Luther ya da Calvin'in görüşleri kadar yıkıcıydı. 1600 yılında, Giordano Bruno, dünyaların sonsuz olduğunu ileri sürdüğü için direkte yakılmıştı. Katolik devletlerin ideolojik iklimi, daha ileri bilimsel araştırmaya karşı çalışıyordu. Galileo'nun yargılandığını duyan Fransız matematikçisi ve filozofu Descartes, daha sonra Newton'un buluşlarını gölgede bırakacak bulgularını gizledi.[13] Bilimsel ilerlemenin merkezinin Hollanda Cumhuriyeti'ne ve devrim sonrası İngiltere'ye –Boyle, Hook, Huygens ve hepsinden çok, bulduğu yeni fizik yasaları Kopernik, Kepler ve Galileo'nun evren anlayışını sakatlayan sorunları çözen Newton'a– kaymış olması hiç de şaşırtıcı değildir.

Bu Protestan önderlerin, kendi içlerinde, Katolik meslektaşlarından daha aydınlanmış olmalarının bir sonucu değildi. Keith Thomas'ın işaret ettiği gibi, 'her mezhepten ilahiyatçı' cadılık realitesini savunuyordu.[14] Ancak Protestanlığın halk tabanı –zanaatkârlar ve küçük tacirler– bilgiyi, bu bilgi İncil'i okumak için yalnızca okuma ve yazma bile olsa, geliştirmeyi isteyen toplumsal gruplardan oluşuyordu. Protestanlığın yaygınlaşmasına, okuryazarlığı teşvik eden çabalar eşlik etti ve bir kez insanlar okuyup yazmaya başladıklarında, önlerinde yeni düşünce dünyaları açılıyordu. Dahası, eski Ortodoksluğa meydan okunuyor olması başka meydan okumalar için insanların zihinlerini açıyordu. Bu en açık bir şekilde İngiliz Devrimi sırasında görüldü. Piskoposlara ve krala meydan okuyan *Presbyterian*lar, sansürün geriletilmesi sağlanmadan bunu yapamazlardı. Ama bu, öte yandan bir sürü başka dinsel görüşü olanların bunları özgürce ifade etmesine olanak verdi. Dinsel kehanetler ve kutsal kitaba dayanan yorumların kakofonisi arasında insanlar ilk kez olarak bunların tümü hakkında kuşkularını açıkça ifade etme olanağı buldular. Yeni Model Ordu'nun sarhoş bir süvarisi, 'Masanın üzerindeki şu kalaylı sürahi niçin Tanrı olmasın ki?' diye sorabiliyordu. Muhafazakâr siyaset teorisyeni Thomas Hobbes, dinsel mucize nosyonuna meydan okuyan baştan aşağı maddeci bir eser, *Leviathan*'ı yayınlamıştı. Benzer zihniyette bir grup bilim adamı, Yeni Model Ordu'nun Oxford'u kralcılardan geri alması sonrasındaki liberal atmosferde bir araya gelme olanağı bulmuş ve bilimsel ilerleme amaçlı bir dernek kurmuşlardı.

Hobbes, Restorasyon sırasında, dince kabul edilmiş inançlara aykırı düşünceleri nedeniyle direkte yakılmaktan korkmuştu. Ama aslında kendisine kral tarafından maaş bağlandı ve kurdukları dernek 'Kraliyet Derneği' *Royal Socitey* oldu. Bilim giderek, tarım, ticaret, endüstri ve askeri etkinlik olarak meyvelerini veren, doğal dünya üzerindeki kontrolün artmasıyla özdeşleşmeye başlıyordu.

Bu hurafeye karşı verilen savaşın kazanılmış olduğu anlamına gelmiyordu. İleri sanayi ülkelerinde çok sayıda insan hâlâ ister dinsel, isterse 'sihirsel' olsun, astrologlara ve büyülere inanıyordu. Ve bu yalnızca 'eğitimsiz' kabul edilen insanlar için geçerli değildir. Ronald Reagean, Indira Gandhi ve eski Fransa Başbakanı Edith Cresson, astrologlara danışmışlardır. 18. yüzyılda sihirin etkisi çok daha büyüktü.

Ama bir değişim gerçekleşti. 1640'ların ortalarında henüz sonuca ulaşmamış iç savaşın kaosu içinde profesyonel cadı avcısı Matthew Hopkins, İngiltere'nin doğu *county*lerindeki mahkemelere 200 cadılık suç duyurusunda bulunabiliyordu. Bu, daha öncekilerden çok daha büyük bir sayıydı.[15] Buna karşılık, İskoçya'nın Yeni Model Ordu tarafından işgal edilmesi cadı avına geçici olarak son verdi[16] ve 1668'de bir yorumcu şunu söyleyebiliyordu: 'Gevşek *gentry*nin ve küçük felsefe ve akıl sahtekârlarının pek çoğu genellikle cadılara olan inançla alay edenlerdir'.[17] Her ne kadar kanun kitaplarında suç, bir elli yıl daha yerini koruduysa da, İngiltere'de cadılıkla ilgili son idam 1685'te gerçekleşti. Genel 'zihniyet'teki bu değişim, bir önceki yüzyılın ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimlerinden kaynaklanıyordu.

3. Bölüm

Aydınlanma

Sınıflı toplumun ortaya çıkmasından sonra, kabul edilmiş düşüncelere karşı en radikal entelektüel meydan okuyuş, Hollanda ve İngiliz devrimlerinin sonrasında gerçekleşti. Avrupa'nın başka yerlerinde orta ve hatta üst sınıfların entelektüel olarak daha uyanık kesimleri, toplumlarının kusurlu olduğunu düşünmeye başladılar ve düşünceleri değiştirerek bu durumu değiştirmeye çalıştılar. Bu, önyargı ve hurafeye, Rönesans ve Reformasyon'da olduğundan çok daha kalıcı etkileri olan bir saldırı oldu. Sonuç, Aydınlanma olarak bilinen bir düşünce akımıydı.

Bu her şeyi içine alan kategori, bir dizi düşünür ve yazarı, doğa bilimciyi, filozofu, hicivciyi, iktisatçıyı, tarihçiyi, denemeciyi, romancıyı, siyaset teorisyenini ve hatta Mozart gibi müzisyenleri içeriyordu. Hepsi aynı türden düşünceleri paylaşmıyorlardı. Belli başlı konularda kimilerinin tabana tabana zıt görüşleri vardı.[18]

Paylaştıkları şey, ampirik bilgiye dayanan rasyonel anlayışın gücüydü. Bunun, mevcut mitoslara ve yerleşik inançlara meydan okumak anlamına gelse de, dünyaya uygulanması gerekirdi. Böyle bir yaklaşım, mevcut Avrupa toplumlarının ideolojisinin ve kurumlarının çoğuna meydan okumak anlamına geliyordu.

Bir etki, Fransa'da Descartes, Hollanda'da Spinoza ve güneybatı Almanya'da Leibniz gibi filozofların etkisiydi. Bunlar, Newton'un fizik alanında temel yasalar geliştirme başarısına dayalı olarak 18. yüzyılda gelişen bir inanışla, aklın karşı konulamaz birkaç ilkesinden hareketle dünyanın tam olarak anlaşılabileceğine ikna olmuşlardı.[19] Bu 'rasyonalist' filozoflar, her durumda siyasi olarak radikal değillerdi. Leibniz'in evrenin önceden tasarlanmış bir uyuma göre hareket ettiğini ifade ettiği, Voltaire'in *Candide*'de çok parlak bir şekilde karikatürize ettiği, 'olanaklı dünyaların en iyisi içinde her şey en iyi içindir' görüşü ünlüdür. Ancak bu rasyonalist yaklaşım başkalarının ellerinde neredeyse devrimci bir silah olabilirdi; zira, rasyonel ilk ilkelerden çıkarsanmayan her kurum ya da uygulamanın reddedilmesi gerektiğini ima ediyordu.

Bir başka etki, John Locke'un İngiltere'de başlattığı oldukça farklı bir gelenekten gelen etkiydi. Locke, bilginin, rasyonalistlerin 'doğuştan gelen düşünceler'inden değil fakat zaten var olan şeylerin ampirik gözleminden geldiğinde ısrar ediyordu. Locke da siyasal olarak Leibniz kadar muhafazakârdı. İngiliz beyefendisi toprak sahiplerinin ve tüccarının görüşlerini yansıtıyordu. Onların amaçları, bir kez İngiliz krallarının üst sınıftan oluşan bir parlamento ile yönetmeyi kabul etmesiyle gerçekleşmişti. Ama 18. yüzyıl ilerledikçe Fransa ve Almanya'da, İngiliz ampirist yaklaşımından giderek radikal sonuçlar çıkarılmaya başlanmıştı. Dolayısıyla Fransa'da Voltaire ve Montesquieu, Locke'un büyük hayranlarıydı ve onun yazılarından kıta Avrupa'sındaki ülkelerin İngiltere'nin çizgisini izleyerek ıslah edilebileceği sonucunu çıkarıyorlardı. İngiltere'deki muhafazakâr bir doktrin, Manş'ın ötesinde yıkıcı bir doktrin haline gelebiliyordu.

Aydınlanma düşünürleri devrimci değillerdi. Onlar, üst sınıfları sponsorları olarak gören muhalif entelektüellerdi. Umutlarını toplumun yıkılmasına değil, düşünce savaşını kazanmak yoluyla onun ıslah edilmesine bağlamışlardı. Diderot Rus Çariçesi Büyük Katerina'yı ziyaret etmekte; Voltaire Prusya Kralı Büyük Frederick'le işbirliği yapmakta bir çelişki görmüyordu. Onların ortamı, d'Holbach'ın karısı tarafından haftada iki kez düzenlenen 'salon' toplantılarında, Diderot, Hume, Rousseau, gelecekteki Amerikan lideri Benjamin Franklin ve radikal kimyacı Joseph Priestley'in, Napoli Büyükelçisi Lord Shelbourne, gelecekteki Fransız krallık danışmanı Necker ve Brunswick prensinin bir araya geldikleri bir ortamdı.[20] Voltaire, 'Eğitilmesi gerekenler işçiler değil ama iyi burjuvalar ve meslek adamlarıdır' görüşünde ısrar ediyordu. Yeni düşüncenin ateşli propagandacısı Fransız ansiklopedicileri bile çabalarını, nüfusun büyük kısmının maddi olarak erişmesi mümkün olmayan kitaplar üzerinde (Diderot ve d'Alembert'in 17 ciltlik *Encyclopédie*'sinin ilk baskıları yalnızca 4.000 adet satmıştı), ahbap aristokratların salonlarında ya da yarı dinsel gizli ritüelleri, üst ve orta sınıfların 'Aydınlanmış' elitini bir araya getiren Mason Dernekleri'nde yoğunlaştırmışlardı.

Ayrıca Aydınlanma düşünürlerinin çoğunun, mevcut kurumları ve düşünceleri, en azından halkın önünde eleştirmeye hazır oluşlarının bir sınırı vardı. Dolayısıyla Voltaire, dinin hurafelerine ateş püskürebiliyor (*écrasez l'infame*' – 'alçaklığı ezin' onun sloganıydı) ve kutsal kitaptaki mucize öykülerini yıkıcı bir eleştiriye tabi tutabiliyor, ama d'Holbach (müstear bir isimle) baştan sona ateist bir çalışmayı, *Doğanın Sistemi*'ni, yayınlayınca bundan çok rahatsız oluyordu. 'Bu kitap kralın ve tüm saraylıların gözünde felsefeyi murdar etmiştir' diye yazıyordu.[21] İngiltere'de

Gibbon, çığır açan bir tarih, Hristiyan Kilisesi'nin etkisine incitici bir saldırı olan, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü*'nü yazabiliyordu. Ama bu kitlelerin imanını sarsmaya yönelik bir niyet taşımıyordu. İskoç David Hume, din üzerine kendi vahşice saldırılarını hayatta iken yayınlamadı. Voltaire, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde mevcut toplumsal kurumlara karşı olumsuz tutumuna itiraz ederken, Rousseau da Voltaire'in dine karşı olan 'olumsuz tutumu'nu reddediyordu.

Bununla birlikte radikal bir tavır takınma konusunda ne kadar isteksiz olurlarsa olsunlar, Aydınlanma düşünürleri, içinde yaşadıkları toplumların kimi temel dayanaklarına meydan okudular. Bunlar kolaylıkla ıslah edilmeye açık şeyler değildi ve güçlü çıkarlar, her türlü sorgulamayı derin bir ihanet olarak görüyordu. Sonuç olarak bu düşünürlerin pek çoğu acı çektiler. Voltaire, bir aristokratın eşkıyası tarafından dövüldü; Bastille'de kısa bir süre tutuklu kaldı ve uzun yıllar kendisini Paris'ten uzakta yaşamak zorunda hissetti. Diderot, Paris yakınlarındaki Vincennes kalesinde hapsedildi. Rousseau, hayatının geri kalan kısmını, Fransız otoritelerinin ulaşamayacakları yerde, İsviçre'de geçirdi ve Beaumarchais'nin oyunları (*Figaro'nun Düğünü* adlı oyunu Mozart'ın operasına temel teşkil etti), bir hizmetçinin efendisinin niyetlerini önleyebileceğini ima ettiği için birkaç ülkede yasaklandı.

Kilise yerleşik düşüncelere yönelik her türlü sorgulamaya özellikle düşmandı. Güney Avrupa'da Karşı-Reformasyon, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar her türlü muhalefeti hırçınlıkla ezdi. İspanya'da 1700 ile 1746 arasında 700 *auto-da-fé* (sapkınların diri diri yakılması) olayı meydana geldi.[22] Fransa'da Protestanlar, kadırgalarda esarete mahkûm edilebiliyordu ve iki Protestan 1761'de Toulouse'da ve 1766'da Abbéville'de asılmadan önce işkence çarkında konuşturuldular.[23]

Düşünürler, her ne kadar tam cevaplar verme konusunda çekingen davranmış olsalar da, bu tür şeylere meydan okuyarak toplumun nasıl örgütlendiği konusunda temel sorular ortaya attılar. Voltaire'in *Candide*'i, Avrupa'da hiçbir devletin halkın ihtiyaçlarını karşılayamadığını ima ediyordu. Rousseau, kitlelere çok fazla güveniyor görünmese de, *Toplum Sözleşmesi*'ne, şu devrimci düşünceyle başlıyordu: 'İnsan özgür doğmuştur; ama her yerde zincirler içindedir'. Filozoflar d'Holbach ve Helvetius, doğa ve toplumun, her türlü tanrı düşüncesini reddeden, baştan aşağı maddeci bir çözümlemesine kalkışmışlardı.[24] Doğa bilimci Buffon, hayvan türlerinin hemen hemen evrimci bir teorisini ortaya atmıştı (ve 'ırklar' arasındaki farklılıkları iklim koşullarına bağlayarak insan türünün tekliği konusunda ısrar etmişti).[25] İskoç Adam Ferguson ve Adam Smith insan toplumlarının, avcılık, hayvancılık ve tarım aşamalarından geçerek

ilerlediğini görmüşler ve böylelikle toplumsal gelişmenin maddeci anlayışının temellerini atmışlardı. Aydınlanma entelektüelleri daha önce hiç kimsenin yapmadığı kadar insanı ve insanların kurumlarını anlamaya çalışmışlardı.

Avrupa'nın her yerinde entelektüel tartışmaya egemen oldukları ve her yerde başka görüşlerin taraftarlarını savunmaya ittikleri için, düşüncelerinin 'hegemonik' olduğunda da doğruluk payı vardır. Kıta Avrupa'sının ekonomik açıdan durgun 'eskimiş' toplumları yerine, İngiltere'de gördükleri, ekonomik olarak başarılı, 'modern' bir toplum isteyen herkes, en tepedekiler bile, onlara kulak vermiştir.

Çeşitli noktalarda, Avusturya, Rusya, Portekiz ve Polonya hükümetleri, Aydınlanma düşüncesiyle bağdaşan çeşitli reformları gerçekleştirmeye çalışmışlardır (ve kimi zaman tarihçiler tarafından 'aydınlanmış despotlar' olarak adlandırılmışlardır). 1759 ve 1765 yılları arasında Portekiz, Fransa, İspanya, Napoli ve Parma'nın yöneticileri Cizvitleri kovmuşlar ve Katolik hükümdarlardan gelen baskı karşısında papa bu tarikatı Avrupa'da yasaklamıştır.[26] Fransa'da, en önde gelen 'fizyokrat' Aydınlanma iktisatçısı Turgot, 1774'te XVI. Louis'nin [maliye] bakanı oldu. Ama bu örneklerin her birinde, yukarıdan reform eninde sonunda terk edildi. 'Aydınlanmış' hükümdarlar bile, varlıkları feodal sömürünün arta kalan biçimlerine bağlı olan egemen sınıflardan gelen direnç karşısında, bu reformları hayata geçirmede başarılı olamadılar.

Diderot, *Encyclopédie*'de, amacın 'genel düşünme biçimini değiştirmek' olduğunu yazdı.[27] Aydınlanma düşünürleri, yönetici sınıf entelektüelleri de dahil, entelektüellerin düşüncelerine çok başarılı bir şekilde meydan okudular ve bu, iki yüzyıl önceki Reformasyon'un meydan okuyuşundan çok daha uzak erimli bir meydan okuyuştu. 1780'lere gelindiğinde Voltaire ve Rousseau'nun eserleri 'muazzam bir kitle'ye hitap ediyordu[28] ve *Encyclopédie*'nin ucuz (çoğu kez korsan) kopyaları, Diderot'nun kendisinin hiç ummadığı kadar çok sattı. Ansiklopedi '*eski rejim*'in burjuvaları arasında yayıldı' ve 'ilerici bir ideoloji... toplumsal yapının en arkaik ve en aşınmış kesimlerine nüfuz etti'.[29] Bununla birlikte Aydınlanma düşünürleri, toplumu ıslah etme amaçlarını gerçekleştirmede pek de başarılı olamadılar. Öyle görünüyor ki Voltaire 1778'de öldüğünde[30] umudu kırılmıştı. Altı yıl sonra Kant, her ne kadar 'Aydınlanma Çağı'nda yaşıyorsa da ... çağın kendisinin aydınlanmamış olduğuna' değindi.[31]

Düşünceleri değiştirmek, toplumu değiştirmekle aynı şey değildi. Bu değişikliği yaratmak için bir başka devrimler ve iç savaşlar dönemi gerekiyordu.

4. Bölüm

Kölelik ve Ücretli Kölelik

Aydınlanma düşüncesi, rastlantısal olarak ve basitçe belirli düşünürlerin kafasından çıkmadı. Bunlar insanlar arasındaki ilişkilerde yer alan değişikliklerin –Britanya ve Hollanda'da en ileri noktasına varmış değişikliklerin– hiç değilse kısmen yansımasıydı.

16. ve 17. yüzyılların karmaşası içindeki merkezî değişiklik, insanların hayatlarını idame ettirme yollarında piyasa aracılığıyla yaşanan değişimin giderek egemen bir rol oynamasıydı. Kilise, sapkınları yakabilir ve Habsburg orduları kendi yönetimlerine karşı olan kentsel merkezleri yağmalayabilirdi. Ama papalar, imparatorlar, prensler ve lordların tümü, çabalarını finanse etmek için paraya ihtiyaç duyuyorlardı ve bu da eski düzeni korumaya çalışırken bile, sonunda o düzeni yıkacak olan piyasa güçlerinin yaygınlaşmasına yardım ettikleri anlamına geliyordu.

Bu durum en açık bir şekilde Kuzey ve Güney Amerika'nın fethedilmesinden sonra görüldü. Amerikan madenlerinden gelen gümüş, karşı-Reformasyonu destekleyen orduların finansmanı için bir anahtardı. Ancak bu gümüşün akışı, yeni kıtalararası piyasa ilişkileri ağının bir parçasıydı. Bunun çoğu, lüks eşyanın satın alınabilmesi için kuzeybatı Avrupa'daki aracılar kanalıyla Çin'e, Doğu Hint adalarına ve Hindistan'a aktı. Manila'dan Acapulco'ya, Vera Cruz'dan Sevil'e, Amsterdam'dan Batavya'ya[32] ve Batavya'dan Kanton'a yeni uluslararası deniz yolları, dünyanın bir yerindeki insanların hayatlarını, bir başka yerdeki insanların hayatlarına bağlıyordu.

Piyasa ilişkileri, insanların durumu ne kadar eşitsiz olursa olsun, belirli bir alışverişi kabul ya da reddetmek hakkına sahip oldukları varsayımına dayanır. Alıcı herhangi bir fiyatı önermekte ve de satıcı bunu reddetmekte özgürdür. Mandarin ve tüccar, baron ve şehirli, toprak sahibi ve kiracı bu anlamda eşit haklara sahiptir. Piyasa yaygınlaştığı ölçüde, egemenlik ve riayete dayanan eski önyargılar, nakit hesabının kuşatması altında kaldı.

Aydınlanma, gerçek hayatta meydana gelen bu değişikliğin düşünce alanında kabul edilmesiydi. Onun (her ne kadar Aydınlanma düşünürleri kadınlar için eşit haklar sorununu ortaya atmamışlarsa da), eşit insanların dünyasına ilişkin tasavvurları, ellerindeki malları alıp satmayı kabul etmek ya da etmemek konusunda eşit olan insanların dünyasının bir soyutlamasıydı. 'Rasyonel' devlet, keyfî engellemeler olmadan bunun gerçekleşebileceği bir devletti.

Bununla birlikte, 18. yüzyılda uygulandığı şekliyle Aydınlanmanın tasavvurunda –ve yalnızca Kastilya, Sicilya ya da doğu Avrupa gibi 'geri' bölgeler için değil, fakat Voltaire gibi insanlara model teşkil eden Britanya için de– iki büyük delik vardı. Birisi Kuzey ve Güney Amerika'nın (taşınabilir) köleliği ve diğeri de anavatandaki mülksüz işçinin ücret köleliğiydi.

5. Bölüm

Kölelik ve Irkçılık

18. yüzyıl Avrupa'sının zenginliğinin artan oranda bir kısmı, alıcılarla satıcılar arasındaki eşit hakların tam zıddı bir kurumdan, zorunlu kölelikten geliyordu. Filozoflar Avrupa'nın kahvehanelerinde eşit haklardan söz edebilirlerdi. Ama onların içtikleri tatlandırılmış kahve, silah zoruyla batı Afrika'dan gemilere doldurulan, dehşet verici koşullarda (on kişiden biri yolda ölüyordu) Atlantik'in karşı tarafına götürülen, müzayedelerde satılan ve daha sonra ölünceye kadar günde 15, 16 ve hatta 18 saat kamçı zoruyla çalıştırılan insanlar tarafından üretiliyordu.

Yaklaşık 12 milyon insan bu kaderi paylaştı.[33] Bir buçuk milyon kadarı yolculuk sırasında öldü. Plantasyonlardaki ölü sayısı korkunçtu, zira plantasyon sahipleri birisini öldürene kadar çalıştırıp daha sonra yerine bir başkasını koymayı daha kârlı buluyorlardı. 18. yüzyılda Britanya'nın Karayipler adalarına 1,6 milyon köle götürüldü; bununla birlikte sonunda köle nüfusu 600.000 kadardı. Kuzey Amerika'da (daha ılımlı bir iklim ve daha fazla taze yiyecek bulunması nedeniyle) koşullar, doğumlar ve ithalat yoluyla köle nüfusun artışı için daha uygundu; dolayısıyla köle sayısı yüzyılın başındaki 500.000'den yüzyılın sonunda üç milyona ve 1860'larda altı milyona ulaştı. Ancak ölüm oranı, köle olmayanlara göre hâlâ çok yüksekti. Patrick Manning'in işaret ettiği gibi, '1820'ye gelindiğinde, iki milyon Avrupalı'ya karşı, bir on milyon Afrikalı, Yeni Dünya'ya göç ettirilmişti. Yeni Dünya'nın 12 milyonluk beyaz nüfusu, siyah nüfusun kabaca iki katıydı'.[34]

Kölelik, kuşkusuz 17. ve 18. yüzyıllarda icat edilmedi. Orta Çağ boyunca, sözgelimi Akdeniz devletlerinin kadırgalarına insan gücü temin etmenin bir yolu olarak Ortadoğu'da ve Avrupa'nın değişik yerlerinde küçük cepler içinde varlığını sürdürüyordu. Ancak bu, asıl sömürü biçiminin serflik olduğu bir dönemde marjinal bir olguydu ve bu kölelik, herhangi bir başka gruptan ayrı olarak yalnızca siyah insanlarla ilgili değildi. Beyazlar da kadırgalarda köle olabiliyordu ve köle (*slave*) sözcüğü 'Slav'dan türetilmişti. Patrick Manning'in yazdığı gibi, '1500 yılında

Afrikalılar ya da Afrika kökenli olanlar dünyanın köle nüfusu içinde çok küçük bir azınlıktı; ama 1700'e gelindiğinde çoğunluk oldu'.[35]

Bu değişiklik İspanyolların Amerika'yı fethiyle başladı. Kristof Kolomb, onu ilk selamlayan Arawaklar'ın bir kısmını Sevil'de köle olarak satılmak üzere gönderdi ve Amerikalı Kızılderilileri Karayipler'de köle olarak kullanmak üzere kimi girişimler oldu. Ancak bu çabalar pek başarılı olmadı. Kızılderili nüfus, barbarca muamele ve salgın hastalıklar nedeniyle yüzde 90 azaldı ve İspanyol fatihler doğrudan köleliğe başvurmaktansa haraç almayı ve zorunlu çalıştırmayı daha kazançlı buldular. Kızılderili nüfusun tükenip, araziyi işlemek için işgücünden yoksun kalınabileceğinden korkan İspanya tacı, Kızılderilileri Hristiyanlaştırmaya öncelik vermiş papazların Kızılderililerin köleleştirilmesi konusundaki eleştirilerine kulak verdi.

Krallık ve sömürgeciler bir başka işgücü kaynağına, batı Afrika kıyalarından köle satın almaya yöneldiler. Cortés, Afrikalı kölelerle işletilen bir plantasyon kurdu ve İspanyolların Kızılderililere muamelesinin en büyük eleştiricilerinden birisi olan papaz Las Casas bile (her ne kadar daha sonra böyle bir tavsiyede bulunduğu için pişman olduysa da) Afrikalı köleleri tavsiye etti.

Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Fransa, sömürgelerde ticari şeker ve tütün tarımını başlatınca, kölelik muazzam boyutlara ulaştı. Bu ürünler çok büyük işgücüne ihtiyaç duyuyordu ve Avrupa'dan gelen özgür göçmenler bunu sağlamaya yetmiyordu.

Başlangıçta plantasyon sahipleri Avrupa'dan gelme özgür olmayan bir işgücü biçimini denediler. Aslında borcuna karşılık köle olmuş olan 'sözleşmeli hizmetçi'lerle üç, beş ya da yedi yıl boyunca, Atlantik'in bu tarafına geçirilmeleri karşılığında, çalıştırılmak üzere sözleşmeler yapılıyordu. Kimileri, Britanya'da bilinen adıyla, 'iyi saatte olsunlar' tarafından kaçırılıyordu.[36] Diğerleri Avrupa'daki din savaşlarının tutsakları ya da hükümlülerdi. 1638'de Barbados'daki şeker plantasyonunun, maliyeti 12 sterlin olan 2.000 'sözleşmeli hizmetçi'si, ve maliyeti 25 sterlin olan 200 Afrikalı kölesi vardı.[37] Ne hizmetçi ne de köle dört ya da beş yıldan fazla yaşamadığına göre hizmetçiler, plantasyon sahiplerine kölelerden 'daha değerli' görünüyordu.

Tüccarın ve yöneticilerin bu konuda ahlaki bir sorunları yoktu. Ne de olsa Britanya donanması, sokaklardan kaldırılan ve limandan ayrılmadan önce 'siyah kölelerden çok farklı olmayan koşullarda tutulan'[38] ve denizde de muhtemelen eskort ettikleri köle gemilerinin insanî 'kargo'sunun ölüm oranlarına yakın oranda ölen yoksul insanlarla –'sıkıştırılmış' adamlarla– yürütülüyordu.[39] Parlamento çıkardığı bir yasayla kaptanlara,

bir subaya vuranlara ya da nöbette uyuyanlara ölüm cezası uygulama yetkisi tanımıştı.[40]

Ancak Avrupa'dan getirilen ücretsiz hizmetçiler, tütün ve şeker pazarının büyümesi karşısında, plantasyon sahiplerinin ihtiyaç duyduğu işgücü talebini karşılayacak büyüklükte değildi ve onlar da, artan oranda Afrika'ya yöneldiler. 1653'te Barbados'ta, kölelerin sayısı (20.000), sözleşmeli hizmetçileri (8.000) geçmişti.[41] Kuzey Amerika'nın güney kolonilerinde 1700 yılında 22.400 siyah insan varken, 1770'te bu sayı 409.500 olmuştu.

Başlangıçta plantasyon sahipleri Avrupalı sözleşmeli hizmetçilere ve Afrikalı kölelere çok benzer şekilde muamele ettiler. Virginia'da firar eden hizmetçiler, sürelerinin iki katı hizmet etmek zorunda bırakılıyorlar ve suçu tekrarlarlarsa yanakları R harfiyle damgalanıyordu. Barbados'ta çalışamayacak kadar hasta olan hizmetçileri öldüren plantasyon sahipleri vardı.[42] Hizmetçiler ve köleler birlikte çalışıyorlardı ve Virginia'da (bir 300 yıl kadar daha düşünülmesi bile imkânsız olan) iki taraf arasında en azından bir evlilik görülmüştü.

Birlikte çalışan ve birlikte yaşayan köleler ve hizmetçiler birlikte de direnebiliyorlardı. Hizmetçilerin ve kölelerin kaçmak için birbirlerine yardım etmeleri plantasyon sahiplerini endişelendirmeye başlamıştı. Bu endişeleri, valinin hasımlarının ve zengin plantasyoncuların koloninin ele geçirilmesine yardım etmeye hazır olan hizmetçi ve kölelere özgürlük vaat etmeleriyle, Virginia'da 1676'daki 'Bacon'un Ayaklanması' ile en yüksek noktasına ulaştı. Ayaklananların amaçları değişikti – taleplerinden birisi, Kızılderililerden daha fazla toprak ele geçirilmesi için savaşılması yönündeydi.[43] Ancak eylemleri, yoksul beyazlarla Afrikalıların toprak sahiplerine karşı nasıl birleştiklerini gösteriyordu. Koloni toprak sahiplerinin tepkisi, iki grubu birbirinden ayıran önlemler getirmek şeklinde oldu.

Robin Blackburn'ün koloni köleliği tarihinde kaydetmiş olduğu gibi, Virginia Şehirliler Meclisi, İngiliz hizmetçilerle Afrikalı köleler arasındaki ırksal engeli güçlendirmeye çalıştı. 1680'de 'eğer herhangi bir zenci ya da başka bir köle herhangi bir Hristiyana el kaldırırsa', çıplak sırtına 30 kamçı vurulmasını karara bağladı. 1691'deki bir Virginia yasası, 'efendilerinin ya da hanımefendilerinin hizmetinden yasa dışı bir şekilde kaçan, zenci, melez ve öteki kölelerin öldürülmesini ve yok edilmesini' yasal hale getirdi. Ayrıca, 'bir zenci, melez ya da Kızılderili' ile evlenen herhangi bir beyaz erkek ya da kadının koloniden kovulacağına hükmetti.[44] Başka bir ifade ile plantasyoncular, beyaz ve siyahın otomatik olarak birbirlerinden nefret etmeleri bir yana, kimi beyazların kölelerle yakın ilişkiler kurma-

ları olasılığının farkına vardı ve koloni otoriteleri bunu, köle sahiplerine ölüm kalım yetkisi vererek bastırma yolunu seçti. İşte o zaman ırkçılık bir ideoloji olarak gelişmeye başladı.

Bugün ırkçılığın yaygınlığı, insanları ırkçılığı, bir etnik kökenden gelen birinin bir başka etnik kökenden olana karşı doğuştan gelen nefretinden kaynaklanan ve her zaman varolan bir şey olarak düşünmeye yönlendiriyor. O zaman kölelik, aslında tam tersi olduğu halde, ırkçılığın bir yan ürünü olarak görülüyor.

Bununla birlikte antik ve Orta Çağ dünyalarında insanlar derinin rengini, sözgelimi boy uzunluğu, saç rengi ya da göz renginden farklı bir şekilde algılamamışlardır. Antik Mısır'dan kalma mezar resimleri oldukça sık bir şekilde açık renkli, esmer ve siyah figürleri bir arada gösterir. Roma tarihindeki pek çok önemli isim, aralarında en az bir de imparator olmak üzere, kuzey Afrika'dan gelmiştir ve hiçbir metin insanların açık ya da koyu derili olduklarından söz bile etmez. 16. yüzyıl başlarının Hollanda resimlerinde siyah ve beyaz insanlar, örneğin Jordaen'in 'Musa ve Zipporah' resminde Musa'nın karısının siyah olarak gösterilmesi gibi, serbestçe birbirleriyle karışmış gösterilirler.[45]

Orta Çağ Avrupa'sında Yahudilere karşı derin bir düşmanlık vardı. Ancak bu, tamamen Hristiyan bir toplumda Katolik olmayan tek grup Yahudiler olduğu için, doğuştan gelen sözde fiziki ve zihinsel özelikler nedeniyle değil de din temeline dayanan bir düşmanlıktı. Onlara zulmedenler, eğer inançlarından vazgeçerlerse onlara ilişmezlerdi. Söz konusu olan irrasyonel bir dinsel nefretti, irrasyonel biyolojik ırkçılık değildi. Bu ancak, köle ticaretiyle birlikte ortaya çıktı.

İlk köle tacirleri ve köle sahipleri, eylemlerini mazur göstermek için ırksal farklılıklara dayanmadılar. Bunun yerine, savaşta ya da en azından 'haklı savaş'ta esir edilenlerin köleleştirilmesine cevaz veren antik Yunan ve Roma metinlerine başvurdular. Köle sahiplerinin kölelerini meşru yollardan elde etmeleri koşuluyla, köleler onların özel malıydı ve herhangi bir şekilde kullanılabilirlerdi. Dolayısıyla, Voltaire'in çok takdir ettiği İngiliz filozofu John Locke, 1690'larda köleliği haklı görebiliyor ve Kraliyet Afrika Şirketi'nin (*Royal African Company*) hisselerine sahip olmak yoluyla, köle ticaretinden yararlanan birisi oluyordu;[46] ama yine de Afrikalıların aslında Avrupalılardan farklı olduğu görüşünü reddediyordu.[47]

Ancak eski tartışmalar, 18. yüzyılın ortalarında Atlantik köle ekonomisinin boyutlarına pek uygun düşmüyordu. Kölelerin 'haklı savaş'ların esirleri olduğunu iddia edebilmek zordu. İnsanlar bunların Afrika'daki tüccardan satın alındığını ya da kölelerin çocukları olarak doğdukları-

nı biliyorlardı.[48] Ve köle tacirleri ve köle sahipleri, köleye sahip olmayan beyaz insanların büyük çoğunluğuna karşı kullanabilecekleri gerekçelere ihtiyaç duyuyorlardı. Kolonilerde küçük çiftçiler, köle sahiplerinin en iyi arazileri ele geçirmelerinden ve ucuz maliyetle köleleri kullanarak kendilerine karşı avantaj sağlamalarından öfkeliydiler. Londra gibi limanlarda, kaçak köleler çoğu kez yoksul kenar mahallelerde saklanabiliyorlardı. Tacirler ve köle sahipleri, insanların kölelerden korkması, onlara güvenmemesi ve onları küçümsemesi için bir yol bulmalıydılar. 'Savaş esirleri' doktrini bu işe yaramıyordu. Buna karşılık Afrika kökenlilerin Avrupa kökenlilerden aşağı olduğu düşüncesi, tacirlerin ve plantasyoncuların işine mükemmel bir şekilde yarıyordu.

Köleliğin Hristiyan savunucuları, İncil'de Nuh'un oğullarından birisinin, Ham'ın soyundan gelenlerin kaderine göndermede bulunarak kendilerince köleliği haklılaştırmayı denediler. Ayrıca, örneğin 1774 yılında yayınlanan Edward Long'un *Jamaika Tarihi*'nde olduğu gibi, Afrikalıların 'insanlık aşamasına ulaşamamış vahşiler' olduğunu iddia eden sözde 'bilimsel' haklılaştırma girişimleri de vardı. Bu tür tezler, Aydınlanmadan etkilenmiş kimi düşünürlerin köleliği savunmaya devam edebilmelerine olanak veriyordu.[49] 'Bütün insanlar eşit yaratılmıştır' diye ilan edebiliyorlar ve buna beyaz olmayanların insan olmadığını ekliyorlardı.

Irkçılık, kesin olarak biçimlenmiş bir ideoloji olarak bir anda ortaya çıkmadı. Üç yüzyıl boyunca gelişti. Dolayısıyla, örneğin, Kuzey Amerika'nın yerlilerine karşı olan tutum, onların farklı hayat koşulları ile karşı karşıya kaldıkları için Avrupalılardan farklı oldukları şeklindeydi. Gerçekten de Jamestown (Virginia) valilerinin karşı karşıya bulunduğu bir sorun, Kızılderili hayatının beyaz yerleşimciler için oldukça cazip olmasıydı ve 'Kızılderililerle birlikte yaşamak üzere kaçanlara ölüm cezası öngördüler'.[50] 'Binlerce Avrupalı' için 'Kızılderili hayat tarzını tercih etme', Rousseau'nun yazıları gibi etkili yazılarda sunulan, 'doğa durumu' görüşü gibi olumlu görüşlerde yansımasını buldu.[51] 18. yüzyılın ortasında bile, 'daha sonra "kızıl adamlar" terimiyle yaratılan genelleştirmeler görülmüyordu... Derinin rengi, özellikle önemli bir nitelik olarak görülmüyordu'.[52] Tutumlar, 18. yüzyılın sonlarında Avrupalı göçmenler, mülkiyet ve toprak kullanımı konusunda Kızılderili nüfusla daha fazla çatışmaya başlayınca değişti. Kızılderilileri, 'kana susamış canavarlar' olarak nitelemek giderek daha çok arttı; 'onlardan giderek, esmer paganlar, güneşten yanmış cahiller, bakır-renkli haşarat ve 18. yüzyılın sonlarında da kızılderili olarak söz etmek yaygınlaştı'.[53] Irkçılık, Afrika köleliğine mazeret bulmak çabasıyla, dünyadaki bütün insanları, 'beyaz', 'siyah', kahverengi', 'kızıl' ya da 'sarı' diye bir yere oturtmaya varan, tam gelişmiş bir inanç

sistemine evrimleşti! – Her ne kadar pek çok Avrupalı pembemsi kızıl, pek çok Afrikalı kahverengi, pek çok Güney Asyalı yine pek çok Avrupalı gibi kumral olsa da ve Amerikan yerlileri kızıl, Çinli ve Japonlar sarı olmasa da!

60 yıl ya da daha önce, Marksist C. L R. James ve Karayip'li milliyetçi Eric Williams, köleliğin, hem ırkçılığın yaratılmasında hem de Batı Avrupa ekonomilerinin gelişmesindeki önemine dikkat çektiler. Bunu yaparken, Karl Marx'ın Yeni Dünya'daki taşınabilir kölelik ile eskisindeki ücretli kölelik arasındaki ilişkiye dikkat çeken tezine dayandılar.

Bu teze o zamandan beri sık sık saldırılmıştır. Her şeye rağmen, diyor eleştirmenler, kölelikten gelen kârların pek çoğu sanayiye yatırılmamış, tüccarın ve işinin başında durmayan plantasyon sahiplerinin, eski aristokrasinin hayat tarzını taklit edebilecekleri lüks malikânelere harcanmıştır ve kuzeybatı Avrupa ekonomilerinin elde edebileceği herhangi bir kazanç, köle temelli koloni ticaretini kontrol edebilmek uğruna yapılan savaşların maliyetiyle yenip tüketilmiştir.[54] 1960'lardan kalma bir iktisat tarihi ders kitabının belirttiği gibi:

> Dış ticaret kârları, sanayi yatırımlarına gitmesi beklenen tasarruflara hatırı sayılır bir katkı teşkil etmez... Kölelik kârlarını ölçme girişimleri, toplam ticaret ve yatırım akışına bakarak oldukça önemsiz değerler yaratmıştır.[55]

Ama bu, köle temelli üretimin 18. yüzyılda batı Avrupa'nın ve özellikle Britanya'nın ekonomik hayatı üzerinde çok gerçek olan etkilerini soyutlamak oluyor. Genellikle 'üçgen ticareti' olarak adlandırılan şey, onun hızla büyüyen el zanaatlarına ve fason endüstrilerine mahreç (pazar) sağlıyordu. Avrupa'nın demir eşya, silah ve tekstili, Afrika kıyısındaki tüccara köle karşılığında satılıyor; köleler korkunç şartlar altında (herkesin Atlantik'i geçişini sağlayacak koşulları yaratmak, yüzde 10'unun ölmesine izin vermekten ekonomik olarak daha az kazançlıydı) Üçüncü Dünya'da satılmak üzere transfer ediliyor ve de elde edilen para Avrupa'da satılmak üzere tütün, şeker ve daha sonra ham pamuk alımında kullanılıyordu.[56]

Şeker plantasyonları, kamışı öğütmek ve suyu rafine etmek için görece gelişmiş malzemeye ihtiyaç gösteriyordu ve bunlar Avrupalı imalatçılardan sağlanıyordu. Ticaret, artan oranda vasıflı ve vasıfsız işgücü istihdam eden gemicilik ve gemi yapım endüstrilerini büyüttü. Liverpool, Bristol ve Glasgow ticaret limanlarından akan kârların bir kısmı koloni üretimiyle ilgili sanayi süreçlerine yatırıldı ya da Britanya'nın iç pazarına ulaşan yeni yolları (kanallar, paralı yollar) finanse etti. Kölelik kapitalizmin gelişmesini getirmedi, ama onun tarafından geliştirildi. İngiliz sanayii ve tarımı, 17. yüzyılın sonlarında, Batı Hint Adaları ve Kuzey Amerika'da plantas-

yon üretimi henüz embriyon halinde iken, zaten gelişmeye başlamıştı. Bu dinamizm sayesindedir ki köle ticareti kalkışa geçti. Koloni üretimine olan talep, dinamik bir Britanya ekonomisi, tütün ve şeker tüketimini üst sınıflardan aşağı doğru, kentli sınıflara ve hatta kırsal kitlelere yaygınlaştırdığı için söz konusuydu. Kolonilerin yağmalanması ve insanların köleleştirilmesi tek başına böyle bir iç dinamiği geliştiremezdi – İspanya ve Portekiz ekonomileri koloni imparatorluklarına rağmen durgunlaştı. Britanya ekonomisi, içeride özgür işgücünün artan bir şekilde kullanılması, onun Üçüncü Dünya'da yeni bir biçimde köle emeğini sömürmesine olanak verdiği için büyüdü.

Ayrıca, artan oranda ücretli işgücü kullanan iç ekonominin dinamizmi de, Britanya (daha az ölçekte Fransa) kölecilerinin Afrika'dan insan kargoları derlemelerine yol açtı. Kölelerin çoğu, Afrika kıyı devletlerinin üst sınıflarından elde ediliyordu, zira köle tacirleri iç bölgelerden binlerce insanı kaçırıp uzun mesafeden kıyıya taşıyacak kadar Afrika'nın iç kesimlerini bilmiyorlardı. Bu işi, karşılığında başka şekilde elde edilemeyecek daha iyi kalite mallar vererek, Afrikalı tüccar ve yöneticilere yaptırıyorlardı. Ancak Afrikalılar, ırkçı mitolojiye rağmen 'cahil vahşiler' değillerdi. Görece karmaşık, çoğu kez okuryazar, geç Orta Çağ Avrupa toplumlarının çoğuyla karşılaştırılabilecek düzeydeki toplumlarda yaşıyorlardı. Kapitalizmin ilk atılımları sayesindedir ki Britanya ekonomisi bu düzeyi geçmeye başlamıştı. Böylelikle (16. yüzyıl başlarında) Leo Africanus'un zamanında, pek çok Afrika ve batı Avrupa devletinin benzer ekonomik gelişme düzeylerinde olduğu bir sırada meydana gelmesi mümkün olmayan böyle canavarca bir ticaret biçimi 18. yüzyılda mümkün oluyordu.

Plantasyon köleliği, Hollanda ve İngiltere'nin kapitalist gelişmeye zaten başlamış olmalarının bir ürünüydü. Ama ayrıca kapitalizme güçlü bir itici güç vererek onu besledi.

Bunu yaparken kölelik, kapitalizmin içinde olgunlaştığı dünya sisteminin biçimlenmesinde önemli bir rol oynadı. İngiltere'ye 18. yüzyılın ikinci yarısında, (İskoç yönetici sınıflarının Panama'da kendi kolonilerini kurma girişimi, Darien planı, bozulduktan sonra) İskoçya'yı yutması ve Doğu Hindistan Şirketi'nin (*East India Company*) Bengal'i fethetmesiyle doğuda yeni bir imparatorluk yaratması için ihtiyaç duyduğu itici gücü verdi.

Britanya yönetici sınıfının yükselişinin öteki yüzü, Afrika'nın çoğunun kuvvetten düşmesiydi. Köle ticareti, kıyı kesiminde yöneticilere ve tüccarlara, [kendi endüstrilerini geliştirmeye gerek olmadan] görece gelişkin tüketim eşyasına ve silahlara sahip olma olanağı verdi; aslında ithal edilen şeyler 'Afrika sanayiinin dibini oydu'.[57] Başarılı bir devlet, başka-

larına savaş açabilen ve onların halkını esir edebilen bir devletti. Barışa eğilimli olan yönetici sınıflar, ancak militarist olarak varlıklarını sürdürebiliyorlardı. Jolof, Benin ve Kongo gibi devletler tüccarını köle temin etmekten men edince, başka devletlerin yöneticilerinin bu işe devam ederek zengin ve güçlü olduğunu gördüler;[58] sınıf öncesi toplumlar yeni bir askeri sınıf ortaya çıkmadan yıkımla karşı karşıya kaldılar. Kıyıdaki devletler, içeridekileri yağmalayarak kazançlı çıktı.

Kimi tarihçiler, 'merkezileşmiş Afrika devletleri'nin sonunda ortaya çıkmasının, 'bir ilerleme biçimini' temsil ettiğini iddia etmişlerdir. Ama bu alttan alta toplumun maddi temelinin zayıflamasıyla birlikte olmuştur. Nüfus artışı, tam da Avrupa ve Kuzey Amerika'da nüfusun artmaya başladığı sırada, burada duraklamıştır.[59] Hatta batı Afrika'da, 1750 ile 1850 arasında nüfusta bir gerileme bile olmuştur.[60] Bu, sırası gelince, 19. yüzyılın sonunda, Avrupalıların koloni istilasına direnmede Afrika devletlerini donanımsız bırakmıştır. Batı Avrupa ekonomik olarak ileriye doğru hareket ederken, Afrika geride kalmıştır.

6. Bölüm

‘Özgür Emeğin’ Ekonomisi

1771 yılında eski bir berber ve peruk imalatçısı Richard Arkwright, Derbyshire Cromford’da dünyanın su enerjisiyle çalışan ilk iplikhanesini kurdu. İpliği elle eğirenlerden on kat fazla iş çıkarabilen, çoğunluğu çocuk 600 işçi istihdam etti. 1775 yılında İskoç matematik aletleri imalatçısı James Watt, Birminghamlı mühendis Matthew ile aletleri döndürebilen, muazzam yükleri kaldırabilen ve nihayet gemileri ve kara taşıtlarını daha önce hayal edilemeyen hızlarda yürütebilen buhar makineleri üretmek için el birliği yaptı. 1783-84’te Henry Cort, demir ergitmek için daha gelişmiş bir ‘demiri eritip cürufundan ayırma’ yöntemi ve demiri işlemek için bir haddehane geliştirdi.

Bu buluşları ve başkalarını bir araya getirip, buhar enerjisi kullanan fabrikalarda yüzlerce hatta binlerce insan çalıştırarak, tümüyle yeni bir üretim yöntemi geliştirmenin yolu açılmıştı. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde yalnızca Manchester bölgesinde bu tür fabrikalardan 50 adet vardı. Çok geçmeden başka yerlerdeki ve Atlantik’in ötesindeki müteşebbisler yeni yöntemleri taklit etmeye çalışıyorlardı. Şehirli zanaatkârların ve kırsal fason endüstrilerin dünyası sanayi şehrini doğuruyordu.

Bu değişikliklerin yayılmaya başladığı bir sırada bir İskoç profesör, yeni ekonomik sistemin temel ilkeleri olarak gördüğü şeyleri ortaya koydu. Bugün Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği*, genellikle muhafazakârlığın İncil’i olarak ele alınır. Ancak ilk ortaya çıktığında, Avrupa’daki mevcut düzene ve Britanya’da hâlâ o düzenin hasretini çekenlere radikal bir meydan okumayı temsil ediyordu.

Smith, aralarında Adam Ferguson ve David Hume’un da bulunduğu bir grup düşünürün, ‘İskoç Aydınlanması’nın bir parçasıydı. Bunlar Stuartların dağlık kesimlerdeki İskoç feodalitesiyle İngiltere üzerinde yeniden mutlak monarşiyi tesis etme girişimleri karşısında dehşete düşmüşlerdi ve önyargıya dayanan eski düzen olarak gördükleri her şeyin ayağını kaydırmaya kararlıydılar. Bu onları, dönemin İngiliz düşünürlerine kıyasla Avrupa Aydınlanması ile daha sıkı bir ilişkiye yöneltti. Smith,

Ansiklopedi'nin hayranıydı ve Voltaire, d'Holbach, Helvetius ve Rousseau ile dosttu.[61] *Ulusların Zenginliği*, Aydınlanma'nın dünyayı feodal 'irrasyonellikten' temizleme girişiminin bir parçasıydı.

Kitap, insanların hayatını iyileştirmek için malların modern üretim yollarıyla ('ulusların zenginliği') bunun gerçekleşmesini engelleyen eski kurumları ve yöntemleri; 'Avrupa'nın zengin ülkelerini' niteleyen şeylerle, 'eskiden, feodal yönetimin egemen olduğu sırada' hüküm süren şeyleri karşılaştırıyordu.[62] Her işçinin bir küçük işi yaptığı ayrıntılı bir iş bölümü sayesinde işgücünün verimliliğinde büyük bir artışın sağlandığı modern bir iğne 'imalathanesi'ni anlatarak başlıyordu.

Smith, zenginliğin nerden kaynaklandığı konusundaki geleneksel görüşleri tersine çevirdi. Erken Orta Çağ döneminde zenginliğin toprakta yattığı düşünülürdü. 1500'lerden itibaren, altın ve gümüş üzerine odaklanan 'merkantilist' nosyonlar giderek popülarite kazandı.

Smith bu nosyonların her ikisine de meydan okuyor ve zenginliğin kaynağının insan emeği olduğunda ısrar ediyordu. 'Her ulusun yıllık emeği, ona, özgün olarak hayatın ihtiyaçları ve fırsatlarını temin eden fondur' diye yazdı. 'Emek, bütün malların değişim değerinin gerçek ölçütüdür.'[63] Bu emek iki şekilde kullanılabilir: 'verimli bir şekilde' ya da 'verimsiz bir şekilde'. 'Verimli' emek, ya başka işlerle uğraşanların tüketebileceği ya da daha başka şeylerin üretilmesi için 'sermaye' olarak kullanılacak, satılabilen dayanıklı ürünlerin yaratılmasına yardım etti. Her iki durumda da emeğin çıktısı, daha fazla çıktı yaratılmasına, 'ulusun zenginliğinin' artmasına hizmet etti.

Emek, başka yeni malların yaratılmasına katkı sağlamadan derhal tüketilirse 'verimsiz'di. İnsanlara hizmet eden 'hizmetçiler'in emeği bu türdendi. Bir kez yerine getirildikten sonra onların emeği düpedüz yok oluyordu. Bir insan pek çok verimli emekçiyi istihdam ederek zengin olabilirdi: 'Çok sayıda hizmetçi bulundurursa yoksul olurdu.' Smith ekliyor:

> Toplumdaki kimi en saygın toplumsal tabakaların emeği de aynı derecede 'verimsiz'... Örneğin hükümdar, kendi altında görev yapan hem adalet hem de savaş görevlileriyle, tüm ordu ve donanması verimsiz çalışanlardır. Bunlar... diğer insanların yıllık üretimiyle beslenir... En ciddi, en önemli ve en önemsiz mesleklerin bazısı da –kilise adamları, avukatlar, hekimler, yazarlar, oyuncular, soytarılar, müzisyenler de– aynı sınıf içinde değerlendirilmelidir.[64]

18. yüzyılda Avrupa'daki devletler, saraylardaki ve hükümetlerdeki asalakların lüks içinde tembelce yaşamasına olanak veren bir sürü *arpalık* –hiçbir gerçek iş yapmayan iyi maaşlı görevler– yaratıyorlardı. Smith'in doktrini onlara karşı bir saldırıydı. Bu ayrıca, tarıma yatırım yapmadan elde ettikleri rantlarla yaşayan toprak sahiplerine de bir saldırıydı.

Gelişmekte olan piyasa sisteminin, onu sınırlandıran yüklerden kurtarılması yolunda bir talepti. Bu, Britanya için bir reform programıydı; ama aynı kolaylıkla Avrupa'da devrim için bir program olarak da yorumlanabilirdi.

Smith, daha sonra devletin her türlü ticareti kontrol etme ya da yeni topraklar fethetme girişimlerine de karşı çıktı. Kendilerine bırakıldıklarında insanlar, her zaman, kendi emekleriyle ürettikleri şeyleri başka insanların ürettiği en iyi ve en ucuz şeylerle değiştirirler, diyordu. Herkes, mümkün olan en etkin şekilde yapmaya çalışarak, en iyi yaptığı iş üzerinde yoğunlaşmalıdır ve başkalarının istemeyeceği şeyleri üretmede hiç kimsenin çıkarı yoktur. Piyasa, insanların faaliyetlerini mümkün olan en iyi şekilde düzenleyecektir.

Hükümetlerin kendi üreticilerine ayrıcalık tanıma girişimleri yalnızca insanların gereğinden fazla emek harcamalarına yol açar. Bu tür müdahaleler bazı çıkar gruplarının yararına olabilir, ama Smith bunun 'ulusal zenginliği' azaltacağında ısrar ediyordu. Serbest ticaret izlenmesi gereken tek rasyonel yoldu.

Benzer bir şekilde 'özgür' emeğin erdemlerini de tartışıyordu. Kölelik kolay yoldan kâr elde etmenin bir yolu olarak görülebilir. Ama bu, kölenin kendi inisiyatifini işine uygulamasını engelleyeceği için uzun dönemde özgür emekten daha pahalı olacaktır. Smith, 'hiçbir mülk edinemeyen bir kişinin mümkün olduğu kadar çok yiyip az çalışmaktan başka bir çıkarı olamaz' diye iddia ediyordu.[65]

Saf piyasa sisteminin erdemlerini, içinden çıktıkları feodal ve mutlakiyetçi kurumlar karşısında göklere çıkarıyordu. Eric Roll'un açıkladığı gibi, onun yazıları 'bir tek sınıfın çıkarını temsil ediyordu... Asıl saldırısının, sanayi kapitalizminin daha da gelişmesine en amansız engel teşkil edenlerin ayrıcalıklı pozisyonuna karşı olduğu konusunda hiçbir hayal görmüyordu.'[66]

Smith'in yeni sistem hakkındaki açıklaması tek yanlıydı. Britanya kapitalizmi Avrupa'nın geri kalan kısmına göre yalnızca barışçıl pazar rekabetiyle ileri fırlamamıştı. Kölelik biraz sermaye sağlamıştı. Koloniler pazar oluşturmuştu. Yüzyıl boyunca devlet harcamaları yüksek olmuş ve bu yeni, kârlı ve rekabetçi endüstrilerin ortaya çıkması için cesaretlendirici olmuştu. Sanayi kapitalizminin yükselmesi için, şimdi artık onlara ihtiyaç duymasa da, kölelik, sömürgecilik ve merkantilizm koltuk değneği görevi yapmıştı.

Bu tür koltuk değneklerini sağlamayı başaramayan devletler zarar görmüşlerdi. Westminster parlamentoları ticaretleri üzerine sınırlamalar getirdiği için yerli kapitalistleri zarar gören İrlanda'nın durumu kesinlik-

le böyleydi. Britanya Doğu Hindistan Şirketi'nin görevlileri, karşılığında hiçbir şey vermeden Bengal'i yağmalarken bu, Hindistan için artan ölçüde doğruydu. Britanya kapitalizmi bir kez egemen bir pozisyon kazandıktan sonra, başka yerlerdeki kapitalist sınıflar, endüstrilerinin daha doğumlarında boğulmaması için, devlet desteğine ihtiyaç duyacaklardı.

Sanayi kapitalizmi daha bebeklik çağında iken yazan Adam Smith, saf piyasa sistemlerinin, doğasından gelen bir irrasyonellik ortaya koyduğunu göremezdi. Üreticilerin birbirleriyle rekabet etme güdüsü, çıktının taleple otomatik olarak uyum halinde olmasına yol açmıyor; üretimde kitlesel ani artışlara ('canlılık'), üreticiler ürünlerini kârlı bir şekilde satamayacaklarından korktukları için bunu izleyen kitlesel düşüşler ('bunalım') eşlik ediyordu. Smith'in en önemli takipçisi David Ricardo'nun, makinelerin devreye sokulmasının işçilerin durumunu kötüleştireceğinin farkına varması, onun *Ekonomi Politiğin İlkeleri*'ne yeni bir bölüm eklemesi için bir 45 yıl daha geçmesi gerekiyordu. Zira Smith'in bunu yapması için zamanının ötesine sıçraması gerekiyordu. Bununla birlikte, Smith'in yazdıklarını bugün kapitalizmin son sözü olarak sunmak isteyenler aynı mazerete sahip değildirler.

Son olarak, Smith'in emek ve değer konusundaki tezinde, önemli sonuçları olan bir çelişki vardı. Hemen hemen tüm Aydınlanma düşünürleri gibi Smith de, eşitsiz oranda mülkiyete sahip olanların, pazarda karşı karşıya geldikleri sürece eşit olduklarını varsayıyordu. Ancak kimi tezler buna meydan okumaya ve 'özgür' emeğin, köle emeğinden sanıldığı kadar özgür olup olmadığını sorgulamaya başladılar.

Smith'in her türlü değerin kaynağının emek olduğu iddiası onu, rant ve kârın, toprak ya da fabrika sahibi tarafından asıl üreticiden alınmış emek olduğu sonucuna yöneltti.

> Toprak özel mülk haline gelir gelmez, toprak sahibi, emekçilerin ondan toplayabildikleri ya da yetiştirebildikleri ürünün hemen hemen tümünden bir pay talep eder. O toprak üzerinde istihdam edilen işgücünün ürettiğinden ilk kesintiyi, onun rantı yapar... Hemen hemen tüm öteki emek türlerinin üretimleri de kârın benzer bir kesintisine tabidir. Hemen hemen bütün sanatlarda ve imalatlarda çalışanların büyük çoğunluğu, yapacakları işin malzemesini kendilerine temin edecek ve iş bitene kadar ücretlerini verecek ve bakımlarını yapacak bir ustaya ihtiyaç duyarlar. Usta, onların üretimine ortak olur... bu pay onun kârını oluşturur.[67]

Ustaların çıkarları ile işçilerin çıkarları arasında bir uyum yoktur, bir çatışma vardır:

> İki tarafın çıkarları hiçbir şekilde aynı değildir. İşçi mümkün olduğu kadar çok almak ister, usta mümkün olduğu kadar az vermek. Birincisi, ücretleri

> arttırmak için, ikincisi düşürmek için birleşmek zorundadır. Tüm olağan durumlarda, bu anlaşmazlıkta kimin avantajlı olduğunu ve karşı tarafı kendi koşullarına zorlayabileceğini öngörebilmek zor değildir. Sayıları az olan ustalar, çok daha kolay birleşebilirler; üstelik hukuk ve otoriteler en azından onların birleşmesini engellemezken, işçilerin birleşmesini yasaklar... Tüm anlaşmazlıklarda usta daha uzun süre dayanabilir. Bir toprak sahibi, bir çiftçi, bir usta imalatçı ya da tüccar... daha önce elde ettiği stoklarla normal olarak bir ya da iki yıl yaşayabilir. Pek çok işçi bir hafta geçinemez.[68]

Smith'in tezinin mantığı, sanayi kapitalistlerinin bakış açısıyla yapılmış verimsiz 'feodalizm' kalıntıları eleştirisinin ötesine geçip, onları işçilerin emeğinin sağladığı kârlarla yaşayan, verimsiz asalaklar olarak görerek, kapitalistlerin kendisinin eleştirisi yapmaktı. Bu mantık, (toprak sahiplerine sanayi kapitalizmi açısından saldıran) David Ricardo'nun yazıları yoluyla 1820 ve 1830'ların ilk sosyalist iktisatçılarına ve Karl Marx'a aktarılan bir mantıktır. Aydınlanma'nın en büyük siyasal iktisatçısının eski düzene karşı kullandığı silahlar, artık yeni düzenle savaşmak için kullanılır.

Smith böylesi sonuçlar çıkarmaktan uzak durmuştur. Bunu, değerin emekten kaynaklandığı yolundaki kendi nosyonunu bir başka karşıt nosyonla karıştırarak yapmıştır. Malın değerinin, toprak sahibinin, kapitalistin ve işçinin ortak 'gelirleri'ne bağlı olduğunu söylemiştir. Tartışmanın döngüselliliğine rağmen (gelirler değere dayanır, ama değer gelirlerin toplamıdır) bu fikir, Malthus ve halkın büyük sevgisini kazanan Jean Babtist Say tarafından ele alınmış ve Ricardo'nun ölümünden sonra anaakım iktisattaki ortodoksiyi oluşturmuştur.

Her şeye rağmen, Smith, ortaya çıkmakta olan yeni ekonomik sistemin ana çizgilerini ortaya koyan ilk kişidir. Bu, Britanyalı kapitalistlere nereye gittikleri konusunda bir fikir ve diğer ülkelerin gelecekteki kapitalistlerine neyi kopya etmeleri konusunda nosyon veren bir tablodur. Bu tam da, bir tam ve çeyrek yüzyıllık görece toplumsal barış, yerini yeni bir devrimci kalkışma çağına bırakırken yayınlanmıştır. İçindeki fikirler yeni çağın başlıca aktörlerinin çoğunun tutumlarını biçimlendirecektir.

ALTINCI KISIM

ALTÜST OLAN DÜNYA

Kronoloji

1773: 'Boston Çay Partisi'
1775: Lexington ve Bunker Hill'de çarpışmalar.
1776: Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi
1781: Yorktown'da Britanya'nın yenilgisi.
1780'lerden 1830'lara: Britanya'da fabrika sisteminin ve madenciliğin yaygınlaşması.
1789: Bastille'in topa tutulması, Fransız Devrimi'nin başlaması.
1791: St. Domingue'de köle ayaklanması.
1792: Fransa'da devrimci savaş, Valmy Muharebesi, kralın idamı.
1793-94: Fransa'yı Jakobenler yönetiyor, feodal ödemelerin sonu, 'terör'.
1794: Jakobenlerin düşüşü, 'Thermidor'.
1793-98: Britanya St. Domingue'i alıyor; eski köle ordusu karşısında yenilgi.
1797: Britanya deniz ayaklanmaları.
1798: İrlanda'da Britanya yönetimine karşı kalkışma, bununla mücadele için Orange Tarikatının kurulması.
1799: Birleşme Yasaları Britanya'da sendikaları yasaklıyor. Napolyon Fransa'da tüm iktidarı ele geçiriyor.
1801-03: Napolyon Haiti'de köleliği yeniden tesise çalışıyor, Toussaint'in tutuklanması ve ölümü, Dessalines eski köle ordusunu zafere taşıyor.
1804: Beethoven'ın *Eroica*'sı.
1805: Napolyon imparator oluyor.
1807: Hegel'in *Aklın Fenomolojisi.*
1807: Britanya köle ticaretini yasaklıyor.
1810: Meksika ve Venezuela'da İspanyol yönetimine karşı ilk ayaklanmalar.
1810-16: Ludd'cular kuzey İngiltere'de makineleri kırıyor.
1814-15: Napolyon yeniliyor. Eski monarkların restorasyonu. Waterloo.
1811-18: Jane Austen ve Walter Scott romanlarını yayınlıyor.
1819: Peterloo'da işçi sınıfı eyleminde katliam.
1830: Paris'te devrim bir monarkın yerine bir başkasını geçiriyor.
1830'lar: Stendhal ve Balzac'ın romanları.
1830: Dünyanın ilk yolcu treni.
1831: Faraday elektrik endüksiyonu keşfediyor.
1832: Britanya orta sınıfı oy hakkı elde ediyor.
1834: Yoksul Yasası Değişikliği ile Britanya'da çalışma evleri kuruluyor.
1838-39: Çartist hareket işçilere oy hakkı istiyor.
1839-42: Çin'e karşı Afyon Savaşları.
1842: Lancashire'de genel grev.
1840'lardan 1860'lara: Dickens, George Eliot ve Bronte'lerin romanları.
1840'ların ortası: T'ai-p'ing asileri Çin'in yaklaşık yarısın kontrol altına alıyor.
1846-49: İrlanda'da Büyük Kıtlık.
1847: *Komünist Manifesto.*
1848 Baharı: Avrupa'nın her yerinde devrimler, İrlanda'da başarısız bir ayaklanma, Londra'daki son büyük Çartist gösteri.
Haziran 1848: Fransız burjuvazisinin işçi hareketini ezişi.
1848-49: Avrupa'da eski monarşilerin restorasyonu.
1850'ler ve 1860'lar: Sanayinin Almanya ve Fransa'ya yayılması.
1843-56: Britanya kuzey Hindistan'ın fethini tamamlıyor.
1857: Hindistan Ayaklanması.
1857-60: İkinci Afyon Savaşı, Çin şehirlerinde sömürge 'ayrıcalıkları'.
1859: Darwin'in *Türlerin Kökeni.*
1859-71: İtalya bir kral altında birleşiyor.
1861: Amerikan İç Savaşı başlıyor. Rusya'da Çar serfliğe son veriyor.
1863: Lincoln köleliğe son verildiğini açıklıyor.
1864: T'ai-p'ing âsileri sonunda İngilizlerin yönettiği birliklerce yeniliyor.
1865: Amerika'da Güney'in yenilgisi.
1866: Nobel dinamiti icat ediyor.
1867: Japonya'da yukarıdan Meiji devrimi, Tokugawa'nın feodal yönetimine son veriyor.
1867: Marx *Kapital*'i yayınlıyor.
1870: Fransa-Prusya Savaşı, Louis Bonapart'ın düşüşü.
1871: Paris Komünü, işçiler şehri ele geçiriyor, daha sonra Cumhuriyetçi hükümet şehre saldırıyor, binlerce kişiyi öldürüyor.
1871: Bismarck Prusya monarşisi altında Alman İmparatorluğu'nu kuruyor.
1873: İlk elektrikli makine.
1870'lerin ortaları: Birleşik Devletler'in güney eyaletlerindeki birlikler çekiliyor, 'Jim Crow' ayrımcılığının yükselişi.

1. Bölüm

Amerikan Prologu

Britanya kuvvetleri 1781 yılında Yorktown'dan çekilirken, askeri bando 'Dünya Altüst Oldu' melodisini çalıyordu. Ve Kral George'a sadık binlerce Tory'ye de, askeri birliklerle Yorktown'dan ayrılırken öyle gelmiş olmalıdır. Toplumun 'doğal' düzeni hakkında geliştirmiş oldukları tüm varsayımlar başarılı ayaklanma karşısında ayaklar altında çiğnenmişti. Bununla birlikte isyancıların yüzde 99'u o varsayımları çok değil sekiz yıl önce paylaşıyorlardı.

Ayaklanmanın en iyi bilinen figürlerinden birisi Benjamin Franklin, 1760'larda, 'Kralların en iyisinin yönetiminde şimdi mutluyuz' diye yazmıştı.[1] Onun gazete makalelerini ve almanaklarını okuyan binlerce Amerikalı da 1774 yılına kadar onunla aynı görüşteydi. Franklin'in memleketi olan Pennsylvania kolonisinde 'bilinçli bir devrimci gelenek yoktu'.[2] Virginialı lider Thomas Jefferson 1776 başlarında hâlâ, Amerikalıların monarşiden ayrılmada 'ne istekleri ... ne de çıkarları' olduğunu iddia ediyordu.[3]

Ne olmuştu da 1776 yazında, 13 koloninin temsilcileri, bir 'Kıta Kongresi'nde aynı Jefferson tarafından kaleme alınan ve 'bütün insanların eşit yaratıldığını' iddia eden 'Bağımsızlık Bildirgesi'ni kabul etmişti? Krallara ve aristokratlara itaatin Avrupa'da neredeyse evrensel olduğu dönemde bu açıkça devrimci bir ifadeydi.

Söz konusu koloniler bir buçuk yüzyıl kadar önce Britanya tacının desteği ile kurulmuştu. Her birindeki nihaî siyasal otorite, Londra'dan tayin edilen bir valinin elindeydi. Ama her kolonideki değişik gruplar iktidarı paylaşıyordu: New England'ın kırsal kesimlerinde bağımsız çiftçiler kıyıdaki şehirlerde tüccar ve zanaatkârlar; New York eyaletinde kiracılarına neredeyse feodal bir şekilde davranan birbirine rakip büyük toprak sahipleri ve New York Şehri'nde Britanya'nın Atlantik ticaretine bağlı olan tüccar; Pennsylvania'da (valiyi atayan) Penn ailesi ve bir grup zengin Quaker aile; Virginia ve Kuzey ve Güney Carolina'da, yoksul beyazları her türlü söz hakkından mahrum bırakan köle sahibi plantasyoncular. Ayrıca ko-

lonilerin içinde de, 1766'da New York'un Hudson Vadisi'nde ayaklanan kiracılarla toprak sahipleri; Philadelphia'lı elitle Pennsylvania'daki batılı göçmenler; Carolina'da 'düzenleyici' küçük çiftçilerle 'kodaman' plantasyon sahipleri arasında da şiddetli toplumsal çatışmalar vardı. Bunların hepsinin üstünde, güneyli plantasyon sahipleri için, 1739'da Güney Carolina'da olduğu gibi sürekli bir köle ayaklanması korkusu söz konusuydu. Böylesine çatışan çıkarlar, 1750'lerin başlarında bir birlik oluşturma girişimini mahvetmişlerdi.

Her kolonide insanlar kendilerini 'Amerikalı' olarak değil de 'Britanyalı' olarak görüyorlardı. Her şeyden önce koloniler Britanya'nın 'Atlantik' ekonomisinin yörüngesinde gelişmiş ve zenginleşmişti. Toplam nüfusları, üç milyona, Britanya'nın nüfusunun üçte birine ulaşıncaya kadar, düzenli bir şekilde artmıştı. Tüccar ve toprak sahipleri oldukça zengindi ve çiftçileri ve zanaatkârları, atalarının Atlantik'in öteki yakasında olduğundan daha iyi durumdaydı. Tabloyu altüst etmek hiç kimsenin çıkarına değildi.

Bir Çatlaktan Derin Anlaşmazlığa

Bununla birlikte ekonomik yayılma olgusu, Atlantik'in her iki yakasındaki tüccarları, toprak sahiplerini ve imalatçıları farklı çıkar kümelerine ve bunların yanı sıra birbirine karşı tavırlar geliştirmeye zorluyordu.[4] Londra'da, kolonilerin Britanya ticari çıkarlarına zarar veren politikalar geliştirebilecekleri yolunda bir korku gelişiyordu. Kolonilerde, Britanya hükümetinin onların ihtiyaçlarını görmezden geldiği yolunda artan bir kuşku vardı. 1770'lerin ortasına kadar, kolonilerin bazılarının Londra'daki temsilcisi rolünü üstlenen Benjamin Franklin gibi insanlar, bu korkuları ve kuşkuları yanlış anlamalar olarak değerlendiriyorlardı. Ancak her iki taraf da tamamen hayalci değildi. Britanya ile koloniler arasında çatışma, bir noktada kaçınılmazdı.

Ortaya çıkmakta olan dünya piyasa sistemi, Adam Smith ve izleyicilerinin ima etmiş oldukları (ve bugün hâlâ ima ediyor oldukları) gibi, devletin ekonomik rolünün olmadığı bir şey değildi. Ticaret ağları bütün sisteme yayılıyordu; ama tacirlerin, finansçıların ve imalatçıların alımsatım işlerinin yanı sıra toplumsal olaylara karışmaları ve siyasi otoritelere baskı uygulamaları belirli şehirlerde de yoğunlaşıyordu. Her birinin feodalizmden daha sıkı siyasal yapıları ve onunla birlikte giden ulusal dilleri olan, rakip ulusal devletlerin gelişmesi, onların çıkarlarına hizmet ediyordu. Britanya'nın, kapitalistlerinin çıkarlarını geliştirme konusunda, parlamentoya hâkim olan *gentry*ye baskı yapmaması düşünülemezdi – Amerikan kolonilerinin kapitalistlerinin buna, kendi siyasal karşı önlemleriyle tepkide bulunmaması da aynı şekilde düşünülemezdi.

Hem ekonomide hem de siyasette belirli olaylar çoğu kez, uzun dönemli eğilimleri keskin bir şekilde kutuplaştırır. 1760 ve 1770'lerde durum böyleydi. Britanya ve Fransa arasındaki 1756-63 Yedi Yıl Savaşları, başta Kuzey Amerika olmak üzere, kolonilerin ve onunla birlikte giden ticaretin kontrolü üzerinde odaklandı. Britanya, Batı Hint Adaları'nda Fransa'yı yenerek, Bengal'i kontrolü altına alarak ve Kanada'yı fethederek bir dünya imparatorluğunun temellerini attı. Ama bunun kabarık bir faturası da vardı.

Savaşın maliyetinin bir kısmını Amerikalı kolonicilere ödettirmek Britanyalı yöneticiler için mantıklı bir davranıştı. Her şeye rağmen, diye akıl yürütüyorlardı, Fransa'nın Mississippi Vadisi'ni ele geçirme ve kolonilerin batıya doğru yayılmalarını engelleme planı önlendiği için koloniler bundan muazzam kazanç sağlamışlardı.

Dolayısıyla Britanya kolonicilere bir dizi vergi –1764'te melas (rom yapımında kullanılan ham şeker) vergisi, 1765'te bir dizi muameleye uygulanan 'pul vergisi' ve Britanya birliklerinin Amerika'da bulunmasının masrafını kolonicilere ödeten Kışla Vergisi ve 1767'de ithalat vergisi gibi– koydu.

Bunların her biri muazzam öfke yarattı. Ekonomik bunalım sırasında insanlar nakit sıkıntısı çekiyordu ve bu vergiler belirli endüstrilere zarar verme tehlikesi taşıyordu. Fransa artık askeri bir tehdit değildi ve de Britanya hükümeti bu fazladan geliri, Britanya'daki büyük toprak sahiplerinin vergilerini düşürmek için istiyordu. Hepsinden önemlisi, koloniciler hiçbir söz hakkına sahip olmadıkları politikalar için vergi ödemek durumunda kalıyorlardı.

Koloniciler, Britanya'da Avam Kamarası'nın mali konulardaki herhangi bir hükümet önerisini veto edebileceğini ileri sürüyorlardı. Hiç kuşkusuz değişik kolonilerin meclislerinin de Amerika'da aynı güce sahip olmaları gerekirdi. Aksi halde, temel 'özgürlükleri' ayaklar altında çiğnenirdi. Protestonun dili henüz devrimci değildi. İnsanlar kendilerini, 'özgürlüklerini' savunan 'Britanyalılar' olarak görüyorlardı. Ama bu onların birleşmesine ve Britanya'ya karşı ilk kez harekete geçmelerine yol açtı.

Bu hareketlenme toplumun değişik düzeylerinde meydana geldi. En tepede, kolonilerden gelen delegeler bir 'Kıta Kongresi'nde bir araya geldiler ve vergiler geri alınıncaya kadar Britanya'ya ticari boykot uygulanması çağrısında bulundular. Bu yaklaşım, herhangi bir eylemi, ticareti yürüten küçük bir tüccar grubuna bağımlı kılıyordu.

Ama başka güçler de harekete geçirildi. 1765 ve 1766 yıllarında kendilerine 'Özgürlüğün Çocukları' adını takan gruplar ortaya çıktı.[5] Bunlar zengin plantasyoncular dan, büyük toprak sahiplerinden ya da hatta

varlıklı tüccardan oluşmuyordu; aksine 'elitle gerçek plepler arasında bir yer işgal eden, muhalif entelektüeller, kıtalararası küçük tacirler ve zanaatkarlar'dan oluşuyordu.[6] Bunlar, İngiliz Devrimi'nin Yeni Model Ordu'sunda çok can alıcı bir rol oynayan 'orta tipler'e çok benziyorlardı. Koloni şehirlerinde bir halk protestosu ve ayaklanma geleneği vardı. Özgürlüğün Çocukları neredeyse bir siyasal parti gibi hareket ediyor, 'Britanya sorununa karşı geleneksel sokak hareketini' yönetiyor ve 'pek çok sıradan Amerikalı arasında yeni bir siyasal bilinç oluşmasına' hizmet ediyordu.[7]

Kalabalıkların eylemi, pasif bir ticaret boykotunun ötesine geçti. Boston'da halk pulların satıldığı sanılan bir binayı yıktı ve pul dağıtıcısının evine saldırdı.[8] New York'ta hain olarak gördükleri kişilerin evleri yıkıldı ve şehirde bulunan Britanya askerleriyle çatışmalar oldu.[9] Britanyalılara karşı öfke, güçlüklerin yaygın olduğu bir dönemde kibirli bir şekilde zenginliğini sergileyen elite karşı olan öfkeyle birleşti. Bu tür insanların gittiği bir tiyatroya saldırıldı. 'New York'un en radikal gazetesi *New York Journal*, Britanya sorununu dramatize etti; ama ayrıca bir biri ardı sıra yüksek kiraların, yükselen fiyatların ve eksik istihdamın kötülüklerine saldıran makaleler yayınladı'.[10]

Herhangi bir protesto hareketi yükselirken, eylem insanların düşüncelerini değiştirirken, değişen düşünceler daha fazla eyleme yol açar. Bu 1760'larda Boston ve New York için kesinlikle doğruydu. New York'ta insanlar Britanya'nın eylemlerini protesto etmek için 'özgürlük direkleri' diktiler. Her seferinde askerler bunları yıktı ve yerlerine yenileri dikildi. Britanya hükümetinin yeni bir vergi tahsildarları yapısı kurma girişimleri yalnızca insanların dışarıdan baskı gördükleri duygusunu güçlendirdi. Boston'da 1770 Mart'ında kendilerine kartopu atan kalabalığa askerlerin ateş açması ve beş kişinin ölmesiyle –Boston Katliamı– tepkiler en yüksek noktasına erişti.

Britanya hükümeti, John Wilkes'i izleyen isyancı Londra kalabalıklarının ve pek çok Londra Şehri tüccarının baskısı karşısında bir süre için geriledi. Çay üzerindeki hariç, bütün vergileri iptal etti ve Amerika'daki ajitasyon da duruldu.

Ancak bu, meselenin sonu olamazdı. Herhangi bir vergi koyma girişimi karşısındaki öfke, Boston ve başka yerlerde zulüm görenler arasında her zamankinden daha büyüktü. Britanya yönetici çevreleri içinde ise, kolonilerin Britanya'nın çıkarlarını dikkate almadan kendi çıkarlarının peşinde koşma konusunda kararlı oldukları korkusu da, her zamankinden daha fazlaydı. Eğer onlara bir ders verilmezse itaatsizlik, kırılması olanaksız bir alışkanlık haline gelecek ve kolonilere sahip olmanın bütün anlamı kaybolacaktı.

Kartoplarından Tüfek Kurşunlarına

Tarihte küçük bir eylemin, aynen bir iğnenin balonu patlatması gibi, büyük bir patlamaya yol açtığı zamanlar vardır. O küçük eylem 1773 Kasım'ında Boston limanında ortaya çıktı. Doğu Hindistan Şirketi'nin (*East India Company*) bir gemisi, valinin çocuklarının, onunla bu geri kalan vergiye karşı boykotu kırmayı düşündükleri çay kargosunu boşaltıyordu. Kıyıda binlerce kişi protesto ederken, Amerikan yerlileri gibi giyinmiş 100 eylemci gemiye çıktı ve çayı denize döktü.

Koloni kamuoyunun saygıdeğer liderleri dehşete düşmüştü. Benjamin Franklin, bu 'vahşi bir adaletsizlik eylemidir' diye gürlüyordu.[11] Ancak bu eylem, Britanya hükümetine zaten öfkeli olanlar arasında güçlü bir yankı buldu ve hükümet için bardağı taşıran damla oldu. Britanya hükümeti, General Gage adlı birini, koloniyi dize getirme yetkisiyle Massachusetts valisi olarak atadı; Boston'a birlik gönderdi ve yasalara karşı gelen kolonicilerin yargılanmak üzere Britanya'ya götürüleceğine ilişkin Hoşgörmezlik Yasaları'nı (*Intolerance Acts*) çıkardı.

Mesele artık vergi değildi. Mesele, koloni sakinlerinin kendilerini yöneten yasalarda söz hakkına sahip olup olamayacakları, (kendi Virginia eyaletinde siyah kölelerin ve pek çok yoksul beyazın hiçbir söz hakkı olmadığını unutan) Jefferson'un ifadesiyle, 'Büyük Britanya adasındaki 160.000 seçmenin Amerika eyaletlerindeki dört milyon insana yasa koyup koyamayacağı'[12] meselesiydi. Bütün koloniler tehdit atındaydı. Her birinde muazzam bir öfke dalgası söz konusuydu ve bunu ifade edecek komiteler ortaya çıktı. Çay boykotu yaygınlaştı ve 13 koloni meclisi, ikinci bir Kıta Kongresi'ne temsilci göndermeyi kabul etti.

Kongre'deki insanlar, esas itibariyle saygıdeğer mülk sahipleriydi. Bunlar Britanya İmparatorluğu yapısı içinde önem kazanmışlardı ve onu devirmek gibi bir niyetleri yoktu. Seçme hakları olsa, işlerin eski usulde devam etmesini tercih edeceklerdi. Ama böyle bir seçenek yoktu. Yeni bir ticari boykot için çağrıda bulundular. Ancak Britanya hükümeti tarafından alınan önlemlerin sertliği, böyle bir boykotun yalnızca tüccara bırakılamayacağı anlamına geliyordu. Bunun kitlesel direniş örgütlenerek desteklenmesi gerekiyordu. Her '*county*, şehir ve kasabada' halk, Britanya mallarını satın almaya ya da tüketmeye karşı ajitasyon yapacak komiteler oluşturmak zorundaydı.[13]

Bu iş, boykotu ileri götürmede Massachusetts ile birlik olan Virginia'lı plantasyoncular için bir sorun değildi. Onlar kolonininin bütün yapısını, valinin dışında kontrol ediyorlardı. Karışıklığa yol açmadan iradelerini empoze edebilirlerdi. Ancak başka yerlerde bin türlü sorun ortaya çıktı.

Massachusetts'te, Britanya'nın aldığı önlemlere karşı halkın görüşü neredeyse oybirliği halindeydi. Ancak Worchester *county* gibi yerlerde yargıçlar yeni yasaları uygulamaya karar vermişlerdi. Ne yapılacaktı? New York'ta zengince tüccarın pek çoğu Britanya imparatorluk ticaretinden kâr sağlıyor ve boykotu sürdürmekte gönülsüz davranıyordu, güçlü toprak sahibi aileleri Britanya valisinin liderliğini kabul edeceklerdi. Bir kez daha, ne yapılacaktı? Pennsylvania'daki Quaker tüccar elitin çoğu kolonici hemşerilerinin çağrısının önüne, Britanya'ya 'sadakat'i koyacaklardı. Orada ne yapılacaktı?

Komitelerin boykot uygulanması çağrısı, Kıta Kongresi bu olguyu kabul etsin ya da etmesin, eski kurumların yenileriyle devrimci bir şekilde değiştirilmesi anlamına geliyordu.

Sınıf ve Karşı Karşıya Geliş

Worchester *county*'de silahlı çiftçiler, bu her ne kadar Britanya yetkililerini değil, başarılı kariyerlerini sürdürmek isteyen yerli yargıçları karşılarına almak anlamına gelse de, mahkemelerin işleyişini engellemek zorundaydı.[14] New York Şehri'nde, 'bağımsızlığa varan kararların hayata geçirilmesi, parlamento ve kraldan kopuş kadar, … eski… otoritelerin ortadan kaldırılması anlamına geliyordu'. Bunu yapabilme enerjisi, 'gerek kalabalıklar gerekse, devrimci komiteler halinde, "halk"ın kendisinden geliyordu. 'Resmî' bir komitenin oluşturulması ve daha sonra kralcı üyelerin yerine 'zanaatkârların, esnafın ve ikinci derecede profesyonellerin' atanması için baskı yapanlar, her hafta bütün üyelerin katılımıyla toplanan zanaatkârlardı.[15]

'Barışçı' boykottan savaşa geçiş, ayrıca, aşağıdan gelen doğrudan eylemden kaynaklandı. Britanya askerleri Massachusetts, Lexington'da yürüyüş yapan milislere ateş edince, bir Britanya birliğinin Boston yakınlarındaki Concord'da saklı silahları ele geçirmek için yola çıktığını silahlı çiftçilere haber vermek için ünlü at binişini gerçekleştiren, bir zanaatkâr, Paul Revere idi. Britanya'ya karşı Lexington'da savaşan ve daha sonra Boston'a gelerek Bunker Hill'deki Britanya garnizonunu kuşatan, o çiftçilerdi. Her durumda, orta ve alt sınıfların üyeleri, Britanya kurulu düzeni konusunda tereddüt gösteren, üst sınıftan insanları bir yana itmek zorundaydı.

Edward Countryman'in, devrim üzerine yazdığı iki mükemmel kitabında, haklı olarak vurguladığı gibi, mücadele ancak, insanlar eski elitlere karşı yeni kurumlar oluşturdukları için ilerleyebildi: '1774'le 1776 yazı arasında New York'ta o komiteler, 1789'la 1792 arasında Paris'te ve 1917'de Rusya'daki benzer komitelerin yapacakları şeyleri yaptılar'.[16]

Böyle bir ajitasyon 1776 olaylarında belirgindi. New York'ta Britanya'ya yönelik herhangi bir eyleme karşı, Atlantik ticareti yapan zengin tüccarın, valiye bağlı resmî görevlilerin ve kimi büyük toprak sahiplerinin sert muhalefeti söz konusuydu. Philadelphia'da Pennsylvania Meclisi'nin çoğunluğu inatla bağımsızlığa karşıydı. Britanya'ya karşı savaş bu iki şehrin desteği olmadan başarılı olamazdı. Ama bu destek, yalnızca eski ekonomik ve siyasal elitlere meydan okunması sonucu gelebilirdi. Ticaret ya da toprak sahipliği geçmişinden değil, esas itibariyle zanaatkâr ve küçük esnaf gibi, daha radikal yeni insanların, neyin ithal neyin ihraç edileceğine karar vererek, şehirlerin hayatında muazzam bir etkisi olan bu komitelerin kontrolünü ele geçirmesi zorunluydu.

Silah Olarak Broşürler

Eski üst sınıfların siyasal düzeni basitçe ortadan kalkmadı. Kendi egemenliklerine itaat edilmesi ve Britanya'ya karşı direnişin köreltilmesi için, kuşakların zihinsel alışkanlıklarına güveniyorlardı. Kitlesel ajitasyon; boykot tartışmaları, boykot kırıcılara karşı yürüyüşler yapılması, valilerin ve Britanyalı bakanların kuklalarının yakılması ve de binaların yağmalanması biçimlerini aldı. Eski düşünce biçimlerini destekleyen iddiaları paramparça etmekte, propaganda devreye girdi. Yalnızca 1776 yılında, onlarca gazetenin ve derginin yanı sıra 400'den fazla broşür ortaya çıktı. Ancak belirleyici rolü, kısa süre önce Britanya'dan göçen birisi, Tom Paine'in yazdığı 40 sayfalık broşür oynadı.

Paine, Benjamin Franklin'in tavsiye mektubuyla 1775'in başlarında Philadelphia'ya gelmişti. Siyasal hayatta merkezî bir rol oynamaya başlayan zanaatkâr ve küçük esnafın 'orta' tabakasının tipik bir örneğiydi. İngiltere'de, korse imalatçısı, denizci, vergi tahsildarı ve han işleticisi olarak değişik işler yapmıştı. Kırk yaşını biraz geçmiş olarak Amerika'ya geldiğinde benzer insanlar arasında dağıtılan, yeni kurulmuş bir dergide iş buldu. Okuyucusu gibi, o da boykotun heyecanlı bir taraftarıydı ama henüz devrimci değildi. Daha sonra, 'Britanya'ya olan bağlılık inatçıydı, ama aynı zamanda ona karşı konuşmak ihanetti' diye yazacaktır.[17] Bağımsız bir cumhuriyet davasına ikna olana dek, 1775'in olayları –özellikle Britanya'nın baskısının artan şiddeti– fikrini değiştirdi. 1776'nın başında yayınladığı basit risalesi *Sağduyu*'da bunu ortaya koyuyordu.

Broşür, valilerin ve meclis üyelerinin dili yerine, zanaatkâr ve esnafın dilini kullanarak popüler bir üslupla yazılmıştı. Ama basit bir ajitasyon çalışması değildi. Ajitasyonun taleplerini destekleyen genel tezler ortaya koymaya çalışıyordu. Bunu, bir ve çeyrek yüzyıldan bu yana etrafta

dolaşan entelektüel fikirleri –Hobbes, Locke, Voltaire ve muhtemelen Rousseau'dan seçilmiş fikirlerin bir kısmını– ele alarak ve bunları sıradan insanların anlayabileceği bir şekilde ortaya koyarak yapıyordu. Paine, Aydınlanma düşüncesinin bir kısmıyla, İngiltere'deki tartışma kulüplerine ve popüler bilimsel konferanslara katılarak tanışmış olmalıydı. Şimdi bu düşünceleri sokağın ve atölyenin diline çeviriyor ve 'toplum için bir tek dürüst adamın, şimdiye kadar yaşamış olan tüm taçlı zalimlerden daha değerli' olduğunda ısrar ediyordu. Bir 'Fransız piçi'nin soyundan gelen ve bir 'haydutlar' çetesine liderlik yapan III. George'un 'hükümdarlık hakkı'yla alay ediyordu.

Sağduyu'nun şaşırtıcı bir etkisi oldu. Muhtemelen 150.000 adet sattı. Pennyslvania'lı politikacı Benjamin Rush, onun etkisi hakkında daha sonra şunları söyleyecektir:

> Amerikan zihniyeti üzerindeki etkileri ani ve kapsamlı oldu. Halk adamları tarafından okundu, kulüplerde tekrarlandı, okullarda heyecanla okundu ve bir keresinde, bir din adamı tarafından vaaz olarak verildi.[18]

Bu, insanların bir şeyi aniden farklı görmelerini sağlayan tarihî anlardan birisiydi. Pennyslvania'daki radikal hareket hız kazandı ve devrimci önlemler almaya hazır hale geldi.

Zengin tüccar ve büyük toprak sahiplerinin pek çoğu, monarşiye sadık kalıyor ve önceki iki yılda mücadelenin içine çekilmemiş olan nüfus kesimlerini hâlâ etkileyebiliyordu. Meclisin kontrolü için can alıcı önemi olan bir seçimde, dört sandalyeden üçünü kazandılar ve Pennyslvania'nın bağımsızlık bildirgesini desteklemesine yönelik herhangi bir plan başarısız olacak gibi görünüyordu. Bununla birlikte böyle bir destek olmadan öteki koloniler için işler hepten olanaksızdı.

Bağımsızlığın radikal destekçileri, onlara yalnızca bir seçeneğin açık olduğunu gördüler: Bu İngiliz Devrimi sırasında Yeni Model Ordu'nun benimsediği ve bir kez daha, 150 yıl sonra, Rus Devrimi'nde benimsenen seçenekti. Meclisin kararlarını bir tarafa atmak için meclis dışında eylemci bir hareket oluşturmak zorundaydılar. Kolonin geleceği için karar vermek üzere 4.000 kişinin katılacağı bir delegeler kurultayı için çağrı yapıldı ve çağrı koloninin milis temsilcilerinden oluşan Küçük Rütbeliler Komitesi'nin desteğini sağladı. Eski meclis, emrinde hiçbir silahlı güç olmadığı için bir anda güçsüz hale geldi. Eski meclis bir daha hiç toplanmamak üzere 14 Haziran'da çalışmalarını tatil etti ve 18 Haziran'da halk kurultayı, başka hiçbir yede görülmemiş en radikal anayasayı yapmak üzere toplandı. Bu anayasa erkek nüfusun yüzde 90'ına oy hakkı veriyor ama krala sadakate tövbe etmeyenlere bu hakkı tanımıyordu. Birkaç gün

sonra Kıta Kongresi tarafından Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilanı için yol açılmıştı.

Yeni Birleşik Devletler'in kurulması, ancak bağımsızlığı onaylayan Pennyslvania nüfusunun bir kısmının, monarşiye bağlı kalmakta kararlı olanlara karşı 'diktatörce' önlemler alması sayesinde gerçekleşebilirdi.

Devrim İçinde İç Savaş

Amerikan Devrimi çoğu kez, pek kanın dökülmediği, iki düzenli ordu arasında birkaç dekor kabilinden yapay muharebeden oluşmuş gibi gösterilir. Oysa onun 'iç savaş' unsuru, kimi yerlerde gerçekten de çok kanlı olduğu anlamına geliyordu. New York'un Tryon Vadisi, her türlü muhalefeti ezmeye kalkan güçlü kralcı toprak sahibi aile, Johnsonlar, tarafından kontrol ediliyordu. 'Savaş bittiğinde, kimi tahminlere göre, 700 bina yakılmış, 12.000 çiftlik terk edilmiş, yüz binlerce kile tahıl yok edilmiş, yaklaşık 400 asi kadın dul bırakılmış ve devrimcilerin 2.000 kadar çocuğu yetimhanelere konulmuştu'.[19] Asi tarafın güçlü olduğu bölgelerde, kralcıların Britanya kuvvetlerine yardım etmesi önlenmek istendiğinde, insanların olağan 'haklar'ını ihlal eden önlemler alınmak zorunda kalınıyordu. Dolayısıyla komiteler kralcı yayınları sansürlüyorlar, kralcı orduya katılanların topraklarına el koyuyorlar ve kralcı tacir ve finansörlere olan borçları yok sayıyorlardı; kalabalıklar kralcı yargıçları katrana batırıp tüylüyorlar, Tory'leri sokaklarda çıplak koşturuyorlardı. Savaşın büyük bölümünde New York Şehri Britanya işgali altındaydı ve asiler geri döndüklerinde Britanyalılara yardım edenlere karşı halkın duygularını örgütlediler. 1783'te en az 20.000 kralcı, Britanya gemileriyle şehri terk etti.[20] Mücadele bir çay partisi şeklinde başlamıştı, ama kesinlikle öyle bitmedi.

Savaş uzayıp yiyecek kıtlığı arttıkça, komiteler tüccarın kralcılara yiyecek ihraç etmesini önlemek ve hareketi destekleyen halk kitlesine yiyecek temin etmek zorundaydılar. Durumu iyi olanlara daha ağır vergiler koydular, fiyatları denetlediler ve hainlerin topraklarını zorla ellerinden aldılar. Eğer savaş kazanılmak isteniyorsa bunlar gerekli önlemlerdi. Ama ayrıca zenginlerin sırtından yoksulların yararlanacağı önlemler de vardı. Ayaklanma zorunlu olarak ulusal olduğu kadar toplumsal bir boyut da kazandı.

Başka türlü başarılı olamazdı. Britanya'nın stratejisi, New York'u alarak kolonileri birbirinden koparmak, kıyı ticaretine abluka uygulayarak sıkıntı yaratmak ve daha sonra stratejik noktaları ve kasabaları almak için orduyu harekete geçirmekti. Britanyalılar, paralı askerlerinin deneyimsiz

milisleri kolayca yeneceğini ve ayaklanmanın ilk heyecanı geçtikten sonra moral bozukluğu yaratacağını umuyorlardı. Ayrıca tüccarın ve toprak sahiplerinin ayaklanmadan uzak duracağını ve ordular başarı kazandıkça Britanya yönetimine boyun eğeceklerini umuyorlardı.

Bu strateji tümüyle yanlış değildi. Sıkıntılar arttıkça asilerin ordularında heyecanın azaldığı görüldü. New York'ta ve aynı şekilde Philadelphia'yı ele geçirdiklerinde orada, Britanya yönetimiyle işbirliği yapan pek çok kişi vardı. Asi orduları, daha iyi silahlanmış ve daha disiplinli kralcı birlikler karşısında savaşın çoğunu geri çekilerek geçirdiler. Asi ordusunun büyük çoğunluğu, işgal edilmiş Philadelphia'nın dışındaki bir kampta zor bir kış geçirdi. Britanya'nın stratejisi sonunda bir tek nedenle çöktü: Komiteler ve ajitasyon, halk kitlesini asilerin davasına güçlü bir şekilde bağlamıştı. Kitlesel direnç devam ettiği sürece, asi ordusu geri çekilerek ve sürpriz bir saldırı için zaman kollayarak, kralcı orduyu yıpratabilirdi.

Savaş asla basitçe sınıf sorunlarına indirgenebilir değildi. Virginia'da, en zengin plantasyoncular mücadeleye katılmaktan mutluydular – bir plantasyon sahibi olan Washington, Amerikan ordusuna komuta etti; bir diğer köle sahibi, Jefferson, Bağımsızlık Bildirgesi'ni yazdı. New York'ta kimi toprak sahipleri ve tüccarlar Britanyalıları destekledi, ama diğerleri onlara karşı savaşa katıldı. Pennyslvania'da bile, Benjamin Franklin gibi zengin bir adam sonunda yerel siyasi düzendeki eski arkadaşlarından kopabildi ve bağımsızlığın savunucularından oldu.

Dahası, nihai başarı, bu insanların Fransız monarşisi ile Britanya'ya karşı bir ittifak yaratabilmelerine bağlı oldu. Fransız danışmanlar Washington'a asi ordusunu yönetirken yardımcı oldular ve Fransız donanması silah temin ederek Britanya ablukasının gücünü zayıflattı.

Ayaklanmadan yana olan üst sınıf kesimleri olduğu gibi, bağımsızlık için mücadeleyi kucaklamayan pek çok alt ve orta sınıf insan da vardı. Bazen bunun nedeni, vergi meselesini, kutsal olduğunu öğrenerek yetiştikleri bağlılıklarından onları kopartacak kadar çıkarlarına aykırı bulmamalarıydı. Bununla birlikte bazen da mücadele ile en çok özdeşleşen yerel figürlerin, geçmişte ellerinden en çok çektikleri kişiler olmasıydı. Böylece New York eyaletinde pek çok kiracı Britanya'nın davasını destekledi, çünkü nefret ettikleri bir toprak sahibi Britanya'ya karşıydı. Benzer bir şekilde Kuzey ve Güney Carolina'nın bazı kesimlerinde, yoksul çiftçiler Tory'lerin gerillaları olarak silaha sarıldılar; çünkü bağımsızlıktan yana olan plantasyon sahiplerinden nefretleri, her iki tarafta da kanlı misillemelere yol açıyordu.

Hatta Britanya, Kuzey Amerika'nın en çok ezilen gruplarından –siyah köleler ve Amerikan Yerlileri– devrimci ordunun gördüğünden daha

fazla destek gördü. Virginia'nın kralcı valisi, Britanya'dan yana savaşan kölelere özgürlük vaat etti. Önemlice bir kısmı öyle yaptı ve savaşın sonunda Britanya ordusu ile birlikte gittiler.[21] Buna karşılık, 1779 yılında Kongre, Carolina ve Georgia'daki siyahların, asi ordularına katılma karşılığında özgürlüklerine kavuşmalarını önerdiğinde, eyalet yönetimleri bunu dikkate bile almadılar.[22] Bu, tüm bağımsızlık hareketinin kölelikten yana olduğu anlamına gelmiyordu. New England'da pek çok radikal, köleliği iğrenç bir şey olarak görüyor ve pek çok siyah birey, yerel milislerde beyazların yanı sıra savaşıyordu. Massachusetts ve Vermont, 1780'de köleliği lağvetti ve Philadelphia aşamalı olarak kaldırılması yolunda oy kullandı. Maryland'de yoksul beyazlar ve siyahlar ortak bir davadan söz ediyorlardı ve hatta Virginia'da bile kimi plantasyoncular köleliğin vazgeçebilecekleri bir kurum olduğunu düşünmeye başladılar.[23]

Ayrıca Britanyalılar, 'Kızılderililer'i müttefik olarak kolonicilerden daha kolay kazanabildiklerini gördüler; zira göçmenler ve spekülatörler onlardan toprak kazanma konusunda kararlıydılar ve Britanyalılara karşı savaşta en radikal olanlardan bazıları aynı zamanda yerli halka karşı en fazla düşman olanlardı.

Bununla birlikte Amerikan Devrimi, kolonilerin Britanya'dan yalnızca siyasal kopuşundan öte bir şeydi. Savaşın keşmekeşi içinden, kapitalizm öncesi geçmişe geri dönmek isteyen unsurları silkip atmış bir toplum çıktı. New York'taki büyük toprak sahiplerinin feodal hakları yok oldu. Halkın 'büyük aileler'e saygısı sarsıldı. Kuzey ve merkezî kolonilerdeki yüz binler, insan eşitliği ve zulümden kurtulma düşüncesine kazanıldı; onlar bu düşüncelerin beyazlara olduğu kadar siyah insanlara da uygulanması gerektiğini görüyorlardı. Avrupa'da Aydınlanma'nın pek çok izleyicisi için Bağımsızlık Bildirgesi'nin dili, kendi ideallerinin gerçekleşmesiydi.

Devrimi güçlendirmek için çok şey yapan radikal güçler, hiçbir yerde gücü ellerinde tutmadılar. Pennyslvania gibi yerlerde, bir süre için, alt ve orta sınıflara gerçek yararlar sağlayan önlemleri hayata geçirdiler. Bütün erkeklere oy hakkı veren, yıllık toplantıları kabul eden, çiftçileri borç ve fiyatların kontrol edilmesine karşı koruyan önlemler söz konusu oldu. Eyaletler 1788 yılında Federal Anayasa konusunda anlaştıklarında, tüm Amerika'da serbest bir pazar yaratılmasına kendini adamış güçler, eyalet meclislerinde kontrolü ele geçirdiler. Bu, başka türlü düşünülmesi bile mümkün olmayan çapta bir ekonomik gelişmenin yolunu açtı; ama aynı zamanda yeni ve eski zulüm ve sömürü biçimlerinin yaygınlaşmasını ve yoğunlaşmasını da beraberinde getirdi.

2. Bölüm

Fransız Devrimi

'Burada ve bugün, dünya tarihinde yeni bir çağ başlıyor' diye yazıyordu, Aydınlanma'nın Almanya'daki en önemli temsilcisi Goethe, 1792 yazında.

Bir yıl önce Hollandalı muhafazakâr patrisyen Hagendorp, işlerin nereye gittiğini görmüştü. 'Bütün uluslarda' iki büyük parti oluşuyor diye yazıyordu. Birisi, 'kökenini tanrıya dayandıran ve kilise tarafından desteklenen, bir ya da birkaç kişinin kitleleri yönetme hakkı'. Diğeri, 'ona boyun eğecek olanların özgür iradesinden kaynaklanan dışında' her türlü yönetme hakkını reddeden ve 'yönetimde yer alan herkesin eylemlerinden sorumlu olduğunu' savunan görüş.[24]

Goethe'yi heyecanlandıran şey, bu iki büyük 'parti'nin kuzey Fransa'da, Valmy'de savaş alanında karşı karşıya gelmeleri ve ikinci partinin savaşı kazanmasıydı. Fransız Devrimi'nin güçleri, Avrupa'daki monarşilerin yarısının ordularını yenmişti.

On yıl önce, Fransa'nın bırakınız bütün Avrupa'yı ateşe vereceği, Fransa'da bir devrim olacağı düşüncesi kadar başka hiçbir şey, düşünürlerin çoğuna bu denli saçma görünmezdi. Fransız monarşisi 1000 yıldan uzun süre ülkeyi yönetmiş ve 140 yıldır tartışmasız bir iktidara sahip olmuştu. 'Güneş kral' XIV. Louis ve onun Versailles'daki büyük sarayı Fransa'yı Avrupa'daki en büyük güç yapan kalıcı bir 'mutlakiyetçiliğin' devamlılığını sembolize etmiş ve onu izleyen XV. Louis ve XVI. Louis de böyle bir mirası devralmıştı.

Bununla birlikte 1789 yazında bu iktidar bir anda dağılmaya başladı. Kral, Fransız toplumunu oluşturan üç tabakanın (*'estates'*) –ruhban, soylular ve toplumun geri kalanının, 'üçüncü tabaka'nın temsilcilerini vergileri arttırma yollarını tartışmak üzere toplantıya çağırmıştı. Ama üçüncü tabakanın temsilcileri hem soylulara boyun eğmeyi hem de kralın yapmalarını istediği şeyi yapmayı reddettiler. Kendilerini 'Ulusal Meclis' ola-

rak ilan ettiler ve kral salonu kilitleyip onları dışarıda bıraktıktan sonra bir tenis sahasında toplanarak kral kendilerine bir anayasa verene kadar dağılmayacakları konusunda yemin ettiler. Kral buna, 20.000 asker toplayarak ve reform çağrısına sempatiyle baktığı söylenen baş danışmanı Necker'i kovarak karşılık verdi.

Üçüncü tabakanın delegelerinin tümü saygıdeğer orta sınıftan ve çoğu da onun zengin kesimlerinden geliyordu. Yarısı avukattı, geri kalanlar çoğunlukla tüccar, banker, işadamı ve zengin orta sınıf toprak sahibiydi. Aralarında bir tek zanaatkâr ya da köylü yoktu. Hemen hemen tümü, 'anayasal bir monarşi' olmak koşuluyla monarşiye ihtiyaç olduğuna ve herhangi bir seçim sisteminin katı mülkiyet sınırlamaları olması gerektiğine inanıyorlardı. Ama basitçe öyle kolay kolay boyun eğmeye razı değillerdi ve Versailles'daki tartışmalar Paris'teki daha önce siyaset hakkında hiç düşünmemiş çok sayıdaki insan arasında coşku yaratıyordu. Başlangıçta orta sınıfın hali vakti yerinde mensupları arasında insanların ne olup bittiğini tartıştığı kulüpler kuruldu. Bir sürü tek sayfalık haber bülteni ve broşür ortaya çıktı. Paris orta sınıfının yaklaşık 400 temsilcisi belediye salonunda toplandılar ve kendilerini şehir konseyi ya da 'komün' ilan ettiler.

Bastille'in Düşüşü ve Sonrası

Bir askeri darbe beklentisine ilişkin dedikodular şehrin kitlelerini hiç olmadığı kadar heyecanlandırıyordu. 12 Temmuz'da şehrin daha yoksul kesimlerinden gelen kalabalıklar gösteri yapıyorlar, bulabildikleri her tüfeğe el koyuyorlardı. İki gün sonra çok sayıda kişi, şehrin üzerinde krallığın egemenliğini sembolize eden, yaklaşık 25 metrelik bir hendekle çevrili, 30 metre yüksekliğinde duvarları olan Bastille Kalesi'ne yürüyorlardı. Bu, yalnızca bir protesto gösterisi değildi. Binada tüfekler için barut saklanıyordu ve rejimin sayısız muhalifi orada hapsedilmişti. Kalabalık orayı ele geçirmekte kararlıydı. Savunanlar top ateşi açtılar. Üç saat kadar süren ateş 83 kişinin ölümüne neden oldu. Ahali *Hotel des Invalides*'den ele geçirdikleri kendi toplarını getirdi. Kaleyi ve onun etrafındaki halk mahallesini havaya uçurma tehdidinden sonra, kale komutanı Bastille'i kitlelere teslim etti. Devrim başkenti ele geçirmişti – bu bütün ülkede, her kasabada örnek alınacaktı.

Bastille'in düşüşü devrimdeki ilk büyük dönüm noktasıydı. Parisli kitlelerin eylemi Ulusal Meclis'i (her ne kadar feodal ödentierin kaldırılması karşılığında köylülerin tazminat ödemesi bekleniyorduysa da) feodaliz-

Fransız Devrimi'nin Kronolojisi

1787-88: Aristokratların büyük mülklerde vergilere karşı direnen tepkisi ve kralın *Etats-Generaux*'yu toplamayı kabul etmesi.

Nisan 1789: *Etats-Generaux*'nun Versailles'da toplanması.

Haziran 1789: Üçüncü Tabaka delegelerinin kendilerini Ulusal Meclis ilan etmesi.

Temmuz 1789: Parisli kalabalıkların Bastille'i basması.

Ekim 1789: Kadınların Versailles'a yürüyüşü, kralın Paris'e geri getirilişi, Lafayette'in ulusal muhafızlarının şehre egemen olmaya başlaması ve anayasal monarşi.

Temmuz 1790: Federasyon'un Paris'teki ziyafeti, kral ve halk arasındaki 'uyum'un kutlanması.

1791 Baharı: Kral Paris'ten kaçmaya çalışıyor.

Temmuz 1791: Muhafızlar Champ de Mars'da halkı katlediyor.

Ağustos 1791: St. Domingue'de (Haiti) köle ayaklanmasının başlangıcı.

Eylül 1791: Sıkı mülkiyet koşulları içeren anayasa.

Ocak 1792: Paris'te yiyecek ayaklanmaları.

Nisan 1792: Jironden hükümet Avusturya ve Prusya'ya savaş ilan ediyor, ciddi askeri yenilgiler.

Ağustos1792: Paris'te isyan günü, kralın tutuklanması, Danton hükümete katılıyor.

Eylül 1792: Valmy Zaferi, yetişkin erkeklerin oylarıyla Konvansiyon için seçim.

Ocak 1793: Kralın idamı.

Şubat 1793: Britanya savaşa katılıyor.

1793 Baharı: İstilacı orduların Paris'e doğru ilerleyişi, Fransa'nın batısında (Vendée) kralcı ayaklanma.

Mayıs-Haziran 1793: Paris'te ayaklanma, Robespierre ve Danton'un yönetiminde Jakoben hükümet, iç savaş.

1793 Yazı: Marat'nın öldürülmesi, feodal vergilerin sonu. Kralcılar Toulon'u Britanya'ya devrediyor.

Eylül 1793: Paris'te *Journée,* fiyatların yasayla belirlenmesi, Terör'ün başlaması.

Ekim-Aralık 1793: Kralcıların ve Jironden ayaklanmalarının yenilgisi.

Şubat 1794: Jakobenler Fransa'nın her yerinde köleliğe son veriyor.

Mart-Nisan 1794: Önce Hébert daha sonra Danton'un Jakobenler tarafından idamı, devrimci ordular bütün cephelerde başarı kazanıyor.

Haziran-Temmuz 1794: 'Büyük Terör'.

Temmuz 1794: 'Thermidor', Robespierre ve öteki Jakobenlerin idamı.

Kasım- Aralık 1794: Jakoben kulübünün kapatılması, 'azami' fiyat yasağının kaldırılması.

Mart-Mayıs 1795: Son halk ayaklanmasının şiddetle bastırılması, 1200 tutuklama, 36 idam.

Eylül 1795: Sınırlı seçim hakkı getiren yeni anayasa, hükümet kralcı ayaklanmayı bastırması için Bonapart'a güveniyor, gerçek iktidar beş kişilik Direktuarlığın eline geçiyor.

Kasım 1799: Bonapart iktidara el koyuyor, 'Birinci Konsül' oluyor.

1804: Bonapart kendisini I. Napolyon olarak imparator ilan ediyor.

min ilgası ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne benzer bir 'insan hakları bildirgesi' kabul etme konusunda cesaretlendirdi. Daha sonraki kitle eylemi, kralın sahnelemek istediği bir askeri darbe girişimini önledi. Paris'in yoksul kesimlerinden kadınlar, arkalarında 20.000 silahlı adamı sürükleyerek Versailles'a yürüdüler. Saraya girerek kralı, kendileriyle birlikte, halkın gözetimi altında bulundurulacağı Paris'e dönmeye zorladılar.

Bu, monarşinin devrilmesinden hâlâ epeyce uzaktı. Bastille'e saldıran kalabalık ve Versailles'a yürüyen kadınlar, bunları büyük ölçüde, yoksul bölgeleri vuran yiyecek kıtlıkları ve kralın aristokratik dostlarına olan nefretlerinden, kendi inisiyatifleriyle yapmışlardı. Ama hâlâ üçüncü tabakanın resmî temsilcilerinin, yalnızca sınırlı bir değişim isteyen üst orta

sınıfların önderliğini kabul ediyorlardı. Bunlar yeni silahlı gücü Paris'te, hemen hemen tümüyle orta sınıfın daha iyi durumda olan kesimleri arasından seçilen Ulusal Muhafızlar'ın elinde yoğunlaştırdılar. Bunların başında, 'demokratik' kimliği Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na Fransa'nın resmî danışmanı olarak katılmış olmasından gelen eski bir general ve aristokrat, Lafayette vardı. Onun liderliği altında meclis, oy verme hakkını sıkı bir mülkiyet koşuluna bağlayarak, sözde aktif yurttaşlara tanıyan bir anayasa oluşturmaya girişti ve kralı yeni yasaları iki yıl geciktirecek bir güce sahip kıldı. İnsanların, yoksuluyla zenginiyle, kral ve meclisin 'birliği' etrafında oluşan yeni düzeni sevinçle karşılaması bekleniyordu. Pek çoğu da başlangıçta öyle yaptı. Kral, eski aristokratlar, orta sınıflar ve de Parisli kitleler, Bastille'in düşüşünün birinci yıl dönümünü büyük bir 'federasyon festivali'nde ortaklaşa kutladıklarında, genel bir özgürleşme duygusu ve coşku vardı.

Bu birlik duygusu uzun sürmedi. Aristokratlar, her ne kadar eski zenginliklerini korumuşlarsa da, eski ayrıcalıklarını kaybetmiş olmaktan çok kızgındılar. Birçoğu yurtdışına çıkarak oradan, geride kalanlarla devrimi alaşağı etmek için komplo düzenliyordu. Kral ve kraliçe, gizlice yabancı hükümdarlara yazarak yabancıların istilasını talep etti.

Aynı zamanda hem kırsal hem de şehirli kitleler arasında, maddi koşulların iyileşmemiş olması nedeniyle öfke artıyordu. 1789 yazı, köylülük arasında, aristokratların şatolarını işgal etmeyi ve feodal ödenti senetlerinin yakılmasını içeren bir hoşnutsuzluk dalgasına –'büyük korku'ya– henüz tanık olmuştu. Şehirlerde ve pazar kasabalarında yiyecek kıtlıkları, fiyat artışları ve işsizlik nedeniyle, aristokratlara ve spekülatörlere karşı nefret şeklini alan sürekli ajitasyon vardı. Gazetelerin sayısındaki hızlı artışının –yalnızca 1789'un son altı ayında 250 adet gazete yayın hayatına girdi– ve insanların buluşup ne olup bittiğini tartıştıkları siyasal kulüplerin etkisiyle, bir düşünce galeyanı söz konusuydu. Bu kulüplerin en iyi bilineni, kuzeydeki Arras kasabasından bir avukatın, Robespierre'in egemenliği altındaki ve ülkenin her yerinde benzer onlarca kulüple yazışan Paris Jakoben kulübüydü. Bir başka avukat, Danton, üyeliği ucuz, halka daha yakın olan Cordelier kulübüne hâkimdi ve bu kulübün üyeleri Jean Paul Marat tarafından yazılan, günlük tek sayfalık gazete, *L'Ami du* Peuple'den (Halkın Dostu) çok etkileniyordu.

Bununla birlikte iki yıldan fazla bir süre Lafayette'in 'ılımlı' anayasal monarşizmi siyasi arenaya egemen oldu. 1791 Haziran'ında kralın, sınırın ötesinde toplanmaya başlayan karşı-devrimci ordularla buluşmak üzere Paris'ten kaçmaya çalışması, bir köy posta memurunun tez davranıp yerel milisi çağırmasıyla önlenebilmişti. Meclise egemen olan hizip,

monarşiye yönelik her türlü tehdide karşı çıkıyordu. 'Devrim sona ermiştir' diye açıkladılar ve kralın kaçırılmış olduğu öyküsünü yaydılar. Liderlerden birisi, Barnave, 'En büyük tehlike' diyordu, 'monarşinin yıkılmasıdır', zira bu 'mülkiyet kavramının yıkılması anlamına gelecektir'.[25] Jean Paul Marat, saklanmaya ve kısa bir süre Britanya'da sürgüne zorlanmıştı. 'Le Chapelier' yasaları sendikaları ve grevleri yasaklıyordu. Ulusal Muhafızlar, yaklaşık 12 ay önce Federasyon Festivali'nin yapıldığı yerde, Champ de Mars'da cumhuriyet için dilekçe imzalamak üzere kuyrukta bekleyen binlerce kişinin üzerine ateş açtı. Daha sonra Kraliçe Marie Antoinette'in kaderine ağlayanlar tarafından nadiren sözü edilen bu katliamda, 50 kişi öldü.

Yine de baskı, yükselen halk ajitasyonunu durduramazdı. Yiyecek kıtlıkları, fiyat artışları ve işsizlik, emekçileri olduğu kadar, zanaatkârları ve (varlıklı sınıfların diz altında bağlanan kısa pantolonları yerine pantolon giydikleri için *sans-culottes* –baldırı çıplaklar– olarak bilinen) esnafı da çaresizlik noktasına getirmişti. 1792'nin Ocak ve Şubat'ı Paris'te yiyecek ayaklanmalarına tanık olurken, kırsal alanlarda yoksul köylü grupları buğday ve ekmekte fiyat indirimleri sağlamak için pazarlara üşüştü. Jakobenlerden birisi, Hébert, özellikle *sans-culottes* okuyuculara yönelik *Le Père Duchesne* adlı bir gazete çıkardı. En yoksul mahallelerden birinde popüler bir papaz olan Jacques Roux, düşmanları tarafından *enragés* ('kudurmuşlar') olarak adlandırılan bir grupla yoksulların aristokratlar ve zenginlere olan ilkel nefretini tutarlı bir hale getirdi. Artan sayıda *sans-culottes* siyasal kulüplere katıldı ve Paris'in her bölgesinde yapılan düzenli '*seksiyon*' toplantılarına doluştu. Eski bir aktristin, Claire Lacombe'un önderliğindeki devrimci bir kadın örgütü, yiyecek protestolarına ve Versailles'a yürüyüşe katılanlara destek sağladı.

Baskı, toplumun tepesindekiler arasındaki ayrılıkları da örtbas etmeye yetmiyordu. Kral ve kraliçe hâlâ ülke dışındaki karşı-devrimci ordularla komplo peşindeydi. Hükümeti yürüten 'ılımlılar', bu komploların ve alt sınıfların korkusu arasına sıkışmış olarak birbirlerine düştüler. Jakoben kulübü içinde (liderlerinden birisi Brissot'nun adından hareketle) Brissotinler ya da Jirondenler olarak bilinen ve kendilerini Robespierre ve Danton'a göre daha az radikal gören bir grup, Lafayette'i hükümetten düşürmek için manevra yapmaya başladı.

Birbirine rakip grupların her biri, sorunlarına çok basit bir çözümün olduğuna inanıyorlardı; Fransa'nın kuzey sınırları boyunca toplanan yabancı ordulara karşı savaş. Kral, yabancı ordularla savaşın, kendi iktidarını tümüyle iade edecek bir yenilgiyle sonuçlanacağına inanıyordu. Lafayette bunun kendisini tam anlamıyla bir diktatör yapacağına inanı-

yordu. Jirondenler milliyetçi bir heyecan dalgasından yararlanacaklarına inanıyorlardı. Savaşa karşı en kararlı muhalefet, tarihçiler ve popüler romancılar tarafından kana susamış bir canavar olarak tasvir edilen Robespierre'den geldi. Jakoben kulübünde, savaşın karşı-devrime kapı açacağını savundu. Ancak Jirondenlerin bir hükümet kurarak Avusturya ve Prusya'ya 1792 Nisan'ında savaş açma konusunda kralla anlaşmaların engelleyemedi.

Devrimci Savaş Savaş feci bir şekilde başladı. Fransız ordusu, kısmen generallerinin düşman saflarına geçme eğilimi nedeniyle, ciddi yenilgiler aldı ve kral bu kaosu Jirondenlerden kurtulmak için mazeret olarak kullanmak istedi. İşgalci ordu adına Brunswick Dükü, eğer zafer kazanırlarsa 'ibret verici bir öç' alınacağını ve 'Paris şehrinin askere bırakılacağını ve asilerin hak ettikleri şekilde cezalandırılacaklarını' açıkladı.[26]

Karşı-devrim tehdidi geri tepti. Aşağıdan yeni bir hareketin yükselişini hızlandırdı. Halk kitleleri arasında yabancı istilasının önceki üç yılda kazanılan her şeyi tehdit ettiği yolunda bir duygu vardı. Binlerce insan, resmen oy veremeyecek kadar yoksul 'pasif yurttaşlar', her Paris mahallesindeki düzenli halk meclisleri olan '*seksiyonlar*'a doluştu. Ulusal Meclis tarafından yapılan karşı-devrimci istilaya karşı savaşmak için gönüllü çağrısı, yalnızca Paris'te 15.000 kişinin katılmasına yol açtı. Devrimin aktif taraftarları, *federe*ler (*fédérés*), taşradaki kasabalardan, özellikle de Marsilya'dan Paris'e yürümeye başladılar ve Marsilyalıların yürüyüş melodisi devrimin marşı oldu. Paris'teki 48 *seksiyon* toplantısında, bir *seksiyon* dışında hepsi cumhuriyet istediler. Daha yoksul yörelerdeki yerel Ulusal Muhafız birlikleri devrimci havadan giderek daha fazla etkileniyordu.

Karşı-devrim hortlağından korkan yalnızca yoksullar değildi; orta sınıfın Robespierre, Marat ve Danton'un önderlik ettiği radikal kesimleri de korkuyorlardı. Daha ileri bir devrim yapmadıkları sürece yenilginin onları beklediğini gördüler. Ve 10 Ağustos 1792'de bunu, devrimdeki ikinci önemli dönüm noktasını, gerçekleştirdiler. *Seksiyonlardan* on binlerce *sans-culottes*, Tuileries Sarayı'na yürümek için *federe*lerle birleşti. Kralı koruması gereken Ulusal Muhafızlar da ayaklanmaya katıldı ve kralcı birliklerle yapılan ve 600 kralcının ve 370 asinin öldüğü muharebede, kralcı birliklerini yendiler.

Paris halkı bir kez daha şehrin kontrolünü ele geçirmişti. Bir yıldan daha az bir süre önce, mülkiyet koşuluna göre seçilmiş olan 'ılımlı' temsilcilerden oluşan Meclis, bu yeni güce boyun eğdi. Kralın kovulması, Paris *seksiyonları* temeline dayanan devrimci komünün tanınması ve tüm erkeklerin genel oy hakkına dayalı yeni seçimler yapılması yolunda karar

alındı. Jirondenler hükümeti yürütmek üzere yeniden iş başındaydılar, ama Jakobenlere üç koltuk vermek zorunda kaldılar ki bunlar içinde en dikkat çekeni Danton'un adalet bakanı olmasıydı.

Bu değişiklikler tek başına dışarıdan gelen tehdidi yenmeye yetmezdi. Şimdi Lafayette gibilerinin de katıldığı, Paris üzerine yürüyen yabancı ordular karşısında, Fransız ordusu yenilmeye devam ediyordu. Başkentte sürülerle soylu ve kralcı, çoğu iyi korunmayan hapishanelerde bulunuyor ve son üç yılın aşağılamaları karşısında intikam almak için fırsat bekliyordu. Ordunun subay kadroları ve yönetim, kralcı sempatizanlarla doldurulmuştu.

Devrime yönelik tehditle yalnızca iki şey başa çıkabilirdi: Çok sayıda kararlı devrimci gönüllüyü cephede düşman karşısına göndermek ve geride de monarşist ve aristokratların başka darbeler yapmaması için kararlı adımlar atmak. Hükümete egemen olan Jirondenler bu iki görevi de yerine getirecek yetenekte değildi. Ama Danton, halkın ruh hâlini açığa vurmak için gerekli dirayeti gösterdi. Cephedeki ordulara yeni bir can verebilmek için Paris'in yoksul kesimlerinden heyecanlı devrimci gönüllüleri seferber ederken kullandığı slogan 'Cesaret, cesaret ve daha fazla cesaret'ti.

Paris'te de kitleler kararlı bir inisiyatif aldılar. Marat'nın kışkırtmasıyla içerideki karşı-devrimi ezme işini kendi ellerine aldılar. Hapishanelerin tepesine çökerek, kralcı olduğuna inandıkları kişileri, 'Eylül katliamları' olarak bilinecek olayla öldürdüler.

Bu hareket, kalabalıkların, eğer düşman Paris'i alırsa kendilerini darağacı ya da giyotinde bulacaklarını ve ayrıca yüksek yerlerdeki pek çok kişinin düşmana yardım etmeye hazır olduğunu bilmelerine karşı bir tepkisiydi. Arkadaşlarını ve komşularını öldüren Champ de Mars katliamında, düşmanla birlik olan subayların cephelerdeki cinayetlerinde ve ekmek kıtlığının yol açtığı açlıkta çektikleri acıları görmüşlerdi. Bir şeyler yapmak zorundaydılar. Maalesef, kendilerine rehberlik edecek bir örgütlenmenin olmaması ve panik nedeniyle kalabalıklar, hapistekileri fark gözetmeksizin öldürmeye, dolayısıyla devrimin hızlı karşıtlarının yanı sıra, sıradan mahkûmları da öldürmeye kolaylıkla sürüklendiler. Bununla birlikte eylem, şehirdeki kralcı beşinci kolun korkutulması ve bastırılmasına yaradı.

20 Eylül'de devrimci ordu Valmy'de istilacı kuvvetleri durdurdu. Ertesi gün yeni Konvansiyon –tüm erkek nüfusun oylarıyla seçilen dünyadaki ilk yasama meclisi– monarşiyi sona erdirdi ve Fransa'nın 'bir ve bölünmez cumhuriyet' olduğunu ilan etti.

Yalnızca kral gitmekle kalmamış, üç yıl önce yerinden kımıldatılamaz olduğu düşünülen pek çok sima da gitmişti. Feodalizmin kalıntıları, aynen piskoposları ve manastır rahiplerini lüks içinde yaşatmak için in-

sanların vermeye zorlandıkları ondalık vergiler gibi, şimdi, sözde olduğu kadar gerçekten de süpürülüp atılmıştı. Kilisenin hurafeleri artık devletin gücüyle desteklenmeyecekti. Aydınlanma düşüncelerini günlük hayata geçirmek için eğitimi teşvik etmek ve bilimsel bilgiyi geliştirmek üzere planlar vardı. Yerli kodamanların çıkarına çalışan iç gümrük noktaları gitmişti. Cephedeki gönüllü milis birliklerinde, kimin subay olacağı konusunda sıradan askerler oy kullanıyorlardı.

Goethe'nin yeni bir çağın başladığı inancına şaşmamak gerekir.

Bununla birlikte devrim bitmiş olmaktan çok uzaktı. İzleyen iki yılda, hem yönetimde hem de toplumun temelinde daha ileri radikalleşmelere tanık olundu. Sonra, 1794 yazında, yeni eşitsizliklerin ve kimi eski ayrıcalıkların yeniden ortaya çıkmasına, nihayet yeni bir monarşinin oluşmasına izin veren, devrimci dalganın ani bir gerilemesi söz konusu oldu. Bu süreç içinde, pek çok insanın zihnini ve devrime karşı olan sempatiyi çokça bulandıran ünlü 'terör' yer aldı. Konvansiyon'dan ucu ucuna bir çoğunlukla geçen kralın idam kararını, kraliçenin ve pek çok aristokratın idamı izledi. Daha sonra Jakobenler, Jironden liderleri giyotine gönderdiler; Robespierre ve Saint-Just, Danton ve Hébert'i giyotine gönderdi ve sonunda Robespierre ve Saint-Just'un kendileri, 'Thermidorcular' – Jirondenler'in Danton'un ve Hébert'in eski destekçilerinin koalisyonu– tarafından giyotine gönderildi. Bu korkunç manzara, 'Her devrim, kendi evlatlarını yer'[27] deyimini ve devrimlerin faydasız ve kanlı girişimler olduğu algısını yaygınlaştırdı.

Bu yanlış bir genellemedir. İngiliz Devrimi kendi liderlerini yemedi –o görev Restorasyon'un cellatlarına bırakıldı– ne de Amerikan Devrimi böyle bir şey yaptı. Bu ayrıca, Fransa'da etkili olan gerçek güçleri tümüyle kavramayı başaramayan bir gözlemdir.

Devrimin Kökleri

Devrimci olayların herhangi kısa bir öyküsü, zorunlu olarak, göze batan olaylar ve en iyi bilinen kişiler üzerinde odaklanır. Ama bir devrim her zaman bundan daha fazla bir şeydir. Toplumsal güçler dengesinde, çok uzun dönemlerde meydana gelen yavaş, çoğu kez fark edilemez gelişmelerden kaynaklanan, ani bir değişiklik söz konusudur. Bu ancak, o gelişmelere bakarak anlaşılabilir.

Eski toplumun tepesinde, genellikle *ancien régime* olarak bilinen monarşi ve soyluluk vardı. Geleneksel feodal aristokrasinin kılıç soyluları (*noblesse d'epèe*) Fransa'da, Britanya'dakilerin çoktan kaybettiği ayrıca-

lıklı pozisyonlarını koruyorlardı. Fransız monarşisi yüzyıllardan beri büyük soyluların kimi bağımsız yetkilerini sınırlandırmıştı. Bunu, yeni paralı 'burjuva' sınıfını ve şehirleri bir karşı güç olarak kullanarak yapabilmişti. 16 ve 17. yüzyılın monarkları, devlet yönetimindeki ve saraydaki kimi pozisyonları, kısa sürede yeni bir kalıtsal soyluluk, cübbe soyluluğu (*noblesse de robe*) oluşturacak paralı sınıfların evlatlarına satarak, buna kurumsal bir ifade kazandırmışlardı. Bu grup, kraliyet emirnamelerini uygulayan (İngilizcede karışıklığa yol açan bir ifadeyle, *parlement*lere) hukuk mahkemelerine egemendi.

Son olarak kilisenin büyük 'prensleri'nden –piskoposlar ve manastır rahipleri– oluşan bir başka soyluluk daha vardı. Papazların büyük kitlesi, köylülerden pek de iyi olmayan koşullarda yaşarken, bunlar büyük aristokratlarınkiyle karşılaştırılabilir bir servete sahiptiler. Yüksek ruhban, pozisyonunu krallığın himayesine borçluydu; buna karşılık krallar da onların saraydaki etkisine bağımlıydı. Dolayısıyla, eski aristokratik ailelerden birisinin üyesi olmayan ve papazlar sınıfından bile gelmeyen, 'her türlü havarice erdemden yoksun'[28] Charles Maurice de Talleyrand gibi birisine, 21 yaşında önemli bir manastır başrahipliği verilebilmesi mümkündü. Soylular gibi, yüksek ruhban da herhangi bir vergi ödemiyor; buna karşılık geniş arazilerin rantlarını ve feodal ödentileri olduğu gibi kilisenin ondalık vergisini de topluyorlardı.

Soyluluğun kayda değer hiçbir kesimi ayrıcalıklarından herhangi bir şekilde vazgeçmek eğiliminde değildi. Aslında, lüks tüketim hayatını sürdürmenin maliyeti yükseldikçe, soylular, feodal ödentilerin toplanmasında daha sert davranarak, köylülere ait ortak arazilerin bir kısmına el koyarak ve devletteki, ordudaki ve kilisedeki çok kazançlı pozisyonları tekelleri altına alarak, bu ayrıcalıklarını arttırma işine koyuldular. 'Müthiş bir aristokratik gericilik' vardı.[29]

Bu durum, Fransa'nın özelikle kırsal el zanaatları üretiminde hatırı sayılır bir endüstriyel gelişme gösterdiği bir sırada oluyordu. Yakın zamanlarda yapılan bir tahmine göre 18. yüzyıl boyunca ekonomi yıllık yüzde 1,9 büyüdü.[30] Tekstil çıktısı yüzde 250, kömür çıktısı yedi ya da sekiz kat arttı ve demir üretimi 40.000 tondan 140.000 tona yükseldi. 1789'a gelindiğinde Fransa'nın nüfusunun beşte biri endüstri ya da zanaatlarda istihdam ediliyordu.[31]

Paralı büyük tüccar sınıfı (özellikle de Atlantik limanlarında Batı Hint Adaları şeker kolonileriyle ilişkili olanlar), 'fasoncular' ve kimi zaman da (basım endüstrisini denetiminde bulunduran bir grup tekelci gibi) imalatçılar, çap ve zenginlik açısından büyüdüler. Zengin burjuvazi anormal bir pozisyondaydı. Yasal anlamda soyluluğun herhangi bir üyesinden aşa-

ğıdaydılar. Ama çoğu kez daha zengin ve monarşi üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahiptiler. Dahası, toprak satın alarak köylülükten feodal ödentiler elde edebiliyor ve monarşi adına vergi 'mültezimliği' yapmaktan kâr ediyorlardı. Onlardan sonra gelen daha alt burjuvazi tamamen etkisizdi. Ama onlar da çoğu kez ailelerinin ticaretten ya da lüks zanaatlardan elde ettiği parayı, toprağa yatırım yapmada ya da belirli makamları satın almada kullanabiliyorlardı. Burjuvazinin her iki kesimi de aristokrasi tarafından kendilerine karşı yapılan ayrımcılıktan şikâyetçiydi, ama hiçbir şekilde otomatik olarak mutlak monarşiye karşı devrimci muhalefet içinde değildi. Aslında hâlâ monarşinin kendilerini aristokrasi karşısında koruyabileceğini umuyorlardı.

Burjuvazi ile şehirli yoksulların arasına sıkışmış bir küçük esnaf ve zanaatkâr takımı vardı. Geleneksel olarak bunlar, fiyatların ayarlanması ve gelirlerinin korunması için sırtlarını devlet destekli loncalara dayamışlardı. Ancak pazarın yaygınlaşması bu durumu, onlara giderek daha az güvence sağlayan bir hale getirdi. Piyasa koşullarındaki ani bir değişiklik onları gelirlerinden edebilirken, (1780'lerin sonu ve 1790'ların başlarında olduğu gibi) hasat yetersizlikleri nedeniyle ekmek fiyatlarındaki artış onları açlığa yaklaştırabiliyordu. Üstelik zanaatkâr ve küçük esnaf işgücünün artan bir kesimi, kalfalardan –istihdam edilenlerden– oluşuyordu ki bunlar asla kendi işlerine sahip olmayı umamıyorlardı. Bunların, muhafazakâr olmayı sürdüren, lonca zihniyetindeki zanaatkâr ve esnafla çok az ortak noktaları vardı.

Ayrıca artan sayıda 'kendi kazancı peşinde olan' – öne çıkmak için çok kârlı bir ticaret anlaşması, kimi siyasal hizmetler karşılığında parasal ödül ya da yeni üretim tekniklerinde öncülük etmek gibi, her fırsattan yararlanmaya hazır adamlar vardı. Ancak, her ne kadar bu tür adamlar eski düzenin 'irrasyonelliği'nden şikâyetçi olsalar da –bunlar çoğu kez Aydınlanma düşüncesinin popüler eserlerini hevesle okumuşlardı– devrimci değildiler.

Fransız toplumunun büyük çoğunluğunu köylülük oluşturuyordu. Köylülük bölgeden bölgeye muazzam değişiklikler gösteriyordu. Az sayıda kimi bölgede, yeni teknikleri kullanan kapitalist çiftçilerin ortaya çıkışıyla, İngiltere'dekiler gibi değişiklikler geçirmişlerdi. Bağcılık, iplikçilik ya da dokumacılığı çiftçilikle birleştiren, çok daha büyük bir köylü kesimi vardı ki, bunların üretimi pazara yönelikti ama arazileri küçüktü. Sonra, toprak sahiplerinden arazi kiralayan ya da onlarla ürünü paylaşan çok sayıda insan vardı ama bunların bir kısmı az sayıda amele çalıştırsa da, tarımın ıslahına ayıracak fonları yoktu. Son olarak, Orta Çağ'dan hiç de farklı olmayan serflik vardı. Bununla birlikte köylülüğün tümünün kimi

ortak noktaları bulunuyordu. Bunlar toprağın gerçekten kendilerine ait olduğuna inanıyorlar, ama yine de toprak sahiplerine feodal ödemeler yapmak, kiliseye ürünün yüzde dokuzuna varan ondalık vergi vermek ve genellikle hepsinin üstüne bir de kira ödemek zorunda kalıyorlardı. Dahası, soyluluk ve ruhbanın muaf olduğu yüksek vergiler ödemek zorundaydılar. Bu yük, hasatın kötü gittiği ya da almak zorunda kaldıkları şeylerin fiyatları yükseldiği zaman, onların çok büyük sıkıntı çektikleri anlamına geliyordu.

Monarşi, aristokrasi, burjuvazinin farklı grupları ve köylülüğün çeşitli kesimleri arasındaki karmaşık ilişkiler, kimi 'revizyonist' tarihçileri, devrimin sınıf kavramlarıyla açıklanamayacağını iddia etmeye itmiştir.[32] Bunlar, burjuvazinin gelirlerini, modern endüstriden daha ziyade yasal görevlerden, toprak sahipliğinden ya da hatta feodal ödemelerden ettiklerini söylüyorlardı. Dolayısıyla bunlar, feodalizme dayalı aristokrasi ve monarşiye karşı, yeni kapitalist üretim biçiminden yana olamazdı. Bu tarihçiler, kendi tezlerinin, devrimci tarafta çok az sayıda büyük sanayicinin bulunması ve hatırı sayılır sayıda tüccarın kralın tarafını tutmasıyla kanıtlandığını iddia ediyorlar.

Bunların kimi olgusal iddiaları kuşkusuz doğrudur. Burjuvazi bir sınıf olarak eski düzene karşı, sürekli devrimci bir muhalefet kesinlikle ortaya koymamıştır. Yüzyıllardır bu düzen içinde büyümüşlerdi ve bu düzene hem ideolojik hem de maddi olarak sayısız biçimlerde bağlıydılar. Önde gelen devrimci figürler, finansçılar ya da sanayi kapitalistleri değil, Danton ve Robespierre gibi avukatlar, Desmoulins gibi gazeteciler ve hatta Marat'nın durumunda olduğu gibi, üst sınıfa hizmet eden bir doktordu. Ancak revizyonistlerin vardığı sonuç temelden yanlıştır. Soyluluk ve burjuvazinin birbiri içine geçmiş çıkarları onları, Fransız toplumu için farklı vizyonların çekimine kapılmaktan alıkoymamıştır. Birisi, her türlü değişikliğe karşın aristokratik ayrıcalıkların ve feodal ödemelerin savunulması için geriye bakmıştır. Diğeri ise piyasanın biçimsel eşitliği etrafında kurulacak, 'kendi kazancı peşinde olan adamları' ırsîyetin engelleyemeyeceği bir topluma bakıyordu. Burjuvazinin kitlesi, o modele uygun bir toplumu geliştirmek için gerekli önlemler karşısında sık sık tereddüt etmiştir. Ama böyle bir toplum başarılı olunca, aristokratların pek çoğunun yaptığı gibi, tiksinti içinde sürgüne gitmemişlerdir.

Toplumun bu birbirine rakip eksenler arasında bölünmesi, her şeyden önce, burjuvazi tarafından değil aristokratik gericilik tarafından gerçekleştirilmiştir. İngiliz ve Amerikan devrimlerinde olduğu gibi, kalkışmayı başlatan halk kitlelerinin talepleri değil, fakat eski düzenin işleri geriye çekme girişimiydi.

1780'lerde Fransız monarşisinin temel zihinsel meşguliyeti paraydı. Britanya ve Prusya ile Yedi Yıl Savaşları'nda ve daha sonra Amerika'nın Britanya ile savaşında muazzam miktarlar harcamıştı. Monarşi, vergi gelirini arttırmazsa iflas tehdidi altındaydı. Ama bunun da neredeyse olanaksız olduğunu görüyordu. Soyluların ve ruhbanın vergiden muafiyeti, bu yükün daha alt sınıflara yüklenmesi anlamına geliyordu ve bunların çoğunun da daha fazla ödeyemeyeceği bir noktaya ulaşılmıştı. Kırsal alanlarda ortalama yaşam standardı düşüyordu; şehirlerde ise fiyatların yüzde 65 artmasına karşılık ücretler ancak yüzde 22 artmıştı.[33] Üstelik, vergi tahsil etme yöntemi umutsuz derecede verimsizdi, zira verginin hatırı sayılır bir kısmını, onu toplayan 'mültezimler' kendi ceplerine indiriyorlardı.

Kral kısa bir süre için durumun ne kadar ciddi bir hale geldiğini görmek zorunda kalmıştı. 1786'da vergi sistemini rasyonelleştirecek ve onu soyluların ve kilisenin elindeki topraklara da yaygınlaştıracak bir 'reform' bakanı atadı. Aristokrasi çılgına döndü. Kralın seçtiği bir 'muteber kişiler' meclisi önerileri reddetti. Daha başka reformlar önerilince, taşradaki parlamentoların *cübbe soyluları,* bunları hayata geçirmeyi reddettiler ve bakanlar onlara rağmen devam etmeye kalkışınca da kimi yerlerde ayaklanmaya dönüşen kamusal protestoları düzenlediler. Bu protestolarda soyluluk hâlâ öteki sınıfların pek çok üyesinin desteğini elde etmenin mümkün olduğunu görüyordu. Ne de olsa, yüksek vergilerden söz edilmesi burjuvazinin ve köylülüğün kimi üyelerine de bir tehdit olarak görünebiliyordu.

Kendilerini toplumun doğal liderleri kabul eden soylular, halk desteğini kullanarak, hükümeti kendi iradelerine tabi kılabilecekleri hayaline kapıldılar. Temel talepleri, en son 1614 yılında toplanmış olan *Etats-Generaux*'nun toplanmasıydı. 1789 Mayıs'ında buna razı olan kral, burjuvazinin ya da alt sınıfların kimi ilerici hareketlerini değil, aristokrasinin gerici taleplerini kabul etmiş oluyordu.

Bununla birlikte aristokrasiye verilen bu taviz, öteki sınıfları örgütlenmeye zorladı. Onlardan 'üçüncü tabaka'nın temsilcilerini seçmeleri isteniyordu. Şehirlerde bu, delegeleri seçecek 'seçiciler'in seçimi için meclisler toplanması demekti. Köylerde ise kararların alınacağı bölge toplantısına kimin gönderileceğine köylüler karar verecekti. İnsanların çoğunluğunun bu tür işlerde bir deneyimi yoktu ve genellikle en iyi konuşanlara güvenirlerdi. Sonuç, üçüncü tabakanın meclisinin, avukatlar ve orta sınıfın öteki saygın kişilerinin egemenliğinde olmasıydı. Ancak delegelerin seçilme süreci, milyonlarca insanı ilk kez toplumdan ne istedikleri konusunda düşünmeye sevk etti. Fransa'nın her yerindeki köy ve kasabalarda,

Etats-Generaux'nun yerine getirmesini istedikleri listeler –*doléances*– hazırladılar. Tartışmalar Paris'in yoksul mahallelerinde, Temmuz ayında Bastille'i basacak ve Ekim ayında Versailles'a yürüyecek eylemci grupları kristalleştirmeye başladı. Ayrıca, köylüler arasında da heyecana yol açtı ve 1789 yazında yerli soylulara karşı bir isyan niteliği kazandı.

Aristokrasinin gerici tepkisi orta sınıfı da harekete geçirdi ve *Etats-Generaux* toplanırken, temsilcilerinde bir özgüven havası yarattı. Bunlar niyet olarak devrimci değildi. Monarşiyi kaldırmak yerine, hâlâ monarşinin etkisi altındaydılar ve keyfi ayrıcalıklar ve kabadayılıkların sona erebilmesi için aristokrasiyi hizaya getirmek istiyorlardı. Ancak kendilerine emredilmesine razı değillerdi ve toplumdaki kaynaşmadan cesaret buluyorlardı. Dolayısıyla onların bu hareketlerini –'insan hakları' iddiaları ve feodalizme son verilmesine ilişkin açıklamalarını– aristokrasiyi mülkleriyle, kralı ise hatırı sayılır bir güçle yerinde bırakacak bir uzlaşma izleyebilirdi.

Ancak aristokratik gericilik çabucak sonlandırılabilecek gibi değildi. Aristokratlar kendi servetlerinin, kırsaldaki malikânelerinin ve ordunun subay kadrolarının kontrolünü ellerinde bulundurdukları sürece, eski ayrıcalıklı pozisyonlarını yeniden kazanmaya çalışacaklardı.

Reformcular, Devrimciler ve *Baldırı Çıplaklar*

1789 yazında orta sınıf meclisini destekleyen halk hareketleri, ilk kez, alt sınıfları kendi sefil kaderlerine meydan okumaya sevk etti. Azınlığın zenginliğinin ve çoğunluğun yoksulluğunun aynı madalyonun iki yüzü olduğunu görmeye başladılar. Başlangıçta zenginliği aristokrasiyle özdeşleştiriyorlardı. Ama çok geçmeden dikkatlerini aristokrasiyi taklit edenlere ya da 'mültezim' olarak zenginleşenlere, toprak sahiplerine, spekülatörlere yönelttiler.

1789 ajitasyonu orta sınıflar içinde binlerce yeni eylemcinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Siyasi kulüplere devam edenler, bir sürü broşür ve gazeteyi okuyanlar ve seçim toplantılarında yer alanlar onlardı. Başlangıçta çok coşkuluydular. Tarih onlara, Aydınlanma'nın rüyasını gerçekleştirme, Voltaire'in kınadığı kötülükleri iyileştirme ve Rousseau'nun hayal ettiği toplumu kurma şansını verecek görünüyordu. Kendilerini eski Roma'daki Brutus'un yeniden dünyaya gelişi gibi hayal ederek, kahramanca tavırlar takındılar.

Ama bir yandan halkın galeyanı bir yandan da aristokratik gericiliğin arasında sıkışıp kalmak gibi bir tehlike karşısındaydılar. Zira, her ne kadar 1789 halkın rahatsızlığının aristokrasiyi yenebileceğini göstermişse

de, toprak sahiplerinin borç senetlerini yakan köylüler, toprak sahipleri burjuvaziden geliyor diye imtina etmiyor; şehir ahalisi burjuva kökenli gıda spekülatörlerine saldırmaktan geri kalmıyordu.

Orta sınıf siyasal eylemcilerinin saflarında, tekrar eden ayrılıkların nedeni buydu. Tipik olarak çoğunluk güvenlikten, mülkiyetten ve monarşi ve aristokrasi ile uzlaşılmasından yanaydı. Yalnızca radikal bir azınlık, kitleleri kışkırtma riskini göze almaya hazırdı. Ama o zaman da gericilik, kendisine verilen tavizlerden cesaret bularak çoğunluğu korkutacak hareketlere kalkışacak ve onlar da, her ne kadar bir kesimi ayrılıp karşı-devrime katılsa da, radikallerin arkasına geçeceklerdi. 1791 ve 1792'de olanlar budur. 1793'de bir kez daha olacaktır.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ve kralın idam edilmesiyle zirveye ulaşan 1792 krizi, Lafayette'in Jakobenler tarafından devrilmesi ve Parisli kitlelerin '*seksiyonlar*' içinde örgütlenmesine yol açmıştı. Jirondenler de bu harekete katıldılar, ancak hâlâ daha ileri gitme ve kralın idamını onaylama konusunda kararsızdılar. 'Ayak takımı'ndan, Brissot'nun deyimiyle 'anarşinin dokuz başlı yılanı'ndan korkuyorlardı.[34] Kırda ve kentte artan açlığa rağmen, Parisli *seksiyonların* fiyatların denetlenmesi, halkı beslemek için tahıl stoklarına el konulması ve 'istifçiler ve spekülatörler'e karşı ibretlik girişimlerde bulunulması taleplerine karşı direndiler.

Bunun yerine bir önceki hükümetin yaptığına benzer şekilde kitlelere saldırdılar. Liderlerinden birisi Nisan ayında zengin burjuvaziyi, 'Malınız tehdit altındadır ve sizler gözünüzü bu tehlikeye kapatıyorsunuz… Bu zehirli yaratıkları inlerine kadar kovalayın' diye uyarıyordu.[35] Konvansiyon, büyük bir çoğunlukla, Marat'nın yıkıcılık suçlamasıyla devrim mahkemesine verilmesine karar verdi, ama aklandığını gördü. Hébert tutuklandı ve Konvansiyon'un başkanı –Brunswick Dükü'nün meşum sözlerine benzer bir dille– şehirdeki 'tekrarlayan ayaklanmalar' sona ermediği takdirde 'Paris'in mahvolacağını' açıkladı.[36] Komutanı Dumouriez düşman saflarına katılınca, ordu bir dizi yenilgi aldı. Fransa'nın batısındaki Vendèè bölgesinde memnuniyetsiz köylüler, kanlı bir kralcı ayaklanmaya katıldılar.

Nihayet 29 Mayıs'ta 'ılımlılar' ve kralcılar birlikte Lyon'u ele geçirdiler, Jakoben belediye başkanı Chalier'ı tutukladılar ve Temmuz'da idam ettiler.

Robespierre'in Jakobenleri, her ne kadar kimi tarihçiler orta sınıfın daha alt bir tabakasından geldiklerini ileri sürseler de, Jirondenler kadar orta sınıftı. Kamuoyuna yaptıkları açıklamalarda sık sık belirttikleri üzere, mülkiyet 'hakları'na aynı derecede sadıktılar. Robespierre, kişisel olarak dürüsttü ama destekçilerinin pek çoğu devrimden maddi olarak yarar sağlamaya çalışma konusunda vicdanları rahattı; ne de olsa ya bur-

juvazinin mensubuydular ya da öyle olmaya çalışıyorlardı. Danton, bir keresinde kraldan para kabul ederek, kişisel olarak zenginleşmişti. Marat ve Hébert, Parisli kitleler arasında ajitasyon yapıyorlardı; ama bunu kâra hiçbir itirazı olmayan küçük zanaatkâr ya da esnafın bakış açısından yapıyorlardı.

Ancak 1793 yazı başında devrimin ileriye gitmesinin alternatifinin, geriye kendilerini de, önceki dört yılın kazançlarını da bırakmayacak bir gericilik karnavalı olacağını görebiliyorlardı. Ayrıca devrimi ileriye itmenin tek yolunun da, bir kez daha Parisli kitlelerle ittifak yapmak ve burjuvazinin çıkarlarıyla çelişecek önlemler almak pahasına da olsa köylülüğe ödünler vermek olduğunu görüyorlardı. Robespierre günlüğüne, 'Tehlike orta sınıflardan geliyor, onları yenmek için halkı etrafımızda toplamalıyız' diye yazıyordu.[37] Başka bir deyişle, Jakoben kulübündeki radikal burjuvazi, ılımlı Jironden burjuvaziye karşı, Paris *seksiyonlarının* devrimci *sans-culottes*'larıyla birleşmek zorundaydı. Devrimin üçüncü büyük dönüm noktasına gelinmişti.

26 Mayıs 1793'te Robespierre, halka ayaklanma için bir çağrı yayınladı. 29 Mayıs'ta Paris *seksiyonlarının* 33'ü bir araya geldiler ve bir yeni ayaklanma, bir *journèe* örgütlemek üzere dokuz kişiden oluşan bir ayaklanma komitesi seçtiler. 31 Mayıs ve 2 Haziran'da *tocsin* (alarm) zilinin çalması ve top atışları kitleleri sokağa döktü. Konvansiyon'u 80.000 silahlı adamla kuşattılar ve 29 Jironden milletvekilinin tutuklanması için emirler yayınlanmasını istediler. Artık Paris *seksiyonları* başkentteki iktidar merkezleri ve Jakoben liderler de fiilen Fransa'nın hükümetiydi.

Yenilgiye uğrayan Jirondenler vilayetlerde isyan çıkarmak için şehirden kaçtılar. Ordunun subay kadroları arasında dostları, büyük tüccar arasında müttefikleri vardı; kırsal bir ayaklanmadan korkan orta sınıf toprak sahiplerinin sempatisi onlardan yanaydı ve 'kalabalığı' bir tehdit olarak görenlerin sadakatine sahiptiler. Ve hiç kuşkusuz devrime karşı bir zaferden coşku duyacak olan aristokrasinin desteği de onlardan yanaydı. Birkaç hafta içinde ülkenin güney ve batısının çoğu Jirondenler'in elindeydi. Vendèe kralcıların eline geçmişti, Jakoben karşıtları Toulon'un güney limanını ve Akdeniz donanmasının gemilerini Britanya'ya teslim etmişlerdi ve yabancı ordular hâlâ Paris'e doğru ilerliyorlardı. Jironden kasabası Caen'den bir kadın, Charlotte Corday, yardımına ihtiyacı olduğu gerekçesiyle Marat'ya sokulup, banyodayken bıçaklayarak öldürünce, karşı-devrimin Paris'te bile vurabileceği görülmüştü.

Parisli *sans-culottes* kitleler Jakoben liderleri, kokuşmuşluğu önlemek için daha ileri devrimci önlemler alma konusunda zorladı ve liderler çok geçmeden başka seçenekleri olmadığını gördüler. Haftada en az bir kez

Konvansiyon'a rapor veren ve her ay yeniden seçilen Kamu Güvenliği Komitesi'ne uygun gördüğü her türlü acil önlemi alma yetkisi verildi. 'Azami (fiyat) yasası', ekmeğe fiyat kontrolü getirdi ve insanların açlığı üzerine spekülasyon yapılması, idamlık suç sayıldı. Bir aileyi geçindirmek için gereken asgari düzeyin üzerinde geliri olanlardan, yüzde 10'dan başlayarak yüzde 50'ye kadar yükselebilen müterakki bir vergi ve savaşın masraflarını karşılamak üzere zenginleri zorunlu borçlandıran bir yasa kabul edildi.[38] Ekonomi, savaş malzemesi üreten önemli bir kamu sektörüyle, giderek daha fazla merkezi yönetime tabi oldu. Kaçanların ve kilisenin el konulan toprakları, köylülerin öfkesini yatıştırmak üzere küçük parsellere bölündü. Gönüllü devrimci birlikler ve eski ordu birlikleri, gönüllüler askerleri şevklendirebilsin ve onlardan askeri becerileri öğrenebilsinler diye cephede birleştirildi ve subaylarını ortaklaşa seçtiler. Şüpheli memurlar devlet dairelerinden kovuldu. Taşradaki ayaklanmaları bastırmak üzere tam yetkili devrim komiserleri gönderildi. Yaşları 18 ile 25 arasında olan bütün bekâr erkeklere, varlıklıların parayı ödeyip muaf olmasına olanak veren eski ayrıcalıklar olmaksızın, askere gitme zorunluluğu getirildi. Nihayet, Eylül ayındaki daha başka *jounneèe*'lerden sonra Konvansiyon ve Kamu Güvenliği Komitesi sert baskı –terör– politikasına karar verdi.

Jakobenler ve Terör

Terörü harekete geçiren güç aşağıdan, eski rejimde acı çekmiş ve eğer bu rejim geri dönerse daha fazla acı çekeceklerini bilen; dostları ve akrabaları zaten ihanet ve ahlaksız vurgunculuk nedeniyle her gün cephelerde ölen insanlardan geldi. Duygusal intikam isteği ile, devrimci rejimin karşıtlarının iç savaş koşullarında devrime zarar vermek için her fırsattan yararlanacakları şeklindeki rasyonel anlayışı birleştiriyorlardı. Hapishane onlara engel olamazdı, zira bir kez komploları başarılı olursa serbest bırakılacaklarını biliyorlardı. Hébert gibi Jakobenlerin 'terörist' kanadında yer alanlar, bu duyguları körüklüyorlardı. Ama başlıca Jakoben liderler çağrıya uyma konusunda yavaştılar. Efsanenin 'duygusuz kasabı' olmak bir yana, Robespierre, devrimin ilk günlerinde ölüm cezasının kaldırılması için çağrı yaparken hemen hemen tek başınaydı. Buna karşılık Jirondenler, ölüm cezasının alt sınıflardan sıradan suçlular için uygulanmasını desteklediler, ama sıra krala geldiğinde pişman oldular.

1793 Eylül'ünden önce devrim mahkemesi önüne çıkarılan 260 kişiden yalnızca 66'sı ölüme mahkûm edilmişti. Ekim ayından itibaren işin hızı arttı. Kraliçe Maria Antoinette'in idamını, Jirondenler'in ve (ken-

di davasını savunmak için bir Jakoben olarak nümayiş yapan) Orleans Dükü'nün mahkûm edilmesi izledi. 1793'ün son üç ayında 395 sanıktan 177'si ölüme mahkûm edildi ve Aralık ayına gelindiğinde Paris hapishanelerinde, Ağustos ayında 1500 olan mahkûmların sayısı 4.525'e yükselmişti. Bununla birlikte, bu aşamadaki idamların sayısı, romanların ve filmlerin her gün onlarca kişinin giyotine gönderildiği yolundaki popüler anlatılardan çok daha azdı.

Aristokrat ve kralcıların idamı konusundaki 200 yıllık nakarat, yerli yerine oturtulmalıdır. Eski rejimde idamlar devamlı olan şeylerdi. Yoksul insanlar bir parça kumaş çaldıkları için idam edilebilirdi. Bir zamanlar Mark Twain'in ifade etmiş olduğu gibi, 'Terörün iki saltanatı oldu: birisi birkaç ay sürdü, diğeri 1000 yıl'. Kuzeyden Paris'e doğru yürüyen ordu, şehri almayı başarabilseydi, Jakobenlerinkinden çok daha büyük olan kendi terörünü uygulayacak ve derhal idam edilecek 'elebaşılar'ın tespit edilmesi için kralcıları ve aristokratları kullanacaktı. Lyons, Marseilles ve Toulon'u alan 'ılımlılar' ve kralcılar kendi mahkemelerini kurdular ve 'vatanseverlerin giyotine gönderilmesini ya da asılmasını' emrettiler. Sonuç 'hazin'di;[39] Lyon'daki ölü sayısının 800 olduğu söyleniyordu.[40] Vendée'de kralcı bir papaz, cumhuriyet sempatizanlarına karşı 'her günün kanlı gösterilerle geçtiğini' haber veriyordu. Cumhuriyeti kabul eden bir rahibin yönettiği ayine katılmak bile, insanların 'hapse atılmasına ve daha sonra hapishaneler çok dolu olduğu için katledilmesine ya da kurşuna dizilmesine gerekçe olabiliyordu.[41] Machecoul'da 524 cumhuriyetçi kurşuna dizilmişti.[42] Bütün bunlara ek olarak, Fransa'nın kuzey sınırlarında kralcıların ve Jirondenler'in başlattığı ve devrimin içerideki ve dışarıdaki bütün düşmanlarının hevesle katıldığı –karşı tarafa sempatisi olan Fransız subaylarının, binlerce askeri bilerek ölüme gönderebildiği– savaşlardaki ölü sayısı da muazzamdı.

Karşı-devrimin ve savaşın kurbanları, popüler romanlarda ya da hatta Charles Dickens'ın *İki Şehrin Hikâyesi*'nde pazarladığı korku öykülerinde yer almaz. Çünkü bu yazarlar için saygıdeğer bir beyefendinin ya da hanımefendinin ölümü trajedidir, cumhuriyetçi bir zanaatkârın ya da bir kadın terzininki ilgiye değmez.

1793 Eylül'ünde Robespierre'in Konvansiyon'un önüne koyduğu tez esas itibariyle buydu. Cumhuriyetin generallerinden birisi, Houchard hakkında, gerekli olmadan geri çekildiği ve askeri bir felakete yol açtığı için ceza önlemlerini haklılaştırmaya çalışıyordu. 'İki yılda 100.000 insan ihanet ve zayıflık nedeniyle katledildi', dedi. 'Bizi mahveden, hainlere karşı zayıf olmaktır'.[43] Bu tez, Jakobenlerin önlemlerini desteklemek konusunda kararsız olan milletvekillerinin pek çoğunu kazandı.

Devrim sırasındaki en kanlı olaylar, devrimcilerin hiçbir zaman kontrolü elden kaçırmadıkları Paris'te olmadı; aksine devrim karşıtlarının elindeki bölgeleri geri almak için savaşırken oldu. Cumhuriyet ordularının kanlı bir şekilde intikam aldıkları pek az olay vardı: Lyon'da devrimci bir komisyon, 1.667 ölüm cezası verdi; Vendée'de silah taşıyan asiler kestirme yoldan idam edildi; Nantes'da ayaklanmanın 2.000 ila 3.000 destekçisi Loire Nehri'nde boğularak öldürüldü; Toulon'da, şehri Britanyalılara teslim etmekle suçlananların kitlesel idamları söz konusu oldu.[44]

Terörün incelenmesi gereken bir başka yönü daha vardır. Bu, 1793-94 boyunca devrimci liderlerin birbirlerine karşı uyguladıkları terördü. Bu, Jirondenler ve Jakobenler arasındaki düşmanlıkla başladı. Jirondenler Marat'ya karşı ortaya koydukları suçlamalarında baskıya başvurma konusunda kendi istekliliklerini de göstermişlerdi. Bununla birlikte, Jakoben hükümetin kurulmasından sonra tutuklanan ilk Jironden liderler yalnızca ev hapsine çarptırılmıştı. Daha sonra Paris'i terk edip taşrada isyan çıkararak, bunun yalnızca sözcüklerle giderilemeyecek bir anlaşmazlık olduğunu kanıtladılar. Robespierre ve Danton, serbest bırakılacak her Jirondenin aynı şekilde davranacağına inanmaya başladılar. Onları engellemek için şiddetli ve etkin baskıdan –iç savaş koşullarında bu idam anlamına geliyordu– başka çare yoktu.

Ancak orta sınıf Jakobenler için, Jirondenlere uygulanan aynı mantık, iç savaş koşullarında diğer başka cumhuriyetçilere de uygulanabilirdi. Robespierre açısından, onun kendi müttefikleri, Paris'in *sans-culottes*'ları, sorun olmaya başlamışlardı. Devrime sokaklarda destek verme konusunda harikalar yaratmışlardı. Ama aynı zamanda Robespierre'in ve diğer Jakoben liderlerin geldiği sosyal grupla –o cumhuriyet için savaşıp savaşmamak konusunda yalpalayan mülkiyet sahibi grupla– da çatışıyorlardı. *Sans-culottes*'lar terör çağrısını benimsediği anda Robespierre *sans-culottes* örgütleri üzerine de gitmeye başladı: Eylül ortasında Jacques Roux tutuklandı; Ekim ayında Claire Lacombe'un Devrimci Cumhuriyetçi Kadınlar Derneği dağıtıldı ve nihayet Mart ayında Hébert ve birkaç başka kişi daha giyotine gönderildi.

Saygıdeğer, mülkiyet sahibi orta sınıfı korkutabilecek olan talepleri ortaya atan 'aşırılar' Robespierre'in tek sorunu değildi. O ayrıca, o anın ihtiyaçlarının ötesinde kişisel çıkarlarını ve eğilimlerini sergileyenlerin de devrimi yıkabileceğinden korkuyordu. Bu özellikle, muazzam devrimci cesarete ve heyecana sahip, ama ayrıca kuşkulu zengin figürlerle bir araya gelmenin getireceği ödüllere de meyleden Danton'un çevresindeki grup için geçerliydi. Başlıca arkadaşlarının Fransız Doğu Hindistan Şirketi'ndeki bir rüşvet olayına karışmış olmaları bir rastlantı değildi.

1794'ün Ocak ve Şubat'ında, Danton etrafına gayriresmî 'müsamahakâr' bir hizip toplamaya başlayınca, onun da Jirondenler'in dokuz ay önce girmiş oldukları yola girdiğinden korktu. Hébert'in idamından beş gün sonra tutuklanma, yargılanma ve idam edilme sırası Danton, Desmoulins ve diğerlerine gelmişti.

Robespierre ve yakın müttefikleri kendilerini kuşatılmış hissediyorlardı. Kendi sınıfları, karşı-devrimin güçlerine yarı yarıya kapılmıştı. Kâr etmeye dayanan bir sınıfın üyeleri sürekli olarak rüşvet ve ahlaksızlık kuşkusuyla karşı karşıyaydı. Yalnızca sert önlemler korkusu, orta sınıfı zafer yolunda tutabilirdi. Robespierre, orta sınıfın temel değerlerinin gerçekleşeceği yeni bir toplumdan yana olduğuna inanıyordu. Bu duygusunu, hedefinin 'erdem'le özdeş olduğunu belirterek ifade etmiştir. Ama bu amaca, orta sınıfın kendisini –kimi zaman çok sert bir şekilde– disiplin altına almadan ulaşamayacaktı. 1794 Şubat'ında ifade etmiş olduğu gibi, 'Erdem olmadan terör yararsızdı; terör olmadan erdem güçsüzdü'.

Dahası terör, devleti, devrimci duygu ve eylemin odağı yapıyordu. Terör, *sans-culottes* kitleleri orta sınıf için tam bir tehlike olmaktan –devrimin yönünün giderek alt sınıfların eline geçmesi tehlikesi– uzaklaştırmaya hizmet ediyordu. *Sans-culottes*'ların devletin iş başındaki giyotinini seyretmeleri ve *Carmagnole* dansı yapmaları, orta sınıf politikacıları için kendi adlarına hareket etme ve taleplerde bulunmalarından çok daha iyiydi. Terör yalnızca devrimi savunmak için işlemeye başlamadı; o aynı zamanda burjuvazinin uzlaşıcı unsurlarıyla kitleler arasında, devletin bir siyasal grup tarafından nasıl merkezileştirildiğini de sembolize ediyordu.

1794 baharına gelindiğinde Robespierre çevresindeki Jakobenler, Paris'teki halk örgütlerini dizginleyerek –komünü dağıtıp, *seksiyonları* ve yiyecek istifçiliğini araştıran komisyonu lağvederek– tek başlarına yönetiyorlardı. Devlet iktidarı, öyle görünüyor ki, artık daha önce hiç olmadığı kadar, soldaki ya da sağdaki hiziplerin hücumuna uğramayan, bir grup kenetlenmiş adamın elindeydi. Böylesine merkezileşmiş bir iktidar, ancak her zamankinden daha fazla baskıya başvurarak yoluna devam edebilirdi. Soboul'un açıkladığı gibi:

> O zamana kadar terör… devrimin düşmanlarına yönelmişti. Ama şimdi, devlet komitelerine karşı çıkanları da kapsayacak kadar genişlemişti. Böylelikle komiteler siyasal hayat üzerindeki tahakkümlerini güçlendirmek için terörü kullanıyorlardı.[45]

Terörün merkezileşmesi kendi ivmesini yarattı. Jakoben çekirdek, kendileriyle birlikte olmayan herkesin kendilerine karşı olduğunu düşünmeye başladı – ve bu düşünce kısmen haklıydı. Özgürlüklerinin kısıtlan-

masından rahatsız olan kendi orta sınıfları içinde, onlara karşı artan bir düşmanlık gelişirken, Roux ve Hébert'in pek çok *sans-culottes* yandaşlarının da düşmanlığı artıyordu. Bu tür düşmanlıklarla terör yoluyla baş etmek, yalnızca Jakoben çekirdeğin daha fazla yalnızlaşmasına hizmet ediyordu. Ama terörü durdurmak, Jakoben çekirdekten intikam almak isteyenlerin ellerinin serbest kalması tehdidini içeriyordu.

Robespierre ne yapacağı konusunda kararsız kaldı. Belirli vilayetlerde, örneğin, Nantes'daki kitlesel boğdurma olayından sorumlu olan adamı Paris'e çağırarak, terörü kontrol etmeye çalıştı. Ama daha sonra, Mayıs 1794'te Paris'teki terörün büyük ölçüde artmasına izin verdi; o kadar ki izleyen üç ay, bir önceki yıldaki kadar infaza tanık oldu. İlk kez, suçlananlara savunma hakkı verilmiyor, jüriler 'manevi suç'tan başka bir şey olmayan suçlamalarla mahkûmiyet kararı verebiliyor ve birbiriyle ilişkisi olmayan insanlar, hapishanelerde 'komplo kurdukları' gerekçesiyle gruplar halinde yargılanıyordu. İşte tam bu sıradadır ki, Amerikan Devrimi'nin ve Britanya plep radikalizminin büyük risalecisi Tom Paine, idam edilmekten yakasını zor kurtardı – suçu, Jirondenlerden bazılarıyla (kuşkusuz geçmişte bir noktada bütün Jakoben liderlerin olduğu gibi) dost olan bir yabancı olmasıydı.

Thermidor ve Sonrası

Devrimci rejimi savunmada, Jirondenler'in yöntemleri başarılı olmadığı halde Jakobenlerin yöntemleri başarılı oldu. 1794 yazına gelindiğinde devrimci ordu kendisini, muhtemelen Avrupa'nın o zamana kadar gördüğü en iyi savaş gücü olarak ortaya koyuyordu. Taşradaki isyanlar ezilmişti ve Fransız ordusu Brüksel'i işgal etmiş, kuzeye doğru ilerliyordu ve de cumhuriyet gerçekten de 'tek ve bölünmez' görünüyordu.

Bununla birlikte bütün bu başarılar Jakobenler için başa çıkılması zor bir sorun yarattı. Sağ ve sol arasında denge kurarak kendilerini yükseltmeyi başarmışlardı ve bu süreç içinde, orta sınıfın büyük kesimlerinin birkaç ay öncesine kadar herhangi bir alternatifi olamadığı için, kendi orta sınıflarının kimi kesimlerine de çok sert davranmışlardı. Konvansiyon'un her ay, Kamu Güvenliği Komitesi'nin yetkilerini yenilemesinin nedeni buydu. Ancak zaferler, artık diktatörce yönetimin gerekli olmadığı konusunda artan bir duyguya yol açtı.

Önceki aylarda Robespierre pek çok düşman kazanmıştı: Danton'un 'müsamahakâr' sempatizanları, baskıyı çok ileriye götürdükleri için taşradan çağrılan özel temsilciler, Hébert'in eski müttefikleri ve Jirondenlerden

aslında hiçbir zaman kopmamış olan ama bunu söylemekten çekinenler. 27 Temmuz 1794'te, Konvansiyon'daki bir tartışmanın ortasında, Robespierre'e karşı pusu kurmak üzere birleştiler. Bir delege onun hakkında bir tutuklama emri çıkarılmasını önerdi; yakın müttefikleri ve Konvansiyon, ittifak halinde önerinin lehinde oy verdi.

Jakobenler kendilerini kurtarmak için kitleleri devrimci bir *Journée*'de ayaklanmaya davet ettiler. Ancak böyle bir ayaklanmayı düzenleyebilecek olan komiteleri kendileri lağvetmişler ve *sans-culottes* gazetelerini kendileri yasaklamışlardı. Yalnızca dört gün kadar önce, yiyecek üzerindeki spekülasyon yasağını kaldırmışlar ve pek çok zanaatkârın kazancında bir azalma anlamına gelen, en yüksek ücret oranlarını yayınlamışlardı. Paris'in 48 *seksiyonundan* yalnızca 16'sı ayaklanma girişimine katılmak üzere güç gönderdi ve bunlar da dağılmadan önce, uygun bir liderlik için saatlerce beklediler. Robespierre ve 21 müttefiki 28 Temmuz'da idam edildi; ertesi gün bunları 71 kişi izledi –bu, devrimin tarihindeki en büyük kitlesel infazdı.

Robespierre Konvansiyon'da 'Cumhuriyet kaybedilmiş bir davadır. Şimdi eşkıya zafer kazanmıştır' diye bağırmıştı. Son beş yılın büyük hareketinin sona erdiği anlamında bu söz doğruydu. Cumhuriyetin devrimci takviminde Robespierre'in devrildiği ayın adı olan Thermidor, o zamandan beri, içerideki karşı-devrimi sembolize eder.

Robespierre'i deviren müttefikler iktidarda uzun süre kalmadılar. İzleyen aylar, devrimden nefret edenlerin yeni bir güven kazanmalarına tanık oldu. Zengin genç caniler, *jeunesse dorée* (altın gençlik), devrimci idealleri savunan ya da kendilerinden 'daha iyi' olanlara saygısızlık edenlere saldırarak, Paris sokaklarını ele geçirmeye başladılar. Aralarından bir güruh Paris Jakoben kulübünü kapanmaya zoladı. Bir anayasa değişikliği, oy verebilmek için yeni mülkiyet koşulları getirdi. Bu 'beyaz terör', eski devrimcilerin idam ve pek çoklarının mağdur edildiği bir dalgaya yol açtı. 1795 Nisan ve Mayıs'ın da iki kısa *sans-culottes* kalkışması, yoksullara bir şans verilse, *jeunesse dorée*'nin hakkından geleceklerini gösterdi, ama bunlar Thermidorculara sadık kuvvetler tarafından ezildiler. Yurtdışına kaçmış olanlar ülkeye dönmeye ve yakında monarşinin geri geleceğini söyleyerek böbürlenmeye başladılar. Tahtta hak iddia eden, gelecekteki XVIII. Louis, sürgünde, eski rejimi, üç tabakasıyla birlikte geri getirmek istediğini ve devrime katılan herkesi, Thermidorcular da dahil, cezalandıracağını ısrarla iddia etti. Daha sonra, 1795 Ekim'inde kralcılar Paris'te kendi ayaklanmalarını düzenlediler. Dehşete düşen Thermidorcular Jakobenleri yeniden silahlandırmaya ve ordunun önünde *sans-culottes*'ları yardıma çağırmaya başladılar; özellikle yükselmekte olan, bir zamanla-

rın Jakobeni Napolyon Bonapart adlı bir subay yardımlarına geldi. Çok kanlı bir monarşi restorasyonundan korkan Thermidorcular, iktidarı beş kişiden oluşan bir Direktörlüğün elinde toplamaya razı oldular. Dört yıl süreyle Direktörlük, bir o yöne bir öteki yöne çekildi ve bu arada ordudaki tabanı hem kralcılara hem de halk Jakobenizminin yeniden doğuşuna karşı bir kale teşkil eden ve aslında 1799'da kendisine diktatörce yetkiler veren bir darbe düzenleyen Napolyon'a daha fazla güç kazandırdı. Napolyon, 1804 yılında papaya kendisini imparator ilan ettirdi ve kimi eski Jakobenlerin ve sürgünden dönen aristokratların desteğiyle ülkeyi yönetti. Nihayet 1814 ve 1815'te ordularının yenilmesi, öteki Avrupa devletlerinin Bourbon monarşisini yeniden kurmalarına olanak verdi. Robespierre'in son, umutsuz uyarısı gerçekleşmiş görünüyordu.

Bununla birlikte Robespierre iki açıdan yanılmıştı. Devrim, 1794 Thermidor'undan sonra bitmişti, ama getirmiş olduğu değişikliklerin pek çoğu yerindeydi. Napolyon'un rejimi bu değişikliklerin sağlamlaştırılması üzerine kuruldu: feodal ödemelere son verilmesi; bağımsız bir köylülüğün yaratılması; iç gümrük noktalarına son verilmesi; bütüncül bir ulusal yönetim sisteminin kurulması; hepsinden öte hükümet politikasının hanedan ya da aristokratik değil, burjuva amaçla doğrultusunda şekillendirilmesi konusundaki kararlılık. Napolyon'un ordusu bir süre için Avrupa'nın büyük bir kısmını fethedebiliyordu çünkü eski rejimin ordusu değildi. Bu, devrim sırasında, özellikle de onun Jakoben bölümünde, yerleşiklik kazanmış yöntemler doğrultusunda örgütlenmiş ve güdülenmiş bir orduydu. En iyi generalleri, devrim döneminde liyakate dayanarak rütbe alanlardı – hatta Napolyon, polisini yönetmesi için eski bir 'terörist' Jakobene güvenmişti.

Kendinden önceki Hollanda, İngiliz ve Amerikan devrimleri gibi Fransız Devrimi de, tam anlamıyla piyasa temelli bir toplum için, geçmişten miras kalan büyük engelleri temizlemişti. Ve 1792-94 olaylarından sonra, aristokratik gericiliğin bunları yeniden tesis etmesinin hiçbir yolu yoktu.

Yirmi yıl sonra dönüp devrime bakan romancı Stendhal şu gözlemde bulunuyordu: '2000 yıllık dünya tarihinde adetler, düşünceler ve inançlarda böylesine keskin bir devrim daha önce asla meydana gelmemiştir.'[46] Devrimciler yenilmiş olabilirlerdi, ama devriminin mirasının büyük kısmı, modern dünyayı biçimlendirmek üzere varlığını sürdürmüştü.

Robespierre ikinci bir açıdan da yanılmıştı. Zira devrim yalnızca, her biri bir öncekinden daha radikal orta sınıf siyasal gruplarının yükselmesinden ibaret değildi. Merkezî olarak devrim ayrıca, daha önce hiç

tarihi şekillendirme şansı olmamış kır ve kentin milyonlarca insanının siyasal hayata girmesini sağlamıştı. Onlar, kendi çıkarları için savaşmayı ve bu çıkarlarının ne olduğu konusunda kendi aralarında tartışmayı öğrenmişlerdi. 1789 ve 1792'de aristokratların şatolarını yakan köylüler, daha sonraki bir hükümetin ellerinden topraklarını almasına izin vermeyeceklerdi. Paris'te ve diğer şehirlerde alt sınıflar, tarihte daha önce hiç görülmedik boyutta, kendi çıkarları için savaşmak üzere ayağa kalkmışlardı –ve aynı şeyi, 1936 ve 1968'de olduğu gibi 1830, 1848 ve 1871'de de yapacaklardı.

Devrim hakkında anlatılanlar, haklı olarak, aşağıda, Paris'in dar sokaklarında ve yoksul kesimlerin kalabalık meskenlerinde yaşananların dünya tarihindeki genel etkisini azımsamak gibi bir tehlike taşır. İnsanlar Marat ve Hébert'in yazdıklarını buralarda okudular; *seksiyonlarda* 'kararlı toplantılar' yaptılar; tahıl istifçilerini yakaladılar, monarşist ajanları aradılar; mızraklarını keskinleştirdiler ve Bastille'in üzerine yürüdüler; Jirondenler'in anayasal monarşistlerin, Jakobenlerin de Jirondenlerin yerini almasını sağlayan ayaklanmaları örgütlediler ve devrimi kırlara yaydılar ya da binlerce gönüllüyle orduya katıldılar.

Şehirlerdeki halk hareketlerinin sınırları vardı. Bu sınırlar o zamanın Fransız toplumundan kaynaklanıyordu. Şehirli kitlelerin büyük çoğunluğu hâlâ, usta ve ailesinin, hayat standardı kendilerininkinden çok da farklı olmayan, belki bir iki işçiyle birlikte küçük atölyelerde çalışıyordu. Bunlar sokaklarda karşılaşabiliyorlar ya da *seksiyon* toplantılarında ve kulüplerde bir araya geliyorlardı. Ama zamanlarının çoğunu alan üretim sürecinde birbirlerine organik olarak bağlı değillerdi. Bunların ideali, başta baba olmak üzere bireysel aile birliğini korumaktı, toplumun kolektif bir şekilde yeniden örgütlenmesi değildi. Onları geçmişte küçük düşürmüş olan aristokratlara ve aç kalmalarını seyreden spekülatörlere karşı ayaklanabiliyorlar ve Kropotkin'in ve Guerin'in[47] devrim tarihlerinin gösterdiği gibi muazzam bir cesaret ve yaratıcılık ortaya koyuyorlardı. Ve ayaklandıkları zaman, pek çok protestoda kadınların oynadığı öncü rolde, kimi devrimcilerin kadınların da oy verebilmelerini istemelerinde ve de devrimci kadın kulüplerinin ortaya çıkışında görüldüğü gibi, kendi önyargılarının pek çoğunu terk etmeye başlayabiliyorlardı. Bununla birlikte, devrimin 1793-94'deki büyük krizinde, zafere gidecek kendi programlarını ortaya koymakta zorlandılar.

Albert Soboul'un göstermiş olduğu gibi, onların yaşam koşulları, Jakobenleri gerekli radikal önlemleri almaya zorlayabiliyor, ama devrimin sorunlarını çözecek olan kendi kolektif sınıf tepkilerini biçimlendiremiyordu. Fiyat üst sınırı için savaşabiliyorlardı, ama asıl belirleyici olan

üretim süreçlerini değiştirecek bir pozisyonda değillerdi. Terör konusundaki keskinlikleri bile zayıflıklarının bir işaretiydi. Başka insanların devrimi sabote etmesini önlemeye odaklanabiliyorlardı çünkü devrimin kaderi üzerinde kendileri doğrudan, kolektif kontrol kuramıyordu.

Bununla birlikte, Avrupa ve ötesine bir sonraki yüzyılın çoğunda ilham verdiği kadar dehşet de saçan, Fransa'daki eski düzeni alaşağı eden şey, Danton'un ilham verici sözleri ve Robespierre'in çelik gibi kararlılığı kadar, onların eylemi ve inisiyatifiydi. Halk hareketinin ezilmesi sonrasında, toplumsal ve ekonomik eşitliğe vurgu yapan ve 19 ve 20. yüzyılın sosyalist hareketlerine yolu açan, 'Gracchus' Babeuf etrafında toplanan bir grup devrimci de onların arasından çıktı.

3. Bölüm

Fransa Dışında Jakobenlik

'Kendi özgürlüklerini yeniden kazanmak isteyen bütün halklara yardım', 1792'de Jirondenlerin önderliğindeki Konvansiyon'un verdiği sözdü. Brissot, Avrupa'nın monarklarına karşı ilan edilen savaşın, eski türden bir fetih savaşı olmayacağını, bir kurtuluş savaşı olacağını iddia ediyordu. Fransa'nın dışında, her türlü devrimci ilerleme karşısında coşku duyacak kuşkusuz pek çok insan vardı:

> Bu şanlı bir zihinsel şafaktır. Bütün düşünen varlıklar bu çağın sevincini paylaştılar. Yüksek bir karakterin duyguları, insanların zihnini karıştırdı… manevi bir heyecan dünyayı kuvvetle etkiledi.[48]

Yaşlı Alman filozofu Hegel, Fransa'daki olayların onun gençlik dünyası üzerindeki etkisini böyle tanımlıyordu. Belleği ona oyun oynamıyordu. Devrimin mesajı, Aydınlanma'nın insanları etkilediği her yerde bir yankı buldu.

İngiliz şairler Wordsworth, Southey ve Coleridge, Bastille'in basılmasını coşkuyla karşılıyorlardı. Coleridge, 'İnsan türünün ortak kalbinden, yeni doğmuş bir Tanrıça gibi umut fışkırıyor' diye yazdı. Şair-gravür sanatçısı William Blake, bir askerle tartışmasında devrimin ilkelerini savunduğu için neredeyse tutuklanıyordu. Çığır açıcı kimyacı Joseph Priestley'in evi kralcı bir güruhun saldırısına uğradı. Alman filozoflar Kant ve Fichte, genç Hegel kadar heyecanlıydılar. Thermidor'dan sonra bile Kant şöyle söyleyebiliyordu: 'Jakobenlerin yaptıkları kötülükler, geçmiş zamanların tiranlarıyla karşılaştırıldığında hiç kalır.'[49] Beethoven, devrimci şarkıların melodilerini müziğine katıyor ve devrimci ordunun ruhunu, büyük senfonilerinden birinde, (her ne kadar kendisini imparator ilan ettikten sonra Napolyon'a yaptığı ithafı tiksintiyle geri almış olsa da) *Eroica*'da dile getiriyordu. İrlanda'da Belfast orta sınıfından Wolfe Tone ve eski bir aristokratik ailenin üyesi olan Lord Edward Fitzgerald, devrimci hükümetle temas kurmak üzere Paris'e gittiler. Latin Amerika'da, kendisi de aristokratik bir aileden gelen, Caracas'lı 16 yaşındaki genç Simon Bolivar,

İspanyol genel valisi ile Panama'da 1799'da yaptığı tartışmada devrimi savunuyordu. Bu arada Meksikalı bir papaz Miguel Hidalgo, Hose Maria Morelos gibi öğrencileri devrim idealine kazanıyordu.

Süngü Ucundaki Devrim

Böylesi bir heyecan, ilerleyen Fransız ordularının ilk başta Belçika, Hollanda, kuzey İtalya ve güney Almanya sınırlarını geçtiğinde pek çok yerel müttefik bulduğu anlamına geliyordu. Monarşilerin ya da oligarşik yönetimlerin orta sınıf karşıtları, kendilerini 'Jakobenler' olarak tanımlıyorlardı ve Jakobenler iktidardan düştükten sonra bile bu, devrimci güçlerin destekçileri için genel bir ad olarak kaldı. Bu güçler, Fransız orduları ne zaman ilerlese, onunla birlikte çalışarak, feodalizmin ve feodal ödentilerin lağvı, devlet ve kilisenin birbirinden ayrılması, kilise mallarına el konulması, iç gümrük noktalarının ilgası ve az ya da çok demokratik meclisler kurulması gibi, Fransa'da aşağıdan yapılan değişiklikleri yukarıdan reformlarla hayata geçirmeye çalışıyorlardı.

Robespierre'in Brissot'ya karşı iddialarından birisi, diğer ülkelerin halklarının yabancı istilasını, ne kadar iyi niyetli olursa olsun, iyi karşılamayacaklarıydı. Kısa süre sonra, pek çok entelektüelin ve orta sınıfın kimi kesimlerinin başlangıçtaki heyecanına rağmen, Robespierre'in haklı olduğu görüldü. Muzaffer Fransız ordusu kendisini ancak yağma ve fethettiği ülkelerden haraç alarak idame ettirebiliyordu. Bir kurtuluş savaşı gibi başlayan şey, acı bir devrimci savunma savaşı döneminden geçtikten sonra, emperyal fetih savaşı halini aldı. Napolyon, Belçika, Savoy, Ren'in güneyindeki Alman devletlerini ilhak ederek, demokratik meclislerin yerine monarşileri geçirerek ve kardeşlerini İtalya, Vestfalya, Hollanda ve İspanya'da kral atayarak bu süreci mantıkî sonuçlarına taşıdı.

Napolyon'un komutası altında bile Fransız ordusu, feodalizmin kalıntılarını süpürdü ve en azından kimi durumlarda kapitalist üretimin gelişmesinin zeminini hazırladı. Ancak, Fransa'da o kadar önemli olan *sans-culottes*'lar ve köylü ayaklanmaları olmadan yerli müttefikler, halk kitleleri arasında herhangi bir temel oluşturamadılar. Köylüler ve kentli alt sınıflar, Fransız istilasında kendilerini yeni düzenle özdeşleştirecek hiçbir şey bulamadılar, çünkü Fransa'ya ödenen haraç ve Fransız ordusunun idamesi için gerekli masraflar, üzerlerinde feodal ödemeler kadar büyük bir yük oluşturuyordu. Yerli 'Jakobenler' Fransız ordusu çekildiğinde sudan çıkmış balık gibi kalıyorlardı.

Bu 1812-14 yıllarında her yerde söz konusu oldu. Napolyon, kardeşini İspanya tahtına oturtarak ve kuzey Avrupa düzlüklerinde Moskova

üzerine yürüyerek, imparatorluğunu iki cephede gereğinden fazla genişletti. Birlikleri Madrid'de bir halk ayaklanmasını bastırmayı başardı; ama o andan itibaren, General Wellington'un komutasındaki Britanya birlikleri İber Yarımadası'nda ilerlerken, gerilla kuvvetlerince rahatsız edildiler. Bu arada, boşaltılmış olan Moskova'nın işgali, sert kış koşulları ve düşman birlikleri 1000 millik ikmal yollarını imha etti. İşgal edilen topraklarda Fransız orduları o kadar sevimsiz bir hale gelmişti ki, İspanyol ve Prusya liberalleri, 'ulusal kurtuluş' savaşları gibi görünen savaşlarda monarşist güçlerle işbirliği yaptılar, ama sonunda zafer kazanan kralların kendilerini, Goya'nın tablolarının 'karanlık dönemi'nde görülen derin bir zulüm ve depresyon içinde buldular.

Napolyon'un yenilgisi (ya da aslında ikinci yenilgisi, zira Waterloo'da yenilmeden önce 1815'te yüz günlük yeni bir çıkış yapmıştı) bütün kralların, prenslerin ve aristokratların caka satarak geri dönmelerine ve 18. yüzyıl *ancien régime*'lerinin eski üstyapısını, en azından Fransa, kuzey İtalya ve batı Almanya'da dönüşmüş olan toplumsal yapılar üzerine empoze eden garip bir yarı-dünya yaratmalarına yol açtı. Bu, *Kırmızı ve Siyah* ve *Parma Manastırı* adlı romanlarında (Napolyon'un ordusunda eski bir komiser olan) Stendhal tarafından olduğu kadar, (siyah bir kölenin oğlu olan babası, Napolyon ordusunda general olan) Alexander Dumas'ın *Monte Cristo Kontu* romanında da mükemmel bir şekilde tasvir edilen bir dünya idi.

Britanya: Bir Geleneğin Doğuşu

Devrimin siyasal hayat üzerinde muazzam bir etki yapması yalnızca kıta Avrupası için söz konusu değildi. Britanya'da da önemli etkileri oldu. Burjuvazinin en önemli kesimleri, siyasal olaylar üzerinde 1789'dan önce önemli bir etkiye sahip olmuşlar ve devrimle oynamak için herhangi bir neden görmemişlerdir. Ancak Fransa olayları, hızla genişleyen şehir ve kasabalardaki kitleleri –giderek artan sayıdaki zanaatkârı, kalfaları ve küçük dükkân sahiplerini ve de onlarla birlikte fabrikaların yeni sanayi işçilerinin bir kısmını– harekete geçirdi.

Tom Paine'in devrimi savunan ve Britanya'da da benzer anayasal değişiklikler yapılmasını talep eden iki kısımlı savunması, *The Rights of Man* (*İnsanın Hakları*) 100.000 adet sattı. Sheffield'de 1791 yılında, 'tedarik maddelerinin muazzam yüksek fiyatları ve hükümetteki suistimaller hakkında konuşan … beş ya da altı makine ustası' genel oy hakkını ve yıllık parlamentoları savunan Sheffield Anayasa Derneği'ni kurdular. Mart 1792'ye gelindiğinde 2000 güçlü ve örgütlü sokak gösterisinin sa-

yısı, sonbahardaki devrimci Valmy zaferi sonrasında 6000'i buldu.[50] Manchester, Stockport Birmingham, Coventry ve Norwich'de, başarı dereceleri değişik, benzer dernekler kuruldu.[51] Ayakkabıcı Thomas Hardy tarafından 1792'nin başında kurulan Londra Yazışma Derneği, 48 'bölüm' (şube) içinde örgütlenmiş 5000 üyeye sahip olana kadar hızla gelişti[52] ve taşradaki derneklerle ulusal bir ağ oluşturdu.

Hareket, Britanya hükümetini, 1792'nin sonunda Fransız Devrimi'ne karşı savaşa hazırlanırken endişelendirecek kadar büyüktü. Birmingham'da yerel kodamanlar, bir güruhu, Bastille'in düşüşünü 1791'de kutlayan yerli reformcuların bir yemeğine çoktan saldırtmışlar; evleri yağmalatıp, toplantı yerlerini yaktırıp, kimyacı Joseph Priestley gibi insanları şehirden sürdürmüşlerdi.[53] Şimdi hükümet anti-Jakoben ajitasyonu ülke çapında teşvik ediyordu. Her yörede ulusalcı savaş ateşini körüklemek için kralcı dernekler kurulmuştu.

Demokratik düşüncelerin propagandasını yapan her girişimi ezmeye yönelik ahlaksız bir baskı vardı. *The Rights of Man* nedeniyle ihanetle suçlanan Tom Paine, ülkeden kaçmaya zorlanmıştı. İskoç Halkın Dostları Derneği'nin iki lideri, genç avukat Thomas Muir ve İngiliz Üniteryan vaiz Thomas Palmer, göze batar derecede yanlı bir yargılamadan sonra, 'İskoç anayasa konvansiyonu'nun üç delegesi gibi, sürgün cezasına çarptırılmışlardı.[54] Thomas Hardy ve bir düzine kadar Londralı lider, vatana ihanet suçundan mahkemeye çıkarılmışlar ve Hardy'nin karısı, bir güruhun evlerine saldırması sonucu ölmüştü. Anlayışlı bir jüri sanıkları beraat ettirince, eylemcilerin jüri önüne çıkmadan tutuklanabilmeleri için parlamento *habeas corpus*'u (yargıç karşısına çıkmayı isteme hakkı) askıya aldı.

Belirli noktalarda İngiliz ve İskoç Jakobenleri'nin ajitasyonu, şehirli sınıflardan geniş çaplı ilgi gördü. Açık hava toplantılarına binleri toplayabiliyorlardı ve 1797 yılında Britanya donanmasını sarsan büyük ayaklanmaların kimi liderleri, açıkça onların etkisi altındaydı. Ancak orta sınıfın büyük kitlesi, kârlı statükonun savunulabilmesi için toprak sahibi sınıfla birleşmeye hazırdı; bu da hükümete hareketi ezmek için tam serbestlik sağlıyordu. 1790'ların sonuna gelindiğinde, herhangi bir kişi için devrimci ideallere sempati ifade etmek zordu.

Bununla birlikte Sheffield Anayasa Derneği'nin, Londra Yazışma Derneği'nin, İskoç Halkın Dostları'nın ve diğerlerinin ajitasyonunun önemli bir etkisi olmuştu. Edward Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda göstermiş olduğu gibi, 1815-48 yıllarında büyük etkisi görülecek bir geleneğin yaratılmasına yardımcı olmuştu.

İrlanda'da Cumhuriyetçi Ayaklanma

Fransa örneği, Britanya'nın en eski kolonisi İrlanda üzerinde, bugün de varlığını sürdüren devrimci ulusalcı bir geleneğin doğmasına yol açarak daha da büyük ve doğrudan bir etki yaratmıştı.

İngiltere hükümetleri, (esas itibariyle İskoçya'dan) Protestan köylüleri Ulster eyaletindeki Katoliklerden alınan arazilere yerleştirip, 1650'deki direnişi kırarak ada üzerindeki kontrolünü pekiştirmişti. Bu köylü yerli göçmenlerin soyundan gelenler, bir Katolik ayaklanmasıyla topraklarından kovulacakları korkusuyla yaşıyorlardı ve bu onları, kendileri de Protestan olan İngiliz-İrlandalı büyük toprak sahipleriyle bir çıkar birliği duygusuna itmişti. Britanya hükümetlerince kendilerine empoze edilen politikalara, mülkleri ellerinden alınan Katolikleri cesaretlendirebilir diye meydan okumaktan korkuyorlardı. Dublin'deki Protestan parlamento 1770'lere kadar, Londra'da belirlenen politikaların onay makamıydı.

18. yüzyılın son çeyreğinde tutumlar değişmeye başladı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı, Dublin parlamentosuna daha fazla pazarlık gücü sağladı; zira Britanya hükümeti, herhangi bir Fransız saldırısını karşılamak üzere İrlandalı gönüllü milisler talep ediyordu. Bir süre için, İrlanda parlamentosunun İrlandalı toprak sahipleri ve işadamlarının çıkarları doğrultusunda hareket edebileceği umuldu. Ne ki bu umutlar savaş sona erince paramparça oldu ve İngiltere'ye karşı, özellikle Belfast'ın büyüyen Protestan ticari orta sınıfı arasında büyük öfke vardı.

Bu duygular Fransız Devrimi yanlısı, heyecanlı tepkiyle birleşti. Gönüllüler talim yapmaya başladılar, bir Anayasa konvansiyonu talep ettiler ve Katoliklerin özgürlüğünü geri istediler. 1792 yılında, 'şimdi demokrasi savaşında en önde olan 'Belfast şehri', Fransız Devrimi'nin yıldönümünü büyük bir yürüyüş ve festivalle kutladı… Bütün atmosferi cumhuriyetçi bir ruh kapladı'. Posterler dinsel ayrımcılığa saldırıyor: 'İrlanda Bastille'inin nedeni batıl kıskançlıktır: birleşelim ve onu yok edelim'.[55] Bu olayı örgütleyenlerden birisi, genç bir Protestan avukat, Wolfe Tone, Belfast'daki bir yemekte çoğu işadamı (bir tuhafiyeci, bir keten kumaş imalatçısı, bir derici, bir kâtip, bir eczacı, bir saat imalatçısı ve üç tüccar) olan bir düzine adamla birlikte yeni, radikal bir örgüt, Birleşik İrlandalılar'ı kurdu.[56]

Britanya'da olduğu gibi İrlanda'da da yeni Jakobenizm'i baskıyla yok etmek girişimleri oldu. İngiltere'nin emriyle İrlanda üst sınıfı tarafından çıkarılan yasalar, silah taşınmasını yasakladı ve Birleşik İrlandalıları yasadışı ilan etti. Yeraltına girmek zorunda kalan örgüt, giderek daha dev-

rimci oldu. Amacı, İrlanda'yı ekonomik olarak geri bırakan ve onu dinsel anlamda bölen Britanya yönetimini devirmek haline geldi. Modern bir ulus yaratmak için, Fransa'daki gibi bir devrim gerekliydi. Birleşik İrlandalılar bunun, yabancı yönetiminin ölü ağırlığını ve yerli aristokrasiyi üzerinden atmış, kapitalist bir ulus olacağını itirazsız kabul ediyorlardı. Tone, bunu gerçekleştirmek için, silahlı yeraltı 'savunma' gruplarıyla, toprak sahiplerine karşı eski bir mücadele geleneği olan Katolik köylülüğü harekete geçirmek üzere, giderek orta sınıfa, esas itibariyle Protestan Birleşik İrlandalılar'a dayanması gerektiğini görüyordu.

Bir ayaklanmayı destekleyecek sayı, Britanya hükümetinin elindekinden daha fazlaydı – 65.000'e karşı 100.000.[57] Ancak çok daha az eğitimli ve silahlıydılar. Başarı, Fransa'dan askerî destek alınmasına bağlı görünüyordu.

Ayaklanma 1798'de gerçekleşti. Ama Fransa'nın 1100 kişilik bir birliğin Ağustos ayında Mayo'ya çıkarılması şeklindeki desteği, hem çok azdı hem de çok geç geldi. O zamana kadar otoriteler hareketin liderlerini tutuklamayı başarmışlar ve çoktan silahlanmış olan asileri, zamanından önce hareket etmeye zorlamışlardı. Wexford ve Antrim'deki ayaklanmalar ezildi. Ayaklanmaları izleyen baskı, Fransız Devrimi'nin terörünü çocuk oyuncağı yapıyordu. İsyanı desteklediğinden şüphelenenlere karşı girişilen misilleme yaklaşık 30.000 hayata mal oldu.[58]

Hikâyenin sonu buydu. Ayaklanmadan önceki üç yılda gerginlik artarken, otoriteler Protestan grupların Katoliklere karşı nefret kampanyaları düzenlemelerini bilinçli olarak teşvik etmişlerdi. Antrim'deki Diamond köyünde, 1795 güzünde Katolik ve Protestan köylüler arasındaki yerel çatışmaları yarı gizli bir Protestan örgütünün, Orange (Oranj) Topluluğu'nun* kurulması izledi. İngiliz-İrlandalı toprak sahipleri her türden köylüyü küçük görüyorlardı ve başlangıçta bu yeni oluşumdan uzak durdular. Ama kısa süre sonra bunun, ayaklanma tehdidini önlemede çok değerli olduğunu anladılar:

> 1796 ve 1797'de yavaş yavaş… Orange Topluluğu küçük, dağınık ve toplumsal olarak kabul görmeyen, yönetici sınıf tarafından küçümsenen bir örgüt olmaktan, eyalet çapında güçlü, Britanya ve İrlanda'daki en yüksek makamlı kişilerin bazıları tarafından onaylanan ve etkin bir şekilde desteklenen bir örgüt haline geldi.[59]

---

* Orange Topluluğu (*Orange Order*): İrlanda'da İngiltere Kralı Orange'lı William'ın (1688-1702) adından mülhem olarak kurulan, Protestanların yönetimini savunan gizli, mezhepsel bir dernek. 1795 yılında Katolik kırsal hareketlere karşı bir önlem olarak kurulmuştu. İrlanda'nın Britanya'dan ayrılması hareketine şiddetle karşı çıktığı 1880'lere kadar hareketsizdi. 1920'den sonra Ulster Birlikçi Parti'nin en faal grubu olarak hizmet verdi. Günümüzde de Protestan Birlikçiliği'nin kalesidir. *–çev.*

Silahlı kuvvetlerin komutanı General Lake, Orange gösterilerinin başında yerini aldı ve silahlı Orange grupları artan oranda hükümet birlikleri ve milislerle işbirliği yaparak Birleşik İrlandalılar'ın destekçilerini cezalandırdılar. Protestan asileri bir tercihle karşı karşıya bıraktılar: ya kırbaçlanıp işkence görmek, ya da diğer asileri kırbaçlamak ve onlara işkence etmek için Orange Topluluğu'na katılmak.[60] Bu yolla Britanya otoriteleri ve İngiliz-İrlandalı toprak sahipleri, yalnızca ayaklanmayı ezmekle kalmadılar, aynı zamanda sekter dinsel duygulara muazzam bir hız verdiler.

Son 200 yıldır İrlanda siyasetine egemen olan iki siyasal gelenek, Cumhuriyetçilik ve Oranjcılık, Avrupa çapındaki devrim ve karşı-devrim mücadelesinin bir yan ürünü olarak doğdu.

Bununla birlikte o zamanlar bu, Britanya hükümetinin 'uygar' devlet adamları için hiç de endişe edilecek bir husus olmadı. Birleşik İrlandalılara karşı başarılı bir böl ve yönet politikası uygulayarak iki yıl sonra İrlanda parlamentosunu, kendilerini ortadan kaldıracak bir şekilde oy vermeye ikna ettiler. İrlanda tarımı ve endüstrisi, geçmişte Britanya'nın kontrol ettiği pazarlardan dışlanarak ciddi bir şekilde zarar görmüştü. Şimdi, İngiliz-İrlandalı toprak sahipleri muazzam rantlar elde eder ve bunu İngiltere'de tembel verimsizlikle harcarken, kendilerini korumak için her türlü siyasal araçtan mahrum bırakılıyorlardı. Britanya hükümeti –her 30 ya da 40 yılda bir günümüze kadar tekrarlayacak olan– 'İrlanda sorunu'nu çözdüğünü sanmıştı.

Haiti'nin Siyah Jakobenleri

Karşı-devrim her yerde başarılı olamadı. Atlantik'te, 3.000 mil uzaklıktaki bir adada, Haiti'de sonuç İrlanda'dakinden çok farklıydı. Ama bunu elde etmek için bir on yıllık şiddetli ayaklanmalar, savaşlar ve iç savaşlar gerekmişti.

Hispaniola adasının batı kesimindeki Santo Domingo (Saint Domingue), Fransız monarşisinin koloni imparatorluğundaki en büyük ödül olmuştu. Buranın plantasyonları, Avrupa'nın diğer Karayipler ve Amerikan kolonilerinin tümünden elde ettiğinden daha fazla şeker üretiyor ve plantasyon sahiplerinin ve Nantes ve Bordeaux gibi Fransız limanlarının tüccar kapitalistlerinin cebine para akıtıyordu.

Bu zenginliğin kaynağı 500.000 siyah kölenin aralıksız emeği idi; çalışmaları hayatlarını öylesine mahvediyordu ki ancak Afrika'dan sürekli gelen takviye ile sayıları yerinde tutulabiliyordu. Onların tepelerinde efendilik yapan 30.000 beyaz –bu Kuzey Amerika eyaletlerinin herhangi birindeki orandan daha düşüktü– ve bunların yanı sıra, kimileri oldukça

zenginleşmiş ve hatta köle sahibi bile olmuş yaklaşık aynı sayıda özgür melez ırk, 'mulatto'lar, yaşıyordu.

Beyaz nüfusun görece az olan sayısı, bunların büyük iddiaları olmasını engellemiyordu. Bunlar koloninin zenginliğinin kendi çabalarının sonucu olduğunu sanıyorlar ve merkantilist sistemin Fransız uyarlaması olan *exclusive* tarafından empoze edilen kurallardan şikâyet ediyorlardı. Dolayısıyla, 'anavatanın' 1789 bahar ve yazındaki tuzu kuru orta sınıfının ajitasyonunun bir parçası olarak, kendi 'özgürlük' taleplerini geliştirmek ihtiyacı hissediyorlardı. Bastille'in düşmesine ilişkin haberlerden sonra – her ne kadar kolonili asilerin devrimin sloganı olan 'özgürlük' ve 'eşitliği' siyah kölelere ya da hatta özgür *mulatto*lara uygulamak gibi bir niyetleri olmasa da– kralcı valiye karşı silahlı bir başkaldırı gerçekleşti.

Nüfusun yalnızca yüzde 7'sini oluşturuyor olsalar da beyazlar çok bölünmüştü. Her biri üç ya da dört köleye sahip 'küçük beyazlar', Fransız orta sınıfının aristokrasiden gördüğü küçültücü muamele gibi, plantasyon sahibi 'büyük beyazlar'dan gördükleri muameleye öfke duyuyorlardı. Kiminle ticaret yapacakları konusunda serbestçe karar verebilmeye çok önem veren plantasyoncular, 'küçük beyaz'ların siyasi kontrolü ele geçirmesine izin verecek değillerdi. Devrimci coşkusu içinde Fransız Meclisi, kölelik hakkında bir şey söylemekten dikkatle kaçınarak, *mulatto*lar ve özgür siyahlar da dahil tüm özgür insanlara eşit haklar tanıyınca, her iki grup da küplere bindi. Kısa sürede özgür nüfusu oluşturan dört grup içinde –hükümeti destekleyenler, büyük beyazlar, küçük beyazlar ve *mulatto*lar– ittifakların yer değiştirmesiyle, iç savaşa yakın bir durum ortaya çıktı.

Bunların tümü siyah kölelerin çalışmasını, acı çekmesini, cezaya çarptırılmasını ve sanki hiçbir şey olmamış gibi ölmesini bekliyordu. Ciddi bir şekilde yanılıyorlardı. Siyahlar, plantasyonları ateşe vererek, köle sahiplerini öldürerek, beyaz milislere karşı silahlı çeteler oluşturarak isyan etme fırsatını yakaladılar ve kendi liderlerini ortaya çıkararak ayaklanmayı yaygınlaştırdılar. En tanınmış eski çiftlik hayvanları kâhyası Toussaint L'Ouverture, kısa süre içinde rakip beyaz gruplar, *mulatto*lar, adanın öteki yarısından gelen istilacı bir İspanyol ordusu ve Fransa'dan birbiri ardı sıra gelen Jironden temsilciler arasında, başarılı bir şekilde manevra yapmaya başladı. Daha sonra, Fransa'da *sans-culottes*'ların Jakobenleri iktidara taşıdıkları sırada bir Britanya askeri birliği Santo Domingo'ya çıktı.

Bundan sonra olanlar, yalnızca Santo Domingo'nun geleceğinin ötesinde anlamlar taşıyordu. Adam Smith'in tezlerinden etkilenmiş olan Britanya yönetici sınıfının önemli kesimleri, köleliğin zamanının geçmiş olduğu sonucuna varmışlardı. Ne de olsa Kuzey Amerika'daki şeker plan-

tasyonlarını çoktan kaybetmişlerdi, Batı Hint Adaları'ndaki şeker plantasyonları da Fransızlarınkine göre önemsizdi. William Pitt hükümeti, William Wilberforce'un kölelik karşıtı kampanyasına biraz destek vermişti. Ancak, köle ekonomilerinin en önemlisi Santo Domingo'yu alma olanağının ortaya çıkması, fikrini değiştirdi ve köleliği heyecanla bağrına basmaya hazırlandı. Bu girişimin zaferi, dünyanın her tarafından köleliğe yeni bir itici güç sağlayacaktı.

Fransa'da devrimin Jakobenleri iktidara getiren yükselişinin, köle ayaklanması için de eşit derecede önemli yansımaları oldu. Jironden liderlerin pek çoğu, kişisel olarak, köleliğin kararlı karşıtları ve 1788'de kurulan Siyahların Dostu Derneği'nin üyesiydiler. Bunlar esas itibariyle ilhamlarını Aydınlanma düşüncesinden alan gazeteciler ve avukatlardı. Ancak bunların en önemli siyasal tabanı, Fransa'nın batısındaki limanların ticaret burjuvazisiydi ve onlar ise kârlarına zarar verecek herhangi bir önleme şiddetle karşıydılar. Köle karşıtı tezin propagandasını yapmış olsalar da Jirondenler bunu hayata geçirmeye hazır değillerdi. Buna karşılık, Jakobenleri ileriye iten halk güçlerinin kölelikte herhangi bir maddi çıkarı yoktu ve kölelerin ıstırabını kendi ıstırapları gibi görüyorlardı. Aynı zamanda Britanya'nın da içinde bulunduğu koalisyon karşısında alınan askeri yenilgilerden dehşete düşmüş orta sınıf Jakoben liderler, Karayipler'deki Britanya adalarında köle isyanlarını desteklemenin yararlarını görebiliyorlardı.

4 Şubat 1794'te Jakoben ağırlıklı Konvansiyon, başkanı Santo Domingo'dan gelen siyah ve *mulatto* temsilcileri kardeşçe öperken, bütün Fransız topraklarında köleliğin lağvedilmesini kararlaştırdı. İki devrim arasında, Pitt'in Britanya kapitalizminin kölelikteki payını arttırma umutlarını paramparça eden bir ittifak oluşmuştu. 60.000 askerden oluşan Britanya keşif gücü, bir on yıl kadar önce Wellington'un yarımadadaki ordusundan daha büyük kayıplara uğradı. Britanya parlamentosundaki maddi hesapların dengesi yeniden değişmişti. Bu, kölelik karşıtlarına yeni bir oylama şansı verdi ve köle ticareti 1807 yılında yasaklandı.

Maalesef bu, Santo Domingo'daki eski köleler için hikâyenin sonu değildi. Thermidor'dan sonra sağa kayılması, eski köle sahiplerine ve onların ticari müttefiklerine yeni bir nüfus kazandırdı. Napolyon kendini imparator olarak taçlandırmaya hazırlanırken, koloni imparatorluğunda köleliği yeniden uygulamaya sokmak için planlar yapıyordu. Santo Domingo'yu Toussaint L'Ouverture'den almak için 12.000 askerden oluşan bir donanma gönderdi. Bunu izleyen savaş, Britanya'ya karşı yürütülen savaş kadar şiddetliydi. Bir noktada, yanılgı içinde düşmanla uz-

laşmaya çalışan Toussaint'in tutsak edilip Fransız hapishanesinde ölmesinden sonra, Fransız ordusu galip gelmiş gibi görünüyordu. Siyahların direnişini toparlamak ve aynen Toussaint'in Britanya ordusunu yendiği gibi Napolyon'un ordusunu yenmek, eski yardımcılarından Dessalines'e kalmıştı.

Santo Domingo, siyahların bağımsız Haiti devleti oldu. Yoksul bir devletti, 15 yıl hemen hemen kesintisiz süren savaş muazzam hasar bırakmıştı. Küçük bir azınlık için onca zenginlik yaratan şeker ekonomisi, kölelik olmadan eski düzeyine getirilemiyordu ve her ne kadar Dessalines'in halefi Christophe bunu empoze etmeye çalıştıysa da, yoksullar kabul etmedi. Yoksul olabilirlerdi ama Jamaika, Küba, Brezilya ya da Kuzey Amerika'daki siyahlardan daha özgürlerdi.

Latin Amerika'nın İlk Devrimleri

Daha 16 yaşındayken devrimin ilkelerini bağıra çağıra tartışan bir Venezuelalı'nın, Bolivar'ın, 1815 yılındaki ziyaretine zemin hazırlayan şey, Haiti'nin özgürlüğünü kazanmasıydı. Bolivar şimdi, Latin Amerika'daki İspanyol egemenliğine baş kaldıran isyanın liderlerinden birisiydi.

Bu isyan da, Haiti'deki gibi, Avrupa'daki olaylarca tetiklenmişti. Napolyon, zayıf Bourbon Kralı IV. Charles'ın tahttan feragat etmesinden sonra 1808 yılında kardeşi Joseph'i İspanya tahtına oturttu. Bu, Madrid'de ayaklanmalar ve taşradaki yaygın gerilla eylemleri kadar, Britanya'nın yardımıyla İspanyol ordusunun geri kalan kısımlarının yürüttüğü muharebelerin de belirleyici olduğu bir isyanı kışkırttı. İsyanın dinamizminin büyük kısmı, soyluluğun ve kilisenin feodal uygulamalarına yönelik her türlü saldırıdan dehşete düşen ve Charles'ın oğlu Ferdinand'ın altında mutlak monarşiyi –Engizisyonuyla birlikte– yeniden tesis etmeye kararlı görünen, papazların yönetimindeki çok dindar köylülerden geldi. Ancak bir süre için, Cádiz'in liberal burjuvazisinin *junta*'sı (konsey), her ne kadar düşünceleri ülkenin pek çok yerinde savaşan kuvvetlere lanetli gelse de, isyanın ulusal odağı olarak göründü.

Sonuç, yalnızca İspanya'nın değil ama onun tüm koloni imparatorluğunun altı yıl süreyle istikrarlı bir hükümetten yoksul kalmasıydı. Üçüncü Dünya'da Kaliforniya'dan Cape Horn'a kadar ani bir iktidar boşluğu oluştu. Çeşitli siyasal güçler bu boşluğu doldurmaya kalkıştılar ve kaçınılmaz olarak birbirleriyle şiddetli savaşlara tutuştular.

Önceki 300 yılda İspanyol göçmenleri, Britanyalıların Kuzey Amerika'da, Fransızların Santo Domingo'da yapmış oldukları gibi, imparatorluğun yö-

neticilerinin çıkarlarıyla çelişen kendi çıkarlarını geliştirmeye başladılar. İspanya'daki siyasal kriz, bu çıkarları savunmak için uygun bir fırsat olarak görünüyordu.

İspanyol monarşisinin davasına sadakat yemini etmiş koloni valileri, bu tür taleplere direnme konusunda kararlıydılar; ellerinin altında askeri birlikler vardı ve daha fazla destek için de kiliseye güvenebilirlerdi. Genel valilerin lehine bir başka şey daha vardı: Koloni toplumu içindeki ayrılıklar, Kuzey Amerika'dakinden bile daha büyüktü. Latin Amerika'nın geniş alanları, yerli halk üzerinde esas itibariyle feodal kontrol biçimleri oluşturmuş, büyük toprak sahiplerinin egemenliği altındaydı. Bu arada, şehirlerde, servetleri Latin Amerika'nın diğer yerlerinden değil de İspanya ile olan ticaretten gelen tüccarlar, tacın ve toprak sahiplerinin ekonomik ilerlemeyi engellediğine inanan bir orta sınıf ve zanaatkârlar, işçiler ve kimi bölgelerde siyah köleler vardı.

Kendisi de büyük toprak sahibi bir aileden gelen Bolivar, Venezuela'nın İspanyol yönetimine karşı, 2000 mil kadar uzakta, devrimci rahip Hidalgo Meksika'nın Guadalajara şehrinde bir ayaklanmaya önderlik ettiği sırada, 1810'daki ilk ayaklanmada yer aldığı zaman durum böyleydi. Ayaklanma başlangıçta başarılı oldu ama sonra ezildi. Hidalgo idam edildi ve Bolivar hayatını kurtarmak için kaçtı. Bolivar'ın Caracas'ta ikinci bir ayaklanma düzenlediği, yine yenildiği (ve Haiti'den destek aradığı); Hidalgo'nun sancağını devralan Morelos'un ise idam edildiği zaman, tablo tekrarlanmıştı. Bolivar üçüncü girişiminde, Venezuela'dan Nueva Granada (şimdiki Kolombiya) yoluyla Bolivya'ya girip, Arjantin'in 'kurtarıcısı' San Martin'le birleşerek ve daha sonra Şili'li 'kurtarıcı' O'Higgins'in İspanyol tacını Peru'dan kovması için onunla birleşince, başarılı oldu. Bu arada, Meksika'daki üçüncü bir ayaklanma, sonunda İspanyolları bağımsızlığa razı olmaya zorladı. Bununla birlikte Bolivar ve Hidalgo'nun idealleriyle sürüklenenler için zafer nahoş oldu. Onlar Fransız Devrimi'nin değerlerini benimsemişler ve yalnızca tacdan kurtulmayı değil, feodalizme son vermeyi, köleleri özgürleştirmeyi ve tam bir burjuva cumhuriyeti kurmayı hedeflemişlerdi. Hatta Hidalgo, toprağın paylaşılacağı vaadiyle köylüleri isyana kışkırtacak kadar ileri gitmişken, Bolivar zaferlerinden sonra, bir Latin Amerika 'Birleşik Devletleri' kurmak üzere Panama'da bir 'Kıta Kongresi' toplanması çağrısında bulundu.

Kıtaya egemen olan büyük toprak sahipleri bununla ilgilenmediler. Onların bu tür radikal laflara olan muhalefeti, Bolivar'ın ilk yenilgilerine ve Hidalgo'nun idamına yol açmıştı. Bunlar, her ne kadar daha sonra Bolivar ve Hidalgo'nun haleflerini 'kurtarıcılar' olarak selamlamış olsalar da, bağımsızlığın kendi koşullarına göre gerçekleşmesini de garanti et-

mişlerdi. Toprak reformu hiçbir zaman gelmedi; iktidar bölgesel oligarşilerin elinde kaldı ve Birleşik Devletler'e rakip olacak tek bir Latin Amerika Cumhuriyeti kurulması planları ölü doğdu. Başarılarına ve Venezuela'da her şehri süsleyen heykellerine rağmen Bolivar, hayal kırıklığına uğramış bir adam olarak öldü.

Latin Amerika, büyük ölçüde bağımsızlıktan önceki gibi kaldı; Avrupa'dakilere rakip 17 ve 18. yüzyıl şaşaasını yansıtan birkaç olağanüstü koloni şehrinin, yarı serflerin çalıştığı büyük *latifundia* hinterlandıyla kuşatıldığı bir kıta. Kıtanın 'ulusları', İspanyol yönetiminden kurtarılmışlardı ama hâlâ, az ya da çok ölçüde, yabancı güçlere bağımlıydılar. 19. yüzyıl içinde Meksika, Birleşik Devletler ve Fransa tarafından istila edildi; Britanya ise Arjantin ve Şili gibi ülkelere nüfuz etti. Her Latin Amerika ülkesinde oligarşik hizipler birbirlerine karşı entrikalar, darbeler düzenledi; rakip 'liberal' ve 'muhafazakâr' partiler kurdular ve bir yanda aşırı ayrıcalıklar, öte yanda geniş, durağan yoksulluk havuzlarıyla tanımlanabilecek toplumsal yapılarını korudular.

4. Bölüm

Aklın Geri Çekilişi

1789'da, Aydınlanma'nın etkilediği pek çok entelektüel çevreyi devrimci heyecan kaplamıştı. Ancak bu duygu evrensel değildi. Kısa süre içinde olup bitenleri uygarlığa saldırı olarak lanetleyen sesler duyulmaya başladı. Onların şikâyeti henüz üç yıl geride kalmış olan terörle ilgili değildi. Lafayette'in Ulusal Muhafızlar'ı hâlâ Paris'i sıkı denetim altında tutuyor, parlamentoya karşı sorumlu olsa da kral hâlâ hükümetler atıyor ve Robespierre hâlâ ölüm cezasını lanetliyordu. Onların düşmanlığı, tam da halk kitlesinin devletin işleri üzerinde söz hakkına sahip olmasınaydı. Edmund Burke'e göre, karşı-devrimin İncil'i olan ve olmaya devam eden bir metinde, 'domuz kalabalığı' uygarlığın tam da temelini dinamitliyordu:

> Avrupa'nın görkemi ebediyen söndürülmüştür. Rütbe ve cinsiyete karşı, ağırbaşlı itaate karşı o gururlu boyun eğişi, köleliğin kendi içinde bile canlı kalan o yüreğe bağlılığı, o yüceltilmiş özgürlük ruhunu bir daha asla, asla görmeyeceğiz.[61]

Burke, daha önce tipik bir muhafazakâr değildi. Amerika'daki Britanya politikasına karşı çıkmış ve Bengal'in Britanyalı fatihlerini lanetlemişti. 1780'lerin sonunda Amerika'dan Londra'ya dönen Tom Paine onu bir dost olarak görüyordu. Ama siyasal hayata katılacağı iması onun için çok fazlaydı. 1790 yılında çıkan, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler* adlı reddiyesi, bırakınız 'hizmetçiler'i ve ameleleri, zanaatkârlar ve çiftçilerin bile yönetmesi fikrine karşı toprak mülkiyetini, paralı zenginliği ve 'kültürlü' sınıfları birleştirmeyi amaçlayan bir polemikti. Bu, liberal doktrinlerden verilen her tavizi reddetmek anlamına geliyordu. Bir zamanlar köleliğin kaldırılmasına sempatik bakan Burke şimdi, kölelik karşıtlığını, 'Jakobenliğin lanetli ağının küçük bir parçası' olarak lanetliyordu.[62] Daha sonraki bir yazısında, Tom Paine'in 'cezai adaletin inkârını hak ettiğinde ısrarcıydı.[63]

Düşünceler üst sınıflar arasında ani bir başarı sağladı –İngiltere'de 50.000 adet satıldı ve birkaç yıl içinde çeşitli dillere çevirileri görüldü.

III. George ona bayıldı; Büyük Katerina heyecanlandı; Polonya'nın son kralı Stanislav övgü doluydu. Bunların hiçbiri, kuşkusuz, 'kölelik' hakkında bir deneyim yaşamamışlar ya da 'yüceltilmiş özgürlüğün ruhunu' geliştirmek için herhangi bir şey yapmamışlardı.

Burke'ün yazılarının benzerleri kısa süre sonra, kıtada Maistre'den geldi. O yalnızca yöneticilerin, "doğuştan ve servet bakımından halktan ayrışması gerektiği, zira insanlar bir kez otoriteye saygılarını kaybederlerse, bütün yönetimlerin sona ereceği"[64] konusunda ısrar etmiyor; tartışmayı Aydınlanma'nın bütün temellerine yönelik bir saldırı olarak yaygınlaştırıyordu. 'Soylu bir adamın işleyebileceği en büyük suç', diye yazıyordu, 'Hristiyan dogmalarına saldırmaktır'.[65]

Eski önyargılara kafa tutmanın, sömürülen sınıfların efendilerine meydan okuyabilmelerine yol açacağı uyarısında bulunmak konusunda Maistre yalnız değildi. Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü*'nde vahşice saldırdığı, saçma Hristiyan inançları için şimdi bir yer buluyordu. 'Eski önyargıları, kör ve cahil kalabalığın hor görmesiyle karşı karşıya bırakmanın tehlikesi' üzerine yazıyordu.[66]

Yalnızca devrim değil, aynı zamanda Aydınlanma'nın temelleri de saldırı altındaydı ve bu durum, devrimci orduların ilerleyişi, Avrupa'nın tüm taçlı başlarını ve aristokratlarını titretmeye başlayınca daha da arttı. Kitleler arasında aklın yaygınlaşmasını önlemenin bir kalesi olarak, karanlıkçı (*obscurantist*) inançlara yöneldiler ve Aydınlanma geleneğini sürdürmeye çalışanlara karşı en baskıcı polis önlemlerini aldılar.

Akıldışılık (*unreason*) dalgası, 1789 konusundaki umutları ikinci terör dalgası tarafından çökertilen pek çok kişinin hayal kırıklığı ile güçleniyor; Thermidor ile acılaşıyor ve Napolyon'un taç giymesiyle umutsuzluğa saplanıyordu. Onların ruh hali bir sinizm ya da hatta gerici ruh hali oldu. 'Hükümdarlar bütün çağlarda ve bütün yönetim biçimleri altında aynıdır' diye yazıyordu Coleridge 1797'de. Alman şair Hölderlin, iyi bir dünya umudunun kendi içinde kötü bir şey olduğunu ima ediyordu; 'Devleti cehenneme çeviren şey, tam da onu cennete çevirmeye çalışan adamlardı' diye yazıyordu.[67] 1789'un umutlarına ihanet etmeyi reddedenler bile, genellikle eski düzenle doğrudan sürtüşmeyi terk ediyorlardı. Alan giderek, dinsel mitosların kör imanını ve monarşik kuruntuları vaaz edenlere açılıyordu.

50 yıl önce Hume açıkça kuşkucu görüşleri ifade edebilirken, Shelley ateizmi savunduğu için 18 yaşında Oxford'dan atılıyordu. Voltaire, Eski Ahit'in saçmalıklarını gözler önüne sermişti, ama David Strauss gibi insanların İncil'e yönelik saldırılarını yeniden başlatabilmeleri 1840'lara kadar mümkün olmamıştı. Fransa'da Buffon ve Lamarck ve İngiltere'de

Erasmus Darwin (1731-1802) 18. yüzyılda türlerin evrimleşebileceği nosyonunu geliştirmişlerdi. Ama Britanya'da bile 1830'lar ve 1840'lardaki atmosfer nedeniyle, Erasmus'un torunu Charles'ın da buna inandığını ve bunun nasıl olduğuna ilişkin yeni teorisini dünyaya açıklayabilmesi için 20 yıl beklemesi gerekmişti.[68] İskoç Aydınlanma düşünürleri Adam Smith ve Adam Ferguson, insan toplumunun avcı-toplayıcılıktan o zamana kadar olan gelişmesi hakkında yorumlar yapmışlardı. Ama bunlar, toplumu tanrının işi olarak gören, *Ulusların Zenginliği*'nden kimi ifadeleri basitçe tekrarlayanlar tarafından unutulmuştu. Sanki yarım yüzyılın büyük kısmında insanların düşüncesini dondurmak gibi bir girişim olmuştu.

Aydınlanmadan karanlıkçılığa geçiş her alanı kapsamıyordu. Matematikte, fizikte ve kimyada, daha çok sanayinin yaygınlaşmasının ve savaş ihtiyaçlarının teşvik ettiği pek çok ilerleme devam ediyordu. Kâr peşinde koşan sanayicilerle yalnızca daha yüksek rantlarla ilgilenen toprak sahipleri arasındaki politik çatışmalar, İngiltere'de David Ricardo'nun, Smith'in kapitalizm anlayışını geliştirmesine yol açtı. Alman filozof Hegel, pek çok Aydınlanma kavrayışını, her ne kadar bu gelişmeyi her türlü maddî destekten koparan bir şekilde de olsa, insan anlayışının gelişmesine dair bir genel bakış içinde sentezledi. Walter Scott, Honoré Balzac, Stendhal ve Jane Austen, doğmakta olan kapitalist dünyada orta sınıfların çıkmazlarına edebî bir ifade kazandırmanın tipik bir şekli olarak romanı geliştirdiler. Edebiyatta, müzikte ve sanatta 'romantizm', akıldan çok duyguları ve hisleri kutsadı. Bu durum çoğu kez sözde bir 'altın çağ'ın karanlıkçı geçmişin yüceltilmesine yol açtı; ama feodalizmin kalıntılarından kurtulamamış olan toplumlarda halkın tiranlığa ve zulme karşı muhalefet geleneğinin yüceltilmesine de yol açabiliyordu. Saint Simon ve Fourier ile Britanya'daki başarılı öncü sanayi yöneticisi Robert Owen gibi az sayıda 'ütopyacı' düşünür –her ne kadar önerilerini gerçekliğe dönüştürecek herhangi bir güce işaret etmeyi başaramadılarsa da– toplumun daha iyi nasıl örgütlenebileceği konusunda ayrıntılı planlar yaptılar. Aydınlanma'nın ve erken devrimci yılların mirasına katkıda bulunabilmek için, 1810'ların sonunda ve 1820'lerin başında doğmuş yeni bir nesil gerekliydi. Ama bu arada, Restorasyon monarşilerinin 18. yüzyıl yaşam kalıplarını yeniden empoze etme girişimlerine rağmen dünya, çarpıcı bir şekilde değişiyordu.

5. Bölüm

Sanayi Devrimi

Sanayici ve geleceğin sosyalisti Robert Owen'e göre, 1815'te, 'New Lanark'daki işletmede mekanik güç ve yaklaşık 2000 genç ve yetişkin tarafından yürütülen işlemler… 60 yıl önce İskoçya'nın bütün çalışan nüfusunun işgücünü gerektirecek kadar iş bitirmektedir.'[69]

Biraz abartıyor olabilir, ama önemli bir gerçeği vurguluyordu. İnsanoğlunun bir şeyleri üretme tarzında, 10.000 yıl önce avcı-toplayıcıların tarıma başlamalarından sonra olduğu çapta değişiklikler oluyordu. Başlangıçta bu değişiklikler İngiltere'nin kuzeyinde, İskoçya'nın alçak bölgelerinde ve Belçika'nın belirli yerlerinde oldu. Ama kısa sürede başka yerlerde de gelişmeleri biçimlendirecekti.

Bunlar bir dizi birbiriyle bağlantılı yenilikti: karmaşık makinelerin kullanılması; ağaç, kolayca bükülen pirinç ya da kolayca kırılan dökme demirden aletler yerine, sertleştirilmiş çelik aletlerin yapılması; çeliğin ergitilmesinde yerel ormanlar kesildikçe başka yerlere taşınmak zorunda olan odun kömürü ocaklarının yerine maden kömürüyle çalışan fırınların kullanılması ve de buhar makinesi dolayımıyla kömürün, makineleri döndürmek için büyük ve yeni bir hareket ettirici güç kaynağı olarak kullanılması.

Bu yeni makinelerin, yeni metallerin ve yeni enerji kaynağının birlikte kullanılması, insanların üretebilecekleri şeylerin miktarını ölçülemeyecek derecede çoğalttı. Ayrıca, insanların ve eşyanın bir yerden bir başka yere taşınması için gerekli süreyi çok azalttı.

18. yüzyılın sonunda Boston'dan Philadelphia'ya gitmek hâlâ iki hafta alıyordu; bir gemi limanda rüzgarın değişmesi için on beş gün ya da daha fazla bekleyebiliyordu ve bir yöreden ötekine yiyecek maddelerini taşımanın zorluğu nedeniyle sık sık kıtlıklar oluyordu. Tekerlekli araçlar Avrasya ve Afrika'da 3000 yıldan uzun bir süredir biliniyordu; ama bozuk ve bataklık arazide kullanılamıyordu. Katır katarları, eşya taşımada çoğu kez arabadan daha önemli bir araçtı. Avrupa'da çamur yolların ortasında, araba geçişini değil ama at ve katırların geçişini kolaylaştırmak için taş

bir zemin bulunurdu. Moğol Hindistan'ında büyük ölçekli kara taşımacılığı, her birinin bagajı sırtında olan büyük öküz sürülerine dayanırdı.[70]

Şimdi, büyük amele orduları, görece ucuz çelik kazma ve kürekleri kullanarak, belli başlı kasabaları birbirine bağlayan kanalların ve ilk sert, düz satıhlı yolların yapımında istihdam ediliyordu. Maden sahipleri kömürün taşınmasını, raylar üzerinde giden, önce ağaç ama daha sonra demirden, oluklu tekerlekli araçlar kullanarak hızlandırabileceklerini keşfetmişlerdi. Mühendisler buhar makinesini, fabrikalara olduğu gibi gemilere ve raylar üzerindeki oluklu tekerleklere de uyarladılar. 1830'da ilk yolcu treni Manchester ile Liverpool arasında işledi.[71] İnsanlar bir anda, hayal bile edemeyecekleri hızlarda hareket etmeye başladılar. Bir şehirde üretilen şeyler bir başka şehre, birkaç gün değil birkaç saatte ulaşabiliyordu. Orduların ülkenin bir ucundan öteki ucuna bir gecede ulaşma potansiyeli söz konusuydu.

Britanya'da köylülüğün çitlemeler yoluyla sonunda bertaraf edilmesinin; bir önceki yüzyılın şalgam, patates gibi yeni ürünlerinin yulaf ya da arpa yerine buğday ekilmesi, yeni hayvan yemleri, daha etkin bir saban, ve ürünlerin gelişmiş rotasyonu gibi yeni üretim tekniklerinin neredeyse evrensel olarak kabul edilmesiyle, tarımda da hızlanan bir değişim oldu. Bunun sonucu yiyecek çıktısının artması ve ayrıca da benzeri görülmemiş sayıda insanın ücretli işçi olarak, ya kapitalist çiftliklerde ya da yeni sanayilerde iş aramaya zorlanması oldu.

Yeni Tür Bir Sınıf

Milyonlarca insanın çalışma ve yaşama koşullarında bir dönüşüm oldu. Tarihte görülmedik ölçüde kasabalara ve şehirlere yığılmaya başladılar. Endüstri, enerji olarak odun kömürüne ve güç olarak su ve rüzgar gücüne dayandığı sürece, büyük çoğunluğu kırsal alanlarla sınırlıydı. Kömür ve buhar bunu değiştirdi. Dev gibi bacalarıyla modern fabrikalar, Lancashire'deki Manchester ve İskoçya'daki Glasgow bölgesinin manzarasına egemen olmaya başladı. 1830'lara gelindiğinde Britanya, insanlığın tanıdığı en şehirleşmiş toplumdu. 1750 yılında nüfusu 50.000'den fazla olan yalnızca iki şehir –Londra ve Edinburgh– vardı. 1851 yılına gelindiğinde bu sayı 29'du ve insanların çoğunluğu şehirlerde yaşıyordu.[72]

Modern sanayi üretimine dönüşüm bir anda olmadı. Bugün pek çok Üçüncü Dünya ülkesinde belli başlı endüstrilerin gelişmesine, 'alınteri'ne dayanan geniş bir küçük sanayinin gelişmesi eşlik eder. İngiltere'deki Sanayi Devrimi, önce tekstil ve madencilikte kök saldı. Ama tekstilde, esas itibariyle kadın ve çocukları istihdam eden pamuk ipliği üretimi fab-

rikalarda yoğunlaşırken, dokuma hâlâ kırsal alanlarda el tezgâhlarında çalışanlarca yapılıyordu. Bunların sayısı, endüstri öncesi kentsel zanaatlarda istihdam edilenler gibi muazzam arttı. Ve nehirlerin, kanalların ve demiryollarının yakınlarındaki köyler de olsa, genellikle şehirlerde değil, köylerde yer alan madenlerdeki işgücünde de çok büyük artış oldu.

İnsanlar geçimlerini sağlamak için kapitalist sınıfla giderek daha fazla nakit ilişkilerine bağımlı hale geldikçe hayatları dönüştü. 1790'ların hızla gelişen bağımsız el tezgâhı dokumacıları, 1840'lara gelindiğinde buharla çalışan tezgâhları kullanan yeni fabrikaların rekabeti karşısında hayatlarını güç bela kazanabilen çaresiz insanlara dönüştüler. Fakat tartışmanın bununla pek bir ilgisi yoktur. İnsanlar –bugün Bombay ve Cakarta gibi Üçüncü Dünya şehirlerine olduğu gibi– şehre taşındılar; çünkü kırdaki sefaletin tek alternatifi olarak görünen buydu. Ama şehir güvenli ve rahat bir gelecek sağlamıyordu. İnsanlar bir gün sahip oldukları beceriler ve şans sayesinde işgüçlerini satabiliyorlar; ama bu becerilerin ertesi gün, el tezgâhı dokumacılarında olduğu gibi, bir işe yaramadığını görüyorlardı. 18. yüzyıl başının kırsal ekonomisinde olduğu gibi değişim, acılı olsa da genellikle yavaştı. 19. yüzyılın şehir ekonomisinde ise çok daha hızlı ve yıkıcıydı. Üretim pazar içindi ve pazarlar nefes kesen bir hızla daralıp genişleyebiliyordu. Genişleme dönemlerinde insanlar eski işlerini ve köydeki evlerini terk edip şehirdeki sözde 'kolay para' tuzağına kapılıyorlardı. Daralma dönemlerinde eğer işlerini kaybederlerse, ne kadar mütevazı de olsa yiyeceklerini temin edecek küçük bir toprak parçası olmadığı için, kendilerini ortada kalmış hissediyorlardı.

Yeni işçilerin bir kısmı, belirli bir süre durumlarını sabitleyecek iş becerileri edinmişlerdi. Ama onlar bile çoğu kez, özellikle daralma dönemlerinde, yeni teknolojiler söz konusu olduğunda koşullarını kötüleştirmeye çalışan işverenlerin girişimlerine karşı şiddetle mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Ve şehir nüfusunun her zaman büyükçe bir kesimi 'çok fakir'di – çok hasta, çok yaşlı ya da devamlı olmayan işler için bile vasıfsız.

Bu yeni işgücü büyük zenginliklerin kaynağı idi. Ama bu zenginlik başkaları içindi. Çalışan nüfusun çoğunluğu için yaşam standardında bir artış olduğunu iddia eden istatistikçiler bile, bunun verimlilikteki artışla mukayese edilebileceğini iddia edemiyorlar. Yeni işçi sınıfı bir şekilde yoksulluk düzeyinin altında ya da üstünde yaşamaya çalışırken, sözgelimi bir Jane Austen romanında görülen türden insanlar yemekler yiyor, şaraplar içiyor, avlara çıkıyor, birbirlerine kur yapıyor ve çok güzel ortamlarda çaylarını yudumluyorlardı. 1815'ten sonraki açlık yıllarında ulusal üretimin yüzde 12'si, ulusal borçlanmanın alacaklılarına faiz olarak gitti.

Emekçilerin alın teri üzerinden yaşayanlar, yeni işgücünün sürekli bir sorun –onları keyiflerine göre nasıl çalıştırabilecekleri sorunu– yarattığını görüyorlardı. Kırsalda yetişmiş işçiler mevsimlerin ritmine, daha uzun süreli dinlenme olanaklarının arasına serpiştirilmiş kısa süreli yoğun çalışma temposuna alışıklardı. Yalnızca pazar günleri değil, ellerinden gelse (İngiltere'de 'Aziz Pazartesi' ve Almanya'da 'Mavi Pazartesi' olarak bilinen) pazartesi günleri de çalışmazlardı. Bu tür alışkanlıkları kırmak fabrika sahipleri için bir takıntı haline geldi. Makineler güneşin doğuşundan gün batımına ve gaz lambalarının icadıyla gece çalışmasının mümkün olmasından sonra, daha da uzun süre çalıştırılmak zorundaydı. Fabrikalara asılan saatler, 'Vakit, nakittir' şeklindeki yeni deyişi kafalara sokmak için oradaydı.[73] Bir insanın bütün gündüz saatlerini, kapalı bir odada güneşi, ağaçları, çiçekleri görmeden ya da kuşları duymadan harcamasında hiçbir gariplik olmadığını kabul ettirmek için insan doğasının bizzat kendisi değiştirilmeliydi.

Varlıklı sınıflar, yoksulluğu hafifletme yolundaki herhangi bir girişimin yeni disiplini bozacağına inanıyorlardı. Eğer yoksul insanlar çalışmadan herhangi bir şekilde gelir elde edebilirlerse, 'avare, tembel, hilebaz ve değersiz' olurlar, 'her türlü tedbir alışkınlığını, öz-saygıyı ve nefse hâkimiyeti' kaybeder ve bir 'tembellik ve itaatsizlik ruhu' geliştirirlerdi.[74]

Thomas Malthus, yoksulların yaşam standardının iyileştirilemeyeceğini gösterir bir 'kanıt' sağlamıştı. Çok basit olarak, eskidekinden kötü bir duruma gelinceye kadar daha fazla çocuk sahibi olurlar, diyordu. Adam Smith'in düşüncelerini popülerleştiren Jean-Babtist Say da ayrıca, gerçekten serbest bir piyasada işsizliğin olanaksızlığını 'kanıtlamıştı'. Eğer insanlar iş bulamıyorlarsa, bunun nedeni piyasanın sunduğundan daha yüksek bir ücret talep etmeleridir. Yoksullara yardım, mahrumiyet hissini hafifleterek yalnızca bu yıkıcı uygulamayı teşvik edebilirdi. Yoksullukla baş etmenin tek yolu, yoksulu daha yoksul yapmaktı! Koşullar öyle olmalıydı ki, 'sağlam vücutlu' bir işsiz, yardım için başvurmaktansa her türlü işi yapmalıydı. Britanya'da 1834'te çıkarılan Yoksul Yasası Değişikliği, yardımı yalnızca, korku saldığı insanlar tarafından 'Bastille' adı takılan hapishane benzeri çalışma evlerine kapatılmaya razı olanlarla sınırlandırmak suretiyle, bu koşulları belirlemeye çalışıyordu.

Sanayileşmeyle birlikte değişen, işgücünün yalnızca fizikî hayatı değildi. Ayrıca zihniyette de bir değişim söz konusuydu. Kalabalık ve birbiriyle birleşmiş şehirlerdeki hayat, izole köylerdekinden çok farklı tutumlar üretiyordu. Yoksulluğa olduğu kadar yalnızlık ve çaresizliğe de yöneltebiliyordu. Ancak, insanlar kendilerini inanılmaz sayıdaki başka insanla, aynı sorunlar ve aynı koşullar altında çalışıyor ve yaşıyor gördük-

çe, sınıf birliği duygusu gibi yeni duygulara da yol açabiliyordu. Dahası bu durum insanlara, kendi dışlarındaki dünya hakkında köyde tipik olarak varolandan daha büyük bir farkındalık sağlıyordu. İşçiler köylü ecdatlarından çok daha fazla okuryazar olmak ve okuyup yazarak uzak yerleri ve olayları bilmek durumundaydılar.

Yeni çalışma dünyası kendisiyle birlikte yeni bir aile biçimi ve kadının durumunda radikal bir değişikliği getirdi. Köylü eş her zaman üretken bir rol oynamıştı; ama bu genellikle, toplumda, aile dışındaki işlemlerin çoğundan sorumlu olan kocasına tabi bir roldü. Tam tersine, Sanayi Devrimi'nin ilk dalgasında fabrikalara doluşanlar, yüzlerce ve binlerce (çocuk) ve kadındı. Koşullar korkunçtu; o kadar korkunçtu ki pek çoğu, zor çalışma koşulları ve çocuk bakımının çifte yükünden kendilerini kurtaracak bir adam bulmayı hayal ediyordu. Ancak ilk kez olmak üzere kadınlar kendi paralarına sahip oluyordu ve bir dereceye kadar kocalarından ya da sevgililerinden bağımsızdılar. Lancashire'in 'imalathane kızları', kendi adlarına ortaya çıkmaları ve Paris'in doğu yakasının *grisette*leri gibi polise meydan okumaları ve askerlere kafa tutmalarıyla ünlenmişlerdi. Devrimcileştiren üretimiyle kapitalizm, kadınların binlerce yıldır zulüm görmesine yardım eden tutumları da tepetaklak etmişti.

Nesneler ve Özneler

Yeni sanayi işçi sınıfı yalnızca acı çekmedi. Kısa süre sonra karşı koyabileceğini de gösterdi. 17 ve 18. yüzyıllarda belirli zanaatların kasaba ve şehirlerde yoğunlaşması, çırak ve kalfaların İngiliz Devrimi'nde, New York ve Pennsylvania'nın 'makine ustaları'nın Amerikan Devrimi'nde ve hepsinden çok *sans-culottes*'ların Fransız Devrimi'nde oynadığı rolle ifadesini bulmuştu. Şimdi insanlar, görülmemiş büyüklükteki, birbiriyle birleşmiş şehirlerde kümelenen çok büyük işyerlerinde, çok daha büyük ölçekte yoğunlaşıyorlardı. Bu onlara, daha önceki hiçbir sömürülen sınıfa nasip olmayan direnme olanakları veriyordu ve mevcut toplumun bütününe karşı fikirlerin gelişmesini teşvik eden de bu direnmeydi.

Radikal ajitatör John Thelwell, 1796'da geleceğin neler getirebileceği konusunda şu gözlemi yapıyordu:

> Tekelleşme ve sermayenin birkaç elde tüyler ürpertici yoğunlaşması … kendi habisliği içinde tedavinin de tohumlarını taşır … İnsanları bir araya sıkıştıran şey ne olursa olsun … kimi kötülükler yaratsa da bilginin yayılması için elverişlidir ve eninde sonunda insanın özgürlüğünü geliştiricidir. Dolayısıyla her büyük atölye ve imalathane, parlamentonun hiçbir yasasının susturamayacağı ve hiçbir yöneticinin dağıtamayacağı bir tür siyasal dernektir.[75]

Bu kehaneti yirmi yıl içinde doğrulanmıştır. Britanya'da Napolyon Savaşları'nın sonuna doğru, kesintili olarak yeni bir ajitasyon dalgası başladı. Netice itibariyle bu daha önceki herhangi bir protesto dalgasından daha uzun bir süreye yayıldı ve daha büyük boyutlar kazandı. Bu, çeşitli akımlardan kaynaklanıyordu: 1790'lar hareketinin mirasçıları olan Londra'nın radikal zanaatkârları, makinenin devreye girmesiyle ücretleri aşağı çekilen çorapçı ve dokumacı 'Luddcular' ve vasıflı işçilerin, pamuk ipliği bükücülerinin ve ('Tolpuddle Şehidi' liderleri Avustralya'ya sürülen) çiftlik emekçilerinin illegal sendikaları. Bu mücadele değişik aşamalardan geçti: makine kırma, 1819'da Manchester 'Peterloo'da *gentry* milislerinin saldırısına uğrayan türden kitlesel gösteriler, büyük grevler, 1830-32'de orta sınıfla birlikte oy hakkı için yapılan ajitasyon, 1834'ten sonra çalışma evlerine yapılan saldırılar ve işçi sınıfı mahallelerinde denetim sağlamak üzere polis gücü oluşturulmasına karşı protestolar. Bu mücadeleler; örgütleyen, ajite eden, propaganda yapan ve kimi durumlarda, Adam Smith ve David Ricardo'nun düşüncelerinden bazılarını kapitalistlere karşı kullanan liderler ortaya çıkardı. Hareketin, *Black Dwarf* ve *Poor Man's Guardian* gibi gazeteleri vardı. Bu gazetelerin sahipleri, toprak sahiplerine ve kapitalistlere meydan okuyan haberleri yüzünden sürekli tutuklamalarla karşı karşıya kaldılar.

Çartistler

1830'larda bu farklı ajitasyon dereleri aynı nehre akarak *Çartist** hareketi oluşturdu. Burada, tarihte daha önce hiç görülmemiş bir şey vardı: emekleri toplumu ayakta tutan, yalnızca bir isyan ya da ayaklanma olarak değil fakat kalıcı bir şekilde aşağıdan örgütlenmiş, kendi demokratik yapılarına sahip halkın hareketi. Hareketin 1837'de Leeds'de kurulan en önemli gazetesi *Northern Star* kısa sürede, egemen sınıfın ana gazetesi *The Times* kadar tiraja ulaştı ve her sanayi bölgesinde makaleleri, okuma yazma bilmeyenler için atölyelerde ve *pub*larda sesli okundu.

Britanya okullarında okutulan tarih çoğu kez *Çartizm*i, kaçınılmaz yenilgisinin mahkûmu olmuş küçük bir hareket olarak ele alır. Ama bu 19. yüzyılda Britanya'daki en büyük kitle hareketiydi. Egemen sınıfın üç kez paniğe kapılmasına neden olmuştu. 1838-39'da yüz binlerce işçi,

* *Çartizm*: 1838 tarihli, büyük ölçüde William Lovett tarafından yazılmış *The People's Charter*'dan (Halkın Anayasası) adını alan, yaklaşık on yıl süreyle (1838-1848) etkili olan bir siyasal reform hareketi. *Charter* (Halkın Anayasası) talepleri altı maddede topluyordu: yıllık parlamento; tüm erkeklere genel oy hakkı; eşit seçim bölgeleri; milletvekili seçilmek için mülkiyet koşuluna son verilmesi; seçimlerin oy pusulasıyla yapılması ve milletvekillerine maaş ödenmesi. *–çev.*

Çartist programın okunduğu ve tartışıldığı kitle gösterilerine katılmış; on binler bir halk ayaklanmasının beklentisi içinde talim yapmaya başlamış; hükümet sanayi bölgelerine asker gönderecek kadar endişelenmiş ve güney Galler'deki Newport'ta bir silahlı ayaklanma girişimi olmuştu.[76] Daha sonra 1842'de Lancashire'de, işçilerin fabrikadan fabrikaya yürüyerek fırınları söndürdükleri ve eylemlerini yaygınlaştırdıkları, tarihteki ilk genel grev yapılmıştı.[77] Son olarak 1848'de, İngiltere'deki sanayi bunalımı, İrlanda'daki kıtlık ve Avrupa'daki devrim dalgasının yükselttiği, işçi kitlelerinin yeniden çatışmaya hazırlandığı yeni bir eylem yaratmıştı. Umutları hayal kırıklığına uğramıştı. Devlet sıkı duruyor, alt orta sınıf onun arkasında yer alıyordu; *Çartist* liderler yalpaladılar ve 100.000 kişiyi güney Londra'da, Kennignton'da toplayan öfke dağıldı – ama, hükümetin Londra'nın yarısını silahlı bir kampa dönüştürmesinden önce değil.[78]

Her yaşayan hareket gibi *Çartizm* de farklı düşüncede grupların karışımından oluşuyordu. Resmî programı –*Charter*'ın maddeleri– ekonominin sosyalist bir yeniden örgütlenmesi yerine, erkeklere genel oy hakkı ve yıllık parlamentolar talep eden uzak erimli bir demokratik reform programıydı. Liderleri, 'manevi güce' inanan, mevcut yöneticilerin kazanılabileceğini savunanlarla; 'fiziki güce' inanan, onların devrilmesi gerektiğini savunanlar şeklinde bölünmüştü. Fiziki güç yanlıları bile, bu amacı nasıl gerçekleştirecekleri konusunda gerçek bir fikre sahip değildi. Yine de, var olduğu bir düzine yıl boyunca Çartizm çok çarpıcı bir şeyi gösterdi. Burjuvazi, Avrupa'nın pek çok yerinde feodalizmin enkazını temizleme yolundaki kendi savaşını henüz tamamlamamıştı. Ama çoktan, kendi yanı başında, Fransız Devrimi'nin devrimci dilini burjuvazinin kendisine yöneltebilecek kapasitede yeni bir sömürülen sınıf yaratıyordu.

Bu, dünya tarihi için Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi kadar önemliydi. Britanya'nın kapitalistlerinin sanayileşmedeki başarısı, başka yerlerdeki kapitalistleri onları taklit etmeye teşvik ediyordu. 1789'dan önce Fransa'da ve güney Almanya'nın bazı yerlerinde birkaç fabrika kurulmuştu bile. Şimdi, yalnızca bu ülkelerde değil, ama kuzey İtalya, Katalonya, Bohemya ve Birleşik Devletler'in kuzeyinde, hatta Rusya'da Urallar'da ve Mısır'da Nil üzerinde sanayi adaları ortaya çıkıyordu. Yeni fabrikaların dumanının tüttüğü her yerde, aynı zamanda oralarda çalışanların kendiliğinden öfke ve direniş patlamaları da oluyordu. 1830'larda Parisli kitleler 1795'den sonra ilk kez sokağa çıktılar. Bourbon Kralı X. Charles'ın danışmanları devrimi önlemenin tek bir çaresi olduğunu gördüler: Kralın, doğrudan sürgüne gitmesi ve yerine bir akrabasının, 'burjuva monark' Orleans'lı Louis Philippe'in getirilmesi için ikna edilmesi. Manevra başarılı oldu; ama alt sınıfın gücü ortaya koyması, Avrupa'nın başka yerle-

rinde ayaklanma heyecanına ilham verdi. Belçika'nın Hollanda'dan ayrılıp, Britanya koruması altında bağımsız bir devlet olması hariç, bunların tümü başarısız oldu.

Fransız şair ve tarihçi Lamartine şu yorumda bulunur: 'Proletarya sorunu, eğer toplum ve hükümetler onu kavrayamaz ve çözemezse, günümüz toplumunda korkunç bir patlamaya neden olacak şeydir'.[79] Onun bu kehaneti 18 yıl sonra, Avrupa'nın tümü devrimle sarsılınca doğrulanmış oldu ve Lamartine'in kendisi de kısa bir süre şan, şeref kazandı.

6. Bölüm

Marksizmin Doğuşu

'Avrupa'da bir heyula dolaşıyor –komünizm heyulası' diye başlar bütün zamanların en etkili broşürünün girişi. Paris'te sürgün bulunan iki Alman, onu 1847'nin sonunda tamamlamışlardı. Eli kulağında olan devrimi haber veriyordu ve devrim patlak verdiğinde, basılan ilk kopyalarının mürekkebi henüz kurumamıştı. Ancak bu tek başına, kısa süre sonra bütün Avrupa dillerine çevrilecek olan bir çalışmanın muazzam etkisini açıklamaya yetmez. O zaman –ve bugün hâlâ– okuyucuları büyüleyen şey, onun yaklaşık 40 sayfa içinde, ortaya çıkmakta olan yeni sınai kapitalist toplumun, insanlığın genel tarihindeki yerini belirleme konusundaki becerisiydi. Bu toplumun da kendinden önceki toplum biçimleri kadar geçici olduğunu göstermeye çalışıyor ve eski feodal düzeni henüz tamamıyla bertaraf etmediği halde, kendisine musallat olan muazzam sınıf çatışmalarını açıklıyordu.

Yazarları, Friedrich Engels ve Karl Marx çok yetenekli insanlardı. Ancak bu kadar muazzam bir etki yaratmış olmalarının nedeni, Platon ya da Aristotales'e, Konfüçyüs ya da Buda'ya, Tarsuslu Pavlus ya da Muhammed peygambere, Voltaire ya da Rousseau'ya tarihteki yerlerini garanti eden dehaları gibi yalnızca kişisel dehaları değildi. Onlar bir dönemin bütün çelişkilerinin bir araya geldiği bir zamanda ve yerde yaşadılar ve onların elinde başkalarının sahip olmadığı bir şey vardı: Bu çelişkileri yalnızca görmelerine değil, ama aynı zamanda açıklayabilmelerine olanak veren bir entelektüel gelenek ve bilimsel ilerleme yaklaşımına sahiptiler.

Her ikisi de Prusya'nın Rhineland yöresinden orta sınıf ailelere mensuptular. Marx'ın babası, Protestan dininden ama Yahudi bir aile ve çevreden gelen, hali vakti yerinde bir devlet görevlisiydi. Engels'in babası Rhineland ve Manchester'de fabrikaları olan varlıklı bir imalatçıydı. 1830'lar ve 1840'ların Rhineland'ında bu tür bir geçmişe sahip olmak, zorunlu olarak düzenle uyumlu olmaya yol açmıyordu. Burada kapitalizm Almanya'nın herhangi bir başka yerinden daha fazla gelişmişti ve

yalnızca birkaç yıl öncesindeki Fransız işgali, feodal toplumun tortularını temizlemişti. Ama bunlar, bölgeyi yöneten Prusya monarşisinde hâlâ başattı. Eski orta sınıf arasında bile kendilerini bu tortulardan kurtaracak bir 'reform' arzusu vardı ve bu, daha genç olan kuşakta radikalizm yanlısı bir ruha dönüşüyordu.

Almanya bir bütün olarak, Avrupa'nın geri kalan pek çok yeri gibi, yüzyılın ilk on yıllarında bir entelektüel gericilik döneminden geçmişti. Ülkenin en ünlü filozofu Hegel, insan ruhunun tarihteki ilerlemesine ilişkin eski inancını şimdi mistik ve dinsel kılıfa büründürmüştü ve Prusya devletinin (ya da en azından onun *estate*leri temel alan 1820 anayasasının) erdemlerini göklere çıkarıyordu. Ancak üniversitelere 1830'ların sonlarında ve 1840'ların başlarında giren nesil arasında, yeniden Aydınlanma düşüncesine ve hatta Fransız Devrimi'nin ilk yıllarına bir dönüş vardı. Bruno Bauer gibi 'Genç Hegelciler', Hegel'in her şeyin çelişkilerle değiştiği nosyonunu, mevcut Alman toplumunun liberal bir eleştirisine dönüştürdüler. David Strauss, Voltaire'in Eski Ahit'e yönelik saldırısını Yeni Ahit'in sorgulanması şeklinde genişletti. Ludwig Feuerbach, 80 yıl önce d'Holbach ve Helvetius tarafından ortaya atılan materyalist felsefeyi ele aldı. Karl Grün'ün, tüm sınıflardan aydınlanmış insanların birlikte çalışarak, feodalizmden ya da kapitalizmden daha iyi bir toplum yaratmak üzere 'hakiki sosyalizm'i kurmaları çağrısı, büyük taraftar kazandı.

Marx ve Engels, geçmişle şimdiki zaman arasında sıkışıp kalmış bir toplumla uzlaşmaya çalışan bu neslin ayrılmaz parçalarıydı. Hegel'i okudular, Feuerbach'ın iddialarını incelediler, Helvetius ve d'Holbach'ın fikirlerine daldılar ve Strauss'un din eleştirisini izlediler. Ama bunun da ötesinde bir şey yaptılar. İlk sınırlı saldırılarını yapmakta olan yeni sanayi kapitalizmine karşı çıktılar. Engels, babası tarafından Manchester'deki fabrikanın yönetimine yardım etmek üzere gönderilmişti ve burada, Almanya'daki liberal düşüncelerin vaat ettiği parlak gelecek ile Britanya'nın Sanayi Devrimi'nde işçilerin hayatının katı gerçeği arasındaki uyuşmazlığı birinci elden yaşadı ve bunları *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda anlattı. Ayrıca, bu gerçekliğe karşı savaş veren işçilerle de karşılaştı. 1842 genel grevi sonrasında Manchester'e gelen Engels, *Çartist* harekete katıldı.[80] Öte yandan bu onu, Robert Owen'ın yazılarında yer alan kapitalizmin 'ütopik sosyalist' eleştirisi ile tanışmaya ve mevcut sistemi haklılaştırmak için kullanılan 'ekonomi politiği', eleştirel bir şekilde incelemeye yöneltti.[81]

Atomcu Yunan felsefesi üzerine doktorasını tamamladıktan sonra Marx, 24 yaşında, *Rheinische Zeitung* adlı yeni kurulmuş liberal bir ga-

zetenin editörlüğüne atandı. Bu Prusya sansürü ile çatışmaya yol açtı; gazete altı ay sonra yasaklandı ve Marx'ı ilk kez, daha sonra açıkladığı gibi, 'maddi sorunlar'la karşı karşıya getirdi. Köylülerin ormandan odun toplama geleneğini, soyluluğun 'hırsızlık' olarak ele alma girişimleri hakkında yazdı ve mülkiyetin ne olduğunu ve nereden geldiğini sorgulamaya başladı. Paris'e sürgün edildi ve burada, parçalanmış bir toplumu bir arada tutmanın tek yolunun baskı olduğunu savunan Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'ni* eleştirel bir gözle okudu. Bu onu, salt liberal bir anayasanın insanların gerçek özgürlüğünü sağlayamayacağı konusunda ikna etti. Özellikle Smith ve Ricardo olmak üzere siyasal iktisatçıları ciddi olarak incelemeye başladı ve kapitalizmin doğası üzerine varmış olduğu sonuçları, yayınlanmamış bir elyazmasında topladı.[82]

Yabancılaşma

Marx; Smith, Ricardo ve takipçilerinin tanımladıkları şekliyle sistemin, insanların hayatını piyasanın işlemlerine bağımlı kıldığına işaret etti. Ama piyasanın kendisi, insan emeği ürünlerinin etkileşiminden başka bir şey değildi. Diğer bir deyişle insanlar, kendi faaliyetlerinin esiri olmuşlardı. Feuerbach, insanların kendi yarattıkları tanrılara tapınmasını 'yabancılaşma' olarak tanımlamıştı. Marx şimdi aynı terimi kapitalist piyasaya uyguluyordu:

> Emeğin ürettiği nesne, onun ürünü, üreticiden bağımsız olarak onun karşısına yabancı bir güç olarak çıkar. Emeğin ürünü, kendisini bir nesne şeklinde somutlaştırmış, kendisini bir şey haline getirmiş emektir, emeğin nesneleştirilmesidir… Ekonomi politikte emeğin bu gerçekleşmesi, işçiye gerçekliğin kaybı olarak görünür, nesnenin kaybının nesneleştirilmesi ya da ona esir olunması…
>
> İşçi ne kadar çok üretirse o kadar az tüketir. Ne kadar çok değer yaratırsa, kendisi o kadar değersiz hale gelir… Sistem emeğin yerini makinelerle değiştirir, ama işçilerin bir kesimini vahşi bir işgücü türüne dönüştürür ve öteki kesimini de makineye… Akıl –ama işçi için aptallık– üretir … Emeğin zenginler için şahane şeyler ürettiği doğrudur –ama işçi için yoksunluk üretir. Saraylar üretir– ama işçi için mezbeleler üretir. Güzellik üretir– ama işçi için çirkinlik üretir… İşçi kendisini yalnızca işinin dışında hisseder ve işinde kendisini dışarıda hisseder. Çalışmadığı zaman kendini rahat hisseder, çalıştığı zaman hissetmez.[83]

Marx'ın vardığı sonuç, işçilerin ancak üretim sürecini hep birlikte kontrol altına alarak, 'komünizm'le, bu gayri insanî durumun üstesinden

* Chris Harman'ın *Philosphy of Right* diye aktardığı çalışmanın özgün adı *Hukuk Felsefesinin İlkeleri* olarak çevrilebilecek, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*'dir. *–çev.*

gelebilecekleridir. İnsanların kurtuluşu, liberal demokratların söylediği gibi, yalnızca siyasal bir devrim ya da feodalizmin kalıntılarını ortadan kaldırmakla olmaz; ancak 'komünist' bir toplum yaratmak için toplumsal bir devrimle olur.

Marx ve Engels birlikte, yeni biçimlendirdikleri düşüncelerine, Paris ve Brüksel'deki sürgün Alman grupları arasına katılarak pratik bir içerik kazandırmaya çalıştılar. Bu onlara, sürgün zanaatkârların bir örgütü olan ve kısa süre sonra Komünist Birlik adını alacak olan Haklılar Birliği'nin *Komünist Manifesto*'yu yazma görevini vermesiyle sonuçlandı.

Bu arada düşüncelerini geliştirdiler. *Kutsal Aile* adlı bir kitapta ve *Alman İdeolojisi* adlı (o zaman) yayınlanmamış elyazmasında, sol-Hegelcileri eleştirdiler ve aynı zamanda Aydınlanma'dan miras alınmış, toplumun yalnızca hurafeye karşı aklın mücadelesiyle değiştirilebileceği nosyonunu eleştirdiler. Bunu yapmak için Feuerbach'ın materyalizmini kullandılar; ama süreç içinde Feuerbach'ı aştılar. Feuerbach dini, insanlığın 'yabancılaşmış' bir ifadesi olarak görüyordu. Ama böyle bir yabancılaşmanın niçin ortaya çıktığını sormuyordu. Marx ve Engels bu yabancılaşmanın izlerini, insanoğlunun doğada hayatlarını kazanmak için nesiller boyu birbirini izleyen çabalarında ve bunun insanlar arasında ayrıştırıcı ilişkiler yaratması sürecinde aradılar. Onlar, Feuerbach'ın materyalizminin, insanoğlunun dış dünya tarafından değiştirildiği gibi, dış dünyayı değiştirmedeki rolünü görmezden geldiğinde ısrar ediyorlardı. Bu 'diyalektik' etkileşimin, tarihin maddeci bir yorumuna olanak verdiğini ileri sürüyorlardı. Bunu *Komünist Manifesto*'da, tarihe ve topluma genel bir bakış sunabilmek için, ekonomi politiğin eleştirisiyle birleştirdiler.

Bu kitabın tümü, tarihi bu bakışa göre yorumlama girişimi olduğu için bu bakışın ayrıntılarına girmenin yeri, burası değil.

Yeni Dünya Sistemi

Marx'ın düşünceleri sık sık, özelikle de Adam Smith'in Marx doğmadan kırk yıl kadar önce yayınlanmış *Ulusların Zenginliği*'nin basit bir okumasına dayananlarca, aradan yüz elli yıl geçtiği için modası geçmiş olarak bir kenara koyulur. Bununla birlikte, sanayi kapitalizminin Avrasya'nın batı ucunda küçük bir alanla sınırlı olduğu bir zamanda yazılmış olan *Manifesto*, bugün 'globalleşme' denen, kapitalizmin dünyayı işgal edişinin kâhince bir görünümünü sunar:

> Ürünleri için durmadan genişleyen bir pazara gerek duyması burjuvaziyi yeryüzünün dört bir bucağına salar. Her yerde yuvalanmak, her yere yerleşmek,

> her yerle bağlantılar kurmak zorundadır burjuvazi. ... Burjuvazi, dünya pazarını sömürerek, her ülkede üretime ve tüketime kozmopolit bir karakter vermiştir. Gericilerin iyice canını sıkarak, sanayinin altından dayandığı o ulusal zemini çekip almıştır. Eski yerel ve ulusal kendi kendine yeterliliğin ve içe kapanıklığın yerini çok yönlü ilişkiler, ulusların çok yönlü karşılıklı bağımlılığı almaktadır.
>
> Burjuvazi bütün üretim araçlarının hızla iyileşmesi, iletişimin son derece kolaylaşması sonunda bütün ulusları, hatta en barbarlarını bile uygarlığın bağrına çekiyor. Burjuvazinin metalarının ucuz fiyatları bütün Çin setlerini yerle bir eden ağır toplardır.
>
> Burjuvazi bütün ulusları yok olup gitmemek için burjuvazinin üretim tarzını benimsemek zorunda bırakıyor... Açıkçası burjuvazi kendi suretinde bir dünya yaratıyor.

Eğer bu pasajlar eleştirilebilirse, modası geçmiş oldukları için değil, fakat Marx'ın anlattığı süreçler o yazdığı sırada yalnızca embriyon halinde olduğu içindir. Bugün dünya Marx'ın çizdiği resme 1847'dekinden çok daha fazla benziyor.

Marx ve Engels yabancılaşma temasını ele almışlar ve onu çok daha basit bir dille ortaya koymuşlardır:

> Burjuva toplumunda canlı emek birikmiş emeği artırmanın bir aracından başka bir şey değildir. ... geçmişin bugüne hükmetmesine karşılık komünist toplumda bugün geçmişe hükmeder. ... Sermaye bağımsızdır ve kişiseldir, faal birey ise bağımlıdır ve kişiliksizdir.

Bu durum burjuva toplumunun kendisini lanetlemektedir:

> Burjuva toplumu … o dev üretim ve mübadele araçlarını peyda etmiş olan modern burjuva toplumu, büyüler yaparak çağırdığı cehennem kuvvetlerine artık söz geçiremeyen büyücünün durumuna düşmüş bulunuyor. … Dönem dönem tekrarlanarak her seferinde bütün burjuva toplumunun varoluşunu daha da korkutucu bir biçimde tehdit eden ticari bunalımları belirtmek yeter. … Bu bunalımlar sırasında daha önceki bütün dönemlerde olsa olsa bir saçmalık olarak görülebilecek toplumsal bir salgın –aşırı üretim salgını– baş gösterir. … Sanki bir açlık, genel bir imha savaşı bütün geçim araçlarının kökünü kurutmuş, sanayi, ticaret yok edilmiştir; peki, neden böyle olur? Çünkü çok fazla uygarlık, çok fazla geçim aracı, çok fazla sanayi, çok fazla ticaret vardır.… Peki, burjuvazi bunalımların nasıl üstesinden gelir? Bir yandan yığınla üretici gücü zorla yok ederek; öte yandan da yeni pazarlar ele geçirerek ve eski pazarları daha da fazla sömürerek. Yani daha yaygın ve daha şiddetli bunalımların yolunu açarak ve bu bunalımları önleyebilecek araçları gittikçe azaltarak.

Marx ve Engels'in *Manifesto*'da yalnızca kapitalizmin uzun dönemdeki kaderini ve bunalımların kaba taslak bir özetini verebilecek kadar yerleri vardı. Marx hayatının geri kalan bölümünün büyük kısmını, bur-

juva ekonomi politiğinin titiz bir şekilde okunması ve dünyanın ilk sanayi kapitalizmi, yani Britanya'nın yoğun bir şekilde ampirik incelenmesi yoluyla kapitalizmin mantığını, yabancılaşmış emeğin birikim ve çevrimi üzerine kurulu bir dünyanın kendini nasıl devam ettirdiğini ayrıntısıyla açıklamaya adamıştır.[84]

Marx ve Engels, kapitalizmle daha önceki sınıflı toplum biçimleri arasındaki önemli bir farklılığa dikkat çektiler. Daha önceki egemen sınıflar, muhafazakârlığı empoze ederek egemenliklerini payandalamaya çalışıyorlardı. Ancak kapitalistler bunu siyasi ve ideolojik bir seçenek olarak ne kadar isteseler de, kendi toplumlarının ekonomik sürükleyici gücü bunun sürekli olarak altını oyuyordu:

> Burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirmeksizin var olamaz. ... Üretimin durmadan altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılışı ve bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve çalkantı burjuva dönemini öteki bütün dönemlerden ayırt eder. Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider; yeni oluşanlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor ve insanlar nihayet hayattaki konumlarına, karşılıklı ilişkilerine soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar.

İşçiler ve Yeni Sistem

Manifesto, kapitalizm ve onun içinden çıkan işçi sınıfı hakkında bir başka şeyi daha vurguladı:

> Burjuvazi, yani sermaye geliştikçe, ancak iş buldukları sürece yaşayabilen ve ancak emekleri sermayeyi artırdığı sürece iş bulabilen modern emekçiler sınıfı olan proletarya da gelişir. Kendilerini parça parça satmak zorunda olan bu işçiler bütün öteki ticari mallar gibi bir metadırlar ve bu yüzden de rekabetin yol açtığı bütün karışıklıkların, piyasada meydana gelen bütün dalgalanmaların etkisine açıktırlar.

İşçi sınıfı, kapitalizmin kendisini, kapitalizme karşı savaşabilecek bir güç haline getirdiği ölçüde, bir araya gelir:

> Ama sanayinin gelişmesiyle birlikte proletarya yalnızca sayıca artmakla kalmaz; daha büyük kitleler hâlinde bir araya gelir, güçlenir ve bu gücün daha fazla farkına varır. Makineler çalışmadaki bütün ayrımları silip attıkça ve ücretleri hemen her yerde aynı düşük düzeye indirdikçe proletaryanın saflarındaki farklı çıkarlar, yaşam koşulları da gitgide eşitlenir. … Ticari bunalımlar işçi ücretlerini gittikçe daha dalgalı kılar. Makineler gittikçe daha hızlı geliştiği, durmadan iyileştiği için geçimleri günden güne belirsizleşir.

Bu durumdan, işçileri bir sınıf olarak örgütlemeye başlayan 'birlikler' –sendikalar– doğar. Bu durum,

> … işçilerin kendi aralarındaki rekabet yüzünden ha bire tökezler. … Burjuva sınıfının varoluşunun ve hâkimiyetinin temel koşulu özel kişilerin elinde servetin birikmesi, sermayenin oluşması ve büyümesidir; sermayenin koşulu ücretli emektir. Ücretli emek sırf işçiler arasındaki rekabete dayanır. Burjuvazi sanayinin ilerlemesinin iradesiz ve dirençsiz taşıyıcısıdır. Bu gelişme işçilerin rekabetten kaynaklanan soyutlanmışlığının yerine işçilerin ortaklaşmaktan kaynaklanan devrimci birleşimini geçirir. İşte bu nedenle büyük sanayinin gelişmesi, üstünde burjuvazinin üretim yaptığı ve ürünleri mülk edindiği temelin kendisini burjuvazinin ayaklarının altından çeker. Dolayısıyla burjuvazi en başta kendi mezar kazıcısını üretir. *

Bu pasajlar, büyük çaplı sanayinin ve dünya pazarının gelişmesi üzerine olanlar gibi, –Afrika, Asya ve Üçüncü Dünya'yı bir yana bırakalım– 1847 yılında Avrupa'nın, eksiksiz bir ampirik açıklamasından çok, geleceğin, gelişmekte olan eğilimlerine bir projeksiyondu. Fransa ve Almanya'da sanayi işçi sınıfı nüfusun hâlâ küçük bir kesimiydi; (bir başka pasajın onu tanımladığı gibi) 'büyük çoğunluğun çıkarına hareket eden büyük çoğunluk' değildi. Almanya'da 1870'te bile fabrika işçileri toplam işgücünün yalnızca yüzde 10'uydu. Ve 1848 yılında İngiltere'dekiler bundan çok daha fazla olsalar da hâlâ toprakta, küçük atölyelerde ya da hizmetçi olarak çalışan çok sayıda insan vardı. Bununla birlikte Marx ve Engels'in açıkça gördükleri şey, sermaye dünyayı fethettikçe bu sınıfın büyüyeceğiydi.

Bu tablo kimi zaman, büyük sanayideki stereotip 'proleterler'in büyüyeceğini varsaydığı için eleştirilmiştir. Bu noktaya daha sonra, 20. yüzyılın son çeyreğini ele alırken geri döneceğim. Burada şu kadarı söylenmelidir ki, Engels'in Manchester'deki deneyimi ve *Çartizm*'e dayalı olarak bu, onların varsayımı olabilir; ama iddialarının özü bu değildir. Köylü ya da zanaatkâr üretimi yerine ücretli emeğin büyümesi, kendi başına belirli bir ücretli emek türünün büyümesini gerekli kılmaz. Onun ima ettiği tek şey, toplumsal işgücünün giderek artan bir oranının geçimleri için, (Marx'ın daha sonra 'emek gücü' adını vereceği) çalışma kapasitelerini satmak zorunda olacaklarıdır. Ve çalışmalarının koşulları ve ücretleri, bir yandan sermayenin rekabet güdüsü, diğer yandan sermayeye karşı ne ölçüde savaşacakları tarafından belirlenecektir. Onların fabrikalarda, bürolarda ya da çağrı merkezlerinde çalışıyor olmaları, tulum, beyaz yakalı gömlek ya da kot giyiyor olmaları önemli değildir. Böyle anlaşıldığında, her türden

---

* *Manifesto* alıntılarının Türkçesi için bkz. *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, Ağustos 2010, 4. basım.

emekçiye geçimlerinin, şirketlerin ya da 'küresel rekabette' ülkelerin başarısına bağlı olduğunun söylendiği bir zamanda, Marx ve Engels'in iddiasının mantığını yanlışlamak zordur.

Marx ve Engels *Manifesto*'nun sonunda kapitalizmin küresel olarak hâlâ gelişmemiş niteliğini yarı yarıya kabul etmişlerdi. 'Komünistler dikkatlerini en başta Almanya'ya yöneltmişlerdir; çünkü bu ülke bir burjuva devriminin arifesindedir' diye yazdılar ve eklediler, 've bu devrim Avrupa uygarlığının çok daha gelişmiş koşullarında ve 17. yüzyıl İngiltere'sindekinden ve 18. yüzyıl Fransa'sındakinden çok daha gelişmiş bir proletarya ile olacak ve kendisini hemen izleyecek bir proletarya devriminin prelüdünden başka bir şey olmayacaktır.'

Devrimin kaçınılmazlığı konusunda olduğu kadar, bu devrimde işçilerin oynayacağı rolün daha önceki devrimlerden çok daha büyük olacağı konusunda da tamamen haklı çıkmışlardır. Öngöremeyecekleri şey, burjuvazinin bu çok daha büyük rol konusunda nasıl tepki göstereceğiydi.

7. Bölüm

1848

> Bütün öğleden sonrayı Paris'i dolaşarak geçirdim ve özellikle iki şey dikkatimi çekti: Birincisi, son devrimin eşsiz ve kendine has halkçı niteliği ve bunun halk denilen şeye – yani elleriyle çalışan sınıflara, bütün öteki sınıflar üzerinde vermiş olduğu mutlak güç. İkincisi, zaferin ilk dakikasından itibaren, bir anda iktidarın tek kılavuzu olan alçakgönüllü insanların ne kadar az nefret sergilemiş oldukları…
>
> Paris'te tüm gün boyunca otoritenin eski ajanlarından birisini, ne bir asker, ne bir jandarma ne de bir polis gördüm; Ulusal Muhafızlar bile ortadan kaybolmuştu. Yalnızca halk silahlıydı, kamu binalarını koruyorlar, nöbet tutuyorlar, emir ve ceza veriyorlardı; bu koca şehrin bütününü hiçbir şeye sahip olmayanların elinde görmek, olağanüstü ve korkunç bir şeydi.[86]

Bunlar tarihçi Alexis de Tocqueville'in 25 Şubat 1848 hakkında yazdığı sözcükler. Fransa kralı Louis Philippe, tahttan henüz feragat etmiş ve ülkeden kaçmıştı. Cumhuriyetçi öğrenciler ve orta sınıfın bir kısmının katıldığı protesto yürüyüşü, dışişleri bakanlığının önünde polisle çatışmış ve yarım yüzyıl öncesinin *sans-culottes* ajitasyonunun merkezi olan Paris'in daha yoksul doğu kesiminde kendiliğinden bir ayaklanmayı ateşlemişti. '*Vive la reforme*' (yaşasın reform) diye haykıran kalabalıklar askeri birliklerin safları arasından geçtiler ve saraylara ve meclis binalarına doluştular. Muhalefet, Lamartine başkanlığında bir hükümet kurdu. Kitlelerin desteğini elde edebilmek için sosyalist bir reformcu olan Louis Blanc'ı ve dünya tarihinde ilk kez elleriyle çalışan bir işçiyi, Albert'i hükümete aldılar.

Fransa'daki devrim, Avrupa'daki her tahtın altına konmuş bir bomba idi. Bir önceki Aralık ayında İsviçre'de kısa süren bir iç savaş ve Ocak ayında Sicilya'da bir ayaklanma olmuştu bile. Şimdi bunları, Viyana'da, Milano'da, Venedik'te, Prag'da, Berlin'de ve hemen hemen her Alman prensliğinin eyalet başkentinde ve sanayi şehirlerinde başarılı ayaklanmalar izliyordu. Her şehirde liberal orta sınıfın başlattığı protestolar, ordu ve polisin saldırılarını yenilgiye uğratan ve sarayları ve hükümet

binalarını ele geçiren büyük kalabalıkların oluşmasıyla sonuçlanıyordu. Metternich gibi, 1814 ve 1815 karşı-devriminin mimarı gerici politikacılar şimdi canlarını kurtarmak için kaçıyorlardı. Hükümdarlar ve aristokratlar kaldılar; ama koltuklarını liberal bir anayasaya uyma sözü vererek korudular. Mutlakiyetçilik hemen hemen her yerde ölmüş görünüyordu. Erkeklere genel oy hakkı, basın özgürlüğü, jüri önünde yargılanma hakkı ve aristokratik ayrıcalıklarla feodal ödentilere son verilmesi gibi radikal demokratik talepler gerçekleşmiş görünüyordu.

Ama öyle olmadı. Yaz ayları geldiğinde monarklar ve aristokratlar güvenlerini yeniden kazanıyorlardı. Demokratik hareketler önünde eğilmektense bunlara saldırmaya başladılar ve güz sonlarında, Berlin, Viyana ve Milano gibi kilit noktalarda hareketi ezmeyi başardılar. 1849 yazına gelindiğinde karşı-devrim bütün kıtada bir kez daha zafer kazanmıştı.

Şubat ve Mart devrimleri, ayaklanan küçük esnaf, zanaatkâr ve işçi kitlelerinin, monarşist ve aristokratlar komutasındaki orduları ve polis gücünü yenmesi sayesinde başarılı olmuştu. Ama onlar tarafından kurulan hükümetler ve parlamentolar esas itibariyle mülk sahibi orta sınıflardan oluşmuştu. Böylece (Almanca konuşan Avusturya'yı da kapsayacak şekilde) Almanya'nın bütünü için seçilen ve Mayıs ayında Frankfurt'ta toplanan parlamento, (başta yönetici ve hukukçu memurlar gelmek üzere) en az 436 devlet memuru, 100 işadamı ve toprak sahibi, 100 avukat ve 50 din adamından oluşuyordu.[87] Bu tür insanlar, eski otoritelere karşı devrimci eylem yaparak hayatlarını, hatta kariyerlerini tehlikeye atmaya hazır değillerdi. Dahası, kendilerini iktidara getiren kitleleri, eski yönetici sınıflar kadar korkutucu, 'düzensiz ayak takımı' olarak görüyorlardı.

İngiliz Devrimi'nde 'Presbyterian'leri, Amerikan Devrimi'nde New York ve Pennslyvania'nın 'ılımlılar'ını ve Fransız Devrimi'nde Jirondenleri etkileyen aynı korkuydu bu. Ama çok daha büyük ölçekteydi. Kendi iradesini diğerlerine kabul ettirebilecek, '*Bağımsızlar*' ya da Jakobenlerle karşılaştırılabilecek herhangi devrimci bir orta sınıf gücü yoktu.

Avrupa'nın her tarafında büyüyen sanayi adaları, kapitalist sınıfın 1848'de, Fransız Devrimi zamanından daha güçlü olduğunu gösteriyordu. Bunun yanı sıra İngiltere'nin ekonomisini ve Fransa'da da Fransız Devrimi'nin kurduğu birleşik ulusal devleti model olarak gören, artan sayıda bir entelektüel, profesör, öğretmen ve memur sınıfı vardı. Macaristan ve Polonya'da bile soyluluğun kimi kesimleri, Avusturya ve Rusya'dan ulusal bağımsızlığı kazanmak için ajitasyon yapıyordu.

Ancak orta sınıfın anayasa eğilimli ya da hatta cumhuriyetçi öteki kesiminin büyümesi, işçi sınıfının da büyümesiydi. Üretimin çoğu belki hâlâ zanaatkârların birkaç kalfa istihdam ettikleri küçük atölyelerde ya da

tüccara 'fason' çalışan dokumacı ve iplikçi evlerinde yapılıyordu. Ne olursa olsun koşullar artan oranda kapitalist pazarın birleştirici ve zayıflatıcı etkisine tabi idi. Paris'te örneğin:

> Zanaatkâr manifaktürünün önemli kısımlarında, üretimin etkili kontrolü, satışları düzenleyen ve kredileri denetleyen tüccarın eline geçiyordu. Bu işlerde çalışan işçiler ve hatta onları istihdam eden usta zanaatkârlar, fabrika işçileri gibi, hayatlarına yön veren dış etkilerin giderek daha fazla farkına varıyor ve hepsi, ne olursa olsun, bunları daha etkin bir hale getirmenin yollarını arıyordu. Bu güçler genellikle 'kapitalizm'le ya da 'malî feodalizm'le özdeşleştiriliyordu.[88]

Berlin, Viyana ve Rhineland'ın sanayi kasabalarında, az ya da çok benzer koşullar mevcuttu.

1845'ten sonra hasattaki düşüşlerin yarattığı artan öfke, piyasa ekonomisinin iniş çıkışlarının, batıda –rantları ödeyebilmek için tahılın ihraç edilmesi nedeniyle bir milyon kişinin açlıktan öldüğü– İrlanda'dan, doğuda Prusya'ya kadar, yarattığı ekonomik krizle etkileşim halindeydi. Açlık, yükselen fiyatlar ve ileri düzeyde işsizlik, 1848 Şubat ve Mart'ında devrime dönüşecek hoşnutsuzluğu alevlendiriyordu. Zanaatkârlar ve işçiler, orta sınıf anayasacılar ve cumhuriyetçilerce düzenlenen sokak protestolarına katılıyor ve bunların niteliğini dönüştürüyorlardı. Kara Ormanlar gibi yörelerdeki köylüler, feodal ödentilere ve aristokratik toprak sahiplerine karşı, 1525 Köylü Savaşı'ndan bu yana yapmadıkları bir şeyi yaparak, ayaklandılar.

Hoşnutsuzluğun boyutu, küçük ya da büyük, her kapitaliste ensesinden kuyruk sokumuna kadar bir ürperti yaşattı. Zira işçiler ve köylüler yalnızca demokratik anayasalar ya da feodal ayrıcalıklarla ilgilenmiyorlardı. Onlar kapitalist kârları ve kapitalist mülkiyeti tehdit eden yaşama koşullarını talep ediyorlardı. Mülk sahibi liberaller, geleneksel hasımları mülk sahibi aristokratlar ve monarşistlerle, buna karşı koymak için birleşeceklerdi.

Bunun işareti daha Mart çatışmalarının kanı kurumadan Almanya ve Avusturya'da görüldü. Yeni hükümetler Ulusal Muhafızlar'a üye olma hakkını orta sınıfla sınırlandırdılar, eski orduların subay kadrolarına dokunmadılar, eski monarşist devlet bürokrasileriyle uzlaştılar ve köylülere feodal ödentiler konusundaki mücadelelerini durdurmalarını emrettiler. Berlin'deki Prusya parlamentosu, zamanını Prusya kralı ile bir anayasa anlaşması yapmakla harcadı ve Frankfurt'taki Tüm-Almanya Parlamentosu, kendi iç tüzüğünü tartışmaktan fazla bir şey yapmadı. Her iki parlamento da insanların devrimci beklentilerini odaklamaya ya da yeniden bir araya gelmeye ve birliklerini silahlandırmaya başlayan aristokratik gericiliği durdurmaya yönelik hiçbir şey yapmadı.

Haziran Çatışmaları

Bununla birlikte olayların belirleyici dönüm noktası Paris'te meydana geldi.

Şubat'ta eski düzeni devirmekte belirleyici bir rol oynamış olan işçiler ve zanaatkârların, hükümetin liberal-demokratik programının ötesine geçen kendi ekonomik ve toplumsal şikâyetleri de vardı. Özellikle yaşanabilir bir ücretle iş istiyorlardı.

Şekilsiz bir kitle değillerdi. 1830'dan sonraki yıllarda (Louis Blanc gibi kişilerin yönetimindeki) kulüpler ve (August Blanqui gibi kişilerin yönetimindeki) toplumsal talepleri Jakoben isyancılığı ile birleştiren gizli dernekler taraftar kazanmıştı. Bunların düşünceleri atölyelerde ve kafelerde tartışılıyordu. 'Güvensizliği ve yoksulluğu sona erdirmenin bir yolu olarak temsili hükümeti zorunlu gören cumhuriyetçi ve sosyalist gazeteler, 1840'ların başındaki refah yılları hızla yerini yoğun bir krize terk ederken, giderek çekici gelmeye başlamıştı'.[89]

24-25 Eylül'de silahlı kalabalıkların ortasında kurulan hükümet, ileri sürülen talepleri reddedecek durumda değildi. 'Halkın baskısı altında ve onların gözleri önünde', sürekli 'gösteriler, temsilci göndermeler ve tezahüratlar' altında toplandı.[90] Böylelikle, çalışma gününde bir buçuk saatlik bir indirim kararlaştırdı ve tüm yurttaşlara iş sözü verdi. İşsizlere iş sağlamak için 'ulusal atölyeler' kurdu ve çalışma bakanı Louis Blanc'ın, Lüksemburg Sarayı'nda kurduğu 'çalışma komisyonu –işverenlerin, işçilerin temsilcileriyle, her okuldan iktisatçının katıldığı– 660 ile 800 arasındaki üyesiyle gerçek anlamda bir parlamento' oldu.[91]

Başlangıçta varlıklı sınıflar buna itiraza cesaret edemediler. 24-25 Şubat'ın ilk şoku geçtikten sonra hava değişti. Finansçılar, tüccar ve sanayiciler, orta sınıfın düşüncelerini 'toplumsal cumhuriyet'e karşı çevirmeye başladılar. Derinleşen ekonomik krizin nedeni olarak işçilere verilen tavizleri ve aslında İngiliz çalışma evlerinden daha iyi olmayan ulusal atölyeleri suçladılar.

Hükümetteki burjuva cumhuriyetçiler aynı fikirdeydi. Eski rejimin borçlarını kabul ederek ve bütçeyi dengelemek için köylülüğe vergi koyarak finansçıları yatıştırmaya koştular. Ulusal Muhafızlar'ın orta sınıfın egemenliği altında olmasını garanti ettiler ve binlerce genç işsizi, kendi denetimleri altında bir silahlı güç, *Gardes mobiles* (Seyyar Muhafızlar) içinde istihdam ettiler. Ayrıca Nisan sonunda Kurucu Meclis için seçim ilan ettiler. Bu, Parisli zanaatkârlar ve işçilere mesajlarını başkentin dışına taşıma fırsatı tanımadı ve köylülük içindeki seçim kampanyasının, 'kızıl' Paris için konan yeni vergileri suçlayan toprak sahipleri, avukatlar

ve papazların hâkimiyetinde geçmesini garanti altına aldı. Yeni meclis, rakip kraliyet hanedanlarının kendilerini güçlükle gizleyebilen destekçilerinin egemenliğine girdi[92] ve derhal iki sosyalist bakanı görevden aldı.

Daha sonra 21 Haziran'da hükümet, ulusal atölyelerin kapandığını duyurdu ve de işsizlere ya orduya katılmak ya da taşraya dağıtılmak seçeneklerini sundu.

İşçi ve zanaatkârların Şubat'ta elde etmiş oldukları her kazanç ellerinden alınmıştı. Onlar da yeniden silaha sarılmaktan başka seçenek göremediler. Ertesi gün Paris'in doğusunda barikatlar kurdular ve merkezi zorlamak için ellerinden geleni yaptılar. Cumhuriyetçi hükümet General Cavaignac'ın komutası altındaki bütün silahlı güçlerin –30.000 asker, 60.000 ile 80.000 arasında üyesi bulunan Ulusal Muhafızlar ve sayıları 25.000 kişiye kadar varan *Gardes mobiles*[93]– tüm hunharlığı ile üzerlerine yürüdü. Dört gün süreyle şehirde, daha iyi durumdaki batı bölgelerinin, daha yoksul doğu mahallelerine karşı kışkırtıldığı bir iç savaş cereyan etti.

Bir tarafta 'cumhuriyetçi hükümet'i destekleyen, her iki hanedana bağlı monarşistler, toprak sahipleri, tüccar, bankerler, avukatlar ve de orta sınıf cumhuriyetçi öğrenciler vardı.[94]

Diğer tarafta ise, 'esas itibariyle şehrin küçük-çaplı zanaatlarından inşaat, metal, giyim, ayakkabı ve mobilyacılığın yanı sıra, demiryolu mühendislik atölyeleri gibi modern sanayi kurumlarından çok sayıda vasıfsız işçi ve az olmayan sayıda küçük işadamından oluşan' 40.000 kadar isyancı yer alıyordu.[95] Her direniş merkezi belirli bir mesleğin egemenliği altındaydı: arabacılar bir yerde, dok işçileri bir başka yerde, doğramacı ve mobilyacılar bir üçüncü yerde. Friedrich Engels'in işaret etmiş olduğu gibi savaşanlar yalnızca erkekler değildi. Rue de Clery'deki barikatta, yedi savunucu arasında 'iki güzel, genç *grisette*' (Parisli yoksul kadın) yer alıyordu ki, bir tanesi kızıl bayrak elinde Ulusal Muhafızlar'a karşı ilerlerken vurulmuştu.[96]

Ayaklanma en kanlı şekilde bastırıldı. Bir Ulusal Muhafız subayı, ressam Meissonier bildiriyordu:

> Rue de la Martellerie'deki barikatlar ele geçirildiğinde, böyle bir savaşın korkunçluğunu idrak ettim. Vurulan, pencerelerden fırlatılan savunmacıları, yerlere saçılmış cesetleri, kırmızı kana bulanmış toprağı gördüm.[97]

Ölü sayısı bilinmiyor ama 12.000 kişi tutuklanmış ve binlercesi Fransız Guyanası'na sürülmüştü.

Eski Düzenin Geri Gelişi

Parisli işçilerin yenilgisi, her yerde devrim karşıtlarını yüreklendirdi. Alman *Junker* (soylu) Bismarck, Prusya Ulusal Meclisi'ne, 'bunun bütün

Avrupa'daki en mutlu olaylardan birisi' olduğunu söylüyordu.[98] Alman krallık ve prensliklerinde otoriteler, sol kanat ve cumhuriyetçi kulüpleri kapatmaya, gazeteleri kovuşturmaya ve ajitatörleri tutuklamaya başladılar. İtalya'da Avusturyalılar, Napoli Krallığı askeri yönetim kurarken, Piyemonte ordusunu yenilgiye uğrattılar ve Milano'nun kontrolünü yeniden ele geçirdiler. Avusturyalı general Windischgraetz; Çek orta sınıfı, öğrenciler ve işçilerle beş gün süren bir çatışmadan sonra Prag'da sıkıyönetim ilan etti. Ekim sonunda halkın çetin direnişine karşın Viyana'yı işgal etti; arkasında 2.000 ölü bırakarak Macaristan'ın üzerine yürüdü. Bir hafta sonra Prusya kralı, Berlin'deki Kurucu Meclisi feshetti. Frankfurt parlamentosundaki 'ılımlı' çoğunluk bu açıkça karşı-devrimci önleme, kralı Mart ayında Almanya İmparatoru ilan etmeyi önererek karşılık verdi. Kral, ordusunu diğer devrimci hareketleri ezmek için Almanya'ya göndermeden önce bu öneriyi reddetti. 1848 baharının büyük umutları 1849 başında yerini umutsuzluğa terk etti. Ama devrim dalgası henüz ölmemişti. Demokratik dernekler ve işçi kulüplerinin hâlâ, muhafazakâr ve 'ılımlı' örgütlere göre çok daha fazla aktif üyesi vardı. Bahar ayları, Rhineland'ın kimi yerlerinde, Palatinate, Dresden, Baden ve Württemberg'de, bir önceki Mart'ta olduğu gibi yöneticilerin kaçtığı, başarılı kalkışmalara tanık oldu. Pek çok insan hâlâ, önderlik etmesi için Frankfurt parlamentosuna yüzünü dönmüştü; ama o bunu üstlenmeye hazır değildi. Güney'de kurulan (danışmanlarından birisinin de Friedrich Engels olduğu) devrimci ordu, savunmaya itilmiş, çarpışmada yenilmiş ve ilerleyen Prusya ordusu nedeniyle sınırı aşarak İsviçre'ye kaçmak zorunda kalmıştı. Kossuth'un önderliğindeki Macarlar, Avusturya imparatoru Rus çarından askeri yardım alınca sonunda ezildiler. Napoli kralı Mayıs'ta Sicilya'yı yeniden ele geçirdi ve Roma'yı kontrol altına almış ve papayı kovmuş olan devrimci milliyetçiler, Fransız cumhuriyeti silahlı güçlerinin üç ay süren kuşatmasından sonra, şehri terk etmek zorunda kaldılar.

Tüm bu devrimci sürecin başlamış olduğu Fransa'da, işçileri yenilgiye uğratmış olan orta sınıf cumhuriyetçiler, monarşinin saldırısı karşısında kendilerini savunacak hiç kimsenin olmadığını gördüler. Bununla birlikte monarşistler, Bourbonların ve Louis Philippe'in vârisleri olarak kendi aralarında bölünmüşlerdi ve kimin kral olacağını empoze edebilecek güçten yoksundular. Bu boşluğu Napolyon'un yeğeni Louis Bonapart doldurdu. 1848'in sonlarında orta sınıf cumhuriyetçi lider Ledru Rollin'in 400.000 ve sol kanattan devrimci Raspail'in 40.000 oyuna karşılık 5.5 milyon oy alarak cumhurbaşkanlığını kazandı. 1851'de ilerideki seçimi kaybedeceğinden korkarak bir darbe düzenledi. Ertesi yıl da kendisini imparator ilan etti.

O yılın sonunda Karl Marx sonucu açıklıyordu:

> Tüm Alman burjuvazisinin Mart'tan Aralık'a…tarihi …. Almanya'da sırf burjuva bir devrimin imkânsız olduğunu göstermiştir. Mümkün olan şey ya feodal ve monarşist bir karşı-devrimdir ya da *cumhuriyetçi bir toplumsal devrim*.[99]

Kaçamak Burjuvazi

Bununla birlikte devrimler Avrupa'yı hiç de eskisi gibi bırakmadı. Almanya ve Avusturya'da – her ne kadar toprak sahibi *Junker*leri tarım kapitalistlerine dönüştürmüş ve köylülük için çok az değiştirmiş olsa da, feodal ödemelerin ve serfliğin sonunu getirdi. Pek çok Alman devletinin hükümdarı, kendilerine hükümetleri atama yetkisi veren anayasalara razı oldular; ama paralı sınıfların ve hatta sulandırılmış bir şekilde de olsa işçi ve köylülerin parlamenter temsiline olanak verdiler. Bu, burjuvaziye devlet üzerinde doğrudan kontrol hakkı vermeyen, monarşiler altında bir ilerleme olsa da, kapitalist ilerleme için zemin hazırlanmıştı.

Almanya kendi sanayi devrimini geçirmeye başladı. Sanayi yıllık yüzde 4,8; demiryolları yüzde 14 oranında büyüdü. 1850'den sonraki 30 yıllık yatırım, 30 yıl öncesinin dört katıydı. Prusya'da 25 yılda kömür üretimi dört kat, ham demir üretimi 14 kat, çelik üretimi 54 kat attı. Buhar gücüyle çalışan makinelerin sayısı yüzde 1800 arttı. 1836 yılında yalnızca 60 işçi çalıştıran Alfred Krupp, 1873 yılına gelindiğinde 16.000 işçi çalıştırıyordu. Almanya'nın sanayileşmesi Britanya'dan 60 yıl sonra yükselişe geçmişti, ama kısa sürede onu yakalıyordu.[100] Ruhr'daki maden ocakları Galler'in güneyindekilerden daha büyük ve daha yaygındı; Alman kimya endüstrisi, Britanya'dan çok önce sentetik boya geliştirmişti.

Bu yıllar ayrıca, Fransa'da ve daha az bir hızla da olsa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, büyük ölçekli sanayilerin hızla gelişmesine tanık oldu. Burjuvazi 1860'lardan geri dönüp baktığında, 1848'de siyasi mücadeleyi kaybetmiş olabileceğini düşünebilirdi; ama ekonomik savaşı kazanmıştı. Fransa'da Louis Bonapart'a çok güvendiler. Almanya'da Bismarck, Prusya monarşisi içinde diktatörlüğe yakın yetkiler kullanarak, Danimarka, Avusturya ve Fransa'ya karşı batı Avrupa'nın en güçlü devleti olarak birleşik yeni bir Alman İmparatorluğu kurmak için savaşırken coşku duydular.

İtalyan ve Macar burjuvazisi de 1848-49 ulusal hareketlerinin yenilgisini telafi etti. Başlangıçta Avusturya tacı Prag, Krakov ve Zagrep üzerinde olduğu gibi, Milano, Venedik ve Budapeşte üzerinde hükümranlığını sürdürdü. Ancak ulusal hareketler yok edilmiş olmaktan çok

uzaktı. İtalyan orta sınıfının kimi kesimlerinde, her ne kadar köylülük ve kentsel yoksulların çok azı (İtalyan dili haline gelecek Tuscan diyalektini konuşanların oranı yalnızca yüzde 4 kadardı) bu duyguları paylaşsa da, ulusal birlik konusunda bir heyecan ve Napoli kralına ve Lombardiya'nın Avusturyalı yöneticilerine karşı muazzam bir öfke vardı. 1850'lerin sonunda, Piyemonte kralının başbakanı olan Cavour bu duygulardan yararlanmak istedi. Bir yandan radikal milliyetçi Mazzini ve cumhuriyetçi devrimci Garibaldi ile; diğer yandan Britanya ve Fransa hükümetleriyle pazarlıklar yaptı. Garibaldi 1000 devrimci 'kırmızı gömlekli' ile, adayı Napoli kralına karşı ayaklandırmak üzere Sicilya'ya çıktı ve kuzeye doğru ilerledi.[101] Piyemonte kralı güneye bir ordu gönderdi ve bunlar birlikte Napoli'nin kralcı ordusunu ağır yenilgiye uğrattılar. Bu arada Fransız kuvvetleri Avusturya'nın Lombardiya'dan çekilmesini sağladı. Daha sonra Cavour ve Piyemonte kralı, Garibaldi'nin birliklerini silahsızlandırarak, kendisini sürgüne gitmeye zorlayarak ve 'eğer bir şeyler aynı kalacaksa, bir şeyler değişmelidir'in farkına varan İtalya'nın güneyindeki aristokrasinin gönülsüz de olsa desteğini sağlayarak manevralarını tamamladılar.[102] Piyemonte kralları, her ne kadar (siyasi) birliğini sağlayan ülke, giderek modernleşen kapitalist kuzey ile büyük toprak sahiplerinin köylülere yarı-feodal muamele etmeyi sürdürdüğü ve mafya haydutluğunun geliştiği yoksul güney şeklinde ayrışmış olsa da, bütün İtalya'nın kralları oldular.

Macaristan aynı şekilde, aşağıdaki isyancı güçleri, tepede düzenlenen manevralarla birleştirerek bağımsız bir ulus oldu. 1860'larda Avusturya monarşisi, Fransa ve Prusya ile olan mücadelelerinden sonra kendini yeniden örgütledi. Birbirine paralel iki yönetim sistemi kurdu. Birincisi, ana dili Almanca olan hükümet tarafından –kısmen Viyana'daki parlamentoya karşı sorumlu olarak– Avusturya, Çek toprakları, Krakov civarındaki Polonya bölgesi ve Slavca konuşan Slovenya'yı yönetiyordu. İkincisi, Budapeşte'deki ana dili Macarca olan hükümetti ve Macaristan, Slovakya, kısmen Romence konuşan Transilvanya, Sırpça-Hırvatça konuşan Hırvatistan ve (Türkiye ile olan çatışmadan sonra) Bosna'yı yönetiyordu. Bu düzenleme, iktidarını bir yarım yüzyıl kadar istikrara kavuşturmasına olanak verdi.

Bununla birlikte, Avrupa'daki eski ulusal hareketler tümüyle tatmin olmamış halde kaldı. İrlanda'da 1840'ların sonlarında, Fransız Devrimi sırasında doğmuş ve 1798'de ezilmiş milliyetçiliğin rönesansı görülmüştü. O yılların Büyük Kıtlığı, İrlanda ekonomisini, Britanya egemen sınıfının güdümüne sokarak yapılan kötülüğün korkunç insanî maliyetini gözler önüne sermişti. Bir milyon insan öldü ve bir milyon insan da göç etmeye

zorlandı; nüfus yarıya indi. Bütün hayatı boyunca 'Birleşik Krallık' içinde İrlanda Katolik hakları için mücadele eden, orta sınıf radikallerinin yeni kuşağı nüfuzlu anayasacı politikacı Daniel O'Connell bile, daha da ileri gidip cumhuriyet için savaşmak gereğini görürken, bağımsızlık meselesini ileri sürmek zorunda kalmıştı. 1848'deki ayaklanma girişimleri şiddetle bastırıldı. Ama o andan itibaren 'İrlanda sorunu' Britanya siyasi hayatının merkezine yerleşti.

Avrupa'nın bir ucunda İrlanda sorununu çözmedeki başarısızlık, Avrupa'nın öteki ucunda devam eden Polonya'nın milliyetçilik mücadelesine benziyordu. Polonya soyluları, Polonya krallığının 1790'larda Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bölünmesine hiçbir zaman razı olmamıştı ve 1830'larda ve bir kez daha 1860'larda Rusya'ya karşı ayaklanmalara öncülük ettiler. Polonya soyluları, yalnızca Leh değil fakat Belarus, Ukrayna ve Yahudi alt sınıflarına da egemen olan feodal büyük toprak sahipleriydi. Bununla birlikte Rus çarına karşı olan savaşları onları, 1814 ve ardından 1848'den sonra Avrupa'ya empoze edilen tüm karşı-devrimci yapıyla çatışmaya ve Avrupa'nın her yerindeki devrimciler ve demokratlarla ortak bir amaca sahip olmaya yönlendirdi. Britanyalı *Çartist*ler, Fransız cumhuriyetçiler ve Alman komünistleri için, Polonya'nın mücadelesi, onların kendi mücadeleleriydi ve sürgün edilmiş Polonya soylu ailelerini İtalya'da, güney Almanya'da, Macaristan'da ve Paris'te mücadele verirken görmek mümkündü.

8. Bölüm

Amerikan İç Savaşı

12 Nisan 1861'de Güney Carolina'nın gönüllü askerleri, Charleston limanına bakan Fort Sumter'da Birleşik Devletler federal kuvvetlerine ateş açtılar. Böylece, köleci güney eyaletlerin, Abraham Lincoln'ün başkanlığını ve yeni kurulmuş olan Cumhuriyetçi Parti'yi kabul etmediklerini en çarpıcı bir şekilde ifade etmiş oluyorlardı.

O ana kadar çok az insan anlaşmazlığın bir savaşa varabileceğini düşünürdü. Lincoln başkanlığı alalı henüz bir ay olmuştu ve tek kaygısının kuzeybatıda iskâna yeni açılan arazileri 'özgür işgücüne' açık tutmak olduğunu defalarca tekrarlamıştı. Kişisel olarak kölelikten nefret edişi, köleliği güney eyaletlerinde yasaklamaktan yana olduğu anlamına gelmiyordu. 1858 yılındaki bir tartışmada, 'Mevcut olduğu eyaletlerde kölelik kurumuna müdahale etmek gibi bir niyetim yoktur' diye ısrar etmişti.[103] Aynı noktayı 1861 seçim kampanyasında da tekrarladı.[104] Güney eyaletleri Birleşik Devletler'den kopmayı örgütlemeye çalışırken, Kongre'nin çabalarının büyük kısmı Güney'de köleliği yerinde bırakacak bir uzlaşma bulmaya yönelikti. Köleliğin ilgasından yana olanlar (*abolitionists*) hem Kongre'de hem de genel olarak kuzeyin genel nüfusu içinde azınlıktaydı. En güçlü mevzileri saydıkları Boston'da bile, toplantılarının düşman kalabalıklar tarafından basılması işten değildi.

Fort Sumter'ın bombardımanından üç gün sonra kölelik karşıtları (*abolitionists*) iç savaşın olanaksız olduğuna ve hükümetin köleci eyaletlerin taleplerini kabul etmesi gerektiğine ikna olmuşlardı. Siyah kölelik karşıtı Frederick Douglass şunları yazıyordu: 'İhaneti ve isyanı zor kullanarak bastırma lafları, çukurdaki sarhoş kadının sözleri kadar etkisiz ve değersizdir.'[105] Bununla birlikte Fort Sumter'daki bombardıman Amerikan tarihinin en kanlı savaşının başlamasına yol açtı. Bağımsızlık Savaşı; Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Kore Savaşı ve Vietnam Savaşı'nda ölenlerin toplamından daha fazla Amerikalının ölümüne neden oldu.

Aşılamayan Uçurum

Sorun basit bir anlaşmazlık olmaktan öteydi. Toplumun nasıl örgütleneceği konusundaki temelden farklı yöntemlerin çatışması söz konusuydu.[106]

Birleşik Devletler Britanya yönetimine karşı yaptığı devrimden, her biri, gelişen dünya pazarına hizmet eden, iki farklı iktisadi örgütlenme biçimiyle çıkmıştı. Kuzeyde, küçük çiftçilerin, zanaatkârların ve küçük atölyelerdeki ücretli işçilerin 'özgür işgücü' hâkimdi. Güney ise, her ne kadar beyaz nüfusunun çoğunluğu kendileri köle sahibi olmayan küçük çiftçiler, zanaatkârlar ya da işçilerden oluşuyor olsa da, köle çalıştıran plantasyon sahiplerinin egemenliği altındaydı.

'Köle' ve 'özgür' bölgeler arasındaki çelişki, ilk dönemlerin siyasal liderlerine çözülemez bir sorun olarak görünmüyordu. Bölgeler coğrafi olarak birbirinden ayrılmıştı ve Bağımsızlık Bildirgesi'ni kaleme alan ve 1801'de başkan olan yarı-utangaç köle sahibi Jefferson gibi güneyliler bile, köleliğin sonunun yaklaşmakta olduğunu kabul ediyorlardı. Ne de olsa Adam Smith, 'özgür' emeğin köle emeğinden daha etkin ve kârlı olduğunu kanıtlamıştı.

Ne ki bu durum, Lancashire imalathanelerinin doymak bilmez iştahına hizmet eden büyük çaplı pamuk üretiminin başlanmasından önceydi. 1790 yılında güney, yılda 1000 ton pamuk üretiyordu. 1860 yılına gelindiğinde bu sayı bir milyon tona yükselmişti. Sürü başlarının disiplini altında çalışan köle sürüleri, büyük ölçeklerde ürün ekip toplamakta etkili bir araçtı. 1860'da dört milyon köle vardı.

Ancak plantasyon sahiplerinin istediği yalnızca köleler değildi. Onlar pamuğa olan dış talebi karşılamak için daha fazla toprak istiyorlardı. Bunun bir kısmına, Amerikan hükümeti Florida'yı İspanya'dan ve Louisiana'yı Fransa'dan satın aldığı zaman sahip olmuşlardı. Hesapsız zorluklar içinde yaşamak üzere, 1.000 mil kadar daha batıya atılan, belirli Kızılderili topluluklara tahsis edilen topraklara da el koydular. Ayrıca, savaşla Meksika'dan geniş topraklar ele geçirdiler. Ama bu kadarı bile yeterli değildi. Şimdi gözlerini Mississippi ile Pasifik arasındaki, meskun olmayan ve mevcut eyaletlerin toplamından daha büyük bir alana sahip bölgeye dikmişlerdi.

19. yüzyıla gelindiğinde kuzey eyaletler de muazzam bir dönüşüm geçiriyorlardı. Nüfusları, Avrupa'nın yoksul diyarlarından, küçük çiftçi ya da iyi ücret alan işçi olarak çalışmak umuduyla gelen göçmenlerin birbirini izleyen dalgalarıyla, sürekli artmıştı. Buna karşılık artan nüfus imalatçılar ve tüccar için büyüyen bir pazar yaratıyordu. New England'ın 1817

yılında dört milyon yarda* olan tekstil çıktısı, 1837 yılında 308 milyona yükselmişti. 1860'a gelindiğinde ülke, Britanya'dan sonra ikinci en büyük sanayi üretimine sahipti ama ona hızla yetişiyordu. Kuzey'in özgür nüfusu batıdaki arazilere, toprağa sahip olma hayallerini gerçekleştirecek bir araç olarak bakarken, kuzeyli kapitalistler de kâr etmek için büyük potansiyel taşıyan bir alan olarak bakıyorlardı.

'Ulaşım devrimi' muazzam bir etki yaratıyordu. Kanallar New York'u Büyük Göller'e ve Ortabatı'ya bağlıyor; buna karşılık Ortabatı ise Ohio, Mississippi ve Missouri nehirleri üzerinden buharlı teknelerle Meksika Körfezi'ne bağlanıyordu. 1860'a gelindiğinde 30.000 mil demiryolu yapılmıştı ve bu dünyanın başka yerlerindeki demiryollarının toplam uzunluğundan fazlaydı. Her yerde, daha önce geçimlik tarım yapan topluluklar, giderek pazarlara bağlanıyordu. Eyaletin eyaletten, kuzeyin güneyden o eski yalıtılmışlığı geride kalıyordu.

Mississippi'nin batısındaki topraklara kimin egemen olacağı ve onunla ilişkili öteki sorunlar sonsuza kadar görmezlikten gelinemezdi. Kuzeydeki sanayi kapitalizminin önemli kesimleri ürünlerini korumak için gümrük tarifeleri ve pazarlarını Britanyalı kapitalistlerden geri almak istiyorlardı. Ancak güneyin pamuk sanayii, Britanya pamuk endüstrisine sıkı sıkıya bağlıydı ve serbest ticarete yönelik her türlü tehdide içerliyordu. Federal hükümet, dış politikasında kimin çıkarlarını gözetecekti?

Plantasyon sahiplerinin işleri yarım yüzyılın çoğunda iyi gitti. 1820'de Missouri ve 1840'larda Texas, Birliğe köleci eyaletler olarak katıldılar, 1850'lerde federal askerler kaçak kölelere karşı yeni bir yasayı uyguladılar; Boston gibi kuzey şehirlerinde yakaladıkları insanları güneydeki efendilerine iade ettiler. Daha sonra 1854'te Demokrat Partili başkan ve Kongre, Kansas'ta ve diğer batı bölgelerinde, eğer beyaz göçmenlerin çoğunluğu buna karar verirse –başka bir deyişle eğer güneydeki köleliği destekleyenler, kuzeydoğudan özgür göçmenler gelmeden önce zenginliklerini kullanarak buralarda bir üs oluşturabilirlerse– köleliğin devam edeceğine karar verdiler.

Bu yalnızca beyazların hümanist kölelik karşıtı hareketi içerisinde ve köleliğin hiç olmadığı New England'da azınlıkta olsalar da kendilerine esaslı destek sağlamış olan özgür siyahlar arasında bir öfke seli yaratmakla kalmadı. Irkçı düşüncelerden ne denli etkilenmiş olsalar da, batıdaki topraklarını yeni göçmenler arasında küçük çiftlikler halinde bölüştürmekten, yani 'özgür toprak'tan yana olan bütün kuzeylileri öfkelendirdi. Her iki grup da, başkanlığı, Kongre'yi, Yüksek Mahkeme'yi kontrol eden plantasyon sahiplerinin, batının tümünü ele geçirmesinden korktular. Bu,

* 1 yarda= 0,9144 metre –*çev.*

çiftçi olmak isteyenlerin umutlarını kıracak, sanayi sermayesinin kuzeydoğudaki eyaletlerde bir avuç elde toplanmasına yol açacak ve plantasyon sahiplerine öngörülebilir bir gelecekte hükümeti kontrol etme olanağı verecekti.

Kansas, Missouri sınırının ötesindeki kölelik savunucuları ile 'özgür işgücü' savunucusu göçmenler arasında küçük çaplı ama şiddetli bir iç savaşa sahne oldu. Ülke çapında kamuoyu kutuplaştı. Kuzey'de, 1860'daki başkanlık seçimlerinde adayları Abraham Lincoln olacak yeni bir siyasal partinin, Cumhuriyetçi Parti'nin kurulmasına yol açtı.

Bu partiye olan destek, sınıf esasına göre oluşmuştu. Büyük iş çevrelerinin bir kesimi, çiftçiler, zanaatkârlar ve işçiler, batıdaki toprakları özgür işgücüne açık tutma konusundaki kararlılıklarıyla kenetlenmişti. Bu, ırkçılığa ortak bir muhalefet olduğu anlamına gelmiyordu. Aralarında, Virginia'daki Harper's Ferry federal silah deposunu yerli köleleri azat etmek amacıyla bir grup siyah ve beyazla ele geçiren ve 1859 Aralık'ında idam edilen John Brown'un taraftarlarının da bulunduğu sağlam bir kölelik karşıtı çekirdek vardı. Ama ırkçı klişeleri kabul etmeye devam eden çok sayıda insan da vardı. 'Özgür işgücü eyaletleri'nden bazıları siyahlara oy hakkı vermiyorlar ve bazıları da siyahlara orada yaşama hakkı vermeyecek kadar ileri gidiyorlardı. Açık bir çoğunlukla Lincoln'e oy veren 1860 New York'unda, siyahlara da beyazlarla eşit koşullarda oy hakkı verilmesini öngören bir referandum, ikiye karşı birle kaybedilmişti.

Cumhuriyetçi Parti'nin kuzeydeki başarısı, ırkçılığı ve hatta köleliği temel mesele yapmış olmasından değil, özgür işgücünü temel mesele yapmış olmasından kaynaklanıyordu. Lincoln bu yaklaşımı kendi şahsında somutlaştırıyordu. Bu temel üzerinedir ki, kuzey eyaletlerinde oyların yüzde 54'ünü, ülke genelinde ise yüzde 40'ını almıştı. Bu göreve seçilmesi, Kansas sorunu hakkında, Demokrat Parti'nin kuzey ve güney kanatları arasındaki bölünme sayesinde olmuştu.

Lincoln'ün duruşu ne kadar ılımlı olsa da, plantasyon sahipleri onun seçilmesini tepki göstermek zorunda oldukları bir tehdit olarak gördüler. Onlar açısından kendi toplumlarının bütünü tehlike altındaydı. Eğer yaygınlaşmazsa çökmeye mahkûmdu ve Lincoln'ün başkanlığı yaygınlaşmayı çökertmişti. Bir kısmı da ayrıca, eğer bir fırtına koparmazlarsa, bir bütün olarak güneydeki konumlarının dinamitlenebileceğinden korkuyordu zira beyazların üçte ikisi köle sahibi değildi ve kuzeyde destek bulmakta olan düşüncelere kendilerini kaptırabilirlerdi.

En güneydeki pamuk üreticisi yedi eyalet –burada nüfusun yaklaşık yarısı kölelerden oluşuyordu– Birleşik Devletler'den ayrıldıklarını duyurdular ve silahlanmaya başladılar. Nisan ayında inisiyatifi ele alarak Fort

Sumter'e saldırdılar. Haklı olarak, çatışmaların başlamasının öteki köleci eyaletleri de onlara katılmaya yönlendireceğine inanıyorlardı ki yedi eyaletten dördü bunu yaptı. Ama ayrıca –yanlış bir hesapla– elinde 16.000 asker olan Lincoln yönetiminin onların taleplerini kabul edeceğini düşünüyorlardı.

Uzun Çıkmaz

İç savaşların, düzensiz birlikler arasında küçük çaplı çatışmalar halinde başlayıp büyük düzenli çatışmalara tırmanmak gibi bir alışkanlıkları vardır. Bu da bir istisna olmadı.

Fort Sumter'e yönelik saldırıdan hemen sonra, 'Kuzey bu olaydan kaynaklanan bir vatanseverlik çılgınlığıyla elektriklendi… Kuzeydeki her küçük köyde savaş toplantıları yapıldı'.[107] Eyaletler, federal hükümete milis alayları ve yeni orduya gönüllüler vermek için yarıştılar. İlgacılar bir anda toplantılarının heyecanlı kalabalıklarla dolduğunu gördüler. 'Kuzeyin tamamı tek bir birimdir' diye bildiriyordu Bostonlu bir kölelik karşıtı, 'Genç ve yaşlı, erkek ve kadın, erkek ve kız çocuklar kutsal heyecanı yakalamışlardır… Kurtarıcı bir ordunun konfederasyon eyaletlerine yürümesi için zaman olgunlaşmaktadır'.[108] Yeni fikirlere karşı ani bir ilgiyle, devrimlerde görülen bir duygu vardı. Kölelik karşıtı kampanyacılardan Wendell Pillips'in bir açıklaması gazeteler tarafından 200.000 adet basılıyordu.[109] Frederick Douglass gibi sözcüler gittikleri her yerde heyecanlı bir kabul görüyorlardı.[110] Pek çoğu daha önce bir kadının politikaya karışmasını edepsizlik olan gören kalabalıklar, 19 yaşındaki kölelik karşıtı Anna Dickinson'un konuşmalarını büyülenmiş gibi dinliyorlardı.[111]

Bununla birlikte 18 ay süreyle kuzeyin savaşı yürütüş şekli, bu devrimci havayla çelişki içindeydi. Lincoln, haklı ya da haksız olarak, kuzeyi savaşın arkasında bir arada tutmanın tek yolunun, geri adım atıp ılımlı kanaatleri uzlaştırmak olduğuna inanıyordu. Köleliğe herhangi bir itirazları olmayan ama birleşik bir ülke isteyen kuzeyli Demokratları ve görece düşük bir köle nüfusuna sahip ve Birlik içinde kalmayı seçmiş olan üç sınır eyaletinin –Maryland, Deleware ve Kentucky– liderlerini uzlaştırmak istedi. Hükümetteki önemli noktalara ılımlıları atadı. Yazın (Bull Run Muharebesi'nde) ciddi bir yenilgi almış olan kuzey ordusunun komutasını, bir Demokrat ve güneyde köleliğin savunucusu olan McClellan'a verdi. Batı cephesindeki bir komutanın, Fremont'un, Missouri'deki bütün köleleri azat etme emrini iptal etti. Hatta, Birlikçi ordulara kaçan kölelerin ('contraband'lar /kaçak mal olarak nitelenen), muharebelere katılmamış olmak koşuluyla Konfedere efendilerine iade edilmesini bile emretti.

Kısa süre sonra anlaşıldı ki ılımlı bir politika savaşı kazandırmayacaktı. McClellan fazlasıyla temkinli bir politika izliyor; yakındaki Konfederasyon'un başkenti Richmond'a saldırmak yerine, Washington bölgesinde büyük bir ordu kurmaya uğraşıyordu. Bu, ayrılıkçı eyaletleri, kendi sistemlerini değiştirmeden yeniden Birliğe almak isteyenlerin siyasetine uygundu. Ama askerî politika olarak tümüyle başarısızdı. Savaş başlayalı on sekiz ay olmuştu ve muharebe safları, Mississippi boyundaki kuzeylilerin zaferleri ve güneyin Fransa büyüklüğünde bir alanı hâlâ kontrol ediyor olması dışında, esas itibariyle başlangıçtaki gibiydi. Kuzeyde, en ateşli taraftarlar arasında bile zaferin olanaksızlığı konusunda artan bir moral bozukluğu söz konusuydu.[112]

Ancak savaşın hiçbir yere gitmediği duygusu, kölelik karşıtları için yeni bir kitle yarattı. Bunlar güneyin bedensel hizmetleri yürütecek dört milyon kölesi olduğuna ve dolayısıyla özgür beyaz nüfusun çoğunu savaş için seferber edebildiklerine işaret ediyorlardı. Buna karşılık kuzey, ordusunun saflarını oluşturmakta artan güçlüklerle karşılaşıyordu. Lincoln'ün kölelere özgürlük sağlayan bir deklarasyon yayınlayarak güneyin ekonomisini baltalaması ve siyahları askere alarak kuzeyin birliklerini güçlendirmesi gerektiğini savunuyorlardı.

Kölelik karşıtı Wendell Phillips ünlü bir konuşmada Lincoln'ün politikasından yakınıyordu:

> McClellan'ın bir hain olduğunu söylemiyorum; ama eğer bir hain olsaydı aynen davranmış olduğu gibi davranması gerekirdi. Richmond için hiçbir korkunuz olmasın; McClellan onu alamayacak. Eğer savaş bu şekilde, rasyonel bir amaç olmadan sürdürülürse, o zaman kan ve altını israf etmenin bir yararı yoktur… Lincoln … birinci sınıf bir ikinci sınıf adamdır.[113]

Zoraki Devrimciler

Bu konuşma heyecan yarattı ve Phillips'e sert saldırılara yol açtı. Ama yalnızca devrimci yöntemlerin işe yarayacağı konusunda güçlenen bir kanaatin de kristalleşmesine neden oldu. McClellan'ın muhafazakârlığına rağmen radikal ordu komutanları bu yöntemlerden bazılarına başvurmaya çoktan başlamışlardı: Kaçan köleleri kamplarına kabul ediyorlar ve kuzey orduların, işgali altındaki bölgelerde köleler de dahil 'asiler'in mallarına el koyuyorlardı. Daha sonra kritik bir anda Lincoln'ün kendisi de bir dizi radikal adım attı; siyahlardan oluşan ilk alayı kurdu, ayaklanma halindeki bütün eyaletlerde kölelere özgürlük ilan etti ve McClellan'ı görevden aldı.

Zafere gidecek yeni yaklaşım için zemin hazırlanmıştı, ama zafer daha iki yıl uzaktaydı. Konfederasyon ordusunun 1863 yazında Gettysburg'da yenilmesine rağmen güneyin elinde hâlâ geniş araziler vardı. Grant ve Sherman gibi birlikçi generaller, buraların yalnızca ordulara karşı değil, o orduları ayakta tutan toplumsal yapıya karşı da topyekun bir savaşla geri alınabileceğini görüyorlardı. Konfederasyon'un nihaî yenilgisi, ancak, Sherman'ın birliklerinin Georgia'ya ünlü yürüyüşlerini yapıp, plantasyonları yakıp yağmalayıp, köleleri serbest bırakmasından sonra geldi.

McClellan'ın savaşın ilk bir buçuk yılındaki yöntemlerinden, savaşın sonunda Grant ve Sherman'ın yöntemlerine geçilmesi, Fransa'da Jirondenler'in yöntemlerinden Jakobenlerin yöntemlerine geçilmesi kadar büyük bir değişiklikti. Lincoln'ün kendisi, kişilik ve yaklaşım olarak Robespierre'den çok farklıydı; Grant ve Sherman muhafazakâr kafalı profesyonel askerlerdi. Bununla birlikte sonunda gördükleri şey, eğer kuzeydeki toplum varlığını sürdürecekse, devrimi güneye uygulamanın gerekliliğiydi.

Karl Marx, Lincoln'ün farkına bile varmadan nasıl devrimci atılımlar yapmak zorunda kaldığına işaret etmiştir:

> Lincoln tarihin vakayinamelerinde *sui generis* (emsalsiz) bir figürdür. İnisiyatifi yoktur, idealist bir güdüsü yoktur, tarihsel bir haşmeti yoktur. En önemli sözlerini en sıradan bir şekilde ortaya koyar. Başkaları bir metrekare toprak için savaşmak söz konusu olunca, 'bir ideal uğruna savaştıklarını' iddia ederler. Lincoln bir ideal adına hareket ettiğinde bile, metrekareden söz eder… Lincoln halktan doğan bir devrimin ürünü değildir. Bu … iyi niyetli ortalama adam, büyük meselelerin farkında olmayan genel oy gücünün karşılıklı etkileşimiyle başa geçirilmiştir. Yeni dünya, siyasal ve toplumsal örgütlenme sağlandığı takdirde, iyi niyetli sıradan insanların eski dünyada yalnızca kahramanların gerçekleştirebilecekleri büyük başarıları ortaya koyabileceklerini göstermekten daha büyük bir zaferi asla elde etmemişti.[114]

Yeniden Yapılanma ve İhanet

Kendi derin sınıf çelişkilerine sahip kuzeyin yerleşik burjuva toplumunun, güneyde devrimci değişiklikler uygulamasında her şeye rağmen bir çelişki vardı. Bu, kuzeyin zaferinin hemen arkasından ve 1865 baharında Lincoln'ün suikasta kurban gitmesinden sonra kendini gösterdi. Kurulu siyasi düzen içinde bir çatlak ortaya çıktı. Lincoln'ün başkan yardımcısı ve halefi Andrew Johnson, yenilen eyaletlerle bir uzlaşma politikası izledi. Onların köleliğin resmen ilgası dışında toplumsal yapılarında herhangi bir değişiklik olmadan tekrar Birliğe alınması için bastırdı ve Kongre'de büyük etkiye sahip olmalarına yol açtı. Plantasyon sahiplerinin büyük

varlıklarını korumaları ve eski kölelerin çoğunun hiçbir toprağı olmaması gerçeği karşısında sonuç, savaştan önceki duruma geri dönülmesinden başka bir şey değildi.

Johnson, derhal kuzeyli siyahların ve kölelik karşıtlarının, savaşın yarattığı devrimci demokratik duygulardan etkilenmiş radikal Cumhuriyetçi Kongre üyelerinin ve güneyi işgal etmiş kimi subayların muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. Kısa bir süre sonra bu muhalefete, neredeyse yüzde yüz Demokrat olan eyaletlerin Kongre'ye girmesini istemeyen anaakım Cumhuriyetçi politikacılar, batıdaki bölgelere egemen olmakta hâlâ kararlı olan sanayi kapitalistleri ve kuzeyli orduların peşinden güneye inen "vurguncu" işadamları da katıldı. Bu koalisyon Johnson'un planlarını bozacak (Kongre'de onu yüksek mahkemeye vermek için bir oyları eksik kaldı), 1868 yılında Cumhuriyetçi aday Grant'ın başkanlık seçimini kazanmasını sağlayacak ve on yılın büyük kısmında güneyde yeniden yapılanmayı zorlayacak kadar güçlüydü.

Bu yıllarda kuzeyin silahlı gücü, eski plantasyoncuları devleti ya da yerel hükümetleri kontrol etmekten alıkoydu. Beyazı ve siyahıyla güneyli Cumhuriyetçiler yerlerini aldılar. Azat edilen kölelere oy hakkı verildi ve onlar bunu kullandılar. Eyalet yönetimlerinde siyahlar yargıçlık görevleri üstlendiler. 20 siyah Federal Kongre üyesi ve iki siyah senatör vardı. İlk kez olarak güneyli yasa koyucular eğitimi ciddiye aldı ve yoksul siyah ve beyaz çocuklar için okullar açtı. Plantasyon sahiplerinin egemenliği (plantokrasi) Ku Klux Klan'ı yeni haklarını kullanan siyahları ve onlara yardım eden beyazları terörize etmek için yüreklendirerek, karşı saldırıya geçti. Tennesee, Memphis'te, 1866 Mayıs'ında 46 siyahın ve iki sempatizan beyazın öldürüldüğü olaylar oldu. Ancak, kuzey ordusu güneyi işgal ettiği sürece, terör, siyahların korumaya kararlı oldukları kazanımları yok edemiyordu. Ne de olsa 200.000 siyah Birlik ordusunda yer almıştı ve nasıl savaşılacağını biliyordu.

Bununla birlikte, bir *burjuva* işgal ordusu olması nedeniyle, bu ordunun yapamayacağı tek bir şey vardı –eski efendilerinden bağımsız olarak geçimlerini sağlayabilmeleri için, topraklara el koyarak azat edilmiş kölelere dağıtmak. Sherman, 40.000 eski köleye toprak vererek kısa bir süre için böyle bir önlemi yürürlüğe koymuştu; ama toprakların Johnson tarafından iade edilişini seyretmekten başka bir şey yapamadı. O andan itibaren eski kölelere verilebilecek araziler yalnızca, çoğu kez daha düşük kaliteli olan devletin elindeki topraklardı. Siyahların çoğu, ortakçı ya da işçi olarak eski köle sahiplerine bağımlı olmaya zorlandılar. Bir zamanların ezilen köle sınıfı, çoğunlukla, ezilen köylü ve işçi sınıfı haline geldi.

İşin en kötü tarafı bu değildi. 1870'lerin ortalarına gelindiğinde, kuzeyli kapitalistler, güneydeki amaçlarına ulaşmış olduklarına kanaat getirdiler. Radikal yeniden yapılanma, plantasyoncuların gücünün onların gücüne herhangi bir şekilde yeniden ulaşmasını önlemişti. Sanayileri, kısa bir süre sonra Britanya'yı geçecek bir hızla gelişiyordu. Demiryolları şimdi Pasifik kıyısına kadar uzanıyordu. Güneyin batıdaki topraklara egemen olabilmesine artık olanak yoktu ve güneyi kim yönetirse yönetsin, bunu onların küçük ortağı gibi yapacakları için artık bir işgal ordusuna da gerek görmüyorlardı.

Kuzey ordusunun çekilmesi Ku Klux Klan ve diğer ırkçı güçlerin elini serbest bıraktı. Bir yandan ırkçı terör, diğer yandan ekonomik güç, büyük toprak sahiplerine siyasi kontrollerini yeniden kurma olanağı verdi. İlk önce, siyahların (ve çoğu kez yoksul beyazların da) oy hakkını güneyin pek çok bölgesinde iptal ettiler; toplumsal hayatın her alanında ayrımcılığı yerleştirdiler ve (beyaz nüfusun çoğunluğunu teşkil eden) yoksul beyazların, siyahların yanında toplumsal ve siyasal mücadeleye katılmasını önleyen ırk ayrımcısı bir atmosfer yarattılar. Zaman zaman paylarına düşen ıstırabın ani artışı, kimi yoksul beyazları, 1880 ve 1890'ların popülist hareketlerinde ve 1930 ve 1940'ların sendikal hareketlerindeki yükseliş gibi, ırkçı ideolojik engelleri aşmaya yönlendirdi. Ancak her iki durumda da beyaz oligarşi ırkçı nefretin dizginlerini bırakmayı ve bölünmeyi yeniden üretmeyi bildi. Ocak 1863'ün Özgürlük Bildirisi'nden doksan yıl sonra, siyahlar beyazlarla ekonomik, siyasi ve toplumsal eşitlikten yoksundular ve de Washington'daki federal hükümet bu konuya hâlâ ilgi göstermiyordu.

Kuzeyli sermaye iç savaştan kazançlı çıktı. Eski kölelerin de bundan yararlanacak gibi göründükleri kısa bir süre oldu. Ancak, bir zulüm biçiminin yıkılmasına yardım eden modern sanayi kapitalizmi, yerine bir başkasının geçirilmesi konusunda pek çok çıkarı olduğunu gösterdi. Irkçılık, eski köle sahiplerinin olduğu gibi kapitalizmin işleyişinin de ayrılmaz bir parçasıydı ve sanayi sermayesinin esas partisi Cumhuriyetçi Parti, kısa sürede 1860'lardaki sloganlarını unuttu.

9. Bölüm

Doğu'nun Fethi

Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'ni yayınladığı 1776 yılında Doğu'nun görkemi batı Avrupalıların hâlâ gözlerini kamaştırıyordu. Hindistan ve Çin'den gelen tekstil, porselen ve çay Batı'da aranıyor ve Voltaire[115] gibi entelektüeller Doğu'nun uygarlıklarını, Britanya, Fransa ve Almanya'nın uygarlığı ile en azından aynı ayarda görüyordu. Adam Smith Çin'i, 'dünyanın en zengin… en kültürlü, en çalışkan… ülkelerinden birisi' olarak niteliyor; 'yerinde saysa da geriye gidemez' diyordu.[116] Bir yüzyıl sonra tablo çok değişmişti. Afrika ve Kuzey Amerika'nın yerli halkı için kullanılan ırkçı klişeler şimdi Hindistan, Çin ve Ortadoğu'nun halkları için kullanılıyordu.[117] Aradan geçen dönemde Britanya Hindistan'ın hemen hemen tümünü sömürge olarak ele geçirmiş, iki savaşta Çin'i küçük düşürmüş; Fransa Cezayir'i fethetmiş ve Rusya ile Avusturya-Macaristan Osmanlı İmparatorluğu'ndan parçalar koparmıştı. Batı Avrupa'nın ve Birleşik Devletler'in toplumlarını altüst eden kapitalizmin gelişmesi, şimdi bu toplumların egemenlerine dünyanın geri kalan kısmını gasp etmek için olanak tanıyordu.

Britanya'nın Hindistan İmparatorluğu

Hindistan, Batılıların ellerine düşen büyük imparatorlukların ilkiydi. Bu, doğrudan askeri fethin sonucu olarak bir gecede olmadı; ne de basitçe teknolojik üstünlüğün bir sonucuydu.

19. yüzyılın ortalarında (Marx da dahil) Batılı yorumcular Hindistan'ın 'asırlık' bir durgunluk içinde olduğuna inanmakla yanılıyorlardı. Moğol imparatorluğunun çöküşünden sonra bile, 'tüccarın, bankerlerin ve mültezimlerin artan zenginliği ile' devam eden bir ekonomik gelişme söz konusuydu.[118] Ancak bunlar, kendilerine izledikleri politikalarda hiçbir söz hakkı vermeyen, hatta mülkiyetlerine gerçek bir güvence sağlamayan, birbiriyle savaşan altı krallığın gölgesinde yaşıyorlardı. Britanya Doğu Hindistan Şirketi'ne (*East India Company*), birlikleri ve silahlarıyla kapıyı

açan buydu. Pek çok (Hintli) tüccar, kendi çıkarlarını Şirket'in, Hintli egemenlerin yapamayacağı şekilde koruyabileceğini görmüştü.

18. yüzyılın başlarında Şirket alt-kıtada henüz marjinal bir güçtü. Kıyıdaki ticaret noktaları için Hintli yöneticilerden elde edecekleri ayrıcalıklara dayanıyordu. Ama zamanla, iç bölgelerden kendilerine kumaş ve başka mallar satan Hintli tüccarla giderek güçlenen bağlar kurdular. Daha sonra, 1750'lerde Şirket'in bir yetkilisi, Robert Clive, Bengal'deki bir iktidar adayını ötekine karşı destekledi, bir Fransız birliğini yendi ve eski Moğol İmparatorluğu'nun en zengin kesimi olan eyaletin kontrolünü ele geçirdi. Hintli bir *nevab* krallık hak ve imtiyazlarına sahip görünürken; Şirket, vergileri topluyor ve hükümet işlerini yürütüyordu. Britanya, Kuzey Amerika'daki eski imparatorluğunu kaybettiği bir sırada Hindistan'da yeni bir imparatorluk edinmeye başlıyordu. Şirket bütün masraflarını Hintli nüfusun vergilerinden çıkarmayı amaçlıyor; büyük çoğunluğu 'Sepoy'* Hintli birliklerden oluşan bir orduya dayanıyordu.

Bengal'deki başarıyı başka yerlerdeki başarılar izledi. Öteki Hintli yöneticiler de Şirket'i yararlı bir müttefik olarak gördüler ve ondan birliklerini eğitmesi ve yönetimlerini düzenlemesi için yararlandılar. Hintli tüccar, kendilerinden artan miktarlarda kumaş satın aldığı ve Hintli yöneticilerin, servetlerine müdahalesi karşısında onu bir garanti olarak gördükleri için Şirket'in güçlenen etkisini memnuniyetle karşıladı. Şirket, eski *zemindar*'ların kimi kesimlerinden yeni bir büyük toprak sahibi sınıf yaratarak gücünü pekiştirdi.

Gerektiğinde idaresi zor yerli yöneticilerden kurtulup doğrudan Şirket'in yönetimini tesis ederek pozisyonunu güçlendirmek, Britanya için zor olmadı.

1850'ye gelindiğinde Britanya, kimi yöneticileri mağlup ederek kimilerini satın alarak alt-kıtanın tümüne egemenliğini yaydı. Marathas 1818'de, Sind 1843'te, Sihler 1849'da ve Oudh 1856'da fethedildi. Britanya bakanları, Şirket'in yaklaşımının Roma'nın *divide et impera* (böl ve yönet) ilkesine uygun olmasıyla övünüyorlardı. Kimi durumlarda rüşvet, kimi durumlarda şiddetten yararlanarak bir yöneticiyi diğerine, bir krallığı öteki krallığa, bir ayrıcalıklı sınıfı öteki ayrıcalıklı sınıfa, bir kastı bir başka kasta, bir dini diğer dinlere karşı oynayarak girdikleri her yerde müttefikler buluyorlardı. Bu, 200 milyon nüfuslu bir imparatorluğu, 'İngiliz subayların yönetimindeki 200.000 kişilik yerli bir ordu ve bunları kontrol eden yalnızca 40.000 kişilik bir İngiliz ordusuyla' fethetmeyi mümkün kıldı.[119]

* *Sepoy*: Farsça 'asker' anlamına gelen 'sipahi sözcüğünden türetilmiş, Hindistan alt-kıtasında Avrupalı güçlerin ya da devletlerin hizmetindeki Hintli askerler için kullanılan bir terim. –*çev.*

Şirket'in acentelerine muazzam servetler aktı. Clive, yağmaladığı – bugün pek çok milyona eşdeğer– 234.000 sterlinle Hindistan'dan ayrıldı ve Genel Vali Warren Hastings büyük rüşvetler almasıyla ünlüydü. Bu zenginlik köylü kitlesi tarafından yaratılıyordu. Bengal ve Bihar'ın üreticileri vergi olarak yılda 2 milyon sterlin ödüyorlardı. Şirket, memurlarını 'tahsildar'lar olarak adlandırıyor ve Moğollar'ın uyguladığı aynı gasp yöntemlerini, çok daha etkili ve yıkıcı sonuçlar doğuracak bir şekilde uyguluyordu.

Bu durum, Moğol döneminin sonlarında halk kitlelerini etkilemiş olan yoksulluğun şimdi daha beter olmasını garanti ediyordu. 1769'daki ürün yetersizliğini, kıtlıklar ve salgın hastalıklar izledi ve bu on milyon hayata maloldu. Yalnızca yarım yüzyıl kadar önce zenginliği ile Avrupalıları şaşkına çeviren bir bölge şimdi dünyanın en yoksul yörelerinden biri olma yolundaydı.

Bunların hiçbiri, Şirket'in sofrasından çöplenen *nevabları, mihraceleri,* tüccarı ya da *zemindarları* endişelendirmiyordu. Şirket şiştikçe onlar da şişiyorlardı. Ama kısa süre sonra, Britanyalılarla olan ortaklıklarının eşit bir ortaklık olmadığını zor yoldan öğrendiler. Yerel yöneticileri yaratan Şirket, hiç düşünmeden onları fırlatıp atabiliyordu.

Hintli tüccar onun ticari ilişkilerinden ne kadar yararlansa da, Şirket'in kontrolü Britanya'daydı. Bu 19. yüzyılın ilk on yıllarında çarpıcı bir şekilde görüldü. Lancashire pamuk imalathanelerinin mekanizasyonu bir anda onları, Hindistan'ın el zanaatları endüstrisinden daha ucuza kumaş üretebilir hale getirdi. Britanya'nın pazarlarında Hint ürünlerinin merkezî bir rol oynamasının yerine, İngiliz kumaşı Hindistan pazarlarını sardı ve Hint tekstil endüstrinin büyük bölümünü yerle bir etti; milyonlarca tekstil işçisinin hayatını mahvetti ve de Hintli tüccarın kârlarına zarar verdi. Ülkenin endüstrisi yıkılır ve Britanyalı kapitalistler onları kâr getiren gemi yapımı ve bankacılık gibi alanlardan uzaklaştırırken, kendi yönetimleri olmadığı için ellerinde çıkarlarını koruyacak hiçbir araç bulunmuyordu. Bu arada, az sayıdaki yüksek ayrıcalıklara sahip Britanyalı yetkililer tabakası, daha küstah, daha zorba, daha tepeden bakan, daha açgözlü ve daha ırkçı olmuşlardı.

1857'deki davranışlarının sonuçlarını elde etmeye başladılar. Hindular için mekruh olan sığır yağı ve Müslümanlar için mekruh olan domuz yağıyla fişeklerini yağlamalarını emreden subayların, Şirket'e bağlı Sepoy Hintli askerlerinin dinsel inançlarına saygısızlık etmesi üzerine askerler, subaylara karşı ayaklandılar. Beyaz *sahipler*in davranışı Hindistan'ın her yerinde bir öfke odağı oluşturdu. İsyancılar birkaç hafta içinde kuzey Hindistan'ın geniş alanlarının kontrolünü ele geçirdiler, ellerine geçirdik-

leri Britanyalı subay ve yetkilileri öldürdüler ve birkaç izole müstahkem mevkideki diğerlerini de kuşattılar. Hindular ve Sihler, Müslümanlara karşı olan düşmanlıklarını unuttular ve tarihi başkent Delhi'ye Moğollar'ın bir varisini imparator olarak yerleştirdiler.

Ayaklanma sonunda ezildi. Panikleyen hükümet Britanya askerlerini aceleyle alt-kıtaya gönderdi ve subaylar Madras ve Bombay'daki askerleri, kuzeydeki isyanı bastırma konusunda ikna etmeyi başardılar. Gelecekte herhangi bir isyan tehdidini ortadan kaldırmak için en vahşice önlemler alındı.

Bununla birlikte, hükümet yalnızca baskının Hindistan'ı sakinleştiremeyeceğini gördü. Eğer altın yumurtlayan kazın öldürülmesi istenmiyorsa, Britanya ticaretinin açgözlülüğü biraz kontrol altına alınmalıydı ve bu Hint örf ve âdetlerini burjuva normlarıyla uzlaştırma girişimlerinden vazgeçmek anlamına da gelse, cemaatsel ve dinsel bölünmeleri kurumsallaştırarak böl ve yönet yöntemine daha fazla vurgu yapılmalıydı. Doğu Hindistan Şirketi'nin yönetiminin yerini, Britanya'nın doğrudan yönetimi aldı; Kraliçe Victoria Hindistan Kraliçesi ilan edildi ve yerel Hintli yöneticileri ve toprak sahiplerini emperyal sisteme bağlamak için her türlü çaba gösterildi.

Ama yönetim yapısı düzenlendiyse de, halk kitlelerinin yoksulluğu devam etti. Geçimleri için tarıma dayanmak zorunda olan nüfusun oranı yüzde 50'den yüzde 75'e yükseldi.[120] Vergi gelirlerinin yüzde 25'i Hintlileri baskı altında tutmak için orduya giderken, eğitim, kamu sağlığı ve tarım yalnızca yüzde 1 paya sahip oldu.[121] Kıtlıklar ülkede kol gezdi. 1860'larda bir milyondan fazla, 1870'lerde üç buçuk milyon ve 1890'larda on milyona varan insan öldü.[122]

Bu arada, Britanya üst orta sınıfının çocukları için, Hindistan ordusunun yüksek rütbelerinde ve yeni oluşturulmuş devlet memurluklarında, maaşları köylülerin verdiği vergilerle ödenen güvenli kariyerler vardı. Karılarını da birlikte getiriyorlar ve Kipling'in *Plain Tales from the Hills*'inde (*Tepelerden Öyküler*); Forsters'ın *Passage to India*'sında (*Hindistan'a Bir Geçit*); Orwell'in *Burmese Days*'inde (*Burma Günleri*) ve Paul Scott'un *Jewel in the Crown*'unda (*Taçdaki Mücevher*) tasvir edilen züppelerin üşüştüğü, ırkçı yerleşim bölgeleri oluşturuyorlardı.

Britanyalı *sahipler,* 'yerliler' dedikleri insanları küçük görüyorlardı. Ama nüfusun geniş kitlesini kontrol etmek için hâlâ onlara bel bağlıyorlardı. Eski *racalar* ya da *mihraceler*, çok daha lüks bir şekilde yeniden inşa edilen saraylarında, sayısız karıları, hizmetçileri, atları, filleri ve av köpekleriyle yaşıyorlar; hatta kimi zaman (en ünlüsü Haydarabad) ülkelerini yönetiyor gibi görünüyor, ama uygulamada emirlerini Britanyalı

'danışmanlar'dan alıyorlardı. Kuzeyin kırsalında noktalar halinde yerleşmiş *zemindar*lar, daha sınırlı olan kendi lüksleri içinde yaşıyorlar, ara sıra kendi statüleri hakkında homurdanıyor olsalar da Britanyalılara güvenerek köylülüğe hükmediyorlardı. Bunlardan sonra, Britanyalılara vergilerini toplamada yardımcı olan köy brahmanları ve muhtarlar ile rantlarını toplayan *zemindar*lar geliyordu. Bunların tümü, eski kast (ya da dinsel) ayrımlarını kullanarak, alttakilerin sömürülmesine yardım etme konusunda yukarıdakilerle yaptıkları pazarlıklarda kendilerine avantaj sağlamaya çalışıyorlardı. Öyle ki 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde kast ilişkileri, yüzyılın başına göre çok daha sistemliydi. Aynı zamanda, mensupları Britanya yönetiminin yapısı içinde avukat, kâtip ya da devlet memuru olarak ilerleme umudu taşıyan, ama umutlarının ırksal nedenlerle sürekli engellendiğini gören yeni bir orta sınıf doğuyordu.

Çin'e Boyun Eğdirilmesi

Çin, Hindistan gibi bir Avrupa imparatorluğunun içine çekilmekten kurtulmuştu. Bununla birlikte halk kitlelerinin kaderi daha gıpta edilir değildi.

Çin'in zenginliği, 13. yüzyıldan, Marco Polo'nun zamanından beri Batılı tüccarın iştahını kabartmıştı. Ama bir sorunla karşı karşıyaydılar. Çin Avrupalıların istediği pek çok şey üretirken, Avrupa Çin'in istediği fazla bir şey üretmiyordu. Britanya Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'ın yeni fethedilmiş alanlarını, kendi talebini yaratan bir ürüne, afyona tahsis ederek bu durumu düzeltmeye girişti. 1810 yılına gelindiğinde bir yılda Kanton kanalıyla bu uyuşturucu maddeden 325.000 kilo satıyordu ve kısa sürede Çin'in yüzyıllardır devam eden ticaret fazlasını açığa dönüştürdü. Çinli yetkililer afyon akışını durdurmaya çalıştıklarında, Britanya bağımlılık yaratma hakkı adına, 1839'da savaş yoluna başvurdu.

Çinli yöneticiler, dünyadaki herhangi başka bir imparatorluktan daha eski ve daha kalabalık bir imparatorluğu yönetiyorlardı. Ülke bütün geçmişinde yalnızca kuzeyden gelen göçebe istila ordularınca fethedilmişti. Çin'in yöneticileri, 7.000 milden daha uzakta olan bir ülkenin denizden gelen tehdidini alt edebileceklerini umuyorlardı. Avrasya'nın öteki ucundaki ekonomik gelişmelerin –geçmiş yüzyıllarda Çin'deki buluşlara çok şey borçlu olan gelişmelerin– hiç kimsenin tahmin edemeyeceği kadar güçlü bir ülkenin doğmasına yol açtığının farkında değillerdi.

Önde gelen bir yetkilinin imparatora sunduğu bir not, zaferin kolay olacağı kehanetinde bulunuyordu:

> Bu İngiliz barbarları güçlü gemilerine ve uzun toplarına güvenen önemsiz ve iğrenç bir ırktır; çok uzak mesafelerden gelmiş olmaları, zamanında ikmal yapmalarını olanaksız kılacaktır ve askerleri, bir tek yenilgiden sonra … umutsuzluğa düşecek ve kaybolacaktır.[123]

Ama üç yıl süren aralıklı çarpışmalardan ve görüşmelerden sonra Britanya'nın koşullarına boyun eğen ve birkaç limanı afyon ticaretine açan, tazminat ödeyen, Hong Kong adasını veren ve Britanya uyruklarına ülke dışı yargılama yetkisi (*extraterritoriality*) hakkı tanıyan, Çin oldu. İngilizlerin bu ayrıcalıkların yetersiz olduğunu düşünmesi için çok zaman geçmedi. 1857'de ikinci bir savaş başlattılar ve 5.000 kişilik bir kuvvetle Kanton'u kuşatıp Çin'i, daha başka yerleri ticarete açmaya zorladılar. Bununla da tatmin olmadılar ve Fransızlarla birleşerek 20.000 askerle Pekin üzerine yürüdüler ve yazlık sarayı yaktılar.

Çinli bilim adamları Britanyalıların kolay zaferlerinin nedenleri konusunda farklı görüşlere sahip. Kimisi bunu daha gelişmiş silah ve savaş gemilerine, sanayideki gelişmişliğe bağlıyor.[124] Diğerleri Mançu devletinin kendi içindeki zayıflığını vurguluyor ve iki ülke arasındaki sanayi düzeyi farkının tek başına bu zaferi açıklamaya yetmeyeceğini söylüyor.[125] Ama sonuç hakkında görüş ayrılığı yok. Britanya'nın elde ettiği ayrıcalıklar, Çin devletinin ticareti kontrol etme yeteneğini zayıflatıyor ve para olarak kullandığı gümüşün dışarıya akmasını engellemesine olanak vermiyordu. Artan bir şekilde hem tarımın hem de sanayinin kuvvetten düşmesi söz konusuydu. Bu yenilgiler ayrıca başka devletlerin de, sonunda Avrupa devletlerinin (uygulamada mini-sömürge anlamına gelen) benzer 'ayrıcalıklar' ve bütün Çin sahillerinde ülke dışı statüsüne sahip yerler elde etmelerine varan talepler ortaya atmalarına yol açtı.

Mançu İmparatorluğu'nun çürümüşlüğü nedeniyle köylülerin çektiği ıstırap, yabancı müdahaleleri daha da artıyordu. Özellikle eyaletler arasındaki daha az verimli dağlık bölgelerde koşullar tahammül edilmez bir hale gelmişti. Çin köylüleri, geçmişte benzer koşullarda her zaman yapmış oldukları gibi, tepki gösterdiler. Muhalif dinsel tarikatlara katıldılar ve efendilerine karşı ayaklandılar. Bunu izleyen olay, 'T'ai-p'ing ayaklanması' olarak adlandırılır. Aslında bu devletin gücüne karşı tam anlamıyla devrimci bir saldırıydı.

Hareket 1840'ların ortasında güney Çin'de köylüler, işçiler ve bir grup yoksul entelektüel arasında başladı. Hareketin lideri, kendisini İsa'nın kardeşi olarak gören ve Tanrı tarafından Dünya'daki Kötü Adamlar'ı yok etmek ve 'Büyük Barış'ın (Çincede *T'ai-p'ing*) 'Cennete Benzer Kralllığı'nı kurmakla görevlendirilen köylü bir aileden gelen öğretmen Hung Hsiu-

ç'uan'dı. İnsanlar arasında mutlak eşitlik doktrini vaaz ediyordu – toprağın eşit bölüşülmesi, eşyaların ortak mülkiyeti ve kadınların erkeklere tabiyeti de dahil tüm eski ayrımların kaldırılması. Taraftarlarında bir amaç ve disiplin duygusu vardı ve bu onların çok büyük destek görmelerini ve üzerlerine gönderilen orduları yenmelerini sağlıyordu. 1853 yılına gelindiğinde, şimdi iki milyon kişiye ulaşmış olan hareket, eski imparatorluk başkenti Nanking'i almayı ve ülkenin yaklaşık yüzde 40'ını kendi devleti gibi yönetmeyi başarmıştı.

Hareketin eşitlikçi idealleri kalıcı olmadı. Yüksek komutanlar kısa süre sonra yeni bir imparatorluk sarayı gibi hareket etmeye başladılar ve Hung, 'iyi yaşam, lüks ve pek çok cariye ile aşırı bir hayat' yaşadı.[126] Köylerde yoksul, yarı aç köylüler, eskisinden biraz daha az olsa da, hâlâ vergi ödemek zorundaydı.

T'ai-p'ing önderliğinin ideallerini terk etmesini Çin'de daha önceki köylü ayaklanmaları modeli izledi. Okuma yazma bilmeyen köylülerin çok geniş alanlarda toprağı işliyor olmaları, bir ordu ve onun liderleri üzerinde kontrolü sağlayacak toplu bir güce olanak vermiyordu. O liderler, kısa süre sonra maddi kaynakların, herkes için bolluk ideallerini gerçekleştirmeye yetmediğini gördüler. En kolay seçenek, eski geleneksel yönetim şekline ve onunla birlikte giden ayrıcalıklara dönmekti.

Ancak ayaklanmanın son aşamasında, yeni olan bir şeyin işaretleri vardı. İktidar, Hung'un kuzenlerinden birisinin eline geçti ve o da, her ne kadar eşitlikçi ideallere dönüşü ifade etmese de, geleneksel yöntemlerden kopuşu ima eden bir program oluşturdu. Çin ekonomisinin, Batı tekniklerinin benimsenmesi (bankalar açılması, demiryolu ve buharlı gemi ulaşımı, madenciliğin geliştirilmesi, bilim ve teknolojinin teşvik edilmesi) yoluyla 'modernleştirilmesi' için bastırdı. Bu, T'ai-p'ing ayaklanmasının kendi içinde, belki de eski köylü ayaklanmalarının modelinden kopabilecek güçleri taşıdığını ve ülkenin yoksulluğuna neden olan toplumsal engellerin pek çoğunu temizlemiş olabileceğini düşündürüyor. Ancak bu güçlerin gelişmesi için zaman yoktu. Çinli tüccarın finanse ettiği, İngiliz ve Fransızların sağladığı modern silahlar ve Binbaşı Gordon komutasındaki yabancı birliklerin yardım ettiği yeniden örgütlenmiş imparatorluk ordusu Yangtze'ye doğru ilerlemeye başladı. Sonunda Nanking 1864'te, geride 100.000 ölü bırakarak düştü.[127]

Batılı kapitalist devletler Çin'deki eski, pre-kapitalist düzenin bir 50 yıl daha yaşamak üzere istikrara kavuşturulmasına yardım ettiler. Böyle yaparak, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ekonomik olarak ileriye giderken, Çin'in gerilemesine hizmet etmiş oldular.

Doğu Sorunu

Üçüncü büyük doğu imparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'nda da benzer bir model vardı. Bu, 400 yıldır, Kuzey Afrika'nın tümü, Mısır ve şimdiki Sudan, Arap yarımadası, Filistin, Suriye, Irak, Küçük Asya ve Balkanlar da dahil ve kimi zaman Macaristan ve Slovakya'yı da içerecek şekilde Avrupa'nın geniş kesimlerine egemen olmuş çok uluslu büyük bir imparatorluktu. İstanbul'da oturan Türk imparatorlar tarafından yönetiliyordu ve Küçük Asya ve Balkanlar'ın bir kısmında Türk toprak sahipleri sınıfı vardı. Ancak imparatorluğun büyük kısmı, fethedilmiş topraklardaki Türk olmayan üst sınıflar –Balkanlar'ın büyük kısmında Yunanlılar, Ortadoğu'da Araplar ve Mısır'da Osmanlı öncesi *memlük* hükümdarların ahvadı– tarafından yönetiliyordu. İstanbul'da çeşitli dinsel gruplar –Ortodoks Hristiyanlar, Süryani Hristiyanlar, Yahudiler vs.– sultanın genel yönetimine tabi kendi yönetim yapılarına sahipti. Ordu bile tümüyle Türk değildi. Ordunun çekirdeği *yeniçeriler*den –genç yaşta Balkanlar'daki Hristiyan ailelerden devşirilmiş, aslında köle ve çok sıkı savaşçı olarak yetiştirilmiş askerlerden– oluşuyordu.

İmparatorluğun serveti, o zamanın bütün toplumları gibi, büyük ölçüde köylü tarımından geliyordu. Ancak Osmanlılar uzun süreden beri hem (Karadeniz ve Hazar Denizi'ne akan nehirler yoluyla Rusya ve İskandinavya üzerinden) Batı Avrupa ile; (hem de Venedik ve Ceneviz ile ticaret yoluyla) Güney Avrupa ile ve ('İpek Yolu' gibi Afganistan'ın kuzeyinden kara yoluyla ve Kızıl Deniz ve Basra Körfezi'ndeki limanlar kanalıyla) Hindistan ve Çin'le ticaret yapıyorlardı. En azından 18. yüzyılın ortalarına kadar hem tarımda (kahve, pamuk gibi yeni ürünlerin yayılması) hem de el zanaatları endüstrisinde yavaş fakat düzenli gelişmeler vardı.

Bununla birlikte, 19. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu dışarıdan daha fazla baskıya maruz kalıyordu. Napolyon, Britanya birliklerince atılana kadar Mısır'ı fethetmiş ve 1830'larda Fransız monarşisi şiddetli yerel direnişe rağmen Cezayir'i ele geçirmişti. Rus kuvvetleri, Kafkasya'nın çoğuna ve Karadeniz kıyılarına el koymuş ve gözlerini İstanbul'a dikmişti. Sırplar Türk yönetimine karşı ayaklandılar ve 1815'te özerk bir krallık kurdular. Yunanlılar Britanya ve Rusya'nın yardımıyla 1820'lerde kendi devletlerini oluşturdular. Rus çarları başka yerlerde de benzer hareketleri teşvik ediyor ve Hristiyanlığın aynı Ortodoks dalına mensup ve kendi dillerine benzer diller konuşan etnik grupların 'hamisi' olarak davranıyorlardı.

Rusya'nın hamleleri, her ne kadar, Avusturya ve Prusya gibi, kendi ülkelerindeki devrimi ezmek için hâlâ Rusya'nın ordularına güveniyor ol-

salar da, Batı Avrupa egemenlerini korkutmaya başladı. Onların, Birinci Dünya Savaşı'nın 1914 yılında başlamasına kadar Rusya'nın yayılmasına engel olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmak istemeleri 'Doğu Sorunu' diye bilinir oldu.

Bu çabaların en önünde Britanya hükümetleri yer alıyordu. Osmanlı egemenlerini desteklemeleri onlara yalnızca –kuzey Hindistan'da kendi yönetimlerine bir tehdit olarak gördükleri– Rusya'nın gücünü kontrol etmeyi değil, fakat aynı zamanda Osmanlıların Britanya mallarının Ortadoğu ve Balkanlardaki pazarlara serbestçe girmesine izin vermesini sağlıyordu.

Bunun önemi Mısır'da görüldü. Bu ülkedeki iktidar 1805'te (mücavir Suriye, Lübnan ve Filistin'le birlikte) Arnavut kökenli bir 'Paşa'nın, Muhammed (ya da Mehmet) Ali'nin eline geçmişti. Osmanlı sultanı adına ülkeyi yönetiyordu, ama aslında 1840'a kadar kendi adına saltanat süren birisiydi. Sanayinin iktidar için hızla çok büyük önem kazandığını gördü ve devleti kullanarak Mısır'da bir sanayi devrimi başlatmaya girişti. Devlet tekelleri kurdu, Avrupa'dan modern tekstil makineleri getirtti ve bunların nasıl kullanılacaklarını Mısırlılara öğretmek için vasıflı Avrupalıları istihdam etti. Ayrıca demir ve çelik fırınları kurdurdu; *memlük* toprak sahiplerinin arazisine el koyarak ihracat için peşin para ile satılan ürünler ürettirdi. Sonuçta, 1830'lara gelindiğinde ülkede 70.000 kadar insan modern fabrikalarda çalışıyordu ve pamuk iğinde Mısır dünyada beşinciydi.[128]

Ancak Mehmet Ali'nin deneyimi 1840'ta ani bir şekilde sona erdirildi. Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır üzerindeki kontrolünü yeniden kazanabilmesi için donanmasını gönderdi; Lübnan kıyılarındaki Mısır'ın denetiminde olan limanları bombaladı ve Suriye'ye asker çıkardı. Mehmet Ali (tekstil ürünleri için garantili bir pazar oluşturan) ordusunu azaltmaya, tekellerini kaldırmaya ve Britanya'nın empoze ettiği 'serbest ticaret politikaları'nı kabul etmeye zorlandı. Alaycı üslubuyla Lord Palmerston, 'Mehmet Ali'yi Büyük Britanya'ya boyun eğdirmek yanlış ve yanlı olabilir. Ama biz yanlıyız; Avrupa'nın can alıcı çıkarları öyle olmamızı gerektiriyor' diye itiraf ediyordu.[129] Avrupa'nın en gelişmiş sanayi gücünün yöneticileri, başka yerlerde sanayi kapitalizminin gelişmesini önleyecek politikaları empoze etmekten mutluydular. Mısır sonraki on yıllarda, aynen Çin'de ve Hindistan'da olduğu gibi, sanayisinin yıkılmasına tanık oldu ve daha sonra Mehmet Ali'nin halefleri borçlarını ödeyemeyince Britanya birliklerinin işgaliyle karşı karşıya kaldı.

Mısır en azından sanayileşme girişiminde bulunmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerinde de birkaç başka girişim oldu; ama ucuz malların o pazarlara engellenmeden girişi, bunları başarısızlığa mahkûm etti. Bu ayrıca Osmanlılar, Britanya Hindistan'ı ve Çar Rusya'sı arasına sıkışmış olan İran İmparatorluğu'ndaki benzer girişimler için de geçerliydi.

10. Bölüm

Japonya İstisnası

Avrupa dışı dünyada, 19. yüzyılda, Asya'nın geri kalan kısımlarında, Afrika ve Latin Amerika'da ve doğu Avrupa'nın büyük kısmında egemen olan durgunluk ve gerilemeyi yaşamayan yalnızca bir yer vardı. Burası Japonya idi.

Önceki binlerce yılda Çin'in çok daha eski olan uygarlığı, bu ülkenin teknolojisini, alfabesini, edebiyatını ve ana dinlerinden birisini etkilemişti. Ama bir önemli noktada Japonya Çin'den farklıydı. Onun ne Çin'deki gibi büyük kanalları ve sulama tesisleri ne de güçlü bir merkezi devleti vardı. Yaklaşık 1600'lere kadar Orta Çağ Avrupa'sındakine çok benzeyen bir ekonomik ve siyasal sistemi vardı. Başta zayıf bir imparator bulunuyordu; ama gerçek iktidar, her biri köylüleri sömüren ve lordlarının ordusunda, öteki *samuray*lara karşı savaşan silahlı *samuray*lara komuta eden, büyük bölgesel lordların elindeydi.

17. yüzyılın başında büyük lord ailelerinden birisi, Tokugawa, diğerlerini yenip egemenliği altına almayı başardı. Onun başı, 'şogun', imparator bir kukla gibi yerini korumuş olsa da, ülkenin gerçek hükümdarı oldu. Diğer lordlar zamanlarının çoğunu şogun'un başkenti Edo'da (bugünkü Tokyo) geçirmek ve ailelerini, iyi niyetlerinin bir göstergesi olarak, rehine olarak bırakmak zorundaydılar. Şogunlar, bir önceki dönemin savaşlarında çok yıkıcı sonuçlar doğuran silahların taşınmasını yasakladılar. Köylülere, zanaatkârlara ve tüccara silah taşıma hakkı yasaklanırken, *samuray*lar varlığını sürdürüyor ve silah taşıyabiliyorlardı. Ayrıca iktidarlarını sarsacak herhangi bir yabancı etkinin varlığını da önlemeye çalıştılar. Yalnızca bir limana, o da sıkı kontrol altında, girebilen Hollanda ve Çin bandıralı gemiler dışında bütün dış ticareti yasakladılar. Bütün yabancı kitapları yasaklayıp, Katolik Hristiyanlığa geçen binlerce insana en vahşi zulümler uyguladılar.

Bu önlemler önceki dönemin kanlı savaşlarını sona erdirmede başarılı oldu. Ancak şogunlar altlarındaki toplumun değişmesini önleyemiyorlardı. Lordların ve ailelerinin Edo'da toplanması, onların ve

hizmetkârlarının beslenmesi için pirinç ticaretinin ve bunların ihtiyaçlarına hizmet eden kentli zanaatkârların ve esnafın serpilip gelişmesine yol açtı. Japonya'nın şehirleri dünyanın en büyük şehirlerinden bazıları haline geldiler. Her ne kadar çok aşağı bir statüye sahip olsa da Japon tüccar sınıfı giderek önem kazanmaya başladı ve pek çok açıdan devletin resmî kültüründen farklı olan halka özgü, kentli bir şiir, oyun ve roman kültürü gelişti. 1720'den sonra yabancı kitaplar üzerindeki yasağın yumuşaması kimi entelektüellerin Batılı düşüncelere ilgi duymasına yol açtı ve bir 'Hollanda Bilim Ekolü', bilim, fennî tarım, Kopernik astronomisi üzerine çalışmaları üstlenmeye başladı. Para giderek önem kazandıkça, *samuray*ların pek çoğu yoksullaştı; silahlarını satmak ve borçlarını ödemek için tarım ya da zanaatlarla uğraşmak zorunda kaldılar. Bu arada birbirini izleyen kıtlıklar köylülüğü vurdu –1732'de (26 milyon nüfusta) hemen hemen bir milyon, 1775'te 200.000 ve 1780'lerde birkaç yüz bin insan öldü ve birbirini izleyen yerel köylü ayaklanmaları meydana geldi.[130] Tokugawa siyasal üstyapısı hiç değişmeden kaldı. Ancak onun altındaki toplumsal güçler, Rönesans döneminde Batı Avrupa'dakiyle benzerlikler gösteren bir şekilde gelişiyordu.

1853 yılında ABD donanmasından Komodor Ferry, dört savaş gemisiyle Japonya kıyılarına gelip, hükümetten ülkeyi dış ticarete açmasını talep ettiğinde tablo böyleydi. Toplumdaki bütün egemen kesimler karmaşaya itildi. Tokugawa hükümeti askeri silah gücüne bakarak, artık işlerin eskisi gibi devam edemeyeceğine ve Çin'in Afyon Savaşları'ndaki yenilgileri türünden bir yenilgiyle karşı karşıya kalmamak için tavizler vermek zorunda olduğuna karar verdi. Ancak egemen sınıfın diğer kesimleri için eski usuller çok kutsaldı ve yabancılara verilecek herhangi bir taviz, en yüce ideallere ihanetti. Bunların arasında sıkışıp kalan *samuray*ların alt kesimlerinden kimi gruplar, 'imparatoru ululamak ve barbarları kovmak'[131] için militan ve hatta devrimci yöntemlerle bir dernek kurdular. Bir düzeyde onların talepleri tamamen gelenekseldi; daha önceki imparatorların yüzyıllardır sahip olmadığı gücü imparatora iade etmek istiyorlardı. Ancak bazı *samuray*lar, eğer barbarların ekonomik ve askeri gücüne ulaşmak istiyorlarsa, Japon toplumunda derin değişikliklerin olması gerektiğini anlamışlardı.

Amaçlarını elde etmek için gerekli değişiklik, iki büyük feodal lordun *samuray* desteği ile Tokugawa şogununa saldırıp imparator adına yeni bir hükümet kurmaları sonucu, 1860'ların sonundaki 'Meiji Devrimi' ile geldi.

Bu yukarıdan bir devrimdi. Sloganları gelenekçiydi ve halk kitlesinin durumu bu değişiklik nedeniyle zerre kadar değişmemişti. Ama buna

önderlik edenler, geçmişten kalan herhangi bir şeyi korumak istiyorlarsa kapitalizme doğru ilerlemek zorunda olduklarını anlamışlardı. Birbirine rakip feodal lordların gücünü ortadan kaldırdılar ve onları ayrıcalıkları için devlete bağımlı hale getirdiler. *Samuray,* köylü, tüccar ve zanaatkârlar arasındaki eski rütbe farklılıklarını kaldırdılar. *Samuray*ların köylülüğün sömürülmesi yoluyla elde ettiği gelir şimdi doğrudan devlete gidiyordu ve asgari bir geçim düzeyi dışında bir hayat arayan bir *samuray* ya devlette ya da özel şirketlerde iş bulmak zorundaydı. En önemlisi, hükümet kendi kontrolü altında ve vergilerle sübvanse edilen yeni sanayiler kurmaya girişti. Bunlar kendi ayakları üzerinde duracak kadar güçlendiklerinde, devletle yakın ilişkisi olan tüccar ya da bankacı ailelere devredildi.

Meiji Devrimi kapitalizmin gelecekteki seyri için, yalnızca Japonya'da değil, fakat uluslararası ölçekte iki kez önemliydi. Toplumu dört nala kapitalist ilişkilere açmanın inisiyatifi burjuvaziden gelmek zorunda değildi. İngiliz devriminde 'ortadaki unsurlar'ın ya da Fransız Devrimi'nde 'burjuvazi'nin Jakoben kesiminin gerçekleştirdikleri, Japonya'da eski sömürücü sınıfların bazı kesimleri tarafından gerçekleştiriliyordu.

Bu ayrıca, mesele sanayinin kurulması ve yeni kapitalist üretim biçimlerinin zorlanması meselesi olduğunda, devletin var olmayan sanayici kapitalist sınıfın yerini alabileceğini de gösterdi. Japonya'da tam olarak oluşmuş bir sanayici kapitalist işveren sınıfı ortaya çıktı; ama bu ancak devletin modern fabrikalarda ücretli emeği sömürerek sanayii kurmayı başarmasından sonra oldu. Japonya'nın kapitalizme giden yolu, Britanya ya da Fransa'nınkinden farklı olarak, izleyen yüzyılda dünyanın pek çok yerine örnek olacaktı.

Bu arada, yeni doğmuş olan Japon kapitalizmi, Meiji Devrimi'nden 27 yıl sonra Çin'e karşı kendi savaşını açarak gücünü göstermeyi başardı. Yabancı müdahalelerinin kurbanı olanlar, şimdi zulmeden uluslardan birine dönüşüyorlardı.

11. Bölüm

Cennetin Zaptı: Paris Komünü

1870'lerin başına gelindiğinde yeni kapitalist düzen küresel hâkimiyet yolunda epeyce yol almıştı. Birleşik Devletler'de ve Batı Avrupa'nın pek çok yerinde egemendi ve bunlar da dünyanın geri kalan kısmına koşullarını dikte ediyorlardı. Rus çarı bile, her ne kadar toprağın yarısını eski feodal sınıfa vermiş ve köylülüğü onların merhametine terk etmiş olsa da, 1861'de serfliğe son vermek zorunda kalmıştı. Dünya her yerde altüst oluyordu.

Ancak Paris'teki olaylar kısa sürede gösterdi ki bu altüst oluş, kapitalizmin üste çıkmasıyla sona ermek zorunda değildi. Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'da 'burjuvazinin kendi mezar kazıcılarını yarattığını' söylemişlerdi. 18 Mart 1871'de Fransız burjuvazisi bunun ne kadar doğru olduğunu keşfetti.

Dört yıl önce Louis Napolyon, imparatorluğunun görkemini, kubbesine 'ulaşmak için bir makine kullanılması gereken', 482 metre uzunluğunda, geniş, oval cam binadaki 'Büyük Sergi' ile Avrupa'nın öteki monarklarına göstermişti.[132]

Bir şeyleri kutlamak ister gibi görünüyordu. 1851'de cumhuriyeti devirdikten sonra, Fransa muazzam bir kapitalist gelişme göstermişti. Modern sanayiler geliştikçe sanayi üretimi bir kat artmış ve her zamankinden daha fazla fasoncu kapitalistlerin kontrolü altında olan ve işçilere fabrikadakiler gibi muamele edilen eski el zanaatları üretimi düşmüştü.

Ancak imparatorun kendi iktidarı göründüğü kadar güven altında değildi. Bir dengeye dayanıyordu. Egemen sınıf içindeki rakip grupları birbirine karşı kullanıyor ve birinci Napolyon'un kahramanlıklarını İtalya ve (bir Fransız'ı, Maximilian'ı, imparator olarak dayatmaya kalkıştığı) Meksika'daki askeri maceralarla aşmaya gayret ederek pozisyonunu güçlendirmeye çalışıyordu. Bunların hiçbiri, yönetimine karşı muhalefetin büyümesini önleyemeyecekti. Burjuvazinin bazı kesimleri, spe-

külasyonun kendilerine zarar vermesi ve imparatora yakın bir finansçı zümresinin ceplerinin dolması nedeniyle öfkeliydi. Meksika'daki macera, Maximilian bir idam mangasının önünde kurşuna dizilince bir hezimete dönüşmüştü. 1848 katliamlarını hatırlayan Parisli işçiler, hayat pahalılığı ücretleri aştıkça rejimden nefret ediyordu. Louis Bonapart'ın önde gelen adamlarından Haussmann bile Paris'in yarıdan fazlasının, günde 11 saat çalıştığı halde, 'yoksulluk sınırında' yaşadığına işaret ediyordu.[133] 1869'da cumhuriyetçi muhalefet seçimlerde Paris'te ve öteki büyük şehirlerde bütün oyları aldı. Daha sonra 1870 Temmuz'unda Bonapart, Prusya lideri Bismarck'ın savaşı kışkırtmasına izin verdi.

Fransız kuvvetleri Sedan muharebesinde feci bir yenilgiye uğradı. Louis Bonapart tamamıyla gözden düştü ve tahttan çekildi. İktidar burjuva cumhuriyetçi muhalefetin eline geçti. Ama Prusya ordusu kısa süre sonra Paris'i kuşattı ve Bismarck, muazzam bir mali tazminat ve Alsas-Loren'in Prusya'ya verilmesi gibi Fransa'yı cezalandırıcı koşullarda ısrar ediyordu.

Paris, beş aylık kuşatmaya insanların hayatta kalabilmek için köpekleri ve fareleri yedikleri, sıfırın altında havalarda evlerini ısıtacak yakıtları olmadan, inanılmaz güçlükler altında dayandı. Fiyatlar yükseldikçe, ıstırabın en büyüğüne işçiler, zanaatkârlar ve onların aileleri katlandı.[134] Şehri savunmanın büyük kısmını da onlar üstlendi. Ulusal Muhafızlar'a akın ederek sayısını 350.000'e çıkardılar ve kendi subaylarını seçerek bu kuvvetin orta sınıf özelliğini ortadan kaldırdılar. Onların direnişi, cumhuriyetçi hükümeti Prusyalılar kadar endişelendiriyordu. 1792'nin *sans-cullote*'larının, 1848 savaşçılarının çocukları yine silahlanmıştı. Burjuva cumhuriyetçilerin kendilerine 1848'de nasıl ihanet ettiğini işçi ve zanaatkârlara hatırlatan devrimci gazeteler ve "kızıl" kulüpler serpilip gelişti. Karl Marx'ın yazdığı gibi, 'silahlanan Paris, silahlanan devrim'di.

Cumhuriyetçi hükümet, 31 Ekim'de kendisini devirmeye çalışan bir sol kanat girişimi bastırmada başarılı oldu. 22 Ocak'ta bir başka girişimi, Belville'in işçi sınıfı bölgesinde, Bretanya'dan (*Brittany*) getirdiği düzenli birliklerin halkın üzerine ateş açmasıyla bastırmayı da başardı. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Favre, 'iç savaşı birkaç metre, açlığı birkaç saat uzakta'[135] görüyor ve bu hükümeti korumanın yalnızca bir tek yolu olduğuna karar veriyordu. 23 Ocak gecesi, Fransa'nın teslim koşullarını görüşmek üzere gizlice Prusya hatlarını geçti.

Haberler Paris'in yoksulları arasında kızgınlık yarattı. Beş aydır nafile acı çekmişlerdi. Daha sonra cumhuriyetçi hükümet, teslim olma kararını onaylatmak üzere, sekiz gün içinde seçimlerin yapılacağını ilan etti. 1848'de olduğu gibi, Paris solunun, seçmenin hâlâ büyük bir kısmının

yaşadığı kırsal seçim bölgelerinde kampanya yürütmeye zamanı yoktu ve papazlar ve zengin toprak sahipleri oylar üzerinde belirleyici etki yapmayı başardılar. Seçilen 675 milletvekilinden 400'ü monarşistti. Paris'teki öfke daha da arttı. Kuşatma konusundaki ihaneti, cumhuriyete ihanet edilmesi izliyordu. Daha sonra, 71 yaşındaki August Thiers'in hükümetin başı olarak atanmasıyla üçüncü ihanet geldi. Şimdi 'ılımlı bir cumhuriyetçi' olduğunu iddia ediyordu, ama ilk şöhretini 1834 yılında cumhuriyetçi ayaklanmayı ezmesiyle yapmıştı.

Prusya ile yapılan anlaşmanın koşullarına uygun olarak düzenli birlikler silahsızlandırılırken, Parisli kitleler silahlarını bırakmadı. Dahası, büyük sayıda tuzu kuru orta sınıf mensubu Paris'i terk ederek, Ulusal Muhafızlar'ı her zamankinden fazla bir işçi sınıfı birliği halinde bıraktı.

Thiers Parisli kitlelerle bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Ulusal Muhafızlar'ın silahlarını, 200 top da dahil, kontrol ettiklerinin farkındaydı ve bunlara Montmartre tepelerinde el koymak üzere düzenli birlikler gönderdi. Askerler topları taşımak için atları beklerken yerli ahali onlarla tartışmaya başladı. Lissagaray'ın anımsadığı gibi, 'Kadınlar… erkekleri beklemedi. Makineli tüfeklerin etrafını çevirerek, "Bu utanç verici, siz ne yapıyorsunuz?" dediler'.[136] Askerler ne yapacaklarını bilemeden beklerken, 300 kişilik bir Ulusal Muhafız grubu davullar çalıp halkı direnişe davet ediyordu. Ulusal Muhafızlar olarak, kadın ve çocuklar askerlerin çevresini sardılar; generallerden birisi, Lecomte, üç kez kalabalığa ateş edilmesi emri verdi. 'Askerler kıpırdamadılar. Kalabalık ilerledi, onlarla samimi oldular ve Lecomte ve subayları tutuklandı'.[137]

O gün, 18 Mart, saat üçe geldiğinde Thiers ve hükümeti başkentten kaçmıştı. Dünyanın en büyük şehirlerinden birisi silahlı işçilerin elindeydi ve bu kez onu bir grup orta sınıf politikacıya terk edecek değillerdi.

Yeni Tür Bir İktidar

Silahlı kitleler başlangıçta, Ulusal Muhafızlar'ın seçilmiş liderlerinden oluşan 'merkez komitesi' aracılığıyla iktidarı kullandılar. Ancak bunlar, diktatörlük anlamına gelebilecek herhangi bir şey yapmamakta kararlı görünüyorlardı. Seçimle gelecek yeni bir organ, Komün, için her bölgede erkeklerin genel oyuna dayanan seçimler düzenlediler. Normal parlamenter temsilcilerden farklı olarak, seçilecek kişiler seçmenleri tarafından derhal geri çağrılabilecekler ve vasıflı bir işçinin ortalama ücretinden daha fazla maaş almayacaklardı. Dahası, seçilen temsilciler, yalnızca yüksek ücretli bürokrat hiyerarşisinin uygulamasını bekleyecekleri yasalar çıkarmayacaklar, kendi önlemlerinin yürürlüğe sokulmasını garanti edeceklerdi.

Aslında, Karl Marx'ın, *Fransa'da İç Savaş*'ta Komün'ü savunurken işaret ettiği gibi, eski devleti parçalıyor ve onun yerine, sınıflı toplumun ortaya çıkışından bu yana görülenlerden daha demokratik, kendilerine uygun yeni bir yapı geçiriyorlardı:

> Her üç ya da altı yılda bir, yönetici sınıfın hangi üyesinin halkı parlamentoda kötü temsil edeceğine karar vermek yerine, genel oy, komünlerde bir araya gelmiş halka hizmet edecekti… Komünün teşkilatı, asalak devletin şimdiye kadar beslediği ve toplumun özgür hareketini engellediği bütün güçleri toplumun bünyesine geri verecekti…
>
> Onun gerçek sırrı buydu. O esas itibariyle bir işçi sınıfı yönetimiydi, üreten sınıfın el koyan sınıfa karşı mücadelesinin bir ürünüydü; emeğin siyasal özgürleşmesini gerçekleştirmek için en sonunda keşfedilmiş bir siyasal biçimdi.[138]

Marx, şehrin emekçi insanlarının temsilcileri olarak Komün'ün fırınlarda gece çalışmasını, işverenlerin işçilere para cezası kesmesini yasaklayarak; sahipleri tarafından kapatılan herhangi bir atölye ya da fabrikayı işçilere devrederek; dullara maaş bağlayarak ve her çocuğa ücretsiz öğrenim sağlayarak; kuşatma sırasında girilen borçların toplanmasını ve kiraların ödenmemesi durumunda tahliyeleri durdurarak kendi çıkarlarını gerçekleştirecek önlemleri almaya başladığına işaret ediyordu. Komün ayrıca, militarist heykelleri yıkarak ve bir Alman işçiyi çalışma bakanı atayarak enternasyonalizmini de göstermişti.[139]

Bir işçi hükümeti tarafından daha başka ne gibi önlemlerin alınabileceğini gösterme fırsatı olmadı. Zira cumhuriyetçi hükümet onu bastırmak için silahlı güçleri örgütlemeye başladı ve bunu yaparken Prusyalı 'düşman'la da işbirliği yaptı. Bir önceki sonbaharda esir edilen ve Paris'teki fikirlerle zehirlenmemiş Fransız savaş esirlerini serbest bırakma konusunda Bismarck'ı ikna etti. Onları kırsaldan yeni katılanlarla birlikte, kralcı sempatilerini gizlemeyen subayların komutası altında Versailles'da topladı. Nisan'ın sonuna gelindiğinde Thiers, Komün'ü ezmeye kararlı bir orduyla Paris'i kuşattı ve bunların Prusya hatlarından geçmesine izin verilmesi için Bismarck'la bir anlaşma yaptı. Komün, kahredici sorunlarla karşı karşıya idi. Başka sorunlar da vardı. Seçilmiş temsilcileri davalarına kahramanca bağlıydılar. Ama çevrelerinde toplanan güçlere karşı nasıl tepki gösterecekleri konusunda siyasal bir anlayıştan yoksundular.

1830'lardan sonra Fransa'da işçi hareketi içinde başlıca iki siyasal akım gelişmişti. Birincisi, August Blanqui ile ilişkilendirilen akımdı. Bu akım, işçilerin mücadelesini, 1793 Jakobenliğinin daha radikal, toplumsal bilinci daha yüksek bir türü olarak görüyordu. İşçi sınıfı adına hareket eden, ileri derecede örgütlü, vurucu bir azınlığın rolüne vurgu yapıyordu.

Dolayısıyla Blanqui'nin hayatı, işçi kitlesi buna hazır değilken birbirini izleyen kahramanca ayaklanma girişimleriyle ve bunu izleyen (Komün boyunca cumhuriyetçi hükümetin tutuklaması da dahil), işçilerin onun yokluğunda harekete geçtikleri zaman da, hapisteki uzun fasılalar içinde geçmişti. İkinci akım Proudhon'un toplumsal öğretilerinden doğdu. Onun takipçilerinin Jakobenlik deneyimine ve siyasal eyleme karşı sert bir tepkileri vardı. Onlar işçilerin sorunlarını, 'yardımlaşmacılık'la –kooperatif işler kurabilecek derneklerle– devleti dikkate almadan çözebileceklerini iddia ediyorlardı.

Marx her iki yaklaşımın da tehlikeli bir şekilde yetersiz olduğunu gördü. İşçilerin Büyük Fransız Devrimi'nin deneyimlerinden kuşkusuz öğrenecekleri şeyler vardı; ama onun ötesine gitmeleri gerektiğine inanıyordu. Blanquiciler'in iddia ettiği gibi kararlı siyasal eylem olmalıydı; ama bunlar küçük grupların kahramanca eylemlerine değil, örgütlü kitle eylemine dayanmalıydı. Proudhoncuların iddia ettiği gibi üretimin iktisadi yeniden örgütlenmesi gerçekleştirilmeliydi; ama bu siyasal bir devrim olmadan yapılamazdı. Bununla birilikte, Marx Paris'teki olayları etkileyebilecek bir konumda değildi. Komün'de Blanquici Vaillant gibi, Marx'la işbirliği yapmaya hazır insanlar vardı, ama onun düşüncelerini bütünüyle kabul eden hiç kimse yoktu. Hem Ulusal Muhafızlar'ın Merkez Komitesi hem de Komün, Marksistlerden değil fakat Blanquici ve Proudhonculardan oluşmuştu ve verdikleri kararlar her iki geleneğin zaaflarından etkilendi.

Cumhuriyetçi hükümet 18 Mart'ta Paris'ten kaçtığı zaman emri altında hemen hemen hiçbir güç yoktu. Ulusal Muhafızlar'ın o noktada Versailles'a yürümesi ve hükümet güçlerini neredeyse tek kurşun atmadan dağıtması mümkün olabilirdi. Ama 'siyasal-olmayan' Proudhoncu gelenek, Thiers'in elini asker toplamak için serbest bırakırken, Komün'ün zamanını güzel karar tasarıları kabul etmekle geçirtti. Thiers 2 Nisan'da Paris'i bombalayarak saldırgan niyetini ortaya koyduğunda, Versailles üzerine yürüme çağrısında bulundu. Ama bunun için ciddi bir hazırlık yapmadılar; gerekli örgütlenmeyi yapmadan ve öteki taraftan gelen top atışlarına cevap verecek toplardan yoksun olarak, Ulusal Muhafızlar'ı gönderdiler. Versailles'da hâlâ zayıf olan güçlere gereksiz bir zafer hediye ettiler ve onları kolaylıkla dağıtma şansını tümüyle kaybettiler.

Paris'in içinde de benzer bir yanlış yaptılar. Ülkenin bütün altını Fransa Merkez Bankası'nın kasalarındaydı. Komün bunu ele geçirebilir, Thiers'e fonları kullandırmazken kendisi ülke ekonomisinin efendisi olabilirdi. Ancak ne Blanquici ne de Proudhoncu gelenek 'mülkiyet hakkı'na böylesi bir saldırıya izin verebilirdi. Sonuç olarak, işler Thiers için olması gerektiğinden çok daha kolay oldu.

Burjuvazinin İntikamı

Thiers muazzam bir ordu kurma fırsatını kullandı. Bu güç, şehri varoşlardaki kalelerden sistemli bir şekilde bombardımana başladı; Komüncü güçleri birkaç çatışmada yendi ve daha sonra 21 Mayıs'ta şehre girdi. Eğer Thiers kolay bir zafer bekliyorduysa, bu konuda yanılacaktı. Paris'in emekçileri sokak sokak, blok blok, bina bina çarpıştılar. Thiers'in birliklerinin, Komüncüleri şehrin zengin batı yakasından, merkezden geçirerek Komüncülerin güçlü olduğu doğu yakasına sürmeleri için bir hafta gerekti; Paskalya'dan sonraki yedinci Pazar'ın erken saatlerinde son direnişi de ezdiler.

Komün'ün yenilgisini modern zamanlarda neredeyse benzeri görülmemiş bir şiddet çılgınlığı izledi. Burjuva gazetesi *Le Figaro* övünüyordu: 'Son 25 yıldır Paris'i kemiren ahlaki kangreni temizlemek için hiç böyle bir fırsat ele geçmemişti.'[140] Versailles birliklerinin muzaffer komutanları bu fırsatı kaçırmadılar.

Komün için savaşmış herkes görüldüğü yerde vuruldu –Paskalya'dan sonraki yedinci Pazar'la, Pazartesi arasında 1.900 kişi (1793-94 'Büyük Terör'ünde bir günde öldürülenlerden fazla) öldürüldü. Sokaklarda devriye gezen askeri birlikler, yoksul insanları keyiflerine göre toplayıp, Komüncülere benzedikleri için 30 saniyelik yargılamadan sonra ölüme mahkûm ediyorlardı. Bir vaiz, ilerleyen birlikler üzerine kaynar su dökmekle suçlanan 25 kadının idamına tanıklık ettiğini söyledi. Londra gazetesi *The Times* şu yorumu yaptı:

> …Versailles birlikleri, intikamcılığın gayri insanî yasaları altında tutukluları, kadınları ve çocukları öldürdüler, süngülediler, parçaladılar… Hatırlayabildiğimiz kadarıyla tarihte böyle bir şey yaşanmadı… Versailles askerlerinin giriştikleri toplu cinayetler ruhu hasta ediyor.[141]

Günümüz Fransız tarihçilerinin yaptıkları hesaplamalara göre toplam ölü sayısı 20.000 ile 30.000 arasında.[142] Ayrıca 40.000 Komüncü, yargılanmadan önce bir yıl eski gemilerde hapis olarak tutuldu. Bunların 5000'i sürgün, bir diğer 5000'i de daha hafif cezalara çarptırıldı.

Sürgüne gönderilenlerden birisi, savaşan kadınların en ünlü liderlerinden Louise Michel'di. Mahkemeye şunları söyledi: 'Kendimi savunmayacağım; savunulmama da izin vermeyeceğim. Ben tümüyle toplumsal devrime aitim. Eğer yaşamama izin verirseniz, intikam diye bağırmaktan geri durmayacağım'.[143] Komün, dönemin önyargıları nedeniyle kadınlara oy hakkını çok görmüştü. Ama emekçi kadınlar, buna rağmen, Komün'ün ezilmesinin, kendi ezilmeleri anlamına geldiğini anladılar.

Zulmün Paris işçi sınıfı üzerinde çok korkunç bir etkisi oldu. Alistair Horne'un yorumladığı gibi, 'Paris'in yüzü birkaç yıl garip bir şekilde değişti: evleri boyayanların yarısı, tesisatçıların yarısı, tuğla döşeyenler, ayakkabıcılar ve çinko kaplayıcılar yok oldu'.[144] 'Cumhuriyetçi' hükümet tarafından Komün'ün ezilmesini hatırlayan, daha iyi bir dünya için mücadeleye devam etme kararlılığına sahip yeni Fransız işçi neslinin ortaya çıkması için hemen hemen iki on yıl geçmesi gerekti.

Bununla birlikte Komün üzerine son sözü Karl Marx söyledi. Yeni palazlanmış sermaye dünyasının o zamana kadar karşı karşıya kalmış olduğu en büyük meydan okumayı ve sermayenin kendisine karşı yarattığı yeni sınıfa en büyük ilhamı Komün'ün temsil ettiğini gördü. Dostu Kugelmann'a Komüncülerin 'cenneti zaptettiklerini'[145] ve 'dünya çapında önemi olan yeni bir hareket noktası' sağladıklarını yazdı.[146]

YEDİNCİ KISIM

UMUT VE DEHŞET YÜZYILI

Kronoloji

1880'ler: Britanya Mısır'ı işgal ediyor. Afrika'nın bölünüşü. Telefon, fonograf, elektrik jenaratörü ve aydınlatması.

1890-1900: Japonya Çin'e saldırıyor ve Tayvan'ı alıyor. İspanyol-Amerikan savaşı. Otomobilin icadı ve sinema.

1899-1902: Boer Savaşı - Britanyalılar ilk toplama kamplarını kuruyor.

1900: Mendel'in genetik teorisi ölümünden 16 yıl sonra açıklanıyor.

1903: İlk uçak.

1904: Rusya Japonya'ya karşı savaşı kaybediyor.

1905: Rusya'da devrim. Dünya Sanayi İşçileri kuruluyor. Einstein'ın özel Görelilik Teorisi.

1910-14: Britanya'da 'Büyük Kargaşa', İrlanda'da Orange silahlanıyor.

1911: Çin'de cumhuriyet ilanı. Meksika devrimi.

1912-14: Rusya'da grevler ve barikatlar; Dublin Lokavtı, 'Ekmek ve Güller' grevi.

1912-13: Balkan Savaşları.

1913: Ford'un seri otomobil üretim fabrikası.

1914: Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı; 'İkinci Enternasyonal'in çöküşü.

1916: Dublin'de Paskalya Ayaklanması.

1917: Rusya'da Şubat ve Ekim devrimleri; Fransız ordusunda ve Alman donanmasında isyanlar, Birleşik Devletler Savaşa giriyor.

1918: Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarında devrim.

1919: Komünist Enternasyonal'in kuruluşu, Rosa Luxemburg'un öldürülüşü, Almanya'da iç savaş, Bavyera ve Macar Sovyet cumhuriyetleri, İrlanda'da gerilla savaşı, Hindistan'da Amritsar katliamı, Çin'de 4 Mayıs hareketi, Versailles Antlaşması.

1920: Alman İşçileri Kapp Putsch'u yeniyor. İtalya'da fabrika işgalleri.

1921: Britanya İrlanda'yı bölüyor. Rusya'da Kronstadt İsyanı.

1922: İtalyan faşistlerine iktidar veriliyor.

1923: Fransa Ruhr'u işgal ediyor, büyük enflasyon, Komünistler ayaklanmayı iptal ediyor, Nazi Komplosu (*Putsch*).

1925: Heisenberg'in kuantum teorisi.

1926: Britanya'da Genel Grev'in yenilgisi.

1927:Şanghay'da işçi katliamı. Leon Troçki sürgün ediliyor.

1928-29: Stalin bütün iktidarı ele geçiriyor, İlk Beş Yıllık Plan, tarımın 'kolektivizasyonu', kitlesel tutuklamalar.

1929: Wall Street'in İflası.

1931: İspanya'da devrim.

1933: Hitler Almanya'da iktidara geliyor. Ukrayna ve Kazakistan'da kıtlık.

1934: Viyana anti-faşist ayaklanması, Fransa'da anti-faşist protestolar, İspanya'da Asturias yükseliyor, ABD'de grevler.

1936: Fransa ve İspanya'da Halk Cephesi'nin seçim zaferleri, İspanya'da askeri darbe ve devrimci kalkışmalar, ABD'de CIO (*Congress of Industrial Organisations-Sanayi Örgütleri Kongresi*), General Motors katılıyor, Moskova yargılamaları.

1938: Hitler Avusturya'yı alıyor, Münih Anlaşması.

1939: İspanyol faşistlerinin zaferi, Almanya'nın Polonya'yı işgali, İkinci Dünya Savaşı başlıyor.

1940: Fransa'nın düşüşü, İtalya savaşa giriyor.

1941: Hitler Rusya'ya saldırıyor. Japonya ABD donanmasına saldırıyor.

1942: Naziler Holocaust planları yapıyor, Alman ordusu Stalingrad'da yeniliyor, Bengal'da kıtlık. 'Hindistan'dan Çık' hareketi.

1943: Turin'de grevler, Müttefikler güney İtalya'ya çıkıyor.

1944: Müttefikler'in Normandiya çıkarması, Paris ayaklanmayla kurtuluyor, Varşova Ayaklanması, Yunan Direnişi'ne Britanya saldırıyor.

1945: Direnişçiler kuzey İtalya şehirlerini kurtarıyor, ABD ve İngiltere batı Almanya'yı, Rusya doğu Almanya'yı alıyor. Hiroşima ve Nagazaki. Britanya Vietnam'da Fransız yönetimini yeniden kuruyor. Doğu Avrupa'da komünistlerin yönetiminde hükümetler.

1947: Britanya Hindistan'ı terkediyor. Taksim kan dökülmesine yol açıyor. Birleşmiş Milletler Filistin'de İsrail devletini destekliyor. İlk bilgisayar.

1947-1949: Soğuk Savaşın başlaması. Marshal Planı, Prag darbesi, Berlin hava taşıması, Yugoslovya Rusya'dan kopuyor, ABD'de McCarthycilik. Çin Halk Kurtuluş Ordusu Pekin'e giriyor.

1950: Kore Savaşı. Endonezya'nın Hollanda'dan bağımsızlığını kazanması.

1952-57: Kenya'da Britanya'ya karşı Mau Mau ayaklanması.

1953: Mısır'da monarşinin Nasır tarafından devrilmesi. Stalin'in ölümü. ABD hidrojen bombasını patlatıyor.

1954: Cenevre anlaşması Kore savaşını bitiriyor ve Vietnam'ı bölüyor. CIA Guatemala hükümetini deviriyor. Cezayir'de Fransız yönetimine karşı isyan.

1955-56: ABD'de Montgomery otobüs boykotu sivil haklar hareketini başlatıyor.

1956: Mısır Süveyş Kanalı'nı millileştiriyor, Britanya, Fransa ve İsrail'in saldırısına uğruyor. Hruşçov, Stalin'i resmen suçluyor. Macar Devrimi.

1957: Gana bağımsızlığını kazanıyor.

1958: Irak'ta milliyetçi devrim. Çin'de 'Büyük İleri Atılım'. Fransa'da De Gaulle iktidarı alıyor.

1959: Castro'nun asileri Havana'yı ele geçiriyor.

1960: Nijerya'nın bağımsızlığı.

1961: CIA'nin başarısız Küba çıkarması. Rusya ve Çin arasınaki ilk ayrılık. Vietnam'da ABD 'danışmanları'.

1962: Küba Füze Krizi.

1964: Cezayir'in bağımsızlğı. ABD'nin Dominik Cumhuriyeti'ne asker çıkarması.

1965: Endonezya'da askeri darbe, yarım milyon insan öldürülüyor.

1967: İsrail 'Altı Gün Savaşı'ndan sonra Batı Yakası'nı işgal ediyor. Detroit'te siyahların ayaklanması. Kara Panterler'in kurulması. Yunanistan'da aşırı sağcı albayların darbesi.

1968: Vietnam'da Tet Saldırıları. Avrupa'nın her yerinde öğrenci ayaklanmaları. Fransa'da Mayıs olayları. 'Prag Baharı'.

1969: İtalya'da 'Sıcak Güz'. Arjantin'de Cordoba ayaklanması. Kuzey İrlanda'da 'Karışıklıklar'.

1970: Polonya'da grevler Gomulka'yı deviriyor. Şili'de Allande'nin seçilmesi. ABD'nin Kamboçya'yı işgali. Kent Devlet Üniversitesi'nde vurularak öldürülen öğrenciler.

1973: Şili'de darbe. Ortadoğu'da savaş. Yunanistan'da politeknik ayaklanması.

1974: Dünya kirizinin patlak vermesi. İkinci madenciler grevi ve Heath hükümetinin düşüşü. Portekiz'de Devrim. Yunanistan'da Albayların yıkılışı.

1975: İtalya'da 'Tarihsel Uzlaşı'. Portekiz sömürgeleri için bağımsızlık. Portekiz'de devrimci solun yenilişi. Rodezya'da gerilla mücadelesi.

1976: İspanya'da muhalefetin yasallaşması. Güney Afrika'da öğrencilerin ayaklanması. CIA Angola'da iç savaşı destekliyor.

1976-77: Mao'nun ölümünden sonra Çin'de karışıklıklar, ilk piyasa reformları.

1979: İran Devrimi, 'İslam Cumhuriyeti'. Nikaragua'da Sandinistalar iktidara geliyor. Britanya'da Thatcher hükümeti. Rusya'nın Afganistan'ı istilası.

1980: Polonya tersanelerinin işgali, 'Solidarnos işçi hareketi'. Türkiye'de askeri darbe. ABD desteğinde Irak'ın İran'la savaşı. Zimbabwe'de beyazların yönetiminin sonu. İlk kişisel bilgisayarlar silikon çipleri kullanıyor.

1981: Avrupa'da Cruise füzeleri. El Salvador'da iç savaş. Nikaragua'ya karşı ABD kontrgerilla terörü. Polonya askeri 'solidarnos'u eziyor.

1982: Falkland Savaşı.

1983: ABD'nin Grenada'yı işgali.

1984-85: Britanya madenciler grevi.

1987: SSCB'de 'Glasnost' 60 yıldır ilk kez serbest tartışmaya olanak veriyor.

1988: SSCB'nin Rus olmayan cumhuriyetlerinde gösteriler. Polonya'da madencilerin grevi. Yugoslavya ve Güney Kore'de grev dalgaları. Cezayir'de ayaklanmaya benzer hareketler.

1989: Polonya'da komünist olmayan bir hükümet. Çin'de Tiananmen Meydanı protestoları. Rusya'da madenciler grevi. Doğu Avrupa'da siyasal devrimler. Sırbistan'da Miloseviç'in yükselişi. ABD'nin Panama'yı işgali. Bilim adamları 'sera gazları' etkisi konusunda uyarılara başlıyorlar.

1991: ABD güdümünde Irak'a karşı savaş. Rusya'da başarısız darbe. SSCB'nin yıkılışı. Yugoslavya ve Cezayir'de iç savaş.

1992: Somali'de kıtlık ve iç savaş. Tacikiskan'da iç savaş. Rus ekonomisinde bunalım.

1994: Güney Afrika'da siyahların yönetimi.

1995: Grevler Fransız hükümetini sarsıyor.

1998: Doğu Asya'da ekonomik bunalım, Endonezya'da Suharto'nun yıkılışı.

1999: Sırbistan'a karşı ABD önderliğinde savaş.

1. Bölüm

Sermayenin Dünyası

1900'lere gelindiğinde sermaye dünyanın her yerine damgasını vurmuştu. Herhangi bir yerde hayatları onun tarafından dönüştürülmeyen hemen hemen hiçbir insan grubu yoktu. Antarktika'nın buzlu düzlükleri, Amazon'un en ücra ormanları ve Yeni Gine'nin yüksek vadileri, kapitalizmin havarilerini; ucuz malları, İncilleri, mikropları ve hak edilmemiş zenginlik umutlarıyla, Avrupalı kâşifleri bekliyordu.

Sermayenin etkisi her yerde aynı değildi. Dünyanın pek çok yerinde hâlâ o eski kas ve ter uygulaması geçerliydi ancak şimdi bu yerel tüketim için değil de çok uzaklardaki kapitalistler için kâr anlamına geliyordu. Ama Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da makineleşme, endüstri, taşımacılık ve hatta tarımın her alanına yayılmıştı.

Bir yüzyıl önce İngiltere'deki Sanayi Devrimi, tekstil üretiminin bir dalında, pamuk ipliğinde yoğunlaşmıştı. Şimdi imalatın akla gelebilecek her türü –sabun imalatı, matbaacılık, boyama, gemi yapımı, çizme ve ayakkabı yapımı ve kâğıt imalatı– tamamen değişiyordu. Elektrik üretiminin ve ampulün icat edilmesi yapay ışığı yeni bir şekilde üretmenin yolunu açmış ve çalışma saatlerini uzatmıştı (Bombay'ın ilk tekstil grevi buna karşı bir tepkiydi). Elektrik motorunun icadı, buhar makinesi gibi hemen yakındaki bir enerji kaynağından farklı olarak, makineleri uzaktan döndürebilme olanağı yaratıyordu. Yazı makinası, iş hayatındaki yazışma süreçlerini tamamen değiştirdi ve uzun yıllar boyunca deneyim sahibi olmuş erkek memurların tekelini kırdı. Telgrafın icadı ve telefon, 1880'lerin sonunda, hem üretimin hem de savaşın uzak mesafelerden daha kolay koordine edilmesini sağladığı gibi, insanların birbiriyle temasını çok daha kolay hale getirdi (Engels 1895'deki ölümünden az önce Londra'daki evine bir telefon almıştı). Fabrikanın yükselişi, demiryollarının durmak bilmeyen yaygınlaşmasıyla bir arada, ücra bölgeleri şehirlerle temasa geçiriyordu. Kömür madenleri, demiryollarının, fabrikaların ve buharlı gemilerin giderek artan enerji talebini karşılamak üzere alabildiğine gelişiyordu. Küçük kasaba büyüklüğünde demir ve çelik işletmeleri ve onların yanı başında işçiler için kasabalar ortaya çıktı.

Bir sanayinin gelişmesi bir başkasını teşvik ediyordu. Şehirlerin, maden köylerinin, demir-çelik kasabalarının halkı beslenmek ve giydirilmek

zorundaydı. Daha önce (tarıma) 'açılmamış' Amerikan Ortabatısı'nın bozkırlarından tahıl, Arjantin *pampa*larından biftek, Avusturalya'dan yün binlerce kilometre öteye taşındığında ilk tarım sanayileri başladı. Bu ayrıca, yiyecekleri depolama ve saklamanın yeni yollarını teşvik etti. Büyüyen şehirler insanları yaşadıkları yerlerden çalıştıkları yerlere taşıyacak araçlara ihtiyaç gösteriyordu. Atların çektiği omnibüsler ve tramvay sistemleri işleterek ya da hatta yer altına tünel kazarak kâr sağlayabileceklerine inanan kapitalistler, bu işleri yaptılar ve onların üstlenmeyeceği işleri de çoğu kez yerel belediyeler üstlendi. 19. yüzyıl ortasının orta sınıfları, yoksulların aşırı kalabalık ve pislik içinde yaşamasına, açlık ve hastalıktan ölmesine, hoşgörüyle bakabiliyordu. Ama 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, hastalıkların yoksul mahallelerden zengin mahallelere nasıl yayılabileceğini anladılar; kanalizasyon sistemlerinin yapılması, aşırı kalabalık şehir merkezlerinin temizlenmesi, temiz su sağlanması, sokakları aydınlatmak ve evleri ısıtmak için gaz temin edilmesi konusunda bastırdılar. Kapitalistler bu tür hizmetlerden kâr etmek için harekete geçtiler ve bunları sağlayacak yeni işçi gruplarını istihdam etmeye başladılar.

Şehirleşme süreci hızlandı. 1880'lerde Londra'nın üçte birinden fazlasının nüfusu şehre yeni gelenlerdi.[1] 1900'e gelindiğinde Britanya nüfusunun dörtte üçü kasabalarda ve şehirlerde yaşıyor ve yalnızca on kişiden biri geçimini tarımdan sağlıyordu.[2] Britanya uç bir örnekti. Almanya'da nüfusun üçte biri hâlâ tarımda çalışıyor ve pek çok sanayi işçisi, yüzyılın başında, şehirlerde değil de küçük kasabalarda ve sanayi köylerinde yaşıyordu. Fransa'da, 1950 gibi geç bir tarihte, halkın yüzde 30'u hâlâ toprağı işliyordu; bu oran Japonya'da yüzde 38'di.[3] Birleşik Devletler'de bile (her ne kadar mekanizasyon bozkırları dönüştürmeye başlamış ise de) büyükçe bir çiftçi nüfus vardı ve 1940'lara kadar küçük kasabalarda yaşayanlar, büyük şehirlerde yaşayanlardan fazlaydı. Bununla birlikte bütün bu ülkelerde eğilim, Britanya örneğini izleme yolundaydı. Kilisesi, vaizi, eşrafı ve belki öğretmeniyle köy, geçmişte kalmaya başlıyordu. İnsanların bütün yaşam biçimleri dönüşüyordu.

Bunlar, sermaye için hem fırsatlar hem de sorunlar yarattı. Fırsatlar, maddi olmayan malların teminindeydi. İnsanların maddi olanlar dışında da ihtiyaçları vardı. Dinlenmek, toplumsallaşmak, işin monotonluğunu ve fiziki yorgunluğunu gidermek zorundaydılar. Fabrika üretimi ve şehir hayatı, köyde olduğu üzere mevsimlik ritimleri ve enformel bir araya gelme fırsatları gibi eski tatmin yollarının çoğunu ezip geçmişti. Sermaye yeni toplumsallaşma biçimleri sunarak kâr sağlayabilirdi. İçki imalatçıları kendi eğlence mekânlarını kurdular. İlk gazete baronları eğlenceye hazır muazzam bir kitle olduğunu keşfettiler. Britanya gazete milyoneri

Harmsworth, ilk başarısını (hoşa gidecek şeyler, ilginç haberler anlamında) *Titbits* adlı haftalık gazetesiyle sağladı. Eğlence işi ileri doğru ilk adımlarını, müzikholler ve 1890'larda (plak okuyucunun/gramofonun öncüsü) fonografın ve sinemanın icadıyla attı.

Örgütlü spor da kapitalist sanayinin yeni dünyasından çıktı. Topla oynanan oyunlar binlerce yıldır biliniyordu. Ama kapitalizmin rekabetçiliğini yansıtan, takımlarla, kurallara göre oynanan oyunlar 19. yüzyıl Britanya'sının, kısa süre sonra bütün dünyaya da yayılan, yeni özelliklerinden birisiydi. Fabrika kasabaları ve hatta fabrikalar, sınıf farklılıklarını ikinci plana iten, yerel özdeşleşmelerin avantajlarını gören yerel işadamlarının yönetimindeki pek çok takımın ('Arsenal' ve 'Dinamo Moskova' gibi takımların kaynağı buydu) doğum yeri oldu.

Kapitalizm, bir önceki toplum biçiminin ürünü olan –ve hayatlarının 12, 14 ya da 16 saatinin bir atölye ya da fabrikada köleleştirilmesini gerektiren– insanlarla işe başladı. Ama şimdi, insanların içinde yattıkları yatakları, onları kuru tutan çatıları, yedikleri yemekleri, işyerlerine ulaşmak için gösterdikleri çabaları ve iş dünyasını unutmalarına olanak veren oyalanmaları da içine alan, hayatlarının tümünü kapsayarak kâr edebilirdi. Bu bütünlüklü bir sistem haline geldi.

Bununla birlikte bu bir sorun yaratıyordu. Kapitalizm artık sistem dışından taze işgücü temin etmeyi bekleyemezdi. İşgücü arzının hazır olmasını temin edecek önlemler almak zorundaydı ve bu da yeni nesillerin yetiştirilmesine başvurmak anlamına geliyordu. Sanayi Devrimi'nin ilk günlerinde Britanya'da kapitalistler, başka ülkelerin sanayi kapitalistleri genellikle ilgisiz kalırken, bu tür kimi endişeler ortaya koymuşlardı. Kadınlar ve çocuklar iplik fabrikaları için en ucuz ve en kolay işgücünü sağlıyordu ve bunlar sağlıkları ve küçük çocuklarının bakımı konusunda hiçbir endişe duyulmadan çalıştırılıyordu. Eğer sermaye birikimi işçi sınıfı ailesinin yıkımını gerektiriyorsa, o zaman bırakın öyle olsundu!

1850'lere gelindiğinde daha uzak görüşlü kapitalistler gelecekteki işgücü rezervlerinin tükenmesinden korkmaya başladılar. 1871 yılında Britanya'da Yoksul Yasası (*Poor Law*) müfettişleri, 'Yoksul sınıfların şehirlerde büyüyen çocukları, 15 yaşına geldiklerinde boyda 148,5 cm'yi, göğüs çevresinde 72,5 cm'yi zor buluyorlar. Bu dumura uğramış gelişme bu ırkın tipik özelliğidir.' diye raporlar hazırlıyordu.[4] 1893 yılında *Mansion House Komitesi* şu sonuca varıyordu: ' aşikâr olan çözüm ... Londra işçi sınıfının fizik ve moral dayanıklılığını arttırmaktır.'[5]

Bir dizi yasa çocukların çalışabilecekleri saatleri sınırlandırdı ve kadınların hamileliğe zarar verebilecek sanayilerde çalıştırılmasını yasakladı. Az sayıda kapitalist, çalışanlarının daha iyi evlerde yaşayacağı ve

böylelikle (sıkı bir alkol yasağıyla beraber) uzun dönemli verimliliklerinin teşvik edileceği; sözgelimi, sabun imalatçısı Lever'in Mersey'deki Port Sunlight'da ve çikolata imalatçısı Cadbury'nin, Birmingham yakınlarındaki Bourneville'de yaptığı gibi, 'modern köyler' kurdular. Ancak işçilerin 'fiziki dayanıklılığı'yla ilgili hükümet çabalarının, 20. yüzyılın ilk onyılının sonunu beklemesi gerekecekti. Bir 'Fiziki Bozulma Komitesi'nin araştırmasında, 1899-1902 Boer Savaşı için askere alınanların düşük fiziki yeteneklerinin, Britanya'nın gelecekteki savaşma kapasitesi hakkında endişe yarattığı belirtiliyordu ve Liberal hükümet, daha sonraki refah devletinin ilk sınırlı adımı olarak okullarda parasız yemek uygulamasını başlatarak buna tepki gösterdi. Bunun yanı sıra, asıl vurgu işçi sınıfının 'moral dayanıklılığı'nı iyileştirmeye yönelik, 'israf, ahlaksızlık, ayyaşlık' ve 'gelişigüzel hayır işlerinin yarattığı moral çöküntüye' karşı manevi bir saldırı başlatılarak yapılıyordu.[6]

Bu sözde bozukluklarla baş etmek için, orta sınıfın –istikrarlı, tek eşli, çalışan koca, sadık ev kadını ve disiplinli çocuklardan oluşan– aile idealini yücelten hayırseverlerin, kiliselerin ve parlamenterlerin kampanyaları yürürlüğe konuyordu. Yalnızca böyle bir ailenin, görevini bilen ve itaatli çocuklar yetiştirebileceği iddia ediliyordu. Kadının yeri, 'insan doğası'na uygun olarak eviydi. Model aileyi tehdit edebilecek uygulamalar, geçmişte ne kadar yaygın olursa olsun, 'gayriahlaki' ve 'gayritabii' olarak damgalanıyordu. Dolayısıyla, evlilik öncesi ve evlilik dışı seks, boşanma, gebeliği önleme; cinsel sağlığın tartışılması ve cinsel haz, yeni bir resmî püritenlik atmosferinde, ıslah amacıyla cezalandırılıyordu. Erkekler arasında homoseksüellik Britanya'da ilk kez olmak üzere bir suç haline geldi.

Bu aile modeliyle ilişkili olarak 'aile ücreti' nosyonu ortaya çıktı: erkeğin kazancının, karısının evde kalıp çocukları yetiştirmesine yetecek düzeyde olması. Bu çok küçük bir işçi grubu dışında, hiçbir zaman, hiç kimse için gerçekleşmedi. Ekonomik canlılık dönemlerinde, grevlerin ve işgücü kıtlığının kendilerine zarar verebileceği durumlarda ücret artışları sağlayan işverenler, daralma dönemlerinde bunları kolaylıkla geri alabiliyorlardı. Evlendikten ve çocuk sahibi olduktan sonra işlerini bırakan kadınların pek çoğu ücret karşılığında (temizlik ya da ev işçiliği gibi) çeşitli işlerde çalışmayı sürdürdüler. Ancak bir ideal oluşturup, kadının işinin 'ailenin geçimini sağlayan' erkeğin işi kadar önemli olmadığını göstermek, işverenlerin daha düşük ücret ödemelerini kolaylaştırıyordu.

İşçilerin 'ahlakı' konusunda duyulan endişenin yanı sıra, giderek artan bir etkinlik takıntısı vardı. Erken Sanayi Devrimi'nin kapitalistleri, kâr etmenin yolunun, onlardan Karl Marx'ın 'mutlak artık değer' dediği şeyi alabilmek için, işçileri her gün elden geldiğince uzun süre çalıştır-

mak olduğunu görmüşlerdi. Üretimi hemen hemen hiç durmadan, iki ya da üç vardiya ile sürdürebilme olanağıyla birlikte, ilgi, çalışmayı yoğunlaştırmaya ve her türlü duraklamayı yok etmeye kaydı. Friedrich Taylor adında bir Amerikalı, gözetmenlerin ellerinde kronometrelerle, işçinin yaptığı işi parçalara bölerek bir işçinin bir iş gününde en çok ne kadar iş yapabileceğini saptayan ve ücreti de bu normun yerine getirilmesine bağlayan bir sistem, 'bilimsel işletmeciliği', ortaya attı. Makina artık işçinin bir parçası değildi, işçi makinanın bir parçasıydı.

Nihayet, verimlilik konusundaki endişe ayrıca, eğitim ve okuma-yazma ihtiyacını ima ediyordu. Okuma, yazma ve aritmetik, sanayi öncesi toplumların çiftlik emekçileri ve köylüleri için isteğe bağlı bir şeydi. Kapitalizm öncesi ya da kapitalizmin erken dönemlerinin edebiyatının, yukarı ve orta sınıfların edebiyatı olmasının nedeni buydu. Ama kapitalist üretimin karmaşık etkileşim süreçleri şimdi –makinalar üzerindeki talimatları ve ambalaj kasaları üzerindeki etiketleri okumak için de olsa– biraz sayı bilgisine ve iki önemli başka şeye, özümsenmiş zaman disiplini alışkanlığı ve itaat gibi iki önemli başka özelliğe de sahip, okuryazar bir işgücüne ihtiyaç duyuyordu. Kendi sanayi devrimini bu olmadan başarmış Britanya kapitalizmi bile, 1870 yılında, her ne kadar orta ve üst sınıfların eğitimini özel 'grammer' ve (yanlış bir ifadeyle) 'halk' okullarına (*Public School*) bırakmış olsa da, gelecekteki işçileri için on yaşına kadar okula gitme zorunluluğu koymak durumunda kaldı. Britanya'nın pazarlardaki egemenliğine kafa tutabilecek yeterli işgücüne ihtiyaç duyan, daha geç gelişen kapitalizmler, yalnızca geleceğin işçilerini eğitmek için değil fakat orta sınıfın belirli kesimlerini teknik olarak donatmak için, genellikle daha başlangıçtan sıkı kamu eğitimi programları uygulamaya başladılar.

Feodal ve mutlakiyetçi dönemlerin sonunun bebek kapitalizmi, 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında gençlik yaşına ulaşmıştı. Kapitalizm 20. yüzyılın başına gelindiğinde, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yetişkinlik çağına giriyordu. Böylece bugün içinde yaşadığımız toplumun pek çok özelliğini sergiliyordu. Bunun sonuçlarından biri, insanların bu özellikleri doğruymuş gibi kabul etmeleriydi. Sanayi Devrimi'nin başlarında insanlar kırsal hayattan sanayi çalışmasına geçince şaşkına dönmüşlerdi. Rahatsızlıklarının giderilmesi için çoğu kez, Ç*artist*lerin küçük çiftlikler kurma planları gibi, geçmişe bakmışlardı. Bu şaşkınlık duygusu 20. yüzyılın başına gelindiğinde kayboldu. İnsanlar, otomobil ya da elektrik aydınlatması gibi tek tek yeniliklerden hâlâ etkilenebiliyorlardı. Ama rekabet, zaman kullanımı ve hırs üzerine kurulu bir toplum onları artık şaşırtmıyordu. İnsanların bildikleri yalnızca kapitalist toplumdu. Onun

tipik davranış biçimleri 'insan doğası' gibi görünüyordu. İnsanlar artık, kendi davranışlarının atalarına ne kadar tuhaf geleceğini idrak edemiyorlardı.

İlerleme İdeolojisi

Yeni sanayi kapitalizmi dünyasının savunucuları, insanlığın bütün problemlerini çözmek üzere olduklarına inanıyorlardı. Aynı iyimserlik entelektüel hayatın büyük kısmına da yayılmıştı. Her yıl insan yaratıcılığının yeni bir mucizesine tanık olunuyordu. Hayat, burjuvazi ve orta sınıflar için her zaman olduğundan daha rahattı ve hatta emekçilerin bir kesimi de kendi koşullarının iyileşmiş olduğunu görüyorlardı. Geçmiş nesillerin rüyalarının gerçek olabilmesi için işlerin olduğu gibi devam etmesi gerekirmiş gibi görünüyordu.

Bu tür inançlar, bilim ve teknolojideki gelişmelerle de pekiştiriliyordu. Fizikçi Thomson (Lord Kelvin), en küçük atomdan en büyük galaksiye kadar bütün evrenin mekanik bir modelini kurmak için Newton mekaniğini kullandı ve James Clerk Maxwell, Michael Faraday'in elektrik ve mıknatıs konusundaki deneysel buluşlarını bununla bütünleştirdi.[7] Bunlarla eş zamanlı olarak, doğa bilimciler Darwin ve Wallace, türlerin doğal bir seçim süreciyle nasıl evrimleştiğinin öyküsünü ortaya koydular ve Darwin insanın kendisinin de maymun benzeri bir memeliden gelmiş olduğunu gösterdi. Kimyacılar, yaşayan şeylerde bulunan bazı organik maddeleri, inorganik malzemelerden ürettiler.

Din ve hurafenin eski güçleri, bilimdeki bu ilerlemelere direnmeye çalıştılar, ama bilimle sanayiden kâr elde edilmesi arasındaki ilişki onların yalnızca artçı rolü oynayabilecekleri anlamına geliyordu. Oxford'un Anglikan piskoposu, Darwin'in öğrencisi Huxley'i, bir zamanlar aynen papanın Galileo'ye yaptığı gibi lanetleyebiliyordu. Ama din adamları insanların beyinlerini kontrol etme gücünü kaybetmişti. En sonunda Aydınlanma, akıldışı güçlerle olan savaşını kazanmış gibi görünüyordu.

Hız kesmeyen ilerleme düşüncesine olan yeni inanç (bu tür fikirlere Fransız düşünürü Comte'un verdiği adla) 'pozitivizm' ya da 'bilimcilik' olarak adlandırılıyordu. Pozitivizm, insan davranışını maddi koşullarla kalıtsal tutkunun kör döğüşü olarak göstermeye çalışan Émile Zola'nın ve kapitalist davranışı 'en güçlü olanın ayakta kalacağı' bir şey olarak göstermeye çalışan Theodore Dreiser'in romanlarının ardındaki mantığı temin ediyordu. H G Wells'in, aya giden muzaffer insan imajıyla ilk bilim kurguculuğunun ya da George Bernard Shaw'un *Man and Superman* (İnsan, Üstün-insan) ve *Major Barbara* (*Binbaşı Barbara*) oyunlarındaki iyimser-

liğin altında yatan pozitivizmdi. Sigmund Freud'un, irrasyonel duygu ve davranışları insan beynindeki güçlerin –ego, süperego ve id– etkileşimiyle, aynen Kelvin'in evreninin parçalarındaki etkileşim gibi açıklamasında da o vardı.[8] Bertrand Russell'ın felsefesinin temelindeki ve iyiliksever memurların gerçekleştireceği reformlarla toplumun iyiye doğru değiştirilebilineceğine inanan Sidney ve Beatrice Webb ve Britanya'daki Fabian Derneği'nin arkasındaki yol gösterici ilke buydu.

Daha önce dinsel karanlıkçılığa (*obscurantism*) dayanan gerici güçler bile bilimsel bir yaklaşım izlediklerini iddia ediyorlardı. Darwin'in doğaya ilişkin kavrayışını, başkalarının üzerinde egemen olan sınıfların, milletlerin ya da ırkların bunu 'yapılarından gelen üstünlük' nedeniyle, varoluş savaşında kazandıklarını iddia eden 'sosyal Darwinci' teorilere dönüştürülüyordu. 'Asil kan' ya da 'üstün ırk' gibi eski önyargılar, çağdaş, sözde bilimsel terminolojilere tercüme ediliyordu. Aynı şekilde Aziz Augustine'in (ve Luther ile Calvin'in), Adem'in lanetinden –'ilk günah'tan– gelen kötülüğü durdurmak için güçlü bir devlete ihtiyaç olduğu yolundaki eski tezi, şimdi insanların 'hayvanî güdüleri'ni kontrol etmek için gerekli görülüyordu. Kilisenin insanların davranışlarını denetleme talebi gibi, şimdi de 'nesil ıslah ediciler' devletin sözde bilimsel ölçütler kullanarak, 'doğuştan gelen' zekâyı ve 'suçluluğu' ölçerek, insanların üreme yeteneğinin sınırlandırmasını talep ediyorlardı. Bu, yoksullar zenginlere göre daha büyük ailelere sahip olma eğiliminde oldukları için –üst sınıf gericiler kadar John Maynard Keynes gibi orta sınıf reformcuların da paylaştığı bir endişe olan– 'ırkın' geleceği önsezileriyle buluşuyordu.

Bununla birlikte, esas itibariyle, 'bilimcilik' ve 'pozitivizm', geleceğin bugünden iyi olabileceği inancıyla ilişkilendiriliyor ve modernitenin kendisi, insanlığın ilerlemesi anlamına geliyordu. 1914 yılına gelindiğinde, geleceğe olan inanç, her ne kadar ikisini birleştirmeye çalışan saygıdeğer görüşün hâlâ pek çok savunucusu vardıysa da, tanrı inancının yerini alma konusunda epeyce yol almıştı.

Kapitalist Demokrasinin Yükselişi

Demokrasi sözcüğü 19. yüzyıl ortalarının yönetici sınıfları için lanetliydi. Onu hâlâ Burke'ün 'domuz kalabalığı'nın 'güruh yönetimi' olarak lanetliyorlardı. İngiliz Whig tarihçi Macaulay, bir Tory kadar katı olabiliyordu. 'Genel oy' diyordu, 'hükümet etmenin her amacı açısından öldürücüdür' ve 'uygarlığın varlığı ile kesinlikle bağdaşmaz'.[9] Yönetici sınıflar alttan gelen baskıyla oy hakkı vermeye razı olduklarında bile, alt

sınıfları dışarıda bırakacak mülkiyet sınırlamaları getirmeye çalıştılar. Britanya 1832 Reform Yasası, oy hakkını 200.000 erkekten, bir milyon erkeğe, yani yetişkin erkeklerin beşte birinden azına, yükseltiyordu. Halkın büyük mücadelesi[10] sonucunda 1867 tarihli yasa oy verenlerin sayısını arttırdı ama hâlâ erkek nüfusun yarısını açıkta bıraktı ve 'ne Liberal ne de Muhafazakâr liderlerin demokratik bir anayasa oluşturmak için harekete geçmesi beklendi'.[11] Prusya'da ve diğer birkaç Alman devletinde üç sınıflı bir seçim sistemi, parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğunu, en zengin azınlığa veriyordu. Bunların hepsinin üstüne, hemen hemen bütün yönetici sınıflar, seçimle gelmeyen, karar verme süreci üzerinde veto hakkı bulunan –Lordlar Kamarası ya da soylulardan oluşan bir senato gibi– ikinci bir meclisle hükümdarın hükümetin başını tayin etme hakkında ısrar ediyorlardı. Paris Komünü sırasında Marx'ın, Louis Bonapart'ın diktatörlüğünün kapitalist yönetici sınıfların istekleri ile demokratik bir cumhuriyetten çok daha uyumlu olduğunu söylemesi boşuna değildi: 'Bu, modern sınıf yönetiminin, en azından Avrupa kıtasındaki, devlet biçimidir.'[12]

Bununla birlikte yüzyıl ilerledikçe belirli yönetici sınıf figürleri, içinde işleyeceği kuralları kendileri koyabildikleri sürece, demokrasinin kendilerine karşı bir tehdit olmadığını gördüler. Louis Bonapart'ın kendisi, 1851 yılında iktidara el koyduğunda durumu onaylatmak için (erkek) genel oyunu nasıl manipüle edebileceğini keşfetmişti. Fransız seçmenlerin büyük çoğunluğu, siyasal olaylara ilişkin bilgiler konusunda köy papazlarına ya da öğretmenlerine bağımlı köylülerdi. Eğer Bonapart şehirlerde neler olduğu konusunda onları korkutacak bilgi akışını yeterince kontrol edebilirse onların oylarını alabilir ve kendisinin cumhuriyetçilerden 'daha demokratik' olduğunu kanıtlayabilirdi. Bu, Prusya kralını Almanya imparatoru yaptığında Bismarck'ın da izlemekten mutluluk duyduğu bir örnek oldu: Çok sınırlı yetkileri olan imparatorluk parlamentosuna erkek oylarıyla seçim yapılırken, devlet seçimlerinde hâlâ mülkiyete dayalı bir sistem yürürlükteydi.

Britanya'nın yönetici sınıfı oy hakkının parça parça genişletilmesinin, politikalarını belirleme gücünü ortadan kaldırmadığını keşfetti; zira devlet iktidarının pek çoğu doğrudan parlamento kontrolünün dışındaydı. Bu iktidar, seçimle gelmeyen asker, polis, yargı ve bürokrasinin elindeydi. Parlamenter normları bunlar belirliyorlardı ve (1912 yılında Avam Kamarası İrlanda'da 'öz yönetim' için oy verildiğinde yaptıkları gibi) özel olarak istemedikleri bir önlemi 'anayasal değil' diye reddedebiliyorlardı. Bu koşullar altında parlamento, kitlelerin baskısını yönetici sınıfa uygulayabilecek bir mekanizma olmak yerine, kitlelerin duygularını temsil

edenleri ehlileştirilebilecek, onları yönetici sınıfın izin verdiği dar alan içinde kalabilmek için taleplerini kısıtlamaya yönlendiren bir mekanizma haline geldi. Britanya'nın ana kapitalist partisi Liberaller'in lideri Gladstone, daha 1867 yılında, 'nüfusun daha büyük bir kesiminin siyasal ilgisinin merkezinin parlamento olmasını teşvik etmenin istenilen bir şey olduğunu' sezmişti.[13]

Ralph Miliband'ın yazmış olduğu gibi:

> Politikacıların 'demokrasi'yi kendilerine mal etmeleri, kendilerini ona uyarlama anlamına gelmiyordu: aksine onun etkilerinden kurtulma girişimi anlamına geliyordu... Dikkatli bir şekilde sınırlandırılmış ve uygun şekilde kontrol edilen demokrasi önlemi kabul edilebilir ve hatta kimi açılardan arzu edilir bir şeydi. Ama o noktanın ötesine geçen herhangi bir şey kabul edilemezdi. Bütün siyasal sistem bu tür duygulara göre donatılmıştı.[14]

Her yerde oy hakkının genişletilmesine, yönetici sınıf politikacılarının, alt sınıfların kalplerini ve zihinlerini bilinçli bir şekilde etkileme çabaları eşlik ediyordu. Britanya'da Muhafazakâr Parti'nin parlamento dışındaki üyelerle 'Ulusal Birlik' yaratma konusundaki ilk girişimi, 1867 Reform Yasası'yla oldu. Amacı, yerel dernekler ve içki kulüpleri ağıyla, 'esas itibariyle Muhafazakâr emekçileri bir araya getirmekti':[15] 'İşçi sınıfına yönelik Muhafazakâr çağrının dolaysızlığı ve aciliyeti, Ulusal Birliğin ilk çalışmalarının en çarpıcı özelliği idi.'[16] Bu, emekçi kesimlerin sözde kendilerinden daha iyi olanlara hürmetine; kimi çalışanların diğerlerine karşı dinsel ve etnik zıtlıklarına (nitekim kuzey İngiltere'nin ve İskoçya'nın kimi kasabalarında Muhafazakâr demek İrlandalı göçmenlerin hasmı olan Orange Protestanı olmak demekti); Britanya'nın emperyalist yayılmasının yüceltilmesine ve seçim zamanlarında yoksullara dağıtılan yardımlar üzerine kurulu bir çağrıydı.[17] Muhafazakârlar'ın alt orta sınıflar ve çalışan sınıflara yaklaşma çabalarına, kendi yerel derneklerinin ulusal ağını oluşturan Liberaller de eşlik ediyordu. Yalnızca 1905'ten sonradır ki, 40 yıldır işçi sınıfı arasında politikaya egemen olan iki kapitalist partiye karşı, birkaç 'bağımsız' işçi adayının başarı kazanması söz konusu oldu ve bunlar da mevcut kurguya, yerleşik hasımları kadar bağlıydılar.

Başka yerlerde de model esas itibariyle aynıydı. Birleşik Devletler'de emekçi sınıf, aslında Amerika'da doğmuş olanlarla göçmenler ayrımı üzerinden (Demokratlar'ın güneye olan sempatileri meseleyi biraz daha karmaşıklaştırıyordu) Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasında bölünmüştü. Fransa'da muhafazakâr Katolikler, orta sınıf ruhban karşıtı cumhuriyetçilerle nüfuz yarışını sürdürürken Yahudi karşıtı duyguları kışkırtıyordu. Almanya'da doğunun *Junker* toprak sahipleri, kırsal emekçileri istedikleri gibi oy vermeye daha kolay yönlendirebiliyor; Bismarck yanlısı

'Ulusal Liberal' sanayiciler kendi partilerini kuruyor ve güneyde Katolik kiliseler, pek çok maden bölgesinde bile insanların siyasal düşünüşüne egemen olmayı başarıyordu.

Egemen sınıf partilerinin bu çabaları kitle basınının gelişmesiyle destekleniyordu. 1820'lerde ve 1830'larda Britanya yönetici sınıfı, yeni emekçi sınıf arasında zararlı düşüncelerin yayılmamasını, gazeteleri onların ceplerinin izin vermeyeceği bir fiyata yükseltmeyi amaçlayan bir vergiyle sağlamaya çalışmıştı. 1850'lerden sonra yeni tür kapitalist girişimciler popüler gazeteler yoluyla kâr edebilme olasılığını gördüler. 20. yüzyılın başına gelindiğinde (kısa süre sonra Lord Northcliffe olacaktır) Alfred Harmsworth ve (daha sonra Lord Beaverbrook olacak) Max Aitken gibi adamlar gazeteleri siyasi silah olarak değerlendirdiler. Bu tür adamlar, Boer Savaşı'ndaki küçük bir olayı, Mafeking Kuşatması'nı, her sınıftan insan için bir ilgi odağı haline getirmeyi başardılar. Aynı şekilde Fransız basını, Alman casusu diye haksız olarak tutuklanan Yüzbaşı Dreyfus olayında Yahudi karşıtı isteriyi kamçıladı ve de Alman basını, 1907 seçimlerinde sosyalistleri yenmek için savaş korkusunu kullandı.

Kapitalist demokrasiyi kontrol etme süreçlerinin bir parçası da, yeni türden bir milliyetçiliğin yükselişiydi. 19. yüzyıl ortalarının milliyetçiliği, esas itibariyle, 1814-15'te Avrupa'da eski düzenin restorasyonu ile kurulan devlet sisteminin böldüğü ya da zulmettiği insanlar arasında görülüyordu. Bu, kurtuluş mücadelesi verenler için bir savaş çağrısıydı ve demokrasi ve cumhuriyetçilik talepleriyle de ilişkiliydi. Bu tür aşağıdan bir milliyetçilik yüzyılın sonlarında Rusya, Avusturya Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının ezilen grupları arasında hâlâ yaygındı. Pazarın yaygınlaşması bunu teşvik etti. Köylülükten çıkan, yerel dilleri konuşan orta sınıflar, kendi çıkarlarını geliştirmek için ulusal devletler kurma ya da en azından mevcut devletler içinde özerk ulusal yapılar oluşturma mücadelesine giriştiler.

Bunun yanı sıra ve bu eski türe karşı, hem eski monarşiler ve hem de yeni kapitalist yöneticilerce yukarıdan propagandası yapılan bir başka tür milliyetçilik türedi. Böylelikle Bismarck bir tür Alman milliyetçiliğini benimsedi, Rus çarları, Fince, Ukraynaca, Lehçe ve Türkçe konuşan uyruklarını 'Ruslaştırma'ya çalıştılar; Fransız üst sınıfları insanların enerjilerini Almanya'ya karşı 'intikam'a ve Kuzey Afrika'yı ve Çinhindi'ni fethetmeye yönelttiler ve Britanya'nın yöneticileri, 'yerlileri uygarlaştırma' ve 'denizlere egemen olma' misyonlarını ilan ettiler.[18] Hükümetler, gazeteler, sanayiciler ve finansçılar, her ülkenin yöneten ve sömürülen sınıflarının ortak kimliğini ilan ederek ve bunların biri lüks içinde, diğeri ise meşakkat altında ya da hatta açlık içinde yaşasa da, 'hısım akraba' olduğunda

ısrar ederek, bu tür bir milliyetçilik propagandasının arkasına ağırlıklarını koydular. Orta sınıfların kimi kesimleri için, imparatorlukların yönetiminde yeni kariyer olanaklarının ortaya çıkması bunları maddi olarak yeni milliyetçiliğe bağladı ve bu milliyetçiliğin etkisinin, çalışan sınıflar arasında –örneğin, orta ve çalışan sınıfların gençleri için yarı-militaristik kitlesel İzcilik örgütlerinin kurulması gibi– yayılmasına yardımcı oldu. Bu örgütler sözde 'politika-dışı'ydı ama yönetici sınıfın monarşi, 'ülke' ve 'imparatorluk' ideolojisi hiç sorgulanmıyordu.

Bu tür önlemlerin genel etkisi, yönetici sınıfların 1840'larda ölümcül bir tehdit olarak gördükleri genel oyun, 1900'lerde işçi temsilcilerinin evcilleştirilmesinin aracı haline getirilmesi oldu. Bu değişim akşamdan sabaha olmadığı gibi, sürtüşmesiz de değildi. Sık sık üst sınıfın direnci söz konusuydu. Britanya'da yönetici sınıfların 1832'de orta sınıfların oy hakkını kabul etmesinden sonra, yetişkinlerin genel oyuna razı olması için 95 yıl geçmesi gerekti. Belçika'da oy hakkının genişletilmesini zorlayabilmek için iki genel grev zorunlu oldu. Almanya'da bu mesele etrafında 1900'lerde sert sokak çatışmaları oluyordu ve ancak 1918'deki devrimci kalkışma yönetici sınıfın herkese oy hakkını kabul etmesini sağladı.

Erkeklere oy hakkı verme konusunda direnç olduğu gibi kadınlara oy hakkı verilmesi konusunda da direnç vardı. Piyasa ilişkilerinin yaygınlaşması orta sınıftan kadınların da ücretli işgücüne katılması anlamına geliyordu. Ancak, bir sonraki neslin 'doğru düzgün' yetiştirilmesine yaptığı vurgu ile ahlakçıların model ailesi, kadının rolünü evin içinde görüyor ve bunu kadının mükemmelliği ve kadın 'değer'leri gibi uygun nosyonlarla haklılaştırmaya çalışıyordu. Bu tür nosyonlar, ağır işe koşulan Orta Çağ kadını için hiçbir anlam ifade etmezdi; Lancashire imalathane işçisine de hiç uymazdı. Ama 20. yüzyılın ilk yarısının orta sınıf –ve gazetelerden etkilenen işçi sınıfı– erkeğine, kadınlar için oy hakkı talebini bir saçmalık haline getiriyordu.

Paradoksal olarak, oy hakkının reddedilmesi bile insanları kapitalist demokrasi sistemine bağlamada etkili oldu. Ajitasyonun büyük çoğunluğu o sistemin bir parçası olmak için verilen mücadeleydi; onun ötesine geçmek için değil. 1914'ten önce oy için yapılan kampanyalar üst ve orta sınıf kadınları mülkiyet ve devlete karşı doğrudan eylem yapmaya yönlendirdi. Ama savaş geldiğinde, kadınlara oy hakkı hareketinin Britanya'daki en iyi bilinen liderleri –Emmeline ve Christabel Pankhurst– Batı Cephesi'ndeki boğazlaşma için askere alma kampanyasına kendilerini adadılar. Katliama karşı çıkan Sylvia Panhurst, parlamentonun kendisinin gelişme için bir engel olduğunu kavradı.

Sosyal Demokrasi

Sanayinin ve sanayi işçi sınıfının hızla yaygınlaşması, 1848 ve 1871 yenilgileriyle yıpranmış olan sosyalist örgütlerin düşüncelerine yeni izleyiciler yarattı. Ama bu örgütler hiçbir yerde, devlete karşı, devrimci bir meydan okumayı doğrudan göze alacak kadar güçlü değillerdi. Bunun yerine Alman sosyalistlerince geliştirilen bir stratejiyi izlediler. Ne kadar sınırlı ve üst sınıfların yararına göre düzenlenmiş olursa olsun yeni seçim sisteminin sağladığı açılımdan yararlandılar ve sendikalar, yardım örgütleri, spor birlikleri ve hatta müzik kulüpleri gibi yasal işçi örgütleri kurdular.

Almanya'nın Sosyal Demokrat Partisi (SPD) kimi açılardan muazzam başarılıydı. Seçimden seçime, aldığı oy arttı ve hem toprak sahiplerinin hem de sanayicilerin partilerinden daha büyük hale geldi. 'Anti-sosyalist' yasalar altında 12 yıllık bir illegalite dönemi yaşadı; bir milyon üyeye sahip oldu ve 90 kadar yerel günlük gazete çıkardı. Bağlı örgütler (sendikalar, yardım örgütleri vs.) ağıyla pek çok sanayi bölgesinde insanların hayatının bir parçası oldu. Bütün bunları, gazete editörlerinin, örgütçülerinin ve parlamenterlerinin sürekli tutuklanmasına rağmen yapmayı başardılar. Bu durum, kapitalist demokrasinin kapitalizme karşı kullanılabileceğini göstermiş oluyordu ve Friedrich Engels bir biri ardı sıra yazdığı makalelerde bu dersi kafalara sokmaya çalışıyordu.

Alman örneğini kısa süre sonra başka partiler de izlediler. Engels'in, Jules Guesde ve Paul Lafargue'ın Fransız İşçi Partisi'ne ısrarla önerdiği model buydu. İspanya'da, Madridli bir işçi Pablo Iglesias, esas itibariyle aynı çizgide bir sosyalist parti, PSOE'yi kurdu. İtalya'da da eylemciler aynı şeyi yaptılar. Vasıflı işçiler açısından 20 yıldır artan hayat standardı, onları Gladstone'un Liberal partisinin mesajlarına açık hale getirmiş olsa da, Britanya'da bile bir grup radikal demokrat 1883'te sola yönelmeye başladı ve Alman partisinin bir minyatürünü, Sosyal Demokrat Federasyonu'nu kurmaya giriştiler. Genellikle İkinci Enternasyonal olarak bilinen işçi örgütleri uluslararası federasyonu, 1889'da kurulduğunda onun içindeki yol gösterici ışık Alman partisiydi.

Ancak bu partilerin kapitalizmin devrimci yollarla bertaraf edilmesini benimsemiş olan teorileriyle, kapitalizm içinde, reform adına dikkatle uyguladıkları günlük pratik eylemleri arasında bir çelişki vardı. Bunlar 1890'ların ortasında yüzeye çıktı.

Alman partisindeki önde gelen entelektüellerden biri Eduard Bernstein'dı. Kendisi Engels'in arkadaşıydı ve illegalite yıllarında partiyi sürgüne gönderilmekten korumak konusunda önemli bir rol oynamıştı.

1890'ların ortasında Marx ve Engels'in temel teorik varsayımlarının yanlış olduğunu açıkladı. Genel ekonomik krizlerin artık kapitalizmin ayrılmaz bir parçası olmadığını ve onların (Marx ve Engels) sınıflar arasında giderek artan bir kutuplaşmanın olacağını öngörmüş olmalarının da yanlış olduğunu iddia etti:

> Bütün gelişmiş ülkelerde kapitalist burjuvazinin ayrıcalıklarının yerini adım adım demokratik örgütlere bıraktığını görüyoruz... Ortak çıkar, özel çıkara karşı artan oranda güç kazanıyor ve ekonomik güçlerin ilkel hâkimiyetleri sona eriyor.[19]

Bernstein, Marx'ın Paris Komünü üzerine yazdıklarında talep ettiği 'modern devlet sisteminin feshedilmesi'[20] olmadan da bu sürecin gerçekleşebileceğini iddia ediyordu. Gerekli olan tek şey, sosyalistlerin tam bir 'liberalizm'i[21] kucaklayarak, parlamentarizmin daha da yaygınlaşmasını sağlamaları ve mevcut sistem içinde parça parça reform politikası izlemeleriydi.

SPD'nin başta gelen kuramcısı Karl Kautsky, Bernstein'in iddiasını reddediyordu. Kautsky, kapitalizmin var olduğu şekliyle ıslah edilemeyeceği ve bir noktada 'iktidar mücadelesi' ve bir 'toplumsal devrim' olması gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Ancak onun vardığı sonuçlar da pratikte Bernstein'ınkinden çok farklı değildi. Kautsky, sosyalist devrimin sosyalist oyların kaçınılmaz artışıyla olacağını ileri sürüyordu. Eninde sonunda parti, seçmen çoğunluğuna ve sosyalist yönetimin kapitalizmin güçlerince devrilmesini engellemek için gerekli meşruiyete sahip olacaktı. O zamana kadar misillemeleri kışkırtacak eylemlerden kaçınılmalıydı. Bernstein'dan farklı olarak Kautsky, ileride bir toplumsal dönüşüm hedefinin bulunduğunu söylüyordu. Ancak sosyalist eylem konusunda sunduğu günlük reçeteler pek de farklı değildi.

Her ikisi de orta sınıf aydınların iyimser 'bilimcilik' ve 'pozitivizm'ini paylaşıyor ve ilerlemenin mekanik kaçınılmazlığına inanıyordu. Bernstein için bilim, teknoloji ve artan demokrasi kapitalizmi, sosyalizme dönüştürüyordu. Kautsky, bu sürecin şimdi değil gelecekte yer alacağını düşünüyor ve bunun kaçınılmazlığı konusunda aynı derecede emin görünüyordu. Tarih boyunca, üretici güçler, üretim ilişkilerinde değişikliklere yol açmıştır, yalnızca insanlar bekleyebilirse, şimdi de aynı şeyi yapacaktır. Böylesi bir gönül rahatlığına karşı çıkma konusunda 27 yaşındaki Leh-Alman devrimci Rosa Luxemburg tek başınaydı.

SPD'yi örgütleyen, yan kuruluşları oluşturmak ve oyları almak için bütün enerjilerini ortaya koyanlar, Bernstein'in düşüncelerinin resmen lanetlenmesi için ağırlıklarını koydular, ama sistem içinde ılımlı eylem

yolunu izlemeyi sürdürdüler. Temel endişeleri işverenleri görüşmeye zorlamak olan sendika liderleri de aynı şeyi yaptılar. Bernstein parti içindeki oylamayı kaybetti ama tartışmayı kazandı.

Bununla birlikte, sosyalist partilerin kapitalizm içindeki etkilerini genişletmeleri, sonuçta, kapitalizmin kendi istikrarına bağlıydı. Bernstein, sistemin sözde bunalımdan uzak özelliğini tezinin temeli yaptığında bunu kabul etmişti. Alman kapitalizmi 1890'larda bir bunalıma girme konusundaki herhangi bir eğilimi aşmış göründüğü bir evreden geçiyordu ve Bernstein bundan hareketle gelecek için genellemede bulunuyordu.

Buna karşılık, Rosa Luxemburg 1890'larda kapitalizmi istikrara kavuşturmuş görünen sürecin bizatihi kendisinin, ileride daha büyük istikrarsızlıklara yol açacağı konusunda ısrar ediyordu.[22] Luxemburg ayrıca, İngiliz liberal iktisatçı Hobson'un kısmen farkına vardığı ve 1916 yılında Rus devrimciler Nikolay Buharin ve Vladimir Lenin tarafından ifade edilecek olan bir şeyin de –hızlı kapitalist gelişme evresinin Büyük Devletler'in emperyal yayılmasıyla yakından ilişkili olduğu gerçeğinin– farkına varmıştı.

Emperyalizm

1876 yılında Afrika'nın en çok yüzde 10'u Avrupalıların yönetimi altındaydı. 1900 yılına gelindiği zaman, yüzde 90'ından fazlası sömürgeleştirilmişti. Britanya, Fransa ve Belçika, kıtayı aralarında bölüşmüşler; Almanya ve İtalya'ya küçük dilimler bırakmışlardı. Aynı dönemde Britanya, Fransa, Rusya ve Almanya, Çin'deki sömürge alanlarından başlayan geniş etki alanları oluşturmuşlar; Japonya Kore ve Tayvan'ı almış; Fransa Çinhindi'nin tümünü fethetmiş; Birleşik Devletler Porto Riko'yu ve İspanya'dan Filipinler'i ele geçirmiş; Britanya ve Rusya da İran'ın gayriresmî paylaşılması konusunda anlaşmışlardı. Pasifik ve Hint Okyanusu'nun küçük adaları bile Londra ve Paris'in iradesine tabiydi. Avrupa ile Kuzey ve Güney Amerika dışındaki gerçekten bağımsız devletlerin sayısı bir elin parmaklarıyla sayılabilirdi – Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan yerleri, Tayland, Etiyopya ve Afganistan.

Çocuk masallarında ve onların anne babaları için yazılan romanlarda aktarılan mitoloji, gözü pek beyaz kâşiflerin, cahil ama daha sonra minnettar 'yerliler'i, Kipling'in Amerikalılar'a Britanya sömürgeciliğini taklit etmeleri için bastırdığı bir şiirindeki 'yarı-şeytan yarı-çocuk' insanları, kontrol altına aldığı şeklindeydi. Bu mitoloji Afrika, Hint ve Pasifik okyanuslarının halklarını, yamyamlık ve büyücülük özellikleri olan, türdeş olarak 'ilkel' toplumlar olarak gösteriyorlardı.

Aslında, 1790'lar ve 1800'lerdeki Mungo Park ve 1850'ler ve 1860'lardaki Livingstone ve Stanley gibi 'kâşifler' Afrika içlerindeki o ünlü gezilerini, bunlar yerleşik devletler ve oturmuş toplumlar olduğu için gerçekleştirebilmişlerdi. Bu devletler Avrupalıların ilk fetih girişimleriyle kolaylıkla baş edebilmişlerdi. Hatırlamakta yarar vardır ki, 1880 yılında Batı Avrupalılar Afrika kıyılarıyla, deniz yoluyla 400 yıldır düzenli ilişki içindeydiler ve Araplar ve Türkler çok daha önceden beri Afrika'nın bölgeleriyle temas halindeydiler. Buna karşılık Avrupalılar yalnızca, esas itibariyle kıyılarda, az sayıdaki yalıtılmış bölgeyi doğrudan kontrol ediyorlardı. Bruce Vandervort'un yazmış olduğu gibi, 'En azından erken modern çağda, belki deniz hariç tutulursa, Avrupa'nın teknolojik üstünlüğü hiç de çok büyük ya da önemli değildi. Yerli halklar Avrupalılar'ın yeniliklerini benimsemekte hızlıydılar'.[23]

Avrupalılar'ın Afrika'da koloniler kurma konusundaki ilk girişimleri, onların çoğunlukla kaybettikleri kanlı savaşları gerektirmişti. Fransızlar Cezayir ve Senegal'i fethedebilmek için uzun ve şiddetli savaşlar yapmak zorunda kalmışlardı. Britanya, 1870'lerin başında bir Ashanti ordusuna, 1884'te Hartum'da (Çin'de T'ai-p'ing ayaklanmasının ezilmesine yardım eden aynı Charles George Gordon'un burada hak ettiği bir ölümle karşılaştığı) Mehdi'nin Sudan ordusuna ve 1879'da Isandlwana'da Zululara karşı savaşları kaybetmişti. İtalyanlar, 1896'da Adowa'da Etiyopya ordusu karşısında, 'Batılı fetihlerin tüm o kasıntılı ahlakının paramparça olduğu'[24] yıkıcı bir yenilgi almıştı.

Ancak 1880'lere gelindiğinde, Batı Avrupa'nın hızlanan sanayileşmesi dengeyi, gelecekteki sömürgeciler lehine kararlı bir şekilde değiştirdi. Yeni silahlar –namlunun arka kısmından dolan tüfekler, nehirlerde çok yukarıya kadar çıkma yeteneği olan çelik zırhlı buharlı gemiler ve en kötü şöhretlisi olarak da Gatling makinalı tüfeği– Avrupa ordularına ilk kez olmak üzere savaşlarda kesin bir üstünlük sağlamıştı. Üstelik sanayinin çok sayıda ürettiği mallar, Avrupalılar'ın Afrikalılar'ı kendi yanlarında savaşmak üzere rüşvetle beslemesini kolaylaştırmıştı. Adowa'daki 'İtalyan' birliklerinin yarısı Eritreliler ya da Tigrayanlardı ve de Sudan'daki 'Britanya' birliklerinin pek çoğu Mısırlı ya da Sudanlı'ydı. Britanya'nın yöneticileri için Hindistan'da çok yararlı olmuş olan 'böl ve yönet' stratejisi şimdi Afrika'da geniş çapta uygulamaya sokuluyordu.

Avrupalılar 'vahşiliğe' karşı savaştıklarını iddia ediyorlardı ama kendi yöntemleri barbarcaydı. Lord Kitchener'in Britanya ordusu 1898'de Sudan'da Omdurman Muharebesi'ni kazanarak sonunda Sudan'ı fethettiği zaman, onun makinalı tüfekçileri yalnızca 48 kayıp vererek 10.000 Sudanlı asker öldürmüştü. 'Savaş alanında yaralanmış ölmekte olan bin-

lerce Mehdici, yalnızca arkalarını dönüp uzaklaşan Britanyalılar'dan hiçbir yardım görmedi'.[25] 'Su istediler, yardım etmemizi istediler ama bizim subaylarımız onları tekmeledi' diye yazıyordu bir Britanyalı asker günlüğüne. Kitchener, liderleri Mehdi'nin kafatasını bir mürekkep hokkası yapmıştı.[26] Nijerya'da isyan eden Satiru köyüne karşı Lord Lugard'ın yaptığı sefer de en az bu kadar vahşiceydi. Adamlarının hiç kayıp vermeden 2.000 asiyi öldürdüğünü tahmin ediyordu. Esirler kurşuna dizilmiş ve kafaları kargılara geçirilmişti.[27] Belçika Kralı Leopold, 'uygarlık' getireceği ve köleliği yok edeceği için Afrika'da bir Batılı haçlı seferi düzenlenmesini bastıranların başında geliyordu. Kendisi muazzam Kongo topraklarından kişisel bir imparatorluk oluşturdu ve öteki sömürgeci güçler arasında bile kötü şöhretiyle ünlenmiş yöntemler kullandı. Britanya dışişleri bakanlığına gönderdiği resmî bir raporda, Roger Casement, kauçuk üretilen bir bölgeye yapılan ziyaretten söz ediyor ve şunları yazıyordu: 'iyi bildiğim ve gelişmiş yerler olarak ziyaret ettiğim tüm köyler ve semtler... bugün insansızdır.' Köyleri yağmalayan ve yakan Belçikalı askerlerin, boşuna cephane harcamadıklarını kanıtlayabilmek için kurbanlarının kestikleri ellerini sepetlere doldurup götürdüklerini öğrenmişti.[28]

Kapitalist güçler dünyanın geriye kalan kısmını fethetmek için para ve çabayı, insan severliklerinden harcamıyorlardı. Ama bunu, her ne kadar ırkçılığı, misyonlarını haklılaştıran bir şey olarak görseler de, yalnızca basit olarak ırkçılık nedeniyle de yapmıyorlardı. Bu güdü kâr güdüsüydü.

Sömürgeci güçlerin, imparatorlukların kendilerini daha zengin yapacağına inanmalarının haklılığı konusunda tarihçiler arasında epeyce tartışma olmuştur. Ancak, 18. yüzyıldaki köle ticareti konusunda yapılan tartışmalar gibi, bu da yersizdir. Büyük devletler, imparatorlukların kendilerini daha zengin yapacağını *düşünüyorlardı.* Emperyal yayılmanın ön safında gelenler, dünyayı döndüren şeyin para olduğunu çok iyi bilen katı yüzlü adamlardı. Kral Leopold ya da Britanyalı maceracı Cecil Rhodes gibi adamlar, kendilerini idealist olarak kabul etmiş olabilirler, ama kendilerini zenginleştirmek için oralardaydılar. Leopold'un Londra'daki Belçika büyükelçisine yazmış olduğu gibi, 'Bu şahane Afrika pastasından bir dilim elde etme şansını kaçırmak istemiyorum'.[29]

Dünyanın paylaşılması, bu dönemde kapitalist dünyada neler olduğuna bakılmadan anlaşılamaz. Çoğu kez 'Büyük Depresyon' olarak adlandırılan, 1870'ler ve 1880'ler, piyasaların daraldığı, fiyatların düştüğü, özellikle Britanya'da kârların ve kâr paylarının azaldığı bir dönemdi. Britanyalı yatırımcılara gelirlerini sürdürmenin tek yolu, ülke dışına yatırım yapmak olarak görünüyordu. Yabancı hisse senetlerine yapılan

yatırım 1883'de 95 milyon sterlinden, 1889'da 393 milyon sterline yükselmişti. Kısa süre sonra Britanya'nın gayri safi milli hasılasının yüzde 8'ine eşit oldu ve tasarrufların yüzde 50'sini oluşturdu.[30] Para esas itibariyle, demiryollarının, köprülerin, limanların, dokların ve su yollarının yapımı ya da hükümetlerin finansmanı için sabit faizli 'hisse senetleri'ne gidiyordu. Yatırımlar nereye yapılırsa yapılsın, ülkede elde edilebilecek kâr düzeyinden daha ileri bir düzeyi vadediyordu. Ayrıca (çelik raylar, lokomotifler ve köprü putrelleri gibi) yerli sanayi üretimine pazar sağlıyor ve artan oranda ucuz hammadde akışına yol açıyordu. Böylelikle Britanya kapitalizminin yeni bir genişleme dönemine çekilmesine yardımcı oldular.[31] Bu tür yatırımlar, yabancı borçluların ödemelerini aksatmasını engelleyecek araçlara da ihtiyaç gösteriyordu. Kolonyalizm bunu devletin silahlı gücüyle sağladı.

Dolayısıyla Britanya ve Fransa, Mısır'ın yöneticileri 1876 yılında ülkenin borçlarını ödeyemeyince, bu ülkenin maliyesinin yönetimini ele geçirdiler ve 1880'lerin başında Britanya hükümeti, aslında Mısır'ı Britanya İmparatorluğu'na katmak anlamına gelen, Süveyş Kanalı Şirketi'nin kâr paylarını garanti altına almak ve Britanya'nın daha da büyük yatırımlarının olduğu Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için bir '*protectorate*' oluşturmak üzere, silahlı kuvvetlerini kullandı.

Benzer bir şekilde, Britanya kuvvetleri, Hollandaca konuşan Boerlerin yönettiği güney Afrika'nın Transvaal bölgesini, altın ve elmas rezervlerinin keşfedilmesinden sonra, kontrol etme girişiminde bulundu. Çetin bir savaş Güney Afrika'yı, Britanya ticari çıkarlarının istikrarlı bir koruyucusu haline getirdi.

Bütün yatırımlar sömürgelere gitmedi. Britanya yatırımlarının çoğu Birleşik Devletler'e ve önemlice bir kısmı da Arjantin gibi Latin Amerika ülkelerine gitti. Bu durum kimilerini, ülke dışına yapılan yatırımla emperyalizm arasında hiçbir ilişki olmadığını iddia etmeye yönlendirmiştir. Bununla birlikte önemli nokta, sömürgelerin, sömürgeci devletlerin kapitalistlerine yatırım için mahreç sağlamasıdır. Sömürgeler ayrıca, başka yerlerdeki yatırımların yollarını güvenlik altına almak için askerî üsler de sağlıyordu. Zira Britanya'nın Malta, Kıbrıs, Mısır, Güney Yemen ve de Ümit Burnu'ndaki sömürgeleri, yalnızca kendi başlarına kâr kaynağı değil, Hindistan yolunda durak noktaları ve 'taçtaki pırlanta' olan Hindistan'dan Singapur'a, Malaya'nın çinko ve kavuçuğuna, yeni açılmış Çin pazarlarına ve de zengin Avustralya ve Yeni Zelanda dominyonlarına giden yolların durak noktalarıydı. İmparatorluk, Britanya kapitalizminin nezle olmasını önlemek için örülmüş bir giysi gibiydi: tek bir iplik önem-

siz bir şey gibi görünebilirdi ama o koparsa geri kalanlar da çözülebilirdi. En azından imparatorluğu yönetenler, onların Londra Şehri'ndeki meslektaşları ve Britanya sanayiindeki dostları meseleyi böyle görüyorlardı.

Tek emperyal güç Britanya değildi. Fransa da dünyanın hemen hemen aynı büyüklükte bir kısmını kontrol ediyordu; Hollanda'nın elinde şimdi Endonezya dediğimiz dev adalar denizi vardı; Belçika merkezî Afrika'nın önemli bir kesimini elinde bulunduruyordu ve de çar, asıl Rusya'nın doğusunda, batısında ve güneyinde ta Hindistan sınırına ve Pasifik'teki Vladivostok limanına kadar büyük bir araziye sahipti.

Ama Avrupa'nın en hızlı sanayi gelişmesini gösteren ülkesi Almanya adeta imparatorluksuz kalmıştı. Ağır sanayii, hammaddenin elde edilmesinden bitmiş ürünün elden çıkarılmasına kadar üretimi kontrol eden şirketler ortaklığı 'tröstler' eliyle, giderek örgütleniyordu. Bu tröstler devletin yanı sıra büyümüşlerdi ve hâlâ bir özelliği devlete güvenmeme olan Britanyalı kapitalistlerin o küçük kapitalist güvensizliğine sahip değillerdi. Onlar devlete, tarifeler (ithalat üzerindeki vergiler) yoluyla kendi iç pazarlarını koruyacak ve yabancı pazarlar oluşturmakta kendilerine yardımcı olacak diye bakıyorlardı.

Gözlerini dört yöne çevirmişlerdi: Almanya'nın kendi anlaşmalı limanını yakaladığı Çin'e; Tanganika, Rwanda Burundi ve güneybatı Afrika'yı ele geçirdikleri Afrika'ya; Fas'ın denetimi konusunda Almanya'nın Fransa ve İspanya'ya meydan okuduğu Mağrip'e; Berlin-Bağdat demiryolu merkezli bir proje yoluyla Doğu Avrupa ve Türkiye üzerinden bir koridor oluşturarak Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne. Ancak Almanya'nın kapitalistleri ve imparatorluk kurucuları hangi yönde hareket ederlerse etsinler, yerleşik imparatorlukların yönettiği bağımlı devletler, üsler ve koloniler ağına tosluyorlardı: Balkanlar'da Ruslar; Kuzey Afrika'da Fransızlar; Ortadoğu'da ve Doğu Afrika'da Britanya ve Çin'de hepsi.

Kabaca söylemek gerekirse, 'Büyük Depresyon'dan çıkmayı sağlayan ve kapitalizmin işçilerine, hayat standardında kimi iyileşmeler sunmasına olanak veren kârlılığın artışı, imparatorlukların yayılmasına bağlıydı. Ancak imparatorluklar yayıldıkça birbirleriyle çatışma eğilimine giriyorlardı.

Bu imparatorlukları yönetenler, bu tür çatışmaların sonucunun silahlı kuvvetlerinin gücüne bağı olduğunu biliyorlardı. Bu nedenle Almanya Britanya'nın denizlerdeki egemenliğini kırmak için savaş gemileri yapmaya başladı ve Britanya da buna kendi 'Dretnot'larını inşa ederek cevap verdi. Fransa, Alman askeri gücüne yetişebilmek için iki yıllık askerlik süresini üç yıla çıkardı. Çarlık Rusya'sı devletin işlettiği silah fabrikaları kurdu ve demiryolu sistemini Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-

Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'ya karşı potansiyel savaşları düşünerek planladı. Savaşa doğru gidiş, emperyalizmin kapitalizme getirdiği sözde istikrarın ve Bernstein gibi reformcu sosyalistleri o denli etkileyen hayalin öteki yüzüydü.

Sendikacılık Yanlıları ve Devrimciler

Bu dönemde sınıflar arasındaki mücadele durmadı. Kimi anlarda ve kimi yerlerde körelmiş gibi göründü ya da yalnızca seçim alanına yansıdı. Bu, özellikle sosyalist partinin en güçlü olduğu ülke, Almanya için doğruydu. Ancak başka yerlerde kimi sert çatışmalar oldu. 1880'lerin ortasında Birleşik Devletler'de çalışma günü etrafında bir ajitasyon dalgası gelişti ve çelikte (1892 Homestead lokavtı); demiryollarında (1894 Pullman grevi) ve madencilikte (1902'de Pennsylvania antrasit grevi) çok şiddetli mücadeleler oldu. ABD'li işverenler bu hareketleri, silahlı polisleri ve grevcileri vurmak için Pinkerton özel dedektiflerini kullanarak ezdiler.

Britanya'da 1880'lerin sonundaki ekonomik iyileşme, Londra'nın Doğu Yakası'ndaki ünlü 'kibritçi kızlar' grevinin başlaması ve 1889 dok greviyle, bir grev ve vasıfsız işçiler arasında sendikalaşma dalgasıyla birlikte gelişti. İşverenler 1890'ların başında yinelenen durgunluktan yararlanarak (Hull'da profesyonel grev kırıcılar kullanarak) grev kırma yoluyla pek çok yeni sendikayı yıkmaya; insanları aç bırakıp işe zorlamaya (Bradford'daki çoğunluğu kadın olan değirmen işçilerinin uzun grevi); lokavtlar ve (Taff Vale demiryolu grevinde olduğu gibi) sendika fonlarını ele geçirmek için yasal eylemlere giriştiler. Fransa'da 1880'ler ve 1890'larda bazı şiddetli grevler oldu. 1886 başında Decazeville'deki 2.000 madencinin grevi, askeri birliklerin kullanılmasına ve tutuklamalara yol açtı; askerler 1 Mayıs 1891'de kuzey Fransa'daki Fourmies'de grevdeki tekstil işçilerin üzerine ateş açtılar ve on işçiyi öldürerek aralarında çocukların da bulunduğu 30 kişiyi yaraladılar.[32]

Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da emperyalizmin, kolonilerdeki 'aşırı sömürü'nün kârlarından işçilere 'rüşvetler' verdiği ya da en azından vasıflı işçilerden oluşan 'işçi aristokrasisi'ne rüşvetler dağıttığı ve bunun da Bernstein gibi reformcu sosyalistlerin etkisini açıkladığı yolunda iddialar ortaya atıldı. Ancak, sömürgeciliğin yükseldiği, Batı Avrupa'dan yapılan yatırımların en yoğun olduğu yıllarda pek çok işçi grubu ezildi. Bunlar hiçbir şekilde yalnızca vasıfsız işçiler değildi. Dönemin en büyük emperyalist gücü Britanya'da 1890'ların grev ve lokavtlarının pek çoğu, ücretlerindeki kesintilere ve çalışma koşullarına karşı çıkan vasıflı mühendisler, matbaacılar, çizme ve ayakkabı işçileriyle ilgiliydi. 1900'lerin başla-

rı hakkındaki klasik işçi sınıfı romanı, Robert Tressell'in *Baldırıçıplak Hayırseverler* vasıflı boyacılar ve dekoratörlerle ilgilidir. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da kapitalizmin yararlandığı istikrar, işçi gruplarına rüşvetler verilmesinden kaynaklanmadı; ama emperyalizmin sistemdeki kriz eğilimini azaltmasından ve reformun olanaklı ve 'uygulanabilir' olduğu havasını yaratmasından kaynaklandı.

Her hâlükârda, görece sınıf barışının olduğu dönem, yeni yüzyılın başlamasıyla sonuna yaklaşıyordu. Kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması işçi sınıfının gelişmesini ve dönüşümünü beraberinde getiriyordu. Ayakkabı imalatı, matbaacılık, dizgicilik, gemi yapımı ve mühendislik gibi zanaatlar, en son kapitalist yöntemlere göre yeniden yapılandırılıyordu. Madencilik ve demir ve çelik üretimi her yerde yaygınlaştı; kimya ve elektrikli ürünler imalatı gibi yeni sanayiler doğdu. Britanya'nın Sanayi Devrimi'ni temsil eden imalathanelerdeki tekstil işçilerinin yanı sıra, şimdi dünyanın çeşitli yerlerindeki ağır endüstrilerde milyonlarca işçi vardı. Ayrıca, montaj tezgâhının ritmine bağlı çok sayıda yarı vasıflı işçiye dayanan, seri üretime doğru ilk hamleler de yapılıyordu. 1909 yılında Henry Ford, seri tüketim hedefli ilk otomobilini, ünlü Model T'yi (ya da 'Tin Lizzy') satmaya başladı. 1913 yılında, onbinlerce işçinin çalıştığı Detroit'teki Higland Park fabrikasını açtı. Yirmi yıl içinde onlarca ülkede milyonlarca işçi benzer yerlerde çalışıyordu. Bu arada, bir bütün olarak sistem yeni istikrarsızlık işaretleri ortaya koymaya başlamıştı. 1900'lerin başında pek çok sanayi ülkesinde reel ücretler düşmeye başladı. Bernstein'ın geçmişe ait bir şey olduğunu iddia ettiği ekonomik bunalım, öç alma fırsatıyla geri dönmüştü.

Bu, ülkelerin çoğunda, her tarafa yayılan sert grevlerle yeni bir uluslararası işçi mücadeleleri dalgasına yol açtı. İşverenlerle görüşme takıntısıyla, parlamentodan yana yaklaşımlarıyla ve yerleşik sendika liderleriyle tanınan sosyalist partilerden farklı çizgiler üzerinde örgütlenmeye başlayan yeni eylemci gruplar ortaya çıktı.

1905'te ABD'de kurulan Dünya Sanayi İşçileri, madencilik, ormancılık, dok ve tekstil sanayilerinde militanca grevlere liderlik etti ve 'ılımlı' Amerikan İşçi Federasyonu'nun (*American Federation of Labour*) ihmal ettiği siyahları, kadınları ve vasıfsız işçileri örgütledi. Fransa'da Genel İşçi Konfederasyonu (*Confédération Général de Travail*-CGT), işçilerin devriminin sendikal mücadele yöntemleriyle elde edilebileceğinde ısrar ederek ve parlamenter politikaya her türlü katılımı reddederek benzer militan bir yaklaşım izledi. Onların bu yaklaşımı Fransızca sözcük *syndicat*'dan hareketle bütün dünyada 'sendikacılık' olarak bilinir oldu. İspanya'da *Confedariton Nacional de Trabajo* (CNT), Sosyalist Parti liderliğinin

Union General de Trabojadores'ine (UGT) karşı bir alternatif olmak üzere anarşistler tarafından kuruldu. İrlanda'da Britanya liman işçileri sendikasının üyelerinden biri, militan örgütçü Jim Larkin, 1907 yılında Belfast'ta, Katolik ve Protestanları bir araya getiren ve hatta polis arasındaki hoşnutsuzları bile ateşleyen büyük bir greve önderlik etti. Larkin daha sonra, Ulaşım ve Genel İşçiler Sendikası'nı kurdu. Britanya'da IWW'nin şubelerini açma girişimi oldu ve 1899 dok grevinde önemli bir rol oynamış olan Avustralya ve Güney Afrika'dan dönen bir makina işçisi, Tom Mann, mevcut sendikalar arasında sıradan işçilerin eşitliğini savunan kendi sendikacılık türünü telkin etmeye başladı.

Parlamenter yaklaşıma bir alternatif bulunduğu duygusu, Rusya'daki olaylardan, 1905 devriminden büyük bir güç kazandı. Rus çarlığı, 1914-15 yılından beri Batı Avrupa'nın eski rejimlerinin restorasyonundaki rolü nedeniyle karşı-devrimin merkezi olmuştu. Ilımlı liberaller bile ondan nefret ediyorlardı. Ama çarlık 1905 yılında çökmeye çok yaklaştı. Askerler başkent St. Petersburg'daki işçilerin gösterisine ateş açtıktan sonra Rusya'nın her yerinde birbirini izleyen grevler oldu. Gösterinin önderliğini, gizli polisle de ilişkili devlet destekli bir sendikanın lideri bir papaz, Peder Gapon yapmıştı ve işçiler yalnızca 'Küçük Baba'larından (Çar'dan) 'kötü danışmanlar'ı dinlemeye son vermesini istemişlerdi. Ancak ateş açılmasından sonra grevlerin havası giderek daha devrimci oldu. Karadeniz Filosu'nda *Potemkin* zırhlısının önderlik ettiği bir isyan gerçekleşti. Ve Aralık ayında Moskova'da, liderliğini Vladimir Lenin'in yaptığı Sosyal Demokrat Parti'nin militan 'Bolşevik' kanadının yönetiminde bir ayaklanma girişimi oldu. Yeni tür bir örgütlenme, belli başlı işyerlerinden gelen seçilmiş delegelere dayanan ve 26 yaşındaki Leon Troçki'nin başkanlık ettiği bir örgütlenme, St. Petersburg'daki devrimci güçler için odak noktası oldu. Bu örgütlenmenin adı basit olarak Rusçada 'konsey' anlamına gelen 'Sovyet'ti ve o zaman önemi tam anlamıyla kavranamamıştı. Ama devrimci güçleri örgütlemenin, Fransız Devrimini'nin sokak temelli ayaklanmaları *journée*'lerden ya da hatta Paris Komünü'nden farklı, yeni bir biçimini temsil ediyordu. Komün, işçi sınıfının yaşadığı mahallelerden gelen delege temeline dayanıyordu – esas itibariyle hâlâ küçük atölyelerden oluşan bir şehre uygun bir örgütlenmeydi. Sovyet ise, muazzam fabrikalarıyla son otuz yılın sanayileşmesinin dönüştürdüğü bir şehre uygun düşüyordu.

St. Petersburg işte böyle bir şehirdi ama Rusya bütün olarak hâlâ geriydi. Nüfusun büyük çoğunluğu, Orta Çağ'ın sonlarından beri çok az değişmiş yöntemlerle toprağı işleyen köylülerdi. Çarlık, bir Rus kapitalistler sınıfına değil ama aristokrasiye dayanıyordu; 1905 devriminin

hedeflerinin pek çoğu 17. yüzyıldaki İngiliz Devrimi'nin ve 18. yüzyılın sonundaki Fransız Devrimi'nin hedefleriyle aynıydı. Ancak çarlık silah ve demiryolu malzemeleri üretmek amacıyla büyük çaplı kapitalizmin üniteler halinde gelişmesini teşvik etmiş ve birkaç milyon insanı sanayi işçisine dönüştürmüştü. Bunların varlığı, aksi halde Fransız tarzı bir burjuva devrimi olacak bir şeyin niteliğini değiştiriyordu. Rusya'daki sosyalistlerin çoğu bunun farkına varamıyorlardı. Büyük bir kısmı, Rusya'nın kapitalizmden geçmeden köylülere dayanan bir sosyalizm biçimine geçilebileceğine inanıyorlardı. Gereken tek şey devletin gücünü kıracak olan silahlı bir eylemdi. Bu sosyalistler, *narodnik*'ler ('halkın dostları') olarak bilinirler ve Sosyal Devrimci Parti'yi kurmuşlardır. Kapitalizmin geliştiğini gören Marksistler vardı ama bunların pek çoğu, Sosyal Demokrat Parti'nin, işçilerin yalnızca burjuvalara devrimlerini yapmaları için yardım etmeleri gerektiğine inanan 'Menşevik' eğilimine bağlıydı. Lenin'in Bolşevikleri bile, 'burjuva demokratik devrim'den söz ediyorlardı. Ancak Leon Troçki daha ileri gidiyordu: o işçilerin katılımının, 1848'den sonra ilk kez Marx'ın kullandığı bir ifadeyle, devrimi 'kalıcı' kılacağını söylüyordu. Onlar zorunlu olarak, devrimci hareketi yalnızca demokratik talepler ortaya atmaktan, sosyalist talepler ortaya atmaya taşımışlardı.[33]

Avrupa'da 1905'in değerini en iyi anlayan, Rusya'nın işgalindeki Polonya'da, olaylara birinci elden tanıklık eden Rosa Luxemburg'du. *Kitle Grevi*[34]* adlı risalesinde 1905'in grev hareketlerinin, nasıl kendiliğinden siyasal soruları ortaya koyabildiğini, değişim için parlamento dışı bir stratejinin yolunu açtığını gösterdiğini yazıyordu. Onun tezleri Alman sosyalist hareketi içinde çok az ilgi uyandırdı ve devrimin çarlık tarafından ezilmesi, sözlerinin önemini azaltmış görünüyordu.

Bununla birlikte 1910'dan sonraki yıllar, Kuzey Amerika'da ve Batı Avrupa'da çok daha büyük ve çok daha sert, sabırsız yeni grevlere tanık oldu. Birleşik Devletler'de Massachusetts'deki ünlü Lawrence grevine, IWW ajitatörleri Elizabeth Gurley Flynn ve Big Bill Haywod'un önderliğinde bir düzine farklı ulusal kökenden gelen 20.000 kadın katıldı. Britanya'daki 'Büyük Huzursuzluk' demiryollarındaki, limanlardaki ve madenlerdeki büyük grevlerden kaynaklanıyordu ama çoğu kez vasıfsız ve sendikalı olmayan işçileri de içeren başka sektörlere de taştı. İrlanda'da 1913 yılında taşımacılık ve diğer işçilerin beş ay süren lokavtı oldu. İtalya'da anti-militarist bir gösteriden sonra, Ancona'da işçilerle polis arasında kanlı çatışmaların olduğu 'Kızıl Hafta'; (iki işçinin askerlerce öldürüldüğü) Turin'de 50.000 metal işçisinin katıldığı bir grev ve kuzey

* 1906'da yayınlanan bu çalışmanın tam adı *Kitle Grevleri, Sendikalar ve Partiler*'dir (*Massenstrike, Partei und Gewerkschaften*). *–çev.*

İtalya'da bastırılması için 100.000 askerin gerektiği bir ajitasyon dalgası yer aldı.[35] Genel mücadele düzeyi hâlâ Avrupa ortalamasının altında olan Almanya'da bile, Ruhr'da, çetin bir madenciler grevi görüldü. Son olarak Rusya'da, 1912 yılında Lena'da grevci altın madencilerinin katliamını, Sosyal Demokrat Parti'nin iki rakip hizbinin yarı-legal gazeteler çıkarmasına yol açan ve 1914 yazında St. Petersburg'da barikatların kurulmasıyla sonuçlanan, işçi mücadelelerinin yeniden canlanışı izledi.

Emperyalizmin sömürgelerdeki kanlı maceralarının merkezde sistemi istikrarlılaştırabileceği günler geçiyordu. Ancak bunun neye yol açacağını görmeye hiç kimsenin fırsatı olmadan, Avrupa'nın her yerinde misli görülmemiş ölçüde kan akıtılacaktı.

Savaşa Giden Yol

Emperyalizmin sömürgeleştirilen insanların esaret altına alınması kadar, sömürgeci devletler arasında savaş anlamına geldiği, 1904'te Rusya'nın doğuya, Pasifik'e doğru hamlesi onu, kuzey Çin'de, Japonya'nın Kore üzerinden batıya doğru hamlesiyle doğrudan çatışmaya soktuğunda görülmüştü. Rusya'nın savaştaki yenilgisi 1905 Devrimi'ni hızlandırdı. Fas üzerindeki benzer bir çıkar çatışması, iki kez, 1906 ve 1911'de, Fransa ve Almanya arasında bir savaşa yol açabilecek gibi göründü.

Ancak asıl tehlikeli bölge, Güneydoğu Avrupa, Büyük Devletler'in bazı yerel devletleri kendi müşterileri gibi gördükleri Balkanlar'dı. Bu devletler arasında 1912 ve 1913'de savaşlar olmuştu. Önce Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Bulgaristan, Makedonya ve Trakya'da geri kalan Türk topraklarına saldırdılar ve Türkiye'ye yalnızca doğu Trakya'da ince bir şerit ve İstanbul'u bıraktılar. Daha sonra Yunanistan, Sırbistan ve Romanya, Büyük Devletler'in teşvikiyle, Bulgaristan'ın üzerine çullandı. Bu savaşlar her tarafta kıyımlara yol açtı. Şehirli orta sınıfların kimi kesimleri, dil birliğine dayanan modern ulusal devletler kurmak ve bunları genişletmek istiyorlardı. Ancak kırsal nüfus hemen hemen her yerde farklı diller ve diyalektler konuşan farklı etnik gruplardan oluşuyordu. Bunlardan 'etnik olarak saf' ulusal devletler çıkarmanın yolu, gerekli kıstaslara uymayan sivilleri kovmak ve hatta yok etmekti. Birinci savaş Londra Antlaşmasıyla, ikincisi Bükreş Antlaşmasıyla sonuçlandı. Ama bunlar savaşa yol açan alttaki baskıların hiçbirini ortadan kaldırma konusunda bir şey yapmadı ve aynı baskılar, eski Osmanlı bölgelerinde olduğu gibi, Doğu Avrupa'nın Avusturya-Macaristan kesiminde de yürürlükteydi. Bütün bölge patlamaya hazır bir bomba gibiydi.

Ne kadar patlayıcı olduğu 1914 Temmuz'unda Avusturya Arşıdükü Franz Ferdinand'ın, Avusturya'nın yönetimindeki Bosna'nın başkenti Saraybosna'ya resmî bir gezi yaptığı sırada görüldü. Ferdinand, Bosna'nın Avusturya'dan koparılıp komşu Sırbistan'la birleşmesinden yana olan bir milliyetçi tarafından öldürüldü.

Daha sonra neler olduğu iyi bilinir: Avusturya hükümeti Sırbistan'a savaş ilan etti; Rusya hükümeti bunun kendisine bir meydan okuma olduğundan korkarak Avusturya'ya savaş ilan etti; çıkarlarını Avusturya ile özdeşleştiren Almanya Rusya'ya karşı harekete geçti; Fransa, Almanya'nın Rusya'yı yenip kendisini Avrupa'da egemen bir güç haline getirmekten alıkoyması gerektiğini hissetti; Britanya ağırlığını Fransa'dan yana koydu ve Alman birliklerinin Belçika içinden geçmesini bahane ederek Almanya'ya karşı savaşa girdi. Bir hafta içinde, Batı Avrupa'daki 44 yıllık barış –herhangi bir kişinin hatırlayabileceği en uzun süre– yerini belli başlı bütün devletlerin karıştığı bir savaşa bıraktı.

Savaşlar da, devrimler gibi, çoğu kez önemsiz bir olay tarafından tetiklenmiş gibi görünür. Bu, insanların olayı bir kaza imiş gibi görmelerine, yanlış değerlendirme ve yanlış anlamalar zincirinin sonucuymuş gibi görmelerine yol açar. Ama aslında, küçük olaylar önemlidir çünkü büyük toplumsal ya da siyasal güçler arasındaki dengeyi temsil ederler. Bir otomobilde buji en ucuz parçalardan birisidir ve kendi başına hiçbir şeyi hareket ettiremez. Ama motordaki benzin buharının patlayıcı gücünü ateşleyebilir. Aynı şekilde bir suikast ya da bir vergi artışı, kendi başına önemli olmayabilir ama devletler ya da büyük toplumsal güçler arasında çatışmalar yaratabilir.

1914 yazındaki uzun diplomatik faaliyet zincirinin arkasında çok basit bir gerçek yatıyordu. Kapitalist ülkelerin her birinin sorunlarını kendi sınırlarını genişleterek çözmeye çalışmasından kaynaklanan birbirine rakip emperyalizmler, şimdi dünya üzerinde birbirlerine giriyorlardı. Ekonomik rekabet arazi için rekabete dönüşmüştü ve sonuç silah gücüne bağlıydı. Saraybosna suikastiyle bir kez çatışmalar zincirinden boşandıktan sonra, hiçbir devlet geri adım atmayı göze alamazdı çünkü hiçbir devlet global gücünün zayıflamasına göz yumamazdı. Ekonomik gelişmeyi ve ilerlemenin kaçınılmazlığı inancını tahrik etmiş olan aynı emperyalizm şimdi Avrupa'nın kalbini paramparça edecekti.

2. Bölüm

Dünya Savaşı ve Dünya Devrimi

4 Ağustos 1914

Savaşa karışmış olan hemen hemen herkes bu savaşın kısa süreceğini düşünüyordu. Alman veliaht prensi, 'parlak ve neşeli bir savaş'tan söz ediyordu. Fransız ordusunun birkaç hafta içinde yenildiği 1870 yılındaki Fransa-Prusya Savaşı'nın bir tekrarının olacağını umuyordu. Fransız askerleri kendilerini cepheye götüren tren vagonları üzerine 'Berlin'e yazıyorlardı. Britanya'da herkesin dilindeki nakarat, 'Noel'e kadar her şeyin biteceği' şeklindeydi.

Başlangıçta savaş popülerdi. Rosa Luxemburg Berlin'de, 'vatanperver sokak gösterilerine... kahvehanelerde vatanperver şarkılar söyleyen kalabalıklara ... her türlü vahşi dedikoduyla kendilerini kırbaçlamaya hazır çılgın güruhlara ... yedeklerle dolu trenlerin ... heyecanlı kızların neşeli çığlıkları arasında hareketine ... çılgın bir hezeyan'a tanık oldu.[36] Troçki, 'Avusturya-Macaristan'daki kitlelerin heyecanlı vatanperverliği özellikle şaşırtıcıydı ... tanıdığım Viyana'nın ana caddelerinde dolaştım ve çok şaşırtıcı bir kalabalığın ... hamalların, çamaşırcıların, ayakkabı imalatçılarının, çırakların ve varoşlardan gençlerin revaçtaki Ring'i (Otel) doldurduğunu seyrettim' diye yazdı.[37] Londra'da, 'son derece heyecanlı muazzam bir kalabalık', 4 Ağustos'ta Buckingham Sarayı'nın önünde toplandı.[38] Bir Fransız hapishanesinden Victor Serge anlatıyor: 'birlikleri trene uğurlayan kalabalıklar ne büyük bir tutkuyla "Marseillaise'i söylüyorlardı ve bu bizim hapishanemize bile taşıyordu. 'Berlin'e! Berlin'e!' bağrışmalarını duyuyorduk'.[39] St. Petersburg'da bile yalnızca birkaç gün öncesinin grevleri ve barikatları unutulmuş görünüyordu. Britanya büyükelçisi Buchanan, daha sonra, 'Rusya'nın tamamıyla dönüşmüş göründüğü o harikulade erken Ağustos günleri'nden söz edecektir.[40]

Savaşın popülerliği, heyecanlı gösterilerin ve vatanperver şarkılar söylenmesinin düşündürdüğü kadar, halk kitleleri arasında derin bir kök

salmış değildi. Tarihçi David Blackbourn, Almanya hakkında şunları yazar: 'Temmuz sonlarının vatanperver gösteriler, öğrenciler ve genç satıcıların öne çıktığı oldukça küçük grupları içeriyordu. Ruhr gibi işçi sınıfı bölgeleri sessizdi... Daha yaşlı olan gözlemciler bunun 1870'in heyecanıyla tezat oluşturduğuna işaret ediyorlar'.[41] St. Petersburg'daki devrimci bir işçi, Şylapnikov, orta ve üst sınıflardaki savaş heyecanını, fabrikalardaki daha kontrol altına alınmış hava ile karşılaştırıyordu:

> St. Petersburg basını popüler şovenizmi ateşlemek için çok şey yaptı. Rus kadınlarına ve Almanya'da kalmış yaşlı erkeklere karşı 'Alman' hunharlıklarını başarılı bir şekilde abarttı. Ama bu düşmanca atmosfer bile işçileri milliyetçiliğin aşırısına sürükleyemedi.[42]

Genç bir işçi olarak Londra'da bulunan Ralph Fox, Finsbury Park'ta haftalık savaş karşıtı mitingleri organize etmenin nasıl mümkün olduğunu anlatıyordu.[43]

Troçki bu havayı, köklü bir milliyetçilikten daha çok, insanların bunaltıcı hayatlarına karşı bir tepki olarak açıklıyordu:

> Hayatları her gün umutsuzluğun monotonluğu içinde geçen insanlar pek çok; bunlar modern toplumun başlıca dayanağı. Seferberlik alarmı onların hayatlarına umut verici bir şey olarak giriyor; bilinen ve uzun süredir nefret edilen devriliyor ve yeni ve olağan dışı şeyler onun yerini alıyor. Onları gelecekte daha da inanılmaz değişiklikler bekliyor. Mutlu mu yoksa acı günler mi? Mutlu günler elbette –bu 'normal' koşullardan daha kötü ne olabilir?... Savaş herkesi etkiler ve o hayatın ezmiş ve aldatmış olduğu insanlar, dolayısıyla kendilerini zengin ve güçlü olanlarla aynı düzeyde görüyorlar.[44]

Farklı sosyal sınıflar birbirlerinden hiçbir zaman tümüyle ayrılmazlar. Tepede olanların havası hemen altındakileri ve ortada olanların havası da en alttakileri etkiler. Avrupa yönetici sınıflarının birbirleriyle savaşma konusundaki kararlılığı, 'düşmanın gaddarlığı' konusunda vatanperverane konuşmalar ve gazete makaleleri, popüler şarkılar ve geçit yapan bandolarla ve romancılar, şairler ve filozofların açıklamalarıyla orta sınıflara ve işçi sınıfının kimi kesimlerine aktarıldı. Alman tarihçi Meinecke savaşın çıkışını, içini 'uçsuz bucaksız neşe' ile dolduran bir şey olarak tanımladı. Radikal Fransız romancı Anatole France 'askerlere küçük söylevler' çektiğini (utanma duygusuyla) hatırladı. Filozof Bergson savaşı 'uygarlığın barbarlığa karşı savaşı' olarak niteledi. İngiliz şair Rupert Brooke, 'asalet yine bizden tarafa yürüyor'[45] diye yazdı ve romancı H. G. Wells, 'savaşı sona erdirecek savaş' diye şevke geldi. Öğretmenler bu tür ifadeleri, gidip savaşmalarını talep ettikleri delikanlılara aktardılar. Aynı görüşte olmayan herhangi bir kişi 'çocuklarımızı arkadan vurmakla' suçlanıyordu.

Yine de bu tür baskılara direnmesi beklenecek geniş işçi grupları vardı. Sosyalist hareketler ve militan sendika grupları, basında kendi ilkelerine saldıran yalanlara alışıktılar. Pek çoğu savaşın arifesinde Londra, Paris ve Berlin'de binlerle bir araya toplanarak liderlerinin barış çağrılarını dinlemeye koştular. Ancak savaş bir kez başladıktan sonra, aynı liderler savaşı desteklediler. Alman ve Avusturya Sosyal Demokratları, Britanya İşçi Partisi ve TUC (*Trades Union Cogress - İşçi Sendikaları Kongresi*), Fransız sosyalist Guesde* ve sendikacı Jouhaux**, emektar Rus Marksisti Plekhanov ve emektar Rus anarşisti Kropotkin, kendi yöneticilerini diğerlerine karşı savunmada hep birlik halindeydiler. Kuşkuları olanlar – örneğin Almanya'da Kautsky ve Haase, Britanya'da Keir Hardie–, 'parti birliği'ni korumak ve 'vatan'a ihanet etme suçlamasından kurtulmak gerekçesiyle sessiz kalıyorlardı. Hardie, 'savaşta olan bir ulus birlik olmalıdır' diye yazıyordu. 'Ülkelerinin savaşını yapmak için öne çıkan çocukların, evde herhangi ahenksiz bir notayla cesaretleri kırılmamalıdır'.[46]

On yıllardır kapitalist demokrasinin kurallarıyla hareket edilmesi, etkisini gösteriyordu. Kapitalist devlet yapısı içinde reform peşinde koşulması, askerî çatışmaların da devletle özdeşleşilmesine yol açıyordu. Savaşan ülkeler içinde yalnızca Sırp sosyalistleri ve Rus Bolşevikleri, savaşa karşı aralıksız bir düşmanlık içinde oldular. İtalyan sosyalistleri de, İtalya sonunda Britanya, Fransa ve Rusya'nın müttefiki olunca savaşa karşı çıktılar. Ancak onların tutumu İtalyan yönetici sınıfı içinde hangi tarafın destekleneceği konusundaki ayrılıktan kaynaklanıyordu ve de partinin günlük gazetesinin sol kanat editörü, Benito Mussolini denilen zat, savaştan yana düşmanca bir ajitasyon yapabilmek için partiden ayrıldı.

Çabuk bir zafere olan inanç tamamen temelsizdi. Savaşın ilk aylarında Alman ordusu Belçika ve kuzey Fransa'dan hızla geçerek, Paris'in 50 mil kadar yakınına ulaşmayı başardı ve Rus ordusu Alman Doğu Prusya içlerine ilerledi. Ama her ikisi de daha sonra geri püskürtüldü. Almanlar, Marne Muharebesi'nde Fransa ve Britanya orduları karşısında geri çekildiler ve 30 mil derinliğinde siperlerden oluşan bir savunma hattı kurdular. Ruslar Tannenberg Muharebesi'nde büyük kayıplara uğradılar ve Alman topraklarından çıkartıldılar. 'Manevra savaşı' (hızlı hareket eden ordular savaşı) bir yıpratma savaşı haline dönüştü ve her iki taraf da karşı tarafın güçlü bir şekilde takviye edilmiş siperlerini aşma girişimlerinde muazzam kayıplar verdi. Dört ay sürecek diye beklenen savaş, dört yıldan fazla

* Jules Guesde (1845-1925): Fransız Sosyalist Partisi'nin Marksist önderlerinden, gazeteci ve yazar. *–çev.*

** Leon Jouhaux (1879-1954): 1951 yılında Nobel Barış Ödülünü kazanan Fransız sendikacı. *–çev.*

zamana yayıldı ve doğu ve batı cephelerinde Türkiye'ye, Mezopotamya'ya, İtalya-Avusturya sınırına ve kuzey Yunanistan'a ulaştı.

Bu savaş 1,8 milyon Almanya'da, 1,7 milyon Rusya'da, 1,4 milyon Fransa'da, 1,3 milyon Avusturya-Macaristan'da, 740.000 Britanya'da, 615.000 İtalya'da olmak üzere yaklaşık 10 milyon ölüyle o zamana kadar insanlık tarihinin gördüğü en kanlı savaştı. Fransa askerlik yaşındaki beş erkeğinden birini, Almanya sekiz erkeğinden birini kaybetti. Beş ay süren Verdun Muharebesi'nde 23 milyondan fazla mermi atıldı, iki milyon insan savaştı ve bunların yarısı öldü. Yine de her iki taraf da hiçbir kazanç sağlayamadı. 1916'da dört ay süren Somme Muharebesi'nde bir milyon insan öldü ve ilk gün Britanya 20.000 insanını kaybetti.

Savaş ayrıca bir bütün olarak toplumda ileri derecede bir altüst oluşa yol açtı. 1915 ve 1916'ya gelindiğinde çarpışan bütün taraflar topyekûn bir savaşa girmiş olduklarının farkına vardılar. Sonuç, bütün ulusal kaynakların, hayat standardındaki etkilerine hiç bakılmaksızın cepheye yönlendirilmesine bağlıydı. Tüketim maddesi üreten sanayiler, savaş gereçleri üretmeye yönlendirildiler. Daha önce düşman ülkelerden ithal edilen ya da denizlerde ablukaya maruz kalan yiyecek maddelerini ve hammaddeleri ikame edecek şeyler bulunmalıydı. İşçilerin bir sanayiden diğerine aktarılması ve cepheye gönderilenlerin yerine yenilerinin bulunması zorunluydu. Tarım işçileri, ciddi yiyecek kıtlığına yol açsa da silah altına alınmak zorundaydı. Almanya'da 1917 kışı, bu sebze pek çok başka besinin yerine geçtiği için 'şalgam kışı' olarak bilinir oldu. Ortalama Alman işçisinin günlük diyeti, yalnızca 1313 kalori sağlıyordu ki bu uzun süre hayatta kalabilmek için gerekenin üçte birinden azdı ve beslenme yetersizliği nedeniyle 750.000 kadar insan öldü.[47] Her yerde hükümetler askeri harcamalarını yalnızca para basarak karşılayabiliyorlardı. Temel malların ve yiyecek malzemelerinin kıtlığı, fiyatların tırmanmasına ve halk kitleleri arasında artan homurdanmalara yol açtı.

Generaller ve politikacılar açıkça anladılar ki savaştaki başarı, 'serbest piyasa' ekonomik ortodoksluğuna rağmen, devletin ekonomiyi daha fazla kontrol etmesine bağlıydı. Savaştan önce zaten bazı ülkelerde görüldüğü üzere, tekelleşmiş sanayilerle devleti daha fazla bütünleştirme eğilimlerinde mutlak bir artış oldu. 1917'de bir Britanya savaş kabinesi raporunda, 'devlet kontrolünün yalnızca savaş çabalarını doğrudan ilgilendiren ulusal faaliyetleri değil, fakat sanayinin her kesimini' içerecek kadar yaygınlaştığı belirtiliyordu.[48] Savaşın sonuna gelindiğinde devlet tüm ithalatın yaklaşık yüzde 90'ını satın alıyor, ülkede tüketilen yiyecek maddelerinin yüzde 80'ini pazarlıyor ve fiyatların çoğunu denetliyordu.[49] Almanya'da generaller Hindenburg ve Ludendorff, savaşın sonraki aşamalarında eko-

nominin büyükçe kısmında, büyük tekelci tröstlerin patronları üzerinden tam bir diktatörlük uyguluyorlardı.[50]

Hem generaller hem de sanayiciler toprakların zapt edilmesinin, elleri altındaki ekonomik kaynakları arttıracağını görebiliyorlardı. Genel olarak savaş hedeflerinin yalnızca Asya ve Afrika'daki sömürgeleri savunmak ya da yenilerini ele geçirmekle sınırlı olamayacağı, Avrupa'da da özellikle sanayi ya da yarı-sanayi bölgelerini ele geçirecek şekilde gözden geçirilmesi söz konusuydu. Almanya için bu, Fransa'nın demir cevheri üreten Loren bölgesini ilhak etmesi, Belçika'nın, Orta Avrupa ve Romanya üzerinde kontrol kurması; Türkiye ve Ortadoğu'da Berlin-Bağdat demiryolu etrafında bir nüfuz bölgesi oluşturulması anlamına geliyordu.[51] Fransa için, Alsas-Loren'i yeniden ele geçirmek ve Almanya'nın Rhineland bölgesinde bir tür kontrol kurmak anlamı taşıyordu. Rusya için ise, (gizli bir anlaşmayla Britanya tarafından vaat edilen) İstanbul'un ilhakı demekti. Aynen tek tek kapitalistlerin ekonomik rekabet yoluyla sermayelerini arttırmaya bakmaları gibi, ulusal devletler tarafından birbirine bağlanan kapitalist gruplar da askerî rekabet ve savaş yoluyla sermayelerini genişletmeye bakıyorlardı. Emperyalizm artık, her ne kadar önemlerini korusalar da, yalnızca sömürgelerle ilgili değildi. O şimdi, kendi başına hiçbir kapitalist devletin diğeri aleyhine genişlemeden var olamayacağı, toplumsal maliyeti ne olursa olsun mantığı topyekûn militarizasyon ve topyekûn savaş olan, topyekûn bir sistemdi.

Bu altüst oluş işçi sınıfı, geleneksel küçük burjuvazi ve köylülük üzerinde muazzam etkiler yaptı. Hayat standardında ani ve kimi zaman felakete yol açan düşüşler oldu. Almanya'da 1917 yılında erkeklerin 'reel' ücretleri, savaş sanayilerinde beşte bir, sivil sanayilerde yarı yarıya düşmüştü.[52] Ücretleri ve çalışma koşullarını savunmanın eski yöntemleri, sendika liderleri ağırlıklarını savaştan yana koydukları ve her türlü greve karşı çıktıkları için, ortadan kalkmıştı ve 'ateşkesi' bozanlara karşı sert cezalar uygulanıyordu. Britanya'da grevlere önderlik edenler, Mülkün Savunulması Yasası'na (*Defence of the Realm Act*) göre hapisle karşı karşıya kalıyorlar; Almanya'da zan altındaki ajitatörler *kitle halinde* askere alınıp cepheye gönderiliyorlardı.

İşçi sınıfının hayatının akışında da muazzam altüst oluşlar gerçekleşti. Emekçilerin yarısı cepheye gönderilmek üzere eski işlerinden ve topluluklarından çekilip alındılar ve işyerlerine büyük bir kadın akımı oldu. Almanya'da 10 kişiden fazla işçi çalıştıran sanayi girişimlerindeki kadın işçi sayısı yarı yarıya artarak iki milyonu aştı.[53] Britanya'da yalnızca savaş gereçleri üreten fabrikalarda çalışan kadınların sayısı 800.000'e ulaştı.[54] Kapitalizmin savaş güdüsü, sistemin empoze etmek için çok uğraştığı ste-

reotip aileyi parçalıyordu. Uzun dönemde bu, daha önce yalnızca tekstil işçileri gibi gruplara özgü tutumların yaygınlaşmasına ve kadınların erkeklerle eşitlik konusunda yeni bir duygu kazanmasına yol açtı. Ancak ilk andaki etkisi, baş etmek zorunda oldukları külfeti iki katına çıkarması oldu. Uzun saatler fabrikalarda çalışmakla, kendi başlarına çocuklarını büyütmek işini birlikte yürütmek zorundaydılar. Bu, geçimlerini güçlükle sağlamaları için çoğu kez yapabilecekleri tek şeydi.

Zorluklar, karışıklık, yolunu şaşırmışlık ve geleneksel yaşama ve çalışma koşullarını savunmada başarısızlık… savaşın ilk yıllarında emekçi yörelerinde koşullar böyleydi. Hayat standardı düşerken, çalışma saatleri artıyor, fabrikalardaki koşullar daha tehlikeli hale geliyor ve grevlerin sayısı hızla azalıyordu. Ancak 1915 ve 1916'ya gelindiğinde umutsuzluk, direnç doğuruyordu. Istırap çeken emekçi topluluklarında, esas itibariyle bu topluluklardaki kadınlardan kaynaklanan, kendiliğinden protestolar vardı. 1915'te Glasgow'daki kira grevi ya da 1916 ve 1917 kışında pek çok Alman kasabasında yiyecek kıtlıklarına karşı yerel protestolar tipikti. Ayrıca, silahlı kuvvetlere katılma konusunda en az baskı gören, savaş çabası için kaçınılmaz görülen vasıflı erkek metal işçileri arasında da artan sayıda grev oluyordu. Bunların sendikacılardan oluşan eylemciler ağı – Glasgow, Sheffield, Berlin, Budapeşte ve Viyana gibi şehirlerdeki sendika temsilcileri– eksiksiz yerlerindeydi. Zorluklar arttıkça, iki tür protesto hem birbiriyle hem de savaşın sorgulanmasıyla birleşti. Grevcilerin pek çoğu hâlâ 'kendi taraflarını' desteklemeleri gerektiğini düşünüyor olsa da, grevlerin liderleri çoğu kez savaşa karşıtı sosyalistlerdi.

Bu arada, çeşitli cephelerdeki milyonlarca insan hayatta hiçbir şeyin onları hazırlamadığı deneyimlerden geçiyorlardı. Kısa süre içinde savaşın Berlin'e ya da Paris'e hoş bir kısa gezinti ya da büyük bir macera olmadığını anladılar. Savaş; çamur, can sıkıntısı, kötü yiyecek ve çevrelerindeki ölümün dehşetiydi. 'Lanet olası piyade'nin işçi ya da köylü kur'a askerleri güzel yiyeceklere, iyi şaraba, rahat asker konutlara ve kendilerine hizmet eden erlere sahip generaller ve kurmay subaylar için hayatın çok farklı olduğunu öğrendiler. Bu otomatik olarak isyana yol açmadı. Kur'a askerlerinin pek çoğu yukarıdan gelen emirlere itaatsizlik etme geleneğine sahip bir geçmişten gelmiyorlardı. İlk çocukluklarından beri onların kafasına sokulmuş olan hürmet ve itaat alışkanlıkları insanları –özellikle de her türlü direniş eyleminin askerî 'adalet'in bütün ağırlığıyla karşılandığı bir ortamda– körü körüne kaderlerine razı olmaya ve onu adeta sıkıcı ve zevksiz bir başka iş gibi ele almaya yöneltiyordu. Cepheye gitmek üzere bekleyen bütün adamların 'suratlarındaki o garip bakış' diye yazıyordu Britanya subayı ve savaş ozanı Wilfred Owen, 'umutsuzluk ya da dehşet

değildi; dehşetten daha korkunç bir şeydi, çünkü o ölü bir tavşanınki gibi ifadesiz, ölü bir bakıştı'.[55]

Bununla birilikte ayaklanma olanağı her zaman mevcuttu. Generaller 1914 Noel günü, Britanya ve Alman askerlerinin siperlerden çıkıp birbiriyle arkadaşlık ettikleri zaman neler olduğunu dehşetle not ediyorlardı. Britanyalı subaylar, 1916 Noel'inde arkadaşlık etmek için siperlerinden çıkan herhangi bir Alman askerinin derhal vurulması emrini almışlardı.[56] Bu tür önlemler ani ve büyük isyan patlamalarını durduramıyordu. Batı Cephesi'ndeki ilk büyük patlama Fransa'da 1917 Nisan'ında meydana geldi. Fransız ordusunun yarısı, tahminen 68 tümen, 250.000 kişinin hayatına mal olan bir saldırıdan sonra cepheye dönmeyi reddetti. Baskı ve taviz karışımıyla, yani 500 ölüm cezası verilmesi ve 49 kişinin fiilen kurşuna dizilmesi sayesinde, ama aynı zamanda kimi birliklerin kızıl bayrağı çıkartıp devrim marşı Enternasyonali söylemesinden sonra, düzen yeniden sağlandı. Batı cephesinde başka yerlerdeki isyanlar, Fransızlar arasında olduğu boyutta değildi. Ama 1917 yılı, İtalya'da bir 50.000 kadar askerin katıldığı isyan ve Boulogne yakınlarındaki Etaples'deki Britanya üssünde 100.000'e varan askerin beş gün süren kanlı isyanı gibi isyanlara da tanık oldu. Britanyalı generaller tavizler vererek ve sonra da liderlerini kurşuna dizerek isyanı sonlandırdılar ve bütün olayı gizli tuttular.[57]

Bu isyanlar Avrupa'nın her yerindeki artan kafa karışıklığı ve hoşnutsuzluk havasının bir parçasıydı. Hiçbir şekilde sanayi işçileriyle sınırlı değildi. Orduda küçük subay rütbelerini dolduran orta sınıftan pek çok kişiyi de etkiledi. Bu duygunun bazı örnekleri Britanyalı savaş ozanlarının eserlerinde ve Remarque'ın *Batı Cephesinde Yeni Bir şey Yok* adlı, savaş sonrası hayal kırıklığına uğramış halde yazdıklarında; Hemingway'ın *Silahlara Veda*'sında; Barbusse'ün *Ateş*'inde ya da Myrivillis'in *Mezardaki Hayat*'ında görülebilir. Bu tür duygular, Alman oyun yazarı Ernst Toller'de olduğu gibi, insanları devrimci solla özdeşleşmeye yöneltebiliyordu. Ama ayrıca, savaşa olan umudun çöküşünü ahlaksızlığa, ihanete ve 'yabancı' güçlerin etkisine bağlayan sağ kanat milliyetçilik biçimlerine de yönlendirebiliyordu.

Son olarak savaş, Fransız, İtalyan, Avusturya-Macaristan ve Rus ordularında, büyük sayılarda silah altına alınan köylüleri, tecrit edilmiş köylerinden dışarıya çıkarmış ve mekanize savaşın karmaşası ve dehşeti içine itmişti. Modern kitle iletişiminin nüfuz etmediği Avrupa kırsalının çoğunda, köylü askerler daha önce hiç karşılaşmadıkları deneyim ve düşüncelerle karşı karşıya gelmişlerdi. Pek çoğu, çok uluslu orduların içinde kendilerini yerel diyalektlerini konuşurken bularak, ilk kez ulusal kimlik etiketini kabul etmeye zorlanmıştı. Olup bitenlere bir anlam vermeye ça-

lışırken, geleneksel ritüelleri uygulayan papazlar, kendileriyle aynı diyalekti konuşan orta sınıf milliyetçileri ya da siperlerde yanı başlarındaki işçilerin sosyalist tezlerini dinleyerek ve zenginlere karşı o eski öfkeye bir anlam kazandırarak, zıt yönlere çekilebiliyorlardı.

Avrupa devletleri birbirinin boğazına sarılırken siperlerde ve kışlalardaki büyük, şaşkın, acılı, silahlı kitlelerin duyguları böyleydi.

Şubat 1917

'Eski kuşaktan olan bizler, gelmekte olan devrimin sonuç alıcı muharebelerini görecek kadar yaşayamayabiliriz' diyordu sürgündeki Lenin 1917 Ocak'ında Zürih'deki ana dili Almanca olan bir grup gencin toplantısında. Bunu, devrimin her şeye rağmen kaçınılmaz olduğunu tartıştıktan sonra söylüyordu. 'Avrupa devrime gebedir' diyordu. 'Avrupa'da gelecek yıllar, tam da bu yağma savaşı nedeniyle, proletaryanın önderliği altında halk ayaklanmalarına yol açacaktır'.[58]

İlk ayaklanma Rusya İmparatorluğu'nun başkenti Petrograd'da[59] tam altı hafta sonra meydana geldi. 23 Şubat[60] sabahı gücü karşı konulamaz gibi görünen çar, 2 Mart sabahı tahttan çekildi. Kasım ayına gelindiğinde Lenin'in başkanlığındaki devrimci bir hükümet ülkeyi yönetiyordu.

Hiç kimse 23 Şubat'ta bir devrim beklemiyordu. O gün sosyalistlerce, Alman sosyalist lider Clara Zetkin'in çağrısı üzerine, 1910 yılından beri geleneksel olarak Uluslararası Emekçi Kadınlar Günü olarak kutlanıyordu. Petrograd'daki yeraltı sosyalist gruplar o günü konuşmalarla, toplantılarla, broşürlerle kutluyorlardı ve militan eylem için henüz vaktin gelmemiş olduğunu düşünerek hiçbiri grev çağrısı yapmıyordu.[61] Ama çoğunun kocası orduda olan kadın tekstil işçileri arasında ekmek kıtlığının yol açtığı ıstırap öyle bir hale gelmişti ki, ne olursa olsun greve gittiler ve fabrika alanlarında yürüdüler. Nobel makine fabrikasından bir işçi daha sonra şunları hatırlıyordu:

> Kadınların seslerini işitebiliyorduk: 'Kahrolsun yüksek fiyatlar'! Kahrolsun açlık'!, İşçilere Ekmek'... Militan kadın işçi kitleler geçide doluştular. Bizi görenler kollarını sallayıp bağırmaya başladılar, 'Dışarı çıkın!', 'İşi Bırakın!' Pencerelerden kartopları uçuştu. Devrime katılmaya karar verdik.[62]

Ertesi gün hareket, fabrikalardan şehir merkezine yürüyen, şehrin 400.000 kişilik işçi kitlesinin yarısını içine alacak kadar büyümüştü ve sloganlar 'Ekmek!'ten, 'Kahrolsun otokrasi!' ve 'Kahrolsun savaş!'a dönüşmüştü. Silahlı polis protestoculara saldırdı ve hükümet cepheye gitmek üzere şehrin kışlalarında bekleyen binlerce askeri kullanarak onları dağıtmaya çalıştı. Ancak grevlerin ve gösterilerin dördüncü gününde kışla-

ları da bir isyan dalgası sardı. İşçi ve asker kitleleri birbirlerine karışarak, polis ve hükümet yetkililerini tutuklayarak, silahlar ve kızıl bayraklarla şehrin sokaklarına aktılar. Düzeni sağlamak üzere trenle gönderilen alaylar, şehre girince, devrimin tarafına geçti. Çarın şehre dönme konusundaki çaresiz bir girişimi demiryolu işçileri tarafından engellendi. Benzer hareketler Moskova ve öteki Rus şehirlerini de sardı. Çarın generalleri ona, tahttan çekilmediği sürece hiçbir yerde düzeni sağlama şansının olmadığını söylediler.

Çarın yerine ne geçecekti? Hükümet etme görevini üstlenmek üzere, Petrograd'daki Tauride Sarayı'nın iki ayrı kanadında birbiri yanı sıra çalışan iki paralel organ ortaya çıktı. Bir yanda, Çarlık içindeki resmî muhalefet, sınıf temelli bir seçim sistemiyle sandalyelerin büyük ağırlığını varlıklı sınıflara veren eski Devlet Duma'sının burjuva politikacıları vardı. Öte yanda, 1905'dekileri model alan işçi konseyleri ya da sovyetlerinde bir araya gelmiş işçilerin delegeleri. Temel soru, bu birbirine rakip organlardan hangisinin iktidarı eline alacağı idi. Şubat ayında Duma'dakiler, sovyetlerin rızasıyla geçici bir hükümet kurmayı başardılar. Ekim ayında sovyet çoğunluğu, kendi hükümetini kuracaktı.

Duma'da önde gelen figürler, savaşın çıkışından beri Çarlıkla mesafeli bir işbirliğini yürüten, onunla birlikte çalışarak savaş sanayilerini örgütleyen ve bundan kâr eden, Çariçe ve onun yakınlarda öldürülen gözdesi Rasputin çevresindeki rüşvetçi saray kliğinin hâkimiyetine öfkelenenlerdi. Çarlık sistemi içinde küçük reformlar istiyorlardı; kesinlikle onun devrilmesini değil. Onların önde gelen figürlerinden biri, Rodzianko'nun daha sonra söylediği gibi:

> Ilımlı partiler yalnızca bir devrim istememekle kalmıyor, ondan düpedüz korkuyorlardı. Özellikle Halkın Özgürlüğü Partisi ve ılımlı grubun sol kanadında yer alan bir parti olarak 'Kadetler' ülkenin devrimci partileriyle başkalarına göre daha fazla temasları olduğu için yaklaşmakta olan felaket konusunda başkalarından daha fazla endişe duyuyorlardı.[63]

İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinde ve sonrasında 1848'de varlıklı sınıfların büyük kesimleri, radikal bir şekil aldıkça büyük dönüşümlere karşı çıkmışlardı. Ama bu hareketlerde başlatıcı bir rol oynamışlardı. Bunların, 1917'de Rusya'da sanayi işçilerinden korkuları, onlara bu kadarını bile yaptırmadı. Devrimin Menşevik tarihçisi Sukhanov'un yazdığı gibi, 'Bizim burjuvazimiz, başkalarından farklı olarak, halka çarlığın devrilmesinin ertesi günü değil, devrilmesinden önce ihanet etti'.[64]

Duma'nın Rodzianko ve Milyukov gibi liderleri, çarın tahttan çekildiği ana kadar monarşiyi ıslah etmeyi görüşüyorlardı. Ama çarın yerini alacak hükümete, belli başlı toprak sahipleri ve sanayicilerin egemen olduğu,

Prens Lvov başkanlığında bir hükümet önerdiler. Bu hükümet, devrimci bir kimliği olan yalnızca bir tek kişiyi, adını siyasi tutukluları savunarak duyurmuş avukat Kerenski'yi içeriyordu.

Sovyetin işçi delegeleri, başlangıçta farklı işçi kesimleri arasındaki faaliyetler arasında bir eşgüdüm sağlamak gerektiğinden toplandılar. Asi alaylar işçilerin toplantısına katılmak üzere delegelerini gönderince, sovyet, bütün devrimci hareketin odak noktası oldu. Onun seçilmiş yürütme kurulu, şehrin yönetimini fiilen ele almak zorundaydı: isyancı askerlere yiyecek malzemesi sağlamak; eski polis ve yetkililerin tutuklanmasına nezaret etmek; her fabrikanın on işçisinden birisini, düzeni korumak üzere milis olarak göndermesini sağlamak; bütün basının grev yolunda olduğu bir sırada halka ne olup bittiğini anlatacak bir gazete çıkarmak. İşçi ve asker grupları talimatları sovyetlerden alacaklardı ve ülkenin başka yerlerinde oluşan sovyetler Petrograd sovyetiyle sıkı ilişki içinde olacaklardı. Petrograd sovyeti aslında devrimin hükümeti haline geldi. Ama bu resmen iktidarı ele almayı reddeden ve bunu Duma liderlerinin yapmasını bekleyen bir hükümetti.

Sovyetteki işçi delegeleri az ya da çok yeraltındaki sosyalist partilerden etkileniyordu. Savaş zamanındaki baskı bunların örgütsel yapılarını tahrip etmişti; ama bunların düşüncelerinin etkisi ve hapisteki, sürgündeki ya da yeraltındaki liderlerinin duruşu hâlâ yerli yerindeydi. Bununla birlikte, bu partiler devrimin ilk günlerinde sovyetlerin aldığı, Duma liderlerince bir hükümet kurulması kararına karşı çıkmadılar. Marksist partiler, Bolşevikler ve Menşevikler, sürekli olarak taktikler konusunda görüş ayrılığı içindeydiler. 1905 yılında Menşevikler burjuvazinin inisiyatif almasını bekleyen bir politika izlerlerken, Bolşevikler işçilerin burjuva devrimi ileriye doğru itmesinin zorunlu olduğu konusunda ısrar ettiler. Savaş sırasında pek çok Menşevik, Rusya'nın Almanya ve Avusturya'ya karşı savunulması gerektiğini ileri sürerken, Bolşevikler ve 'enternasyonalist' Menşevikler her şekilde savaşın desteklenmesine karşı çıktılar. Ama gelmekte olan devriminin niteliği konusunda aynı görüşteydiler, bu bir burjuva devrimi olacaktı.

Bu durum, başlıca Bolşevik önderlerin, Stalin ve Molotov'un, Petrograd'a gelmesine ve Duma tarafından seçilen burjuva geçici hükümetin kabul edilmesine yol açtı. Bundan bir sonuç daha çıkıyordu ki, artık savaşın derhal sona erdirilmesini isteyemezlerdi, çünkü bu artık çarlık adına yapılan bir savaş değil ama bir 'devrimci savunma' savaşıydı. Önde gelen devrimciler içinde devrimi farklı bir şekilde niteleyen, bunun bir proleter devrimi olabileceği konusunda ısrar eden tek kişi Leon Troçki'ydi. Ancak Şubat ayında o Amerika'da sürgündeydi ve kendi partisine sahip

değildi; Menşeviklerle Bolşevikler arasında bir yerlerde duran gevşek bir sosyalist gruba bağlıydı.

Sovyetteki işçi delegeleri yeni hükümetin bileşiminden memnun değildi. Prens Lvov'a ve onun etrafındaki toprak sahiplerine ve sanayicilere güvenmiyorlardı. Ama deneyimli siyaset liderlerine de, gerçek bir Marksizm bilgisiyle, yanıldıklarını söyleyecek güvenleri yoktu.

Asker delegeler, işçi delegelerden daha kolay bir şekilde hükümeti desteklemeye kazanılabiliyordu. Çoğunluğu daha önce hiç siyasal eyleme katılmamıştı. Kendilerinden 'daha iyi' olanlara itaat etmek üzere yetiştirilmişlerdi ve her ne kadar acı deneyim onları, çara ve onun önde gelen yetkililerine karşı çıkmaya yöneltmişse de, yine de kendi yanlarında gibi görünenlere –devrimin dilini kendilerinden birkaç gün sonra kullanmayı öğrenen pek çok küçük rütbeli subaya ve geçici hükümete– hâlâ boyun eğiyorlardı.

Geçici Hükümetin Başarısızlığı

Geçici hükümet şu ya da bu şekilde, bir ikinci devrim tarafından devrilmeden önce yalnızca sekiz ay dayandı. Olaydan sonra geçici hükümetin başarısızlığı kendi taraftarlarınca Lenin'in kurnazca düzenlediği tertiplere bağlandı. Bunlar, Rusya'nın, eğer yalnızca olanak tanınsaydı, bir tür parlamenter demokrasiye geçebileceğini ve zahmetsizce sanayileşebileceğini iddia ediyorlardı. Bu tür yorumlar, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra yeniden popülerlik kazandı. Ne ki, 1917'deki gerçek gelişmelerle uyumlu değildi.

Çar devrildikten sonra, geçici hükümetin arkasındaki burjuva güçler onu bir yöne doğru iterken, devrimi yapan kitleler karşı yöne itiyorlardı. Aralarındaki uçurum her hafta biraz daha büyüyordu.

Rusya'nın kapitalistleri, Petrograd işçilerinin ayaklanmasına ve askerlerin de onları desteklemesine yol açan aynı politikaları sürdürme konusunda kararlıydı. Çarlık, geri, âdeta Orta Çağ'ı yaşayan Rusya'yı, dünyadaki ikinci en gelişmiş kapitalizmle, Almanya ile savaşa atmıştı. Sonuç, geniş ölçüde ekonomik bir altüst oluş, cephede muazzam kayıplar, şehirlere yiyecek tedariğinin çökmesi ve de şehirli işgücünün yoksullaşması olmak zorundaydı. Bununla birlikte yeni hükümet, eskisi gibi savaşta ısrar ediyordu; çünkü Rusya'nın kapitalistleri, çarlığın herhangi bir generali kadar, imparatorluğun sınırlarını Karadeniz'e, İstanbul'a ve Akdeniz'e uzatma konusunda kararlıydı. Onların büyük sanayileri devletle işbirliği içinde yürütülen tekellerdi; onların ulusal pazarları tarımın geriliği ve köylülerin yoksulluğu nedeniyle sınırlıydı. O pazarları genişletmek için,

devletin sınırlarını genişletmekten daha iyi ne olabilirdi? Onlar, ne denli altüst oluşa yol açmış olsa da, emperyalist savaşın mantığı dışında bir mantık göremiyorlardı. Geçici hükümet bu konudaki ısrarını, 'ılımlı' sosyalist partilere yer verilerek Kerenski'nin başkanlığında yeniden yapılandığı zaman bile sürdürdü. 'Geçici hükümetin pek çok sol kanat üyesi bile', Çanakkale Boğazı'nı ve Doğu Avrupa'da 'uydu' devletleri içerecek bir imparatorluk kurma konusunda içten içe aynı görüşteydi.[65]

Askeri politikadaki devamlılık, imparatorluğun –toplam nüfusun yarıdan fazlasını teşkil eden– Rusça konuşmayan halklarına karşı izlediği politikayla da ele ele gidiyordu. Polonya'da, Finlandiya'da, Kafkasların kimi kesimlerinde ve daha az ölçüde Ukrayna'da isyan geleneği vardı. Çarlar baskı kullanmışlar ve her türlü kendi kaderini tayin etme hakkını ezmek için zorla Ruslaştırma politikası izlemişlerdi. Pazarları ve hammadde kaynaklarını kaybetmekten korkan yeni hükümet de bu yaklaşımı sürdürdü.

Çarlık ülkenin topraklarının yarısını büyük toprak sahiplerine vermişti ve eski rejim, büyük mülklerin bölünmesi yönündeki her türlü girişime karşı devletin bütün gücünü kullanmıştı. Kapitalist çıkarların güven altına alındığı yeni hükümet de bu konuda aynı ölçüde inatçıydı. Bakanlar daha sonra yapılacak bir reformdan söz ediyorlardı; ama köylülerin o zamana kadar beklemeleri konusunda ısrar ediyorlardı.

Onların politikaları hoşnutsuzluğun, Bolşevikler olsa da olmasa da, artacağı anlamına geliyordu. Şubat ayaklanması için hiç kimse emir vermemişti. Aynı şekilde, köylülerin büyük toprak sahiplerinin evlerine saldırmasını ve yaz boyunca toprakları paylaşmasını emretmemişti. Hiç kimse Finlere, Ukraynalılara ya da Kafkasların ve Baltık'ın insanlarına kendi devletlerini talep etmeleri için emir vermemişti. Ve hiç kimse, üniforma altındaki milyonlarca köylünün cepheyi terk etmesini söylememişti. Protestoların 500 yıllık monarşiyi devirdiğini gören halka, özellikle de pek çoğunun elinde silah varken ve bunu kullanmayı öğrenmişken, başka sorunları da çözmeye çalışmaları gerektiğini kimsenin söylemesine gerek yoktu.

Geçici hükümetin kendisi ateşe körükle gitti. Haziran ayında, Avusturya Silezya'sına askeri bir saldırı başlatmaya çalışınca, gerçek arzusunu ortaya koymuş oldu. Silahlı kuvvetlerde, özellikle Kerenski'nin –ölüm cezası da dahil– Çarlık disiplinini yeniden kurmaya çalışması üzerine, hoşnutsuzluk çok yükseldi. Saldırı ekonomideki kaosu da arttırdı. 1914'le 1917 arasında fiyatlar zaten dört kat artmıştı. Ekim ayına gelindiğinde bir kat daha arttı. Şehirlere yapılan ikmal azaldı ve açlık büyüdü. Sağ kanat tarihçisi Norman Stone'un belirtmiş olduğu gibi:

> Rusya, devrimin başından beri kitleler Bolşevik olduğu için ya da sovyet ya da Bolşevik liderlerinin kurnazca düzenledikleri tertipler nedeniyle Bolşevik olmadı. Lenin'in eşsiz bir şekilde öngördüğü gibi, daha ziyade eski düzen çöktüğü için Bolşevik oldu. Sonbahara gelindiğinde şehirler açtı ve hastalık istilasına uğramıştı; stratosferik enflasyon ücret artışlarını, aslında ülkenin bütün ekonomik hayatını her türlü anlamdan yoksun bırakmıştı; savaş malzemelerinin üretimi geriledi, böylelikle ordu istese bile savaşamıyordu. Madenlere, demiryollarına, fabrikalara el konuyordu... İktisadi kaos Rusya'yı komünizme doğru sürükledi.
>
> Eğer herhangi bir alternatif olmuş olsaydı Bolşeviklik önlenebilirdi; ama kapitalizmin çöküşü orada, hepimizin gözü önündeydi.[66]

Partiler ve Devrim

Ekim Devrimi yine de insan-dışı faktörlerin mekanik bir gelişmesinin sonucu değildi. Bu faktörlere karşı belirli bir şekilde tepki gösteren insan kitlelerine –işçilere, köylülere ve askerlere– dayanıyordu. İşte tam bu noktada Lenin ve Bolşevikler belirleyici bir rol oynadılar. Onlar olmasaydı da grevler, protestolar, fabrikalara işçilerce el koymalar, köylülerin toprak sahiplerinin mülklerine saldırması, isyanlar ve Rus olmayan uluslar arasında ayaklamalar olurdu. Ama bunlar, toplumu bilinçli bir şekilde dönüştürmeye girişen tek bir hareket halinde bir araya gelemezdi.

Bunun yerine birbirlerine düşebilirler; işsizleri, çaresiz askerleri ve kafası karışmış köylüleri, eski düzenin kalıntılarınca sürdürülen Yahudi karşıtı ve Rus milliyetçisi ajitasyonlara kurban verebilirlerdi. Bu koşullar altında, askeri bir diktatörlük kurmak için Ağustos ayında Petrograd üzerine yürümeye kalkışan General Kornilov gibi birisi için başarı kuşkusuz mümkün olabilirdi. Kapitalist demokrasinin 1917 Rusya'sında hiçbir yaşama şansı yoktu; ama bu durum aç ve çaresiz halkın kendi ıstıraplarından yararlanacak bir sağ kanat diktatörlüğü de ihtimal dışında bırakmıyordu. Troçki'nin bir keresinde yorumladığı gibi, 1922 yılında İtalya'da doğan faşizm, başka bir ad altında kolaylıkla 1917 ya da 1918 Rusya'sında doğmuş olabilirdi.

Farkı yaratan şey devrimci bir sosyalist partinin, devrimden önceki yaklaşık 15 yıl içinde Rusya'nın işçilerinin önemli bir kısmının bağlılığını kazanmış olmasıydı. Ülkenin genelde sanayileşmenin geriliğine rağmen, Petrograd'da ve birkaç başka şehirde büyük fabrikalar çoğalmıştı. 1914 yılında Petrograd'ın 250.000 sanayi işçisinin yarısı 500 ya da daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde çalışıyordu; ki bu oran Batı'nın ileri kapitalizmlerindekinden daha yüksek bir orandı.[67] Buralar 1890'lardan itibaren sosyalist propaganda ve ajitasyon için verimli bir zemin oluşturmuştu.

Lenin kendi kuşağının sosyalist liderlerinin çoğundan (devrim sırasında 47 yaşındaydı), ajitasyonun amacının sol kanat entelektüelleri ya da sendika türünden örgütler için pasif bir destek kazanmak için değil, işçi sınıfı içinde Çarlığa karşı ayaklanmaya kendini adamış bir eylemciler ağı oluşturmak için yürütülmesi gerektiği konusundaki ısrarıyla ayrılıyordu. Bu onun, beklenen devrimin burjuva devrimi niteliğinde olacağı konusunda anlaşmalarına rağmen, Martov, Dan ve Akselrod gibi eski çalışma arkadaşlarından kopmasına yol açmıştı. Bolşevikler, devrimci partiyi orta sınıf entelijansiyasından ya da sendika eylemcilerinden ayırarak ve açık bir hedefe varabilmek için teorik netlik oluşturmaya çalışarak, iki Marksist partinin daha 'katı'sı olarak görünüyorlardı. 1914 yazına gelindiğinde Petrograd işçileri arasındaki en büyük parti Bolşeviklerdi; yasal bir gazete, *Pravda*, çıkarıyorlar ve Duma'daki işçi temsilcileri için en yüksek oyu alıyorlardı.[68] Savaş partiler arasındaki farkı daha da açık bir hale getirdi. Bolşevikler (her ne kadar pek çoğu Lenin'in 'devrimci bozgunculuğunu' destekleyecek kadar ileri gitmese de) sağlam bir şekilde savaşa karşı çıktılar ve Duma'daki milletvekilleri hapse atıldı. Menşeviklerin pek çoğu savaşı destekledi; Martov'a yakın bir azınlık, 'Menşevik enternasyonalistler' savaşa karşı çıktılar ama parti çoğunluğuyla bağlarını sürdürdüler.[69]

1917 yılının ilk aylarında Petrograd'ın işçi ve askerleri arasında Bolşeviklerden de Menşeviklerden de daha fazla etkiye sahip bir üçüncü parti vardı: Sosyal Devrimciler. Bu Marksist bir parti değildi; ama bir yandan köylülüğün taleplerine, diğer yandan halkın tepkisini çeken polis memurlarını öldürmek gibi ibret verici eylemlerle devrimci fitili ateşleyecek kahraman bir silahlı azınlığın rolüne vurgu yapan Rusya'nın 'popülist' geleneğinden gelen bir partiydi. En iyi bilinen liderleri daha çok orta sınıftan geliyordu ve 1917 yılında, kendi toprak reformu programlarını bile tamamlamadan savaşı ve geçici hükümeti desteklediler. Sonbahara gelindiğinde, daha az bilinen birkaç lider, 'Sol Sosyal Devrimciler', hükümetle olan huzursuzluğun etkisi altında partiden koptular.

Sosyal Devrimcilerin Şubat ayında Petrograd sovyetinde Bolşeviklerden daha fazla gücü vardı. Bolşevikler Çarlık baskısından orantısız bir şekilde zarar görmüşlerdi ve pek çok işçi ve asker, yeni koşullarda eski parti ayrımlarının önemini göremiyordu. Ancak pek çok Bolşevik işçi, birey olarak, Şubat ayaklanmasında dikkate değer bir rol oynadı ve de partinin fabrikalarda ve işçi sınıfı bölgelerinde sağlam bir üye çekirdeği vardı: dev Putilov fabrikasında 100 üye, Viborg sanayi bölgesinde 500 üye ve Mart ayı başlarında şehirde toplam olarak 2000 üye. Parti devrimle birlikte hızla büyüdü; öyle ki Nisan sonlarında şehirdeki üye sayısı 16.000 oldu.[70] Otuz işçiden birinin üyeliği ile Bolşevik ajitasyon ve propagandası pek

çok fabrikanın pek çok kesimine ulaştı. Mayıs sonlarında Petrograd yerel yönetim seçimlerinde (Menşeviklerin yüzde 3,4 ve Sosyal Devrimcilerin yaklaşık yüzde 50 oyuna karşı) oyların yüzde 20'sini kazanabilecek durumdaydı.[71]

Şubat ve Mart aylarında geçici hükümetin desteklenmiş olması nedeniyle parti üyelerinin kafası karışıktı. Durum Nisan ayında ancak Lenin sürgünden döndüğünde açıklığa kavuştu. Lenin, Rus kapitalizminin ülkenin sorunlarından hiçbirini çözemeyeceğini ve izlediği politikaların işçilerin, köylülerin ve askerlerin sorunlarını fark gözetmeksizin daha da kötüleştireceğini görüyordu. Troçki'nin, daha önce 'ortodoks' Bolşeviklerce reddedilmiş olan tezine çok yakın bir tezle işe başladı. İşçi sınıfının çarlığın devrilmesinde ve sovyetlerde çok önemli bir rol oynadığına, burjuva yönetimi altında mevcut olanlardan çok daha demokratik bir karar alma süreci yarattığına işaret etti. İşçi sınıfı ileriye doğru hareket ederek kendisinin ve yoksul köylülerin çıkarına politikalar empoze edebilme olanağına sahipti. Ancak bunun önkoşulu, sovyetlerin tüm iktidarı ele geçirmesi, eski ordunun yerine geçmesi ve işçi milisleri aracılığıyla bankaların millileştirilmesine ve yoksul köylülere toprak dağıtılmasına nezaret etmesiydi.

Bolşevik Partisi diktatörce yöntemlerle işlemiyordu ve Lenin'in tezleri başlangıçta şehirdeki Bolşeviklerin pek çoğu tarafından şiddetle saldırıya uğradı. Ama Viborg gibi sanayi bölgelerindeki üyeler arasında derhal yankı buldu. Onların kafaları karışık bir şekilde duyumsadıkları şeyi açık seçik ortaya koyuyordu. Bu tezler, Tom Paine'in *Sağduyu*'sunun 1776 başlarında Amerikan kolonilerindeki insanlar ya da Marat'nın *L'Ami du Peuple*'ünün 1792-1793'te pek çok Parisli *sans-culottes* için yaptığının aynısını yapıyordu: Bütün eski inançlarla çatışan yeni bir nesnellik için yeni bir dünya görüşü sunmak. Lenin halk kitlelerine, nesnel koşulların öfkeli kurbanları olmaktansa, tarihin etkin özneleri olmaları yolunda yardım ediyordu.

Lenin'in partinin büyük kısmını kazanması için birkaç hafta yeterli oldu. Ama köylü ve askerleri bir yana bırakalım, işçi kitlelerini kazanmak biraz daha uzun zaman aldı. Önce parti üyelerine, geçici hükümeti devirmek ve savaşa son vermek ihtiyacını 'sabırla açıklamaları' gerektiğini söyledi. Bolşevikler, henüz işçilerin çoğunluğunu kazanmamış bir azınlık olarak, bu amaçlarına ulaşamazlardı. Geçici hükümetin davranışı ve işçi, köylü ve askerlerin kendiliğinden mücadeleleri, bu 'açıklamaların' etkili olmasını sağlayacaktı. Bolşeviklerin Petrograd belediye ve parlamento seçimlerindeki oyu, Mayıs'taki yüzde 20'den Ağustos'ta yüzde 33'e ve Kasım'da yüzde 45'e çıktı. Moskova'da Haziran'da yüzde 11,5'ten Eylül sonlarında yüzde 51'e yükseldi. Haziran başındaki ilk Tüm Rusya

Sovyetler Kongresi'nde Bolşevikler delegelerin yüzde 13'üne sahipti. 25 Ekim'deki ikinci kongrede delegelerin yüzde 53'ünü kazanmışlardı ve yüzde 21'lik Sol Sosyal Devrimciler de onlarla ittifak halindeydi.[72]

Bir seçim pusulasına şu isim yerine diğerini yazmak için insanları ikna etmekten başka şeyler de gerekliydi. Bolşevikler, ücretleri enflasyon düzeyinde tutmak, kötüleşen koşullara karşı koymak ve işletmecilerin fabrikaları kapatıp ekonomik bir kaosa yol açmalarını önlemek için her türlü işçi mücadelesine katıldılar.[73] Askerleri subaylarının gücüne kafa tutma ve köylüleri toprağı bölüşme yolunda yüreklendirdiler. Bolşevikler, sömürülen ve ezilenlere, toplumu kendi çıkarları doğrultusunda sovyetler kanalıyla yönetmeye muktedir olduklarını kanıtlamaya çalıştılar.

Bütün büyük devrimler iniş ve çıkışlar, insanların sürecin bütününü gözden kaybetme riskiyle karşı karşıya kaldığı geri dönüşlerle ilerler. 1917 yılında Rusya da buna bir istisna değildi. Geçici hükümetin ve generallerin davranışı Temmuz'da Petrograd işçilerinin ve garnizonunun bir öfke patlamasına yol açtı ve geçici hükümeti devirmek için kendiliğinden hareketler oldu. Ancak (partiye henüz katılmış olan Troçki de dahil) Bolşevik liderler, haklı olarak, bu noktada Petrograd'da iktidarın ele geçirilmesinin başka yerlerden az destek göreceğini ve de gerici güçlerin bunu, şehirdeki hareketi tecrit edip sonra da yok etmek için bir bahane olarak kullanacaklarını hesaplıyorlardı. Böylelikle, bir yandan onunla açık bir dayanışma içinde bulunurken, bir yandan da hareketi dizginlemek zorundaydılar.

Sonuç ilk başta olumlu görünmüyordu. Bolşeviklerin hareketi sınırlandırmaları, devrimci işçi ve askerler arasında belirli bir moral bozukluğuna yol açarken, hareketle dayanışmaları da geçici hükümetin pek çok lideri tutuklamasına ve ötekilerin, başta Lenin olmak üzere, saklanmasına yol açtı. Geçici hükümet, hareketin tepesine binerek, devrimin sembolü olan her şeyi –buna geçici hükümetin kendisi de dahil– yıkmak isteyen güçlere kapıyı aralamış oldu ve General Kornilov şehrin üzerine yürümeye kalktı. Bolşeviklerin sovyet sistemi doğrultusunda iktidarı ele geçirmeleri yolundaki son adım, paradoksal olarak, (Kornilov'un) darbe girişimine karşı geçici hükümet destekleyenler de dahil edilerek, ama geçici hükümet için en son saygı kırıntısını da yok ederek, şehrin devrimci savunmasının örgütlenmesiyle oldu.

Öyleyken bile 25 Ekim'de sovyet iktidarının kurulması olmuş bitmiş bir şey değildi. O gün toplanmış olan Rusya Sovyetleri Kongresi'nin çoğunluğunun, iktidarın alınmasını destekleyeceği açıktı. Ancak Zinovyev ve Kamanev gibi önde gelen Bolşevikler buna karşıydılar ve bunun yerine Menşevik ve Sosyal Devrimci liderlerle görüşülmesini savunuyorlardı.

Buna karşılık Lenin ve Troçki bunun ölümcül bir gecikme olacağına ikna olmuşlardı. Halk kitleleri, bin yıllarca süren sınıf egemenliğinin pekiştirdiği riayet ve itaat alışkanlığını yenerek, bir şeyleri değiştirebilecekleri konusunda güven kazanmışlardı. Zira partinin daha fazla gecikmesi, bu güveni paylaşmadığını ilan etmek ve süreç içinde onu yok etmeye yardımcı olmak demekti. Ekonomik kriz her gün daha da derinleşiyor ve umudu, moral bozukluğuna ve çaresizliğe dönüştürme tehlikesi taşıyordu. Eğer bunun meydana gelmesine izin verilirse, köylüler, askerler ve kimi işçiler askeri bir maceracının bayrağı altında toplanabilirdi.

Ekim 1917

Petrograd'da Ekim Devrimi, aynı şehirdeki Şubat Devrimi'nden bir bakıma çok farklıydı: Çok daha sakindi. Daha az ateş açıldı ve daha az kaos oldu. Bu durum, kimi sağ kanat tarihçilerini onu bir 'darbe', Bolşevik liderlerinin kitlelerin üzerinden yürüttükleri bir azınlık eylemi olarak tanımlamaya itmiştir. Aslında, tam da bir darbe olmadığı için düzenli ve sakindi. Bu yukarıdan birkaç figürün yönettiği bir eylem değil, en derin özlemlerini dile getiren yapılar içinde örgütlenmiş halk kitlesinin bir eylemiydi. Bolşeviklerin yönetimindeki Petrograd sovyetinin Askeri Devrim Komitesi, işçi ve asker kitlelerinin itaat edeceği kararlar alabiliyordu; çünkü kendisi de onların seçtiği ve üyelerini değiştirebilecekleri bir sovyetin parçasıydılar. Bu ona geçici hükümetin sahip olmadığı bir otorite kazandırıyordu ve şehirde az sayıdaki askeri birlik dışında bütün askerleri kendi emirlerine itaate yöneltebiliyor ve Kerenski ve bakanlarına kaçmak dışında bir şans bırakmıyordu.

'Geçici hükümet sona ermiştir' diye rapor ediyordu Troçki 25 Ekim'de sovyete:

> Bize ayaklanmanın bir katliam doğuracağı ve devrimi kan seli içinde boğacağı söylenmişti. Şimdiye kadar her şey kansız oldu. Tek bir zayiat bilmiyoruz. Tarihte, böylesine muazzam kitlelerin katıldığı ve bu denli kansız meydana gelmiş herhangi bir devrimci hareket örneği bilmiyorum.[74]

Kısa süre sonra Lenin üç aydır gizlendiği yerden çıkarak şunları söyledi:

> Şimdi Rusya'nın tarihinde yeni bir çağ başlıyor...Rutin görevlerimizden birisi savaşı derhal sona erdirmektir. Ancak savaşı sona erdirebilmek için... kapitalizmimizin kendisi fethedilmelidir. Bu görevde biz, şimdiden İtalya'da, Almanya'da ve İngiltere'de gelişmeye başlamış olan dünya çapındaki işçi sınıfı hareketinin yardımını göreceğiz... Her konuda zafer kazanacak ve proletaryayı dünya devrimine katacak güçte bir kitle örgütüne sahibiz. Rusya'da derhal bir proleter sosyalist devletin inşasına başlamalıyız. Yaşasın sosyalist dünya devrimi.[75]

Meydana gelmiş olan şey çok önemliydi. 1792-93'te Paris'in emekçi kitleleri orta sınıfın en radikal kesimini iktidara itmiş, ancak o iktidarın kendilerine karşı döndüğünü ve sonra da o iktidar sahiplerinin muhafazakârlar tarafından iş başından uzaklaştırıldığını görmüştü. 1848'de o kitlelerin çocukları Şubat ayında birkaç temsilcilerini hükümete zorla sokmuşlar, ama Haziran ayında barikatlarda öldürülmüşlerdi. 1871 yılında biraz daha ileri gitmişler ve kısa süre yalnızca bir şehirde ve yalnızca iki ay için iktidarı ele geçirmişlerdi. Şimdi işçi, köylü ve askerlerin bir konseyi, Pasifik'ten Baltık'a uzanan 160 milyonluk bir ülkede devlet iktidarını ele geçirmişti. Dünya sosyalizmi gerçekten de ufukta görünüyordu.

Kuşatılan Devrim

Devrimin liderleri çok iyi biliyorlardı ki, devrim eski Rus İmparatorluğu'nun topraklarıyla sınırlı kaldığı sürece muazzam sorunlarla karşı karşıyaydılar. Bu devrim başarılı olmuştu; çünkü işçi sınıfı, Petrograd'ın ve birkaç başka şehrin en büyük fabrikalarında, yönetim ve iletişimin tam merkezlerinde yoğunlaşmıştı. Ama ne olursa olsun bunlar nüfusun küçük bir azınlığıydı. Köylü kitleleri devrimi, sosyalist oldukları için değil, ama klasik bir burjuva devriminin sunacağı kazancı, toprak dağıtımını sunduğu için desteklemişlerdi. Savaşın yarattığı ekonomik kriz çoktan sanayii baltalamaya ve şehirlerde açlığa yol açmaya başlamıştı. Ekmek miktarı 300 grama inmişti ve kitlelerin günde ortalama aldıkları kalori yalnızca 1500'dü.[76] Sanayi üretimini yeniden örgütleyerek, köylülerin kentleri beslemeleri için ikna olmalarını sağlayacak malları üretmek, her fabrikada işletmecilere nezaret eden işçi komitelerinin karşı karşıya bulunduğu, Herkül kuvveti isteyen bir görevdi. Bunun başarılması, devrim, sanayisi daha gelişmiş ülkelerdeki devrimlerden yardım almadıkça çok zordu.

Savaşın bu tür devrimlere yol açacağı konusundaki inanç, Lenin'i eski düşüncesini, Rusya'daki devrimin yalnızca bir burjuva devrimi olabileceği düşüncesini terk etmeye ikna etmişti. 1906'da buna karşı çıkmıştı:

> Sosyalist bir devrim için iktidarın ele geçirilmesi... saçma ve yarı-anarşist bir düşünce. Rusya'nın ekonomik gelişmesinin derecesi ve de geniş proletarya kitlesinin örgütlenmesi, işçi sınıfının derhal ve tamamen kurtuluşunu olanaksız kılmaktadır... Kim ki sosyalizme siyasal demokrasi dışındaki bir yolla ulaşmaya çalışmaktadır, eninde sonunda saçma ve gerici sonuçlara ulaşacaktır.[77]

Fikrini değiştirmişti; çünkü Rusya'nın tümünü başkaldırmaya iten savaş, Avrupa'nın başka yerlerinde de aynı etkiyi yaratıyordu. Ancak Lenin, 1918 Ocak'ında 'Alman Devrimi olmazsa biz mahvoluruz' diye ısrar et-

mişti.[78] Uluslararası devrime olan inanç bir fantezi değildi. Savaş çoktan Rusya'dakine benzer ayaklanmalara, çok daha küçük ölçekte de olsa yol açmıştı. 1917'de Fransız ve Britanya ordularındaki ve Alman donanmasındaki isyanlara; ekmek miktarının azaltılmasına karşı 200.000 Alman metal işçisinin grevi; 1917 Ağustos'unda[79] Turin'de işçilerle askerler arasında beş gün süren çatışmalar; Britanya'da yasadışı teknisyen ve madenciler grevi ve 1916 Paskalyası'nda Dublin'de cumhuriyetçi bir ayaklanma eşlik etmişti.

Savaşa muhalefet şimdi kıtanın her yerinde yaygındı. Almanya'da savaş yanlısı SPD, kendi parlamento grubundan önemli bir kesimi, barış isteğini ifade etmeye başladıkları için partiden çıkarmış ve onların kendi partilerini, Bağımsız Sosyal Demokratlar'ı kurmalarına neden olmuştu. Britanya'da geleceğin İşçi Partisi lideri Ramsay MacDonald, Leeds'de barış isteyen işçi temsilcilerinin bir toplantısına başkanlık etmişti.

Ancak devrimler eşgüdümlü zaman çizelgelerini izlemezler. Krizde olan sistemdeki genel baskılar değişik yerlerde benzer öfke patlamalarına yol açar. Bununla birlikte bunların alacağı kesin şekiller ve zamanlamaları, yerel koşullara ve geleneklere bağlıdır. Rusya'nın geri köylü ekonomisi ve köhnemiş devlet yapısı o dev imparatorluğun, batı ve orta Avrupa devletlerinden önce, 1917'de çatlamasına yol açmıştı. Onlar 1649'dan 1848'e kadar meydana gelen devrimler zinciriyle en azından kısmen modernleşmişler ve sanayileşmişlerdi. Hepsi, değişik derecelerde, Rusya'da olmayan bir şeye sahiptiler: yerleşmiş parlamenter sosyalist partiler ve mevcut toplumun yapısı içinde tuzağa düşmüş ama geniş işçi tabakaları arasındaki güvenini sürdüren sendika bürokrasileri.

1918 Ocak'ında, Berlin ve Viyana'da yarım milyon metal işçisinin katıldığı bir grev dalgası Avusturya-Macaristan ve Almanya'yı sarmıştı. Grevciler hatırı sayılır bir ölçüde Rus Devrimi'nden ilham alıyorlardı ve hain polis saldırılarına maruz kalıyorlardı. Bununla birlikte Berlin işçileri hâlâ savaş öncesi SPD liderleri Ebert ve Scheidemann'a grev komitesinde yer verecek kadar hayaller içindeydi. Bunlar grevi dinamitlemek için nüfuzlarını kullandılar ve kitlesel aldatmalarla grevin yenilgisini garantiye aldılar.

Breslau'da hapiste olan Rosa Luxemburg, Karl Kautsky'nin karısı Luise'ye 24 Kasım'da yazdığı mektupta Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri öngörmüştü:

> Ruslar için seviniyor musun? Elbette bu cadı kazanı içerisinde fazla tutunamazlar. Fakat bunun nedeni, akıllı eşinin hesaplarla ortaya koyduğu üzere Rusya'nın istatistiksel olarak geri kalmış olması değil, o çok gelişkin Batı ülkelerindeki sosyal demokrasinin aşağılık korkaklardan meydana gelmesi ve Rusların kendi kanında boğulmasını sakin bir şekilde seyredecek olması.[80]

SPD'nin Ocak ayındaki davranışı onun uyarılarını haklı çıkardı. Alman Başkomutanlığı devrimci hükümete Polonya sınırındaki Brest-Litovsk'da yapılan görüşmelerde bir ültimatom vermişti. Eğer Almanya'nın Rus Ukrayna'sının geniş kısımlarını almasına izin verilmezse, Alman ordusu doğrudan Rusya içlerine ilerleyecekti. Devrimci hükümet, generalleri atlayarak, cephede dağıttığı yüz binlerce Almanca broşürle Almanya'nın işçi ve askerlerine seslendi. Ancak grev hareketinin yenilmiş olması, Alman ordusunda derhal devrimci bir kopuş gerçekleşmesi şansını dışarıda bırakıyordu ve askerler birkaç yüz mil ilerlediler. Bolşevik Parti'de ve sovyetlerde ne yapılması gerektiği konusunda sert tartışmalar oldu. Hem Buharin hem de Sol Sosyal Devrimciler, Almanya'ya karşı devrimci savaşı savundular. Lenin, ültimatomun kabul edilmesini, zira Bolşeviklerin savaş yapacak bir güce sahip olmadıklarını savundu. Troçki ise, Almanya'daki olayların ikilemi çözeceği umuduyla, hem devrimci savaşa hem de ültimatomu kabul etmeye karşı çıktı. Sonunda Lenin Bolşeviklerin pek çoğunu ültimatomu kabul etmenin en gerçekçi çözüm olduğu konusunda ikna etti. Sol Sosyal Devrimciler hükümetten çekilerek Bolşevikleri yalnız bıraktılar.

Barış karşılığında Almanya'nın dayattığı cezalandırıcı koşullar savaşın Rus ekonomisine verdiği zararı tamamladı. Ukrayna, Rus kömürünün çoğuna sahipti ve tahılının çoğunun kaynağıydı. Sanayi üretimi kömür yokluğu nedeniyle çöktü ve şehirlerdeki yiyecek kıtlığı eskisinden de kötü hale geldi. Petrograd'da ekmek miktarı 27 Ocak'ta 150 grama ve 28 Şubat'ta yalnızca 50 grama indirildi. Bunun devrimi yapmış olan Petrograd işçi sınıfı üzerindeki etkisi yıkıcı oldu. Nisan ayına gelindiğinde şehirdeki fabrikaların işgücü 1917'deki düzeyin yüzde 40'ı kadardı. Bundan en fazla, 1905'teki hareketin belkemiğini teşkil etmiş olan büyük metal fabrikaları zarar gördü. 1918'in ilk altı ayında bir milyondan fazla kişi, başka yerlerde yiyecek bulmak umuduyla şehirden göç etti: 'Birkaç ay içinde, devrimdeki rolü nedeniyle ülkenin her yerinde tanınan Kızıl Petrograd'ın proletaryasının büyük bir kısmı yok olmuştu'.[81]

Rusya'nın geri kalan kısmını, üretim süreci içindeki stratejik rolü nedeniyle devrime yöneltmeyi başarmış olan işçiler, artık bu role sahip değildi. Onların kurdukları kurumlar, sovyetler, hâlâ varlığını koruyordu; ama işyerleriyle olan organik bağlarını yitirmişlerdi.

Hevesli işçi, asker ve köylülerin, işçi sınıfı sosyalizminin kahramanca eylemlere ilham kaynağı olduğu Bolşevik Parti'ye akın etmesiyle devrim heyecanı devam ediyordu. Bu heyecan Troçki'ye, 1917'nin işçi milislerinin sağladığı sağlam ve inanmış bir çekirdek etrafında, milyonlar gücünde yeni bir Kızıl Ordu yaratma olanağı verdi. Ancak sovyetler, parti ve Kızıl

Ordu artık yaşayan, çalışan bir işçi sınıfının bir parçası değildi. Bunun yerine, her ne kadar 1790'lardaki versiyonu, burjuvazinin radikal kanadının ideallerince güdülendirilmiş, yeni versiyonu ise işçi sınıfı sosyalizmi ve dünya devrimi idealleriyle güdülendirilmiş olsa da, Jakobenizmin güncellenmiş bir türüne benziyordu.

Bu idealler için savaşmak, 1918 yılı ilerledikçe daha güç hale geldi. Almanların Ukrayna'yı ele geçirmesini, Haziran ve Temmuz'da Britanya ve Fransa hükümetlerinin tezgâhladığı saldırılar izledi. Çek milliyetçileri tarafından İngiltere-Fransa-Rusya'nın yanında savaşmak üzere örgütlenen Avusturya-Macaristan savaş esirlerinden oluşan yaklaşık 30.000 kişilik Çekoslovak birliği, Trans-Sibirya Demiryolu boyunca kasabaları kontrol ederek Rusya'yı ortadan böldü. Onların koruması altında Sağ Sosyal Devrimciler ve Menşevikler, Saratov'da, Bolşevik olduğundan kuşkulanılan herkesi sokakta öldüren bir hükümet kurdular.[82] Japon kuvvetleri, Pasifik kıyısındaki Vladivostok'un kontrolünü ele geçirdiler. Britanya birlikleri kuzeyde Murmansk'a çıktılar ve ayrıca güneyde Bakü'nün kontrolünü ele geçirdiler. Aynı aylarda, Sol Sosyal Devrimciler, Brest-Litovsk barışını baltalamak amacıyla Petrograd'daki Alman büyükelçisini öldürürlerken, Sağ Sosyal Devrimciler de Bolşevik hatip Volodarsky'yi öldürdüler ve Lenin'i yaraladılar.

Bir yandan dışarıdan kuşatma, bir yandan da içeriden terörist ve karşı-devrimci girişimler, devrimci rejimin niteliğinde bir değişiklik meydana getirdi. Anarşistken Bolşevik olan Victor Serge, 1928 yılında yazılmış *Rusya Devrimi'nin Birinci Yılı*'nda bu değişikliği anlatır. Haziran'a kadar:

> Cumhuriyet, iç demokrasisi olan bütüncül bir sistemdi. Proletaryanın diktatörlüğü henüz, bir partinin, merkez komitesinin ya da belirli kişilerin diktatörlüğü değildi. Mekanizması karmaşıktı. Her sovyet, her devrimci komite, Bolşevik Parti'nin ya da Sol Sosyal Devrimci Parti'nin her komitesi bu mekanizmanın bir kısmına sahiptir ve onu kendi bildiği gibi yürütür... Bütün kararnameler, çoğu kez son derece ilginç olan (Tüm Rusya Sovyetleri Yürütme Komitesinin) oturumları sırasında tartışılır. Burada rejimin düşmanları parlamentonun sunduklarından daha fazla özgür ifade olanağı bulurlar.[83]

diye yazıyordu.

Artık bunların hepsi değişmeye başlamıştı:

> *Kulaklar*ın (zengin köylüler) isyanı, (Sol Sosyal Devrimciler'le) sovyet ittifakının bozulması ile aynı anda vuran Müttefiklerin müdahalesi, cumhuriyetin varlığına şaşmaz bir tehdit oluşturuyordu. Proletarya diktatörlüğü, bundan böyle, demokratik aygıtını terk etmeye zorlandı. Açlık ve yerel anarşi, iktidarın ciddi bir şekilde uygun komiserlikler elinde toplanmasını zorunlu kıldı. ... Kötülük için yapılan planlar, güçlü bir iç savunma aygıtının yaratılmasını zorunlu kılar. Suikastlar, köylü isyanları ve ölümcül tehlike teröre başvurma-

> yı zorlar. Karşı-devrimci sosyalistlerin yasadışı ilan edilmesi ve anarşistler ve Sol Sosyal Devrimciler'le kopuş, sonuç olarak Komünist Parti'nin siyasal tekelini doğurdu... Yerel sovyetlerle başlayan ve Vee-Tsik'le (Tüm Rusya Sovyetleri Yürütmesi) sona eren Sovyet kurumları ve halk komiserleri konseyi şimdi bir boşluk içinde çalışıyor.[84]

İşte tam bu noktada devrimci hükümet, ilk kez olarak, sistemli terör uygulamasına başladı. 'Beyaz' karşı-devrimciler, kuşkulanılan devrimcileri yok etme kararlılıklarını göstermişlerdi. Ekim'de Moskova'da tutunmak için savaşırken böyle yapmışlardı ve Finlandiya'daki Beyazlar, Ocak ayındaki Sosyal Demokrat ayaklanmayı bastırdıktan sonra 23.000 'Kızıl'ı öldürmüşlerdi.[85] Şimdi devrimciler aynen karşılık vermekten başka seçenekleri olmadığını düşünüyorlardı. Kuşku duyulan karşı-devrimcilerin vurulması, burjuvalardan rehineler alınması, devrimin her karşıtının kalbine korku salacak yöntemlerin benimsenmesi, artık devrimci faaliyetin kabullenilen bir parçası haline gelmişti. Bununla birlikte, Soljenitsin'in *Gulag Takımadaları* gibi eserlerin yarattığı izlenime rağmen, bu terör Stalin'in 1929'dan sonra uyguladığı terörden çok farklıydı. Bu, karşı-devrimin hayali olmayan, gerçek eylemlerine karşı bir tepkiydi ve iç savaş sona erdikten sonra, 1921'de sona erdi.

Devrimci rejim, bütün olumsuzluklar karşısında dayandı; çünkü korkunç zorluklara rağmen eski Rusya İmparatorluğu'nun her tarafından yoksul sınıfların desteğini elde ediyordu. Yalnızca o, işçilere umut vaat ediyor, daha yoksul köylülere toprak garantisi veriyor, Beyaz Ordular'la birlikte çalışan Yahudi karşıtı çetelere direniyor ve Rus olmayan ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkından korkmuyordu.

Bununla birlikte devrimci rejimi yönetenler ve onun mesajını iletmek için hayatını tehlikeye atan yüz binlerce gönüllü, can atarak beklenen yardım umudu için sürekli Batı'ya, Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine bakıyorlardı.

3. Bölüm

Avrupa Keşmekeş İçinde

Alman Kasım'ı

Batıdaki devrimci kalkışma gecikmedi. Rus Ekim devriminden tam 12 ay sonra –her ne kadar bu süre savaşın yıktığı ve açlık çeken Rusya için çok uzun olsa da– geldi.

Alman İmparatorluğu'nun Brest-Litovsk'ta empoze ettiği insafsız koşullar yöneticilerine nefes alacak bir olanak verdiyse de bu çok kısa sürdü. 1918 Mart'ında büyük ve kanlı bir saldırı Alman ordularını, 1914'ten bu yana Fransa içlerinde en ileri noktalara taşıdı ama daha sonra tıkandı. Ağustos ayında ileri gitmek için ikinci bir girişim de başarısız oldu ve bu kez geri çekilme sırası Alman ordularındaydı. Bir yıl önce ABD'nin savaşa girmesi İngiliz-Fransız tarafına yeni askerler ve geniş malzeme olanağı sağlarken, Almanya insan rezervini tüketiyordu. Alman yüksek komuta heyeti panikledi ve Ludendorff bir tür sinir bunalımı geçirdi.[86] Eylül sonlarında derhal bir ateşkes yapılmasına karar verdi ve bunun sorumluluğundan kaçınmak için de Kayzer'i, içinde birkaç Sosyal Demokrat bakanın da bulunduğu yeni bir hükümet kurmaya iknaya çalıştı. Ancak dört yıldır Avrupa'yı allak bullak eden bir savaşı basitçe düğmeyi kapayarak sona erdirmek mümkün değildi. Rakip emperyalistler, özellikle Fransa, yılbaşında Almanya'nın Rusya'dan elde ettiğine benzer çok şey istiyordu. Bir ay kadar Alman hükümeti bu bedeli ödememek için umutsuzca çabaladı ve de savaş her zamanki gibi kanlı bir şekilde devam etti. Britanya, Fransa ve ABD birlikleri, Almanların Fransa ve Belçika'da ellerinde tutukları topraklara saldırdı. Balkanlar'da Britanya, Fransız, Sırp, Yunan ve İtalyan ortak gücü Avusturya ordusunu bozguna uğrattı.

Bu baskı, 1200 yıl önce doğmuş Kutsal Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı, sallantıdaki çok uluslu Avusturya-Macaristan monarşisi için çok fazlaydı. Ordusu çöktü ve ulusal azınlıkların orta sınıf mensubu liderleri belli başlı şehirlerin kontrolünü ele geçirdiler: Çekler ve Slovaklar Prag,

Brünn ve Bratislava'yı; birleşmiş bir güney Slav, 'Yugoslav', devletinin destekçileri Zagreb ve Saraybosna'yı; liberal aristokrat Michael Karoly yönetimindeki Macarlar Budapeşte'yi ve Polonyalılar Krakow'u aldılar. Muazzam kalabalıklar Viyana sokaklarından akarken bir cumhuriyet istiyorlar ve imparatorluk sembollerini yırtıyorlardı;[87] Avusturya'nın Almanca konuşulan kısmında iktidar, Sosyal Demokrat'ların burjuva partileriyle yaptığı bir koalisyonun eline geçti.

Almanya'nın kendi yüksek komuta heyeti, hezimetten bir şeyler kurtarmanın çaresizliği içinde, ani ve telafi edici bir deniz zaferi umuduyla donanmasına Britanya'ya yelken açmasını emretti. Ama donanmanın denizcileri, kesin olan ölümü kabul etmeye hazır değillerdi. Bir yıl önceki isyanları bastırılmış ve liderleri, sırf greve gittikleri ve pasif kalarak subayların ve askeri polisin karşı saldırısına yol açtıkları için idam edilmişti. Bu kez aynı yanlışı yapmadılar; Kiel'de denizciler silahlandılar, grevdeki dok işçilerinin yanı sıra şehirde yürüyüş yaptılar, rakiplerini silahsızlandırdılar ve bir asker konseyi kurdular. Bütün Almanya için fitili ateşlemiş oldular.

İşçi ve askerler Bremen, Hamburg, Hanover, Köln, Leipzig, Dresden ve daha onlarca şehrin yönetimini ele geçirdi. Münih'te kraliyet sarayını aldılar ve savaş karşıtı reformist sosyalist Kurt Eisner'i, 'Özgür Bavyera Devleti'nin başbakanı ilan ettiler. 9 Kasım'da sıra Berlin'deydi. Silahları ve kızıl bayraklarıyla büyük işçi ve asker alayları şehri doldurdu ve kısa süre önce salıverilmiş olan savaş karşıtı devrimci Karl Liebknecht, imparatorluk sarayının balkonundan 'sosyalist cumhuriyet'i ve 'dünya devrimi'ni ilan etti. Geride kalmak istemeyen savaş öncesi Kayzer hükümetinin SPD'li bakanı Scheidemann, imparatorluk parlamentosunun balkonunda 'cumhuriyet' ilan etti. Kayzer Hollanda'ya kaçtı ve iki Sosyal Demokrat parti, 1500 işçi ve asker delegeden oluşan meclisin onayına 'halk komiserleri'nden oluşan bir 'devrimci hükümet' sundu. Bu şimdi işçi ve asker konseylerinin Almanya'nın her yerinde ve Alman işgali altındaki Belçika'da siyasi iktidarın hâkimi olduğunu sembolize ediyordu. Bu konseylerde ya da sovyetlerde somutlaşan devrim güçleri, Kuzey Denizi'nden Kuzey Pasifik'e kadar kuzey Avrasya'nın tümünü kaplayacak gibi görünüyordu.

Ancak Alman konseyleri, devrimci iktidarı, onu devrimci amaçlar için kullanmamakta kararlı olanlara teslim etmişti. Yeni başbakan Ebert, 24 saat içinde telefonla askeri yüksek komuta heyetinden General Groener'in karşısındaydı. İkili –savaş zamanının 'diktatörü' Hindenburg'un desteği ile– ordunun düzeni yeniden sağlaması için birlikte çalışmaya karar verdiler.[88]

Kapitalist devlet yoluyla reformdan yana olan Sosyal Demokrat politikacılar mantıksal olarak 1914'te savaşa giren devleti desteklemişlerdi. Şimdi, yine aynı şekilde mantıklı olarak, o devletin iktidarının devrim karşısında yeniden kurulmasını destekliyorlardı. Onlar için sınıf iktidarının ve baskının eski yapıları 'düzen'di; bu yapılara sömürülenler ve mülksüzler tarafından meydan okunması 'anarşi' ve 'kaos'u temsil ediyordu.

Bu meydan okuyuşun canlı örnekleri, savaş karşıtlarının en iyi bilinenleri, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'ti. Özellikle Liebknecht Berlin'in işçi ve askerleri arasında büyük bir desteğe sahipti. Sosyal Demokrat liderler, yüksek askeri komuta ile bunu yok etmek için manevra yapıyorlardı. Dışarıdan gelecek birliklerle devrimi ezebilmek ve dökülecek kanın suçunu Liebknecht ve Luxemburg'a yükleyebilmek için şehirde bir ayaklanma kışkırttılar. İkili, subaylarca yakalandı. Liebknecht bayıltılarak yere yıkıldı ve sonra vuruldu. Luxemburg'un kafası bir tüfek dipçiği ile parçalanarak bir kanala atıldı. Sosyal Demokrat basın, Liebknecht'in 'kaçmaya çalışırken' vurulduğunu ve Luxembug, 'öfkeli bir kalabalık' tarafından öldürüldüğünü yazdı. Orta sınıfın saygıdeğer üyeleri haberleri okuyunca, 'neşeyle yerlerinden hopladılar'.[89] 'Uygar' zenginlerin kendi yönetimlerine direnenlere karşı tavrında, Gracchus kardeşler ve Spartaküs'ten bu yana hiçbir şey değişmemişti.

Bununla birlikte, devrimci coşkuyu bastırmak, Sosyal Demokratlar'la askeriye arasındaki ittifak için kolay olmadı. Tarihçiler çoğu kez Alman Devrimi'nin küçük bir olay olduğu ve kolayca ve hızla sona erdirildiği izlenimini vermeye çalışmıştır. Bu, Eric Hobsbawm'ın çoğu kez uyarıcı 20. yüzyıl tarihi, *Aşırılıklar Çağı*'nda bile aktarılan bir mesajdır. Kasım ayındaki birkaç günden sonra, diye yazar, 'cumhuriyetçileştirilen eski rejim artık sosyalistlerce ciddi olarak rahatsız edilmiyordu... ve hatta henüz doğaçlanmış olan Komünist Parti tarafından daha az rahatsız ediliyordu'.[90] Aslına bakılırsa, devrimci galeyanın ilk büyük dalgası 1920 yazına kadar sona ermedi ve 1923'te ikinci dalga geldi.

Tarihteki her büyük devrimde olduğu gibi, Kasım 1918'de de, çok sayıda insan ilk kez politikayla ilgilendi. Devrim ya da sosyalizm sözleri artık 1914'ten önce sosyalistlere oy veren işçilere özgü bir şey değildi. Daha önce, Katolik Merkez Partisi'ne, liberal 'İlerlemeciler'e, liberal olmayan 'Ulusal Liberaller'e ve hatta Prusyalı toprak sahiplerinin tarımcı partisine oy vermiş olan milyonlarca işçi ve orta sınıfa yayılmıştı. Savaş boyunca eski Sosyal Demokrat işçilerin pek çoğu, savaş yanlısı liderlerin karşısındaki sol kanat muhaliflerle özdeşleşmeye başlamışlardı – eski SPD'nin üyelerinin yaklaşık yarısı sol kanat Bağımsız Sosyal Demokratlar'a geçti. Bunlarla birlikte, burjuva partilerinden sola kayan kişiler de vardı ve bun-

lar Sosyal Demokrat liderleri hâlâ sosyalist olarak görüyorlardı. Geçmişte Sosyal Demokratlar'a bu nedenle muhalefet ettikleri halde şimdi onlara destek oluyorlardı.

Sosyal Demokrat liderler, sol konuşmalar yaparak ama sol kanat politikaların ancak yavaş yavaş, düzeni sağlayarak ve devrimci 'aşırılıklar'a yol açmadan yürürlüğe konabileceğini söylerek, bu duygular üzerine oynadılar. Muhalefet edenlerin vurulması için generallerle gizlice anlaşırken, devrimi tehlikeye atanların Liebknecht ve Luxemburg olduğunu iddia ettiler.

Bu mesajı iletirken Bağımsız Sosyal Demokratlar'ın liderlerinin de yardımını gördüler. Bunlar savaştan memnun değillerdi ama çoğu, reformcu kapitalizme bağlıydı. Bunların saflarında Kautsky, Bernstein ve bir sonraki on yılda burjuva partilerinin iki koalisyonunda ekonomi bakanı olacak Hilferding vardı. Devrimin can alıcı ilk iki ayında bu parti SPD'nin çoğunlukta olduğu bir hükümette sadakatle görev aldı ve onun politikalarının işçi ve asker kitlesine pazarlanmasına yardımcı oldu.

Ancak haftalar ilerledikçe, Sosyal Demokrat liderlerin heyecanlı destekçisi olan insanlar onların aleyhine döndü. Kasım ayında hükümetin kontrolü elde edebilmesi için Berlin'e gönderilen askerler Ocak'ın ilk haftasında hükümete karşı ayaklandı ve Ocak ayaklanmasının bastırılmasına yardım eden işçi ve askerlerin pek çoğu Mart ayında başkentte isyan halindeydi. Ocak ortalarında yapılan seçim SPD'ye 11,5 ve Bağımsız Sosyal Demokratlar'a 2,3 milyon oy sağladı. Bununla birlikte izleyen birkaç haftada, Ruhr, Orta Almanya, Bremen, Hamburg, Berlin ve Münih'te Sosyal Demokratlar'a blok halinde oy vermiş olan işçiler genel greve gittiler ve hükümet politikalarına karşı silaha davrandılar. 1920'nin Haziran ayına gelindiğinde SPD'nin oyu, Bağımsız Sosyal Demokratlar'ın oyundan yalnızca 600.000 fazlaydı.

Sosyal Demokrat liderler, 'düzeni yeniden kurmak' için öyle basitçe kendi popülaritelerine dayanamayacaklarını hızla anladılar. 1918 Aralık'ının sonlarında Sosyal Demokrat İçişleri Bakanı Noske, 'birisinin insan izini bulmakta kullanılan köpek olması gereklidir' diye böbürleniyordu ve özel bir paralı asker gücü, *Freikorps*, kurulması konusunda generallerle anlaştı. Eski ordunun subayları ve 'fırtına bataryaları'ndan derlenen bu güç tümüyle gericiydi. Muhafazakâr tarihçi Meinecke, 'sanki eski düzen yeniden dirildi' gözleminde bulunuyordu. *Freikorps*'un dili şiddetle milliyetçi ve çoğu kez Yahudi karşıtıydı. Flamaları çoğu yerde eski bir Hindu iyi talih simgesi olan *sawastika* (gamalı haç) ile süsleniyordu ve mensuplarının pek çoğu ileride Nazi Partisi'nin kadrolarını oluşturdular.

1919 yılının ilk yarısında Almanya'nın tarihi, *Freikorps*'un ülke içinde dolaşarak Kasım Devrimi'ni yapanlara ve Ocak seçimlerinde Sosyal Demokratlar'a oy verenlere saldırmalarının tarihidir. Bunlar üst üste silahlı direnişle karşılaşmışlar ve olaylar Nisan'da 15.000 kişilik kendi Kızıl Ordusu da olan kısa ömürlü Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'nin ilanıyla sonuçlanmıştı.

'Devrimin Ruhu'

Almanya'daki iç savaş ayları aynı zamanda Avrupa'nın geri kalan yerlerinde de kargaşa aylarıydı. Britanya Başbakanı Lloyd George, Fransız meslektaşı Clemenceau'ya Mart ayında şunları yazıyordu:

> Avrupa'nın her yeri devrim ruhuyla doludur... Tüm mevcut düzen, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda, Avrupa'nın bir ucundan ötekine, halk kitlelerince sorgulanmaktadır.[91]

Paris'teki ABD temsilcisi House, günlüğünde benzer korkuları dile getiriyordu: 'Bolşeviklik her yerde güç kazanıyor... Bizler açık bir barut mahzeninin üstünde oturuyoruz ve bir gün bir kıvılcım onu ateşleyebilir'.[92]

Endişelerinin o andaki nedeni Macaristan'da, Rusya'da eski bir Macar savaş esiri olan Bela Kun'un liderlik ettiği bir sovyet rejiminin iktidar olmasıydı. 1918 sonunda kurulan liberal milliyetçi rejim, Çekoslovakya ve Romanya'nın ülkenin bazı kısımlarına el koymasını önleyemeyerek çöktü ve komünist-sosyal demokrat bir hükümet, barışçı bir şekilde iktidara geldi. Reformlara ve millileştirmelere başladı ve doğusunda Rus Kızıl Ordusu'ndan, batısında Avusturyalı işçilerin ayaklanmasından yardım göreceği umuduyla Çekoslovakya ve Romanya'ya karşı devimci bir savaş başlattı.

Başka bir yerde devrimci hükümetler iktidara gelmedi ama başka yerlerde durum istikrarlı da değildi. Orta ve Doğu Avrupa'nın yeni kurulmuş olan milliyetçi cumhuriyetlerinin tümü yeni düzene öfke duyan etnik azınlıklar içeriyordu. Çekoslovakya'da kimi büyükçe bölgelerde Almanca, kimilerinde Macarca konuşanlar çoğunluktaydı. Romanya ve Yugoslavya, Macarca konuşan büyük azınlıklar içeriyordu. Yugoslavya ve Avusturya'nın İtalya, Bulgaristan'ın Romanya ile şiddetli sınır ihtilafları vardı. Silezya'daki Polonya ve Alman güçleri arasında sürekli çatışma vardı ve Türkiye ile Yunanistan arasında, her iki tarafın da geniş çaplı etnik temizliğe giriştiği topyekûn savaş patlak verdi. Çekoslovakya ve Bulgaristan'da, hükümetlerinin orta sınıf milliyetçiliğine karşı olan, devrimci duygulara sahip çok sayıda işçi vardı.

Devrimciler işsizlere, 1919 Nisan'ında Avusturya parlamentosunu ele geçirmek için önderlik ettiler. Bir an için, doğuda Rusya ile ve batıda Avusturya üzerinden sovyet Bavyera ile ilişkili bir Macar devrimini ve böylelikle eski Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının tüm düzenini alaşağı etmeyi düşünmek, o kadar saçma değildi.

Olmadı. Avusturya Sosyal Demokratları Almanya'dakilerden biraz daha sol bir dil kullanıyorlardı ama daha ileri devrime en az onlar kadar inatla karşıydılar. Viyanalı işçi konseylerini, protestoların bastırılmasına izin vermeleri konusunda ikna ederek, Avusturya kapitalizminin varlığını sürdürmesini garanti ettiler. Bu arada, Budapeşte'deki komünist-sosyal demokrat hükümet gerçek işçi konseyleri oluşturmadı. Ordusunu yönetmek için eski subaylara güvenerek ve kırsal alana hâkim olan büyük toprakları bölmeyip köylülüğü devrime yabancılaştırarak kritik bir hata yaptı. Rejim, sosyal demokratların onu terk etmesi ve Amiral Horthy yönetiminde bir sağ kanat diktatörlüğünün kurulmasına yol açtığı için 133 gün sonra çöktü.

1919 yılındaki galeyan yalnızca yenilmiş imparatorluklarla sınırlı değildi. Genellikle aynı derecede olmasa da zafer kazananları da etkiledi. Britanya ve Fransız orduları eve dönmeden önce beklemeye zorlanan birliklerin isyanlarıyla sarsıldı. Rus Devrimi'ne karşı gönderilen ordular da rahatsızlıktan muaf değillerdi – Archangel'deki Britanya, Fransız ve ABD birlikleri savaşa girmeyi reddettiler ve Odesa ve öteki Karadeniz limanlarındaki Fransız birlikleri de bir isyan çıkardıktan sonra buralardan çıkmak zorunda kaldılar.[93]

Bu arada Britanya'da yükselen bir sanayi huzursuzluğu dalgası söz konusuydu. Senenin başındaki makine ustaları grevi Glasgow'da polisle sert çatışmalara ve Belfast'ta Katolik ve Protestanları birleştirerek neredeyse genel bir greve yol açtı. Liverpool ve Londra'da polis grevleri oldu. Hükümet daha sonra verdiği sözü tutmasa da, madencilerin grevini çeşitli sözler vererek güçlükle önledi ama demiryolu şebekesinin dokuz gün çalışmamasını engelleyemedi. Ocak 1920'de madencilik, taşımacılık ve demiryolu sendikaları arasındaki 'üçlü ittifak' hükümeti dehşete düşürdü. 'Bakanlar... çok korkmuş görünüyorlar' diye yazıyordu kabine sekretaryasının başı.[94]

İspanya, sarayın Alman yanlısı ve burjuvazinin (ve Pablo Iglesias'ın Sosyalist Partisi'nin) İngiliz-Fransız yanlısı duyguları nedeniyle yöneticilerinin bölünmüş olması sonucu savaşa girmemişti. Ama artan fiyatlar, sanayi ve tarım işçilerinin hayat standardını önemli ölçüde düşürmüştü. 1917 yazında yaygın ama başarısız bir genel grev oldu ve 1918 yılı ilerledikçe yeni bir direniş dalgası patlak verdi.

1918-20 yılları mevsimlik işçileriyle güney İspanya'da *Trienio Bolchevista* ('üç Bolşevik yılı') olarak bilindi. Rusya'da Bolşevikler toprakları yoksul köylüler arasında bölüştürüyor haberlerinden cesaret alan, 'yükselen bir örgütsel faaliyet, grev, çatışma ve miting dalgası'[95] gerçekleşti. 'Başka yerlerde olduğu gibi, burada da' diye yazdı Amerikalı romancı Dos Passos, 'Rusya bir işaret ateşi oldu'.[96] Amelelerin toprakları işgal ettiği, başka yerlerde oturan toprak sahiplerinin evlerinin yakıldığı ve kimi zaman tarlaların ateşe verildiği üç büyük grev bölgeyi sardı. Kimi kasabalarda 'Bolşevik-tipi cumhuriyetler' ilan edildi ve hareketin hızını kırabilmek için 20.000 asker gönderilmesi gerekti.[97] Ajitasyon güneyle sınırlı değildi. Valensiya'da bir hafta süren grev sırasında işçiler bazı sokakları 'Lenin', 'Sovyetler' ve 'Ekim Devrimi' gibi adlarla yeniden adlandırdılar ve Madrid'de yaygın ekmek ayaklanmaları 200 dükkânın yağmalanmasına yol açtı.[98] En ciddi mücadele 1919 başlarında Katalonya'da oldu. İşçiler, Barselona'nın elektriğinin çoğunu temin eden La Canadiense fabrikasını işgal ederek ve şehri karanlığa gömerek, kamu taşımacılığını felç ettiler. Gaz ve su işlerinde olduğu gibi şehrin tekstil fabrikalarının yaklaşık yüzde 70'i greve gitti; bu arada matbaacılar birliği bir 'kızıl sansür' uyguladı. Hükümet olağanüstü hâl ilan etti ve 3.000 grevciyi tutukladı. İşçiler teslim olmuş gibi görünüyordu, fakat olaylar durulmadı. Hükümetin tutuklu grevcilerin bazılarını serbest bırakmayarak yeni bir grevi kışkırtmasına kadar kısa süreli bir işe dönüş oldu. Hükümet şehre, makineli tüfekli birlikler getirdi, 8.000 burjuva gönüllüyü silahlandırdı, sendikaları kapattı ve on beş gün içinde genel grevi ezdi. İşverenlerin kiraladığı silahlı adamların sendika eylemcilerini vurmasıyla sonunda Katalonya'daki işçi hareketinin beli kırıldı. Garcia Oliver, Francisco Ascaso ve Buenaventura Durutti gibi anarşist CNT üyeleri yönetici sınıf figürlerini öldürerek karşılıkta bulundular. Onların eylemleri işçilerin gücünün daha da parçalanmasından başka bir işe yaramadı. Ama Katalan işçi sınıfı içinde, izleyen 17 yılda aralıklarla patlayan derin bir sınıf kini oluştu.[99]

1919 yılında işçi mücadelesinin yükselişi Avrupa ile sınırlı kalmadı. ABD, örgütlü olmayan sanayilerinin sendikalaşması yolunda o zamana kadar görülen en büyük girişime ve 250.000 çelik işçisinin çetin grevine tanık oldu. Avustralya, '1919 yılında 6,3 milyon işgününün işyeri uyuşmazlıklarında kaybolduğu, o zamana kadar görülmüş en maliyetli bir dizi grevle' sarsıldı.[100] Kanada'da Winnipeg (şehri), Batı Kanada ve Birleşik Devlet'in kuzeybatı kıyısındaki ajitasyon dalgasının bir parçası olarak bir genel grev deneyimi yaşadı.

Batı Avrupa'daki devrimci kalkışmalar 1920 yılında Almanya ve İtalya'daki kararlı mücadelelerle en yüksek noktasına ulaştı.

Almanya'daki bölgesel iç savaşlar, parlamenter bir perspektiften devrimci bir perspektife geçerken işçiler muazzam kayıplar verdi; ölü sayısı üzerine her yerde rastlanan tahmin 20.000'dir. Ancak ülkenin geleneksel yöneticileri hâlâ memnun değillerdi ve pek çoğu şimdi sosyal demokratlardan kurtulup iktidarı ellerine alabilecek kadar kendilerini güçlü hissediyorlardı. 13 Mart'ta askerler Berlin'e yürüdü ve hükümetin devrildiğini açıklayarak onun yerine kıdemli bir bürokrat Kapp'ı atadı.

Sosyal demokrat liderlerce silahlandırılmış olan haydutlar sola saldırmaktan vazgeçip o liderlere saldırmaya başladılar. Bu artık biraz fazlaydı ve sosyal demokratların generallerle birlikte çalışmak için geçmişteki bahanelerini kabul etmiş olan sıradan işçiler arasında sert bir tepki yarattı. Ana sendika federasyonunun başı, Legien, bir genel grev çağrısında bulundu ve Almanya'nın her yerinde işçiler buna uydular.

Bununla birlikte kilit noktalardaki tepki yalnızca işi bırakmak şeklinde olmadı. İnsanlar ayrıca yeni işçi konseyleri oluşturdular, silahlandılar ve darbeye sempati duyduğu bilinen asker kollarına saldırdılar. Ruhr'da pek çoğu askeri deneyimi olan binlerce işçi, ulusal orduyu, *Reichswehr*, ülkenin en büyük sanayi bölgesinden sürüp çıkaran bir Kızıl Ordu oluşturdular. Birkaç gün içinde darbe çökmüştü. Sosyal demokrat bakanlar Berlin'e döndüler ve ağırlıklarını bir kez daha, Ruhr'da 'düzen'i sağlamak için bilinen kanlı yöntemlerini kullanan *Reichswehr*'den yana koymadan önce, biraz sol gürültü çıkardılar.[101]

İtalya'da 1919 ve 1920 'iki kızıl yıl' olarak biliniyordu. İşçiler bir grev dalgası başlattılar ve üye sayısını 50.000'den 200.000'e çıkaran Sosyalist Parti'de ve sendikalarda toplandılar. Bir grev dalgasını bir başka grev dalgası izledi. 1919 yazı, devrimci Rusya ile üç günlük bir dayanışma grevi gördü. 1920 baharında Turin metal işçileri, işverenlere – Antonio Gramsci'nin gazetesi *Ordine Nuovo* çevresindeki devrimcilerce sovyetlerin başlangıcı olarak görülen, fabrika konseylerini kabul ettirmek için sert ama başarısız bir grev yaptılar.

Eylemler Ağustos'ta zirveye ulaştı. Milano'daki makine işçileri bir lokavta, fabrikaları işgal ederek tepki gösterdiler. Dört günde hareket ülkenin bütün metal işleri sanayiine yayıldı ve 400.000 işçiyi kapsar hale eldi: 'Nerede içinde *metallos*'ların çalıştığı bir fabrika, bir tersane, bir çelik işletmesi, bir haddehane, bir dökümhane varsa, orada yeni bir işgal vardı'.[102] Başka sektörlerde tahminen 100.000 işçi metal işçilerinin yolundan gitti. İnsanlar bunu artık yalnızca basit bir ekonomik mücadele olarak görmüyorlardı. Fabrikalarda silah yapmaya ve saklamaya başladılar. Üretimin devam etmesini sağlıyorlardı çünkü işçi denetimi esasına dayanan yeni bir toplum yarattıklarına inanıyorlardı: 'Fabrikalarda çalışan, uyuyan ve

nöbet tutan, silahlı ya da silahsız, bu yüz binlerce işçi, olağanüstü günler, "eyleme geçen devrim" günleri yaşadıklarına inanıyordu'.[103]

Hükümet felç olmuştu. Güneyde savaştan dönen köylüler kendiliklerinden toprakları paylaşmaya başlamışlardı. Ascona'da askerler, Arnavutluk'ta savaşa gitmemek için isyan etmişlerdi. Başbakan Giolitti, kazanamayacağı bir iç savaşın başlamasından korkuyordu. Senato'ya şunları söyledi:

> İşgalleri önlemek için... metalürji sanayiindeki 600 fabrikanın her birine bir garnizon yerleştirmek zorundayım... küçük olanlara 110, büyük olanlara 1.000 adam. Fabrikaları ele geçirmek için elimdeki bütün kuvvetleri harekete geçirmek zorundayım! Peki fabrikaların dışındaki 500.000 işçi üzerinde gözetimi kim yapacak? Bu bir iç savaş olurdu.[104]

Bunun yerine, metal işçileri sendikası liderlerinin anlaşmazlığın barışçı çözümüne rıza göstereceği ve Sosyalist Parti liderlerinin de sendika liderlerinin kararına karşı gelmeyeceği varsayımına göre hareket etti. Bu, işverenleri başka bir gün savaşmak için serbest bırakıyordu. Haklı çıktı. Sosyalist Parti işgallerin sendika liderliğinin sorumluluğu altında olduğunu resmen kararlaştırdı ve ana sendika federasyonunun özel bir konvansiyonu, ikiye karşı üç oyla aldığı kararla, devrim çağrısını reddedip, işverenlerle bir anlaşmaya varılmasını kabul etti. Hareketin çekirdeği, başlıca fabrikalardaki metal işçileri, kendilerini moralsiz ve yenilmiş hissettiler. Onlar bir devrim için savaşmışlardı ve elde edebildikleri tek şey, ücretlerde ve koşullarda birkaç küçük ve geçici iyileştirmeydi.

Batı'da Devrim?

Ruhr Kızıl Ordusu ve İtalyanların fabrika işgalleri, Batı Avrupa'da hiçbir zaman bir devrim ihtimali olmadığı, bunun Rusya'nın Bolşeviklerinin kafalarındaki bir fantezi olduğu tezini yalanlıyor. 1920 yılının bahar ve yazında, kapitalist bir toplumda yetişmiş ve bunu böyle kabul etmiş çok sayıda işçi, mücadeleye girişti ve bunu yaparken de bir toplumun nasıl yönetileceğine dair devrimci sosyalist görüşü benimsedi. 1920 Ağustos'unda Rus Kızıl Ordusu Varşova'ya yaklaşırken, her Alman işçisinin kafasında 'Kapp Putsch'* yenilgisinin anısı vardı ve İtalyan fabrikalarının işgalinin arifesinde, dünya devrimi bir fantezi değildi.

---

* *Kapp Putsch*: Almanya'da, 1920 yılında sallanan Weimar Cumhuriyeti'ni devirmeye yönelik sağcı bir darbe girişimi. Reichstag'ın gerici üyelerinden Wolfgang Kapp (1858-1922), Erich Ludendorf'la birlikte darbe sonrasında bir hükümet kurdu ve meşru cumhuriyet hükümeti Güney Almanya'ya kaçtı. Ancak işçi sendikalarının genel grevi ve devlet memurlarının Kapp'ın emirlerini dinlememesi sonucu darbe dört gün içinde başarısızlığa uğratıldı ve Kapp İsveç'e kaçtı. *–çev.*

Bu olmadı, ve o zamandan beri sosyalizmin tarihçileri Rusya'daki devrimin neden tekrarlanmadığını tartışmışlardır. Nedenlerin bir kısmı açıkça Rusya ve Batı arasındaki nesnel farklılıklarla ilgilidir. Batı ülkelerinin çoğunda kapitalizm Rusya'dakinden daha uzun bir süre içinde ve yönettiği insanları bütünleştireceği toplumsal yapıları daha fazla geliştirme şansıyla birlikte oluştu. Rusya'dan farklı olarak Batı ülkelerinin çoğunda köylülüğe (güney Almanya ya da Fransa'da olduğu gibi) ya toprak verilmiş ya da (İngiltere'de olduğu gibi) bir sınıf olarak yok edilmişti ve dolayısıyla eski düzene kafa tutma potansiyeline sahip bir güç değildi. Batılı devletlerin çoğu ayrıca çarlığın eski köhnemiş devlet aygıtından çok daha etkindi ve dolayısıyla savaşın travmasını atlatmayı başarmıştı.

Ancak bu nesnel etkenler her şeyi açıklayamaz. Görmüş olduğumuz gibi, Batı'da milyonlarca işçi, her ne kadar bu, Rusya'da aynı dönüşümün yaşanmasından birkaç yıl sonra olsa da, devrimci tavra ve eyleme yönelmişlerdi. Ancak devrimci bir tavra yönelmek ya da hatta devrimci eyleme girişmek devrim yapmakla aynı şey değildi. Devrim yapmak, değişim arzusundan daha fazla bir şeyi gerektiriyordu. O arzuyu gerçeğe dönüştürecek – Cromwell'in Yeni Model Ordusu'nda ya da Robespierre'in Jakobenlerindeki, büyük burjuva devrimlerinin irade ve anlayışına sahip bir grup insan gerektiriyordu. Bu tür gruplar 1920'nin can alıcı aylarında Almanya ve İtalya'da gerçekten mevcut değildi.

Avrupa'daki sosyalist hareketler genellikle 1871'le 1900'lerin başları arasındaki görece toplumsal huzur döneminde gelişmişti. İnsanların toplumdaki sınıf farklılıklarına olan öfkesi nedeniyle destek kazanmış ama bu esas itibariyle pasif bir destek olmuştu. Mevcut düzene karşı olan bir dizi kurum –sendikalar, yardım dernekleri, kooperatifler, işçi kulüpleri– yaratmışlardı ama uygulamada düzenle birlikte yaşamışlardı. Bu kurumları işleterek güvenli bir yaşam sahibi olmuşlar ve hatta, seçilmiş temsilciler olarak, yönetici sınıfın daha liberal kesimlerinden de belirli bir kabul görmüşlerdi. Bazı açılardan, feodal lordlara karşı öfkeyi, onların fikirlerini ve davranışlarını taklit etmekle birleştiren geç Orta Çağ'ın tacir ve şehirlilerine benziyorlardı. Feodal alt sınıfların çoğu bu tür davranışları hoş görüyordu çünkü mevcut hiyerarşileri itirazsız kabul ediyorlardı. Dolayısıyla işçi hareketinin sıradan unsurları çoğu kez liderlerinin davranışlarına katlanmaya hazırdı.

Savaştan hemen önceki yılların kitlesel grevleri, bu tavırlara kafa tutan militan ve devrimci akımlara hayat vermişti ve de savaş daha ileri bölünmeler getirmişti. Bernstein ve Kurt Eisner gibi reformcular savaşa karşı olsalar da, mevcut reformizm ve savaş karşıtlığı arasında bir tür çakışma eğilimi vardı. Savaş sona erdiğinde üç ayrı akım ortaya çıktı.

Birincisi, savaşın desteklenmesinin kapitalizmin ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünen, Ebert-Scheidemann-Noske türünden savaş yanlısı sosyal demokratlar vardı. İkinci olarak, savaşa kapitalizmin en yüksek barbarca ifadesi olarak karşı çıkan ve devrimi onu kesinlikle sona erdirecek tek çare olarak gören devrimciler vardı. Üçüncü olarak, 'merkez' ya da 'merkezciler' olarak bilinen, Almanya'da Bağımsız Sosyal Demokratlar tarafından temsil edilen çok büyük, amorf bir grup bulunuyordu. Bu gruptaki liderlerin pek çoğu savaş öncesi sosyalizmin teori ve uygulamasını kabul ediyor ve geleceklerini esas itibariyle kapitalizm içinde parlamenter ya da sendikacı olarak görüyorlardı.

Savaş sırasında merkezciler, savaş çabalarını durdurabilecek kitle ajitasyonu yerine mevcut hükümetlere barış görüşmeleri yapma çağrısında bulundular. Savaştan sonra kimi zaman sol kanat terminolojisi kullandılar ama her zaman sosyalist amaçların ancak 'düzen içinde' elde edilebileceğinde ısrar ettiler. Tipik olarak, Almanya'daki Bağımsız Sosyal Demokratların Hilferding'i, sovyetleri ve parlamentoyu birleştiren anayasal öneriler geliştirdi. Sürekli olarak, öteki tarafın avantajına, işçilerin faaliyetinin ani artışını oyalayacak barışçı uzlaşma planları önerdiler. Devrimci sosyalist Eugen Leviné'in, Bavyera sovyetine başkanlık ettiği için kendisini ölüme mahkûm eden mahkemeye söylediği gibi, 'Sosyal Demokratlar başlarlar, sonra kaçıp bize ihanet ederler; Bağımsızlar faka basarlar, bize katılırlar, sonra bizi yolda bırakırlar ve sonra da biz Komünistlere duvarın karşısına dikilmek düşer. Biz Komünistler, ölümden izinli adamlarız'.[105]

Merkezin örgütleri tipik olarak savaştan sonra çok hızlı bir şekilde büyüdü. Tanınmış parlamenter liderleri ve büyük bir basınları vardı ve çok sayıda öfkeli ve militan işçiyi yanlarına çektiler. Alman Bağımsız Sosyal Demokratları'nın, muhtemelen Rosa Luxemburg'un Kasım 1918'deki Spartaküs Birliği'nin on katı üyesi vardı.

İtalyan Sosyalist Partisi, Alman Bağımsız Sosyal Demokratları'yla aynı türden bir partiydi. Devrimci bir dil kullanmış ve en azından toplumun dönüşmesini istemiş olsalar da, liderlerinin politikaya yaklaşımı esas itibariyle parlamenterdi. Ayrıca, en dikkate değer olanı, önde gelen parlamenter Filippo Turati olmak üzere açıkça reformist unsurlar da içeriyordu. Mücadele dalgası yükselirken hızla büyüdü ama işçilerin öfke ve militanlığını devlete karşı devrimci bir saldırıya kanalize etmek için gerekli liderliği sağlamayı başaramadı. Bu partinin en iyi bilinen lideri Serrati, fabrikaların işgalinden sekiz ay sonra, 'Herkes devrimden söz etti ama, hiç kimse onun için hazırlanmadı' diye itiraf ediyordu.[106] Sosyalist Parti'de bir 60 yıl kadar hâkim figür olacak Pietro Nenni, 'Parti, teoride

reddettiği parlamenter mücadeleye programlanmış büyük bir seçim makinesinden başka bir şey değildi' diye doğruladı.[107] Turinli bir eylemci, Angelo Tasca hatırlıyordu: 'İşçilerin ve sosyalist örgütlerin yöntemi... sırasıyla, çok heyecanlanmış kitleleri, sükûnete davet etmek... ve onlara devrim vaat etmekti'.[108] 'İtalya'da siyasal hayat, gelmekte olan devrimin sermayesinin laf kalabalığı ile israf edildiği uzun bir toplantı oldu'.[109]

Rus Devriminin liderleri 'merkez'in olduğu kadar sağ kanat parlamenter sosyalistlerin yetersizliklerini de görmüş ve her ülkede yeni Komünist Enternasyonal'e bağlı yeni komünist partilerin kurulması için çağrıda bulunmuştu. Ama savaş yıllarının baskı ve karmaşası, Enternasyonal'in ilk kongresinin 1919 Mart'ına kadar toplanamayacağı anlamına geliyordu ve ondan sonra bile, dünya bir tarafa, Avrupa'dan katılımlar da zayıf oldu. Temmuz ve Ağustos 1920'deki ikinci kongre, ilk gerçek temsilî toplantıydı.

Avrupa'nın her yerinde işçiler arasında devrimci duygunun güçlülüğü göndermiş oldukları delegelerden anlaşılıyordu. İtalya, Fransa ve Norveç'te anaakım sosyalist partiler öyle yaptılar. Almanya'dan Bağımsız Sosyal Demokratlar, İspanya'dan CNT ve hatta Britanya'dan Bağımsız İşçi Partisi ve ABD'den Sosyalist Parti katıldı. Kongrenin Enternasyonal'e üyelik için '21 koşul' olarak saptanan, ana mesajlarından birisi, bu partilerin ancak kendi işleyişlerini ve liderlerini değiştirdikleri takdirde devrimci olabilecekleriydi. Özellikle Almanya'da Kautsky, İtalya'da Turati ve Britanya'da MacDonald gibi üyelere sahip olmayı sürdüremezlerdi.

Bu koşullar ortayolcu liderlerin pek çoğunun bunları kabul etmemesi nedeniyle büyük kavgalara neden oldu. Ancak bu konudaki ayrılmalardan sonradır ki Alman Bağımsız Sosyal Demokrat ve Fransız Sosyalist Partileri, İtalya'daki bir azınlıkla birlikte, 'yeni türden' komünist partiler olmayı oylayarak kabul ettiler.

Ancak bu yöndeki hareketler İtalya ve Almanya'da 1920'deki mücadeleleri etkilemek açısından çok geç kalmıştı. Fransız birliklerinin Ruhr'u işgal edişi, enflasyondaki astronomik artış, bütün ülkenin sağ ve sol olarak kutuplaşması, Hitler liderliğindeki Nazilerin yükselmeye başlaması ve muhafazakâr Cuno hükümetine karşı başarılı bir genel grev yapılması üzerine Almanya'da 1923'de yeni bir kriz oluştu. Yine de o zaman bile savaş öncesi sosyalizminin muhafazakâr parlamenter geleneği, en militan devrimciler üzerinde bile etkisini sürdürdü. Komünist liderler, iki devlette, Thuringia ve Saksonya'da muhtemelen devrimci bir kalkışmada atlama tahtası olarak kullanmak üzere parlamenter 'işçi' hükümetleri kurdular ama daha sonra, işçi sınıfının çoğunluğunun destekler görünmesine rağmen, ayaklanma planlarını iptal ettiler.[110]

Devrimi reddeden reformcu sosyalistler bunu, bir kez devrim tehdidi ortadan kalkarsa, kapitalizmin barışçıl gelişmesi ve demokrasinin yaygınlaşmasıyla hayatın eskisi gibi devam edeceği inancıyla yapıyorlardı. İtalya'daki olaylar ne kadar yanıldıklarını gösterdi.

Acı Bedel: İlk Faşizm

1920'de fabrikaların işgal edildiği sırada İtalya'da Mussolini, savaşı desteklemek için partisinden ayrılmış kışkırtıcı bir editör olarak ulusal çapta tanınmış birisiydi. Ancak kişisel olarak, ulusal şoveniste dönüşmüş bir grup eski devrimci ve İtalya'nın Yugoslovya kıyısına ve Avusturya'ya dair toprak haklarının reddedilmiş olduğuna inanan dağınık, eski ön saf mücahitlerden oluşan sınırlı sayıda siyasi takipçiye sahipti. Bunların bir kısmı 1919 Martında ilk *fascio de combattimento*'ları (faşist savaş birlikleri) kurmuş ama o yılki seçimlerde çok kötü sonuçlar almış ve İtalyan işçileri işverenlere ve hükümete karşı çıkarken kenarda sıkışıp kalmış, güçsüz kişilerdi.

Fabrika işgallerinin devrimci bir iktidar mücadelesine dönüştürülmesindeki başarısızlık Mussolini'nin şansı oldu. Artan işsizlik 'iki kızıl yıl'ın maddi kazanımlarını hızla ellerinden alırken işçilerin moralleri bozuldu. İşverenler, işçi hareketine unutamayacakları bir ders vermek için can atarken; 'liberal' Başbakan Giolitti de sola karşı bir denge unsuru arıyordu. Mussolini hizmete hazırdı. Büyük işverenlerin kimi kesimleri ve Giolitti hükümeti gizlice ona fonlar sağladılar – savaş bakanı terhis edilmiş 60.000 subaya bir tamim yayınlayarak, eğer *fasci*'lere katılırlarsa, ordudaki ücretlerinin yüzde 80'inin ödenmesini öneriyordu.[111] Giolitti, 1921 Mart'ında Mussolini'ye parlamentoda 35 sandalye kazandıran bir 'orta-sağ' seçim ittifakı oluşturdu. Bunun karşılığında Mussolini'nin silahlı grupları sistemli bir şekilde, işçilerin ve yarıcıların toprak sahiplerine karşı şiddetli grevlere girişmiş oldukları Po Vadisi'nden başlayarak, yerel sendika ve sol kanat merkezlerine saldırmaya başladı.

50 ya da 60 kişilik faşist gruplar köylere ya da küçük kasabalara kamyonlarla geliyor, sosyalistlerin 'halk evleri' salonlarını yakıyor, grev gözcülerinin sıralarını bozuyor, militanları döverek ve boğazlarından aşağı Hint yağı dökerek cezalandırıyor ve polisin kendilerine kaçacak zaman tanıyacağını bilerek uzaklaşıyorlardı. Sosyalistler ve sendika üyeleri genellikle birbirinden çok uzak köylerde, işyerine bağlı insanlardı ve bu tür saldırılara karşı yeterince hızlı tepki gösteremiyorlardı. Faşistler, polisin her zaman onlar gittikten sonra ortaya çıkacağına ve 'cinayete bir spor gibi bakacaklarına' güvendikleri için kendilerini tamamen güvende hissediyorlardı.[112]

Faşistler için başarı başarıyı getirdi. Şehirlerden, 'toprak sahiplerini, garnizon subaylarını, üniversite öğrencilerini, memurları, rantiyeleri, profesyonelleri ve esnafı'[113] kırsala yapacakları seferler için harekete geçirebiliyorlardı. Faşist mangaların sayısı 1920 Ekim'inde 190'dan, 1921 Şubatında 1.000'e ve aynı yılın Kasım'ında 2.300'e yükseldi.[114]

Yine de o kadar güçlü değillerdi. Giolitti hükümeti faşistlerce kullanılmak değil, onları kullanmak istiyordu ve hâlâ faşistleri izleyip durdurabilecek gücü vardı. 1921 Temmuz'unda Sarzana'da 11 asker 500 faşiste ateş açtığında faşistler kaçtılar.[115] Bu sırada işçiler kendi paramiliter gruplarını, –*artidi del popolo**– kurup faşistlere karşı koymaya hazırlandılar. Faşist liderlerden Banchelli, insanlar karşı koyduklarında, mangaların 'kendilerini nasıl savunacaklarını' bilmediklerini kabul ediyordu.[116] Mussolini'nin 'depresyon' nedeniyle faşist yönetimden istifa etmesi üzerine hareket içinde kısa süreli bir kriz oldu.[117]

İşçi hareketinin liderlerinin tavrı onu kurtardı. Turati'nin reformcu sosyalistleri ve ana CGL sendika federasyonu faşistlerle bir barış anlaşması imzaladı. Sonunda Turati'den kopan ana Sosyalist Parti'nin sözde daha sol kanat liderleri pasif kaldı ve *artidi del popolo*'yu suçladılar. Zamanın Komünist lideri Amadeo Bordiga, faşistlerle öteki burjuva partileri arasında herhangi bir fark olduğunu kabul etmedi, mücadeleden uzak kaldı ve *artidi del popolo*'yu açıkça suçladı.

Mussolini, toprak sahipleri ve büyük iş çevreleri, tavrını değiştirmesi için hükümete yeterli baskı uygulayıncaya kadar bekledi; daha sonra ateşkesi bozdu ve işçi örgütlerine karşı saldırılarına yeniden başladı. Şimdi saldırılar yalnızca köylere ve kırsal kasabalara değil şehirlerdeki sol kanat yerleşimlere, gazete bürolarına ve sendika salonlarına yönelikti.

İşçi hareketinin resmî liderleri en sonunda bu saldırılara 1922'de karşılık vermeye çalıştılar. Tüm sendikalardan oluşan bir 'Emek İttifakı' kurdular ve Ravenna'daki tesislerine yapılan saldırıdan sonra Temmuz'da üç günlük bir genel grev çağrısında bulundular. Ancak işsizliğin yüksek olduğu ekonomik durgunluk döneminde üç günlük bir grev, büyük iş çevrelerini Mussolini'yi finanse etmekten caydırmadı ve işçi grupları faşistlerle savaşarak sokakların kontrolünü ele geçiremediği için Mussolini güçlü konumunu korudu.

Artidi del popolo Parma'da faşistleri geri püskürtünce direnişin başarıya ulaşması umudu doğsa da, grevin başarısızlığını izleyen moral bozuk-

* *Artidi del popolo*: İtalya'da Benito Mussolini'nin Milliyetçi Faşist Partisi ve 'kara gömlekli' çetelerin yükselişi karşısında, Sosyalist Parti'nin ve en büyük sendika CGL'nin mücadeledeki sınırlılıklarını aşmak için değişik eğilimlerde –anarko-sosyalist, sol sosyalist, komünist ve cumhuriyetçi– militanın 1921 Haziran'ında kurduğu halk milisinin adı. *–çev.*

luğu Mussolini'ye etki alanını Milano, Ankona ve Cenova gibi şehirlere yayma olanağı verdi.[118] 1922 Ekim'ine gelindiğinde Mussolini, durumu Giolitti ve burjuva liberallerinin aleyhine çevirecek kadar güçlenmişti. Ona hükümetlerinde bir yer teklif ettiklerinde, hükümet kendi kontrolüne verilmezse faşistlerinin Roma üzerine yürüyeceklerini açıkladı. Bu, abartılı bir ifadeydi; zira eğer devlet onu durdurmak isteseydi bunu kolaylıkla yapabilirdi. Ama generaller ve büyük iş çevreleri onu durdurmak istemediler. Kral onu başbakan olarak atadı ve Mussolini, Roma üzerine yürümek bir yana, oraya Milano'dan trenle geldi.

İtalyan burjuvazisi, ayrıcalıkların ve kârların korunmasının, demokratik ilkelerden daha önemli olduğunu, Liberal Parti'nin Mussolini'ye parlamentoda çoğunluk elde etmesi için yardım etmesiyle ve onun ilk hükümetinde bakanlıklar kabul etmesiyle gösterdi.

Mussolini'nin ülkeye 'düzen' ve istikrar getireceğine inanan yalnızca burjuvazi değildi. İtalyan faşizminin tarihçilerinden birinin ayrıntılarıyla anlattığı gibi:

> Komünistlerin ve hemen hemen tüm sosyalistlerin dışında parlamentonun tümü, demokrat anti-faşistler ve CGL'in sosyalistleri de dahil herkes, Mussolini'nin hükümetini, kâbusun sonu olarak, bir ferahlık iç çekişiyle karşıladılar. İnsanlar, iç savaş sona erdi diyorlardı ve faşizmin en azından yasal hareket edeceğini umuyorlardı.[119]

Aslında kâbus yeni başlıyordu. Mussolini hükümete gelince polis ve faşistler şimdi uyum içinde hareket etmeye başladılar. Birlikte işçi sınıfı örgütlerini sistemli bir şekilde yerle bir ederek, liberal politikacıları ve entelektüelleri faşist şiddet tehlikesi karşısında dengeleyici bir unsurdan mahrum bıraktılar. Bir süre için demokrasinin süsleri, hatta sosyalist ve komünist milletvekillerinin, dışarıda olmasa da parlamentoda görüşlerini dillendirmesine izin verilecek kadar, yerli yerinde kaldı. Ama şimdi gerçek güç Mussolini'nin elindeydi, anayasal kurumların değil.

Bu, 1924 yılında kendisini dramatik bir şekilde ortaya koydu. Mussolini'nin bir yardakçısı, reformcu sosyalist parlamenter Matteotti'yi öldürdü. Faşistler kısa bir süre için önceki desteklerinin büyük kısmını kaybettiler ve kimi değerlendirmelere göre, 'cinayeti izleyen hafta, hükümet kolaylıkla devrilebilirdi'.[120] Ancak parlamentodaki muhalefet kendisini, protesto amacıyla kendi '*Aventine*' (sığınak) meclislerini kurmak için parlamentodan çıkıp yürüyüş yapmakla sınırlandırdı. Hükümet karşıtı eylem çağrısı yaparak toplumsal kalkışma riskini göze almaya hazır değildi ve milletvekillerinin çoğu uysal bir şekilde faşistlere boyun eğmiş ve 1925 başındaki parlamentoda yerlerini yeniden elde etmişlerdi.

Mussolini şimdi her türlü gaddarlığın yanına kâr kalacağını ve kendisi tam iktidar sahibi *Duce* lider olarak, İtalya'yı totaliter bir rejime dönüştürebileceğini biliyordu. Mussolini'nin başarısı Avrupa'nın her yerindeki yönetici sınıfların takdirini kazandı. Britanyalı Muhafazakâr Winston Churchill ona övgü düzmekten mutluydu[121] ve kısa süre içinde onun yöntemlerinin pek çok taklitçisi ortaya çıktı. Bunlar arasında Münih'teki milliyetçi, Yahudi düşmanı çevrelerin yükselen figürü Adolf Hitler vardı.

Acı Bedel: Stalinizmin Tohumları

Devrimi yaygınlaştıramamaktaki başarısızlık Rusya'yı yalnız başına bıraktı ve yalnızca maddi bir ablukaya değil fakat yabancı 16 kadar ordunun işgalinin korkunçluklarına, iç savaş, yıkım, hastalıklar ve açlığa katlanmak zorunda kaldı. Sanayi üretimi 1916'daki düzeyin yüzde 18'ine kadar düştü ve işçi sınıfının şehirlerde kalan küçük kısmı kendisini kırlara giderek köylülerle bireysel olarak takaslar yaparak besleyebiliyordu. Tifüs yaygınlaşır ve yamyamlık bile görülürken Bolşevikler giderek, neredeyse mevcut olmayan işçi sınıfının doğrudan temsilcileri yerine, bir parti rejimiyle iktidara tutundular. Katlandıkları şeyler, hâlâ partinin büyük kısmını oluşturan işçilerin devrimci cesareti hakkında çok şeyler anlatır. Ama bu onları var olmak için siyasal bir bedel ödemekten geri bırakmadı.

Bu durum, 1921 Mart'ında Petrograd dışındaki Kronstadt deniz üssünde denizcilerin ayaklanıp devrimci hükümeti inanılmaz yoksulluk düzeyi nedeniyle suçlamasıyla bütün bütün ortaya çıktı. Kronstadt 1917'de Bolşevik gücünün en önemli merkezlerindendi ama eski militanlar Kızıl Ordu'da savaşmak üzere ayrılınca ve yerlerini köylerden henüz gelmiş adamlar alınca bileşimi değişmişti. Kalkışma, yoksulluğu yenmek için herhangi bir program sunamazdı zira bu, varlığın yanında yoksulluktan kaynaklanan kapitalist bir kriz değildi; aksine iç savaş, yabancı istilası ve ambargonun yoksullaştırdığı bütün ülkede görülen bir sonuçtu. Bir sınıf açken, bir başka sınıf varlık içinde yaşamıyordu; yalnızca farklı açlık dereceleri söz konusuydu. Yalnızca birkaç ay önce iç savaşta yenilmiş olan eski rejimin generalleri geri dönmek için bir fırsat bekliyorlardı ve bir kısmı da nihayet Kronstadtlı asilerin bir kısmı ile dostça ilişkiler kurmuşlardı. Zaman, devrimci hükümetin yanında değildi. Kaleyi çevreleyen buzlar eriyordu ve onu yeniden ele geçirmek güçleşecekti.[122] Bütün bu etkenler, Bolşeviklere isyanı bastırmaktan başka seçenek bırakmıyordu ki bu olgu, Bolşevik Parti içindeki, denizcileri teslim almak üzere buzu geçenlerin ön safında bulunan 'işçi muhalefeti'nce de kabul edilmişti. Bununla birlikte Kronstadt, yalnızlığın ve yabancı müdahalesinin devri-

mi içine düşürdüğü acınacak koşulların bir göstergesiydi. Devrim ancak, 1917'nin Bolşevizminden ziyade, Jakobenliğin yöntemlerine başvurarak varlığını koruyabilirdi.

Bu yöntemler zorunlu olarak Bolşevik Parti üyeleri üzerinde de etkisini gösterdi. İç savaş yılları pek çoğunun kafasına, işçi demokrasisi laflarına hiç uymayan otoriter bir yaklaşım yerleştirmişti. Lenin bu kadarını, 1920-21 kışında, parti içi tartışmalarda, 'Bizimkisi, bürokratik çarpıklıkları olan bir işçi devleti' dediği zaman itiraf etmişti.[123] Devlet aygıtını, 'çarlıktan devralınmış, sovyet dünyasında hemen hemen hiç dokunulmamış ... bir burjuva çarlık mekanizması' olarak tanımlamıştı.[124] Bu durum pek çok parti üyesinin tutumunu etkiliyordu: 'Moskova'ya bakalım. Bu bürokratlar kitlesi – kim kime yol gösteriyor? 4.700 sorumlu Komünist mi bürokratlar kitlesine, yoksa onlar mı Komünistlere?'[125]

Komünist Enternasyonal'in üçüncü kongresi 1921 yazında toplandı. İyi kötü tümüyle devrimci delegeleri bir araya getiren ilk kongre buydu. Delegelerin pek çoğu devrimin ülkesinde olmaktan coşku içindeydi. Ama her ne kadar devrimin dili varlığını ve pek çok Bolşevik onun ideallerine bağlılığını korusa da parti bir bütün olarak tecrit edilmişlikten, otoriteryenlikten ve de eski bürokrasiye bağlı kalmanın etkilerinden korunmuş olmuyordu. Marx 1851'de 'tarihi insanların yaptığını' yazmıştı; ama 'kendi seçtikleri koşullar altında' değil. Bu koşullar da sırası gelince insanların kendilerini dönüştürüyordu. Olayların baskısı altında Bolşeviklik, Komünist Enternasyonal'in bağlayıcı bir örgüt şeklinde kristalleşmesine rağmen, yavaş yavaş kendinden başka bir şeye dönüşüyordu. Bu başka şey, her ne kadar Stalin 1923 ya da 1924 yılına kadar iktidarı gerçekten kullanmamış ve mutlak iktidara ancak 1928-29'da sahip olmuşsa da, Stalinizm diye adlandırılacaktı.

4. Bölüm

Sömürge Dünyasında İsyan

20. yüzyılın başında bir avuç yönetici sınıf dünyaya egemendi. İnsanlık tarihi genel olarak, birkaç Avrupa ülkesinin biçimlendirdiği dar bir kanaldan akıyordu. Savaş bunun en yüksek ifadesiydi – esas itibariyle Britanya, Almanya ve Fransa'nın yöneticilerinin emperyal arzularından kaynaklanan bir *dünya savaşı.*

Ancak savaşın sonuna gelindiğinde sömürge dünyasını isyan dalgaları kaplamıştı ve yöneticilerin egemenliğini tehdit ediyordu: 1916'da Dublin'deki silahlı bir kalkışmayı, 1918-21'de İrlanda'nın her tarafında gerilla savaşı izledi; Hindistan'da Britanya yönetimine karşı gösteri ve grevler hızla arttı; Britanya'nın Mısır'ı işgali karşısında nerdeyse devrim oldu; Çin'de, 1919'da öğrenci protestolarıyla başlayan milliyetçi ajitasyon 1926-27'de iç savaşla sonuçlandı.

Batı hâkimiyetine direniş savaştan önce başladı. Afrika'nın sömürgeleştirilmesi yalnızca birbirini izleyen çetin savaşlar sonunda mümkün olmuştu; Hindistan'daki Britanya yönetimi 1857'deki büyük ayaklanmayla sarsılmıştı; Batı çıkar ve uygulamalarına karşı, Batı'da Boxer Ayaklanması olarak bilinen saldırılar [Haklı Yumruklar Ayaklanması], yüzyılın başında bütün Çin'i kaplamıştı.

Bununla birlikte böylesi direnişler tipik olarak başlangıçta yabancı istilasına teslim olmuş türden toplumların yeniden kurulması girişimlerini de içeriyordu.

Ancak 20. yüzyılla birlikte yeni direniş akımları, geleneksel temaları işleseler de, Batı kapitalizminin yöntemlerini öğrenme ve bunları taklit etmeye girişiyorlardı. Bunların merkezinde öğrenciler, avukatlar, öğretmenler ve gazeteciler gibi sömürge yöneticilerinin dilinde okumuş, Avrupa tarzı giyinen ama sömürge yöneticilerinin politikaları nedeniyle sürekli engellenen özlemlere sahip insanlar vardı. Bunlardan her sömürge şehrinde binlerce vardı ve bunların gösterileri ve protestoları sokakları doldurur ve çok daha geleneksel tutumları olan çok sayıda insanı kendine çekerdi.

Britanya'nın en önemli sömürgesi olan Hindistan'da, 1900'lerin ortasında, imparatorluk otoriteleri, böl ve yönet stratejisinin bir parçası olarak alt-kıtanın en büyük eyaleti Bengal'i Müslüman ve Hindu bölgelerine ayırınca, ülke çapında bir direniş kampanyası gerçekleşti. Kampanya, '*Swadeshi*' (kendi ülken) sloganı altında Britanya mallarına boykot, grevler, gösteriler ve Britanyalı subayların komutasındaki birliklerle çetin çatışmaları içeriyordu. Direniş hem İngilizce konuşan profesyonel orta sınıfları, Hindistan Ulusal Kongresi'ni, hem de Hinduluğun gerçek Hint geleneği olduğu gerekçesiyle Müslümanlara karşı yukarı kast Hindu husumetini cesaretlendiren ve 'terörist' yöntemleri destekleyen B. G. Tilak gibi insanları birleştiriyordu. Ancak Hindistan ayrıcalıklı sınıflarının geniş kesimleri hâlâ Britanya'ya bağlıydı. Dünya savaşı patlak verdiğinde hem Tilak hem de (Güney Afrika'dan 1915'te Hindistan'a dönen) Mahatma Gandhi, Britanya'nın savaş çabalarını desteklediler. Otoriteler Hindistan ordusunu iki milyona çıkaracak sayıda insanı askere aldılar ve çoğunu da Avrupa'daki katliama gönderdiler.

Çin'de yeni bir dalga, Mançu İmparatorluğu'nun çökmesine yol açtı. Hem eski hem de denizaşırı ülkelerde eğitim görmüş yeni orta sınıflar, Batılı devletlerin ve Japonya'nın her zamankinden büyük 'imtiyazlar' elde etmesini ve 'eşit olmayan anlaşmalar' empoze etmesini önleyemeyen imparatorluğa olan güvenlerini yitirmişlerdi. 1911 Ekim'indeki askeri bir isyanı, sürgünden henüz dönmüş olan Sun Yat-Sen'i cumhurbaşkanı yapacak olan cumhuriyetin ilanı izledi. Sun Yat-Sen 20 yıldır, ulusal bağımsızlık ve liberal demokrasiye bağlı çeşitli gizli örgütler kuruyordu. Ancak iktidar elinden kaydı ve bir ay içersinde cumhurbaşkanlığını, parlamentoyu lağvedip kendisini diktatör ilan edecek olan eski bir imparatorluk generaline devretti.

Mısır'da 20. yüzyılın ilk on yılında Britanya karşıtı bir milliyetçilik yükseldi ve otoriteler, liderlerden birisini tutuklayarak, diğerlerini sürgüne göndererek ve gazeteleri yasaklayarak bu hareketi ezdiler.

İrlanda Ayaklanması

Hindistan Britanya'nın en büyük sömürgesi idiyse, İrlanda da onun en eski sömürgesiydi ve Asya ya da Afrika'nın pek çok yeri gibi 19. yüzyıl ortalarında çok acı çekmişti. Sömürge imparatorluklarına karşı ilk modern ayaklanma, 1916 Paskalya Pazartesi'sinde burada meydana geldi. İrlanda'da bir yüzyıldan uzun bir süredir Britanya yönetimine karşı iki muhalefet geleneği oluşmuştu. Birisi, Britanya parlamentosunda sandalye sahibi olmak suretiyle Britanya'yı sınırlı bir özerklik ('*Home Rule*' - öz

yönetim) vermeye zorlamak amacı güden anayasal milliyetçilikti. Diğeri, İrlanda Cumhuriyet Kardeşliği ya da '*Fenians*' eliyle silahlı ayaklanma hazırlamaya kendini adamış cumhuriyetçilikti.

Savaştan önce her iki yöntem de başarılı olamamıştı. *Fenian* entrika ve isyanları Britanya devleti tarafından kolaylıkla bastırılmış ve liderleri tutuklanmıştı. Anayasal milliyetçiler de daha başarılı değildi. 1880'lerde Britanya yönetici sınıfının Liberal kanadından görünürde bir destek sağlamışlardı. Ancak, 1912-14'te Britanya Avam Kamarası bir *Home Rule Act* (Öz Yönetim Yasası) çıkardıktan sonra bile verilen söz tutulmamıştı. Bunun yerine, Britanya 'anayasası'na yönelik bir tehditten söz eden Muhafazakâr muhalefetle, Almanya'dan açıkça silah ithal eden ve 'Curragh İsyanı'nda üst rütbeli subaylarla Öz Yönetim Yasası'nı uygulamayacaklarını gösteren öz yönetim karşıtı 'Orange' kralcılarıyla vakit geçirilmişti. Bununla birlikte 1914'te savaş patladığında anayasal milliyetçiler Britanya'nın savaş çabalarını desteklemeye koştular ve binlerce İrlandalının Britanya ordusuna gönüllü katılmasına yardımcı oldular.

Daha sonra 1916 Paskalya'sında 800 kadar silahlı asi Dublin'in merkezindeki kamu binalarını, özellikle Merkez Postanesini ele geçirdi. Bir şair ve öğretmen olan Padraic Pearse'in yönetimindeki katılımcıların çoğu cumhuriyetçiydi. Ama onların yanı sıra İrlanda Yurttaş Ordusu adlı silahlı milise mensup az sayıda insan da vardı. Bu örgüt, dokuz ay süren Dublin Lokavtı'ndan sonra, İrlanda sosyalizminin kurucusu ve ABD'deki Dünya Sanayi İşçileri'nin eski örgütleyicisi James Connolly tarafından kurulmuştu.

Ayaklanmanın örgütlenmesi çarpık oldu. Katılan gruplardan birinin komutanı ötekinin harekete geçme emrini iptal etti, böylelikle katılanların sayısını üçte iki azalttı ve Alman silahlarını getirme girişimleri Britanya güçlerince engellendi. Ancak, hepsinden önemlisi, Dublin halkı ayaklanmaya ilgi göstermedi. Bu durum, sürgündeki bir Polonyalı devrimcinin, Karl Radek'in bütün olayı başarıya ulaşmamış bir *putsch* (başkaldırı) olarak nitelemesine yol açtı. Buna karşılık, kendisi de sürgünde olan Lenin, bunun sömürge yönetimine karşı, Avrupa devletlerini sarsacak, bir dizi ayaklanmanın başlangıcı olduğunda ısrar etti.

Bu ayaklanma, sonunda kuşkusuz İrlanda'daki Britanya yönetimini sarsacaktı. Öfkeli Britanya yönetici sınıfının ayaklanmayı ezmek için aldığı önlemler –Dublin'in merkezini savaş gemileriyle bombalamak, beyaz bayrak altında teslim olan liderleri idam etmek– Britanya yönetimine karşı artan bir düşmanlık yarattı. Bu düşmanlık, Britanya hükümeti İrlanda'da kura askerliğini uygulamaya hazırlanınca derinleşti. Britanya parlamentosunu boykota kararlı Sinn Fein adayları 1918 sonundaki genel

seçimlerde oyların büyük kısmını kazandı; Britanya yanlısı Birlikçi adaylar ise kuzeydeki Ulster eyaletinde bile sandalyelerinin yarısını kaybettiler. Sinn Fein temsilcileri kendilerini İrlanda cumhuriyetinin yeni *Dail*'i (parlamento) ilan etmek üzere Dublin'de toplandılar ve 1916'daki komutanlardan birisini, Éamon De Valera'yı başkan seçtiler. Bu arada eski kâtip Michael Collins önderliğindeki silahlı asiler, İrlanda Cumhuriyet Ordusu adı altında bir gerilla gücü olarak yeniden örgütlendiler. Her ikisi birlikte, Britanya mahkemelerinin ve vergi tahsildarlarının boykot edilmesi, silahlı eylem, Britanya birliklerinin hareketlerine karşı saldırılarla İrlanda'yı yönetilemez hale getirmeye çalıştılar.

Britanya 300 yıllık imparatorluk kuruculuğunun tipik hunharlığı – seçilmiş İrlandalı liderleri hapsetmek, asi olduğundan şüphelenilenleri asmak, kuşku duyulan cumhuriyetçileri öldürtmek için silahlı çeteleri kullanmak, bir futbol kalabalığına makineli tüfeklerle ateş etmek, sivillere karşı katliamlar yapan ve Cork'un merkezini yakan paralı '*Black and Tan*' mangaları kurmak– ile mukabele etti. Ama şiddet, Britanya tarafından silahlandırılan sekter Protestan güruhun Katolikleri evlerinden ve işlerinden etmeleri ve sonunda milliyetçi nüfusu terörize ederek boyun eğdirmeleri dışında, kimsenin bir işine yaramadı.

Britanya kabine toplantılarının tutanakları[126], ne yapacağını bilemeyen bir yönetici sınıf ortaya koyuyor. İrlanda sorunu, Britanya İmparatorluğu'nu baltalamaya çalışan ABD'li politikacılar için de popüler bir sorun olması nedeniyle, uluslararası çapta da sıkıntı vericiydi. İşçi sınıfının hatırı sayılır bir kesiminin İrlanda ırkından ya da İrlanda kökenli olduğu Britanya'da, muazzam sorunlara yol açtı. Hindistan'da Britanya'nın Connaught Rangers alayındaki İrlandalı askerlerin isyanı, imparatorluğun başka yerlerinde de sorunlar yarattı. Bununla birlikte kabinedeki bakanların çoğu, İrlanda milliyetçilerine verilecek herhangi bir tavizin imparatorluğa ihanet olacağını ve başka yerlerde de sömürge ayaklanmalarını cesaretlendireceğini düşünüyorlardı.

Sonunda 1921'de Britanya Başbakanı Lloyd George bir çıkış yolunda tökezledi. Collins başkanlığındaki bir İrlanda delegasyonuyla yapılan görüşmelerde, Kuzey İrlanda'daki altı *county*'yi Britanya yönetimi altında bırakmadıkları, çeşitli limanlarda Britanya'ya üsler vermedikleri, Britanya tacına sadakat yeminine bağlı kalmadıkları takdirde her tarafı yakıp yıkma ve tam bir baskı politikası izlemek tehdidinde bulundu. Topyekun bir savaşın mal ve mülklerine ne yapacağından korkan orta sınıfın çeşitli kesimlerinden gelen baskılar altında Collins uzlaşmayı kabul etti ve *Dail*'de kısıtlı bir çoğunluk elde etti. Bunu bir ihanet sayan IRA'nın çoğunluğu gibi De Valera da buna itiraz etti. Collins, Britanya'nın bas-

kılarına boyun eğdikten, Britanya silahlarını onayladıktan ve Dublin'de, kontrol ettikleri binalardan IRA üyelerini çıkardıktan sonra iç savaş başladı. 1923 yılına gelinip, cumhuriyetçiler sonunda silahlarını gömdükten sonra, Lloyd George'un stratejisi mükemmel bir şekilde işe yaradı.

İrlanda'da çeşitli bağımsız hükümetler oldu ama bunlar, Belfast civarında sanayi bölgesinden koparılmış, yoksullaştırılmış ve yüzlerce yıllık Britanya sömürgeciliğinin yıkıcı etkilerini gidermek için pek fazla umudu olmayan bir ülkeyi yönetiyordu.

1930'ların başında De Valera seçim yoluyla iktidara geldiğinde bile Britanya hâkimiyetinin birkaç sembolünün ortadan kalkmasından öte esaslı bir değişiklik olmadı. Bir yarım yüzyıl kadar genç insanların çoğu için, bir gelecek sağlamanın yolu Britanya ya da ABD'ye göç etmekti. Geride kalanlar için ise hayat bir yanda yoksulluk, öte yanda İrlanda Kilisesi'nin vaaz ettiği ahmak bir Katoliklikten başka bir şey değildi.

Bu arada, İrlanda'nın Kuzey'i 1972 yılına kadar, Protestan işçi ve köylü çoğunluğunu Katolik azınlığa karşı kışkırtan, Orange yobazlığını kullanan toprak sahipleri ve sanayicilerin egemenliği altındaki Birlikçi Parti tarafından yönetildi. 1916 ayaklanmasından sonra idam edilen James Connolly, ayrılmanın 'sınırın her iki tarafında bir gericilik karnavalı'yla sonuçlanacağını tahmin etmişti. Olaylar onu doğruladı. Britanya emperyalizmi İrlanda'nın mülk sahibi sınıflarının korkuları üzerine oynamayı başarmış ve iktidarına bu ilk büyük kafa tutuştan hemen hemen zarar görmeden çıkmıştı.

Hindistan Ulusal Hareketi

Hindistan, Çin ve Mısır'daki ulusal hareketler savaşın başında paralize olmuşlardı. Ama savaşın sonu geldiğinde büyümüş ve yoğunlaşmışlardı. Savaş Asya ve Afrika'nın milyonlarını modern kapitalizmle doğrudan ilişki içine soktu. Hintli askerler, Batı Cephesi'nde, Mezopotamya'da ve Gelibolu'da savaştılar. Yüz binlerce Çinli, Vietnamlı ve Mısırlı, çeşitli cephelerde işçi olarak çeşitli destekleyici rollerde kullanıldılar. Savaş ayrıca, ithalat akışını durdurup, savaş gereçlerine geniş yeni pazarlar sağlayarak yerli sanayileri geliştirdi.

Yeni sanayiler, Sanayi Devrimi'yle Avrupa'da meydana gelmiş olan sınıf yapılarındaki aynı değişiklikleri –eski köylü, zanaatkâr ve sıradan işçilerin modern bir işçi sınıfına dönüşmesini– beraberinde getirdi. Bu sınıf hâlâ toplam çalışan nüfusun küçük bir oranıydı – Çin'in durumunda yüzde yarımdan daha az. Ama mutlak anlamda oldukça büyüktü:

Hindistan'da yaklaşık 2,6 milyon[127], Çin'de 1,5 milyon kadar işçi vardı.[128] Bunlar Bombay, Kalküta, Kanton ve Şanghay gibi iletişim ve yönetim merkezleri olan şehirlerde yoğunlaşmıştı ve buralarda işçi sınıfı şimdiden nüfusun beşte birine ulaşmıştı; Chesnaux'nun Çin işçi hareketi tarihine göre, 'toplam nüfusa bakarak kendi gerçek büyüklüğünden çok daha fazla ağırlık taşıyabilecek' durumdaydı.[129]

Öğrenciler, entelektüeller ve çalışan orta sınıflar için imparatorluk güçlerine ve onların yerli işbirlikçilerine kafa tutabilecek iki müttefik vardı. Yabancılara karşı kendi çıkarlarını savunacak bir devlet isteyen yerli kapitalistler ve yabancı polise, müdürlere ve denetçilere karşı kendi şikâyetleri olan işçiler.

Bu değişiklikler savaşın, hayatları açlık ve hastalıkla sürekli mücadele halinde geçen nüfus üzerindeki sıkıntıları artırdığı bir sırada meydana geldi. Artan vergiler ve yükselen fiyatlar yoluyla ödenen ve işçileri, yoksul köylüleri aynı şekilde vuran savaş vergileri ve borçlanmalar, imparatorluk maliyesini şişirmek için Hindistan'dan 100 milyon sterlinin çıktığı anlamına geliyordu.[130]

Hindistan'da dışa vurmayan acı, alt-kıtada 1918-20 yıllarındaki ajitasyon dalgasıyla ifadesini buldu. Bombay'daki tekstil grevi 125.000 işçiyi kapsayacak kadar yayıldı. Bombay, Madras ve Bengal'de yiyecek ayaklanmaları ve Kalküta'da borçluların tefecilere karşı şiddetli protestoları oldu. Kitle gösterileri, grevler ve ayaklanmalar Hindistan'ın pek çok yerine yayıldı.[131] General Dyer adında biri askerlerine, Amritsar'daki Jallianwala Bagh'da etrafı çevrili bir alanda, binlerce kişinin üzerine ateş etmelerini emretti ve 379 kişiyi öldürdü, 1200 kişiyi yaraladı. Bu katliam daha başka gösterilere ve hükümet binalarıyla telgraf hatlarına saldırılmasına yol açtı. 1920 yılının ilk altı ayı 1,5 milyon işçinin katıldığı 200'den fazla greve tanık oldu. Bir hükümet raporu şunları kaydediyordu:

> ... Hindular ve Müslümanlar arasında görülmemiş bir kardeşlik... Alt sınıflar bile farklılıklarını görmeme konusunda anlaştılar. Olağanüstü dostluk sahneleri ortaya çıktı. Hindular herkesin önünde Müslümanların elinden su içti ve Müslümanlar da Hinduların elinden.[132]

Bununla birlikte protestoların militanca oluşu, aralarındaki en önemli figürün Mahatma Gandhi olduğu, milliyetçi hareketin liderlerini endişelendirdi. Gandi, Londra'da avukat olmak için okumuş, küçük bir prenslikteki bir bakanın oğluydu. Ama köylü giysilerini giymesi ve dinsel Hindu temalarını vurgulaması, köylerdeki geniş Hintli kitlelerle İngilizce konuşan eğitimli kesimler arasındaki büyük dilsel ve kültürel uçurumu, Harrow'da okumuş ve Hindu dilini iyi bilmeyen genç Jawaharlal

Nehru'nun yapamadığı şeyi, ortadan kaldırmasını sağladı. Aynı zamanda Gandi, korumalı pazarlar için davalarını savunmak üzere Hindistan Kongresi'ne yönelen bir grup Hintli kapitaliste de yakındı.

Bu tür bir çıkarlar koalisyonunu bir arada tutmak demek, Britanyalı kapitalistlerle olan çatışmanın, Hintli kapitalistlerle çatışmaya dönüşmemesi için ajitasyonun önüne geçmek demekti. Gandi'nin cevabı barışçı, disiplinli bir şekilde otoritelerle işbirliği yapılmamasını vurgulamaktı. Yalnızca dört yıl önce Britanya emperyalizminin Almanya ile savaşına destek verilmesini isteyen adam şimdi, şiddet kullanmamayı (*ahimsa*) bir prensip meselesi yapıyordu. Ve bu barışçıl işbirliği yapmamanın, bir sınıf mücadelesine dönmemesi için katı sınırlar vardı. Gandi genel vergilerin ödenmemesi çağrısına karşı çıkıyordu zira bu köylülerin *zemindarlara* kira ödememesine yol açabilirdi.

1918-21 yıllarında Hindistan'ı kaplayan bunun gibi bir hareket, Gandi'nin istediği şekilde disiplin altına alınamazdı. Bir yandan Britanya polisinin ve askerinin eliyle yapılan baskı düzeyi, diğer yandan işçi, köylü ve kentli yoksulların çektikleri acıların düzeyi, barışçıl protestoların – Ahmedabad, Viramgam, Kheda, Amritsar ve Bombay'da olduğu gibi– her zaman şiddetli çatışmalara dönüşeceğini garanti ediyordu. 1922 Şubatında sıra Bihar'daki bir köyde, Chauri Chaura'daydı. Polis, bir göstericiye ateş etti; halk polis karakolunu yakarak, 22 polis memurunu öldürerek karşılık verdi ve buna karşı yapılan misillemede 172 köylü öldü.[133] Kongre liderliğindeki hiç kimse ile görüşmeden Gandi, derhal bütün protesto hareketinin durdurulması çağrısında bulundu ve Britanya otoritelerine çok ihtiyaç duydukları nefes alacak zamanı sağladı. Bombay valisi Lord Lloyd, kampanyanın 'kendilerine korku verdiğini' ve 'başarıya çok yaklaştığını' daha sonra itiraf edecekti.[134] Şimdi hareketin üzerine çökmek ve Gandi'yi tutuklamak için elleri serbestti. Hareket on yıl kadar geri gitti. Daha kötüsü, dinsel bölünmeler öne çıktı ve her grup Britanya'nın gücü karşısında kendi başının çaresine bakmak zorunda kaldı. 1920'lerin ortalarında ve sonlarında, alt-kıtanın her yerinde, Hindular ve Müslümanlar arasında şiddetli çatışmalar oldu.

İlk Çin Devrimi

Ulusal hareketteki hızlı artış, yeni oluşan sanayi işçi sınıfının oynadığı daha önemli rolle, Çin'de Hindistan'dan daha büyük oldu – ve sonunda da daha büyük bir yenilgiye uğradı.

Versailles'da toplanan galip devletlerin ülkede Almanların sahip oldukları eski imtiyazları, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 'uluslara ken-

di kaderini tayin hakkı' sözü vermiş olmasına rağmen, Japonya'ya devretmiş olduğuna ilişkin haberler 4 Mayıs 1919'da Çin'e ulaştı. Demiryollarını, limanları, nehirleri ve su yollarını zaten Japonya, Britanya ve Fransızlar kontrol ediyor; vergilerden ve gümrük resimlerinden ilk payı alıyor; bu arada da yabancı devletlerin polis ve askerleri belli başlı şehirlerin ana 'imtiyaz' alanlarında 'düzen'i sağlıyordu. Şanghay parkındaki kötü şöhretli uyarılar, 'Köpekler ya da Çinlilerin giremeyeceğini' ilan ediyordu. Bu arada farklı devletler tarafından desteklenen, yerel diktatörler olarak hareket eden, birbirine rakip generaller ülkenin geri kalan kısmını aralarında bölüşmüşlerdi. Aydınların çoğu bu duruma son vermek üzere ABD liberalizmine umut bağlamışlardı. Şimdi kendilerini terkedilmiş hissediyorlardı.

Öğrenci gösterileri milyonlarca insanın duygularının dizginlerinden boşalması için katalizör görevi yaptı. Kararlar aldılar, mitinglere ve gösterilere koştular, Japon mallarını boykot ettiler ve Şanghay'da öğrencilerin önderliğindeki bir genel grevi desteklediler. Öğrenciler, profesyonel orta sınıflar ve sanayi işçilerinin artan sayıda bir kısmı, ülkenin, emperyalist güçlerle kırsal alandaki çürümüşlük arasında yok olmasını engellemek için bir şeyler yapılması gerektiğine ikna olmuşlardı.

Öğrenciler ve entelektüel gruplar arasında zaten bir 'Rönesans hareketi' başlamıştı. Buna göre Çin'in geçmişinde, Batı Aydınlanmasıyla karşılaştırılabilecek düşüncelerin ortaya çıkmaya başladığı dönemler olmuş ancak bunlar Konfüçyüsçü Ortodoksluğun güçleri tarafından boğulmuştu. Hareket bu alternatif gelenekler üzerine oturmak, önde gelen figürlerinden birisi olan Hu Şih'in sözcükleriyle, 'insanlara, onları geleneğin prangalarından kurtaracak ve onlara yeni dünyada ve onun yeni uygarlığı içinde kendilerini rahat hissedecekleri yeni bir dünya görüşü benimsetmek' amacını taşıyordu.[135] Bu ruh hali, Çin'in 'yeni tarz' eğitim kuruluşları içindeki yüz binlerce öğrenci ve öğretmen arasında yayıldı.[136] Çinli kapitalistlerden biraz teşvik gördüler ve çoğu kez Sun Yat-Sen'in Kuomintang'ıyla özdeşleştiler. Ama aynı zamanda da Rus Devrimi, ülkelerinde olup bitenleri Marksizmin anlamlandırıp anlamlandıramayacağını sormaya başlayan kimi öğrenciler ve entelektüeller arasında önemli bir etki yaratıyordu. Marksizme olan ilgi, Çin'in filizlenen işçi sınıfı giderek yoğunlaşan ve 'bütün bölgeleri ve sanayinin bütün kollarını etkileyen' grev ve boykotlara katıldıkça daha da arttı.[137]

1922'deki bir dizi grev, yeni hareketin potansiyelini ortaya koydu. Hong Kong'da 2.000 denizcinin grevi, sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen, işverenleri teslim olmak zorunda bırakan 120.000 kişilik genel bir

greve dönüştü. Kuzey Çin'de, Britanyalıların sahip olduğu KMAS'da 50.000 madencinin grevi o kadar başarılı olamadı. Madenin özel polisi, Britanya deniz piyadeleri ve yerel diktatörlerin orduları madencilere saldırdılar ve sendika liderlerini tutukladılar. Bununla birlikte, işçilerden, entelektüellerden ve hatta kimi burjuva gruplardan gelen destek, grevcilerin ücret artışı elde edebilecek kadar uzun süre direnmesini sağladı. Çin polisi, –ipek çilesi saran fabrikalardaki 20.000 işçinin– kadın işçilerin ilk büyük grevini kırdı ve liderlerini askeri mahkemeye çıkardı. Hankou'da Britanyalıların sahip oldukları fabrikalarda işçilerle Britanya polisi arasındaki çatışmalar 35 grevci demiryolu işçisinin vurulması ve işe dönme çağrısını reddeden bir sendika şube sekreterinin idam edilmesiyle sonuçlandı. Bu tür yenilgiler işçi hareketinin ilerlemesini durdurdu ama direniş ruhunu ortadan kaldırmadı. Aksine sınıf bilincinin güçlenmesine ve fırsat çıktığında mücadeleyi sürdürme kararlılığının artmasına neden oldu.

Bunlar 1924-27 yıllarında meydana geldi. Güneyde Kanton, milliyetçi aydınların odak noktası haline gelmişti. Sun Yat-Sen orada bir anayasal hükümet kurmuştu ama iktidarı tehlikedeydi ve daha geniş destek bekliyordu. Sovyet Rusya'dan Kuomingtang'ın yeniden örgütlenmesinde yardım istedi ve yeni kurulmuş olan Çin Komünist Partisi'nin üyelerini katılmaya davet etti. Bu desteğin değeri, Britanya çıkarlarına bağlı 'komprador' kapitalistlerin kendi silahlı güçlerini –100.000 kişilik Tüccar Gönüllüler'i– kendisine karşı kullanmaya kalkışınca anlaşıldı. Komünistlerin yönetimindeki İşçi Delegeleri, konferansın yardımına geldi. Onun İşçi Örgütleri Ordusu, Tüccar Gönüllüleri'nin gücünü kırdı ve matbaa işçileri onları destekleyen gazeteleri engellediler.

İşçilerin protestolarıyla ulusal talepleri birleştirmenin gücü daha sonra yeniden Kanton dışında kendini gösterdi. Japonların sahip olduğu pamuk fabrikalarındaki bir gösteriye polisin ateş açmasından sonra bir genel grev Şanghay'ı kilitledi. Bir ay süreyle, sopalarla silahlanmış grev gözcüleri mal hareketlerini kontrol ettiler ve grev kırıcıları gözaltında tuttular ve bu arada bir düzineden fazla şehirde dayanışma grevleri ve gösteriler oldu. Bir başka büyük grev, ekonomik olduğu kadar (Çinliler ve Avrupalılara eşit muamele edilmesi gibi) milliyetçi talepler ortaya koyarak Hong Kong'u 13 ay süreyle felç etti. On binlerce Hong Konglu grevciye Kanton'da yiyecek ve yatacak yer sağlandı. Kanton'da:

> Grev komitesinin sorumluluğu, bir sendika örgütünün alan etkinliğinin çok ötesine geçti... 1925 yazı boyunca komite, aslında, bir tür işçi hükümeti haline geldi ve gerçekten de o sırada ona verilen isim '2 Numaralı Hükümet'ti. Komitenin emrinde birkaç bin kişiden oluşan silahlı bir güç vardı.[138]

Bu grev milliyetçi güçlerin, kuzeye, ülkenin geri kalan kısmını kontrol eden yerel diktatörlerin üzerine gidecek kadar kendisini güçlü hissetmesini sağlayan bir atmosfer yarattı. 'Kuzey Seferi' olarak bilinen bu yürüyüş 1926 yazında başladı. General Çan Kay-Şek komutasındaki örgütsel çekirdeği, Rusların yönettiği Whampoa eğitim akademisinden henüz çıkmış bir grup subaydı. Hong Kong grevi etrafında oluşturulan işçi ordusunun üyeleri gönüllü olarak bu birliğe koştular.

Kuzeye yapılan yürüyüş askeri anlamda bir zaferdi. Yerel diktatörlerin orduları yalnızca paralı askerlerin kazanımlarıyla kısa süre dayandılar, onun devrimci heyecanına karşı koyamadılar. Yerel diktatörlerin kontrolü altındaki şehirlerin işçileri, Kuzey Seferi yaklaştıkça greve gittiler. Hubei ve Hunan'da sendikalar silahlandılar ve Hong Kong grevi sırasında Kanton'dakinden daha ileri derecede 'işçi hükümetleri' haline geldiler.[139] 1927 Mart'ına gelindiğinde yürüyüş Şanghay'a yaklaşıyordu. 600.000 işçiyi kapsayan bir grev patlak verdi ve sendika milislerinin düzenlediği bir ayaklanma, Çan Kay-Şek gelmeden şehrin denetimini ele geçirdi.[140] Şehirdeki iktidar, büyük burjuvazinin milliyetçi unsurlarını da içermekle birlikte, işçi liderlerinin denetimindeki bir hükümetin eline geçti. Birkaç gün için yerel diktatörlerin iktidarını parçalamak, yabancı güçlerin egemenliğini kırmak ve ülkedeki parçalanmışlığı, ahlaksızlığı ve yoksulluğu sona erdirmek için devrimci milliyetçiliğin ilerleyişini hiçbir şey durduramayacakmış gibi göründü.

Aynen İrlanda ve Hindistan'da olduğu gibi ve de aynı nedenlerle, bu umutlar sönecekti. Kuzey Seferi'nin zaferleri, ilerleyişin sağladığı devrimci ruh haline dayanıyordu. Ama ordunun subayları bu ruh halinden dehşete düşen bir toplumsal tabakadan seçilmişti. İşçilerin sömürülmesinden ve daha fazla da köylülerin sefil koşullarından yarar sağlayan tüccar ve toprak sahibi ailelerden geliyorlardı. İşçilerin hareketini iktidar için manevralarında bir piyon olarak kullanmaya ve bir satranç taşı gibi, feda etmeye hazırlanmışlardı. Çan Kay-Şek Kanton'da zaten birkaç Komünist militanı tutuklayarak ve sendikaları rahatsız ederek, işçilerin hareketini bastırmıştı.[141] Şimdi Şanghay'da daha etkili önlemler almaya hazırlanıyordu. Muzaffer isyancı güçlerin şehri kendisine teslim etmelerine izin verdi ve sonra da varlıklı Çinli tüccar ve bankerlerle, yabancı güçlerin temsilcileriyle ve de şehrin suç işleyen çeteleriyle görüşmeye oturdu. Çetelerin bir şafak vakti başlıca sol kanat sendikaların bürolarına saldırı düzenlemelerini ayarladı. Grev gözcüleri silahsızlandırıldı ve liderleri tutuklandı. Göstericilerin üzerine makineli tüfeklerle ateş açıldı ve terörün kol gezdiği günlerde binlerce eylemci öldürüldü. Yalnızca birkaç gün önce şehrin denetimini elinde bulunduran işçi sınıfı örgütleri yok edilmişti.[142]

Çan Kay-Şek sol üzerinde zafer kazandı ama bunu her türlü yabancı ya da yerel diktatörün egemenliğini kaldırma olasılığını kaybetmenin bedeli karşılığında yaptı. Kanton'dan Şanghay'a yürüyüşün özelliği olan devrimci şevk olmadan kendisini bütün ülkenin görünürdeki hâkimi yapabilmeyi ancak Çinlilerin ulusal özlemlerine karşı olanlara tavizler vererek gerçekleştirebilirdi. İzleyen 18 yıl boyunca onun yönetiminin adı, rüşvet, haydutluk, yabancı istilacılara karşı koyamamakla kötüye çıktı.

Bu olay, orta sınıf milliyetçi liderlerin, işçi ve köylüleri bulundukları yerde tutabilme pahasına, kendi hareketlerine bile ihanet edebileceklerinin trajik bir kanıtıydı. Bu ayrıca başka bir şeyin göstergesiydi: Rusya'yı yönetenler devrimci ilkelerinden vazgeçmişti, zira onlar Çinli işçilere, kendilerine karşı Kanton'da yaptığı eylemlerden sonra bile, Çan Kay-Şek'e güvenmelerini salık vermişlerdi.

Mısır'daki milliyetçi devrimin deneyimi, özü itibariyle Çin, Hindistan ve İrlanda'dakinin aynıydı. Savaş sonrasında orada da aynı kitlesel heyecan ve 1919 yılında, milliyetçi orta sınıfla, tramvay ve demiryolları gibi sanayilerdeki grevci gruplar arasında *de facto* bir ittifak vardı. Mücadelede birbirini izleyen atılımlar Britanya'dan sınırlı bazı tavizler koparılmasını sağladı. Temel kararları Britanya'nın eline bırakan monarşik bir hükümet. Bununla birlikte ana milliyetçi parti Wafd işçilerin mücadelesine arkasını döndü, yaptığı uzlaşmanın koşulları içinde bir hükümet kurdu ve kendini savunacak yeterli gücü olmadığı için Britanya işbirlikçileri tarafından hükümetten uzaklaştırılmakla kaldı.

Meksika'nın Devrimi

Atlantik'in ötesinde Meksika, Avrupa'da dünya savaşı patlarken benzer bir kalkışma deneyimi yaşadı. 1820 yılında İspanyol yönetiminin sona ermesinden sonra ancak ismen var olan bir bağımsızlığa sahip olmuştu. Ama dar bir *crillos*, göçmen aileler, eliti geniş yerli kitlesine ve karışık ırk *mestizo*'lara egemen olmayı sürdürmüş ve Porfirio Diaz'ın 33 yıllık, giderek artan diktatörce yönetimi, ekonominin yabancı sermayenin, çoğunlukla ABD sermayesinin hâkimiyeti altına girdiğine tanık olmuştu. Ekonomik büyüme hızı 20. yüzyılın başlarında, her ne kadar çok sayıda yerli, geleneksel müşterek arazilerinden kovulmuş ve (sayıları 1910 yılında toplam 5.2 milyon olan işgücü içinde 800.000'i bulan[143]) işçiler hayat standartlarında kötüleşmeye maruz kalmış olsalar da[144], kimilerinin bir Meksika 'mucizesi'nden[145] söz etmesine yol açacak kadar yüksek olmuştu. Meksikalı kapitalistlerin bu yıllarda, yabancıların küçük ve kimi zaman gücenmiş ortakları olarak, refahları artmıştı. Ama daha sonra dünya malî

bunalımı 1907'de Meksika'yı vurdu ve onun gelişmiş ülkeler kulübüne katılma hülyalarını paramparça etti.

Plantasyon, tekstil fabrikası ve maden sahibi varlıklı bir ailenin oğlu Francisco Madero, diktatörü kovmak ve kitlenin hoşnutsuzluğuna yön verecek bir kampanya için orta sınıfın desteğini almayı başardı. Ülkenin kuzeyinde eski bir sığır hırsızı olan Francisco Villa ve güneyinde küçük bir çiftçi olan Emiliano Zapata'nın liderlik ettiği isyanlar çıktı. Diktatör sürgüne gitti ve Madero cumhurbaşkanı seçildi.

Ancak büyük mülklerin bölünmesi için Zapata'nın köylü ordusundan gelen talepler, Madero'yu, zengin destekçilerinin çoğunu –ve ABD hükümetini– sürgüne giden diktatörden bile fazla rahatsız etti. Bir dizi uzun ve kanlı muharebe oldu. Madero'nun ordusu, kuzeyin ve güneyin köylü ordularıyla, Madero, ABD büyükelçisinin desteği ile kendi generali Huerta tarafından öldürülünceye kadar çarpıştı. Orta sınıfın iki varlıklı üyesi Caranza ve Obregon, Madero'nun yaklaşımını sürdürmek için, 'Anayasacı' bir ordu kurdular. Zapata ve Villa Huerta'yı yenerek Meksiko şehrini işgal ettiler.

1914 Kasım'ına ait ünlü bir fotoğraf Zapata ve Villa'yı birlikte cumhurbaşkanlığı sarayında gösterir. Bu devrimin en yüksek noktasıydı; ne ki aynı zamanda da, sonu. Köylü ordularının liderleri ulusal bir güç oluşturmayı başaramadılar. Her ne kadar Zapata daha sonra böyle bir programa yaklaştıysa da, işçi ve köylüleri ülkeyi harekete geçirecek bir proje etrafında birleştirecek bir programları yoktu. Başkenti boşalttılar ve gerçek bir toprak reformu yapmayı reddeden Anayasacı generallere karşı etkili olmayan bir direniş ortaya koymak üzere kuzey ve güneydeki kendi yerel üslerine döndüler.

Sonuç, 12 yıl sonra Çin'de olduğu gibi derhal bir karşı-devrim olmadı. Caranza ve Obregon devrimin dilini kullanmayı, ABD'den gelen baskılara direnmeyi ve kitlelere ayrıcalık sözleri vermeyi sürdürdüler. Meksikalı kapitalistler ancak 1919 Nisan'ında Zapata öldürüldükten sonra kendilerini güvende hissettiler. Orta sınıf politikacılar devrimin yarattığı duyguları kendi amaçları için istismar etmeyi ve ülkeyi Kurumlaşmış Devrim Partisi eliyle, aslında bir tek parti devleti halinde yönetmeyi sürdürdüler. Ne ki Meksika kapitalizm için güvenli bir yer olarak kaldı.

1927 yılında Moskova'da yazan Leon Troçki, şimdi bizim Üçüncü Dünya dediğimiz şey için bu ayaklanmalardan, 1848'den sonra Marx'ın Almanya için yaptığı yorumlar ve 1905 sonrası Rusya için kendi çözümlemelerine dayanarak çıkardığı dersleri yazdı. Daha önceki yorumcular, kapitalizmin 'eşitsiz' gelişmesine, başka yerlere yayılmadan önce dünya-

nın kimi kesimlerinde kök salmasına işaret etmişlerdi. Troçki vurguyu, '*birleşik* ve eşitsiz gelişme'ye yaptı.[146]

Troçki'nin tezi şöyledir: Kapitalizmin gelişmesi, ekonomik olarak en geri bölgeler üzerinde bile etkili olan bir dünya sistemi yaratmıştır. Geleneksel yönetici sınıfları paramparça etmiş ve geleneksel orta sınıfların da altını oymuştur. Sömürge yönetici sınıflarının kontrolü, daha önce gelişmiş ülkelerin sanayilerinin rekabeti ve yabancı sermaye, yerli kapitalist sınıfların gelişmesini engellemiştir. Orta sınıf, bu engeli kendi yararına aşmanın yolunu, tam olarak bağımsız ulusal bir devlet için savaşmakta görmüştür. Ama bunu yaparken korktuğu sınıfları harekete geçirme riskini göze almıştır zira modern ulaşım sistemleri ve modern sanayi adacıkları mücadeleci, okuryazar işçi sınıfları yaratmış ve milyonlarca insanı köylerinin tecrit olmuşluğundan sürükleyip çıkarmıştır. Bu sınıflardan duyulan korku, 'ulusal kapitalistler'e ve orta sınıfın büyük kısmına, eski yönetici sınıflara ya da sömürgeci güçlere olan düşmanlıklarını unutturmuştur. Yalnızca, işçi sınıfının insiyatifi ele aldığı ve köylülüğün ıstırabını yanına çektiği 'sürekli' devrim, ulusal burjuvazinin lafını etmekten öteye geçmediği, ulusal ve demokratik talepleri gerçekleştirebilir.

Bu Rusya'da 1917'de olmuştu. Ama Üçüncü Dünya'da, başka bir yerde, olmadı. Dünya savaşının sonunda, dünyanın en güçlü emperyalizmi Britanya, kendi sanayiinde büyük rahatsızlıkların ve Avrupa'nın her yerinde devrimci başkaldırmaların olduğu bir sırada İrlanda, Hindistan, Çin ve Mısır'daki ayaklanmalardan yara aldı. Bununla birlikte, Almanya'nın Afrika'daki kolonilerini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarının büyük kısmını ele geçirerek, genişleyen bir sömürge imparatorluğunu devam ettirdi. Fransa, Belçika, Hollanda, Japonya ve artan oranda öne çıkan ABD emperyalizmleri aynı şekilde varlıklarını korudular ve kapitalizmin istikrarını yeniden kurmasına katkıda bulundular.

5. Bölüm

‘Altın Yirmiler’

Medya ve sıradan politikacılar, 1920’lerin Birleşik Devletlerini, ‘yeni devir’, ‘Caz Çağı’, ‘Altın Yirmiler’ sözleriyle övüyordu. ABD savaştan dünyanın en büyük ekonomisi olarak çıkmıştı; Britanya ve Almanya birbirleriyle boğuşurken Britanya’nın denizaşırı yatırımlarının pek çoğunu satın almış ve 1928 yılında üretim 1914’tekinin iki katı olana kadar büyümeye devam etmişti.

Bu büyüme geniş insan kitlelerinin hayatında görünürde sihirli bir dönüşümle elele gitmişti. 1890’lar ve 1900 başlarının icatları daha önce küçük bir zengin azınlığa hizmet ederken şimdi kitlesel kullanıma kanalize olmuştu – ampul, gramofon, radyo, sinema, elektrikli süpürge, buzdolabı, telefon. Henry Ford’un fabrikaları seri üretilen ilk araba olan Model T’yi çıkarıyordu ve zengin bir adamın oyuncağı olan bir şey, orta sınıf sokaklarda ve hatta kimi işçi kesimlerinde görülmeye başlıyordu. Havada artan sıklıkla uçaklar uçuyor ve talihli azınlık için kıtalararası seyahati günlerden saatlere indiriyordu. Sanki insanlar bir gecede karanlıktan, sessizlikten ve hareket sınırlılığından, anında ışık, sürekli ses ve hızlı hareketin yeni evrenine taşınmıştı.

‘Caz Çağı’ ifadesi, değişimi iyi anlatıyordu. Her zaman popüler müzik formları olmuştu. Ancak bunlar belirli yöreler ve belirli kültürlerle sınırlı kalmıştı, zira dünya insanının büyük kısmı birbirinden görece tecrit edilmiş olarak yaşamıştı. Uluslararası ya da bölgeler arası müzik formları yalnızca, görece daha hareketli olan sömürücü sınıflara yönelik ‘klasik form’lar ve kimi zaman da dinsel formlar olmuştu. 18 ve 19. yüzyılda şehrin büyümesi, müzik ve dans salonları, şarkı söyleme kulüpleri ve basılı notalar yoluyla bu değişmeye başlamıştı. Bununla birlikte gramofon ve radyo, sanayi dünyasının ritmini, şehir hayatının temposunu ve pazar etrafına kurulu atomize varoluşun ıstırabını ifadeye açık, yeni bir kültürel alan yaratmıştı. Caz ya da en azından yeni popüler müziğin temelini oluşturan sulandırılmış caz, burada kök salabilirdi. Caz, Amerika’nın güneyinin eski köleleri tarafından, meta üretiminin buyruklarına göre

çalışırken, çeşitli Afrika ve Avrupa 'halk' deyişlerinin bir araya getirilmesiyle yaratılmıştı. Pamuk ve tütün tarlalarından, dünyanın en güçlü kapitalizminin şehirlerine yönelik muazzam bir göç dalgasıyla Kuzey'e taşınmıştı. Ve oradan, sermaye birikimi dalgasının ileriye doğru taşıdığı her tür etnik geçmiş ve ülkeden insana çekici geldi.

Bütün bunlar durgunluğun ve işsizliğin yalnızca bir anı olduğu ve insanların 'refahı' mutlak saydığı sırada oluyordu. ABD'li iktisatçı Alvin H. Hansen, 1927'de, kapitalizmin gençliğinin 'çocukluk hastalığı'nın 'yatıştırılmaya başlandığını' ve 'iktisadi çevrimlerin niteliğinin değiştiğini' yazıyordu.[147] Bir başka iktisatçı Bernard Baruch, *American Magazine*'e 1929 Haziran'ında verdiği bir mülakatta, 'Dünya sisteminin ekonomik durumu, ileriye doğru büyük bir hareketin eşiğinde görünmektedir' diyordu.[148]

Geçmişin çatışmaları da ayrıca orta sınıflara geçmişin bir anısı gibi görünüyordu. 1919'daki çelik grevinin başarısızlığı, Amerikan İşçi Federasyonu'nun, vasıflı işçilerin dar safları dışında sendikal örgütlenme arzusunu kırmıştı. Başsavcı Palmer ve geleceğin FBI patronu J. Edgar Hoover'ın buyruğuyla düzenlenen bir dizi polis hareketi, I.W.W'nin (Industrial Workers of the World / Dünya Sanayi İşçileri Örgütü) eski ve Komünist Partisi'nin yeni militanlarını ezip geçmişti. Kendi durumlarını iyileştirmek isteyen işçiler, geleceğin Troçkist grev lideri Farrell Dobbs'un, Cumhuriyetçilere oy vermesi, dükkân açmayı planlaması ve bir yargıç olmayı istemesi gibi, 'Amerikan Rüyası'nın bireysel başarısına inanmaktan başka bir seçenek bulamıyordu.[149] Demokratik Ulusal Komite'nin başkanı ve General Motors'un yöneticisi John J. Raskob gibi önde gelen iktisatçı, iş adamı ve siyasal figürler, 'herkesin zengin olması gerektiğini' ilan ediyorlar ve her hafta hisse senetlerine ve ortaklık paylarına yalnızca bir 15 dolar yatırabilirlerse zengin olabileceklerini iddia ediyorlardı.[150]

ABD toplumundaki en yoksul gruplar için bile umut vardı. Appalachia'nın yoksul beyaz 'çiftçi'leri ve güneyin siyah yarıcıları, iş aramak için Detroit, Chicago ve New York'a yığılıyordu. Bunlar, bir Kuzey gettosunun, kölelerin torunlarına umut ışığı gibi görünebildiği, 'Harlem Rönesansı'nın yaşandığı yıllardı. Yine de muazzam bir siyah öfke ve kini söz konusuydu. Ancak bu, genellikle, siyahlar için bir ayrılık, siyah kapitalizmi ve 'Afrika'ya dönüş' programı vazeden ve böylelikle ABD sistemiyle doğrudan çatışmayı önleyen Marcus Garvey'in hareketine kanalize ediliyordu. Olayların içyüzünü göremeyen herkes için 'Amerikan Rüyası', hisse senetlerini ve ortaklık paylarını alıp satan insanların sayısı rekor düzeyde arttıkça, şu veya bu şekilde kabul edilmiş görünüyordu.

Yeni devrin ve Caz Çağı'nın Avrupa'ya gelişi gecikti. Almanya'da –ya sosyalist devrim ya da faşist yönetimden birinin gündemde olduğu bir

sırada– 1923 krizini vahşi bir enflasyon izledi. Ama daha sonra ABD'den gelen krediler ('Dawes Planı'*) kapitalizme yeni bir fırsat verdi. Sanayi üretimi 1914 düzeyini geçecek şekilde büyük bir artış gösterdi ve siyasi istikrar sağlanmış göründü. 1928'deki seçimler, bir Sosyal Demokrat koalisyon hükümetini geri getirdi; Hitler'in partisi oyların yüzde 2'den biraz fazlasını alırken, Komünistler yüzde 10,6 oy aldı. 1928 yazında Alman Sosyal Demokratları'nın lideri Hermann Müller güven saçabiliyordu: 'Ekonomimiz sağlıklı, sosyal refah sistemimiz sağlam ve Nazilerin olduğu kadar Komünistlerin de geleneksel partilerce yutulacağını göreceksiniz'.[151]

Britanya, Almanya'dan iki buçuk yıl sonra önemli bir krizden geçti. Maliye Bakanı Winston Churchill, Britanya'nın gücünün restorasyonunu simgeleme kararlılığı içinde, sterlinin dolar karşısındaki değerini savaş öncesi düzeyde tutmaya kararlıydı. Bunun sonucu, Britanya'nın ihracat maliyetinin ve temel sanayilerde işsizliğin artışı oldu. Hükümet, madencilikten başlayarak, artmış olan maliyetleri, genel ücret düzeyinde bir azaltma ve çalışma saatlerinde artışla telafi etmeye girişti. Madenciler sendikası bunu reddetti ve üyelerine Mayıs 1926'da lokavt uygulandı. Diğer sendika liderleri destek için genel grev çağrısında bulundular; ne ki eylemin etkinliğine rağmen küçük düşürücü bir şekilde teslim olarak, dokuz gün sonra bundan vazgeçtiler ve işverenlerin eylemcileri cezalandırmasına ve bir sanayinin ardından bir başka sanayide temel sendika örgütlenmesini yıkmalarına izin verdiler.

Bir kez Ruhr krizi ve Britanya'daki genel grev ortadan kalktıktan sonra, ABD'deki yeni devrin havası Avrupa'daki anaakım düşünceyi etkilemeye başladı. Seri üretim yapan sanayilerin ürettiği tüketim mallarından orta sınıflar yararlanabilirdi ve bunun işçi sınıfı kesimlerine yaygınlaşması da yalnızca bir zaman meselesi olarak görünüyordu. Ve eğer ABD krizden uzak durabiliyorsa, Avrupa da bunu yapabilirdi. Almanya'da Werner Sombart, 'Avrupa'nın ekonomik hayatında, zıt eğilimlerin birbirini dengelemesi, azalması ve sonunda da kaybolması yönünde açık bir eğilim vardır' diyerek Hansen'i taklit etmiş oluyordu.[152] Belirtmeden geçilmemelidir ki, Eduard Bernstein, kapitalizmin sosyalizme doğru barışçı dönüşümünün gerçekleşmekte olduğunu iddia ediyordu. Weimar Cumhuriyeti'ni 'kapitalist bir cumhuriyet' olarak adlandırmak saçmadır diye yazıyordu. 'Kartellerin ve tekellerin gelişmesi kamunun denetiminin artmasına yol açmıştır ve eninde sonunda bunların kamu kurumlarına dönüşmesine yol açacaktır'.[153] İşsizliğin eski sanayi bölgelerini kasıp

* *Dawes Planı*: Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın zarar verdiği ülkelere ödeyeceği tazminatları düzenleyen bir plandı. Charles G. Dawes bakanlığındaki *Dawes Komitesi*'nce hazırlanmış ve Almanya-Fransa ilişkilerinin düzelmesine katkıda bulunmuştur. –çev.

kavurduğu Britanya'da bile İşçi Sendikaları Kongresi (TUC) madencilerin yenilgisinin ilk yıldönümünü, belli başlı işverenlerle, Mond-Turner görüşmeleri olarak bilinen bir dizi görüşme yapmaya girişerek kutladı. Amaç, çatışmanın yerini 'işbirliği'nin alması … sanayinin etkinliğinin artırılması ve işçilerin hayat standardının yükseltilmesi'ydi.[154] 1929 yılında Liberallerin desteği ile İşçi Partisi azınlık hükümeti kuruldu.

Kapitalizmin uzun dönemli istikrar sağladığı inancı Rusya içindeki yönetici grubu da etkiledi. 1925 yılında hâkimiyetleri giderek artan iki figür, parti genel sekreteri Josef Stalin ve teorisyen Nikolay Buharin, bu inancı sosyalizmin bir ülkede gerçekleştirilebileceği yolundaki yeni doktrinlerini haklılaştırmak için kullandılar. Kapitalizm istikrar kazanmıştı; bu da devrimi beklenebilir olmaktan çıkarmıştır diye iddia ediyorlardı.[155] Buharin, Alman Sosyal Demokrat Hilferding'in terminolojisini alarak, Batı'nın 'örgütlü kapitalizm' evresine girdiğini bunun da hızlı ekonomik gelişmeye olanak verdiğini ve de kriz olasılığını azalttığını ileri sürüyordu.[156]

Yeninin Doğumu

Orta sınıf kamu birleşik oyu ve popüler kültür 1920'lerin ortasında savaş öncesi iyimserliklerinin bir kısmını yeniden edinmiş görünüyorduysa da, bu iyileşme riskliydi. Avrupa'da bir genç adamlar nesli, hayallerinin Flandra'nın çamurlarında ayaklar altında çiğnendiğini görmüştü ve bunu unutmak kolay değildi. Hava, yeniden doğmuş bir umuttan çok, sinik bir kendini beğenmişliğe daha yakındı.

Bu yansımasını, dönemin 'yüksek sanat'ında – resim, heykel, müzik ve edebiyatta buluyordu. Savaştan önce bile kesintisiz ilerleme inancının rahatlığına meydan okuyan bir azınlık vardı. Dünyanın mekanikleşmesi çoktan iki yönlü görünüyordu: bir yanda misli görülmemiş bir güç ve dinamizm sergiliyor ve diğer yanda insanoğlunun kendi hayatını düzenlemesi nosyonunu paramparça ediyordu. Her türlü ilerleme nosyonunu sorgulayan ve akıldışına merkezi bir rol veren felsefi ve kültürel akımlar ortaya çıkmıştı. Bu eğilimler teorik fizikteki (1905'teki özel görelilik teorisi, 1915'teki genel görelilik teorisi ve 1920'lerin ortasındaki kuantum fiziğinin bir türü olan Heisenberg'in 'belirsizlik ilkesi' gibi) gelişmelerle de cesaretlendiriliyor ve o eski mekanik evren modelinin temelini aşındırıyordu. Aynı zamanda psikanalizin popülerliği, bir zamanlar Freud'un kendisi için de çok önemli olan, akla inancı yok ediyordu.[157]

Sanatçılar ve yazarlar, çevrelerindeki dünyanın yenilikleriyle, sanatsal ve edebî biçimlerde devrim yaparak uzlaşmaya çalışıyorlardı. Bu 'devrim' – mekanik dünyanın hem takdir edilmesi hem de ondan dehşete düşül-

mesi şeklinde kökleşmiş bir belirsizliğe dayanıyordu. 'Modernizm' olarak bilinen şey doğmuştu. Tipik olarak, biçimcilik ve matematiksel kesinlik üzerine vurgu yapılıyordu ama aynı zamanda çatışan görüntü ve seslerin uyuşmazlığı ve bireysel ve toplumsalın parçalanmış kısımlar içinde çözülüşü de vurgulanıyordu. 19. yüzyılın ortalarına kadar (Macar Marksist eleştirmen Georg Lukács belirleyici tarihin 1848 olduğunu ileri sürüyordu) yüksek kültür, çevrelerindeki dünyaya hâkim olabilmeleri için, çoğu kez trajik bir şekilde başarısız olsalar da, orta sınıf erkek ve kadın kahramanlar üzerine odaklanmıştı.[158] Bu dönemin yüksek kültürü, Birinci Dünya Savaşı'nın, bireyleri kendi kontrolleri dışında, güçlerin parçalanmış oyun nesnelerine dönüştürmesine odaklanıyordu – Kafka'nın romanları *Dava* ve *Şato*; Berg'in operası *Lulu*; T. S. Eliot'un şiiri *Çorak Ülke*; Dos Passos'un üçlemesi *ABD*; Bertolt Brecht'in ilk oyunlarında ve Picasso'nun 'analitik Kübist' evresindeki tablolarında olduğu gibi.

Bununla birlikte, sanat eserlerinin ve edebiyatın yalnızca etraflarındaki parçalanmışlığı yansıtan içsel parçalanmışlığı, en yetkin sanatçıları ve yazarları tatmin etmedi ve bunlar değişen derecelerde başarıyla, insanlığa mekanik bir dünyada yeniden bir yer edindirmek için parçaları yeni bir kalıba dökmeye çalıştılar. Kendisi parçalanmış ve gayri insanileşmiş bir gerçeklik içinde bunu yapabilmenin güçlüğü, pek çoklarını siyasal sonuçlar çıkarmaya yönlendirdi. 1920'lere gelindiğinde çoktan İtalyan 'Fütüristler'i (gelecekçileri) faşizmin kör irrasyonelliğini, Rus Fütüristleri ise Rus Devrimi'nin dünyaya yeni bir şekil vermek için akılcı girişimlerini bağırlarına basmışlardı. 1920'li yılların büyük kısmında Modernistlerin çoğu, bu ikisi arasında, öz-bilinçli bir avangartlıkla bir seçim yapmaktan kaçındılar ve bu da onları, kimi deyişlerini ödünç almış olsalar da, temkinli bir şekilde popüler kültürden kopardı. O yılların yanıltıcı izlenimlerini paylaşmamış olabilirlerdi ama bunlara açıkça karşı çıkmak için çok az şey yaptılar. 'Altın Yirmiler'den ne kadar hayal kırıklığına uğramış olurlarsa olsunlar, kendi Modernizm varsayımlarını hâlâ gerçekmiş gibi kabul ediyordu.

Dünya onlarca yıllık savaş, devrim ve sömürge ayaklanmalarından geçmiş olabilir. Ancak 1927'ye gelindiğinde, uluslararası yönetici sınıf çevrelerinin ulaşmış olduğu ortak düşünce travmanın sona ermiş olduğuydu. ABD Başkanı Coolidge, 1928 Aralık'ında, 'Birleşik Devletler'in hiçbir Kongre'si şu anda göründüğünden daha hoş bir başarı beklentisiyle toplanmamıştı' dediği zaman aynı görüşte olmayan çok fazla kişi yoktu. Çok az insan gelmekte olan dehşet hakkında herhangi bir sezgiye sahipti.

6. Bölüm

Büyük Bunalım

Caz Çağı'nın umutları, 24 Ekim 1929 'Kara Perşembe' günü parçalandı. O gün ABD hisse senedi borsası üçte bir oranında düştü. Bütün servetlerini yatırmış olan zengin spekülatörler her şeylerini kaybettiler ve gazeteler Wall Street'de 11 intihar olduğunu haber verdi. Çok sayıda insan tüm birikimlerini yitirdi. Bu, 'bedava para'ya inanmış olanlar için bir dönemin sonuydu.

Bunalım, daha derindeki zaafların bir ifadesiydi. Alman, ABD ve Britanya ekonomileri bu olay patlak verdiği zaman zaten inişe geçmeye başlamışlardı.[159] Başı ABD çekmek üzere şimdi üretimleri hızla inişe geçmeye başladı. 1930'un sonuna gelindiğinde toplam üretimleri, daha öncenin savaş sonrası durgunluklarında olduğundan daha azdı. Yeni ABD Başkanı Herbert Hoover, refahın 'hemen köşede durduğunu' iddia etmişti ama bunalım daha da derinleşti. Eğer 1930 kötü idiyse, 1931 ve 1932, ABD'de 5.000 yerel bankanın Almanya ve Avusturya'da da iki büyük bankanın batışıyla daha da beterdi. 1932'nin sonunda dünya sanayi üretimi üçte bir, Amerika'nınki ise yüzde 46 oranında azalmıştı.

Daha önce bu kadar derin ve bu kadar uzun süren başka bir bunalım olmamıştı. Başlamasının üzerinden üç yıl geçmesine rağmen hâlâ bir iyileşme işareti yoktu. ABD ve Almanya'da işgücünün tam üçte biri, Britanya'da ise beşte biri işsizdi. Almanya'da ve ABD'de zarar görenler yalnızca sanayi işçileri değildi. Kendilerini hâlâ orta sınıf olarak gören beyaz yakalı işçiler de zor durumdaydı ve çiftçiler ürünlerinin fiyatı hızla düşerken bankalar tarafından çok sıkıştırıldılar.

Aynen Avrupa'daki savaşın otomatik olarak dünya savaşı haline gelmesi gibi, ABD ve Batı Avrupa'daki bir bunalım da bir dünya bunalımına dönüştü. Ekonomileri yiyecek ve hammadde üretmeye yönlendirilmiş Üçüncü Dünya ülkelerini perişan etti. Bir anda, onların çıktıları için herhangi bir pazar yoktu. Para dünyasına henüz yeni çekilmiş olan insanlar parasız kalmışlardı; ne ki hayatlarını kazanmak için herhangi bir başka olanakları da yoktu.

Bunalım yalnızca emekçi sınıfları vurmadı. Çok eskiden kurulmuş firmalar iflas ederken yönetici sınıf içinde de büyük hasar yaptı. İflas edenlerin saflarına katılan finansçılar dehşete düştü ve sanayiciler pazarlarıyla birlikte kârlarının da yok olduğunu gördüler. Yabancı rekabetini önlemesi için yüzlerini devlete çevirdiler ve her ülkenin kapitalisti rakiplerinden daha ucuza satmaya çalıştığı için, ulusal paraların birbirini izleyen devalüasyonları görüldü. Ülkeler birbiri peşi sıra ithalatı sınırlandıran tarifeler ve kotalar uyguladılar, vergiler koydular. 1846 yılında serbest ticaretin kalesi olan Britanya bile bu tür yöntemlere başvurdu. Dünya ticareti 1928 düzeyinin üçte birine düştü. Ancak o zamandan beri bazı iktisatçı ve politikacılarca yayılan efsanelere rağmen, bunalımı yaratan ticaret üzerindeki sınırlamalar –zira bunalım bu sınırlamalar uygulanmaya başlanmadan çok önce yolunu almıştı– değildi; aksine bunalım bu sınırlamalara yol açtı.

Bunalım 'Altın Yirmiler'in yoksullaştırılmış gözlemcilerinin hayatlarını paramparça etti. Bunları Batı'nın bütün büyük şehirlerinde, açlıktan yanakları çökmüş yorgun yüzlerle, yıpranmış giysiler içinde bedava aşevlerine gider ya da gelirken görürdünüz. Bunları ayrıca dünyanın geri kalan kısmında, topraklarını kaybetmekten korkan, ürünlerinin fiyatlarının, bir daha hiçbir zaman kiraları ve vergileri ödemeye yetecek kadar yükselmeyeceğinden endişe eden ve kendi yetiştirdikleriyle yaşamaya çalışan insanlar olarak, küçük çiftliklerde görebilirdiniz. Kapitalist terimlerle en az 'gelişmiş' olanlar –para ekonomisine hâlâ güç bela entegre olmuş geçimlik çiftçiler– geçimlerini en iyi sağlayanlar oldu. Emeklerini satmak zorunda olanların güvenebilecekleri hiçbir şey yoktu. Amerikalılara o eski göç kaçış yolları bile kitlesel işsizlik nedeniyle kapanmıştı.

Londra, Chicago, Berlin ve Paris'te; Glasgow, Marsilya ve Barselona'da; Kalküta, Şanghay, Rio, Dublin, Kahire ve Havana'da – her yerde, yeni bir umudu ateşleyebilecek ya da çılgın bir umutsuzluğa dönüşebilecek aynı çaresizlik ve aynı ıstırap vardı.

1930'lar, umut ve umutsuzluğun güçlerinin her şehrin sokaklarında savaştığı bir on yıldı. Bu, devrimin ve karşı-devriminin birbirlerinin boğazına sarıldığı bir on yıldı. Dünyayı bir başka savaşın ve 1914-18'in katliamlarının bile gölgede kaldığı başka barbarlıkların içine sokan, karşıdevrimin zaferiyle sonuçlandı.

Rusya: Altüst Olan Devrim

Batı'daki ve Üçüncü Dünya'daki buhrandan yararlananlardan birisi komünizmdi. Kapitalizmin çöküşü devrimci sosyalistlerin bir on beş yıl-

dır iddia ettikleri bir şeyi doğruluyordu ve buhranın sonuçlarına karşı en enerjik şekilde mücadele edenler Komünistlerdi. New York, Chicago, Londra, Birkenhead, Berlin ve Paris'te polisin coplarla saldırdığı işsizlerin gösterilerini yönetenler onlardı. Fife* ve Güney Galler'in madenlerinde, Kaliforniya'nın meyve bahçelerinde ve Paris'in otomobil fabrikalarındaki ücret kısıntılarına karşı umutsuz savaşlar verdiler. Britanya'nın kontrolündeki Hindistan'da sendika kurdukları için yargılandılar; Çin'de köylü gerilla orduları kurmaya çalıştılar; beyazların yönetimindeki Güney Afrika'da gecekondu semtlerinde örgütlendiler ve Amerika'nın güneyinde ırkçılığa karşı hayatlarını riske attılar.

1930'lar zaman zaman, Komünizmin pek çok entelektüele cazip gelmesi nedeniyle 'kızıl on yıl' olarak nitelendi. Daha 1933'e gelindiğinde, ABD'li romancılar John Steinbeck, John Dos Passos, Theodore Dreiser, James T. Farrell, Richard Wright ve Dashiell Hammett; İskoç Romancı Lewis Grassic Gibbon; İngiliz yazarlar W. H. Auden ve Christopher Isherwood; Fransız romancı Andre Gide ve Alman oyun yazarı Bertolt Brecht gibi insanları kendine çekmişti. Onların yanı sıra, 'proleter' romanı yazmaya çalışan; 'agitprop' tiyatroyu kitlelere götüren ve küçük edebi dergilerde kendilerini ifade etmeye uğraşan daha az bilinen pek çok figür vardı. Entelektüeller arasındaki sola kayış, buhranın korkunçluklarına bir alternatif arayan insanlar arasındaki daha yaygın ruh halinin –fabrikalarda çalışan işçi azınlığı ve her yerde iane yardımı kuyruklarında görülebilecek bir ruh halinin– ifadesiydi. Çoğu komünist partilere katılmadı ama Komünizmi, kendileri bunu kucaklayacak olmasalar bile, bir alternatif olarak görüyorlardı.

Pek çok insan için 1930'larda Komünizm, Sovyet Birliği'nden ayrı düşünülemezdi ve onun devrimini başka yerlerde taklit etmek anlamına geliyordu. Ne ki Wall Street Çöküşü meydana geldiğinde, Rusya'da 1917 devriminden geriye hemen hemen hiçbir şey kalmamıştı.

Görmüş olduğumuz gibi Lenin, 1924'te ölümünden önce, işçi devletine musallat olan 'deformasyonlar'dan ve bürokratikleşmeden çoktan söz etmişti. 1920'lerin ortasında bunlar korkunç derecelere ulaştı. Devrimci rejim, iç savaşın fiziki yıkımından ve aşırı zorluklarından, ancak içerideki kapitalizme, Yeni Ekonomik Politika ya da NEP olarak bilinen tavizleri vererek kurtulmayı başarabilmişti. Bunu halk kitlelerinin hayat standardında yavaş bir iyileşme izledi. Ancak nüfus içinde 1917 devrim ruhuna karşı olan katmanların –küçük kapitalistlerin, NEP'çi tüccarın ve başkalarını işçi olarak çalıştıran hali vakti yerinde *kulak* köylülerin– etkisi de

* Fife: İskoçya'nın doğusunda Tay ve Forth Körfezleri arasında yer alan bir *county*. *–çev.*

artıyordu. Sanayi devletin elindeydi ama piyasa baskılarına maruzdu ve sanayi üretimindeki iyileşme, oldukça yüksek bir işsizlikle bir arada gidiyordu. 1922'de sanayide iş yapan personelin yüzde 65 kadarı resmen işçi olarak sınıflandırılırken, bu 1923'te yalnızca yüzde 36 idi.[160]

Eğer rejim Lenin'in öldüğü sırada hâlâ bir şekilde sosyalist idiyse, bunun nedeni toplumsal tabanı değil fakat kararları verenlerin hâlâ sosyalist özlemleri olmasındandı. Lenin'in yazdığı gibi, 'Partinin proleter politikası halen partinin sıradan insanları tarafından değil fakat, partinin "eski muhafızları" olarak adlandırılabilecek küçük kesimlerin muazzam ve bölünmemiş otoritesince belirlenmektedir'.[161] Ama Lenin ölüm döşeğindeyken 'eski muhafızlar', partinin geri kalan kısmını da yiyip bitiren etkiler tarafından yıpratılıyordu. Lenin'in son siyasal eylemi, diğer parti üyelerine karşı kaba bürokratik davranışı nedeniyle Stalin'in parti sekreterliğinden uzaklaştırılmasını istediği ileri sürülen bir vasiyetnameydi. Partinin liderliğinde, Zinovyev, Kamenev, Buharin ve Stalin'den oluşan egemen grup bu vasiyetnameyi dikkate almadı ve gizli tuttu.[162]

Kendilerini içinde buldukları koşullar onları giderek 1917'nin ilkelerinden uzaklaştırıyordu. Ülkeyi yönetmek için bürokratik bir aygıta dayandılar ve buna karşılık bu aygıtın personeli de hali vakti yerinde olan köylülere, NEP'çilere ve de yeni 'Kızıl' sanayiciler tabakasına verilen tavizlere dayandı. Onlar bu grupları yatıştırmakla, devrimi yapmış olan işçilerin çıkarlarından daha fazla ilgilendiler.

Bu, parti içinde ve hatta parti yönetiminde görüş ayrılığı yarattı. Daha 1920-21'de kendisini 'işçi muhalefeti' olarak adlandıran bir grup, konferanslarda, parti yayınlarında ve (partinin matbaalarında bastırılmış) 250.000 adet broşürde, işçilerin kaybetmekte olduğunu iddia etmişti. Ancak ülkenin genel olarak yoksullaşmasıyla ilgili herhangi pratik bir öneri getirememişti. 1923-24'te, 46 eski Bolşeviğin partinin bürokratikleşmesini eleştiren bir açık mektubuyla daha geniş bir muhalefet ortaya çıktı. Bu 'Sol Muhalefet', 1905 St. Petersburg sovyetinin başkanı, Ekim ayaklanmasının örgütleyicisi ve Kızıl Ordu'nun kurucusu Troçki'nin etrafında birleşiyordu. Bunlar tek çıkış yolunun birbiriyle ilişkili üç küme önlemde olduğunu ileri sürüyorlardı – işçi sınıfının toplumsal ağırlığını arttırabilmek için sanayii yaygınlaştırmak; işçi demokrasisini arttırmak ve parti ile devlet içindeki bürokratik eğilimleri gidermek. Yalnızca bunlar, devrim uluslararası yaygınlık kazanıncaya kadar, işçi devletinin sağlığını koruyabilirdi.

Bu muhalefete karşı, partinin daha önce hiç görmediği bir karalama kampanyası yürütüldü. Parti basınında Sol Muhalefet'in bakış açısını ortaya koyan her makaleye karşılık parti liderliğinin bunları reddeden on

makalesi yayınlandı. 'Troçkiciliğe' karşı birbiri ardı sıra itham edici eleştiriler oldu ve Stalin iktidarı giderek daha fazla kendi ellerine geçirirken, Troçki'nin kendisi de Kızıl Ordu'nun başındaki kilit pozisyondan uzaklaştırılarak, bilim ve teknoloji bakanı olarak ikincil bir konuma getirildi.

Partinin ne kadar bürokratikleştiği 1926'daki Stalin ve Buharin'in Zinovyev'le kapışmasında görülmüştü. O zamana kadar neredeyse oy birliği ile Zinovyev'i destekleyen Petrograd bölge örgütü şimdi aynı şekilde neredeyse oy birliği ile onu suçladı. Zinovyev ve destekçileri, daha önce Troçki ve Sol Muhalefet'in maruz kaldığı türden saldırılara uğradılar.

Tam bu noktada Stalin ve Buharin, 'tek ülkede sosyalizm' diye bilinen tamamen yeni bir doktrini benimseyerek partinin bürokratik muhafazakârlığına ifade kazandırmış oldu. Daha önce Bolşevizmin bütün liderleri, işçilerin tek bir ülkede kendi devletlerini kurabileceğini ama bu temel üzerinde tam sosyalizme ulaşılamayacağını kabul etmişlerdi. 5.000 yıllık sınıf toplumu mirasına galebe çalabilmek yalnızca modern sanayi kapitalizminin yarattığı tüm üretim araçlarını seferber etmekle mümkün olabilirdi – ve bunlar tek bir ülkede değil, hele hele Rusya gibi geri bir ülkede değil, dünya çapındaydı. Eninde sonunda devrim yayılacak ya da ölecekti.

Bunu çeşitli durumlarda yalnızca Lenin tekrarlamadı, Stalin'in kendisi de *Lenin ve Leninizm* adıyla 1924'te yayınladığı kitabında bu konuda ısrar ediyordu:

> Sosyalizmin temel görevi –sosyalist üretimin örgütlenmesi– hâlâ önümüzde duruyor. Bu görev, birkaç ileri ülkenin proletaryasının ortak çabaları olmadan gerçekleştirilebilir, sosyalizm bir tek ülkede zafer kazanabilir mi? Hayır, bu olanaksızdır… Zira sosyalizmin nihai zaferi, sosyalist üretimin örgütlenmesi için bir ülkenin çabaları, özellikle de Rusya gibi köylü bir ülkenin çabaları yetersizdir.[163]

Stalin'in Marksist teoriye ve bilimsel ciddiyete verdiği önem buydu; bununla birlikte, kitabın bir sonraki baskısında 'Hayır'ı ve 'yetersizdir'i çıkarıvermişti!

Stalin ve Buharin, bürokratik ayrıcalıklı pozisyonlarını bozabilecek her şeyden korkan ve onlara karşı savaşan bir yönetici grubu temsil ediyordu. En önemli özelliği atalet ve kendini beğenmişlikti. Rusya'nın basitçe dış dünyayı görmezden gelebileceği, kendi kaynaklarına güveneceği ve Buharin'in ünlü ifadesiyle, 'sosyalizmi bir salyangoz hızıyla kuracağı' düşüncesi böyle bir ruh haline uygun düşüyordu. Her parti görevlisinin sanayi yöneticileri, hali vakti yerinde köylülerle günlük uzlaşmalara girmesinin ve çabuk zengin olma peşindeki tüccarın, işçi demokrasisini ve dünya devrimini hatırlatanlara yönelik saldırılarında Stalin ve

Buharin'i desteklemeye koşmasının nedeni buydu. Bu durum, yönetici grubun muhalefete karşı büsbütün artan baskıcı önlemler almasına, Ekim Devrimi'nin onuncu yıldönümünde muhalefeti destekleyen bazı Petrograd işçilerinin gösterisini polis zoruyla dağıtmasına,[164] muhalefeti partiden uzaklaştırarak uzak yörelere sürmesine ve nihayet Troçki'yi SSCB'den çıkarmasına olanak veriyordu.

Yine de, 1928'e kadar Rusya'daki atmosfer, Stalin'in *gulag* çalışma kampları üzerine yazılmış pek çok eserde görmezden gelinen bir unsur olarak, 1930'lardakinden hâlâ çok farklıydı. İç savaştan sonra Kızıl terör azalmıştı. Kamplarda yalnızca 30.000 kişi vardı ve bunlar da çalışmak zorunda bırakılmıyorlardı. Bu henüz bir totaliter rejim değildi.

Michael Reiman'ın o döneme ait arşiv araştırmalarına dayanan çalışmasında yazdığı gibi:

> Her ne kadar baskı, özellikle de siyasal baskı, yaygın olmayı sürdürüyorduysa da, kitlesel önleyici terör tekniği hemen hemen terk edilmişti. Hukukun ve yasal süreçlere uymanın barış zamanına özgü normal çerçevesi oluşturulmuştu. Gündelik sivil hayat yeniden ortaya çıkmıştı. NEP döneminin belirleyici kültürü, restoranlarıyla, pastaneleriyle ve eğlence yerleriyle kendine gelmişti. Daha zengin bir sanatsal ve ideolojik hayat da gelişmişti… İşçiler…gerçekte yeni sendika yasalarının olumlu yönlerinden, yeni işçi haklarından ve de fabrikadaki daha serbest denetim koşullarından yararlanıyorlardı. … Stalin'in otoritesi hâlâ sınırlıydı. Her ne kadar gücü büyükse de, sınırsız değildi.[165]

Ama, onlar muhalefeti sürgüne gönderirken, Stalin ve Buharin tarafından savunulan tüm yapı, bunalımlı bir aşamaya ulaşan içsel bir zaafla maluldü. Yapının istikrarı, sanayi malları çıktısının düzeyi, bu ihtiyaçları tatmin etmeye yeterli olmasa da ve Batılı kapitalist güçlerin devrimi, askeri güçle geriletme hayallerini terk etmiş olmaları beklentisine dayanıyor olsa da, köylülüğün şehirlere tahıl temin etmesine bağlıydı. Aslında her iki koşul da kalıcı olamazdı. Köylülüğün kimi kesimleri zenginleşirken devletten daha fazla talepte bulunmaya başladılar ve bunu almak için de eyleme geçtiler. Ve dünyayı aralarında paylaşmaya koşullu belli başlı kapitalist devletler Rusya'yı parçalama arzularını hâlâ kaybetmiş değillerdi.

Her iki sorun 1928'in ortalarında hâd safhaya ulaştı. Köylüler tahıllarını şehirlere satmayı reddettiler ve o zamana kadar Rusya'nın en büyük ticaret ortağı olan Britanya, diplomatik ilişkileri kesti ve ticaret üzerine görünürde yasak uyguladı. Siyasi bir kriz Kremlin'i şiddetle sarstı. Reiman'ın anlattığı gibi:

> Değişen uluslararası durum SSCB içindeki ilişkileri ciddi bir şekilde etkiledi. Parti liderliğinin otoritesi ağır bir şekilde sarsıldı.. Siyasal çevrelerde karışıklık ve şaşkınlık görüldü. Parti liderliği, kendini artan bir sinirlilik ve endişeye kaptırdı.[166]

Yönetici grup tam ortasından bölündü. Buharin her şeyi göze alarak eskisi gibi devam etmeyi istiyordu. Ancak bu, köylüleri yatıştırmak için bürokrasinin içeride kimi güçlerini terk etmesi ve gelecekteki yabancı taleplerine direnmenin her türlü gerçek umudunun terk edilmesi anlamına geliyordu. Başlangıçta Stalin ne yapacağını bilemedi ama daha sonra bürokrasiye içeride ve dışarıda kendisini güçlendirme olanağı sunan bir politikayı seçti: köylülerden tahılı zorla alarak sanayiye aktaracak zorla sanayileşme. Böyle bir politika sanayi tesislerini yönetenlere uygundu. Döneme ilişkin araştırmalardan birisi, 'daha fazla büyüme güdüsü parti liderlerinden olduğu kadar, şimdi pek çoğu parti üyesi olan, devlet görevlilerinden ve işletmecilerden geldi' diye yazıyordu.[167] Bu ayrıca, Batılı devletler ölçeğinde, tank, savaş gemisi, uçak ve makineli tüfek üretme ve yabancı saldırı tehditlerini de savuşturma olanağı veriyordu. Stalin ısrar ediyordu:

> Sanayileşmenin hızını yavaşlatmak geride kalmak anlamına gelir ve geride kalanlar yenilirler… Biz gelişmiş ülkelerin 50 ila 100 yıl gerisindeyiz. Bu gecikmeyi 10 yılda gidermeliyiz yoksa onlar bizi ezerler.[168]

Batı'yı askeri olarak yakalamak için bürokrasinin zorla sanayileşme yolunun, kendi içinde bir mantığı vardı. Tesis, makine ve hammadde gibi 'yatırım malları' üretimi, tüketim malları pahasına arttı. Üretim araçlarını üretmeye tahsis edilen yatırımın 1927-28'de yüzde 32,8 olan oranı, 1932'de yüzde 53,3 ve 1950'de yüzde 68,8'e yükseldi.[169] Ama bu, artan sanayi işçileri kitlesini beslemek karşılığında köylülerin istedikleri malların üretilmediği anlamına geliyordu.

Yiyeceği elde etmenin tek yolu köylülere karşı daha fazla zor kullanmaktı. Stalin bunun mantığını, tahıla el koymaktan toprağa el koymaya geçerek izledi. Toprağın kolektivizasyonu –aslında köylülüğe devletçe el konulması– zorunlu sanayileşmenin öteki yanıydı. Bu, şehirleri beslemek ve yabancı makineleri satın almak için gerekli fazlanın artışına yol açtı. Ama aynı zamanda toplam tarım çıktısında bir azalmaya neden oldu.

Kolektivizasyon köylüler arasında çok büyük zorluklara yol açtı. Milyonlarca küçük ve orta köylü *kulak* olarak lanetlendi ve sürülmek üzere sığır kamyonlarına dolduruldu. On milyonlar, tahıllarına el konulduğu için aç kaldı. İşçiler de hayat standartlarında altı yılda tahminen yüzde 50'ye varan bir düşüşe maruz kaldılar.[170] Böylesi bir kitlesel baskı polis rejimi olmadan uygulanamazdı. Her türlü protesto merhametsizce ezilmek zorundaydı. İşçilerin ya da köylülerin kendilerini ifade edebilecekleri her kanal kapatılmalıydı. Sendikalar tamamıyla devlete bağımlı kılındı. Çok sayıda insan çalışma kamplarına sürüklendi; o kadar ki bun-

ların 1930'daki sayısı 1928'deki sayılarının 20 katı oldu.[171] İşçi ve köylülere sempati duyan bürokrasi aygıtının herhangi bir kesimi; –kasıtsız bile olsa– hoşnutsuzluğun odağı olabilecek bir roman, şiir ya da müzik üreten entelektüellerle birlikte cezalandırılmak zorundaydı. Parti içi tartışma yok oldu; bunun yerini en son 'sapma'yı lanetleyen ritüeller aldı. 1920'lerin sanatsal deneyimlerinin yerini, yanlış bir şekilde 'sosyalist gerçekçilik' diye adlandırılan sıkıcı bir konformizm aldı. İç savaşla 1928 arasında nadir olan idamlar, şimdi sıradan hale geldi. 1930 yılında, 1921 yılında iç savaşın sonundakinden iki kat daha fazla olan 20.201 idam görüldü. Korkunç toplam 1937'de 353.704'e, 1921 rakamının hemen hemen 40 katına ulaştı.[172]

İnsanları idama ya da çalışma kamplarında yaşanılan ölüme mahkûm eden göstermelik yargılamalar başkaları için caydırıcı olmadı. Suçlananların 'Troçkici yabancı ajanlar' olarak suçlanması kitlenin garezini rejimden, sözde 'sabotajcılar'a yönlendiriyordu. 1936-37'de tepe yapan terör, Lenin'in 1917'deki merkez komitesinde yer almış Stalin, şimdi Stalin'in İsveç'deki büyükelçisi Alexandra Kollontay ve sürgünde varlığını sürdüren ve 1940 yılında Stalin'in ajanlarından birisi tarafından öldürülecek olan Leon Troçki dışındaki herkesi ölüme mahkûm etmişti.

On yıllar boyunca Stalin'i savunanlar, onun Lenin'in 1917'nin özlemlerini gerçekleştiren halefi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu, her ne kadar olumlu değil de olumsuz imalarla da olsa, Batı kapitalizmini savunanların pek çoğu tarafından da tekrarlanan bir iddiadır. Ne ki, Stalin, 1917'nin Bolşevikleri'nin 1930'ların teröründe kurban edilmesini sağlama konusunda dikkatlidir. 1917'de Bolşevik Parti üyesi olanlardan yalnızca 14'te bir kişi ve 1920'dekilerden altı kişide bir kişi 1939'da hâlâ Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin üyesiydiler.[173] Geriye kalanların pek çoğu idam edilmiş ya da kamplara gönderilmiştir. Leon Troçki'nin defalarca vurguladığı gibi, Stalinizmin, Leninizmin bir devamı olması bir yana, ikisinin arasında nehir gibi kan vardır.

Stalin'in mantığı, daha büyük rakipten baskı gören ve işçilerine rekabet edebilmek için her türlü 'fedakârlığı' yapmasını söyleyen herhangi bir kapitalistin mantığı ile aynıydı. Stalin için Batı'yı yakalamak, başka yerlerde uygulanan 'ilkel birikimin' bütün yöntemlerini kopya etmek demekti. Britanya Sanayi Devrimi köylüleri çitlemeler ve toprakların açılması yoluyla arazilerinden uzaklaştırma temeline dayanmıştı; Stalin köylülerin toprakları kontrol etmesini, milyonlarcasını şehirlere göçe zorlayan 'kolektivizasyon' yoluyla yok etmişti. Britanya kapitalizmi Karayip Adaları ve Kuzey Amerika'daki kölelik yoluyla servet biriktirmişti; Stalin milyonlarca insanı *gulag* köle kamplarına topladı. Britanya, İrlanda, Hindistan ve Afrika'yı yağmaladı; Stalin, SSCB'nin Rus olmayan halklarının hakla-

rını ellerinden aldı ve halkları topluca binlerce mil uzaklara göç ettirdi. Britanya Sanayi Devrimi işçilerin en temel haklarını inkâr etmiş ve erkekleri, kadınları ve çocukları günde 14 ya da 16 saat çalıştırmıştı; Stalin de sendikaların bağımsızlığını kaldırarak ve grevcileri vurarak aynı yolu izledi. Tek önemli fark, ilkel birikimini tamamlamak için Batı kapitalizmine yüzyıllar gerekmişken, Stalin bunu 20 yılda başarmayı hedefledi. Dolayısıyla gaddarlık ve barbarlık daha yoğun oldu.

Stalinci bürokrasi, İngiltere'de Sanayi Devrimi sırasındaki küçük çaplı piyasa kapitalizmini taklit ederek onlara yetişemezdi. Yalnızca, eğer sanayileri Batı'dakilerin büyüklüğüne ulaşırsa, askeri olarak başarılı olabilirdi. Ama tek tek firmaların, birbirlerini yutarken büyümeleri için zaman yoktu. Gerekli üretim büyüklüğünü sağlamak için devletin işe karışması gerekiyordu. Küçük özel firmalar değil, kapitalist devlet tekelleri gerekliydi ve de devletin her şeyin üretimini birikimin emrine sokarak bütün ekonominin eşgüdümünü sağlaması gerekiyordu.

Pek çok insan ortaya çıkan sistemi sosyalist olarak gördü ve hâlâ görenler de var. Zira Stalinizm Rusya'da ve daha sonra da Doğu Avrupa ve Çin'de özel kapitalizmin bel kemiğini kırdı. Ancak yöntemleri, Batı'nın savaş ekonomilerinin yöntemlerine çok benziyordu. Kitlelerin tüketimini sınırlandırarak ağır sanayi ve silah üretimini kurarken, onlar gibi plan yaptı.

1930'larda buna tanık olan Batılılar SSCB'nin başarısı karşısında, aynen 1950 ve 1960'larda SSCB'nin hızlı sanayi gelişmesini gören Üçüncü Dünya'dan pek çok gözlemci gibi, şaşkına dönmüşlerdi. Ömürleri boyunca devrimin karşıtı olan Britanya Fabian'ları Sidney ve Beatrice Webb, 1930'ların ortasında Rusya'yı ziyaret ettiler. O kadar etkilenmişlerdi ki, *Sovyetler Birliği: Yeni Bir Uygarlık?* adında bir kitap yazdılar. İkinci baskıda daha da fazla etkilenmişlerdi ki soru işaretini kaldırdılar.

Ne ki SSCB, 1930'larda bile, içinde bulduğu dünyadan kaçamazdı. Devletin yön vericiliği, halkları için muazzam bir bedel karşılığında, dünyanın geri kalan kısmında sanayiler küçülürken onun sanayilerinin genişlemesini sağladı. Dünya bunalımının bile doğrudan bir etkisi oldu. Stalin yabancı makine ithalatını, Ukrayna ve Kazakistan'dan tahıl satarak finanse etti. 1929'dan sonra fiyatlar düşünce, iki kat fazla satmak zorunda kalacaktı ve en az üç milyon köylü, devlet onların tahılına el koyarken açlıktan öldü.

Dünya Devriminin Terk Edilişi

Stalinizm, yalnızca tecrite bir tepki değildi. Ayrıca bu tecrit edilmişliği arttırdı. 'Tek ülkede sosyalizm' teorisi, dünyanın başka yerlerindeki Komünist partilerine de empoze edilerek, devrim şansına zarar verdi.

Stalin-Buharin ittifakının ilk evresinde, Batı'da saygıdeğer müttefik arayışları, TUC genel greve ihanet etmişken bile, bir 'İngiliz-Sovyet Sendika Anlaşması' aracılığıyla Britanya'nın TUC'una sevgi gösterisi yapmak anlamına geliyordu. Britanyalı sendikacılar, her ne kadar Britanya sendika liderlerinin siciline şöyle bir göz atılması bu gücü nasıl kullanacaklarını ortaya koyuyor olsa da, 'Bütün iktidar TUC Genel Konseyine' sloganını atacak kadar cesaretlenmişlerdi.

Aynı aylarda, Doğu'da müttefik arayışları Çan Kay-Şek'i övmek anlamına geliyordu. Kanton'daki işçi örgütlerine saldırısından sonra bile Stalin ve Buharin, Şanghay'daki ve başka yerlerdeki Çin Komünistleri'ne ona güvenmelerini söylüyorlardı.[174]

'Tek ülkede sosyalizm', 'salyangoz hızıyla sosyalizm'den zorla sanayileşmeye dönüşünce, yabancı Komünist partilerinin beklenen politikalarında da bir değişim oldu. 1928 yılında onlara aniden, devrimci ilerleyişin yeni 'üçüncü dönemi'nde oldukları söylendi. Şimdi ana düşmanın, Sosyal Demokrat partiler içindeki aynı sol kanat ve Rus liderlerin birkaç ay önce pek övdükleri sendikalar olduğu söylendi. Stalin ve izleyicileri, bu insanların 'sosyal faşist' ve aşırı sağ kadar tehlikeli olduklarını açıklıyordu. Her yerdeki Komünistler saldırılarının en büyük kısmını onlara yöneltmeli; her ne koşul altında olursa olsun onlarla ittifak kurmayı reddetmeli ve eğer gerekirse, ayrı sendikalar kurmalıydılar.

Yabancı Komünist partilerine bu tür politikaları kabul edecek olan yeni liderler empoze edildi ve hemen hemen her yerde bu politikaları izlemeyecek olan tanınmış liderler partilerinden atıldı. Bu 180 derecelik dönüşü yapmakla Stalin'in amacı neydi? Açıklamanın bir kısmı, Britanya ve Çin'de yapılmış olan yanlışların örtbas edilmesiydi. 1927 Mart'ında, Çan Kay-Şek onları kesmeye hazırlanırken, Çinli Komünistlerin Çan Kay-Şek'i eleştirmelerinin yasaklanmasından sonra Stalin ve Buharin, Kasım ayında Komünistleri Kanton'da iktidarı ele geçirmeye zorladılar. Güçler dengesi uluslararası planda tamamıyla onlara karşıydı ve de sonuç bir kan banyosu oldu; ama Stalin ve Buharin'i çok muhafazakâr oldukları için eleştirmenin çok güç olduğu bir hava da yarattı. Bu dönüş başka işlevler de yerine getirdi. Uluslararası plandaki çok istekli, kahramanca mücadele, bunun halk kitlesi üzerindeki etkilerini dikkate almaksızın, Rusya'yı acilen sanayileştirme koşuşturmasıyla uyumlu hale geldi. Bu dönüş ayrıca Stalin'e Rusya'da olup bitenler hakkında muhtemel eleştiri yapacak herkesi söküp atma olanağı verdi. Yabancı Komünist partilerinin Rus dış politikasının nihaî organlarına dönüşmesine neden oldu.

'Üçüncü dönem' yabancı partiler için felaket oldu. 1929'da patlak veren bunalım sağlam işçi azınlığını radikalleştirdi ve kapitalizmin kötü-

lükleri hakkındaki Komünist propagandaya olan sempatiyi arttırdı. Ama pek çok işçiyi de, yerleşik sosyal demokrat partilerin ve sendikaların güvenliğine tutunmaya itti. Radikal yönde hareket edenler genellikle genç işçiler ve işsizlerdi zira kanlı polis baskısına karşı yapılan gösteriler işsizlerin öfkelerini yansıtabileceği tek etkili araçtı. Buna karşılık, bir işe sahip olan işçiler bunu kaybetmekten o kadar korkuyorlardı ki parlamento ve sendika liderlerinden gelen 'sükunet' çağrılarını dinlediler.

Bu işçiler de öfkeliydi. İşverenler onlara greve gitmekten başka şans bırakmayınca bunu en militan biçimde yapabiliyorlardı. Ama genellikle onların öfkeleri engelleniyordu ve başarılı bir şekilde mücadele etme şansları olduğunu hissedinceye kadar ifadesini bulmuyordu. Yönetici sınıftaki krizin yarattığı ayrılıklar, her ne kadar kısa süreli de olsa ekonomideki canlanmalar, firmaların daha fazla işçi istihdam etmesiyle aniden işçilerin mücadelesinde yeni olanaklar yaratabiliyordu. Dolayısıyla 1929 sonrası yıllar pek çok militanca mücadele biçiminin yükselişine şahit oldu: İspanyol monarşisinin devrimci bir şekilde devrilmesi ve işçi hareketinin kitlesel canlanışı; Küba'da devrimci bir kalkışma; Fransız solunun 'Halk Cephesi' hükümetinin kuruluşuna ve belli başlı fabrikaların işgaline yol açan büyük atılımı ve ABD'de, dünyanın en büyük otomobil imalatçısı General Motors'un işgaliyle sonuçlanan kitle sendikacılığının doğuşu.

Ama hiçbir yerde bunlar krizin başlamasıyla eşzamanlı meydana gelmedi –iki, dört ya da altı yıllık gecikmeler söz konusuydu– ve hiçbir yerde eski sosyal demokrat ve sendika örgütlerinin etkisini akşamdan sabaha öyle basitçe yok etmedi. Tipik olarak sosyal demokratik önderliğin kimi kesimleri, eskisinden daha sol bir dil kullanarak etkilerini sürdürdüler ve hatta arttırdılar. Bu liderleri basitçe 'sosyal faşist' olarak niteleyenler, onları izleyen işçilerden koptular.

Bu, Komünist partilerin hemen hemen altı yıl süreyle, Stalin'in etkisiyle yaptıkları bir yanlıştı. Krizin radikalleştirdiği insanları kendilerine çektiler. Ama daha sonra onları, sendikaların ve sosyal demokrat örgütlerin etkisi altında olan daha geniş işçi tabakalarından koparark, kazanamayacakları savaşlara sürdüler. Bütün olumsuz koşullara rağmen savaşın sertleştirdiği parti üyesi bir azınlık sebat etti ve mücadeleyi sürdürdü. Ancak üyelerin pek çoğu, genellikle çoğunluğu, zorluklara, açlığa ve işverenlerin elinde cezalandırılmaya boyun eğdiler ve mücadeleden koptular. Komünist parti üyelerinin sayıları bunu gösterir. Çekoslovak partisinin 1928'de 91.000 olan üye sayısı 1931'de 35.000'e; Fransız partisinin 52.000'den 36.000'e; ABD partisinin 14.000'den 8.000'e ve Britanya partisinin 5.500'den 2.500'e düştü.[175]

Komünist partisi tek bir ülkede büyüdü – Almanya. Krizin etkileri burada ABD'den bile daha ağırdı çünkü bunalımda işini kaybedenlerin pek çoğu, yüksek faiz hadleri orta sınıfları, küçük işadamlarını ve çiftçileri çok ağır bir şeklide vururken, yalnızca yedi yıl önceki enflasyonda tasarruflarını yitirmişlerdi. Bütün ülkede önüne geçilemez ekonomik ve sosyal bunalım koşullarında parti üyelerinin sayısı 1928'de 124.000'den 1931'de 206.000'e yükseldi ve Komünist oylar 1928'deki 3,2 milyon düzeyinden, 1930'daki 4,6 milyona ve 1932 Kasım'ındaki 5,9 milyona çıktı.

Ancak parti üyelerinin çok büyük bir kesimi işsizdi. Berlinli parti üyelerinin yüzde 51 kadarı 1930'da işsizdi; buna karşılık yüzde 40'ı fabrikalarda çalışıyordu ve 1931 yılında ulusal parti üyelerinin yalnızca 17'si işyerlerinde parti çalışması yapabilecek durumdaydı.[176] Dahası, parti üyeliklerinin el değiştirme oranı, Berlin'de yaklaşık yüzde 40 olmak üzere, inanılmaz derecede yüksekti.[177] Bu arada, Sosyal Demokratlar, oy kaybetmelerine rağmen, Kasım 1932'de hâlâ 7,2 milyon oy almışlar ve fabrika komitelerindeki sandalyelerin, Komünistlerin yüzde 4'üne karşılık, yüzde 84'ünü elde etmişlerdi.[178]

Sosyal Demokratları sosyal faşistler olarak reddetmekle Komünistler kendilerini, kafaları ne kadar karışık olursa olsun, ekonomik bunalım karşısında bir şeyler yapmak ve Hitler'in Nazilerine direnmek isteyen işçi kitlesinden koparmışlardı. Stalin'in talimatlarını izlemenin sonuçları yalnızca partiye değil fakat insanlığa zarar veriyordu.

Hitler'in İktidar Yolu

1929 Ekim'inde Wall Street Çöküşü meydana geldiği sırada, Avrupa'nın iki en büyük ülkesinin hükümetlerine İşçi Partisi tipi sosyal demokrat partiler egemendi. Britanya İşçi Partisi'nin Ramsay MacDonald'ı yılın başlarında Liberallerin desteğine dayanan bir azınlık hükümeti kurmuştu; Almanya'da ise Sosyal Demokrat Müller, bir yıl önce 'ılımlı' burjuva partileriyle birlikte 'büyük koalisyon'un başına getirilmişti.

Her iki hükümetin de 1930 yılına gelindiğinde kendilerini yutan krizle nasıl mücadele edecekleri konusunda herhangi bir fikirleri yoktu. Artan işsizlik, sosyal yardım harcamalarının artışı anlamına geliyordu. Azalan sanayi üretimi ise vergi gelirlerinin azalması demekti. Hükümet bütçeleri açık vermeye başladı. Mali istikrarsızlık iki ülkeyi de vurdu – ABD'li bankacılar 1920'lerde Alman ekonomisini destekleyen 'Dawes Plan'ı kredilerinin geri ödenmesini istediler ve finansçılar sterlinin uluslararası değişim değeri aleyhine kumara başladılar. Ulusal bankaların başkanları, Almanya'da (yönetici sınıfın liberal kesiminin temsilcisi olarak beş yıl

önce göreve getirilen) Schacht ve Britanya'da (Baring Bankası ailesinin bir üyesi olan) Montagu Norman hükümetlerine, işsizlere sosyal yardım sağlayan sigorta fonlarını azaltmalarını söylediler. Hükümetler bu baskı altında dağıldılar. Almanya'da maliye bakanı, bir zamanlar Avusturyalı Marksist iktisatçı ve daha sonra Bağımsız Sosyal Demokrat Rudolf Hilferding durumla başa çıkamadı ve hükümet 1930 başlarında düştü. Britanya'da MacDonald'ın maliye bakanı Philip Snowden, İşçi Partisi'ni terk ederek ulusal bir hükümette Muhafazakârlara katıldı.

Ekonomik kriz Britanya'da Almanya ve ABD'den daha az şiddetliydi. Britanya sanayiinin imparatorluk nedeniyle hâlâ büyük pazarlara ayrıcalıklı bir ulaşımı söz konusuydu. Fiyatlar ücret ve maaşlardan daha hızlı düştü ve kuzeyin, İskoçya'nın ve güney Galler'in eski sanayi bölgelerinde işsizler sıkıntı çekerken, orta sınıf bu durumdan yararlandı bile. Ulusal hükümet kamu sektöründeki işsizlik ödemelerini ve maaşları kıstı; işsizler arasında isyanları, donanmada kısa süreli bir isyanı ve öğretmenler gibi gruplar arasında öfkeyi kışkırttı. Ama krizi kolaylıkla atlattı; morali bozulmuş İşçi Partisi'ne 1931 ve 1935 genel seçimlerinde dayak attı ve Britanya kapitalizminin belli başlı kesimlerini bu krizden çıkmanın bir yolu bulunduğu konusunda ikna etti. 1933 ve 1934 yıllarında Oswald Mosley'in, faşizmin Britanya varyantını desteklemeye hazır olan yönetici sınıfın belirli kesimleri (örneğin gazetesi *Daily Mail*'in 'Kara Gömleklilere Hurra!' diye adice açıklamalar yaptığı Rothermer ailesi) 1936'ya gelindiğinde genellikle bu tutumu terk ettiler.

Almanya'da işler çok farklıydı. İşsizlik Britanya'dakinden yüzde 50 daha fazlaydı ve de orta sınıfın büyük kesimi ileri derecede yoksulluk çekiyordu. Kriz Adolf Hitler'in Nasyonal Sosyalist (ya da Nazi) Partisi'ne büyük bir destek dalgası yarattı. Oyları 810.000'lerden 1930'da altı milyonun üzerine ve Temmuz 1932'de de toplam oyların yüzde 37,3'üne yükselerek ikiye katlandı. Ama Naziler yalnızca (ya da esas itibariyle) bir seçmen partisi değildi. Onların örgütlenmelerinin çekirdeğinde, sayıları 1930 sonlarında 100.000 ve 1932 ortalarında 400.000'i bulan paramiliter sokak savaşçıları –SA ya da Nazi Komando Örgütü üyesi/ Kahverengi Gömlekliler– yer alıyordu. Bu silahlı çeteler toplumsal bunalımın sorumlusu olarak suçladıkları, bir uçta sözde 'Yahudi' finans kapital, öte yanda sözde 'Yahudi', 'Marksist' işçi sınıfına karşı mücadeleye kendilerini adamışlardı. Nazizmi ve faşizmi, yerleşik burjuva partilerinden farklı kılan, sokakların kontrolü ve tüm öteki örgütlerin fethedilmesi için savaşmaya hazır olan işte bu silahlı gücün varlığıydı.

Bu türün ilk başarılı örgütlenişi İtalya'da 1920'den sonra Mussolini tarafından yaratılmıştı. Bunun üyeleri, Yahudi karşıtlığından daha ziyade,

güçlü bir milliyetçi ideolojiyle birbirlerine bağlıydılar. (1920'lerin ortalarında Roma belediye başkanı gibi kimi üyeleri Yahudiydi ve Yahudi karşıtlığı 1930'ların sonlarında Hitler'le ittifak kuruluncaya kadar faşist ideolojinin bir özelliği değildi.) Ama diğer açılardan Hitler'in izleyeceği yolu Mussolini aydınlatmıştı.

Hitler'in partisi, Fransızların Ruhr'u işgal ettiği ve büyük enflasyonla gelen 1923 kriz yılında ilk kez önem kazandı. Parti, sağ terör örgütleri, Yahudi karşıtı gruplar ve eski *Freikorps* üyelerinin Bavyera şehri Münih'te bir araya gelen çevresinin merkezi oldu. Ancak Kasım 1923'te şehirde iktidarı ele geçirme girişimi hazin bir şekilde başarısız oldu ve kriz koşulları ortadan kalkınca parti düşüşe geçti. 1927-28'e gelindiği zaman Hitler'in partisi, birkaç bin üyesi ve sürekli kavga eden liderliğiyle oy sandığında marjinal bir güçtü. Daha sonra dünya bunalımının patlak vermesi partiye muazzam bir atılım kazandırdı.

Giderek artan sayıda insan, 'ılımlı' burjuva partilerinden Hitler'e akın ettiler, zira kriz sırasında destek olan bu hükümetler, yalnızca işçileri değil fakat kendi orta sınıf destekçilerinin de çoğunu yoksulluğa ve iflasa sürüklüyordu. Örneğin küçük Thalburg kasabasında üç yıl içinde Nazi oyları, diğer burjuva partilerinin aleyhine olarak, 123'ten 4.200'e fırladı.[179]

İtalyan faşistleri gibi Naziler de orta sınıfın bir partisiydi. Hitler iktidara gelmeden önceki üyelerin büyük bir kısmı serbest çalışanlar (yüzde 17,3), beyaz yakalı işçiler (yüzde 20,6) ya da memurlardı (yüzde 6,5). Bütün bu gruplar Nazi Partisi'nde, genel nüfus içinde olduklarından yüzde 50 ve 80 daha fazla temsil ediliyorlardı ve hepsi, bugünkünden farklı olarak, toplumsal olarak çok daha ayrıcalıklı kabul ediliyorlardı. Genel nüfus içindeki oranlarından yaklaşık yüzde 50 *daha az* oranda da olsa, Nazilere katılan işçiler de oldu.[180] Naziler işçi sınıfından biraz oy aldılar. Ancak bunların çoğu, savaştan hemen sonraki sendikalaşma girişimlerinin kırıldığı ve işçi sınıfı politikası geleneğinin hiç mevcut olmadığı doğu Prusya gibi bölgelerin tarım işçilerinin; orta sınıfın etkisinin en güçlü olduğu küçük kasabalardaki işçilerin ya da atomize olmuş ve Nazi ya da özellikle Nazi Komando Örgütleri'ne üye olmanın sağlayacağı yararların cazibesine kapılmış işsizlerin oylarıydı.[181] Bu durum, örneğin 'araştırmalar Nazi oylarıyla sınıf arasında yalnızca çok düşük bir korelasyon olduğunu gösteriyor' diyen, Michael Mann'ın yaptığı gibi, Nazilerin orta sınıf özelliğini inkâr etmenin saçmalığını gösteriyor.[182]

Ama orta sınıflar, niçin solun değilde, Nazilerin cazibesine kapılmıştı? Bu kısmen on yıllar süren anti-sosyalist telkinlerle ilgiliydi. Serbest çalışanlar ya da beyaz yakalı işçiler, bedeniyle çalışan işçilere üstün oldukları inancıyla yetiştirilmişlerdi ve kriz derinleşirken işçi kitlesinden kendile-

rini ayıran şeye sıkıca tutunmak istiyorlardı. Hükümetlere ve finansçılara duydukları öfke, kendilerinin altındaki işçi kitlesinden duydukları korkuya eşitti. Bununla birlikte bu durum onların pek çoğunun, 1918-1920 devrim döneminde, bir tür sosyalist değişimin kaçınılmaz olduğu düşüncesine razı olmalarını engellememişti.

Bu durumdaki diğer etken, solun kendisinin davranışıydı. Alman Sosyal Demokratları, İtalyan seleflerinin deneyiminden hiçbir şey öğrenmemişlerdi. Bunun yerine, *bıktırıncaya kadar* (*ad nauseam*) 'Almanya İtalya değildir' diye tekrarlamışlardı. 1927'de Kautsky bu noktada ısrar ediyor, ileri bir sanayi ülkesinde faşizmin, 'kapitalist amaçlara hizmet etmeye hazır büyük sayılarda lümpen unsurları yakalamada' İtalya'daki başarısını asla tekrarlayamayacağını iddia ediyordu.[183] Hilferding, Ocak 1933'te Hitler iktidara geçmeden birkaç gün önce hâlâ aynı mesajı tekrarlıyordu. Alman anayasasına dayanarak, Sosyal Demokratların Nazileri 'legalite' alanına zorladıklarını ve Cumhurbaşkanı Hindenburg'un bir önceki yaz hükümet kurma talebini reddetmiş olmasının gösterdiği gibi bunun onların yenilgisine yol açacağını söylüyordu. 'İtalyan trajedisinden sonra Alman farsı geliyor…" diyor, "bunun faşizmin yıkılışını gösterdiğini' iddia ediyordu.[184]

Anayasacılık üzerine yapılan vurgu Sosyal Demokrat liderleri, kendileri 1930'da hükümeti terk ettikten sonra ağırlaşan krizde işbaşında olan, birbirini izleyen hükümetlere karşı bir 'hoşgörü' politikası izlemeye yöneltmişti. Önce Brüning, sonra von Papen ve son olarak da Schleicher'in liderliğindeki bu hükümetler parlamentoda çoğunluk desteği olmadan yönettiler ve cumhurbaşkanına açık kararnamelere dayandılar. Aldıkları önlemler işçi sınıfının ve alt orta sınıfın koşullarına saldırı niteliğinde oldu –Brüning'in bir kararnamesi ücretlerde yüzde on kesinti getiriyordu– ama ekonominin kötüye gidişini ve onunla birlikte gelen güçlükleri önleyemedi. Sosyal Demokratlar uyguladıkları 'hoşgörü' politikasıyla, aslında, sunabilecekleri tek şeyin zorluk ve açlık olduğunu söylüyorlardı. Eski burjuva partilerini terk edenlerin desteğini elde etmeleri için meydanı Nazilere bıraktılar.

Sosyal Demokratlar, önünden çekilerek, Hitler'in işlerini kolaylaştırmış görünüyorlardı. Çeşitli türden savunma örgütleri, sosyalist spor kurumlarından ve gençlik örgütlerinden gelen gençler ve militanlardan oluşan *Reichsbanner*'i kurdular. Bunun yüz binleri harekete geçirme potansiyeli vardı. Ne ki yalnızca savunma amaçlı olduğunu ve yalnızca hiçbir zaman gelmeyen bir anda, Nazilerin anayasayı delmeleri halinde kullanılabileceğinde ısrar ettiler. Ayrıca Prusya devlet yönetimini ve büyük ve iyi silahlanmış bir polis gücünü kontrol ediyorlardı. Berlin'de 1929'da

Komünistlerin yönetimindeki 1 Mayıs gösterilerine ateş açmak için polisi kullandılar ve 25 kişiyi öldürdüler; 1930 ve 1931'de Prusya'nın her yerinde Nazilerin gösterilerini yasakladılar. Ancak onların bu anayasacılığı, 1932 yazında Nazi tehdidi yüksek bir noktaya ulaştığında, onları bu silahı terk etmeye yöneltti. O yılki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendi adlarına bir aday çıkarmadılar ve destekleyicilerini yaşlı Hindenburg'a oy vermeye zorladılar ve bu Hindenburg, gizli gizli Hitler'le görüşen von Papen'le anlaşarak Prusya'daki Sosyal Demokrat hükümeti düşüren bir kararname yayınlayarak onlara hizmetlerini ödedi. Sosyal Demokratlar uysal bir şekilde buna boyun eğdiler ve Nazizme karşı en güçlü siper olduğunu söyledikleri şeyi terk ettiler. SA komandoları şimdi açıkça yürüyüşler yapmak, hayatı bu kadar zor yapan koşulları nasıl olsa ortadan kaldıracak dinamik ve çok güçlü bir hareket imajı yaratmak ve muhalefeti sokaklardan uzaklaştırmak için serbest kaldılar. İnsanların o zamana kadar tanıdığı en kötü bunalım karşısında Sosyal Demokratların hareketsizliği kadar büyük bir çelişki olamazdı.

Sosyal Demokrat eylemciler arasındaki şaşkınlık boşuna değildi. Nazizmin Thalburg kasabasındaki yükselişini yazan tarihçinin belirttiği gibi 1933 başında Sosyal Demokratların:

> …pek çokları Nazilerin yönetimi ele geçirmesini bekliyordu. Savaşmayı planlıyorlardı ama artık ne için savaşılacağı o kadar açık değildi. General von Schleicher'in ya da von Papen'in cumhuriyeti için mi? Cumhurbaşkanlığı kararnameleri altında bir demokrasi için mi? Puslu 1933 Ocak'ında Thalburg SPD'si hiçbir toplantı yapmadı, hiçbir konuşmaya destek olmadı. Söyleyecek ne kalmıştı ki?[185]

Sosyal Demokratların hareketsizliği meydanı Nazilere bırakmıştı. Ama Naziler basitçe onların seçim desteğinin sırtına binerek iktidara gelemezlerdi. Serbest seçimlerdeki en yüksek oy oranları yüzde 37,1 olmuştu ve 1932'nin Temmuz'uyla Kasım'ı arasında fiilen iki milyon oy kaybetmişlerdi. Hitler şansölye (başbakan) iken ve muhalefetin kitlesel olarak sindirildiği durumda bile, Mart 1933 seçimlerinde oyların yalnızca 43,9'unu almışlardı. 1932 sonlarında Goebbels, günlüğünde, Nazilerin iktidarı ele geçirememesinin saflarda moralsizliğe yol açtığından ve binlercesinin ayrıldığından şikâyet ediyordu.

İktidarı Nazilere veren şey, Alman yönetici sınıfının baş temsilcilerinin bunu ona sunma kararıydı. Büyük iş çevrelerinin kimi kesimleri uzun süredir Nazilere para veriyor ve onları sola ve sendikalara karşı bir denge unsuru olarak görüyordu. Gazete baronu Hugenburg, 'ilk yıllarda … Hitler'in mali açmazlarını rahatlatmıştı'.[186] 1931 yılına gelindiğinde,

Ruhr'un önde gelen sanayicilerinden Fritz Thyssen, 'keskin bir Nazi destekçisiydi'[187] ve eski ulusal banka şefi Schacht sempatizandı.[188]

Ancak 1932'ye kadar Alman kapitalizminin temel kesimleri, az ya da çok doğrudan kendi kontrolleri altında olan iki partiyi desteklemişlerdi: büyük sanayiciler (savaş öncesi Ulusal Liberal Parti'nin devamı olan) Alman Halk Partisi'ni ve Hugenburg ve büyük toprak sahipleri Alman Ulusal Partisi'ni desteklemişlerdi. Bunlar Nazi partisine güvenmiyorlardı çünkü, onun saflarındaki pek çok yoksullaşmış orta sınıf mensubu –ve liderlerinin bir kısmı– yalnızca işçilerin Marksist örgütlerine saldırmakla kalmıyor fakat aynı zamanda büyük iş çevrelerine yönelik bir 'ulusal devrim' çağrısı yapıyorlardı.

Dünya bunalımı kârlarına zarar vermeye başlayınca sermayenin çeşitli kesimlerinin görüşleri değişmeye başladı. Bunlar ayrıca Hitler'in ortaya koyduğu politikaya pek çok açıdan yakındılar. Hitler'i finanse etmeyen ve kendilerinden bağımsız olarak yoksullaşmış orta sınıflar arasında gelişmiş olan bir harekete güven duymayan sanayicilerin çoğunluğu bile, Nazileri kendi amaçları için kullanabileceklerini hissetmeye başladılar. Bir çalışmanın vardığı sonuca göre:

> Bunalımın artan ciddiyeti üst sınıfın liderlerinin pek çoğunu, Versailles Antlaşması'nın bertaraf edilmesi, savaş tazminatlarının iptal edilmesi ve depresyonun alt edilmesinden önce, emeğin gücünün kırılması gerektiğine ikna etmişti… 1931 yazında büyük iş çevrelerinin liderleri, Weimar Cumhuriyeti'nin, 'bir onursuzluk sistemi' olarak nitelenmesini benimsemişler ve 'ulusal diktatörlüğe' çağrı yapmışlardı.[189]

Bu tür görüşler, Ruhr'lu sanayiciler, büyük toprak sahipleri ve silahlı kuvvetlerdeki subay kadrolarının büyük çoğunluğunca paylaşılıyordu. Bunlar Hitler'in ortaya koyduğu politikaya da pek çok açıdan yakındılar. Bu yakınlık Hitler, 'ulusal devrim' görüşünün en hararetli savunucusu Otto Strasser'i kovunca; Milliyetçi Parti, Halk Partisi ve sanayici ve toprak sahibi gruplarla 1931 Eylül'ünde Harzburg'da bir toplantıya katılıp daha sonra da Ocak 1932'de, 'Ruhr sanayiinin liderlerine hitap edince' daha da arttı.[190]

Sanayicilere, Hitler'in onların çıkarlarına zarar vermeyeceği konusunda artan garantiler veriliyordu ve bu arada kimileri onun SA komandolarını işçi hareketini ezmekte yararlı bir araç olarak görüyordu. 1932 sonbaharına gelindiğinde sanayicilerin çoğu, hükümetin istediği politikaları izleyecek ve işçi sınıfı direnişini kıracak kadar güçlü olması için Nazilerin de hükümette yer alması gerektiğine inanmışlardı. Ancak Nazi varlığının tam olarak ne kadar önemli olacağı konusunda hâlâ aralarında bölünmüşlerdi. Çoğunluk temel görevlerin eski burjuva partilerinde,

von Papen gibi, güvendikleri politikacıların ellerinde olmasını istiyordu. Yalnızca bir azınlık o sıralar Hitler'in başa geçirilmesinde ısrar ediyordu. Onların tutumu, Hitler'in bir bekçi köpeği gibi mülkiyetlerini koruması ve herhangi bir bekçi köpeği gibi sıkı bir zincir altında tutulması yönündeydi. Ama Hitler bunu kabul etmeyecek ve büyük iş çevrelerinin havası, askeri şef von Schleicher'in hükümetinin ihtiyaçlarını karşılamakta başarısız kalmasıyla değişmeye başlayacaktı. Seçkin sanayicilerin pek çoğu, o arsız konuşmasıyla kendini beğenmiş eski onbaşıya meraklı olmasa da, yalnızca onun burjuva istikrarını yerine getirebilmek için gerekli güçlere egemen olduğunu kabul etmeye başlıyordu. Von Papen'in kendisi, bir bankerin evinde Hitler'le bir toplantı yaptı. Birkaç gün sonra Britanya büyükelçisine, 'Eğer Hitler hareketi çöker ya da ezilirse, bunun bir felaket olacağını, her şeye rağmen Nazilerin Komünizme karşı elde kalan son siper olduğunu' söylüyordu.[191]

Hitler'in Schacht ve Thyssen gibi büyük toprak sahibi ve yerleşik iş çevrelerinden destekçileriyle yüksek askeri komuta kademesi, Hitler'i şansölye olarak atamak suretiyle krizi çözme konusunda Cumhurbaşkanı Hindenburg'a baskı yapmaya başlamışlardı. Von Papen kendi ağırlığını ve ona güvenen ağır sanayi çıkarlarının ağırlığını bu baskıdan yana koydu. Sanayinin hâlâ kuşkuları olan belirli kesimleri vardı ama bu çözüme bir direnç göstermediler ve bir kez Hitler iktidara gelince parlamentodaki konumunu yükseltmek (ve Nazi saflarındaki krizi çözmek) için, gitmek istediği seçimi finanse etmeye oldukça gönüllü oldular.[192] Hitler, Alman büyük iş çevrelerinin kimi kesimlerinin acil siyasal tercihlerine karşı da olsa, orta sınıfların kitlesel hareketini örgütlemeyi başaramamış da olsa, bir şey yapabilecek durumda değildi. Ancak işin sonunda, büyük iş çevreleri, onun iktidara gelmesinin devam eden siyasal istikrarsızlıktan daha iyi – ve kuşkusuz onun çökerek Alman siyasetinin sola kaymasından çok daha iyi, olacağı sonucuna vardılar.

Hitler 31 Ocak 1933'te göreve geldi. Sosyal Demokratların pek çok destekçisi savaşmak istedi. Braunthal, '…Alman işçilerinin direnme iradesinin en etkili gösterileri'nden söz eder:

> 30 Ocak gününün öğleden sonrası ve akşamı Alman şehirlerinde işçilerin kendiliğinden ve şiddetli gösterileri oldu. Ülkenin her tarafındaki fabrikalardan gelen delegeler aynı gün savaş emri beklentisi içinde Berlin'e ulaştılar.[193]

Bununla birlikte SPD liderleri Hitler'in 'anayasal' olarak iktidara geldiğine ve SPD taraftarlarının hiçbir şey yapmaması gerektiğine karar verdiler! Günlük gazeteleri *Vorwarts*, 'Hükümetin ve onun *coup d'etat* tehditleri karşısında Sosyal Demokratlar ve Demir Cephesi, sağlam bir şekilde

anayasa ve meşruiyet zemininde durmaktadır' diye kendilerini övdüler.[194] Parti çabalarını, yeni rejime 'zamansız' bir direnişi önlemeye harcadı. Sosyal Demokrat Parti'nin sıradan üyelerinin direnme arzusu önceki üç yılda Komünist Parti'nin kullanabileceği bir duyguydu. Ama onun liderleri, 1929'dan ta 1933'e kadar Sosyal Demokrat liderlerden Nazileri durdurabilmek için bir birleşik cepheye katılmalarını talep etmeyi, ya aptallıktan ya da Stalin'e olan riayetten reddettiler. Bu politika hakkında kuşkuları olan bireyler etkili pozisyonlardan uzaklaştırıldılar. En büyük saçmalık 1931 yazında görüldü. Naziler, Prusya'da Sosyal Demokrat hükümeti uzaklaştırmak için bir referandum düzenlediler ve Komünist liderler, Stalin'in emriyle, bunun bir 'Kızıl Referandum' olduğunu ilan ettiler ve üyelerine 'evet' oyu için kampanya yapmalarını bildirdiler! Nazilere karşı direniş için yüzünü Komünistlere dönmüş, Sosyal Demokrat tabanın önünü kesmek amaçlı bundan daha kapsamlı bir adım düşünülemezdi.

Bu Komünistlerin, kimi zaman iddia edildiği gibi, Nazilerin bir tür müttefiki oldukları anlamına gelmez. Berlin gibi yerlerde Komünist gruplar, Nazileri geri püskürtebilmek için günlerce her şeyi göze alan sokak savaşları verdiler.[195] Ama bunu çok daha geniş bir destek zemininden kopuk olarak yaptılar.

Sosyal Demokratların korkaklığı gibi, Komünist liderlerin divaneliği Hitler işbaşına geldikten sonra da devam etti. İtalya'da olanlardan ders almamışlardı ve Nazilerin iktidardaki herhangi bir burjuva hükümeti gibi hareket edeceğine inandılar. Nazi diktatörlüğünün esasen istikrarsız ve muhtemelen kısa ömürlü olacağında ısrar ettiler.[196] Sloganları 'Hitler'den sonra, biz'di. Moskova'da parti gazetesi *Pravda* 'Alman Komünist Partisi'nin yükselen başarılarından' söz ediyor; bu arada eski Sol Muhalefetçiler'den şimdi tamamıyla Stalin'in emri altında olan Radek, *Izvestia*'da, Naziler için, 'Marne'daki yenilgi gibi bir yenilgi'den söz ediyordu.[197]

Bu bakış açısıyla uyumlu olarak Almanya'daki Komünist eylemcilere, kitleye yönelik broşürlerle ve yeni hükümete yönelik dilekçelerle saldırıyı sürdürmeleri söyleniyordu. Ama Hitlercilik, öteki burjuva hükümetlerinden tam da bu noktada ayrılıyordu çünkü arkasında, işçi sınıfı direnişinin her unsurunu ezmeye hazır, militanları avlayan, işverenlerin sendikalı eylemcileri işten atmasını sağlayan ve rejime muhalif olan merkezleri yok etmek için gizli polisle işbirliği yapan geniş bir destekçi kitlesi vardı. Bir dilekçeyi imzalayan herhangi birisi, SA'larca dövülüyor ve polisçe toplanıyordu.

Birkaç gün içersinde Nazilerin paramiliter güçleri devlet makinesiyle bütünleşti. SA Nazi Komandoları ve polis, işçi sınıfı partilerine eziyet

etmek için birlikte çalıştı. Daha sonra, 27 Şubat'ta Naziler, Reichstag'daki bir yangını, Komünist Parti'yi kapatmak, basınını susturmak ve 10.000 kadar üyesini toplama kamplarına sürüklemek için bahane olarak kullandılar.

Sosyal Demokrat liderlerin aptalca korkaklığı sonuna kadar devam etti. Komünistlere yönelik baskının kendilerine dokunmayacağına inandılar ve yeraltı direnişinden söz eden üyelerini partiden attılar. Sendika liderleri, 1 Mayıs'ı bir 'ulusal emek günü'ne dönüştürmek için Nazilerle işbirliği yapma sözü bile verdiler.

Hitler'in iş başına gelişiyle 1939'da savaşın çıkışına kadar geçen sürede yaklaşık 225.000 kişi, siyasal suçlar nedeniyle hapse mahkûm edildi ve ayrıca 'bir milyon kadar Alman'ın uzun ya da kısa bir süre, toplama kamplarının işkence ve aşağılamalarının' kurbanı olduğu tahmin edilmektedir.[198]

Istırap çeken yalnızca işçilerin örgütleri değildi. Komünistlere, Sosyal Demokratlara ve sendikalara yönelik saldırısı için büyük iş çevreleri partilerinin –Ulusal Parti ve Halk Partisi– desteğini kazanmış olan Hitler, onlara yöneldi ve kendilerini feshetmelerini ve bir Nazi tek parti devletini kabul etmelerini sağladı. Her türden örgütün – ne denli saygıdeğer ve orta sınıf da olsa bağımsızlığını yok etmek için devlet terörü uyguladı ve avukat grupları, profesyonel dernekler ve hatta izciler bile acı çekti. Eğer herhangi bir örgüt direniş ortaya koyarsa, siyasi polis –Gestapo– daha aktif olan bazı üyelerini toplama kamplarına gönderiyordu. Korku, totaliter politikalara karşı çıkan her türlü sesi susturdu.

Bununla birlikte, Nazi yönetimi, büyük iş çevreleri ve ordunun subay kadrolarıyla doğrudan anlaşma üzerine kuruluydu. Bunlar, Nazi şiddetinin görece dışında kaldılar ve baskı araçlarının ve bütün siyasal hayatın kontrolü Nazilere terk edilirken, kârlarını ya da askeri kapasitelerini arttırma konusunda özgür bırakıldılar. Bir yıl sonra, Hitler kendi korumaları, MS'leri, 'ikinci bir devrim'den söz eden ve generalleri ve sanayicileri endişelendiren, SA Nazi Komandoları'nın liderini öldürmede kullanınca bu ittifak, 'Uzun Bıçaklar Gecesi'nde kanla teyit edildi. Buna karşılık onlar da Hitler'in cumhurbaşkanlığını üstlenmesine ve tüm siyasal iktidarı kendi ellerinde toplamasına izin verdiler.

7. Bölüm

Boğazlanan Umut: 1934-1936

Almanya'daki Nazi zaferinin büyüklüğü, tüm Avrupa'yı sarstı. Dünyanın en güçlü işçi sınıfı hareketini neredeyse bir gecede yerle bir etmişti. Bu, başka yerlerdeki sağ kanat güçlerin öğrenmekte gecikmeyecekleri ve işçi örgütlerinin, anayasacı bir yaklaşımın dokunulmazlığında ya da Komünist zaferin kaçınılmazlığında ısrar eden liderlerinin, tatsız da olsa, hazmetmeye çalışmaları gereken bir dersi.

Viyana 1934

Sağın, Hitler'in yöntemlerinden bazılarını kopya etmeye yönelik ilk danışıklı hamleleri, 1934 yılında Avusturya, Fransa ve İspanya'da oldu. İmparatorluğun 1918-19'da çöküşünden hemen sonra, komşu devletlerde devrimci kalkışmalar ve kendi ülkesinde de ateşli işçi ve asker konseyleri ile karşılaşan Avusturya yönetici sınıfı, bunların iktidara yürümelerini ancak Sosyal Demokratlar durdurabileceği için, Sosyal Demokratların koalisyon hükümetlerine başkanlık etmesine izin vermişti. Avusturyalı bir Sosyal Demokrat'ın daha sonra yazdığı gibi, 'Avusturya orta sınıf partileri hemen hemen iktidarsızdı ve Avusturya demokrasisini savunma görevi Sosyal Demokratlara düştü'.[199] Kalkışmalar sakinleştikten sonra Sosyal Demokratlar hükümetten ayrıldılar ve işçilerin hayat şartlarını iyileştirebilmek için Viyana şehir konseyindeki denetimlerini kullanma işine yoğunlaştılar. Viyana, toplam yetişkin nüfusu yalnızca üç milyon olan bir ülkede, 600.000 üyesiyle partinin kalesiydi ve ulusal seçimlerde oyların yüzde 42'sini elde etmişti.

Ancak kırsal alanlarda sağ kanat Katolik politikacılar hâkimdi ve parlamentoda çoğunluğa sahiptiler. Mussolini'nin İtalya'daki başarısından ilham alarak, 1920 sonlarında paramiliter bir güç, *Heimwehr*, oluşturmuşlar ve bunlar giderek artan oranda, Sosyal Demokratların savunma gücü *Republikanischen Schutzbund* ile çatışmaya başlamışlardı.

Hitler'in Almanya'daki zaferi, aynı zamanda onları –Avusturya'nın Almanya ile birleşmesini isteyenler ve İtalya ile müttefik, Katolik bir devlet isteyenler diye– ikiye bölmüş olsa da, Avusturyalı faşistlerin güvenini artırdı. İkinci grubun lideri Dollfuss, parlamentodan kurtulmak ve olağanüstü kararnamelerle ülkeyi yönetmek için 1933 Mart'ında durumdan yararlandı.

Dollfuss, Alman yanlısı Nazilere karşı sözde bazı önlemler aldıysa da onun asıl hedefi işçi hareketiydi:

> Sosyalist savunma birlikleri lağvedildi; sosyalistlerin yönettiği Viyana, keyfî bir şekilde gelirinin önemli bir kısmından yoksun bırakıldı; sosyalist işçilere, işlerini kaybetme tehdidi altında Dollfuss'un yeni partisine, Vatanseverler Cephesi'ne girmeleri emredildi…Dollfuss, parlamenter demokrasiyi ebediyen yok etme ve Avusturya'yı Hristiyan, korporatif ve federal bir devlet olarak yeniden kurma planlarını resmen açıkladı.[200]

Avusturyalı Sosyal Demokratlar 1919'dan sonra Alman Sosyal Demokratları'ndan daha solda ve sağla mücadeleye daha istekli olmalarıyla böbürlenmişlerdi. Ayrıca bu nedenle, Komünistlerin Avusturya'da büyüyememeleri ve ülke işçi sınıfı hareketinin Almanya'daki gibi bölünmelerle zayıflatılmasıyla da övünmüşlerdi. Ama onların Dollfuss'un darbesine tepkileri hiçbir şey yapmamak oldu.

Güçlü bir pozisyondaydılar. İşçi sınıfının gücü yalnızca birkaç gün önce, demiryolu işçilerinin açık bir grev zaferi kazanmış olmalarıyla ortaya konmuştu. Oysa Sosyal Demokratlar, Dollfuss'un kendileriyle birlikte bir tür anti-Nazi cephe oluşturacağını umdular. Üyelerine eyleme hazır olmalarını ama 'zamanı gelmeden önce' hiçbir şey yapmamalarını bildirdiler.

Durum bu şekilde, Dollfuss'un parça parça ama sistemli saldırılara devam etmesi ve Sosyal Demokratların da taraftarlarına sabırlı olmalarını söylemesiyle, 11 ay kadar devam etti. Viyana'da 1.000 fabrika delegesinin toplantısında bir Sosyal Demokrat lider, derhal harekete geçilmesi çağrılarını, 'İç savaş dehşetini önlemek için en küçük de olsa bir şansı olduğu sürece, biz onurumuzla ve vicdanımızla buna uymak zorundayız' diyerek reddediyordu.[201] Sosyal Demokrat Braunthal'ın hatırladığı gibi:

> Avusturyalı işçiler son derece hayal kırıklığına uğramış ve cesaretleri kırılmıştı. Bu terk edilmişlik duygusu, Avusturya faşizminin yükselen dalgası karşısında parti yönetiminin kaçamak taktikleriyle çok daha derinleşti.[202]

Dollfuss, kendi seçtiği anda, sosyalistlere karşı kararlı bir şekilde hareket etmek için serbest bırakılmıştı. 12 Şubat 1934'te, yardımcısı, 'Avusturya'yı temizlemeye başlıyoruz. Bu işi sonuna kadar götüreceğiz.'[203] diye açıkladıktan sonra öyle de yaptı.

> Sabah erkenden polis, Linz'deki sosyalist karargahında silah araması yaptı. Binadaki işçiler direndiler ve ateş açıldı. Üç saat sonra Viyana elektrik işçileri greve gittiler – bu bir genel grev için önceden hazırlanmamış bir işaretti. … Daha sonra Viyana'da silahlar patladı. İç savaş gelmişti.
>
> İç savaş dört gün sürdü. Öyle görünüyordu ki, her türlü kötü talih işçilerin yanındaydı. Sosyalist işçilerin küçük bir azınlığı, başlıca Cumhuriyetçi Savunma Birlikleri'nin (*Schutzbund*) üyeleri, bulabildikleri ölçüde silahlandılar… Genel grev için herhangi bir çağrı yapılamıyordu çünkü elektrik işçileriyle sosyalist matbaaların kullanılması konusunda düzenlemeler yapılması unutulmuştu. Geniş işçi kitlesi Cumhuriyetçi Savunma Birlikleri'nin savaşan üyelerine sempati duyuyor ama greve gitmiyorlardı. Onlar, çok yakında top ve makineli tüfeklerin karşısında şaşkına dönmüş küçük sosyalist gruplar mücadele ederken, cesaretleri ve moralleri kırılmış olarak çalışıyorlardı… 16 Şubat'a gelindiğinde çatışmalar sona erdi. On bir kişi asıldı… Avusturya işçi hareketi yeraltına itildi.[204]

Yenilgiye rağmen Avusturya işçi hareketi sonunda faşizme karşı savaştı ve Almanya'da olduğu gibi öyle hemen teslim olmadı ve başka ülkelerdeki anti-faşistlere ilham kaynağı oldu. 'Berlin'dense Viyana', pek çok sosyal demokrat partide, kristalleşmeye başlayan yeni bir sol kanat hareketin sloganı oldu.

Avusturya'nın kendi içinde, Dollfuss'un yandaşları, kimi zaman 'dincifaşist' olarak tanımlanan bir rejimle dört yıl iktidarda kaldılar. Daha sonra, 1938'de, Mussolini Hitler'le anlaştı, orta sınıf kalabalıkların alkışları arasında Alman birlikleri ülkeyi işgal etti ve tam bir Nazileştirme yaşandı.

Almanya'daki olaylar işçi hareketinin, birlikte savaşılmadığı sürece faşizmi durduramayacağını göstermişti. Avusturya bu birlikteliğin de yeterli olmadığını – savaşmak için hazırlıklı olunması gerektiğini gösterdi.

Fransa ve Halk Cephesi

1934 Şubat'ında Paris de iç savaşa yakın görünüyordu. Merkez Radikal Parti'nin birbirini izleyen hükümetleri dünya ekonomik krizine deflasyonist politikalarla tepki göstermiş; bu da kamu sektörü çalışanlarının ücretlerini ve hâlâ nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin gelirlerini azaltmıştı. Aynı zamanda bir dizi banka skandalı, yönetici partinin önde gelen figürlerine işaret ediyordu.

Halkın öfkesi, memurların protestosu, küçük dükkân sahiplerinin ve küçük işadamlarının gösterileri ve de köylülerin şiddetli kitle gösterileriyle, artan bir düzensizlik atmosferine yol açtı. Çeşitli paramiliter 'birlikler' etrafında örgütlenmiş olan aşırı sağ, sokaklarda yürüyüşler yaparak, kendi içinde birleştirdiği milliyetçilik, ultra-Katoliklik, 'rüşvetçi' maliyecile-

rin lanetlenmesi ve Yahudi karşıtlığıyla orta sınıf desteğini sağlayarak, bunu kendi yararına kullanabiliyordu.

1934 yılının başına gelindiğinde aşırı sağ Hitler'in bir yıl önceki başarısını taklit etme umutlarına kapıldı. 6 Şubat'ta örgütleri, kısa süre önce kurulmuş olan Radikal Parti'den Aduard Daladier'nin 'ortanın solundaki' hükümetine karşı Paris'te muazzam bir gösteri düzenlediler. Amaçları Mebuslar Meclisi'ni işgal etmek bir sağ kanat hükümetin Daladier'nin yerini almasını zorlamak ve böylelikle kendileri için iktidar kapısını açmaktı.

Göstericiler ve polisin birbirlerine ateş edip 15 ölü, 1.435 yaralanmaya yol açtığı hain bir çatışma gecesi yaşandı. Daladier, artık düzeni koruyamayacağından korktuğu için ertesi gün istifa etti; 'ortanın sağında' bir Radikal onun yerine geçti. Aşırı sağ, bir hükümeti zorla bozabilecek gücü olduğunu göstermişti ve Fransa, İtalya ve Almanya'nın yolunu izlemeye başlamış gibi görünüyordu.

Fransız solu da daha önce, başka yerlerdeki sollar gibi tepki gösterme yeteneğinden yoksun gibi görünmüştü. Sosyalist Parti (SFIO), aynen Alman Sosyal Demokratları'nın Brüning'e hoşgörüyle baktıkları gibi, Radikal Parti hükümetine hoşgörüyle bakıyordu. Komünistler, Sosyalist Parti'nin 'sosyal faşist' olduğu 'üçüncü dönem' saçmalığını tekrarlıyordu. Sağ kanadın seferberliğinin daha şiddetli olmaya başladığı 3 Şubat'ta, komünist gazete *L'Humanité* 'Panik Yok' başlığını atmışken 5 Şubat'ta faşistlerle hükümet arasında bir seçim yapmanın 'veba ile kolera' arasında seçim yapmak olduğunu ilan etmişti.[205] 9 Şubat'ta polisle sert çatışmaların olduğu ve dokuz kişinin ölümüne yol açan protesto çağrısını kendi adına yapıyor ve protestonun hem faşistlere hem de Daladier'in düşmüş hükümetindeki 'katiller'e karşı olduğunu iddia ediyordu.[206]

En büyük sendika federasyonu, CGT, 12 Şubat'ta genel grev çağrısında ve Sosyalist Parti de ayrı olarak gösteri çağrısında bulundu. Ancak son dakikada Komünist Parti de gösteri yapmaya, ama bunu öteki örgütlerden ayrı olarak yapmaya karar verdi. Göstericiler birbiriyle karşılaşınca ne olacağını bilebilmek çok zordu. İnsanlar, geçmişte olduğu gibi, birbirleriyle kavgaya tutuşmaktan korkuyorlardı. Oysa, göstericiler birbirlerine yaklaştıkça, insanlar aynı anti-faşist sloganları atmaya başladılar ve tek bir gösteri içinde eridiler. Bir anlatıya göre, 'Bu karşılaşma, çılgınca bir heyecanı, mutluluk çığlıklarının patlak vermesini tetikledi. Alkış, marşlar, "Birlik! Birlik!" çığlıkları'.[207]

Genel grevin ve birleşik gösterinin başarısı sağın ilerleyişini durdurdu. Komünistlerle Sosyalistler arasında resmen yapılan bir anlaşma seçimlerde her ikisinin de Radikaller aleyhine kazanç elde etmelerine yol açtı.

Aynı zamanda CGT ile Komünistlerin önderlik ettiği bir kopuşun birleşmesi, sendika üyeliğinde de biraz artışa yol açtı. Ülkenin her yerinde antifaşist komiteler mantar gibi bitti ve sağın sokakları kontrol etme hakkına meydan okudu.

Daha sonra Komünist Parti politika değişikliğinde daha da ileri gitti. Yalnızca Sosyalistlerle değil ama Radikal Parti'yle de, her ne kadar bir burjuva partisi olsa da, cumhuriyeti koruma temeline dayanan bir misak çağrısında bulundu. Sosyalistlerin, Komünistlerin ve Radikallerin 'Halk Cephesi' (*Front Populaire*) Mayıs 1936 seçimlerinde açık bir çoğunluk sağlayınca, bunun, yaklaşımın kesin doğru olduğunun bir kanıtı olduğu ileri sürüldü. Gerçekten de sol seçimlerde başarılıydı. Komünistlerin temsili yüzde 10'dan 76'ya yükselirken, Sosyalistler ilk kez olmak üzere Meclis'teki en büyük parti oldular. Sosyalist lider Leon Blum, 18 Sosyalist ve 13 Radikal'den oluşan bir hükümet kurabildi. Komünistler hükümette değildiler ama mecliste ondan yana oy kullandılar.

Bununla birlikte, sokaklardaki ve işyerlerindeki hava Sosyalist-Radikal hükümetten çok daha etkileyiciydi; zira her iki parti de geçmiş dört yıl içinde parlamentoda böyle bir hükümet kurmaya yetecek sandalyeye sahip olmuşlardı. Muazzam sol kanat gösterileri, Paris Komünü'nün anıldığı 600.000 kişilik bir gösteriyle en yüksek noktaya ulaştı. Fransa'nın tanıdığı en büyük grevler, henüz Blum hükümeti, görevi devralmadan başlamıştı bile. Fransa'nın farklı yerlerinde –Le Havre, Toulouse, Courbevoie– dağınık ve kısa süreli grevler olarak başlayan hareket 26 Mayıs'ta, Paris'in banliyölerindeki makine fabrikalarında işçiler greve başlayıp fabrikalarını işgal edince çok güçlü bir harekete dönüştü. 28 Mayıs'ta Paris'te, Billancourt'daki muazzam Renault fabrikası greve gitti ve işgal edildi ve haftanın sonuna gelindiğinde katılım 70.000 işçiyi bulmuştu. Paskalya'dan sonraki yedinci pazar tatilinde biraz durakladıktan sonra işgaller makine fabrikalarından her türlü sanayiye – çikolata fabrikaları, matbaa işleri, inşaat şantiyeleri, kilit imalatçıları ve hatta daha önce insanların birbirleriyle konuşmaya korktukları ve sendikası olmayan Paris'teki büyük mağazalara ve ülkenin hemen hemen her yerine yayıldı. Yalnızca Kuzey *eyaletinde* (*département*) 254.00 işçiyi içeren 1.144 işyeri işgal edildi. Britanya büyükelçisi, durumu, Kerenski'nin pozisyonunda Blum olmak şartıyla, 1917 Rusya'sına benzetiyordu.[208]

Yalnızca iki yıl önce aşırı sağın ilerlemesine olumlu bakmaya hazır işverenler, şimdi grevlerin sona erdirilmesi için, bu işçilere muazzam tavizler verilmesi pahasına da olsa, Blum'un eline bakıyorlardı. 7 Haziran'da başbakanın rezidansında yapılan özel bir toplantıda işverenler, iş sözleşmelerinin derhal yapılması, önemli ücret artışları ve on kişiden fazla işçi

çalıştıran yerlerde işçi delegelerinin seçilmesi konusunda bir anlaşma imzaladılar. Üç gün sonra hükümet parlamentoya haftalık çalışma saatini 40'la sınırlayan ve iki haftalık ücretli tatil getiren kanun tasarıları sundu. Kanun tasarıları rekor bir hızla yedi günde geçti. Demokratik olmayan bir esasa göre seçilmiş olan ve sağa yapısal bir güç kazandıran Senato bile bunlara karşı çıkmaya cesaret edemedi.

Pek çok işçi ücret artışı, daha kısa çalışma haftası ve tatilden daha fazlasını istemeleri gerektiğini düşünüyordu. Bir şekilde toplumu bir bütün olarak değiştirmek istiyorlardı. Grevler 11 Haziran'da liderleri Maurice Thorez'in bir konuşmasıyla Komünist Parti'nin işe müdahale etmesine kadar devam etti. 'Şimdi iktidarı ele geçirmek söz konusu olmadığına göre' yapılacak tek şeyin işe dönmek olduğunu iddia ediyordu. 'Bir grevin nasıl sona erdirileceğini bilmek gerekir' diyordu.[209] En soldaki örgüt olarak Komünistleri gören en militan işçiler, ister istemez, önerilen koşullar altında işe dönmeyi kabul etmeye başladılar. Her ne kadar enflasyon, kısa süre içinde ücret artışlarını yiyip bitirecek olsa da, bu onlara maddi kazançlar sağlıyordu. Ama gücü, daha önceki yıllarda aşırı sağa sempati göstermiş olan eski polisin, generallerin ve üst bürokratların eline bırakıyordu. Ve sanayi ve maliyenin kontrolünü, Haziran ayında verdikleri tavizleri güç dengesinin değiştiği ilk anda çekip alacak olan kapitalistlere terk ediyordu.

İşçilerin iktidarı ele alması için koşulların, henüz, Şubat ya da Temmuz 1917'de olduğundan daha fazla uygun olmadığı konusunda Thorez haklıydı. Ama bu koşullar, Komünistlerin daha iki yıl öncesine kadar, ritüel halinde ileri sürdükleri, sovyetler ya da devletin ve büyük iş çevrelerin iktidarına kafa tutabilecek ve onu denetleyebilecek işçi delege yapıları sloganlarını hayata geçirebilirdi. Bununla birlikte Thorez, işçilerin ruh hali böyle bir çağrının olumlu bir şekilde benimsenmesini garanti edebilecekken, bunun sözünü bile etmedi.

Bu suskunluk bir rastlantı değildi. Saçma 'üçüncü dönem' politikasının terk edilmesi, kapitalizm yanlısı bir burjuva, partiyle Halk Cephesi ittifakının benimsenmesinde olduğu gibi, Moskova'daki Komintern (Komünist Enternasyonal) fikriyatındaki değişikliklere bağlıydı. Stalin, ortanın sağındaki Laval hükümetiyle 1935'te SSCB arasında imzalanan savunma anlaşmasını sağlamlaştıracak yabancı müttefikler arıyordu. Liberal kapitalist bir hükümete Komünistlerin desteği, böyle bir ittifakı kolaylaştırır gibi görünüyordu. Dolayısıyla Komintern, her ne kadar temel tezleri Bernstein gibi insanların 40 yıl önce kullandıklarından farklı değildiyse de, bunun faşizmin yolunu tıkamanın tek 'uygulanabilir' yolu olduğunu ileri sürdü.

Komünistler, dünya sistemini vuran kriz karşısındaki somut, devrimci bir alternatifi terk etmeden Radikaller gibi partilerle, ittifak kuramazlardı. Devrimci değişim lafları uzak geleceğe ertelenecek bir şey haline geldi. Bu arada, kapitalistlerin aşırı sağın tercihlerine kendilerini kaptırmayacakları umuduyla, kapitalizmi yerli yerinde tutabilecek hükümetlere 'hoşgörü'yle baktılar. Ama hoşgörü, işçi hareketini, moralini yitirene ve kapitalistlerin saldırıya geçmek için yeterli güveni kazanmasına kadar engellemek anlamına geldi.

14 Temmuz 1936'da Fransa'da Halk Cephesi hareketinin bir kutlaması oldu. Bir milyona yakın insan Fransız Devrimi'nin yıldönümünü Paris'te kutlarken Fransa'nın her yerindeki şehirlerde, binlerce kişinin katıldığı gösteriler oldu. İnsanlar devrim yıllarının kostümlerini giydiler. Devrim ve Aydınlanma kahramanlarının –Robespierre, Voltaire, Marat, Victor Hugo– dev resimleri taşındı. Radikal Parti'nin lideri Daladier, Paris'te konuşmacıların bulunduğu platformda Thorez ve Blum'un yanında yer aldı. Renault işçilerince taşınan bir pankart Sosyalist ve Komünist partilerin yanı sıra Radikal Parti'nin amblemini de içeriyordu. Bütün bunlar, parti ya da sınıf farkı gözetmeksizin bir arada dururlar ve tek bir Fransız cumhuriyetçi geleneğiyle özdeşleşirlerse, faşizm karabasanının gideceği konusunda halkı ikna etmek için tasarlanmıştı. Bunlar Halk Cephesi birliğinin 'uygulanabilir' politikalarıydı.

Üç gün sonra Pyrenee'lerde meydana gelen olaylar bu 'uygulanabilir' politikaları sınava tabi tuttu. Faşistlerin İtalya, Almanya ve Avusturya'daki başarılarından ilham alan generaller İspanya'nın cumhuriyetçi hükümetine karşı bir ayaklanma düzenlediler ve İspanya hükümeti kendini savunabilmek için Fransa'dan derhal silah talep etti. Leon Blum bu silahları temin etmek istedi ama önde gelen Radikal politikacılar buna şiddetle karşı çıktı. 30 Temmuz'da Blum, Mebuslar Meclisi'ni hiçbir silah gönderilmeyeceği konusunda temin etti ve kısa süre sonra, Almanya ve İtalya tarafından silahlandırılmış faşist ruhlu güçlerin karşısında, seçilmiş hükümeti terk etmek anlamına gelen bir 'müdahale etmeme' politikası benimsedi. Fransa'da Komünist Parti Blum'un tutumuna şiddetle karşı çıktı. Hatta Aralık 1936'da meclisteki bir güvensizlik oylamasında çekimser kaldı. Bununla birlikte sunabilecek bir alternatifi yoktu; zira kendisi de Fransız kapitalizmine karşı durabilmek için bir hareket oluşturmak üzere liberallerle koalisyon yapmayı tercih ediyordu.

Bu, uluslararası olaylarda olduğu kadar içeride de işe yaramayacak bir politikaydı. Radikaller, yalnızca – her ne kadar Mayıs sonları ve Haziran'dakilerden daha hafif bir şekilde de olsa, 1936'nın ikinci yarısı boyunca olduğu gibi, grev dalgası devam ettiği sürece reformlardan ya-

naydılar. Sosyalist Parti, Komünist Parti ve CGT'nin liderleri işleri sakinleştirmekte başarılı olsalar da Radikaller ekonomik krizin göstergeleriyle baş edebilmek için deflasyon talep etmeye yöneldiler. İş yaratmaya yönelik, daha kısa çalışma haftası gibi 'reflasyonist'* politikalarla bir süre denemelerde bulunduktan sonra, 1937 başlarında Blum, Radikallerle anlaşmaya başladı ve genişleme ve reform programına 'kısa süreli bir ara' verildiğini duyurdu. Bu yeterli olmadı.

1937 Temmuz'unda, sermayenin kaçışının neden olduğu ekonomik kriz sırasında Senato, Finans Tasarısı'nı reddedince Blum istifa etti. Bu arada devlet, Halk Cephesi hükümetinin etkisiyle ne kadar az değişmiş olduğunu gösterdi. 1937 Mart'ında polis, Paris'in bir banliyösünde antifaşist göstericilerin üzerine ateş açarak altı göstericiyi öldürdü.

İzleyen dokuz ayda Fransa'yı, Sosyalist Parti'nin katılımıyla Radikal Parti hükümetleri yönetti. ABD'de bir önceki henüz sona ermeden yeni bir dünya bunalımı başlamıştı ve de hükümet buna, harcamaları kısma şeklindeki eski Radikal politikasıyla tepki gösterdi – bu Halk Cephesine umutlarını bağlamış olanların moralini bozmaktan başka işe yaramayan bir politikaydı. Hitler'in Avusturya'ya girmesi ve Doğu Avrupa'da Fransız dış politikasının çökmesi, yerini Daladier'e terk etmeden önce, Blum'u 26 gün için yeniden iktidara getirdi. İşverenler şimdi işçilerin üzerine gitmek için kendilerini yeterince güçlü hissettiler ve Daladier hükümeti, son iki yılın en önemli reformlarından birisi olan, haftalık çalışma saatinin 40'a indirilmesini geri çevirmeye çalıştı. İzleyen grev ve işgalleri bastırmak için polis devreye girdi. Renault'da 1.500 silahlı polisin fabrikayı basmasından sonra 20 saat süren bir muharebe oldu.[210] Polis yenilen işçileri faşist selamı vererek ve 'Yaşasın Polis' diye bağırarak fabrikadan çıkmaya zorladı.[211]

Dönemin tarihi ile ilgili kitabında Julian Jackson'un gözlemlediği gibi:

> Halk Cephesi, 12 Şubat 1934 genel grevinden doğdu ve sonunda 30 Kasım 1938'deki grev nedeniyle öldü. İroniktir ki, 12 Şubat grevi, özgün olarak, Daladier'nin zorla istifa ettirilmesine karşı bir protesto gibi algılanmıştı ve de 30 Kasım grevi aynı Daladier'nin işçi politikasına karşı bir protesto olarak başlamıştı.[212]

Halk Cephesi'nin birinci evresi umut vaat eder görünmüştü ve sol partiler ve sendikalar hızla büyüdüler. Komünist Parti üyeliği 1933'te 29.000'den Şubat 1936'da 90.000'e ve Aralık 1936'da 288.000'e ve Komünist Gençlik örgütü aynı tarihlerde 3.500'ten 25.000'e ve sonra da

* Reflasyonist Politikalar (*Reflationary policy*): Ekonomik faaliyetlerin düzeyini arttırmak için genellikle kamu harcamalarının arttırılması ve/veya vergilerin azaltılması yoluyla uygulanan maliye ve para politikaları. *–çev.*

100.000'e yükseldi. Sosyalist Parti 1933'te 131.000'den 1936'da 202.000'e ve Genç Sosyalistler, 1934'te 11.320'den 1937'de 56.640'a büyüdü ve CGT sendika federasyonu 1935'de 785.700'den, 1937'de yaklaşık dört milyona ulaştı.[213] Ancak 1938'e gelindiğinde Halk Cephesi'nin siciliyle ilgili hayal kırıklığı ters bir etki yapıyordu ve sol partiler üye ve destek kaybetmeye başlıyorlardı. 1938 sonlarındaki grev yenilgisini izleyen binlerce işten çıkarma ve cezalandırma, partileri ve sendikaları perişan etti ve üye sayıları çok düştü.[214]

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesini izleyen bir sonraki Ağustos ayında Fransız yönetici sınıfı, üç yıl kadar önce bir sevinç dalgasıyla seçilmiş olan aynı parlamentoyu, Komünist Parti'yi yasadışı saymaya ve mebuslarını meclisten atmaya yöneltebilecek kadar kendisini güçlü hissetti. Dokuz ay sonra aynı parlamento –Sosyalist Parti mebuslarının çoğunluğu dahil– ülkenin kuzey yarısının işgalinde Alman Nazileriyle işbirliği yapacak, Fransız faşistlerinin de içinde bulunduğu bir hükümet kuran Mareşal Pétain'e diktatörce yetkiler verilmesi yönünde oy kullandı.

Halk Cephesi'ni sağın saldırısına karşı durmanın bir örneği olarak gösteren, Eric Hobsbawm gibi tarihçiler hâlâ vardır. Fransız deneyimi kesinlikle bunu doğrulamıyor. 1934 yılında Fransız işçilerinin gösterdiği mücadele birliği kuşkusuz aşırı sağı savunmaya itti. Ama 1936 yılında anaakım kapitalizm yanlısı bir partiyle birlik yapma girişimi, kısa bir aradan sonra sağın yeniden inisiyatifi ele almasını sağlayarak, Almanya'daki Sosyal Demokratların 'hoşgörü' politikasıyla aynı etkileri yarattı. Trajik olarak, bu aynı zamanda, 1930'larda İspanya'da faşizme karşı direnmenin üçüncü büyük örneğinin de yaşandığı deneyim oldu.

İspanya: Faşizm, Devrim ve İç Savaş

İngiliz yazar George Orwell, Kasım 1936'da Barselona hakkında şunları yazdı:

> Hayatımda ilk kez işçi sınıfının iktidarda olduğu bir şehirde bulundum. Hemen hemen her büyüklükteki her bina işçilerce ele geçirilmişti. Her dükkân ve kafenin üzerinde kolektifleştirildiğini belirten bir ibare vardı; ayakkabı boyacıları bile kolektifleştirilmişti ve sandıkları yalnızca kırmızı ve siyah boyuyordu.
>
> Garsonlar ve tezgâhtarlar yüzünüze bakıyor ve size eşitleri gibi davranıyorlardı. Yaltaklanan ve hatta törensel konuşma biçimleri geçici olarak yok olmuştu. Özel araba yoktu; hepsi müsadere edilmişti.
>
> Hepsinin en tuhafı da kalabalıkların görünüşüydü. Dış görünüşüyle burası zengin sınıfların neredeyse var olmadıkları bir şehirdi.

> Her şeyden önce devrime ve geleceğe inanç vardı: bir anda eşitlik ve özgürlük çağına girilmiş olduğu duygusu. İnsanlar, kapitalist bir makinedeki bir dişli çark gibi değil de insan gibi davranıyorlardı.[215]

Çok değil dört ay önce, General Franco'nun başında bulunduğu İspanya ordusu iktidarı ele geçirme girişiminde bulunmuştu. Çabaları ülkenin yarısından fazlasında işçilerin ayaklanmalarıyla durdurulmuştu. Bunu altı yıl süren ve giderek şiddetlenen sınıf mücadelesinin sonucu olan bir iç savaş izledi.

1920'lerin başında işçi hareketinin yenilgisi, bir diktatöre, Primo de Rivera'ya, on yılın geri kalan kısmında İspanya'yı yönetme olanağı vermişti. Muhalefeti ezmek ve militan işçilerin örgütlenmesini önlemek için orduya güveniyordu. Anarko-sendikalist ve Komünist liderlerin çoğu sürgüne gitti. Ancak de Rivera'nın kendine ait herhangi büyük bir toplumsal temeli yoktu ve farklı sosyal gruplar arasında denge sağlamak ve hatta Sosyalist sendika lideri Largo Caballero ile işbirliği yapmak durumunda kalmıştı. Onun zayıf diktatörlüğü, dünya krizinin etkileriyle baş edemeyerek 1930'da çöktü. Birkaç ay sonra sol, yerel seçimlerde ezici bir zafer kazandı; kral tahttan çekildi ve heyecanlı kalabalıklar önce Barselona'da daha sonra Madrid'de cumhuriyet ilan ettiler.

Caballero'nun çalışma bakanı olduğu bir burjuva cumhuriyetçi hükümet, izleyen iki yıl işbaşında kaldı. Bu, reform için çok şey vadeden ama çok az şey veren –örneğin, toprak reformundan iki milyon köylüden yalnızca 2.000'inin yararlandığı– bir hükümet oldu. Polisin güneyde Casas Viejas köyünde toprak işgal eden köylüleri vurması ve Barselona gibi şehirlerde grevleri kırması büyük hayal kırıklığı yarattı.

Bununla birlikte, reformun sözünün edilmesi bile üst sınıfları aleyhlerine çevirmeye yetiyordu. Bir grup burjuva cumhuriyetçi ayrılarak, büyük toprak sahiplerinin, belirli büyük iş çevrelerinin, önde gelen askeri liderlerin, monarşistlerin, Mussolini'nin açık hayranlarının ve Katolik Kilisesi piskoposlarının desteklediği yeni bir parti, CEDA'yı* kurdular. CEDA'nın lideri Gil Robles, Dollfuss'un Avusturya'da yapmakta olduğu gibi, faşist metotları Katolik dogmasına aşılamak istiyor ve Mussolini ve Hitler'inkini anımsatan toplantılar düzenliyordu. Sağın seçim zaferi, CEDA hükümetini olası gösteriyordu. Sosyalist Parti'nin ve onun sendikası UGT'nin** liderlerini bile ciddi bir tehdit olarak görüyorlar ve ona fiziken karşı durmayı kabul ediyorlardı ve kimi daha küçük işçi sınıfı örgütleriyle bir birleşik 'İşçi İttifakı' oluşturdular.

---

* *Confederacion Espanola de Derechas Autonomas / İspanya Özerk Sağ Konfederasyonu –çev.*

** UGT: Union General de Trabajadores / Genel İşçi sendikası –*çev.*

Belli başlı şehirlerin sanayi işçileri ve güneydeki büyük mülklerin çok sayıdaki yarı işsiz kırsal emekçileri CEDA'ya karşı husumet duydu. Orta sınıfın, özellikle kendi özerk yönetim ve dillerine sağdan bir saldırı geleceğinden korkan, Katalonya'daki bir kesimi tarafından da bu duygu paylaşıldı. Ne ki, CEDA sonunda 1934 Ekim'inde resmen hükümet olunca, ülkenin kuzeyindeki Asturias madenlerinin işçileri ayağa kalktılar, dinamitlerle kendilerini silahlandırdılar ve bölgenin kontrolünü ele geçirdiler. İşçi sınıfı hareketinin büyük kısmına egemen olan anarko-sendikalistler, politikacılara güvenemedikleri için ulusal bir kalkışmaya girişmeyi reddettiler; Katalan milliyetçiler son dakikada kenara çekildiler ve de Sosyalist Parti ve sendikacılar protestolarını Madrid'de kısa süreli bir genel grevle sınırlandırdılar. Hükümet Asturias madencilerinin grevini, General Franco'nun komutasında İspanyol Fas'ından gelen askerlerle ezmeyi başardı ve bölgede bir terör saltanatı kurdu. İspanya'nın başka yerlerinde, (Caballero dahil) Sosyalist Parti üyeleri ve sendikacılar hapse atıldı. İzleyen iki yıldan sol, 'iki kara yıl' olarak söz etti. Ama 1934'te İspanya işçi hareketinin yenilgisi, aynı yıl Avusturya'da olana benzemiyordu. Sağ kanat hükümet siyasal krizi çözmeyi başaramadı ve dağıldı. 1936 başlarında, artan bir sınıfsal kutuplaşma ve siyasal öfke ortamında bir başka seçim daha yapıldı.

Bu arada, Fransa'daki gibi aynı 'Halk Cephesi' düşüncesi solun büyük kısmını etkilemeye başlamıştı. 1934 Ekim'inden önce, sosyalistler ve anarko-sendikalistlerle birliği reddeden küçük Komünist Parti, şimdi herkesin burjuva cumhuriyetçilerle birleşmesi için ateşli bir kampanya başlattı. Bu tür düşünceler Sosyalist Parti'nin sağ kanadınca heyecanla karşılandı ve Sosyalist, Komünist ve burjuva cumhuriyetçi adayların ortak listesi seçimlerde mücadele etti. Anarko-sendikalistler bile, eylemcilerinin hapisten kurtarılmasını umarak, üyelerini bu listeye oy vermeye zorladılar.

Seçim sistemi, 1933'te ancak marjinal bir yer tutan oylarla, Halk Cephesi'nin sandalyelerin büyük çoğunluğunu elde etmesi anlamına geliyordu. Yeni hükümet, 1931-33'te insanları hayal kırıklığına uğratan, aynı cumhuriyetçi politikacılardan oluşmuştu. Ama aşağıdan gelen baskı onları, sol kanat siyasi mahkûmları serbest bırakmaya zorladı ve solda genel bir coşku yarattı. İşçilerin güveni, artan bir grev dalgasına ve gösterilere yol açtı. İnsanlar, hem anarko-sendikalist CNT* hem de Sosyalist UGT sendikalarına akın etti; bu arada Sosyalist Parti de keskin bir şekilde sola yöneldi. Caballero, hapishanede Marksizme kazanıldığını iddia ediyor ve

* CNT: Confederacion Nacional del Trabajo / Ulusal Emek Konfederasyonu –*çev.*

'Bizim istediğimiz devrim yalnızca şiddetle elde edilebilir' diye ilan ediyordu.[216] Sosyalist Gençlik ondan 'İspanya'nın Lenin'i' olarak söz ediyor ve yumruklarını kaldırarak, bir 'işçi hükümeti' ve 'kızıl ordu' için sloganlar atıyorlardı.[217]

Ülkenin muhafazakâr güçleri arasında artan bir panik vardı. CEDA eylemcileri, daha açık bir şekilde faşist bir örgütlenmeye, Falanj'a, akın ettiler ve üst sınıf çeteleri sola vahşi saldırılar yönelttiler. Yüksek rütbeli subayların bir darbe tasarladıkları yönünde haberler vardı ama hükümet onların yerlerini değiştirmekten başka bir şey yapmadı. Yalnızca dört ayda, sokak çatışmalarında 269 kişi öldürüldü ve 1287 kişi yaralandı; 381 binaya saldırıldı ya da binalar hasar gördü; 48 gazete bürosu saldırıya uğradı ya da yağmalandı ve 146 bombalı saldırı girişimi oldu.[218]

Sonunda sağ 17-18 Temmuz'da hamlesini yaptı. Generaller İspanya ve İspanyol Fas'ında her şehrin kontrolünü ele geçirmeye çalıştılar. Cumhuriyetçi hükümet bir şey yapamayacak kadar korkmuştu ve hatta bir darbe yapılmakta olduğunu yalanlayan bir açıklama bile yaptı. Başbakan Quiroga istifa etti. Onun yerine geçen Bario, isyanla bir uzlaşma sağlamaya çalıştı ve daha sonra öfkeli işçi gösterileri karşısında görevden çekildi.

Ordu birkaç saat içinde iktidara geleceğini ummuştu. Halk Cephesi cumhuriyetçi politikacılarının korkaklığı ve şaşkınlığı, onlara bu şansı vermişti. Onların hesaplarını bozan şey işçilerin tepkisi oldu. UGT ve CNT sendikaları genel grev çağrısında bulundular. Ancak işçiler yalnızca pasif olarak işi durdurmakla kalmadılar. İspanya anakarasının şehir ve kasabalarının pek çoğunda kışlaları ele geçirmek ve orduyu silahsızlandırmak için harekete geçtiler. UGT, CNT ve işçi partilerinin militanları bulabildikleri her yerde silahlara el koydular. Kimi zaman, genellikle cumhuriyet yanlısı Saldırı Muhafızları ve hatta Barselona'da geleneksel olarak işçi sınıfına karşı olan Sivil Muhafızlar'ın belirli kesimlerini kazanmayı başardılar. Ancak önemli olan onların inisiyatifiydi. Yalpalamadan ya da sağcı subaylarla uzlaşmadan, kararlı bir şekilde hareket ettikleri yerlerde hemen her zaman başarılı oldular.

Darbe çoğunlukla işçi liderlerinin, subayların cumhuriyeti destekleyecekleri iddialarını kabul ettikleri yerlerde başarılı oldu. Sevilla, Cádiz, Saragosa ve Oviedo gibi yerlerde, bu subaylar silahlı işçiler dağılıncaya kadar bekledikten sonra darbeyi ilan ettiler ve karşı koyan herkesi vurdular.[219] 'Cumhuriyetçi' olduğunu iddia eden geleneksel yönetici elitin belirli kesimlerine güvenmekle işçiler böyle bir bedel ödediler. Ancak bu inanç genel geçer olmadığı için, Franco'nun kuvvetleri, 1936 Temmuz'unda ülkenin bütününde değil, İspanya'nın yarısından azında kontrolü ele geçirdi.

Ayaklanmanın ezildiği yerlerde, yenilgiye uğrayan yalnızca Franco'nun taraftarları değildi: 'İsyancı ordu ve silahlı kitleler arasında kalan devlet, paramparça oldu'.[220] Resmî hükümet her ne kadar hâlâ Madrid'de görevi başındaysa da taşrada gerçek otorite çok sayıda devrimci komitenin elindeydi. Bir bölgede gücü elinde bulunduran işçiler bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar: fabrikalara el kondu ve kolektifleştirildi; işçi milislerinin kendilerini koruyacaklarını bilen köylüler toprağı paylaşmaya başladılar; silahlı işçiler, taleplerine karşı hasmane davranma siciline sahip yerli ekabiri tutukladı. Ordunun çözülmesiyle burjuvazi, Orwell'in Barselona'da gördüğü koşullarda olduğu gibi, cumhuriyetçi bölgelerin çoğunda tükenmiş görünüyordu. Resmî cumhuriyetçi hükümet, etkili bir gücü olmadan işbaşında kalırken, etkin güç işçi örgütlerinin elindeydi. Bu en önemli sanayi bölgesi olan özerk Katalonya yönetimi için de geçerliydi. Bu yönetimin başkanı Companys, Katalonya'daki en güçlü işçi örgütü, CNT'nin liderlerini bir toplantıya çağırdı ve orada onlara şunları söyledi:

> Sizler şehrin ve Katalonya'nın efendisisiniz, çünkü faşist askerleri kendi başınıza yendiniz… Kazandınız ve her şey sizin elinizde. Bana ihtiyacınız yoksa, başkan olarak beni istemiyorsanız, şimdi söyleyin ve ben anti-faşist mücadelede yalnızca bir başka nefer olacağım.[221]

1917 Rus Devrimi'nde, belirli noktalarda 1918-20 Alman Devrimi'nde olduğu gibi 'ikili iktidar' durumu vardı: resmî hükümet işlerin yürütülmesi için devrimci komiteler ve örgütler ağına dayanıyordu. Bununla birlikte cumhuriyetçi hükümetin devrimci komiteler karşısında bir avantajı vardı. Merkezi bir yapıya sahipti ve ötekiler buna sahip değildi. Bu çok can alıcı bir meseleydi. Faşist orduları merkeziydi; dolayısıyla bütün ülkede tek bir stratejiyi izleyebiliyorlardı. Anti-faşistlerin de merkezileşmesi gerekiyordu aksi takdirde faşistler güçlerini, sırf karşı güçlerin zayıf oldukları ve anti-faşistlerin kendi güçlerini yoğunlaştırarak buna cevap veremeyeceğini bildikleri bu noktalara yönlendirerek savaşı kazanabilirlerdi.

Anti-faşist merkezileşme komiteleri bir araya getirerek sağlanabilirdi. Anti-faşist milislerin pek çok yörede koordinasyon komiteleri vardı. Ancak, Rusların 1917'deki sovyetlerine benzer bir şekilde, milislerin ve işçi delegelerinin bütün İspanya çapında bir kuruluşları yoktu.

Bu zaafın nedeni işçi örgütlerinin politikalarında yatıyordu. En güçlü olan, anarko-sendikalistler, gücün herhangi bir şekilde merkezileşmesinin, işçilerin yeni bir devlet tarafından ezilmesi sonucunu doğuracağında ısrar ediyorlardı. Şimdi bu yolu izlemenin yanlış olacağını söylüyorlardı.

Liderlerinden birinin, Santillan'ın sözcükleriyle, 'Diktatörlük özgürleştirici komünizmin tasfiyesidir; özgürleştirici komünizm ancak kitlelerin özgürlüğü ve kendiliğindenliği ile gerçekleştirilebilir'.[222] Bu yolu izlemektense, Companys'in hükümetini yerinde bırakmak ve onunla işbirliği yapmak gerektiğini iddia ediyorlardı. CNT liderlerinin –cumhuriyetçi hükümete karşı iki başarısız ayaklanmaya karışmış– en yeteneklisi ve en militanı Buenaventura Durutti bile bu mantığa karşı çıkmıyordu. Barselona'da faşistleri ezmede çok belirleyici bir rol oynamıştı; şehrin işçilerinin kahramanıydı ve on binlerce kişilik kendiliğinden oluşmuş, Katalan sınırından Aragon'a ve faşistlerin elindeki Saragosa şehrine ilerleyen bir işçi ordusuna liderlik edecekti. Ama iktidar meselesiyle yüzleşmeye hazır değildi ve CNT'deki meslektaşlarını iktidarı Companys'in burjuva hükümetiyle paylaşma konusunda serbest bıraktı.

Katalan CNT'si hükümete kısmen bir 'karşı-güç' oluşturdu. Kendisinden, UGT sendikasından, Sosyalist Partiden, Komünist Parti'den ve muhalif komünist POUM'dan,* Rabassaires köylü örgütünden ve Companys'in partisinin delegelerinden merkezi bir milis komitesi oluşturdu. Bu komite yöredeki savaşı koordine etti ve işçilerin özlemlerinin odak noktası oldu. Ve bilinçli olarak, özellikle finans ve bankalarla ilgili diğer önemli kararları Companys'in hükümetine bıraktı.

Sosyalist Parti ve UGT liderleri Madrid'deki işçi hareketinin en etkili kişileriydi ve onlara sadık olan silahlı milis de kısa süre sonra, CNT'nin Barselona'da yaptığı gibi, şehrin kontrolünü ele geçirdi. Ancak, Caballero'nun, 'İspanyol Lenin'i' olduğu laflarına rağmen, destekçileri, işçi iktidarını oluşturacak bir yapı için hiçbir harekete geçmediler. Onların örgütünün bütün tarihi, mevcut toplumun kurumları içinde etkili olabilmekle ilgiliydi. Her türlü seçilmiş delege yapısından, anarşistlerin kendi örgütlerinin sıradan üyeleri üzerinde baskı kurabilir diye dehşete düşüyorlardı. Sosyalist Parti içindeki sağ, burjuva cumhuriyetçilerle derhal uzlaşılmasını istiyordu. Caballero'nun önderlik ettiği sol, cumhuriyetçilerle eskiden yaptıkları işbirliğinin ne kadar başarısız olduğunu hatırlayarak bundan hoşnut değildi. Ama solun, faşist orduların Madrid'e doğru yaptıkları kıskaç harekâtını önleyebilecek nasıl bir merkezi otorite yaratılması gerektiği sorununa başka bir cevapları da yoktu.

Komünist Parti on beş yıl kadar önce, anarko-sendikalistlerin politikasızlığı ve Sosyalist Parti'nin reformizmine bir denge oluşturabilmek üzere kurulmuştu. Ancak birbirini izleyen ihraçlar, Moskova'daki Stalin'den gelecek çizgiyi sorgulayabilecek liderleri partiden uzaklaştırmıştı. Ve o

* POUM: Partido Obrero de Unificacion Marxista / Marksist Birleşik İşçi Partisi –*çev.*

çizgi şimdi burjuva cumhuriyetçilerle birlikte bir Halk Cephesi'ni destekliyordu. Hükümet hakkında ne yapılması gerektiği konusunda CNT ve Sosyalist Parti korkudan titremedeyken, Komünist Parti ve Rus büyükelçisi onları bir koalisyon hükümetine katılmaya, devrim lafından vazgeçmeye ve kendilerini tamamıyla anti-faşist cumhuriyetçi politikalara adamaya zorluyordu. Bunun orta sınıfların desteğini kazandıracağını, diğer kapitalist ve toprak sahiplerinin faşistlerin yanına geçmelerini durduracağını iddia ediyorlardı ve Fransız ve Britanya hükümetleri de buna sıcak bakıyordu. Bu ayrıca, çeşitli milislerin üyelerini, cumhuriyetin safında kalmış profesyonel subayların komutasında tek bir merkezi ordu içinde birleştirmeye de olanak verecekti.

Sonunda böyle bir hükümet Eylül başlarında kuruldu. Caballero başbakan oldu ama hükümetin üyelerinin çoğunluğu cumhuriyetçiler ya da sağ kanat sosyalistlerdi. Sloganları, 'Önce savaşı kazan, sonra devrimden söz et' idi. Bu durum, CNT liderlerinin, sol Sosyalistlerden daha uzun süre direnemeyecekleri bir yaklaşımdı. Kısa süre sonra bunlardan üçü Companys'in Katalonya'daki hükümetine katıldı ve bunu dördünün Madrid'de bakanlık elde etmeleri izledi.

Sol sosyalistler ve anarko-sendikalistler, devrimin tamamlanmasını erteleyerek, hem işçilerin sahip olmuş oldukları kazanımları koruyacaklarına hem de ılımlı politikacıların desteğini pekiştirerek savaşı kazanacaklarına inanıyorlardı. Ama bu hiç de olanaklı değildi. Ilımlı politikacıların her şeyden çok istedikleri şey özel mülkiyete saygı ve herhangi devrimci bir baskı olmadan, devlet makinesinin cumhuriyetin yanında kalan kesimlerinin varlığını sürdürmesiydi. 'Cumhuriyetçi' subayların ve polisin prestijini yeniden sağlamayı, sosyal devrime karşı korunmalarının ana ilkesi sayıyorlardı.

Bununla birlikte, İspanya'da 1936 sonbaharında, özel mülkiyete saygı ve eski devlet makinesinin korunması, yalnızca işçilerin mücadeleden alıkonulması anlamına gelmiyordu. Temmuz'da ele geçirmiş oldukları fabrikaların ve toprakların kontrolünü ve elde etmiş oldukları kazanımları, ikna yoluyla ya da zorla, şu veya bu şekilde terk etmeleri anlamına geliyordu. Temmuz'da kışlaları ele geçiren işçilerin elinden silahlarını geri almak ve hangi tarafı tutacağını bilemeyen subaylara geri vermek anlamına geliyordu.

Komünist Parti yetkilileri ve sağ kanat Sosyalistler, sosyal devrim yapmak için işçiler tarafından yapılacak herhangi bir girişimin, cumhuriyetçi tarafta ikinci bir iç savaş anlamına geleceğini iddia ediyorlardı. Ne var ki, toplumsal kazanımlarını terk etmeleri için işçilerin zorlanması, tam böyle bir iç savaşın unsurlarını taşıyordu.

Askerleri ve silahları cepheden çekerek iç kullanıma tahsis eden anarşistler ya da aşırı sol POUM değil, onlardı. Kolektifleştirilen mülkleri terk etmek istemeyen ya da yeniden biçimlendirilmiş burjuva devletinin emirlerine uymak istemeyen işçilere karşı savaşı başlatan onlardı. 1937 Mayıs'ında, CNT milislerinin dokuz buçuk ay önce faşistlerden aldıkları şehir telefon santralını ele geçirmek için ısrar ettiklerinde Barselona'da yüzlerce hayata malolan silahlı çatışmaları başlatan onlardı. Andrés Nin gibi liderlerin öldürülmesi ve binlerce anti-faşist militanın tutuklanmasına yol açan polis terörünü kışkırtan onlardı. Militan bir işçi sınıfının, devrimini terk etmeye ve 'savaşın sonunu' beklemeye zorlanmasının başka bir yolu yoktu.

Bununla birlikte, işçilere yüklenen fedakârlıklar, Almanya'da, Avusturya'da ve Fransa'da sosyal demokrat hükümetlere yüklenen fedakârlıkların faşizmin ilerlemesini durdurmaması gibi, savaşı da kazandırmadı. Cumhuriyetçi İspanya'da burjuva partilerine verilen her taviz Franco'nun işine yaradı.

Cumhuriyetçi şehirler sıkışık duruma düştüğünde tipik bir kalıp ortaya çıktı. Şehirleri Franco'nun almasıyla her şeylerini kaybedecek olan işçiler, sonuna kadar savaşmaya hazırdı. Ama mülk sahibi orta sınıflar, faşist zaferi olumlu bir şekilde karşılamadılarsa da, kendileri için bir uzlaşma ayarlayabileceklerine inanıyorlardı. Böylelikle Bask burjuvazisi San Sebastian'ı terk ettiğinde, CNT'ye bağlı militanların mücadeleye devam edememelerini garanti altına aldılar. Mülkiyeti korumak için 'yağmacıları' ve 'kundakçıları' vurarak ve de şehrin Franco'ya teslim edilmesini garanti etmek için sokaklarda silahlı devriyeler dolaştırarak iç savaş içinde bir başka iç savaş başlattılar. Aynı şey, Bilbao, Santander ve Gijon'da tekrarlandı.[223] Başka yerlerde, hükümet tarafından komuta mevkilerine terfi ettirilmiş olan subaylar kritik anlarda faşistlerden yana geçtiler. Savaşın son günlerinde bir cumhuriyetçi generaller cuntası, Franco ile 'barışçı bir teslimiyeti' görüşmek umuduyla Madrid'de iktidarı ele geçirdi ve çarpışmalarda 2.000 kişi öldü.

Burjuvaziye verilen tavizlerin başka bedelleri de oldu. İspanyol donanmasının hemen hemen tümü, 1936 Temmuz'undaki faşist kalkışma sırasında subaylarını tutukladı ve faşistlere karşı çıktı. Bu, ordusunun büyük kısmını Fas'tan İspanya'ya getirmeye kalkan Franco için çok büyük bir engel oluşturuyordu. Ama, İngiliz-Fransız desteğinin peşinde koşan Giral ve Caballero hükümetleri, donanmanın Tanca'dan çıkmasını emretti ve Franco'nun iletişim hatlarını engellemesini sona erdirdi. Aynı mantık, Franco'nun hatlarının gerisinde, Fas'a bağımsızlık sözü vererek, herhangi bir ayaklanma girişiminin kışkırtılmasını da olanaksız kıldı. İspanyol

ordusu 1920'lerde anti-sömürgeci kalkışmalarla hırpalanmıştı ve yeni bir mücadeleyi başlatma şansı yüksekti. Bunun yerine Halk Cephesi hükümetleri, İspanya'nın yönettiği Fas'ta imtiyazlar vererek İngiltere ve Fransa'nın gözüne girmeyi tercih ettiler.

Yine de Büyük Devletler'i yatıştırma girişimleri bir işe yaramadı. Almanya ve İtalya'nın Franco'ya büyük destek sağlamasına rağmen, Britanya ve Fransa cumhuriyete silah sağlamayı reddettiler.

Saygınlık arayışı ayrıca cumhuriyetin, yanlış bir şekilde Franco için savaşmaya gönüllü olmuş küçük köylülüğe ve onun bölgesindeki, Sevilla, Oviedo, ve Saragosa gibi geleneksel olarak militan yerler de dahil, zor duruma düşmüş işçilere sunacak çok az şeyi olduğu anlamına geliyordu. Savaşın en şaşırtıcı özelliklerinden birisi Franco'nun boyunduruk altına soktuğu nüfustan kaynaklanan, Rusya iç savaşında Beyaz orduların cephe gerisinde olanlarla tam bir tezat teşkil edecek şekilde, ne kadar az sorunla karşılaştığıydı.

Solda devrim karşıtı politikayı en enerjik bir şekilde zorlayan Komünist Parti'ydi. Partinin çekirdek kadrosu bunu, her ne kadar parti bu şekilde güdülenen çok sayıda orta sınıf mensubunu saflarına katmış olsa da, mevcut toplum içinde ilerleme isteğinden yapmıyordu. Bu çekirdek, Rusya ile kendini özdeşleştiren ve devrim için zorlamanın 'pratik olmadığı' yolundaki Stalinci tezi benimseyen, kendini adamış ve cesur insanlardan oluşuyordu. Dolayısıyla devrimci talepleri reddederken, 1936 sonbaharında Madrid'in savunmasında işçileri harekete geçirmek için sınıf dilini kullanarak, devrimci bir heyecanla çarpıştılar. Ancak bu heyecan ve bu dil, Avrupa'nın başka yerlerinde sosyal demokratların izlediği politika kadar vahim bir hata idi. 1937 Mayıs'ında, en güçlü olduğu yerde, Barselona'da, devrimi ezerek, faşizmle mücadeleyi de çok zor bir hale getirdiler. Franco 1939 Ocak'ında hiç direnç görmeden Barselona'ya yürüyebildiğinde ve cumhuriyetçi generaller birkaç hafta sonra Madrid'de Komünistlere karşı çıktıklarında bunun bedelini ödediler.

Franco'nun güçlerini tanımlamak için 'faşist' teriminin kullanılmasını sorgulayanlar vardır. Eric Hobsbawm bile, 'General Franco, faşist olarak… tanımlanamaz' diye iddia ediyor. Bunlar, onun 'hareketi' ile İtalyan faşistleri ve Alman Nazileri arasındaki farklılıklara odaklanıyorlar. Faşist çizgide totaliter bir kitle partisi, Falanj'ı yaratma girişiminin, unsurlardan yalnızca biri olduğuna işaret ediyorlar. Hareket ayrıca, eski tip monarşistler, bir önceki yüzyılda yaygın olan türden bir darbe (*proununciamento*) isteyen generaller, muhafazakâr toprak sahipleri, kiliseye sadık olanlar ve Navarre'ın, idealleri Engizisyon günlerine kadar geri giden 'Karlist' küçük çiftçilerini de içeriyordu.

Bu iddia geçersizdir çünkü, Troçki'nin açıkladığı 'birleşik ve eşitsiz gelişme' sürecini görmezden gelmektedir. 1930'larda İspanya, geri bir toprak sahibi sınıf, geri bir kapitalist sınıf, geri bir askeriye ve geri bir kilise ile geri bir ülkeydi. Ama aynı zamanda, ileri sanayi merkezleri ve en son devrimci mücadele biçimlerini kullanma yeteneği olan küçük olsa da güçlü işçi sınıfıyla modern kapitalist dünyanın ayrılmaz bir parçasıydı. Arkaik yönetici sınıf ve orta sınıf, en son karşı-devrimci mücadele biçimlerini benimseyerek tepki gösterdi. 1934'te bu Dollfuss'un 'dinci-faşizm'ini, 1936 devrim yılında Mussolini ve Hitler'in dörtnala faşizmine doğru yönelmeyi kopya etmeye girişmek anlamına geliyordu. Kopya etme işi, farklı gelenekleri ve küçük ya da büyük farklı varlıklı sınıfları aynı kalıba dökerek tıpatıp olmuyordu. Ama ortaya çıkan sonuç, –yalnızca muhalefeti yenerek değil fakat işçi hareketinin temel örgütsel ağını parçalayarak– daha önce hiçbir askeri darbenin yapamadığını yapabilecek güçte gerçek bir kitle hareketiydi. Franco'nun zaferinin ardından idam edilen insanların sayısı yarım milyon olarak tahmin ediliyor. Daha fazla sayıda insan da sürgüne gitti. Yirmi yıldan fazla bir süre, sosyalist düşünceler bir yana, liberal düşünceleri bile ifade etmek mümkün değildi. 1960'ların başına kadar işçi hareketi kendine gelemedi. 18-19 Temmuz 1936'da barikatlar kuranlar, savaştıkları şeyin 'faşizm' olduğunu düşünmekte haklıydılar. Uzlaşmanın mümkün olduğunu düşünen orta sınıf politikacıları, geçmişteki monarşist hükümetler ve askeri *prounounciamento*'larda olduğu gibi, esas itibariyle yanılmışlardı.

8. Bölüm

Yüzyılın Gece Yarısı

Yüzyılın Gece Yarısı, Victor Serge'nin 1939 yılında yayınladığı romanına verdiği addı. Bu roman, kendi hayatını ve bir bütün olarak insanlığın umutlarına neler olduğu konusundaki duygularını ifade ediyordu.

Serge, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bir anarşist olarak Fransa'da hapse atılmış; Barselona'daki işçi hareketinde yer almış ve daha sonra hizmetlerini devrimci hükümetin emrine sunmak üzere Rusya'ya gitmiş; 1923'te Almanya'da Komünist Enternasyonal için çalışmıştı. Rusya'ya geri döndüğünde 1920'lerin ortasında Stalin karşıtı muhalefete katılmış ve bunun sonucu olarak erken *gulag* sisteminde üç yıl geçirmişti. 1930'ların ortasındaki kan dökücülükten hemen önce, André Malraux gibi sol kanat entelektüelleri sayesinde Rusya'dan kaçmayı başarmış ama geride bıraktığı pek çok arkadaşı ve yoldaşı işkence ve ölüm tehdidi altındaydı. Başka dost ve yoldaşları Hitler'in Gestapo'sunun elindeydi ve onlar da işkence ve ölümle karşı karşıyaydılar. İspanya'da Serge'nin arkadaşı Joaquin Maurin, Franco'nun hapishanelerinden birinde 20 yıllık cezasını çekiyor; bir başka arkadaşı, o da POUM partisinin bir üyesi olan, Andrés Nin, Barselona'da Stalin'in ajanları tarafından öldürülüyordu. Şu ya da bu türden bir totaliterlik Avrupa'nın her yerine yayılıyordu.

Bu korkunç gerçekle karşı karşıya gelmede Serge yalnız değildi. Daha iyi bir dünya için savaşmış olan binlerce insan kendilerini, birbirine rakip devletlerin düzenledikleri fesat içinde kapana kıstırılmış hissediyorlardı: Alman Komünistleri, 1940 yılında Stalin'in polisi tarafından Gestapo'ya devredilmişlerdi; Polonyalı Yahudiler 1939 yılında ilerleyen Alman birliklerinin önünde doğuya doğru kaçmışlar ve kendilerini Rus *gulag*larında hapsedilmiş bulmuşlardı; Nazi Almanya'sından kaçanlar, casus olma ihtimalleri nedeniyle Britanya'da hapse atılmışlardı; cumhuriyetçi İspanya'dan kaçan askerler, cumhuriyetçi Fransa'da toplama kamplarına atılmışlardı; İspanya Cumhuriyeti'nin Rus danışmanları, Moskova'ya döndüklerinde 'faşist ajanlar' diye idam edilmişlerdi.

1917 devriminin yaşayan bir hatırlatıcısı olarak Leon Troçki, her türden hükümetin nefret ettiği her şeyi temsil ediyordu. Stalin tarafından Türkiye'ye sürülmüş; Radikal hükümetçe Fransa'dan, sosyal demokrat bir hükümetçe Norveç'ten kovulmuştu. Kızı, Nazilerin iktidara gelmesinden önceki son haftalarda intihar etmek zorunda kalmıştı. Bir oğlu *gulag*da ölmüş; bir diğeri Stalin'in bir ajanı tarafından Paris'te zehirlenmişti. Troçki'nin kendisi de 1940 yılında Meksika'da Stalin'in bir ajanı tarafından katledilecekti. Onun gözünde, Nazizm ile Stalinizm arasındaki 'simetri' çok açıktı: monolotik yönetici parti, göstermelik mahkemeler, gizli polis, geniş toplama kampları ve bağımsız düşünceye ve bağımsız sanatsal ifadeye alan tanınmayışı.

Bununla birlikte o, bugün moda olan bir görüşü –Nazilerin, Almanya ve İspanya'nın sokaklarında onlarla savaşanlardan 'daha kötü' olmadıklarından hareket eden ve aslında Naziler için bir mazerete kolaylıkla kayabilecek olan görüşü– Stalinizmin ve Nazizmin esas itibariyle aynı şey oldukları görüşünü kabul etmiyordu.[224] Troçki, 'simetrik' siyasal yapıların farklı sosyal bağlamlar taşıdığını iddia ediyordu.

Farkın, SSCB'nin, 'bürokratik olarak dejenere' olmuş olsa da hâlâ bir 'işçi devleti' olmasında yattığına inanıyordu çünkü sanayi millileştirilmişti. İddiasının bu kısmı yabana atılamaz. Eğer işçiler siyasal yapıları kontrol etmiyorlarsa –ki Troçki haklı olarak kontrol etmediklerinde ısrarlıydı– o zaman işçiler hiçbir anlamda bu yapıların yönettiği sanayinin 'sahipleri' değillerdi. Onlar da dünyanın herhangi başka bir yerindeki gibi sömürülüyorlardı. 1917 devrimi siyasal ve ekonomik olarak öldürülmüştü.

Yine de bu, onun Stalinizm'le Nazizm arasında fark olduğunda ısrar edişinin yanlış olduğu anlamına gelmiyordu. Stalinci devlet kapitalizmi, daha gelişmiş rakiplerinin ekonomik ve askeri gücünü yakalamak zorunda olan, kapitalizmin yükselişine eşlik eden 'ilkel sermaye birikimi'nin bütün korkunçluklarını kısa bir süreye sığdıran, geri bir ülkedeki yeni bir yönetici sınıf tarafından inşa edilmişti. İnsanları esir almasının, idam etmesinin, hapse atmasının, sürmesinin ve aç bırakmasının nedeni buydu. Stalin'in paranoyasının ve barbarlığının rasyonel çekirdeği buydu.

Buna karşılık, Nazizm, çoktan olgunlaşmış sanayi kapitalizminin bir ürünüydü. Alman yönetici sınıfı derin ekonomik krizden kaçmanın tek yolunun, siyasi iktidarı, krizden çılgına dönmüş bir orta sınıfın irrasyonel fantazilerine dayanan totaliter bir harekete devretmekte olduğunu gördü. Bu süreç, İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında, 'Nihai Çözüm'le –yalnızca varsayılan etnik kimlikleri nedeniyle milyonlarca insanı sistemli olarak yok etme yolunda en ileri sanayi tekniklerinin kullanılmasıyla en yüksek noktasına ulaştı. Stalin milyonları çalışma kamplarına doldurdu ve bu-

rada çalıştırılan on kişiden biri öldü. Hitler'in de benzer kampları vardı ama bunların yanı sıra –ve daha büyük bir ölçekte– insanların düpedüz gazla öldürüldüğü ölüm kampları kurdu. Her ikisi de barbarlık yaptı, ama bunlar, kapitalist gelişmenin farklı aşamalarına tekabül eden farklı türden barbarlıklardı. Yönetimini güçlendirmek için Stalin'in başvurduğu ulusal şovenizm ve Yahudi düşmanlığı nedeniyle milyonlar acı çekti, ama bunların çoğunluğu bunları anlatabilecek kadar yaşadılar. Hitler'in kurbanı olan Yahudi ve Çingenelerin çok azı hayatta kalabildi. 'Jenosid' sözcüğü ikinciye uygun düşer, birinciye değil

Kuşkusuz bu ölenler için herhangi bir farklılık ifade etmiyordu. Ama dünyanın başka yerlerinde farklı ideolojileri savunanlar için bunun daha geniş imaları vardı. Nazi hareketinin çekirdeği, onun barbarca özellikleri, ırkçı ve jenosidci fantazileri ve onun 'kan ve şeref' tapınıcılığı ile heyecanlanan insanlardan oluşuyordu. Batıda ve Üçüncü Dünya'daki Stalinci hareketlerin çekirdeği, onun totaliterliğe dayandığını ve şovenliğe ve Yahudi düşmanlığına başvurmaya hazır oluşunu kendinden saklayan insanlardan oluşuyordu. Rusya ile özdeşleşiyorlardı çünkü kapitalizmin gayri insaniliğinden daha iyi bir şeyler istiyorlar ve bu şeylerin Rusya'da bulunduğuna inanmış bulunuyorlardı.

Bu noktanın önemli pratik imaları vardır. Batı'da ve Üçüncü Dünya'da ortaya çıkan çeşitli Nazi ve faşist hareketler, kendilerini işçi sınıfının örgütlenmesini kırmaya adamışlardı. Buna karşılık, Komünist hareketler, işçilerin çıkarları için –normal olarak insanların bu hareketlere katılmasının nedeni de buydu– SSCB yöneticilerinin politika gereklerini savunarak, mücadelelerini birleştirmeye çalışıyorlardı. Bu hareketlerin liderleri birini diğeri ile dengelemeye çalışıyorlardı. Bu defalarca kötü sonuçlar verdi ve aynen sosyal demokrat liderlerin yaptığı gibi, mücadeleleri yenilgiye götürdü. Ama bu Nazizmi niteleyen, işçi hareketini sistemli bir şekilde ezme girişimleriyle aynı şey değildi.

Amerikan Rüyasının Krizi

1930'ların ortasında liberaller için bir umut işareti var gibi görünüyordu. Bu işaret Birleşik Devletler'deydi. Ekonomik krizin en derin noktasında, 1932 sonunda, yapılan seçimler Demokrat Parti ağırlıklı yeni bir Kongre ve yeni bir Başkan, Franklin D. Roosevelt, çıkarmıştı. Bu insanlar kesinlikle devrimci değillerdi ve hatta Avrupa'daki türden sosyal demokrat reformcular bile değillerdi. Demokrat Parti, köle sahiplerinin partisi olmuştu ve Güneyli ayrılıkçı beyazlar, Kuzeyli siyasi patronlar ve kimi büyük kapitalistlerin bir koalisyonu olarak varlığını sürdürmüştü. Ancak

1932 sonlarında ABD kapitalizminin ve halk kitlesinin ruh hali yılgınlıktı. Bu, her ne kadar Ortodoks olmayan bir şekilde de olsa, ekonomiyi harekete geçirmek için bir şeyler yapılması gerektiği duygusunda ifade buluyordu. Hatta Kongre, daha fazla istihdam yaratabilmenin çaresizliği içinde, haftalık çalışma saatini 30'a indiren bir kanun tasarısını bile ciddiyetle ele aldı. Sonunda Roosevelt kapitalizmin operasyonları üzerinde devlet denetimi getiren olağanüstü yetkileri devreye soktu. Bunlar, Federal Rezerv sistemi yoluyla bankalardaki fonlara garanti sağlanması, fiyatlarını arttırmak üzere ürünlerin satın alınıp imha edilmesi için devlet parasının kullanılması, 2,3 milyon genç işsize iş sağlayacak çalışma kamplarında sivil inşaat birlikleri oluşturulması, karteller aracılığıyla fiyatların ve üretim düzeyinin denetimi için sınırlı bir kendi kendini denetim sistemi, Tennessee Valey Authority kanalıyla sınırlı miktarda devlet üretimi ve hatta işçilerin sendika kurmasını ve ücretlerini arttırmasını kolaylaştıracak, böylelikle tüketicilerin talebini artıracak önlemleri kapsıyordu. Bu önlemlerin hayata geçiriliş hızı ve ciddiyeti, resesyondan bunalanların ve faşizm ya da toplumsal devrime bir alternatif isteyen siyasi liberallerin coşkusuna neden oldu. Bunlar önceki yönetimin önlemlerinden çok farklı görünüyordu. Onların kitlesel işsizliğe tepkisi, işsiz savaş gazilerinin protestosunu dağıtmak için General Mac Arthur yönetiminde 25.000 kişilik süngülü askerler göndermek olmuştu. Roosevelt en azından, çok çok düşük ücretlerle ve berbat koşullar altında da olsa biraz iş yaratmıştı.

Bununla birlikte Roosevelt'in önlemleri, pek çok kişinin sandığı kadar, ne yaratıcıydı ne de etkili. Roosevelt bir açıdan ileri derecede Ortodokstu; krizden çıkmak için devlet harcamasına başvurmadı. Aslında emeklilerin maaşlarını ve kamu istihdamını kıstı. Kindelberger'in yazdığı gibi, 'İstihdamı genişletmek için kullanılacak malî araçlar sınırlı kaldı, zira Roosevelt'in altındaki Demokrat yönetim denk bütçeye bağlı kaldı'.[225] Kindelberger ayrıca yatırımın inanılmaz derecede düşük düzeyinden (1929'da 16 milyar dolardan, 1932'de bir milyar dolara inmişti) yükselmeye başlamak zorunda olduğunu ve de banka iflasları zirveye çıktıktan sonra böyle olmaya başladığını da belirtmektedir. Her halükârda, üretimde 1920'lerin ortasının yüzde 59'undan, Mart 1933'ten Temmuz'a yüzde 100'e çıkışının ve işsizlikte 1933'te 13,7 milyondan, 1934'te 12,4 milyona ve 1935'te 12 milyona varan azalmanın kredisini Roosevelt aldı. Pek çok insan onun *New Deal*'inin (Yeni Düzen) mucizeler yarattığına inandı ki bugün de geçerli olan bir mitostur. Bununla birlikte 1937'de, üretim sonunda sekiz yıl öncesinin düzeyine çıktığında, hâlâ yedi kişiden biri işsizdi.

Daha sonra Ağustos 1937'de 'ABD tarihindeki en büyük çöküş' meydana geldi ki 'pek çok endekse göre 1932'den bu yana elde edilen kaza-

nımların yarısı' yitirildi.[226] Çelik üretimi dört ayda üçte ikiden daha fazla, pamuklu kumaş üretimi yaklaşık yüzde 40 ve tarım fiyatları dörtte bir oranında düştü.

Ekonomik canlanma kısa ömürlü olmuştu. Ama sendikal haklardaki mütevazi iyileşmelerle birlikte çok önemli bir yan etkisi oldu. Belirli işçi kesimlerinde mücadele edebilme konusunda yeni bir güven duygusunun yaratılmasına yol açtı. Her ne kadar greve giden işçiler hâlâ işverenler ve polisin saldırılarına maruz kalıyor olsalar da, sendikalara katılımda artış oldu. Roosevelt'in *New Deal*'inin ilk altı ayında 15'ten fazla grevci öldürüldü, 200 kişi yaralandı ve yüzlercesi tutuklandı.[227] Ancak 1934'teki üç grev, böyle bir güven duygusunun krizin yarattığı öfkeyle birleşince, 1919'daki çelik grevinin yenilgisinden bu yana tanık olunmayan bir militanlık patlamasına yol açabileceğini gösterdi. Toledo'daki otomobil yedek parça işçileri, Minneapolis'te kamyon şoförleri ve San Francisco'da liman işçileri greve gittiler, mahkemenin yasaklama kararlarına kafa tuttular, greve katılmayan işçilere ve polise karşı kendilerini fiziki olarak koruduları ve ses getiren zaferler kazandılar. Dahası, bu mücedelelerin her birinde liderlik edenler militan sosyalistlerdi – Minneapolis'te Troçkistler, San Francisco'da Komünistler ve Toledo'da radikal eski vaiz A J Muste'nin taraftarları. Anlaşmazlıkların ertesinde, önemi giderek artan otomotiv sanayiindeki sendikacılar geniş çapta üye kazanmaya başladılar ve beceri esasına göre örgütlenmiş mevcut meslek sendikalarının yerine endüstrinin bütününü kapsayan sendikalar talep etmeye başladılar.

Bazı anaakım sendika liderleri için bu ders unutulmadı. Yıllardır üye kaybediyorlardı – sendika üyelerinin sayısı 1920'deki dört milyonluk düzeyden 1933'te iki milyon civarına inmişti ve de bu düşüşle birlikte hükümet ve yönetici sınıf çevrelerinde etki kaybına uğramışlardı. Şimdi bazıları yeniden etki kazanmanın yolunu gördüler. Madenciler sendikası lideri John L. Lewis'in liderliğindeki bir grup, milyonlarca seri üretim işçisini sanayi sendikalarına üye yapmak amacıyla bir örgütlenme komitesi, CIO (*Congres of Industrial Organisations /Sanayi Örgütleri Kongresi*), kurdu.

Yeni örgütün kurulması, çok sayıda yerde, 1934'ün başarılarını getiren militanca yöntemleri benimseme konusunda işçilere ilham kaynağı oldu. Ohio, Akron'daki Goodyear ve Firestone lastik fabrikalarında işçiler, 1935 Aralık ve 1936 Ocak'ında fabrika yönetimlerinin grevi kırmasını engellemek için oturma eylemi yaptılar. Çok sayıda grev gözcüsü, polisin grev kırıcı işçileri getirmesini önlemek için Goodyear fabrikasını sardı.[228] O yıl, başka 40'tan fazla oturma eylemi oldu. Bunların en büyüğü ve en önemlisi, Michigan, Flint'teki General Motors (GM) fabrikalarında gerçekleşti. Grevin sonuna gelindiğinde şirketin 150.000 işçisinden 140.000'i

ya grevdeydi ya grev gözcülüğü yapıyordu. O zamanki diğer grevlerde olduğu gibi mahkemenin yasaklama kararlarıyla tehdit ediliyorlar ve silahlı polisin saldırılarını püskürtmek için savaşmak zorunda kalıyorlardı. Ama sonunda ABD'nin en büyük imalat şirketi, sendikayı kabul etmeye zorlanmış oldu. Zamanın sendikal eylemcilerinden birisinin, Art Preis'in hatırladığı gibi:

> Sınıf mücadelesinin önündeki kapaklar açılmıştı. 'Oturun!' çığlığı ülkenin bir ucundan ötekine yankılanıyordu. GM grevinin sona ermesinden bir ay sonra yaklaşık 193.000 işçi 247 oturma eylemi yaptı; 1937 sona ermeden yaklaşık yarım milyon işçi bu silahı kullandı… Oturma eylemleri tüm sektörlere yayıldı. .. Chrysler otomobil işçileri, tezgâhtar kadınlar, Western Union kuryeleri, restoran ve otel çalışanları, kadın şapkacıları, cilthane işçileri, çöp toplayıcılar, cam üfleyenler ve lastik yapımcıları.[229]

Destek komitelerinin, oturma eylemlerine yemek sağlayan 'kadın destekçiler'in ve eğlence sağlayan bandoların desteklediği yaklaşık 1,8 milyon işçi grevlere katıldı. 1937 sonuna gelindiğinde toplam sendika üyesi sayısı, dört yıl öncesinden beş milyon fazla olmak üzere, yedi milyonu aşmıştı.

Grevlerin, her tarafta hissedilen bireyciliğe –herkesin ilerleyebileceği hakkındaki 'Amerikan Rüyası' mitosu– bunun öteki yüzü olan ırkçılığa meydan okumak suretiyle ABD kapitalizminin bütün kültürünü değiştirme potansiyeli vardı. Sendikalar başarılı oldukları yerlerde, işçiler arasında, oturma eylemlerinde söylenen sendika şarkısı 'Sonuna Kadar Dayanışma'da özetlenen, yeni bir ortak eylem kültürü yaratmaya ve Detroit gibi şehirlerdeki ırkçılığı ufalamaya başladılar. ABD'de siyahların, beyazların yanı sıra 'katılım' şansına sahip oldukları tek büyük çaplı kurum CIO idi.[230]

Bu potansiyelin geniş çapta geçekleşmesini önleyen temel bir sorun vardı: sendika hareketi gelişirken egemen olan politika. 1936 öncesinin meslek sendikacılığı 'siyaset-dışı' olmuştu. Liderlerinin büyük çoğunluğu ABD kapitalizmini, toplumu örgütlemenin en mükemmel şekli olarak kabul etmişti ve her iki anaakım partinin yerel politikacılarıyla gizli anlaşmalar yapmıştı Örneğin John L. Lewis, 'siyasette bir Cumhuriyetçi, iktisatta Adam Smith'in takipçisi ve kendi sendikası içinde bir otokrattı'.[231] Yeni CIO liderleri, davalarını ileriye götürmenin yolunun Roosevelt ve Demokrat Parti ile ittifaktan geçtiğine inanıyorlardı.

Roosevelt, CIO'nun seçimlerde kendisi için kampanya yapması fikrini beğendi, ama kendisini destekleyen kapitalistleri üzmeye de hazır değildi. Bu durum 1937 sonlarında Lewis'in çelik sanayiinde o zamana kadarki en büyük örgütlenme atılımını gerçekleştirdiğinde dramatik bir şekilde gö-

rüldü. CIO, 35 yerel büroda görev yapacak 433 tam ve yarı zamanlı örgütçü atadı. GM grevinin sonrasında pek çok çelik şirketi, çelik örgütleme komitesini, yeni sendika üyelerinin pek fazla katılımı olmadan, sendika olarak tanıdı. Ama büyük şirketler bunu kabul etmediler ve Mayıs sonlarında örgütleme komitesi, 75.000 kişiyi içeren bir grev çağrısı yaptı. Şirketler, 1919 çelik grevinde göstermiş oldukları bütün yırtıcılıklarıyla tepki gösterdiler. 'Şirket katilleri, şerif yardımcıları, polis ve Ulusal Muhafızlarla grev gözcüsü hatlarına saldırdılar… 18 grevci katledildi, onlarcası yaralandı, yüzlercesi tutuklandı'.[232] Örgütleme komitesi işçileri böyle bir saldırıya karşı hazırlamamıştı çünkü örgütlenme hareketine sempati gösteren Demokrat Parti vali ve belediye başkanlarına güvenmişti. 'İşçilere, "*New Deal*"in bütün kamu görevlilerinin "işçi dostu" olduğunu ve grevcilerin "düzeni korumak" için gönderilen Ulusal Muhafızları, devlet askerlerini ve polisi "nezaketle karşılamaları" gerektiğini söylemişti.[233] Bu 'dostlar' kendilerine coplarla ve mermilerle saldırınca işçiler büyük bir moral bozukluğuna uğradılar. Pennyslvania'nın 44 yıldır ilk Demokrat valisi, çelik kasabası Johnstown'da sıkıyönetim ilan etti. Askerler fabrikayı yeniden açtılar, grev gözcülerinin sayısını altı ile sınırlandırdılar ve fabrikaya her zaman olduğundan daha fazla grevcilerin yerine çalışacak işçi doldurdular. Bir başka Demokrat valinin bulunduğu Ohio, Youngstown'da, şerif yardımcıları iki grev gözcüsünü vurarak öldürdüler. Chicago'da Demokrat belediye başkanının gönderdiği polis 10 grevciyi öldürdü. CIO liderleri yardım için Roosevelt'e döndükleri zaman o, 'her iki evinizde de felaket' diye açıklamada bulundu.[234] En büyük örgütlenme atılımı, ekonomi yeni bir çöküşe doğru yuvarlanırken kırılmış oldu.

İzleyen iki yılda CIO, ilk 22 ayda kazanılanlara yalnızca 400.000 yeni üye katabildi. 1939 yılında grevler, 1937'dekilerin yalnızca yarısı kadardı. Dahası, sendika liderleri işverenlerle işbirliği yapmaya yöneliyor ve üyelerin ajitasyonunu sınırlandırıyorlardı. Yeni kurulan çelik sendikasında beş yıl süreyle seçim yapılmayacağı açıklanırken, otomobil sendikasında, liderlerin onaylamadığı herhangi bir yayını yasaklama girişimi oldu. 1934-36'nın kendiliğinden militanlığı yerini, yukarıdan sıkı kontrole bıraktı.

Pek çok eylemci bu eğilime direnmeye çalıştı. Ama, Fransa ve İspanya'da olduğu gibi, onların çabaları Komünist Parti'nin davranışı nedeniyle çok zorlaştı. Parti 1934-37 militanlığında bir lider rolü oynamış; eylemcilerinin pek çoğu CIO'nun sendikalaşma atılımının örgütçüleri olarak pozisyon almış ve cesaret ve cüretleriyle çok sayıda üye kazandırmıştı. 1935 yılına kadar Komünist Parti Roosevelt'in kapitalist bir politikacı ve *New Deal*'ın bir sahtekârlık olduğunda ısrar etti. Daha sonra bir U dönüşü yaptı ve kendi 'Halk Cephesi' siyasetinin bir parçası olarak Roosevelt'i ve de *New Deal*'ı

bağrına bastı. Parti, sendika liderleriyle birlikte bu politikacıların rolleri konusunda hayaller yaymaya ve Demokratlarla sıcak ilişkileri engellemeye uğraşan sıradan sendikacıları cezalandırmaya çalıştı. Bu durum, Hitler-Stalin paktı ve İkinci Dünya Savaşı'nın başındaki iki küçük ara dışında, izleyen 10 yıl boyunca sürdü. Sendika liderlerinin pek çok sendika üzerinde, bürokratik denetim kurmalarına yardımcı oldu ki bu denetimi, 1940'larda her türlü Komünist etkiyi yok etmekte kullanacaklardı.

Bu tür davranışların önemli ideolojik sonuçları oldu. Yazarlar, sanatçılar, film yapımcıları ve müzisyenler bir anda kendilerini bunalımın ve Wall Street Çöküşü'nün temellerine kadar sarstığı bir toplumda buldular. Yönetici sınıf yön duygusunu geçici olarak kaybedip orta sınıfın geniş kesimleri de dahil kitleler yönetici sınıfa olan güvenlerini yitirince bütün eski değerler sorgulanmaya başlandı. 1934'ten itibaren grev hareketi ve sendikacılığın yükselmesiyle bir dizi yeni değer ortaya çıktı. Bu etki yalnızca aydın sanatı ve kültürü üzerinde değil fakat ayrıca tam da dünya genelinde egemenlik kazanmaya başladığı sırada, popüler müziğin kitle kültürü ve Hollywood rüya fabrikası üzerinde de etkili oldu. Bu durum, John dos Passos, Richard Wright, Ralph Ellison, Dashiell Hammett ve John Steinbeck gibi yazarların eserlerinde, Charlie Chaplin, Joseph Losey, Nicholas Ray, Elia Kazan ve de genç Orson Welles gibi film yapımcılarının filmlerinde, Aaron Copland, Woody Guthrie, Paul Robeson, Dizzy Gillespie ve de hatta genç Frank Sinatra'nın müziğinde yansımasını buldu. Ancak *New Deal* ile birlikte bu tür muhalif akımlara, anaakıma dönmek üzere yollar açıldı. Bunlar, federal projelerde iş bulabilir, haber dergilerinde ve radyo programlarında yer bulabilir ve Hollywood'da açılımlar sağlayabilirlerdi. '*New Deal*' Demokratları, yeni CIO sendika bürokratları gibi, aydınları da toplumun bütününe yeni bir sömürü kalıbı empoze etmede kullanılabilecek bir tabaka olarak görüyorlardı.

1936'ya kadar entelektüel solun büyük kesimi bu tür ayartmalara karşı, kendi amaçlarıyla Roosevelt'in amaçları arasında açık farklılıklar ortaya koyarak direndi. Teori ve uygulamadaki bütün hatalarına rağmen, 'proleter sanata' yapılan vurgu, işçi sınıfı mücadelesi ve işçi sınıfı kitlesiyle ilişki kurmaya çalışma anlamına geliyordu. Bu durum, Komünist Parti Roosevelt'i desteklemeye başlayınca değişti. Artık, entelektüellerin toplumu altüst etmek yönündeki kendiliğinden radikalleşmesine yönelmiyordu; aksine toplum içinde baskı uygulamaya yöneliyordu. Bunun bir yönü, geleneksel olarak sağ tarafından kullanılmış olan 'Amerikanizm'in dilinin benimsenmesi oldu – Parti'nin sloganı, 'Komünizm 20. yüzyıl Amerikanizmidir' oldu. Bir başka yönü, Komünizme sıcak bakan yazar ve sinemacıları, Hollywood stüdyoları içinde kariyerlerini geliştirebi-

lecekleri daha ılımlı bir tutuma teşvik etmek şeklinde oldu. Bu pek çok radikalleşmiş sanatçının sola olan arzusunu zayıflattı. Onları anaakım Hollywood'a ya da Tin Pan Alley'e* tavizler vermeye teşvik etti.

1930'lar başının en yetenekli romancılarından birisi olan James T Farrel'ın belirttiği gibi:

> 1930'larda Amerika'da oluşan ve pek çok filmde, radyo oyununda ve savaş dönemi romanlarında apaçık ifadesini bulan *New Deal* kültürel iklimi, sıradan insan için uydurma bir popülist edebiyat üretilmesine yardımcı oldu. Bu neo-popülist sanat ve edebiyat, bütün ırkları, inançları ve sınıfları birleştirmenin bir aracı olarak Amerikanizm kavramına vurgu yapar. Etkili bir şekilde sınıf farklılıklarını vurgulayan bir edebiyat yerine … bu edebiyat genellikle sıradan adamın insan olduğu temasını vurgulamış ve duygusallaştırmıştır; bu ayrıca zengin Amerikalıların da sıradan insanlar olduğu temasını kullanmıştır.[235]

Komünist Parti'nin Roosevelt'i bağrına basması ayrıca, Ralph Ellison'nun *Invisible Man* (*Görünmeyen Adam*) romanının siyah kahramanı gibi tepkilere de yol açabilmiştir. Kahraman, ('Kardeşlik' olarak zayıf bir şekilde gizlenmiş) parti kendisine, 'Diğer gruplarla geçici ittifaklar kuruyoruz ve bir grup kardeşimizin çıkarı, bütüne feda edilmelidir' diyerek Harlem'deki siyahların mücadelesini durdurmalarını söylediğinde, sosyalizm konusunda hayal kırıklığına uğramıştır.[236] Ellison ve Richard Wright gibi yazarların bu hayal kırıklığı, daha sonra pek çok siyah eylemciyi, sosyalistlerin de kendilerini kullanmaya çalışan bir başka beyaz grup olduğunu düşünmeye teşvik etmiştir. Bazıları, 1940 ve 1950'lerin anti-komünist cadı avını desteklemeye geçecek kadar sinikleşmiştir.

Her halükârda, Amerikan Rüyası mitosuna meydan okuyan bir ideolojik eğilimin gelişmesi, tam da o rüya popüler müzik ve filmlerle dünyayı büyülemeye başlarken, aynen ABD işçi hareketinin gelişmesinin kısa kesilmesi gibi kısa kesilmiştir.

Bunalımdan Savaşa

Bunalım sınıflar arasında olduğu kadar devletler arasında da gerilimlere yol açtı. Her ülkenin yöneticileri, kendi üzerlerindeki baskıyı, yabancı rakiplerinin zararına azaltmayı hedefledi. Birbirleri ardı sıra paralarını devalüe ederek ve gümrük tarifesi engellerini yükselterek yerli üretim mallarının satışını geliştirmek istediler. Yaygın eğilim 'otarşi' –ulusal devletin sınırları içinde mümkün olduğunca çok mal üretilmesi– yönünde oldu.

* *Tin Pan Alley*: "New York'ta üçüncü cadde yakınında Doğu 14. sokakta bir pasajdı. Ancak terim pek çok müzik düşüncesinin bir araya gelip Amerikan Popüler Müziğini oluşturduğu, müzik yazarları ve şarkı yazarlarının etkinliklerini ifade eden bir döneme verilen bir ad olmuştur. Tin Pan Alley, blues, caz vb. pek çok müzik tarzını bir araya getirmiştir". *Burton Lane*

Devlet ayrıca her zamandan daha çok doğrudan ekonomik faaliyete – ekonomik bakımdan etkin olmayan şirketleri kapanmaya zorlayarak ve kimi sektörlerde, öteki sektörlerin bekleyişlerini arttırmak için, doğrudan devlet mülkiyeti yoluyla kimi sanayileri rasyonelleştirmeye girişti. Britanya'daki Muhafazakâr 'ulusal' hükümet bile elektrik üretimini, ulusal havayollarını ve kömür madeni haklarını millileştirdi.

Latin Amerika ve Avrupa'nın kimi sanayice daha az ileri ülkelerinde bu süreç bir hayli ileri gitti. Brezilya'da Vargas'ın ve daha sonra Arjantin'de Perón'un 'popülist' hükümetleri, devletin sahip olduğu büyük sektörler kurdular. Polonya'da bir sağ kanat hükümet, uzun dönemli bir ekonomik plan ortaya attı ve İtalya'da Mussolini, dünya ekonomik krizinin etkilerini azaltma girişimi içinde devletçe yönetilen şirketler kurdu.

Bununla birlikte, her ulusal kapitalist grubunun desteklenmesinde, devletin kullanılmasıyla bütün kapitalistlerin tek tek devletlerin dar sınırları dışındaki kaynaklara sahip olma arzusu arasında bir çelişki vardı. Bu çelişkiyi ortadan kaldırmanın tek yolu, devletin kontrol ettiği alanı genişletmekti. Formel imparatorluklar ve formel olmayan 'etki alanları' çok önem kazandı. Bu, büyük devletlerin egemen olduğu – dolar bloku, sterlin bölgesi, (Fransa ve onun etrafında oluşan) altın bloku, mark bloku ve SSCB "döviz bloku" otarşisiydi. İktisatçı Alvin Hansen'in 1932'de işaret etmiş olduğu gibi:

> Her ülke öteki ülkelerin kapitalistlerinin el uzatmasına kızdığı, etki alanları geliştirmeye gayret ediyordu. Kimi zaman ABD, Latin Amerika'daki alacaklarını toplamak isteyen Avrupa devletlerini donanma ablukalarıyla önledi… Benzer şekilde, Afrika ve Yakın Doğu üzerinde egemenlik için Avrupa devletleri arasındaki uzun mücadele ve Balkan devletlerini kontrol etmek için yürütülen ekonomik, mali ve askeri dolaylı müdahale, yabancı sermayenin nüfuzunun ortaya çıkardığı uluslararası anlaşmazlık ve sürtüşmelerin belgesidir. [237]

Bu etki alanları simetrik değildi. Britanya, Fransa, ABD ve SSCB'nin yöneticileri, geniş alanları kontrol ediyorlardı. Kıta Avrupası'ndaki en güçlü sanayi gücü olan Almanya'nın sömürgesi yoktu ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki Versailles Anlaşması ile empoze edilen dar sınırlar içine sıkışmıştı. Görmüş olduğumuz gibi, ekonomik bunalımın etkisi, Alman büyük iş çevrelerini bu kısıtlamaları kırmak için canla başla kampanya yapmaya itmişti. Almanya, Polonya'ya kaybedilen Alman topraklarını ve Almanca konuşan Avusturya devletini ve Çek sınır arazilerini (Sudetler) geri kazanmak ve de Güneydoğu Avrupa'da hegemonya mücadelesine yeniden başlamak istiyordu. Hitler'in zaferi yalnızca sermayenin emek üzerindeki bir zaferi değildi. Bu ayrıca, Alman kapitalizminin bu-

nalımını, öteki Büyük Devletler aleyhine askeri bir yayılmacılık politikasıyla genişletmek isteyenlerin zaferiydi.

Almanya'nın başlıca sanayi grupları, çabalarını koordine etmek, dış ticaretin devletçe kontrolü ve hammaddelerin devlet tarafından dağıtılması konularında, az ya da çok isteyerek, anlaşmışlardı. Buna güçlü bir şekilde itiraz eden büyük kapitalistlerden, Hitler'i ilk finanse edenlerden birisi olan Thyssen'in varlığına Nazi partisi tarafından el konmuş ve ülke dışına kaçmaya zorlanmıştı. Ötekiler, 1945 yılında Almanya'nın askerî çöküşüne kadar Nazilerle hayli kârlı bir işbirliğini sürdürdüler.

Askeri devlet kapitalizmi temeline dayalı otarşik bir ekonominin kurulması, askeri genişleme güdüsünü geliştirdi Silah sanayilerinin hammaddeye ve kaynaklara ihtiyacı vardı. 1918-1920 devrimci ayaklanmasının henüz taze anılarıyla Nazi rejimi, Alman işçilerine çok fazla baskı yapmak konusunda ihtiyatlıydı. Çalışma saatlerini arttırdı ve iş yüklerini yoğunlaştırdı ve aynı zamanda, işçiler ve alt orta sınıflar arasındaki hoşnutsuzluğu sınırlandırabilmek için tüketim malları üretimini artırdı.[238] İhtiyaç duyduğu kaynakları elde etmenin tek yolu yeni arazilere el koymaktı. Avusturya'nın tarımsal üretimi, Çek ülkesinin silah sanayii, Alsace-Lorraine'in demir ve çelik kapasitesi, Polonya'nın kömürü ve de Romanya'nın petrolü Alman ekonomisindeki boşlukları doldurabileceği gibi, bu ülkelerden işçiler, Alman işçilerden çok daha düşük ücretlerle, çoğu kez kölelik koşullarında, çalıştırılabilirdi. Büyük iş çevrelerinin gereksinmeleri ile *Lebensraum* ('yaşam alanı') Alman olmayanların *Untermenschen* ('insanlık aşamasına ulaşmamış') olduğu şeklindeki Nazi ideolojisi arasında bir yakınlaşma söz konusuydu.

Alman yaklaşımı doğu Asya'da Japonya'nın yaklaşımıyla çakışıyordu. Japonya, Tayvan ve Kore'yi çoktan koloni olarak almış ve kuzey Çin'de hatırı sayılır imtiyazlar elde etmişti. Dünya ekonomik krizine 1931 yılında kuzey Çin'deki Mançurya bölgesini ele geçirerek tepki gösterdi. Daha sonra 1930'ların sonunda, bir askeri darbeden sonra Tokyo'da oluşan hükümet, Çin'i istila etti ve gözlerini Güneydoğu Asya'daki batı imparatorluklarına çevirdi – Hollanda Doğu Hint Adaları, Malaya, Borneo ve Singapur'daki Britanya kolonileri, Çinhindi'ndeki Fransız kolonileri ve ABD'nin yönettiği Filipinler.

Daha küçük çapta, Mussolini'nin İtalya'sı, Somali, Eritre ve Libya'ya eklemek üzere Etiyopya'yı ve Yugoslavya'nın Adriyatik kıyısı ile Arnavutluk'u ele geçirmek istiyordu.

Yerleşik emperyal devletler –Britanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve ABD– nasıl tepki gösterecekleri konusunda kararsızdılar. Farklı çıkarları söz konusuydu: Britanya ve Fransa Ortadoğu'da hegemonya için itişmek-

teydiler; ABD yönetici sınıfının bir kısmı ağır basan uluslararası güç olarak Britanya'nın yerini almakta kararlıydı ve petrol bakımından zengin Suudi Arabistan'da kesin bir etki elde etmişti ve Fransa, esas itibariyle Almanya'nın kendi sınırlarına karşı herhangi bir hareketini önlemek için Doğu Avrupa'da bir dizi düzmece ittifak kurmakla ilgileniyordu. Bunların her birinde, Nazizmi, işçi sınıfı örgütlerine ve sola karşı uluslararası bir saldırıda olumlu bir müttefik olarak gören güçlü gruplar vardı. Bunlar Almanya, İtalya ya da Japonya'dan daha çok Rusya'yı bir dış düşman olarak görüyorlardı. Bu İspanyol iç savaşında, Batılı 'demokrasi'lerin yöneticilerinin, Franco kendi imparatorluklarına bir tehlike teşkil etmediği için, Hitler ve Mussolini ile bir 'saldırmazlık paktı'nı küçük görmesiyle açıkça görülmüştü.

İtalya bu duygulardan yararlanarak 1935 yılında Etiyopya'ya saldırma olanağı buldu ve Japonya aynı şeyi Mançurya'yı işgal edince ve Çin'e saldırınca yaptı. Daha sonra 1938'de sıra Hitler'deydi. Mart ayında Avusturya'yı ilhak edip sonra da yaz aylarında Çekoslovakya'nın Almanların yaşadığı sınır bölgelerini talep edince, Britanya ve Fransa yönetici sınıflarının egemen kesimleri ona karşı çıkarak savaş riski yaratmak için herhangi bir neden görmediler.

Hitler, etnik olarak 'temizlenmiş' bir Almanya'yı Avrupa'da temel güç ve egemen bir dünya devleti yapma tutkuları olan, ırkçı bir psikopattı. Ama 1930'ların sonundaki stratejisi Alman kapitalizmi açısından rasyoneldi. Öteki emperyal güçlerin, Almanya'nın etki alanını ne kadar genişletmesine izin vereceklerini pragmatik bir şekilde sınadı.

1939 yazında, Molotov-Ribbentrop paktıyla ülkeyi aralarında bölmeyi Stalin'le gizlice kararlaştırdıktan sonra Polonya'yı tehdit ettiğinde de aynı rasyonelliği gösterdi. Almanya'nın topyekun bir askeri seferberliği birkaç aydan fazla sürdürecek kaynakları olmadığını biliyordu. Ama Britanya ve Fransa'nın Polonya'yı, daha önce Çekoslovakya'yı desteklediklerinden daha fazla desteklemeyeceklerini varsaydı. Ne de olsa Britanya hükümeti Aralık 1938 gibi geç bir tarihte Polonya'nın bir Alman uydusu olmasını kabul etmiş ve Britanya genelkurmayı Polonya'nın savunulamayacağını fark etmişti. Hitler bu ülkeyi birkaç gün içinde fethedebileceğini biliyordu. Ve ayrıca, eğer Britanya ve Fransa müdahale ederlerse, Fransa'yı çok kısa sürede yenmeyi başaracağına ve ondan sonra da hem Fransa'nın hem de Britanya'nın yöneticilerinin, eğer kendi imparatorluklarına dokunmayacağına söz verirse kendisiyle anlaşacaklarına inanıyordu.

Bir konuda yanılmıştı. Britanya yönetici sınıfı içinde kıta Avrupa'sında Alman egemenliğinin Britanya İmparatorluğu'na bir tehdit oluşturacağına inanan, Winston Churchill ve Anthony Eden gibi acımasız iki emper-

yalist etrafında toplanan bir grup ortaya çıkmıştı. Örneğin, Balkanlar üzerinden Ortadoğu'ya yönelen o eski Alman hegemonya hülyası, petrol alanlarını ve Britanya'yı Hindistan'daki imparatorluğuna bağlayan Süveyş Kanalı'nı tehdit ediyordu. Hitler'in hamlesi diğerlerini de onların bu korkularını paylaşmaya yöneltti ve Almanya'nın Polonya'ya saldırmasından sonra hem Britanya'nın hem de Fransa'nın savaş ilan etmesine yol açacak kadar bir baskı oluşturdu ve dokuz ay sonra Britanya hükümetinin Almanya'nın Avrupa'daki fetihlerini kabul etmesini önledi.

Hitler'in diğer hesapları doğruydu. Fransız yönetici sınıfı ve Britanya yönetici sınıfının önemlice bir kesimi savaşa gönülsüz girdiler. Her ne kadar, daha sonra kendi amaçlarına hizmet edecek olan Polonya ordusunun bir kısmını tahliye ettilerse de Polonyalılara yardım edecek hiçbir şey yapmadılar. Britanya daha sonra çok hayati olan 1939-1940 kışını, Almanya'nın desteklediği bir Fin hükümetinin Rusya ile savaşmasını desteklemekle geçirdi. Almanya bu 'düzmece savaş' dönemini, Fransa'ya Hollanda ve Belçika üzerinden, Almanya'nın kendi sınırlı kaynakları tükenmeden Fransız ordusunu yenmek amacıyla *Blitzkrieg** saldırısına hazırlanmak için kullandı.

Hitler Fransa'ya karşı çabuk bir zafer beklentisi konusunda da haklıydı. Bir Alman saldırısı, Belçika ve kuzey Fransa'daki 'müttefik' orduların belini 1940 Mayıs'ında on beş günde kırdı; Britanya ordusunu ayın sonunda Dunkirk'ü boşaltmaya zorladı ve Alman ordusu 14 Haziran'da Paris'e girdi.

Bu zafer Mussolini'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi için gerekli olan teşviki sağladı ve Hitler Batı ve Orta Avrupa'nın kontrolünü tartışmasız bir şekilde ele geçirdi. Her ne kadar hava kuvvetleri Güney İngiltere'deki hava savaşlarında (Britanya Savaşı) başarısız olup, Britanya'nın istilasını güçleştirmiş olsa da, Hitler ikinci hamlesini nereye yapacağı konusunda uygun zamanı bekledi. Fransa'ya karşı kazandığı zaferden bir yıl sonra farklı bir seçenek üzerinde karar kıldı: kıştan önce kolay bir zafer beklentisiyle, Rusya'ya karşı ezici bir güçle yıldırım savaşı.

Savaşın Doğası

Avrupa ve Kuzey Amerika'daki sol kanat ve liberaller, savaşı demokrasi ve faşizm arasında bir savaş olarak görüyorlardı. Bu görüşün propagandası Britanya'da (yarı yarıya sendikaların sahip olduğu) *Daily Herald*, (ateşli emperyalist Beaverbrook'un sahip olduğu ama onun adına editörlüğü-

* *Blitzkrieg* (Yıldırım Savaşı): İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların hızlı ve ani saldırılarla düşmana düzenli bir savunma olanağı vermeden onu hızla yok etme esasına dayanan savaş doktrini. –çev.

nü kısa süre sol kanat İşçi Partili Michael Foot'un yaptığı) *Daily Mirror*, *Evening Standard*, sol liberal *News Chronicle* ve fotoğraflı dergilerin en popüleri *Picture Post* gibi süreli yayınlar tarafından yapılıyordu. Bugün de hâlâ ortodoks görüş budur. Dolayısıyla örneğin Eric Hobsbawm, 20. yüzyıl tarihinde bunu, '19. yüzyılda "ilerleme ve gericilik" arasında diye adlandırılabilecek' bir savaş olarak niteliyordu.[239]

Ne ki Müttefikler tarafında önde gelen figürleri harekete geçiren şey bu olmadı. Savaşın yürütülmesinde hiçbir sınır istemeyen Churchill, Omdurman'daki katliam sırasında orada bulunan; 1910'da grevci madencileri vurmak için asker gönderen; Britanya yönetimindeki Irak'ta asi Kürtlere karşı Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin zehirli gaz kullanmasını emreden ve Mussolini'yi öven aynı Churchill'di. 1930'larda Hindistan'a çok az ölçüde öz-yönetim hakkı veren Muhafazakâr hükümete saldırdı ve savaş boyunca, bu savaş çabasına yararlı olacaksa bile, Britanya'nın kolonilerindeki sömürgecilik karşıtı hareketlere hiçbir taviz verilmemesi konusunda inat etti. 'Britanya İmparatorluğu'nun parçalanmasına nezaret etmek için kralın başbakanı olmadım' diye açıklamalar yaptı. Yalta'da Roosevelt ve Stalin'e, 'Benim bedenim sağ oldukça Britanya'da iktidarın el değiştirmesi söz konusu olamaz' demişti.[240]

Anti-faşist ittifaka katılan ikinci büyük devletin lideri Joseph Stalin, Churchill'den daha fazla demokrat ya da liberal değildi. Devrimi yapan Bolşevik kuşağının pek çoğunu katletmiş, Ukrayna ve Kazakistan'daki kıtlıklarda kolektivizasyonu yönetmişti. 1939 yılında Polonya'nın parçalanması için Hitler'le gizli anlaşma yapmış ve 1917'de Bolşeviklerin bağımsızlık verdikleri Baltık cumhuriyetlerinin kontrolünü yeniden eline geçirmişti. Mesele yalnızca diplomatik bir zaman kazanma değildi – hem Rusya'ya sürgüne gitmiş Alman Komünistleri'nin Gestapo'ya devredilmesini hem de Almanya'ya savaş malzemesi verilmesini içeriyordu. Stalin savaşa, istihbarat ajanlarının ve Berlin'deki büyükelçiliğin, Hitler'in niyetleri konusundaki uyarılarını görmezden geldikten sonra, Almanya'nın 1941 Haziran'ındaki istilası yüzünden sürüklemişti. İstilanın ilk haftalarındaki korkunç yenilgiler karşısındaki tepkisi paniğe kapılmak olmuş ve sonra da 1917 öncesinin Büyük Rus şovenizmine dönerek pozisyonunu ideolojik olarak güçlendirmiştir. Çarlık İmparatorluğu'nun Rus olmayan halklarını fetheden Rus generallerini övmüş ve Hitler'e karşı olan savaşı 'Büyük Anti-Faşist Savaş' olarak değil de 'Büyük Vatanseverlik Savaşı' olarak adlandırmıştı. Pek çok Rus olmayan milliyetler onun şovenizme yönelişiyle korkunç bir bedel ödediler. Stalin, Kırım Tatarları, Çeçenler ve Volga Almanları gibi halkları bütün olarak orta ve doğu Asya'da binlerce mil uzaklara sürmüştü.

Anti-faşist liderlerin üçüncüsü Roosevelt'ti. Savaşa katılmadan önce ABD yönetimi, fırsattan yararlanarak, daha önceki Avrupa imparatorluklarını gölgede bırakacak 'gayriresmî' bir ABD imparatorluğu yaratma politikası izledi. Tarihçi A. J. P. Taylor'un açıkladığı gibi:

> 1941 Mart'ında Roosevelt, belki de savaşın en dramatik darbesi olan 'ödünç verme ve kiralama'yı kurumlaştırdı. Birleşik devletler 'demokrasinin cephaneliği' oldu ve ödeme yapılmasını istemedi. Yine de ödenecek bedel çok ağırdı. Amerikalı otoriteler Britanya'yı altın rezervlerinden ve denizaşırı ülkelerdeki yatırımlarından yoksun bıraktılar. İhracatını sınırlandırdılar ve o zamana kadar Britanya'nın elinde olan pazarlara Amerikalı işadamları yerleşti.[241]

Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden, daha sonra Roosevelt'in, eski koloni topraklarının 'bir kez eski efendilerinden kurtuldular mı, siyasi ve ekonomik olarak Birleşik Devletler'e bağımlı olacağını' ummasını açıkça eleştirdi.[242]

Amerika'yı doğrudan savaşa sokan şey Uzak Doğu'da koloni imparatorlukları arasındaki dalaşma oldu. Japonya, savaş nedeniyle ölçüsüz derecede zayıflayan öteki sömürgeci güçlerin aleyhine imparatorluğunu genişletme konusunda kararlıydı ve Çin'den güneye doğru Fransız Çinhindi'ne ilerlemeye başladı. Ama Amerika'nın da bölgede çıkarları vardı. Filipinleri kontrol ediyordu ve batı Çin'de hâlâ Japonya'ya karşı direnen Çan Kay-Şek'e Amerikan sermayesine yararlı gözüyle bakıyordu. Japonya ile etki alanlarını bölüşme konusundaki bir pazarlık girişiminin başarısız kalmasından sonra, ABD Japonya'nın büyük ihtiyaç duyduğu hammadde kaynaklarını abluka altına aldı. Japonya buna, Güneydoğu Asya'daki Fransız, Hollanda ve Britanya kolonilerini ele geçirmesinin önündeki en büyük engeli ortadan kaldırmak için, Pearl Harbour'daki ABD donanmasına saldırarak karşılık verdi.

Nazizme karşı savaşmak için pek çok sıradan insanı harekete geçiren şey, Churchill, Stalin ve Roosevelt'in saiklerinden çok farklıydı. Özellikle, çoğu kez ilk kez olmak üzere, popüler medyanın kimi kesimlerinin onun gerçekten nasıl bir şey olduğunu açıklamasından sonra faşizme karşı gerçek bir nefret vardı. 'Üç büyük' lider medyanın bu popüler tutumu üzerine oynamaktan kendilerini alamadılar. Yönetici sınıfın Churchill kanadı, 1940 yazında çaresizlikten bunalmıştı. Britanya ordusu askeri gereçlerinin pek çoğunu kaybetmişti; (yanılgı içinde) karşı koyması güç bir istila bekliyorlardı ve yönetici sınıfın büyükçe bir yarısı da, Churchill kanadının aşağılayıcı olarak gördüğü koşullarla, Hitler'le bir anlaşma yapılmasından yanaydı. Churchill etrafındaki grubun siyasal olarak varlığını sürdürebilmesinin tek yolu, İşçi Partisi'ne ve sendika bürokrasisine dayan-

maktı. Bu durum İşçi Partisi'nin lideri Clement Atlee'yi başbakan yardımcısı olarak devreye soktu ve de en önemli sendika lideri Ernest Bevin, savaş ekonomisinin yönetiminden sorumlu oldu. Böyle bir hükümeti, savaş öncesinin Tory partisinin emperyalist sınıf savaş retoriğini terk etmeden bir arada tutmak olanaksızdı. Bunun yerine söz konusu grup, 'özgürlük', 'demokrasi' ve 'ulusların kendi kaderini tayin hakkı'ndan söz etmeye başladı. Ayrıca kıt olan yiyecek maddelerini (her ne kadar zenginler hâlâ bol bol yiyebiliyorduysalar da, işçilerin yoksulca kesimleri için daha iyi bir diyete yol açan) vesikaya bağlama sistemiyle ve de savaştan sonra yaygın ve gelişmiş bir refah sistemi sözü vererek oyunu kazanmak gerekiyordu. Muhafazakârlar'ın parlayan yıldızı Quintin Hogg (daha sonranın Lord Hailsham'ı), hükümet 'reform' yapmazsa, 'devrim' riskini göze alacağının farkındaydı.

Benzer endişeler, –Eleanor Roosevelt'in yüzünü her türlü liberal davaya dönerek– hükümetin anti-faşist ve anti-emperyalist bir dil kullandığı ABD için de geçerliydi ve Hollywood Chaplin'in *Büyük Diktatör* filmi gibi savaş öncesinin anti-Nazi filmlerine olan nefretini unuttu.

Sovyetler Birliği'nde bile savaş yıllarında, ulusal azınlıkların kitlesel olarak sürülmesine rağmen, terörün belirli ölçüde yumuşadığına tanık olundu. En azından entelektüel çevrelerde, savaş sonrası yılların farklı olacağı yolunda bir duygu vardı. Bu duygu, Stalingrad ve Hitler'in ölüm kampları hakkında, Vasily Grosmann'ın parlak romanı *Hayat ve Kader*'de karşımıza çıkar.

Ne olursa olsun, yöneticilerin saikleri, halklarının saiklerinden çok farklıydı. Bu, savaşın yönetiminde de ortaya çıktı. 1940 baharında Fransa'nın düşmesiyle, 1943'te güney İtalya'ya Müttefiklerin çıkması arasında, Britanya ordularının çarpışmalarının çoğu kuzey Afrika'daydı. Neden? Çünkü Churchill, Süveyş Kanalı ve petrol sahalarının olduğu bölgeyi sıkı tutmak konusunda kararlıydı. Onun endişeleri yalnızca Almanya ile değil fakat, kendisiyle Roosevelt arasındaki Suudî Arabistan üzerindeki diplomatik itişmenin göstermiş olduğu gibi, ABD ile ilgiliydi.

İtalya'nın istilasının bizatihi kendisi, Churchill'in Akdeniz'de Britanya hegemonyasını yeniden kurma konusundaki takıntısının bir sonucuydu. Batı Rusya'da en can alıcı savaşların yapıldığı bir sırada, Rusya'dan ve ABD'den gelen Fransa'da ikinci bir cephe açma taleplerini reddetti. Bunun yerine İtalya ve –dağlık bir arazi olması dolayısıyla çok kanlı muharebelerle çok ağır bir ilerleme sağlanacak olmasına rağmen– Balkanlar'ın, 'Avrupa'nın yumuşak karnı'nı oluşturduğunu iddia etti.

Churchill'in Hindistan için bağımsızlık prensibine onay vermeyi reddetmesi, 1942 yılında, belirleyici Stalingrad muharebesinin devam ettiği

bir sırada, Britanyalıların yönetimindeki binlerce askerin, Nazilerle savaşmak yerine Hindistan'daki gösterileri zalimce ezmesi anlamına geliyordu ve Japonya'nın yanında savaşmak üzere bir Hint 'kurtuluş ordusu' kuruldu. Bu ayrıca, Bengal'de üç milyon insanın ölümüne yol açan bir kıtlığa neden oldu.

Stalin'in Doğu Avrupa'nın bir kısmını Hitler'le paylaşma arzusu, SSCB'ye yönelik Alman tehdidini görmezlikten gelmesine neden oldu ve dolayısıyla 1941 yılında saldırı geldiğinde orduları tamamen hazırlıksız yakalandı. Rus etki alanına arazi kazanma konusundaki aynı tutkusu, 1944 yılında Alman birlikleri Varşova'daki Polonya direnişini ezerken, Rus birliklerine geri durma emri vermesine yol açtı. Ancak şehir imha edildikten sonradır ki Rus birlikleri kontrolü ele almak üzere Vistül Nehri'ni geçtiler.

Aynı şekilde ABD hükümeti, savaşın son günlerinde, Japon hükümetinin teslim olması için, önceden pek çok işaret varken, atom bombalarını Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine attı. Bu durum, Japon işgali altındaki Mançurya'da hızla ilerleyen Rus birliklerinin, savaş sonrası Japonya'sında Rusya'ya bir söz hakkı verilmesini sağlamasını önlemek için, Japonya teslim olmadan önce yapılan bir hamleydi. Hiroşima ve Nagazaki ayrıca, ABD'nin dünya egemenliği kurma kapasitesini en korkunç şekilde gözler önüne serdi.

Her üç devlet Hitler'in Almanya üzerinde sultasını sürdürmesini kolaylaştırdılar. Yalnızca Nazilere değil, bütün Almanlara düşman muamelesi yaptılar. Yüksek rütbeli bir Britanya bürokratı, Vansittart, tüm Alman sanayiini imha edecek ve ülkeyi yoksul bir tarım ülkesine dönüştürecek planlar yaptı. Britanya ve ABD hava kuvvetleri sivil alanları tümüyle bombalama politikası izlediler ve Hamburg, Köln ve askeri ya da stratejik hiçbir önemi olmayan Dresden gibi şehirlerde, 100.000'den fazla sivili yakan ve dumanla boğan büyük yangınlara yol açtılar. Rusya'da romancı Ilya Ehrenburg'un yürüttüğü propaganda yayınlarında 'Almanları öldürün, Almanları öldürün, Almanları öldürün' diye çağrılar yapıldı. Böyle bir yaklaşım Alman işçilerinin yöneticilerine karşı çıkmaları için hiçbir neden bırakmadı ve Hitler'in son ana kadar ordularını bir arada tutmasını kolaylaştırdı.

En Büyük Barbarlık

Almanya'nın yöneticilerinin barbarlığı konusunda hiçbir kuşku yoktur. Batı Avrupa'yı işgal etmeleri insanlık dışıydı; işgal etkileri Polonya ve Rusya'daki davranışları barbarcaydı ve Avrupa'nın Yahudilerine yaptıkları muamele 20. yüzyılın en büyük dehşetiydi. Ancak yine de bunun nasıl olduğunu anlamak gereklidir.

Batı ve Doğu Avrupa'nın çoğu yerindeki Nazi politikası iki temel etken tarafından yönlendiriliyordu: işgal edilen ülkeleri mümkün olduğu kadar az askerle kontrol atında tutmak ve mümkün olan azami yiyecek ve savaş malzemesini Almanya'ya göndermek. Bu amaçları elde etmenin en kolay yolu Alman yönetimi altında çalışmaya hazır işbirlikçi yerel rejimleri ve yerel muhalefeti ortaya çıkarma ve yiyecek maddelerinin ve malların nakliyesine nezaret etme işinde de yerel polisi kullanmaktı. Bunu sağlamak o kadar güç olmadı zira Avrupa'daki yönetici sınıfların çoğu Alman işgalini, bir devrim ya da süregiden savaşın mülkiyete verdiği zarardan daha az tehlikeli görüyordu. İlke olarak Almanya'ya karşı çıkan kesimler bile onlar adına çalışarak kâr etmede pratik avantajlar görüyorlardı.

İşgal edilen ülkelerin yağmalanması Alman kapitalizmine Avrupa'nın çoğunun işgücünü sömürme ve hem savaş harcamalarını sağlama hem de kârlarını arttırma olanağı veriyordu. Bu ayrıca onları (her ne kadar, savaş sırasında yaşam standartları düşen ve ölüm oranının korkunç olduğu Rusya cephesine gönderilen Alman işçileri 'ayrıcalıklı' sayılamaz idiyse de) çok korktukları işçilere –1918-23'de devrim tehdidinde bulunmuş olan Alman işçi sınıfına– çok sert vurmaktan da alıkoyuyordu. Alman kapitalizmi, kendi işçilerini çok pahalı bir polis denetimine ihtiyaç duymadan kontrol edebilmek için –iddiaları her ne kadar 'Almanları yatıştırmak için bunu yapın aksi halde onlar gelecekler ve işler çok daha kötü olacak' şeklinde de olsa– işgal ettikleri ülkelerin işbirlikçi politikacı ve işadamlarına dayanabiliyordu. Bu mükemmel bir böl ve yönet stratejisiydi.

Ama zamanla sorunlar çoğaldı. Almanya'ya mal gönderme yükü oransız bir şekilde, işgal edilen ülkelerin işçilerinin omuzlarına yüklendi. Sonunda onlar günlük ihtiyaçları olan kalorinin ancak yarısını sağlayacak yiyecek elde edebilir hale geldiler. Giderek ve özellikle de yöneticileri Almanlarla günlerini gün ederken, onların Almanya'da köle olarak çalıştırılma riski olduğu için öfkeleri arttı. İşgalin üçüncü yılına gelindiğinde, grevler, zorla çalıştırılmadan kaçmak için uzak yörelere kaçmalar ve örgütlü direnişin arttığı görüldü. Buna karşı Alman tepkisi, zorunlu olarak inanmış Nazilerden oluşmayan askeri işgal otoritelerini, Gestapo gibi, şiddet kullanmada hiçbir sınır tanımayan Nazi örgütleriyle desteklemek oldu. Fransa, Slovakya, Hırvatistan ve Macaristan gibi ülkelerde Hitler, Yahudileri toplama gibi politikaları ateşli bir şekilde izleyen yerli faşist ve Nazi gruplarına giderek daha fazla dayandı. Yerel Yahudi karşıtı gelenekler üzerinde oynayarak bazı insanların öfkesini bu günah keçileri üzerine yönlendirebiliyor ve Yahudilerin evlerini ve mallarını işbirlikçilere rüşvet olarak sunabiliyordu.

Polonya'nın işgali farklı ve çok daha kirli bir yol izledi. Nazilerin amacı, merkezî Polonya'yı bir 'işgücü rezervi' olarak askeri denetim altında tutarken (doğu Polonya 1939-41'den beri Rusya'nın yönetimindeydi), Silezya'nın batı kesimini, Alman olmayan nüfusunu sürerek, Almanya'ya katmak ve bu ülkeyi ortadan kaldırmaktı. Bu, eski Polonya devletinin geleneksel liderlerini tasfiye etmek anlamına geliyordu. Binlerce Polonyalı işbirlikçi vardı ama bunlar Alman üstlerinin emrinde çalışıyorlardı. Nazi polisinin öldürme yetkisi vardı ve bunu kullandılar. Kolko'nun ifade ettiği gibi, 'Polonya'daki Nazi terörü başından itibaren, kestirilmesi tamamen imkânsız ve şehirlerde bir tehlike olarak kahredici ve acımasızdı'.[243] Yaklaşık 5,7 milyon insan (nüfusun yüzde 16'sı) hayatını kaybetti. Bunların yarısı, 1939'dan itibaren aşırı kalabalık, açlık çekilen gettolara da doldurulduldular ve 1942'den itibaren de ölüm kamplarına gönderildiler. Getto, onu yağmalayabilmek için Polonya'yı yönetmenin kapitalist amacına uygundu – Polonyalılar (daha sonra Litvanyalılar, Belaruslular ve Ukraynalılar) Almanya'ya yiyecek ve işgücü temin etmek için acı çektiler; onların öfkelerinin bir kısmını, onlardan daha fazla acı çeken bir Yahudi azınlığa yönlendirmek için savaş öncesi önyargılar kullanıldı. Bu eski böl ve yönet mantığını izliyordu. Ama aynı zamanda Nazi Partisi'nin hunhar ırkçı mitolojisine de uygun düşüyordu. Alman işgal güçlerine, onların seçkin Ariler, Polonyalıların *Untermenschen* (insanlık aşamasına ulaşmamış) ve de Yahudilerin Avrupa'dan temizlenmesi gereken aşağının aşağısı bir ırk olduğu söyleniyordu.

1941 yazında kod adı Barbarossa olan, Rusya üzerine saldırı, dehşeti daha yüksek bir dereceye taşıdı. İlerleyen Alman kuvvetleri, Polonya'da yaptıkları gibi ama çok daha büyük çapta ve çok daha geniş bir alanda düşman devletin yapısını parçalamaya giriştiler. Bu işler cephe gerisinde faaliyet gösteren SS birlikleri tarafından gerçekleştiriliyor; tüm Bolşevik komiserler ve 'Yahudi-Bolşevik unsurlar' öldürülüyordu. İlk kez olmak üzere kitlesel katliam savaş çabasının ayrılmaz bir parçası haline geldi. Ama yine de, sözde askeri nedenlerle, Rusya yanlısı güçlerin gerilla savaşı ve sabotaj yapmalarını önlemek üzere yapılan kitlesel bir katliamdı. Dolayısıyla başlangıçta öldürülen Yahudiler savaşacak yaşa gelmiş erkeklerdi.

Alman ordusu, Hitler'in beklediği şekilde Moskova'ya ulaşmayı ve Rusya'yı fethetmeyi başaramadı. Orta Avrupa düzlüklerinin buz tutmuş boş arazilerinde çıkmaza saplandı ve daha sonra da Stalingrad ve Kursk'ta dünya tarihinin en kanlı muharebeleriyle karşı karşıya kaldı. Barbarossa ordusu başlangıçta üç milyon kişiydi. 1945 yılına gelindiğinde Doğu Cephesi'ndeki Alman zayiatı altı milyona ulaştı ve ölen toplam Rus sayısı, yedi milyonu siviller olmak üzere, 13 milyonu buldu.[244]

Alman birlikleri komutanlarının hiçbir zaman planlamadıkları durumlarla karşı karşıya kaldılar. Savaş inanılması güç bir vahşet içeriyordu ve dehşete düşen askerler, katılmasalar bile, Rus ve Yahudilerin kitlesel olarak öldürülmelerine, direniş faaliyetine destek verecekleri gerekçesiyle, hoşgörüyle bakmaya hazırdılar. Kapitalist savaş, bu tür olayların yer alabileceği bir bağlamı oluşturmuştu ve bunlar korkunç standartlarına göre rasyonel kabul ediliyordu. Savaş, Nazi liderlerine, bu anlamda bile rasyonel olmayan bir politikayı yürürlüğe koyma olanağı verdi: Avrupa'nın tüm Yahudi ve Çingene nüfusunu gizlice yok etmeye girişmek. Özel SS *Einsatzgruppen* birlikleri, erkekler kadar Yahudi kadın ve çocukları da öldürmeye başladılar – özellikle Kiev yakınlarındaki Babi Yar boğazında, 1941 Eylül'ünde, Alman generallerin hâlâ hızlı bir zafer beklediği bir sırada, 43.000 kişiyi katlettiler. Proje, Ocak 1942'de, Nazi parti ve devlet hiyerarşisinin 14 önemli figürünü bir araya getiren Wannsee Konferansı'nda resmileştirildi. Almanya'nın kontrol ettiği Avrupa'da –toplam sayıları beş ya da altı milyon olan– her Yahudiyi teşhis etmek için onları sürüler halinde toplayan, 'yeniden yerleştirme' görüntüsü altında yüzlerce mil uzaklıktaki özel kamplara yerleştiren, gazla zehirlenerek öldürülecekleri özel binalara girmeleri için onları ikna eden ve daha sonra da sanki bu sanayideki bir montaj atölyesinin bir parçasıymış gibi vücutlarını ortadan kaldıran karmaşık mekanizmalar harekete geçirildi.

Alman kapitalizminin ekonomik ya da askeri ihtiyaçları bağlamında bunların hiçbir anlamı yoktu. Öldürülenlerin pek çoğu, savaş ya da kâr etme çabalarına katkı yapabilecek vasıflı işçilerdi. Bunun yerine, öldürülmeden önce onların işgücünden yararlanıldığında bile, becerilerine uygun düşmeyen işleri yerine getiren köle işçiler gibi kullanıldılar. Milyonlarca insanı Avrupa'nın bir ucundan öteki ucuna taşımak demiryolu hatlarını tıkadı ve askerler, silahlar ve sanayi malzemeleri için çok hayati olan taşıtları meşgul etti. Çok daha verimli kullanılabilecek bürokratik personel, bu operasyonu planlamada kullanıldı. Ne ki, savaşın sonuna kadar her gün, her hafta bu işler devam etti.

Kaba ideolojik bağlamda, geniş Alman halk kitlesinin öfkesini günah keçilerine yöneltmenin bir yolu olarak bile anlamlı değildi. Zira geniş Alman halk kitlesine bu anlatılmadı. Bu gizli bir operasyondu. Binlerce insan Holocaust'un kimi ayrıntılarını biliyor olmalıdır. Daha da fazlası kötü bir şeylerin dönmekte olduğundan kuşkulanmış ve bilerek düşüncelerini bundan uzaklaştırmıştır.[245] Ama bu onu kitle desteğini kazanmak için bir araç yapmadı.

Bu şaşılacak bir şey değildir. Nazi liderleri yıllar içinde, her ne kadar Alman toplumunda varlığını sürdüren yaygın Yahudi karşıtlığından yararlanabileceklerini bilseler de, bunun da bir sınırı vardı. Örneğin, 1938

Kasım'ında *Kristallnacht*'ta (Kırık Camlar Gecesi) SA Nazi Komandoları Yahudilerin dükkânlarında ve işyerlerinde şiddet uyguladığında bunun halkın öfkesini kışkırttığını gördüler. Genel olarak dünyanın sorunlarından Yahudileri sorumlu tutan pek çok insan, tanıdıklarının acı çekmesinden mutlu olmadılar. Yaygın anti-semitizm, ona meydan okuyan bir dizi başka düşünceyle birlikte ve onunla rekabet halinde varlığını sürdürüyordu. Yahudi kökenden gelen (Karl Marx'tan Rosa Luxemburg'a) Sosyal Demokrat ve Komünist liderin çok sayıda Alman işçisinin –her ne kadar bunlardan bazıları anti-semitik gelenek ve propagandanın etkisi altına girmiş olsa da– bağlılığını kazanmış olmasının nedeni buydu. Ayrıca Weimar Cumhuriyeti'nin son yıllarındaki Nazi propagandasının incelenmesi, Hitler'in yalnızca anti-semitizme dayanamayacağını ve belirli durumlarda destek kazanmak için bunu yumuşattığını gösteriyordu. Naziler iktidarı ele geçirdikten ve anti-semitizme açıkça kafa tutan görüşlerin ifadesini yasakladıktan sonra bile, azalan işsizliğe, Versailles Anlaşmasını fesh etmeye ve Hitler'in uluslararası bir figür olarak ortaya çıkmasına odaklanmanın daha iyi karşılandığını gördüler.

Anti-semitizmin çok ciddi olarak önem kazandığı yer, Nazi Partisi'nin çekirdeğini, SA'ları ve SS'leri motive etmek ve bir arada tutmakta ve onların pasifliğe, muhafazakârlığa ve hareketsizliğe düşmelerini engellemedeydi. Onlara Weimar Cumhuriyeti'ndeki sol kanat güçlerle karşı karşıya gelme riskini göze aldıran ve onları motive eden ve bir kez Üçüncü Reich kurulduktan sonra Hitler'in emirlerini yerine getirmeye güdüleyen bu irrasyonel ideolojiydi. Onlar için, Almanya'nın başına gelen her türlü talihsizliğin arkasındaki nihai düşman Yahudilerdi. Alman ordusu doğuya doğru ilerlerken, Yahudilerin yok edilmesi, fethedilen yerlerin güvenliği için tek çare olarak görülüyordu. 1944'ün sonlarında ve 1945'in başlarında, yenilginin yakın göründüğü sırada bile, Yahudilerin öldürülmesi bir zafer gibi görülebiliyordu.

Alman yönetici sınıfı, 1930'ların başlarındaki bunalımla baş edebilmek için böylesine kaçık görüşleri olan insanlara ihtiyaç duyuyordu. Onların kaçıklığı, Alman yönetici sınıfına, işçi sınıfı örgütlerini fethedebilecek ve sonra da bu sınıfın Avrupa hâkimiyetine yönelişini destekleyebilecek bir güç sağladı. Buna karşılık Nazilere, altı milyondan fazla Yahudi, Çingene ve özürlü insanı yok etmek üzere kaçık fantazilerini yürürlüğe koymak için izin verildi. Belli başlı şirketler, Krupps, I. G. Farben ve diğerleri, ölüm kamplarının örgütlenmesine yardım etmekten, buralardan köle emeği kullanmaktan, bu yok etme programı ekonomik anlamda bir şey ifade etmese de, memnundular. Nazizm, Rosa Luxemburg'un kehanetinin tüyler ürpertici gerçekleşmesiydi; yani sosyalizmin alternatifi barbarlıktı.

Yeniden Doğan Umut

Britanya ordusundan genç bir Yüzbaşı, Denis Healey, 1945 İşçi Partisi kongresine, henüz döndüğü Avrupa'nın çeşitli yerlerinde 'sosyalist devrim'in hareket halinde olduğunu söyleyebiliyordu:

> Her ülkedeki üst sınıflar bencil, bozuk ahlaklı, sefih ve dejeneredir. Üst sınıflar, Britanya ordusundan ve Britanya halkından onlara rağmen son dört yılda yeraltında savaşan halkın haklı gazabından kendilerini korumalarını beklemektedir. Bunun olmamasını sağlamalıyız.[246]

Savaş yalnızca dehşet ve umutsuzluğa yol açmamıştı. Savaş yıllarında yenilen ve moralini yitirenler arasında bir tepki de yaratmıştı. Avrupa'nın pek çok yerindeki devrimci değişimin bir habercisi gibi görünen direniş hareketleri ortaya çıkmıştı.

Polonya ve Rusya'dan sonra savaşta en çok acı çeken ülke Yunanistan'dı. İtalyan, daha sonra Alman işgali, yarısı açlıktan, her on kişiden birinin ölümüne yol açmıştı.[247] Direniş grupları önce kendiliğinden ortaya çıktı ama daha sonra gevşek ulusal bir örgüt, EAM-ELAS, halinde birleştirildi ve bunlar kırsal alanları etkili bir şekilde kontrol ettiler, Alman ordusunun iletişim kanallarını tehdit ettiler ve binlere Alman askerinin elini kolunu bağladılar. 1944'ün sonlarında Alman ordusu kuzeyden çekilmeye hazırlanırken, kurtuluş hareketi ülkenin kaderini ele alacakmış gibi görünüyordu. Monarşinin desteklediği sağ diktatörlük 1940 yılında, İtalyan işgaline kadar Nazi yanlısı bir politika izledi. Direnişin belli başlı güçleri monarşinin ve eski yönetici sınıfın sonu gelsin istiyorlardı ve EAM-ELAS içinde Yunanistan Komünist Partisi'nin merkezi bir rol oynamasından memnundular.

İtalya'da sanayiciler ve toprak sahipleri 1920'lerde Mussolini'nin iktidara gelmesine yardım etmişler ve 1943 yazında İtalyan ordusunun ciddi yenilgilere uğrayıp denizaşırı imparatorluklarını kaybetmesine kadar da onun rejimini desteklemişlerdi. Hemen hemen yirmi yıl boyunca tek yeraltı muhalefeti, dağınık Komünist gruplardan ve daha az ölçüde olmak üzere bir tür ulusal örgüt oluşturmaya girişen Sosyalist Parti'nin destekçilerinden gelmişti. Ignazio Silone'nin, sosyalist bir yeraltı direnişçisinin, bir ilişkiler ağı kurmak için ortaya koyduğu her şeyi göze alan çabaların anlatıldığı *Ekmek ve Şarap* romanı o yılların güçlükleri hakkında bir fikir verir. İlk açık direniş, 1943 Mart'ında, Turin'de bir grev dalgasının başlaması ve tutuklamalara rağmen, kuzey İtalya'da 100.000 işçiyi içerecek şekilde yayılması üzerine ortaya çıkmıştı. Grevin acil nedeni artan fiyatların ve bombardımanın yarattığı muazzam zorluklardı. Ama 1918-20'deki mücadeleleri hatırlayan az sayıda Komünist militan ajitasyonun

ön saflarındaydı. Mussolini faşist liderlere bu grevin hareketi en az yirmi yıl geriye ittiğini söylüyor ve Hitler böyle bir itaatsizliğe nasıl izin verildiğini soruyordu.[248] Aslında bu grevler, savaşın, alt ve orta sınıfların geniş çevrelerini yoksullaştırarak büyük bir toplumsal kriz yarattığını ve yalnızca baskının rejimi uzun süre ayakta tutamayacağını gösteriyordu.

Britanya ve ABD askerlerinin Temmuz başında Sicilya'ya çıktığı ve çok yavaş bir şekilde kuzeye doğru ilerlemeye başladığı sırada üst sınıfın çoğu, rejim krizinin onları da içine alabileceğinden korkmaya başlamıştı. İktidarlarını koruyabilmenin tek yolunun Mussolini'yi sepetlemek ve Britanya ve ABD ile uzlaşmak olduğunu düşünüyorlardı. Onların bu tutumu, Mussolini'nin Faşist Büyük Konsey'deki en yakın işbirlikçileri tarafından da paylaşılıyordu. Çıkarmadan on beş gün sonra yapılan özel bir toplantıda Konsey, Mussolini'nin iktidarı bırakması yönünde oy kullandı. Ertesi gün 1922'de Mussolini'ye iktidarı sunan aynı kral onun yerine, 1935'te Etiyopya'nın ırzına geçen İtalyan birliklerinin komutanı General Badoglio'yu atadı ve Mussolini ev hapsine konuldu.

Faşizm karabasanının sona erdiğine aşırı sevinen halk Roma'da sokaklara döküldü. Neşeleri zamansızdı. Badoglio hükümeti, Müttefiklerle gizli görüşmeler yürütürken Almanya ile olan ittifakını bir ay daha sürdürdü. Bu arada gösterileri ezmek için güç kullandı, Bari meydanında 23 kişiyi vurdu. Hükümetin bu davranışı Alman ordusuna İtalya'ya asker yığma fırsatı verdi. Sonunda Badoglio Müttefiklerle yapılan anlaşmayı açıkladığında Almanya ülkenin Napoli'nin kuzeyindeki kesimini işgal etme olanağı buldu ve onun hükümetini Roma'dan kaçmaya zorladı. Alman paraşütçüler Mussolini'yi kurtardılar ve kuzey İtalya'da ('Salo Cumhuriyeti' olarak bilinen) kukla bir hükümet kurdular.

Alman işgali kitlesel bir direniş hareketinin gelişmesini kışkırttı. Bu hareketin üç unsuru bulunuyordu. Kırsalda silahlı partizan grupları vardı – 1943 sonunda 9.000, 1944 baharında 20.000'den fazla ve bir yıl sonra 100.000 kişi. Şehirlerde, yetkililere suikast ve Alman birliklerine sabotajlar düzenleyen, yeraltında silahlı 'vatansever gruplar'. Ve de fabrikalarda, 1944 Ocak'ında siyasi mahkûmların vurulması üzerine başlayan Cenova'daki büyük grev ve Mart ayında Veneto, Bologna ve Floransa'ya yayılan, 300.000 kişilik Milano greviyle artan bir direniş hareketi başladı. Almanların tutuklamalar ve kitlesel sürgünlerle tepki gösterdiği bu grevlerin ön saflarında düşük ücret ödenen işçiler ve kadın işçiler vardı.

Direniş hareketi Floransa'nın büyük kısmını Müttefikler gelmeden Alman ordusundan geri alınca, bu üç unsur 1944 Ağustos'unda bir araya geldi. Sekiz ay sonra, ülkenin belli başlı üç sanayi şehrini, Cenova, Turin ve Milano'yu ele geçirmek üzere bu unsurlar bir kez daha çok ilginç bir

şekilde bir araya geldiler. Cenova'da silahlı şehir gruplarının önderlik ettiği bir ayaklanma şehrin kamu binalarını ve bir kışlayı ele geçirdi, Alman birliklerini kuşattı ve daha sonra kırsaldan gelen partizanların da yardımıyla Alman generalini ve 15.000 askerini teslim olmaya zorladı. Turin'de:

> Şehir halkı ve özellikle de fabrika işçileri çatışmaların bütün zorluğunu üstlenmek zorunda kaldı… Mücadele, işçiler tarafından işgal edilen fabrikalar –Lancia, Spa, Grandi Motori, Fiat Mirafiori, Ferriere ve pek çok diğerleri– etrafında oldu. İşçiler, şehirli silahlı gruplar karşı saldırıya geçene kadar kararlılıkla direndiler ve faşist güçlerin kalıntılarını temizlediler.[249]

Milano'da silahlı gruplar faşistlerin kışlalarına saldırdılar. Belli başlı fabrikalar, özellikle Pirelli çevresinde çarpışmalar oldu ve daha sonra, şehrin çevresinden harekete geçen silahlı gruplar, partizanlar ve de işçiler şehri ele geçirdiler.

İlk direniş grupları çoğu kez, Alman işgalinin hunharlıklarının ve onu izleyen zorlukların ateşlediği bir kendiliğindenlik içinde oluştu. Pek çok genç adam, askere alınmaktan ya da Almanya'da zorunlu çalışmadan kurtulmak için dağlara çıktı. Ancak direniş olgusu onları açık bir şekilde sol kanat politikaya yöneltti. İtalya'da herkes, yönetici sınıfın Mussolini'yi desteklediğini biliyordu. Herkes, sanayicilerin, az ya da çok ölçüde, Alman işgalcileriyle işbirliği yaptığını biliyordu. Ve herkes kralın ve Badoglio'nun 1943 yazında Alman işgalini önlemek için hiçbir şey yapmadığına tanık olmuştu.

İtalyan toplumunun esaslı bir değişim geçirmesi için, mücadeleyi seçenler arasında tama yakın bir duygu birliği vardı. Bu durum, direnişe siyasal olarak egemen olan güçler arasında ortak bir duyguydu. Komünist Parti, 1943 Haziran'ında 5.000 olan üye sayısını 1945 Mart'ında 410.000'e çıkarmıştı ve bunlar partinin 'çizgisi' hakkında çok az ayrıntı bilen ama İtalya'da devrimci bir değişim isteyen ve Stalingrad'dan sonra Rus ordularının başarılarıyla özdeşleşen kişilerdi. Onların yanı sıra, daha küçük, daha az örgütlü ama hâlâ çekingen reformcu grupları içeren ama 1918-20'de olduğu gibi devrimci bir dil kullanan eski Sosyalist Parti vardı. Son olarak, orta sınıfın önderlik ettiği ve heterojen üyelere sahip ama geçmişle radikal bir kopuşa gidilmesinde ısrar eden 'Eylem Partisi' vardı. Winston Churchill'in 'azgın bolşevizm' hakkında endişe duyması ve kral ile Badoglio'yu buna karşı tek engel olarak görmesinde şaşılacak bir yan yoktu.[250]

Fransa, Yunanistan ve İtalya'dan bir açıdan farklıydı. Yeraltı direnişini oluşturmak için ilk çağrı soldan gelmemişti çünkü Sosyalist Parti milletvekillerinin çoğunluğu Pétain hükümetine oy vermiş ve de Hitler-Stalin paktı sırasında Moskova'nın emirlerini takip eden Komünist Parti 1941 yazına kadar direnişe karşı çıkmıştı. Direniş çağrısı eski yönetici sınıfın bir

temsilcisinden, orta düzeyde bir subay olan ve Britanya'ya kaçmış bulunan Charles de Gaulle'den gelmişti. Ancak de Gaulle'ün Britanya'da üslenen 'Özgür Fransa' güçleri azdı ve 1943 yılının sonuna kadar Alman yanlısı Vichy hükümetiyle iş yapmaya çalışan ABD onu tanımıyordu. Almanya Rusya'yı işgal ettikten sonra Komünist Parti kendi direniş örgütünü, FTP'yi kurdu. Bu örgüt kısa sürede de Gaulle'cüleri geçti çünkü direnişin insanların çoğu için sınıfsal bir niteliği vardı. Eski yönetici sınıf 1940 yılında Alman güçlerini az çok iyi karşılamış ve tüm kalpleriyle onlarla işbirliği yapmıştı. Yunanistan ve İtalya'da olduğu gibi, işgalin acısını alt sınıflar çekiyordu. Pas-de-Calais ve Nord'da tutuklananların yaklaşık yüzde 88'i işçi sınıfı geçmişinden geliyordu. Demiryolu işçileri (Fransa'da) Brötanya ahalisinin yalnızca yüzde 1'ini oluştururken, onun direnişçi üyelerinin yüzde 7'sini temin ediyordu. Direnişçiler 1944 yılında Müttefiklerden önce Paris'i ele geçirdiklerinde, asıl denetleyici gücün Komünist Partisi olduğunu herkes biliyordu. Yunanistan ve İtalya'da olduğu gibi, tek soru, devrimci değişimi ileriye götürmek için Parti pozisyonunu kullanacak mıydı yoksa kapitalizmi sürdürmek için de Gaulle'le mi anlaşacaktı?

Yeniden Boğulan Umut

Winston Churchill, ünlü bir pasajda, 1944 Ekim'inde Moskova'da Stalin'le nasıl buluştuğunu ve ona, 'Britanya ve Rusya açısından, sizin Romanya'da bizim Yunanistan'da yüzde 90 bir ağırlığa sahip olmamız ve Yugoslavya'yı ise 50-50 bölüşmemiz size uyar mı?' dediğini aktarmaktadır.

Churchill ülkelerin bir listesini yapmış ve yanlarına da onlara uygun düşen yüzdeleri yazmıştı ve Stalin de buna büyükçe bir mim koymuştu.

> Sonunda dedim ki, 'Milyonlarca insanın kaderiyle ilgili olan bu meseleleri böylesine rastgele bir şekilde çözmemiz, oldukça sinik bir şey olarak düşünülmeyecek midir? Kâğıdı yakalım'. 'Hayır, o sizde kalsın' dedi Stalin.[251]

Avrupa'nın kaderini belirleyenler, Yunanistan'da, İtalya'da ve Fransa'daki direnişçiler değil, bunun gibi toplantılardı. Tahran, Yalta ve Potsdam konferanslarında Stalin, Churchill ve Roosevelt'le Avrupa'yı etki alanlarına bölmeyi kararlaştırdı. Başlangıçta ABD bölüşümden memnun değildi. Muazzam sanayi üstünlüğü ile bütün dünyayı, serbest ticaretin her yerde açık pazarlara sahip olacağı, tek bir etki alanına dönüştürmeyi umuyordu.[252] Ne kendisini her zaman olduğu gibi yalnızca Londra'dan yönetilen bir imparatorluğa adamış olan Churchill, ne de ABD'nin ekonomik gücüne karşı Rus ordusunun mutlak büyüklüğünün gücüne güvenen Stalin bunu onaylayacak değildi. Kendi aralarında, istedikleri bölüşümü kabul etmeye Roosevelt'i ikna ettiler.

Bu gizli pazarlıklar direniş hareketlerinin umutlarına vurulmuş öldürücü bir darbeydi. Doğu Avrupa'da Stalin'in ordularının elini serbest bıraktılar. Stalin başka yerlerdeki komünistlerin, kitleler ne kadar uygun durumda olursa olsun, devrimlere öncülük ederek bu düzenlemeyi bozmalarına izin verecek değildi. Eski Dışişleri Bakanı Litvinov, 1944 Eylül'ünde İtalya'daki ABD temsilcilerine bunu açıkça ifade etti: 'Biz Batı'da devrimler istemiyoruz'.[253]

Bu yalnızca sözde kalan bir şey değildi. 1944 baharında İtalyan Komünist lider Togliatti Moskova'dan İtalya'ya döndü. Partisinin küçümsenen Badoglio hükümetine katıldığını ve savaş sona erinceye kadar monarşiye dokunmamaya hazır olduklarını açıkladı.[254] Fransız lider Maurice Thorez, Moskova'dan, en büyük direniş grubu, Komünistlerin yönetimindeki FTP'nin, de Gaulle'ün daha küçük FFI'ine katılması gerektiğini ilan ediyordu. 1945 Ocak'ında Paris'e döndükten sonra Thorez, militanlara, eski devletin kurumlarına karşı direnişi terk etmeleri çağrısında bulundu. 'Tek devlet, tek ordu, tek polis' olması gerektiğinde ısrar etti.[255]

İtalya ve Fransa'da eski düzenin restorasyonu az ya da çok barışçı bir şekilde oldu. Yunanistan'da kaçınılmaz sonuç, her ne kadar bu, direniş liderlerinin herhangi bir şekilde devrimci bir değişimi sürdürmeye ciddi olarak girişmelerinden kaynaklanmasa da, iç savaştı.

1944 yılı sonunda Alman ordularının geri çekilmesi hemen hemen bütün ülkenin kontrolünü EAM-ELAS'a bıraktı. EAM-ELAS kuvvetleri en küçük bir hareketle Atina'yı işgal edebilirdi. Britanya'nın niyetinin eski monarşiyi ve eski gözden düşmüş yönetici sınıftan politikacıların yönetiminde bir hükümeti empoze etmek olduğunu biliyordu. Britanya zaten bu düzenlemeye karşı bir ayaklanma girişimini kırmak için Mısır'daki binlerce sürgün Yunan askerinden yararlanarak güç kullanmıştı. Bununla birlikte Britanya askerlerinin ve yeni hükümetin şehre hâkim olmasına izin verdiler.[256] Yeni hükümetin dayanabileceği tek güç polis ve Nazilerle işbirliği yapmış olan ve direnişi kırmaya azimli olan sağ kanat gruplardı. Aralık ayı başında hükümet direnişçilerin derhal ülke çapında silahsızlandırılmasını talep etti ve hükümet kuvvetleri Atina'da büyük bir protesto gösterisine makineli tüfeklerle ateş açarak 28 kişinin ölümüne ve pek çoklarının yaralanmasına neden oldu.[257] EAM-ELAS'ın savaşmaktan başka seçeneği yoktu ve Britanyalı generaller kendilerini zor durumda buldular. Mareşal Alexander, Atina-Pire bölgesi dışında bir yerleri geri alamayacağı konusunda Churchill'i uyardı.

Churchill çoktan Antony Eden'e, 'Yunan tugayının olanak bulunca ateş etmek için tereddüt etmeyeceğini umarım' demişti ve bölgedeki Britanya komutanı Scobie'ye 'Yerel bir isyanın devam ettiği fethedilmiş bir şehirdeki

gibi hareket etmekten çekinmeyin' diye emretmişti.[258] Bu noktada Churchill Atina'ya giderek, Britanya operasyonunun, 'Başkan Roosevelt ve Mareşal Stalin'in tam onayını' aldığını ilan etti.[259] EAM-ELAS kuvvetleri başkentten çekildiler ve hükümetin uyma niyetinde olmadığı bir anlaşma uyarınca resmen kendilerini dağıttılar. Stalin, 8 Mart'ta Yalta'da Churchill'e, 'Yunanistan'daki Britanya politikasına güvenim tamdır' diyecekti.[260]

Kısa süre sonra hükümet kuvvetleri direnişe katılmış herkesi avlıyordu. 1945 yılında, sağ kanat paramiliter gruplar hükümetin koruması altında operasyonlar yaparken, en az 50.000 EAM-ELAS destekçisi hapsedildi. Bir Tory parlamento üyesi olacak, Britanya temsilcisi C. M. Woodhouse, daha sonra şunları yazacaktı: '1945 sonuna kadar … kan dökülmesinin suçu esas itibariyle sağ kanat güçlere aittir'.[261]

Bugün bile pek çok tarihçi, her üç ülkedeki direniş örgütleri liderlerinin, savaş öncesi yönetici sınıfların restorasyonunu kabul etmekten başka şansları olmadığını tartışmaktadır. Bu yönetici sınıfları devirmeye çalışsalar bile, Britanya ve ABD ordularının gücü tarafından ezileceklerdi diye iddia edilmektedir. Paul Ginsborg, İtalya'nın durumunda bunu kabul etmekte ve Eric Hobsbawm daha genel bir şekilde, 'Komünistler … Trieste'nin batısında hiçbir yerde… devrimci rejimler kurabilecek durumda değillerdi' diye ısrar etmektedir.[262] Bununla birlikte Gabriel Kolko'nun haklı olarak iddia ettiği gibi, bu tür hükümler, 'Almanya ile olan savaşın geniş bağlamını, içerdiği salt askeri sorunları olduğu kadar karşı-devrimci savaşları sürdürmenin İngiltere'de ve ABD'de ortaya çıkaracağı ürkütücü siyasal güçlükleri de tamamıyla görmezden gelmektedir'.[263]

1944-45'te Britanya ve ABD'de halkın ruh hali, yoğun baskıyı sürdürmenin onlar için kolay olmayacağı yönündeydi. Britanya'nın Yunanistan'daki eylemleri hem Britanya'da hem de ABD'de büyük siyasal fırtınalar koparmıştı ve bu ülkelerin ordularının saflarında mümkün olduğu kadar erken evlerine dönme konusunda güçlü bir arzu vardı. Bu ruh hali Mısır'da konuşlanmış Britanya birlikleri içindeki isyanlarda ifadesini bulmuştu. Her şeyden önce, devrimci bir hareketin tek bir ülke ile sınırlı kalması ihtimali bir hayli düşüktü. Churchill'in büyük korkusu, Yunanistan'da devrim olmasının İtalya'da aynı yönde hareketlere ilham vermesiydi ve böyle bir şey olursa Fransa'nın bundan etkilenmeyeceğini düşünmek zordu. Gerçekten de, Almanya'da bile, Nazi rejiminin 1945 Mayıs'ında çökmesiyle, işçilerin eski sosyalist ve Komünist aidiyetlerine dönmelerine, işgal ordularının onlarla birlikte sürgünden dönen politikacıların yardımıyla 'düzen'i yeniden kurmalarına kadar, anti-Nazi halk komiteleri oluşturmalarına ve Nazi-yandaşı işletmecilerin bırakıp kaçtığı fabrikaların işletmesini ele almalarına tanık olundu.

Yunanistan, İtalya ve Fransa'da eski düzenin yeniden kurulması, faşist ve işbirlikçi rejimler altında zenginleşenlerin kısa süre sonra eski yollarına dönecekleri anlamına geliyordu. Yunanistan'da hükümet ile direnişçiler arasındaki 'ateşkes' kısa sürede unutuldu. Faşist sempatizanlar ve eski işbirlikçiler polisin ve ordunun her kademesinde görülüyordu ve açık iç savaş çıkana kadar sola sistemli bir şekilde zulmettiler. ABD silahları sağın iç savaşı kazanmasını ve 1950'lerdeki ve 1960'ların başındaki hileli seçimlerle ülkeyi yönetmesini sağladı. Daha sonra 1967'de ordudaki eski işbirlikçiler ve faşist sempatizanlar, ortanın solundaki politikacıların bir seçim zaferi riskini göze almaktansa askeri bir darbe ile iktidarı ele geçirdiler. 1970'lerin ortasında askeri rejim çökene kadar Yunanistan'da normal kapitalist demokrasiye benzer bir şey var olmadı.

İtalya'da gerçek parlamenter kurumlar tesis edilmişti ama devletin yapısı hemen hemen eskisi gibiydi. Bu durum 1970'lerin başında gizli servisin ve ordunun kimi kesimleri faşistlerle birlikte bir darbe için bahane yaratmak üzere bombalar yerleştirdiklerinde ortaya çıkmıştı.

Fransa'da devlet aygıtının sürekliliği, 1990'ların ortalarında Bourdeaux'daki eski bir Vichy polis şefi Papon'un binlerce Yahudiyi ölüm kamplarına göndermekten yargılanmasıyla gözler önüne serildi. Savaştan sonra Paris'te bir polis şefi pozisyonun yükselmeyi başarmış ve 100'den fazla kişinin öldüğü Cezayir'deki gösterilerde polise saldırı emri vermişti. Bununla birlikte, Fransız devletinin devamlılığının gerçek dehşeti Fransa dışında görüldü. Almanların yenilgisini simgeleyen VE Günü'nde, Cezayir Setif'te Araplar direnişin yeşil ve beyaz bayrağını Fransız yönetimine karşı salladılar. Fransız polisi ateş açtı ve izleyen çatışmalarda en az 500 Cezayirli ve 100 Fransız göçmen öldürüldü.[264] Fransız devletinin bu sömürgeye sahip olmayı sürdürme kararlılığı izleyen 20 yılda bir milyon hayata malolacaktı. Vietnam'da, Komünistlerin yönetimindeki ulusal direniş hareketi, Vietminh, Japonya teslim olduktan sonra ülkenin kontrolünü ele geçirdi. Lord Mountbatten yönetimindeki Britanya kuvvetleri güneydeki Saygon şehrine çıktılar, Japon savaş esirlerini silahlandırdılar ve bunları Vietminh'i silahsızlandırmakta kullandılar; daha sonra da şehri Fransız sömürge otoritelerine devrettiler. Komünistlerin, Fransızlarla işbirliği yaparak Stalin'in çizgisini izlemeye çalıştıkları kısa bir suskunluktan sonra, hemen hemen 30 yıl sürecek ve iki milyon Vietnamlının hayatına mal olacak bir savaş patlak verdi.

Batı ve Güney Avrupa'daki kurtuluş hareketlerinin kaderi, Doğu Avrupa'daki Rus etki alanında olanlarla benzeşiyordu. Batılı devletler Doğu Polonya'nın 'Batı Ukrayna' olarak SSCB'ye katılmasını kabul ettiler; Stalin'in Alman ordusunun Varşova Ayaklanması'nı ezmesine izin ver-

mesine seyirci kaldılar ve daha sonra da onun atadığı 'halk hükümeti'ni ülkenin yöneticileri olarak kabul ettiler. Aynı şekilde, ona Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya'da hareket serbestliği tanıdılar. Stalin Batı'nın cinayetlerine ilişkin propagandasını sürdürürken, onlar da Stalin'in bu ülkelerde yaptığı kötülükler hakkında propaganda yaptılar ama onu durdurmak için hiçbir şey yapmadılar. Her iki taraf da, 1989 yılında, kendi iç zorlukları nedeniyle Rus bloku çökünceye kadar savaş zamanı anlaşmalarının ana noktalarına sadık kaldılar.

Avrupa'da bu iki kamptan birisine dahil olmayan önemli bir ülke vardı. Bu ülke, (kendisi Hırvat ve Sloven karma kökenden gelen) Tito'nun yönetimindeki Komünistlerin, hem Alman işgaline hem de Hırvat Ustashe faşistlerine karşı çok etnisiteli bir direniş hareketi kurmayı başardıkları Yugoslavya idi ve kralcı Sırp Çetnikler, bunu yapmayı reddederken, Almanlara karşı savaşmaya istekli oldukları için Müttefiklerden silah almışlardı. Partizanlar ülkenin denetimini ele geçirebilir durumdaydılar ve –her ne kadar başlangıçta Stalin'in SSCB'deki rejimini köle gibi taklit etse de– kendi başına bağımsız güçlü bir temeli olan bir rejim kurdular. Bu durum 1948 yılında Tito aniden Stalin'den koparak, izleyen 40 yıl devam edecek olan bir tarafsızlık politikası izlemeye başlayınca ortaya çıktı.

Rusya ile Batılı devletler arasındaki anlaşmalar Avrupa ile sınırlı değildi. Britanya ve Rusya İran'ı savaş sırasında iki etki alanına bölmüşler ve birkaç yıl kuvvetlerini orada tutmuşlardı. 1945 yazında Kore'nin Rusya ve ABD arasında, ABD'li General MacArthur'un çizmiş olduğu çizgide bölünmesi, daha uzun ömürlü oldu. Her ikisi de kendilerine düşen yarının yönetilmesi için birer diktatör seçtiler: bir tarafta, savaşı SSCB'de geçirmiş olan küçük çaplı gerilla lideri Kim İl Sun; öte tarafta, ABD'nin istediğini yapma konusunda güvenilebilecek olan sağ kanat milliyetçisi Syngman Rhee. Kore'nin bölünmesi, savaş zamanı müttefikler arasındaki işbirliğinin son büyük olayı idi. Beş yıl içinde aralarındaki en büyük kapışmanın nedeni olacaktı.

9. Bölüm

Soğuk Savaş

"Üç Büyük" devlet, Almanya ve Japonya karşısındaki zaferlerini, yeni bir uluslararası örgüt, Birleşmiş Milletler'i kurarak kutladı. Örgütün Mayıs 1945'te San Francisco'daki kuruluş konferansı dünya halklarına, savaşı ebediyen hezimete uğratacak yeni bir barış ve işbirliği düzeni vadetti. Bu seferki örgütün, iki savaş arasındaki selefi, İkinci Dünya Savaşını önlemek için hiçbir şey yapamayan Milletler Cemiyeti'nden çok farklı olacağı iddia ediliyordu. Bu iddia, daha iyi olacağına içtenlikle inandıkları bir dünya için savaşan ve acı çeken insanlar arasında sempati yarattı ve onları duygulandırdı.

Bununla birlikte Milletler Cemiyeti'nin 'başarısızlığı' tesadüfi değildi; yaratılışta var olan bir hatadan kaynaklanıyordu. Milletler Cemiyeti, 1918'in muzaffer devletlerinin dünyayı aralarında parselledikleri Versailles Antlaşması'nın bir parçası olarak kurulmuştu. Lenin onu bir 'hırsızlar mutfağı' olarak tanımlamıştı ve öyküye göre 'hırsızlar birbiriyle çatışıyordu'. Birleşmiş Milletler de, her ne kadar Cenevre'de (çocuk fonunu oluşturan UNICEF, Dünya Sağlık Örgütü vs.) fakirlere çorba dağıtılan bir mutfağı olsa da, selefinden farklı değildi. Karar verme yetkisi Güvenlik Konseyi'nin dört daimi üyesinin[265] –Britanya, ABD, Fransa ve Rusya– elindeydi ve bunlar kendi aralarında dünyanın geri kalan kısmına hâkim oluyor, baskı uyguluyor ve sömürüyordu.

San Francisco günlerinde bile, perde arkasında kavga etmeye başlamışlardı. Churchill, öyle görünüyor ki kendi generallerinin bile ciddiye almayacağı, 'Rusya'nın ortadan kaldırılması için Birleşik Devletler'in ve Britanya İmparatorluğu'nun iradesini empoze etmek'[266] üzere, yenilmiş Alman askerlerini silahlandırarak, Rusya'nın üzerine salma planlarını tartışıyordu. ABD konuşmaktan da öte işler yapıyordu: Ağustos 1945'te Japonya'ya karşı nükleer silah kullanma kararı, en azından kısmen, Stalin'e açıkça elindeki yok etme gücünün muazzamlığını gösterme arzusundan ilham alıyordu.

Bir yıldan fazla bir süre, her devlet pozisyonunu sağlamlaştırır, şimdi savaş sona erdiğine göre sanayiini yeniden organize eder, son zamanlarda işgal etmiş olduğu dünyanın çeşitli yerlerini yönetmeye çalışır ve içerideki beklentileri söndürmeye çalışırken, gerilim içten içe kaynadı. Britanya'nın İşçi Partisi hükümeti, 1945'in radikalizm dalgasını, sosyal yardımları geliştirerek ve demiryollarıyla madenleri millileştirerek yatıştırmaya çalıştı. ABD, 1936-37'dekilerden bile daha yüksek bir grev düzeyi yaşadı. Doğu Avrupa'daki Rus işgal kuvvetleri, bir zamanların küçük Komünist partilerinin, büyük bürokratik örgütlere dönüşmesine nezaret ettiler.

Bunların her birinin yöneticileri, denetim yapılarını haklı çıkarmak için uluslararası uyum duygusuna ihtiyaç duyuyordu. Fransa, İtalya ve hatta Britanya'da hükümetler, Komünist Parti'nin grevlere karşı oluşundan hâlâ yararlanıyorlardı. Doğu Avrupa'da, Rus askerlerince işgal edilmiş devletlerin, savaş öncesi sağ, orta ve sosyal demokrat partilerin bir koalisyonu tarafından yönetilmeleri Stalin'in işine geliyordu.

Büyük devletler arasındaki kavgalar 1946-47'de açığa çıktı. Şimdi Britanya'da muhalefette olan Churchill, 1946 Mart'ında Missouri, Fulton'da, 'Baltık'ta Stettin'den Adriyatik'te Trieste'ye kadar kıtanın üzerine demir bir perde inmiştir' diye ilan etti. Kuşkusuz, yalnızca 18 ay kadar önce Moskova'da Stalin'le yaptığı sinik pazarlığın bunda rolü olduğundan söz etmedi. Ne de iki gün sonra ırk ayrımına dayanan "Jim Crown"* Virginia eyaletinde, 'özgürlük' ve 'demokrasi' nutukları çekmekte herhangi bir çelişki gördü. Bir yıl sonra Truman, Yunanistan'da bir yıl önce 1.300 EAM-ELAS destekçisinin katledilmesinden sorumlu olan baskıcı rejimin destekçiliğini Britanya'dan devralarak, Churchill'in sözlerini eyleme dönüştürdü.

Kısa süre sonra bunu, Avrupa ekonomilerini ABD egemenliği altında canlandırma projesi, Marshall Planı izledi. Bu plan, Rus işgali altındaki bölgeler de dahil bütün Avrupa'ya bir yardım önerisi olarak sunuldu. Ancak bunun uygulanmasında çalışmış olan –ve daha sonra ABD'nin Vietnam savaşında önemli bir rol oynayacak olan– iktisatçı W. W. Rostow, bu planın, 'hâlâ Stalin'in nüfuzu dışında kalan bölgeleri güçlendirmeyi amaçlayan' bir 'saldırı'nın parçası olduğunu açıklıyor.[267] Planın duyurulmasından sonraki birkaç hafta içinde ve ABD'nin kışkırtmasıyla, Fransa ve İtalya'daki sağın ve ortanın partileri Komünistleri hükü-

* Jim Crown: Adını, eskiden yüzünü boyayarak zenci şarkıları söyleyen ve soytarılık eden hayalî bir karakterden alan ve Amerika'da ırk ayrımcı sistemi ifade etmek için kullanılan bir terim. Terim ayrıca, 1876 ile 1965 yılları arasında Amerika'da sözde "eşit ama ayrı"lık temelinde, ırk ayrımını legalize etmek için çıkarılmış yasaları ifade etmek için de kullanılır. *–çev.*

metlerden dışladılar.[268] Bu, (tam da hükümet krizinin çıktığı bir sırada Paris, Renault'daki büyük grev de dahil) üç yıl boyunca grevlere karşı çıkan Thorez ve Togliatti'nin ödülüydü. 1948 baharında ABD, Komünist ve Sosyalist ortak adaylar listesinin genel seçimleri kazanmaması için İtalya'ya fonları akıttı ve şayet kazanırlarsa diye, (daha sonra NATO'nun kanadı altına girecek) silahlı bir yeraltı örgütü, Gladio, için eski faşistlerden adam toplamaya başladı.

Stalin de Doğu Avrupa'nın Rusya işgali altındaki bölgesindeki potansiyel muhalefeti önlemek için benzer önlemler alıyordu. Rus ordusu, polisin ve gizli polisin kendi atadığı kişilerin elinde olmasını garanti altına almıştı. Şimdi Rusya'nın buyruklarına direnmeyi yok edecek bir dizi hamle yapılıyordu. İlk olarak, Komünist olmayan bakanlar görevden uzaklaştırıldı; sosyal demokrat partiler, üyelerinin duyguları ne olursa olsun, Komünist parti ile birleşmeye zorlandı; daha sonra Stalin'den herhangi bir derecede bağımsız hareket edebilecek parti liderleri (İspanya'da savaşmış hemen herkes dahil) yargılandı, hapislere kondu ve çoğu kez sürgüne gönderildi. Bulgaristan'da Kostov, Macaristan'da Rajk, ve Çekoslovakya'da Slansky idam edildi. Polonya'da Gomulka ve Macaristan'da Kadar yalnızca hapse atıldı. Stalin yalnızca piyasa kapitalizminin Batı yanlısı destekçilerini uzaklaştırmaya kararlı değildi. Ortaya çıkmakta olan bağımsız Komünistlerin önderlik ettiği rejimlerden de –özellikle 1948 yılında Tito'nun Yugoslavya'sı ile koptuktan sonra– çılgına dönüyordu. Tito gibi 'emperyalist ajanı' ve 'faşist' diye suçlanacak Doğu Avrupa Komünist liderlerin göstermelik yargılama dalgası bunu izledi.

Kısa süre sonra 'Soğuk Savaş' olarak bilinecek şeyin en gözle görünür ifadesi 1948 yazında oldu. Almanya ve başkenti Berlin dört işgal bölgesine bölünmüştü. Şimdi ABD, Britanya ve Fransa kendi bölgelerini birleştirdiler ve onu Rus bölgesinden ayırmakta etkili olan yeni bir parayı yürürlüğe koydular. Rusya, Batı Berlin'e kara ve demir yoluyla yiyecek maddelerinin ve malların akışı üzerine ambargo uygulayarak buna tepkide bulundu. Muazzam bir ABD ve Britanya hava taşıma sistemi gerekli şeylerin akışını sürdürmede başarılı oldu ve bu 'özgürlüğün savunulması' yolunda İngiliz-ABD propagandasının bir parçası haline geldi.

Bu kampanya Batı'da Komünist ve sol kanat eylemcilere karşı bir kampanyanın arka planını oluşturdu. ABD'de, Taft-Hartley yasası Komünist görevlilerin sendikalardan atılmasını gerektiriyordu; (öğretmenler ve üniversite hocaları da dahil) kamu çalışanları 'sadakat yemini' imzalamadıkları için işlerinden atıldı; sözde Komünist ilişkileri lanetlemeyen yönetmenler ve yazarlar, Senatör Joe (Joseph) McCarthy'nin, Temsilciler Meclisi Amerikan Karşıtı Faaliyetler Komitesi'nce Hollywood'da çalış-

maktan menedildi. Yazar Dashiell Hammett komünist olduğu gerekçesiyle hapse atılanlardan biriydi. Charlie Chaplin'in ülkeye girmesi, Paul Robeson'un ülkeden çıkması yasaklandı. Bu işlerin tüyler ürpertici zirvesi olarak Ethel ve Julius Rosenberg, Ruslara gizli atom sırları verdikleri iddiasıyla elektrikli sandalyeye gönderildi. Fransa ve İtalya'da anti-komünist kopmalar sendikal hareketi paramparça etti. Britanya'da birkaç büyük sendika Komünistlerin görev almasını yasakladı.

Batı'da bunlar olurken Doğu Avrupa'da Stalinci ideolojinin en kısır biçimi, hapishaneler ve çalışma kamplarıyla, itiraz eden herkese empoze ediliyordu.

İki blok kısa sürede rakip askeri ittifaklar, NATO ve Varşova Paktı şeklinde örgütlendi ve büyük ölçüde ekonomik olarak birbirlerinden koptular. ABD, Doğu Bloku'na çok sayıda 'stratejik' ihracatı yasakladı; Rusya ise bu blok içinde 'ekonomik, siyasi ve ideolojik faaliyetlerin blokun bütününün ihtiyaçlarına kayıtsız şartsız uyması' konusunda ısrarlı oldu.[269]

Her iki tarafta da askeri harcamalar, ABD ulusal üretiminin yüzde 20'si ve Rusya'nın küçük üretiminin yüzde 40'ına ulaşacak şekilde, barış zamanında görülmemiş boyutlara ulaştı. ABD atom bombasından 100 kez daha fazla tahrip edici hidrojen bombasını geliştirir ve nükleer bombalar taşıyan uçak filolarını sürekli seyir halinde bulundururken, Rusya ABD'ye rakip olabilmek için atom bombasını geliştirmek için gizli şehirler kurdu. İki süper gücün nükleer cephanesinin dünyayı birkaç kez yok etmeye yetecek boyutlara ulaşması için çok süre geçmedi. Yine de her iki taraftaki generaller bu silahların muhtemel kullanımı konusunda savaş oyunları oynuyorlardı.

'Demir perde'nin her iki tarafında ideolojik itaat empoze edilirken, 'bomba'nın gölgesi altında bir kuşak yetişti. Her iki kampta da bu canavarlığa karşı çıkmaya cesaret edecek herhangi bir kişi öte tarafın destekçisi ve hatta 'ajanı' olmakla yaftalanmayı bekleyebilirdi. Çoğu kez bu yaftalama muhalefette olanlarca da kabul ediliyordu. Batı'da ve Üçüncü Dünya'daki pek çok sosyalist, SSCB yöneticilerinin kendi yanlarında olduğuna inanma konusunda yanıltılmışlardı; bu arada Doğu Bloku'ndaki pek çok muhalif, 'özgürlük' ve 'demokrasi' iddiasında bulunan Batılı liderlere inanıyordu. 1950'lerin başında bu saçmalığa karşı çıkanların sayısı çok azdı.

Soğuk Savaş hiçbir zaman dünya ölçeğinde sıcak savaşa dönüşmedi. Eğer dönüşseydi şimdi çok azımız yaşıyor olurduk. Ama Soğuk Savaş Kore'de ısındı. 1945 sınır çizgisine göre Kuzey ve Güney'de başa geçirilen rakip diktatörler, ülkeyi birleştirerek meşruiyet kazanmak istiyorlardı ve 1949 baharından itibaren çatışmalar başladı. Kuzey'deki diktatör Kim İl

Sung, Güney'deki rakibi Syngman Lee bu şansı bulmadan önce hareket etmeye karar verdi. Stalin'den izin aldıktan sonra ve Güney'deki rejimin hemen çökeceği beklentisi içinde 1950 Haziran'ında bir saldırı başlattı. Ne o, ne de Stalin ABD'nin müdahale edeceğini düşünmemişlerdi. Ama Güney'in ordusu, her ne kadar ülkenin en güney ucuna kadar çekildiyse de çökmedi ve ABD yardıma koştu. ABD, Doğu Bloku'nun Kore'deki başarısının, devrimci retoriğe başvuran, güçlü bir Komünist Parti'ye sahip olan ve hâlâ harap ve yoksul durumda bulunan Japonya'da yaratacağı etkiden korktu. ABD Başkanı Truman ayrıca Kore savaşını, askeri harcamalarda büyük bir artışı onaylama konusunda daha önce gönülsüz olan Kongre'yi ikna etmek için bir bahane olarak da gördü.

Savaş üç yıl sürdü. İnsan kayıpları muazzamdı. Batılıların kayıpları 500.000'di ve öte tarafın kayıpları ise bunun üç katıydı. İki milyon Koreli sivil öldü ve Güney'deki nüfusun yarısı evlerini kaybetti ya da mülteci oldu. Kore halkının büyük kitlesi hiçbir şey kazanmadı. Savaşın sonundaki sınır çizgisi başlangıçtakiyle aynıydı ve milyonlarca insan öteki taraftaki dostlarını ve akrabalarını görmekten ebediyen engellenmiş oldu. Savaş başladığında Güney'de Kim İl Sung'a oldukça büyük destek ve ordularına yardım etmek üzere biraz gerilla faaliyeti vardı. Geride kalan Güneyli solcular on yıllarca hapislerde yattılar; Kim İl Sung'un ordularıyla birlikte kuzeye sığınanlar, hapsedildi ya da 'güvenilmez unsurlar' olarak idam edildi. Bu arada bir dizi diktatör Güney Kore'yi yönetti ve sözde onun için savaşıldığı söylenen 'demokrasi'nin en sınırlı şekline sahip olunabilmesi için bile hemen hemen 40 yıl geçmesi gerekti.

Bu nafile ve barbarca savaş, Soğuk Savaş'ı özetliyordu. Önceki iyi yüzyılın muazzam teknolojik gelişmeleri, birbirine rakip yönetici sınıfların insanlığı tehdit etmesi için kullanılıyordu. Bunların her biri, dünyanın mümkün olduğunca büyük kısmını tabi kılmak için Aydınlanma'nın dilini kullanıyordu ve her biri böyle yapmanın haklı olduğu konusunda çok sayıda insanı ikna etmeyi başarıyordu.

En Kısa Süren Altın Çağ

> Yoksulluk ve güvensizlik yok olma sürecindedir. Yaşam standardı hızla yükseliyor; işsizlik korkusu düzenli bir şekilde azalıyor ve de sıradan genç işçi, babasının aklına hiçbir zaman gelmemiş olan umutlara sahiptir.[270]

Bunlar, Britanyalı sağ kanat sosyal demokrat Anthony Crosland'in 1956'daki sözleridir. Bernstein'ın 60 yıl önce yaptığı gibi, onun vardığı sonuç, kapitalizmin krizlerin üstesinden geldiği ve 'bizlerin …muazzam

bir bolluğun eşiğinde durduğumuz'du.[271]

Sonraki olaylar onun yanlış olduğunu kanıtladı. Ama onun derlediği istatistiklere meydan okunması söz konusu değildi. Dünya kapitalizmi o zamana kadar gördüğü en sürekli büyümeyi yaşıyordu. 1970'lere gelindiğinde ABD ekonomisi, 1940'ta olduğundan üç kez daha fazla üretiyordu; Alman sanayi üretimi 1949'un beş katıydı ve Fransa'nın üretimi dört kat artmıştı. İtalya, bir köylü ülkesi olmaktan belli başlı bir sanayi gücü olmaya dönüşmüş ve Japonya ABD'nin arkasından ikinci sırayı alacak kadar ileri sıçramıştı. Bugün pek çok iktisat tarihçisinin dönemi 'altın çağ' olarak tanımlamasına şaşmamak gerekir.

Çok sayıda insanın hayatı değişmişti. İşsizlik daha önce yalnızca canlılık yıllarında kısa dönemler için görülen düzeylere – 1950'lerin başlarında ABD'de yüzde 3'e; 1960'lara gelindiğinde ise Britanya'da yüzde 1,5, Batı Almanya'da yüzde 1'e kadar düşmüştü. ABD, Britanya ve İskandinav ülkelerinde 1950'lerde, Fransa ve İtalya'da 1960'larda, gerçek ücretler ağır ama az ya da çok kesintisiz bir şekilde yükselmişti. İşçiler ana babalarından daha iyi yaşıyorlardı ve çocuklarının daha da iyi yaşamasını bekliyorlardı.

Bu yalnızca bir yüksek ücret meselesi değildi. Ücretler, elektrikli süpürgeler, çamaşır makineleri, buzdolapları, televizyonlar, anında sıcak su üretme sistemleri gibi bir dizi tüketim maddesine harcanıyordu. İşçi sınıfının hayat standardında niteliksel bir sıçrama söz konusuydu. Ev işleri hâlâ kadınlar için bir yüktü ama artık uzun saatler süren pişirme, diz çökme ve ovalama gerektirmiyordu. Yiyecek maddeleri günlük değil haftalık olarak satın alınabiliyordu (köşedeki bakkalın yerini alan süpermarketin kapısını açıyordu). Çeşitli türden eğlence, sinema, tiyatro ya da dans salonlarını göze alamayanlar için bile evde hazırdı.

Başka değişiklikler de vardı. İşverenler beş buçuk günlük hafta yerine, beş günlük haftaya ve birden fazla haftalık yıllık tatillere razı oldular. 1936 yılında Fransa'da işçilere büyük bir kazanç gibi görünen ayrıcalıklar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da sıradan bir hale gelmişti. Kitleler için tatil, kırsalda birkaç gün ya da deniz kenarında bir hafta geçirmek anlamına gelmeye başlamıştı. Geçmişte tutkusu bir bisiklet satın almakla sınırlı olan işçiler, şimdi ikinci el bir araba için tasarruf yapabiliyordu. Genç işçiler ilk kez kendi adlarına bir pazar oluşturabilecek kadar yüksek gelirler elde ettiler. 'Gençlik kültürü", gençlik rüyalarının ve güvensizliklerinin ateşlediği modalar ve pop şarkılara olan hevesle, doymak bilmeyen bir talep halinde 1950'lerin ortalarında doğmuştu.

Tüketim ve hayat tarzındaki değişiklikler üretimdeki değişikliklerle el ele gidiyordu. Savaş yıllarının yeni teknikleri gerçek yeteneğini gösterdi.

Yeni ya da genişletilmiş fabrikalar yeni işgüçleriyle çamaşır makineleri, buzdolapları, elektrikli süpürgeler, televizyonlar ve hepsinden önemlisi otomobiller üretti. ABD'de yüzlerce, binlerce ya da kimi otomobil ve uçak fabrikalarında olduğu gibi, on binlerce işçinin toplandığı fabrikalarda 70 milyondan fazla, Britanya'da sekiz milyon imalat işçi çalışıyordu. Zamanla seri üretim fabrikaları pek çok başka çalışma alanı için model oldu. Bunların sıkı disiplinli çalışma modeli hızla büyüyen süpermarket zincirlerine; zaman ve eylem araştırmaları veri işleme ve yazdırma merkezlerine; ödeme sistemleri kömür madenlerine ve işletmecilik yöntemleri dok ve inşaat alanına yayıldı. Böylesi fabrikalardan ilham alan uygulamalar o kadar yaygınlaştı ki kimi sanayi sosyologları dönemi nitelemek için 'Fordizm' sözcüğünü kullandılar. Sanayi Devrimi'nde fabrikanın, işçilerin koşullarını iyileştirmek için mücadele potansiyeli olanağı sunması gibi, fabrika benzeri çalışma uzun süren canlılık döneminde daha da büyük çapta yaygınlaştı. Detroit, Turin, Coventry, Dagenham, Köln ve Billancourt'un otomobil, Seattle'ın havacılık sanayi ve Kaliforniya'nın silah fabrikaları, büyük çelik fabrikaları, kömür alanları ve gemi yapım tersaneleriyle birleşerek sermaye sahiplerine karşı potansiyel direnme merkezleri oluşturdu. Tam istihdam koşulları altında bu, sermayenin kendisinin dikkate alması gereken bir şeydi. Kuzey Amerika'da ve Batı Avrupa'nın çoğunda, toplumun istikrarı için 'konsensüs' vazeden politikacılara güveniliyordu.

Uzun ekonomik canlılık yılları, eski yoksul yasalarının sonunda 'refah devleti'ne dönüştürüldüğü yıllar oldu. Sermaye açısından bu kısmen sendikaları ve siyasi aracıları (Avrupa'da sosyal demokrat politikacıları, ABD'de 'liberal' Demokratları) kullanarak savaştan öncekinden potansiyel olarak çok daha güçlü olan bir işgücünün rızasını satın alma meselesiydi. Bu ayrıca, çocuk bakımını ve eğitimi geliştirme önlemleriyle pahalı işgücünün etkili bir şekilde yeniden üretilmesini sağlamanın bir yoluydu. Her iki durumda da refahın 'reform'u, 19. yüzyılda ve bugün olduğu gibi, refahı kısarak insanları işgüçlerini daha ucuza satmaya zorlamak değildi.

Uzun süren ekonomik canlılık muazzam önem taşıyan başka değişiklikler de getirdi. İşgücü kıtlığı, sermayenin yeni işçiler bulmak için dünyayı baştan başa dolaşmasına yol açtı. Kırsal İtalya'dan göçmen işçiler kısa sürede Belçika madenlerini ve İsviçre fabrikalarını çalıştırıyor ve bu arada Milano ve Turin'in artan nüfusuna ekleniyordu. Eski siyah yarıcıların Los Angeles, Detroit ve Chicago'ya dolmaları bir tufan şeklini aldı. Alman şirketleri doğudan göçmenleri iyi karşılıyor ve Türkiye ile Yugoslavya'dan milyonlarca 'konuk işçi'nin gelmesini örgütlüyordu. Fransız şirketleri Kuzey Afrika'dan işçi aldılar. Britanya'nın sağ-

lık hizmetleri Karayipler'de, tekstil fabrikaları Pencap'da işçi arıyordu. Kapitalizm uzun zamandan beri her kıtadaki insanın emeğini dünya piyasası aracılığıyla bir araya getirmişti. Şimdi de insanların çoğunu büyük şehirlerine çekiyordu. Bu durum farklı kültürlerden gelen insanların az ya da çok kaynaşmasına neden oldu. Ama ayrıca, bir etnik grubu ötekine karşı kışkırtma girişimlerine de yol açtı.

Son olarak ekonomik canlılık, cinsiyetler arasında da tarihsel değişikliklere neden oldu. Yeni işgücü kaynaklarına büyük ihtiyaç duyan sermaye, Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarında olduğu gibi, kadınlara yöneldi. Başta tekstil olmak üzere kadınlara dayanan sanayiler her zaman olmuştu ve en azından Birinci Dünya Savaşı'ndan beri sanayideki kadın işçi sayısı sürekli artmıştı. Ancak evli kadınların büyük çoğunluğu (1950'de Britanya'da yüzde 80) ücretli bir işe sahip değildi. İşgücünün yeniden üretilmesinin sağlanmasını garanti etmek üzere devlet evli kadınların evde oturmasını, çocuklarına bakmasını ve kocalarına hizmet etmesini teşvik ediyordu – ve de evli kadınların çoğu kazanabilecekleri düşük ücretleri, hem ev işi hem de ücretli işin çifte yükünü üstlenmek için yeterince özendirici bulmuyorlardı. Uzun süren ekonomik canlılıkla birlikte büyük bir değişiklik oldu. Yeni ev gereçleri ev işlerinin yükünü azalttı ve ücretli işe girilebilmesini kolaylaştırdı. İşverenler, çocuk bakımıyla da bağdaşır bir şekilde, kadınları yarı zamanlı istihdam etme konusunda kararlıydı ve ev gereçlerini satın almak için gereken fazladan para, bu tür işlere girmeleri için kadınları özendirdi.

Yeni düzenlemeler ekonomik baskıların bir sonucuydu. Ama çok daha geniş sonuçları oldu. Çalışma hayatına çekilen kadınlar, ücretlerinin onlara sağladığı bağımsızlığı memnuniyetle karşıladılar. Bu onları kendi başlarına ayakta durmak için daha hazırlıklı yapıyordu. Kadınlar, sınıflı toplumun ortaya çıktığı 5.000 yıldan beri kamusal bir role kabul edilmemişlerdi. Şimdi kadınların çoğunluğu evlerinin özel alanından sanayinin kamusal alanına çekiliyorlardı.

Çifte yük varlığını sürdürüyordu. İşverenlerin kadın işçileri iyi karşılamalarının nedenlerinden birisi onlara daha düşük ücretler ödeyebilmeleriydi. Emek piyasası hâlâ, bir erkeğin gelirinin kadınınkinden daha önemli olduğu nosyonu etrafında yapılanmıştı. Bir sürü ideolojik önyargı bunu destekliyordu; yani kadın aslında bebeğe bakmakla görevliydi. Ama kapitalizmin kâr ve sermaye biriktirme güdüsü, kadının bu düzene kafa tutabilme koşullarını yaratıyordu. Bu durum kadının özgürlüğü yolunda, bu talebi hiçbir zaman tatmin edemese de, görülmemiş bir talep için zemini hazırlıyordu.

Kolonilere Özgürlük

15 Ağustos 1947'de Jawaharlal Nehru, Delhi'deki Kırmızı Kale'de Hindistan'ın ulusal bayrağını yükseltti. Britanya, imparatorluğunun 'Tacdaki Mücevher'ini bırakıyordu. İmparatorluk çağı, Afrika'nın karma karışık edilmesinden bir 60 yıl sonra, her ne kadar can çekişmesi 1990'larda Güney Afrika'da beyaz azınlık yönetiminin kesin olarak terk edilmesine kadar devam edecek olsa da, sona eriyordu.

Britanya'nın yöneticileri Hindistan üzerindeki kontrollerini isteyerek bırakmadılar. Bu konudaki girişimleri geriye, cemaat çatışmalarının kanıyla boyanmış bir alt-kıta bıraktı.

Hindistan ulusal hareketi 1930'larda yeni bir hız kazanmıştı. Dünya bunalımı kırsal alanları yoksullaştırmıştı. 'İyice kuzeydeki Keşmir prensliği'nden, güneydeki Andhra ve Travancore'a kadar her yerde radikalizm görülüyordu'.[272] Grevlere katılan işçilerin sayısı 1932'de 128.000'den 1934'te 220.000'e yükselmişti.[273] Kongre (Partisi'nin) etkisi, Nehru ve Subhas Chandra Bose gibi liderlerin yönetimindeki sol kanadının etkisiyle birlikte artmıştı. Kiraların ve vergilerin azaltılması programı etrafında kampanya yürüten Kongre'nin adayları, 1937'de eyalet meclisleri için yapılan seçimleri farkla kazandılar. İslam Birliği, Müslümanlar için ayrılan sandalyelerin yalnızca dörtte birini kazanabildi.

Ancak Kongre içindeki gerçek güç, sağın ve Gandi'ye yakın olan Hintli kapitalist bir zümrenin elindeydi. Kongre'nin yönetimindeki eyalet hükümetleri kısa süre sonra, sınıf temelli ajitasyonu sürüncemede bırakan, greve karşı yasalar çıkarmaya başladılar. Müslüman ayrılıkçılar Hindu toprak sahiplerinin davranışları nedeniyle bütün Hinduları ve Hindu şovenistler, Müslüman toprak sahiplerinin kötülükleri için bütün Müslümanları suçlarken, cemaat çatışmalarının yeniden başlamasının yolu açılmıştı.

Britanya'ya karşı olan düşmanlık, hiçbir Hintliye danışmadan ve 'özgürlük' için savaşılacağı iddiasına rağmen Hindistan'a kendi hükümetini oluşturma hakkını bile reddederken, Hindistan'ın Almanya ile savaşta olduğunun açıklanması üzerine arttı. Gandi bile 1942 yılında kitlesel bir 'Hindistan'ı Terk Et' kampanyasına razı oldu. Grevler, öğrenci ve işçilerin katıldığı kitlesel gösteriler ve polisin insanları sokakta dövdüğü birbirini izleyen çatışmalar oldu. Yüzlerce olayda polis silahsız göstericilere ateş açtı. Britanya' nın tesislerine gerilla saldırıları yapıldı, polis istasyonları yakıldı, telgraf hatları kesildi ve demiryolu hatları engellendi. Baskı, sonunda hareketi bozdu. 2.000 zayiat vardı ve yalnızca Bombay'da 2.500 kişi kırbaç cezasına çarptırıldı. Köyler yakıldı ve hatta havadan makineli

tüfek ateşine tutuldu. Ama Britanya genel valisi General Archibald Wavell, 1943 sonlarında Churchill'e, 'savaştan sonra Hindistan'ı denetlemek için gerekli baskı gücü, Britanya'nın olanaklarını aşacaktır' diyordu.[274]

İmparatorluk otoritelerinin oynayacakları son bir kartları vardı. Kongre'yi dengelemek üzere İslam Birliği'ne yöneldiler. Birliğin bütün Müslümanları temsil ettiğini iddia ederek, 1937 seçimlerindeki başarısız sonuçlara rağmen, bazı eyaletlerin kontrolünü onlara verdiler. Bu Birliğin en iyi bilinen lideri Muhammed Ali Cinnah, şimdi –bir zamanlar karşı çıktığı– ayrı bir İslam devleti talebine sahip çıktı. Böyle bir devletin sınırlarını çizmek, içine çok sayıda Hindu ve Sih'i katmadan ve Hindu çoğunluğun yaşadığı bölgelerdeki çok büyük sayıdaki Müslüman'ı buralardan çıkarmadan mümkün değildi. Geçmişte cemaatsel ayrımı reddetmiş olan Komünist Partisi, Britanya, savaş çabalarının desteklenmesinin bir parçası olarak, ve Müslümanlar ve Hinduların iki farklı 'millet' olduğunu iddia ederek, bu talebe uydu. Bu cemaatsel bölünmeyi önleyecek bir ulusal hareket için hâlâ muazzam bir potansiyel vardı. Şubat 1946'da, Bombay'daki Britanya donanmasının Hintli küçük subayları ırkçı hakaretlere ve beyazlara göre daha düşük olan ücretlerine karşı protestolara başladılar. Protestolar 78 gemide ve 20 kıyı istasyonunda, öğrencilerin ve işçilerin gösterileriyle desteklediği isyanlara dönüştü.[275] İsyancılar, Hindu, Müslüman ve kızıl bayraklar taşıyorlardı. İmparatorluğu korumak için kurulmuş olan askeri güçlerin, 1857'den sonra ilk kez kitlesel olarak ona karşı çıkmasıydı bu ve Müslüman-Hindu-Sih birliğini pekiştirmek ve cemaatçiliği etkisiz bırakma olanağının yolunu açmak için aşağıdan yapılmış bir hareketti. Ancak Kongre'nin liderleri bunu uygun bulmaya hazır değildi. Gandi isyana karşı çıktı ve Nehru isyanı sakinleştirmeye çalıştı. İsyan her ne kadar Britanya'nın iktidara tutunma konusundaki herhangi bir umudunu yok ettiyse de cemaatçilik ayakta kalmayı başarabildi.

Cinnah'ın İslam Birliği –ilk ve tek kez yapıyor olsa da– seçimlerdeki Müslüman oyların büyük kısmını topladı ve bunu cemaatsel ajitasyon yoluyla, ayrı bir devlet için bastırma yolunda bir direktif olarak gördü. Bengal'de yerel hükümetin İslam Birliği'nden olan başkan ve 1942-43 kıtlığında tahıl karaborsası yoluyla milyonlar kazanmış olan Suhrawardy, Hindulara kitlesel şiddet başlattı.[276] Hindu şovenistler, Müslümanlara yönelik karşı katliamları başlatmak için fırsat yakaladılar ve 5.000 kişi öldü. İzleyen günlerde birbiri ardı sıra şehirlerde cemaatsel isyanlar oldu ve bir yıl sonraki nihai dehşetin zeminini hazırladı.

Kongre liderlerinin ve onların iş çevrelerindeki destekçilerinin, güdük de olsa, kendi devletlerine sahip olmak için gözleri dönmüştü ve Cinnah'la alt-kıtanın bölünmesi için anlaştılar. Hindistan hakkında hiçbir şey bil-

meyen bir İngiliz bürokrat, Radcliffe, Bengal ve Pencap'ı ortadan bölen bir çizgi çekti. Pencap sınırının her iki tarafında, komşu şehirler Lahor ve Amritsar da dahil, tamamıyla karışık Hindu, Müslüman ve Sih nüfus vardı. Şimdi çizginin bir tarafında sağcı Müslüman katiller, öte tarafında sağcı Hindu ve Sih caniler, kendilerine tahsis edilen sınırı katliam, terör ve 'yanlış' dine mensup olanları sürerek güvenlik altına almaya giriştiler. 250.000'le bir milyon arasında insan öldü. Aynı zamanda, güruhlar, Pakistan'a göç etmeye 'ikna etmek' için Delhi ve Lucknow gibi şehirlerdeki hatırı sayılır sayıdaki Müslüman'a saldırdı.

Bölünmenin dehşetini son bir felaket izledi – iki yeni devlet arasında savaş. Her ikisi de, Müslüman çoğunluğa, Hindu bir prense ve hapiste olan Müslüman bir muhalefet liderine sahip olan Keşmir üzerinde hak iddia etti. Pakistan ve Hindistan, her ikisi de, burayı silahla gasp etmeye kalkıştı. Başkent Srinigar'a ilk Hint ordusu girdi. Her iki rakip orduyu yüzlerce mil uzunluğundaki bir çizgi üzerinde yüz yüze bakar durumda bırakan bir ateşkesten önce, bir yıl kadar aralıklı çatışmalar devam etti.

Bölünmenin her iki ülke üzerinde de yıkıcı etkileri oldu. Hindistan'daki Hindu şovenistlerin elini güçlendirdi; farklı yerel kast, dil ve dinsel grupların patronlarına dayanan Hint yerel siyaset eğilimini cesaretlendirdi. Pakistan'la askeri çatışma insanların hayatlarını iyileştirmek için gerekli kaynakları da tüketti.

Pakistan üzerindeki etkileri daha da kötü oldu. Bu ülkenin insanlarının sahip oldukları tek ortak şey dindi ve orada bile Sünni ve Şii Müslümanlar arasında çatışmalar oluyordu. Ülke, birkaç yüz mil uzunluğundaki Hindistan toprakları tarafından ikiye bölünmüş durumdaydı. Doğuda insanların çoğu Bengalce, Batıda ise Pencapça konuşuyordu. Ama ulusal dil, orta kuzey Hindistan'dan göç etmiş bir azınlığın konuştuğu Urducaydı. Üstelik, batıdaki parçanın geniş bölümleri neredeyse feodal bir iktidara sahip toprak sahiplerinin egemenliğindeydi. Sonuç, süregiden bir siyasal istikrarsızlık, birbirini izleyen askeri diktatörlükler ve 1971 yılında doğu Pakistan'ın Bangladeş'i oluşturmak üzere ayrılması ve halk ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Batı Pakistan'da daha başka askeri darbeler, eski başbakanının idam edilmesi ve 1990'larda en büyük sanayi şehri Karaçi'nin iç savaşa yakın bir duruma düşmesi oldu.

Bununla birlikte bölünme felaketi Britanya'nın, başka yerlerde muazzam etki yaratacak olan, çekilmesini önleyemedi. Emperyalistler geri çekiliyordu ve her kolonide bu dersleri öğrenmeye hazır insanlar vardı.

'Halkın Çin'i'

1949 yazında, Britanya'nın Hindistan'dan çekilmesinden tam iki yıl sonra Mao Zedung, Zhu De ve Liu Shaoqu gibi Komünist liderlerin yönetimindeki Halk Kurtuluş Ordusu Beijing'i işgal etti. Çin'in büyük Tayvan adası ve Britanya kolonisi Hong Kong dışında tümünü birleştirmek üzere bu ordu güneye doğru ilerlerken, bir yüzyıl kadar önce ülkeye empoze edilmiş olan yabancı ayrıcalıkları ve yabancı savaş gemileri dönemi tamamıyla sona ermişti.

Mao'nun ordusu, bir grup Komünist ve 1920'lerin sonunda güneydeki Kiangsi eyaleti sınırında bir üs kurarak, Çan Kay-Şek'in ulusal ordusunun katliamlarından kaçan muhalif askerlerle kurulmuştu. Bu ordu, Çin tarihinde dönemsel olarak görülen isyancı köylü ordularına benzer bir şekilde yerel köylüleri saflarına katmıştı. Çan Kay-Şek'in birliklerince sıkıştırılınca, güney ve batı Çin'den kuzeybatının ucundaki Yenan'a, 7.000 millik dolambaçlı bir 'uzun yürüyüş' yaptılar. Yola çıkan 100.000 kişinin onda birinden daha azı hedefe vardı. Ancak bu geride kalanlar, özellikle 1937'de Japonya'nın Çin'e saldırmasından sonra, yeni destekler oluşturmayı başardı.

Çan Kay-Şek'in ordusu Japonya tarafından içerilere doğru sürülmüştü ve artık Komünist güçlerle savaşacak durumda değildi. Japonlarla savaşılırken, rakip Çin kuvvetlerinin birbirlerine katlanmaktan başka bir seçenekleri olmadığını kabul etmek zorunda kalmıştı. Ama kendi ordusu hiç kimseyle savaşabilecek durumda değildi. Generallerinin pek çoğu yalnızca askerlerin ve arazilerinden geçtikleri köylülerin sırtından zengin olmak tutkusuyla güdülenmişti. Buna karşılık Halk Kurtuluş Ordusu, gücünü sürekli artırdı. Japonya ile savaşarak eğitimli orta sınıflar; kiraları düşürme politikası izleyerek köylüler arasında prestij elde etti ve hatta faaliyetleri için istikrarlı bir ortam sağlayarak kimi Çinli kapitalistin bile desteğini sağladı.

1945'te Japonya'nın çöküşüyle Çan Kay-Şek'in elinde, ABD'den (daha az ölçekte olmak koşuluyla Rusya'dan, zira bu aşamada Stalin Komünistlere destek vermiyordu) sağladığı büyük yardımlarla daha büyük bir ordu vardı. Ama Mao'nun ordusunun morali daha yüksek ve disiplini daha iyiydi. İkisi arasında iç savaş çıktığı zaman, Çan Kay-Şek'in ordusu (generaller dahil) büyük kesimlerin taraf değiştirmesiyle çözülmeye başladı. 1949'a gelindiğinde Çan Kay-Şek kıtadan –Kuomintang'ın bugün hâlâ hükümete egemen olduğu– Tayvan'a çekildi.

Mao'nun zaferi, Çan Kay-Şek'in generallerinin cebine muazzam fonlar akıtan ve bu ülkeyi kendi gayriresmî imparatorluğu olarak gören ABD

için korkunç bir şok oldu. ABD, Mao'nun bir Komünist (Stalin'in Çan Kay-Şek'e yardım sağladığı ve Mao'ya iktidarı almamasını öğütlediği gerçeğini görmezlikten gelerek) Stalin'in de bir Komünist olduğu ve bu yenilginin de dünya çapında bir Komünist tertibinin sonucu gerçekleştiği şeklinde bir akıl yürüttü. Mao'nun zaferinden yalnızca aylar sonra patlak veren Kore Savaşı'ndaki ABD askeri operasyonları, Kuzey Kore'den Çin sınırına doğru yayılan birlikleriyle, Çin'i Kuzey Kore'nin yardımına zorladı ve (her ne kadar aralarındaki ittifak yaklaşık on yıl yaşayacak olsa da) Mao'yu Stalin'in kollarına itti. ABD aynı zamanda Vietnam'da yükselen Fransız sömürgeciliğini 'hür dünya'nın 'Komünizm'e karşı savunulması bağlamında gördü ve Fransa'nın 1954 yılına kadar savaşı sürdürmesine olanak verecek fonları ve silahları temin etti.

Solun büyük kısmı da tam zıt bir yorumla ABD'ye benzer bir sonuca ulaştı. Çin ve Rusya şimdi, ortaklaşa, 'barış ve sosyalizm' blokunu oluşturuyordu. Dahası kimileri, Çin'in kırsal gerilla yoluyla iktidarı ele geçirmenin ne kadar kolay olduğunu gösterdiğini ileri sürüyordu. Çin'in, muazzam uzaklıklar, Japon istilası, Çan Kay-Şek ordusunun ahlaksızlığı gibi 1930'ların ikinci ve 1940'ların ilk yarısındaki özel koşullarını görmezden geliyorlardı. Ayrıca, Mao'nun ordusunda köylülere dayanmasına karşılık, 'kurtarılmış bölgeler'deki yönetsel yapısının ve kadrolarının şehirlerin eğitimli orta sınıflarının radikalleşmiş üyelerinden oluştuğunu da göremiyorlardı.

İmparatorlukların Son Durağı

Britanya'nın Hindistan'ı terk etmesinden hemen sonra gelen Mao'nun zaferi, her taraftaki sömürgelerde emperyalizmin yenilebileceği duygusuna katkıda bulundu. Fransız Cezayir'inde ayaklanma kıpırdanmaları ve Vietnam'da bağımsız bir hükümet kurma girişimleri çoktan başlamıştı. Savaştan önce, Doğu Hint Adaları'ndaki büyük Hollanda kolonisinde milliyetçi bir hareket de başlamıştı. Bu hareketin liderleri tabanlarını genişletmek için Japon işgalinden yararlanmışlar, işgalci güçlerle kısmen işbirliği yaparak, Japonya çekilince kendilerini yeni ülkenin, Endonezya'nın hükümeti olarak ilan etmişlerdi. Şimdi Hollanda sömürgeciliğini yeniden tesis etme girişimlerine karşı savaşıyorlar ve 1949 yılında Başkan Sukarno yönetiminde bağımsızlığa ulaşıyorlardı. Malaya'da, Japonya'ya karşı direnişin, Britanya destekli belkemiğini oluşturan yerel Komünist Parti, Britanya'dan kurtulmak için savaşa hazırlanıyordu. Afrika ve Batı Hint Adaları'ndan Kwame Nkrumah, Jomo Kenyatta ve Eric Williams gibi, birbirlerini 1930'larda Londra'da tanımış olan gençler

de bağımsızlık için ajitasyon yapmak üzere ülkelerine dönmüşlerdi. Şam, Bağdat ve Kahire gibi Arap başkentlerinde, kimi zaman devletin subay kadroları içinde stratejik olarak konumlanmış yeni bir genç orta sınıf kuşağı, gerçek bağımsızlığı elde etmek için hesaplar yapmaya ve Atlantik'ten Basra Körfezine, birleşik bir 'Arap ulusu'nun rüyasını görmeye başlamışlardı. Sömürgeci güçlerin kurtuluş hareketlerine tepkisi, eskiden olduğu gibi, makineli tüfekler, bombalı saldırılar ve toplama kamplarıyla oldu. Fransa'nın Vietnam, Madagaskar, Cezayir ve Batı Afrika'daki sömürgelerinde; Britanya'nın Malaya, Kenya, Kıbrıs, Aden ve Rodezya'da[277] ve Portekiz'in Angola, Mozambik ve Gina Bissau'daki tepkisi buydu.

Ama eninde sonunda bu yaklaşımın amaca ulaşmayı zorlaştırdığı, yalnızca Avrupalı çıkarlarına karşı halkın düşmanlığını derinleştirmeye yaradığı anlaşıldı. Yöneticilerin artan sayıda bir kısmı, daha iyi bir politikanın, 'bağımsız' hükümetlerin başı olarak, kendilerine sadık bir şekilde hizmet edecek yerli figürlerin yetiştirilmesinde olduğunu gördü. Britanya, Ortadoğu'nun çoğu yerinde, Batı Afrika'da ve Batı Hint Adaları'nda bu yaklaşımı benimsedi. Britanya Malaya'da Komünistlerin önderlik ettiği bağımsızlık hareketine karşı ağır baskı uyguladı (askerler ölü 'terörist'lerin ellerini ve hatta kafalarını kestiler ve yarım milyon insanı zorla dikenli tellerle çevrilmiş köylerde iskân ettiler). Ama Britanya ayrıca, Çinli azınlığa karşı ırkçı güvensizlik politikası izleyerek destek kazanmış 'ılımlı' Malayalı politikacılara bağımsızlık vadetti. Köyleri bombaladığı ve insanları, pek çoğunun öldüğü, toplama kamplarına doldurduğu Kenya; askerlerin işkence yaptıkları Kıbrıs gibi 'yerlilere karşı taviz vermemeye çalıştığı ve sıkı durduğu yerlerde bile Britanya sonunda, daha önce hapsettiği ya da sürdüğü siyasal liderlerle (Jomo Kenyatta ve Başpiskopos Makarios) iktidarın 'barışçı' bir şekilde devri konusunda görüşmelere oturdu.

Fransa sonunda Vietnam'da ve Cezayir'de bu yaklaşımı kabul etmek zorunda kaldı. Ama bunu, kazanamayacağı savaşlar için büyük kaynaklar harcadıktan ve çok sayıda insan öldürdükten sonra yaptı. İsyana eğilimli kolonyalist generallerin 1958-62 yıllarında birbirini izleyen askeri darbe girişimleriyle bu zehir Fransız siyasetini kirletti ve 1958 yılında Ulusal Meclis'in General de Gaulle'e neredeyse diktatörce yetkiler vermesiyle sonuçlandı. Cezayir'in bağımsızlığıyla ilgili nihai anlaşma bir milyon Cezayirli göçmenin ayrılıp Fransa'ya gitmesine ve OAS terör örgütünün Paris'te bir dizi sağcı bombalama gerçekleştirmesine yol açtı.

Batı Avrupa'nın en geri kapitalizmi Portekiz, sömürgelerine tutunmaya çalıştı ama sonunda, bunları elde tutmanın maliyetinin Portekiz'in kendi içinde devrimci bir kalkışmayı kışkırtması üzerine, 1974-75'te buraları terk etmek zorunda kaldı. Afrika'nın güneyindeki ırkçı göçmen re-

jimleri olarak elde kalan tek yerler, sonunda Zimbabwe olarak siyah çoğunluk yönetimini 1980'de kabul etmek zorunda kalan Güney Rodezya ile nihayet 1994'te onu izleyen Güney Afrika oldu.

Batı Avrupalı güçlerin Asya'nın yarısından fazlasında ve Afrika'nın hemen hemen tamamında doğrudan yönetimi terk etmesi çığır açıcı öneme sahip bir süreçti. Hemen hemen iki yüzyıldır dünya tarihinin çizgisinin Londra ve Paris'ten geçtiği bir dönemin sonuna işaret ediyordu. Bununla birlikte, dünyanın büyük kısmının, az sayıdaki ekonomik açıdan gelişmiş ülkenin çıkarlarına uygun bir şekilde egemenlik altında tutulduğu anlamında, emperyalizmin sonuna işaret etmiyordu. Üçüncü Dünya'da Güneydoğu Asya'da ve Ortadoğu'da acı çatışmalar bu olguyu defalarca kanıtlar.

Petrol ve Kan

Muazzam petrol rezervleriyle Ortadoğu, 20. yüzyılın ikinci yarısında her emperyalizm için açıkça en büyük ödüldü. Britanya Ortadoğu'daki imparatorluğunu Birinci Dünya Savaşı sırasında Mekke yöneticisi Şerif Hüseyin'le bir 'Ulusal Arap Ayaklanması'nda işbirliği yaparak genişletmiş ve ona Türkiye'nin yönetimindeki tüm toprakları vaadetmişti. Ama Britanya hükümeti Siyonist liderlere de, Arap ülkelerinden birisini, Filistin'i, yakındaki Süveyş Kanalı'na yönelik Arap tehditlerine karşı bir engel oluşturacağı düşüncesiyle, Avrupa'dan gelecek Yahudi göçmenler için tahsis edeceğini vaadetmişti. İsrailli siyasi lider Abca Ban'ın daha sonra açıkladığı gibi, 'Biz Britanya'nın egemen güç olmasına yardım edecektik ve Britanya da bize, Ulusal Yahudi Evi'ni geliştirmek için yardım edecekti'.[278]

Bu ikili pazarlık bir noktaya kadar geçerli oldu. Britanya şirketleri Irak ve İran'daki petrol rezervlerine el attılar ve gönüllü Yahudi göçmenler, 1930'larda Britanya İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı en ciddi isyan olan bir Filistin Arap isyanının bastırılması için Britanya adına çalıştılar. Ancak zaman içersinde bu politika geri tepti. Zengin Arap sahiplerinden toprak satın alan ve yüzyıllardır oraları ekip biçen köylü aileleri yerlerinden eden Siyonist göçmenlere karşı artan bir Arap düşmanlığı gelişti. Avrupa'da zulümden kaçan Yahudiler, kendilerini Filistin'de başkalarına zulüm etme beklentisiyle karşı karşıya buldular. Britanya, daha sonra Yahudi göçünü sınırlandırarak Arapların öfkesini zararsız hale getirmeye çalıştı ama iki tarafın saldırısıyla karşı karşıya kaldı. 1946'ya gelindiğinde, Araplara boyun eğdirmek için silahlandırılmış olan Yahudi

paramiliter gruplar, Britanya askerlerine ve tesislerine karşı saldırılar düzenliyorlardı.

Britanya kendi yaratmış olduğu sorundan, 1947'de askerlerini çekerek ve kendi petrol çıkarlarının savunmasını Irak, Ürdün ve Mısır'daki kukla Arap monarşilerine bırakarak kaçmaya çalıştı. ABD ve Rusya, Britanya dışarı çıkarken, içeri girme konusunda kararlıydılar ve Filistin'in bölünmesi ve (arazinin yarısını, nüfusun üçte birine vermek suretiyle) bir İsrail göçmen devletinin kurulması yönünde Birleşmiş Milletler'deki bir karar tasarısını ortaklaşa desteklediler. İsrailli göçmenler, Komünist yönetimindeki Çekoslovakya'dan hatırı sayılır miktarda silah ve ABD'den destek temin ettiler. Savaş çıkınca Deir Yassin köyünün sakinlerini katlederek Arap nüfusun çoğunu, kaçmaları için terörize ettiler ve sözde Filistin'e yardım etmek üzere, geriye kalan Filistin topraklarına (başlangıçtaki Filistin topraklarının yalnızca yüzde 20'si) el koyup Ürdün ve Mısır kralları arasında bölüştüren, Arap monarşilerinin gönderdiği kötü örgütlenmiş bir orduyu yendiler. İsrail, silah ve parasal destek karşılığında Batı çıkarlarına –genellikle bu ABD anlamına geliyordu– hizmet etmeye istekli ve yetenekli güçlü bir göçmen devleti olarak kuruldu.

Bunlar bölgeye istikrar getiremezdi. İsrail'in Arap orduları karşısındaki zaferinin neden olduğu öfkenin kıvılcımı, Mısır'da Abdül Nasır yönetiminde milliyetçi subayların askeri bir darbeyle iktidara gelmesine yardımcı oldu ve Britanya yanlısı monarşiyi sona erdirdi. Nasır'ın, Britanya ve Fransa'nın sahip olduğu Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi, Britanya emperyalizminin bölgedeki son büyük girişimini kışkırttı. Kasım 1956'da Britanya, Fransız ve İsrail birlikleri Mısır üzerine ortak bir saldırı başlattı. Saldırı askeri açıdan hemen hemen başarılı oldu ama siyasal olarak tümüyle geri tepti. Britanya'nın mali sorunlarından istifade eden ABD operasyonun fişini çekti ve Ortadoğu'daki egemen güç Britanya'nın ayağını kaydırıp yerine geçti. Bu arada, bölgenin her yerindeki Britanya karşıtı ajitasyon dalgası, iki yıl sonra, Britanya destekli Irak monarşisinin devrilmesine yol açtı.

ABD, Britanya'nın hem İsrailli göçmenlere hem de yanaşma Arap rejimlerine dayanma politikasını sürdürdü. İsrail'e dünyanın başka herhangi bir yerindekinden daha fazla askeri yardım sağladı. Aynı zamanda Suudi Arabistan monarşisi ile sıkı işbirliği yaptı; İran Şahı'nın mutlak egemenliğini yeniden sağlaması için darbeleri (1953) teşvik etti ve 1962'de Irak'ta iktidarı, içinde genç Saddam Hüseyin'in de bulunduğu Baas Partisi'ne verdi. Bununla birlikte, bunları yalnızca devletler ve halklar arasındaki çelişkileri teşvik ederek yapıyordu ve bu çelişkiler bir dizi savaşa –1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları; 1976'dan sonra Lübnan'daki

uzun iç savaş; 1980'ler boyunca Irak'la İran arasındaki dehşet verici savaş; İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgal etmesi ve 1991'de ABD yönetimindeki Irak'a karşı savaş– yol açacaktı. 20. yüzyıl yeniden zenginliğin, bu kez petrol zenginliğinin, kana dönüştüğünü görüyordu.

Aynanın İçinden

Rusya'da oluşturulan ekonomik örgütlenme biçimi, eski sömürge, yeni bağımsız devletlerin pek çoğunu hayran bırakıyordu. Bunların çoğu koloni yönetimi altında durgunluk hatta gerileme yaşamışlardı. 1950'lerde Hindistan'daki yiyecek arzı 400 yıl önce Ekber zamanındakinden daha fazla değildi. Bu arada Rus ekonomisi bütün diğer ekonomilerden daha hızlı büyüyebileceğini göstermiş ve Batı'da kapitalizmin başına bela kesilen dönemsel gerilemelerden kurtulabilecek gibi görünmüştü.

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra, Stalin ya da ondan sonra gelen Hruşçov ve Brejnev Rusya'sında, hiçbir şeyin asla işlemediğini iddia etmek moda oldu. Gerçekte, Stalinist yöntemler 30 yıl boyunca, muhtemelen Japonya dışında, dünyanın herhangi bir başka yerinde görülenden daha hızlı ekonomik büyüme sağladı. 1928 yılında ağırlıklı olarak geri bir tarım toplumu olan bir ülke, ABD'ye Soğuk Savaş silahlarında meydan okuyabilen, uzaya uydu (Sputnik) ve insan (Yuri Gagarin) göndermede ABD'yi geçen esaslı bir sanayi ülkesi haline geldi.

Rus sisteminin keskin düşmanları bile o zaman bunu kabul ettiler. Daha sonraki Britanya Başbakanı İşçi Partili Harold Wilson, 1953 yılında 'Rusya'daki heyecan verici üretim artışı ve üretim kapasitesi'nden söz edebiliyordu.[279] Bu algı yanlış değildi. Doğu Avrupa'nın oldukça yeni bir ekonomi tarihi, 'bölgede merkezi planlamanın ilk iki on yılında (1950-1970) elde edilen ortalama büyüme oranının, savaş arası yıllardaki (1925-29) en yüksek oranlardan daha iyi' olduğunu gösteriyor.[280]

Rusya'da Stalinizm 1917 devriminin tecrit edilmesinden ve boğulmasından kaynaklandı. Sistem Doğu Avrupa'da, Yugoslavya dışında, Almanları kovan direniş ordusunun komutanlarınca yukarıdan empoze edildi. Ancak her iki durumda da gelişmesini ve ilk yıllarında derin kökler salmasını temin eden şey yalnızca baskı değildi. Sanayii kurma yollarını sağlayarak toplumun geniş orta tabakalarına önemli bir gelecekleri olduğunu da hissettirdi. Ayrıca çok büyük sayıda insana bir tür yukarıya doğru hareketlilik sağladı – vasıflı sanayi işçisi yönetici olma şansına sahipti ve köylü kırsal hayatın ilkelliğinden şehrin daha geniş olan ufuklarına kaçabiliyordu.

Toplumu değiştirebilme, sanayileşebilme, şehirleşebilme ve kitleleri eğitebilmenin mümkün olduğu duygusu dünyanın sanayileşmemiş bütün ülkelerinde eğitimli orta sınıfın belirli kesimlerine çekici geliyordu – bu sanayinin yaygınlaşmasının kendileri için de iyi ücretli işlerin yaygınlaşması anlamına geldiği bir çekicilikti. Ne var ki yaygınlaşma, küçük firmaların büyüyerek gelişmiş ülkelerdeki belli başlı şirketlerle rekabet edecek duruma gelmesini beklemekle mümkün olacak bir şey değildi. Önce küçük firmalar piyasadan kovulacaktı. Büyüklüğe ihtiyaç vardı ve bu ancak devletin onları bir araya getirmesiyle ve fonlarla beslemesiyle mümkün olabilirdi. Ayrıca doğrudan yabancı rekabeti karşında korunmaları geriyordu ki bunu da ancak devlet sağlayabilirdi. Genellikle 'sosyalizm' diye yanlış adlandırılan devlet kapitalizmi çözüm gibi görünüyordu.

Zaten yüzyılın başlarında devlet, Japonya ve çarlık Rusya'sında büyük sanayinin gelişmesi için merkezi bir rol oynamıştı. Birinci Dünya Savaşı ve iki savaş arası yıllar gelişmiş ülkelerde devletin rolünü çok arttırmıştı. 1930'ların sonuna gelindiğinde Nazi Almanya'sında devletin sanayii kontrolünün boyutları, 'Avusturyalı-Marksist' ekonomist ve eski Maliye Bakanı Hilferding'i, kapitalizmin yerini yeni bir üretim biçiminin aldığı konusunda ikna edecek hale gelmişti.[281] Batı ülkelerinin en 'serbest piyasa'lı olanında, ABD'de bile devlet, 1941-44 yıllarında pek çok fabrika kurmuş ve ekonomik faaliyetin çoğunu denetlemişti.

Devlet kapitalizmine doğru olan eğilim, yerel olarak kontrol edilen ekonomilerin en zayıf olduğu yerlerde en fazla oldu. Dolayısıyla devlet, kapitalizmi yeniden örgütleme girişimlerinde ve 1930'ların popüler Brezilyalı başkanı Vargas yönetiminde Brezilya'yı, 1940'larla 1950'lerin başında diktatör Perón yönetiminde Arjantin'i sanayileştirmede merkezî bir rol oynamıştı. Böyle bir arka plana uygun olarak, yalnızca Komünistler değil fakat Doğu Avrupa'da 1945-47'de onlarla yönetimi paylaşan sosyal demokrat ve burjuva politikacılar da, devletin sanayinin büyük kısmını kontrol etmesini ve 'merkezi planlama'ya başvurmasını itirazsız kabul ediyorlardı. Hindistan'da Kongre (Partisi) iktidara gelmeden önce bile bir grup sanayici bir araya gelmiş, devlet sermayesinin yanı sıra özel sermayeyi de kullanarak, devlet planlaması için Rus modeline çok benzeyen 'Bombay programı'nı kabul etmişti.

Dolayısıyla Hindistan, Çin, Mısır, Suriye, Irak ve Cezayir'in güçlü bir devlet sektörü ve uzun dönemli planlamaları vardı. Ancak bu kendilerine sosyalist diyen devletlerle sınırlı değildi. Kuomintang Çin'inde sanayinin büyük kısmı devletin elindeydi ve bu trend Kuomintang Tayvan'ında da devam etmiş ve 1961 yılında bir darbe ile iktidarı ele geçiren Güney Koreli

General Park (zorunlu olarak devlet mülkiyetini içermese de) devlet planlama ve kontrolünü o sırada daha ileri olan Kuzey Kore'yi geçmek için tek çözüm olarak görmüştü.

Stalinist 'planlama' altında ekonomik büyümenin öteki yüzü, Batı'nın sanayi devrimleri sırasında olduğu gibi, işçilerin katlanmak zorunda oldukları korkunç koşullardı. Ancak büyüyen sanayi aygıtını yönetenler ve de devlet, bazıları bir zamanlar öyle olsalar da, işçi değildi.

İlk yıllarında devlet kapitalizmi etkili göründü. Hindistan ve Mısır, 1960'ların sonlarında hâlâ ağırlıklı olarak tarım ülkeleriydi; insanlarının çoğunluğu derin yoksulluk içinde yaşıyordu ve yeni sanayileri her türlü problemle karşı karşıya idi. Ama 20 yıl öncesine göre de gözle görünür şekilde farklıydılar ve modern dünyanın çok daha fazla bir parçasıydılar. Bu geniş orta sınıflar arasında, yöneticiler için belirli bir güven yaratıyor ve bu rejimlere istikrar getiriyordu. Çin, Hindistan ve Mısır gibi, devlet kapitalizminin gelişmesine, köylülüğün yararına büyük mülkleri parçalayan toprak reformunun eşlik ettiği yerlerde, her ne kadar reform yoksul köylüler ve topraksız işçilerden çok orta ve zengin köylülere yarar sağlamış olsa da, yöneticiler kırsal alanlarda da güçlü kökler saldılar.

Ancak zamanla bu keyif azalıp yok oldu ve hatta Mısır'daki gibi rejimler Stalinist modelin unsurlarını uygulamaya başladıklarında, Rusya ve Doğu Avrupa'da bunun sınırlılıkları çoktan kendini göstermeye başlamıştı.

1956'ya Giden Yol

Stalin, çeyrek yüzyıl süren neredeyse mutlak bir iktidardan sonra 1953'te öldü. Kimi zaman bir yöneticinin ölümü, çalışma arkadaşlarını yıllar içinde biriken sorunlar üzerinde yoğunlaşmaya zorlar; bu kez de öyle oldu.

Stalin'in yardakçıları, görünenin altında muazzam bir hoşnutsuzluk olduğunun belli belirsiz farkındaydılar. Ayrıca, aralarından birisinin Stalin'in devlet terörü aygıtını ele geçirip, diğerlerine kaşı uygulamasından da korkuyorlardı. Stalin'in cenazesi kalkar kalkmaz, kendi aralarında gizlice kavga ederken (psikopat polis şefi Beria bir liderler toplantısından neredeyse silah zoruyla çıkartıldı ve idam edildi), sınırlı reformları yürürlüğe koydular.

Daha sonra 1956 Şubat'ında, Komünist Parti genel sekreteri Hruşçov, liderlik mücadelesinde elini güçlendirmek için partinin etkili kişilerine bazı çıplak gerçekleri açıklamaya karar verdi. Moskova'daki 20. parti kongresine, Stalin'in binlerce suçsuz insanın ölümünden ve milyonlarca

ulusal azınlık mensubunun sürülmesinden sorumlu olduğunu söyledi. Dahası, 1941'de, Alman istilası sırasında, Stalin'in yetersiz ve korkak davrandığını belirtti. Bu açıklamaların, dünyanın her yerinde Stalin'in bir yarı tanrı olduğu öğretilmiş insanlar üzerindeki etkisi, her ne kadar pek çokları zihinlerini buna kapatmış olsalar da, çarpıcı oldu..

Bu arada, Hruşçov'un selefi hakkında söylediği şeylerden çok daha önemli bir başka şey daha oldu. Devlet kapitalist yönetim aygıtının altındaki kitleler ayaklanmaya başlamışlardı.

İlk kalkışma, Stalin'in ölümünden hemen sonra, 1953 Haziran'ında Doğu Almanya'da oldu. Doğu Berlin'deki dev bir inşaat alanında çalışan işçiler, aynı ücret karşılığında daha fazla çalışmak zorunda kalınca greve gittiler. Şehrin merkezinde gösteri yaparlarken on binlerce insan onlara katıldı. Ertesi gün, Doğu Almanya'daki belli başlı her sanayi merkezi greve yönelmişti. Göstericiler hapishanelere girdiler, polis istasyonlarına ve yönetimdeki partinin bürolarına saldırdılar. Sonunda yalnızca Rus birliklerinin müdahalesi grevi durdurdu. Bu, Almanya'nın 1918-19'da defalarca görmüş olduğu işçilerin kendiliğinden klasik ayaklanmasıydı ama işçiler adına yönettiğini iddia eden devlet, kapitalist bir rejime yönelmişti. Greve giden işçilerin bazı kesimleri, 1920'lerin Weimar Cumhuriyeti'nde en solda olan işçilerdi. Ayaklanmaya katıldığı için Doğu Berin'de Komünist Parti'den ihraç edilenlerin yaklaşık yüzde 68'i, Hitler iktidara gelmeden önce parti üyesi olmuşlardı.[282] Bunlar ayaklanmayı, gençliklerini adadıkları işçilerin kontrolü olması mücadelesinin bir devam olarak gören eski militanlardı.

Doğu Almanya'daki ayaklanmadan kısa süre sonra Rusya'nın kendisinde, Vorkuta'daki dev köle çalışma kampında bir ayaklanma oldu. Orada madenleri işleten çeyrek milyon işçi greve gitti. Hükümet madenleri silahlı askerlerle kuşattı, görüşme önerdi ve sonra da grevcilerin seçtiği temsilcileri, 250 kişiyi, öldürdü. Ancak bu eylem hoşnutsuzluğun ne kadar patlayıcı olabileceğini gösterdi ve rejim izleyen iki yıl içinde kampta bulunanların yüzde 90'ını salıverdi. İç savaştan sonra ABD'de olduğu gibi, köle emeği yerini, sanayileşmiş bir ekonominin ilkel sermaye birikimi için uygun bir sömürü şekli olan ücretli emeğe bıraktı.

Bununla birlikte, 1956'da, Hruşçov'un Stalin'i suçlamasını izleyen aylarda, ayaklama potansiyeli gerçekten kendini gösterdi. Polonya'nın Poznan şehrindeki bir grev tam anlamıyla bir ayaklanmaya dönüştü, Rejim, hareketi yayılmasına zaman bırakmadan bastırmayı başardı ama oradan kaynaklanan sarsıntı dalgalarının bütün toplumsal düzeni sarsmasını engelleyemedi. Rejimin tepesinde rakip hizipler denetim için birbiriyle savaşırken, Ekim ve Kasım'da ülke devrimin eşiğinde gibi gö-

rünüyordu. Sansür çöktü, işçiler kendi komitelerini seçmeye başladılar ve haklarını güç kullanarak korumaya yemin ettiler. 1940'ların sonunda hapse atılmış olan parti liderlerinden birisi olan Gomulka yeniden göreve getirilirken, insanlar 'Ekim'de bahar'dan söz etmeye başladılar. Gomulka Rus birliklerinin askeri müdahale tehdidiyle karşı karşıya idi ve işçileri Katolik Kilisesi'nin ve ABD propaganda istasyonu Hür Avrupa Radyosu'nun[283] yardımıyla kendisine güvenmeleri konusunda ikna etti.

Polonya olayları Macaristan'da tarihin büyük devrimlerinden birisinin tetikleyicisi görevini yaptı. Öğrencilerin gösterisi Budapeşte'ye doğru yol alırken, on binlerce işçinin desteğini sağladı. Bir kesim Stalin'in kocaman bir heykelini parçaladı. Bir başka grup radyo istasyonuna gitti ama içerideki polis ajanlarının ateşiyle karşılaştı. İşçiler fabrikaların içindeki spor kulüplerinden silahları ele geçirdiler, kışlalardan birinin askerlerini yanlarına kazandılar ve kısa sürede şehrin büyük kısmının kontrolünü ele geçirdiler. Ülkedeki her şehirde benzer hareketler etkili bir şekilde yerel iktidarı, fabrika konseylerinin ve devrim komitelerinin eline geçirdi.

Britanya Komünist Partisi'nin gazetesi *Daily Worker* tarafından Macaristan'a gönderilen Peter Fryer şu haberi veriyordu:

> …işçilerin bu komitelerinin, 1905 devrimi ve Şubat 1917'de Rusya'daki işçi, köylü ve asker komitelerine çarpıcı benzerliği … Bunlar bir anda ayaklanmanın organları haline geldiler –fabrikalarda, üniversitelerde, madenlerde ve ordu birliklerinde seçilen delegeler– ve silahlı insanların güvendiği halkın öz yönetiminin organları.[284]

Rejimin bir kesimi, Gomulka'nın Polonya'da yaptığına çok benzer şekilde, bir başka gözden düşmüş Komünisti, Imre Nagy'yi, bir koalisyon hükümetinin başına getirerek hareketi yeniden kontrol altına almaya çalıştı. Ancak 4 Kasım'da –tam da Britanya, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırdığı sırada– Rus tankları Budapeşte'ye girdi ve ana binaları ele geçirdi. Sonunda binlerce kişiyi öldürerek, şiddetli silahlı direnişle karşılaştıkları hareketi ezdiler, şehrin kimi kesimlerini harabeye çevirdiler ve 200.000'den fazla insanın sınırdan Avusturya'ya kaçmasına yol açtılar. Genel bir grev şehri on beş günden fazla felç etti ve Büyük Budapeşte Merkezi İşçi Konseyi, aslında, Rusya'nın kukla yöneticisi Janos Kadar hükümetine alternatif bir hükümet oluşturdular. Ancak sonunda işçi konseyleri de ezildi ve liderleri yıllar sürecek hapis cezalarına çarptırıldı. 'Dörtte üçü yirmi yaş civarında işçiler' olan 350 kişi idam edildi.[285] Ölenler arasında, Imre Nagy ve kısa ömürlü hükümetinin dört üyesi daha vardı.

Resmî Komünist çizgi, devrimin yalnızca Batılı ajanlar tarafından planlanan kapitalizm yanlısı bir gençlik çılgınlığı olduğu şeklindeydi. Soğuk Savaş döneminde pek çok başka olayda görüldüğü gibi, Batı'da dev-

rimin en genel öyküsü birbirine çok benziyordu. Buna göre devrim, Batı kapitalizmi çizgisinde 'özgür bir ülke' oluşturmayı amaçlıyordu. Aslında devrimde önemli rol oynayanların pek çoğunun daha geniş bir perspektifi vardı. Onlar kapitalist 'özgürlük' adına savaş öncesi dönemde Macaristan'ı yöneten diktatörlüğü hatırlıyor ve içinde işçi konseylerinin kilit rolü oynayabileceği –her ne kadar olayların hızı bunun nasıl bir sistem olacağına açıklık getirmelerine zaman tanımamış olsa da– farklı bir sistem istiyorlardı. Bu konuda kuşkusu olan herkes, o zamandan bu yana yayınlanmış olan çeşitli belge koleksiyonlarını okumalıdır.[286] Devrimle ilgili yeni ve güvenilir bir Macar çalışması bunu ayrıntılarıyla anlatmaktadır:

> İnsanların günlük hayatını ilgilendiren talepler fabrika ve işçi konseylerinin manifestolarında görülebilir. Bunlar … nefret edilen parça işi, haksız iş kotaları ve düşük ücretler, düşük sosyal başarı ve pek fakir yiyecekler hakkında pek çok ayrıntı içermektedir… Devrimde en etkin savaşçılar yalnızca özgürlük ve bağımsızlık için mücadele etmediler ama ayrıca ve pek çoğunun 'gerçek sosyalist' bir toplumda var olduğuna inandığı insanca yaşama biçimi ve insanca çalışma koşulları için de mücadele ettiler… Ekonomik düzenin sanayide, madencilikte ve ulaşımda karar vermeyi üreticilerin (işçiler, teknisyenler ve öteki görevliler) eline bırakmasını istediler … 'Büyük toprak sahipleriyle fabrika sahiplerinin ve bankerlerin hâkimiyetlerini yeniden kurma girişimlerini reddediyoruz' şeklindeki bir açıklama, değişik düşüncede olan temsilcilerin onayladıkları bir ifadeydi.[287]

Macar devrimi, Soğuk Savaş'ta her iki tarafın egemen ideolojilerine meydan okudu. Gerçekleri görme cesareti olanlara, SSCB'nin uzun süreden beri Karl Marx, Friedrich Engels ve Rosa Luxemburg'un geleneğinden uzaklaştığını kanıtladı. Ayrıca, Stalinci totaliterliğin içeriden her türlü değişim hareketini bastırabileceğini, dolayısıyla, ona karşı Batı emperyalizminin desteklenmesi gerektiğini savunan liberal ve sosyal demokratların ne kadar yanıldıklarını gösterdi. Bu karamsarlık bir zamanlar en solda olan sayısız entelektüelin, John Dos Passos, John Steinbeck, Max Shachtman, Stephen Spender, Albert Camus, James T. Farrel, John Strachey, George Orwell, Saul Bellow'un kafalarını karıştırmıştı ve bu isimlerin listesi sonsuzdur. George Orwell'in *1984*'ünde karşısındakilere 2+2=5 dedirtecek kadar beynini yıkayabilecek güçlü bir diktatör tahayyülü yer aldı. Macaristan böyle bir diktatörlüğün ne kadar kolay yıkılabileceğini ve onun içinden, gerçek kurtuluş için bastıran güçlerin çıkabileceğini göstermiştir. Eğer bu Macaristan'da olduysa, bir gün Stalinist devlet kapitalizminin kalbi Rusya'da da olabilirdi.

Her iki blokun liderleri devrimin anısını gömme konusunda acele ettiler. Bir yarım yüzyıl kadar, Macaristan'da bu olaydan, 'karşı-devrim' olduğu dışında söz etmek yasaklanmıştı. 1986 gibi geç bir tarihte, sokak-

ta bunu anan bir öğrenciyi polis dövmüştü. Batı'da bu, kısa süre sonra unutuldu. 1970'lerin başında kasap Kadar'dan, Batı medyasında liberal bir 'reformcu' olarak söz ediliyordu. Karşılıklı hafıza kaybı her iki tarafın da, yekpare olanın çatlayıp parçalanabileceğini unutmasına neden oldu. Çekoslovakya' da 1968'de bu yine olduğunda, her iki taraf da şaşırıp kaldı.

Küba Devrimi

Amerika Birleşik Devletleri dünyanın her tarafına yayılmış kendi uydularına sahipti. Bunlar 1950'lerin sonunda, Meksika sınırının güneyinde (Honduras, El Salvador, Nikaragua, Panama ve Guatemala); Karayipler'de (Küba, Dominik Cumhuriyeti ve Haiti); ve doğu Asya'daydı (Filipinler, Güney Kore, Güney Vietnam ve Tayland). ABD birlikleri Panama'yı bölen Kanal Bölgesi'nde ve Güney Kore'de daimi olarak konuşlanmıştı. Yüzyılın ilk kısmında Haiti, Nikaragua ve Küba'ya birkaç kez çıkmışlar; 1946'ya kadar Filipinleri sömürge olarak yönetmişler ve hem Küba'nın doğu sahilinde Guantanamo'da, hem de Filipinler'de muazzam üsler bulundurmuşlardı.

Bu görünüşte bağımsız devletler genellikle küçük ve çoğu kez son derece parçalanmış askeri figürler, toprak beyleri, siyasi patronlar ve ara sıra da yerli kapitalistlerden oluşan yönetici gruplarca yönetiliyordu. Bunların yerel olarak çok dar bir tabanları vardı ve bunu ahlaksızlığın en ileri biçimleriyle zulmün en iğrenç şekillerini birleştirerek telafi etmeye çalışıyorlardı. Bunların zayıflıkları, onları ABD yardımına, askeri danışmanlarına muhtaç ettiği ve ABD'nin ekonomik çıkarlarına kafa tutmalarını önlediği için ABD siyasetinin de işine geliyordu. Ancak bu aynı zamanda, onları desteklemek için ABD'nin müdahale yeteneği herhangi bir şekilde kuşkulu hale gelirse, kolaylıkla dağılabilecekleri anlamına da geliyordu. ABD'nin bu tür müdahalelere istekli olduğu, 1954 yılında CIA Guatemala'da mutedil reformcu bir hükümeti devirme işini örgütlediğinde görülmüştü.

Beş yıl sonra altından kalkamayacağı bir yenilgiyi kayda geçirdi. Fulgencio Batista'nın çürümüş ve diktatoryal Küba rejimi aniden çöktü ve iktidar, liderliğini Fidel Castro, kardeşi Raul ve sürgündeki Arjantinli Doktor Ernesto 'Che' Guevara'nın yaptığı bir grup gerillanın eline geçti.

Bu gerillalar en çok iki yıl kadar önce adanın en uzak köşesine çıkmışlardı. Zaferi kazandıktan sonra, başarılarını ya köylü kitlesinin desteğine ya da adanın şeker plantasyonlarında çalışan işçilerin desteğine bağlayan mitler yaratıldı. Aslında gerillaların uzakta oluşları onları tüm işçilerden ve köylülüğün çok küçük bir azınlığı dışında herkesten tecrit ediyordu.

Onların zaferi, Batista rejiminin ileri derece siyasal tecrit olmuşluğundan yararlanabilmiş olmalarından kaynaklanıyordu. Bu rejim, adanın iki temel orta sınıf partisini kendisine yabancılaştırmış ve ileri derecede ahlaksızlığı nedeniyle kapitalist sınıfı rahatsız etmişti – Küba (*Baba* filminde gösterilmiş olduğu gibi) Mafya gangsterliğinin merkeziydi ve 'Karayipler'in genelevi' olarak biliniyordu. Ayrıca 1930'larda kazanılmış olan toplumsal kazançları azar azar geri alarak nüfusun çoğunluğunu da küstürmüştü. Sonunda, ABD bile devrileceğinden korktuğu bir diktatöre yardım sağlamayı durdurmuştu.

Bu koşullar altında Batista'yı devirmek için çok fazla bir şey gerekli değildi. Castro'nün küçük gerilla grubu (1956 sonunda adaya ilk çıkanların yalnızca 20'si sağ kaldı[288] ve 1958 yazında yalnızca 200 kişilerdi) çığa neden olan bir kartopu gibiydi. Batista'nın ordusu onları yenmek için çok zayıf ve çok güçsüz olduğu için, onların varlığı bile onun güçsüzlüğünü kanıtlıyordu ve zaman içinde bu ordu da dağıldı.

1959'un ilk gününde Havana'ya giren asi ordusu, Küba'daki bütün sosyal sınıfların desteğine sahipti. Ama yine de Batista rejiminin çok az bir desteğe sahip olmasına yol açan objektif koşullarla karşı karşıya idi. Başlıca ihracatı olan şekerin dünya piyasalarındaki oynak fiyatına bağımlı olan ve fert başına üretimin 1920'lerdekinden daha fazla olmadığı Küba ekonomisi, farklı sınıfların birbirine zıt taleplerini karşılayabilme yeteneğinden yoksundu. Kapitalistler ve onların ABD'li iş ortakları kârlarını artırmak ve bunu dışarı taşıyabilmek istiyorlardı. İşçiler ve emekçiler kazançlarının artmasını ve köylüler ise sefil gelirlerinin iyileşmesini istiyorlardı. Hem gerilla ordusu için kadro oluşturan hem de şehirlerde ona büyük bir destek ağı sağlayan genç eğitimli orta sınıf, Küba ekonomisini, kendilerine değer verecek ve iyi ücretli işler sağlayacak şekilde geliştirmek istiyorlardı.

Castro bir sınıfı, diğerlerini kendine düşman etmeden tatmin edemezdi. Kapitalistleri tatmin etmek, Batista'nın öylesine felaketli bir şekilde izlediği yola girmek demekti ve Castro bunu yapmaya hazır değildi. Bunun yerine, seçimini işçi sınıfının ve köylülüğün desteğini kazanacak belirli bir reform (toprak reformu, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri ve eğitim kampanyaları) politikası izlemekten ve iddialı sanayileşme planlarını gerçekleştirmek için devleti kullanmaktan yana yaptı. Bu eninde sonunda yerleşik kapitalist çıkarlarla ve büyük ABD iş çevreleriyle çatışma anlamına gelen bir seçimdi, zira 'Küba ekonomisi ABD ekonomisine öylesine bağımlıydı ki, ülke pek çok açıdan ABD'nin bir parçasıydı'.[289]

Castro iktidara geldikten on sekiz ay sonra adadaki ABD kökenli petrol rafinerileri, ucuz Rus petrolünü işlemeyi reddettiler. Castro bunları mil-

lileştirdi. ABD buna, Küba'nın şeker hasadtının büyük bir kısmını satın aldığı anlaşmayı feshederek karşılık verdi; Küba ABD kökenli şeker şirketlerini, fabrikaları, elektrik ve telefon tekellerini millileştirdi ve Rusya ile olan ticari ilişkilerini geliştirdi. ABD medyasını Castro-karşıtı bir histeri kapladı ve Miami'deki iş çevrelerinde, sürülmüş kişiler, Castro'nun devrime 'ihanet' ettiği yolunda yaygara kopardılar.

Daha sonra 1961 Nisan'ında CIA, Castro'yu devirmek niyetiyle bir sürgünler ordusunu adanın Domuzlar Körfezi'ne çıkarttı ve kimliği belirsiz Amerikan uçakları Küba havaalanlarını bombaladılar. Küba halkı rejimin arkasında dururken bu macera büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı.

Yeni seçilmiş ABD Başkanı John F. Kennedy'nin ilk işlerinden birisi bu çıkarmaya onay vermek olmuştu. Kennedy, 1962 yılında öldürülmesinden sonra pek çok liberal için kült bir figür haline geldi. Ama Küba ile olan ilişkilerinde hiçbir liberallik işareti ortaya koymadı. O ve kardeşi Robert, Castro'ya karşı derin bir kişisel düşmanlık geliştirdiler ve Küba liderinin hayatına yönelik, Mafya figürleri aracılığıyla (aralarında patlayıcı purolaın! da bulunduğu çılgınca planların yer aldığı) CIA komplolarına onay verdiler. Ayrıca adanın ABD destekli işgali için plan yaptılar. Onların manevraları 1962 yılında Rusya ile doğrudan bir karşı karşıya gelişe yol açtı.

O günleri yaşayan pek çok insan için 20-27 Ekim 1962 haftası, Soğuk Savaş'ın bir nükleer savaşa çok yaklaştığı, hayatlarının en korkulu haftasıydı. ABD savaş gemileri, herhangi bir Sovyet gemisinin adaya ulaşmasını zorla engellemek amacıyla Küba'yı kuşattı. Kıtalar arası balistik füzeler, denizaltılardan atılan füzeler ve 1.400 bombardıman uçağı alarma geçirildi. Her biri birkaç nükleer silah yüklü ve emir geldiği anda SSCB'deki hedefleri bombalamaya hazır onlarca bombardıman uçağı sürekli havada kaldı. Ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en büyük ABD işgal gücü –100.000 asker, 90 gemi, 68 uçak filosu ve 8 uçak gemisi– Küba'nın yalnızca 60 mil uzağındaki Florida'da toplandı.

Kennedy hükümeti Hruşçov'un yönetimindeki SSCB'nin Küba'ya gizlice nükleer füzeler yerleştirdiğini öğrenmişti. ABD, Batı Avrupa ve Türkiye'deki üslerinden Rus şehirlerini vurabilecek durumdaydı. Küba'daki füzeler Rusya'ya aynı kapasiteyle ABD şehirlerini vurma olanağı verecekti. Castro ve Che Guevara, Küba'ya karşı bir Amerikan saldırısını caydıracağı gerekçesiyle bu füzeleri kabul etmişlerdi. Kuşkusuz bu yanlıştı çünkü Rusya'nın bir nükleer çatışmada sırf Küba'yı memnun etmek için kendi şehirlerini riske atma ihtimali çok düşüktü.

Bununla birlikte ABD hükümeti, bu füzeleri kaldırtmak için nükleer bir savaş riskine hazırdı. Dünyanın bir nükleer savaşa ne kadar yaklaşmış olduğu daha sonra başkanın kardeşi Robert Kennedy tarafından

açıklandı: 'Hepimiz Rusya'nın Küba nedeniyle bir savaşa girmeye hazır olması halinde, bir nükleer savaşa girmeye de hazır olduğu ve bizim de altı ay sonra olduğu gibi çatışmaya hazır olmamız gerektiğine karar verdik'. ABD başkanlık tartışmalarının onaylı kopyaları, dünyanın en büyük gücünün hükümetinin Rusya ile bir nükleer savaşı göze almaya gerçekten hazır olduğunu göstermektedir.[290] Bunlar ayrıca, Kennedy'nin Küba ile ilgili saplantısının daha geniş bir sorunla, ABD'nin global hegemonyasının azalacağı korkusuyla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Savaş yalnızca Hruşçov'un son dakikada geri adım atması ve füzeleri kaldırmayı kabul etmesiyle –Politbüro'dan zorlukla geçirdiği ve Kübalı liderleri aleyhine çevirdiği bir kararla– önlenmiş oldu.

Aslına bakılırsa, Rusya liderliği, kendisiyle ABD emperyalizmi arasında dünyanın mevcut paylaşımını, Macaristan Devrimi sırasında ABD'nin de bu paylaşımı tehlikeye atmak istememesi gibi, tehlikeye atmamaya karar verdi. Bunun izleyen yıllarda önemli imaları oldu. Her iki taraf da muazzam miktarlarda nükleer silah depolamaya devam ettiler. Ama bunu 'détente' –birbirlerinin ayağına çok fazla basmama anlayışı– temeline dayalı olarak yaptılar. Bu 1980'e kadar, bu arada her iki kampta da büyük karışıklıklar olmasına rağmen devam etti.

Küba liderleri Rusya'nın füzeleri geri çekme kararına çok üzüldüler. Bir pazarlık malzemesi olarak kullanılmışlardı ve bu konuda yapabilecekleri çok fazla bir şey de yoktu; zira Rus ekonomik yardımına bağımlıydılar. Bu bağımlılık Küba'da, sanayileşme planlarının belirli ölçekte küçültülmesi ve devrim öncesinin şeker ihracatına dönülmesi anlamına geliyordu. Devrimin ilk yıllarının mesajı olan 'tarımın çeşitlendirilmesi'nin yerini rekor düzeyde şeker üretimi çağrısı aldı. Rusya'nın politikasının empoze ettiği kısıtlamaları kırmak için kısa bir uluslararası girişim oldu. Küba liderleri, 'Latin Amerika Dayanışma Örgütleri'ni ve Rusya'nın Üçüncü Dünya Komünist Partileri ve kurtuluş hareketlerine uyguladığı politikalara karşı yarı açık eleştiriler yaptıkları, 'Üç kıta' konferanslarını düzenlediler. Sonunda Che Guevara, bu eleştirileri gerilla mücadelesiyle Kongo-Zaire ve Bolivya'da hayata geçirmek üzere Küba'dan ayrıldı. Ancak ne eleştiriler ne de Che Guevara'nın pratiği, belirli bir durumdaki sınıfsal güçlerin somut değerlendirmesine dayanmıyordu. Aksine, Guevara, Küba'nın son derece özel koşullarında başarılı olan, devrimci mücadele modelini empoze etme girişiminde bulunuyordu. Kongo müdahalesi feci bir yenilgiydi ve Bolivya eylemi, Che bir CIA ajanı tarafından yakalandıktan sonra vurularak öldürülünceye kadar felaketten felakete sürüklendi. 1968'e gelindiğinde Castro ve Küba hükümeti yeniden Rusya'nın yaklaşımını desteklemeye yönelmişti.

Vietnam Savaşı

1960'ların başında ABD hükümeti Vietnam'ı, hasım güçlere karşı askeri eylemler düzenlemek üzere 'danışmanlar' kullanılan yerlerden biri olarak görüyordu. 'Otuz tane Vietnam'ımız var' demişti Robert Kennedy bir gazeteciye.[291] İlk bakışta kendine güvenmesi için nedenleri vardı. Latin Amerika'ya istikrar kazandırmak için planlanan bir ABD hükümet programı, ''Gelişme İçin İttifak', Küba devriminin tekrarlanmasını önlemekte başarılı olmuş ve Venezuela, Guatemala, Bolivya ve sair yerlerdeki gerilla hareketleri yenilgiye uğratılmıştı. 1960'ların ortasında, Amerikan askerlerinin zamanında seferber edilmesi, Kongolu asilerin, ABD'nin adamı diktatör Mobutu'ya karşı ilerleyişini durdurmuş ve Dominik Cumhuriyeti'nde bir halk ayaklanması girişimini önlemişti. Endonezya'da Amerikan askerlerine gerek bile kalmamıştı. CIA, solcu generallerin başarısız bir komplo sonucu yarım milyon insanı öldürdüğü bahanesini kullanan General Suharto ile birlikte çalışarak, Üçüncü Dünya'nın en güçlü Komünist Partisi'ni yok etmiş ve bağımsızlık lideri halkçı Sukarno'yu devirmişti.

Ancak Robert Kennedy'nin Vietnam konusundaki böbürlenmesi doğru çıkmadı. Ülke, 1954'te Kore Savaşı'yla ilgili anlaşmayla bölünmüştü. Fransa'nın bu ülkeyi sömürge olarak elinde tutma girişimi, Vietminh kurtuluş hareketinin Dien Bien Phu'da Fransa'ya büyük bir yenilgi tattırmasıyla, yıkıcı bir darbe almıştı. Ancak Vietminh, Rusya ve Çin tarafından ülkenin yalnızca Kuzey yarısını kontrol etme ve Güney'de Fransa'ya yardım eden Vietnamlı grupları, yaklaşmakta olan seçimlerde ülkeyi bir bütün olarak yönetmeleri için serbest bırakma konusunda ikna edilmişti. Fransa'nın savaş çabalarının büyük kısmını destekleyen ABD, şimdi güneyi yöneten hükümete sponsorluk ediyor ve seçimlerin hiçbir zaman yapılmamasını sağlamaya yardım ediyordu.

Güney'de her türlü muhalefete karşı artan bir baskı vardı. Budist rahipler kendilerini yakarak bunu protesto ediyor, eski Vietminh savaşçıları kırsala kaçıyor ve kendilerini savunmak için silaha sarılıyorlardı. Kısa süre sonra yaygın gerilla savaşı ve şehirlerde sürekli huzursuzluk başladı ve ortada, varlığı artan miktarda ABD desteğine bağlı bir hükümet bulunuyordu. Kennedy başkanlığı aldığı zaman 400 olan 'danışman' sayısı, suikaste uğradığı günlerde 18.000'e yükselmişti. 1965 yılında deniz piyadeleri Danang deniz üssüne indiler ve bir ay içinde ülkede 35.500 Amerikan askeri bulunuyordu ve bu sayı yıl sonunda 210.000'e yükselmişti. Bu arada ABD hava kuvvetleri, hem güneyde hem de kuzeyde kurtuluş güçlerini

mücadeleyi bırakmaya mecbur edecekleri inancıyla, günlerce, haftalarca ve yıllarca tarihin en büyük bombardımanıyla ülkeyi dövdü.

Vietnam savaşı, Kore'deki savaş gibi, düzenli ordular tarafından yürütülen ve Kuzey'deki yöneticilerin her an durdurabilecekleri bir savaş değildi. Baskıcı bir rejime karşı kendiliğinden mücadelelerden doğmuştu ve de Kuzey Vietnam'ın liderleri, ulusal bağımsızlık mücadelesinin öncüleri olma prestijine ciddi bir zarar vermeden bu mücadeleye arkalarını dönemezlerdi.

ABD kolay çıkışı olmayan bir yıpratma savaşının tuzağına yakalanmıştı. Kuzey'le olan sınır noktasına yakın Khe Sanh'da bir üs kurabilmiş ve büyük bir bedel karşılığında kurtuluş güçlerinin burayı almasını önleyebilmişti. Ama bu üssü çevredeki kırsal alanları dize getirmek için kullanamıyordu ve sonunda burayı terk etmek zorunda kaldı. Şehirlerin kontrolünü elinde tutabiliyor ama 1968'de Vietnam'ın yeni yılı Tet'te, kurtuluş güçlerinin ani bir saldırısıyla neredeyse tamamen ezilip geçilmeyi önleyemiyordu. ABD, askeri harcamalarının yüzde 30'una varan ve büyük iş çevrelerinin protestolarına neden olan, Vietnam savaşının maliyetinin hızla artmasını durduramıyordu. Son olarak, genç insanlar savaşın dehşetine ve savaşmak için askere alınmaya karşı isyan ederken, savaşın ABD toplumunda büyük yaralar açmasını önleyemiyordu.

Çin: Büyük İleri Atılım'dan Piyasaya

1950'lerde ve 1960'ların başlarında Çin'in resmî imajı, gülen köylülerin, neşeli işçilerin ülkesi, SSCB ile birlikte Komünist dünyanın ortak lideri, barış ve bolluk sosyalizmine doğru hızla ilerleyen bir ülke şeklindeydi. Bu, dünya üzerindeki binlerce sol kanat gazetede işlenen bir imajdı.

ABD'nin de buna rakip kendi Çin imajı vardı. Diğerleri arasındaki en büyük Kızıl Tehdit oydu; örgütlü bir nefretin toplumu; yüz milyonlarca insanın tepedekilerin emriyle beyinsizce çalıştığı, George Orwell'in *1984*'teki karabasanına Rusya'dan daha yakın bir dünya. Bu imaj Vietnam savaşını destekleyen Amerikan propagandasında çok güçlü bir rol oynadı. ABD, Çin'in güneye doğru etkisini yaymaya ve özgürlüğü yok etmeye kararlı olduğunu iddia ediyordu. Eğer Vietnam'da başarılı olursa, sıra 'dominolar' gibi devrilecek Güneydoğu Asya'nın öteki ülkelerine gelecekti ve bu 'özgür dünya'da hiçbir yer güvenli olmayana kadar devam edecekti.

Her iki imaj da dünyadaki insanların beşte birinin ya da daha çoğunun yaşadığı Çin'in gerçekleriyle bağdaşmıyordu. ABD propagandası, en azından 1950'lerin ortasından itibaren Rusya ile Çin arasındaki artan ihtilafı görmezden geliyordu. 1960'ların başında Rusya yardımı kesmiş ve

binlerce danışmanını Çin'den geri çağırmıştı ve de iki ülke uluslararası toplantılarda birbirlerinin politikalarını alenen suçluyorlardı.

Resmî Çin propagandası, ülkedeki sınıf farklılıklarını ve halkın büyük bir çoğunluğunun içinde yaşadığı ileri derecedeki güçlükleri saklıyordu. 1949 yılında Çin'in büyük şehirlerini kontrol altına alınca, Halk Kurtuluş Ordusu'nun liderleri, kapitalistlerin kimi kesimleri de dahil bütün sınıfları ekonomik yeniden inşa programı etrafında birleştirmeye yönelik bir politika izlemişlerdi. Bu, 1950'lerin başında az çok Stalin'in Rusya'da izlediği modele benzer ve onun gibi Batı'da kapitalizmin yaptığı şeyi gerçekleştirmeyi amaçlayan bir sanayileşme modeline yol açtı. Kuomintang rejimi altında pek çok sanayi, devlet elindeydi ya da daha önceki Japon sahiplerinden müsadere edilmişti. Devlet şimdi geri kalanların çoğunu da ele geçiriyordu ama eski sahiplerine sabit kâr payları ödüyordu (dolayısıyla Kızıl Çin'de hâlâ milyonerler vardı). Devletin kontrol aygıtı, esas itibariyle eğitimli orta sınıf üyeleriyle dolduruluyor ve Kuomintang döneminin pek çok yetkilisi yerinde bırakılıyordu. Büyük toprak sahiplerinin egemen olduğu bölgelerde toprak reformu yapılmış ancak hali vakti iyi olan köylülere dokunulmamıştı. İşçi kitlesinin durumu daha çok eskisi gibiydi.

Bu önlemler hatırı sayılır bir ekonomik büyüme sağladı – resmî rakamlara göre 1954-57 için yılda ortalama yüzde 12. Ancak bu, ileri sanayi ülkelerine yetişme hedefine yaklaşılmasını sağlamadı ve Mao Zedung etrafındaki bir kesim Çin lideri, can alıcı adımlar atılmadığı takdirde Çin'in de yerinde sayan bir Üçüncü Dünya ülkesi olmaktan ileri gidemeyeceğinden korkmaya başladılar. 1958 yılında Liu Shoqi ve Deng Xiaoping gibi liderlerin muhalefetine rağmen, ultra-hızlı sanayileşme hedefleyen 'Büyük İleri Atılım'ı başlattılar.

Ağır sanayinin, her yörenin kendi demir ve çeliğini üretmesiyle başlayarak, eskisinden çok daha hızlı gelişmesi sağlanacaktı. Milyonlarca yeni sanayi işçisi, köylülerden özel küçük araziler geri alınarak ve insanlar büyük 'Halk Komünleri'nde yaşamaya zorlanarak beslenecekti. 1958 ve 1959'da 'atılım' başarılı gibi göründü. Resmî sanayi büyüme hızı yılda neredeyse yüzde 30'du ve Çin Komünizmi'nin dünyadaki savunucuları, 'komünler'i, yeni bir çağın şafağı olarak selamladılar. 1960'ta gerçek ortaya çıktı. Çin, komünleri işler hale getirecek teknik malzemeye sahip değildi ve yalnızca köylüleri sürü gibi bir yere toplamak, bir aileyi diğerine karşı çıkaran yüzyılların geleneklerinin üstesinden gelmek için yeterli değildi. Tahıl üretimi feci şekilde düştü ve milyonlar açlık nedeniyle öldü. Yeni yerel sanayilerin teknik düzeyi düşüktü; son derece verimsizdi ve kaynakları tükettiği için de, genel olarak ekonomiye zarar verdi. Büyük

İleri Atılım, korkunç bir fiyat ödeyen geniş halk kitlesi için bir felakete dönüştü. İrade gücü tek başına yüzyılların durgunluğunu ve emperyalizmin neden olduğu sanayice gerilemeyi ortadan kaldıramazdı.

Liderlik Mao'yu iktidar mevkiinden uzaklaştırarak ve daha ölçülü bir sanayileşme yaklaşımına dönerek buna tepki gösterdi. Ancak bu politika da, büyük bir başarı sağlamadı. Sanayi üretimi 1965'te 1960'tan daha düşüktü. İşgücü yılda 15 milyon artarken, yeni iş sayısı yalnızca yarım milyon artıyordu ve de 23 milyon üniversite mezunu anlamlı işler bulmakta zorluk çekiyordu.[292]

Sorunlar birikirken, liderlikteki Mao Zedung çevresi bir kez daha acil eylemin bu açmazı kırabileceğini düşündü. Bu kez bunu sonuca ulaştıracak bir araç bulduklarını düşünüyorlardı – umutları kırılmış olan çok sayıda genç insan. 1966'da Mao ve onu destekleyen, karısı Jiang Qing ve savunma bakanı Lin Biao da dahil bir zümre, 'Proleter Kültür Devrimi'ni ilan ettiler.

Çin, dediler, parti ve ülkenin yapılarını yürüten insanların 'kültür'ü nedeniyle geri bırakılmaktadır. Bu insanlar yumuşak ve tembel olmuşlardır. Bu tür eğilimler Rusya'yı çoktan de-Stalinizasyonun 'kapitalist yoluna' sokmuştu. Çin'i de eski Konfüçyüsçü yollara doğru geri çekebilirdi. Mao'nun politikalarına engel olanları kitle önünde eleştirerek bunu durdurmak gençliğin göreviydi. Mao'nun grubu tüm eğitim kurumlarını altı ay süreyle kapattı ve ücretsiz tren ulaşımı sağladıkları 11 milyon lise ve üniversite öğrencisini bu eleştiriyi ülkenin her yerine yaymak üzere teşvik etti.

'Proleter Kültür Devrimi' hiçbir anlamda proleter değildi ve hiçbir anlamda devrim değildi. Öğrenciler kitlesel gösteriler düzenler ve ülkeyi dolaşırken işçilerin çalışmaya devam etmeleri bekleniyordu. Gerçekten de, 'Kültür Devrimi'nin mesajının bir kısmı, işçilerin ikramiye oranları, sağlık ve güvenlik sorunları gibi 'kapitalist' endişeleri bırakmaları gerektiği, zira bunların 'iktisadi' şeyler olduğu ve 'Mao Zedung düşüncesi'nin herkes için yeterli bir motivasyon oluşturduğu şeklindeydi. Aynı zamanda öğrencilere asker ve polis aygıtının işleyişine karışmamaları da bildirilmişti. Bu, devleti altüst etmeyi önlemeye yönelik bir 'devrim'di!

Öğrenci 'Kızıl Muhafızlar', asabiyetlerini kurumlara değil, yeterli devrimci heyecan göstermeyen bireylere yöneltmeye teşvik ediliyordu. En yukarıda bu, 'Büyük İleri Atılım' sırasında Mao'ya karşı çıkanları hedef alma anlamına geliyordu. Liu Shaoqi, Den Xiaoping ve diğerleri görevden alındı. Yerel düzeyde ise yetkisi çok az olan ve her nasılsa 'eski yolları' temsil eden öğretmenler, yazarlar, gazeteciler, kâtipler ya da aktörleri, günah keçisi ilan etme anlamına geliyordu. Bu irrasyonel zulüm, eski 'Kızıl

Muhafız' Jung Chang'ın, *Yaban Kuğuları* adlı anılarında ve *Elveda* filminin sahnelerinde, Beijing operasının bir sanatçısı ve bir Kültür Devrimi kurbanının anlatıldığı *Metresim* filminde ve Dai Houying'in bir grup entelektüel hakkındaki *Duvarın Taşları* adlı romanda çok canlı bir şekilde yansıtılır.

Ancak Kültür Devrimi yalnızca irrasyonel ani bir boşalma değildi. Mao'nun istismar ettiği gerilim yeterince gerçekti. Ve bu nedenle, Mao başlatmış olduğu hareketi kontrol altında tutamıyordu. Pek çok şehirde ve pek çok kurumda rakip 'Kızıl Muhafızlar' ve 'Kızıl Asiler' ortaya çıktı. Bunların bazıları yerel devlet ve parti aygıtlarınca manipüle ediliyordu. Ama diğerleri, halk kitlesinin hayatını ilgilendiren sorular soran ve Şanghay'da büyük grevlere karışan genç işçileri kendine çekmeye başladı.

Mao şimdi aylar önce kendi başlatmış olduğu hareketi durdurmaya çalışıyordu ve her yörede düzeni yeniden tesis etmesi için Lin Biao'nun ordusuna çağrı yaptı. Bu, öğrencilerden bazısının, tüm toplumsal sisteme karşı çıkmaya yönelmesine yol açtı. Hunan'da bir grup, 'yeni bürokratik burjuvazinin yönetimi'ni lanetlediler. Diğerleri 1970'lerdeki 'demokrasi duvarı' hareketinin yolunu açan eleştirilerde bulundular.[293] Ordunun kararlı harekâtı, hâlâ Mao'ya inanan geniş öğrenci kitlesinin yardımıyla, Kızıl Muhafız hareketini sona erdirdi. Bu hareket sırasında, ne kadar yanlış bir şekilde de olsa duygularını ifade etmeye başlayanlar ağır bir bedel ödediler. Milyonlar yorucu işler yapmak üzere şehirlerden zorla çıkarılarak uzak kırsal alanlara gönderildi – bir tahmine göre Şanghay'ın nüfusunun onda biri şehirden gönderildi.[294]

Bununla birlikte, Kültür Devrimi'ne kitlesel katılımın sona ermesi, Çin'de karışıklığın sonu olmadı. 1970 yılında Mao'nun belirlenmiş halefi Lin Biao, başarısız kalan darbe söylentileri arasında aniden Rusya'ya gitmek üzere ülkeden kaçtı ama Sovyet sınırına çok yakın bir yerde uçağı düştü. 1970'lerin ilk bölümü, merkezi iktidarın, daha önce gözden düşmüş olan Deng Xiaoping'i, belirlenmiş halefi olarak geri getiren Çu Enlay'ın ellerinde toplandı. Mao'nun karısı ve üç işbirlikçisi ('Dörtlü Çete') 1974'te kısa bir süre kontrolü ele geçirdi; Deng'i uzaklaştırdı ve Kültür Devrimi'nin diline geri döndü. Çu Enlay'ın ölümünü anmak için yapılan muazzam gösteriler ne kadar az destekleri olduğunu gözler önüne serdi; 1976'da Mao öldükten sonra devrildiler ve hapse atıldılar.

Dünyanın her tarafındaki solun çoğu Kültür Devrimi'ne güvenmişti. Pek çok ülkede ABD'nin Vietnam savaşına karşı çıkanlar, Vietnam lideri Ho Şi Minh'in olduğu kadar Mao Zedung'un portrelerini taşıyorlardı. 'Mao'nun düşünceleri'nin anlatıldığı *Küçük Kırmızı Kitap*'taki basmakalıp sözler sosyalist faaliyetin rehberi olarak gösteriliyordu. Ne ki 1972'de,

daha fazla Amerikan uçağı Vietnam'daki hedefleri vururken, Mao ABD Başkanı Nixon'u Beijing'de selamladı ve 1977'de, Deng yönetimi altında Çin, piyasa mekanizmasını, Stalin'in ölümünden sonra haleflerinin Rusya'da yaptığından daha azgın bir şekilde kucaklamaya başladı.

Batı medyası bu tür sağa sola sapmaları çılgın bir irrasyonelliğin sonuçları olarak gördü. 1970'lerin sonuna gelindiği zaman solda Maoizm ile özdeşleşmiş olanların pek çoğu, sosyalizme sırtlarını döndüler. Fransa'da eski Maoist 'Yeni Filozoflar', devrimin otomatik olarak tiranlığa yol açtığı ve devrimci solun faşist sağ kadar kötü olduğunu öğreten koca bir ekol oluşturdular. Bununla birlikte, son çeyrek yüzyılda Çin tarihinin irrasyonel görünen yolunun basit ve rasyonel bir açıklaması var. Çok basit olarak Çin, yöneticileri her ne kadar köylüleri aç bırakmış ve işçileri sıkıştırmış olsa da, zorla sanayileşmenin Stalinci yolunu başarıyla izleyecek iç kaynaklara sahip değildi. Ancak bir yüzyıllık emperyalist yağmanın sonrasında kolay bir başka seçenek de yoktu. Rasyonel çözümleri bulamayan ülke yöneticileri, irrasyonel olanları seçmek zorunda kaldılar.

10. Bölüm

Yeni Dünyanın Bozuk Düzeni

1960'ların ortalarında gelişmiş kapitalist ülkelere bakanların çoğu, sistemin savaş yıllarının sorunlarından kurtulduğuna inanıyordu. Sistem artık öylesine derin bunalımlar, sonsuz ekonomik belirsizlikler ve devrimci solla faşist sağ arasındaki siyasal kutuplaşmalarla karşı karşıya bulunmuyordu. ABD'li sosyolog Daniel Bell, 'ideolojinin sonunun' geldiğini ilan etmişti. Şimdi, 'üretimi örgütlemek, enflasyonu kontrol etmek ve tam istihdamı sürdürmenin' araçları bilindiğine göre, 'siyaset bugün herhangi bir içsel sınıf bölünmesinin yansıması değildir' diyordu.[295] Bell, ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın (CIA) finanse ettiği *Encounter* dergisine yazıyordu. Ama CIA'den nefret edenler bile çok benzer sonuçlara ulaşabiliyorlardı. Dolayısıyla Alman-Amerikalı Marksist Herbert Marcuse, 'çağdaş toplumun en gelişmiş bölgelerinde, kurumsal statükonun korunmasında ve geliştirilmesinde öncelikli çıkarı olanlar eski düşmanları (burjuvazi ve proletarya) birleştirdi' diye yazıyordu.[296]

Öyle görünüyordu ki tarih, ya da en azından sınıf mücadelesi tarihi – belki Üçüncü Dünya dışında, sona ermişti. Bu otuz yıl sonra, Bell'e ya da Marcuse'a hiçbir göndermede bulunmadan, ABD Dışişleri Bakanlığı görevlisi Francis Fukuyama tarafından yeniden formülleştirilen bir nosyondu.

Ne ki, 1960'ların ortasıyla 1990'ların başı arasındaki dönem, bir dizi toplumsal karışıklık, ani ekonomik krizler, şiddetli grevler ve de dünyanın büyük askeri bloklarından birisinin çökmesiyle öne çıkmıştı. Tarih sona ermek bir yana daha da hızlanmıştı.

20. yüzyılın ikinci yarısında üç büyük dönüm noktası vardı – 1968, 1973-75 ve 1989. Bunlar, Soğuk Savaş döneminin siyasal, ideolojik ve ekonomik yapısını altüst ettiler.

1968: Yanıp Sönen Özgürlüğün Sesi

1968 yılına genellikle 'öğrenci ayaklanmasının yılı' olarak göndermede bulunulur. Bu yıl gerçekten de, dünyanın her yerinde, Batı Berlin'de, New York'ta ve Harvard'da, Varşova'da ve Prag'da, Londra'da ve Paris'te, Mexico City ve Roma'da öğrenci protestolarını, gösterilerini ve işgallerini gören bir yıl oldu. Ama bu yılla ilgili olarak bunlardan çok daha fazla şeyler vardı. Söz konusu yıl, siyah Amerikalıların isyanının en yüksek noktasına, Amerika'nın askeri prestijine en büyük darbenin (Vietnam'da) indirilmesine, (Çekoslovakya'da) Rus birliklerine direnilmesine, (Fransa'da) insanlık tarihinin en büyük genel grevine, İtalyan toplumunu yedi yıl süreyle sarsacak işçi mücadeleleri dalgasının başlangıcına ve Kuzey İrlanda 'Sorunları' olarak bilinecek olaylara tanık oldu. Öğrenci mücadeleleri, her ne kadar bunları etkileyecek ve geri besleme sağlayacak olsa da, daha büyük toplumsal güçlerin çatışmasının belirtileriydi.

1968 patlamaları büyük bir şok etkisi yarattı, çünkü bunların yer aldığı toplumlar çok istikrarlı görünüyordu. McCarthycilik 1930'larda mevcut solu yok etmişti ve ülkenin sendika liderleri bürokratik ve muhafazakâr olma kötü şöhretine sahipti. Çekoslovakya Doğu Avrupa ülkelerinin en zengini ve 1956'daki karışıklıklardan en az etkilenmiş olanıydı. Fransa on yıldır de Gaulle'ün diktatörce yönetiminin sıkı baskısı altındaydı; sol seçimlerde başarısızdı ve sendikalar zayıftı. İtalya'da hükümetler gelip gidiyor ve her zaman, insanları seçimlerde kendileri için oy vermeye sürükleyen Katolik Kilisesi'ne dayanan Hristiyan Demokratlarca kuruluyordu.

İstikrarın büyük kısmı bu ülkelerin yaşadığı sürekli ekonomik büyümeye dayanıyordu. Ancak bu büyümenin kendisi, istikrarın altını oyan güçleri yaratıyor ve bu güçler 1968'de siyasal ve ideolojik yapıları parçalıyordu.

ABD'de uzun süren ekonomik canlılığın başlarında siyah nüfusun çoğunluğu, köleliğin sona erdiği zaman oldukları yerdeydi – yerel devletin ve beyaz ırkçıların aşağı pozisyonlarını onlara kabul ettirmek için silahı, kamçıyı ve celladın kemendini kullandıkları kırsal Güney'de yarıcılık ediyorlardı. Ekonomik canlılık, sanayide iş bulmak için şehirlere olan hareketi hızlandırdı. 1960'a gelindiğinde siyahların dörtte üçü şehirlerde oturuyordu. Büyük sayılara ulaşmış olmaları ırkçılara ve devlete karşı ayağa kalkma güvenini yarattı. 1955 yılında bir kadının, Rosa Parks'ın, bir otobüsün arkasında ayrılmış alanda oturmayı reddetmesi, Alabama, Montgomery'de eski iktidar yapılarını sarsan yaygın bir otobüs boykotunu başlattı. 1965, 1966 ve 1967'de, Los Angeles, Newark ve Detroit gibi kuzey şehirlerinde siyahların ayaklanmaları görüldü. 1968 yılında siyah

lider Martin Luther King'in öldürülmesinden sonra ülkedeki hemen hemen her gettoda dumanlar yükseldi ve genç siyahların büyük bölümü, devrimi ve silahlı meşru müdafaayı savunan Kara Panterler Partisi'yle özdeşleşmeye başladı.

Fransa ve İtalya'da mevcut düzenin 1940'larda kendisini istikrara kavuşturma yeteneği ve faşist İspanya ve Portekiz'de kendisini devamlı kılması, bu ülkelerde halkın büyük bir kısmının hâlâ, statükoyu desteklemek için rüşvet verilebilecek ya da korkutulabilecek küçük çiftçiler olması gerçeğine dayanıyordu. Bunun ideolojik ifadesi, ileri derecede muhafazakâr Katolik Kilisesi'nin pek çok yörede sahip olduğu etkiydi. Uzun süren ekonomik canlılık bunu değiştirdi. 1968'e gelindiğinde güney Avrupa ülkelerinde köylü kökenli çok sayıda erkek ve kadın, fabrikalarda ve büyük işyerlerinde yoğunlaşmıştı. Başlangıçta, sendikalara karşı olma ya da Katolik sendikaları destekleme gibi kırsal önyargılarını beraberlerinde getirme eğilimindeydiler. Ama 1930'ların mücadelelerini ve savaşın sonundaki büyük grevleri hatırlayan eski işçilerle aynı koşullarla karşılaştılar – daha fazla çalışılması için durmak bilmeyen baskı, ustabaşı ve müdürlerin tehditleri, artan fiyatlar nedeniyle ücretler üzerindeki baskı. Bu insanlar, 1968 ve 1969 yıllarında sisteme meydan okuyan yeni ve kuvvetli bir güçle birleştiler.

1950'lerin otalarında Çekoslovakya'daki istikrarın nedeni yine canlanan bir ekonomiydi. Yılda yaklaşık yüzde 7'lik bir büyüme, reel ücretlerde hatır sayılır artışlara izin verirken, yönetimdeki bürokrasiye de bir tür kendine güven duygusu vermişti. Büyüme hızı 1960'ların başında düştü; toplumun her düzeyinde artan hayal kırıklığına ve yönetici bürokrasi içinde de bölünmelere yol açtı. Parti içindeki önde gelen figürler, Devlet Başkanı ve Parti Genel Sekreteri Novotny'yi istifaya zorladılar. Entelektüeller ve öğrenciler, 20 yıldır ilk kez, kendilerini özgürce ifade etmek için bu fırsattan yararlandılar. Tüm sansür mekanizması çöktü ve bir anda polisin muhalefeti ezme konusunda güçsüz olduğu görüldü. Öğrenciler özgür öğrenci birlikleri kurdular; işçiler devletçe atanmış sendika liderlerini oylarıyla tasfiye ettiler, bakanlar politikaları nedeniyle televizyonda sıkı sıkıya sorguya çekildiler ve Stalin döneminin korkunçlukları alenen konuşulmaya başlandı. Bu kadarı Rusya'nın yöneticileri için çok fazlaydı. 1968 Ağustos'unda bu ülkeye çok sayıda asker gönderdiler ve önde gelen hükümet figürlerini tutuklu olarak Moskova'ya sürdüler.

Muhalefeti bir gecede ezebileceklerini ummuşlardı ama ilk etki, sorunun derinleşmesi ve yaygınlaşması oldu. Rus tanklarına karşı çok az fiziki direniş olurken, muazzam bir pasif muhalefet oluştu. Rusya, Çekoslovakya hükümetini, muhalefeti kontrol altına alma sözüyle ülke-

ye iade etmeye zorlandı. Bu söz yerine getirilmeden, aralıklı gösteri ve grevlerle dokuz ay geçti. Sonunda Rusya, insanları işlerinden çıkararak ve kimi durumlarda hapsederek açık muhalefeti susturacak kukla bir hükümet kurdurmayı başardı. Stalinci devlet kapitalizmi Çekoslovakya'yı bir yıl kadar daha yönetecekti.

Bununla birlikte Stalinist sisteme yönelik ideolojik hasar muazzamdı. Uluslararası planda olaylar, 1956'da soldaki insanların duydukları kuşkuları yeniden canlandırdı. Batı Avrupa Komünist partilerinin çoğu, böyle yaparak ülkelerindeki sosyal demokrat ve orta sınıf güçlerle işbirliğini kolaylaştırmak için bile olsa, Rus işgalini lanetlediler. Sola kayan genç insanlar arasında, 'Doğu ve Batı emperyalizmleri'ni lanetlemek yaygın bir şey oldu. Çekoslovakya da dahil Doğu Avrupa'da yönetimdeki partilerin üyeliği gerçek bir ideolojik adanmışlıktan uzaklaştı; partiye girmek, ne eksik ne fazla, bir kariyer oldu.

ABD'nin Vietnam'da karşılaştığı sorunlar bile bir ölçüde bu uzun süren ekonomik canlılığın bir ürünüydü. Savaşı dünya sahnesinin merkezine iten şey, 1968'deki Tet Saldırısıydı. Ancak Tet, ABD güçleri için kayıtsız şartsız bir yenilgi olmadı. ABD o sırada, her ne kadar generalin biri, bir keresinde 'şehri kurtarmak için onu yok etmek zorunda kaldık' diye itiraf etmiş olsa da, şehirlerin kontrolünü yeniden ele geçirmiş olmakla övünüyordu. Tet savaşta bir dönüm noktasını temsil etti çünkü ABD'nin ülkenin kontrolünü elinde bulundurmanın maliyetini göze alamayacağı konusunda büyük iş çevrelerinin başlıca kesimlerini ikna etti. ABD burada Kore'de harcadığından daha fazla harcamıyordu. Ancak araya giren ekonomik canlılık Japon ve Batı Alman kapitalizminin canlanışına tanık olmuştu ve ABD hem onların ekonomik rekabet konusundaki meydan okuyuşlarını hem de Vietnam'daki kara savaşının maliyetini karşılamayı göze alamıyordu. Bu durumda savaş, Başkan Johnson'un, kendisine şöhret sağlayacağını ve ABD toplumuna uzun dönemli istikrar getireceğini umduğu 'Büyük Toplum' refah harcamaları programını talan etti.

Son olarak, uzun süreli canlılık bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde öğrenci sayısında muazzam artışlara yol açmıştı. Her yerde devlet, kendi ulusal kapitalizminin rekabet gücünü arttıracağı umuduyla, yüksek öğretimin bir hayli yaygınlaşmasını üstlenmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın başında yalnızca 69.000 yüksek okul öğrencisi bulunan Britanya'da, 1964'e gelindiğinde bu sayı neredeyse 300.000'i bulmuştu. Bu gelişme ayrıca öğrenci nüfusun yapısında da nitel bir değişime yol açtı. Eskiden bu öğrenciler ağırlıklı bir şekilde yönetici sınıf ve onun asalaklarından gelirken, şimdi esas itibariyle orta sınıfların ve daha az ölçüde olmak üzere işçilerin çocuklarından oluşuyordu. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun

okuduğu üniversiteler, birbirine benzer yapılardaydı ve işçilerin işyerlerinde yoğunlaşması gibi, giderek büyük öğrenci kitlelerini barındırıyordu. Kaliforniya, Berkeley'deki öğrenci protestoları, 'bilgi fabrikaları'ndan şikâyet ediyordu.

Öğrenciler buralarda, daha sonra toplumun sınıfsal olarak çok farklı yönlerine dağılmadan önce, yalnızca üç ya da dört yıllığına bir araya geliyorlardı. Ama içinde buldukları koşullar onları toplu eyleme yönlendirebilecek bir topluluk duygu ve ilgisi yaratmada başarılı oluyordu. Binlerce genç insan, sosyoloji, edebiyat, tarih ya da iktisat öğrencisi olarak, ideolojik temaları benimseme ve geliştirmelerinin beklendiği yoğun bir ortamda bulunuyorlardı.

Bu ise toplumsal meselelerin üniversitelerde etkili olabileceği anlamına geliyordu. Dolayısıyla, örneğin Berlin'deki öğrenci mücadeleleri, despot İran Şahı'nın gezisi sırasında polisin Şahı protesto eden bir öğrenciyi öldürmesiyle başlamıştı; ABD'de, Vietnam savaşı karşısında duyulan dehşet ve mücadele eden siyahlarla dayanışmadan kaynaklanmıştı; Polonya'da, muhaliflerin hapsedilmesine karşı protestolardan hareket edilmişti; Çekoslovakya'da Rus işgaline karşı muhalefetin bir parçası olarak gelişmişti.

Öğrenci sorunları etrafında başlayan mücadeleler hızla, toplumun tüm niteliğini çözmeye çalışacak şekilde genelleşti. Bu en dramatik bir şekilde Fransa'da ortaya kondu. Otoriteler, küçük çaplı öğrenci protestolarına, Paris Üniversitesi'nin bütününü kapatarak ve polisi göndererek karşılık verdiler. Polis şiddetinden dehşete düşen artan sayıda öğrenci, nihayet 'barikatların gecesi'nde (10 Mayıs) polisin şehrin Sol Yakası'nın tümünden geçici olarak çıkarılmasına kadar protestolara katıldı. Öğrenci hareketi, de Gaulle'ün, otoriterliği ve grevleri ve gösterileri ezmek üzere silahlı polisi kullanma kararıyla saltanat sürdüğü, tüm düzene karşı başarılı bir muhalefeti simgeler hale geldi. Aşağıdan gelen baskılara tepki gösteren rakip sendika federasyonları 13 Mayıs'ta bir günlük bir genel grev çağrısı yaptılar ve gördükleri tepki karşısında şaşırıp kaldılar. Ertesi gün, genel grevin başarısıyla cesaretlenmiş olan genç işçiler Nantes'daki Sud Aviation fabrikasının işgaline başladılar. Başka işçiler onları izledi ve iki gün içerisinde bütün ülke 1936'daki işgallerin –ama çok daha büyük bir ölçekte– tekrarını yaşıyordu. On beş gün kadar hükümet felç oldu. Yayınını sürdürmeye devam eden medyada yapılan tartışmaların büyük kısmı meydana gelmekte olan 'devrim'le ilgiliydi. De Gaulle, çaresizlik içinde gizlice Almanya'daki Fransız silahlı kuvvetlerine komuta eden generallere koştu ama kendisine görevinin bu ajitasyonu sona erdirmek olduğu söylendi. Sonunda bunu, ücret artışlarının ve genel seçim vaadinin,

sendikaları ve hepsinden öte Komünist Partisi'ni işe dönülmesi konusunda bastırmaya ikna etmesi sayesinde başardı.

Hatta Mayıs olaylarından önce, öğrenci mücadelelerinin uluslararası çapta yaygınlaşması, devrim dili için yeni bir popülerliğe yol açıyordu. Ama Mayıs'a kadar bu tür konuşmalar hâlâ Herbert Marcuse gibi adamların, işçileri dışlayan düşünceleriyle sınırlı olma eğilimindeydi. Tipik sloganlar 'öğrenci gücü'nden söz ediyordu. Mayıs olayları bunu değiştirdi. O andan itibaren olup bitenlerle 1848, 1871, 1917 ve 1936 ve kimi durumlarda 1956'da olanlarla bir bağlantı kurma eğilimi arttı. Yirmi ya da daha fazla yıl süreyle Batı'nın anaakım entelektüel hayatında marjinalleşmiş olan Marksist düşünceler birdenbire moda oldu. Ve otuz yıl kadar sonra Batı dünyasının her yerinde yaşlanmış entelektüeller hâlâ 'altmışlar'dan heyecanla bahsediyor ya da o dönemi özlemle anıyordu.

1968'in etkisini hisseden yalnızca dar entelektüel anlamda kültür değildi. Geniş 'kitle' ve 'gençlik' kültürünün pek çok unsuru da bu etkiyi hissetti. Genç insanların onlarla yetiştirildikleri önyargılara karşı bir meydan okuma söz konusuydu. Giyimde ve saç stilinde, daha önce 'toplum karşıtı' azınlıklarla ilişkilendirilen modaların geniş çapta kabulüyle radikal değişiklikler oldu. Keyif verici ilaçların (daha çok mariuana, amphetamine ve LSD) kullanımı yaygınlaştı. Daha da önemlisi, artan sayıda Hollywood filmi, Amerikan Rüyası'nın propagandasını yapmak yerine buna meydan okumaya başladı ve kimi pop şarkıları romantik aşk dışındaki temaları ele almaya başladı.

ABD'de başlangıçtaki 'hareketler' –insan hakları ve siyahların özgürleşme hareketleri, savaş karşıtı hareketler ve de öğrenci hareketleri– başka hareketleri doğurdu. Bunlar, Amerikan Yerlilerine kendilerine zulmedenlere karşı mücadeleyi ele almayı ve New York'daki eşcinsellere Eşcinsel Özgürlük Cephesi'nin kurulmasıyla, kulüplerine yönelik saldırılara karşı durmayı ilham ediyordu. Bu hareketlerin deneyimi ayrıca binlerce kadının Amerikan toplumunda kendilerine ayrılan aşağı rollere meydan okumasına ve çoğu kez bu hareketlerde yer almasına yol açtı. Sınıflı toplumun doğuşundan bu yana kadınların maruz kaldığı baskının sorgulanması talebiyle Kadınların Kurtuluş Hareketi'ni oluşturdular ve hareketle doğrudan bağlantısı olmayan kadınlar arasında da bunun bir yansımasını gördüler. Kadınların çoğunun yaşamları için, işgücünün bir parçası olmaya başlamaları ve bunun kendilerine sağladığı bağımsızlığın tadına varmaları gerçeği, ifadesini buluyordu.

Yeni Çıkmaz

Radikalleşme dalgası 1968'le sona ermedi. ABD'deki en büyük öğrenci protestosu 1970'te oldu. Ohio, Kent Devlet Üniversitesi'nde Başkan Nixon'un Vietnam savaşını Kamboçya'ya yaygınlaştırmasını protesto eden öğrencilerden birisinin Ulusal Muhafız birlikleri tarafından ateş açılıp öldürülmesi üzerine, ülkenin her yerinde üniversiteler işgal edildi. Yunanistan'da 1973'te patlak veren öğrenci hareketi, Atina'nın merkezindeki politekniğin işgal edilmesiyle ülkeyi altı yıldır yöneten askeri cuntanın sarsılmasına ve yedi ay sonra çöküşünün sağlanmasına katkıda bulundu. Batı Almanya'da üniversiteler, genel olarak apolitik bir ülkenin ortasında, birkaç yıl boyunca sol kanat (esas itibariyle Maocu) ajitasyonun gettoları haline geldi.

Bununla birlikte, 1968'den sonra birkaç ülkede önemli bir kayma oldu. Öğrenciler sol muhalefetin merkezi olmaktan çıktılar. İtalya'da, 1969'daki 'sıcak sonbahar'dan sonra metal işçileri ücret sözleşmeleri nedeniyle fabrikalarını işgal edince işçi hareketi merkeze geçti. İspanya'da da, 1970'lerin sonlarından itibaren işçi hareketi merkezî bir rol oynamaya başladı ve böylelikle Franco'nun son yıllarında rejimi zayıflattı ve onun 1975'teki ölümünden sonra halefleri 'demokratik' reformlar yapmak için acele ettiler. Britanya'da, sendika liderlerinin karşı koymasına rağmen sendikacıların faaliyetleri, Edward Heath'in Muhafazakâr hükümetini öylesine yıprattı ki, 1974 başında 'bu ülkeyi kim yönetiyor' sorusu etrafında seçimlere gitti.

Öğrenciler kimi zaman işçileri de içine katacak mücadeleleri başlatabilmişlerdi ama mücadelelerin nasıl sonuçlanacağı işçilerin örgütlerine bağlıydı. Bu 1968 Mayıs'ında, sendikalar ve de Komünist Parti, en iyi tanınan öğrenci liderlerinin muhalefetine rağmen genel grevi sona erdirmeyi başarınca Fransa'da açıkça görüldü. 1975-76 yıllarında İtalya'da, Britanya'da ve İspanya'da yeniden görüldü. İtalya'da Hristiyan Demokratlar, Britanya'da Muhafazakârlar ve İspanya'da Franco, işçilerin mücadelelerini kendi başlarına engellemeyi başaramadılar. Hükümetler bunu ancak, sendika liderleri ve işçi partileriyle, İtalya'da 'tarihsel uzlaşma'; Britanya'da da 'Toplumsal Sözleşme' ve İspanya'da 'Moncloa Paktı' adı verilen anlaşmaları imzalayarak yapabildiler.

Her durumda bunun etkisi, işçilerin mücadelesini engelleyerek, tam da uzun süren ekonomik canlılığın sona erdiği bir sırada, kendilerine yöneltilecek nakavt yumruğu karşısında işçilerin gardlarını düşürmek oldu.

1960'ların sonunda dünyada, öğrenci radikalizminin, 1970'lerde işçi mücadeleleri dalgasına yol açtığı bir başka bölge daha vardı – Latin

Amerika'nın güney 'koni'si. 1960'ların sonu Arjantin'in Cordoba şehrinde neredeyse bir ayaklanmaya[297] ve Şili'de Sosyal Demokrat başkana meydan okuyan toprak işgalleri dalgasına tanık oldu. Her iki durumda da aşağıdan gelen değişiklik talebi anayasal kanallara yönlendirildi.

Arjantin'de bu talep, savaş sonrası diktatörü Perón'un sürgünden dönmesi talebi etrafında odaklaştı. Perón, yüksek dünya fiyatlarında Arjantin'in tarımsal ihracatının, görece yüksek ücretler ve işçiler için refah sağlayıcı olanaklara dönüştürülebildiği bir dönemde ülkeyi yönetmişti. İnsanlar onun dönüşünün eski iyi günleri geri getireceğine inanıyorlardı. Bu, birbirine rakip soldaki ve sağdaki Perón destekçilerinin ve hatta güçlü şehir gerillası örgütü Montoneros'un tekrarladığı bir mesajdı. Aslında, sonunda geri dönmüş olması işçiler için hiçbir kazanç getirmedi ama sağın ve ordunun, solun hiç hazırlıklı olmadığı bir saldırıyı başlatmasına yaradı. Perón'un ölümünden sonra ordu, iktidarı doğrudan ele alacak kadar kendisini güçlü hissetti. Sayıları on binlere varan bütün bir sol kanat eylemci kuşağı öldürüldü ya da 'kayboldu'.

Şili'de parlamentocu Sosyalist Parti bu yeni militanlıktan yararlandı. Liderlerinden birisi Salvador Allande, 1970 yılında başkan seçildi ve de parlamentodaki sağ kanat çoğunluk, askeri emir komuta zincirini bozmamak izin bir anayasal garanti karşılığında göreve başlamasını kabul etti. Önemli ABD çıkar çevreleri bundan hoşnut olmadı ve Allande'nin görev süresinin ikinci yılında Şili yönetici sınıfının belli başlı kesimleri de onlara katıldı. 1972 güzünde onu görevden uzaklaştırmak için, kamyon sahiplerinin öncülük ettiği 'patronlar grevi' yoluyla bir girişim yapıldı. Bunu, fabrikalarını işgal eden ve 1917 ve 1956'dakine benzer işçi konseylerini birbirine bağlamak için, *cordones*, oluşturan işçiler önledi. 1973 Haziran'ındaki bir darbe silahlı kuvvetler içindeki ayrılık ve büyük sokak gösterileri nedeniyle sonuçsuz kaldı. Ancak Komünist Parti ve Sosyalist Parti'nin başlıca kesimleri halka, *cordones*leri yavaşlatmalarını ve ordunun 'Anayasal' geleneklerine güvenmelerini salık verdiler. Allande, bunun sağı yatıştıracağını ve düzeni sağlayacağını umarak Augusto Pinochet de dahil generalleri hükümetine aldı. Eylül ayında Pinochet bir darbe düzenledi, başkanlık sarayında Allande'yi bombaladı ve binlerce eylemci işçiyi öldürdü. Avrupa'da işçi hareketi kendi liderleri tarafından uykuya yatırılırken, Latin Amerika'nın güneyinde kanla boğuldu.

1968'de yakılan ateş Avrupa'da bir kez daha parladı. Portekiz, 1920'lerin sonlarından beri faşist nitelikleri olan bir diktatörlüktü. Ama 1970'lerin ortalarına gelindiğinde Afrika'daki sömürgelerini elde tutmak için verdiği savaşı kaybediyordu. Nisan 1974'te diktatör Caetano bir darbe ile devrildi ve onun yerini, ülkenin belli başlı tekellerinin desteklediği ve

savaşlara görüşmeler yoluyla bir çözüm bulmaya kararlı, muhafazakâr General Spinola aldı.

Diktatörlüğün çöküşü bir mücadele dalgasını başlattı. Lisnave ve Setnave'deki büyük tersaneler işgal edildi. Fırıncılar, posta çalışanları ve havaalanı emekçileri greve gittiler. Darbeyi düzenlemenin riskini alan subayların pek çoğu Spinola'dan daha radikaldi ve Spinola, kurtuluş hareketleri Portekiz iş çevrelerinin çıkarlarını koruyacak barış koşullarına razı oluncaya kadar onları oylamaya çalışırken, savaşlara derhal son verilmesini istiyorlardı. Doğru düzgün örgütlenmiş yeraltındaki tek parti Komünist Partisi'ydi. Liderleri, (Lizbon bölgesindeki en güçlü işçi gruplarının güvenini yitirme pahasına) grevleri sona erdirmek, hükümete katılmak ve orta sınıf destekçileri silahlı kuvvetler ve medyada etkili pozisyonlara yerleştirmek üzere Spinola ile anlaştılar. Komünist Partisi'nin amacı, işçilerle generaller arasında denge sağlayarak, savaştan sonra Doğu Avrupa'dakilerin çizgisine benzer kendi rejimini kurana kadar güçlenmekti.

Bu başarılı olması mümkün olmayan bir manevraydı. Komünist Parti, Lizbon işçilerinin militanlığını ve silahlı kuvvetlerin kendi solundaki gelişmelerden hoşnutsuzluğunu durduramayacağı gibi, Batı kapitalizminin kendi kapı eşiğindeki devrimci olaylardan paniklemesini de yatıştıramazdı.

İki başarısız sağ kanat darbe girişimi Spinola'nın görevi terk etmesine ve işçilerle ordu saflarında daha fazla radikalleşmeye yol açtı. CIA'in ve Batı Avrupa'nın sosyal demokrat hükümetlerinin desteği ile sağ, kuzey Portekiz'in kırsal kesimlerinde darbeye benzer bir dizi girişimde bulundu. Etkili askeri güce sahip subaylar, bir siyasal tercihten ötekine savruluyorlardı. Daha sonra Kasım 1975'te sosyal demokrat desteğe sahip bir yüksek rütbeli subay, sol kanat subaylardan bir kısmını iktidarı ele geçirmek için yarı gönüllü bir girişime kışkırttı ve bunu birkaç yüz disiplinli birliği, sadık olmayan alayları silahsızlandırmak üzere, Lizbon üzerine yürütmenin mazereti olarak kullandı. Birkaç hafta öncesine kadar –partiye yakın bir subayın başbakanlığı yürüttüğü sırada– o denli güçlü görünen Komünist Parti, işçilerin direnişini örgütlemek için hiçbir harekette bulunmadı. 1975 yazında, Avrupa ve Amerika'da kapitalizmin liderlerini derinden endişelendiren bir devrim, sonbaharda yalnızca homurdanarak yenilgiyi kabul etti.

Şiddetli Bir Yağmur

Uzun süren ekonomik canlılık, Batı ekonomilerinin 1930'lardan bu yana ilk kez aynı anda durgunluğa girmesi ve işsizliğin katlanmasıyla

1973 güzünde aniden sona erdi. Bu her yerde, hükümet ve iş çevrelerinde panik yaratmak için yeterliydi. Anaakım iktisatçılar 1930'ların bunalımının nasıl meydana geldiğini hiçbir zaman açıklamayı başaramamışlardı ve hiçbiri benzer bir durumla karşı karşıya olmadıkları konusunda emin olamıyorlardı.

1950 ve 1960'larda, bunalımların bir daha mümkün olmayacağı zira John Maynard Keynes'in reçetelerini uygulayabilecekleri konusunda kendilerini ikna etmişlerdi. Dünyanın en çok satan ekonomi kitaplarından birisinin yazarı Nobel ödüllü iktisatçı Paul Samuelson, iktisadi çevrimlerin geçmişte kalmış bir şey olduğu konusunda onlara 1970'te garanti vermişti. Ama Keynesçi ilaçları iktisadi bunalıma uygulamaya çalıştıklarında bunlar işe yaramadı. Tek etkisi, işsizliğe dokunmazken, enflasyonu artırmak oldu. 1976'ya gelindiğinde, hızla artan enflasyon tehlikesinin yarattığı panik içinde bu tür önlemler terk edilmişti. İktisatçılar ve siyaset yazan gazeteciler bir gecede devlet müdahalesinden bağımsız, tamamen 'serbest' piyasa inancına, daha önce Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi birkaç münferit peygamberin vazettiği bir teoriye döndüler. Entelektüellerin böylesine kitlesel bir dönüş yapması, prenslerin kişisel kararlarıyla ilahiyatçıların 'inançlar'ını değiştirdikleri günlerden beri görülmemişti.

Bununla birlikte serbest piyasa peygamberlerinin popülerliği, işsizliği, uzun süren canlılık döneminin düzeyine yükseltemiyordu. Ne de, 1980'lerin başında, işsizliği bir kez daha katlayan ve 1974-76'ya göre dünyanın daha geniş bölgelerini kapsayan ikinci bir durgunluğu önleyebildi.

1974-76 ve 1980-82 krizlerinin popüler bir izahı, suçu Ekim 1973 Arap-İsrail savaşından sonra petrol fiyatlarındaki ani yükselmelere ve 1980'de Irak-İran savaşının patlak vermesine atmaktı. Ancak 1990'ların başında, petrol fiyatlarının düştüğü bir sırada yeni bir kriz ortaya çıktı. Bir başka iddia ise 1974-76 krizinin nedeninin, kârlardan daha fazla artan ücretlerin etkisinden kaynaklandığı idi. Ama bu, daha sonraki krizleri açıklayamazdı çünkü dünyanın en önemli ekonomisinde, ABD'de, 1970'lerin ortalarından itibaren ücretler sürekli olarak düştü.[298]

Sistemde bu 'altın çağı', 'kurşun çağı'na* çeviren çok daha esaslı bir şey değişmişti. ABD Kore Savaşı sırasında, muhtemelen toplam üretiminin yüzde yirmisini ve yatırım için hazır fonların yarısına yakınını alıp götüren, büyük miktarda silah harcaması yapmıştı. Bu durum, kendi sa-

* Kurşun çağı (*Leaden Age*): İkinci Dünya Savaşı sonundan 1960'ların sonuna kadar geçen dönem Batı kapitalizmi tarihinde "Altın Çağ" olarak anılırken; 1970'lerin başından 2000'lere geçen dönem de "Kurşun Çağı" olarak anılıyor. Bu kurşun çağın özellikleri olarak başlıca yavaş büyüme, yüksek işsizlik, daha şiddetli konjonktürel ya da iktisadi çevrimler ve halkın çoğunluğunun hayat standardında duraksamalar ya da gerilemeler zikredilebilir. *–çev.*

nayileri için pazar sağlamış ve silaha çok az harcama yapan Japonya gibi devletlerden yapılan ihracatı teşvik etmişti. Vietnam savaşı günlerine gelindiğinde, bu tür ülkelerden gelen rekabet, ABD'nin eski askeri üretim düzeyini göze alamayacağı anlamına geliyordu. Yine hâlâ büyük miktarlarda silah üretiyordu ama bunun massettiği üretimin oranı, Kore Savaşı günlerindekinin muhtemelen üçte biri kadardı. Bu açıkça tekrarlayan ve derinleşen dünya krizlerini –her ne kadar bu krizler henüz 1930'lardaki çöküşün boyutlarında olmasa da– bertaraf etmek için yeterli değildi.[299]

Bu durum ileri ülkelerde ekonomik büyümeyi bütünüyle sona erdirmedi. Ancak büyüme çok daha yavaş ve eskiden olduğundan çok daha düzensizdi ve ekonomik canlılık ve kriz çevrimi intikam almak için geri dönmüştü. 1980'lerde kişi başına düşen ortalama üretim, 1960'ların başındakinin yarısından daha azdı. İşsizlik, uzun süren canlılık döneminde hayal bile edilemeyecek düzeylere ulaştı –genel olarak yıllarca yüzde 10'un üzerinde seyretti ve İrlanda ve İspanya gibi yerlerde yüzde 20'lere yaklaştı. 1980'lerin ve 1990'ların sonlarında ABD'de daha düşük olan oranlar, insanları yoksulluk ücretiyle iş kabul etmeye zorlayan sosyal harcamaların kısılmasıyla sağlandı– ABD'de en yoksul yüzde 10, Britanya'daki benzer gruba göre yüzde 25 daha az kazanıyordu.[300]

İş güvencesinin olmayışı her yerde bir özellik haline geldi. 1990'larda anaakım politikacılar, insanların 'hayatları boyunca iş'e sahip olabilmeleri düşüncesiyle alay ediyorlardı. Ancak bu terim uzun süren canlılık döneminde pek çok insanın doğal kabul ettiği bir şeydi. Kuşkusuz, insanlar, kimi sanayiler büyür kimileri küçülürken iş değiştiriyorlardı. Ancak birkaç 'gerileyen sanayi' dışında insanlar bunu genellikle, işsizliğin itişine değil de, daha iyi olanakların çekişine tepki göstererek, kendi istekleriyle yapıyorlardı. Şimdi işsizliğin itmesi norm haline geldi ve araştırmalar, bu korkunun çalışan nüfusun yaklaşık yarısının zihninde yer ettiğini gösteriyordu.

Kapitalizm, tarihte kendisinden önce gelenlerden daha dinamik bir sınıflı toplum biçimidir. Dinamizmi, sürekli değişen karakteri, bir krizde de, ekonomik canlılıkta olduğu kadar tipiktir. Kimi firmalar piyasada yok olurken, diğerleri onların sırtından zenginleşir. Kimi sanayiler küçülürken kimi sanayiler genişler. En kötü bunalımlarda bile –en çaresiz olanların eşyalarını satın alan rehinciler ve zenginlerin varlığını koruyan güvenlik hizmetleri gibi– gelişen sektörler bulunur.

'Kurşun Çağı'nda da dinamizm kalmıştı ama, bu dinamizm uzun süren canlılıkta olduğu gibi insan kitlelerine daha iyi hayatlar sunmak yerine, geçmişte elde etmiş olduklarını kapmakla tehdit ediyordu. Kimi sanayilerin tümü ortadan kalkmış kasabalar ıssız yerlere dönüşmüştü.

Toplumsal refah yardımları 50'liler öncesinin düzeylerine indirilmiş ya da hatta ABD'nin kimi eyaletlerinde tamamen kaldırılmıştı. Bu arada, 'Thatcherciler' ya da 'neoliberaller' olarak bilinen yeni tür bir katı sağcı politikacı türü, 'girişim'in başıboş bırakılmasını kutluyor ve 'modernite'nin bir kanıtı olarak 19. yüzyıl politikalarının ortodoksluğuna heves eden bir kesim sosyal demokrat politikacı arasında da yankı buluyordu.

Sağa kayış, radikal solun, 1970'lerin ortalarındaki yenilgilerin –ve kimi durumlarda Çin'in ve Kamboçya'da Çin yanlısı Khemer Rouge'un kanlı rejiminin gerçeklerinin öğrenilmesinin– moral bozukluğuna uğrattığı kimi kesimlerinde de etkisini gösterdi. Kimisi tüm devrimci girişimin bir yanlışlık olduğuna karar verdi. Kimisi, parlamenter reformculuğa yönelik eleştirilerinde çok katı olduklarını düşündü. Kimisi de basit olarak sınıf mücadelesinin geçmişte kalan bir şey olduğu sonucuna vardı.

Aslında 1980'lerde, işçiler eski oturmuş sanayilerde işlerin büyük bir kısmının yok edilmesini önlemeye çalışırken –Fransa ve Belçika'daki çelik işçilerinin mücadelesi, Britanya'da 150.000 madencinin bir yıl süren grevi ve aynı uzunlukta 5.000 matbaa işçisinin grevi, Danimarka'da bir günlük genel grev, Hollanda ve Britanya Kolombiya'sında kamu sektöründeki grevler ve İspanya'daki bir günlük genel grev gibi– çok büyük ve kimi zaman şiddetli sınıf çatışmaları oldu.

Ancak, genellikle bu mücadeleler yenilgiye uğratıldı ve yenilginin bir mirası da, sınıf mücadelesinin 'eski moda' yöntemleriyle başarı sağlanamayacağı inancı oldu. Bu durum, işçi sınıfı eylemcilerinin bir tabakasının, bir kez daha umutlarını parlamenter politikacıların vaatlerine bağlamalarına yol açtı. Bu ayrıca sol kanat entelektüelleri, sınıf ve sınıf mücadelesi nosyonlarını daha da fazla sorgulamaya yönlendirdi. Bunlar 'postmodernizm' denen; gerçekliğin her yorumunun, bir başkası kadar geçerli olduğunu söyleyen ve dünyaya ilişkin total bir kavrayışı başkalarına empoze etmeye çalıştığı için toplumun işleyişini değiştirmeye yönelik her girişimin 'totaliterce' olacağını iddia eden entelektüel bir modayı benimsediler. Postmodernistler, toplumun tehlikeli istikrarsızlığının her zamankinden daha belirgin bir hale geldiği bir sırada, toplumu değiştirmek için mücadele nosyonunu reddediyorlardı.

Devlet Kapitalizminin Bunalımı

1917-18 ve ondan önce de 1948'dekinden daha fazla sayıda hükümet, 1989-90'da iktidardan düştü. Doğu Bloku bir anda yok oldu ve 1991'e gelindiğinde onu ayakta tutan ana sütun SSCB de ufalandı. Bu tür şeylerin artık mümkün olmadığı yolundaki postmodernist ve 'post-Marksist' id-

dialara rağmen, ekonomik bunalım ve sınıf mücadelesinin bir tür birleşimiyle alaşağı edilmişlerdi. Eğer solun bir kısmı bunu görmediyse, bunun nedeni nesnel gerçeklik değil, onların kendi yanıltıcı görüşleriydi. Zira, 1968'den sonraki tüm dönem, Doğu Bloku'nda, derinleşen krizler ve birbirini izleyen mücadele patlamalarıyla geçmişti.

Rus işgali Çekoslovakya'da durumu 1968-69'da 'normalleştirmeyi' başarmıştı Ancak komşu ülke Polonya'daki olaylar hastalığın ne kadar yaygın ve derin olduğunu gösterdi. Rejim, 1968 öğrenci hareketini ezmeyi başarmıştı ve Gdansk'taki (savaştan önce Danzig) dev tersaneyi işgal eden ve Szczecin'de (Stettin) fiyat artışlarını protesto eden işçilere karşı da benzer şekilde polisi kullanmaya kalkmıştı. Polis çok sayıda işçi öldürdü. Ama başka yerlerdeki dayanışma grevleri, rejimin başı Gomulka ve halefi Gierek'i fiyat artışlarını geri çekmeye mecbur etti. Batılı bankalardan kredi aldılar; ekonomi canlandı ve Batılı gazeteciler 'Polonya mucizesi' diye yazdılar. Ancak Batı pazarlarıyla artan bütünleşme, Polonya'nın 1970'lerin ortalarında o pazarlardaki bunalım tarafından vurulmasına neden oldu. Hükümet bir kez daha fiyatları arttırmaya çalıştı ve protestoculara karşı polis saldırıları başlattı.

Rejim, 1956-57 ve 1970-71'den sonra yaptığı gibi, işçi eylemlerinin anısını gömmeyi bu kez başaramadı. Derinleşen bir bunalım duygusu içinde bir grup entelektüel taciz edilmeye karşı çıktılar ve İşçileri Savunma Komitesi adıyla bir örgüt ve 20.000 okuyucusu olan *Robotnik* (*İşçi*) adlı bir yeraltı gazetesi kurdular. Bir zamanlar totaliter olan rejim yerinde duruyordu ama artık totaliterliği empoze edemiyordu.

Zayıflığı nihayet 1980 yazında kendini gösterdi. Fiyatları arttırmaya yönelik yeni bir girişim, yeni grevlere ve Gdansk tersanelerinin işgaline yol açtı. İşgalden, Macar işçilerinin 1956'daki konseylerini hatırlatan bir hareket gelişti. Ama bunun, üç ya da dört hafta değil, 16 aylık bir hayatı oldu.

Hareket kendisini bağımsız bir sendika, *Solidarnosc* (Dayanışma) olarak lanse etti. Ancak legal olarak varoluşunun 16 ayında, bir sendikadan daha başka bir şeydi. 3.500 fabrikadan gelen temsilcilerin konferansıyla kurulan ve kısa süre içinde on milyon üyeye sahip olduğunu iddia eden ve hükümete alternatif bir gücü temsil eden bir örgütlenmeydi. Eski toplumdan usanmış herkesin umutlarının odak noktası ve bizatihi varlığı da rejime bir meydan okuma oldu. Ancak hareketin liderleri, hükümeti devirmekten bilerek uzak durdular. Hareketin sempatizanı entelektüellerin, amaçlarının, 'kendi kendilerini sınırlayan bir devrim' olması gerektiği görüşünü kabul ettiler. Şili'deki Allande hükümetininkine çok benzer bir varsayımda bulundular: eğer işçilerin hareketi devleti tehdit etmeyeceği-

ne söz verirse, devlet de işçilerin hareketine hoşgörülü olacaktır. Sonuç olarak *Solidarnosc,* Şili'deki hükümetinkine benzer bir kaderin kurbanı oldu. 1981 Aralık ortasında askeri lider Jaruzelski sıkıyönetim ilan etti, ülkenin telekomünikasyon sistemini tıkadı, tüm *Solidarnosc* liderlerini tutukladı ve direnen işçilere karşı asker kullandı. Şaşırmış ve morali bozulmuş olan işçi örgütleri dağıldı.[301]

Bununla birlikte Polonyalı işçilerin hareketinin dağıtılması, ona neden olan alttaki güçlerin ortadan kaldırılmasına yetmiyordu. Doğu Bloku'ndaki büyüme hızları büyük Batılı ekonomilerdekinden büyük değildi. Üstelik, ABD'de Reagan hükümeti (Avrupa'ya Cruise ve Pershing füzeleri yerleştirerek) Rus hükümetinin de yetişmeye çalıştığı yeni bir silahlanma hamlesine başlıyordu. Ancak bunun ekonomiye getireceği yükü karşılayacak kaynaklar yeterli değildi. Devlet kapitalizmi rejimleri ya reform yapmak ya da sınıf çatışması ve içeriden çöküş riskini göze almak zorundaydılar. 1980'lerin başında Rus lider Andropov'un, işçi hareketinin ortaya koyabileceği meydan okuma hakkında birinci elden bilgisi vardı. 1956 yılında Macaristan'daki Rus büyükelçisi ve 1980-81'de *Solidarnosc*'un yükselişi sırasında KGB'nin başıydı. Benzer bir meydan okuma ihtimalinin SSCB'nin içinde ortaya çıkmasını önlemek istiyordu ve Rusya'da reform yapacak insanları işbaşına getiriyordu. Bunlar arasında en öne çıkan, Mikhail Gorbaçov'du.

Gorbaçov 1985'te SSCB'nin başı olarak göreve geldiğinde son derece güçlü görünüyordu – ve 1987 ve 1988'de açıklık (*glasnost*) ve reform hakkında konuştuğunda popüler de görünüyordu. Ancak 1991'de iktidarı kaybettiğinde popülaritesi sıfıra yakındı. Onun reform çağrısı, SSCB'nin polis aygıtında karışıklık yaratmış ve insanların umutlarını besleyerek, önceki altmış yılın sömürü ve zulmüne kafa tutmaya başlamalarını sağlamıştı. Ancak onun, üretimin devlet kapitalizmi örgütlenmesini yeniden yapılandırmadan başka bir şey vaat etmemiş olması, bu umutları tatmin edecek kaynakları bulmasını engelledi. On yılın sonunda 1980'ler başının ekonomik durgunluğu, ekonomik daralmaya dönüşmüştü.

1988 baharı, 1920'lerden beri, polis tarafından anında ezilmeyen –ilkin Ermenistan'da daha sonra Baltık devletlerinde– kitle protestolarına, daha fazla hak isteyen ulusal azınlık hareketlerine tanık oldu. Gorbaçov'un, kendinden önce gelenlerin yaptığı gibi bunları bastıracak gücü yoktu. Ama onları satın almak için gerekli araçlara da sahip değildi. Yanlış ama yetersiz baskı, yarım yamalak tavizlere yol açtı. Rejimlerin çoğu kez bir isyanı ateşlemeye yardımcı oldukları klasik bir formüldü bu.

Gorbaçov 1989 yazında ve 1991 baharında muhafazakâr güçlere dayanarak kendi pozisyonunu sağlamlaştırmak istedi. Her iki durumda da

ülkenin enerji kaynaklarını neredeyse kapatan büyük madenci grevleriyle yolundan alıkondu. Özellikle 1989 yazındaki grev, Polonya'daki büyük işçi protestolarını çok andırıyordu. Gorbaçov, eğer rejimin tümü aşağıdan yutulmak riskiyle karşı karşıya kalmayacaksa, çeşitli muhalefet hareketlerine tavizler vermek zorunda kaldı ve bunu yaparken de olaylar kontrolünden çıktı.

Bunun etkisi 45 yıl önce Doğu Avrupa'da kurulmuş olan rejimler için yıkıcı oldu. Çeşitli yöneticiler, isyan karşısında güvenecekleri son pozisyonu Rus müdahalesi tehdidini yitirmiş oldular. Zaten bir yıl önce Polonya'nın sert adamı Jaruzelski, bir dizi madenci grevini, –her ne kadar yeraltı örgütü 1980-81'dekinin gölgesi idiyse de– *Solinardosc*'un liderleriyle görüşmeyi kabul ederek yatıştırmıştı. 1989 yazında Macaristan'da Kadar'ın halefleri, ülkenin çok daha zayıf olan muhalif gruplarıyla benzer, 'katılanların eşit haklara sahip olduğu' görüşmeler konusunda anlaşmışlardı.

Eylül ve Ekim'de bir gösteri dalgası Doğu Almanya'yı kapladı, hükümet görüşmelere razı oldu ve samimiyetinin bir göstergesi olarak da, onu Batı Almanya'dan ayıran Berlin Duvarı'nı yıkmaya başladı. Daha sonra Kasım'da, muazzam sokak gösterileri ve bir saatlik genel grev sonunda devrilme sırası Çekoslovakya'da Husak'a geldi. Bunları Bulgaristan izledi. Romanya diktatörünün, değişim dalgasına göstericilere ateş açarak direnme girişimi, başkent Bükreş'te kendiliğinden bir ayaklanmaya ve kendi generallerinin önünde bir idam mangası tarafından kurşuna dizilmesine yol açtı. Altı ay içinde Avrupa'nın yarısının siyasi haritası yeniden çizilmişti. Doğu Avrupa'da ayakta kalan tek Stalinist rejim Arnavutluk'taydı ve bu da 1991 başında bir genel grevden sonra çöktü.

Hiçbir emperyal güç, imparatorluğundaki böylesine bir karışıklık tarafından tahrip olmayı önleyemezdi. SSCB içindeki ulusal hareketler giderek daha fazla güven duydular ve de yönetici grup içindeki bölünmeler daha da genişledi ve bunların toplumu kontrol etmeleri giderek daha fazla tehlikeye girdi. Gorbaçov, muhalif akımlara karşı son bir girişimde bulundu ama 1991 baharında ikinci büyük madenciler greviyle ve Moskova'da büyük bir gösteriyle engellendi. O yaz hükümetindeki muhafazakâr güçler, kendisini dışarıda bırakarak uzlaşmaz bir yol izleme girişiminde bulundular. Moskova'da bir darbe düzenlemek için askerleri kullandılar ve Gorbaçov'u ev hapsinde tuttular. Diğer askeri birlikler onları desteklemeyi reddetti ve bir uzlaşamamadan sonra iktidar, Rusya Cumhuriyeti'nin Başkanı, sanayi şehri Sverdlovsk'taki eski parti şefi Boris Yeltsin çevresindeki reformcuların eline geçti. Yeltsin, ulusal cumhuriyetler arasındaki bağların resmen koparılmasına razı oldu ve SSCB artık yoktu.

1989-91 karışıklıkları, Doğu Avrupa'yı 1953, 1956, 1968 ve 1980-81'de sarsan karışıklıklardan çok daha geniş çaplıydı. Ne ki, meydana gelen değişiklikler, daha önceki durumlarda, özellikle 1956 ve 1980-81'de meydana gelen değişiklikler kadar esaslı değildi, zira 1989-91 hareketlerinin liderliği, işçilerin en ufak iktidarını bile engellemeye kararlı insanlara gitmişti. Eski yönetici bürokrasiler içinden yükselmiş insanlar, kritik anlarda, sınırlı bir reform programı etrafında muhalif entelektüellerle ittifaka giriyor ve dolayısıyla gerçek devrim olanağını önlüyorlardı. Onlar, İtalyan Marksist Antonio Gramsci'nin 'pasif devrim' dediği bir stratejiyi izliyordu; değişimin aşağıdan olmasını önlemek için yukarıdan değişikliği zorluyorlardı.

Bu her durumda, muhaliflerle belirli unsurları içeren programlar etrafından anlaşmayı gerektiriyordu: dünya pazarına daha fazla açılma; eski güdümlü ekonominin terk edilmesi; görece özgür parlamento seçimlerine gidilmesi ve milliyetçilik üzerine yeni bir vurgu. Eski resmî medyanın kimi kesimleri ve eski muhalifler aynı mesajı tekrarlarken, işçi kitlesi piyasa ve demokrasinin doğal ikizler olduğu ve onların beklentilerini karşılayabileceği konusunda ikna edildi. 1989-91'in atmosferinde aksini iddia eden herhangi bir kişinin kendisini dinletebilmesi zordu; zira yukarıdan gelen önleyici hareketler, işçilerin sınıf hareketini asgaride tutuyordu.

Meydana gelen büyük siyasal değişiklikler sınıf mücadelesinin bir sonucuydu ama bu, sömürülen sınıfların demokratik kitle örgütlerinin, işçi konseyleri çizgisinde ifadesini bulmadığı *saptırılmış* bir sınıf mücadelesiydi. Bunlar, geçmişin büyük toplumsal devrimlerinden daha çok 1830'da Fransa'da olanlara benzer siyasal devrimlerdi ki değişikliklerden sonra belli başlı sanayileri ve bankaları aynı insanların yönetiyor olması olgusu bu gerçeği ortaya koyuyordu.

Çöküşün Şok Dalgaları

Doğu Bloku'ndaki kriz, devlet kapitalizmi modelini benimsemiş her türlü ülkeyi etkileyen çok daha geniş bir krizin parçasıydı. Hiçbir yerde, daha önceki dönemlerin yüksek büyüme oranlarını sağlayabilme yeteneğinde görünmüyordu. Aynı zamanda ulusal ekonomileri –özellikle mikroçip teknolojisi ve bilgisayar yazılımı alanında– ABD ve Japonya'nın sanayi devlerinin muazzam yatırımlar temelinde önayak olduğu, sanayideki yeni buluşlardan koparıyordu.

Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın her yerinde devlet kapitalizmine hizmet ederek kariyerlerini yapmış olan bürokratlar ve politikacılar 'serbest' piyasayı övmeye ve Batı'nın çok uluslu şirketleriyle anlaşmalar

yapmaya yöneldiler. Hindistan'da Kongre hükümetleri, Etiyopya'da iç savaşı kazanmış olan eski Maoist hareket, Cezayir'deki rejim ve Mısır'da Nasır'ın izleyicileri, hepsi, az ya da çok bu yolu izlediler. Yeni yaklaşımın öncüsü, piyasanın ve kâr etmenin Mao kültüne resmen bağlı olmakla el ele gittiği, Deng Xiaoping'in Çin'iydi.

Üçüncü Dünya hükümetlerinin çoğu, Dünya Bankası'nın ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) 'yapısal uyum programları'na imza atarak bu yaklaşıma bağlılıklarını gösterdiler. Ama bunların düşük büyüme oranları ve yoksulluk sorunlarının üstesinden gelebileceği konusunda çok az kanıt vardır. 1980'lerde 76 kadar ülke, Dünya Bankası'nın 'serbest piyasa' kriterine göre hazırladığı uyum programlarını yürürlüğe koydular. Yalnızca küçük bir miktarı, daha önceki on yıllardan daha iyi büyüme ve enflasyon oranları kaydedebildi. 'Yoğun uyum programları uygulayan 19 ülkeden yalnızca dördü, '1980'lerde performanslarını düzenli bir şekilde' iyileştirdiler.[302] 1990'da Latin Amerika'nın nüfusunun yüzde 44 kadarı, Birleşmiş Milletler'in bölgeye bakan iktisat komisyonuna göre, yoksulluk sınırının altında yaşıyordu ve bu komisyon, 'Latin Amerika ve Karayipler'deki nüfusun hayat standardında 1980'lerde muazzam geri bir adım' atıldığına karar veriyordu.[303] Afrika'da kırsal nüfusun yüzde 55'inden fazlası, 1987'de mutlak yoksulluk olarak kabul edilebilecek bir durumda yaşıyordu.[304]

Doğu Avrupa ve eski SSCB'de 1990'larda olanlar da aynı derecede yıkıcıydı. Reformcuların vadettikleri 'ekonomik mucizeler' gerçekleşmedi. 1999'da yalnızca iki ülke, Polonya ve Slovenya, 1989'a göre daha yüksek bir üretime sahipti. Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, on yıl öncesine göre biraz daha yoksuldu. Bulgaristan, Litvanya ve Rusya'nın ekonomileri yüzde 40 ya da daha fazla küçülmüştü.[305]

Soğuk istatistikler milyonların umutlarının yıkıldığını söylüyordu. Moskova ve St. Petersburg gibi büyük Rus şehirlerinde insanların çoğu küçük parsellerinde yetiştirebilecekleri şeylerle, ekmek ve patatesten oluşan mütevazi yiyeceklerini destekliyorlardı. Arktik bölgesinde yaşayan bütün topluluklar, her kış cereyan kesintisi korkusuyla yaşıyordu. Madenciler ve çelik işçileri aylarca ücret alamıyor; sağlık hizmetleri dökülüyor; verem gibi hastalıklar sıradan hale geliyor ve ortalama yaşam süresi düşüyordu.

Doğu Avrupa'nın kuzey kuşağında koşullar biraz daha iyiydi. Ama, Çek Cumhuriyeti'nde ve Macaristan'da bile hayat standardı 1980'lerin sonlarına göre daha düşüktü: dükkânlarda daha çok mal vardı ama onları satın alabilecek parası olanlar çok azdı. Alman Federal Cumhuriyeti ile birleşen Doğu Almanya yüzde 20 ya da daha yüksek işsizlik oranlarına sahip olmayı sürdürüyordu. Güneydoğu Avrupa'da Bulgaristan, Romanya

ve Arnavutluk'ta koşullar Rusya'daki kadar kötüydü. Eski SSCB'nin güney kuşağında bu koşullar daha da kötüydü. 1989'da pek çok entelektüelin iyimserliğinin, 1990'ların sonunda umutsuzluğa dönüşmüş olmasına şaşmamak gerekir. Ünlü Çek şairi Miroslav Holub, 'Eğer ödeyeceğimiz bedelin bu olduğunu bilseydik, eserlerimizi bastırmamaya, resimlerimizi satmamaya tahammül ederdik' diyecek kadar ileri gitmiştir.[306] En fazla acı çeken Doğu Avrupa ülkesi, Soğuk Savaş boyunca Rusya'dan bağımsızlığını korumayı başaran Yugoslavya oldu. Batılı devletler artık onu, bölgedeki Rus etkisini dengelemek üzere uygun koşullarda kredi vermeye değer görmüyorlardı. IMF, iki senede hayat standardını yarı yarıya düşüren ve ülkenin yoksul kesimlerinde işsizliği astronomik boyutlara ulaştıran bir borç geri ödeme planı empoze etti ve siyasal figürlerin kendi pozisyonlarını, ulusal grupları birbirine düşürerek korumak istedikleri, Batılı devletlerin ise kendilerine yakın olanları destekledikleri, bir dizi kanlı iç savaşa yol açtı.

Piyasa heveskârlarının dünyada özel olarak gurur duydukları bir yer vardı: Güney Asya. Dünya Bankası 1991 yılı Dünya Gelişme Raporu'nda, 'Doğu Asya ekonomilerinin olağanüstü başarısından' söz ediyor ve Çin, Hindistan, Endonezya ve Kore'de 'değişik derecelerdeki reformlar'ı, 'ekonomik performanstaki iyileşmelerin izlediği'ne işaret ediyordu.[307] Britanya'da *Financial Times*'tan Samuel Brittan, 'Gönlünü ferahlatmak isteyen birisi, geriye doğru Büyük Bunalım'a değil, fakat Doğu Asya'nın, dünyadaki durgunluktan çıkmış gelişen ekonomilerine bakmalıdır' diyerek okurları yüreklendiriyordu.[308]

Böyle bir iyimserliğin kofluğu, 1997'de, Tayland'da başlayan ve Endonezya'da 1930'lar boyutunda bir çöküşe yol açan ve Güney Kore, Malezya ve Hong Kong'u derin durgunluğa iten bir ekonomik krizin bütün bölgeye yayılmasıyla anlaşıldı. 1998 içinde bu, Rusya'da ani bir krizi tetikledi ve Latin Amerika'nın en büyük ekonomisi, Brezilya'nın istikrarını bozdu. Krizle baş etmek üzere IMF tarafından yapılan programlar, örgütün eski parlak figürlerinden Jeffrey Sachs tarafından, işleri daha da beter yaptığı için acı bir şekilde eleştirildi.

Çin ekonomisi, 1980'lerin ve 1990'ların büyük kısmında, 1970'lerin sonundaki tarımsal fiyatlama sisteminde, devletten köylülüğe bir kerelik kaynak transferi şeklinde yapılan reformların etkisiyle, hızlı bir büyüme gösterdi. Birkaç yıl süreyle yiyecek üretiminde hızlı bir büyüme oldu ve bu da, hem iç pazara hem de dünya piyasalarına hizmet eden bir dizi hafif sanayinin gelişmesine temel teşkil etti. Resmî rakamlara göre, toplam sanayi üretimi üç kat arttı.

Ancak bu büyüme akıl almaz derecede düzensizdi. Kimi kıyı bölgeleri muazzam bir sanayileşme ve şehirleşme yaşarken, iç kesimlerde geniş bölgeler durgunluk yaşadı, hatta geri gitti. Sanayide on milyonlarca yeni iş vardı ama 200 milyon insan kırsal alanlardan bu işlere girebilmek için şehirlere akın etmişti. Eski ağır sanayilerin rasyonelleştirilmesi, işgücü sayısını azaltmayı ve asgari toplumsal refah harcamalarını kısmayı gerektiriyordu. Büyüme hızlarındaki çılgın oynamalar, hızla yükselen fiyatların neden olduğu keskin büyümelerin yerini, durgunluk dönemlerine bırakmasına neden oluyordu. Bu çevrimsel düşüşleri, dünya pazarında daha fazla satarak kırma girişimleri, dünya ekonomisi yavaşladığında ya da bunalıma girdiğinde klasik aşırı-üretim krizleriyle ülkeyi tehdit ediyordu.

Bu birleşim, 1989'da açıkça görüldüğü gibi, büyük toplumsal çalkantılar üretme tehlikesi yarattı. Doğu Avrupa'daki siyasal çöküşten yalnızca birkaç ay önce, Çin devletinin kendisi çökme notasına geldi. Öğrencilerin daha fazla demokrasi talepleri, daha geniş halk kesimlerinin hoşnutsuzluğunun odak noktası oldu. Beijing'in Tiananmen Meydanı'ndaki, ama ayrıca düzinelerle büyük şehir ve sanayi merkezindeki ünlü gösterilerle sonuçlandı. Birkaç gün boyunca rejim, öyle görünüyor ki, protestoları ezmek için tankları kullanmadan önce, gösterileri sona erdirecek askerleri bulmakta güçlük çekerek felç oldu.

Tiananmen Meydanı, devlet kapitalizmi özelliklerini pazara yönelişle birleştiren bir rejimin karşılaştığı ilk sosyal patlama olayı değildi. Mısır 1977'nin başlarında 13 büyük şehrinde bir grev, gösteri ve ayaklanma dalgası –1919'da Britanya'ya karşı milliyetçi ayaklanmadan sonraki en büyük sosyal huzursuzluk dalgası– yaşamıştı. 1988'de Cezayir'de bir grev dalgası, genç insanlar sokakları kontrol etmek için polisle çatışırken, nerdeyse bir ayaklanmaya dönüşmüş ve rejimi basın özgürlüğüne ve siyasi muhaliflerin sürgünden dönmesine izin vermeye zorlamıştı. Güney Kore'de 1987'de, öğrencilerin ve orta sınıf kesimlerin büyük militan gösterileri askeri rejimi sarsmış ve rejimi bir derece özgürleşmeye razı olmaya zorlamıştı. Bunu 1988'de, iki haneli ücret artışlarıyla sakinleştirilen bir dizi büyük grev izledi.

Bu toplumsal patlamaların tümü, Doğu Avrupa'daki 1989-90 olaylarıyla birtakım benzerlikler gösteriyordu. Bunlar, ne devlet kapitalizminin ne de devlet kapitalizminden bir tür piyasa sistemine geçişin, sanayideki büyümenin yarattığı işgücünün isyan etmesini ve arkalarından toplumun pek çok kesimini sürüklemesini önleyemediğini gösteriyordu.

İslam, Reform ve Devrim

1990'larda, 'komünizm ile kapitalizm' arasındaki çatışmanın yerini 'İslam ve Batı' arasındaki çatışmanın aldığı gazeteciliğin bir klişesi haline gelmişti. Kuşkusuz, son yılların iki büyük ayaklanması –1979 İran Devrimi ve 1980'lerde Ruslar'a karşı Afgan direnişi– İslam bayrağı altında olmuş ve bunlar Mısır'da, Cezayir'de, işgal altındaki Filistin'de ve başka yerlerdeki muhalif hareketlere ilham kaynağı olmuştu. Ancak bu klişenin görmezden geldiği şey, İslamın, tarihinde çok sık görüldüğü üzere, birbiriyle kanlı çatışmalara yol açabilecek çok farklı toplumsal çıkarları ifade edebilmesiydi.

İran Devrimi, despotik bir hükümdara, Şah'a ve onu destekleyen ABD hükümetine karşı bir öfke patlamasıydı. Şahın yönetimi, geleneksel din adamlarını, ulusalcı entelektüelleri, *bazaar*'larla ilgili kapitalist kesimleri, genişleyen sanayinin yeni işçi sınıfını, öğrencileri, yoksullaşmış küçük burjuvaziyi ve şehirlerin gecekondu bölgelerinin işsiz ve yarı iş sahiplerini, ulusal azınlıkları ve köylülüğün kimi kesimlerini kendine düşman etmişti. 'Zulme' karşı İslami eleştiri bütün bu gruplardan insanları ortak bir düşmana karşı birleştirebilirdi. Ama bir kez Şah klasik bir ayaklanmayla –kitlesel grevler, silahlı ayaklanmalar ve ordu içindeki isyanlarla– devrildikten sonra, her grup İslami metinleri farklı bir şekilde okudu ve çok farklı pratik sonuçlar çıkardı. Ayaklanmadan sonraki ilk yıllar, yalnızca İslami ve laik kesimler arasında çatışmalara tanık olmadı ama farklı İslami hizipler arasında kanlı iç savaşlar gördü. Sonunda, Ayetullah Humeyni çevresindeki hizip zafer kazandı ve dinsel anlamda yenmiş olduğu rakiplerine karşı bir terör saltanatı başlattı. Bu durum pek çok liberali, onun barbarca yöntemlerinin, 'Yahudi-Hristiyan geleneği'nin sözde insancıllığından yoksun, tipik olarak İslama özgü olduğunu iddia etmeye yöneltti. Aslında Humeyni'nin zulmü, Komün'ün ezildiği sırada Fransız Katolikliği'nin uyguladığından, Prusya Lutherciliğinin 1919-1920'de desteklediği zulümden ya da hatta İsrail ordusunun, 1980'lerin başında Lübnan'daki Falanjistler eliyle Filistinlileri toptan katledişine ABD'li Hristiyan köktenciler ve Yahudi hahamlarının verdiği destekten nitelik açısından farklı değildi. Dökülen kan, dinin bir ürünü değil, karşı-devrimin bir ürünüydü.

Afganistan'da Rusya'nın desteklediği rejim de, Stalinist bir hızlı 'modernleşme' programını uygulamaya girişince, aynı şekilde çok farklı sosyal grupların direnişini kışkırttı. Rus askerleri ülkeyi işgal edip, Rusya yanlısı bir yöneticiyi öldürüp yerine bir başkasını geçirince yine İslamın, direniş için bir birleşme çağrısı sağladığı görüldü. Ancak birbiriyle çelişen çıkar-

ları temsil eden gruplar kendilerini Rusya ile olduğu kadar birbirleriyle savaşır buldular. Suudi Arabistan'ın desteklediği ve komşu İran'daki rejime şiddetle karşı olan Taliban, ülkenin pek çok yerini ele geçirene kadar İslami gruplar arasında bir iç savaş yaşandı. Bu arada, Amerikan CIA'inin Afganistan'da Ruslar'a karşı savaşması için örgütlediği Ortadoğu'nun pek çok yerinden İslamcılar, şimdi silahlarını ABD yanlısı yerli yöneticilere çevirdiler ve ABD tarafından 'terörist' olarak lanetlendiler.

Batı'ya karşı İslamın birleşik bir güç olmaması bir yana, 1980'lerin en kanlı savaşı, Irak ve İran 'İslam Cumhuriyeti'nin işlemi yöneticileri arasında yaşandı. Bu, önemli anlarda ABD'nin olduğu kadar, muhafazakâr Suudi Arabistan ve Sudan'daki İslamcı Hasan el Turabi rejimlerinin Irak'ı desteklediği bir savaştı.

İslamcı siyasi hareketlerin gelişmesi, pozisyonları gereği dünya sistemi içinde kapana kısılmış toplumlarda, çok az güvenli iş imkânları olan, özellikle genç ve eğitim görmüş on milyonlarca insanın, dünyaya yabancılaşmasının bir ürünüydü. Ancak, İslamcılar iktidara daha fazla sahip oldukça radikal yanları körleşti. İslami hükümetler, İslamcı kapitalistlerle çalışmaktan memnun olduklarını kanıtladılar; İslamcı kapitalistler ise, 'büyük Şeytan' ABD dahil, dünya sisteminin diğer kesimleriyle sürekli ittifaklar içine girdiler. Ortadoğu'da ulusal devletler arasındaki çatışmada, İslamcı hükümetler karşı saflarda göründüler.

Yeni Emperyalizm

Doğrudan sömürge yönetimine dayanan eski emperyalizm nihayet 20. yüzyılın son çeyreğinde öldü. Portekiz'in yönetici sınıfı kolonilerini terk etmek zorunda kaldı; Rodezya'daki beyaz göçmenlerin rejimi yerini Zimbabwe'ye bıraktı; Güney Afrika'daki ırkçı rejim çoğunluk yönetimine razı oldu ve Britanya Hong Kong'u Çin'e geri verdi. 'Yarı-koloniler' diye anılan var olmak için Batı'nın desteğine bağımlı zayıf hükümetler bile belirli bir bağımsızlık kazandılar. Kukla, müşteri haline geldi ve Irak'ın Saddam Hüseyin'inin 1990'da Kuveyt üzerine yürüdüğü zaman göstermiş olduğu gibi, müşteriler eski efendilerine karşı çıktılar. Ama bu emperyalizmin –büyük kapitalist devletlerin iradelerini küçük devletlere empoze etme girişimlerinin– sonu demek değildi.

1990'ların ortasında pek çok gazeteci, akademisyen ve politikacı, 'yeni global ekonomi'de devletlerin önemsiz olduğunu iddia etti. Ama, onlarla çalışan çok uluslu şirketlerin ya da hükümetlerin yöneticilerine bu hiç de öyle görünmedi. Araştırmalar, bu tür şirketlerin sahipleri ve yöneticilerinin belirli ulusal devletlerde kök salmaya devam ettiğini ve buraları,

başka yerlerdeki çıkarlarını korumak ve geliştirmek için üs olarak kullandığını gösteriyor. Bir araştırmanın sonucuna göre:

> Dünya ekonomisinde daha sağlam bir yere sahip olmak için devletler ve şirketler arasındaki rekabet çok daha şiddetli ve çok daha yoğun bir hale geldi. Sonuç olarak, şirketler hükümetlerle daha yakın oldular ve hükümetler de bu şirketlerin kontrol ettikleri kıt kaynaklara olan artan bağımlılıklarının farkına vardılar.[309]

ABD'de toplanan muazzam çok uluslu şirketler, kendi politikalarını dünyanın geri kalan kısmına empoze edebilmek için ABD devletine dayandılar. Üçüncü Dünya borçlarıyla ilgili olarak geliştirilen iki planda da –Baker Planı ve Brady Planı– pek yerinde olarak ABD hükümetinin üyelerinin adları vardır.[310] IMF'nin ve Dünya Bankası'nın, 'yeni kalkınma paradigmaları' laflarının arkasında, bankalara, alacaklarının güzelce ödenmesinin garanti edilmesi gerçeği yatmaktadır. Benzer şekilde, dünya ticaret görüşmeleri, ABD'nin kendi 'serbest ticaret' hegemonyasını, kendi kapitalistlerinin kimi zaman aykırı çıkarlarını koruma konusunda aynı ölçüde hevesli olan diğer hükümetlere kabul ettirmesi hakkındaydı.

Ancak malî, diplomatik baskılar her zaman en güçlü ülkelerin yönetici sınıflarının işlerini yürütmesi için yeterli olmuyor. Hükümetlerin global egemenliklerini sürdürmeleri için yalnızca askeri gücün gerekli olduğu anlar oluyor.

İki Körfez savaşı neler olabileceğinin önemli örnekleridir. Irak, 1980'ler boyunca İran'a karşı, hem ABD'nin hem de zengin Körfez ülkelerinin desteğini sağlamak ve önemli çok uluslu şirketlerle ilişkilerini pekiştirmek üzere, uzun ve kanlı bir savaş yürüttü. Savaştaki destekçilerinden, parasal yönden umduğu kadar kazançlı çıkmadığını görünce, Büyük Devletler'in özellikle de ABD'nin tepkisini yanlış değerlendirerek, bunlardan birisini, Kuveyt'i 1990'da işgal etti. Amerika, Britanya ve diğer devletler buna, muazzam bir askeri yığınak, yıkıcı bombardıman seferleri, karadan istila ve Kuveyt'ten Basra'ya geri dönen 100.000 Iraklının katliamıyla karşılık verdiler. Bunu, Birleşmiş Milletler'in tahminine göre, her yıl 50.000 Iraklının ölümüne neden olan, on yıl süren ekonomik müeyyideler izledi.

Bu operasyonun amacı yalnızca Irak'ı disiplin altına almak ya da hatta Ortadoğu'da ABD çıkarlarına meydan okuyabilecek öteki milliyetçi hükümetlere ve hareketlere gözdağı vermek değildi. Bu operasyon ayrıca dünyanın öteki devletlerine, ABD'nin global hedeflerini kabul etmeleri gerektiğini çünkü yalnızca ABD'nin dünya polisi olacak kadar güçlü olduğunu gösterme niyeti de taşıyordu.

Daha 1980'lerde Cumhuriyetçi yönetimler, Vietnam yenilgisinin, 'Vietnam Sendromu'nun etkisini gidermek için ABD'nin Batı yarımkü-

reye sürekli egemen olma yeteneğini göstermeye girişmişlerdi. Grenada ve Panama'nın işgal edilmesinin ve Nikaragua'da ortalığı karıştıran sağ kanat kontra gerillalara destek verilmesinin arkasında yatan düşünce buydu. Daha sonra Bush yönetimi, ABD'nin Ortadoğu'da daha büyük çapta polis harekâtı yapabileceğini gösterdi. Halefi Demokrat Bill Clinton zamanında, 1990'lar boyunca, artan bir düzenlilikle bir askeri harekât diğerini izledi: deniz piyadelerinin Somali'ye çıkarılması, Irak'ın tekrar tekrar bombalanması, Bosna iç savaşı sırasında Sırp güçlerinin bombalanması, Afganistan'da iddiaya göre bir gerilla kampının ve Sudan'daki bir ilaç fabrikasının bombalanması ve Sırbistan'a karşı topyekun bir hava savaşı başlatılması.

Yeni emperyalizmi uygulayan yalnızca ABD değildi. Rusya, eski SSCB'nin geniş kesimleri üzerindeki genel hâkimiyetini devam ettirme girişimlerini, Gürcistan ve Tacikistan'daki iç savaşlara sonucu etkileyebilmek amacıyla müdahale ederek ve askeri güç kullanarak gösterme girişimlerinde bulundu. Fransa, Afrika'da büyük bir etki alanına sahip olmayı sürdürdü ve Rwanda-Burundi gibi bölgelerde egemenlik için ABD ile sürtüştü. Nijerya 'barışı koruma' görüntüsü altında diğer Afrika devletlerine müdahale ederken, Britanya Sierra Leone ve Nijerya'daki olaylarda, etkili olmaya çalıştı. Yunanistan ve Türkiye, kuzeydoğu Akdeniz ve Balkanlar'ın kimi kesimlerindeki etkileri yüzünden sürekli birbirlerini savaşla tehdit ettiler.

1990'ların dünyası, etki alanları için birbirleriyle sürtüşen devletlerin ve onlarla ilişkili ekonomik çıkarların karmaşık bir hiyerarşisinden oluşuyordu. Ancak bunların önemleri eşit değildi ve her biri, bu hiyerarşideki pozisyonunun, sonuçta, ortaya koyabildiği silahlı güce bağlı olduğunu biliyordu. En tepede, pozisyonunu korumaya çok hevesli olan ABD yer alıyordu. On yılın son yılı, liderleri Miloseviç, ülkenin Arnavut azınlığına saldırmadan ve dünya çapındaki ABD müşterilerinin kötülükleriyle yarışmaya başlamadan önce izin almamış olduğu için, ABD liderliğindeki NATO ittifakının, sistemli bir şekilde Sırbistan'ın altyapısını bozmaya girişmesiyle bunun tam olarak ne anlama geldiğine tanık oldu.

Sonuç

Çağın Yanılgısı

20. yüzyıl, Bernstein'ın artan demokratikleşme, artan eşitlik ve artan kapsamlı refah kehanetlerinde örneği görünen, ilerlemenin kaçınılmazlığı konusunda büyük bir tantana ile başladı. Aynı tema, 1950'lerin ortalarında ve 1960'ların başlarında, Anthony Crosland gibi politikacıların, Daniel Bell gibi siyaset teorisyenlerinin ve Paul Samuelson gibi iktisatçıların yazılarında yeniden egemen oldu. 1990'larda, Francis Fukuyama 'tarihin sonu'nu ilan ettiğinde yeniden ortaya çıktı ve Anthony Giddens'ın sağ ve sol kategorilerinin geçmişte kaldığında ısrar etmesiyle 1990'ların sonuna kadar varlığını sürdürdü. Eğer her şey dünyada olabileceklerin en iyisi olamamışsa, birkaç küçük değişiklikle olabilirdi.

Ne ki hayatın gerçeği, insanlığın geniş kesimleri için, yüzyılın değişik noktalarında, tarihte bilinen korkunçluklar kadar dehşet vericiydi. İlerlemenin yürüyüşü Birinci Dünya Savaşı'nda kan dökülmesine; 1930'ların başındaki kitlesel yoksullaşmaya; Nazizmin ve faşizmin Avrupa'nın pek çok yerine yayılmasına; Stalinci *gulag*'a; Japonya'nın Şanghay ve Nanking'e saldırmasına; 1940-45 arasında Avrupa'nın çoğunun mahvolmasına; Bengal'deki açlığa; Hiroşima ve Nagazaki'nin yok olmasına; Vietnam'a karşı 30, Cezayir'e karşı dokuz yıl süren savaşlara; bir Körfez Savaşı'nda bir milyon, ikincisinde 200.000 ölüye; El Salvador, Guatemala ve Arjantin'de ölüm mangalarınca katledilen on binlere; ve Hırvatistan, Bosna, Tacikiskan, Angola, Etiyopya, Liberya, Sierra Leone ve Afganistan iç savaşlarında ölen yüz binlere neden olmuştu. Sanayinin gelişmesi kendisini çoğu kez savaşın makineleştirilmesine ve Holocaust'la en dehşet verici bir şekilde kitlesel katliamların makineleştirilmesine dönüştürmüştü. Tablo, yüzyılın sonunda, ortasında olduğundan daha umut verici değildi. Yüzyılın çeşitli anlarında 'Birinci Dünya'nın hayat standartlarını 'yakalamayı' umut eden Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın dışındaki Arjantin, Meksika, Venezuela, Brezilya ve Rusya gibi ülkelerin tümü, bu hayalin kaybolduğunu gördüler. Bütün Afrika kıtası, 30 yıllık bir dö-

nemde kişi başına düşen gelir azalırken, bir kez daha kendilerini tarihten silinmiş buldular. İç savaş, Angola, Sierra Leone, Liberya, Tacikistan, Afganistan, Tonga-Zaire'yi yakıp yıkmaya devam etti. 1930'larda ortaya çıkan, Nazizmden doğan 'jenosit' sözcüğüne, 1990'ların iç savaşlarında 'etnik temizlik' terimi eklendi.

İleri sanayileşmiş ülkelerde bile sonsuz refah, sonsuz boş zaman ve sınıf farklarının yok olacağına ilişkin 1890'larda ve daha sonra 1950'lerde moda olan vaatlerin birer kuruntu olduğu kanıtlandı. Ölçülen ekonomik çıktı ekonomilerin çoğunda yıllar içinde artmaya devam etti ama 1950'ler ve 1960'lar başlarının yalnızca yarısı oranında. Ve de bu artışlar pek çok insanın hayat kalitesinde iyileşmeye dönüşmedi.

ABD'de yüzyılın son çeyreğinde saat ücretlerinde az çok sürekli bir azalma oldu. Avrupa'da istatistikler reel ücretlerin arttığını göstermeye devam ediyordu ama bu artış çalışma hayatının değişen yapısıyla ilgili dolaylı maliyetler (evden işe daha uzun seyahatler, artan ulaşım masrafları, "*fast food*" ve donmuş yiyeceklere daha fazla ihtiyaç duyulması, çocuk bakımı masraflarının artışı) tarafından yutuluyordu; bir 'sürdürülebilir refah endeksi'ne göre, reel ücretler 1950'lerden 1970 'lere kadar az çok sürekli arttı ve daha sonra düşmeye başladı.[1] 1950'ler ve 1960'ların başında olduğu gibi, insanların hayatında nitel iyileşmeler kesinlikle olmadı. Aynı zamanda, işi olanlar üzerinde daha uzun süre ve daha sıkı çalışma baskısı oluştu. Ortalama bir Amerikalı, 1996'da, 1976'da çalıştığından –yılda bir ay daha fazla çalışmaya eşit– 164 saat daha fazla çalıştı[2] ve birbiri ardı sıra yapılan araştırmalar insanların işlerinde artan oranda stres içinde olduklarını gösterdi. Tekrar eden durgunluklar ve tekrarlanan işgücü 'azaltmaları', 'canlanma' dönemlerinde bile insanların gelecekleri hakkında, 1930'lardan beri görülmeyen derecede, güvensizlik düzeyleri oluşturdu. 1970'lerde güvensizliğin geçmişte kalan bir şey olduğunu söyleyen anaakım siyasal partiler, 1990'larda bu konuda yapabilecekleri bir şey olmadığını çünkü bunun, (eski sol kanat terimi, 'uluslararası kapitalizm'in yüzünün değiştirilerek kabul edilmesi olan) 'yeni global ekonomi'nin bir parçası olduğunu ısrarla söylediler.

Üçüncü Dünya ve eski Komünist dünyanın geniş kesimlerinde artan yoksulluğun ve Batı'da artan güvensizliğin bir başka yanı daha var. Bu, zenginliğin artan oranda yönetici sınıflar elinde toplanmasıdır. 1990'ların sonuna gelindiğinde, 348 milyarder, insanlığın yarısının gelirine eşit toplam bir servete sahipti. 1999 yılında Birleşmiş Milletler İnsanî Gelişme Raporu, dünyanın en zengin 200 kişisinin dört yılda gelirlerini iki katına çıkardıklarını söylüyordu.[3] 1960'ların sonunda dünya nüfusunun en zengin ve en yoksul beşte birlik kesimleri arasındaki fark 1'e 30 iken, bu

1990'da 1'e 60 ve 1998'de 1'e 74 olmuştu. Çok zenginlerin büyük çoğunluğu gelişmiş ülkelerde toplanmıştı. 1980 yılında en büyük 300 ABD şirketinin üst düzey yöneticilerinin ortalama geliri, ortalama bir imalat işçisinin gelirinin 29 katıydı; 1990'lara gelindiğinde bu fark 93 katına çıktı. Ancak aynı olgu, ülkelerindeki toplumsal huzursuzluğa karşı bir sigorta olmak üzere Batı bankalarında birkaç milyon dolarlık hesaplar açtıran çok küçük bir yönetici tabakanın, dünyanın en zenginlerinin hayatını yaşadığı dünyanın başka yerlerinde de görülüyordu. Her yerde toplumsal bunalıma bunların tepkisi, bunalımın etkilerinden kendilerini koruyabilmek için servet biriktirmek, bu süreç içinde toplumun temel dokusu altüst olursa bunu çok fazla dert etmemek şeklindeydi. Devletin vergilerinin toplanmasını varlıklı kişilere ihale etmek (iltizam) pre-kapitalist sınıflı toplumların krizlerinde sıkça görülen ve krizin uzun dönemli etkisini artırmaktan başka bir işe yaramayan bir uygulamaydı. Eşit derecede kaçınılmaz uzun dönemli etkileriyle devlet hizmetlerinin ihale edilmesi de 20. yüzyılın son on yılında kapitalist sınıflı toplumların artan bir özelliği haline geldi.

Yeniden doğan güvensizlik ve tekrarlayan bunalımlarla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortadan kalkmış görünen bir başka ruh –çeşitli faşizm ve Nazizm biçimleri– ortaya çıktı. 'Ekonomik canlanma' dönemlerinde bile, Fransa'da Le Pen, Avusturya'da Haider gibi figürlerin oyların yüzde 15'ini alabilmeleri oldukça normal ve kendileri bir sonraki bunalımda daha iyisini yapabilmeyi ummaları da oldukça gerçekçi hale geldi. Anaakım muhafazakâr siyasal partilerin, oyları alabilmek için, ırkçılığın ve etnik bölücülüğün diliyle konuşmaları ve sosyal demokrat partilerin de kendi seçmenlerine sahip olabilme çaresizliği içinde bu dile izin vermeleri oldukça normal bir şeydi.

Sosyalizm, Barbarlık ve 21. Yüzyıl

Dünya savaşının ortasında, 1915'te yazan Rosa Luxemburg, Engels'ten bir cümleyi hatırlatıyordu: 'Kapitalist toplum, ya sosyalizme ilerlemek ya da barbarlığa geri dönmek seçeneği ile karşı karşıyadır'. 'Biz bu cümleleri okuduk ve defalarca tekrarladık' diye ekliyordu:

> ...bunların korkunç önemini kavramadan... Şu dehşet verici öneri karşısında bulunuyoruz: ya emperyalizmin zaferi ve tüm kültürün yok olması ve eski Roma'da olduğu gibi, nüfus azalması, harabiyet, dejenerasyon, tasarlanmış bir mezarlık ya da sosyalizmin zaferi, yani proletaryanın emperyalizme karşı bilinçli mücadelesi... Dünya tarihinin ve onun boyutları tüm dengeleri sarsan kaçınılmaz yol ayrımının ikilemi budur. İnsanlığın ve kültürün geleceği buna bağlıdır.[4]

Bu pasajda Rosa Luxemburg, kapitalizm altında kaçınılmaz gelişme yanılgısına en güçlü bir şekilde meydan okuyordu. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da bir toplumun yeni ortaya çıkan bir sınıf tarafından dönüştürülmesinin tarihsel alternatifine değinirken 'çatışan sınıfların ortak yıkımı'na işaret ettiklerinde söylediklerinin aynısını söylüyordu. Bu, görmüş olduğumuz gibi, yalnızca Batı'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle olmadı fakat ilk 'Karanlık Çağlar'; Avrasya'nın erken Bronz Çağı uygarlıkları; Mezo-Amerika'nın Teotihuacan ve Maya uygarlıklarının çöküşü ve 11. yüzyılda Abbasi Mezopotamya'sının krizinde de görüldü. MÖ iki bin yılının Mısır'ında, MS 12. yüzyıl Çin'inde ve 14. yüzyıl Avrupası'nda görünür gibi oldu. Rosa Luxemburg, dünya savaşını bu tür felaketlerin yeniden sahneye konmasını tehdit eden bir şey olarak gördü: 'Bu savaşta emperyalizm zafer kazandı. Onun gaddar cinayet kılıcı, zorba bir vahşetle, ölçüleri parçalayarak utanç ve sefalet uçurumuna yuvarladı.'[5]

Leon Troçki de 1921'de aynı noktaya işaret etmişti:

> İnsanlık her zaman yükselen bir eğri üzerinde ilerlemez. Hayır, uzun süren durgunluk dönemleri ve barbarlığa geri dönüşler olmuştur. Toplumlar kendilerini yükseltirler, belirli bir düzeye ulaşırlar ve bunu sürdüremezler. İnsanlık kendi pozisyonunu koruyamaz, dengesi istikrarsızdır; ilerleyemeyen bir toplum geri düşer ve eğer onu daha ileri götürecek bir sınıf yoksa, barbarlığın yolunu açarak, dağılır gider.[6]

Yenilenen bir dünya savaşının arifesinde yazılan Troçki'nin Dördüncü Enternasyonal kuruluş belgesi, alternatifi tüm katılığıyla ortaya koyuyordu: 'Bir sonraki tarihsel dönemde, sosyalist devrim olmazsa, insanlığın bütün kültürünü bir felaket tehdit etmektedir'.[7]

Hem Luxemburg hem de Troçki, az sayıda başka düşünürün de yaptığı gibi, 20. yüzyılda kapitalist toplumun, üretim güçlerini yıkıcı güçlere ve insan yaratıcılığını gayri insani dehşete dönüştüren mantığını tespit ediyorlardı. Yüzyıl, en azından Avrupa'da 17 ve hatta 14. yüzyıldan beri bilinmeyen bir ölçekte bir *barbarlık* yüzyılı idi. Yüzyıl, kültürün ve uygarlığın tam çöküşü anlamında Luxemburg ve Troçki'nin en olumsuz kehanetlerini yerine getirmemiş de olsa, Engels ve Luxemburg'un kullandığı sözcüğün katı anlamında, iktidarı bırakmak yerine toplumu kendileriyle beraber aşağıya çekmeye hazır yöneticilerin *barbarlığa* doğru tekrarlayan yalpalamaları oldu – Rus iç savaşı sırasında Beyaz orduların davranışları, İkinci Dünya Savaşı'nda geri çekilen Nazi güçlerinin Holocaust'u tamamlama güdüleri ve Soğuk Savaş sırasında her iki tarafın, bütün dünyayı radyoaktif bir çöle çevirebilecek olan nükleer silahları yaygınlaştırması. Yüzyılın son on yılında, rakip savaş ağalarının yönettiği, birbirini

katleden ve genel bir ekonomik ve toplumsal çürümüşlük ortasında bir parça zenginlik için sivil nüfusu kasıp kavuran Afrika, Kafkaslar ve Orta Asya'nın büyük bölgeleri de aynı mantığa kendilerini kaptırmış görünüyorlardı. Söz konusu on yıl ayrıca, eskilerinin yanı sıra yeni savaş ve ekonomik bunalım tehditleri de ortaya koydu.

Bunların en dramatik olanı ekolojik felaketti. Sınıflı toplumlar, nüfuslarını besleyen çevre üzerine her zaman aşırı baskı yapma eğilimi göstermişlerdir. Pre-kapitalist sınıflı toplumların tarihi, bir noktadan sonra, açgözlü yönetici sınıfları ve pahalı üstyapıları sürdürme yükünün yol açtığı, kıtlıklar ve demografik çöküşlerin tarihi olmuştur. Kapitalizmi niteleyen ekonomik dinamizmin bizatihi kendisi, olumsuz ekolojik sonuçların kendisini hissettirmesini büyük ölçüde arttırmıştır. Dickens ve Engels'ten beri kapitalizmin emekçi sınıflara yaptıklarına ilişkin 19. yüzyıl anlatıları aynı zamanda kirlenen atmosfer, salgın hastalıklar, şehirlerin yoksul semtlerindeki aşırı kalabalık ve niteliği bozuk yiyeceklerin de öyküsüdür. Ancak kapitalist sanayi üretimine dünya çapında en çok 10 milyon insanın katıldığı bir zamanda ekolojik yıkım, sınırlı bir bölgeye özgü bir sorundu – Manchester'in dumanı, dünya bir tarafa, İngiltere'nin bile pek çok yerini etkilemiyordu. 20. yüzyılda kapitalizmin bütün dünyaya yayılışı, yüzyılın sonlarında altı milyar ya da daha fazla insanı içerir olması, ekolojik yıkımı global bir sorun haline dönüştürdü. Resmî bir rapora göre, 1998 yılı, 'bilinen en kötü yıldı ve daha önce hiç olmadığı kadar hasara yol açtı', 'ilk kez savaşların yerinden ettiğinden daha fazla insanı', 25 milyon insanı, göçmen olarak kaçmaya zorladı.[8] Bir milyar insanın plansız şehirlerde yaşaması, dünyanın en hızlı büyüyen 50 şehrinden 40'ının deprem kuşakları üzerinde yer alması potansiyel bir felâket anlamına geliyor. Ama bu kadar da değil. Giderek çok hızlı artan karbondioksit üretimi, dünyayı ısıtan bir 'sera etkisi' yaratarak, anormal fırtınalar ve büyük kıyı alanlarını sular altında bırakacak okyanus yükselmelerinin beklendiği, kestirilemeyen atmosfer hareketlerine neden oluyor. Buzdolaplarında kullanılan CFC'ler ozon tabakasını tüketiyor ve cilt kanserinin yaygınlaşmasına yol açıyor. Hayvan yemlerinde antibiyotik kullanımı, antibiyotiklerin insan üzerindeki etkisinin azalmasına neden oluyor. Genetiği değiştirilmiş ürünlerin kontrolsüz kullanımı, tüm gıda zincirinde büyük tahribat yapabilir. Bu tür fiili ya da korkulan ekolojik felaketler 12. yüzyılda Mezopotamya'nın yiyecek mevcudunu yok eden ya da 14. yüzyılda Avrupa'da kitlesel açlığa yol açan felaketlerden daha doğal felaketler değil. Bunlar, dünya çapında insanın çevre ile belirli şekillerdeki etkileşiminin sonuçları.

Kapitalizm altında bu etkileşim, rakip sermayelerin rekabeti yoluyla örgütleniyor – 19. yüzyıl başlarında küçük çaplı şirketlerin, 20. yüzyılın

sonunda dev çok uluslu şirketlerin ve devlet şirketlerinin. Rekabet, diğer sonuçları dikkate alınmaksızın, yeni, daha verimli ve daha kârlı etkileşim biçimlerinin durmak bilmeksizin araştırılmasına yol açıyor. Kimi zaman devletler bütün süreci düzenlemeye çalışıyorlar. Ancak onlar bu işe, ulusal şirketlerin çıkarlarını geliştirmek için giriyorlar. Düzenlemenin, sık sık olanaksız olduğunu, zira böyle bir şeyin yerli firmaların rekabet gücünü baltalayacağını ileri sürüyorlar. Ve müdahale ettikleri zaman bile bunu hasar meydana geldikten sonra yapıyorlar; çünkü devlet görevlilerinin her sanayi yeniliğini ve bunların daha geniş etkilerini öngörmelerinin başka bir yolu yok.

Bu etkiler 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde o kadar tehlikeliydi ki, insanlarda bütün bilime ve teknolojiye sırtlarını dönme eğilimi ortaya çıktı. Bununla birlikte geçen yüzyılın teknolojileri olmadan, onları sınıflı toplumun ortaya çıkışından beri insanların çoğunun kaderi olan, aşırı çalışma ve açlık tahribatından kurtarmak bir yana, dünya nüfusunu beslemenin bile bir yolu yoktu. Buna paralel bir başka eğilim de o eski gerici Malthus'un tezini benimsemek ve basitçe çok fazla insan olduğunda ya da en azından, 30 ya da 40 yıl içinde dünya nüfusu ikiye katlandığında böyle olacağı konusunda ısrar etmekti. Ne ki Malthus'tan bu yana dünya nüfusunun sekiz kat artması, yiyecek stokunda sekiz kattan fazla artışla birlikte oldu. Eğer Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın bazı kısımlarında insanlar açsa, bu mutlak olarak yiyecek yetersizliğinden değil ama onun, sınıf çizgilerine göre dağıtımından kaynaklanıyordu.

İnsanlığın sorunu aslında teknoloji ya da insanların sayısı değil ama mevcut toplumun, insanların bu teknolojiyi nasıl kullanacaklarını ne şekilde belirlediğidir. Dünya mevcut nüfusunun kabaca iki katını kolaylıkla kaldırabilir. Bununla birlikte, dev petrol ve motor şirketlerinin kârlılık gereksinimi için her gün kilolarca karbondioksit pompalayan, sayıları giderek artan, içten yanmalı motorları kaldıramaz. İnsanlık dünyada bu sayılara ulaştığında, onun varoluşunun devam edebilmesinin önkoşulu, teknolojinin, birbiriyle rekabet eden sermayelerin kör birikiminin emrine girmesi değil; gerçek insan ihtiyaçlarının karşılanması için planlı bir şekilde kullanılmasıdır.

Rekabetçi birikim için teknolojinin kullanımı ayrıca savaşlar için kullanımında da ifadesini bulmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın Batı Cephesi katliamını, doğu cephesinin barbarlığını ve İkinci Dünya Savaşı'nın Hiroşima ve Nagazaki'sini bize hediye eden askeri teknoloji, 1990'larda akıl almaz derecede ilkel görünüyordu.

Bir yandan milyonlarca dolar değerindeki askeri donanım sistemlerinin geliştirilmesi söz konusu. ABD, (ulusal çıktıya oranı olarak değil de)

mutlak anlamda, 1950'lerin başında Soğuk Savaş'ın en ileri aşamasında olduğundan daha fazla harcama yaparak ve bilgisayar teknolojisindeki yarım yüzyıllık gelişmeleri uygulayarak, Irak ve Sırbistan'da, on binler ya da hatta yüz binlerce insanı öldürürken, bir tek asker kaybetmedi. ABD ayrıca, savaşları uzaktan kumanda ile kendi kıtasından yürüterek ve bir kez daha 'Yıldız Savaşları' anti-balistik füze sistemlerini (ABM) yaygınlaştırarak herhangi bir misillemeye karşı kendini koruma yoluna girdi.

Öte yandan ölümcül yıkım gücü olan mikro sistemlere yönelindi. İsrail gibi küçük, Pakistan gibi yoksul ülkeler kendilerini, yeterli mühendislik mezunları ile ve modern bilgisayar teknolojisine erişim sağlamış olarak –ABD standartlarına göre cüce, ama sırası gelirse komşu ülkelerin büyük şehirlerinde yüz binlerce insanı canlı olarak kızartmaya yeterli– kendi nükleer silahlarını geliştirirken buldular. En azından bazıları için, ABD'nin Körfez'de ve Balkanlar'da kullandığı ateş gücünden alınan ders, Rusya'nın eski Başbakanı Viktor Çernomirdin tarafından özetlendi: 'En küçük bağımsız devletler bile kendilerini savunmak için nükleer silahlar ve bunları fırlatma araçlarının peşine düşeceklerdir'.[9] Bu teknolojileri geliştirme gücü olmayanlar için ise, Büyük Devletler tarafından yüzyılın ilk üç çeyreğinde geliştirilen, daha basit ve ucuz kimyasal ve biyolojik savaş araçları bulunuyordu.

20. yüzyılın ikinci yarısında, Büyük Devletler'in nükleer programlarının savunucuları, MAD – Karşılıklı Garantili Tahribat mantığı, ile barışı garanti edeceklerini iddia ediyorlardı. Hiçbir devlet, diyorlardı, yıkıcı misillemenin kesinliği nedeniyle nükleer silahlarını ilk kullanmayacaktır. 1963 Küba krizi bu mantığın çökmeye ne kadar yaklaştığını gösterdi ve 1980'lerde ABD'nin kendisi, 'ilk saldırı kapasitesi' oluşturmak için Avrupa'ya *cruise* füzeleri yerleştirerek ve ABM sistemini geliştirme konusunda ilk abartılı girişimleri başlatarak bu mantığı tamamıyla tehdit etti. Eğer bu tehdit geçekleşmediyse bunun nedeni artan askeri masrafların Sovyet ekonomisinin belini kırması kadar ABD'nin de ABM sistemini işletecek teknolojiye henüz sahip olmadığını görmesi ve kitlesel protestoların, topraklarında *cruise* füzesi bulunduran Avrupa ülkelerinde bunun siyasi maliyetini artırmasıydı. Ancak nükleer silahların hızlı yayılması ve ABM sistemlerinin kurulmasına yeniden başlanması, intikam duygusuyla bu tehdidi geri getirdi. Dünyanın en büyük gücü ve daha küçükler bir kez daha ve misillemeyi engelleme beklentisi içinde, nükleer silahları kullanmayı düşünerek, uluslararası gerginliğin ani olarak tırmanmasına yol açan 'ilk saldırı' mantığının cazibesine kapıldılar. Öte yandan bu, rakip güçlerle ikinci derecedeki güçleri kontrol altında tutabilmek için çok teh-

likeli bir giriş olarak, hem konvansiyonel hem de nükleer önleyici askeri saldırı olasılığını artırdı. 20. yüzyılın ikinci yarısında yeterince gerçekleşmeyen barbarlık 21. yüzyılda gerçek bir olasılık olarak ortada duruyor. Geleceğe ilişkin yalnızca birkaç yıl değil de, birkaç on yılık perspektif içinde bakış, büyük ölçekte bir nükleer çatışma ve onunla birlikte de dünyanın büyük kesimlerinin gerçek barbarlığa sürükleme şansını dikkate almak zorundadır.

Bu şans artan ekonomik istikrarsızlık nedeniyle de artmaktadır. 1930'lar boyutlarındaki bir bunalım, pek çok ülkede siyasal bir tahribat yaratıp, savaş arası yıllarda olduğu gibi, iç sorunlarla başa çıkmanın bir yolu olarak askeri maceralara başvuracak partilerin kolaylıkla iktidara gelebileceği koşulları yaratabilir. Önemli ülkelerde aşırı sağın oylarının artışıyla bu alametler çoktan belirmiştir. Bir kez daha, bakış açımız on yılları kapsadığı zaman, bu tür partilerin, mevcut sisteme karşı toplumun tümünü farklı bir temelde yeniden örgütleyecek sınıfsal bir alternatif ortaya çıkmadığı sürece, nükleer silahlara sahip olma olasılığı gerçekleşebilir. Sosyalizm ya da barbarlık alternatifleri her zamankinden daha fazla ortaya çıkar.

Evrensel Bir Sınıf?

20. yüzyıl yalnızca bir dehşet yüzyılı değildi. Bu yüzyıl ayrıca, görmüş olduğumuz gibi, aşağıdan gelen büyük mücadele patlamalarının, bu dehşetten sorumlu olan güçlere karşı işçi sınıfı önderliğinde isyanların olduğu bir yüzyıldı: Birinci Danya Savaşı öncesinin sendikalist grevleri; Rus Devrimi ve savaştan sonra Avrupa'da ve koloni dünyasında ayaklanmalar; 1934-36'da Avusturya, Fransa ve İspanya'da, 1943-45'te Fransa, İtalya ve Yunanistan'da isyan dalgaları; 1956 Macar Devrimi; 1968 olayları ve sonrası ve 1980'de Polonya'da büyük grev ve isyanlar. Bu büyük isyanların yalnızca bir tanesi, Rusya'daki, başarılı bir devrime dönüştü ve kısa sürede yalnız bırakılarak, boğuldu. Ancak bu mücadeleler yüzyılın tarihindeki büyük belirleyici etkenlerden birisiydi. Ve, bir kez daha, yüzyılın sonu mücadelelerin devamını gördü. Doğu Bloku'nun çöküşünün ardında, saptırılmış sınıf mücadelesi yatmaktadır. Batı Avrupa'da 1990'lar, İtalya'da sağ kanat Berlusconi hükümetinin bir grev dalgasının ardından çöküşünü; Kasım-Aralık 1995'te Fransa'da bir ay süren kamu grevleri ve gösterilerle, sağ kanat Juppe hükümetinin sonunda çöküşünü getiren işçi sınıfı mücadelesinin aniden canlanışını; Almanya'da bir grev ve protesto dalgasını; Danimarka'da bir genel grevi; Güney Kore'de birbirini izleyen grev dalgalarını; Kolombiya ve Ekvator'da genel grevleri

ve Endonezya'da kendiliğinden kitlesel gösteri ve ayaklanmalar sonunda General Suharto'nun 32 yıllık diktatörlüğünün yıkılışını gördü.

Bu büyük toplumsal ve siyasal kalkışmalar, yapay ve moda yorumcuların, sınıf siyasetinin sonunun geldiğinden söz etmesini önlemedi. Uzun süre Britanya'nın en iyi bilinen Marksisti olarak kabul edilen Eric Hobsbawm bile, Marx'ın kapitalizmin istikrarsızlığını yazarken haklı, ama işçi sınıfının sisteme yönelik tarihsel muhalefete sokulmasının yanlış olduğunu iddia edebiliyordu. Bu tür iddiaların yandaşları iki kanıta dayanıyorlardı: imalata kendini adamış ileri sanayi ülkelerinin nüfus oranlarındaki azalma ve bu ülkelerde kapitalist toplumun devrimci bir şekilde yıkılmasını isteyen insanların sayısının görece azlığı. Her iki tür kanıt da onların vardığı sonucu haklı çıkarmadı.

Kuşkusuz, işçi sınıfının eski kalesi olan Britanya gibi yerlerde – madenciler, çelik işçileri ve tersane işçileri, sayısal olarak çok azalmıştı ve hatta otomobil işçilerinin sayısı bile 1990'ların sonunda 30 yıl önce olduğunun yarısı ya da üçte birine inmişti. Ancak başka değişiklikler bunu çoktan dengeliyordu. İleri ülkelerde bunların yerini, artan sayıda beyaz yakalı işlerde ve 'hizmet' sektöründe çalışanlar ve orta sınıf işleri gibi düşünüle gelen pek çok işin eski tarz imalat sanayiindeki işlere artan oranda benzemesi alıyordu. Her yerde, '*hat yöneticileri*' eski ustabaşıların yaptığı işi yapıyor; her yerde insanlara daha fazla çalışmaları ve ücretsiz fazla mesai yaparak sadakatlerini göstermeleri için baskı yapılıyordu. Öğretmenlik gibi alanlarda bile, ödemelerin sonuçlara göre yapıldığı değerlendirme süreçleri neredeyse evrensel bir hale geliyordu.

İmalatın görece gerilemesiyle, montaj hattı ortadan kalkmak bir yana, yeni alanlara yayıldı. Gerçekten de pek çok sektörde 'hizmet' ve 'imalat' arasındaki ayrım artık bir anlam ifade etmiyordu: makine yapımında bir bilgisayarı çalıştıran birisi 'imalat' olarak sınıflandırılırken, o bilgisayarın yazılımında rutin işlemleri yapan birisi 'hizmet' olarak sınıflandırılıyordu; hamburger etini ölçü kalıplarına koyan kişi 'imalat', onları bir *fast food* ekmeğinin içine koyan kişi 'hizmet' olarak sınıflandırılıyordu. Her iki tür iş de meta üretiyor ve her ikisi de mümkün olan en fazla kârı elde etmek için sürekli bir baskı tarafından şekilleniyordu.

Tablo dünya ölçeğinde daha da açıktı. 20. yüzyılın ikinci yarısı ücretli emeğin uluslararası planda müthiş bir şekilde yaygınlaşmasına tanık oldu. Tekstil fabrikaları, çelik işletmeleri, petrol rafinerileri ve otomobil montaj fabrikaları, hemen hemen her büyük ülkede kuruldu. Bunların yanı sıra, limanlar, havaalanları, kamyon ve demiryolu terminalleri, modern banka sistemleri ve gökdelenlerde bürolar. Sonuç olarak şehirler muazzam büyüdü. 1945 yılında dünyanın en büyük şehrinin Londra mı

yoksa New York mu olduğu konusunda tartışma vardı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde tartışma, Mexico City, Bombay ve Tokyo arasındaydı. Yeni sanayiler ve şehirler, yeni çalışan sınıflar demekti. 1980'lere gelindiğinde Güne Kore tek başına, Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'yu yazdığı zaman dünyada var olan tüm sanayi işçisinden daha fazla sanayi işçisine sahipti ve ayrıca sanayi dışında da milyonlarca ücretli işgücü vardı.

Kuşkusuz dünyanın işgücü yalnızca ücretlilerden oluşmuyor. Asya, Afrika, Latin Amerika ve hatta Doğu Avrupa'nın kimi kesimlerinde küçük toprak parçalarına sahip yüz milyonlarca köylü bulunuyor. Üçüncü Dünya şehirleri, yaşamları, ne kadar mütevazi de olsa pazarını bulabildikleri her türlü mal ve hizmeti satmaya bağlı olan ve şehirleri kuşatan gecekondu mahallelerinde daha da çok sayıdaki geçici işçilere karışmış, büyük bir yoksullaşmış küçük burjuva kitlesine sahip. Bu grupların ruh halleri sanayi işçilerininkinden çok farklı olabilir. Yine de, onlar gibi ve orta sınıflardan ve bir yüzyıl öncesinin köylülüğünden farklı olarak, onların hayatları da tamamıyla pazara ve sermayenin mantığına bağlıdır.

Marx bir keresinde toplum içinde belirli nesnel bir konumu olan 'kendiliğinden sınıf' ile kendi amaçları için bilinçli olarak sürekli savaşan 'kendisi için sınıf' arasında bir ayrım yapmıştı. Daha önce hiç olmadığı gibi, 20. yüzyılın sonunda işçi sınıfı *kendiliğinden* bir sınıf olarak, belki iki milyarlık bir çekirdek halindedir ve onun yanı sıra hayatları önemli açılardan bu çekirdeğin mantığına tabi olan belki bir iki milyar daha vardır. İşçi sınıfının rolü hakkındaki gerçek tartışma, *kendisi için* bir sınıf olabilir mi ve olursa nasıl olabilir etrafındadır.

Marx'ın ayrımının bütün önemi, tarihsel olarak ortaya çıkmış olan hiçbir sınıfın başlangıçta *kendisi için* bir sınıf olamayışıdır. Her sınıf toplumun eski düzeninin içinde büyür ve bu sınıfın üyelerinin, farklı bir şey konusunda deneyimleri yoktur. Onlar zorunlu olarak o toplumun değerlerini itirazsız doğru kabul ederler. Ayrıca eski toplumun önyargıları, en azından başlangıçta, yeni sınıfın üyelerinin de önyargılarıdır. Bu durum ancak ve çoğu kez kendi kontrolleri dışında olan koşullar tarafından, eski toplum içinde kendi çıkarları için savaşmaya zorlandıklarında değişir. Bu tür mücadeleler, kendi aralarındaki bağların güçlenmesine, toplumunkinden farklı bağlılıkların ve değerlerin yaratılmasına yol açar. Bunun yaratacağı alan üzerinde, toplumun nasıl yönetilmesi gerektiğine ilişkin yeni nosyonlar kök salar ve daha sonra bunlar da izleyen kuşakların dünyayı algılayışlarının çerçevesinin bir kısmını oluşturur.

Düşüncelerdeki değişim öyle basit olarak, yukarı doğru giden doğrusal bir harekete göre olmaz. Aynen yeni sınıfın mücadelesinin, küçük başarılar ve kısmi yenilgilerle, dramatik ilerlemeler ve ani, kimi zaman

yıkıcı gerilemelerle nitelenebilmesi gibi, insanların düşüncelerinin dönüşümünün yaygınlaşmasında da inişler ve çıkışlar vardır. Kapitalist sınıfın yükselişinin tarihi, bu tür iniş ve çıkışların örnek üstüne örneklerini ortaya koyar. Her aşamada, gruplar kendilerini eski feodal düzenin tarzından farklı şekillerde tanımlamaya başlarlar ama daha sonra prekapitalist yönetici sınıflarla barış yaparak, onun değerlerini kabul ederek ve onların toplumunun devamına yardım ederek ve farklı bir toplum için savaşmayı sonraki kuşaklara bırakarak, onunla uzlaşmaya çalışırlar. 15. yüzyılın sonunda Kuzey İtalya'daki savaşlar, bir yüzyıl sonra Fransa'daki din savaşları ya da Bohemya ve Almanya'da Otuz Yıl Savaşları sırasında, burjuvazinin hiçbir zaman toplumu kendi istediği biçimde değiştirmeyi başaramayacağını düşünen pek çok insan olmuştur. Ne ki 19. yüzyıla gelindiğinde ekonomik gelişme ona bir sınıf olarak öyle bir ağırlık kazandırmıştı ki, 1848'in anaforları bile engellenemez görünen iktidar yürüyüşünü durduramamıştı.

Kapitalizm altında işçilerin kolay bir şekilde sınıf bilincine ulaşmasının sihirli bir yanı yoktur. Çevrelerindeki topluma kapitalist değerler nüfuz etmiştir ve onlar bu değerleri itirazsız doğru kabul ederler. Sömürülmeleri bile, iş için birbirleriyle rekabet ettikleri bir işgücü *piyasası* tarafından örgütlenir. Hayatlarında kapitalist birikimin gayri insani mantığının boyunduruğuna karşı defalarca birlik olmalarını gerektiren baskılar kadar, çok kolaylıkla bu birliği bozabilen etkenler de vardır: her bireyi hayatını başkasının zararına bir yolla kazanma konusunda çaresiz bırakan işsizlik ya da onların dayanışma duygusunu kıran ve ne kadar mücadele ve birlik olursa olsun işlerin iyiye doğru değişmeyeceği konusunda bir duyguya kapılmalarına neden olan örgütlerinin yenilgileri. Başarılı mücadele dönemlerinde –ulusal, etnik ve toplumsal cinsiyet çizgisindeki nosyonlar içinde somutlaşarak– ortaya çıkan yeni değerlerin gelişmesi aniden durdurulabilir, çarpıtılabilir, hatta yok edilebilir. Bu değerler ayrıca, kapitalist 'refah' dönemlerinde işçilerin kendilerini sistemle özdeşleştirmekten kazanç sağlayabilecekleri dönemlerde, ustabaşı, denetçi ve yönetici olmak için yukarı doğru mobilite kazananları; küçük iş sahipleri olarak kendilerine bir yer bulmayı başarabilenleri ve sendika yetkilisi, İşçi Partisi ya da sosyal demokrat politikacı olarak kapitalist demokrasinin profesyonel aracıları olanları hatırı sayılır bir baskı altına sokabilir. Bu tür insanlar, yörelerinde ya da işyerlerinde en sözünü sakınmayan ve dinamik kişiler olabilirler ve onların sisteme adaptasyonu diğer işçiler arasında sınıf bilincinin körelmesi yönünde bir etki yapabilir.

Son olarak, *kendiliğinden* sınıf olmaktan, *kendisi için* sınıf olmaya dönüşme süreci, kapitalizmin kendisi gelişirken işçi sınıfının büyümesi

ve yeniden yapılanmasıyla sürekli olarak kesintiye uğrayabilir. Yeni işçi grupları ortaya çıkabilir ve bunlar sistemin her aşamasında yeni baştan bir öğrenme sürecinden geçebilirler. Örneğin Britanya'da, 1840'larda, *Chartism* zamanında, işçi sınıfının çekirdeği tekstil işçilerinden; Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda tersane işçileri, madenciler ve çelik işçileri gibi ağır sanayideki işçilerden; İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında makine işçilerinden oluşuyordu. Bunların her biri, bir ölçüye kadar, daha önceki grupların bilincinde çoktan yer etmiş nosyonları yeniden geliştirme sürecinden geçmek zorundaydılar. Eski ve yeni işçiler arasındaki farklar, yaygın ve hızlı sanayileşme olduğunda, 20. yüzyıl boyunca pek çok ülkede olduğu gibi daha da belirgin olabilir: 1917'de Rusya'da devrimi yapan işçi sınıfı 1930'ların sonlarında geniş bir yeni işçi denizinde boğulmuştu; 1943'te Mussolini'nin rejimini sarsan İtalyan işçileri, 1960'lara gelindiğinde kırsal alandan gelen çok sayıda işçiyle etkisini yitirmişti; 1980'lerin sonunda on milyonlarca Çinli işçinin çok azı, 1920'lerin büyük grevlerini gerçekleştirenlerin doğrudan soyundan gelen kişilerdi. Yine de her durumda, uzun ya da kısa bir zaman arasıyla, eskilerine benzer yeni gelenekler ortaya çıktı: 1969 ve sonrasının İtalyan grevleri; 1989'da Çinli işçilerin Tiananmen Meydanı protestolarını desteklemeleri; Rus maden işçilerinin 1989 ve 1991 grevleri. Bu olayların hiçbirinde işçiler tam bir devrimci bilinç göstermediler. Ama her olayda, eski toplumun değerleri ve kabullerinden kopmaya başladılar. Kendisi için bir sınıf olma yolunda, yolculuğu tamamlamamış olsalar da, ilerlemeye başladılar.

20. yüzyılın son çeyreğinde tanık olduğumuz şey, işçi sınıfının ya da onun bir sınıf olarak bilincinin yok olması değildi. Aksine, –ona aynı zamanda hem toplumu biçimlendirme yolunda her zamankinden daha fazla güç veren, ama hem de daha küçük kesimlerin üç çeyrek yüzyıl önce zaten bildikleri şeyleri daha büyük kesimlerin yeniden öğrenmesini zorunlu kılan– muazzam genişlemesinin meyvelerini gördük. Bu öğrenme süreci, tam da o yılların özelliğini açıklayan, mücadelelerin saptırılmasını beraberinde getirdi. On milyonlarca insanın zihninde bir çok karışık ve çelişkili nosyon bıraktı. Bu kendiliğinden bir sınıfın kendisi için bir sınıf olmasından çok farklı bir şeydi. Ama tarihte belirleyici aktif bir güç olarak işçilerin mücadelesinin ortadan kalkmasından da çok başka bir şeydi.

Rus Devrimi'nin gelecekteki lideri Lenin, yüzyılın başında yazarken, işçilerin ekonomik mücadelesinin otomatik olarak devrimci bilince yol açması bir yana, 'işçi sınıfı hareketinin kendiliğinden gelişmesi onun burjuva ideolojisine boyun eğmesine yol açar' yorumunu yapıyordu. Bunun nedeni, 'burjuva ideolojisinin köken olarak sosyalist ideolojiden çok daha eski olması, çok daha iyi geliştirilmiş olması ve ... emrinde çok daha fazla

propaganda aracının bulunmasıdır'.[10] Lenin'in vardığı ünlü sonuç, 'siyasal sınıf bilinci işçilere ancak dışarıdan verilebilir' olmuştu.[11] Bu, başkalarının yanı sıra, Rosa Luxemburg tarafından eleştirilen bir sonuçtu ve Lenin'in kendisi de daha sonra, işçilerin sosyalist düşünceyi geliştirmedeki rolünü küçümsediğini kabul etmişti.[12] Ancak o haklı olarak, bir çeyrek yüzyıl sonra İtalyan devrimci Antonio Gramsci'nin ele alıp geliştirdiği bir noktaya dikkat çekmişti.

Gramsci bir sınıfın mensuplarının genellikle birbiriyle çelişen – mevcut toplumun her günkü uygulamalarından kaynaklanan ve o sınıfın (ya da onun bir kesiminin) o toplumu dönüştürme mücadelesindeki deneyimi tarafından belirlenen fikirlere maruz kaldığına işaret etmişti. Sonuç olarak herhangi bir kişinin kişiliği, 'garip bir şekilde oluşur. Mağara adamından ve en modern ileri bilginin ilkelerinden; geçmişteki bütün tarihsel evrelerin eski püskü önyargıları ve dünyanın her tarafında üzerinde birleşilen insan ırkının gelecekteki felsefesinin sezgilerinden unsurlar taşır'.[13] Bu çelişkili unsurlar, farklı bireylerde ve farklı gruplarda farklı şekillerde birleşir. Bunlardan bazıları mevcut topluma özgü görüşlerin içinde hemen hemen tamamıyla hapsolur; bazıları bunlardan kopmak için çok uzun bir yol kateder ama çoğu, her iki ekstremdeki daha homojen görüşlerin etkisiyle önce bir yöne daha sonra diğer yöne çekilir. Tarihte herhangi bir anda bir sınıfın somut eylemi, toplumsal kalkışmalar (savaşlar, ekonomik krizler, grevler ve iç savaşlar) orta grubu yeni fikirlere açarken, 'ekstremler'den hangisinin bu grubu yanına çekmekte en başarılı olduğuna bağlıdır. Kendiliğinden bir sınıfın, kendi için bir sınıf olmasının kertesi, yalnızca çevresinde meydana gelen maddi değişikliklere değil, fakat aynı zamanda onun içindeki rakip tarafların oluşumuna bağlıdır.

Bu kapitalizmin yükselişinde de görülmüştür. O 'büyük dönüşüm' yalnızca nesnel ekonomik etkenlerin bir sonucu değildi. Bu ayrıca, yeni şehirli ya da burjuva sınıfların, eski düzenden çok farklı olan görüşler etrafında kendilerini örgütleme konusundaki birbirini izleyen girişimlerine ve başka kesimlerin, böyle bir örgütlenmeyi bozmak isteyen eski düzenin temsilcileriyle birlikte çalışmasına bağlıydı. Bu, 8. yüzyıl İslam İmparatorluğu'nda ve 11. yüzyıl Çin İmparatorluğu'nda ayaklanma ya da reform hareketleriyle bu hareketlerin bastırılmasının; Rönesans ve Reform hareketlerinin ve bu hareketlerin İtalya, Almanya ve Fransa'da eski düzene yenilmesinin; Hollanda ve İngiliz devrimlerinin zaferlerinin ve Otuz Yıl Savaşları'nın korkunç çıkmazının; Aydınlanma'nın ve Aydınlanma'ya karşı karanlıkçı tepkinin; Fransız Meclisi'nin krala ve Jakobenler'in Jirondenler'e karşı mücadelesinin tarihiydi. Bu dönüşüm bir büyük adımla gerçekleşmiş değildi; ne de yavaş, bölük pörçük bir

değişimin sonucuydu. Bu, birkaç yüzyıl içinde gelişen yeni dünya görüşü etrafında tarafların oluşum, yenilgi ve yeniden oluşumuna dayanıyordu.

Dünyanın kapitalizm tarafından fethedilmesi, tarihsel süreci son derece hızlandırmıştır. 20. yüzyılda dünya nüfusunun çoğunluğunun hayatında, tüm önceki 5.000 yılda olduğundan daha fazla değişim vardır. Böylesine müthiş bir hız, insanların yeni durumlarla, çok farklı durumların en son deneyimlerini yansıtan fikirlerini kullanarak baş etmeye çalıştıkları anlamına geliyordu. İnsanların düşüncelerinde dönüşüm geçirmeleri için, Avrupa'da burjuvazinin 600 yılıyla karşılaştırılabilecek yalnızca on yıllar söz konusuydu. Yüzyılın sonunda bu sürecin tamamlanmamış olduğu gerçeği, o sürecin hâlâ devam etmediği şeklinde yorumlanamaz. 20. yüzyılın tarihi, sayıları giderek artan, birbirini izleyen nesillerin, rekabetçi sermaye birikimi dünyasına boyun eğme mantığına direnen insanların tarihidir. Bir kez Rusya'da kısa süreyle başarılı oldular. Kimi zaman, –Almanya'da 1918-19'da; Fransa'da 1936'da ya da Polonya'da 1980'de olduğu gibi– sonra yenilmek üzere yarı kısmi başarıyla yetindiler. Kimi zaman, Ocak 1933'te Almanya'da olduğu gibi, savaşa bile katılmadan feci yenildiler. Ama bunların hiçbiri, sınıf mücadelesinin bittiği iddiasına en küçük bir mazeret teşkil edemez. 19. yüzyılda küçük bir işçi sınıfının, 20. yüzyılın ilk yarısında daha büyük bir işçi sınıfının ve de yüzyılın son çeyreğinde çok daha büyük bir işçi sınıfının yürüttüğü türden mücadele, yeni binyılda, milyarlar gücündeki işçi sınıfı kesimlerince tekrarlanacaktır.

Bu mücadelelerden, dayanışma, karşılıklı yardım, eşitlikçilik, kolektif işbirliği ve kaynakların demokratik kullanımı değerleri etrafında toplumu yeniden biçimlendirmek için yeni girişimler ortaya çıkacaktır. Dünyanın yönetici sınıfları, 5.000 yıldır kendilerinden öncekiler gibi, bu girişimleri önlemek için ellerinden geleni yapacaklar ve eğer gerekirse, kutsal iktidar ve mülkiyet hakları olarak gördükleri şeylere tutunmak için sonsuz barbarlıklara başvuracaklardır. Mevcut kapitalist düzeni sonuna kadar –bu örgütlü insan hayatının sonu bile olsa– savunacaklardır.

Bu tür büyük çatışmaların sonunun ne olacağını önceden söyleyebilmek mümkün değil. Bu yalnızca, nesnel sınıf güçlerinin –kendiliğinden sınıfların büyümesinin– çatışmasına değil, fakat ayrıca genişlemiş 'evrensel' işçi sınıfı içinde, nasıl savaşılacağını ve yoldaşlarının bu anlayışa nasıl kazanılacağını bilen bir çekirdeğin ne ölçüde ortaya çıkacağına bağlıdır. Sistemin şu ya da bu yönüne şiddetli muhalefet edecek gruplar ve hareketlerin sıkıntısı çekilmeyecektir. Sistemin kendi barbarlığı ve irrasyonelliği, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de bunu sağlayacaktır. Ama 20. yüzyılın tarihi göstermektedir ki, bu unsurlar, sisteme her yönüyle meydan okuya-

cak bir kararlılıkta bir devrimci örgütlenme içinde kristalleştiğinde ancak ve gerçekten etkili olabilecektir. Burjuvazi 17. yüzyılda Yeni Model Ordu'da ve 18. yüzyılda Jakoben Kulüpleri'nde böyle bir kristalleşmeye ihtiyaç duymuştu. Rusya işçi sınıfı, 1917'de Bolşevik Parti'siyle buna gereksinme duymuştu. Muazzam genişleyen dünya işçi sınıfı, eğer insanlık bir bütün olarak yıkımla karşılaşmayacaksa, buna 21. yüzyılda tekrar tekrar gerek duyacaktır. Bu gereksinme, ancak bu işe kendini adayan insanlar varsa karşılanabilir. İrlandalı devrimci sosyalist James Connolly, bir keresinde şuna işaret etmişti: 'Gerçek peygamberler, yalnızca geleceği kendisi için yaratabilenlerdir'.

Geçmişi anlamak yararlı olabilir. Bu kitabı o nedenle yazdım.

Notlar

Birinci Kısım Notları

1 Aslında bu tür tezler kesinlikle genetiğin gerçekten bilimsel araştırmalarından çıkarılamaz. Örneğin bakınız, S Rose, *Lifelines* (Londra),1997; R Hubbard, *The Politics of Women's Biology* (New Jersey, 1990); R Lewontin, *The Doctrine of DNA* (Londra, 1993).

2 D Morris, *The Naked Ape* (Londra, 1967) [*Çıplak Maymun*, İnkılâp Kitabevi, 2009, çev. Nuran Yavuz].

3 R Ardrey, *African Genesis* (Londra, 1969).

4 R Dawkins, *The Selfish Gene* (Oxford, 1976) [*Gen Bencildir*, TÜBİTAK Yayınları, 2007, 9. Basım, çev. Asuman Ü. Müftüoğlu].

5 R Lee, 'Reflections on Primitive Communism', T Ingold, D Riches ve J Woodburn (drl.) içinde, *Hunters and Gatherers,* Cilt 1 (Oxford, 1988).

6 Dil kullanma becerisi, Noam Chomsky'nin genellikle kabul gören teorisine göre, bütün modern insanların genetik olarak belirlenmiş bir özelliğidir. Dil, soyutlama ve insan bilinçliliği arasındaki ilişki 1920'lerde yazan Rus Marksisti Voloşnikov'un kitaplarında ve Macar Marksisti George Lukács'ın *Ontology*'si ile *Labour*'ın ikinci kısmında anlatılmıştır.

7 Ben burada çok uzun tartışmaların çok kısa bir özetini veriyorum. Daha fazla ayrıntı ve kaynak için benim makalemin ilk kısımlarına bakılabilir: 'Engels and the Origin of Human Society', *International Socialism* 65 (Kış 1994) içinde.

8 Neanderthal ve modern insan arasındaki gerçek ilişki konusunda yüz yıl süren bir tartışma söz konusudur. Örneğin, kendi içlerinde üreyip üremediği olabilecekleri gibi. Burada o tartışmaya giremem. Şu kadarını söylemek gerekir ki Neanderthaller'in yok olmaları zorunlu olarak, kökenlerimiz konusunda, Ardrey'inki gibi 'asil doğmuş' olduğumuz öykülerine bizi inandırmak isteyenlerin ileri sürdükleri gibi modern insanlar tarafından kesilmiş olmaları anlamına gelmez. Bu noktanın genişletilmesi için benim makaleme bakınız: 'Engels and the Origins of Human Society'.

9 'Avcı ve toplayıcı' biraz yanıltıcı bir terimdir zira sebze/meyve türünden yiyeceklerin toplanması, insanların beslenmesinde hayvanların avlanmasından daha büyük yer tutmuştur.

10 Dolayısıyla bu tür toplumları tanımlamak için, Lewis Morgan, Friedrich Engels ve C Gordon Child gibi konuya bilimsel bir açıklama getirmeye çalışanların da başvurduğu 'vahşet' sözcüğünün eski kullanımı.

11 Bu ibareler 17. yüzyıl İngiliz düşünürü Thomas Hobbes'a aittir ama 1960'lara kadar bu tür toplumlara ilişkin anlatılan pek çok öykünün 'sağduyulu' tavrını özetlemektedir ve hâlâ R Ardrey'in *African Genesis*'i gibi popüler kitaplarda bulunabilir.

12 M Sahlins, *Stone Age Economics* (Londra, 1974).

13 C Turnbull, *The Forest People* (New York, 1962), s. 107,110,124-125.

14 E Friedl, *Women and Men:the Anthropologist's View* (New York, 1975), s. 28.

15 E Leacock, *Myths of Male Dominance* (New York, 1981), s. 139-149.

16 R Lee, *The !Kung San* (Cambridge, 1979), s. 118.

17 !Kung'un başındaki !, Hint-Avrupa dillerinde olmayan bir 'tık' sesini ifade eder.

18 R Lee, *The !Kung San,* s. 244.

19 Le P P LeJeune (1635), aktaran M Sahlins, *Stone Age Economics,* s. 14.

20 E Friedl, *Women and Men:the Anthropologist's View* (New York, 1975), s. 15, 28.

21 Bütün alıntılar R Ardrey, *African Genesis* (Londra, 1969)'dan.

22 R Lee, *Reflections on Primitive Communism*.

23 Aktaran E Gellner, *Plough, Sword and Book* (Londra, 1991).

24 Engels bu tür toplumlarda kadının sistemli olarak egemenlik altında tutulmadığında ısrar ederken haklıydı. Bununla birlikte önemli bir ayrıntıda yanılıyordu – avcı-toplayıcı toplumlarda soyun oynadığı rolü ileri derecede abartıyordu. Bu konunun tam bir tartışması için benim 'Engels and the Origins of Human Society' adlı makaleme bakınız.

25 Filistin, Suriye, Lübnan, Türkiye'nin güneyi ve Irak.
26 Burada anlatılanlar çizgisinde tam olarak neler olduğunun öyküsü konusunda bakınız D O Henry, *From Foraging to Agriculture* (Philedelphia, 1989); J V S Megaw (drl.), *Hunters, Gatherers and the First Farmers Beyond Europe* (Leicester, 1977); P M Dolukhanov ve G W W Barker'ın, C Renfrew (drl.) *Explaining Cultural Change* (Londra, 1973) içindeki makaleleri; C K Maisels, *The Emergence of Civilisation* (Londra, 1993) Bölüm 3 ve 4.
27 J Harlan, ' A Wild Wheat Harvest in Turkey', *Archaeology* 20 (1967), s. 3. 197-20, aktaran C K Maisels, *The Emergence of Civilisation,* s. 68-69.
28 Gordon Childe'ın terimi.
29 Çeşitli tahmin ve hesaplamalar C K Maisels, *The Emergence of Civilisation,* s. 125'te.
30 R M Adams, *The Evolution of the Urban Society* (London, 1966), s. 96.
31 Her ne kadar başkaları heykelciklerin verimlilikle ilgili olduğunu ileri sürmüşlerse de bu, kadının daha yüksek bir statüde olduğunu Katolik kültünde Bakire Meryem'in kültünün ifade ettiğinden daha fazla ifade etmez.
32 1920 ve 1930'larda bunlarla ilgili öncü çalışmaları yürüten Batılı antropologlar tarafından kuvvetle vurgulanan bir nokta. Örneğin, bakınız R Benedicts, *Patterns of Culture* (Londra, 1935).
33 J-F Lafitan, aktaran R Lee, *Reflections on Primitive Communism,* s. 252.
34 E Evans-Pritchad, aktaran R Lee, *Reflections on Primitive Communism,* s. 252.
35 Bu, M Sahlins'in *Stone Age Economics*'indeki temel tartışmalardan birisidir.
36 R M Adams, *The Evolution of the Urban Society* (London, 1966), s. 96.
37 Bakınız J V S Megaw (drl.), *Hunters, Gatherers and the First Farmers Beyond Europe* ve P M Dolukhanov, G W W Parker, C M Nelson, D R Harris ve M Tosi'nin C Renfrew (drl.), *Explaining Cultural Change* içindeki makaleleri.
38 F Katz, *Ancient American Civilisations* (Londra, 1989); W M Bray, F H Swanson ve I S Farrington, *The Ancient Americas* (Oxford, 1989), s. 14.
39 Biyolog Jared Diamond'un işaret etmiş olduğu gibi, bu yörelerde hiç kimse şimdiye kadar hayvan ya da bitkileri gerektiği gibi evcilleştirmeyi başaramamıştır. Bakınız J Diamond, *Guns, Germs and Steel* (Londra, 1997) [*Tüfek*, Mikrop ve Çelik, TÜBİTAK Yayınları, 2010, 22. Basım, çev. Ülker İnce], s. 163-175.
40 Bu nokta J Diamond, *Guns, Germs and Steel*, s 139'da çok iyi belirtilmiştir.
41 R Lee, *Reflections on Primitive Communism*, s. 262.
42 C Levi-Strauss, aktaran M Sahlins'in *Stone Age Economics*, s.132.
43 H I Hogbin, aktaran M Sahlins'in *Stone Age Economics*, s.135.
44 Ondan önce çığır açıcı 19. yüzyıl antropologu Morgan (tümüyle tarımsal bir hayat tarzı anlamında) 'barbarlık'tan (şehirler etrafında odaklaşan) 'uygarlığa' bir geçişten söz etti. Bu terimler Friedrich Engels tarafında kullanıldı ama Morgan'ın anladığı anlamda 'uygar' toplumların daha önceki tarımsal toplumlardan çok daha barbar olabileceğinin giderek açıkça anlışılması nedeniyle kullanımdan düştü.
45 M Sahlins'in *Stone Age Economics*'de verilen örneğe bakınız.
46 V Gordon Childe, *What Happened in History* (Harmondsworth, 1948) *Tarihte Neler Oldu*, Kırmızı Yayınları, 2006, çev. Mete Tunçay, Alaeddin Şenel], s. 59-62.
47 Örneğin bakınız F Katz, *Ancient American Civilisations,* s. 78-79,81, 102, 113, 128.
48 V Gordon Childe, *What Happened in History,* s. 80-81.
49 C K Maisels, *The Emergence of Civilisation:From Hunting and Gathering to Agriculture,Cities and the State in the Near East* (Londra 1993), s. 297.
50 C K Maisels, *The Emergence of Civilisation,* s. 297.
51 F Katz, *Ancient American Civilisations*, s. 29'a göre.
52 V Gordon Childe, *Social Evolution* (Londra,1963), s. 155-156.
53 Bu şehir öncesi taş yapıların bir tartışması için bakınız R Renfrew, *Before Civilisiation* (Harmondsworth, 1976).
54 Ege'deki gelişmelerin Asya anakarasında güneydoğuya doğru ve Afrika anakarasında güneye doğru olanlarca teşvik edildiği kesindir. Mısır'daki gelişmelerin bir kısmının (ekilen kimi tahıllar ve kimi aletler) sınırlı bir oranda daha önce gelişen Mezopotamya uygarlığı tarafından etkilenmiş olması muhtemeldir ve Latin Amerika uygarlıklarının da doğu ve güneydoğu Asya ile bir temasının olmuş olması mümkündür.
55 R M Adams, *The Evolution of Urban Society*, s. 95-96.
56 R M Adams, *The Evolution of Urban Society*, s. 98.
57 R M Adams, *The Evolution of Urban Society*, s. 103.

58 R M Adams, *The Evolution of Urban Society*, s. 104.
59 V Gordon Childe, *What Happened in History,* s. 88.
60 T B Jones, aktaran C K Maisels, *The Emergence of Civilisation,* s. 184.
61 C J Gadd, 'Cities in Babylon', I E S Edwards, C J Gadd e N G L Hammond (drl.) *Cambridge Ancient History*, Cilt 1 Kısım 2 (Cambridge, 1971) içinde.
62 F Katz, *Ancient American Civilisations,* s.38.
63 G R Willey ve D B Shimkin, 'The Maya Collapse: A Summary View', T P Culbert (ED.) *The Classic Maya Collapse* (Albuquerque, 1973), s. 459.
64 Michael Mann'ın bunu kendi sosyolojik jargonu ile ifade ettiği gibi, 'söz kousu olan dağıtım gücü kendi kolektif güçlerini artırmaya' razı değillerdi, M Mann, *The Sources of Social Power,* Cilt 1 (Cambridge, 1986) s. 39.
65 Bu tür değişikliklerin bir değerlendirmesi için bakınız, D R Harrirs, 'The Pre-history of Tropical Agriculture', C Renfew (drl.) *Explaining Cultural Change* içinde, s. 398-399.
66 M Sahlins'in *Stone Age Economics,* s.140.
67 MS 1100 ve 1400 arasında Tonga'da en yüksek rütbeli şef gruplarının, daha alt düzeydeki insanlara olan yükümlülüklerinden kurtulmak için kendilerini bir yönetici sınıf olarak oluşturma girişimleri hakkında Christine Ward Gailey'in değerlendirmesine makınız; C W Gailey, *Kinship to Kingship* (Texas, 1987) içinde.
68 V Gordon Childe, *Man Makes Himself* (Londra, 1956), s. 155.
69 Örneğin bakınız R Tharper, *Ancient Indian Social History* (Haydarabad, 1984).
70 R M Adams, *The Evolution of Urban Society*, s. 90.
71 İnkalar'ın öyküsü için bakınız, A J Pla, *Modo de Produccion Asiatico y las Formaciones Economico Sociales Inca y Azteca* (Mexico, 1982) s.151.
72 R M Adams, *The Evolution of Urban Society*, s.90.
73 V Gordon Childe, *What Happened in History,* s. 72.
74 V Gordon Childe, *What Happened in History,* s. 72.
75 Bu, K Sachs'ın, *Sisters and Wives* (Londra, 1979), s. 117 ve 121'deki tezdir
76 Kadının ezilişinin ortaya çıkışı üzerinde benim görüşümün daha gelişmiş bir şekli için, benim 'Engels and the Origins of Human Society' adlı makaleme bakınız.
77 I M Diakhanov, 'The Structure of the Near Eastern Society Before the Middle of 2nd Millennium BC', *Oikumene* 3:1 (Budapeşte, 1982).
78 Her ikisi de Kahire'nin yakınında.
79 B J Kemp, 'Old Kingdom, Middle Kingdom and Second Intermediate Period', B G Trigger, B J Kemp, D O'Connor ve A B Lloyd, *Ancient Egypt: A Social History* (Cambridge, 1983), s. 176 içinde.
80 V Gordon Childe, *What Happened in History,* s.117.
81 V Gordon Childe, *Man Makes Himself,* s. 227.
82 V Gordon Childe, *The Pre-History of European Society* (Londra,1958), s. 7. Bu çalışmanın ana teması, çok güçlü despotik bir devlet yapısı tarafından daha az sınırlandırıldıkları için 'barbarlar'ın daha yenilikçi olduğudur. Ancak Childe yenilikçi 'barbarları' hemen her zaman Avrupalı olarak görmektedir ve başka kıtalardaki –Asya, Afrika ve Amerika kıtaları– kurulu imparatorluklar dışındakilerin muazzam ilerlemeler kaydettiğini (örneğin, MS birinci binyıl içinde Asya'da bir dizi yeniliğin, daha sonra göreceğimiz gibi, Avrupa'ya yayılmadan önce Çin'de uyarlandığını ya da Afrika'nın kimi kesimlerinde bağımsız olarak gelişen demir teknolojisini) dikkate almakta başarısız kalıyor.
83 B G Trigger, 'The Rise of Egyptian Civilisation', B G Trigger ve diğerleri, *Ancient Egypt*, içinde, s. 67.
84 V Gordon Childe, *Man Makes Himself,* s. 230-231.
85 V Gordon Childe, *What Happened in History,* s. 119-120.
86 G R Willey ve D B Shimkin, 'The Maya Collapse', T P Culbert (drl.), *The Classic Maya Collapse* içinde.
87 Aktaran M Rich, *Egypt's Making* (Londra, 1991), s. 226. Bu metnin gerçek olaylara dayandığı görüşünün bir eleştirisi için bakınız B J Kemp, B G Trigger ve ötekiler (drl.), *Ancient Egypt* içinde, s. 74-75, 115.
88 Örneğin bakınız F Katz, *Ancient American Civilisations,* s. 78-79 ve T P Culbert (drl.) *The Classic Maya Collapse*'in önsözü s. 19.
89 Örneğin bakınız F Katz, *Ancient American Civilisations,* s. 78.
90 B J Kemp, B J Trigger ve ötekiler (drl.), *Ancient Egypt* içinde, s. 115.
91 B S Lesko, 'Rank, Roles and Rights', L H Lesko (drl.) *Pharoah's Workers* (Ithaca, 1994) içinde, s. 15.

92 B S Lesko, 'Rank, Roles and Rights', s. 39.
93 B S Lesko, 'Rank, Roles and Rights', s. 38.
94 K Marx, 'Preface to the *Contribution to the Critique of Political Economy',*K Marx ve F Engels, *Selected Woks,* Cilt 1 (Londra, 1962) içinde s. 362-363.
95 K Marx ve F Engels, *The Communist Manifesto* (Londra, 1996), s. 3.
96 V Gordon Childe, *What Happened in History,* s. 137.
97 K W Butzer, *Early Hydraulic Civilisation in Egypt* (Chicago, 1976), s. 46.

İkinci Kısım

1 Kimi tarihçiler demir yapma bilgisinin Afrika'ya dışarıdan geldiğini kabul ediyorlar. Örneğin bakınız, R Mauny, 'Trans-Saharan Contacts in the Iron Age', J D Gage (Ed), *Cambridge History of Africa,* cilt 2, içinde s. 318. Ama Jared Diamond, Sahra-altı Afrika'da kullanılan tekniklerin başka yerlerdekinden epeyce farklı olduğunu ve bağımsız bir buluşa işaret ettiğini iddia ediyor. Bakınız, J Diamond, *Guns, Germs and Steel* (Londra, 1977), s. 394.
2 Şimdi Bihar olan yerde toplanmış.
3 Aktaran, D D Kosambi, *An Introduction to the Study of Indian History* (Bombay, 1966), s. 190.
4 R Thapar, *History of India*, cilt 1 (Harmondsworth), s. 84.
5 R S Sharma, *Light on Early Indian Society and Economy* (Bombay, 1966), s. 66.
6 R Thapar, 'Asoka India and Gupta Age', A L Basham, *A Cultural History of India* (Oxford, 1975) içinde, s. 44.
7 R S Sharma, *Light...*, s. 78. Romila Thapar, daha sonraki Maurya dönemini bir ekonomik gerileme dönemi olarak gördüğü için D D Kosambi'yi eleştirmektedir: 'Eğer resim bir şeyse, genişleyen bir ekonominin resmidir', R Thapar, *Asoka and the Decline of the Mauryas* (Oxford, 1961), s. 204-205.
8 H J J Winer, 'Science', A L Basham, *A Cultural History* içinde, s. 154.
9 H J J Winer, 'Science', s. 154.
10 R Thapar, 'Asoka', s. 49.
11 Kimi zaman söylendiği gibi surları yoktan var etmedi; daha önceden mevcut olan surları birleştirdi. Şu andaki Büyük Çin Seddi, MS 17. yüzyılda Ming Hanedanı tarafından onarıldı ve genişletildi.
12 H Maspero, *China in Antiquity* (ilk kez 1920'lerde Fransızca basıldı) (Folkstone,1978) s. 26'da özetlenen metne göre.
13 Örneğin bakınız D Bodde, 'Tha State and Empire of Ch'in', D Twitchett ve M Loewe (drl.), *Cambridge History of China* Cilt 1 (Cambridge, 1986) içinde s. 21.
14 H Maspero, *China,* s. 445. Eski Çin toplumunun niteliği konusunda kimi çağdaş Çinli bilim adamlarının tartışmaları için Wu Daken, Ke Changyi ve Zhao Lusheng'in katkılarına bakınız; T Brook (drl.), *The Asiatic Mode of Production in China* (New York, 1989) içinde.
15 H Maspero, *China,* s. 70.
16 Cho-yun Hsu, *Han Agriculture* (Washington, 1980), s. 4. Ayrıca bakınız J Gernet, *A History of Chinese Civilisation* (Cambridge, 1982), s. 67-69 ve D Bodde, *'The State...' s. 22-23.*
17 Cho-yun Hsu, *Han... ,* s. 26.
18 J Gernet, *A History,* s. 72.
19 Cho-yun Hsu, *Han...,* s. 12.
20 Cho-yun Hsu, *Han...,* s. 13.
21 Shih-chi, D Bodde, 'The State' s. 40'ta aktarılıyor.
22 Ayrıntılar D Bodde, 'The State' s. 45'te veriliyor.
23 J Gernet, *A History,* s. 109; D Bodde, 'The State' s. 52.
24 J Gernet, *A History,* s. 109'a göre.
25 Cho-yun Hsu, *Han*, s. 3.
26 K Wittfogel, 'The Fundamental Stages of Chinese Economic History', *Zeitschrift für Sozial Forschung,* Ho 4 (1935).
27 Cho-yun Hsu, *Han*, s. 39.
28 'Discourses on Iron and Salt' (MÖ81), parçalar Cho-yun Hsu, *Han*, s. 191'de çevrilmiştir.
29 Cho-yun Hsu, *Han*, s. 53.
30 Cho-yun Hsu, *Han*, s. 165'te çevrilmiştir.
31 Emirname, D Bodde, *'The State...,* s. 69'dadır.
32 Cho-yun Hsu, *Han*, s. 6-7.

33 D Bodde, 'The State' s. 71-72.
34 D Bodde, 'The State' s. 71-72.
35 Aktaran, D Bodde, 'The State' s. 83.
36 Cho-yun Hsu, *Han*, s. 153.
37 Koşulların genel bir değerlendirmesi için bakınız. R Osborne, *Greece in the Making* (Londra, 1996), s. 17-37.
38 G E M De Ste Croix, *Class Struggle in the Ancient Greek World* (Londra, 1983), s. 293.
39 R Osborne, *Greece,* s. 67'de köleliğin gelişmesini, her ne kadar 'artık' sözcüğünü kullanmasa da, daha ziyade bu terimlerle açıklar. De Ste Croix, Yunanlılar'ın koşullarında köleliğin, özgür emeğin asla söz konusu olmaması bir yana, yönetici sınıf için serflerden çok daha 'kârlı' olduğunu ileri sürer. Bakınız G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 226-231. Buna karşılık, Ellen Meiksins Wood, *Peasant, Citizen and Slave*'de (Londra, 1988) yetiştiriciliğin maddi koşullarını ve dolayısıyla da köleliğin kök saldığı koşulları tartışmaz bile. Bu onun, Robert Brenner'in ve diğerlerinin 'siyasal Marksizm'inin tanımlayıcı özelliğinin materyalizmden yoksun oluşunun tipik örneğidir.
40 G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 227.
41 De Ste Croix'ya göre, Teselya'da Penestai köle olmaktan ziyade aynı zamanda serflerdi. Serflik muhtemelen Girit'te de ayrıca vardı. G E M De Ste Croix, *Class Struggle,* s. 150.
42 *Plutarch's Lives*'daki Lycurgus üzerine bölüm (örneğin E C Lindeman (drl.) *Life Studies of Men Who Shaped History, Plutarch's Lives* , New York, 1950) Spartalılar'ın kendi hayat tarzlarına ilişkin iddialarının ne olduğuna ilişkin bir değerlendirme sunar. Aslında, sertlik/sadelik, hiç kuşkusuz daha sonraki Sparta'da, gerçek olmaktan çok idelolojik bir mitos olabilir. Bakınız, A H M Jones, *Sparta* (Oxford, 1967).
43 Bu, A H M Jones, *The Athenium Democracy*'de (Oxford, 1957) ileri sürülen bir argümandır.
44 Aktaran, G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 140-141.
45 De Ste Croix, MÖ 201-153 yıllarına ait kitabelerde, kölelerin yalnızca yüzde 13'ünün 'ülkede yetiştirildiği' konusunda kanıtlar bulunduğuna işaret etmektedir.
46 R Osborne, *Greece,* s. 223.
47 G E M De Ste Croix, *Class Struggle*'daki ve *The Origins of the Peloponnesian War*'daki (Londra, 1972) yorumlara bakınız. Sokrates'in yaklaşımının tam bir eleştirisi için bakınız I F Stone, *The Trial of Socrates* (Londra, 1997).
48 Bu tartışma G E M De Ste Croix, *The Origins*'da ayrıntılı olarak ele alınmıştır.
49 E. Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire* (Londra, 1920) [*Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995, çev. Asım Baltacıgil, 5 cilt], s. 1.
50 G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 328
51 P A Brunt, *Social Conflicts in the Roman Republic* (Londra, 1971), s. 28.
52 Sallust, *The Histories,* cilt.1 (Oxford, 1992), s. 24.
53 P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 51.
54 P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 51.
55 G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 334.
56 G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 335.
57 P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 87'e göre.
58 P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 58.
59 P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 58.
60 P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 58.
61 A H M Jones, *The Roman Republic* (Londra, 1974), s. 116.
62 Aktaran, P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 15.
63 A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 122.
64 P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 33.
65 P A Brunt, *Italian Manpower, MÖ 225-MS 14* (Oxford 1971).
66 P A Brunt, *Italian Manpower,* s. 9.
67 P A Brunt, *Italian Manpower,* s. 9.
68 A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 123.
69 P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 78.
70 Ayrıntılar, P A Brunt, *Social Conflicts* ve A Lintott, 'Political History', J A Cook, A Lintott ve G Rawzon (drl.) *Cambridge Ancient History,* Cilt IX (Cambridge, 1986) içinde, s. 69.
71 Aynı şekilde neler olduğunun öyküleri P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 83-92 ve A Lintott, 'Political History', s 77-84'te bulunabilir.
72 P A Brunt, *Social Conflicts,* s. 92'ye göre.

73 Sallust, *The Histories,* cilt1, s.25.
74 Aktaran, P A Brunt, *Social Conflicts,* s.96.
75 P A Brunt, *Social Conflicts,* s.98.
76 P A Brunt, *Social Conflicts,*s. 104.
77 P A Brunt, *Social Conflicts,* s.197'e göre.
78 Koşullarının durumu için bakınız P A Brunt, *Social Conflicts,* s.128.
79 A Lintott, 'The Roman Empire', J A Cook, A Lintott ve G Rawzon (drl.) *Cambridge Ancient History,* Cilt ıx (Cambridge, 1986), içinde, s. 25-26.
80 Kirk Doouglas'lı şahane film *Spartacus*, onu bir haçın üzerinde göstererek şiirsel bir patent kullanmış görünüyor.
81 Ayrıntılar, A Lintott, 'Political History', s.221-223'ten.
82 Livy, G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 230'da aktarılan rakam.
83 Aktaran, G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 368.
84 Aktaran, G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 368.
85 Alıntılar G E M De Ste Croix, *Class Struggle*, s. 355'ten.
86 Claudius'un tahta çıkmasından önce cumhuriyeti yeniden kurma konusundaki kendi girişimlerini terketmeleri birkaç saatten fazla zaman almadı.
87 A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 124.'e göre.
88 A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 127.
89 A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 127.
90 A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 24.
91 E Gibbon, *Decline and Fall,* cilt 1, *s.* 89.
92 Apuleius, *The Golden Ass,* çev. Jack Lindsay (Londra,1960), s. 192.
93 Apuleius, *The Golden Ass,* s. 206-208.
94 A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 36.
95 A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 39.
96 Bakınız, L A Moritz, *Grain Mills and Flour in Classical Antiquity* (Oxford, 1958), bu meselelerin adamakıllı bir tartışması için özellikle 131, 136, 138 ve 143'üncü sayfalar.
97 Tahminler, A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 83'te veriliyor.
98 A H M Jones, *The Roman Economy,* s. 129.
99 Bakınız G Bois, *The Transformation of the Year 1000* (Manchester, 1992).
100 Bu metnin günümüze kadar gelmiş daha önceki kopyalarında kaynak yoktur. Bir çeviri için bakınız Josephus, *The Jewish War* (Londra, 1981). Kaybolmuş Orta Çağ'a ait bir metnin Slavca çevirisi bir kaynak içermektedir ancak bunun, kopya ettikleri bir elyazmasının İsa'ya herhangi bir atıfta bulunulmamış olmasından sıkıntı çeken keşişler tarafından yapılmış bir 'ekleme' olduğundan kuşku duymamak için çok az neden vardır. Bu metin Hristiyan yazarların, kendi tarihlerini yazarken Josephus'u kullanma biçimlerini kesinlikle haklı kılmamaktadır.
101 Luka 18.19-26.
102 Matta 16.24.
103 Luka 6.20-25.
104 Matta 5.1 ve 5.6.
105 Matta 25. 14-30.
106 Matta 21.20.
107 Birinci yüzyıl Yahudiye'sinde kitlelerini anlatmak için kullandığı 'proletarya' sözcüğünun kendisi kafa karıştırıcıdır. Bunlar, yoksul olmak dışında, modern işçi sınıfından çok farklıydılar. Üstelik İnciller İsa'nın, sevilmeyen ama zorunlu olarak yoksul olmayan 'publican'lara vaaz ettiğini ve onlarla ilişkisi olduğunu söylüyor. Kautsky onun lehine Aziz Pavlus'un Korintoslular'a Birinci Mektubunda, 'ne çok fazla güçlü, ne çok fazla soylu olanlar çağrıldı' pasajını aktarıyor. Kautsky bunun ilk kilisede 'mülkiyet'in 'temsil' edilmediği anlamına geldiğini söylüyor. Aslında bu pasaj fiilen çok az sayıda 'güçlü' ve çok az sayıda'soylu' vardı ama büyük çoğunluk bu gruplara dahil değildi demektedir. Bu da dinin sınıfları aşan bir cazibesinin olduğunu ve en erken aşamada bile kesinlikle yalnızca 'proleterden yana' olmadığını düşündürmektedir.
108 M Goodman, 'Judea', J A Cook, A Lintott ve G Rawzon (drl.) *Cambridge Ancient History*, cilt ıx, s. 768 içinde.
109 Bunların ayrıntıları için Josephus'un *The Jewish War*'unun ilk bölümlerine bakınız.
110 Josephus, *Antiquities,* aktaran Kautsky, *Foundations of Christianity* (New York, tarih yok), s. 300.

111 Josephus, *The Jewish War.* Buradaki çeviri K Kautsky'nin *Foundations*'nda bulunabilir ama Penguin baskısı *The Jewish War* (Londra, 1981), s. 126, 147'den biraz farklıdır.
112 Josephus, *The Jewish War* (Londra, 1981), s. 148.
113 M Goodman, 'Judea', s. 771'e göre.
114 Josephus, *The Jewish War*'a göre.
115 W A Meeks, *The First Urban Christians* (New Hevan, 1983), s. 34.
116 Aktaran K Kautsky, *Foundations,* s. 261; din değiştirmenin derecesi için bakınız M Goodman, 'Judea', s. 779.
117 Doğrusunu söylemek gerekirse Budizm 'tek tanrılı' değildir çünkü en erken biçimlerinde herhangi bir türden kişileştirilmiş bir tanrı inancını içermez. Ama bütün gerçekliğin altında yatan tek bir *ilkeyi* vurgular ve dolayısıyla öteki dinlerle aynı kategoriye girer.
118 W A Meeks, 1. yüzyılda 'diasporada yaklaşık beş ya da altı milyon Yahudi' olduğunu söylüyor (bakınız W A Meeks, *The First Urban Christians* (New Haven, 1983, s. 34). Bu sayı, o sırada imparatorluğun toplam nüfusunun yaklaşık 50 milyon olduğu ve bunların yalnızca küçük bir kısmının şehirlerde yaşadığı düşünülürse aşırı görünmektedir.
119 Luka 14.26.
120 Gerçekten de, İncillerin, yıllar sonra yazılmış, aralarında Josephus'un sözünü ettikleri de dahil oldukça farklı olayları bir araya getiren söylenceler olduğu konusunda kuşkudan da öte birşeyler vardır. Eğer böyle ise, (o sırada çok yaygın bir Yahudi ismi olan Joshua'nın Yunanca şekli olan) İsa adlı figür bu olaylar içinde, pek çok başkaları arasında yer almış olabilir ve daha sonra anlatılanlar kolaylıkla onun rolünü çok abartmış olabilir. 1990 baş vergisi ayaklanmaları ya da altı yıl önceki madenciler grevi gibi, bir onyıl kadar önce meydana gelmiş olaylara katılmış kişileri dinlemiş olan herkes, kimin ne yaptığı konusundaki öykülerin ne kadar farklı olabileceğini bilir.
121 Duanın bu versiyonu, Apuleius, *The Golden Ass*'de bulunabilir.
122 Tahmini yapan A J Malherbe, *Social Aspects of Christianity* (Baton Rouge, 1977), s. 86.
123 Araştırma Judge'a aittir ama buada A J Malherbe, *Social Aspects of Christianity,* s. 46'dan aktarılmaktadır.
124 Bakınız, A J Malherbe, *Social Aspects of Christianity,* s. 61.
125 A J Malherbe, *Social Aspects,* s. 77.
126 Bu, her ne kadar o sosyoloji jargonu 'statü tutarsızlığı' terimini kullanıyorsa da, W A Meeks, *The First Urban Christians*, s. 70-71, 191'deki iddiadır.
127 Bu kesinlikle bana Pazar Okulu'nda anlatılan yorumdu.
128 I Korintoslular 11.2.
129 H Chadwick, *The Early Church* (London, 1993), s. 46.
130 Aziz Pavlus'un Korintoslular ve Koloseliler'e mektuplarının her ikisi de Bilinirciler'in (Gnostikler) ortaya attığı meseleleri ele alır.
131 P Brown, *The World of Late Antiquity* (Londra, 1971), s. 66.
132 P Brown, *The World,* s. 67.
133 Ayrıntılar için bakınız H Chadwick, *The Early Church*, s. 135-136. Gibbon'un *Decline and Fall of the Roman Empire* , İmparatorluğun müdahaleleri ve bu dönemde zulmün boyutları konusunda canlı ayrıntılar aktarır.
134 Bakınız H Chadwick, *The Early Church,* s. 179.

Üçüncü Kısım

1 J C Russell, 'Population in Europe 500-1500', C M Cipolla (drl.) *Fontana Economic History of Europe: The Middle Ages* içinde s. 25.
2 P Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (Londra, 1978), s. 126'ya göre.
3 Dönemin edebi kültürünün mükemmel bir anlatısını için H Waddell, *The Wandering Scholars* (Harmondsworth, 1954)'e bakınız.
4 Değişikliklerin özetleri için bakınız J Gernet, *A History,* s.180 ve D Twitchett, 'Introduction', D. Twitchett (drl.) *Cambridge History of China*, cilt 3 (Cambridge, 1979), s. 5.
5 J Gernet, *A History,* s. 197.
6 J Gernet, *A History,* s. 326.
7 Bu vergi sisteminin ne kadar yaygın ve etkin olduğu konusunda tarihçiler arasında görüş ayrılığı vardır. N E McKnight sistemde muafiyetlerin çok yaygın olması nedeniyle nüfusun yalnızca

yüzde 17 kadarının bu vergiyi ödediğini buna karşılık soylular ve devlet görevlilerinin sıradan köylülerden çok daha fazla toprak elde ettiklerini iddia eder. Sistem toprağı eski aristokrasiden geniş kitlelere değil fakat yükselmekte olan devlet görevlileri tabakasına aktarmış olmalıdır. N E McKnight, 'Fiscal Privileges and Social Order', J W Haeger (drl.), *Crisis and Prosperity in Sung China* (Tucson, 1975).

8 R M Somers, 'The End of the T'ang', D. Twitchett (drl.) *Cambridge History of China*, cilt 3 (Cambridge, 1979), içinde s. 723.
9 R M Somers, 'The End', s. 723.
10 Ayaklanmanın öyküsü için bakınız R M Somers, 'The End', s. 733-747, ve J Gernet, *A History,* s. 267. İzleyen iki paragrafın verileri Somers'dan alınmıştır.
11 Topraklı mülklerin niteliği konusunda bilim adamları arasında tartışma vardır. Kimileri bunları batı feodalizmindeki *manor*'lara benzer olarak görür, diğerleri ise esas itibariyle kapitalist olarak. Bu tartışmanın kısa bir özeti için bakınız D Twitchett, 'Introduction', s. 27.
12 E A Kracke, 'Sung K'ai-feng' , J W Haeger (drl.), *Crisis* içinde s. 65-66.
13 Y Shiba, 'Urbanisation and Development of Markets', J W Haeger (drl.), *Crisis* içinde s. 22.
14 E A Kracke, 'Sung', s. 51-52.
15 J Gernet, *A History,* s. 320.
16 J Gernet, *A History,* s. 310-311.
17 J Gernet, *A History,* s. 334-335.
18 J Gernet, *A History,* s. 333'e göre.
19 Fang Ta-tsung, aktaran Y Shiba, 'Urbanisation'.
20 D. Twitchett (drl.) *Cambridge History of China*, cilt 3, s. 30.
21 L C J Mo, *Commercial Development and Urban Change in Sung China* (Ann Arbor, 1971), s. 124-125.
22 Hsia Sung, aktaran Y Shiba, 'Urbanisation', s. 42.
23 N E McKnight, 'Fiscal Privileges, s. 98. Gelişmelerin daha eksiksiz bir öyküsü ve sınav sisteminin içeriği için bakınız J F Chaffee, *The Thorny Gates of Learning in Sun China* (Cambridge, 1985).
24 F Chaffee, *The Thorny Gates*, s. 3.
25 N E McKnight, 'Fiscal Privileges', s. 98 dipnot.
26 Karl Wittfogel'in Marksizmi terk ettikten sonraki eserlerinin en iyi bilineni, *Oriental Despotism*'in havası budur. Bu tema ayrıca Etienne Balazs'ın –örneğin 'Çin'de teknolojik gelişmeyi öldüren şeyin devlet' olduğunu söylediğinde– (*Chinese Civilisation and Bureaucracy* (Yale, 1964, s. 11), her ne kadar başka noktalarda teknolojik gelişme realitesini kabul ederse de, yazılarının bazı noktalarında da mevcuttur. Son olarak bu tartışma David Landes'in yeni kitabı *The Wealth and Poverty of Nations*'da (Londra,1998) yeniden ortaya çıkar. Ancak bunu savunmak demek Sung döneminde ortaya konan çok gerçek ekonomik dinamizme önem vermemek anlamına gelir.
27 P B Ebrey, 'Introduction', P B Ebrey, *Family and Poverty in Sung China:Yüan Ts'ai's Precepts for Social Life* (Princeton,1984), s. 129.
28 Bu Etienne Balazs'ın *Chinese Civilisation* s. 8-9'da çok iyi ortaya koyduğu bir noktadır.
29 Yaklaşımın Marx kadar Max Weber tarafından da etkilendiğini kabul eden Etienne Balazs'ın ifade ettiği gibi, 'bilge devlet görevlileri ve de tüccar, iki düşman ama bağımsız sınıf oluşturuyordu'. Etienne Balazs'ın *Chinese Civilisation* s.32.
30 L C J Mo, *Commercial Development,* s.140-141.
31 Aktaran, L C J Mo, *Commercial Development,* s. 20.
32 P B Ebrey, *Family,* s. 293'te çevirisi verilen pasaj.
33 J W Haeger, *Crisis*'a Giriş, s. 8.
34 Moğollarla ilgili Marksist bir çözümleme girişimi için bakınız R Fox, *Genghis Khan* (Castle Hedingham, 1962).
35 S Runciman, 'The Place of Byzantium in the Medieval World', J M Hussey, *Cambridge Medieval History,* Cilt IV, 2. Kısım, s. 358 içinde.
36 Yunanca isim sözcük anlamı olarak 'kutsal hikmet' anlamına gelir ama İngilizce'de genellikle St. Sophia kullanılır.
37 A Grabor, 'Byzantine Architecture and Art', *Cambridge Medieval History,* Cilt IV, 2. Kısım, s. 330.
38 G Dölger, 'Byzantine Literature', *Cambridge Medieval History,* Cilt IV, 2. Kısım, s. 208.
39 G Dölger, 'Byzantine Literature', s. 209.

40 A Grabor, 'Byzantine Architecture and Art', s. 306.
41 K Vogel, 'Byzantine Science', *Cambridge Medieval History,* Cilt IV, 2. Kısım, s. 287.
42 K Vogel, 'Byzantine Science', s. 305.
43 Bakınız bölüm 8, 'The Physical Universe', C Mano, *Byzantium* (Londra,1994), s.166-176 içinde. Birazcık daha merhametli bir anlatı için bakınız, K Vogel, 'Byzantine Science', s. 269.
44 R J H Jenkins, 'Social Life in Byzantine Empire', *Cambridge Medieval History,* Cilt IV, 2. Kısım, s. 93.
45 H St L B Moss, 'Formation of the Eastern Roman Empire', *Cambridge Medieval History,* Cilt IV, 1. Kısım, s.38.
46 P Brown, *The World of Late Antiquity* (Londra, 1971), s. 157.
47 P Brown, *The World*, s. 104.
48 R J H Jenkins, 'Social Life', s. 97.
49 R J H Jenkins, 'Social Life', s. 98.
50 R J H Jenkins, 'Social Life', s. 84.
51 R J H Jenkins, 'Social Life', s. 89.
52 Bazı tarihçiler farklı hiziplerin farklı siyasal, sınıfsal ve dinsel çıkarları temsil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ama Alan Cameron bu hiziplerin sınıf ve dinsel bölünmelerinin ötesine geçtiği ve imparatorluğu tehdit edebilecek sorunlardan dikkatleri kaçındığı yolundaki tezini destekleyecek kanıtlar sunmuştur. Bunun kısmi bir istisnası, Nike ayaklanmasında, İmparator Justinianos'un her iki taraftan bir isyancının idam edilmesi kararına bozulan Mavi ve Yeşil hiziplerin bu karara karşı ortak bir açıklama yapmış olmalarıdır. Ama bu durumda bile, görmüş olduğumuz gibi, ayaklanma, yoksulların zenginlere karşı bir ayaklanması değildi. Bakınız, A Cameron, *Blues and Greens: Circus Factions at Rome and Byzantium* (Londra, 1976).
53 Bakınız, A Cameron, *Blues and Greens* ve R J H Jenkins, 'Social Life', s. 86.
54 J B Bury, 'Introduction', *Cambridge Medieval History,* Cilt IV, s. xix.
55 R J H Jenkins, 'Social Life', s. 88.
56 Romalılar *Arabia Felix* (Mutlu Arabistan) olarak bilirlerdi ve bugün adı Yemen'dir.
57 Mezopotamya sulama sisteminin gelişmesi ve ihmal edilmesi konusunda suçun yalnızca savaşta değil ama aynı zamanda 'ezici vergilendirme' ve otoritenin toprak sahibi soylulara terk edilmesinde olduğuna işaret edilmesinin tam bir anlatısı için bakınız R M Adams, *Land Behind Baghdad* (Chicago, 1965), s. 69, 80-82.
58 Benzetme Bernard Lewis'e attir, bakınız B. Lewis, *The Arabs in History* (Londra, 1966) s. 55.
59 Benzetme Peter Brown'ındır, bakınız P Brown, *The World,* s. 192-193.
60 Her ikisini de B Lewis aktarıyor, *The Arabs,* s. 58.
61 Örneğin bakınız P Brown, *The World,* s. 200.
62 B. Lewis, *The Arabs,* s.72. Arap orduları arasındaki anlaşmazlıkların daha ayrıntılı bir öyküsü için, M G S Hodgson, *The Venture of Islam*, cilt 1, *Classical Age of Islam* (Chicago, 1974) içinde 'The Islamic Opposition' bölümüne bakınız.
63 B. Lewis, *The Arabs,* s. 80.
64 B. Lewis, *The Arabs,* s. 80.
65 B Lewis, 'Government, Society and Economic Life Under the Abbasids and Fatamids', *Cambridge Medieval History,* Cilt IV, kısım 1, s. 643. Ayrıca bakınız S D Gotein, *Studies in Islamic History and Institutions* (London,1966), s. 221-240.
66 B. Lewis, *Tha Arabs,* s. 81.
67 B. Lewis, *Tha Arabs,* s. 86.
68 B. Lewis, *Tha Arabs,* s. 91.
69 M Rodinson, *Islam and Capitalism* (Londra, 1974) içindeki tezine bakınız.
70 B. Lewis, *Tha Arabs,* s. 91.
71 G E von Grunebaum, 'Muslim Civilisation in the Abbasid Period', *Cambridge Medieval History,* Cilt IV, kısım 1, s. 679.
72 M G S Hodgson, *The Venture of Islam*, cilt II (Chicago, 1972). S. 65.
73 R M Adams, *Land Behind Baghdad,* s. ?
74 R M Adams, *Land Behind Baghdad,* s.87.
75 Yakut, aktaran R M Adams, *Land Behind Baghdad,* s.87. Ayrıca sulanan bölgede neler olduğu konusunda Adams'ın anlattıklarına bakınız.
76 Aktaran, G E von Grunebaum, 'Muslim Civilisation' s. 693.
77 İslam uygarlığının önceki 700 yılındaki yükseliş, devrim ve çöküşün dinamiğini analiz ederek bunu titizlikle yaptı. Bakınız Ibn Khaldun, *The Muqaddimah* (Londra, 1987).
78 Örneğin bakınız, G E von Grunebaum, 'Muslim Civilisation' s. 682.

79 Aktaran B Davidson, *Africa in History* (Londra, 1992), s. 61.
80 Aktaran G Connah, *African Civilisations* (Londra, 1987), s. 183.
81 H Trevor-Roper (Lord Dacre), aktaran A Callinicos, *Theories and Narratives* (Cambridge, 1995), s. 167.
82 Örneğin bakınız, K W Butzer, *Early Hydraulic Civilisation in Egypt* (Chicago, 1976), s. 9-12; M Stone, *Egypt's Making* (Londra, 1991), s. 27-29 ve güney Mısır'daki MÖ yaklaşık 4500'den kalma 'megalith' (büyük taş anıtlar) heykeller için bakınız, 'Tribe in Sahara Where The First to Aim For the Stars', *Guardian,* 2 Nisan 1998.
83 Aktaran G Connah, *African,* s. 150.
84 Leo Africanus, *History and Development of Africa,* Cilt 1 (Londra, 1896). Gezilerinin mükemmel masalsı bir anlatımı için bakınız A Maalouf, *Leo the African* (Londra, 1994) [*Afrikalı Leo*, YKY, 2011, 35. Basım, çev. Sevim Raşa].
85 Bakınız D W Phillipson, *African Archaeology* (Cambridge, 1985) s. 170; Jared Diamond, 'Afrikalı demirciler köylerindeki fırınlarda yüksek derecelerde ısı üretmeyi ve 19. yüzyılın Avrupa ve Amerika'sının Bessemer fırınlarından 2000 yıl önce çelik imal etmeyi keşfettiler' diyecek kadar ileri gitmektedir.(J Diamond,*Guns, Germs and Steel*, s. 394). M J van der Merwe ve T A Wertime, demir yapma bilgisinin özgün olarak Akdeniz'in kıyı bölgelerinden Sahra'ya yayıldığına inanıyorlar ama Afrikalı demircilerin dövme demir yerine doğrudan çelik yapmaya yönelik teknikleri geliştirdiğini kabul ediyorlar. T A Wertime and J D Munly (drl.), *The Coming of the Age of Iron* (New Haven, 1980) deki makalelerine bakınız.
86 G Connah, *African Civilisations,* s. 213.
87 J Diamond,*Guns,* s. 177-191.
88 Kahire sinegogundaki belgeler üzerine yapılan araştırmanın ayrıntıları için S D Coitein, *Studies in Islamic History and Institutions* (Leiden, 1966), s. 297'e bakınız.
89 G Duby, *Rural Economy and Country Life in the Medieval West* (Londra, 1968), s. 5.
90 Bu örneğin David Landes'in sık sık övülen kitabı *The Wealth of Poverty of Nation*'daki açıklamasının bir parçasıdır.
91 Sözde 'siyasal Marksistler' Robert Brenner ve Ellen Meiksins Wood. Örneğin bakınız, Robert Brenner'in, T Ashton (drl.), *The Brenner Debate* (Cambridge, 1993)'deki kendi makalesi.
92 L White, 'The Expansion of Technology 500-1000' C Cipolla (drl.) *Fontana Economic History of Europe, Cilt 1, The Middle Ages* (Lonra, 1972), s. 147. Ayrıca bakınız G Duby, *Rural Economy,* s. 149.
93 L White, 'The Expansion', s. 149.
94 L White, 'The Expansion', s. 149.
95 G Duby, 'Medieval Agriculture', C Cipolla (drl.), *Fontana,* s. 196-197. Aslında Ch'en ve T'ang Çin'inde verimlilikteki ilerlemeler Avrupa'dakiler kadar büyük olmuştur; ama bu meydana gelen şeyin önemini azaltmaz.
96 S Thrupp, 'Medieval Industry', C Cipolla (drl.), *Fontana,* s.225.
97 P Kriedte (drl.), *Industrialisation Before Industrialisation* (Cambridge, 1981), s. 19.
98 J Le Goff, *Medieval Civilisation* (Oxford, 1988), s. 59.
99 M Bloch, *Feudal Society* (Londra, 1965), s. 346.
100 J Le Goff, *Medieval Civilisation,* s. 198.
101 Bakınız G Bois, *The Transformation of the Year 1000* (Manchester, 1992). Bu görüşün eleştirel bir değerlendirmesi için benim bu çalışma hakkındaki değerlendirmeme bakınız, 'Change at the First Millennium', *International Socialism* 62 (Bahar 1994).
102 J Le Goff, 'The Town as an Agent of Civilisation', C Cipolla (drl.), *Fontana,* s. 79. İngiltere'de Lordların topraklarında yeni kurulmuş böyle küçük kasabaların rolü konusunda bakınız, R Hilton, 'Lords, Burgesses and Hucksters', *Past and Present*, Kasım 1982.
103 Örneğin Arapça'dan Latince'ye çevrilen bilimsel metinlerin listesi için bakınız, J Gimpel, *The Medieval Machine* (Londra, 1992), s. 176-177.
104 Aktaran, J Gimpel, *The Medieval Machine,* s. 174.
105 Aktaran, J Gimpel, *The Medieval Machine,* s. 174.
106 Bakınız J Gimpel, *The Medieval Machine,* s. 192-193.
107 L White, 'The Expansion', s. 156.
108 Güney Belçika ve de Fransa'nın en kuzeydeki arazi şeridi.
109 Tam bir anlatı için bakınız S Runciman, *The Sicilian Vespers.*
110 R Roehl, 'Pattern and Structure of Demand 1000-1500', C Cipolla (drl.), *Fontana,* s. 133.
111 Haçlılar'ın standart tarihi Runciman'ın üç ciltlik eseridir; *A History of the Crussades* (Harmondsworth, 1990). Terry Jones ve Alan Ereira tarafından yazılan BBC kitabı *The Crusades* (Londra, 1996) kolay bir genel çerçeve verir. Haçlılar'ın o sırada Avrupa'da olduğundan çok

daha ileri bir uygarlığın topraklarını fethetmeyi başarabilmeleri gerçeği Avrupa tarımında uygulanan – maddi ilerlemenin bir işareti olan, yeni tekniklerin bir sonucuydu. Ancak bu durum, Haçlı Seferlerinin, ilgili bütün taraflar için, yıkıcı ve israf edici niteliğini değiştirmedi.

112 G. Bois, *The Crisis of Feudalism* (Cambridge, 1984), s. 1. Aslında aynı derecede ciddi tarihsel öncüller, örneğin ilk antik uygarlıkları ve Orta Çağ Mezopotamya'sını vuran türden krizler muhtemelen vardı.
113 G. Duby, 'Medieval Agriculture', s. 192.
114 R Hilton, *Class Conflict and the Crisis of Feudalism* (Londra, 1990), s. 171. Ayrıca bakınız G. Bois, *The Crisis,* s. 1-5.
115 Bu ibare hem Bois hem de Hilton tarafından kullanılmaktadır.
116 Aktaran J-P Poly ve E Bournazel, *The Feudal Transformation* (New York, 1991), s. 119.
117 R Hilton, *Class,* s. 65.
118 Olayların öyküsünün özeti için bakınız, S A Epstein, *Wage Labor and Guilds in Medieval Europe* (North Carolina, 1991), s.252-253.
119 N Cohn, *Pursuit of the Millenniuam* (Londra, 1970), s. 102., s. 103.
120 N Cohn, *Pursuit*, s.103.
121 N Cohn, *Pursuit,* s. 104.
122 N Cohn, *Pursuit,* s. 139-141.
123 Şimdi Çek Cumhuriyeti'nin kuzeybatı kesimi.
124 Alıntılar N Cohn, *Pursuit,* s. 139-141'den. Taborite hareketine çok daha sempatik bakan, onu yalnızca bir irrasyonal özlem meselesi olarak görmeyen bir öykü için bakınız K Kautsky, *Communism in Central Europe in the Time of the Reformation,* ceviren J L ve E G Milliken (Londra, 1897, yeni baskı New York, 1966).
125 Bakınız, örneğin, C Hibbert, *The Rise and Fall of the Medicis* (Londra, 1979).
126 Bakınız G Duby, 'Medieval Agriculture', s. 182.
127 Fernand Braudel, çeşitli uluslararası ağların tam öyküsünü ikinci bölümde, 'Markets and Economy'de anlatıyor. F Braudel, *The Wheels of Commerce, Civilisation, and Capitalism in the 15th-18th Century,* cilt 2, (Londra, 1979).
128 G. Duby, 'Medieval Agriculture', s.193. Daha ileri giden ve hatırı sayılır tarım arazilerine sahip olmaya başlayan kentli tacirler için bakınız G Bois, *The Crisis,* s 153.

Dördüncü Kısım

1 Cortes'in askerlerinin Mexico Gölü kıyılarındaki Itztapalapa'ya ulaşmaları hakkında Bernal Diaz'ın anlatımı, aktaran F Katz, *Ancient American Civilisations* (Londra, 1989), s. 179.
2 Cortes'in Tenochtitlan ve ve onun Tlatelolco'daki pazarını tasviri, aktaran F Katz, *Ancient*, s. 180.
3 Inka başkenti Cuzco'nun İspanyol fatihlerden birisi tarafından tasviri, aktaran J Hemming, *The Conquest of Peru* (Londra, 1970), s. 120-121.
4 Kolomb'un iddiaları, *The Life of Admiral Christopher Columbus by His Son Ferdinand,* çeviren Benjamin Keen (New Brunswick, 1992), s. 15-28.
5 Kolomb'un dinsel mistikliği hakkında bakınız K Sale, *The Conquest of Paradise* (New York, 1991), s. 189.
6 Karayipler'de karşılaşılan ilk yerli insanların, Kolomb'un askerleri tarafından tasviri; *The Life of Admiral Christopher Columbus by His Son Ferdinand,* s. 60, 69'dan.
7 Aktaran K Sale, *Paradise,* s. 181.
8 Mektubun metni *The Life of Admiral Christopher Columbus* içinde, s. 82.
9 *The Life of Admiral Christopher Columbus* içinde, s. 71.
10 Aktaran, K Sale, *Paradise,* s. 110.
11 Kolomb ve 'Karibler' hakkında bakınız K Sale, *Paradise,* s. 130. Antropologlar arasında yamyamlığın gerçekten var olduğu konusunda yaygın kuşkular vardır. Bunun en sağlam kanıtı, yiyecek elde etmenin genel bir yolu olarak, ('ileri' 20. yüzyıl toplumlarında bile görülmüş olan) kitlesel açlık yaşanan dönemler hariç yamyamlığın hiçbir zaman var olmadığına ilişkin güçlü kanıtlar bulunmasıdır. Ölü insanların belirli yerlerinin 'ritüel' olarak yenmesi, çapa tarımıyla uğraşan kimi eski toplumlarda çok ender olarak görülen bir özelliktir.
12 *The Life of Admiral Christopher Columbus* içinde, s. 109.
13 Papaz olmadan önce adada birkaç yıl sömürge kurucusu olarak yaşayan Las Casas'a göre, aktaran, K Sale, *Paradise,* s. 115.

14 Sherburne Cook ve Woodrow Borah tarafından yapılan bir tahmin bunların sekiz milyon olabileceğini düşündürmektedir, bakınız, K Sale, *Paradise,* s. 155.
15 Aktaran, K Sale, *Paradise,* s. 159.
16 K Sale, *Paradise,* s. 182.
17 Bakınız, K Sale, *Paradise,* s. 180.
18 Aktaran, F. Katz, *Ancient, s. 324.*
19 R C Padden, *The Hummingbird and the Hawk: Conquest and Sovereignity in the Valley of Mexico 1503-1541* (New York, 1970), s. 74. Ayrıca F Katz, *Ancient,* s.134-243'te sınıf bölünmeleri, emperyal yayılma ve dinle ilgili anlatılara bakınız.
20 Şimdi Mexio City'nin merkezinde Almeda sarayı.
21 V Gordon Childe, 'The Bronze Age', *Past and Present* (1956).
22 J Diamond, *Guns, Germs, Steel.*
23 Aktaran, F. Katz, *Ancient, s.*334.
24 Aktaran, W H Prescott, *The Conquest of Peru* (New York, 1961), s. 251.
25 W H Prescott, *The Conquest of Peru,* s. 251'e göre. Ayrıca bakınız F. Katz, *Ancient, s.*334.
26 Tasvir ve rakamlar W H Prescott, *Conquest*, s. 253'te veriliyor.
27 Pedro Pizarro'nun anlattıklarına göre, aktaran F. Katz, *Ancient, s.*335.
28 Aktaran, J Hemmings, *Peru,* s.178.
29 Emirname, J Hemmings, *Peru,* s.129'da aktarılıyor.
30 J Hemmings, *Peru,* s. 365.
31 J Hemmings, *Peru,* s. 113.
32 J Hemmings, *Peru,* s. 376.
33 Aktaran, J Hemmings, *Peru,* s. 347.
34 Fernando de Almellones, aktaran, J Hemmings, *Peru,* s. 348.
35 Ayrıntılar J Hemmings, *Peru,* s. 407'de.
36 Marx ve Engels bunu çeşitli zamanlarda 'soylulukla şehirliler arasındaki bir denge' (F Engels, *The Origins of the Family* (Londra, 1998), s. 211; 'toprak sahibi aristokrasi ile burjuvazi arasında bir denge' (F Engels, *The Housing Question,* K Marx F Engels, *Collected Works*, Cilt 23 (Londra 1988), s. 363; 'gelişme halindeki orta sınıf topluma feodalizme karşı mücadelesinde bir silah olarak hizmet eden' (K Marx, *The Civil War in France* (Londra, 1996), s.75; 'burjuvazinin gelişmesinin bir ürünü' (K Marx, *Capital,* cilt 1, (Moskova 1986), s. 672) olarak tanımlamışlardır.
37 Terim Marx'a aittir, K. Marx, *Capital,* cilt 1, s. 686.
38 Yasalar, K Marx, *Capital,* cilt 1, s. 686-687'de belirtiliyor ve aktarılıyor.
39 Ayrıntılar için bakınız, H Heller, *The Conquest of Poverty: the Calvinist Revolt in 16th Century France* (Londra, 1986), s. 27.
40 A G Dickens, 'The Shape of Anti-Clericalism and the English Reformation', E I Kouri ve T Scott, *Politics and Society in Reformation Europe* (Londra,1987), s. 381.
41 Örneğin bakınız, R S Duplessis, *Transition to Capitalism in Early Modern Europe* (Cambridge, 1997), s. 93.
42 Weber çeşitli yazılarının belirli yerlerinde, çok sayıda etkenin etkileşimini dikkate alan böyle bir açıklama üretmeye girişmektedir ama hiçbir zaman tutarlı bir açıklama ortaya koyamamıştır. Onun yazıları, gerçek tarihsel sürecin anlatılmasından ziyade tarihe konan dipnotlar gibidir.
43 Bu Pery Anderson tarafından bile, onun P Anderson, *Lineages*'ında, kabul edilen bir tezdir.
44 Witold Kula, Polonya'da ve üstü kapalı olarak bu dönemde Avrupa'nın pek çok başka yerinde ortaya çıkan ekonominin dinamiklerini ve çelişkilerini, W Kula, *Economics of the Feudal System* (Londra,1987)'de çok parlak bir şekilde göstermektedir. Adına rağmen bu kitap, erken Orta Çağ'ın klasik feodalizmi değil, benim 'piyasa feodalizmi' diyeceğim şey hakkındadır. Lordların yeni malları satın alma güdüsünün Britanya ve Hollanda'nın ve başka yerlerin ileri sanayilerinde nasıl durgunluğa yol açabileceğini ve hatta tarımı baltalayabileceğini göstermektedir. Sanırım, bu sonuçlar, en azından kısmen, hem 'kullanım değeri' hem de 'değişim değeri' sektörleri olan, Sung Çin'i, Abbasi Mezopotamya'sı ve Muğal Hindistan'ı gibi diğer toplumlar için de geçerlidir.
45 Aktaran G Mülder, 'Martin Luther and the Political World of His Time', E I Kouri ve T Scott, *Politics and Society in Reformation Europe,* s. 37.
46 H Heller, *Poverty,* s. 131.
47 Yani, 'prens'.
48 Özellikle bakınız, T A Brady, *The Politics of Reformation in Germany* (New Jersey, 1997); P Blickle, *Communal Reformation* (Londra, 1992); J Abray, *The Peoples Reformation* ((Oxford, 1985).

49 P Blickle, *Communal,* s. 63.
50 P Blickle, *Communal,* s. 73.
51 P Blickle, *Communal,* s. 84.
52 G R Elton, *Reformation Europe* (Glasgow, 1963), *s.* 53-54..
53 T A Brady, *The Politics*, s. 80.
54 G R Elton, *Reformation Europe,* s. 64.
55 Aktaran, A G Dickens, *The Age of Humanism and Reformation* (Londra, 1977), s. 152.
56 P Blickle, *Communal,* s. 88.
57 P Blickle, *Communal,* s. 12.
58 P Blickle, *Communal,* s. 13. Belgelerin çevirileri ile birlikte daha tam bir anlatı için bakınız T Scott ve B Scribner (drl.), *The German Peasants' War* (Londra, 1991)
59 Strasbourg'un şehir oligarkı Jacob Strum'un tipik tepkisinin tam bir anlatısı için bakınız T A Brady, *The Politics*, s. 82-86.
60 P Blickle, *Communal,* s. 13.
61 T A Brady, *The Politics*, s. 83. Friedrich Engels'in 1850'deki anlatısı, *The Peasant War in Germany* hareketin farklı yörelerdeki ayrıntılı tanımını verir, K Marx, F Engels, *Collected Works*, Cilt 10 (Londra 1978) içinde s. 399-477. Muharebelerin ayrıntılarına daha az ilgi göstenen Marksist bir tarih için bakınız E Belfort Bax, *The Peasants' War in Germany* (Londra, 1899).
62 Bu 12 nokta T Scott ve B Scribner (drl.), *The German Peasants' War,* s. 252-257'de yer alır.
63 P Blickle, *Communal,* s. 50.
64 G R Elton, *Reformation Europe,* s. 59.
65 F Engels, *The Peasants' War,*s. 449.
66 Shaffhausen'deki köylüler, aktaran P Blickle, *Communal,* s. 48.
67 G R Elton, *Reformation Europe,* s. 59.
68 Aktaran, F Engels, *The Peasants' War,*s. 419.
69 Aktaran L Febvre, *Martin Luther* (Londra,1930), s. 258.
70 Aktaran L Febvre, *Martin Luther,* s. 258.
71 P Blickle, *Communal,* s. 199.
72 Aktaran K Kautsky, *Communism in Central Europe in the Time of the Reformation* (New York, 1966), s. 136.
73 G R Elton, *Reformation Europe,* s.58, 94.
74 En ünlüsü Goetz von Berlichingen'in durumu.
75 Aktaran, P Blickle, *Communal,* s. 200.
76 H Heller, *Poverty,* s.137.
77 H Heller, *Poverty,* s. 70.
78 Honore de Balzac, *About Catherine de Medici* (Londra, 1910), s. 59.
79 H Heller, *Poverty,* s. 175
80 H Heller, *Poverty,* s. 139
81 H Heller, *Poverty,* s. 172.
82 Son zamanlarda çok övgü alan film *La Reine Margot'*nun merkezindeki görüntü.
83 H Heller, *Poverty,* s. 246-247.
84 G B Elton, standart çalışması *Reformation Europe*'da şunu iddia edebiliyor: 'Kalvencilik hiçbir yerde o özgün kabulünü ya da o yaygın başarılarını orta sınıf ekonomik tutkularını akla gelebilecek herhangi bir avantaja borçlu değildi', s. 234.
85 Bu kuşkusuz onların yabancı müttefiklerinin başına geldi. O sıralar hâlâ imparatorluğun bir parçası olan Strasbourg'da, şehrin piskoposluğunu kendi soylarından küçük birisi için satın almak isteyen Kalvenci soylularla bir ittifaka şiddetli bir muhalefet vardı. Bakınız, J Abray, *The People's Reformation.*
86 Karşı yorumların çok iyi bir seçkisi için bakınız, T K Rabb (drl.), *The Thirty Years War* (Boston 1965).
87 Rönesans sonrası bilim ve teknolojinin belirli gelişmelerini Çin'e taşıyarak ayrıca çok önemli bir rol oynadılar. Bakınız, C A Roman ve L Needham, *The Shorter Science and Civilisation of China,* Cilt 4 (Cambridge, 1994), s. 220.
88 A G Dickens, *The Age of Humanism and Reformation in Europe* (Londra, 1977), s. 202.
89 H V Polisensky, *The ThirtyYears War* (Londra, 1974), s. 28.
90 H V Polisensky, *The ThirtyYears War,* s. 31.
91 Hussçu inanışa bağlı olanlar, papazların ayinlerde özel bir rolü olmadığına inanırlar.
92 H V Polisensky, *The ThirtyYears War*, s. 47.
93 G Parker, *Europe in Crisis, 1598-1648* (Londra, 1984), s. 168.

94 Aktaran G Parker, *Europe in Crisis,* s. 168.
95 Bu bağlantının ayrıntıları için bakınız, H V Polisensky, *The Thirty Years War,* s.141, 186-187.
96 Doksan yıl önce yazmış olan Alman Marksisti Franz Mehring'in yorumu içinbakınız, F Mehring, *Absolutism and Revolution in Germany, 1525-1848* (Londra, 1975), s. 28.
97 Suikast –ve Wallenstein'in kendi yalpalamalarının bunu nasıl meydana getirdiği– Alman Aydınlanma yazarı Frederick Schiller'in iki oyununun, *The Piccolomini* ve *The Death of Wallenstein*, temelini oluşturur; bakınız, F Schiller, *Historical and Dramatic Works,* Cilt 2 (Londra, 1980).
98 H V Polisensky, *The ThirtyYears War,* s. 197.
99 Bakınız, H V Polisensky, *The ThirtyYears War,* s. 245.
100 Bohemya'nın ekonomik ve kültür hayatındaki gerileyişin tam bir anlatımı için bakınız, H V Polisensky, *The Thirty Years War,* s. 245-247
101 Savaşın yaptığı hasarın derecesi konusundaki tartışmalar için G Pages, S H Steinberg, H V Polisensky ve T K Rabb'ın yazılarına bakınız, T K Rabb (drl.), *The Thirty Years War.*
102 Yönetici sınıflar arasındaki büyük şokun önemlice bir kısmı yalandandı zira, Voltaire'in daha sonra *Lettres Philosophiques*'de belirttiği gibi daha önce birkaç tane Avrupalı monark idam edilmişti.
103 C Hill, 'The English Revolution and the Brotherhood of Man', C Hill, *Puritanism and Revolution* (London, 1968) içinde, s. 126.
104 Aktaran C Hill, *God's Englishmen* Harmondsworth, 1973), s. 87.
105 R S Duplessis, *Transition,* s. 68; ayrıca bakınız G Parker, *Europe in Crisis*, Tablo1, s. 23.
106 Bakınız R S Duplessis, *Transition,* s.113-115.
107 John Dillingham'dan Lord Montagu'ya, aktaran A Fletcher, *The Outbreak of the English Civil War* (Londra, 1981)*, s, 182.*
108 A Fletcher, *The Outbreak,* s.182.
109 *New Preacher News* risalesinde John Tailor, aktaran A Fletcher, *The Outbreak,* s. 175.
110 Aktaran, C Hill, *God's Englishman,* s. 62.
111 Aktaran, C Hill, *The Century of Revolution 1603-1714* (Londra, 1969), s. 116.
112 Yaptığı konuşmalardan birisinin bu özeti için bakınız, G I Gentles, *The New Model Army* (Oxford, 1992) s. 84.
113 C Hill, *God's Englishman,* s. 68-69.
114 Aktaran, I Gentles, *The New Model Army,* s. 160.
115 Bakınız, I Gentles, *The New Model Army*, s. 161-163.
116 Aktaran, I Gentles, *The New Model Army,* s. 209.
117 Aktaran, I Gentles, *The New Model Army,* s.209.
118 Aktaran B Banning, *The Crisis of the English Revolution* (Londra, 1992), s. 108.
119 Aktaran, C Hill, *God's Englishman,* s. 105.
120 Aktaran, I Gentles, *The New Model Army,* s. 330.
121 C. Hill, *God's Englishman*, s. 97.
122 C Hill, *The Century of Revolution*'a göre, s. 181.
123 Bugün bilinen kasaba, 'Eski Goa' olarak bilinir.
124 Bugünkü Hampi kasabasına yakın.
125 Aktaran V A Smith, *The Oxford History of India* (Oxford, 1985), s. 312.
126 Bunlar Kurasawa'nın *Ran* filminde anlatılan savaşlardır.
127 J Gernet, *A History of Chinese Civilisation* (Cambridge, 1996). Ayrıca bakınız 'Introduction', F W Mote ve D Twitchett (drl.), *Cambridge History of China,* cilt 7 (Cambridge, 1988), s. 508-509.
128 J Gernet, *A History,* s. 426.
129 J Gernet, *A History,* s. 442. Orta Çağ Avrupası Çin'den öğrendiği gibi, Çinli entelektüel ve teknik adamlar Beijing'deki Cizvit misyonundan Rönesans sonrası Avrupası hakkında bilgideki gelişmeleri öğreniyorlardı. Bakınız C A Roman ve J Needham, *The Shorter Science and Civilisation of China,* cilt 4 (Cambridge 1994), s. 220-221.
130 J Gernet, *A History,* s. 440.
131 J Gernet, *A History*, s. 437.
132 J Gernet, *A History,* s. 446
133 Bununla birlikte Ronald ve Needham (bakınız, C A Roman ve J Needham, *The Shorter Science,* s. 1 ve 34) Avrupa Rönesansı'nın etkisinin 17. yüzyıl Çin'inde çok önemli olduğunu ileri sürüyorlar.
134 J Gernet, *A History,* s. 425.

135 J Gernet, *A History,* s. 426.
136 J Gernet, *A History,* s. 426.
137 F W Mote ve D Twitchett (drl.), *Cambridge,* cilt 7, s. 587.
138 Nüfusla ilgili tahminleri veren J Gernet, *A History,* s. 429 ve F W Mote ve D Twitchett (drl.), *Cambridge,* cilt 7, s. 586.
139 F W Mote ve D Twitchett (drl.), *Cambridge,* cilt 7, s. 586.
140 Aktaran F W Mote ve D Twitchett (drl.), *Cambridge,* cilt 7, s.631.
141 F W Mote ve D Twitchett (drl.), *Cambridge,* cilt 7, s.632.
142 Bu Feoffrey Parker'ın, G Parker, *Europe in Crisis,* s. 17-22'deki iddiasıdır.
143 F W Mote ve D Twitchett (drl.), *Cambridge,* cilt 7, s. 587.
144 Seferleri sona erdirmenin nedeni yalnızca tüccarın etkisinin artışı değildi. Seferler devlete pahalıya geliyordu ve Çin'in Hint Okyanısı'nda bulunabilecek olan mallara çok az ihtiyacı vardı.
145 F W Mote ve D Twitchett (drl.), *Cambridge,* cilt 7, s. 518.
146 J Gernet, *A History,* s. 431.
147 J Gernet, *A History,* s. 432432'ye göre.
148 Ayrıntılar için bakınız, J Gernet, *A History,* s. 432-433.
149 J Gernet, *A History,* s. 483
150 Rakamlar, J Gernet, *A History,* s. 489'da veriliyor.
151 J Gernet, *A History,* s. 464.
152 J Gernet, *A History,* s. 497.
153 Bakınız, J Gernet, *History,* s. 497-505. Gernet'in kendisi, hangi nedenle ise, Mançu hâkimiyetinin kabulünü izleyen dönemin sonrası için 'aydınlanmış' terimini kullanmaktadır.
154 J Gernet, *History,* s. 505.
155 J Gernet, *History,* s. 507.
156 Ayrıntılar J Gernet, *History,* s. 508'den.
157 J Gernet, *History,* s. 509.
158 Krizin belirtilerinin daha ayrıntılı öyküsü için bakınız J Gernet, *History.*
159 Marx'ın Hindistan hakkında yazılarındaki bir yanlışı bunların önemini büyütmesidir. Bu yazılar hakkında, bunun dışında övücü olan Irfan Habib, 'Marx'a rağmen, devletin sulama sistemlerini inşası ve kontrolunun, Muğal Hindistan'ının tarımsal hayatının çok önemli bir özelliği olduğuna inanmak mümkün değildir' diye ısrar etmektedir. I Habib, *The Agrarian System of the Mughal India* (Londra, 1963), s. 256.
160 Moğol yetkililerle *zemindar*lar arasındaki ilişkilerin daha ayrıntılı bir anlatımı için bakınız I Habib, *The Agrarian*, s. 66, 153-185.
161 I Habib, *Agrarian*, s. 322-323'te aktarılan Manrique'ler.
162 I Habib, *Agrarian*, s. 250. Devlet artığın zemindarlardan çok daha fazlasını alıyordu. Bakınız, I Habib, *The Agrarian,* s. 153.
163 H K Naqvi, *Mughal Hindustan: Cities and Industries, 1556-1803* (Karachi,1974).
164 S Maqvi'ye göre, 'Marx on Pre-British Indian Sciety', D D Kosambi Kutlama Komitesi (drl.), *Essays in Honour of D D Kosambi, Science and Human Progress* (Bombay, 1974) içinde.
165 H K Naqvi, *Mughal,* s. 2.
166 H K Naqvi, *Mughal,* s. 18'e göre.
167 H K Naqvi, *Mughal,* s. 22; I Habib, *Agrarian,* s. 75.
168 I Habib, *Agrarian,* s. 76.
169 I Habib, 'Problems in Marxist Historical Analysis', *D D Kosambi,* s. 73.
170 H K Naqvi, *Mughal,* s. 155.
171 H K Naqvi, *Mughal,* s. 171.
172 I Habib, 'Problems', s. 46.
173 Pelsaert, aktaran I Habib, *Agrarian,* s. 190.
174 I Habib, *Agrarian,* s. 77.
175 D D Kosambi, 'Introduction', *D D Kosambi* içinde, s. 387. Kosambi, bu dönemde toplumu tanımlamak için 'feodalizm' terimini kullanıyor. Irfan Habib, bunun geçerliliğini, artığın büyük bir kısmının vergileri ödemek için paraya çevrilmesi, gerçek bir toprak sahibi sınıfın ve serfliğin olmaması nedeniyle, en azından, MS 1200'den sonra kabul etmiyor. Bakınız I Habib, 'Problems', s. 46.
176 I Habib, *Agrarian,* s. 320.
177 Aktaran, I Habib, *Agrarian,* s. 321.
178 I Habib, *Agrarian,* s. 328.
179 Aurangzeb babasını tahttan indirdi ve Agra kalesinde, harikulade abideyi (ve divaneliği), Tac Mahal'i görebildiği bir kuleye kapattı.

180 Çağdaş bir görgü tanığı, aktaran H K Naqvi, *Mughal,* s. 23.
181 Aktaran I Habib, *Agrarian,* s. 330.
182 Ayrıntılar, I Habib, *Agrarian,* s. 333'te.
183 I Habib, *Agrarian,* s. 133.
184 I Habib, *Agrarian,* s. 133.
185 I Habib, *Agrarian,* s. 133.
186 H K Naqvi, *Mughal,* s. 18.
187 Aktaran, I Habib, *Agrarian,* s. 339.
188 I Habib, *Agrarian,* s. 334-345.
189 I Habib, *Agrarian,* s. 336.
190 I Habib, *Agrarian,* s. 333.
191 Hindistan tarihçileri arasında burjuvazinin niye kendini ortaya koyamadığı konusunda önemli tartışmalar vardır. Kimisi, ekonomik durgunluk nedeniyle bunların çok güçsüz olduğunu ileri sürer. Diğerleri bağımsız olarak mücadele etmediklerini, Doğu Hindistan Şirketi'ni, amaçlarını elde etmek için bir araç olarak gördüklerini iddia eder. Bu tartışmada yorum yapacak kadar bilgili değilim. Bunun esas meseleyi, yani bağımsız olarak hareket etmeyi başaramadıklarını ve daha sonra da Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'da değil de Londra'da belirlenen hedeflere göre hareket ettiği için zarar gördükleri gerçeğini değiştirdiğini sanmıyorum.
192 I Habib, *Agrarian,* s. 151.

Beşinci Kısım

1 Bakınız, örneğin, G Rude, *Europe in the Eighteenth Century* (Harvard, 1985), s. 23 ve R S Duplessis, *Transitions to Capitalism in Early Modern Europe* (Cambridge, 1997), s. 174.
2 Bakınız, örneğin, G Rude, *Europe,* s. 23; ve R S Duplessis, *Transitions,* s. 174.
3 Sayılar R S Duplessis, *Transitions,* s. 242, 248'den.
4 D Defoe, *A Tour Through the Whole Island of Great Britain* (Londra, 1912), aktaran G Rude, *Europe,* s. 58.
5 Bu buluşlar hakkında özet bilgiler için bakınız D Landes, *Wealth,* 187-191.
6 Sayılar R S Duplessis, *Transitions,* s. 88, 242'den.
7 J de L Mann, *The Cloth Industry in the West of England* (Oxford, 1971) s. 23, 90-91.
8 Keith Thomas, bütün bu inançlar ve bunların insanların maddi hayatında nasıl bir yer edindiği hakkında uzun ama anlaşılabilir bir anlatı sunmaktadır. Bakınız, K Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (Harmondsworth,1978) ve ayrıca C Ginsburg, *Night Battles* (Baltimore, 1983).
9 Bu paragrafta özetlenen gelişmenin çok anlaşılabilir bir anlatısı için bakınız I B Cohen, *The Birth of the Nef Physics* (Lonra, 1961).
10 Aktaran G de Santillana, *The Age of Adventure* (New York, 1956), s. 158.
11 Bakınız K Thomas, *Religion.*
12 Galileo'nun öyküsünün sınırlılıkları ve kimi deneylerinin sorunlu yanları konusunda bakınız I B Cohen, *The Birth,* s. 91-129.
13 I B Cohen, *The Birth,* s.158. Robert Munchenbled, cadılığın cezalandırılmasının yaygınlaşmasının, devleti kontrol eden grupların, kırsal nüfus üzerinde denetimlerini kurmak için yaptıkları girişimlerin bir sonucu olduğunu ileri sürüyor. Bakınız, örneğin, *R* Munchenbled, *Sorceries, Justice et Societe* /Paris, 1987), s. 9-10.
14 K Thomas, *Religion,* s. 598.
15 Bakınız K Thomas, *Religion,* s. 533, 537.
16 C Hill, *A Century of Revolution*'a göre, s. 250.
17 Aktaran, K Thomas, *Religion,* s. 692.
18 Bu Aydınlanmanın tam olarak nelerden oluştuğu yolunda birbirinden farklı anlatılara yol açabilir. Dolayısıyla, örneğin, Ernst Cassirer (E Cassirer, *The Philosophy of Enrightenment* (Boston,1955)) Descartes'den itibaren rasyonalist filozofları Aydınlanmanın bir parçası sayar; buna karşılık George Rude (G Rude, *Europe*) Aydınlanma'nın, bu filozoflara karşı John Locke'un ilham ettiği bir tepkiyle başladığını söyler.
19 Leibniz Newton'un matematiksel formullerini kabul ediyor ama onun genel evren modelini reddediyordu.
20 Salonlarla ilgili bir anlatı için bakınız P Naville, *D'Holbach et la Philesophie Scientifique au xvue Siecle* (Paris, 1967), s. 46-48. 1
21 Aktaran, P Naville, *Philesophie,* s. 118-119.

22 G Rude, *Europe*'a göre, s. 131.
23 G Rude, *Europe,* s. 132.
24 P Naville, *Philesophie,* s. 73.
25 D Outram, *The Enlightenment* (Cambridge, 1955) s. 75. Buna karşılık İsveçli doğa bilimci Linnaeus, renklere göre katı bir ayrım ortaya koydu.
26 G Rude, *Europe,* s. 135-136. Monarşilerin amacı, ulusal kilisiler üzerinde denetimlerini sağlamaktı. Bununla birilikte, sonuç, gerici fikirleri yayan büyük bir kurumun zayıflaması oldu.
27 Aktaran P Gay, *The Enlightenment* (New York, 1977), s. 71.
28 R Darnton, *The Business of the Enlightenment* (Harvard, 1979), s. 528.
29 R Darnton, *Business,* s. 526.
30 G Rude, *Europe*'a göre, s. 170.
31 I Kant, aktaran G Rude, *Europe*'a göre, s. 171.
32 Jakarta.
33 Bu, R Blackburn, *The Making of the New World Slavery* (Londra, 1997), s. 3'te Blackburn'un tahminidir. Biraz daha az ya da biraz daha fazla başka tahminler de vardır. Söz konusu olan sayıların uzunca bir tartışması için bakınız P Manning, *Slavery and African Life* (Camridge, 1990), s. 104.
34 M Manning, *Slavery,* s. 35.
35 M Manning, *Slavery,* s. 30.
36 Bakınız A Calder, *Revolutionary Empire* (New York, 1981), s. 257-258; Robet Louis Stephenson'un romanı *Kidnapped* (Kaçırılan Çocuk), 18. yüzyıl ortası İskoçya'sında böyle bir kaçırma olayı ile başlar.
37 R Blackburn, *Making*, s. 230.
38 A Calder, *Revolutionary,* s. 566.
39 Barry Unsworth'un romanı *Sacred Hunger* (Kutsal Açlık - Londra, 1992) kölelerin ve denizcilerin sahip oldukları ortak duygular hakkında çok iyi bir fikir verir.
40 A Calder, *Revolutionary,* s. 289.
41 R Blackburn, *Making*, s. 231.
42 Ayrıntılar için bakınız R Blackburn, *Making*, s. 240-241.
43 Dolayısıyla Blackburn'un ayaklanma hakkında anlattıkları (R Blackburn, *Making* içinde, s. 256-258) Afrikalı kölelerin katılımını vurgularken, Calder (A Calder, *Revolutionary,* s. 311-312) yalnızca işin Kızılderililer'e ilişkin boyutuna göndermede bulunur ve kölelerin katılımından söz etmez.
44 R Blackburn, *Making*, s. 234.
45 Blackburn'daki bu resmin siyah-beyaz ve renkli reprodüksiyonu vardır, *Making,* s. 32.
46 Bakınız R Blackburn, *Making,* s. 254-255, 264-265.
47 J Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* (Oxford, 1975), s. 606-607, aktaran R Blackburn, *Making*, s. 329.
48 Bu, örneğin, Royal Africa Company'nin Gambiya'daki eski temsilcisi Francis Moore tarafından 1738'de yayınlanan bir eserde ileri sürülen bir iddiadır. Bakınız, A Calder *Revoutionary*, s. 454.
49 Adam Smith, Condorcet ve Benjamin Franklin gibi en iyi bilinen Aydınlanma figürlerinin pek çoğu, Hume gibi kimileri Afrikalılar'ın doğuştan gelen zihinsel geriliğini kabul etse de, köleliğe karşı çıkmıştır.
50 W E Washburn ve B Trigger, 'Native Peoples in Euro-American Historiography', W E Washburn ve B Trigger (drl.) *Cambridge History of Native Peoples of the Americas,* cilt 1 (Cambridge, 1996), s. 74.
51 W E Washburn ve B Trigger, *Native,* s. 75.
52 W E Washburn ve B Trigger, *Native,* s. 79.
53 W E Washburn ve B Trigger, *Native,* s. 80.
54 P Manning, *Slavery,* s. 13. R Blackburn, *Making*, 12. bölümde değişik tezlerin çok yararlı bir özeti vardır.
55 P Matthias, *The First Industrial Nation* (Londra, 1983), s. 168.
56 Ticaretin yapısı, kuşkusuz bundan çok daha karmaşıktı. Ama bazı zorunlu özellikleri özetlemektedir.
57 P Manning, *Slavery,* s. 22.
58 P Manning, *Slavery,* s. 34.
59 P Manning, *Slavery,* s. 85.
60 P Manning, *Slavery,* s. 23.
61 A Smith'in Avrupa Aydınlanması ile ilişkileri konusunda bakınız I Simpson Ross, *The Life of Adam Smith* (Oxford, 1995).

62 A Smith, *The Wealth of Nations* (Harmondsworth, 1982), s. 433.
63 A Smith, *Wealth,* s.104, 133.
64 A Smith, *Wealth,* s. 430-431.
65 A Smith, *Wealth,* s. 488.
66 E Roll, *History of Economic Thought* (Londra, 1962.), s. 151.
67 A Smith, *Wealth,* s. 168.
68 A Smith, *Wealth,* s. 169.

Altıncı Kısım

1 Bakınız E Wright, *Benjamin Franklin and the American Revolution,* s. 71, 90.
2 R A Ryerson, *The Revolution Has Now Begun; Radical Committees in Philadelphia, 1765-76* (Pennsylvania, 1978), s. 3-4.
3 E Countryman, *The American Revolution* (Londra, 1986), s. 71.
4 Theodore Draper bunu *A Struggle for Power* (Londra, 1996) adlı çalışmasında ayrıntılı bir şekilde belgelemiştir.
5 E Countryman, *American Revolution*, s. 97.
6 E Countryman, *American Revolution*, s. 98, 100.
7 E Countryman, *American Revolution*, s. 100.
8 E Countryman, *American Revolution*, s. 103.
9 E Countryman, *American Revolution*, s. 103 ve E Countryman, *A People in Revolution* (Baltimore, 1981), s. 30.
10 E Countryman, *American Revolution*, s. 103.
11 Aktaran, E Wright, *Benjamin Franklin,* s. 116.
12 Aktaran, E Countryman, *American Revolution*, s. 70-71.
13 E Countryman, *American Revolution*, s. 4.
14 E Countryman, *American Revolution*, s. 113-114.
15 E Countryman, *A People*, s. 102, 125-126.
16 E Countryman, *A People*, s. 102. Ayrıca onun E Countryman, *American Revolution*, s. 118'deki ve R A Ryerson'un *The Revolution*'da Pennsylvania hakkında anlattıklarına bakınız.
17 Aktaran J Keane, *Tom Paine, A Political Life* (Londra, 1995).
18 Aktaran J Keane, *Tom Paine,* s. 125.
19 E Countryman, *A People*, s. 150.
20 E Countryman, *A People*, s. 121'de verilen sayı.
21 E Countryman, *American Revolution*, s. 162.
22 E Countryman, *American Revolution*, s. 71.
23 Dolayısıyla Jefferson'un Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilk taslağında köleliği cesaretlendirdiği için monarşiye karşı tahrif edilmiş bir saldırı ve sonra da köleleri isyana teşvik eden bir ibare vardı. Bakınız E Countryman, *American Revolution*, s. 71.
24 R R Palmer, 'Social and Psychological Foundation of the Revolutionary Era', A Goodwin (drl.), *Cambridge New Mdern History,* cilt vııı (Cambridge, 1965), s. 422.
25 Aktaran P McGarr, 'The Great French Revolution', *Marxism and the Great French Revolution, International Socialism* 43 (Haziran 1989), s. 40.
26 Başka yerlerin yanı sıra, P McGarr, 'The Great French Revolution', s. 48'de aktarılıyor.
27 Bu sözler, Georg Buechner'in 1835 tarihli oyunu *Danton'un Ölümü*'nde Danton'a malediliyor. Aslında, Danton ile Robespierre arasındaki kopmadan bir yıl kadar önce, ekmek için ayaklanmalara sert cezalar öneren Jironden Vergninaud'dan kaynaklanmış gibi görünüyor.
28 L Madelin, *Talleyrand* (Londra, 1948), s. 12.
29 A Soboul, *The French Revolution 1787-1799* (Londra, 1989), s. 37.
30 R S Duplessis, *Transitions to Capitalism in Early Modern Europe* (Cambridge, 1997), s. 242.
31 R S Duplessis, *Transitions,* s. 237.
32 Son zamanlardaki 'revizyonistler'in en dikkat çekeni F Furet'tir, *Interpreting the French Revolution* (Cambridge, 1981).
33 A Soboul, *The French Revolution,* s. 99.
34 Aktaran, A Soboul, *The French Revolution,* s. 255.
35 Aktaran, A Soboul, *The French Revolution,* s. 307.
36 A Soboul, *The French Revolution,* s. 309.
37 Aktaran, A Soboul, *The French Revolution,* s. 325.

38 Borçlanmaların ve vergilerin ayrıntıları için bakınız P Kropotkin, *The Great French Revolution* (Londra, 1971), s. 410-411.
39 G Lefebvre, *The French Revolution*, cilt II (New York, 1964) s. 57.
40 P Kropotkin, *The Great*'e göre, s. 404.
41 Aktaran, P Kropotkin, *The Great,* s. 387.
42 P Kropotkin, *The Great*'e göre, s. 387.
43 A Soboul, *The French Revolution*, s. 339
44 Ayrıntılar için bakanız A Soboul, *The French Revolution,* s. 342.
45 A Soboul, *The French Revolution*, s.386.
46 Aktaran H G Schenk, 'Revolutionary Influences and Conservatism in Literature and Thought', C W Crawley (drl.), *Cambirdge, New Modern History,* cilt ıx içinde (Cambridge, 1965), s. 91.
47 Onun *Class Struggle in the First French Republic* adlı eserine bakınız.
48 G W F Hegel, *The Philosophy of History* (New York, 1956), s. 447.
49 Aktaran H G Schenk, 'Revolutionary Influences', s. 100.
50 G Williams, *Artisans and Sans-culottes* (Londra, 1981), s. 58.
51 G Williams, *Artisans,* s. 59, 62-66. E P Thompson'un klasik eseri *The Making of the English Working Class* (New York1966), 5. bölümde, 'Planting the Liberty Tree' bu gelişmelerin kapsayıcı öyküsünü içerir.
52 G Williams, *Artisans*'a göre, s. 78.
53 Eksiksiz bir anlatı için bakınız E P Thmpson, *The Making,* s. 73-74.
54 J D Mackie, *A History of Scotland* (Harmondsworth, 1973), s. 311-313'de anlatılanlara bakınız.
55 T Moore, *The Life and Death of Lord Edward Fitzgerald*, cilt 1 (Londra, 1831), s. 204.
56 F Campbell, *The Discenting Voice, Protestant Democracy in Ulster* (Belfast,1991), s. 51.
57 F Campbell, *The Discenting Voice,* s. 98.
58 Bu sayılar T Gray, *The Orange Order* (Londra, 1972) s. 69'da veriliyor. T Packenham, ayaklanmada ölenlerin sayısını 30.000 ile 70.000 arasında veriyor, bakınız *The Year of Liberty (Londra, 1978), s. 392*.
59 F Campbell, *The Discenting Voice,* s. 83.
60 C Fitzgibbon, aktaran T Gray, *The Orange Order,* s. 68.
61 Aktaran H G Schenk, 'Revolutionary Influences', s. 100.
62 Aktaran H G Schenk, 'Revolutionary Influences', s.98.
63 Aktaran, J Keane, *Tom Paine,* s. 323.
64 Aktaran H G Schenk, 'Revolutionary Influences', s. 106.
65 Aktaran H G Schenk, 'Revolutionary Influences', s. 105.
66 E Gibbon, *Autobiography,* aktaran P Gray *Voltaire's Politics* (New Jersey, 1959), s. 259.
67 Hem Coleridge hem de Hölderlin, H G Schenk, 'Revolutionary Influences', s. 100'de aktarılıyor.
68 Bakınız, A Desmond ve J Moore, *Darwin* (Londra, 1992).
69 Aktaran R M Hartwell, 'Economic Change in England and Europe 1780-1830', *Cambridge New Modern History,* cltı x içinde, s. 42.
70 Bu tür olgular Kuzey ve Güney Amerika'nın *pre-Columbian* (Kolomb öncesi) uygarlıklarının irrasyonel ya da tekerleği kullanamamak nedeniyle geri kalmış olduğu anlamına gelmez zira doğa onlara tekerlekli araçları çekebilecek potansiyel olarak ehlileştirilebilir çekim hayvanları sunmamıştır.
71 Stockport'tan Darlington'a ilk demiryolu 1825'te açıldı ama itici gücünün çoğu lokomotiflerden değil de sabit makinalardan geliyordu. Bakınız P Mathias, *The First Industrial Nation* (Londra, 1983), b. 255.
72 Sayılar, E Hobsbawm, *Industry and Empire* (Harmondsworth,1971) s. 86'dan.
73 Tutumlardaki bu dönüşümün tam bir öyküsü için bakınız E P Thompson, 'Time, Work and Industrial Capitalism', *Customs in Common* (Londra,1992) içinde s. 352-403.
74 1832 Yoksul Yasası Raporu'nun kanıtları, D McNally, *Against the Market* (Londra,1993) içinde, s. 101'de aktarılıyor.
75 J Thelwall, *The Rights of Nature* (Londra, 1796), s. 21, 24, aktaran Thompson, *Making,* s. 185.
76 Bakınız, örneğin, D Williams, *John Frost, a Study in Chartism* (New York, 1969).
77 Bakınız, M Jenkins, *The General Strike of 1842* (Londra, 1980); çağdaş bir anlatı için bakınız *The Trial of Fergus O'Connor and Fifty-Eight Others* (Manchester, 1843, reprinted New Yok 1970).
78 Eksiksiz bir açıklama için bakınız, J Saville, *1848* (Cambridge, 1987).
79 *Cambridge New Modern History*, cilt ıx, s. 59'da aktarılıyor.
80 G Mayer, *Friedrich Engels* (Londra, 1936)'ya göre, s. 44.
81 Engels'in Owen'a gösterdiği ilgi ve takdir hakkında bakınız G Mayer, *Friedrich Engels,* s. 45. Ekonomi politiğin etkisi konusundaki görüşü için *The Condition of the English Working Class,*

çevirisi K Marx, Friedrich Engels, *Collected Works,* cilt 4 (Londra, 1975) içinde s. 527'ye bakınız ve Manchester'e geldikten bir yıl sonra bu konudaki eleştirisi için bakınız 'Outline of a Critique of Political Economy', K Marx ve Friedrich Engels, *Collected Works*, cilt 3 (Londra, 1975) içinde s. 418'e bakınız.

82 Bugün çeşitli edisyonlar halinde *Paris Manuscripts, 1844 Manuscripts* ya da kimi zaman yalnızca *The Early Writings* adı altında yayınlanmıştır.

83 Bütün alıntılar K Marx, *1844 Manuscripts,* K Marx, F Engels, *Collected Works,* cilt 3'ten.

84 Marx bunu *Capital*'in üç cildinde yapar. Düşüncelerinin daha ayrıntılı bir anlatımı için benim kitabım, *The Economics of the Madhouse* (Londra, 1995); yine benim *Explaining the Crisis, a Marxist Reappraisal* (Londra, 1999) ve A Callinicos'un *The Revolutionary Ideas of Karl Marx* (Londra, 1999)'a bakınız.

85 İngilizce çevirilerin pek çoğu burada 'man/adam' sözcüğünü ve 'he' zamirini kullanıyor. Ama aslında Marx Almanca sözcük 'Menschen' (insanlar) kullanıyor 'mann' (adam) sözcüğünü değil.

86 Aktaran R Price (drl.), *Documents on the French Revolution of 1848* (Londra, 1996), s. 46-47.

87 D Blackbourn, *The Fontana History of Germany, 1780-1918* (Londra, 1997), s. 147.

88 R Price (drl.), *Documents,* s. 9. Almanya Rhineland'ı için bakınız J Sperber, *Rhineland Radicals* (New Jersey,1993), s. 54-59.

89 R Price (drl.), *Documents,* s.11.

90 C Pouthas, 'The Revolutios of 1848', *Cambridge New Modern History* Cilt x içinde s. 393.

91 C Pouthas, 'The Revolutios of 1848', s. 394.

92 R Price (drl.), *Documents,* s. 17.

93 Bu sayıları, o sırada, 2 Temmuz 1848'de *Neue Rheinische Zeitung*'da yazan Friedrich Engels veriyor, çevirisi K Marx, F Engels, *Collected Works,* cilt 7 (Londra, 1977) içinde s. 161.

94 Flaubert'ın romanı *Gönül ki Yetişmekte*, bunların tavırlarının sempatik öyküsü kadar devrimci kulüplerin toplantılarının karikatürünü içerir.

95 R Price (drl.), *Documents.*

96 F Engels, *Neue Rheinische Zeitung,* 27 Haziran 1848, çevirisi K Marx, F Engels, *Collected Works,* cilt 7 içinde, s. 131.

97 Aktaran, R Price (drl.), *Documents,* s. 20.

98 F Mehring, *Absolutism and Rovolution in Germany, 1525-1848* (Londra, 1975), s. 214.

99 *Neue Rheinische Zeitung,* 31 Aralık 1848, çevirisi *Collected Works,* cilt 7 içinde.

100 Buradaki bütün sayılar D Blackbourn, *Fontana History of Germany,* s. 180.

101 *Leopar* filminde anlatılan bu isyandır.

102 *Leopar* filminde prensin kullandığı sözcükler.

103 Douglas'la yapılan tartışmadaki konuşma, aktaran J M McPherson, *The Struggle for Equality* (New Jersey, 1992) s. 11.

104 Örneğin, 4 Temmuz 1861'de yaptığı konuşmaya bakınız, ataran, J M McPherson, *Battle Cry for Freedom* (Londra, 1988), s. 312.

105 Aktaran, McPherson, *Battle Cry*, s. 46.

106 Marx buna o zaman işaret etmişti. 7 Kasım 1861 tarihli *Die Presse* gazetesi için yazdığı makaleye bakınız; çevirisi K Marx, F Engels, *Collected Works,* cilt 19 (Londra, 1984) içinde s. 50.

107 J M McPherson, *The Struggle for Equality,* s. 47.

108 Aktaran, J M McPherson, *The Struggle for Equality,* s. 47.

109 J M McPherson, *The Struggle for Equality,* s. 51

110 J M McPherson, *The Struggle for Equality,* s. 82

111 J M McPherson, *The Struggle for Equality,* s. 128-129.

112 Friedrich Engels bile Marx'a Kuzey'in 'temiz bir dayak yiyeceğini' beklediğini (30 Temmuz 1862) ve Kuzey'in 'isyanı bastırma ' konusundaki yeteneği konusunda kuşku duyduğunu yazıyordu (9 Eylül 1862). Buna karşılık Marx, 'bu heriflerin [Güney] kötüleyeceklerine hayatımı bahse koymaya hazırım... Sen işlerin askeri yanından çok fazla etkileniveriyorsun' (10 Eylül 1862) diye yazıyordu. Bakınız, K Marx, F Engels, *Collected Works,* cilt 41 (Moskova, 1985), s. 414-416.

113 Marx bu konuşmayı *Die Presse*'nin 22Ağustos 1862 tarihli sayısındaki makalesinde geniş olarak aktarmaktadır; K Marx, F Engels, *Collected Works,* cilt 19 içinde, s. 234-235. Bazı parçalar ayrıca J M McPherson, *The Struggle for Equality*, s. 113'te de aktarılmaktadır.

114 Karl Marx, *Die Presse,* 12 Ekim 1862'deki makale, çevirisi K Marx, F Engels, *Collected Works,* cilt 19 içinde, s. 250.

115 Bakınız, örneğin, hicvedici romanı *Zadig* ve *The Princess of Babylon.*

116 A Smith, *The Wealth of Nations* (Londra, 1986), s. 174-175.
117 Kipling'in kısa hikâyelerinde 'zenci', 'yerliler' için kullanılan ortak ifadedir. 'Woglar' Britanya İmparatorluğu tarafından sömürgeleştirilme şansına erişememiş herhangi birisi için kullanılan bir hakarettir.
118 B Stein, *A History of India* (Oxford, 1998), s. 202; Hindistan'da 'resmen kolonizasyonun başlamasından çok önce yerli bir kapitalist sınıfın gelişmesinden' söz edecek kadar ileri gitmektedir. Ben, bu nitelendirmenin doğru olup olmayacağını kestirebilecek kadar bilgili değilim. Bununla birlikte burada anlatılan şeyin Avrupa'da feodal dönemin ortalarından itibaren Avrupa'yı karakterize eden şey gibi, tüccar ve finans kapitali olduğu, çok embriyonik biçimler dışında, endüstriyel ya da tarımsal bir kapitalizm olmadığı konusunda kuşkularım var. Kimi tarihçiler aynı zamanda din ve köylü savaşlarının tam kapitalist gelişmeye yolu açmış olabileceğini iddia ederken, diğerleri bunu şiddetle reddederler. Ben yine bir hüküm vermek pozisyonunda değilim.
119 K Marx, 'The Revolt in the Indian Army', *New York Daily Tribune,* 15 Temmuz 1857, K Marx, F Engels, *Collected Works,* cilt 15 (Moskova, 1986) içinde, s. 297.
120 B Stein, *A History,* s. 248'e göre.
121 Doğrudan emperyal yönetimin ilk yılları ve 1890'lardan sonraki yıllar için verilen sayılar B Stein, *A History,* s. 257 ve 263'tedir.
122 Bunlar B Stein, *A History,* s. 262'de verilen sayılardır.
123 Bir 'Sansürcü', 'İmparator'a Muhtıra', çevirisi F Schurmann ve O Scholl, *Imperial China* (Harmondsworth, 1977), s. 139.
124 Bunlar hem editörlerin hem de Tsiang Ting-fu'nun F Schurmann ve O Scholl, *Imperial China,* s. 126, 133 ve 139'daki açıklamalarıdır.
125 Bu, J Gernet, *A History of Chinese Civilisation* (Cambridge,1996), s. 539-541'de güçlü bi şekilde ileri sürülen bir iddiadır.
126 W Franke, 'The T'ai-p'ing Rebellion', F Schurmann ve O Scholl, *Imperial China,* s. 170-183'den parçalar.
127 Sayıyı veren P A Kuhn, 'The T'ai-p'ing Rebellion', R Fairbank (Ed).), *Cambridge History of China,* cilt 10 (Cambridge, 1978) içinde, s. 309.
128 J Batou, 'Muhammed Ali's Egypt, 1805-1848', J Batou (drl.), *Between Development and Underdevelopment* (Cenevre, 1991) içinde, s. 183-207. Bazı iktisat tarihçileri (örneğin D Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*'da (Londra, 1998) bu ilerleme tablosuna karşı çıkarlar. Verimsizliklere, ürünlerin düşük kalite ve yüksek gerçek maliyetlerine işaret ederler. Ancak aynı noktalar diğer ülkelerdeki, daha sonra uluslararası rekabet başarısı gösteren, 1880'lerde Japonya'da olduğu gibi, sanayileşmenin erken evreleri için de ileri sürülebilir. Onlarla Mısır arasındaki bir büyük fark, onların doğrudan yabancı rekabetinden daha fazla korunmuş olmaları ve batılıların doğrudan dikte ettikleri ticaret politikalarına daha kolaylıkla karşı durabilmeleriydi.
129 Aktaran, J Batou, 'Muhammed Ali's Egypt, s. 205.
130 M Hane, *Modern Japan* (Boulder, 1992), s. 52-53.
131 M Hane, *Modern Japan*, s. 71.
132 T Gautier'den aktaran A Horne, *The Fall of Paris* (Londra, 1968), s. 26.
133 A Horne, *The Fall of Paris*, s. 53.
134 Bakınız, örneğin, A Horne, *The Fall of Paris*, s. 254'te verilen fiyat listesi.
135 Aktaran A Horne, *The Fall of Paris,* s. 328.
136 P O Lissagaray, *History of the Paris Commune,* çeviren E Marx (Londra, 1976), s. 65.
137 P O Lissagaray, *History of the Paris Commune,* s. 65.
138 K Marx, 'The Civil War in France', K Marx, F Engels, *Collected Works,* cilt 2 (Londra, 1986) içinde, s. 333-334.
139 K Marx, 'The Civil War in France', s. 339.
140 Aktaran A Horne, *The Fall of Paris,* s. 551.
141 *The Times,* 29 Mayıs ve 1 Haziran 1871, aktaran A. Horne, *The Fall of Paris,* s. 555.
142 A Horne, *The Fall of Paris,* s. 556.
143 Louise Michel'in yargılanması pek çok yerde anlatılır. Bakınız örneğin, P O Lissagaray, *History of the Paris Commune,* s.343-344.
144 A Horne, *The Fall of Paris,* s. 363.
145 K Marx, Kugelmann'a 12 Nisan 1871 tarihli mektup, K Marx ve F Engels, *On the Paris Commune* (Moskova, 1976), s. 284.
146 K Marx, Kugelmann'a 17 Nisan 1871 tarihli mektup, K Marx ve F Engels, *On the Paris Commune* (Moskova, 1976), s. 285.

Yedinci Kısım

1 Sayılar, G Stedman Jones, *Outcast London* (Harmondsworth, 1976), s. 132'de veriliyor.
2 E Hobsbawm, *Industry and Empire* (Harmondsworth, 1971) içinde tablo 13 ve 3'e bakınız.
3 OECD sayıları.
4 Eylül 1893'te G B Longstaff, aktaran G Stedman Jones, *Outcast London,* s. 128.
5 Aktaran, G Stedman Jones, *Outcast London,* s. 129.
6 *Charity Organizing Report* (Hayır İşleri Örgütleme Derneği) 1870-1871 raporu, aktaran G Stedman Jones, *Outcast London*, s. 266.
7 Uygulamada Maxwell bu modelle çelişkiye düşen matematiksel yaklaşımlar kullandı ve 20. yüzyılda varlığını sürürecek olan kimi çok farklı modellerin temelini attı. Ancak bir nesil boyunca bilimsel düşüncenin büyük bir kısımını etkileyecek olan onun orijinal modeliydi. Bakınız, W Berkson, *Fields of Force* (Londra, 1974), bölüm 5, 6 ve 7 ve özellikle s. 150-155.
8 Maxwell'in evren modelinde olduğu gibi, Freud'un teorisinde de çok farklı bir yaklaşıma konu olan unsurlar vardı. Ancak Freud'un kendi hareket noktası kesinlikle mekanik determinizm üzerinde temelleniyordu. Örneğin, Freud'un histeri belirtilerinin tedavisinde ameliyat girişimleri için bakınız J Masson, *The Assault on Truth* (Harmondsworth, 1984), s. 55-106.
9 Aktaran R Miliband, *Capitalist Democracy in Britain* (Oxford, 1982), diphot 2, s. 22.
10 Bakınız, R Harrison, *Before the Socialists* (Londra, 1965), s. 69-78.
11 M Cowling, *1867, Disraeli, Gladstone and Revolution,* R Miliband, *Capitalist Democracy,* s. 25'te aktarılıyor.
12 K Marx, *The Civil War in France*'ın ikinci müsveddesi, çevirisi K Marx ve F Engels, *Collected Works,* cilt 22 (Londra, 1985) içinde.
13 M Cowling, *Disraeli,* s. 49
14 R Miliband, *Capitalist Democracy,* s. 28.
15 Hanham, aktaran R Miliband, *Capitalist Democracy,* s. 27.
16 R T McKinzie, *British Political Parties* (Londra, 1963), s. 15.
17 Bu konuda bakınız G Stedman Jones, *Outcast*, s. 344,348.
18 En eski sanayi kapitalizmi olarak Britanya ayrıca yukarıdan milliyetçiliğin en eskisine de sahipti. E P Thompson, 1790'larda Britanya Jakobenizmine karşı çıkmak için hükümetin popüler milliyetçi örgütleri nasıl desteklediğini göstermiştir. Bakınız, E P Thompson, *The Making of the English WorkingClass* (New York, 1966). Daha sonraları Linda Colley, 1750'lerin ortasından itibaren gelişen milliyetçiliğin büyüklüğünü vurgulamıştır. Bakınız, L Colley, *Britons* (Londra, 1994). Onun yaklaşımı maalesef tek boyutludur ve Thompson'un işaret ettiği şeyi, her zaman mevcut olan milliyetçiliğe karşı olan akımları görmekte başarısız olmuştur.
19 E Bernstein, *Evolutionary Socialism* (Londra, 1909), s. xi.
20 E Bernstein, *Evolutionary Socialism,* s. 159.
21 E Bernstein, *Evolutionary Socialism,* s. 160.
22 R Luxemburg, *Social Reform or Social Revolution* (Colombo, 1966).
23 B Vandervort, *Wars of Imperial Conquest in Africa 1830-1924* (Londra, 1998), s. 27.
24 Nicola Labanca, aktaran B Vandervort, *Wars of Imperial Conquest,* s. 164.
25 B Vandervort, *Wars of Imperial Conquest,* s. 177. Ayrıca bakınız T Packenham, *The Scramble for Africa* (Londra, 1992), s. 539-548.
26 T Packenham, *The Scramble*, s. 546.
27 T Packenham, *The Scramble*, s. 652.
28 T Packenham, *The Scramble*, s. 600. Leopold'un insansever ve kölelik karşıtı iddiaları için bakınız s. 11-23.
29 Aktaran, T Packenham, *The Scramble*, s. 22.
30 Sayılar H Feis, *Europe: The World's Banker, 1879-1914,* M Kidron, 'Imperialism, the Highest Stage but One', *International Socialism* 9 (İlk seri) içinde, s. 18.
31 Emperyalizmin eknomisi konusunda uzun bir tartışma için benim kitabım *Explaining the Crisis* (Londra, 1999), s. 35-36'ya bakınız ve ampirik veriler konusunaki karşı iddialara cevap için bakınız dip not 50, s. 159.
32 Ayrıntılar L Derfler, *Paul Lafargue and the Flowering of French Socialism* (Harvard, 1998), s. 48 ve 90.
33 Bakınız L Trotsky, *Results and Prospects, The Permanent Revolution and the Results and Prospects* (Londra, 1962) içinde. Bu devrimin genel öyküsü için bakınız L Trotsky, *1905* (New York, 1972).
34 Tam başlığı: *The Mass Strike, the Political Party and the Trade Unions* (Londra, 1986).
35 A Sayers, 'The Failure of Italian Socialism', *International Socialism,* 37 (ilk seri).

36 R Luxemburg, 1915 baharında yazıyor, *The Junius Pamphlet* (Londra, 1967) içinde s. 1.
37 L Trotsky, *My Life* (New York, 1960), s. 233-234.
38 J Canning (drl.), *Living History: 1914* (Londra, 1967), s. 240.
39 V Serge, *Memoirs of a Revolutionary* (Londra, 1963), s. 47.
40 Aktaran L Trotsky, *My Life,* s. 233.
41 D Blacbourne, *The Fontana History of Germany 1780-1918* (Londra, 1977), s. 461-462.
42 A Shlyapnikov, *On the Eve of 1917* (Londra, 1982), s. 18.
43 R Fox, *Smoky Crusade* (Londra, 1938), s. 192.
44 L Trotsky, *My Life,* s. 233-234.
45 Bunlar, J Joll, *Europe Since 1870*'te (Londra, 1983) aktarılıyor, s. 194.
46 Keir Hardie, aktaran R Miliband, *Parliamentary Socialism* (Londra, 1975), s. 44. Kautsky'nin pozisyonunun öyküsü için bakınız M Salvadori, *Karl Kautsky and the Socialist Revolution 1880-1938* (Londra, 1979), s. 183-185.
47 D Blacbourne, *The Fontana History of Germany*, s. 75'e göre.
48 Aktaran, D MacIntyre, *The Great War, Causes and Consequences* (Glasgow, 1979) s. 63.
49 D MacIntyre, *The Great War,* s. 64.
50 D Blacbourne, *The Fontana History of Germany*, s. 488-489.
51 Ayrıntılar için bakınız D Blacbourne, *The Fontana History of Germany*, s. 480-482.
52 Sayılar, J Kocka, *Facing Total War* (Londra, 1984) s. 23'te veriliyor.
53 J Kocka, *Facing Total War,* s. 17.
54 D MacIntyre, *The Great War,* s. 61.
55 Aktaran, W Allison ve J Fairley, *The Monocled Mutineer* (Londra, 1986), s. 68.
56 Bunun 1916 Noel'indeki öyküsü için, Teğmen William St Leger'in günlüğüne bakınız, M Moynihan (drl.), *People at War 1914-1918* (Londra, 1988), s. 52.
57 Katılanlarla yapılan görüşmelere dayanan tam bir anlatı için W Allison ve J Fairley, *The Monocled Mutineer*, s. 81-111'e bakınız.
58 Çevirisi, V I Lenin, *Collected Works,* cilt 23 (Moskova, 1964), s. 253.
59 Ağustos 1914'ten önce St Petersburg olarak biliniyor.
60 Tarihler o sırada Rusya'da hâlâ kullanılan Jülyen takvimine göredir. Batı'da kullanılan Gregoryan takvimine göre Mart'ta oldu.
61 L Trotsky, *The History of the Russion Revolution* (Londra, 1965) s. 121'de Kayurov'un tanıklığına göre.
62 S A Smith, 'Petrograd in 1917: the View from Below', D H Kaiser (drl.) *The Workers' Revolution in Russia of 1917* (Cambridge, 1987), s. 61
63 Aktaran, L Trotsky, *The History*, s. 181.
64 N N Sukhanov, *The Russian Revolution 1917* (Princeton,1984), s. 77.
65 N Stone, *The Eastern Front* (Londra, 1975), s. 218.
66 N Stone, *The Eastern Front,* s. 283-284, 291.
67 Sayılar ve daha fazla ayrıntı S A Smith, *Red Petrograd* (Cambridge, 1983), s. 10-12'de veriliyor.
68 Bolşevikler altı, Menşevikler yedi sandalye aldı ama Menşeviklerin kazandıkları yerler daha fazla orta sınıf seçim bölgeleriydi. Bakınız, T Cliff, *Lenin Volume 1: Building the Party* (Londra, 1975), s. 325.
69 Bu paragrafta eylemlerin uzun bir tarihini ve teorik tartışmaları özetliyorum. Öykünün daha tam bir anlatımı için bakınız T Cliff, *Lenin, Cilt 1.*; I Getzler, *Martov*'da (Melbourne, 1967) önde gelen Menşeviklerin öykülerini yanlı bir şekilde sunuyor.
70 Sayılar, T Cliff, *Lenin Volume 2: All Power to the Soviets* (Londra, 1976), s. 148, 150'de.
71 Sayılar, kaynaklarıyla birlikte M Haynes, 'Was There a Parliamentary Alternative in 1917?', *International Socialism,* 76, s. 46.
72 Her iki grup veri, kaynaklarıyla birlikte M Haynes, 'Was There a Parliamentary Alternative in 1917'de veriliyor.
73 Bu mücadelelerin bir kısmının öyküsü için bakınız S A Smith, *Red Petrograd*; T Cliff, *Lenin Volume 2,* s. 168-189.
74 Aktaran N N Sukhanov, *The Russian Revolution 1917,* s. 627-628.
75 Aktaran N N Sukhanov, *The Russian Revolution 1917,* s. 629.
76 Sayılar kaynaklarıyla birlikte S A Smith, *Red Petrograd,* s. 87'de veriliyor.
77 V I Lenin, *Collected Works,* cilt 8 (Moskova, 1962), s. 28-29.
78 V I Lenin, *Collected Works,* cilt 27 (Moskova, 1962), s. 98.
79 Bu 'ayaklanma'nın öyküsü için bakınız J M Cammett, *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism* (Stanford, 1967), s. 52-53.

80 Aktaran P Nettle, *Rosa Luxemburg,* cilt II (Londra, 1966), s. 689.
81 S A Smith, *Red Petrograd,* s. 243.
82 Ayrıntılar için bakınız V Serge, *Year One of the Russian Revolution* (Londra, 1992), s. 282.
83 V Serge, *Year One,* s. 245.
84 V Serge, *Year One,* s. 265.
85 F A Upton, *The Finnish Revolution 1917-1918* (Minnesota,1980), s. 522, aktaran J Rees, 'In Defence of October', *International Socialism,* 52, s. 33.
86 J Joll, *Europe Since 1870* (Londra, 1990), s. 237'ye göre.
87 Bunun için ve Almanca konuşan Avusturya'da devrimin daha fazla ayrıntısı için bakınız F L Carsten, *Revolution in Cetral Europe 1918-1919* (Londra, 1972), s. 22-32.
88 Bu konuda daha fazla ayrıntı ve kaynaklar ve Alman devriminin diğer yönleri için benim kitabım *The Lost Revolution, Germany 1918-1923*'e (Londra 1982) bakınız.
89 O sırada Berlin'de bir hastanede olan Rosa Levine-Meyer'e göre. Onun kitabı *Levine*'e (Londra, 1973), s. 80'e bakınız.
90 E Hobsbawm, *The Age of Extremes* (Londra 1994), s. 68.
91 Aktaran E H Carr, *The Bolshevik Revolution,* cilt 3 (Harmondsworth, 1966), s. 135-136.
92 Aktaran E H Carr, *The Bolshevik Revolution,* cilt 3, s. 135.
93 Ayrıntılar E H Carr, *The Bolshevik Revolution,* cilt 3, s. 134'te.
94 Aktaran E Wigham, *Strikes and Government 1893-1981* (Londra, 1982), s. 53.
95 G H Meaker, *The Revolutionary Left in Spain 1914-1923* (Stanford, 1974), s. 134.
96 Aktaran, G H Meaker, *The Revolutionary Left,* s. 141.
97 G H Meaker, *The Revolutionary Left,* s. 142.
98 G H Meaker, *The Revolutionary Left,* s. 143.
99 Grevin öyküsü için bakınız , G H Meaker, *The Revolutionary Left,* s. 158-161 ve 165-168; ve G Brennan, *The Spanish Labyrinth* (Cambridge, 1974), s. 70-71. Meaker grevin sonucunu işçilerin yenilgisi, Brennan ise 'etkisiz' olarak görüyor. Buna karşılık P Pages bunu işçiler için 'elverişli bir sonuç' olarak görüyor. Onun kitabı, *Andreu Nin, Su Evolucion Politiaca* (Madrid, 1975).
100 I Turner, *Industrial Labour and Politics* (Londra, 1965), s. 194.
101 Öykünün tümü Erhard Lucas'ın *Marzrevolution 1920*'da (Frankfurt, 1974) çok parlak bir şekilde anlatılır. Olayların özeti için benim kitabım *The Lost Revolution,* Bölüm 9'a bakınız.
102 P Spriano, *The Occupation of the Factories, Italy 1920* (Londra, 1975), s. 60.
103 P Spriano, *The Occupation of the Factories,* s. 21-22.
104 Aktaran, P Spriano, *The Occupation of the Factories,* s. 56.
105 Bu konuşmanın tam metni R Levine-Meyer, *Levine* içinde.
106 Jacques Mesnil'e Nisan 1921 tarihli mektup, aktaran P Spriano, *The Occupation of the Factories,* s. 132.
107 Aktaran, P Spriano, *The Occupation of the Factories,* s. 129-130.
108 A Rossi (Tasca'nın takma adı), *The Rise of Italian Fascism* (Londra, 1938), s. 68.
109 A Rossi, *The Rise of Italian Fascism*, s. 74.
110 1923 yılında devrimci durumun ne kadar gerçek olduğu tartışmaları için bakınız benim *The Lost Revolution,* bölüm 13.
111 A Rossi, *The Rise of Italian Fascism*, s. 82, 99'a göre.
112 A Rossi, *The Rise of Italian Fascism*, s. 126-127.
113 A Rossi, *The Rise of Italian Fascism*, s. 103.
114 Sayılar, A Rossi, *The Rise of Italian Fascism*, s. 126-127'de aktarılıyor.
115 A Rossi, *The Rise of Italian Fascism*, s. 148.
116 Aktaran, A Rossi, *The Rise of Italian Fascism*, s. 145.
117 A Rossi, *The Rise of Italian Fascism*, s. 147.
118 A Rossi, *The Rise of Italian Fascism*, s. 229-231.
119 G Carocci, *Italian Fascism* (Harmondsworth, 1975), s. 27.
120 G Carocci, *Italian Fascism,* s. 32.
121 Bakınız A D Harvey, *Collision of Empire* (Phoenix, 1994), s. 511.
122 Bu olayların en iyi anlatımı P Avrich, *Kronstadt 1921*'de (New Jersey, 1991) bulunabilir.
123 Lenin, *Collected Works*, cilt 32 (Moskova, 1965), s. 24.
124 Aktaran M Schachtman, *The Struggle for the New Course* (New York, 1943), s. 150.
125 Lenin'den Rusya Komünist Partisi'nin (Bolşevikler) 11'inci Kongresine, *Collected Works,* cilt 33, (Moskova1976), s. 288.
126 Bakınız, örneğin, kabine sekreterliğini yapan Tom Jones'un günlükleri; T Jones, *Whitehall Diaries, Vol.III, Ireland 1918-1925* (Londra, 1971).

127 1921 sayıları resmî istatistiklerden alınmıştır, bakınız R Palme Dutt, *Guide to the Problem of India* (Londra, 1942), s. 59.
128 J Chesnaux, *The Chinese Labour Movement 1919-1927* (Stanford, 1968), s. 42.
129 J Chesnaux, *The Chinese Labour Movement,* s. 47.
130 Bakınız B Stein, *A History of India* (Londra, 1998), s. 297.
131 Bu tanımlama R Palme Dutt, *Guide,* s. 112'den; benzer tanımlamalar B Stein, *A History*, s. 304 ve M J Akbar, *Nehru* (Londra, 1989), s. 116-118'de bulunabilir.
132 *India in 1919*, aktaran R Palme Dutt, *Guide,* s. 113.
133 Bu olayın farklı anlatımları için bakınız B Stein, *A History,* s. 309; ve M J Akbar, *Nehru,* s. 151-152.
134 Aktaran, M J Akbar, *Nehru,* s. 154.
135 Hu Shih, 'The Chinese Renaissance', Çevirisi F Shurmann ve O Schell, *Republican China* (Harmondsworth, 1977), s. 55'ten.
136 Sayılar, J Chesnaux, *The Chinese Labour Movement,* s. 11'den.
137 J Chesnaux, *The Chinese Labour Movement,* s. 156.
138 J Chesnaux, *The Chinese Labour Movement,* s. 293.
139 J Chesnaux, *The Chinese Labour Movement,* s. 325.
140 Ayrıntılar için bakınız, J Chesnaux, *The Chinese Labour Movement,* s. 356-361; H Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution* (Stanford, 1961), s. 130-142. Ayaklanma ayrıca Andre Malraux'nun romanı İnsanlık Durumu'na zemin teşkil ettiği gibi, Hong Kong grevi de *Fatihler*'e zemin teşkil etti.
141 Darbesinin öyküsü için bakınız, J Chesnaux, *The Chinese Labour Movement,* s. 311-313; ve H Isaacs, *Tragedy,* s. 89-110.
142 Andre Malraux'nun İnsanlığın Durumu, bu olayları zemin alır, romanın kahramanı, kendisini Çan Kay-Şek güçleri tarafından bir fırına atılmak durumunda bulur.
143 R E. Ruiz, *The Great Rebellion,* s. 58.
144 A Gilly, *The Mexican Revolution*, s. 37'e göre; benzer bir tablo gösteren rakamlar için R E Ruiz, *The Great Rebellion,* s. 59 ve 63'e bakınız.
145 Dönemin verileri için R E Ruiz, *The Great Rebellion: Mexico 1905-24*, New York, 1982, s. 120-122 ve A Gilly, *The Mexican Revolution*, Londra, 1983, s. 28-45.
146 Bakınız L Trotsky, *The Third International After Lenin* (New York, 1957) ve *Permanent Revolution* (Londra, 1962).
147 Aktaran, F Sternberg, *The Coming Crisis* (Londra, 1947).
148 Aktaran J K Galbraith, *The Great Crash* (Londra, 1992), s. 95.
149 F Dobbs, *Teamster Rebellion* (New York, 1986)'nın girişine bakınız.
150 Aktaran J K Galbraith, *The Great Crash* (Londra, 1992), s. 77-78.
151 Aktaran, J Braunthal, *In Search of the Millennium* (Londra, 1945), s. 270. Ayrıca, Fransa'da 1920'lerin sonlarında Amerikan modelini benimseyen sendika liderlerinin tasviri için bakınız, A Guerin, *Front Populaire, Revolution Manquee* (Paris, 1997), s. 79-80. Bu tür iyimserlik ifadeleri Eric Hobsbawm'ın 1920'lerin ortalarıyla sonu arasında krizin bitmemiş olduğunu herkesin görebildiği iddiasıyla çelişiyor. Bakınız, E Hobsbawm, *The Age of Extremes* (Londra, 1994) [*Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Everest Yay., 2006, çev. Yavuz Alogan], s. 91.
152 Aktaran F Sternberg, *The Coming Crisis.*
153 Bakınız, P Gay, *The Dilemma of Democratic Socialism* (New York, 1979).
154 George Hicks'ten 1927 TUC konferansına, aktaran R Miliband, *Parliamentary Socialism*, s. 149.
155 Stalin ve Buharin'in 1925'deki iddialarının öyküsü için bakınız R B Day, *The 'Crisis' an the 'Crash'* (Londra, 1981), s. 80-81.
156 Buharin'in 1925'deki iddialarının bir özeti için R B Day, *The 'Crisis' an the 'Crash'* (Londra, 1981), s.156-159'a bakınız. Bu sırada Stalin bir başka takla daha atmış ve kapitalizmin kaçınılmaz çöküşünün Batı Komünistleri için derhal ayaklanma olanakları anlamına geldiğini –Buharin'inki kadar yanlış bir görüş– dile getirmişti.
157 1920'lerdeki *Civilisation and its Discontents* adlı kitabında Freud, uygarlık nosyonunun kendisinin, insanların güdüleriyle rasyonel bir şekilde uzlaşabilmesine uygun olmadığını kabul etmiş görünmektedir.
158 Bakınız, örneğin, G Lukacs, *The Historical Novel* (Londra, 1962) ve *Studies in European Realism* (New York, 1964). Lukacs, 1848'den önce 'gerçekçi' romanı bir yandan elini mekanik naturalizme, diğer yandan öznelci ruhsallaştırmaya (*subjectivist psychologism*) kaptırmış olarak görmektedir. Bu onu, 20. yüzyıl edebiyatının büyük bir kısmını reddetmeye yöneltmektedir. Bununla birilikte, bu sonuca varmadan onun temel sezgisini kabul edebilirsiniz.

159 Bakınız, C P Kindelberger, *The World in Depression* (Londra, 1973), s. 116, 117, 124 ve ayrıca bakınız L Corey, *The Decline of American Capitalism* (Londra, 1938), s. 184.
160 Sayılar, E H Carr, *The Interregnum* (Londra, 1984), s. 39.
161 Aktaran, M Lewin, *Lenin's Last Struggle* (Londra, 1969), s. 12.
162 Ve Troçki bile bu karara derhal karşı çıkmamıştır.
163 Alıntılar J G Wright tarafından çevrilen, L Trotsky, *The Third International After Lenin* (New Yor, 1957), s. 36'dan. Stalin'in bu eserinin İngilizce bir çevirisi British Library'da bulunabilir.
164 Bunlar, V Serge, *Memoirs of a Revolutionary* ve M Reiman, *The Birth of Stalinism: the USSR on the Eve of the 'Second Revolution'* (Londra, 1987)'deki bu protestoların başka öyküleri de vardır. Ve ben bir keresinde müteveffa Harry Wicks'in Rusya'daki bir Komintern eğitim okulunda bu konulardaki deneyimlerini anlattığı bir konuşmasına tanık oldum.
165 M Reiman, *The Birth of Stalinism,* s. 2.
166 M Reiman, *The Birth of Stalinism,* s. 12.
167 E H Carr ve R W Davies, *Foundations of a Planned Economy,* Cilt 1 (Londra, 1969), s. 313.
168 Aktaran I Deutscher, *Stalin* (Londra, 1961), s. 328.
169 Sayılar, kaynaklarıyla birlikte T Cliff, *Russia: A Marxist Analysis* (Londra, 1964), s. 33'te verilmektedir.
170 Sayılar, kaynaklarıyla birlikte T Cliff, *State Capitalism in Russia* (Londra, 1988), s. 53'te verilmektedir.
171 Sayılar kaynaklarıyla birlikte T Cliff, *State Capitalism,* s. 42'de verilmektedir.
172 Bu sayılar R W Davies, 'Forced Labour under Stalin: The Archieve Revelations', *New Left Review,* 214 (Kasım-Aralık1995) içinde.
173 T Cliff, *State Capitalism,*s. 130.
174 Stalin'in 5 Nisan 1927'de Moskova'daki konuşması, aktaran, H Isaacs, *Tragedy,*s. 162.
175 Kaynaklarıyla birlikte sayıları veren P Frank, *Histoire de l'Internationale Communiste* (Paris, 1979), s. 634.
176 E Rosenhaft, *Beating the Fascists, the German Communists and Political Violence, 1923-33* (Cambridge, 1983), s. 44-45.
177 Bir parti yetkilisine göre, E Rosenhaft, *Beating the Fascists*, s. 45'te aktarıyor.
178 Sayılar *Rote Fahre,* 2 Şubat 1932'den; aktaran L Trotsky, *Fascism, Stalinism and the United Front, 1930-1934* (Londra, 1969), s. 39.
179 W S Allen, *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a Single German Town, 1930-1935* (Chicago, 1965), s. 292.
180 Nazi üyeliklerinin sınıf ve yaşa göre tam bir dökümü, J Noakes ve G Pridham, *Nazizm 1919-1945, Volume 1, The Rise to Power 1919-1934* (Exeter, 1983), s. 84-87.
181 Bakınız, örneğin, M H Kele, *Nazis and Workers* (North Caroline, 1972), s. 210.
182 M Mann, 'As the Twentieth Century Ages', *New Left Review,* 214 (Kasım-Aralık, 1995), s. 110.
183 K Kautsky, 'Force and Democracy', çevirisi D Beetham, *Marxists in the Face of Fascism* (Manchester, 1983), s. 248.
184 R Hilferding, 'Between the Decisions', çevirisi D Beetham, *Marxists* içinde s. 261.
185 W S Allen, *The Nazi Seizure of Power,* s. 142.
186 A Schweitzer, *Big Business in the Third Reich* (Bloomington, 1963), s. 107.
187 J Noakes ve G Pridham, *Nazizm,* s. 94.
188 Hitler'in iktidara gelişini iş çevrelerinin desteğine borçlu olduğu iddiaları karısında genellikle kuşkucu olan H A Turner tarafında da kabul ediliyor; bakınız H A Turner, *German Business and the Rise of Hitler* (New York, 1985), s. 243.
189 A Schweitzer, *Big Business,* s. 95.
190 Bakınız, A Schweitzer, *Big Business,* s. 96-97, 100. Turner önde gelen Ruhr sanayicilerinin, gazete öykülerinin iddialarının aksine, Hitler'e karşı soğuk durduklarını ileri sürmektedir. Ancak Htler'in etkili iş çevreleri topluluklarına konuştuğunu kabul etmektedir. Bakınız, H A Turner, *German Business,* s. 172.
191 Aktaran, F L Carsten, *Britain and the Weimar Republic* (Londra, 1984), s. 270-271.
192 Turner bile olayların gelişmesinin bu anlatımını yalanlayamıyor. Başka kaynaklar için bakınız, I Kershaw (drl.), *Why Did Weimar Fall?* (Londra, 1990) ve P D Stachura, *The Nazi Machtergreifung* (Londra, 1983). Bütün tezlerin Marksist açıdan bir genel değerlendirmesi için D Gluckstein'ın mükemmel çalıması *The Nazis, Capitalism and the Working Class* (Londra, 1999), Bölüm 3'e bakınız.

193 J Braunthal, *History of the International,* cilt II (Londra, 1966), s. 380.
194 *Vorwarts* akşam baskısı, 30 Ocak 1933, aktaran, örneğin, E B Wheaton, *The Nazi Revolution 1933-85* (New York, 1969), s. 223.
195 E Rosenhaft, *Beating the Fascists* bunun mükemmel bir öyküsünü sunar.
196 Bakınız A Meson, *Communist Resistance in Nazi Germany* (Londra, 1986), s. 29.
197 Aktaran, J Braunthal, History of the International, *s. 383.*
198 A Meson, *Communist Resistance,* s. 61.
199 A Sturmthal, *The Tragedy of European Labour 1918-1939* (Londra, 1944), s. 51.
200 A Sturmthal, *The Tragedy of European Labour,* s. 172.
201 O sırada Viyana'da önde gelen sosyal demokrat eylemcilerden birisi olan J Braunthal tarafından aktarılan bir konuşma, J Braunthal, *In Search of the Millennium* (Londra, 1945) içinde s. 280.
202 J Braunthal, *In Search of the Millennium*, s. 280.
203 Aktaran, A Sturmthal, *The Tragedy of European Labour,* s. 176.
204 A Sturmthal, *The Tragedy of European Labour,* s. 177.
205 J Jackson, *The Popular Front in France, Defending Democracy 1934-38* (Cambridge, 1990), s.28.
206 J Jackson, *The Popular Front in France,* s.28.
207 J Jackson, *The Popular Front in France,* s. 5-6.
208 Sayılar ve alıntılar J Jackson, *The Popular Front in France,* s.88'den.
209 Aktaran J Jackson, *The Popular Front in France,* s. 10, 88.
210 J Damos ve M Gibelin, *June'36* (Londra, 1986), s. 229'a göre.
211 J Jackson, *The Popular Front in France,* s. 112'ye göre.
212 J Jackson, *The Popular Front in France,* s. 13.
213 Sayıları veren J Jackson, *The Popular Front in France,* s. 219-220; ayrıca bakınız J Danos ve M Gibelin, *June'36* , s. 214.
214 İşten atılan ve lokavta maruz bırakılanların sayısı için bakınız J Danos ve M Gibelin, *June'36* , s. 230.
215 G Orwell, *Homage to Catalonia* (Londra, 1938).
216 Aktaran P Broue ve E Temine, *The Revolution and the War in Spain* (Londra, 1972), s. 82.
217 Bir Mayıs gösterilerinin anlatımı P Broue ve E Temine, *The Revolution* içinde, s. 81
218 Sayılar Robles'in konuşmasından, P Broue ve E Temine, *The Revolution* içinde, s. 84.
219 Belli başlı şehirlerde neler olduğunun öyküsü için bakınız P Broue ve E Temine, *The Revolution,* s.102-118.
220 P Broue ve E Temine, *The Revolution,* s. 121.
221 Anarşist lider Santillan tarafından toplantıyla ilgili rapor, çevirisi P Broue ve E Temine, *The Revolution*, içinde s. 130.
222 Kısa süre sonra bir CNT toplantısında yaptığı konuşmasının raporu, R Fraser, *Blood of Spain* (Harmondsworth, 1981), s. 112'de. Anarko-sendikalistlere sempatik bakan bir anlatı için bakınız, J B Ajarete, *Durutti* Barcelona, 1975), s. 176-179.
223 Kuzeydeki savaşın öyküsü için bakınız, P Broue ve E Temine, *The Revolution*, s. 389-414.
224 Bu mazeret, örneğin, Alman filozofu Heidegger tarafından Nazi Partisi'ne üyeliğini mazur göstermek için ileri sürülmüştür: 'Milyonlarca Yahudi'yi yok etmiş, şiddeti norm haline getirmiş' olan bir rejime karşı, şiddetli ve haklı olan kınamalara karşı ben yalnızca şunu ekleyebilirim ki "Yahudiler"in yerine insan yalnızca "Doğu Almanlar" ı koymalıdır' Herbert Marcuse'e 20 Ocak 1948 tarihli mektup, R Wolin, *The Heidegger Controversy: A Critical Reader* (Londra, 1993) içinde, s. 163.
225 C K Kindelberger, *The World in Depression,* s. 233.
226 C K Kindelberger, *The World in Depression,* s. 272.
227 American Civil Liberties Union raporu, aktaran A Preis, *Labor's Giant Step* (New York, 1982)s. 17.
228 A Preis, *Labor's Giant Step,* s. 45.
229 A Preis, *Labor's Giant Step,* s. 61.
230 Bakınız, örneğin, B J Widick, *Detroit, City of Race and Class Violence* (Chicago,1972), s. 74.
231 B J Widick, *Detroit,* s.64.
232 A Preis, *Labor's Giant Step,* s. 67.
233 A Preis, *Labor's Giant Step,* s. 67.
234 Aktaran, A Preis, *Labor's Giant Step,* s. 70.
235 J T Farrell, *Selected Essays* (New York, 1964).
236 R Ellison, *Invisible Man* (Harmondsworth, 1965), s. 404.
237 A H Hansen, *Economic Stabilisation* (New York, 1971), s. 76.

238 Sayılar ve ayrıntılar için bakınız, T Mason, *Nazizm, Fascism and the Working Class* (Cambridge, 1995), s. 114.
239 E Hobsbawm, *The Age of Extremes,* s. 144.
240 Aktaran J Anderson, *The United States, Great Britain and the Cold War, 1944-1947* (Missouri, 1981)s. 6.
241 A J P Taylor, *The Second World War* (Harmondsworth, 1976), s. 86.
242 Aktaran, J Anderson, *The United States,* s. 6.
243 G Kolko, *Century of War,* (New York, 1994), s. 253.
244 Sayılar G Kolko, *Century of War,* s.207'de veriliyor.
245 Bu çelişik düşünce süreci Gunter Grass'ın romanı *Köpek Yılları*'nda güzel anlatılıyor.
246 Aktaran, R Miliband, *Parliamentary Socialism,* s. 281.
247 G Kolko, *Century of War,* s.200'deki sayılara göre.
248 P Ginsborg, *A History of Contemporary Italy* (Londra, 1990), s. 10.
249 P Ginsborg, *A History,* s. 67.
250 G Kolko, *Century of War,* s. 294'te aktarılıyor.
251 Aktaran G Kolko, *The Politics of War* (New York, 1970), s. 114-115.
252 Bu tartışmaların tam bir özeti için bakınız G Kolko, *The Politics of War*, s. 346-347.
253 Aktaran G Kolko, *Century of War,* s. 297.
254 Basın toplantısının bir özeti için bakınız G Kolko, *Century of War,* s. 297.
255 Bakınız, örneğin, G Kolko, *Century of War,* s. 187-188.
256 Bakınız, D Eudes, *The Kapetanios (Londra, 1972),* s. 172.
257 Tam bir tanım için bakınız D Eudes, *The Kapetanios,* s. 190-191.
258 Bakınız, örneğin, G Kolko, *Century of War,* s. 278-279 ve *The Politics of War*, s. 185-192.
259 Bunu söylediği toplantının öyküsü, D Eudes, *The Kapetanios,* içinde, s. 216.
260 Aktaran, D Eudes, *The Kapetanios,* s. 229.
261 Aktaran, G Kolko, *Century of War,* s. 375.
262 P Ginsborg, *A History,* s. 46; E Hobsbawm, *The Age of Extremes,* s.168.
263 G Kolko, *Century of War,* s. 306.
264 A Horne, *A Savage War of Peace: Algeria 1954-62* (Harmondsworth, 1979), s. 25.
265 Çin, Güvenlik Konseyi'nin beşinci daimi üyesi idi (ve öyledir). Ama yeri, Tayvan'da ABD'ye bağlı bir hükümet oluşturmak üzere kıta Çin'inden kaçtıktan sonra bile Çan Kay-Şek'in Kuomintang'ı tarafından işgal ediliyordu. 1970'lere kadar asıl Çin bu yeri elde edemedi.
266 Yakın zamanlarda ortaya çıkarılmış bilgiler hakkında bir haber, *Guardian,* 2 Ekim 1998.
267 Aktaran D Horowitz, *From Yalta To Vietnam* (Harmonsworth, 1967), s. 70,73.
268 Bakınız I H Birchall, *Workers Against the Monolith* (Londra, 1974), s. 62 ve P Ginsborg, *A History,* s. 110-112.
269 Çekoslovak Komünist Parti gazetesi *Novo Mıysl,* sayı 6-7, 1968'e göre.
270 A Crosland, *The Future of Socialism* (Londra, 1956), s. 115.
271 A Crosland, *The Future of Socialism,* s. 115.
272 B Stein, *A History,* s. 327.
273 B Stein, *A History,* s. 336.
274 B Lapping, *End of Empire* (Londra, 1985), s. 356'ya göre.
275 M J Akbar, *Nehru,* s. 369'da ve B Stein, *A History,* s. 360'ta ayaklanmanın farklı öyküleri vardır.
276 Bakınız, M J Akbar, *Nehru,* s. 381-382.
277 Şimdi Zambia, Zimbabwe ve Malawi
278 Aktaran, B Lapping, *End of Empire,* s. 106.
279 *Daily Telegraph,* 28 Eylül 1953, aktaran P Foot, *The Politics of Harold Wilson* (Harmondsworth, 1968), s. 111.
280 M C Kaser, *An Economic History of Eastern Europe* (Londra, 1986), s. 9.
281 Aktaran M Haynes ve P Binns, 'Eastern European Class Societies', *International Socialism,* 7 (Kış 1979).
282 M Jaenicker, *Der Dritte Weg: Die Anti-Stalinistische Opposition gegen Ulbricht seit 1953* (Köln, 1964), s. 51.
283 Bu olayların tam bir anlatısı için benim *Class Struggles in Eastern Europe* (Londra, 1984) 6. bölüme bakınız.
284 P Freyer, *Hungarian Tragedy* (Londra, 1956), s. 46.
285 G Litvan (drl.), *The Hungarian Revolution of 1956*(Londra, 1966), s. 144'te özetlenen Macar resmî belgelerine göre.

286 En kapsayıcı koleksiyon için bakınız, B Lomax, *Hungarian Workers' Councils of 1956* (New York, 1990). Radyo yayınlarının transkripsiyonlarını da içeren daha erken bir koleksiyon, M J Lasky (drl.), *The Hungarian Revolution* (Londra, 1957)'dir. Ayrıca bakınız, S Kopacsi, *In the Name of the Working Class* (New York, 1986) ve devrimin dinamiklerinin kısa bir anlatımı için benim *Class Struggles in Eastern Europe* adlı kitabının 7. bölümü.
287 G Litvan (drl.), *The Hungarian Revolution,* s. 126-127.
288 J L Anderson, *Che Guevara* (New York, 1997), s. 216'ya göre.
289 D Seers ve diğerleri, *Cuba: the Economic and Social Revolution* (Noth Carolina, 1964), s. 20.
290 E R May ve P D Zelikow (drl.), *The Kennedy Tapes: Inside the White House during the Cuban Missile Crisis* (Harvard University Press,1998).
291 Aktaran D Halberstam, *The Best and the Brightest* (Lonra, 1979), s. 78.
292 Sayılar, J Deleyne, *The Chinese Economy (*Londra, 1973) s. 59'da.
293 Sheng-wu-lien'in 'Çin nereye?' manifestosu; çevirisi *International Socialism,* 37 (yeni seri) içinde.
294 J Deleyne, *The Chinese Economy,* s. 59'a göre.
295 D Bell, *The End of Ideology*', Illinois, 1960), s. 84.
296 H Marcuse, *One Dimensional Man,* (Londra, 1965), s. xi-xii.
297 Mayıs 1968 Cordobazo'su için bakınız R Falconve B Galitelli, *Argentina : from Anarchism to Peronism* (Londra, 1987), s. 171-174.
298 Bu meselelerin daha eksiksiz bir tartışması için benim *Explaining the Crisis*'in ekine bakınız.
299 Burada çok uzun tartışmaların yalnızca bir özetini verdim. Bunların popüler bir sunumu için benim kitabım *Economics of the Madhouse*'a, daha teknik bir yaklaşım için benim *Explaining the Crisis*'e bakınız.
300 W Hutton, *The State We're In* (Londra, 1994), s. 19'a göre.
301 Bu olayların daha tam bir anlatımı için benim kitabım *Class Struggles in Eastern Europe*'un 9. bölümüne bakanız.
302 'Uyarlanan' ekonomilerin sayısal dökümü, R Sobhan, 'Rethinking the Market Reform Paradigm', *Economic and Political Weekly* (Bombay), 25 Temmuz 1992 içinde.
303 Aktaran, J Petras ve M Morley, *Latin America in the Time of Cholera* (New York, 1992) s. 14.
304 Food and Agricultural Organisation, *The State of Food and Agriculture 1991.*
305 Bakınız örneğin, *Observer,* 6 Aralık 1998'deki veriler.
306 Moroslav Holub, *Guardian,* 12 Mart 1999'da aktarılıyor.
307 S Brittan, *Financial Times,* 10 Aralık 1992.
308 World Bank, *World Development Report 1991,* s. 4-5.
309 J M Stopford ve S Strange, *Rival States, Rival Firms* (Cambridge, 1991), s. 1.
310 Bu görüşmelerin ayrıntılı bir dökümü için bakınız M. Mohanty, 'Strategies for Solution of Debt Crisis: an Overview', *Economic and Political Weekly* (Bombay), 29 şubat 1992.

Sonuç

1 T Jackson ve N Marks, *Measuring Sustainable Economic Welfare: A Pilot Index 1950-1990* (Stockholm Economic Institute, 1994).
2 Bu sayı, J Schor, *The Overworked American*'da veriliyor.
3 *U N Human Development Report 1999* (Oxford, 1999).
4 R Luxemburg, 'The Crisis of Social Democracy', R Luxemburg, *Selected Political Writings* (Londra, 1972) içinde s. 195-196.
5 R Luxemburg, 'The Crisis of Social Democracy', s.196.
6 Moskova'da Temmuz 1921'de yapılan konuşma; 12 Temmuz 1921 tarihli *Pravda*'da haber olarak veriliyor, aktaran P Broue, *Trotsky* (Paris, 1988), s. 349.
7 L Trotsky, *The Death Agony of Capitalism and the Tasks of the Fourth International* (Londra, tarih yok), s. 8.
8 Red Cross (Kızılhaç), *1999 World Disasters Report*, 24 Haziran 1999 tarihli *Guardian*'da özetleniyor.
9 Aktaran, Mark Almond, *Independent on Sunday,* 6 Haziran 1999.
10 V I Lenin, 'What is to Be Done?', *Collected Works,* cilt 5 Moskova, 1961) s. 385-386.
11 V I Lenin, 'What is to Be Done?', *Collected Works,* cilt 5, s. 422.
12 Bu konuda daha tam bir tartışma için benim makalem 'Party and Class', T Cliff, D Hallas, C Harman ve L Trotsky, *Party and Class* (Londra, 1996) içinde yeniden basıldı.
13 A Gramsci, *The Modern Prince and Other Essays* (Londra, 1957), s. 59.

Kişiler, Yerler ve Terimler Sözlükçesi

Kişiler

Abelard, Pierre: Kilise tarafından lanetlenen 13. yüzyıl düşünürü. Héloise ile gizli aşk olayından sonra hadım edildi.

Büyük İskender: Indus nehrinden Nil'e kadar, Ortadoğu'nun tümünde Yunan İmparatorluğu kuran Makedonyalı hükümdar.

Ali: Muhammed'in damadı, 7. yüzyılın sonlarından itibaren İslamiyetin dejenerasyonuna karşı çıkan 'Şii'lerin kahramanı.

Allande, Salvador: Şili Sosyalist Partisi'nin orta yolcu üyesi, binlerce kişiyi öldüren askeri darbe ile devrilen, 1970-73'te ülkenin başkanı. Başkanlık sarayının silahlı direnişini örgütledikten sonra intihar etti.

Aquino'lu, Tommaso: Aristotales'in yazılarından etkilenmiş 13. yüzyıl ilahiyatçısı. Düşünceleri yüzyıllar sonra Katolik Ortodoksluğa temel oluşturdu.

Aristotales: Eski Yunan filozof ve bilimcisi. Platon'un öğrencisi ama Avrupa'da geç Orta Çağ'da egemen olan çok farklı bir felsefe geliştirdi.

Aşoka (kimi zaman Asoka): MÖ 4. yüzyılda Maurya İmparatorluğu'nun zirvede olduğu dönemdeki hükümdarı. Budizme geçmiştir.

Augustine, Hippo'lu: MS yaklaşık 400'lerde Hristiyan piskoposu. Yazıları anaakım Hristiyan teolojisini sonraki 1000 yıl boyunca etkilemiştir.

Augustus: İlk Roma İmparatoru, MÖ 27-MS 14.

Aurangzeb: Büyük güç sahibi olan son Moğol imparatoru. Babası Şah Cihan'ı Agra'da bir kaleye hapsetti. İmparatorluk memurlarına, başarılı olmasa da İslamiyeti empoze ederek iktidarını pekiştirmek istedi.

Averroes (İbn-i Rüşd): Mağribî İspanyası'nda 12. yüzyıl Arap filozofu. Aristotales'in eserleri üzerine yorumları 13. yüzyıl Hristiyan alimleri arasında çok etkili oldu.

Bacon, Roger: 13. yüzyıl alim ve bilimcisi. Avrupa'da ilk kez barutun formülünü yazdı.

Beaverbrook, Lord: Max Aitken, Kanada doğumlu, milyoner gazete patronu, 1916 ve 1940-42'de bakan.

Bernstein, Eduard: Engels'in eski çalışma arkadaşı, 19. yüzyıl sonunda Alman sosyalizmi içinde reformculuğun başlıca savunucusu. Birinci Dünya Savaşı'na ama aynı zamanda da devrime karşı çıktı.

Bismarck, Otto von: Prusya'nın ve daha sonra Almanya'nın (1862-90) aristokrat şansölyesi. Alman İmparatorluğu'nun kapitalist bir devlet olarak oluşmasına yol açan savaşlardan sorumludur.

Blanc, Louis: 19. yüzyıl ortalarının, mevcut devlet içinde reforma inanan ve Şubat-Haziran 1848 Cumhuriyetçi hükümetinde önemli rol oynayan Fransız sosyalist lideri.

Blanqui, August: Ayaklanma tertipleri yoluyla proletarya diktatörlüğüne inanan Fransız devrimci; hayatının büyük kısmını hapishanede geçirdi.

Blum, Leon: Fransız Sosyalist Partisi'nin (SFIO) lideri, 1936-37 Halk Cephesi hükümetlerinde başbakan. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'da hapse atıldı.

Brecht, Bertolt: 20. yüzyılın en önemli oyun yazarı (ve şair); 1920'lerin sonlarından itibaren Komünist.

Brejnev, Leonid: SSCB'nin 1964'ten 1982'ye yöneticisi, döneminde merkezi baskı arttı ve aynı zamanda ekonomik durgunluk yaygınlaştı.

Brissot, Jacques Pierre: Gazeteci, Büyük Fransız Devrimi'nde Jironden Pardisi'nin lideri, 1793 Ekim'inde idam edildi.

Brünning, Heinrich: Alman Katolik Merkez Partisi'nin lideri ve 1930-32'de şansölye (başbakan).

Brutus: Julius Caesar'ı öldüren suikastçıların en iyi bilineni.

Buharin, Nikolay: Rus Bolşevik lideri ve teorisyeni. 1920'lerin ortalarında Stalin'le ittifak yaptı. 1937'de Stalin tarafından öldürüldü.

Burke, Edmund: Amerika'daki Britanya sömürgeciliğinin ve İrlanda'daki zulmün 18. yüzyıl sonu Whig muhaliflerinden; Fransız Devrimi'ne karşı önde gelen Tory propagandacılarından birisi oldu.

Caballero, Largo: İspanyol Sosyalist Partisi'nin (PSOE) lideri, 1931-33 çalışma bakanı, Austrias'ın kalkışmasından sonra tutuklandı, 1936-37'de başbakan, Mayıs 1937'de istifaya zorlandı.

Caesar, Julius: Galya'yı fetheden Marius'un eski destekçisi ve MÖ 49'da diktatörce yetkiler elde edince yoksulların desteğini sağladı; MÖ 44'te öldürüldü.

Calvin, Jean: 16. yüzyıl ortalarında Reformasyon'un bir kanadının Fransız doğumlu lideri; her şeyin önceden Tanrı tarafından belirlendiğini savunan bir doktrini vaaz etti, Cenevre'nin etkili yöneticisi.

Castro, Fidel: 1956-58'de Küba'da gerilla güçlerine önderlik etti ve 31 Aralık'ta iktidara geldi. Bir toprak sahibinin oğluydu. O zamandan beri ülkenin etkili lideri.

Chaplin, Charlie: ABD'de en ünlü komedyen, sol kanat duruşu olan, *Modern Zamanlar ve Büyük Diktatör* gibi filmlerini kendisi yönetti. 1940'ların sonuyla 1950'lerde ABD'ye girmesi yasaklandı.

Charles, V.: 16. yüzyılın ilk yarısında İspanya, Hollanda ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun hükümdarı.

Churchill, Winston: 20. yüzyılın ilk yarısında İngiliz politikacı. Afrika ve Hindistan'da emperyalizm heveslisi, savaş öncesi liberal hükümette, savaş sırasında koalisyon hükümetinde ve 1920'lerin Tory hükümetinde bakan. 1930'larda Tory partisinin sağında ama Hitler'in Britanya İmparatorluğu için bir tehdit olduğuna inananlardan. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve yeniden 1950'lerin başında başbakan.

Clive, Robert: Britanya'nın Hindistan'da 1750'lerdeki ilk fetihlerinden sorumlu, Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkilisi.

Coleridge, Samuel Taylor: 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı İngiliz şair, Wordsworth'un arkadaşı.

Collins, Michael: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya'ya karşı savaşan İrlanda gerilla kuvvetlerinin askeri lideri. 1921'de Britanya ile anlaşmayı ve ayrılmayı kabul etti. 1922 yılında anlaşmadan yana olan güçlerin lideriyken öldürüldü.

Connolly, James: İskoçya'da 1870'te doğmuş İrlandalı sosyalist. ABD'de IWW'nin ve daha sonra İrlanda Nakliye ve Genel İşçi Sendikası'nın örgütleyicisi. Dünya savaşının ilk iki yılında, karşı çıktığı sendikayı yönetti. İşçilerden Yurttaş Ordusu kurdu ve 1916 Paskalya ayaklanmasında önemli rol oynadı. Britanya hükümeti tarafından vuruldu.

Constantine (Konstantinos): İmparatorluğun başkentini Bizans'a taşıyan ve Hristiyanlığı resmî din olarak kabul eden, MS 4. yüzyıl başının Roma imparatoru.

Kopernik: 16. yüzyılın ilk yarısında dünyanın güneş etrafında döndüğünü Avrupa'da ilk ileri süren Polonyalı keşiş.

Cortés, Hernando: 1520'lerin başında İspanyolların Meksika'yı fethini yönetti.

Çan Kay-Şek: General ve 1925'ten sonra milliyetçi Çin Kuomintang'ının lideri. 1927-49'da Çin'in, ve 1950'ler ve 1960'larda Tayvan'ın yöneticisi.

Çu En-lay: 1920'lerden itibaren önde gelen Çinli komünistlerden; 1950'ler, 1960'lar ve 1970'lerin başında başbakan.

d'Holbach: 18. yüzyılda Aydınlanma'nın Fransız maddeci filozofu.

Daladier, Éduard: Fransız Radikal Partisi'nin lideri; 1933, 1934 ve 1938-40'ta başbakan.

Dante, Alighieri: 1265'te Floransa'da doğan, modern İtalyanca yazanların ilklerinden, İtalyan şairi.

Danton, Georges Jacques: Frasız Devriminde burjuvazinin radikal kanadından bir avukat. 1792 Jironden hükümetinin en radikal figürü; daha sonra o hükümeti devirmek için Robespierre ile birleşti. Nisan 1974'te giyotinle kafası kesilinceye kadar Kamu Güvenliği Komitesi üyesi.

De Gaulle, Charles: Haziran 1940'tan sonra Almanya ile işbirliğine karşı çıkan tek üst rütbeli subay. Londra'da üstlenen Direniş'in görünüşteki lideri. 1944-46'da Fransa başbakanı. 1958'de bir darbe girişimine dayanarak yeniden göreve döndü ve Fransa'yı 1969'a kadar yönetti.

De Valera, Éamon: 1916 Paskalya ayaklanmasına katılanlardan; 1919'da Cumhuriyet'in başkanı ilan edildi, Britanya ile 1921 anlaşmasına karşı çıktı; 1932 yılında 26-*county* 'özgür devlet'in başbakanı seçildi. Kısa bir muhalefet dönemi dışında 1959'daki ölümüne kadar hükümete egemen oldu.

Deng Xiaoping: Kıdemli Çin Komünist lider; 1966-67 Kültür Devrimi sırasında görevden alındı. 1976'da Mao'nun ölümünden sonra göreve geri döndü; hükümette etkili oldu ve piyasa mekanizmasını gündeme getirdi. 1989'da Tiananmen Meydanı gösterilerini ezmekten sorumlu.

Dollfuss, Engelbert: 1932'de Avusturya başbakanı, 1933 Mayıs'ında kendisini diktatör ilan etti; 1934 Şubat'ında sosyalist ayaklanmayı bastırdı; Temmuz 1934'te rakip Nazi örgütü tarafından öldürüldü.

Dreiser, Theodore: 20. yüzyılın ilk üçte birinde önde gelen Amerikan realist romancısı.

Durutti, Buenaventura: En ünlü İspanyol anarko-sendikalist. 1920'lerin başında Saragosa başpiskoposunu öldürdü; 1920'lerin sonunda Latin Amerika'da banka soygunları yaptı. 1931-34 ikinci İspanyol cumhuriyetinde ayaklanmalara önderlik ettiği için hapsedildi. Barselona'da 1936 Temmuz'unda askeri darbe girişimine karşı askeri birliği Aragon'a soktu, 1936'nın sonunda Madrid cephesinde öldürüldü.

Eisner, Kurt: Münih'te Alman Sosyal Demokrat, Bernstein'ın sosyal reformizmini destekledi ama Birinci Danya Savaşı'na karşı çıktı. 1919 Kasım'ında devrimci işçi ve askerler onu Bavyera'nın başbakanı yaptılar. Bir sağ kanat subay tarafından katledildi.

Erasmus: 16. yüzyıl başı kuzey Avrupalı Rönesans düşünürü; Hollanda'da doğdu ve bir süre İngiltere'de yaşadı. Reformasyon'a karşı çıktı ama Reformasyon karşıtlarınca mahkûm edildi.

Feuerbach, Ludwig: Tanrı'nın insanları değil, insanların tanrıyı yarattığını gören 1840'ların maddeci Alman filozofu.

Ford, Henry: Ford otomobil şirketinin kurucusu, dünyanın ilk otomobil montaj fabrikasını kurdu, sendikaların azılı düşmanı ve 1930'larda Hitler sempatizanı.

Franco, Francisco: İspanyol general, 1934'te Austrias ayaklanmasını ezdi; 1936 Temmuz darbesini ve iç savaşta faşist güçleri yönetti. 1939-1975 arasında diktatör.

Franklin, Benjamin: 18. yüzyıl Pennyslvania'sında zengin matbaacı ve yayıncı. Amerikan kolonilerinin Londra'daki ajanı; Fransız Aydınlanma entelektüellerinin dostu ve kendince bir bilim adamı. 1776 Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzalayanlardan.

Friedman, Milton: Eğer hükümetler para arzını doğru düzgün kontrol ederlerse krizlerin olanaksız olduğunu söyleyen serbest piyasa iktisatçısı.

Galileo: 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başının modern fiziğin temellerini atan astronom ve fizikçisi.

Gandhi, Mahatma: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hint ulusal hareketini yönetmek için köylü kıyafetlerine bürünen Londra eğitimli avukat. Hintli kapitalistleri etkileyebilecek olan şiddet yöntemlerine ve grevlere karşı çıktı. 1948'de Hindu şovenistlerce katledildi. Indira Ghandi ile bir akrabalığı yoktur.

Gibbon, Edward: *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* adlı ünlü eseri Hristiyanlığın etkisi konusunda iğneleyici olan 18. yüzyıl İngiliz tarihçisi.

Giolitti, Giovanni: Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, savaş sırasında ve savaştan hemen sonra İtalyan yönetiminde etkili olan burjuva politikacısı.

Gladstone, William: 19. yüzyıl Britanyası'nda sanayi sermayesinin ana partisi olan Liberal Parti içinde egemen figür.

Goethe, Johann Wolfgang von: 18. yüzyıl sonunda ve 19. yüzyıl başlarında Almanya'da önde gelen şair, oyun yazarı ve romancı.

Gomulka, Stanislaw: Savaş sonrası yıllarda önde gelen Polonyalı Komünist. Stalin'in hayatının son döneminde hapsedildi. 1956 yılında alkışlarla göreve geri döndü. Kendi baskısını uyguladı. 1969-70 grevleriyle görevden ayrıldı.

Gordon, Charles George: Beijing'de Yazlık sarayın yıkılmasına yardam eden Britanya askeri. Daha sonra 1860'larda T'ai-p-ing isyanını bastırdı; 1885'te Hartum Kuşatması sırasında öldürüldü.

Gracchus, Caius: MÖ 120'lerde Roma köylülerinin kahramanı olan reformcu. Kardeşi gibi zenginler tarafından öldürüldü.

Gracchus, Tiberius: MÖ 130'larda Roma köylülerinin kahramanı olan reformcu, zenginler tarafından öldürüldü.

Gramsci, Antonio: İtalyan Marksist devrimci. 1919-20'de Turin'de işçi konseylerinin kurulmasında önde gelen kişi. 1921'de İtalyan Komünist Partisi'nin kurucu üyesi. 1924-26'da liderliği devraldı. 1937'deki ölümünden kısa bir süre önceye kadar Mussolini tarafından hapsedildi. Hapishanede, Stalin'in 'üçüncü dönem'ine karşı çıktı.

Guesde, Jules: Fransız sosyalist, Komün'den sonra sürgüne gönderildi, 1914 yılında savaş kabinesine girene kadar sosyalist hareketin Marksist kanadını yönetti.

Guevara, Che: 1956'da Küba'ya çıkan Castro'nun gerillaları arasındaki Arjantinli genç doktor. 1959'da kurulan devrimci rejimin sanayileşmesinden sorumlu kişi. 1960'ların ortalarında Sovyetler Birliği ile anlaşmazlığa düştü. Devrimi ülke dışına yaymak için Küba'dan ayrıldı. 1967'de Bolivya'da CIA tarafından öldürüldü.

Harmsworth, Alfred: Daha sonra Lord Northcliffe. 19. yüzyılın sonunda ilk çok tirajlı, popüler sağ kanat gazeteleri çıkaran gazete patronu.

Hayek, Friedrich von: Margaret Thatcher'e ilham kaynağı olan aşırı piyasa yanlısı iktisatçı.

Healey, Denis: 1950'lerden 1980'lere kadar Britanya İşçi Partisi'nde önde gelen figür. 1964-70 ve 1974-79 hükümetlerinde bakanlık yaptı.

Hébert, Jacques: Büyük Fransız Devrimi'nde *sans-culottes*'larca desteklenen radikal Jakoben. 1794 Mart'ında Robespierre tarafından idam edildi.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı Alman filozofu. Açık olmayan bir şekilde diyalektik yöntemi geliştirdi.

Helvetius: Aydınlanma'nın bir parçası olarak 18. yüzyıl Fransız maddeci filozofu.

Hidalgo, Miguel: 1810 yılında İspanyollara karşı ayaklanmayı yöneten Meksikalı rahip; 1811'de vuruldu.

Hilferding, Rudolf: Avusturyalı Marksist ekonomist, Alman sosyalist hareketi içinde aktif. 1919-20'de Bolşevizm ile sağ kanat Sosyal Demokrasi arasında orta yolu denedi. 1923 son baharı ve 1928 koalisyon hükümetlerinde maliye bakanı. 1929'da ekonomik bunalım karşısında aciz kalınca istifa etti. 1940'ta Naziler tarafından öldürüldü.

Hindenburg, Paul von: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman silahlı kuvvetlerine diktatörce yetkilerle komuta etti. 1925-1934 yıllarında Alman Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı. 1933 Ocak'ında Hitler'i şansölye (başbakan) olarak atadı.

Ho Şi Minh: 1920'lerden itibaren Vietnamlı Komünist lider. Japon ve Fransız sömürge yönetimine karşı Vietminh direnişinin lideri. 1954'ten sonra Kuzey Vietnam'ın yöneticisi. 1960'larda Amerika'ya karşı direnişin sembolü; Vietnam'ın 1975 yılında birleşmesinden altı yıl önce 3 Eylül 1969'da öldü.

Hobsbawm, Eric: Britanyalı tarihçi, yarım yüzyıl kadar Komünist Parti üyesi; 1780'lerden günümüze kadar olan dönemin dört ciltlik tarihinin yazarı.

Hugenberg, Alfred: Alman gazete ve sinema patronu; muhafazakâr Ulusal Parti'nin sağ kanat lideri, Ocak-Haziran 1933 Hitler hükümetinin üyesi.

Iglesias, Pablo: 1879'da İspanyol Sosyalist Partisi'ni (PSOE) kurdu; 1925 yılına kadar başkanlığını yaptı.

Jefferson, Thomas: 18. yüzyılın ikinci yarısında Virginya'da plantasyon sahibi, Bağımsızlık bildirgesini hazırladı, 1801-1809 arasında ABD başkanı.

John Knox: 16. yüzyıl sonu İskoçya'da Kalvenci Reformasyon'un lideri.

Johnson, Lyndon Baines: ABD Başkanı 1963-1968.

Josephus: Roma'ya karşı ayaklanmanın saf değiştiren Yahudi lideri; daha sonra ünlü tarihini yazdı.

Justinian (Justiniyanus): 6. yüzyıl ortasında Bizans İmparatoru. İtalya ve Kuzey Afrika'yı yeniden fethetmeye çalıştı. Aya Sofya katedralinin tamamlanmasını sağladı.

Kautsky, Karl: Engels'in ölümünden sonra Alman sosyalist hareketinde en iyi bilinen entelektüel. 'Marksizmin Papası' olarak bilinirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan nefret etti ama ona karşı devrimci eyleme muhalefet etti. Bolşevik Devrim'in karşıtı.

Kennedy, Robert: J F Kennedy'nin kardeşi. 1960-1963'te ABD Adalet Bakanı. 1968 yılında savaş karşıtı muhalefet patlayıncaya kadar Vietnam Savaşı yandaşı. Başkanlık için seçim kampanyası sırasında öldürüldü.

Kepler, Johannes: 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında Kopernik'in düşüncelerini geliştiren astronom ve matematikçi.

Kerensky, Alexander: 1917 yaz ve sonbaharında Rusya'da geçici hükümetin lideri.

Keynes, John Maynard: 1930'larda devlet müdahalesi konusunda ikna olan İngiliz liberal ve serbest piyasa iktisatçısı.

Khruschev (Hruşçov), Nikita: 1953'te Stalin'in ölümünden sonra SSCB'nin lideri olan, daha önce Stalin'in Ukrayna'daki derebeyi. 1956 ve 1958'de Stalin'i resmen suçladı. 1964'te Brejnev tarafından görevden uzaklaştırıldı.

Kipling, Rudyard: 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarının Britanyalı yazarı. Hindistan'da doğdu.

Kissinger, Henry: 1968-76'da Cumhuriyetçi ABD hükümetlerinin Dışişleri Bakanı. Nobel Barış Ödülü kazanmış bir savaş suçlusu.

Kitchener, Lord: 1898'de Omdurman (Sudan) katliamından ve Boer Savaşı'nda Güney Afrika'daki toplama kamplarından sorumlu olan Britanyalı general. Birinci Dünya Savaşı'nda 1916'daki ölümüne kadar askeriyenin başıydı.

Lafargue, Paul: Karl Marx'ın damadı; 1911 yılında intihar edinceye kadar Fransız sosyalist hareketinin Marksist kanadını yönetti.

Lafayette: Fransız generali, Bağımsızlık Savaşı'nda Amerikan kolonilerine yardım etti; Fransız Devrimi'nin ilk iki yılında önemli bir hükümet adamı; cumhuriyet sırasında sürgündeydi ve 1830'da Louis Philippe'in kral olmasına yardım etti.

Lamartine, Alphonse: 1848'deki ikinci Fransız cumhuriyetinde temel rol oynamış Fransız şair ve tarihçisi.

Lenin, Vladimir: Rusya'daki Marksist örgütlemenin ilk üyelerinden, 1903'ten sonra onun Bolşevik kanadının lideri. 1917'den sonra Sovyet hükümetinin lideri; 1923 başlarında sağlığı bozuldu, 1924'te öldü.

Lewis, John L: ABD madenciler sendikasının lideri, 1930'larda CIO sendika federasyonunu kurdu.

Liebcknecht, Karl: Alman Sosyal Demokrat milletvekili; Birinci Dünya Savaşı'na karşı, *Spartakusbund* adlı devrimci grubun kurucusu, tutuklandı, 1918 Kasım'ında sosyalist cumhuriyeti ilan etti; 1919 Ocak'ında öldürüldü.

Liu Shaoqi (Liu Şao Şi): 1920'lerden itibaren önde gelen Çinli Komünistlerden. 1962'de sonra başkan 1966-67 Kültür Devrimi sırasında görevden alındı ve gözden düştü.

Lloyd George, David: Britanya Liberal Partisi'nin, 1900-1940, lideri. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce radikal bir bütçe hazırladı ama 1916'da Tory'lerle koalisyon kurdu ve 1922'ye kadar hükümette kaldı. 1921'de İrlanda'yı ayırdı.

Louis Bonapart (III. Napolyon olarak da bilinir): Napolyon Bonapart'ın (I. Napolyon) yeğeni, 1848'de Fransa cumhurbaşkanı seçildi; 1852-70 arasında imparator.

Louis XIV.: Döneminde monarşinin muazzam güçlendiği Fransa kralı; Versailles'deki sarayı yaptırdı.

Louis XV.: 18. yüzyılın ilk yarısının büyük kısmında Fransa'nın hükümdarı.

Loyola, Ignatius: 16. yüzyılın ortalarında Katolikliği zorla yaymak için Cizvit'leri kurdu.

Ludendorff, Erich: Birinci Dünya Savaşı'nda Hindenburg'un yanı sıra yarı diktatör yetkilerle donatılmış Alman generali. 1923'te Hitler'le ittifak yaptı ama daha sonra bozuştu.

Luther, Martin: 1517'den sonra Roma'dan Protestan kopuşunu yöneten muhalif Alman keşiş.

Luxemburg, Rosa: Rus işgalindeki Polonya'da 1871'de bir Yahudi ailede doğdu. 1880'lerin sonlarından itibaren sürgündeydi. Hem Alman hem de Polonya sosyalist hareketleri içinde devrimci solun lideri. Birinci Dünya Savaşı sırasında hapisteydi; Ocak 1919'da öldürüldü.

Macchiavelli, Niccolo: 1500'ler civarında Floransa'da memur; en ilkesiz siyasal yöntemleri yüceltir görünen *Prens* adlı kitabıyla ün kazandı.

MacDonald, Ramsay: Britanya'da 1890'ların ortasında Bağımsız İşçi Partisi'nin kurucu üyesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İşçi Partisi'nin lideri. 1914 yılında savaşa devrimci olmayan bir açıdan karşı çıktı. 1924 ve 1929-31 İşçi Partisi azınlık hükümetlerinde başbakan. 1931-35'te Tory 'Ulusal' hükümetine başkanlık etmek için saf değiştirdi.

Mahdi (Mehdi): Muhammed Ahmed, 1880'lerde Britanya yönetimindeki Mısır'da Sudanlıların ayaklanmasını yöneten lider.

Malraux, André: Fransa'da 1920'lerin sonunun ve 1930'ların başının sol kanat yazarı. İspanya İç Savaşı'nda cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin örgütlenmesine yardımcı oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra General de Gaulle'ün destekçisi. 1958'den sonra De Gaulle hükümetlerinde bakan.

Malthus, Thomas: 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında İngiliz din adamı; onun nüfus teorisi, yoksulların zenginliklerini artırmasının onları daha yoksul yapacağını iddia ediyordu.

Mann, Tom: 1889 tersane grevinde, 1910-14 Büyük Huzursuzluk'ta önemli rol oynamış makine işçisi; 1921'de Komünist Partisi'ne katıldı.

Mao Zedung: 1930'ların başından itibaren Çin Komünist Partisi'nin, 1949'dan sonra Çin hükümetinin lideri. 1962-66 arasında yalnızca kukla rolü oynadı. 'Kültür Devrimi'yle tam yetkili olarak geri döndü. 1976'da öldü.

Marat, Jean-Paul: 1789 Fransız Devrimi'nden sonra yoksulların kahramanı olan üst sınıftan bir doktor. 1793'te Jakoben yönetimini kurmak için Robespierre ve Danton'la birlikte çalıştı. 'Ilımlılar' tarafından sevilmedi, 1793 Temmuz'unda katledildi.

Marcuse, Herbert: Hitler iktidara geldikten sonra ABD'de yaşayan Alman Marksist filozof. 1968'de pek çok sol görüşün ilhamcısı.

Marie-Antoinette: Fransız Devrimi'nde öldürülen Avusturya prensesi ve Fransa kraliçesi.

Marius: MÖ 100 dolaylarında iktidarı zorlamaları için yoksullara yardım eden general.

Mary Stuart: İskoçlar'ın Kraliçe Mary'si; İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth tarafından idam edildi.

Mary Tudor: İngiltere Kraliçesi ve İspanya Kralı II. Philip'in karısı, 'Kanlı Mary'. 16. yüzyıl ortasında İngiltere'de Katolikliği yeniden empoze etmeye çalıştı.

McClellan, George: Amerikan İç Savaşı'nda, 1961-62, Kuzey ordusunun başı.

Medici: 15 ve 16. yüzyıl Floransa'sında hayata egemen olan tüccar ve bankacı bir ailenin adı. Pek çok Rönesans sanatçısının hamisi oldular. Bu aileden, bir 16. yüzyıl Fransa kraliçesi ile iki papa çıktı.

Moctezuma (kimi zaman Montezuma): İspanyolların fethettiği Aztek hükümdarı.

Molotov, Vyaçeslav: 1917'de Bolşevik eylemci, 1920'lerden itibaren Stalin'in destekçisi, 1958 yılında Hruşçov tarafından görevine son verilene kadar Rus rejiminin önde gelen figürü.

Morelos, Jose Maria: Hidalgo'nun ölümünden sonra İspanyollara karşı isyanı yöneten Meksikalı rahip; 1815'te vuruldu.

Müntzer, Thomas (Münzer diye de yazılır): Reformasyon sırasında, 1525 Köylü Savaşları'nda önemli rol oynayan din adamı devrimci; Martin Luther'in desteği ile prensler tarafından idam edildi. Dinci isyancıların 1530'ların başında ele geçirdikleri Münster kasabası ile karıştırılmamalıdır.

Mussolini, Benito: İtalyan faşizminin lideri. Sol kanat sosyalist olarak başladı, Birinci Dünya Savaşı'nda hevesli milliyetçi oldu. 1922'de iktidara geldi, 1935'te Etiyopya'yı işgal etti, 1940'ta Almanya'nın yanında savaşa katıldı; güney İtalya'da 1943'te iktidardan devrildi, kuzeyde Almanya yanlısı kukla bir hükümeti yönetti, 1945'te partizanlar tarafından bacaklarından asıldı.

Nasır, Abdül: 1952'de Mısır monarşisine karşı darbeye önderlik etti. 1956'dan öldüğü 1970'e kadar cumhurbaşkanı. Bütün Arap dünyasında milliyetçilere ilham kaynağı oldu.

Nehru, Jawaharlal: İngiltere Harrow'da okumuş, Hint Ulusal Kongresi'nin 1920'lerden itibaren lideri. İkinci Dünya Savaşı'nda hapis yattı. 1947-64 arasında başbakan.

Nixon, Richard: ABD başkanı ve savaş suçlusu. 1975'te Watergate Demokrat Parti kongresine adamlarını soktuğu için 1975'te görevden alındı.

Octavianus: Julius Caesar'ın yeğeni, daha sonra Roma imparatoru Augustus.

Orwell, George: İngiliz yazar, 1930'larda sosyalist, İspanya'da aşırı solcu POUM partisiyle savaştı; *Katalonya'ya Saygı* ile devrimci duruşu destekledi. *Hayvan Çiftliği* ve *1984* ile Stalinizmi hicvetti.

Owen, Robert: Kooperatif topluluklara dayanan bir sosyalizm biçimine ihtiyaç olduğunu savunan, 19. yüzyıl başının çığır açan sanayicisi.

Paine, Tom: Britanya doğumlu zanaatkâr, Amerikan Devrimi'nin önde gelen savunucularından, risale yazarı, Fransız Devrimi'ni desteklemek için Britanya'ya döndü; ülkeden kaçmaya zorlandı, daha sonra Fransa'da Jakobenler tarafından hapse atıldı.

Palmerston, Lord: 1830'lardan 1860'lara kadar pek çok Britanya Whig hükümetinde öne çıkan bir figür.

Papen, Franz von: Mayıs-Kasım 1932 arasında Almanya şansölyesi; 1933-34 Hitler hükümetinde şansölye yardımcısı daha sonra Nazi rejiminin büyükelçisi.

Paul (Pavlos), Aziz: Tarsus'lu Saul; Roma yurttaşı olan bir Yahudi. Hristiyanlığı seçti. Roma ve Yunan dünyalarında Hristiyanlığın yayılmasından ve Hristiyanlığın doktrinlerinin pek çoğundan sorumlu.

Perón, Juan: Albay, 1946'da büyük halk desteği ve diktatörce yetkilerle Arjantin cumhurbaşkanı oldu. 1955'te devrildi. 1973 ortasında yeniden iktidara geldi. Ölünce karısı 'Isabel' iktidarı devraldı ve 1976'da darbe ile devrildi.

Pizarro, Francisco: 1530'ların başında İspanya'nın Incalar'ı fethini yönetti.

Platon: Eski Yunan filozofu, Sokrates'in öğrencisi. Görüşleri 5. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Hristiyan teolojisini etkilemiştir.

Priestley, Joseph: 18. yüzyıl sonu İngiliz kimyacısı ve Fransız Devrimi yandaşı.

Proudhon, Pierre-Joseph: 1840'lardan 1860'lara Fransız sosyalist yazar; işçilerin siyasal eylemine karşıydı. Toplumun bağımsız küçük üreticilerin 'karşılıklı' birliği olarak yönetilmesi gerektiğine inanıyordu.

Ptolemy (Claudius): Orta Çağ boyunca güneş ve gezegenlerin dünyanın etrafında döndüğü şeklindeki teorisiyle Avrupa'yı etkileyen matematikçi ve astronom.

Radek, Karl: Polonyalı devrimci. 1917'de Bolşeviklere katıldı ilk Komünist Enternasyonal'deki önde gelen figürlerden; 1924-28'de Troçki'yi destekledi daha sonra Stalin'in yanına geçti. Moskova'da yargılandıktan sonra çalışma kampında öldü.

Robespierre, Maximilien: 1789-94'te burjuvazinin en devrimci 'Jakoben' kesimlerini yöneten Kuzey Fransa'dan Arras'lı avukat.

Roosevelt, Franklin D: ABD başkanı, 1933-45.

Rothermere, Lord: Alfred Harmswort'un (Lord Northcliffe) kardeşi kendi basın imparatorluğunu yönetti. Britanya'nın ilk Dünya Savaşı Kabinesi'nde bakan. 1930'ların ortasında faşist Karagömlekliler'i destekledi.

Roux, Jacques: Büyük Fransız Devrimi'nde Parisli *sans-culottes*'lar arasında yürütülen ajitasyonda önemli rol oynamış eski rahip. Şubat 1794'te giyotine gitmektense intihar etmeyi tercih etti.

Russell, Bertrand: 1890'lardan 1960'lara önde gelen Britanyalı ampirist filozof ve polemikçi. Reformcu sosyalist. Birinci Dünya Savaşı ve Vietnam Savaşı'na karşı çıktı.

Saint-Just, Louis: Büyük Fransız Devrimi sırasında Robespierre'in yakın çalışma arkadaşı. Thermidor'dan sonra 27 yaşında idam edildi. 'Devrimi yarım yapanlar, kendi mezarlarını kazarlar' sözü ünlüdür.

Sargon: MÖ 2300 civarında Bereketli Hilal'in her tarafında imparatorluk kuran ilk hükümdar.

Say, Jean-Baptiste: Aşırı üretimin olanaksız olduğunu iddia eden yasasıyla 19. yüzyıl başının Fransız iktisatçısı.

Serge, Victor: Belçika'da bir Rus ailesine doğdu, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce anarşizme sempatisi nedeniyle Fransa'da hapse atıldı; İspanya'ya sürüldü, 1919'da Bolşeviklere katılmak üzere Rusya'ya gitti ve Komünist Enternasyonal için çalıştı. Troçki'nin Stalin'e muhalefetini destekledi. Moskova duruşmalarından hemen önce Fransa'ya gitmesi için serbest bırakıldı. İlerleyen Alman ordularından kaçarak 1940'ta Meksika'ya gitti. *Yoldaş Tulayev'in Davası, Bir Devrimcinin Anıları* gibi romanları ve *Rus Devriminin Birinci Yılı* adlı tarih kitabı vardır.

Shaw, George Bernard: 20. yüzyılın ilk yarısının önde gelen oyun yazarı ve polemikçisi. Dublin'de doğdu, İngiltere'de yaşadı. Fabian Derneği'nin kurucularından.

Shelley, Percy Bysshe: 19. yüzyıl başlarının İngiliz şairi, devrimci düşüncelerin destekçisi, 1822'de bir deniz kazasında öldü.

Şliyapnikov, Aleksander: Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Bolşevik metal işçisi ve örgütçüsü. 1918'de devrimci hükümette çalışma komiseri; 1920-21'de 'işçi muhalefeti'nin lideri. 1920'lerin ortasında Stalin'le uzlaştı; 1930'ların ortasında kayboldu.

Smith, Adam: İskoç Aydınlanması'nın bir parçası, 18. yüzyıl İskoç iktisatçısı. Hem anaakım modern iktisadı hem de Karl Marx'ı etkilemiştir.

Spartaküs: Eski Roma'da en iyi bilinen köle isyanının lideri.

Sulla: MÖ 1. yüzyılda Romalı general. Yoksulları ve muhaliflerini ezmek için iğrenç zulümler yaptı.

Sun Yat-Sen: Çin ulusal hareketinin ve Kuomintang'ın kurucusu, 1925'deki ölümüne kadar lideri.

Thiers, Louis Adolphe: Eski kraliyet bakanı. 1871 üçüncü Fransız cumhuriyetinin cumhurbaşkanı. Paris Komünü'nün ezilmesi işini örgütlemiştir.

Thorez, Maurice: 1920'lerin sonundan itibaren Fransız Komünist Partisi lideri; 1945-47'de Fransa başbakan yardımcısı.

Tito, Josip: 1945-80 arasında Yugoslavya'nın komünist lideri. 1948'de Stalin'le bozuştu.

Tressell, Robert (Robert Noonan): 20. yüzyılın ilk onyılının ressamı, romancısı ve sosyalisti; 1911'de 40 yaşında yoksulluk içinde öldü.

Troçki, Leon: 1890'ların sonundan itibaren Rus Devrimci, 1905 St. Petersburg sovyetinin başkanı, 1917'de Bolşeviklere katılıncaya kadar Lenin'e karşı çıktı. Ekim ayaklanmasının örgütleyicisi, Kızıl Ordu'nun kurucusu, Stalin'e muhalefet etti ve 1929'da Rusya'dan sürüldü; Stalin'in bir ajanı tarafından 1940'ta öldürüldü.

Vargas, Getulio: 1937-45 arasında Brezilya diktatörü; 1950-54 cumhurbaşkanı.

Wallenstein (kimi zaman Waldstein): Otuz Yıl Savaşları'nın ilk kısmında imparatorluk ordularının başkomutanı. Başarısının doruğunda iken imparatorun emri ile öldürüldü.

Webb, Beatrice ve Sidney: Britanya'da 1880'lerde bağdaştırıcı sosyalizmin Fabian türünün kurucuları. Bolşevik Devrimi'ne karşı çıktılar, 1930'larda Stalin'i övdüler.

Weber, Max: 20. yüzyıl başının Alman sosyoloğu.

Wellington, Dük: Napolyon'a karşı Yarımada ve Waterloo Savaşları'nda Britanya ordularının başkomutanı; daha sonra Tory başbakan.

Wells, H G: 1890'lardan 1940'lara kadar popüler İngiliz romancı, bilim kurgunun öncüsü, bilim ve tarihi popülerleştirmiştir.

Wilberforce, William: 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında köle ticaretine karşı parlamento kampanyasını yürüten İngiliz milletvekili.

Wilkes, John: 18. yüzyıl İngiliz gazeteci ve milletvekili. Londra tüccarının ve kalabalıkların desteğini kazandı. III. George'un hükümetiyle çatıştı, parlamentodan atıldı ve hapsedildi. Daha sonra Londra Belediye Başkanı ve kurulu düzenin ana direklerinden birisi oldu.

Wilson, Woodrow: ABD Başkanı 1913-1921.

Wycliffe, John: Reformasyon'un 14. yüzyıldaki İngiliz habercisi.

Zola, Émile: 19. yüzyılın ikinci yarısının büyük Fransız realist romancısı, Dreyfus'u desteklediği için hapse atıldı.

Yerler

Agra: Delhi'nin güneyinde Tac Mahal'in bulunduğu Hint şehri.

Alsace-Lorraine: Şimdi Fransa'nın kuzeydoğusunda ama 1871'de, 1919'da ve 1940-44 arasında Almanlar tarafından işgal edilen bölge.

Aragon: Modern İspanya devletinin kuzeydoğudaki iç kesimi. Geç orta ve erken modern çağlarda Katalonya'yı da içeren krallık.

Asurya: Bugün Türkiye'nin güneyinde bulunan, MÖ 7. yüzyılda büyük Ortadoğu imparatorluğunun merkezi.

Aşağı Ülkeler: Bugünkü Belçika ve Hollanda'yı içeren bölge.

Bohemya: Günümüz Çek Cumhuriyeti'nin kuzeybatı yarısı, başkenti Prag. 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar (esas itibariyle Almanca konuşan) Kutsal Roma İmparatorluğu'nun merkezi.

Burgundiya: Kuzey ve doğu Fransa'da, 15. yüzyılda ayrı bir devlet olmaya yaklaşan bölge.

Bizans: Akdeniz'le Karadeniz'i birleştiren suyolunun üzerinde bir şehir. 4. yüzyıldan itibaren Konstantinopolis ve 15. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul olarak adlandırıldı. Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun Yunanca konuşan kesimine 5-15. yüzyıllar arasında verilen ad.

Charleston: ABD, Güney Carolina'da önemli bir liman şehri.

Çanakkale Boğazı: İstanbul'un güneybatısında Akdeniz ve Karadeniz'i birleştiren su yolu.

Çinhindi: Vietnam, Kamboçya ve Laos'u içeren bölge.

Ege: Yunanistan'ın doğu ve güneyine doğru olan deniz ve adalar. Ayrıca kimi zaman kıta Yunanistan'ının Bronz Çağı uygarlığı için kullanılan bir terim.

Ermenistan: Küçük Asya'nın kuzeyinde, Karadeniz'le Hazar denizi arasındaki bölge. Bugün bir eski Sovyet cumhuriyetinin adı.

Fenike: Eski dünyada Lübnan kıyılarına verilen ad.

Flandra: Batı Belçika'nın Ghent ve Bruges ve Fransa'nın Lille ve Dunkirk civarındaki kesiminin Orta Çağ'daki adı. Bugün Hollandacanın Flamanca olarak bilinen bir türünü konuşan Belçika'nın yarısına verilen ad.

Galya: Şimdi Fransa olan yerlere Romalıların verdiği ad. Kuzey İtalya'nın bir parçasını da içeriyordu.

Giza: En büyük Mısır piramitlerinin inşa edilmiş oluğu modern Kahire'nin birkaç mil batısındaki yer.

Granada: İspanyol monarşisinin eline geçen son Mağrip şehri.

Harappa: İndus üzerindeki MÖ 3. binyıl şehri.

Hispaniola: Modern Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'ni de içeren Karayip Denizi adası.

İber Yarımadası: İspanya ve Portekiz için kullanılan bir terim.

İndus Vadisi: Bugün Pakistan'ın Hindistan sınırına yakın doğu kesimi.

İyonya: Yunanistan'ın batısına doğru olan deniz ve adalar.

Kampuçya: Kamboçya.

Kastilya: Modern İspanyol devletinin ve dilinin ortaya çıktığı İspanya'nın merkezî bölgesi.

Katalonya: İspanya devletinin kuzeydoğusunaki eyalet, Fransız sınırından güneye doğru uzanır, kendi dili vardır. Orta Çağ'da, güney Fransa'nın bazı kesimlerini de içerecek şekilde ayrı bir ülkeydi. 20. yüzyılda güçlü bir milliyetçi harekete sahne oldu ve bugün İspanya devleti içinde kendi ayrı parlamentosu vardır.

Knossos: MÖ 2000-1500 Girit uygarlığı sarayının yeri.

Kordoba: Orta Çağ'da, İspanya'daki İslam uygarlığının merkezi olan şehir. Ayrıca Arjantin'de bir şehir.

Kutsal Roma İmparatorluğu: Özgün olarak 9. yüzyılda Şarlman tarafından kurulan imparatorluk. Önce Avusturya daha sonra Avusturya Macaristan İmparatorluğu olarak bilinen, 19. yüzyıla kadar Almanya'da, doğu Avrupa'da ve İtalya'da farklı bölgelerin toplamı.

Küçük Asya: Modern Türkiye'nin Asya kesimi, sıklıkla Anadolu diye adlandırılır.

Lagaş: MÖ üçüncü binyılda Mezopotamya'da bir şehir devleti.

Makedonya: Balkanlar'da Yunanistan'ın kuzeyindeki bölge.

Mağrib: Fas, Cezayir ve Tunus'u içeren Kuzey Afrika bölgesi.

Mahagda: MÖ 6. yüzyılda kuzey Hindistan'da Maurya İmparatorluğu'na yol açan devlet.

Mekke: Arabistan yarımadasının batısında ticaret şehri. Muhammed'in doğum yeri ve İslam-daki en önemli kutsal şehir. Bugün Suudi Arabistan'da.

Meksika Vadisi: Bugünkü Mexico City' civarında, Teotihuacan ve Aztek uygarlıklarının merkezi olan bölge.

Mezo-Amerika: Meksika ve Guatemala'yı içeren bölge.

Mezopotamya: Şimdiki Irak'ın eski adı. İki nehrin, yani Fırat ve Dicle'nin arısında anlamına gelir.

Mohenco-daro: MÖ 3. binlerde İndus üçerinde bir şehir.

Nanking: Şanghay'dan yukarıda, Yangtze nehri üzerinde Çin şehri.

New Lanark: Glasgow yakınlarında Robert Owen'ın model fabrikalar kurmayı başardığı kasaba.

Nübye (Nubia): Güney Mısır ve kuzey Sudan'da bir bölge.

Palatine: Kutsal Roma İmparatorluğu'nda bir prenslik olan, Almanya'nın batısında bir bölge.

Piedmont: Kuzey İtalya'da Turin civarında, 1860'ların sonunda İtalya kralı olan bir kral tarafından yönetilen bölge.

Prusya: Almanya'nın doğusunda merkezi Berlin olan ve kralı 1870'te Almanya imparatoru olan krallık. 1945 yılına kadar Almanya içindeki en büyük devlet.

Rhineland: Almanya'nın güneybatısında, Fransa ve Belçika sınırlarına yakın bölge.

Ruhr: Almanya'da, Rhineland'ın kuzeyinde ve Belçika sınırına yakın bir bölge. Alman Sanayi Devrimi'nin ana merkezi.

Sakkara: Modern Kahire'nin beş mil güneydoğusunda ilk piramitlerin ve mezarların inşa edildiği yer.

Saint Dominique: 1790 köle isyanından önce Haiti için kullanılan ad.

Sarı Nehir: Çin'in kuzeyinde, güneye doğru daha sonra batıdan doğuya akan büyük nehir. İlk Çin uygarlığının merkezi. Tarihte felaketli sonuçlara yol açacak şekilde mecrasını değiştirmiştir.

Semerkand: Orta Asya'da, Orta Çağ boyunca önemli bir ticaret şehri.

Silezya: Günümüz Polonya'sının güneyinde bir bölge. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Polonyalılar'la Almanlar arasında tartışma konusu oldu.

Sparta: Antik Yunanistan'da, Atina'nın tarihsel rakibi, kıtanın güneyindeki bir şehir devleti.

Sümer: MÖ üçüncü binyılda Mezopotamya uygarlığı için kullanılan ad.

Tenochtitlan: Aztek başkenti; İspanyol fatihlerce Mexico City olarak yeniden kuruldu.

Teotihuacan: Bugünkü Mexico City'e yakın yerde, MS ilk yüzyıllarda kurulmuş uygarlığın ve şehrin adı.

Teb: Antik Mısır şehri; Orta ve Yeni Krallıklar'da günümüzdeki Luxor'a yakın başkent (ayrıca bir antik Yunan şehir devletinin adı).

Thuringia: Orta Almanya'da bir bölge.

Transilvanya: Bugünkü Macaristan ve Romanya arasında, her iki tarafın da hak iddia ettiği dağlık bir bölge.

Ulster: İrlanda'nın kuzeydeki 9 *county*si; Britanya yanlısı Kralcılar tarafından 1921'de kurulmuş olan 6 *county*li devletçik için kullanılır.

Uruk: Mezopotamya'da MÖ 3. binyılda bir şehir devleti.

Üçüncü Dünya: 1950'lerden sonra eski koloni ve yarı-koloni ülkeleri ifade etmek için kullanılan terim.

Valmy: 1792'de devrimci ordunun kralcı istilacılara karşı ilk zaferini kazandığı, Fransa'nın kuzeyindeki yer.

Bereketli Hilal: Ortadoğu'nun Filistin, Lübnan, Kuzey Suriye ve Irak'ın çoğunu kapsayan bölgesi.

Versailles: XIV. Louis'nin büyük bir saray kurduğu Paris yakınlarındaki yer. 1871'de Paris Komünü'ne yönelik gücün merkezi. Birinci dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın Britanya ve Fransa'nın çıkarına yeniden biçimlendirildiği konferansın toplandığı yer.

Waterloo: Napolyon'un 1815'te son yenilgisini aldığı, Belçika'da Brüksel yakınlarındaki bir köy. Aynı adı taşıyan Londra tren istasyonu ile karıştırılmamalıdır.

Yangtze: Çin'in ortasında doğu-batı yönünde akan büyük bir nehir. Şanghay yakınlarında denize dökülür.

Terimler

Abbasiler: Ortadoğu'da İslam İmparatorluğu'nu 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar ama 10. yüzyıldan itibaren gerçek bir güç ortaya koyamadan yöneten hanedan.

Akropolis: Üzerinde MÖ 6. yüzyılda inşa edilen Parthenon'un bulunduğu Atina'yı gören tepe.

Aktif Yurttaşlar: 1790-92'de Fransa'da mülkiyet sahibi oy verme hakkı olan erkekler.

Ahimsa: Hinduizm'in kimi türleriyle Budizm'de şiddete başvurmama.

Anarko-sendikacılık: Sendikal mücadele yöntemlerini anarşist nosyonlarla birleştiren hareket.

Ancien Régime: Fransızca 'eski rejim' anlamına gelen terim; genellikle Fransız Devrimi öncesi Avrupa'daki toplumsal düzen için kullanılır.

Ariusçuluk: MS 5. yüzyılda çok etkili olan ve teslisin yorumunda Katoliklikle ihtilafa düşen Hristiyanlığın bir türü.

Artizan (Zanaatkâr): Genellikle kendi işinde çalışan ve elle yapılan üretimde uzmanlaşmış kişileri ifade eden biraz arkaik bir terim.

Ariler: MÖ 1500 dolaylarında kuzey Hindistan'ı istila eden halk. Bir Hint-Avrupa dili kullanıyorlardı. MS 5. yüzyılda Hristiyanlıkta görülen '*arian*' sapkınlığı ile karıştırılmamalıdır.

Aşâi Rabbanî Ayini: Papazların şarap içtikleri ve cemaate ekmek sundukları Hristiyan ritüeli. Katolikler ve Lutherciler için (ama Kalvenciler hariç) 'İsa'nın kanının ve bedeninin' tüketilmesi anlamına gelir. Reformasyon sırasında muazzam tartışmalara yol açmıştır.

***Aut da fe*:** Sapkınların, Engizisyon kurbanlarının idam edildikleri yer.

Aydınlanma: Voltaire, Diderot, Rousseau, Hume ve Gibbon gibi kişileri çağrıştıran, hurafelerin yerine bilimsel aklı koymayı deneyen bir 18. yüzyıl entelektüel akımı.

Bağımsız İşçi Partisi: İşçi Partisi'nin 1890'lar Britanya'sındaki öncüsü; 1906'dan 1930'lara kadar İşçi Partisi'nin bir parçası olarak varlığını sürdürdü.

Bağımsızlar: İngiliz İç Savaşı sırasında Cromwell etrafındaki 'Savaşı Kazan' grubuna verilen ad.

Bağımsız Sosyal Demokratlar (Bağımsızlar): Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Sosyal Demokrasisi'nden kopan parlamentocu sol sosyalistler. Yarısı 1920'de Komünistlere katıldı; diğer yarısı da ana sosyal demokrat partiye geri döndü.

Bantu: Batı, orta ve güney Afrika'da konuşulan bir dil.

Barbarlar: Morgan, Engels ve Gordon Child tarafından tamamen tarımsal toplum biçimi için kullanılan eski terim.

Beyaz Dağ Savaşı: Otuz Yıl Savaşları'nda Bohemya kuvvetlerinin ilk büyük yenilgisi.

Birleşik Cephe: Devrimci olan ve olmayan işçi partileri ve sendikaları arasında savunmacı ittifakları öngören, 1920-21'lerde Lenin ve Troçki tarafından ortaya atılan taktik.

Birleşme Taraftarları (*Unionists*): İrlanda'da Britanya yönetimini destekleyenler.

Boer Savaşı 1899-1902: Güney Afrika'da maden yönünden zengin Boer topraklarına Britanya'nın el koyması için yapılan savaş.

Boerler: Güney Afrika'da Hollandaca konuşan beyaz göçmenler; ayrıca bunlara *Afrikanerler* de denir.

Bourbon: 17 ve 18. yüzyıl Fransız ve 18. yüzyıl başından itibaren İspanyol hükümdarlarının aile adı.

Bronz Çağı: Zaman zaman Avrasya ve Afrika'da şehir devrimi dönemini ifade etmek için kullanılan bir terim.

Burjuvazi: Orta sınıf şehirliler için kullanılan Fransızca bir terim; 19. yüzyıl başlarından itibaren kapitalist sınıf üyelerini ifade etmek için kullanılmıştır.

Burglular (Şehirliler): Orta ve erken modern zamanların şehirlileri, genellikle tüccar ve bağımsız zanaatkârlar; tam yurttaşlar. İngiltere'de kimi zaman 'burgesses' kullanılır. Fransızca burjuva sözcüğünün kökeni.

Büyük Bunalım: 1870'lerin sonu ve 1880'lerde ekonomik bunalım dönemi için kullanılan bir terim. Terim kimi zaman ayrıca 1930'lara göndermede bulunmak için de kullanılır.

Büyük İnka: İnka imparatoru için kullanılan terim.

***Carmagnole*:** Fransızların devrim dansı.

Carlistler: İspanyol monarşisine rakip hanedanın destekçileri; 1830'lardan 1939'daki faşistlerin zaferine kadar en ılımlı modernleşme ya da liberalleşme planlarına bile karşı çıktılar.

Cavalier: İngiliz İç Savaşı'nda kralcılara verilen ad.

CGT: Fransa'da Birinci Dünya Savaşı'ndan önce sendikacılarca kurulan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Komünistlerce yönetilen en büyük sendika federasyonu.

Ch'in: MÖ 221'de kuzey Çin'i birleştiren imparatorluk.

Chin: 12. yüzyılda Çin'in kuzey yarısını yöneten Türkî hanedan.

Chou: MÖ yaklaşık 1100'lerden sonra Çin'de gevşek bir 'feodal' imparatorluk kuran hanedan.

Cizvitler (İsa'nın Cemaati): 16. yüzyıl ortalarında Reformasyon'la mücadele etmek üzere kurulan dinsel tarikat. 20. yüzyıla kadar hem Protestanlar hem de özgür düşünenlerce dinsel gericiliğin merkezi olarak görüldü. 1960'lardan sonra Papa tarafından dağıtılıncaya kadar kısa bir süre sol kanat 'özgürlükçü teoloji' yandaşlarının aracı oldu.

CNT (Confederación Naciona de Trabajo): İspanya'da anarko-sendikalistlerin yönetimindeki sendika.

Cübbe Soyluları (*Noblesse de Robe*): Zenginlikleri hukuk sistemini ırsî olarak kontrol etmelerinden kaynaklanan Fransız soyluluğunun bir kesimi; başlangıçta hali vakti yerinde orta sınıflar arasından kral tarafından atanmışlardır.

Çapa tarımı (*Horticulture*): Değnek ve çapa gibi hafif aletlerin kullanıldığı tarımın en basit biçimi.

Çitleme: Daha önceki tarım alanlarının ve ortak arazilerin toprak sahipleri ve kapitalist çiftçiler tarafından çitlenerek, yoksul köylülerin ya araziyi ömür boyu terk etmesi ya da tarım işçisi olmasına yol açan uygulama.

Duma: Devrim öncesi Rusya'daki demokratik olmayan esaslara göre seçilen parlamento.

Doğu Hindistan Şirketi (East India Company): 17. yüzyıl başında güney Asya ile ticaret yapmak için İngiliz tacı tarafından oluşturulmuş tekel. 1760'la 1850 arasında Hindistan'ın pek çok yerini fethetti ve yönetti. 1857 ayaklanmasından sonra yerini doğrudan Britanya yönetimi aldı.

Doğu Sorunu: Türk İmparatorluğu'nun uzun süren zayıflama ve parçalanma sürecinin Balkanlar'da ve Karadeniz bölgesinde ortaya çıkardığı sorunlar.

Elektor: Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Almanya'daki kimi prensleri için kullanılan bir terim.

Emeviler: Ortadoğu'da İslam İmparatorluğu'nu 7. yüzyıl ortalarından 8. yüzyıl ortalarına kadar yöneten hanedan.

Émigrés (Emigreler): Fransa'da devrimden kaçan ve ona karşı entrikalara girişen aristokratları tanımlamak için kullanılan bir terim.

Engizisyon: Geç orta ve erken modern çağlarda sapkınlığı (yerleşik dinsel inançlara aykırı düşünüşü) ezmek için kullanılan Katolik Kilisesi'nin bir kurumu.

Equites: Roma'da MÖ 1. yüzyılda Senatör ailelerince iktidar dışı bırakılan yeni zenginler grubuna verilen ad.

Eski Krallık: MÖ 3000'den 2100'e kadar Mısır'daki ilk uygarlık.

***Estates*:** Farklı yasal hakları ve sorumlulukları olan, örneğin Orta Çağ'da lordlar, şövalyeler ve şehirliler ve devrim öncesi Fransa'sında soyluluk ve ruhban gibi toplumsal tabakaların hukuksal açıdan tanımlanması için kullanılan terim. Ayrıca kimi zaman farklı grupların temsilcilerini içeren (Otuz Yıl Savaşları'nda Bohemya'da olduğu gibi) parlamento türü organları tanımlamak için kullanılır.

***Estates-General*:** Fransa'da devrim öncesi monarşi altındaki nüfusun üç ayrı tabakasından –soylular, ruhban ve diğerleri– temsilcilerin oluşturduğu ve 175 yıldır ilk kez 1789'da toplanan meclisler.

Evde Fason Üretim: serbest çalışan zanaatkârlara tüccarın hammadde ve aletleri sağlayarak ürün üzerinde söz sahibi olduğu ve bu üretimden kâr sağladığı sistem. Tam gelişmiş sanayi kapitalizmi yolunda bir adım.

Falanj: İspanya ve Lübnan'da İtalyan faşizminden ilham alan hareketlere verilen ad.

Fatimiler: Mısır'ı 11 ve 12. yüzyıllarda yöneten hanedan.

FBI (Federal Araştırma Bürosu): ABD'de federal polis ve gizli polis örgütü.

***Federes*:** 1792 yılında Fransız Devrimini desteklemek için Paris dışından şehre yürüyen gönüllüler.

Feodal vergiler: Köylülerin serf olmadıkları dönemde bile lordlara ödemek zorunda oldukları vergiler.

Fonograf: Gramofon ve plak okuyucunun öncüsü.

***Foraging*:** Avcı ve toplayıcılık için daha iyi bir terim.

Fransiskenler: 13. yüzyılın başlarına Aziz Francis'in öğretisine dayanarak kurulan Hristiyan tarikatı. Yoksulluğun erdemini vurgular ama kilise ile pek güzel bütünleşmiştir.

Fratelli: Doktrinleri Aziz Francis'inkine yakın ama bunlardan yarı devrimci sonuçlar çıkaran 13. yüzyıl Hristiyanları. Kilise tarafından taciz edilmişlerdir.

***Freikorps*:** 1919-20'de Alman işçilerine karşı kullanılan sağ kanat paralı asker gücü.

Fronde: 17. yüzyıl ortalarında Fransa'da monarşinin, aristokrasinin egemenliğini güçlendirmesinin kısa bir süre için engellediği siyasal karışıklık dönemi.

Geçici Hükümet: Şubat-Ekim 1917 arasında Rusya'yı yöneten seçilmemiş hükümet.

Genel Vali: Sömürgeleştirilmiş bir ülkenin krala yakın (mutlak) yetkilere sahip yöneticisi.

***Gentry*:** Büyük aristokratlardan farklı olarak hali vakti yerinde toprak sahipleri. Hem Sung Çin'i hem de 17 ve 18. yüzyıl İngiltere'si için kullanılır.

Gotlar (ayrıca Vizigotlar, Ostrogotlar ve Franklar): Batı'da eski Roma İmparatorluğu'nun çeşitli kesimlerini MS 5. yüzyıl ve sonrasında fetheden Germen halkları.

***Grisettes*:** 19. yüzyılda Fransız işçi sınıfının genç kadın üyeleri için kullanılan konuşma diline özgü bir sözcük.

Guptas: MS ilk yüzyıllarda Hindistan'ın bir kısmını yöneten imparatorlar.

Habeas Corpus: Yargılama olmaksızın hapse atılmayı önleyen bir hukuk kuralı.

Hadis: Muhammed peygambere atfedilen sözler derlemesi.

Halk Cephesi: 1930'lar ve sonrasında, işçi partileri ile 'ilerici burjuvazi' arasında, ilhamını Rusya ve Stalin'den alan, koalisyonlar oluşturma girişimi.

Han: MÖ 206'dan MS 220'ye kadar Çin'i yöneten hanedan. Ayrıca, zaman zaman ülkenin diğer ahalisine karşı etnik Çinlileri ifade etmek için de kullanılır.

Haraç: Fethedilen bir ülke ahalisinden toplanan para.

Helenler: Yunanlılar.

Helotlar: Eski Sparta'da toprağı işleyen serfler.

Hidalgo: 'Beyefendi' sözcüğünün İspanyolca karşılığı.

Hint-Avrupa: Yunanca, Latince, Almanca, Rusça, Sanskritçe, Hinduca, Urduca, Farsça ve Kürtçeyi içeren dil grubu.

***Home Rule*:** Birleşik bir İrlanda'nın parlamentosuna Britanya'nın belirli yetkiler verme planı.

Huguenots: Calvin'in düşüncelerini takip eden ve 17. yüzyılda sürgüne gönderilen Fransız Protestanları.

Hunlar: 4. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa ve kuzey Hindistan'ı istila eden orta Asyalı halk. Sonunda bir kısmı Macaristan'a yerleşmiştir.

Hussçular (Hussites): 15. yüzyıl başlarında Bohemya'da dinsel muhalifler; 17. yüzyıldaki Protestan Reformasyonu'nun habercileri.

Hyksos: MÖ yaklaşık 1600 ve 1700'lerde Mısır'a saldıran ve genellikle Filistinli oldukları kabul edilen halk.

İkinci Serflik: 16. yüzyıldan itibaren, soyluların Avrupa pazarlarında satacakları tahılı elde etmek için doğu Avrupa'da serfliğin yeniden empoze edilmesi.

İşevi: Yiyecek ve barınak karşılığında işsiz ve yoksulların çalışmak zorunda oldukları yer.

İzvestia: 1917 Rusya'sında işçi sovyetleri tarafından yayınlanmaya başlayan gazete. 1920'lerden 1980'lerin sonuna kadar Rusya hükümetinin sözcüsüydü.

Jakobenler: 1789'dan sonra Paris'teki en önemli devrimci kulübün üyeleri. Başlangıçta, daha devrimci unsurların yanı sıra Jirondenler gibi 'ılımlı' unsurları da içeriyordu. Daha sonra terim, Robespierre'in önderlik ettiği en kararlı kesim için kullanıldı. Fransa dışında devrimi destekleyen herkes için kullanıldı.

Jirondenler: 1791-92 Fransız Devrimi'nde Robespierre'e kesin karşı olan, Jakoben kulübünün daha az devrimci kanadı.

***Journée*:** Fransız Devrimi sırasında Paris halkının ayaklanmaya teşvik edilmesini ifade eden bir terim.

Junkerler: 18 ve 19. yüzyıl Almanya'sının doğu kesimlerinin toprak sahibi soyluları.

Kadetler: Devrim öncesi Rusya'da Çar'ın mutlakiyetçiliğine ama aynı zamanda işçilerin hareketine de karşı olan Anayasacı Demokrat Parti.

Kalfalar: Orta Çağ'ın sonu ve modern çağların başlarında Avrupa'da atölyelerde istihdam edilen vasıflı işçiler; bunlar genellikle bir gün kendi hesabına çalışan usta zanaatkârlar olmayı umut ederler.

Kast: İnsanların içine doğdukları (ve teorik olarak) ayrılamadıkları bir toplumsal örgütlenme biçimini ifade eden belirli bir toplumsal kategori. Hinduizm ile ilişkilendirilir. Uygulamada çoğu kez kast hiyerarşisi, sınıf gücüne dayanan hiyerarşinin yerine geçer; dolayısıyla bugün, her ne kadar aşağı kastların üyelerinin büyük çoğunluğu yoksul olsa da, üst sınıftan her Hindu zengin değildir.

Kayzer: Almanya imparatoru.

Kentsel Devrim: Toplumda, sınıfların, devletin, şehirlerin ve çoğu kez metalürji ve okuryazarlığın ortaya çıkmasıyla ilgili dönüşümü ifade eden bir terim.

Kılıç Soyluları (Noblesse de Epee): Geleneksel Fransız soyluluğu.

Komün: Çoğu kez bir Orta Çağ şehri ya da onu yöneten meclis için kullanılan bir terim. 1789-1795 Fransız Devrimi'nde Paris şehir meclisi için kullanıldı. 1871 yılında şehri işçiler adına yönetmek için seçilmiş devrimci komiteyi tanımlamak için kullanıldı. 1950'ler ve 1960'larda, Çin'de, (etkili bir şekilde devlet tarafından yönetilen) 'kolektif' çiftlikleri tanımlamak üzere kullanıldı.

Komüncüler: 1871 Paris Komünü'ne katılanlar.

Komünist Enternasyonal (Komintern): 1919 yılında kurulan devrimci partilerin uluslararası örgütü. 1920'lerin ortalarından itibaren, İkinci Dünya Savaşı sırasında dağıtılana kadar Stalin'in egemenliği altına girdi.

Konfüçyüsçülük: Son 2000 yıldır Çinde'de bürokratik ve toprak sahibi sınıfların egemen ideolojisi.

Konvansiyon: Fransa'nın Devrim yıllarında, 1792-96, seçimle gelmiş meclisine verilen ad.

Kulak: Kapitalist çiftçi ya da zengin köylü için kullanılan Rusça terim.

Kuomintang: Çin milliyetçi partisi, 1927-49 arasında Çin hükümeti ve o zamandan bu yana Tayvan hükümeti.

Kurucu Meclis: Yalnızca yeni bir anayasa yapmak için seçilmiş parlamento tipi bir organ.

Kuş: Antik Nübye (Nubian) uygarlığının adı.

Küçük Burjuvazi: Özgün olarak dükkân sahipleri, esnaf, küçük kapitalist çiftçi vs. için kullanıldı. Daha sonra meslek sahiplerini ve beyaz yakalı çalışanlar arasında orta yönetim kademelerini içerecek şekilde genişletildi.

Latifundia: Hem eski Roma'da hem de modern Latin Amerika'da büyük arazili mülkler için kullanılan bir terim.

Loncalar: İşin kalitesini ve fiyatları kontrol ederek zanaatkârların çıkarlarını korumaya yönelik örgütler. Çoğu kez hükümdar ya da şehir devletince himaye edilirler.

Luddcular: 1811-16 yıllarında büyük bir isyan dalgası halinde kapitalistlerin kurdukları yeni makineleri kıran dokumacı ve çorap imalatçıları. Terim sıklıkla teknik ilerleme karşıtları anlamında aşağılayıcı bir terim olarak kullanılır.

Medreseler: İslami din okulları.

Memlûkler: Orta Çağ'da Ortadoğu'da Türk kökenli askerler. Daha önce köle olan Memlûkler Mısır'da 12. yüzyılda iktidarı ele geçirdiler ve 1517'deki Osmanlı fethine kadar iktidarda kaldılar.

Maddecilik (materyalizm): Ruh ya da düşüncenin maddi varoluştan bağımsız olarak var olabileceğini reddeden görüş.

Manicilik: MS 3. yüzyılda Mani tarafından kurulan, Hristiyan, Budist ve Zerdüştilik nosyonlarını birleştiren bir din.

Maurya: MÖ 4. yüzyılda şimdiki Hindistan'ın büyük bir kısmını birleştiren imparatorluk.

Mayalar: MS 700'den itibaren uygarlık kuran Meksika ve Guetamala'nın ahalisi.

Mekanikler: Zanaatkârlar ve ustalar için kullanılan eski bir terim.

Meiji Devrimi: 1860'larda Japon feodalizmini sona erdiren değişiklik.

Menşevikler: 1903'ten sonra Rusya'daki sosyalist hareketin burjuvazi ile işbirliği yapılmasından yana olan kanadı.

Ming: MS 1368'den 1644'e kadar Çin'i yöneten hanedan.

Moğollar: Doğu ve orta Asya'dan hareket ederek Avrasya'yı boydan boya geçen, Ortadoğu'da, doğu Avrupa'da, İran, Hindistan ve 12-14. yüzyıllarda Çin'de krallıkları istila eden halk.

Moğol / Mogul (Moğol): 1526'dan 18. yüzyılın ilk yarısına kadar Hindistan'ın büyük kısmını yöneten hanedan.

Mykenai: Yunanistan anakarasının güneyinde MÖ 1500'lerde bir uygarlık.

Mutlakiyetçilik/Mutlak Monarşi: Fransa, İspanya, Prusya, Avusturya ve Rusya gibi 17. yüzyılın ortalarından itibaren varlığını sürdüren güçlü monarşik rejimler.

Mültezim: Başkalarının yanı sıra, Eski Roma, Abbasi İmparatorluğu, Bizans ve devrim öncesi Fransa'da vergi toplama hakkının satıldığı zengin 'müteahhitler'e verilen ad.

Narodnikler: Sözcük anlamı 'halkçı'. İşçilerden çok köylülere yönelik 1917 öncesi Rus devrimcileri.

Nasturî: Hristiyanlığın Roma ve Bizans kiliseleri tarafından yasaklanan bir kolu. Orta Çağ'da, orta Asya ve Çin'de etkili oldu.

Neolitik: Sözcük anlamı 'yeni taş devri' gelişmiş taş ve tahta aletler ve çanak çömlek kullanımını içerir.

NEP (Yeni İktisat Politikası): 1921 ile 1928 arasında Rusya'da piyasa mekanizması.

Norsemen (Kuzeyliler): İngiltere, İskoçya, İrlanda, Rusya, Normandiya ve Sicilya'ya yerleşmeden önce MS 9 ve 10. yüzyıllarda batı ve Akdeniz Avrupası'nı istila eden İskandinav halkları. 'Vikingler' olarak da bilinirler.

Oligarşi: 'Azınlığın yönetimi' anlamına gelen eski Yunan terimi.

Olmecler: MÖ son binyılda Meksika ve Gietamala'da ortaya çıkan ilk uygarlık.

Ondalık Vergi (Aşar): Köylüler ve zanaatkârlar tarafından kiliseye ödenen ve çoğu kez soyluların cebine giden bir tür vergi.

Orange: Özgün olarak Hollanda prenslerinin aile adı; 18. yüzyıldan itibaren Katolikler'den nefret eden Protestanları ve İrlanda'da Britanya yönetimini destekleyenlerini ifade etmek için kullanılır.

Orta Krallık: Mısır'da MÖ yaklaşık 2000'den 1780'e kadar olan dönem.

Osmanlılar: Geç Orta Çağ'da, kuzey Afrika, Ortadoğu ve Balkanlar'a yayılmadan önce Küçük Asya'yı hem İslam imparatorluklarından hem de Bizanslılardan fetheden Türki halkın liderleri.

***Parlement*:** Devrim öncesi Fransa'da belirli önemli mahkemeler için kullanılan terim.

Pasif Yurttaş: Fransa'da 1790-92'de mülkü olmadığı için oy veremeyenler.

Pastoralist: Sığır, koyun, deve ya da lama yetiştiriciliğine dayanan toplumlar.

Patriarki: Diğer erkeklere, kadınlara ve hizmetçilere ne yapmaları gerektiğini söyleyen en kıdemli erkeğin egemenliği altındaki haneler etrafında oluşmuş toplum biçimi için kullanılan terim. Kimi feministler, yanlış olarak, kadının ezildiği bütün toplumlar için kullanıyorlar.

Patrisyenler: Roma cumhuriyetinin ilk döneminde ırsî yönetici elitler.

Platonculuk: Maddi dünyanın basit olarak ideal kavramların eksik bir yansıması olduğunu savunan görüş.

Plepler: Erken Roma İmparatorluğu'nun küçük miktarda toprağa sahip sıradan yurttaşları. Sonraları şehir nüfusunun daha yoksul kesimlerini ya da basit olarak alt sınıftan gelenleri ifade etmek için kullanıldı.

Presbiteryenler (*Presbyterians*): İskoç Kalvenci Protestanlara verilen ad. Ayrıca, İngiliz İç Savaşı'nda kralcılarla uzlaşmak isteyen parlamentocu grup için de kullanılır.

Proletarya: Özgün olarak eski Roma'da herhangi bir mal mülk sahibi olmayan insanlara verilen ad. Modern zamanlarda, Marx'ın kullandığı terim, ücretli işçileri ifade eder.

Pisagorasçılık: Antik Yunan'ın ilk matematikçilerinden birinin adından türetilmiştir; sayıları ve matematik formülleri, sihirli nitelikleri olan şeyler olarak görür.

Quakerler: Özgün olarak İngiliz Devrimi sırasında devrimci bir tarikat; daha sonra pasifist Hristiyanlar haline geldiler. Birkaç tanesi çok zengin oldu ve Amerika'da Pennsylvania'da hâkimiyet kurdular.

Radikal Parti: İkinci Dünya Savaşı öncesi Fransa'da orta sınıfın ana partisi.

Restorasyon: Britanya'da 1660'ta ve Avrupa'da 1814-15'te, devrimci dönemden sonra krallığın yeniden tesisi için kullanılan terim.

SA: Alman Nazi paramiliter komando örgütü.

Sahib: Britanyalı sömürgecileri nitelemek için 'Sir' anlamına gelen Hintçe sözcük.

Samuray: 1860'tan önce Japonya'da ayrıcalıklı şövalye benzeri tabaka.

***Sans-culottes*:** Fransız Devrimi sırasında Fransa nüfusunun yoksul kesimi; çoğunlukla zanaatkârlar ve aileleriyle bir kısım işçiler.

***Seksiyonlar*:** Fransız Devrimi sırasında Paris'in her kesiminde halkın düzenli kitle toplantılarını tanımlamak için kullanılan bir terim.

Semitik: İbranice, Arapça ve Aramice de dahil Ortadoğu'dan kaynaklanmış bir dil ailesinin adı. Çoğu kez bölge kökenli insanlar, özellikle Yahudiler için kullanılır. Ayrıca anti-semitik terimi de vardır.

Serfler: Toprağından ayrılmalarına izin verilmeyen, lorda ücretsiz emek, aynî ödeme ya da nakit ödeme yapması gereken ve toprağın bir kısmında da kendi hesaplarına çalışan yarı özgür köylüler.

Sih dini: Kast sistemine karşı 16. yüzyılda kurulan ve Hinduizm'le İslamiyeti bağdaştırma çabasında kuzey Hindistan'a özgü bir din.

Sol Hegelciler: 1840'larda Almanya'da muhafazakâr filozof Hegel'in düşüncelerini Prusya monarşisine karşı kullanan bir grup liberal demokrat entelektüel.

Sosyal Devrimci Parti: Yüzyılın ilk çeyreğinde uygulamada avukatların yönettiği köylülüğe dayandığı iddia den bir Rus partisi.

Sovyet: Rusça sözlük anlamı 'konsey'. 1905 ve 1917'de işçilerin ve askerlerin konseylerini ifade etmek için kullanıldı. Daha sonraları Rusya'daki rejimi kısaca ifade etmek için kullanılan bir terim oldu.

Sovyetler Birliği (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği - SSCB): 1924'te eski Rus İmparatorluğu'nun ve daha sonra da Stalin İmparatorluğu'nun cumhuriyetlerinin benimsediği bir ad; 1991'de dağıldı.

Soy (Klan): İnsanları kan ilişkisi temelinde bir araya getiren toplumsal örgütlenme biçimi – ayrıca klan ya da gens denir.

***Spartakusbund*:** Sözlük anlamı Spartaküs Birliği. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Alman devrimci grup.

SPD: Almanya Sosyal Demokrat Partisi.

SR'lar: Rusya'da Sosyal Devrimci Parti'nin üyeleri.

Stalinizm: Stalin'in doktrin ve yöntemlerine verilen destek. Daha genel olarak, Rusya ve öteki Doğu Bloku ülkelerinde 1989-91'e kadar varlığını sürdüren, devlet kapitalizmi örgütlenme biçimi.

Sudralar: Toprağı işleyenlerle ilgili bir Hint kastı. Eski dörtlü kast sisteminde rahipler, savaşçılar ve yetiştiricilerin altında ama 'kast-dışı' olanların üzerinde bir tabaka.

Sung: MS 960'tan1127'ye kadar Çin'in tümünü daha sonra 1279'a kadar güney Çin'i yöneten hanedan.

Sünniler: İslamiyetin çoğunluktaki kesimi.

Şang (Shang): MÖ 1600'ler civarında Çin'de bir imparatorluk kuran en eski hanedan.

Şeflik (Chieftainship): Antropologların, kimi insanların başkalarından daha yüksek bir statüye sahip olduğu ama kesin sınıf farkları ve ayrı bir devlet bulunmayan toplumlar için kullandıkları bir terim.

Şiiler: İslamiyetteki en temel azınlığın izleyicileri; İran'da, güney Irak'ta ve Lübnan'ın kimi kesimlerinde bugün çoğunluktadırlar.

T'ai-p'ing: 19. yüzyıl ortasında Çin'de ayaklanma.

T'ang: MS 618'den 907'ye kadar Çin'i yöneten hanedan.

Tainos: Kolomb'un Karayipler'de karşılaştığı ilk yerli halka taktığı ad.

Taoizm: Çin'de son 2500 yılın büyük kısmında popüler dinsel ideoloji. Çeşitli sihirsel inançlarla ilgilidir ama ayrıca pratik deneyi de teşvik edebilir.

Tarife: Bir ülkeye yapılan ithalatta uygulanan vergiler.

Tavizler (Concessions): Çin şehirlerinde Avrupalı ya da Japonların yönetimindeki bölgeler.

Tek Doğacılar (Monophysites): Teslisin yorumu konusunda hem Katolikler hem de Arilerle anlaşmazlığa düşen Ortadoğulu Hristiyanlar.

Thermidor: 1794 yazında Jakobenler'e yönelik karşı-devrimci darbe için kullanılan bir terim. Devrim'in meydana geldiği ayın adından hareketle kullanılmış ve o günden bu yana (Rusya'da olduğu gibi) karşı-devrim başlangıcını ifade etmek için kullanılmıştır.

Tokugawa: Japonya'da 17. yüzyıl başlarından 1860'lara kadar ülkeye egemen olan feodal bir ailenin adı, çoğu kez Japon feodalizminin o dönemini anlatmak için kullanılır.

Tory: Özgün olarak 18. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başları Britanya'sında Stuart monarşisine sempati duyanlar, daha sonra yönetici sınıf partilerinden birisi. Terim Amerika'da Bağımsızlık Savaşı sırasında kralcıları nitelemek için kullanıldı. Bugün Muhafazakâr Parti'yi destekleyenler anlamına gelir.

Trento Konsili: Protestanlığa yönelik karşı-Reformasyon saldırısını başlatan Katolik Kilisesi konsili.

UGT: İspanya'da sendikal örgütlenmeyi etkileyen Sosyalist Parti.

Ultralar: Kimi zaman en aşırı gericiler için kullanılan bir terim; 'aşırı-sol'la karıştırılmamalıdır.

Ultraquistler: Bohemya'da Hussçu ilkelere bağlı dinsel bir tarikat. Papaza ayinde özel bir yer tanımaz.

Ulusal Muhafızlar: 1790'ların başında ve 19. yüzyıl Avrupa'sında orta sınıflardan derlenen ve 1870-71'de Paris'in kuşatılması sırasında bir işçi sınıfı gücüne dönüştürülen gönüllü kuvvetler.

Ulusal Liberaller: 1871'den sonra emperyalist rejimi destekleyen eski Alman liberallerinin büyük iş çevrelerince desteklenen kesimi. 1918 devriminden sonra Halk Partisi oldu.

Üçüncü Dönem: Komünist partilerin, sosyalist partileri ve sendikaları 'sosyal faşistler' olarak gördüğü Stalinci politika.

Ütopyacı Sosyalizm: 19. yüzyılın başlarında toplumun planlı kooperatifler çizgisinde örgütlenmesi ihtiyacını vurgulayan, ama bunun devrim olmadan, iyiliksever bir yönetici bularak ya da kooperatif topluluklar kurarak yapılabileceğini ileri süren; Fransa'da Saint-Simon ve Charles Fourier ve Britanya'da Robet Owen'la irtibatlandırılan bir dizi doktrin.

Vedik: Günümüz Hindu inancının atası; sığır kurban edilmesini içerir.

Veliaht: Tahta çıkacak prens.

Vendée: 1792 yılında devrime karşı kralcı ayaklanmanın yer aldığı Fransa'nın batısındaki bir bölgenin dini.

Vietnam Sendromu: 1970'lerin ortalarından itibaren ABD yönetici sınıfının kazanamayacağı bir savaşa girmiş olma korkusu.

Villein: Orta Çağ serfi.

Whig: Liberal Parti'nin öncüsü. Özgün olarak 1688'de anayasal bir çözümden yana olanlar. 19. yüzyıl başında yönetici sınıfın toprak sahibi kesimine değil de sanayici kesimiyle özdeşleşenler. Ayrıca İngiliz tarihini günümüzdeki liberalizme kadar mükemmel bir evrim olarak algılayan görüş.

Yedi Yıl Savaşları: 1750'lerin ortalarında Fransa ile Britanya arasında, Kuzey Amerika ve Atlantik ticareti egemenliğini ele geçirmek için yapılan savaş. Sonunda Britanya Kanada'nın kontrolünü ele geçirdi ve Hindistan'da ilk kolonizasyona başladı.

Yeni Krallık: MÖ 1550'lerden 1075'lere kadar Mısır.

Yeni Model Ordu: İngiliz İç Savaşı'nda kralcıları yenen ve İngiliz Devrimi'ni sonuca götüren yeniden örgütlenmiş parlamento güçleri.

Zemindar: Moğol Hindistan'ında toprak vergileriyle yaşayan yerel eşraf sınıfı. Britanya istilasından sonra modern toprak sahibi sınıfa dönüştü.

Zapotekler: Güney Meksika'da MS 500'den sonra Monte Alban uygarlığını kuran halk.

Zerdüştilik (Mecusilik): İslamiyetten önce İran'ın dini. İyi ve kötü arasındaki ezeli bir mücadele inancına dayanır. Bugün Hindistan alt kıtasında küçük Parsee cemaatler içinde varlığını sürdürmektedir.

İleri Okuma Önerileri

Bu liste tatminkâr olduğu iddiasında değildir. Amacı yalnızca her bölümde ele alınan konulara okuyucunun biraz daha derinlemesine nüfuz etmesini sağlayacak kolay okunabilir kitapları önermektir. Bundan daha fazlasını yapmak isteyenler ana metinde her bölümün sonundaki kaynaklara bakmalıdırlar.

Birinci Kısım: Sınıflı Toplumların Doğuşu

Elanor Leacock'un, *Myths of Male Dominance*'ı, avcı toplayıcı toplumlar hakkında en kolay ulaşılabilir kitaptır. Richard Lee'nin *The! !Kung San* bu toplumlardan birine derinlemesine nüfuz eder; Richard Turnbull'un *The Forest People*'ı da öyledir. Marshall Sahlin'in *Stone Age Economics* adlı kitabı ilk bolluk toplumunu ve de eşitlikçi toplumlardan şefliğe geçişi inceler.

V Gordon Childe'ın *What Happened in History?* [*Tarihte Neler Oldu,* Kırmızı Yayınları, 2006, çev. Mete Tunçay, Alaeddin Şenel] kitabı hâlâ, her ne kadar kimi malzeme ve kronolojisi biraz eskimişse de, Avrasya'daki kentsel devrimleri ve Neolitik dönemin öyküsünü anlatan en kolay anlaşılabilir çalışmadır. Gözden geçirilmiş bir kronoloji için Colin Renfrew'un *Before Civilisation*'ına bakınız. Eski Mısır İçin bkz. Bruce Trigger ve ötekiler, *Ancient Egypt, A Social History*; üçüncü dünya için Frederick Katz'ın *Ancient American Civilisations*.

İkinci Kısım: Antik Dünya

Yine Gordon Childe çok değerlidir. Jean Gernet'in *A History of Chinese Civilisation* çok iyi bir giriş kitabıdır; Romila Thapar'ın *Penguin History of India*,1. Cilt, de öyledir. Geoffrey de Ste Croix'in *Class Struggles in the Ancient Greek World*, Antik Yunan'da köleliğin ve Roma İmparatorluğu'nun gerileyişinin ayrıntılı bir incelemesidir. Roma'nın daha erken tarihi için P A Brunt'ın *Social Conflicts in the Roman Republic*'ine bakınız. Karl Kautsky'nin *The Foundations of Christianity*'sinin kimi noktaları ve onun politikası hakkında pek çok eleştirilerim var ama okunmalıdır. Henry Chadwick'in *The Early Church* adlı kitabı Hristiyanlığın kurumsallaşmasına bakmak için yararlıdır.

Üçüncü Kısım: 'Orta Çağlar'

Peter Brown'ın *The World of Late Antiquity* ve *The Rise of Western Christendom*, Avrupa, Bizans ve Ortadoğu'daki erken gelişmeleri ele alır. Gernet yine Çin'deki gelişmeler hakkında iyi bir anlatı sunar. W Haeger'in makaleler derlemesi, *Crisis and Prosperity in Sung China* çok önemli bir dönemi derinlemesine inceler. Joseph Needham'ın Çin bilimi üzerine çalışmasının Colin Ronan tarafından yapılmış kısaltmasının çeşitli ciltleri, *The Shorter Science and Civilisation of China*, yalnızca Çin bilimi ve teknolojisi hakkında açıklayıcı olmakla kalmaz fakat genel olarak teknik gelişmeleri anlatır. Bizans İmparatorluğu için en kolay anlaşılabilir giriş kitabı Cyril Mango'nun *Byzantium*'udur. Bernard Lewis'in *The Arabs in History*'si [*Uygarlık Tarihinde Araplar*, Pegasus Yayınları,

2006, çev. Hakkı Dursun Yıldız] erken İslam tarihi hakkında, Maxine Rodinson'un *Muhammed* ve *Islam and Capitalism*'i gibi en kolay anlaşılır genel değerlendirmedir.

Basil Davidson Afrika tarihini incelemede öncü rol oynamıştır ve onun *Africa in History* ve *The Search for Africa*'sı, her ne kadar bu alanda sömürge önyargısının nihayet ölmekte oluşuyla her gün yeni keşifler yapılmaktaysa da, çok yararlıdır. Avrupa için Marc Bloch'un iki ciltlik *Feodal Society*'si en iyi genel giriş kitabı olmayı sürdürmektedir ve Jacques Le Goff'un *Medieval Civilisation*'ı çok kolay anlaşılır. Guy Bois'in iki kitabı, (feodal üretimin yükselişi hakkında) *The Transformation of the Year 1000* ve *The Crisis of Feodalism* biraz daha tekniktir ama çok değerlidir. Rodney Hilton, bu krizi, *Class Struggle and the Crisis of Feodalism* adlı kitabında Bois'ya benzer bir şekilde ele alır. Jean Gimpel'in *The Medieval Machine* adlı eseri teknolojideki değişmelerin ve 14. yüzyılda antik bilimin yeniden keşfinin kolay okunabilir bir öyküsüdür.

Dördüncü Kısım: Büyük Dönüşüm

Meydana gelen değişikliklerin toplamı hakkında genel bir açıklama yapma konusunda hâlâ *Komünist Manifesto*'nun ilk bölümünü aşabilecek bir şey yoktur. Fernand Braudel'in 15-18. yüzyılları kapsayan üç ciltlik *Capitalism and Civilisation* adlı eseri, piyasanın yükselişiyle dünya politikasındaki ve insanların hayatlarındaki değişiklikleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar ama zorunlu olarak biraz ayrıntılıdır. R S Duplessis'in, *Transitions to Capitalism in Early Modern Europe*, üç yüzyıl boyunca Avrupa'daki değişikliklerin daha kısa bir özetini sunar. Alman Reformasyonu'nun toplumsal karakteri, Thomas Brady'nin *The Politics of the Reformation in Germany*; P Bickle'nin *Communal Reformation* ve J Abray'ın *The Peoples Reformation* adlı kitaplarında iyi bir şekilde ele alınır. Karl Kautsky'nin *Communism in Europe in the Age of Reformation*'ı, Engels'in *The Peasant War in Germany*'si gibi hâlâ okumaya değer. Heny Heller'in adı biraz karışıklığa yol açan *The Conquest of Poverty*'si, Fransa'daki Kalvenciliğin sınıf kökenlerinin mükemmel bir analizidir. J V Polisensky'nin *The Thirty Years War*'ı Avrupa tarihinin en karışık olaylarından birisini anlamak için çok önemlidir. İngiliz Devrimi üzerine, özellikle de Christopher Hill ve Brian Manning tarafından çok şey yazılmıştır; neyin tavsiye edilmesini bilebilmek çok zordur ama iyi bir başlangıç noktası olarak Hill'in *The Century of Revolution* ve *God's Englishman*; Brian Manning'in *Aristocrats, Plebeians and Revolution in England* ve Gentile'nin *The New Model Army*'si denenebilir. Çin hakkında, bir kez daha, Gernet tavsiye edilmelidir. Hindistan üzerine, Burton Stein'ın *A History of India*'sını okuyun; bu arada Irfan Habib'in *Agrarian Structure of Mogul India*'sı, Avrupa'nın dünyanın geri kalan kısımlarını geçmeye başladığı bir sırada Hindistan'da neler olduğunu daha derinden kavramak için önemlidir – ama Spear'in *History of India*, 2. kısmı, kuru ve zor okunur olduğu için atlayın.

Beşinci Kısım: Yeni Düzenin Yayılışı

George Rudé'un *Europe in the 18th Century*'si Batı Avrupadaki gelişmeler; R S Duplessis ekonomik değişiklikler ve Angus Calder'in *Revolutionary Empire*'ı Britanya'nın ve sömürgelerinin yükselişi hakkında genel bir bakış verir. Robin Blackburn'ün *The Making of New World Slavery*'si Eric Williams'ın *Capitalism and Slavery*'sini güncelleştirir ve ırkçı düşüncelerin yükselişini ayrıntılandırır. Patrick Manning'in *Slavery and African Life*'ı köleliğin Afrika üzerindeki etkisini inceler. Keith Thomas'ın *Religion and the*

Decline of Magic kitabı 17. yüzyılda dünyaya bakışın bilimsel yollarını ayrıntılarla anlatır ve Robert Darnton'un çeşitli kitapları (örneğin, *The Business of the Enlightenment*) bunun 18. yüzyıldaki toplumsal köklerine bakar. Isaac Rubin'in Marksist çalışması *A History of Economic Thought,* Adam Smith'in fikirlerinin çok yararlı anlatısını içerir.

Altıncı Kısım: Altüst Olan Dünya

Eric Hobsbawm'ın iki cildi, özellikle, *The Age of Revolution* [*Devrim Çağı* 1789-1848, Dost Kitabevi Yay., 2005, çev. Bahadır Sina Şener] ve *The Age of Capital*, [*Sermaye Çağı 1848-1875*, Dost Kitabevi Yay., 2005, çev. Bahadır Sina Şener] bu uzun yayılmanın özellikle Avrupa açısından görünümünü verir. Gernet benzer bir genel bakışı Çin için sunar; bu çalışma Franz Schurmann ve Orville Scholl'un derlemesi *Imperial China* ile desteklenmelidir. Edward Countryman'in *The American Revolution* Bağımsızlık Savaşını anlamak için olduğu kadar, James McPherson'un *The Battle Cry of Freedom*'ı Amerikan İç Savaşı'nı anlamak için kaçınılmazdır. Albert Soboul'un *The French Revolution*; Peter Kropotkin'in *The Great French Revolution* ve Andre Guerin'in *Class Struggle in the First French Republic,* her biri kolay okunabilen üç ayrı perspektif sunar. C L R James'in *The Black Jacobins* adlı kitabı Haiti'deki köle ayaklanmasının klasik öyküsüdür. Edward Thompson'un, *The Making of the Engilish Working Class,* 1780'lerden 1830'la kadar olan dönemi anlatır ve Dorothy Thompson'un *The Chartists*'i öyküyü Çartist harekete kadar getirir. Friedrich Engels'in, *The Condition of the Working Class in England'ı* Sanayi Devrimi'nin emekçilerin hayatına neler getirdiğinin canlı bir tablosunu sunar ve John Saville'in *1848*'i, o yıl Britanya ve İrlanda'daki çatışmaların ayrıntılı bir çalışmasıdır. Roger Price'ın, *Documents on the French Revolution of 1848*'i; Jonathan Sperber'in *Rhineland Revolutionaries*'ı gibi çok yararlıdır. Karl Marx'ın *Class Struggles in France* ve *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*; ve Friedrich Engels'in (kimi eski baskılarda yanlışlıkla Marx'ın adıyla yayınlanmıştır) *Revolution and Counter-Revolution in Germany* öncü çözümlemelerdir. Marx ve Engels'in kendileri hakkında Alex Callinicos'un mükemmel eseri *The Revolutionary Ideas of Karl Marx* ve Franz Mehring'in klasik *Karl Marx* biyografisi vardır. Lissigaray'ın *The History of the Paris Commune,* Jelinek'in *The Paris Commune* ve Alistar Horne'nin *The Siege of Paris,* bunların hepsi iyidir ve Marx'ın *The Civil War in France*'ı büyüleyici olarak durmaktadır.

Yedinci Kısım: Umut ve Dehşet Yüzyılı

Yüzyılın genel bir görünümünü veren tatminkâr çalışma sayısı azdır. BBC televizyon dizisi ve kitabı *The People's Century* belli başlı olayların pek çoğunu katılanların deneyimlerine dayanarak anlatır ama bunu biraz gelişigüzel biçimde yapar. Eric Hobsbawm'ın *The Age of Imperialism*'i yüzyılın başında gündemde olan güçlere ilişkin yararlı bir giriştir ve onun *The Age of Extremes*'i yüzyılın bazı belli başlı olayları ve kültürel akımları hakkında kimi kavrayışlar sağlar ama aslında hem toplumsal sınıfların gelişmesini hem de yüzyılı biçimlendiren, onlar arasındaki büyük çatışmaları incelemede aslında biraz başarısızdır. Gabriel Kolko'nun *A Century of War* adlı çalışması belirli olayları ele alır ama tüketici olmaktan çok uzaktır. Bununla birlikte, somut gelişmeleri ve olayları ele alan sayısız güzel kitap vardır.

Thomas Packenham'ın *The Scramble for Africa*'sı fethettiği insanlara emperyalizmin neler yaptığını gösterir. Leon Troçki'nin *The History of the Russian Revolution* Rus

devrimi üzerine en iyi tek eser olmayı sürdürmektedir ama Menşevik N N Sukhanov'un *The Russian Revolution of 1917*'si de iyidir. Tony Cliff'in Lenin biyografisinin ilk iki cildi Rusya'daki sosyalist hareketin tarihi için iyi bir giriştir ve ikinci cilt ayrıca 1917'deki olayların anlaşılır bir çerçevesini vermektedir. Paul Frölich'in *Rosa Luxemburg*'u iyi bir biyografi ve Alman Sosyal Demokrat Partisi içindeki tartışmalar için iyi bir rehberdir. Bu arada Carl Schorske'nin *German Social Democracy* adlı kitabı bu partiyi anlatan en iyi çalışmadır.

1918-22 devrim yılları için Almanca pek çok şey vardır ama İngilizce en kapsayıcı çalışma benim *The Lost Revolution: Germany 1918-22* adlı kitabım olarak durmaktadır. Angelo Tasca'nın Angelo Rossi adıyla yazmış olduğu *The Rise of Italian Fascism*, bu konudaki en iyi kitaptır ama bulunması zordur. Giampiero Carocci'nin *Italian Fascism*'i yararlıdır ve J M Cammett'in *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism* ve Paolo Spriano'nun *Occupation of the Factories* adlı kitaplarıyla desteklenmelidir. Donny Gluckstein'ın *The Western Soviets*'i o dönemde Avrupa'daki işçi ayaklanmalarının deneyimini bir araya toplar. Duncan Hallas'ın *The Comintern*'i ve Alfred Rosmer'in *Lenin's Moscow*'u Komünist Enternasyonal'in ilk yıllarını anlatır. C L R James'in *World Revolution*'u öyküyü 1930'lara kadar getirir ve Fernando Claudin'in *The Communist International*'ı bütün bir tarih sunar. Victor Serge'nin *Memoirs of a Revolutionary*'si harekete ve döneme mükemmel bir giriştir. Jean Chesneaux'nun *The Chinese Labour Movement*'ı bu hareketin gelişmesinin ve 1920'lerdeki yenilgisinin eksiksiz bir öyküsüdür. Harold Isaacs'ın *The Tragedy of the Chinese Revolution* çok iyidir ve kolay bulunabilir. Isaac Deutscher'in Troçki biyografisinin ikinci cildi, *The Prophet Unarmed* ve Tony Cliff'in' *Trotsky*'sinin üçüncü cildi, biraz farklı bakış açılarıyla 1920'lerde Rusya'daki değişiklikleri ele alır ve Moshe Lewin'in *Lenin's Last Struggle*'ı Lenin'in Stalin'e olan güvensizliğine ilişkin ayrıntıları verir. J K Galbraith'in *The Great Crash*'ı 1929'daki çöküşün hayranlık uyandıran bir öyküsüdür ama maalesef 1930'ların ekonomik krizine derinlemesine girmez. Charles Kindelberger'in *The World in Depression*'ı esas itibariyle hükümetlerin uluslararası parasal dalaşmaları üzerine yoğunlaşır. Denny Gluckstein'ın *The Nazis, Capitalism and the Working Class*'ı bunalımın en felaketli siyasal etkisini ele alır. 1930'ların Fransa'sı en iyi bir şekilde Julian Jackson'un *The Popular Front in France*'ında kapsanır. G E R Gedye'nin *Fallen Bastions*'u Viyana ayaklanmasının öyküsünü anlatır. İspanyol iç savaşı üzerine bir dizi çok iyi kitap vardır; özellikle Broué ve Témime'nin *The Revolution and the Civil War in Spain*'ı; Ronald Fraser'ın *Blood of Spain* adlı sözlü tarihi; Felix Morrow'un çağdaş anlatısı *Revolution and Counter-Revolution in Spain*'i ve George Orwell'in *Homage to Catalonia*'sı belirtilebilir. ABD işçi hareketinin1930'lardaki heyecan verici öyküsü Art Preis'in *Labor's Giant Step*'inde ve en önemli grevlerden birinin öyküsü de, grevin liderlerinden birisi olan Farrell Dobbs'un *Teamster Rebellion*'unda bulunabilir. A J P Taylor'un *The Second World War* yalnızca savaşın olgusal öyküsünü verir. Gabriel Kolko'nun *The Politics of War*'u direniş hareketlerinin bastırılmasına ve daha sonra da Soğuk Savaş'a varan Büyük Devlet manevralarıyla ilgilenir. Ian Birchall'ın iki kitabı *Bailing Out the System* ve *Workers Against the Monolith*'i savaş sonrası dönemde Batı'nın sosyal demokrat ve Komünist partilerinin davranışını inceler. Brian Lapping'in (1980'lerin ortalarından itibaren televizyon dizisine dayanan) *End of Empire*'ı Britanya etki alanındaki bazı büyük sömürge karşıtı hareketlerin mükemmel bir anlatısıdır. Nigel Harris'in, *The Mandate of Heaven*'ı Çin'de Mao döneminin eleştirel bir anlatımıdır. Tony Cliff'in (ilk 1947'de yazılmış) *State Capitalism in Russia*'sı Stalinist toplumun gerçek dinamiklerini inceler ve benim *Class Struggles in Eastern Eu-*

rope adlı kitabım Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve başka yerlerde Stalinist rejimlerin kuruluşunu ve 1953 ile 1981 arasında onları kuşatan bunalımları anlatır. ABD'de 1960'lardaki siyahların hareketi üzerine şimdi düzinelerle kitap vardır. Garrow'un, *Bearing the Cross*'u, Martin Luther King'in biyografisi içinden medeni haklar hareketini anlatır. Colin Barker tarafınan yapılan derleme, *Revolutionary Rehearsals* 1960'lar sonunun ve 1970'lerin kimi kalkışmalarının öyküsünü anlatır; bu arada aynı yazarın *Festival of the Oppressed*'i 1980-81 Polonya işçi hareketiyle doludur. Paul Ginsborg'un *A History of Contemporary Italy*'si ve Robert Lumley'in *States of Emergency*'si, 1969 ile 1974 arasında İtalya'yı etkileyen olayların öyküsünü verir.

Son zamanlardaki en iyi sözlü tarihlerin bir kısmı, video olarak da elde edilebilen televizyon belgesellerinde bulunuyor. En çok tavsiye edilebilecekler BBC'nin *People's Century*; *The Nazis: a Warning from History* ve Amerika'daki siyah hareketin öyküsü, *Eyes on the Prize*; daha az tutarlı ama iyi olan ise *The Cold War. The Wobbies* adlı film, ABD'de 20. yüzyılın ilk yarısındaki işçi sınıfı militanlığı ve *Battle Cry for Chile*'nin birinci ve ikinci kısımları da Allende hükümetine ne olduğu konusunda sağlam bir bakış sunuyor.